MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Marmara Üniversitesi Yayın No. : 420
İlâhiyat Fakültesi Yayın No. : 1

TARİKATLAR

Tasavvuf ve Felsefe Münâsebetleri

Dr. HASAN KÜÇÜK

Türklerin İslâma girişinden bu yana Türk - İslâm düşünce tarihinde tarikat, tasavvuf, felsefe ve edebiyat kavramlarının nitelikleri, etimolojik mahiyetleri, birbirlerile olan münâsebetleri ile insan mutluluğu ve Anadolunun Türkleşme ve İslâmlaşmasındaki fonksiyonel tesirleri üzerinde sosyo - kültürel bir etüddür.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Marmara Üniversitesi Yayın No: 420
İlâhiyat Fakültesi Yayın No: 1

TARİKATLAR

Tasavvuf ve Felsefe Münâsebetleri

Y. Doç. Dr. **HASAN KÜÇÜK**
M. Ü İlâhiyat Fakültesi Öğretim Üyesi
(Din Felsefesi ve Mantık Anabilim Dalı Başkanı)

İSTANBUL — 1985

T.C. FATİH SULTAN MEHMET VAKIF ÜNİVERSİTESİ 2010

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

— İ T H A F —

«Tüm insanlığın, özellikle Marmara Üniversitesi mensuplarının mutluluğuna.»

CAN MATBAA
Biçkiyurdu Sk. Güz
Han Kat 2 - Cağaloğlu
Tel : 523 74 13

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

İÇİNDEKİLER

Konu:	Sayfa
TAKDİM:	1
GİRİŞ:	6
I. BÖLÜM	
TARİKATLAR DÜNYASINA UMÛMÎ BAKIŞ	
A — TARİKAT, MAHİYETİ VE ÖTESİ	15
a) Tarikatın mânâsı ve mahiyeti	15
b) Tarikatın doğuşu ve şekil kazanışı	16
c) Tarikatta takip olunacak yol ve alınacak nihaî hedef	18
1. Esma yolunu esas alan tarikatlar	18
2. Cezbe yolunu esas alan tarikatlar	19
d) Tarikatlarda hâl erbabının yolları	21
1. Tarîk-ı Ahyâr	21
2. Tarîk-ı Ebrâr	21
3. Tarîk-ı Şuttâr	21
B — TARİKATLARDA ÂDÂB VE ERKÂN: (Terbiye Kuralları	22
a) Şeyh'e biat	22
b) Sülûk	22
c) Âyin ve Semâ	27
C — TARİKATLARDA USÛL-Ü AŞERE: (On Temel Kural)	32
1. Tevbe	32
2. Zühd	33
3. Tevekkül	33
4. Kanaat	34
5. Uzlet	35
6. Zikir	35
7. Hakka Teslimiyet	37
8. Sabır	37
9. Murakabe	38
10. R ı z a	39
D — TARİKATLARDA DERECELER:	40
1. Tâlib	40
2. Mürid	40
3. Sâlik	40
4. Vâsıl	40

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

	Sayfa
E — TARİKATLARDA KERÂMET VE MAHİYETİ	
— Kerâmet	41
— Mûcize	41
a) Tarikat dilinde kerâmetin anlamı	42
b) Yaşanmış kerâmetlerden bazı örnekler	42
Kerâmetin Çeşitleri	44
a) Kerâmet-i kevniyye	49
b) Kerâmet-i ilmiyye	49
F — TARİKATLARIN ÇEŞİTLERİ, KURUCULARI VE MAHİYETLERİ	49
Belli - Başlı Büyük Tarikatlar :	52
KADİRİYYE TARİKATI :	
Abdül Kadir Geylânî'nin Halifeleri	55
Geylânî'ye ait olduğu bilinen eserler	58
Kadiriyye Tarikatında zikir usûlü ve mübayaa	60
— Mabeynde mubayaa	61
— Tarikatın mutad zikir usûlü	62
Kadiriyyenin silsilesi ve şubeleri	63
YESEVİYYE TARİKATI :	64
Yeseviyye Tarikatının Husûsiyetleri	65
Yeseviyye Tarikatında usûl ve âdâb	67
Yeseviyye Tarikatında diğer hükümler	71
Şeyhliğin şartları	72
Yeseviyye Tarikatının terbiye anlayışı	72
Yeseviyye Tarikatında halvet	72
a) Şeriat halveti	73
b) Tarikat halveti	73
Yeseviyye Tarikatında mutad zikir	73
RİFÂİYYE TARİKATI :	74
Rifâîliğin husûsiyetleri	76
Rifâî'nin metodu	76
Rifâî Tarikatında zikir usûlü	77
Rifâîliğin tesirleri	77
KÜBREVİYYE TARİKATI :	78
MEVLEVİYYE TARİKATI :	79
Mevleviliğin tarz-ı teşekkülü	82
Şems-i Tebrizî ve Mevlânâ üzerindeki etkisi	84
Şems'in Konya'dan ayrılışı ve sonrası	85
Şems'ten sonra Mevlânâ	87
Mevlânâ'nın bekâ âlemine göçüşü (Şeb-i Arûs)	87
Mevlânâ'nın eserleri ve tesirleri	89
a) Divan	89
b) Mesnevi	90
c) Mektûbat	90
d) Mecâlis-i Seb'a	91
e) Fih-i Mâfih	91
MEVLÂNÂ'DAN ÇİZGİLER :	91
Mevlânâ'ya göre seyr-ü sülûk	92

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Sayfa

Mevlânâ'ya göre dünya hayatı 92
Mevlânâ'da irade anlayışı 93
Mevlânâ'da teslimiyet anlayışı 94
Mevlevilikte tarikat silsilesi 95
Mevlevilikte çelebilik makamı ve çelebiler 96
Tarihi seyri içerisinde gelip-geçmiş çelebiler 96
Mevlevilikte niyaz murakabesi ve zikir telkini 97
Mevlevilikte Tâc, Hırka ve Hilâfet Merasimleri 98
Mevleviliğin hali-hazır durumu 99

BEKTÂŞİLİK TARİKATI :

Hacı Bektaş-ı Veli ve Bektâşilik 101
Bektâşiliğin Teşkilâtlanışı 103
Bektâşilik ve Yeniçeri ocağı münâsebeti 106
Bektâşiliğin Belli-Başlı Merkezleri 107
Ankara Vilâyeti 107
Konya Vilâyeti 109
İstanbul Vilâyeti 109
İstanbul'daki Bektâşi Tekkeleri 110
A — Anadolu Yakası 110
B — Rumeli Yakası 110
Yeniçeriler ve Bektâşilik 111
Yeniçeri - Bektâşi kaynaşması 113
Yeniçerilerin Husûsiyetleri 114

NAKŞIBENDİYYE TARİKATI : 117
Tarikatın Zikir Usûlü 117
İmam Rabbânî (ve Müceddidilik) 118
Halidiyye kolu 118
Nakşıbendi Tarikatının gelişmesi ve silsilesi 119
— Tarikatın gelişmesi 120
— Tarikatın silsilesi 120
1. Silsile 120
2. Silsile 121
3. Silsile 121
Silsilede lâkaplar 122
Nakşıbendiyyede Temel Prensipler 122
— Vukûf-ı zamanî 123
— Vukûf-ı adedî 123
— Vukûf-ı kalbî 123
— Hûş Der Dem 123
— Nazar Ber Kadem 124
— Halvet Der Encümen 124
— Yâd Kerd 125
— Bâz Geşt 125
— Nigâh Dâşt 126
— Yâd Dâşt 126
Nakşıbendiyye Tarikatında Müridin Vazifeleri 126
A — Müridin şeyhine karşı tutumu 126
B — Müridin nefsine karşı tutumu 127
Nakşıbendilikte Rabıta 127

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Sayfa

HALVETİYYE TARİKATI :

Tarikatın Kuruluşu 130
Helvetiyyede silsile 131
Rûşeniyye Kolu 131
Şirvâninin halifeleri 131
Halvetiyye Tarikatının Husûsiyetleri 132
Esmâ-i seba'da icrâ 132
Yedi Makam 132
Halvetiyyede zikir usûlü 133
Rûşeniyye'nin Kolları 134
— Gülşeniyye Kolu 134
— Sezâiyye Kolu 134
— Hâletiyye Kolu 134
Gülşeniyye Tarikatında Zikir 136
— Evrâd-ı Fethiyye 136
— Evrâd-ı Kahriyye 136
Cemâliyye Tarikatı : 136
Cemâliyye'nin Kolları :
a) Sünbüliyye Kolu 138
b) Şabaniyye Kolu 139
c) Karabaşiyye Kolu 139
Şabaniyye'nin Kolları :
a) Nasûhiyye 140
b) Bekriyye 140
Nasûhiyye'nin alt kolları :
a) Çerkeşiyye 140
b) İbrahimiyye 140
c) Haliliyye 140
Bekriyye'nin alt kolları : (Kemâliyye, Hafniyye, Sümmâniyye, Feyziyye, Ticâniyye, Dırdırıyye, Sâviyye) 141
İbrahimiyye Kolu (Kuşadalı İbrahim Hz.) 141
Kuşadalının silsilesi 142

AHMEDİYYE TARİKATI : 144
Ahmediyyenin aslı ve şubeleri 144
Mısrıyye şubesi (Niyazı Mısrî k.s.) 145
Cerrâhiyye şubesi (Nureddin Cerrâhî k.s.) 148
Cerrahi'de zikir 149
Sinâniyye şubesi 149
Şemsiyye Tarikatı 150

BAYRAMİYYE TARİKATI :
Hacı Bayram Veli'den deyişler 154
Bayramiyyede zikir ve silsile 155
Silsile ve tarikatın şubeleri 156
a) Şemsiyye-i Bayramiyye 157
b) Kelâmiyye-i Bayramiyye 157
c) Celvetiyye 157

CELVETİYYE TARİKATI : 166
Aziz Mahmud Hüdâi ve Celvetiyye 166
Hüdâi'de Din ve Tasavvuf anlayışı 167

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Sayfa

Celvetiyye'de sülûkün şartları 168
Celvetiyye'de zikir şekli 169
Celvetiyye'de silsile 170
Aziz Mahmud Hüdâi'nin menkıbevî şahsiyeti 171
Şair ve bestekâr Hüdâi 174

ANADOLU'NUN EVTAD'I ERBAA'SI VE SONRASI :
Evtad-ı Erbaa Deyimi : 175
— Hacı Bektaş-ı Veli (K.s.) 175
— Mevlânâ Celâleddin-i Rûmi (K.s.) 175
— Hacı Bayram-ı Veli (K.s.) 175
— Şeyh Şaban-ı Veli (K.s.) 175
Ahmed Amiş (Hz.) 176
Mehmed Tevfik (Kayserili Hz.) 182
Kayserili Aziz'in Ahmed Amiş Hz.'lerine intisabı 183
Maraşi Ahmed Tahir (Memiş Hz.) 186
Mustafa Özeren (Mucurlu Hz.) 191
EVTAD'I ERBAA'DA GÖNÜL SULTANLARI SİLSİLESİ 195
Düstûr-i Evtâd-ı Erbaa'da Zikir Usûlü 197

C — TARİKATLARIN MÜNÂSEBETTE BULUNDUĞU DİĞER SAHALAR 200
Tarikat ve Mezhep Kavramları :
Mezhep, mahiyeti ve tarikatla ilgisi 200
Mezhep sözünün halk arasındaki anlamı 202
Mezhepler arası farklılıklar 203
Mezheplerin Bölümleri ve Tarikatlardaki Farklılaşmaya Geçiş 205
A — İtikada Dair Mezhepler 205
a) Matüridiyye mezhebi 205
b) Eş'ariyye mezhebi 205
B — Amele Dair Mezhepler 205
a) Hanefi mezhebi 205
b) Şafi mezhebi 206
c) Maliki mezhebi 206
d) Hanbeli mezhebi 206

MEZHEPLERİN KAYNAKLARI VE TARİKATLARIN İLK ŞEKİL KAZANIŞI 210
a) Kitap 210
b) Sünnet 210
c) İcma' 210
d) Kıyas 210
Tarikat ve Tasavvuf Münâsebeti 211
Tarikat ve Kelâm Münâsebeti 212
TARİKATLARIN KAPANIŞI VE SONRASI 224
CUMHURİYETİN İLÂNINDAN SONRA GÖRÜLEN AKIMLAR ... 227
— TİCÂNİLİK 228
— BİBERİLİK 229
— SÜLEYMANCILIK 230
— NURCULUK 232

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

II. BÖLÜM

TASAVVUF DÜNYASINDAN UMÛMÎ MANZARA

Sayfa

A — TASAVVUFUN MAHİYETİ : 243
a) Tasavvuf hakkında çeşitli görüş ve tarifler 244
b) Tasavvufta nefisle mücâdele metodu 249
c) Tasavvufun mevzuu ve gâyesi 253

B — TASAVVUFUN KAYNAKLARI, İNTİŞARI VE ÖTESİ 256
a) Tasavvufun menşe'i 256
b) Tasavvufun zuhuru ve ilk mutasavvıflar 257
Tasavvuf Dünyasının İlk Gönül Sultanları :
— İbrahim b. Edhem (K.s.) 259
— Zünnûn Mısri (K.s.) 259
— Ma'rûf Kerhî (K.s.) 259
— Seriy-i Sakati (K.s.) 260
— Şakik Belhî (K.s.) 261
Ebû Yezid Bistâmi (K.s.) 262
— Ebû'l Huseyn Nûri (K.s.) 265
— Cüneyd Bağdâdî (K.s.) 266

TASAVVUFÎ CEREYANLARIN KAYNAKLARI, YAYILMASI VE TESİR SAHALARI 270

A — ESAS KAYNAKLAR : 270
Şeriat 270
Tarikat 270
Marifet 270
Hakikat 270

B — TALİ UNSURLAR : 271
İslâmi kaynak 273
Hind kaynağı 275
İran Tesiri 278
Hıristiyanlık tesiri 279
Yunan kaynağı tesiri 283

TASAVVUFTA RÜTBE, MEVKİ VE METOD

A — TASAVVUFTA DERECELER : 285

B — VELİ VE VELÂYET : 285
Velâyette ilk prensip 286
Velâyet yolculuğunda riayeti zarûri olan diğer hususlar 286

C — Ş E Y H : 288

D — TASAVVUF TERBİYE SİSTEMİNDE UYULMASI GEREKEN ESASLAR : 289
— Seyahat 289
— Sohbet 289
— Halvet 289

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Sayfa

E — ŞEYHLİK RÜTBESİNE ERİŞMİŞ KİMSEDE ARANACAK DIŞ VE İÇ VASIFLAR 289

F — K U T B 290

G — GAYB EHLİ 290

TASAVVUFTA TERBİYE METODU

A — Z i k i r 292
Zikrin çeşitleri 294
a) Hafi zikir 294
b) Cehrî zikir 294
Zikrin Faydaları 295

B — Âyin ve Semâ 295
Sohbette mürşidin durumu 297
H A L V E T 300
Halvetin ruh üzerindeki tesirleri 301

TASAVVUFTA KULLANILAN TERİM, KAVRAM VE ISTILAHLAR ... 301
a) İLÂHİ AŞK 301
b) VECD 303
c) SEHV VE MAHV 304
d) FENÂ VE BEKA 305
e) TECELLİ 306
— Rabbâni tecelli 307
— Rûhani tecelli 307
f) H Â L 309
g) KABZ VE BAST 310
h) R I Z A 311
i) F A K R 312
j) Z Ü H D 314
k) V E R A 315
l) Ş Ü K Ü R 316
m) TEVEKKÜL 320
n) İ H L Â S 320
o) S A B I R 322
p) S I D K 324
r) T E V B E 325

V A H D E T - İ V Ü C Û D

A — VAHDET-İ VÜCÛD NAZARİYESİ VE MAHİYETİ 329
a) Vücûdî 330
b) Şühûdî 330

B — VAHDET-İ VÜCÛDUN ISPATI SADEDİNDE MUTASAVVIFLARIN DELİL VE MÜTÂLAALARI 336
a) Yunûs Emre'de Vahdet-i vücûd 336
b) Gazzâlî'de Vahdet-i vücûd 340
c) Vahdet-i vücûdden yaşanmış örnekler 343
Hallac-ı Mansûr 343

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Sayfa

Muhyiddin İbnü'l-Arabî 346
— Fikrî şahsiyeti ve vahdet-i vücûd anlayışı 348
— Yaratılış hakkındaki görüşleri 352

C — VAHDET-İ VÜCÛD NAZARİYESİ YÖNÜNDEN ZAMAN VE MEKÂN 355
a) Zaman ve Mekân kavramlarının analizleri 355
b) Tayy-i Zaman, Tayy-i Mekân kavramları 357

III. BÖLÜM

FELSEFE, MAHİYETİ, FENOMENOLOJİK İZAHI VE İNSAN HAYATINDAKİ YERİ

SİSTEMATİK FELSEFE VE ÖTESİ 365
Problemin dış görünüşü 365
FELSEFENİN İNSAN HAYATINDAKİ YERİ 370
FELSEFENİN İNSAN FENOMENLERİ ARASIDAKİ YERİ 376
Felsefenin Felsefesi 376
Felsefenin iki temel problemi 378
Felsefe ve insan 379

DİN VE FELSEFENİN BİRLEŞTİKLERİ VE AYRILDIKLARI NOKTALAR 385

FELSEFÎ TERMİNOLOJİ YÖNÜNDEN TABİAT VE RÛHÎ VARLIK PROBLEMLERİ 392
Problemin ele alınışı 392
Tabiat ve rûhî varlık alanlarının sınırı 393

VARLIK YAPILARI BAKIMINDAN TABİAT VE RUH

A — **Bir Varolan Olarak Tabiat** 395
a) Tabiat varlığının kavranışı 398
b) Varlığın kavranışını mümkün kılan prensipler 398

B — **Varlık Tabakalarının Özü** 399
a) İnorganik alan 399
b) Organik tabiat varlığı 400
c) Rûhî varlık tabakası 400
d) Tinsel varlık tabakası 400

C — **Tabiatın Varlık Yapısını İnceleyen Kanunlar** 402
1. Tekrarlama kanunu 402
2. Değişme kanunu 402
3. Novum kanunu 402
4. Tabakalar arası mesafe kanunu 403
5. Güçlülük kanunu 403
6. Bağımsızlık kanunu 403
7. Madde kanunu 404
8. Hürlük kanunu 404

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Sayfa

D — VARLIK YAPISI İTİBARİLE RUH 405
Plâtonda ruh kavramı 408
Aristoteleste ruh kavramı 409
(Kıbrıslı) Zenonda ruh kavramı 410
Ortaçağ (Skolastik dönem) da ruh kavramı 411
Ortaçağ İslâm filozoflarında ruh kavramı
— El-Kindi'de ruh kavramı 412
— Fârâbî'de ruh kavramı 412
— İbn Sina'da ruh kavramı 414
— Gazzâli'de ruh kavramı 416
— Hegel'de ruh kavramı 417

HAYATIN FELSEFESİ

Darvin Teorisi 425
Fosillere dayanan bilgi tahminleri ve zamanlar 426
İnsanın biyolojik varlığı ve Kur'an'a göre insan hayatının oluşumu 428

IRK VE IRKÇILIK PROBLEMİ

Irkçılığın mahiyeti 434
Irkların çeşitleri 437

İNSAN UNSURUNU FELSEFİ ANTROPOLOJİK AÇIDAN İNCELEYEN TEORİLER

Gelişme psikolojisi teorisi 439
Geist teorisi 440
Biolojik teori 441

DIŞ ÂLEMİN VARLIĞI, MADDE, HAYAT VE RUH HAKKINDAKİ TEORİLERE UMÛMİ BAKIŞ

A — Dış Âlemin Varlığına Yönelen Teoriler 444
a) Realizm 444
b) İdealizm 446
Albert Einstein 448

B — Madde, Hayat ve Rûhî Varlığa Yönelen Teoriler 449
a) Monizm 449
b) Dûalizm 449
c) Plûralizm 450
d) Mekanizm 450
e) Dialektik 453
Karl Marx'ın Dialektik Kanunları
1. Oluş ve hareket kanunu 454
2. Süre ve karşılıklı etki kanunu 454
3. Karşıtlık kanunu 454
4. Niceliğin niteliğe dönüşü kanunu 454
f) Vitalizm 454
g) Materyalizm 455
Karl Marx'ın Tarihî Materyalizmi 471
Marx'ın tarih görüşü 458

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Sayfa

Marx'ın ekonomik görüşü 458
1. Değer teorisi 458
2. Sömürme teorisi 458
3. Biriktirme teorisi 458
4. Devrim teorisi 459
ğ) **Spritüalizm** (Metapsişik olaylar) 462
a) Asıl telepati olayları 462
b) Spritizma olayları 462

VİCDÂN VE ESTETİK DEĞERLER PROBLEMİ

Vicdân probleminin ele alınışı 464
Vicdânın yorumlanışı 466
Vicdânın çeşitli analizleri 468
Vicdânın varlık alâmeti 469
Vicdânın kaynağı ve elemanları 470
Vicdân ve bilinç 471

ESTETİK DEĞERLER PROBLEMİ

Problemin ele alınışı 473
Güzel ve güzellik nedir? 473
Platonda güzellik anlayışı 474
Aristoteleste güzellik anlayışı 475
Plotinus'a göre güzel 475
Hegel'de güzel kavramı 475
Schopenhauer'e göre güzel 475
Güzelin Diğer Kavramlarla İlişkisi 476
— Güzel ve fayda 476
— Güzel ve hoş 476
— Güzel ve iyi 477
— Güzellik ve doğruluk 477
— Güzelin tabiat ve sanattaki yeri 478
Estetik Bilimi ve Sanat Problemi 479
Estetiğin meşgul olduğu alanlar 481
Estetik süje 481
Estetik obje (Sanat eseri) 482
a) **Faydalı sanatlar** 482
b) **Güzel sanatlar** 483
Sanatın kaynağı hakkındaki teoriler 483

IV. BÖLÜM

EDEBİYAT DÜNYASINDA TASAVVUF, TARİKAT VE FELSEFE'NİN YERİ VE DEĞERİ

A — **EDEBİYAT NEDİR?** 487
a) Edebiyatın mahiyeti ve çeşitli tarifleri 487
b) Mânevi miras ve edebiyat 489
c) Edebiyat ve Din 491

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Sayfa

d) Edebiyat ve Medeniyet 492
e) Edebiyatta Mecâz 494

B — EDEBİYATIN ÇEŞİTLERİ 495
1. Nesir 495
2. Nâzım 495
a) İslâmi Türk Edebiyatının hususiyetleri 495
b) Tasavvuf ve Divan Edebiyatı 496

TASAVVUF VE DİVAN EDEBİYATINDAN ÖRNEKLER

A — Din ve Tekke Edebiyatı 498
a) Vahdet 498
b) Tecelli 499
c) A'yân-ı Sâbite 500
d) Tasavvuf edebiyatında aşk 502
— Mezâci aşk .....
— Hakiki aşk .....
e) Tasavvufta insan anlayışı 505

B — Tekke Edebiyatından Diğer Örnekler 508
YUNUS'dan 509
AHMED FAKİH'ten 510
ŞEYYAD HAMZA'dan 511
AŞIK PAŞA'dan 512
GÜLŞEHRİ'den 513
KAYGUSUZ ABDÂL'dan 515
SÜLEYMAN ÇELEBİ'den 517
HACI BAYRAM VELİ'den 522
AK ŞEMSEDDİN'den 525
EŞREFOĞLU RÛMİ'den 526
PİR SULTAN ABDÂL'dan 527
HATÂYİ'den 529
ÜMM-İ SİNAN'dan 530
NİYAZI MISRİ'dan 531
BURSEVİ (İSMAİL HAKKI) dan 352
İBRAHİM HAKKI (ERZURUMLU)dan 532

C — DİVAN EDEBİYATINA UMÛMİ BAKIŞ : .....
a) Divan edebiyatının hususiyetleri 534
b) Divan edebiyatından bazı örnekler 535
c) Divan edebiyatının diğer özellikleri 536
d) Divan edebiyatında Peygamber sevgisi 539
e) Divan edebiyatında ölüm ve huzün ifadesi 539

D — DİVAN EDEBİYATINDA BENZETMELER VE EFSÂNELER : ... 542
Âdem Peygamber kıssası 542
Dâvud Peygamber kıssası 543
Eyyûp Peygamber kıssası 543
İbrahim Peygamber kıssası 543
İ s â Peygamber kıssası 544
L û t Peygamber kıssası 544

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

	Sayfa
Mûsâ Peygamber kıssası	545
N û h	546
Süleyman Peygamber kıssası	546
Yûsûf Peygamber kıssası	547
F — DİVAN EDEBİYATINDA DİĞER TEMALAR :	549
Âb-ı Hayat	549
Âd ve Semûd kavimleri	549
Ankaa	550
Ashab-ı Kehf	550
Bâbil	550
Bedahş	551
Calinus	551
Cemşid	551
Elest Meclisi	552
Feridun	553
Firavn	553
Hârût ve Mârût	553
H ı z ı r	554
H ü m â	555
İrem Bağları	555
İskender	555
Kaarun	556
Kaknûs	556
Nûş-i Revân	557
Şah-i Merân	559
T û b â	560
F — DİVAN EDEBİYATINDAN BAZI NAZIM ÖRNEKLERİ	
HOCA DEHHÂNÎ'den	561
NESİMÎ'den	562
AHMEDÎ'den	564
KADI BURHANEDDİN'den	566
OSMAN GAZİ'den	568
SULTAN I. MURAD'dan	568
YILDIRIM BAYEZİD'den	569
ŞEYHÎ'den	571
HÜSREV'Ü ŞİRİN'den	571
HÂRNÂME'den	572
SULTAN II. MURAD'dan	573
SULTAN II. MEHMED (Fâtih-Avnî)den	574
FUZÛLÎ'den	576
BÂKÎ'den	585
HAYÂLÎ BEY'den	588
TAŞLICALI YAHYA'dan	591
NEFÎ'den	592
NÂBÎ'den	595
ŞEYHÜLİSLÂM YAHYA'dan	597
NEDİM'den	598
ŞEYH GALİB'den	602
KOCA RAGIB (Paşa) dan	603
SULTAN III. SELİM (İlhâmî) den	604

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Sayfa

ESRAR DEDE'den 605
ÂŞIK DERTLİ'den 605
KEÇECİZÂDE (İZZET MOLLA) den 606
LEYLÂ HANIM'dan 607

V. BÖLÜM

TASAVVUF VE TARİKAT ERBABININ SİYASÎ VE SOSYAL NÜFÛZU

Tasavvuf ve Tarikat Mensuplarının Siyasi Çevrelerle Münâsebetleri : 611
ALP ARSLAN VE EBÛ NASR MUHAMMED 611
TİMURLENG VE ŞEYH AHMED YESEVÎ 615
OSMAN GAZİ, ŞEYH EDEBÂLİ VE MEVLÂNÂ 616
YILDIRIM BAYEZİD VE EMİRSULTAN 620
SULTAN II. MURAD VE HACI BAYRAM VELİ 623
FÂTİH, AKŞEMSEDDİN VE MOLLA GÜRÂNİ 648
YAVUZ SULTAN SELİM VE SÜNBÜL SİNAN EFENDİ 658
KANÛNÎ SULTAN SÜLEYMAN VE MERKEZ (MUSLİHİDDİN) EFENDİ 660
PİR ALİ AKSARÂYÎ VE KANÛNÎ 662
I. AHMED, IV. MURAD ve AZİZ MAHMUD HÜDÂÎ 664
MEVLEVİLİĞİN SİYASÎ VE SOSYAL NÜFÛZU 669

VI. BÖLÜM

TASAVVUF VE TARİKAT EHLİNDEN HİKMETLİ SÖZLER

A — **Hikmetli Sözün Hususiyeti** 675
B — **Velinin Bulunduğu Muhitin Hususiyeti** 676
C — **Hikmetli Sözlerden Örnekler** 677
Ebû Haşim (K.s.) 677
Mansûr Ammâr (K.s.) 677
Zünnûn Mısrî (K.s.) 677
Fudayl b. İyad (K.s.) 678
Ebû Süleyman Dârânî (K.s.) 678
İbrahim b. Edhem (K.s.) 679
Şakik b. İbrahim (El Belhî - K.s.) 679
Ebû Turâb (Er-Remli - K.s.) 680
Sırrı b. Müflis (es-Sakati - K.s.) 680
Yahyâ b. Muâz (er-râzi - K.s.) 681
Bayezid-i Bistâmî (K.s.) 681
Sehl b. Abdullah (et-Tüsteri - K.s.) 682
Ebû'l-Huseyn Nûrî (K.s.) 683
Cüneyd Bağdâdî (K.s.) 683
Ebû Abdullah (es-Senceri - K.s.) 684
Muhammed b. Ali (Hakim et-Tirmizî - K.s.) 685
Tahir Mahdisî (K.s.) 685

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

	Sayfa
Ebû Muhammed Ceririî (K.s.)	685
Huseyn Mansur (el-Hallâc - K.s.)	685
Ebû Bekr Şibli (K.s.)	686
Ebû Bekr Râzî (K.s.)	686
Ebû Ali Kâtibi (K.s.)	686
Şeyh Abdurrahman es-Sülemî (K.s.)	687
Şeyh Ebû Kasım Kuşeyrî (K.s.)	687
Hâce Yahyâ b. Ammâr (eş-Şeybânî - K.s.)	687
Huccetü'l-islâm Gazzâli (K.s.)	688
Bahaeddin Nakşbendî (K.s.)	690
Hâce Alâaddin Attâr (K.s.)	690
Ubeydullah-i Ahrâr (K.s.)	692
Mevlânâ Câmi (K.s.)	694
Seyyid Ahmed Buhârî (K.s.)	695
Ammâr Yâser (K.s.)	696
Şeyh Necmeddin el-Kübrâ (K.s.)	697
Şeyh Bahaeddin Veled (K.s.)	698
Mevlânâ Celâleddin Rûmî (K.s.)	698
Şems-i Tebrizî (K.s.)	700
Sultan Veled (K.s.)	706
TASAVVUF VE TARİKATLAR DÜNYASINDAN HAYAT İKSİRİ MAHİYETİNDEKİ DİĞER DEYİŞLERDEN ÖRNEKLER	
— Ahlâk mevzuunda	709
— Dilin ehemmiyeti mevzuunda	711
— Dilin lüzumu hakkında	712
— Vatandaşlık mefhumu hakkında	713
— Terbiye hakkında	715
— Kültür ve Medeniyete dâir	718
— Şiir ve Edebiyata dair	720
— Sulhda hayır bulunduğuna dair	720
— Sanatın kıymeti hakkında	721
— Felsefe hakkında	722
— Kadın hakkında	727
— Kur'an-ı Kerim hakkında	728
— Gençlik hakkında	729
— Matbuat hakkında	730
— Dostluk nasıl olmalı	732
— Deyimler ve Terimler İndeksi	733
— Özel İsimler İndeksi	752
— Bibliyografya	759

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

ESERDEKİ «TEMA» HAKKINDA

Eserdeki «Tema», Anadolunun Türkleşme felsefesi üzerinde zihin egzersizleri yaparken oluşmuş ve şekillenmiştir. Bu şekilleniş, Anadolu halkındaki vatan sevgisi ve mânevi değerlerine bağlılıktan kaynaklanmaktadır. Söz konusu «Tema» insan mutluluğudur. Esasen bir bakıma evrendeki ezeli oluşumun nihai gâye ve hedefi de, en üstün varlık «Eşref-i Mahlûk» olan insandır. Bu temel prensipten hareketle eserde Tarikat, Tasavvuf ve Felsefe kavramları ana «Tema»yı teşkil etmektedir. Çünkü adı geçen kavramlardan her birisinin müşterek objeleri: «İnsan»dır. Şu halde eserde işlenen «Tema», bu kavramların insan unsuruna bakış tarzlarını incelemek, bu arada söz konusu kavramlardan her birisinin, insan realitesine yönelirlerken, birbirlerile olan doğrudan ya da dolaylı münâsebetlerini araştırmaktır. Böyle bir münâsebete geçişte edebiyat, sanat, ahlâk, vicdân, estetik değerler vb. gibi mânevi haz unsuru olan kavramlar da devreye girmektedir. Bunun en güzel örnekleri «Anadolu'nun Türkleşme Felsefesi»nde görülmektedir.

Şöyle ki: Nesnelerin oluştuğu evrendeki bütün varlıklar —bir anlamda— insan varolduğu için vardırlar. Bir başka deyişle, evrendeki bütün varlıklar insanın emrine ve hizmetine âmâde kılınmışlardır. Söz gelimi dağlar, denizler, ormanlar, esen rüzgârlar, canlı ve cansız bütün tabiat varlıkları, kısaca evrene hâkim olan bütün kozalite prensipleri hep bu ezeli tâlimat istikametinde varlıklarını sürdürmektedirler.

Şu kadar ki, insan bazen bunlara bakarken hayran kalır, dehşete düşer, bazen ilgisiz kalır, bazen de iki hâlden birisine sempati duyduğu olursa da, bu defa da ümitsizleşir, bedbinliğe düşer ve hayatın tabii akışına kendini terkeder. Oysa ki bu tutum insanın yaratılış gâyesine ters düşmektedir.

İşte tam bu noktada **din ulları (Peygamberler)** ile **Tarikat, Tasavvuf** ve **Felsefe** kahramanları: **Veli, Mutasavvıf, Filozof** vb. gibi üstün dini ve fikri hayat yaşayan mürşit ve kurtarıcılar devreye girerler. Nitekim Selçuklu hezimetinden sonra Anadolu'da bu sahne yaşanmıştır.

Bunlardan dinin önderi olan Peygamber ile tarikat, tasavvuf ve Felsefenin kahramanları olan diğer zevatın varlık sebep ve gâyeleri aynıdır. Hepsinin hedefi de bunalım içine düşmüş insanı sıkıntıdan kurtarıp huzura kavuşturmaktır. Bu işi yaparken Peygamber vahiy gücünden hareket edecek, Tarikat ve Tasavvuf ehli kişiler keramet ve ilham gücüne baş vuracaklar, Filozof ise akıl metoduna müracaat edecektir. Görüldüğü gibi aralarında sadece bir metod varkı, bir de **süje**'nin **obje**'ye yaklaşım tarzı farklılığı söz konusudur. Tıpkı mimârî'de, şiir'de ya da müzikte olduğu gibi.

Sözgelimi mimâride sanatkâr: Taş, tuğla, demir, cimento, kum, çakıl vb. gibi malzemeleri kullanarak, hayâlinde tasarlayıp, proje üzerine çizdiği eseri oluşturur. (Nitekim Mimar Sinan, Süleymâniye'nin kubbesini bu sekilde yükseltmiştir). Oysa ki (Milli şair) Mehmet Âkif de hayâlindeki «İstiklâl Marşı» âbidesini yükseltirken, malzeme olarak kelime, cümle, terim ve kavramları kullanmıştır. Mevlânâ'nın, III. Selim'in, Itri'nin, Bach'ın, Dede Efendi'nin vb. lerinin ölümsüz müsiki eserlerinde kullandıkları malzeme ise: Ney, saz, ses ve nefestir.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Görüldüğü gibi insan mutluluğuna yönelmiş değerler için temelde bir ayrılık söz konusu değildir. Ancak adı geçen değerlerin temsilcilerinden her birisi kendi maharetlerini gösterip icraatlarını ortaya koyarlarken:

a) Tarikat ehli zevat ne yapmıştır? Bunlar, günümüzde pozitif ilimlerin henüz mahiyetlerini bile çözemedikleri insani sırlara nasıl ve ne ölçüde vakıf olabilmişlerdir?

b) Tasavvuf ehli gâyesine nasıl ulaşmıştır?

c) Felsefe metodu ile filozof ne ölçüde insan realitesinin ezeli problemlerine çözüm bulabilmiştir?

d) Edebiyat, sanat, ahlâk, vicdân ve estetik değerler gibi kavramlar yukarıdaki sahalardan her birine ne ölçüde katkıda bulunabilmişlerdir? Din ulûları, Tarikat, Tasavvuf ve Felsefe kahramanları Anadolu'nun Türkleşme ve İslâmlaşma mûcizesini gerçekleştirirken bu formülleri uygulamada ne ölçüde başarıya ulaşabilmişlerdir?

İşte, eserde araştırma konusu olan, anlamağa ve anlatmağa çalışılan «Tema» budur. Şimdi sayfaları bir bir çevirerek, uzun bir zaman süresini alan ve kesif bir mesâî mahsûlü olan neticeyi görelim.

Yeni araştırıcılara cihan tarihinin bu ezeli entellektüelinde başarı dileklerimle.

H. K.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

KISALTMALAR

Abd.	:	Abdâl
AET	:	Avrupa Ekonomik Teşkilâtı
A.g.e.	:	Adı geçen eser
Ak	:	Akçe
A.Ü.	:	Ankara Üniversitesi
Ansk.	:	Ansiklopedi
Arş.	:	Arşiv
Bibl.	:	Bibliyoğrafya
b.	:	İbn (oğul)
Bk.	:	Bak
C.	:	Cild
Çev.	:	Çeviri-Tercüme
D.T.C.F.	:	Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi
d.	:	Devam
DPT.	:	Devlet Plânlama Te şkilâtı
DYB.	:	Diyanet İşleri Başkanlığı
Dvv.	:	Devamı var
Drg.	:	Dergâh
EDFM.	:	Edebiyat Fakültesi Mecmuası
Hz. (H.)	:	Hazret-Hazretleri (Hicri)
Hds.	:	Hadis-i Şerif
Hk.	:	Hikâye
Hnk.	:	Hankâh
H.	:	Hicri
İ.F.M.	:	İlâhiyat Fakültesi Mecmuası
İsl. Ansk.	:	İslâm Ansiklopedisi
İk. F. M.	:	İktisat Fakültesi Mecmuası
Kbk.	:	Kibar-ı Kelâm
K.s.	:	Kaddesallahu sırrahu
Mad.	:	Madde
Mz.	:	Mezhep
M.	:	Milâdî
M. Ö.	:	Milâttan Önce
Mdr.	:	Medrese
Msl.	:	Masal
Nşr.	:	Neşriyat
Nr.	:	Numara
Ör. Eğ.	:	Örgün Eğitim
Prğ.	:	Paragraf
S.	:	Sayı
Sa.	:	Sayfa
SBF.	:	Siyasal Bilgiler Fakültesi
TTDB.	:	Talim Terbiye Daire Başkanlığı
TDK.	:	Türk Dil Kurumu
TED.	:	Türk Eğitim Derneği
T.T.K.	:	Türk Tarih Kurumu
TÜBİTAK	:	Türkiye Bilimsel Araştırma Kurumu
Vb.	:	Ve benzeri
Vd.	:	Ve devamı
Yz.	:	Yazma (eser)
Zv.	:	Zaviye (Tarikat teşkilâtından bir bölüm)

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

DÜZELTME

Sayfa	Satır	Yanlış	Doğru
3	17	İsmail	İbrahim
29	2	Âyin-kân	Âyin-hân
35	24	Kuyeyri	Kuşeyri
50	25	Türben	Türden
51	22	Mûciler	Mûcizeler
73	23	Tesbit	Tesbih
80	15	Kehi	Kehf
83	19	Has	Hac
90	10	Mânnevi	Mesnevi
91	4	Toplamile	Toplanmasile
114	35	Yüksem	Yüksek
119	15	1980	1930
120	30	80-660	40-660
133	23	serv-ü	seyr-ü
137	9	Keşşâiyyûn	Meşşâiyyûn
140	14	kalları	kolları
149	10	tebeaddülât	tebeddülât
168	11	Güneyd	Cüneyd
179	8	seâmımı	selâmımı
188	19	konmuştur	komşudur
191	32	katbunu	kutbunu
198	31	evliullah	evliyaullah
199	14	hassa	hassas
233	2	şeid	said
236	31	mülhen	mülhem
254	17	bâtınâ	bâtını
258	8	ansız	ansızın
307	9	san	sana
316	10	tanah	tamah
350	36	fusu'l-Hikem	Fusûsu'l-Hikem
367	4	zihir	zihin
370	23	gerekte	gerçekte
377	23	sınırlarıdır	sınırlıdır
377	31	itekim	nitekim
389	16	yükselif	yükseliş
405	2	antimist	animist
444	15	Gu	Bu
480	5	sergiyi	sezgiyi
480	26	Grekçi	Grekçe
509	22	ama	ana
537	21	böyleyin	böylesin
555	16	kurullarından	kurallarından

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

TAKDİM

Tarikat ve Tasavvuf kavramlarının istinat ettiği menb'a, «dinî inanç»lardır. Bu itibarladır ki, «Tarikatlar ve Tasavvuf Deryalarından Damlalar» yudumlarken, bu iki kavramı birlikte ele almayı uygun bulduk. Ne var ki; denizlere nisbetle kara parçalarının büyüklüğünü, atın gövdesine nisbetle alnındaki sakar'a benzeten teşbihte olduğu gibi, her biri birer okyanusu andıran bu iki derya arasında irtibat kurma teşebbüsü, söz konusu okyanuslardan birer katre bile olamayan bir fânî nin göze alabileceği bir cür'et midir? Hele bir de bunların felsefe ile münâsebeti söz konusu olunca!..

Belki de bu mânâlı süâli yüzünce defadır soruyorum kendikendime. Fakat, çilekeş kalemim elimde karalayabileceğim ilk cümle'nin baş harfini dahi şekillendirebilmek için gündüzler bir yana, gecelerin ıssız huşû'u içerisinde saatler saatleri kovalarken, içimden devamlı tazyîk eden derûnî bir duygu: Haydi! diyordu, Haydi!..

Bu deryadan bütün hüner ve mâ'rifet, ilk damlayı yudumlayabilmektir. Nihayetsiz hamd'ü senâlar ki, o sihirli ilk damla ile bir nebzecik kirli dudağını ıslatmayı nasîb eylediği bu nâçiz kulu bir anda Fuzûlî'nin:

«Yâ Rabb! belâ-yı aşk ile kıl âşinâ beni,
Bir dem belâ-yı aşktan etme düdâ beni»

feryâdile cesaretlenerek;

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Hâtıf-ı Isfahânî'nin:

«Rah-ı vasl-ı tû râh-ı pür âsîb,
Derd-i aşk-ı tü derd bî derman.»

teslimiyetinde karar kıldı.

Isfahânî'nin niyazı şu idi: Senin vuslat yolun, güçlüklerle doludur. Senin aşkının derdi ise, dermanı bulunmayan bir illettir.

Erenler meclisinin âşinası bulunan ehl-i irfân'ın takdir buyuracakları gibi, Tarikat, Tasavvuf, Felsefe, hatta Edebiyat dünyaları, aslında maksad-ı vücûdiyetleri ve esprileri itibarîle yekdiğerinin mütemmimi sahalardır.

Nitekim ekserî zamanlar: «Hâl» ehli de ulvî meramını avamma itikal ettirmeyi murad eylediğinde «Kâl» metoduna müracaat etmiş, duygu ve düşüncelerindeki hassasiyeti hafıza-i beşere edebî veya felsefî usûllerle manzum veya nesir halinde nakşeylemeyi tercih etmişlerdir.

Ezcümle :

«Bilmek istersen seni — cân içre ara canı,
Geç cânından bul ânı — Sen seni bil sen seni.
Kim bildi ef'âlini — O bildi sıfatını,
Anda gördü zâtını — Sen seni bil sen seni.

sözlerîle gönül sultanlarının ulusu Hacı Bayram Velî, maksad-ı hakikîsini manzûm olarak gönüllere nakşeylemiştir.

Celvetiyye'nin mümtaz bânî'i Aziz Mahmud Hüdâî'de, tarikatının doktrin esaslarını gene manzum ifadelerle ebedîleştirme yolunu tercih edenlerdendir.

Nitekim O:

«Kudûmün rahmet-i zevk-u sefâdır yâ-Resûl'allah,
Zuhûrun derd-i uşşâka devâdır yâ-Resûl'allah.»

sözlerîle, beşeriyetin efendisini, mükevvenatın neşv-ü nemâsı için ilâhî bir rahmet olarak takdim ediyordu.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Niyazı Mısrî ise:

«Zihî kenz-i k'aandan gelüp her vâr olur peydâ,
Gehî zulmet zuhûr eyler gehî envâr olur peydâ.
Zihî deryâ-yı vahdet kim kesilmez her giz emvâc,
Bu kesret âlemi andan doğup nâçâr olur peydâ...»

âvâzelerile feryâd ederken, şüphesiz avamm'ın ifade kabiliyetinin ötesindeki âlemlerden sesleniyordu. Bu kadim felsefenin fikirleri işletmede uyguladığı mahirane bir usûl idi.

Ya, dadaşlar diyarının ufuklarından parlayan güneş'in ışınları misâli âşık gönüllere sürûr bahşeden İbrahim Hakkı:

«Hak şerleri hayreyler,
Zannetme ki gayreyler,
Ârif anı seyreyler,
Mevlâ görelim neyler,
Neylerse güzel eyler..»

derken, gönül muhasebesindeki bilânço'yu, manzûm olarak takdim etmektedir. İsmail Hakkı'nın doktrin esasında Tarikat, Tasavvuf, Edebiyat, Felsefe hatta mantık birbirîle bütünleşmiş bir manzara içindedirler.

İleride de çeşitli örneklerîle görüleceği gibi, edebiyat, tarikat, tasavvuf ve felsefe dünyaları için vazgeçilmez bir ifade-i merâm vasıtasıdır. Duygular, düşünceler, hazlar ve elemler dünyasının müşahhas aynasıdır edebiyat.

Gelmiş-geçmiş bütün emvâc-ı beşer, bu aynalardan akseden fânîlik türbini ile ebedîliğin sırrını temâşâ edebilmenin iştiyakîle dilhûn olup, kimler kimler için neler söylememişlerdir ki?..

Farzımuhâl, hocası ve kayınpederi Şeyh Edebâlî'den aldığı destûr ile cihanın en muhteşem imparatorluğunun temeline ilk (mânevî) harcı koyan Osman Gâzi'ler, Hacı Bayram Velî'nin huzûr-ı mânevî'sinde, benliğinden taaccüb edecek derecede ümitsizleşen Sultan II. Murad'lar, kendisini müridliğe kabulü için ısrarları Akşemseddin tarafından reddedilen cihan padişâhı «Fâtih»ler, Sünbül Sinan efendi'nin rahlesini ipek kaftanı ile örterek iltifattan nasîbini bekleyen Yavuz'lar, Merkez Muslihiddin'in huzurunda bu-

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

lunduğu sürece «Muhteşem Süleyman»lık ünvanının ezikliğini itiraf eden Kanûnî'ler, Emîr Sultan'ın bendeliğile gururlanan «Yıldırım»lar, siyâsî taksiratları'nın hasenâta tebdili için, hayat-ı mânevî ile hayy bulunan «Yesevî»nin ebedî makberini âbideleştiren «Timur»lar, Hüdâî'nin bendesi Ahmed'ler, Mahmud'lar, Mustafa'lar ve daha niceleri!..

Şayet o ulvî duygu olmasaydı eğilir miydi bunca mağrûr başlar?..

Bütün bu gerekçelerden dolayıdır ki, tarikat, tasavvuf ve felsefe deryalarından sunulacak bâdelerde, edebiyat kristâlinden mâ'mûl billûr kâseler takdim olunacaktır. Nitekim, ilk üç âlemden, edebiyat dünyasının ayrı mütâlâa olunması bu yüzden düşünülememiştir.

Diğer taraftan Kelâm ve Mezhepler dünyalarîle de irtibatlar temin ederek, tarikat, tasavvuf ve felsefe deryalarının uçsuz-bucaksız sahillerinde, gönül dostu ihvan-ı bâsafâ'ya seyahatler tertip olunmuştur.

Gösterilen bütün ihtimam'a rağmen, vukû bulan eksiklikler varsa, tamamen nâçiz müellifine ait sebeplerden ileri gelmiş olarak kabul olunmalıdır. Hin-i hâcette samimî duygularla fikir beyan edecek değerli münekkidler, medyûn-u şükranımız olacaktır. Ehl-i âşıkâna gönül deryasının menbe'ını bir nebzecik olsun takdim edebilmişsem «Ne mutlu» bana.

Takdim sözümü noktalarken, eserin basımı ile Türk gençliğinin, dolayısîle Tarikat, Tasavvuf, Felsefe ve Edebiyat deryalarından rûhî ve mânevî gıdasını almak arzusunda bulunanların istifadelerine sunulmasında hizmeti geçen sayın Marmara Üniversitesi ilgililerîle, Can Matbaası mensuplarına teşekkürlerimi iletirim.

Eserler hazırlanır, basılır, yayınlanır. Ancak var-olan herşeyin bir gün varlığını yitireceği ve yok olup gideceği ezelî prensibine uyarak önemsizleşirler. Kısaca yer yüzünde ne varsa hepsi fânîdir.(1) Ancak ululuk ve kerem «ıssı» Mevlâ'nın zâtı kaimdir. (2)

Hiç bir şeyin değil, ancak saf ve temiz bir yürekle faydalı dav-

---

1) Kasas sûresi âyet 88.

2) Rahmân sûresi âyet 26-27.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

ranışların imdada yetişeceği gün gelmeden önce yüreklerimizi arıtma ve davranışlarımızı doğrultmada yalnız «Allah» (C. C.) tan yardım dileriz.

Yardım O'ndandır, Hamd de ancak O'na'dır. «Allah kuluna yetmez mi?» (3)

Şaban - 1405 H.
Mayıs - 1985 M.

Erenköy
H. K.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ 1883

3) Zümer sûresi âyet 36.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

GİRİŞ

Tarikat ve Tasavvuf erbabı zevata Anadolu halkı'nın meftûn olduğu taraf, onların zâhirî yönleridir. Velâyet mertebesine ermiş bu yüce insanlardaki ruh ile beden arasındaki terkib'in kaynaşması neticesi tezahür eden hayat tarzı, tıpkı âhenk ile kafiye'nin, güzel söz ile göz yaşının muhteşem terkibi misâli dış görünüşteki parıltıdan ibarettir. Nitekim halk kitlesi şekle düşkün olduğundan, velideki gönül taassubu, vahdet deryasının bütününden ayrılmaz, fakat rüzgârın tesirîle coşup kabaran, tekrar dürülüp gene kabaran med-cezir (dalgaları) misâli, yüksek dinî hayat yaşayan bu yüce kişilere iltica etmek âdet olmuştur.

Ne var ki, güneşi güzel bir şamdan, yıldızları da birer inci tanesi halinde tavassur etmekten hoşlanan gözler, ufuklara kadar uzanacak parıltıları daima tasavvur etmektedirler. Bunda hakları da yok değildir. Nitekim insan oğlu, sonsuzluğu bile belirli imkânlardan ötesine nüfûz edebilme gücünden mahrum olan hayâlîle tasavvur edebiliyor. Oysaki burada ne sanat geçerlidir ne de akıl!..

Bir velî'nin yaşadığı dinî tecrübeyi kavramağa çalışmak, O'na karşı duyulabilen muhabbet ölçüsünde ancak gerçek çehresîle anlayabilmek olacaktır. Tasavvuf ve Tarikat aslında; birer ahlâkî temizlenme yoludurlar. Bu temizlenme işi, insan sıfatındaki fânî varlığımızdan hareket ederek, Allah'a kadar ulaştıran bir yolculuğun nihâî noktasıdır. Bir başka değişle bu yolculuk; fânî olan bir varlığın, daha yaşarken sonsuzluğa atlayışıdır; Bir diğer ifade ile fenâdan bekâya bir sıçrayıştır ki, buna: **«Fenâ-fillâh»** diyoruz.

Bedenin, ruhun emrine tam mânâsîle girmesi neticesi bir «atletizm» denebilecek olan bu sıçrayış, ne var ki gelişigüzel yapılan bir hamle ile olamıyor. Nitekim onun bir takım âdâbı, erkânı ve usûlü vardır. Kısaca emek ister.

İşte, tasavvuf ve tarikatta, kişiyi beşerî duygulardan çıkarıp, Allah'a yaklaştıran, bazılarınca kullanılan tâbir gereği insanı Allah'la birleştiren bu davranışları üç safhadan geçmek suretîle ikmâl etmek gerekmektedir: Bunlardan:

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Birincisi hazırlık safhasıdır: Bu, tasavvuf ve tarikatta, riyâzât ve ferâgat devresidir. Allah yolculuğuna çıkmış kişi bu hazırlanmada, terk veya inkâr basamaklarını bir bir atlamak zorundadır. Kendinde dünya yükü nev'inden ne varsa, hepsini birer birer ve şuurlu bir teslimiyetle terk edecektir. Bu terk hali, önce O'nun ruhunda bir istek, bir iştiyak ve bir irade halinde tecelli edecektir. İlk önceleri riyazâtlarla işe başlayan derviş, bu yolculuğun bitiminde sonsuzluğun temâşâsı ile karşılaşacaktır. Böyle bir yolculukta manzara yok, şekil ve sûret yok, lâkin derûnî bir ihtişam, bütün görünürdeki manzaraları sönükleştiren bir mânâ, dünyadaki en muhteşem aydınlıkların, yanında gölge bile olamıyacağı derûnî bir nur, bütünün parçalarına ayrılmaz muhteşem ve sarsıcı ifadesi ile ruh atletini artık kendinden geçirecektir.

Artık dervişte inkâr sevgisi başlamıştır! Bu inkâr, dünya yükünü inkârdır. Kezâ bu, ilâhî aşk'ın ilk hamlesidir. Bu hamle ile sıçrayan derviş, servetten ve devletten geçme şevki ile şahlanacaktır. Sözgelimi İbrahim bin Edhemdeki gibi. Böyle bir şahlanış, artık derviş için zor da değildir, bilakis neşelidir. Mal ve mevki hırslarının ağır yükünü atmış olan derviş, aslında son derece hafiflemiş ve rahat hareket edebilir haldedir. O'nun için artık, çıkılmış bulunan Alah yolculuğundan geri dönüş söz konusu değildir.

Ne varki derviş de nihayet bir insandır; şu halde beşerî tarafı zaman zaman kendisine engel olucu hamlelerde bulunabilir. Ancak dervişteki mukavemet gücü de her gün biraz daha artmaktadır. Hatta derviş ruh terbiyesinde olgunlaştıkça, daha çetin inkârlar evvelkileri her ne kadar takip ederlerse de, o bunları bir bir aşacaktır. Çünkü kendisine mâni olma cür'etini gösteren bütün beşerî duygular, aslında Allah'ın ezelî hükmüne râm olmağa mahkûmdurlar. Her şeyi veren de O'dur, alacak olan da. Malmış, evlâtmış, mevki ve servetmiş, bütün bunlar enaniyyetin bir hammallığından ibarettir. Bütün âlem, bütün hikmet, bütün akıl, hülâsa görünürde varolan her şey, dervişin gönlünde parlayan aşk güneşinde ateşe düşen kar damlası gibi eriyip yok olacaktır. O'nun şevkindeki lezzet, hiç bir şeyde bulunmayacaktır. Artık onun yanında bütün ilimler, bütün kaide ve kanunlar geçersiz kalacaktır. Artık derviş için ilim denen şey, mânevî âlemden alınacak sinyâller olacaktır.

Ancak, derviş için dünyayı terk yolculuğu burada da bitmemektedir. Nitekim ilim denen o kafasındaki bulanık suyu boşalttıktan sonra, sıra hayâllerle hatıralardan sıyrılmağa gelmiştir.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Derviş kendi ruh dünyasını dolduran yüzlerce hayâli de benliğinden atacak, onları da gönül laboratuarında eritip yok edecektir. Böylece de, şuurunda hiçlikler âlemine ait hayâllerin çılgınca raksetmesine meydan vermeyecektir. Bu derûnî temizleniş ise, istiğfar ve tevbe ile olacaktır.

Daha sonra duygulardan temizlenme gelir ki, bu bir nevi mahiyet değiştirmedir. Derviş, dinî denemenin bu basamağında artık normâl insandaki rengârenk duygulara yabancıdır. O, diğer insanlara haz ya da elem veren duygular karşısında bir nevi hissiz ve hareketsiz kalır. Bizim sevindiğimize sevinmez, bizi yakan acılar ise ona tesir etmez olur.

İşte bu sebepledir ki, bir veliyi, bizim duygularımızın terennümcüsü sanarak kendimiz, ya da normal kimseler gibi mütâlâa etmek yanlış, gaflet hatta anlayışsızlık olur! Şu halde bu, bir sanat da değildir. Söz gelimi bir Yunus'u, bir Mevlânâ'yı, bir Hacı Bayram Velî'yi, bir İbnû'l-Arabî'yi, bir Gazzâli'yi ya da bir başkasını sözlerindeki mantıkîlikte, ya da şiirlerindeki âhenkte arayanlar, kabuk ile öz'ü fark edemeyecek kadar gaflet içindedirler!..

İkinci basamak: Tasavvuf ve Tarikatta Hakk yolculuğuna çıkmış kişinin katetmek mecburiyetinde bulunduğu ikinci basamak, Vecd ve İstiğrak noktasıdır.

Bu safhada dünyevî varlıklara ait bütün vehimlerle çilelerden bir bir boşalan ruha artık hakikat parıltıları dolacaktır. Ne var ki boşalmadıkça dolma olamayacağından, ikinci basamaktaki dervişin işi, ilk merhaleden daha kolay olmayacaktır. Dünyasından boşalmayan gönüle ukbâ nimetleri dolamayacağı tabiîdir!

Dünya heveslerinden tamamîle sıyrılamayan kalbde vecd halinin zuhûru güçleşir. Ancak bu hâl, dünyevî zevklerden sıyrılmanın vasıtasıdır da! Şu halde derviş, önce kalbini ve kalıbını vecde hazırlayacaktır. Böylelikle ancak, tam mânâsîle Allah'la birleşmeğe hazır hale gelebilmiş olur. Sözgelimi, taşıdığı safrayı bütün bütün atan varlık, dünyevî muvazenelerden sıyrılarak tuhaf bir baş dönmesine müptelâ olur. Bu, vecd halinin zuhurudur. Çünkü vecd, ruhta baş dönmesi halini andırır. Vecd adı verilen bu mecâzî şekildeki baş dönmesi, ruhu mutlak âlemindeki aslına doğru yükseltir; nihayet onunla birleştirir. Bu birleşme, iki kürenin çarpışması gibi derin bir sarsıntı ile başlar. Ulûhiyetle temasa geçen ruh, tahammülü güç olan sonsuz bir zevkin kucağında artık sarhoş ol-

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

muştur. Burada ebedîlik ve sonsuzluk mekânsız bir an içinde gerçekleşmiştir.

İstiğrak denen aşırı vecd hali ise dervişin mîrâcıdır. İçinde büyük huzura doğru yükselişin hissedildiği bu hâl, fırtınalı ve tam anlamîle kendinden geçme şeklinde tecelli eder. Derviş için bu durum, varlığın büsbütün ortadan kalkarak sadece mânevî hazzın kaldığı bir haldir. Artık Allah'la temas hazzı olan nihaî hedef bu noktada gerçekleşmiş olur. Temasın şiddetli olduğu «An»lar vardır ki, icabında dervişe: **«Enel-Hak»** dedirtebilir! (Hallac Mansur bu hâle müptelâ olanlardan biridir!) (3a)

Üçüncü ve son merhale: Bu, artık huzur safhasıdır. Nitekim vecd ve istiğrak kemâl haline geldi mi; derviş huzur denizinde rahatlıkla yüzer. O'nun için artık benlik diye bir şey kalmamıştır ki, onunla mücadele etsin de huzursuzlansın!

Hazırlıkla başlayan çileli merhalelerden geçerken çekilen meşakkatların, vecd halindeki şiddetli feryadlara dönüşen sıkıntıları artık gerilerde kalmış, şimdi azgın alevlerin yiyip bitirdiği yangın mahallindeki sessizlik misâli, sadece dervişin gönlünde masum şekilde ve ince ince bir takım dumanlar yükselmektedir. Artık itfaiyenin telâşla su sıkmasına lüzum kalmamıştır, çünkü ateş için yakacak ve tehlike arzedecek bütün değerli eşya devreden çıkmıştır.

Kısaca dervişin ruhunda fırtına durmuş, fakat aşk devam etmektedir. Bu aşk artık damarlara siner. Önceleri meşakkat ya da feryad iken artık hayat olur. Gerçeğin temâşâsı ile yaşanması birleşir. Ruha engel olan çokluk ortadan kalkmış, murad olan vuslat hasıl olmuştur.

İşte, demek istiyoruz ki, Anadolu'nun kendine has iklimi, buna ilâveten de mânevî havasîle yoğrulmuş tipik halkının dinî, siyâsî ve sosyal yaşayışı ile, damarlarında dolaşan sıcak kan, ciğerlerine doldurduğu temiz hava ve midesine indirdiği helâl lokma kadar günlük hayatına girmiş bulunan birer kelimedir tarikat ve tasavvuf.

Özellikle tarikat kelimesinin, Anadolu köylüsünün günlük yaşayışının her zerresinde müstesna bir yeri vardır. Nitekim tarla-

---

3a) Hallac Mansurdan sonra, Yunus Emre, Mevlânâ, Muhyiddin İbnü'l-Arabî ve daha niceleri de vecd ve istiğrakın en taşkın kahramanları olduklarındandır ki, derûnî duyguları bizlere bir takım feryâdlar olarak ulaşmıştır. Hatta bu yüzden zaman zaman eleştirildikleri de görülür!..

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

sına giden çiftçi, toprağını kabartmağa ve tohumunu saçmağa başladığı zaman, Pîr'inin ruhundan destûr alacak, ürününün bol olması için pirine dua ettikten sonra tarlasına tohumunu saçacaktır. Aynı şekilde, her çeşitten sanatın da bir piri'nin bulunduğuna inanan bu mazbut insan, deyelim ki bir çırak, sanatının pirine sığınarak mesleğine başlayacaktır. Hatta, başarı ya da başarısızlık sebeplerîle ürünlerinin bol veya kıt oluşunu sanat ve mesleklerinin pirlerinin himmetlerinin azlık ya da cömertliklerine bağlayacaklardır.

Ne var ki, Anadolu'nun tarih ve etnoğrafyasının olduğu gibi, her ulu ağacının dibinde bir yatır bulunan velîler otağı bu ülkede, tarikatların da bu güne kadar gerçekten ciddî bir etüd ve araştırmasının yapıldığını iddia etmek mümkün değildir. Hatta birçok tasavvuf ve tarikat liderlerinin nerelerde yaşadıkları, mezarlarının dahi nerelerde bulunduğu bilinememektedir!.. (4)

Oysa ki tarikatlar en azından birer inanç sistemi olarak, sosyal birer kuruluş olarak, nihayet tarihî gelişim içerisindeki sosyal fonksiyonları yönünden bir bütün halinde ele alınmayı gerektiren gerçek birer varlık, maddî ve mânevî değerleri bulunan reel birer vakıalardır.

Problem en basit şeklîle bu olduğuna göre, müslüman Türk toplumunun sosyal yaşayışı üzerindeki sentezde onun nasıl özleştiğini ve nasıl bir atılıma çevrildiğini iyice bilip anlamadan bu ülkedeki siyasî ve sosyal devlet kuruluş ve düzeni'nin ne olduğunu yeterince anlamak mümkün değildir.

Gerçekten de, dünyanın en büyük, en kudretli ve aynı zamanda en uzun ömürlü imparatorluğunu kurmuş bulunan müslüman Türk toplumunun oluş diyalektiğini bir tarih serüveni olarak yorumlamak, hem bilgisizlik, hem de büyük bir haksızlık olur. Hatta bu sebepten ötürüdür ki, Türklerin en büyük başarılarından biri olan «İstanbul'un Fethi» dahi bir tarihî olay değil, belki Anadolu Türklüğünde devlet bilincinin bir nevi teşkilâtlanışıdır.

Kısaca, Anadolu'da kurulmuş bulunan Selçuklu ve özellikle Osmanlı devletinin temelinde iki büyük kuvvet vardır ki, çağdaşı öteki devletlerden hiç birinde rastlanmayan bu iki unsurdan biri **«Şeriat»**, diğeri ise **«Tarikat»**tır. Bunlardan şeriat: Devlette siste-

---

4) Meselâ Yunus'un, Türkiye'nin 6-7 yerde mezarı bulunduğu iddia olunmaktadır. (Tafsilât ilgili bölümde)

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

mi, tarikat ise o sistemin gerektirdiği insan potansiyelini düzenler ve yetiştirir.

Tarikatların, Anadolu'nun bağrında bir ağ gibi örülmüş olmasının gerçek ve sosyal bir çok sebebi vardır ki, bunlardan bir tanesi özetle şudur:

«XIII. yüzyıllarda Anadolu halkı korkunç bir Moğol istilâsına uğramıştı. Bu amansız saldırı karşısında halk ve devlet müthiş bir paniğe kapılmış, hatta o kadar ki, Selçuklu devleti reisleri Moğol Valilerinin birer uşağı haline gelmişlerdi. Bu çaresizlik içerisinde Anadolu'nun Müslüman Türk halkı sahipsiz ve himayesiz kalmış, bu yüzden de kendini koruyup kurtaracak bir mûcize güneşinin doğmasını sabırsızlıkla beklemeğe başlamıştı.

İşte, Anadolu Türklüğü tarihin bu döneminde, Şeyh Ahmed Yesevî'ler, Hacı Bektaş Velî'ler, Akşemseddin'ler, Merkez Muslihiddin'ler, Hayreddin Tokadî'ler, Şeyh Şaban Velî'ler, Niyazi Mısrî'ler, Emîr Sultan'lar, Aziz Mahmud Hüdâi'ler ve daha niceleri bu esrarengiz ülkedeki ruh ve mâneviyat dünyasının rakipsiz birer padişahları ve kurtarıcıları olmuşlardır.

Gerçekten bu büyük ve mümtaz şahsiyetler, Anadolu halkının ruhunu ve toprağını öylesine üstün bir güçle mayalamışlardır ki, Osmanlı devleti, işte böyle bir mayalanışın tarih sahnesine çıkmış müşahhas bir görünüşünden başka bir şey değildir.

Daha sonraları Anadolu'nun sıcak kanlı bu müslüman Türk halkı, kendilerini her türlü tehlikeden koruyan bu mâneviyat kahramanı velîler ve onların kurdukları tarikatlarla öylesine kaynaşmışlardı ki, bunun bir örneğinin daha başka her hangi bir toplum ve sistemde görülmesi de mümkün değildir.

Diğer taraftan Anadolu, çeşitli kavim ve medeniyetlerin konup göçtüğü ve her birinin, tarihin değişik dönemlerinde bir takım izler bırakarak yok olup gittikleri bir ülkedir. İşte bütün bu medeniyetlerin izlerini silerek onların üzerinde son olarak yeni bir İslâm-Türk medeniyetinin kuruluşunda, keza islâmın ve Türklüğün gerçek armasının bu ülkenin bağrına yeniden bir nakış gibi işlenişinde de, mânevî dayanışma'nın, bilhassa tarikatların büyük rolü olmuştur.

Böylece Anadolu'nun kutsal toprakları üzerinde Müslüman-Türk halkı yepyeni bir sentez vücûde getirmiş, karakterinde zaten yaratılıştan mevcut bulunan kabiliyet ve maharete bir de tarikatların verdiği mânevî ruh ve enerji eklenince, **«Osmanlı Devleti»**

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

adîle tarihe uzanan somut bir örnek ortaya çıkmıştır. Bu kaynaşmanın temelinde, şeriatçıların yanında, onlardan daha kuvvetli fonksiyonlara sahip bulunan «Tarikat Ulu ları» da vardır. O kadar ki, Osmanlı devletinde padişahların ünvanlarile tarikat şeyhlerinin ünvanları birbirine karışmıştır. Sözgelimi: Tâc, Sultân, Devletlû, Hünkâr vb. gibi deyimler hem bir tarikat şeyhi, hem de padişah için kullanılmıştır.

İşte, Tarikat ve Tasavvuf Deryasından Damlalar sunulurken, Anadolu'nun ebediyyen Türkleşme felsefesindeki merak konusu olan bu esrara da zaman zaman ışık tutulmağa çalışılacaktır.

Gayret bizden, yardım ancak Allah (C. C.) tandır.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

I. BÖLÜM

TARİKATLAR DÜNYASINA UMÜMİ BAKIŞ

MARMARA ÜNİVERSİTESİ

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

MARMARA ÜNİVERSİTESİ

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

I. BÖLÜM

TARİKATLAR DÜNYASINA UMÜMİ BAKIŞ

A — TARİKAT, MAHİYETİ VE ÖTESİ :

a) Tarikatın mânâsı ve mahiyeti :

Tarikat, arapça «yol» anlamına « طريق » (tarîk) kökünden gelmekte olup, gidilen veya tutulan yol anlamınadır. (5) Hatta mezhep de aynı anlamda olduğundan zahirî görünüşleri itibarîle «tarikat» ve «Mezhep» kavramları yekdiğerinin mütemmimi durumundadırlar. Şu kadar ki bu iki kavram pratik tatbikatta ayrı ayrı mahiyet arzederler. (6)

Şöyleki :

Mezhep : İtikatta ve amelde Allah (C. C.)'a karşı olan kulluk ödevlerimizin yerine getirilmesinde gerek dünyaya, gerekse âhirete ait dinî emirlerde uyulması gereken kuralların gösterilişidir. (7)

Tarikat : Tarikata gelince, bunda da dini usûl ve furûu bakımından mezhebe benzer sistemler mevcuttur. Şu kadar ki tarikat, mezheplerin pratik hayata müdahale edişleri ve yol gösterişleri yanında, doğrudan doğruya kişiyi Allah (C. C.)'a ulaştıran mânevî zevk, neş'e, irfan, ilâhî aşk ve cezbe yoludur.

Keza tarikat Allah Taâlâya yaklaşmak ve o yüce kudret sahibinin hoşnutluğunu kazanmak maksadîle takip edilmesi gereken yol olduğuna göre, bu yola giren kişi fani varlığını kayıtsız-şartsız Allah'a adar. Kendini her türlü kayıt ve şarttan uzak olarak Allah (C. C.)'a teslim eder. Bu durumdaki bir kişi, tabiî ola-

---

5) Mecmua el Resâil C. I. S. 68
6) Mezhep deyimi hakkında geniş bilgi ileride mevcuttur.
7) Ö. Nasuhi Bilmen Muvazzah İlm-i Kelâm S. 14-15.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

rak gördüğünü Allah için görür, işittiğini onun için işitir, sevdiğini onun için sever, nefret ettiğinden de onun hoşnut olmadığı için nefret eder.

Kısaca her zaman, her yerde ve her şeyde onun kudret ve hikmetlerinin tecellisini görür. Artık o, gönül neş'esinin mânevî akışına göre hayat temposunun tabiî akışına kendini terk etmiştir.

Böylece her hangi bir tarikata intisab etmiş kişi, intisap ettiği gânül ehli «şeyhi»nin direktiflerine ve mensubu bulunduğu tarikatın icaplarına göre kendi fanî varlığının doğum-ölüm ikiliği içerisinde ebediliğin sırrına erebilme ümidinin verdiği neş'e ile, bütün mevcudiyetile kendini yaratana kayıtsız-şartsız teslimiyet için, intisab ettiği şeyhini mürşid (yol gösterici) ittihaz eyler. Tarikat ve tasavvufta manevi neş'enin bu ilk mertebesidir ve bunu «Fena Fillah» Allahda yok olma) (8) mertebesinin ileri kademeleri takip edecektir.

Mânevi hazzın bu mertebesini idrâk edebilmiş bu durumdaki bir kişi, onun dışında kalanlarca tabii ve normal kabul olunan hayat seyrinden huzursuzlanmağa başlar. Artık bu kişi hak yolunda nefisle mücadele vermediği «an»ları kendisi için boşa geçmiş sayar. Onun için en büyük zevk ilâhî aşk uğruna cefa çekmektir.

Onun artık lisan-ı hal ile gece-gündüz virdi şudur :

«Dil esîr-in olduğu gündenberi âzâdedir,
mâsivâya bağlanır mı bağlanan vicdan sana?»

Daha da ileri giderek, Fuzûlînin, hâl ehlinin duygularına tercüman olan şu ifadelerile mânâ âleminin mutlak hâkimine tazallüm-i hâl eyler :

«Aşk derdîle hoşem elçek ilâcımdan tabîb
Kılma derman kim helâkim zehr-i dermânındadır.»

b) **Tarikatın doğuşu ve şekil kazanışı :**

Tarikat, bir düşünce ve fikir aksiyonu olan tasavvufun sistemleşmesi neticesinde zahirî bir görünüş ve eylem şekli olarak giyim-

8) Nefehatül Üns S. 91
Sofiyye Istılahları İ. Hakkı İzmirli S. 72. vd.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

kuşam, zikir tarzı, usûl, âdâb ve erkândaki farklılıklar şeklindeki teşkilatlanmalara alem olarak ortaya çıkmıştır.

Bu temel anlayıştan kaynaklanan tarikat kavramı, islâm peygamberi Hz. Muhammed (S. A.)'in irtihalinden (takriben) birbuçuk asır sonraları H. II. yüzyılın sonlarına doğru ortaya çıkmıştır.

Tarîkat'ın esas gayesi, insanı ruh ve bedenen terbiye etmek suretîle kendi varlığını imkân sahasına koyan yüce kudretin mânevî huzurunda tam bir teslimiyete hazır hale getirmektir. Bunun en güzel şeklini Hacı Bayram Velî'nin ağzından dinleyelim :

Bayramiye tarikatının kurucusu büyük gönül sultanı Hacı Bayram Velî bir vesile ile Devlet-i âli Osman'ın payıtaht-ı olan Edirne'ye davet olunduğunda, devrin padişahı bulunan Sultan II. Murat (9) büyük velinin mânevî dehası ve keşf-ü kerameti karşısında hayranlığını gizleyemeyerek şekilden şekile girer. Biri devrinin en güçlü padişahı, diğeri ise en güçlü gönül sultanı gecenin ıssızlığı içerisinde başbaşa sohbet etmektedirler. Bir ara Sultan II. Murat merak ettiği bir hususu öğrenmek maksadîle Hacı Bayram Velî'ye şöyle bir suâl sorar :

— Sultan Murad: Efendi hazretleri! «Sizin tarîkatınızın gayesi nedir?»

— Hacı Bayram Velî : Bizim tarîkatımızın gayesi insanları ruh maalbeden terbiye edip, sonra da umûr-i devlette istihdam etmek üzere padişahımızın emrine vermektir!..

Gerçekten yüce bir hayat prensibi olan bu cevap karşısında son derece duygulanan padişah, Efendi der, gönlüm arzular ki bütün tebaam halka-i tedrisinizden geçmiş ola! (Bütün milletimin beher ferdinin tarafınızdan eğitilmiş olmasını gönlüm arzu eder) (10).

Evet bütün tarikatlarda esas gaye budur. Onun hedefi, insanı ruh ve beden yönünden terbiye etmek suretîle kendi varlığını imkân sahasına koyan yüce kudretin mânevî huzurunda tam bir teslimiyete hazır hale getirmektir.

---

9) Fatih Sultan Mehmed'in babası olan padişahtır.

10) Gerçekten oğlu Fatih'i bu maksatla yetiştirmek düşüncesile S. II. Murad H. Bayram Veli'ye teslim etmiştir. Tafsilat için Bk. Dr. H. K. Tarikatlar ilgili bölüm.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Diğer taraftan tarîkat gibi tasavvuf da Hz. Peygamber (S.A.)'in zaman-ı saâdetlerinde mevcut olmayıp, «Tasavvuf» şeklindeki bir kavram olarak H. II. asr'ın ortalarından itibaren zuhur etmeğe başlamıştır.

Her iki kavramdaki müşterek gaye ise, Allah (C. C.) ve Resûlünü tasdik ile, yaratan ile yaratılan arasında manevi bir mukavelenin aktolunmasıdır. Böyle bir mukavelenin aktolunması daha başka çeşitli yollarla da mümkün görülmüştür. Ancak bir gönül işi ve bir takım zahirî formaliteler dışında manevi bir idrâkle bunun mümkün olabileceğine inanan gönül ehli ile zahirîler arasındaki anlayış farkı sadece formalite yönündendir. Yoksa her iki yoldan da varılacak nihaî hedef yüce yaratana kavuşmaktır.

Nitekim Yunüs bir sözünde :

«Târikat da birdir şeriat da mevlâsına varana...» derken önemli olan **«Biatü'r-Rıdvan»** adı verilen bu mânevî mukavelenin aktolunması olduğunu vurgulamak ister.

c) Tarikatta takip olunacak yol ve varılacak nihaî hedef :

Nihaî gaye ve netice itibarîle Allah Taâlâya ulaşmağa vasıta olan tarikat kavramı, zaman süreci içerisinde ve çeşitli vesilelerle bir takım değişikliklere uğramış, farklı biçimler kazanmıştır. Bu yüzdendir ki, tek bir kavram olan «tarikat», deyimi yerine, çeşitlilik ifade eden «Tarîkatlar» deyimi kullanmak zarureti doğmuştur.

Buna göre mahza gayeleri insanı Allah (C. C.) taâlâya ulaştırmak olan tarîkatlar pek-çok çeşitlere ayrılmış olmakla beraber, (11) takip ettikleri metod itibarîle iki ana grupta mütâlaa olunmaktadırlar.

1. **Esma yolunu esas alan tarikatlar :**

2. **Cezbe yolunu esas alan tarikatlar :**

Birinciler : Bunlara gerçek anlamda ve tam tarikat da denir. Çünki bu tür tarîkatlarda «Pir» adı verilen tarîkatın kurucusun-

11) İleride belli-başlılarını detaylarile göreceğimiz gibi, irili-ufaklı tarikatların sayıları 200 kadar olduğu bilinmektedir.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

dan başka, halifeleri, halifelerin irşada mezun ettiği şeyhleri ve bu şeyhlere intisap etmiş bulunan müridleri bulunur.

Bunlardan her birisi arasında son derece ciddi ve disiplinli bir seviye farkı, belirli ölçü ve kurallara göre uyulması gereken davranış, saygı ve itaat prensipleri mevcuttur.

Keza bu guruba giren tarikatlarda belirli zikir tarzları, zikirlerde kullanılan elfaz, (mubarek kelimeler) beher tarikatın kendine mahsus kuralları, türlü hizmetleri gören uzman personel, meselâ: Tekkelerde kahveci, ferraş, türbedâr, çerağ, ahçıbaşı, yamak vb. gibi kimseler bulunur. Ayrıca türlü hizmetlerin masraflarını karşılamak üzere özel vakıflar bulunur. Özellikle bu yönden tarikatlar kendi imkânlarîle uzun yıllar ayakta durabilecek imkânlara sahiptirler. (12)

İkinci tür :

Cebze yolunu esas alan tarîkatlar zikre lüzum görmeden de Allah (C. C.)'a ulaşılabileceğini kabul eden tarîkatlardır. Bunlar tekke kurmayı, vakıfla idare olunmayı, giyim-kuşam ve özel âdet ve kıyafetlerle halktan ayrılmayı kabul etmeyip, çalışmayı ve yardımlaşmayı esas alırlar.

Cezbe yolunu esas alan tarîkatlarda ilâhî aşk ve cezbe yolu ile Allah'a ulaşılabileceği inancı esastır. Bu bakımdandır ki, bu tür tarikatlarda her çeşitten tören, âyin, sema vb. gibi normatif faaliyetler reddedilir. İkinci gruba giren tarikatlar kendilerini melamet ehli sayıp, esmacıların son vardıkları durak, bizim sülûke ilk başladığımız yerdir derler.

Kısaca birinciler, mânen olduğu gibi maddeten de teşkilâtlanıp uzun vadeli ve köklü kurallara dayanan, terbiye sisteminde ise zikri (Allah'ın 99 ism-i şerifini anmayı) esas alan tarîkatlardır. Bunlarda az yemek, az içmek, az konuşmak, az uyumak gibi metodlarla sıkı bir disiplin vasıtasîle Allah'a ulaşılabileceği inancı esastır.

İkincilerde ise tamamen toplum içindeki görev ve sorumluluklarını yerine getirip, toplumdan kopmadan yaşamak, bu arada gönül muhabbetini de ihmal etmemek suretîle aşk ve cezbe yolu ile Allah (C. C.)'a ulaşma gayreti içinde bulunmak esastır.

---

12) A. Himmet Berki V. Dergisi C. IV. S. 9-15.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Her iki kol da neticede Hz. Muhammed (S. A.)'e ulaşır; oradan da en son gaye olan yüce yaratan'a vasıl olunur. Ancak bu konuda da kollar arasında metod bakımından farklılıklar mevcuddur. Şöyle ki :

1. **Kol** : Bu kolda «Zikr-i hafi» (gizli zikir)yi uygular. Çünki bu kolun temsilcisi Hz. Ebûbekr'dir. Bu koldaki tarikatlara mensup olanlar Hz. Ebûbekir vasıtasîle Hz. Muhammed (S. A.)'e, oradan da yüce yaratan'a ulaşabileceklerdir. Hz. Ebûbekir peygamber efendimizin en sadık can yoldaşıdır; çünki o, canı pahasına Mekke'den Medine'ye hicreti esnasında Hz. Peygambere arkadaşlık yapmış, en tehlikeli anlarda bile onu yalnız bırakmamıştır. Hatta peygamberimizle, Hz. Ebûbekr'i takip eden kâkifler kendilerini gizlendikleri mağaranın önüne kadar takip etmişler, nerede ise yakalanmaları an meselesi iken, yüce Allah tarafından görevlendirilen bir güvercinin mağara kapısı önüne yuva yapması, örümceğin de ağ örmesi üzerine mağara önüne kadar gelen kâfirlerin bu manzarayı görmeleri ve içeride insan bulunma ihtimalini düşünmemeleri ile içerideki iki kişinin hayatları kurtulmuştur.

İşte bu sırada Hz. Ebûbekir çok endişelenmiş ve dışarıdakileri işaret ederek: «Geldiler ne yapacağız ya Resulallah?» demişti. Peygamber efendimiz ise: «Korkma Allah bizimledir!» (13) buyurarak kendisine moral vermiştir. Peygamberimizin bu sözü, yüce yaratanımızın tevbe sûresi 40. âyetinde beyan buyrulmuştur. İşte mağaradaki bu gizli sesle konuşma hali usul ittihaz olunarak Hz. Ebûbekre bağlı olan tarikatlarda zikir gizli olarak yapılır.

2. **Kol** : İkinci kol Hz. Ali vasıtasîle Hz. peygambere, oradan da yüce Allah'a ulaşılacağına inanılan tarîkatların meydana getirdiği gruptur. Bu gurupta zikir cehrî (açıktan)dır.

Bununla beraber tarîkatlarda takip olunan silsile tarîkattan tarikata farklılıklar gösterdiği de olur. Ancak bu konudaki teferrüatı her tarikatı ayrı ayrı ele aldığımızda göreceğiz.

Şimdi tarikatlara ait genel kuralları biraz daha yakından görelim :

---

13) K. Kerim Tevbe sûresi âyet 40.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

d) **Tarîkatlarda hâl erbabının yolları :**

Bütün tarikatlarda hâl erbabının seçtiği yol şu üç çeşitten birisi olarak görülegelmiştir :

1. **Tarîk-ı Ahyâr :** Bu yola mensup olan hâl erbabı şeriatın emri olan ibadetleri yerine getirmede titizlik gösterirler. Hatta farz ibadetlerden ayrı olarak nafilelere de son derece dikkat ve riayet ederler. Boş vakitlerini de Kur'an tilâvetîle değerlendirirler.

Ancak normatif tarikat erbabına göre bu yolla hakka ulaşmak için çok uzun zamana ihtiyaç vardır; çünki bunların yaptıkları iş, esasen Allah (C. C.) kullarına emrettiği ve fark kıldığı ibadetlerdir ki, bunu yerine getirmekle herkes mükelleftir. Hayırlılar denen «tarîk-ı ahyâr» mensupları ise, genellikle normatif tarîkatların dışında kalmağı tercih edenlerdir.

2. **Tarîk-ı Ebrâr :**

Özü, sözü doğru olanların yoludur. Mücâhede ve riyazât bunların başlıca metodlarıdır. Mürîd mücâhede ve riyazât yolu ile kalbini tezkiye etmiş sayılır. Bu metodu tercih edenler genellikle sofilerdir. Nefis mücâdelesinin zor bir iş olduğunu bildikleri halde, bu yolla Allah'a ulaşabildiklerine inanılanların sayısı «ahyâr» sınıfındakilere nisbetle daha fazladır.

3. **Tarîk-ı Şuttâr :**

Zikir yerine aşk ve cezbeyi kabul eden melâmet ehlinin tercih ettiği yola mensup olanlardır. Allah'a ulaşma yolunda, zikir yerine ilâhî aşk, muhabbet, cezbe, vecd ve istiğrâkla ilâhî vuslatın mümkün olacağına inanırlar.

Bu metodda sâlik (mâneviyât yolcusu), Allah'a ulaşıncaya kadar mücâdelede israr eder, hareket halindedir. Bunlar peygamberimizin : «Ölmeden önce ölünüz» (موتوا قبل ان تموتوا) hadîdisi şerifini kendileri için ilham kaynağı olarak kabul ederler. Ölmeden önce ölen bir sâlik, bütün dünyevî zevklerden vazgeçerek kendi varlığını bile yok eder. Tevbe, zühd, tevekkül, kanaat, uzlet, zikre mülâzemet, hakka teslimiyet bu yolun temel şartıdır.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

B — TARİKATLARDA ÂDÂB VE ERKAN
(Terbiye Kuralları)

Bütün tarîkatlarda bilâ istisnâ göze çarpan en önemli özelliklerden birisi de âdâb ve terbiye kurallarıdır. Küçük çapta da olsa bazı farklılıklar bulunmakla beraber genellikle bütün tarikatlar aşağıda örneklerini göreceğimiz terbiye kuralları ve disiplin prensiplerine azami derece itina gösteregelmişlerdir. Bu özelliklerîledir ki tarîkatlar, çağdaş anlamdaki eğitim sisteminin ilmî ifadesi olan **«Pedagoji»** yönünden de son derece önemli birer terbiye (eğitim) (14) yoludurlar.

Şimdi bunların belli-başlılarını önce kavramlar halinde, sonra da örneklerîle görelim :

1. Şeyh'e biat,
2. Sülûk,
3. Âyîn ve Semâ.

a) Şeyh'e biat :

Herhangi bir tarîkata girmek isteyen tâlib önce o tarîkâtın şeyhine teslim olması gerekir. Buna tarikatta «İnâbe» denir. Talib'in, şeyhin huzurunda saygı ile tazimde bulunup el öpmesi demektir. Bu, bir nevi şeyh'in, talib ile sözleşmesidir.

Bu sözleşmenin özeti şöyledir : Mürîd şeyhine yalan söylemeyeceğine, geybet etmeyeceğine, iftirada bulunmayacağına, kimsenin ayıp ve kusurlarını araştırmayacağına, namazını vaktinde kılacağına, mâlâyâniden (boş şeyler) vazgeçip işi ve gücü ile meşgul olurken dahi kalben zikri ihmal etmeyeceğine, az yiyip az uyuyacağına, nefs-i emmâre (dünyaya ait aşırı arzular)nin hilâfına hareket edeceğine ve kendisinde hiç bir varlık görmeden tam bir teslimiyette bulunacağına, asla kibir, gurur, bencillik, hased vb. gibi nahoş davranışlara itibar etmeyeceğine dair söz vermesi demektir. (15)

---

14) Bu konuda tafsilat için Bk. Dr. Hasan Küçük Tarîkatlar ilgili Madde.
15) Bk. a.g.e. S. 112 vd.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

b) **Sülûk :**

Mürîdin şeyhine intisab ettikten sonra başlayan ilk safhadır. Kelime mânâsı itibarîle sülûk : Yola gitmek, sâlik ise: yolcu demektir. Büyük İslâm Mutasavvıfı İsmail Hakkı Bursevî sülûk halini tarif ederken şöyle der : «Sülûk, cehilden ilme, kötü huylardan güzel huylara, kendi varlığından gerçek hakkın varlığına doğru ilerleyen bir harekettir. (16)

Büyük mutasavvıf ve islâm filozofu Muhyiddin İbnü'l-Arabî ise, sülûk tabirini şöyle ifadelendirir: «Sâlik, makamata ilmîle değil, hâl ile giren kimsedir». (17)

Bu şekilde maneviyat yolculuğuna çıkmış kişi, zaman geçtikçe ve mâneviyat yolunda mesafeler katettikçe biraz daha hakikate yaklaşmış oluyor ki, tarîkatta asıl gaye de, kişinin hakikatı seyrine mâni olan perde çekilmekte ve kişi böylece «fenafillah» sırrına ermektedir.

Sâlik'in şeyhine intisab ettikten sonra kendisine verilen talimatlara sadakati nisbetinde hali değişeceğinden, zamanla mânevî bir terakki başlayacaktır. İşte bu hale de **«Seyr-ü sülûk»** denir.

Seyr, tarîkatta prensiplerin yerine getirilmesi neticesi mânevî bir terakki görülür ki, buna «seyr» denir. Seyr, lügatte: yükselmek, bakmak mânâlarına da gelmekle beraber, sûfiyye ıstılahında «seyr-u sülûk» şeklinde ifade olunur.

Seyr'den evvel «tâlib»lik gerekir. Her hangi bir tarîkata girmek isteyen kimseye «tâlib», tarîkata girene ise «mürîd» denir.

Mürîd : Sınırlı iradesini küllî iradeye teslim eden kişidir.

Şeyh ise müntesiblerini bu ulvî gâyeye sevkeden gerçek mürîddir.

Büyük islâm mütefekkiri Kâşânî, sülûkû: «Allah Taâlânın cemalinin tecellisi için kalb evini ağyârdan temizlemek» olarak tarif eder (18). Gerçekten de sülûk, cehaletten ilme, fena huylardan

---

16) İsmail Hakkı Bursevi Sûfiye Istılahları S. 35 vd.

17) İ. A. C. VIII. S. 533 vd. M. Arabi maddesi (İbn. Abrabi Fütûhat-ı Mekkiye isimli ünlü eserinde tasavvufi görüşlerini izah ederken sülûk halini böyle izah eder).

18) M. Zeki Pakalın, Os. Tar. Değimleri ve Terimleri Söz. C. III. S. 541.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

güzel ahlâka, kendi vücûdundan hakk'ın vücûduna (fenadan bakaya) doğru ilerlemektir.

Sâlik'in Allah tââlaya ulaşabilmek için ahlâkî olgunluğa ihtiyacı vardır. Kulun nefsini mevki hırsından, hasetten, kibir ve cimrilikten, yalan, gıybet, hırs ve zulümden, kısaca her çeşitten fena davranışlardan temizlemesi, buna mukabil ilim, hılm (güzel huy), hayâ, rıza, adâlet vb. gibi güzel davranışlarla süslemesi gerekir.

Diğer taraftan seyr'in dört mertebesinden bahsedilir :

Seyr'in mertebeleri :

a) **Seyr ilâllah** : Bu seyr, nefisten gerçek vücût tarafına sefer etmektir. Vahdetin üstünü saran kesret örtüsünün kalkmasîle son bulan bir yolculuktur bu!.. Seyr ilâllah ilmî bir faaliyettir. Nitekim sâlik bu seyr sayesinde basit bir ilimden üstün ve ferasetli bir ilme, oradan da «âlimü's-sırrı ve'l-hafiyy» olan «vacibü'l-vücûd»un ilmine ulaşır. Bu ilim mümkinât ilminin sâlikin gönlünden tamamen silindikten sonra meydana gelir ki, bu hâle ise «Fenâ fillâh» mertebesi denir.

b) **Seyr fillâh** : Hakk'ın sıfatîle muttasıf ve onun ahlâkîle süslenmek sûretîle «ufuk-ı a'lâ»ya ulaşmak, kısaca bütün beşerî sıfatları yok farzetmektir. Bunun ifadesini Yunus'ta şöyle görürüz :

«İstediğimi buldum âş(i)kâre cân içinde
Taşra isteyen kendin kendi pinhân içinde.
.....
.....
Bu tılısımı bağlayan, cümle dili söyleyen,
Yere göğe sığmayan girmiş bir cân içinde»

Seyr fillâh mertebesinin sonunda beşerî ve ilmî vecihlerden perdeler kalkar ve sâlike artık «ledünnî» ilim keşfedilmiş olur. Bu bir cezbe makamıdır.

Gene Yunus şöyle der :

Hakikat bir denizdir, şeriat anın gemisi,
Çoklar gemiden çıkıp denize dalmadılar.
Dört kitabı şerheden hakikatta âsidir,
Zira tefsîr edip mânâsın bilmediler.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

c) **Seyr ma'allah** : Sâlik'in, sülûk'ün her mertebesinde Allah Teâlâ ile olan seyridir. Bu mertebede ikilik şüphesi ortadan kalkar. Sâlik artık «ehadiyyet makamı»na yükselmiştir. Bu mertebeye de «Kâbe Kavseyni ev ednâ» denir.

Bunu da Yunus şöyle ifade eder :

Hem batınem, hem zahirem, hem evvelem hem âhirem
Hem ben Ol'um, hem ol benem, ol kerim-i sübhan benem.
Yoktur arada tercümân, andağı iş bana beyân,
Oldur bana veren lisan, ol deniz ve umman benem.
Bu yeri göğü yaratan, bir arş ve kürsi deviren,
Binbir adı vardır Yunus ol sahib-i Kur'an benem.

d) **Seyr anillâh** : Vahdetten kesret tarafına yönelen seyr'dir. Bu seyr başkalarını irşâd ve tenvîr nokta-i nazarından önemlidir. Seyr anillâh, hakk'tan tekrar halka dönüştür.

İmam Rabbânî, seyr anillâh-ı üçüncü seyr mertebesi olarak kabul etmiştir. Vâcibü'l-vücûd'un ilmî mertebelerine yükselen sâlik, oradan tekrar mümkinât ilmine döner. Vecd ve fakd, vuslat ve hicran, kurb ve bu'd seyr'in bu mertebesinde anlaşılır.

Gene İmam Rabbânî seyr'in dördüncü mertebesine «seyr fi'l eşyâ» ismini vermiştir. Mürîdin eşyaya olan ilmi ilk seyirde gönlünden tamamen silinir. Seyr fi'l-eşya bu ilmin tekrar zuhurudur.

Seyr ilâllah ve seyr fi'llâh velâyet mertebesine ermek için seyr ani'llâh ve seyr fi'l-eşya da nebiler ve kutbu'l aktaba ulaşan kimseler için bir vasıtadır.

Hülâsa bu seyirlerden gaye, Hakk'a ulaşmak için önce mâsivadan yüz çevirmek, neticede sadece ona yönelmek gerekir. Bu ulvî yolculuğun tam manasîle gerçekleşebilmesi için mutlaka bir mürşide ihtiyaç bulunduğu asla unutulmamalıdır. Çünki sülûk'ün mücerret ilimle gerçekleşemeyeceği gibi, mürşidsiz de gerçekleşmesi mümkün değildir.

Sülûk'ün Yolları :

Sülûk için iki yol tespit olunmuştur. Bu yollar, tarikatta sâlik'in mürşidi tarafından irşad için gerekli olan vasıtalardır.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Birinci yol : Nefsi terbiye ederek nefs-i emmâreden nefs-i kâmile'ye yükseltmektir.

İkinci yol : Ruh terbiyesi yoludur. Her iki yolda da kuvvetli bir irade gücüne ihtiyaç vardır. Keza her iki metodda da akıl genellikle pasif durumdadır. Çünkü emir âleminden olan kalb, ruh, sır, hafî, nefis ve ihtirasların fena bulması bir takım tecellilerin zuhuruna sebep olur. Meselâ kalbin fenası ilâhî fiillerin tecellisine sebep olduğu gibi, ruhun fenası da sübûtî sıfatların tecellisine, sırrın fenası zâtî sıfatların ve şuûnatın tecellisine, hafinin fenası selbî sıfatın tecellisine sebep olur.

Zikr-i cehrî olan tarikatlar nefsi terbiye yolunu seçmişlerdir. Bu terbiye usûlünde mürîd şeyhine tam bir teslimiyette bulunmak zorundadır. Zira kalbindeki en ufak bir tereddüt ve taaccüb, ebediyyen feyz almasına engel teşkil edebilir!

Mürîd bundan sonra peygamber efendimizi rüyasında görünceye kadar tevbe istiğfar ve salât-ü selâma devam eder. Bu seyr halinde mürîd masiva ile olan kalbî rabıtasını da mutlaka koparmalıdır ki, ancak arzularına nail olabilsin. Kirli kabın kalay tutmadığı gibi, kalbdeki en ufak bir şüphe mânevî mükaşefeye perde olabilir!

Sâlik'in zikirden tad almağa başladığı, gönlünden mâsivayı çı? karıp attığı ve rızaya yöneldiği makam «âlem-i melekût»dur.

Yunus bu mertebeyi şöyle dile getirir :

«Cennet cennet dedikleri,
Bir kaç köşkle birkaç huri.
İsteyene ver anları,
Bana seni gerek seni.

Sâlik'in bundan sonra uzleti ihtiyar edip, ibadetlerini de sıklaştırması gerekir; çünki isim ve fiillerinin zuhuru buna bağlıdır. Sülûkte bu hale ise «Feth-i evvel» makamı ismi verilir. Feth-i evvel mertebesini takip eden derecelerde ise tedrici olarak Allah Taâlâ'nın eşyadaki bütün tecellileri derece derece müşahede edilmeğe başlanır. Artık mânevi hazzın ilk tadını almış olan sâlik için parola şudur :

«Bil, kitâbullahı a'zamdır serâser kâinat,
Hangi harfi yoklasan mânası hep Allah çıkar»

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Bu mertebede artık sâlik'in bulunduğu makam «mutmainne», evradı «Hakk», seyri «maallah», hali ise bazen «sekir», bazen «mahv», âlemi de «âlem-i ceberût»tur.

c) **Âyin ve Semâ :**

Âyin ve Semat tarîkatlarda uygulanagelen belli-başlı terbiye kurallarının, şeyhe biat ve sülûkten sonra gelen üçüncüsüdür. Tarikatlarda âyin ve sema; birbirlerinin mütemmimi iki kavramdır. Meselâ :

Âyin : Âdet, usûl, zinet, kanun ve dinî merasim anlamlarına gelir. Âyin kelimesi diğer bazı kelimelerle terkip haline getirilerek başka anlamlarda da kullanılabilir. Meselâ: Şehrâyin, âyin-i sukvârî, âyin-i cem, âyin-i ehlullah vb. gibi. (19)

Diğer taraftan tarih boyunca milletlerin hayatında en kuvvetli müeyyide olarak devam edegelen dinî inançların formalite yönünün ifadesi olarak düzenlenen türlü tapınma şekillerine de genellikle âyin denegeldiği bilinmektedir. Meselâ: Totemizm, Fetişizm, Animizm, Şamanizm, Naturizm vb. gibi en eski dinlerde de Tanrılar adına düzenlenen dinî törenlere, eski Türklerde Yuğ, Şölen, eski Yunanlılardaki Baküs âyinleri, âyin kavramının çok eskilere kadar indiğini göstermektedir.

Ancak âyin kavramı tarîkat için kullanıldığında özel bir anlam kazanır. Burada âyin, tarîkat mensuplarının tekkelerde usûlüne göre icra ettikleri bir zikir şeklidir.

İslâm fakihleri âyin deyimini kabul etmeyerek bunun yerine «icray-ı zikrullah» tabirinin kullanılmasını daha uygun bulmuşlarsa da, genellikle tekkelerde yapılan zikirlere âyin denmek bir alışkanlık haline gelmiştir.

Bununla beraber çeşitli tarîkatlar yaptıkları zikirlere bu alışılagelmiş tabirin dışında başka başka isimler de vermişlerdir. Sözgelimi Mevlevîlerin âyinlerine «Semâ», Kadirilerinkine «Devrân», Rifâiler ve Sadilerinkine «Zikr-i Kıyam», Halvetilerin zikirlerine «Darb-ı Semâ», Nakşıbendilerin zikirlerine ise «Hatm-i Hâcegân» gibi isimler verilmiştir. (20)

---

19) T. İ. Ansk. C. I. S. 676.
20) A. B. Gölpınarlı Mevlevi âdâb ve erkânı S. 64.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Tarîkatlardaki terbiye kuralları hakkında genel bir fikir sahibi olabilmek için sadece Mevlevî âyinlerinden bazı örnekler göreceğiz. Nitekim tarîkatlarda mutlak mânada «âyin» denildiğinde ilk anda Mevlevîlik gelir.

Mevlevî âyinlerine «Sema» dendiğinde işaret etmiştik. İşte semâ halinde yapılan Mevlevî âyinleri daha çok aristokratik hüviyete sahip bulunan bu tarîkatta oldukça câzib bulunduğundan, özellikle Osmanlı İmparatorluğu döneminde bir çok devlet erkânîle öteki aristokratik sınıf tarafından çok yakın ilgi görmüştür.

Nitekim Osmanlı Padişahlarının ilk tahta çıkışlarında yapılan kılıç kuşanma törenlerinin genellikle Konya Mevlevihanesi postnişini Çelebi Efendi tarafından yapılışı bu hususun en açık bir delilidir. (21)

Mevlevî âyinleri tekkelerin semâhâne denen, ortası cilâlı düz bir döşeme ile kaplı bulunan meydan, etrafı parmaklıklarla ayrılmış sofalar ve onlar üzerinde mahfiller bulunan çeşitli motifleri işlenmiş yerlerde yapılırdı.

Mevlevîlikte terbiye âdâb kurallarının en çok dikkat edildiği safha âyinden önceki hazırlık safhasıdır. Bu sırada âyinden önce cematle namaz kılınır. Bilâhare herkes yerini alır ve semâ başlamak üzere huşû (derin bir sessizlik) içinde şeyh efendinin zuhuru (çıkışı) beklenir.

Mevlevî dervişleri «tennûre» denilen bellerinde «elif-lâm» dedikleri kuşak, arkalarına da mintan giymiş olarak, üzerine ise «gül deste» denilen kolsuz ve yakasız ceket, başlarında da «sikke» denen keçeden yapılmış uzun ve sivri külâh'ı giyerek, üzerlerine de derviş hırkasını almış oldukları halde ortaya çıkarlar. Dervişler çıplak ayak ile semâhanenin etrafına dizilip, ayak üzerinde sistemli bir şekilde dururlar ki, bu sırada mutrıb da hazır vaziyettedir.

Hazırlıklar böylece kemâli dikkat ve itina ile tamamlandıktan sonra şeyh efendi semâhane kapısından görünür. Şeyh efendinin meydana çıkıp etrafa selâm vererek yerine doğru ilerlemesi esnasında, semâzenbaşı da selâma mukabelede bulunur.

Şeyh, postuna oturunca etrafındaki dervişler de diz çöküp otururak yeri öperler. Bu esnada ortalığı derin bir sessizlik kaplar. Bir-iki dakikalık sessizliği mutrıb'in manzumeyi yavaş-yavaş

21) A. B. Gölpınarlı Mevlânâ'dan sonra Mevlevîlik S. 367 vd.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

âhenkle okumağa başlayışı açar. Bu durumda okunan beste «Rast» makamındadır. Ney-zen, Kudûm-zen, Nât'hân, Âyin-kândan meydana gelen «Mutrıb» buna yön verir.

Nât-ı şerif okunduktan sonra o gün hangi âyin yapılacaksa, onun bestesi olan makamdan Ney-zen başı bir taksim geçer. Bu taksim o derece içlidir ki herkes tamamen mâsivadan uzak, dünyevî arzulardan kurtulup mânevî ve rûhî hazları duymağa çalışır. Gerçekten hislere tercüman olan tatlı nâmeler kalblere derin bir huzur ve sükûn verir.

Taksim bittikten sonra semâzenler aynı tempo ile ellerini yere vurarak semaa kalkarlar. Kudûmler usûlüne göre vurulmağa, neyler hangi âyin okunacaksa onun makamının peşrevini çalmağa başlarlar.

Semâzenler kollarını çapraz bir şekilde omuzlarına bağlayıp, şeyhin başını eğerek verdiği selâma aynı şekilde eğilerek karşılık verirler. Böylece selâm görevi de ifa edildikten sonra, semâzen başı, yüzü şeyhe dönük olduğu halde üç adım geri çekilir. Semâzenler de sıra ile bu açığlığa gelerek şeyh'in elini öpüp semaa başlarlar. Semâzen başı semâ devam ettiği müddetçe semâzenleri arasında dolaşır. Bu arada mihverlerinin bozulmamasına dikkat eder.

Selâm merasiminin bitimi olan dördüncü selâmın semâına bizzat şeyh efendi ve varsa öteki misafir şeyhler de girerler. Böylece dördüncü selâmın sonunda artık mutrıb susar, semâ biter ve semâzenler huşû içinde yerlerine otururlar. (22)

Bilâhare mutrıb mahallinde aşr-ı şerif okunur. (23) Aşr-ı şerifi müteâkip de fatiha sûresi okunarak duahan dede şeyh'in huzurunda dua yapar ve hep birlikte ve bir ağızdan «Huuuu...» diyerek âyine son verilir.

Öteki tarikatların âyin şekillerinde de terbiye kuralları azamî titizlikle uygulanır. Şimdi büyük tarîkatlardan bir-iki tanesindeki zikir şekillerini de görelim. Meselâ :

Kadirî Tarîkatı Zikir Usûlû :

Kadirî tarîkatının zikir (âyin) şekline «Devrân» dendiğine

22) A. Gölpınarlı, Mevlâna'dan sonra Mevlevilik S. 367 vd.

23) Aşr-ı şerif: Kur'an-ı Kerim'de iki durak arasındaki kısım olup, bu duraklar «ayn» harfi ile başlar ve biter.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

işaret etmiştik. Burada âyine hazırlanan dervişler şeyh'in huzurunda ayakta duruur, ayakta oldukları halde «Esmâ-i İlâhiyye» (Allah'ın isimleri)yi tekrarlayarak birbirlerine sarılmış vaziyette devreder (döner)ler. (24)

Mevlevî âyinlerine gelince, bunlar sadece bir zikir şekli, ya da sadece basit bir takım formalitelerin yerine getirilmesi şeklinde anlaşılmamalıdır! Aksine o, tarih boyunca Türk-İslâm toplumunun çeşitli kesimlerince taklit olunagelmiş, bu günde tazelik ve sıcaklığını aynen muhafaza eden birer moda ve psiko-sosyal müeyyidenin ifadesidirler.

Rifâ'î-Sa'dîlerin zikirleri :

Rifâ'î sa'dîlerin zikirlerine ise «zikr-i kıyâm» dendiğini zikretmiştik. Burada da semâhanede toplanan dervişler ayakta oldukları halde ve dalga dedikleri şekilde sallanarak zikir ve tevhid çekmek suretile âyin yaparlar. Aynı zamanda bellerinde kılıç kayışı bağlanmış oldukları halde iki mürid âyin boyunca şeyh'in önünde saygı ile beklerler.

Özellikle Rifâîlerin zikir esnasında katettikleri mesafe avamm nazarında son derece şaşırtıcıdır. Bu gün için metapsişik kanunların hatta modern psikolojinin dahi izahtan âciz kaldığı «Kızgın demiri yalamak, elinde ateş közünü tutmak, boğazına şiş saplamak!.. vb. gibi hareketler bunlar için son derece basittir!.. (25)

Halvetîlerin âyini :

Halvetîlerin zikir usûlüne «darb-ı esmâ» denir demiştik. Darb-ı esmâda müridler halka halinde oturarak zikrederler. Zikir esnasında vücûdün hareket etmesi mâsivâdan kolaylıkla sıyrılıp kurtulabilmek için bir vesile olarak kabul edilir. (26)

Nakşıbendîlerde zikir usûlü :

Nakşıbendilerdeki zikir usûlüne «Hatm-i hâcegân» veya sadece «Hâcegân» denir. Bu zikir esnasında müridler şeyh'in huzurunda diz üzerinde oturup fikir ve düşüncelerini dünyevî arzulardan

---

24) Tafsilat için Bk. Dr. H. Küçük Tarikatlar (Kadiri Tarikatı Bölümü).
25) Tafsilât için Bk. Dr. H. Küçük a.g.e. (Rifâi Tarikatı Bölümü).
26) S. Vicdâni Tomar.ı Turuk-ı Aliyyede Halvetiyye S. 20 vd.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

uzaklaştırarak şeyhe dolayısîle asıl gâye olan «Hakk»a yöneltirler. Şeyh'in de iştirakile Fatiha, İhlâs ve Elemneşrahleke sûreleri belirli sayıda okunur. Bir yandan da değişik usûl, tarz ve makamlarda okunan ilâhiler ve müridlerin şeyhlerinin huzurunda derin bir huşû içinde durmaları orada bulunan halkı da vecde getirir. Böylece üstün bir haz ve heyecan içinde zikir son bulur. (27)

Aşağıda Mevlevî kıyafetlerinden bazılarını görüyorsunuz :

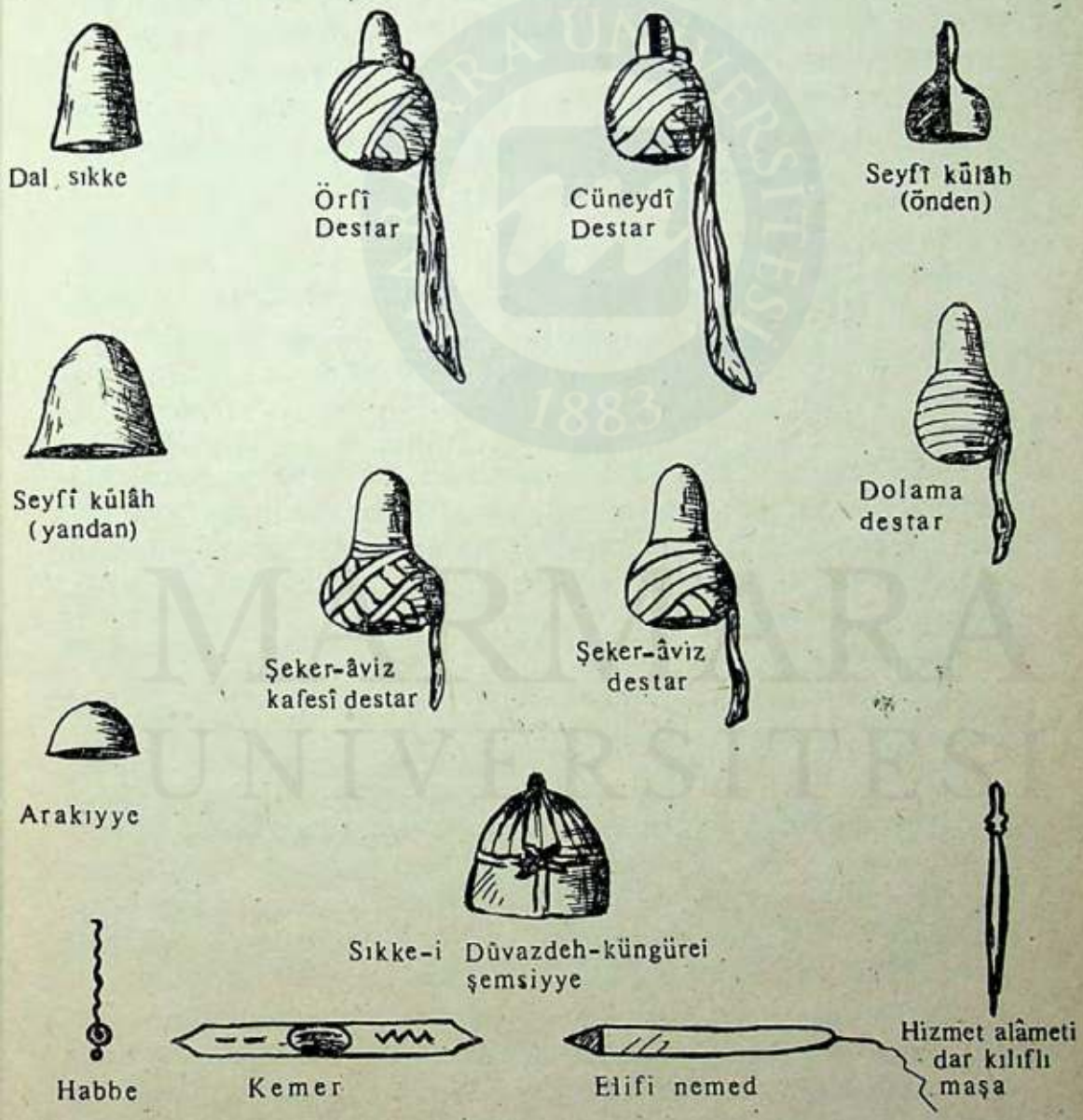

27) M. İz, Tasavvuf S. 131 (Halil Can'ın notlarından iktibas).

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

C — TARİKATLARDA USÜL'Ü AŞERE
(On Temel Kural)

Her tarikatın kendine mahsus bir takım âdâp ve prensipleri olmakla beraber, aslında birer ruh eğitim müessesesi olan tarikatların ortaklaşa uyguladıkları genel-geçer kurallar da vardır.

Aynı zamanda «Kübreviyye» tarîkatının kurucusu da bulunan büyük mutasavvıf ve şeyh «Necmüddin Kübra» söz konusu kuralları şöylece sınıflandırmıştır :

1. Tevbe
2. Zühd
3. Tevekkül
4. Kanaat
5. Uzlet
6. Zikir
7. Hakka teveccüh
8. Sabır
9. Murakabe
10. Rıza

Bazı tarîkatlardaki küçük nüans farklarını ve şehlerin kerametlerini daha iyi anlayabilmek için bu kuralların iyi bilinmesi icap etmektedir. Keza bu kurallar, bir anlamda «seyr-ü sülûk»ün kademelerine göre katedilen mesafenin tayininde de en hassas birer ölçü mesabesindedirler.

Her birini görelim :

1. Tevbe :

Tarîkata intisab (girmek) isteyen kişinin önce bütün günahlarından sıyrılması, arınması gerekir. Nasıl ki, kirleri temizlenmemiş olan bir kabın üzerine vurulacak kalay tutmazsa, günahlarından tevbe yolu ile arınmamış olan kişinin de tarikata girip mânevi nimetlerden yararlanması, feyz alabilmesi mümkün değildir.

İşte bu mânevi temizlenme işi, bir kimsenin beşer olması gereği Allah (C. C.)'a, peygamber (S. A.)'e ve öteki insanlara karşı sorumlu bulunduğu kulluk ödevlerinde noksanlıklar bırakmış ise, bunlara tevbe ederek kusurlarını gidermek ve bir daha da yenilememek üzere Allah (C. C.)'a söz vermesidir.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Şu halde tevbe, mânevi kirlerden temizlik vasıtasıdır.

2. **Zühd :**

Tarîkatta tevbeden sonra gelen ikinci basamaktır. Bu, her türlü abes, (mânevi faydası olmayan boş) şeylerden sakınmak üzere kuvvetli bir irâde eğitimi sonucu kazanılan başarıdır. (28)

3. **Tevekkül :**

Günlük hayatta çoğu zaman kısır tartışmalara ve çeşitli yorumlamalara sebep olan tevekkül, tarîkatlar için de son derece önem arzeder. İslâmdaki tevekkül anlayışı, her işte bütün sebepleri yerine getirerek, gerekli tedbirler de alındıktan sonra Hakk'tan gelecek tecelliye boyun eğmektir. Yani, «Görelim Mevlâ neyler, neylerse güzel eyler» şeklinde bir tevekkül sadece bir tedbirsizliktir. Nitekim İslâmın yüce peygamberi efendimiz, devesini kaybederek huzurlarına gelip yakınan bir kimseye «deveni nerede bırakmıştın?» diye sorar. Adam, falan yere bırakmıştım Ya Resûlallah deyince,

Efendimiz: Onu nereye bağlamıştın diye tekrar sorar,

Adam: Allah korur diye bağlamayı düşünmemiştim deyince

Efendimiz: «Deveni bağlayıp da Allah'a öyle emanet etmen gerekirdi!..» buyururlar.

Görülüyor ki tevekkül, tedbiri aldıktan sonra Allah'a emanet etmektir. Tevekkülün tasavvuf ve tarîkattaki anlamı da bundan farksızdır. Nitekim Kur'an-ı Kerim'de «Allah'a güvenene Allah Kâfidir» (29) anlamındaki hükme uygun bir tevekkül bütün islâm düşüncesinde hâkimdir.

Meselâ: İslâm dünyasının ünlü mutasavvıflarından İbn Ata'dan, «Tevekkül nedir?» diye sorulduğunda o şöyle cevap verir: «Kendisine şiddetle muhtaç olduğun sebeplere eğilme sende gözük-

28) Zühd'ün muhtelif tarifleri olup, en meşhuru şöyledir: Zühd, dünyaya ait olana sevinmemek, elden gidince de üzülmemektir. Böyle davranabilene ise «zâhid» denir. (Risâle El-Kuşeyri Terc. T. Yazıcı S. 229 vd.)

29) K. Kerim Talak sûresi âyet 3.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

memeli ve sebep üzerinde durmanla beraber yüce yaratana meyletmekten kaybolmayasın». (30)

4. Kanaat :

Kanaat, bir anlamda tarîkatlardaki müşterek prensip ve disiplin örneklerinin en önemlilerinden biridir. Çünki tarîkatlarda nefis terbiyesi ve nefisle mücâdelenin en müessir metodu kanaattır.

Ne var ki, tevekkülde olduğu gibi kanaatta da çoğu zaman yanlış anlaşılmalar olduğu görülür. İslâmda kanaat kısaca şu anlamdadır: Kanaat: Çalışıp çabalayarak bütün cehdini sarfettikten sonra eline geçene razı olmaktır. Nitekim Kur'an-ı Kerim'de Cenab-ı Hakk: «Herkesin erzakını birer sebebe bağlayarak taksim etmiştir» (31) anlamındaki emir, her kimsenin eline geçecek mükâfat ve kazancın bir emek karşılığı olduğuna da işaret edilen bir başka hükümle kanaat konusu da açığa kavuşmaktadır.

Tarikatta kanaat nefsi mağlûb etmek için en müessir bir silâhtır. Çünki kalb, beşerî arzulardan sıyrılıp kaybet ve huzur derecesine yükselebilmek için, dolayısîle bedenin içindeki dünyaya ait duygu ve isteklerden de sıyrılabilmek istiyorsa, mutlaka az yemek, az uyumak kısaca dünyaya ait bütün arzu ve isteklere karşı amansız bir savaş açmak zorundadır.

İşte bu maksatla Kuşeyrî der ki: «Kanaat alışılanların yokluğu yanında huzurdan ibarettir» (32). Yani maddî varlık anında, iradî darlık ve nefsi disiplin altında tutmak. Kanaat budur.

Gene Kuşeyrî'den bir başka rivayete göre, ünlü mutasavvıf Ebû Hâzım'dan sormuşlar, kanaat nedir? diye. O şöyle cevap vermiş: Kanaat, halkın içinde halka yardım bakımından en çok ve azık bakımından en az olanıdır». (33) Davud peygambere inen kutsal kitap Zebur'da da «Aç olsa da kanaat eden zengindir» hükmü bulunduğu rivayet olunmaktadır. (34)

---

30) El-Kuşeyri Risale (Terc. T. Yazıcı S. 305-307).

31) Zuhruf sûresi âyet 32, Necm sûresi âyet 39.

32) El-Kuşeyri a.g.e. S. 301.

33) Kuşeyri a.g.e. S. 301.

34) Kuşeyri a.g.e. S. 301

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

5. **Uzlet :**

Bir bakıma tarikatlardaki müşterek prensiplerin en tipik olanıdır. Kişinin halktan uzaklaşıp bir köşeye çekilerek ibadet ve zikirle meşgul olması demektir. Kelimenin zâhirî şeklîle anlamı bu olmakla beraber, başka şekillerde yorumlanması da mümkündür. Sözgelimi bir mutasavvıf için uzlet, iş zamanlarının haricinde vaktini boş şeylerle geçirmeyip zikirle meşgul olması, gerek kendisi, gerekse başkaları için faydalı olacak şeylerle meşgul olması, şeklinde düşünülebilir. Ancak bu anlayış avamm için takdir olunur ki, kabil-i tatbik değildir!

Meselâ bir an için düşünelim, herkes halktan kopup bir köşeye çekilmiş olsun, bu durumda toplumun hali ne olacaktır? Nitekim pek-çok tarikat şeyhi büyük gönül sultanları için de bu böyle düşünülmüştür. Esasen bir mutasavvıf, bir tarikat şeyhi de birer insan olduklarına göre onlar için de bu böyledir. Bunun içindir ki, dünya hayatı ile âhiret hayatı arasındaki beşerî muvazeneyi iyi tayin edebilen bütün kibar-ı evliya ve ulemâ uzletin sınırını iyi tesbit edebilmek için azamî titizlik göstermişlerdir.

Bir mutasavvıfın, ya da bir tarikat mensubunun hali elbette sıradan insanlardan farklı olacaktır. En azından bunların dünya görüşleri ile avamm'ın dünya görüşleri arasında oldukça bâriz farklar mevcuttur. Hal böyle olunca, bir tarikat ve tasavvufî ölçü olarak uzleti: «Yerilen hasletlerden uzaklaşma»dır diye tarif edebiliriz. Nitekim Kuyeyrî'nin verdiği tarif de budur. (35)

Kısaca mutasavvıfın ve tarikat ehlinin nazarında ârif, halk ile beraber olup, ancak sırrı ile halktan ayrılan kişidir. Uzlette insan denen varlığın et-kemik tarafı değil, gönül tarafı, hassasiyeti, feraseti, idrâki ve ruhaniyeti faaliyet halindedir. Hayvanî tarafı ise doğum-ölüm kanunlarına tebeiyyetin gereklerini normal seyri içerisinde devam ettirecektir!..

6. **Zikir :**

Bütün tarikatlarda ortaklaşa bulunan kurallardan ilk akla gelenidir. Hatta zikir sadece tarikat dilinde değil, islâm dinin genel

35) Kuşeyri a.g.e. S. 209-211.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

emirleri arasında da üzerinde önemle durulmuş bulunan bir husustur. Nitekim Kur'an-ı Kerim'de yüce Rabbimiz: «Beni zikrediniz ki, ben de size verdiğim nimetlerimi arttırmak suretile zikredeyim» (36) buyurmuştur.

Kur'an-ı Kerim'de zikrin âlenen emrolunması müslümanların dikkatlerini bu konu üzerine hassasiyetle çekmeğe yetmiştir. Bu anlamda zikir, Allah'ı daima hatırlamak, verdiği sayısız nimetleri de hatırlayarak karşılığında şükre hazırlanmaktır.

Tarikatta asıl gaye Allah'a yaklaşmaktır. Bu itibarla Allah'a yaklaşmak isteyen bir mutasavvıf ve mürîd için zikir, en önemli ve pratik bir vasıtadır. Üstelik Kur'an-ı Kerim'in pek çok yerlerinde insanların türlü hallerinde zikri ihmâl etmemeleri hatırlatılmaktadır.

Ezcümle Kehf sûresi 24. âyette: «Unuttuğun zaman Rabbini zikret» buyrulurken, Âli İmran sûresi 191. âyetinde ise: «Ayakta, otururken ve yattıkları zaman Hakk'ı ananlar yerin ve göğün sebeb-i hilkatini (yaratılış sebebini) düşünerek, Ya Rabbi! görülüyor ki sen bunları boş yere yaratmadın, hepsinin muhakkak sebepleri vardır, bir hata edersek sen bizi azaptan koru» anlamındaki emrinde de gene, zikirde Allah'ın sonsuz kudretinin temaşasına dikkat çekilmektedir.

Yoksa hiç bir fikre dayanmadan, hatta ne yaptığını bilmeden durmaksızın esma'i hüsnâyı çekmek Kur'an-ı Kerim'de zikrin gereği olarak yüce yaratan tarafından yapılan uyarılara da uygun düşmez.

Bir talibin müridliğe kabul olunduğu zaman şeyhi tarafından ilk önce kendisine, usûlüne göre vereceği ilk ödevin sayılı miktarda zikir ve tesbih olmasının sebebi de, insan için zikre olan ihtiyacın bâriz bir delilidir.

Kısaca zikir, yüce yaratanın verdiği nimetlerin bereketinin artması için bir vasıta olduğu gibi, sey-ü sülûk halindeki bir mürîdin nihaî hedefi olan gönül olgunluğuna erişebilmesi için de en güzel ve pratikte kabil-i tatbik olan en elverişli bir yoldur. Esasen bütün canlılar (ister istemez saniye başına alıp-verdikleri nefesle) mükevvenatın mutlak halikını farkında olmadan zikretmektedirler!.. (Allah, Huuu... sayısız nefesler nedir zikir deyillerse?....)

---

36) K. Kerim Bakara sûresi âyet 152.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

7. **Hakka Teslimiyet :**

Tarikatta esas gaye kişinin bütün dünyevi arzu ve isteklerden sıyrılarak bütün benliği ile Allah'a yönelmesidir. Bir başka deyimle kişinin kendini Allah'a adamasıdır. Bu durumda kişi, kalbinde Allah sevgisinden başka ne varsa hepsini atmış olacaktır.

İşte bu gaye, Allah'tan başka hiç kimseye ümit bağlamamakla gerçekleşebilecektir. Nitekim bu hali bir gönül ehli şöyle ifade eder :

«Âhenden olsa da feleğin çek kemânını
Çekme cihanda siflelerin imtihanını»

Mânâsı : Şayet feleğin yayı demirden de olsa onu bükmeğe gayret et, (yani hayatın zorluklarına, acılarına göğüs ger) Yeter ki cihanda alçak (Allah muhabbetinden mahrum)ların minnetini çekme.

Bu şekilde bir ruh terbiyesi almış olan kimse, **ilmel yakîn, aynel yakîn** ve **hakkel yakîn** mertebelerine ulaşabilir. Bu ifadeler, açık olarak bilinen eşyaya aittir. Şukadar ki, ilmel yakîn - =burhan (delil), aynel yakîn = açıklama, hakkel yakîn ise bizzat görme yolu ile elde edilen bilgi olup, bu son mertebe ancak marifet sahiplerine mahsustur. (37)

8. **Sabır :**

Sabır, bir anlamda her çeşitten din ve inanç sistemlerinde belki de en önemli yeri işgal eder. Nitekim Kur'an-ı Kerim'de 103 yerde (38) çeşitli vesilelerle geçen sabır kelimesine yüce yaratanımız, özellikle biz kullarının dikkatlerimizi çekmektedir.

Bunlardan bir tanesi şöyledir : «Allah sabredenlerle beraberdir.» Bakara sûresinin 153. numaralı âyeti olan bu ilâhî uyarı, başka hiç bir teminat olmasa tek başına bir insan için yeterlidir!

Nitekim tarikatta da en son gaye insan için Allah ile beraber

38) A. F. Yavuz, Kur'an-ı Kerim ve Meâl-i âlisi Bekara sûresi âyet 153.
37) Kuşeyrî a.g.e. S. 184.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

olmak değil midir? Şu halde âyet-i kerimedeki bu müjde, bir tarikat mensubu için en güzel bir teminattır.

Diğer taraftan islâm peygamberi Hz. Muhammed (S. A.) efendimiz de: «Sabreden kurtuluşa erer», «Sabır mü'minin silahıdır» vb. gibi buyrukları ile sabrın lüzum ve önemini bildirmişlerdir.

Şu kadar ki, islâmın anladığı sabır, aczle, meskenetle, ihmâlkârlıkla, korkaklık ve her türlü hakarete körü körüne tahammül şeklinde anlaşılmamalıdır! Tam tersine islâmın ruhuna uygun ve yüce dinimizin teşvik ettiği sabır, her türlü kudret ve imkân elinde olduğu halde, insanlık şeref ve haysiyetini lekeleyecek olan zararlı tehlikelere karşı girişilecek her türlü mücadelede maruz kalınacak güçlüklere göğüs germek ve bu yolda her türlü mahrumiyete katlanmak demektir. Görüldüğü gibi böyle bir mahrumiyet, tamamen irade gücüne dayanmaktadır ki, bu yüzden de sabrın mânevî bir mükâfatı vadolunmuştur.

Tasavvuf ve tarikatlarda sabır, «Şehevat-ı nefse (nefsin isteklerine) irade vasıtasîle karşı koymak, nefsin hoşlandıklarını terk etmekte israr etmektir». (39)

El-Kuşeyrî'den bir rivâyete göre, büyük mutasavvıf Cüneyd'e «sabır nedir?» diye sorduklarında o şöyle cevap vermiştir :

«Sabır yüzü ekşitmeden acıyı yudumlamaktır». (40)

Gene el-Kuşeyrî'den bir başka rivayet de şöyledir. Ali bin Ebî Tâlib (R. A.) sabrı tarif ederken, «Cesedde baş ne ise, imanda da sabır odur» buyurmuştur. (44)

Büyük sûfi Zün-Nûn Mısrî'den sabır nedir deye sorulmuş, O da: «Sabır, karşı gelmelerden uzaklaşmak ve belâ demir leblebilerini yutarken ses çıkarmamaktır» diye cevap vermiştir. (42)

9. **Murakabe :**

Murakabe nefsi kontrol etmek demektir. Bu iş niçin ve nasıl olacaktır? Kişinin dünya ve âhirete ait olan işlerini bitirdiği zaman, yaptığı işlerin iyi veya kötü olup olmadığını düşünüp, iyi işler yaptığı zaman şükür, kötü hareketlerde bulunduğu zaman da

---

39) Necmüddin Kübrâ, Şerh'ü usûli'l-aşere S. 67 (terc. İ. H. Bursevî).
40) El-Kuşeyri Risâle S. 340 (terc. T. Yazıcı)
41) El-Kuşeyri Risâle S. 340 (terc. T. Yazıcı)
42) El-Kuşeyri Risâle S. 340 (terc. T. Yazıcı)

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

tevbe etmek suretile kötü olanları tekrarlamaktan kendini koruması için kişinin Allah'a dua etmesidir.

İşte asıl gayesi nefse ait arzularla mücadele etmek olan tarikatta murakabe bu yönden çok mühimdir. Nefsin aynası olan murakabe, bir anlamda nefisle mücadelenin bir nevi bilançosudur da.

Diğer taraftan tarikattaki nefis mücadele metoduna göre kişi, yaşadığı her günün sonunda nefis murakabesini yapmak zorundadır. Aksi halde murakabesiz geçen günün ertesi gününde insan gaflet perdesi arkasında kalır, böylece de söz konusu perde kişinin hakikatten nasîbini alabilmesine mâni olur.

10. **Rıza :**

Tarikatta bu makam en son mertebedir. Hakk'a vasıl olmak için öteki dokuz basamak aşılarak rızayı kazanma derecesine ulaşmak gerekir. Bu hale gelmiş kişi artık Allah'dan her ne zuhur ederse içinden ona boyun eğecektir.

Nitekim Kur'an-ı Kerim'de, bütün öteki kurallar için olduğu gibi, rıza için de beşeriyetin kıyamete kadar ibret dersi almaları için Hızır ile Musa kıssası bildirilmiştir. (43)

---

43) Söz konusu kıssa şöyledir: Kur'an-ı Kerim Kehf sûresi âyet: 60-82 arasında uzunca bir hikâye halinde bildirilen hâdisenin özeti: Mûsa peygamber Hızır ile iki denizin birleşeceği yerde buluşacaktı. Bunun üzerine Musa yanındaki adamına, zembile tuzlanmış bir balık koymasını tembihlemişti. Onlar sahraya vardıklarında balık dirilmiş, denize giderek kaybolmuştu ki, burası buluşacakları yeri bildiren parolanın açıklandığı yerdi!... Bu ve benzeri kıssalarla yüce Allah, kendi rızasını kazanarak manevi sahada yükselmiş üstün dini hayat yaşayan kullarının hayatlarından misâller vermek suretile bu yolun yolcularına ilham perdelerini açmaktadır. (Musa kıssası hakkında tafsilat için Bk. H. B. Çantay, Kur'an-ı Hakim ve Meâl-i Kerim C. II. S. 544-547).

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

D — TARİKATLARDA DERECELER

Tarikatlarda âdâp-erkân ve zikir usûllerinden sonra, genel tasnife geçmeden önce bir de dereceleri görmemiz gerekmektedir. Tarikatlarda derece bakımından küçükten büyüğe doğru bir sınıflandırma yapılacak olursa, bünyesinde yüzbinlerce, hatta milyonlarca insanı onları mükemmel bir şekilde disipline edebilen güç, tarikatta oldukça câlib-i dikkattir!

Gerçekten de hiç bir zecrî tedbirin muvaffak olamayacağı şekilde tarikatlarda disiplini sağlayan bu sihirli derneğin işleyişi sosyal, hukûkî, örf-âdet, gelenek ve görenekler şeklindeki müeyyidelerle de mukayese kabul etmeyecek güç ve ciddiyettedir.

İşte, tarikatta söz konusu disiplinin sağlanışında rol oynayan başlıca faktör, tarikat mensupları arasındaki derece farkından doğan haddini bilme, saygı ve hormet duygusudur. Bunun pratikteki ölçüsü ise şu kademelerde açıkça görülür .

Dereceler :

1 — **Tâlib :** Her hangi bir tarikata girmek isteyen kişidir ki, önce hüviyeti ciddi bir şekilde tetkik edilerek durumu şeyh'e bildirilir ve netice hakkında karar verme yetkisi şeyh efendinindir.

Talib'in tarikata alınmasında bir sakınca görülmediği taktirde, şeyh efendi tarafından kabul işareti verilerek talibe mürid olmağa hak kazandığı bildirilir.

2. **Mürid :** Tarikata girmeğe namzed olduğu şeyh efendi tarafından uygun görülmüş kişidir.

3. **Sâlik :** Mürid'in şeyh efendi tarafından gösterilen şekilde tarikatın usûl ve âdâbını öğrenip, onları harfiyyen tatbik etmek suretile «seyr-ü sülûk» (üstün vasıflara sahip olma) derecesine vâsıl olmasıdır.

4. **Vâsıl :** Tâlib için en son aşamadır. Bu basamağa: «Mevt-i iradî» de deniyor ki, ölümden önce ölmek anlamınadır. Yani kişi,

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

irade gücünü ustadının irşadları istikametinde bütün samimiyetile kullanmak suretile nefsinin bütün arzularını reddederek onları öldürmüştür. Bir başka deyişle bu ölüm hakiki mânâda olmayıp, insanın nefsin isteklerine zorlayan iradeden ölü gibi sıyrılıp, hakka gerçek anlamîle teslim olması demektir. Ancak bu sayededir ki, şeyhinde zuhur eden kerametleri anlayabilsin ve kendisi de o mertebeye yükselebilsin.

Nitekim büyük sûfilerden İbrahim Bin Ethem'den Kuşeyrî'nin bir rivayetine göre bu zat demiş ki: İnsan şu altı sarp maniayı aştıktan sonra salih kişiler mertebesine ulaşabilir :

a) Nimet kapısını kapayıp, şiddet ve sıkıntı kapısını açmak,
b) İzzet kapısını kapayıp, zillet kapısını açmak,
c) Rahat kapısını kapayıp, mücahede kapısını açmak,
d) Uyku kapısını kapayıp uyanıklık kapısını açmak,
e) Zenginlik kapısını kapayıp, kanaat kapısını açmak,
f) Emel (dünyevi arzu) kapısını kapayıp, ölüme hazırlık kapısını açmak.

E — TARİKATLARDA KERAMET VE MAHİYETİ

Keramet, Tasavvuf ve Tarikat erbabı için mânevî kudretin derecesini gösteren bir ölçü birimi olarak anlaşılan, dolayısîle halk arasında ise mâneviyat yönünden irşada me'zun kişilerde bulunması muhakkak sayılan mânevî bir güç ve dirayettir.

Cömert anlamına gelen «Kerim» kelimesi her ne kadar Kur'an-ı Kerim'de Allah'ın diğer sıfatları arasında geçerse de, üstelik Allah Kelâmı olan Kur'an'ın bir adının da «Kerim» olmasına rağmen, Kerim kökünden kaynaklanan «Kerâmet» şeklindeki bir kavram Kur'an'da yer almaz.

Şu kadar ki bu kelime, din ve inançla ilgili olarak düşünüldüğünde, yüce yaratanın bir kuluna cömertliğini, lutfunu, himayesini ve yardımını göstermesi anlamına olarak «Keramet» şeklinde kullanılagelmiştir. (44)

Diğer taraftan islâm müfessirleri arasında keramet değimini başka şekillerde anlayan ve yorumlayanlar da olmuştur. Meselâ : Muteber müfessirlerden Gâdî Beydâvî'ye göre keramet: Husûsî ola-

44) İsl. Ansk. C. VI. S. 577 (Keramet Maddesi)

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

rak Allah'ın veli kullarına bol bol verdiği mûcizeli lutuf ve ihsanlardır. (45)

Yine bazı müfessirler Kur'an-ı Kerim'de geçen bazı kıssaları keramet için aynı anlamda düşünmüşlerdir. Sözgelimi Nisâ sûresinin 32. âyetindeki Hz. İsa'nın annesi Hz. Meryem hakkındaki bir kıssa ile, Neml sûresinin 40. âyetinde geçen «Saba Melikesi Belkıs» ve Hz. Süleyman'la ilgili kıssalar da, islâm tasavvufu ve tarikatlarda keramet gücüne kaynak olarak gösterilirler. (46)

Mûcize :

Bir de Mûcize vardır ki, bunun kerametle karıştırılmaması gerekir. Çünki mûcize, doğrudan doğruya Peygamberlere mahsus bir hal olup, beşerî irade ve çalışmak suretile kazanılmayıp, Allah tarafından peygamberlik rütbesi ile taltif olunan üstün kullara verilmiş mânevî bir güç, bir rütbedir. (47)

Şu kadar ki, gerek Hz. Meryem, gerekse Hz. Süleyman Peygamber kıssalarında da görüldüğü gibi, bu şekil olağanüstü hâllerin görülmesi, yüce yaratanın himmetile bazen peygamberler dışındaki kimselerde de istisnâî olarak zuhur etmektedir. Ancak özellikle Hz. Meryem'in durumu hiç bir zaman tartışma ve polemik konusu edilmemelidir kanaatindeyiz; çünki O, gene de istikbâl'in peygamberi olan bir zât (Hz. İsa)ın annesidir. (Hakikatını ancak Allah bilir, biz öylece inanırız).

Keramet meselesine felsefeciler de çeşitli açılardan bakmışlar, filozoflarca da keramet kavramı değişik şekillerde yorumlanmıştır. Ne var ki, keramet, kendini kabul etmeyenler tarafından bile, hiç değilse inkâr gücüne sahip bulunmadıkları için zoraki de olsa kabul edilmesinden başka çıkar yol bulunmayan mânevî bir sırdır!..

a) **Tarikat dilinde kerametin anlamı :**

Tarikat çevrelerinde keramet, «Yolda bulunan bir sâlik —mâneviyat yolcusu— ten zuhur eden hâl»dir. (48) Bu hâl o kişiye

45) İsl. Ansk. C. VI. S. 578.
46) Bu konuda tafsilat için Bk. Dr. H. Küçük Tarikatlar S. 128 vd.
47) İsl. Ansk. C. VIII. S. 444-445 (Mucize maddesi).
48) İsl. Ansk. C. VI. S. 577-578.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Hakk'ın bir lutfudur. Onun kimde tecelli edeceği önceden kestirilemez. Hatta bazen şeyh'in kerameti olmaz da, müridlerinin kerameti zuhur edebilir!

Keramet hali ekseriyetle rüya ile başlar, zaman zaman Allah'ın inayetine mazhar olur. Kalb perdesi açılır ve keşf başlar.

Keramet sahiplerinin derece ve mertebeleri de bilinmez. Çünki o gizli bir sırdır.

Keramet de gene maddî servet meselesinde olduğu gibi Allah'ın bir vergisi olup, yüce yaratan onu, münasip gördüğüne verecek, şükrünü bilmeyenin de elinden alıverecektir! Sözgelimi Allah verdiği rızıkların ve türlü nimetlerin hesabını sorduğunda, şükrünü eda etmeyenlerin elinden nasıl alıyorsa, sabır, nefisle mücadele ve riyâzâtta başarı kazanıp, elde ettiği keramet lutfunu devam ettiremeyen dervişten de keramet sırrı alınıverir.

Kerametinden dolayı böbürlenerek kimsenin kendisini başkalarından üstün görmesi doğru değildir, hatta çok tehlikelidir. Çünki bu nimet elinden bir kerre alındı mı, bir daha geri verilmez.

Mürşid bir ârif kişidir. Fakat en yüksek derecede bulunduğu halde keramet gösteremeyebilir. Bu yüzdendir ki, mürşidle derviş arasındaki münasebetlerde samimi olunmalı, asla gurur, kibir, gönül kırma vb. gibi davranışlara itibar olunmamalıdır.

Şeyhlik ve mürşidlik bu yüzden şahsîdir. Babadan oğula geçmez. O, ancak şahsî gayret ve rûhî olgunluk mertebesine erişmeye bağlıdır. Yoksa bir kimsenin babasının ehl-i kerametten olması bir şey ifade etmez, oğlunun bununla öğünmeğe hakkı da yoktur! Bu bakımdandır ki, tarikatta aristokrasi ve ruhbaniyyet yoktur.

Bir şeyhlik makamının türlü sebeplerle boşalması halinde müridlerden kim liyakatli ise o makama o geçer. Liyakatli kimse bulunmaması halinde, her mürîd başka bir mürşid aramak için başının çaresine bakar. (49)

Keramet göstermek suretile dirayetini isbat etmiş bulunan bir şeyh, müritlerine yapacakları mânevî hizmetlere ait direktiflerini, dergaha ait işlerin dışında verir. Yoksa dünyaya ait işlerin dışında verir. Yoksa dünyaya ait işler arasında bu gibi nâzik meseleler tartışılmaz! Bu esasa göre tarikatlarda görev taksimi şöyledir :

24 saatlik bir günün 8 saati lüzumlu işlere, 8 saati uyku ve is-

---

49) A. Gölpınarlı 500 soruda tasavvuf S. 114 vd.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

tırahata, geri kalan 8 saati de ibadet ve zikre ayrılacaktır. Ancak mürîd lüzum gördüğünde uyku ve ıstırahat saatlerinden bir kısmını ibadet ve zikre aktarabilir. Esasen ruh terbiyesinde de en önemli prensip, az yemek, az içmek, az uyumak ve az konuşmaktır.

b) **Yaşanmış Kerametlerden Bazı Örnekler :**

Bütün tarikatlarda ortaklaşa kabul olunduğuna göre, Allah'ın veli kullarına lutfu olarak zuhur eden kerametlerin çeşitleri o kadar çoktur ki, bunların hepsini bir anda zikretmek mümkün olamayacağı gibi, esasen kerametin ne zaman ve ne şekilde tecelli edeceğini kestirmek de mümkün görülmemektedir.

Bununla beraber bazı mutasavvıflara göre kerametler, şekil itibarile sayısız olarak zuhur edebilmelerine rağmen, mahiyetleri itibarile onları sınırlandırmak mümkündür. Nitekim «Risâle-i Bahriyye»deki bir sınıflandırmaya göre genellikle kerametler, gönül ehli zevattan aşağıdaki şekillerde zuhur etmiştir :

— Kabir haline ve ölülerin durumuna vakıf olmak, ölülerle konuşmak şeklinde.

— Taş, ağaç, toprak ve her çeşitten eşya ile hayvanlar âleminin Allah'ı tesbih ve zikretmelerini duyabilmek ve eşya ile konuşmak.

— Bütün canlıları emrine boyun eğdirip, meyvasız ağaçları bir anda meyvalandırmak,

— Diriyi öldürmek, ölüyü diriltmek,

— Nurdan bir cisim gibi cesetlere ve diğer katı maddelere girmek,

— Su üzerinde yürümek ve havada uçmak,

— Uzak mesafeyi yakın, yakın mesafeyi uzak yapmak (Tayy-ı zaman, Tayy-ı mekân),

— Uzun zamanı kısaltmak, kısa zamanı uzatmak,

— Varlıkların seçkinlerini bilmek ve gizli ilimlere vakıf olmak,

— Deli ve mecnûnları iyileştirmek,

— Allah katında duası ve isteği kabul olmak,

— İrticâlen konuşmak ve şiir söylemek,

— Hakikatın sırlarından haber vermek, dargın kişilerin kalblerini birbirlerile bağlamak ve düşmanlığı dostluk haline çevirmek,

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

— Uzun zaman yiyip içmeden, soğuk ve sıcak farkı gözetmeden yaşamak,

— Hiç yoktan rüzgarı estirmek, esen rüzgarı durdurmak,

— Az bir yemekle çok kimseyi doyurmak, ortada bir alâmet yokken yemek ve su bulmak,

— Az bir ordu ile kat kat düşman ordusunu mağlub etmek,

— Ateşin yakıcılığından müteessir olmamak,

— Kaybı bilmek, başkalarının kalbindeki niyyet ve sırlara vakıf olmak,

— Gaipten haber vermek, uzakta konuşulanları duymak ve sözünü uzaklardakilere duyurmak,

— Bir anda bir-kaç yerde görünmek veya halkın gözünden gizlenmek,

— Kasvetli gönülleri, nefislerinin arzularına uyanları, yolunu sapıtmışları teselli ederek doğru yola koymak,

— Melekler âlemine nüfûz edip tasarruf edebilmek,

— Gözden uzak olanlarla ilgilenmek, olağanüstü haller göstermek suretile onları doğru yola ve ibadete yöneltmek,

— Eşyayı olduğundan başka şekillerde göstermek, cansız cisimleri hareket ettirmek.

Kısaca; Tarikat mensuplarının inançlarına göre, peygamberler nasıl peygamberliklerini kabul ettirmek için «Mûcize»ler gösteriyorlarsa, tarikat ehli ulu kişiler de normal olan insanların gösterebilmeleri imkânsız olan hadiseleri gösterebilirler. Bu, onların üstün kişilikleri sayesinde kullandıkları mânevî bir güç, bir tasarruftur.

Bu arada, genellikle halk arasında bazen bir kerametin değişik velilere ait olarak naklolunduğu da görülür. Meselâ: Büyük velilerden Lokman-ı Serahsî'nin uçtuğu, Hacı Bayram Veli'nin güvercin şekline büründüğü, Abdâl Mûsa Veli'nin geyik şekline girdiği, keza Buda'ların istedikleri zaman fil şekline girebildikleri vb. gibi rivayetler, biraz da halk arasında keramet halinin uyandırdığı derin duygulanış ve heyecanın eseri olsa gerektir. Çünki üzerlerinden asırlar geçtikçe, mazinin derinliklerinden süzülegelen bu haller, kulaktan kulağa, nesilden nesle ister istemez bir takım de-

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

ğişikliklere uğrayarak mânevî birer meş'ale halinde intikal edegelmektedir (50). Kesin ve muhakkak olan, üstün dinî hayat yaşayan velilerde keramet gücünün her halükârda mutlaka bulunmuş olmasıdır. (Doğrusunu Allah bilir).

Bir Keramet Örneği : (İbrahim b. Edhem'den)

«Edhemiyye Tarikatı» adîle de bilinen tarikatın kurucusu da bulunan İbrahim b. Edhem, bir çok mutasavvıf, veli ve tarikat şeyhlerinin de kendisine bağlılıkla iftihar ettikleri ulu bir gönül sultanı olup, H. 161 - 778 tarihlerinde «Belh Sultanı»nın oğlu olarak dünyaya gelmiştir. Belh ülkesinin rakipsiz veliahd'ı olarak bir gün babasının vezirleri ve refakatındaki diğer kimselerle birlikte avlanırken;

Gâipten bir ses O'na : «İbrahim sen bunun için mi yaratıldın?» der.

İbrahim bunun üzerine birdenbire hakikatin sırrına ererek

---

50) Maruf tarikatlardan bazılarını mahallerinde incelemek maksadile çıktığım seyahatlerimden birinde şöyle bir efsânevî fıkra dinlemiştim. Bir hatıram olarak naklediyorum: Rivayete göre Gümüşhâne dolaylarında vaktile «Geyikli Baba» namile maruf bir şeyh varmış. Şeyh'in bir tek kızı varmış. Kendisi tarlada çift sürer, hanımı da evde yemeğini yapar, kız ise babasının yemeğini tarlaya götürürmüş. Şeyh bir gün kızına şöyle bir tembihatta bulunmuş; yemeği getirdiğinde tarlaya kadar gelme, falan ağacın dibine koy, ben oraya gider alırım. Kız her gün böyle yaparken. Bir defasında bunu unutarak tarlaya babasının yanına kadar gitmiş. Bir de ne görsün! Babası öküzlerin yerine sapana geyikleri koşmuş, onlarla çift sürmektedir!

Ne var ki, kızının izinsiz olarak yanına kadar gelip kerametinin sırrına vakıf oluşuna üzülen şeyh, «Senden sonra bu aile kız yüzü görmesin» demiş, gerçekten de Geyikli Babanın mensup bulunduğu köklü ailenin iki asırdır kız çocukları olmazmış.

Şeyhin daha başka kerametlerinin de bulunduğuna inanan o belde halkı, geceli-gündüzlü devamlı surette türbesini ziyaret etmekte, haceti bulunanlar dileklerini sunmakta, erkek çocuk isteyenler ruhuna müracaatta bulunmakta, buna mukabil kız çocuklarından da şikâyeti olanlar gene ondan yardım dilemektelermiş!..

Anadolumuzun hemen her yöresinde buna benzer binlerce menkıbeyi bir anda dinlemek her zaman mümkündür. Çünkü Anadolu halkımızın ruh ve mayası bu tür mânevî patentli menkıbelerle yuğrulmuş olup, en büyük zevki bunları dinlemekten tadmaktadır.

Cümle velilerin şefaatlerini diliyoruz (Ruhları şâd olsun-âmin).

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

herşeyi anlar, avdan derhal döner. Etrafındakiler durumdan habersizdirler. O ise durumu kimseye söylemeden, sarayın hizmetinde bulunanlardan ve kendisine itimat ettiği sadık bir adamına durumu açar. Kıyafetini değiştirerek aynı gece yarısı ıssız bir anda saraydan uzaklaşır. Artık kendisi için dünya saltanatının bir anlamı kalmamıştır. Nitekim kendisini uyaran bu sesin sahibini arayıp bulmak heyecanı ile yanıp tutuşur.

Diğer taraftan bütün ülke halkı, başta ihtiyar babası (Belh Sultanı) olmak üzere herkes, gece-gündüz biricik ve sevgili veliahd'larını aramak için yollara düşmüşlerdir. Bilhassa babasının ağlamaktan gözleri kapanmıştır.

İşte o hummalı arama faaliyetlerinin devam ettiği günlerden birindedir ki, artık İbrahim, aradığını da bulmuş olmanın zevki içinde bir nehir kenarında oturmuş, aylardır üzerinden çıkarmadan dere-tepe dalaşırken paramparça olmuş elbiselerini iğne ile tamir etmektedir.

Tam bu sıradadır ki, kendisini arayanlardan bir gurup O'nun bu perişan halini görürler, yanına yaklaşarak selâm verirler, kendisinden sarayına dönmesini, sarayda yeni elbiselerinin, hanımının ve yeni doğmuş yavrusunun, ihtiyar babasının gözyaşları içinde kendisini beklediklerini bir bir anlatmağa başlarlar. Üstelik bütün ülke halkının Veliahd'larının tâc giyme merasimi için sabırsızlandıklarını, altın yaldızlı tâc'ın tahtın kendisini beklediğini, ülke halkının yas ve mâtem içinde bulunduğunu bir bir saymağa başlarlar ki, tam bu sırada O, konuşulanlara hiç aldırış etmeden elindeki iğne ile yırtık elbisesini tamire devam etmektedir.

Adamlar yeni bir ümitle söylediklerini tekrarlayarak kolundan tutup kendisini biraz ilerde bekleyen ata bindirmek isterler. Fakat o anda beklenmedik bir durum ortaya çıkar ki, İbrahim'in elindeki iğne bir anda nehrin içine düşüp kaybolmuştur! Yanındakiler ise, şimdi daha da çaresiz sandıkları İbrahim'e tekrar ısrar etmeğe başlarlarki, bir de ne görsünler nehirdeki bir balık iğneyi ağzına almış İbrahim'e uzatmaktadır!.. Durumu şaşkın bakışlar içerisinde seyreden o kişilere hafifçe başını çeviren İbrahim şöyle der:

Görüyorsunuz ya, bırakınız beni kendi halime. Sarayınız da, altın yaldızlı ,tâcınız da, ipekli elbiseleriniz de, câriyeleriniz de

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

hep sizlerin olsun. İhtiyar babama da selâm söyleyin beni bağışlasın!..

Adamlar çâresizlik ve şaşkınlık içerisinde oracıktan ayrılırlar. Vardıklarında gördükleri dehşetli manzarayı bir bir anlatırlar. Fakat fayda vermez. İbrahim artık aradığını bulmuştur.

Aradan yıllar geçer, İbrahim'in ayrıldığı yıllarda küçücük bir bebek olan oğlu büyür, Veliahd (Prens) olarak hükümdarlık vazifesini üzerine alır. Şimdi onun ilk işi, henüz tanıma imkânını bile bulamadığı babasını arayıp bulmaktır.

Bu maksatla bütün ülkelere haberler salar, ilânlar yapar, özel kuryeler gönderir. Kendisi de bir ümit, belki de rastlarım düşüncesiyle Mekke'ye giderek, hem Hac vazifesini yapmak, hem de oralarda bizzat babasını aramak ister.

Şimdi O, Mekke sokaklarını bir bir dolaşmakta, günün beş vaktinde de «Harem-i Şerif»e gelerek, girip-çıkanları tetkik etmektedir. Bu şekilde günler geçmektedir. Bir ara Harem-i Şerif kapılarından birisi önünde bekçilik yapan bir ihtiyar gözüne ilişir. Yanına yaklaşarak babasını O'na sorar.

— İhtiyar : Peki sen babanı görsen tanır mısın? der.

— Oğul : Hayır der, nasıl tanıyayım? O'nu hiç görmedim ki.

Ne var ki, ihtiyarın kalbini ânında derûnî bir ateş kaplamış, artık senelerdir mücadele ettiği tahammül gücünü kaybetmişçesine birden bire haykırarak :

Senin baban benim!, Gel doya doya seni bir koklayayım der. Bir anda olan olur, baba-oğul kaynaşırlar. Yılların verdiği ayrılık ızdırabının tesirile bir an kendilerinden geçerler. Durum kısa zamanda duyulur. İşin şekli bir anda değişir. Şimdi Herem-i Şerif kapısındaki bekçinin, Belh Sultan'ının babası olduğu anlaşılmıştır artık!..

Durum Harem Emirliği tarafından da haber alınarak, Sultan ve babası saraya davet olunurlar. Kendilerine zamanın usûlüne göre türlü ikramlarda bulunulur. Fakat durum İbrahim'i yeniden sıkmağa ve rahatsız etmeğe başlar.

Bir ara İbrahim abdest tazelemek maksadile tenha kalır ve bu fırsattan istifade ederek yüce yaratana şöyle dua eder :

Ya Rabbi; uzun yıllar sonra oğlumu karşıma çıkardın, ancak her ne kadar beşer iktizası O'nun şefkati gönlüme girdi ise de, hem senin muhabbetin, hem O'nun sevgisi, ikisini birden gön-

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

lümde muhafaza edebilmem mümkün değildir. Şu halde beni senden ayıran bu manianın ortadan kalkması için. Ya benim canımı al, fani varlığımı zat-ı ulûhiyyetinde birleştir, veyahut da O'nun ruhunu kabzet ki, beni senden mahrum etmesin!..

Gerçekten de bir-kaç dakika sonra ansızın rahatsızlaşan oğlu, hemen oracıkta ebediyete göçer! Oğlunu kendi elile ebedî makamına koyar, kendisi de mânevî yoluna devam eder!.. (İbret alabilene ne mutlu).

Gene İbrahim b. Edhem'den : Rivayete göre O, şöyle dua edermiş : «Ya Rabbi, beni sana âsi olmaktan, tâatinin izzetine götür».

Bir gün kendisine et pahalılaştı demişler. O'da onu ucuza satın alın (yani terk ediverin) cevabını vermiş. (51)

Keramet'in çeşitleri :

Bazı sûfiler karametleri ikiye ayırmışlardır :

a) **Keramet-i kevniyye :** Yukarıda da örneklerini gördüğümüz gibi bazı velilerden zuhur eden kerametlerdir.

b) **Keramet-i İlmiyye :** İlâhî bilgi yönünden ve devamlı olan kerametlerdir. Esas olan bu tür kerametlerdir.

Büyük velilerden Bayezid-i İstami'ye, bir gecede Mekke'ye gidip-gelen birisinden bahsetmişler, O'da : Şeytan da bir anda doğudan batıya gidiyordu, ama gene de Allah ona la'net etmiştir cevabını vermiştir. (52)

Gene bir gün Mevlânâ'nın da bulunduğu bir mecliste birisi bir anda Kâbeye gider demişler. Şu cevabı vermiş : Bu o kadar şaşılacak bir şey değildir, zira sam yelinde de bu kadar keramet vardır! der. Mevlânâ şöyle devam eder :

«Keramet ona derler ki, seni bilgisizlikten akl'a, cansızlıktan canlılığa getirebilsin.» (53)

---

51) Risâle el-Kuşeyri S. 27 (Terc. T. Yazıcı).
52) A. Gölpınarlı 100 Soruda Tasavvuf S. 115 vd.
53) A. Gölpınarlı a.g.e. S. 229 vd.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Meşhur rivayetlerdendir :

Birbirlerile dost iki veli varmış. Bunlardan biri şehirde, ötekisi de tenha köyde otururmuş. Şehirdeki mest yaparak, köydeki de çiftçilikle geçinirlermiş.

Köydeki bir gün arkadaşını ziyaret etmek, bu arada da O'na kendi keramet gücünü göstermek istemiş. Bu maksatla sıcaklı bir mevsimde bohçeye kar doldurarak eritmeden! arkadaşına ikram etmek ister.

Dükkana henüz gelmiş, hoş-beş ederler. Tam bu sırada ayağındaki mest'i tamirletmek maksadile bir hanım dükkândan içeri girer. Mest'i ayağından çıkarmak için eteği açıldığında beyaz bacağı köylü velinin gözüne ilişir! Ne oldu ise o anda olur ve kendi oturduğu yerin üstüne astığı kar bohçasından kar suları kendi tepesine damlamağa başlar!

Başından beri işin farkında olan arkadaşı şöyle der :

«Kerameti dağ başında satmalı değil, şehirde bu şeytanlarla mücâdele ederken göstermeli!..» (bu da bir başka ibret kıssası!..)

Kerâmet ayrıca : «İhtiyârî» ve «Gayrı ihtiyârî» olmak üzere iki şekilde de zuhur edebilir. İhtiyâr dışı olan kerâmetin zuhûru zarûrîdir. İhtiyârî olan ise, din için faydalı kabul olunmuştur.

Kerâmet, mânevî ve hissî diye de sınıflandırılmıştır. Bunlar kevnî ve ilmî deyimlerinin karşılığı olup, genelde halkın arzuladığı, hayranlık duyduğu ve bu yüzden dilinden düşürmediği «hissî» türden kerâmetlerdir. Gönüllerden geçeni bilmek, su üzerinde yürümek, havada uçmak, tayyi mekân vb. türben kerâmetler böyledir.

MÛCİZE :

Mûcize, âciz bırakan, karşısındakini hayret ve dehşete düşüren anlamlarına gelmekte olup, peygamberlerin nübüvvetleri (peygamberlikleri)ni ıspat için — Allah'ın iznile — meydana getirdikleri olağanüstü hâllerdir. Bu bakımdandır ki, mûcize ile kerâmet birbirlerine karıştırılmamalıdırlar!

Mûcize, iktisâbî (kazanılmış) olmayıp, doğrudan Allah tara-

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

fından ve insanlar arasından peygamberlik rütbesi ile taltif olunmuş üstün vasıflı kimselere verilmiş ilâhî bir rütbedir.

Kerâmet ise, cehd-ü gayret (çalışmak, yolunda bulunmak) sûretile kazanılması mümkün olan yine üstün ve mânevî bir güçtür. İslâm âlimlerine göre ikisi arasındaki fark : «Mûcize'nin izharı'nın, kerâmet'in ise izmârı'nın vâdib olması» dır.

Kerâmette yaşanmış berrak örnekler bulunduğu gibi, mûcizede de bu türden sayısız örneklerden Kur'an-ı Kerim'de bahsolunmaktadır. Sözgelimi :

— Musa Peygamber'in, elindeki asa ile işaret ederek kızıldenizi yarıp yol açması!

— İbrahim Peygamber'in, Namrud'un ateşinden kurtulması,

— Yahya Peygamber'in, kayanın içinden deve çıkarması,

— Süleyman Peygamber'in bütün hayvanlarla konuşması,

— Nuh Peygamber'in yanındakilerle birlikte tufandan kurtulması,

— İsa Peygamber'in ölüleri diriltmesi ve dilsizleri söyletmesi,

— Hz. Muhammed'in ise işaret parmağile gökteği ay'ı iki parçaya bölmesi, elinin parmaklarından çeşmeden akar gibi su akıtarak binlerce kişinin su ihtiyacını gidermesi, zayıf bir keçinin azıcık sütü ile yüzlerce insanı doyurması vb. gibi daha sayılmayacak kadar çok olan Hakk Peygamberlere ait mûciler Kur'an-ı Kerim'de çeşitli vesilelerle Allah tarafından bildirilmiştir.

Peygamberlerin mûcizelerine de, evliyanın kerâmetine de inanmak şarttır. İnkâr eden dinden çıkmış olur!..

Meselâ : Hz. Ebû Bekir'in misafirlerine ikram ettiği halde hazırlattığı yemeğin eksilmeyip artışı,

— Hz. Ömer'in minberde iken yüzlerce kilometre uzaktaki islâm ordusu komutanı «Sâriye»ye hitap etmesi,

— Hz. Osman'ın, kendisini ziyarete gelenlerden birinde zina işareti bulunduğunu bildirmesi,

— Hz. Halid b. Velid'in zehir içtiği halde kendisine tesir etmemesi vb. gibi ashaptan zuhur eden harikülâde haller de bu cümledendir.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

F — TARİKATLARIN ÇEŞİTLERİ, KURUCULARI VE MAHİYETLERİ

Tarikatların çeşitleri ve mahiyetleri hakkındaki en güvenilir kaynakların bile verdikleri rivayetler birbirlerini tutmamaktadır. Bu birazda insan oğlunun reel dünyasından apayrı birer âlemin habercileri durumunda bulunan tarikat ulularının mümtaz şahsiyetlerinden kaynaklandığı kadar, bizzat tarikat ve tasavvuf kavramlarının kendilerine mahsus ruhâniliklerinden de ileri gelmektedir.

Bununla beraber tarikatların mahiyetleri hakkındaki güvenilir kaynaklar, tarihî gelişim içerisinde belli-başlı tarikatların sayılarından söz etmişlerdir. Buna göre tarikatların varlıklarına ve fonksiyonlarına göre yapılan tasnifler neticesinde belli-başlılarını, bazan bunlardan her birinin kurucuları ile ayrıldıkları kolları aşağıdaki şekillerde gösterilmiştir.

Belli-başlı büyük tarikatlar olarak bilinenlerin sayıları oniki olarak kabul olunmaktadır. Adet itibarile belli-başlı tarikatların sayılarının oniki olarak kabulü ise bir takım sebeplere istinad etmektedir.

Şöyle ki : Müslümanları irşad etmekte selahiyetli oldukları-na inanılan oniki imam vardır, dolayısîle bunlardan her birine atfen oniki tarikat vücûda gelmiştir.

Bu konuda bir başka rivayet ise şöyledir : Allah'a varan yollar halkın solukları sayısıncadır. Bundan dolayıdır ki, tarikatlar da pek-çok kollara ayrılmıştır. (54)

Bu konudaki rivayetlerin eleştirisine girmeden, realitede varlıkları mühakkak olan ve beheri bünyelerinde (el'an) onbirlerce, hatta milyonlarca gönül ehlini barındıran tarikatları biraz daha yakından tanıyalım.

Belli-başlı büyük tarikatları : (55)

1. KADİRİYİYYE TARİKATI Kurucusu = Abdü'l-Kadir Gîlânî (vef. H. 470-561)

---

54) A. Gölpınarlı Türkiye'de Mezhepler ve Tarikatlar S. 168. vd.

55) Aşağıdaki tasnif, tarikatların intişarındaki evveliyet nazarı itibare alınarak yapılmıştır.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

2. YESEVİYYE TARİKATI Kurucusu = Hoca Ahmed Yesevî (Vef. H. 526)
3. RİFÂİYYE TARİKATI Kurucusu = Ahmed Rifâî (Vef. 578)
4. KÜBREVİYYE TARİKATI Kurucusu = Necmüddin el-Kübra (şeyh Necmeddin lakabile de meşhur olup H. 618 tarihinde vefat etmiştir)
5. MEDYENİYYE TARİKATI Kurucusu = Ebu'l-Medyen bin el-Huseyn (Vef. H. 590 veya 594 olduğu sanılır)
6. DESÛKİYYE TARİKATI Kurucusu = İbrahim el-Desûkî (Vef. H. 676)
7. BEDEVİYYE TARİKATI Kurucusu = Şeyh Ahmed Bedevî (Vef. 675)
8. ŞAZELİYYE TARİKATI Kurucusu = Ebû Hasen Takuyiddin Ali B. Abdillâh eş-Şazelî (Vef. H. 656)
9. EKBERİYYE TARİKATI Kurucusu = Muhyiddin İbnü'l-Arabî (Vef. 638 Şeyh-i Ekber lakabile de anılır)
10. MEVLEVİYYE TARİKATI Kurucusu = Mevlâna Celâlü'd-Din Rûmî (Vef. H. 672)
11. SA'DİYYE TARİKATI Kurucusu = Sa'düddin Muhammed el-Cebbâvî (Vef. H. 792)
12. NAKŞIBENDİYYE TARİKATI Kurucusu = Bahauddin Nakşıbend (Vef. H. 792)

Tarikatların sayılarını oniki olarak kabul edenlere göre bu tasnif şu temel fikir etrafında gerçekleşmiştir. Kadiriyye, Rifaiyye, Bedeviyye, Desûkıyye, Sa'diyye, Şazeliyye, Halvetiyye, Mevleviyye, Bektaşiyye, Bayramiyye, Celvetiye, Nakşıbendiyye. (56)

Bununla beraber bu konudaki kanaatler çok farklıdır. Meselâ bunlardan bazılarına göre, yukarıda adı geçen oniki tarikattan Bayramilik Halvetilikten ayrılmadır. Celvetilik ise Bayramiliğin bir koludur. Bu konuda başka türlü yorumlar da vardır. Meselâ : Tibyân-u Vesâil'el-Hakâik fî Beyani Selâsili't-Tarâik adlı eserde tarikatlar ve kollarının sayısı 174 tane olduğu kayıtlıdır.

56) A. Gölpınarlı a.g.e. S. 188 vd.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Bunların içinden İran'daki Zehebiyye, Haksariyye, Nimetiyye tarikatlarîle, Bektaşiler tarafından temsil edilip bilâhare ortadan kaldırılan Abdâllar, Haydariler, Camiyye vb. gibi tarikatlar, hatta bu gün adı sık sık duyulan Yezidî mezhebi ile yarı din haline gelmiş bulunan Adaviyye tarikatı bu miktara dahil değildir. (57)

Şimdi bunlardan her birisini ana hatlarîle ve ayrıldıkları kolları da isimlerîle görelim :

MARMARA ÜNİVERSİTESİ 1883

57) A. Gölpınarlı a.g.e. S. 188

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

KADİRİYYE TARİKATI

Kadiriyye tarikatı bu ismi, kurucusu şeyh Abdül Kadir Gîlâni'den almıştır. H. 470-561 tarihleri arasında yaşamış bulunan bu zat, aynı zamanda tarikatın piridir de. «Gavs-ı A'zam» adîle de şöhret bulmuş olan Geylânî'nin asıl adı : Künyesi ile beraber Muhyiddin bin Ebî Salih'dir. Abdül-Kadir Geylânî, nesebi itibarile İmam Hüseyn bin Ali bin Ebû Bekr'e uzanır. Hazar Denizi'nin güneyinde Gîlân eyaletinin Nıyf köyünde H. 470 senesinde dünyaya gelmiş, H. 561 tarihinde ise Bağdad'da ebediyete göçmüştür.

Şöhreti dillere destân olan Geylâni, Hanbeli mezhebine mensup olup, fıkıh, hadîs gibi devrinin önemli ilim dallarında otorite sayılacak dereceye yükseldikten sonra kendini tasavvufa vermiş, uzun müddet çöllerde yalnız başına dolaşarak nefisle mücadelede büyük başarılar elde ettikten sonra irşada başlamıştır.

Bir rivayete göre İmam A'zam Ebû Hanife'nin türbedârlığını da yapmış bulunan Geylânî, Hanbelî fakihlerinden büyük sûfi Ebû Said Mubarek'i Muharremî (yahut mahzûnî'den) irşada mezun olmuştur.

Genellikle Türkler arasında yaygın bulunan Kadirî tarikatının temel prensipleri Geylânî'nin «Gunye'li Tâlim'il Hakk, El-Fathu'r-Rabbânî, Hizbu Beşâiri'l-Hayrat, Celâlü'l-Hatır, Fuyûzat» gibi risalelerinde yer almaktadır. Bu risalelerdeki ifadelerin çoğu, esasen onun vazlarını ve irşad halindeki sözlerini ihtiva etmektedir.

Geylâni'nin yetişme tarzı ve hayatı esasen bir ibret levhasıdır. Kendisi hakkındaki meşhur bir rivayete göre ilim tahsil etmek için Bağdad'a gitmek ister. Annesi, vefat etmiş bulunan kocasından miras kalan 80 dinarı oğluna harçlık olarak verir. Parayı da hırkasının koltuk altına diker. Annenin oğluna tek nasihatı : «Yalan söyleme!» olmuştur.

Nihayet bir kafileye katılır ve Bağdad'a gitmek üzere yola koyulur. Yolda kafile eşkıya hücumuna uğrar, eşkıyalar bütün yolcuları soyarlarken, küçük Abdülkadir'e de parası olup-olmadığını sorarlar. O da, seksen dinarının koltuğu altında dikili oldu-

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

ğunu söyler. Çocuğun bu dürüstlük ve cesareti karşısında şaşıran eşkıyalar onu çete reisinin huzuruna götürürler. Reis : Paranı niçin saklamadın? diye sorar. Söylemeseydin kimse bulamazdı, sen de parasız kalmazdın diye ilave eder. Çocuk : Ben parasızlıktan ölsem bile asla yalan söylemem! Annem bana böyle tenbihledi!.. der.

Bunun üzerine eşkıya çetesi reisi, bu küçük çocuğun ahde sadakati karşısında hayran olmuş, kendisinden utanmış, şu kadarcık çocuk annesine verdiği sözü yerine getirirken, bizler nasıl olur da yüce Allah'a karşı sözümüzde durmayız?, Bunca kötü işleri yapabiliriz diyerek o anda ıslâh olmuş, bütün yolcuları serbest bırakmış, aldıkları mallarını geri verdirtmiş, haklarını helâl etmelerini kendilerinden rica etmiş, tevbekâr olmuş, aynı şeyi çetesindeki bütün arkadaşlarına da yaptırmış, küçük Abdülkadir'in de gözlerinden öperek teşekkürle oradan ayrılmış.

Geylâni'nin tarikatındaki nefisle mücadele metodu, onun mümtaz şahsiyetinin bir teamülüdür. Onun tarikatının esası, müridin bir müddet çile devresini geçirerek dünyadan tamamile el çekmesi, bundan sonra da yeniden dünyaya dönüp ondan haz ve nasibini alarak başkalarını irşad etmesi şeklindedir. (58)

Bu arada Geylâniye, «Allah'a bir takım sorular sorup Ya Gavs'el A'zam» diye cevaplar alınmasından ve bunları yazmasından meydana gelmiş âdetâ kendisinin ilâhi vahye mazhar olduğunu iddia eden bir risale nisbet edilmektedir ki, bu risale dolayısîle kendisine daha sonraları bir çok kerâmetler de atfedilmiştir. (59)

Tefrihu'l-Hatır fî tercemeti Abdü'l-Kadir gibi eserlerde de Geylâni'nin bir-çok harikulâde hallerinden bahsedilir. Meselâ kendisine hizmet eden birisi ölünce azraile onun ruhunun geri verilmesini buyurmuş, ölen kişinin ruhunu Allah emri ile aldığını söyleyen meleğe kızınca fırlayıp göğe çıkmış, azrailin o gün aldığı ruhları doldurduğu zembili çekip almış, içinde ne kadar ruh

---

58) Bandırmalızâde Ahmed Münip Miratu'l-Turuk S. 6

59) Meselâ: Yafi, onun pişmiş, yenmekte olan bir tavuğu dirilttiğini, Şaranî Hızır'la görüştüğünü, bir yıl Medâin harabelerinde su içmeden, bir yıl da yemek yemeden yaşadığını ve daha birçok kerametlerini nakleder. (Tafsilat için Bk. Dr. H. Küçük Tarikatlar - Kadiriye Tarikatı bölümü).

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

varsa hepsini dağıtmış, onlarda gidip cesetlerine girmişler, neticede o gün ölenlerin hepsi dirilmiş! (60)

Kadirîlik tarikatını Türkiye'de Eşrefîzâde'den sonra yayan İsmail Rûmî'dir. Bu tarikatın bilhassa Rumeli'de daha fazla yayılması da buna bağlanmaktadır. Kadiri'ler de Rifai'ler kadar olmamakla beraber vücuduna şiş saplamak, kızgın fırına girmek, ateşle oynamak vb. gibi «burhan göstermek» maksadile bir takım acaibattan haller görülür. (61)

Kadiriyye tarikatı (874 H. de) İznik'te vefat ettiği sanılan Eşrefoğlu Rumi (veya Eşrefzâde adile de meşhur olan) Abdullah Rûmî yaymıştır. Hacıbayram Veli'nin damadı da olan bu zat, Hama'ya gidip orada Hüseyin Hamevî'ye intisap etmiş, bilâhare hilâfet alıp Anadolu'ya dönmüş ve burada Kadirîliğin «Eşrefiyye» kolunu kurmuştur.

Kadiriyye tarikatının Eşrefiyye şubesi tasavvufun ahlâk anlayışını ve bun anlayışın sosyal davranışlarındaki kaidelerinin halka inmesinde büyük hizmetlerde bulunmuştur. Merkezî Anadolu'da bu tarikatın yayılmasında ayrıca Tosyalı İsmail Rûmî'nin de büyük hizmeti olmuştur.

Tarikatın kuralları ve zikir usulleri geniş çapta Geylânî'nin mümtaz şahsiyetindeki hususiyetlerden kaynaklanmaktadır. Nitekim onun, «Bâzu'l-Eşheb», «Gavsu's-Sakaleyn» gibi lakablarla meşhur oluşu, bu tarikat mensuplarının söz konusu kavramlara karşı sempatilerini celbetmeye sebep olmuştur.

Diğer taraftan Hazret'in nesebinin Hz. Ali'ye dayanması da tarikat mensuplarının derin ilgisini çekmiştir. Ayrıca Geylânî'nin babasının adının Ebû Abdullah, annesinin Fatıma oluşu ve «Ümmü'l-Hayr» lakaplarile anılması da, paygember efendimizin ehlibeyti ve Hz. Ali efendimizin nesebi ile yakın benzerlikler bulunuşu cihetile Kadiriliğin ehli sünnet çevrelerinde derin bir sempati toplamasına sebep olmuştur.

Nefehat'ın rivayetine göre (62) Abdü'l-Kadir bir arafe günü çift sürmek kasdile öküzlerini kara sapana koşarken, öküzün kendisine :

---

60) El-Gadir XI. S. 170 - 174'den naklen A. Gölpınarlı Türkiye'de Mezhepler ve Tarikatlar, S. 192-193.

61) A. Gölpınarlı a.g.e. S. 192. vd.

62) Lami Çelebi Nefahatu'l-üns S. 585.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

«Sen bu iş için yaratılmadın ve bu vazife ile emredilmedin» şeklindeki hitabını duyunca çift sürmeyi terkederek eve gelip annesinden Bağdad'a gidip ilim tahsil etmek için izin istemiş, o da bu izni memnuniyetle vermiştir.

Ancak Kuşeyrî'nin rivayetine göre bu menkabe ile İbrahim Ethem hakkında rivayet edilen menkabe arasında bir benzerlik mevcuttur. Rivayete göre ayrı sözler «Hâtıften» (gaib) tekrarlanarak kendisine tâc ve tahtı terkettirmiştir. (63)

Geylânî Bağdad'da ilim tahsil ederken, bir yandan da gönül ehli tasavvuf çevreleri ile devamlı temas halinde bulunuyordu. Böylece başlayan gönül mâcerası Ebû Said el-Mubarek b. Ali el-Mahzûmî'ye intisabile fiilen gerçekleşmiştir. Ayrıca Geylânî, Şeyh Hammad, Ebu'l-Vefa ve Ebû Salih gibi zevatla da sohbetlerde bulunmuştur.

Ömrünün yirmibeş yıl kadar uzun bir süresi sahralarda dolaşarak geçen Geylânî, 528/1134 tarihlerinde Ebu's-Said Medresesinde ders verirken usûl-i fıkh ve tasavvufa ait bazı kitaplar da kaleme aldığı rivayet edilir. Ancak bu eserleri genellikle vâz ve hutbelerden ibarettir.

Geylânî 561/562 (1166-1167) tarihinde bir kadir gecesi Recep ayının sekiz veya dokuzuncu günü cumartesi gecesi yatsı namazını kıldıktan sonra ruhunu mevlâya teslim etmiştir. Kabr-i şerifi Bağdad'da Bâbü'l-Ders Medresesi bahçesindedir. (64) (Mevlâ cümlemizi şefaatine nail buyursun - âmin)

Abdül Kadir Geylânî'nin Halifeleri :

Geylânî hayata gözlerini yumduğu zaman, arkasında büyük bir kitle bırakmıştı. Bunlar içinde muhabbet dereceleri avamm tarafında bilinemeyen gönül ehli pek-çok zevat bulunduğu gibi, hali hayatında iken hazretin kendilerine iltifat buyurduğu pek-çok zevat da vardı. Nitekim Geylânî'nin irtihal-i dâr-ı bekasını müteakip tarikatın feyzini devam ettirmede aktif rol alan halifelerden belli-başlıları şunlardır :

---

63) Kuşeyri Rizâle S. 1/51.

64) Hocazâde A. Hilmi, Hadikatü'l-Evliyadan Silsiletü'l-Meşayihi'l-Kadiriyye S. 32 vd.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Şeyh Ebû Medyen Mağribî,
Şeyh Şuayb b. Hüseyn,
Şeyh Abdü'l-Vahhâb,
Şeyh Muhammed Şemseddin,
Şeyh, Ebu'l-Abbas Ârif,
Şeyh Seyyid Seyfeddin Abdürrezzak,
Şeyh Bakâ,
Şeyh Ali bin Hinî,
Şeyh Muhammed ibn. Kâyidi'l-Elvânî,
Şeyh Ebû Suud bin Şiblî,
Şeyh Kadi bin Elvan Mavsılî,
Şeyh Yunus Kassab bin Haşimî. (65)

Bunların dışında Kadirî'ye gönül vermiş kim bilir daha nice muhabbet ehli mevcuttur ki, bunlar sayesinde Geylânî'nin mübarek feyzi sıcaklığından zerre kadar bir şey kaybetmeden bu gün dahi devamedegelmektedir.

Kendisi hakkındaki meşhur olan rivayetlere göre Geylânî son derece akıcı ve tatlı bir uslûble hitab ederdi. Bu bakımdan özellikle onu cuma vaazlarını dinleyebilmek arzusu ile halk sabahın erken saatlerinden itibaren yer kapabilmek için camiye dolmağa başlarlardı. Geylânî kendi tarikatının prensiplerini işler ve irşadlarını yaparken, gayr-ı müslimleri de hak yola davet ederdi. (66)

Geylânî'nin henüz halihayatında iken kendisinden feyz almış ve onun manevi iltifatlarına mazher olmuş bulunanların sayılarının yüzbinleri aştığı menkıbe kitaplarında yazılıdır. Meselâ İran, Yemen, Mısır, Şam vb. gibi o günün İslâm merkezlerinde bulunan belli-başlı âlimler kendisinden ilim öğrenmiş ve feyz almışlardır. Hatta bir kısmının bizzat Geylânî'den, «Hırka-i Tarikat» diğer bir kısmının da «Hırka-i Teberrük» giydikleri, Kadiriliğe ait menakib kitaplarında zikrolunmaktadır.

Kendisi hakkındaki rivayetlerin birleştikleri nokta, Hazretin bütün davranışlarında Resûl-i Ekrem (S.A.) efendimize büyük bir muhabbetle bağlılığı, şeriat ve tarikatı da meczederek yaşamış ve yaşatmış olduğu istikametindedir.

---

65) Hocazâde a.g.e. S. 41
66) Hocazâde a.g.e. S. 59.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Gene Geylânî hakkındaki rivayetlerden bir diğeri şöyledir :

Rivayete göre Geylânî, peygamber efendimiz tarafından rü'yasında davet olunmuş, fakat o, arzuladığı halde ve anında bu ziyareti gerçekleştirememiştir. Bir müddet sonra Hz. Peygamber (S.A.) kendisini yeniden davet etmiş, fakat Geylânî'nin ziyareti gene gecikmiştir. Nihayet Geylânî'nin bu ziyareti nasîb olmuş ve peygamber efendimizin huzuruna varmış ve huzurda lisan-ı hal ile şöyle demiştir :

«...Beni defalarca huzuruna davet ettin, fakat çok arzuladığım halde ancak bu gün nasîb olabildi; bari ver şu mübarek elini de öpeyim!..»

Orada hazır bulunan onbinlerce müridi ve hayranının da gözleri önünde, kabri saadetin üzerindeki örtü yavaş yavaş harekete geçer, açılır (!) ve peygamber efendimizin mübarek eli sandukanın içinden çıkar ve Geylânî de onu derin bir huşû içerisinde öper, okşar ve bırakır!.. Peygamberimizin eli de gene yavaş-yavaş oradakilerin gözleri önünde kaybolur ve yerine çekilir.

Ancak bu dehşetli manzarayı seyredenler arasında Rifâî tarikatının kurucusu bulunan Ahmed Rifâî de vardır. Rifâî tesadüfen orada bulunmaktadır ve Geylânî ile de ilk defa karşılaşmaktadır.

Neticede bu dehşetli manzaraya bizzat şahit olan Rifâî, Geylânî'ye derin bir saygı ile bağlanır, hatta kendisini müridliğe kabul etmesini istirham eder. Geylânî de : «Bizim tarikatımız herkese açıktır» buyurarak kendisine iltifatta bulunur. (67)

Geylânî'ye ait olduğu bilinen eserleri :

— Fütûhu'l-Gayb (Oğlu Abdü'r-Rezzak tarafından toplanmış bulunan çeşitli mevzulara dair vâz örnekleridir. (1304/1886 tarihinde tabolunmuş bulunan Behcetü'l-Esrar isimli eserin kenarındadır)

---

67) Kadirilik hakkında geniş bilgi için Bk. Dr. H. Küçük Iarikatlar ilgili bölümler. Yukarıdaki menkebe hakkındaki bir başka iddia da şöyledir: Hz. Peygamber tarafından davet olunan zat Abdülkadir Geylanî değil, Ahmed Rifâî'dir. Kerameti gösteren de o'dur. Bu bakımdandır ki, A. Kadir Geylânî A. Rifâ'ye intisab etmiştir. Hatta Kadirî dervişleri ile Rifâî dervişleri arasında sizin şeyh bizimkine, bizimki sizinkine intisab etti gibisine münakaşa bu gün dahi sürer. Doğrusunu Allah bilir.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

— Hizbü'l-Beşâiri'l-Hayat (Bu eser, Tasavvufî zikir çeşitlerini ihtiva eder. İskenderiye'de 1304/1886 da basılmıştır.)

— el-Gunye'li Tâlib-i Tarıkı'l-Hakk. (Sülûk ve ahlâka ait bir risale olup Kahire'de 1288/1871 de basılmıştır.)

— el-Fethu'r-Rabbânî çeşitli zamanlarda verdiği 62 adet vâz ve bir de zeyl'den ibarettir. 1302/1885 tarihinde Kahire'de basılmıştır.)

— Cilâu'l-Hatır min Kelâmi'ş-Şeyh Abdül Kadir (Bu eser Keşfüzz-Zünûn C.I.S. 592 de dir.)

— el-Mevahibü'r-Rabbâniyye ve'l-Fütûhu'r-Rabbaniyye fî meratibi'l-Ahlâkı's-Seniyye ve'l-Makamati'l-İrfaniyye. (Bu eser Ravzatü'l-Cennât S. 441. de zikrolunmuştur.)

— Yevakitü'l-Hikem (Keşfü'z-Zünûn C. II. S. 2053 de zikrolunmuştur.)

— el-Füyûzatü'r-Rebbaniyye fî evrâdi'l-Kadiriyye (Kahire 1303/1886 - 87)

— Behcetü'l-Esrar ve diğer çeşitli terceme-i hal eserlerinde de kendisine ait olduğu kaydolunan mev'ızaları mevcuttur.

Kadiriyye Tarikatın'da Zikir usûlü ve mubayaa :

Tarikata giren bir müride zikir telkini ilk defa şeyh tarafından yapılır. Şeyh efendini refakatinde yapılan zikir şöyle başlar :

Önce şeyh efendi üç kere Fatiha suresini okur. Sonra mubâyaa âyetini okur ve üç kerre «estağfirullah el-azîm ve etûbü ileyh» der.

Daha sonra şeyh efendi sağ eli ile müridin sağ elini tutarak ona şu şekilde telkinatta bulunur :

«Ben Allah'a, peygambere, meleklere şahadet ederim. Şüphesiz ben Allah'a ve Resûlüne bütün günahlarımdan dolayı tevbe ve Resûlünün emirlerine imtisâl, yasaklarından ictinabla Hakk'a ibadete gayret ediciyim. Takatim nisbetinde fakir ve düşkünlerin hizmetine koşmanın en büyük vazife olduğuna inancım tamdır. Abdü'l-Kadir Geylânî hazretleri dünya ve âhirette bizim şeyhimiz olsun. Bu ikrarımıza cenab-ı Hakk şahittir.»

Bunu müteâkib şeyh efendi telkine başlar ve şöyle der :

«El şeyhimizin elidir. Sizin örnek alacağınız zât, Seyyid Şeyh

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Muhyiddin Abdü'l-Kadir Geylânî hazretleridir. Ahid Allah ve Resûlü iledir.»

Bu sırada dizleri üzerine çöker ve gözlerini kapar, şeyh üç kerre «kelime-i tevhidi» tekrar ederken mürid de onu takib eder. Bu arada makas getirilir ve müridin alnından saç kesilir. Bu hâl diğer tarikatlarda olduğu gibi müridin masiva ile olan kalbî bağının kesildiğini belirten sembolik bir ifadedir.

Bilahare şeyh, mürid ve orada bulunanlar kıbleye yönelerek hep birlikte üç kerre tekbir getirirler. Şeyh bu arada duaya başlar. Duadan sonra peygamber (S.A.) üzerine salevat getirilir. Peygamberimizin, bütün peygamberlerin, ashabın ve geçmiş bütün velilerin, özellikle Abdül Kadir Geylânî'nin ve tarikat ricalinin ruhlarına fatiha okunarak zikir son bulur.

Mabeyn'de Mubayaa :

Kadiriyye tarikatında şeyh ile mürid arasında aktedilen bir nevi anlaşmadır. Böyle bir anlaşmadan murad, tarikat usullerinin şeyh tarafından müride öğretilmesi ve talim olunmasıdır.

Mubayaa lafzı aşağıdaki altı harften meydana gelir ve herbiri şu tarzda mânâlandırılmıştır. (68)

Mim : Allah Taâlâ'nın baki, nefsin fânî ve mürşidin kemâl sahibi olduğunu bilmektir.

Be : Kalbin Allah ile, cesedin ibadet ile, zâtın mürşide hizmetle ayağın islâma uymakla baka kazanmasıdır.

Elif : Mirac ile ruhun halis olması, her zaman verilen sözü yerine getirme, mürşidin söz ve davranışlarına içten inanmadır.

Ye : Sebat, bütün hallerde ihlasın kaynağı bulunduğu intibaını uyandırmaktır.

Ayn : Uluvv-i himmet, gayra adem-i muvafakat ve sağlam bir kalbe sahip olmadır.

Te : Doğruluk, tevekkül, tahakkuk ve tahkik ehli olmaktır.

---

68) Haririzâde Tıbyan-ü Vesâil'l-Hakâik S. 10 vd.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Tarikatın mutad zikir usûlü ise şöyledir :

Önce üç kerre fatiha suresi okunur. Keza, bakara suresinin başından «Ülâike hümül müflihûn»a kadar okunur. Bunu takiben «Âyetel kürsî» ve «âmenerresûlü»nün sonuna kadar okunur.

Üç kerre «Hasbunallah ve ni'me'l-Vekil, ni'me'l-Mevlâ ve ni'me'n-Nasîr» dedikten sonra üç kerre «Elemneşrah» ve «İhlâs» sureleri okunur. Daha sonra birer kerre muavvezeteyn (Kul eûzü birabb'n-Nâs ve Felâk» ve «Fatiha» sureleri okunur, salevat getirilir.

Bunlardan sonra ayakta ve sesli olarak 166 kerre «kelime-i tavhid» ve 166 kerre «lafza-i celâl» okunur.

Kadiri tarikatında zikirde şart olan ihlâstır. Zikrin, zikredenin kalbini nurla doldurması ve ona ebedî bir hayat kazandırması için şiddetli bir darb ve kuvvetli bir sesle yapılması şarttır. (69)

Bundan sonra üç kerre «Fatiha» ve akabinde «innallahe ve melâiketehû yusallûne ale'n-Nebiyy...» (70) ayeti okunur. Bunu «Allahümme salli alâ seyyidinâ Muhammedin ve âlâ âli seyyina Muhammed» takib eder. Daha sonra şeyh duaya başlar ve zikir sona erer.

Kadiriyye tekkelerinde «Eşrefiyye» usûlü yapılan devrandan önce ayakta ve yüksek sesle şu ilâhi okunur : (71)

«Cem' oldu âşıkları pirim Abdülkâdir'in,
Yolunda sadıkları pirim Abdülkâdir'in,
Elim verdim eline, kurban oldum diline,
Canım fedâ yoluna, pirim Abdülkâdir'in.
Sana derim ey kişi, çıkar dilinden teşvişi,
O da yenmez dervişi, pirim Abdülkâdir'in.
Arısının balıyım, bahçesinin gülüyüm,
Bağının bülbülünün, pirim Abdülkadir'in.
Hakk katında uludur, iki cihan doludur,
Eşrefzâde kuludur, pirim Abdülkâdir'in.

---

69) Nitekim Kadiri tarikatı zikirlerinde dervişlerin hançerelerinden, mekanik âletlerden çıkan ses gibi ses çıkardıkları bundandır.

70) K. Kerim el-Ahzâb âyet 56.

71) Hocazâde a.g.e. S. 48.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Kadiriyye'nin silsilesi ve şûbeleri : (72)

Yukarıda işaret olunan halifeler ve onlardan da tevarüsen devam edegelen silsile (yukarıdanaşağıya göre) şöyledir :

1. Başta Hz. Muhammed (S.A.) son mercidir.
2. Hz. Ali (R.A.)
3. Hz. Huseyn (R.A.) ve Hasan Basrî (R.A.)
4. Zeyne'l-Âbidin (R.A.) ve Habibü'l-Acemî (K.S.)
5. Muhammed Bâkir (R.A.) ve Şeyh Dâvûdud't-Tâî (K.S.)
6. Cafer Sadık (R.A.), Maruf Kerhî (K.S.)
7. Musa Kâzım (R.A.)
8. Ali Rıza (R.A.)
9. Ma'ruf Kerhî (K.S.)
10. Seriyyü's-Sekatî (K.S.)
11. Cüneyd Bağdâdî (K.S.)
12. Ebû Bekir Şiblî (K.S.)
13. Abdü'l-Aziz et-Temimî
14. Ebu'l-Ferec Yûsüf et-Tarsusî
15. Abu'l-Hasen Aliyyübnü Muhammed b. Yusuf el-Kureşî (K.S.)
16. Eb/ Said el-Manzûmî (K.S.)
17. Abdül Gîlânî (K.S.)

Kadirî Tarikatının şubeleri :

— Esediyye şubesi = Seyyid Abdullah Esedî
— İseviyye şubesi = Şeyh İsa
— Yâfiiyye şubesi = Abdullah Yâfiî
— Eşrefiyye şubesi = Abdullah Rûmî
— Hilâliyye şubesi = Muhammed Hilâl Hemedânî
— Rûmiyye şubesi = İsmail Rûmî
— Garibiyye şubesi = Muhammed Garibullah Hindî
— Halisiyye şubesi = Ziyaeddin Abdurrahman et-Tâlibânî

72) Sadık Vicdânî Tomar-ı Turuk-ı Aliyyeden Kadiriyye S. 12 vd.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

YESEVİYYE TARİKATI

Yesevî tarikatı, büyük islâm mutasavvıfı Hoca Ahmed Yesevî'ye nisbetle bu ismi almıştır. Şeyh Ahmed Yesevî, Çin'in doğu Türkistan havalisinde Aksu Sancağının 176 Km. Kuzeydoğusundaki Aksu Sancağına bağlı Sayran kasabasında H. V. asrın ortalarında dünyaya gelmiştir.

Hayatı hakkındaki rivayetler birbirinden farklıdır. Nitekim Hazinî'nin Cevahiru'l-Ebrâr min emvâci'l-Bihâr adlı menkıbevî eserindeki bu rivayete karşılık, onun H. 562 tarihinde Türkistan'da Yesi kasabasında doğduğu, Yesevî lakabını da bu kasabanın adından almış olduğu da ileri sürülmektedir. (73)

Yesevî'nin babası şeyh İbrahim'in ailevî nesebi an'aneye göre Hz. Ali'ye kadar ulaştığı rivayet olunur. Doğduğu yer kesin olmamakla beraber onun, küçük yaşta Yesi'ye gelip orada yerleştiği de kendisi hakkındaki tahminler arasındadır.

Hayatı hakkındaki kuvvetli tahminlerden bir diğerine göre onun Yesevî lakabını almasının sebebi şöyledir : Türkistan'da Yesevî isimli bir hükümdar vardı. bu zat, avlanmak istediği dağın ortadan kaldırılmasını ister ve bu maksatla bütün velileri davet eder. Durumu kendilerine anlatır. Fakat hiç birisi hükümdarın isteğini yerine getirmeğe muktedir olamazlar. Ancak aralarında küçük bir de çocuk (Ahmed) vardır ki, hükümdarın bu isteğini kendisinin yapabileceğini söyler ve yapar.

Böylece de hükümdar, kendi isminin yeryüzünde bakî kalmasını murad eyleyerek bunu küçük Ahmed'den ister. Ahmed de hükümdarın bu dileğini kabul ettiğini bildirince hükümdar kendisine şöyle der :

«Âlemde her kim bizi severse, senin adınla beraber yâdeylesin.»

İşte o gündenberi Hoca Ahmed, «Yesevî» adile anılır. (74)

---

73) Hazinî, Cevahirü'l-ebrâr min emvâci'l-Bihâr S. 67 vd.

74) Hazinî a.g.e. S. 67.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Keza bir başka menkıbe de şöyledir : «Türkistan'da Sayran şehrinde Hz. Ali evlâdından İbrahim isimli bir şeyh vardı. Ahmed Yesevî'nin babası olan bu zat, vefat ettiği zaman o henüz yedi yaşında bulunuyordu. Henüz küçük yaşlarda iken çeşitli tecellilere mazhar oldu. Kendisine mânevî babalık yapan zat, şeyh baba Aslandır. Ahmed Yesevî «Divan-ı Hikmet» isimli eserinde, peygamberin manevî irşadîle bu zatın Sayram'a geldiğini ve kendisini de irşad ettiğini kaydeder.

Aslan Baba'nın dua ve irşadîle büyük bir olgunluk mertebesine yükselen Ahmed Yesevî'nin şöhreti hızla yayılmağa başlar ve bütün Türkistan havalisini kaplar. (75)

Devrinin en ileri gelen âlim ve mutasavvıfı Yûsüf Hebedânî'ye intisab ederek kendisinden feyz almıştır. Şöhreti daha ziyade Türk toplumları arasında yayılmış bulunan Yesevî'nin asıl özelliği, tasavvufî düşüncelerini halkın kolayca anlayabileceği veciz bir şekilde ifade etmede maharetli oluşudur. Hatta bu şekilde işlediği fikirlerinin «Divan-ı Hikmet» isimli bir eserinde toplandığı sanılırsa da bu eser bugün elde mevcut değildir.

Ahmed Yesevî hakkında bilgi veren menkıbevî kaynakların ekserisine göre, onun diğerlerinden farklı tarafı, bütün tarikatlarda mevcut bulunan usûl ve geleneklere uyarak kendi tarikatını bizzat kurmuş, üstelik çeşitli ülkelere halifeler de göndererek kurduğu tarikatın feyz verdiğini ve şöhretini bizzat müşahede etmiştir ki, bu her faniye nasîb olabilecek bir mazhariyet değildir!..

Ahmed Yesevî esasen daha doğuşundan itibaren tasavvufun mânevî havasını teneffüs etme imkânına sahipti, çünki babası şeyh İbrahim de sayısız kerametlerile muhitinde tanınmış bir veli idi.

Rivayete göre hızır aleyhisselâm Ahmed Yesevî'nin babası şeyh İbrahim ve onun onbin müridi ile dost olmuştu. Şeyh İbrahim, ileri gelen halifelerinden Musa Şeyh'in kızı Ayşe hatun ile evlenmişti. Bu izdivaca bilhassa hızır aleyhisselâm sebep olmuştu. İşte Yesevî böyle manevî bir mirasa sahip bulunduğundandır ki, pek-çok kerametleri bu yüzdendi. (76)

---

75) Reşehât S. 14 vd.

76) Hazinî a.g.e. S. 74.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Yesevîyye Tarikatının husûsiyetleri :

Yesevîyye tarikatı daha çok İslâmı benimsemiş Türk toplumları arasında derin bir sempati toplamıştı ki, bunun da sebebi, kendisinin Türk asıllı oluşu ve sohbetlerinde Türkçeyi rahat bir şekilde kullanışındandır. Nitekim onun menkıbevî hayatı ve tasavvufî fikirlerindeki sıcaklık aradan dokuz asra yakın zaman geçmiş olmasına rağmen tazeliğini muhafaza etmektedir. Hatta Yesevî'nin tarikatı sadece Türkistan'a münhasır kalmayıp, Türklerin yaşadıkları bütün bölgelere de yayılmıştır.

Diğer taraftan kendisinden mânen feyz aldığı şeyhinin hatırasını ebedileştirmek gayesile cihangir «Timurlenk» tarafından hatırasını ebedileştirmek gayesile yaptırılan muhteşem türbesi elan ve günün her saatinde onbinlerce kişi tarafından huşû içinde ziyaret olunmaktadır.

Son derece popüler şahsiyetile devrinde bir-çok devlet adamlarının da dikkatini çekmiş bulunan Yesevî, yaşadığı devirdeki idarî çevrelere de geniş ölçüde kendisini kabul ettirmiş, bir çok devlet erkânı kendisine bağlanmıştır. (77)

Mutasavvıfların ve tarikat şeyhlerinin halk üzerindeki nüfuzlarını çok iyi bilen cihangir «Timurlenk»de bundan istifade etmeyi başarmış, bütün siyasî hayatı boyunca koyu bir ehl-i tarik olarak görünmüş, özellikle Ahmed Yesevî'ye bağlılığını her fırsatta ifade etmiş, bunun bir nişanesi olarak da şekilde görülen muhteşem abideyi Koca Ahmed Yesevî'nin manevî hatırası adına ithaf etmiştir.

Hoca Ahmed Yesevî'nin hatırasını ebedileştirmek gayesile mezarı üzerinde Timurlenk tarafından yaptırılan yukarıdaki türbe, büyük bir kubbe ile iki minare ve sayısız sofalardan, hücre ve kümbetlerden ibaret muhteşem bir külliye halindedir.

Eserin bir yandan mimarî zarafeti, diğer yandan büyük bir velinin ebedî makberi olarak taşıdığı değer ve mâna yüzyıllardanberi yüzbinlerce - milyonlarca insanın manevî teselli kaynağı ola-

---

77) Hatta Timur, Yıldırım'la savaşa çıkarken de «beni mahcub etme deyerek manevi huzuruna varmış, yardım dilemiş, muvafakatını almıştır. Yıldırım ise, maneviyata gereği kadar eğilmemenin hesabını ağır ödemiştir. (Bu hususta tafsilat için Bk. Dr. H. Küçük Tarikatlar H. Bayram Veli Bölümü).

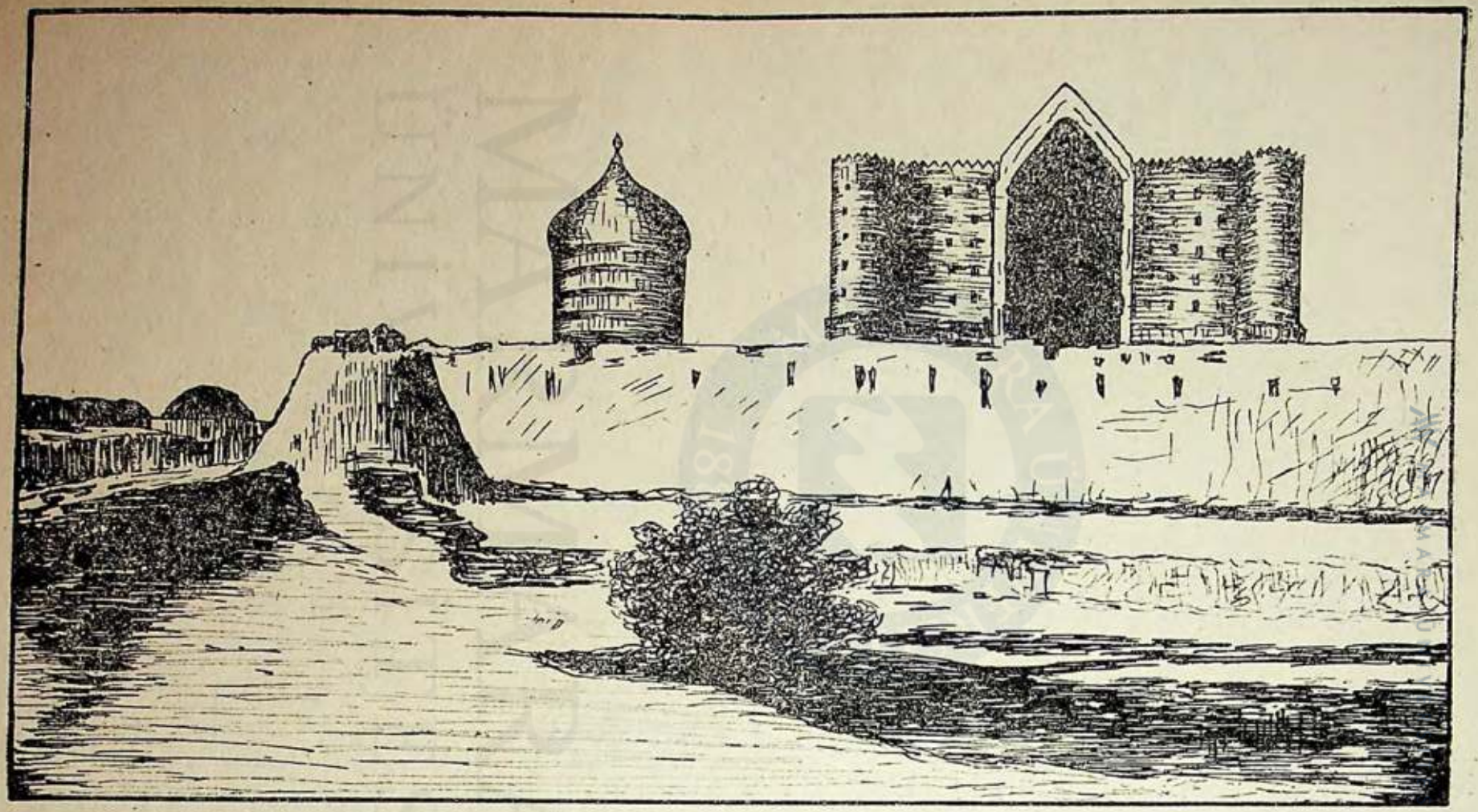

Türkistan'da Yesi şehrinde bulunan ve İmparator Timurleng tarafından Yeseviye tarikatının kurucusu Şeyh Ahmed Yesevi adına yaptırılmış olan İmaret, türbe, cami ve külliye'nin umumi görünüşüdür. Timurleng'in torunu Rabia Sultan Bekim'in mezarı da bu türbe içindedir. (Ord. Prof. M. F. Köprülü - Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar S. 65)

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

gelmiştir. Krokinin aslı ve tafsılat için Bk. M. Fuat Köprülü, Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar S. 64 - 65)

Timurlenk Yesevî'nin türbesinin yan tarafına, Kazakistan'daki ve Türkistan'daki belli-başlı meşhur hükümdarların mezarlarını da yaptırmıştır ki, bu durum genellikle hükümdarların, tarikat liderleri ile beraber olma arzularının bir ifadesidir. Gerçekten de geçmiş devirlerdeki meşhur hükümdarlar, daima kendi devirlerindeki tarikat ulularına bağlanmışlar, onlardan feyz almışlar, hatta onlara yakın olmakla daima gurur duymuşlardır.

Hatta Timurlenk, büyük veli Yesevî'nin müridlerinin de sempatilerini kendi üzerine çekebilmek düşüncesile, kendi torunu ve Uluğ beyin kızı olup 1485 tarihinde vefat etmiş bulunan «Rabia Sultan Bekim» için de aynı kubbenin altına bir mezar daha yaptırmıştır. (77a)

Ayrıca türbenin ziyaretine gelenler için 50 bin şişe su alabilecek hacımda pirinçten dökme büyük bir de kazan yaptırmış olup, rivayete göre buradaki sudan içenlere türlü şifalar va'deden bir çok yazılar da nefis bir tablo halinde sandukanın bulunduğu yerin duvarlarına yerleştirilmiştir. (78)

Diğer taraftan Türkler arasında en çok yaygın olarak görülen efsanevî menkıbelerin büyük bir kısmının Yesevî Tarikatı şeyhlerinin keramet örnekleri oluşu, bu tarikatın Türkler arasındaki sevgi, sempati ve ilgisini göstermektedir. Sözgelimi Müslüman Türklerde öküz kurban etmenin, geyiğin kutsal sayılmasının sebepleri hep Yesevî tarikatı kerametleri arasında görülür.

Sırası gelmişken bunlardan bir-iki örnek görelim :

Rivayetlere göre Türkler'de dokuz öküz kurban edilişinin kutsal sayılması, (İslâmiyet'ten önceki Türkler'de de mevcut olan bu inancın), Yesevîye tarikatı şeyhlerinin kerametleri arasında da görülerek yerleşmiş bulunmasındandır.

Şöyle ki : Eski Türkler'de dokuz öküzün birden aynı anda kurban edilip halkın davet edilmesi, etlerinin tamamının yenilip bittikten sonra, şeyhin duası ile öküzlerin yeniden dirilmesi, İslâm'dan önceki Türkler'deki şölen âdetlerini andırmaktadır.

77a) Alman Şark Cemiyeti mecmuasının 1897 tarihli cildindeki Vambery'nin Timur menkıbelerine dair bir makalesinden (S. 215-232) naklen M. F. Köprülü a.g.e. S. 66-68.

78) Rivayete göre bu şaheser son defa Abdullah Han tarafından tamir olunmuştur. (Schyler Türkistan Seyahatnamesi S. 94).

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Bu konuda bir hâdise şöyledir : Yesavî tarikatı şeyhlerinden Hakîm Ata bir gün bütün müridlerini toplayıp, dokuz tane öküzü halkın gözleri önünde kestirir. Etler herkesin gözü önünde parçalanır, ziyafete bütün halk çağrılır. Etler ve diğer yemekler yenilip bittikten sonra şeyh efendi kesilen öküzleri kerameti ile tekrar diriltir. (78a)

Aynı şekilde Türkler arasında geyiğin uğurlu ve kerametli bir hayvan sayılması da, gene Yeseviyye tarikatı şeyhlerinin kerametleri ile eski Türklerdeki inançların yerleşmiş bulunması olarak düşünülebilir. Gene bir gün Yeseviyye tarikatı şeyhlerinden Hakîm Ata, dostlarından hoca Celâleddin adında bir başka Velinin bir gece rüyasına girer. Hakîm Ata öleli çok olmuştur. Dostu, rüyasında ona, «benim mezarımı ara bul, üzerime de bir imaret yap» der. Bu mânevî işaret üzerine hoca Celâl, Şeyh Hakîm Ata'nın mezarını bulmak için Türkistan'a gider. Günlerce süren meşekkatli bir yolculuktan sonra dostunun memleketine varır. Aslında oraların tamamen yabancısıdır. Dostlukları ise gıyabîdir. Sorar soruşturur, fakat mezarın nerede olduğunu kimse bilmez. Çünki mezarın bulunduğu bölgeyi defalarca sel basmış, buralarda ne varsa hepsini alıp götürmüştür.

Nihayet Hoca Celâleddin büyük bir dağın üzerine çıkar, karşıda da gene büyük bir dağ vardır. Karşıki dağın tepesinde ise bir kadın görülmektedir. Hoca Celâleddin kadına şeyhin mezarını sorar. O da, ben bilmem amma, benim ihtiyar bir annem var belki o bilir, istersen gidip ona soralım der. Sorarlar, ihtiyar kadın da; buralarını hep sel bastı alıp götürdü, bir şey bırakmadı, fakat şu yakında bir süs ağacı vardır, gece olunca etrafına geyikler toplanıp tan yeri ağarıncaya kadar zikrederler, belki aradığınız türbe burada olabilir der.

Hoca Celâleddin bu söz üzerine geceyi bekler ve söylenen vakit gelince orayı gözetlemeye başlar. Gerçekten de geyikleri görür, zikirlerini işitir ve heyecanından kendinden geçerek oracıkta uyur kalır. Uyku esnasında Hakîm Ata'yı tekrar rüyasında görür. Şeyh kendisine, «Yattığın yerden yedi ayak ileri gel, orasını kaz, bir hasır çıkacaktır, hasırın altında ise bir deste gül göreceksin, işte türbem orasıdır» der!..

Hoca Celâleddin uykudan sevinç ve dehşetle uyanır, rüyada

78a) M. F. Köprülü a.g.e. S. 76-77.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

gördüklerini aynen yapar. Netice anlaşılır. Oraya muhteşem bir mezar, bir de tekke yapılır, kendisi de buranın şeyhi olur ve irşada davet eder. (79)

Yeseviyye Tarikatında usûl ve âdâb :

Yeseviyye tarikatı diğerlerinden usûl ve âdâb bakımından bazı ayrılıklar gösterir. Gerçi her tarikatta olduğu gibi Yeseviyye tarikatında da tarikat mensuplarının, özellikle müridlerin riayet etmeleri gereken kural ve prensipler mevcuttur. Ancak Yeseviyye tarikatında bu prensiplerin tatbikatında asla taviz söz konusu değildir! Meselâ mürid şeyhine son derece bağlı olmalıdır. Bütün mal-mülk nesi varsa şeyhine teslim veya şeyhinin emri gereğince onu başkalarına dağıtmağa âmâde olmadıkça gönlünü bağlaması mümkün değildir. Mürid şeyhin sırlarını hiç bir suretle bağlaması mümkün değildir. Mürid şeyhin sırlarını hiç bir surette yaymamalıdır. Hiç tereddüt etmeden şeyhinin bütün hareketlerini kendisine örnek edinmelidir. Aksi halde bütün emekleri boşa gider!..

Yeseviyye tarikatında bir müridin tatbikle mükellef olduğu prensipler şöylece sıralanmıştır :

— Mürid hiç bir zaman kimseyi şeyhinden üstün bilmemelidir.

— Şeyhinin bütün hizmetlerinde çevik ve pratik olmalıdır.

— Mürid zeki ve idrâk sahibi olmalı, bu sayede şeyhinin rumuz ve işaretlerini açıklamağa lüzum göstermeden anlayabilmelidir.

— Mürid şeyhinin söz ve fiillerine razı olmalı, itaatte kusur etmemelidir.

— Mürid sözünde doğru, vadinde sağlam olmalıdır.

— Mürid vefalı olmalıdır,

— Mürid bütün dünyevî varlıklarını şeyhinin emrine âmâde kılmalıdır.

— Mürid şeyhinin emir ve nasıhatlarını asla ihmal etmemelidir,

---

79) Reşehat Terc. S. 16-17.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

— Mürid Allah Taâlâya ulaşmak için şeyhinin direktifleri yolunda canını vermeğe hazır olmalıdır!..

Yeseviye Tarikatında diğer hükümler :

Yeseviyye tarikatında aşağıdaki kavramlar birer parola niteliğinde olup, tarikata intisab eden her mürîd, ilk önce bunları mânâları ile birlikte anlamak mecburiyetindedir.

— Ma'rifetullah (İnsanların yaratılış sebebi)
— Mutlak sakâvet (Maddî ve mânevî cömertlik)
— Hakikî istikamet (Sadâkat)
— Hakke'l-Yakîn (Hak yolunda kaybolmak = fenafillâh)
— Tevekkül-i Tâmme (Hakkîle teslimiyet)
— Derûnî tefekkür (ince düşünmek)

Şeyhliğin şartları :

Her tarikatta olduğu gibi Yeseviyye tarikatında da şeyhin üstün vasıfları bulunacaktır. Bu vasıflar onun mânevî değerinden kaynaklanan meziyetlerdir. Şöyle ki :

— İlme'l-Yakîn, Ayne'l-Yakîn, Hakke'l-Yakîn mertebesine ulaşmış ve islâmî ilimlere de derinliğine vakıf olmuş bulunmak,
— Hılm sahibi olmak (yumuşak huyluluk)
— Husni sabr (güzel bir sabır sahibi olmak)
— Hakkın rızasını (hoşnutluğu) kazanma gayreti,
— İhlâs sahibi olmak.

Yeseviyye Tarikatının terbiye anlayışı :

Normal hallerde iki diz üzerine çöküp tavazu ve edebe riâyet. Kendini daima başkalarından aşağı mertebede görmek. Başkalarını da kendisinden üstün görmek. Her hâlükârda edebli ve sessiz durmak. Mecliste asla izinsiz konuşmamak. Gerek kendi şeyhinin, gerekse başka şeyhlerin keramet sırlarını ve rumzlarını asla ifşa etmemek.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Yeseviyye Tarikatında Halvet :

Halvet bütün tarikatlarda aşağı - yukarı mevcuttur. Ancak Yeseviyye tarikatında halvetin özel bir ehemmiyeti vardır. Meselâ Şeyh Ahmed Yesevîye göre halvet kelimesindeki hurufatta bazı hikmetler mevcuttur. Şöyle ki :

H = Hâli'den,

L = Leyl'den,

V = Vuslattan,

T = Hidayeten alınmıştır.

Bu bakımdandır ki, halvet sırasında şeytana ait arzu, istek ve hazlar yanıp mahvolmalıdır. İnsanın gönlü mâsivâdan arınmalı ve Allah nuru ile dolmalıdır.

Yesevî halveti iki kısma ayırır :

a) **Şeriat halveti** : Bunu tamamlayanın esasen tarikat halvetini yapması caiz değildir.

b) **Tarikat halveti** : Bütün kusurlardan, kötü sözlerden ve günahlardan samimî olarak tevbe etme esasıdır. Ancak bu uzun vadeli bir mücadele işidir.

Yeseviyye tarikatında halvet, ananevî bir şekilde yapılır. Bu konudaki tatbikat şöyledir :

Halvet, mürşidin muvafakat ve nazaretinde yapılır. Bunun için bir gün önceden oruca başlanır. Halvet arafesinde sabah namazından sonra tesbit ve tahliller arttırılır. Zikirden sonra saf bağlayıp kıbleye karşı sekiz tekbir getirilir. Bundan maksat nefis ve heva'ya karşı açılan mücadelenin başlangıcında yüce mevlâdan yardım ve zafer dilemektir.

Aynı günün ikindi namazından sonra mabed ve halvethânenin delikleri, kapıları, varsa bacaları kapatılır. Böylece halvete girecek mürîdin sülûkuna hava ve soğuğun zarar vermemesi temin edilmiş olur.

Böylece mürid, yapmakla görevli olduğu evradı, tevbe istiğfar ve zikirle güneş batıncaya kadar tekrarlar, Allah Taâlâya yalvarır, göz yaşı döker.

Namaz kılındıktan sonra yemek için eller yıkanır. Sofraya

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

sıcak su getirilir. Bundan böyle bir daha halvete girecek olana su verilmez! Daha sonra şeyh'in kerametile bitmiş olan «Kara darı» dan yapılmış halvet çorbası içilir.

Yemekten sonra Kur'an-ı Kerim'den münasib bir bölüm okunur. Ayakta saf teşkil edilerek yüksek sesle üç tekbir daha alınır. Sonra oturulup hürmet ve ta'zimle gece yarısına kadar Allah Taâlâ'nın zikri ile meşgul olunur.

Bu sırada halvethanenin ayrı bir bölümünde başlar tıraş edilir. Ustura ve taş hazırlanır, üç tekbir alınır. Tıraştan sonra halvethanenin içinde saf bağlanıp, önce kıbleden başlamak üzere dört tarafa üçer tekbir getirilir. Daha sonra halka teşkil edilip zikre başlanır. Bu zikir mum sönünceye kadar devam eder. Mum söndükten sonra ortalıktaki sessizliğin giderilmesi için, dolayısile beşerî ve zarurî bir ihtiyaç olan uyku için zaman ayrılır, istirahata çekilinir.

Böylece başlayıp, gece gündüz bu minval üzre devam eden halvet, tam kırk gün sürer. Bu esnada hicaplar kalkar, ilâhî nurlar tedricî bir şekilde inkişaf etmeğe başlar. (80)

Halvetin son günü matbak hademeleri destur ile halvethaneden çıkarak kurbanlar keserler. Kesilen kurbanların kanları toprağa gömülür, özellikle köpeklerin ağızlarını sürmemesine dikkat olunur. Kemikleri ise saklanır.

Keza kurbanların boğazları ise kebap edilerek soğuk su ile birlikte halvet ehline (halvettekilere) verilir. O gece artık halvethaneden çıkılır, ihvanın evlerinde istirahat edilir. Sabah namazından sonra ise topluca zikre başlanır. Üç tekbir getirilerek Allah Taâlâ'dan hayırlar talep edilerek dua ve niyazda bulunulur.

Yeseviyye Tarikatında mutad zikir :

Yeseviyye tarikatında zikir usûlü «cebrî»dir. Zikr-i Erre veya zikr-i minşârî adlarîle de anılan bu zikir hakkında Şeyh Muhammed Gavs şu bilgiyi vermektedir :

«Zikir esnasında iki elini iki uyluğunun üzerine koyarak, nefesini de göbeğinin üzerine doğru eğip «Hûuu» deyip nefesi de

80) Cevahirü'l-Ebrar Min Emvaci'l-Bihar S. 129 vd. M. F. Köprülü a.g.e. S. 83-84).

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

göbek altından uzatarak baş, bel ve sırt aynı hizaya getirilmek suretile şiddetle «Hayyy...» diyerek zikre bu tarzda devam edilir.»

Zikr-i Erre : Zikredenin hançeresinden bıçak sesi gibi bir sesin çıkması mânâsına geldiği için bu isimle tarif olunmuştur. Bu zikrin dayandığı gerekçe de aşağıdaki menkıbede şöylece naklolunur :

Rivayete göre hızır aleyhisselâm bir gün şeyh Ahmed Yesevâ ile sohbet etmeye gelmişti. Hocanın her gün gönlü ferahken o gün sıkıntı içinde olduğunu gören hızır aleyhisselâm, hayret ederek sebebini sorar. Şeyh Ahmed Yesevî : Dostlarının ve müridlerinin gönüllerini kasafetin kapladığını, bu durumu gidermenin de imkânsız olduğunu görerek üzüldüğünü söyleyince hızır aleyhisselâm; «Ah, Ah» diyerek Hakkı zikre başlar. Bu sırada söz konusu hüzün ve sıkıntı da giderilmiş olur.

İşte bundan sonra da «Zikr-i Erre» Yeseviyye tarikatının virdi olarak kabul olunur. (81) Yani Yeseviyye tarikatının zikir usûlünü hızır aleyhisselâm koymuş olarak kabul olunur.

81) a.g.e. S. 89 (M. F. Köprülü).

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

RİFAİYYE TARİKATI

Tarikat, ismini, kurucusu bulunan Şeyh Ahmed Rifâî'den almaktadır. Ancak Rifâî'nin hayatı hakkındaki rivâyetler de muhteliftir. Meselâ bazılarına göre o, 22 - Cemaziü'l-Evvel - 578 (23 - Eylül - 1183) tarihinde Vasît bölgesinde Umm Âbîda vefat etmiştir. Doğum yeri ve tarihi ise meçhuldür.

Bazı rivâyetlere göre ise Muharrem - 500 (Eylül - 1106) tarihinde, meşhur olan rivâyetlerden bir başkasına göre ise Recep - 512 (I. teşrin veya II. teşrin - 1118) (82) tarihinde Basra bölgesinde Karyat Hasan köyünde dünyaya gelmiştir.

Rifâî küçük yaşta babasını kaybetmiş olduğundan dayısının yanında büyütülmüştür. Dayısı Ebû Bekir el-Vasıtî devrinin meşhur âlim ve mutasavvıflarındandır. Bu sâyede iyi bir tahsil yapma imkânını bulmuş olan Rifâî, 27 yaşlarına geldiğinde devrinin en büyük âlimlerile boy ölçüşecek dereceye gelmişti.

Bundan sonradır ki, kendini tamamen tasavvuf ve riyazete vermiş olan Rifâî, kendi ismine izafe olunan tarikatını da kurmuş ve 540 tarihlerinde kısa zamanda şöhreti duyulan bir tarikat şeyhi olarak ismi yayılmağa başlamıştır. Hatta Rifâî'nin tarikatındaki hususiyetler sebebiledir ki, kendisinin şöhreti bir ilim adamı olmaktan ziyade, tarikatındaki ilginç özellikler dolayısîle bir tarikat şeyhi olarak daha çabuk şöhrete ulaşmıştır.

Rifâîliğin hususiyetleri :

Ahmed Rifâî'nin tarikatındaki hususiyetler, günümüzdeki modern psikologları, fizyologları, metapsişikçileri, hatta illizyonistleri dahi dehşete düşürecek güçtedir. Meselâ bu tarikat dervişleri için ateşle oynamak, ateşte kızdırılmış yassı ve ince uçlu demiri yalamak, vücutlarının bazı yerlerine, meselâ omuzbaşlarına, yanaklarına, avuç içlerine şiş saplamak vb. gibi olaylar oldukçe besittir!..

Keza ateşte kızdırılmış ve saçtan yapılmış fesi başlarına giy-

---

82) I. Ansk. C. I. S. 203-204 ilgili madde).

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

mek, kılıcın keskin yerine basmak, yılan ve akreplerle oynamak vb. gibi hareketler de gene Rifâî kerametlerinden bazılarıdır.

Diğer taraftan Ahmed Rifâî'nin cinler, yırtıcı ve zehirli hayvanlarla dost olduğuna da inanılır ki, bu yüzden de özellikle şeriatçılar bunları hoş görmediklerinden kendilerine dinden çıkmış gözü ile bakanları da olur! (83) Hatta bu konuda bazı rivâyetlerden de söz edilir. Meselâ rivâyete göre Mevlâna Konya'ya Seydî Tâcu'd-Din b. Seydi Ahmed'ür-Rifâî ile gelen, ateşe giren, kızgın demiri yalayan, yılan yiyen, kaynar yağla abdest alan kamışdan kan damlatan Rifâî'leri seyretmek için Karatay Medresesine izinsiz giden zevcesine darılmış olanların da bu hareketlerini hoş görmemiştir.

Rifâî'nin metodu :

Şeyh Ahmed Rifâî müridlerini irşad için sohbet yolunu tercih etmiştir. Nitekim onun sohbetleri bir kısım vâz, hutbe ve şiirler halinde olup, bunlar kendine ait bulunan bir-kaç eserinde zikrolunmuştur. Şu kdar ki, onun fikirleri ve tarikatının hususiyetleri eserlerinden ziyade, tarikatının özellikleri, kerametleri ve riyazâta ait sohbetleri vasıtasile geniş halk kitlelerine intikal etmiştir. (84)

Rifâî Tarikatında zikir usûlü :

Bu tarikatın zikir usûlüne «Zikr-i Kıyam» dendiğine yukarıda işaret etmiştik. Bu şöyledir : Tarikatın semahane denilen mahallinde toplanan dervişler ayakta oldukları halde ve dalga dedikleri şekilde sallanarak tevhid çekmek suretile zikre devam ederler. Bu arada bellerinde kılıç kayışı bağlanmış oldukları halde iki tane derviş zikir boyunca Şeyh'in önünde saygı ile beklerler.

Zikrin sona erdiği şeyh efendinin verdiği işaretle anlaşılır. Zikir bittiği işareti verilince duayı müteakip dervişler geri geri giderek semahaneden ayrılırlar.

---

83) A. Gölpınarlı Türkiye'de Mezhepler ve Tarikatlar S. 195-196.
84) Menakibü'l-Ârifîn T.T.K. Yay. C. II. S. 715 vd. (Tahsin Yazıcı tashihleri ve haşiyelerile).

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Rifâîliğin tesirleri :

Bir anlamda Rifâîlik geniş halk tabakası arasında en çok ilgi çekenidir. Bunun sebebi, tarikatın yukarıda zikredilen ilginç hususiyetlerinden olduğu kadar, bir de özellikle «Fütüvvet Teşkilatı» yolu ile Anadolu'ya yayılmış olmasındandır. Fütüvvet teşkilatı ile kaynaşmış durumda bulunan Rifâî dervişleri, âdetâ bu teşkilat mensupları ile bütünleşmişlerdir. (85)

Keza Rifâî'lik özellikle Rumeli bölgesinde Bektâşiliğin tesirinde de kalmıştır ki, bundan da bir hayli etkilenmiş bulundukları sohbetlerinde zaman zaman sazlı-sözlü çeşitliliklerin de görülmesi bu tesiri göstermektedir. (86)

Netice olarak deyebiliriz ki, asırlardır gönül ehlinin manevi gıdasını temin etmede diğerleri gibi Rifâî'lik de önemli hizmetler ifa eylemiştir.

Cümlesinin ruhları şâdolsun (âmin)

---

85) A. Gölpınarlı İslâm ve Türk İllerinde Fütüvvet teş. İ. F. Mc. C. XI. Sayı: 1-4, S. 70 vd.

86) Sultan II. Mahmud yeniçeri katliamı programına Bektaşilerle birlikte Rifailer de almıştı ki, bundan Rifailik büyük zarar görmüştür. Gerçekten Bektâşiliğin bozulduğu bir vakıa, fakat Rifâiliğin de en azından haksız bir iftiraya maruz kaldığı da bir gerçektir.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

KÜBREVİYYE TARİKATI

Tarikatın kurucusu Şeyh Necmü'd-Din Kübra'dır. 540/1145-618/1226 tarihleri arasında yaşamış (XI - XIII) asır İran sûfilerinin en ünlülerinden olan Şeyh Necmeddin Kübra'nın hayatı hakkındaki bilgiler ihtilaflıdır. Bununla beraber sûfiliğin yayılmasında önemli rol oynamış bulunan Şeyh Necmeddin'in, yetiştirdiği talebeler arasında kendi feyz ve şöhretini devam ettirecek pek-çok tanınmış kimseler de çıkmıştır. (87)

Devrinin bütün ilimlerini öğrenmiş olduğu söylenen Şeyh Necmeddin, önce büyük mutasavvıf Ammâr-ı Yâsir'e intisab etmiş, bilahare gene onun tavsiyesi üzerine tam bir sûfî olabilmek için Şeyh İsmail Kasrî ile tanışmış ve kendisinden hırka giymiştir. (88)

Daha sonra Şeyh Ruzbihan Necmeddin'e, asıl memleketi olan Harzem'e gidip oradaki insanları irşad etmesi için tavsiyede bulunmuş, o da bu tavsiyeye uyarak ailesi ile birlikte Harzem'e gidip yerleşmiştir. Böylece şeyhinin de izin ve tavsiyesi üzerine Harzem'de büyük bir Hankâh kurup kendi adîle tanınan «Kübreviyye» tarikatının usullerini talime başlamıştır.

Bir tarikat şeyhi olduğu kadar, aynı zamanda büyük bir müellif de olan Necmeddin Kübra, irşadlarını daha çok yazılı eserler halinde toplamış, böylece de teşriî hayatı boyunca bir-çok iri-li ufaklı eser vücûde getirmiştir. (89)

Kübreviyye tarikatı daha çok tasavvuf çevrelerinde ilgi çekmiş olup, pratik hayatta ve geniş halk kitleleri arasında pek gelişmemiştir. Bunun da sebebi, tarikatın temel prensiplerinin pratikten çok ilmî oluşudur. Nitekim bu tarikat, ilim ve tasavvuf çevrelerinde tasavvufî bir fantazi olarak yerleşmiş, bu arada şeyh'in bir çok kerametleri de mutasavvıflar arasında ilmî seviyede tartışılmıştır.

Şeyh Necmeddin'in kerametlerinden çeşitli menkıbelerde

---

87) Kamûsu'l-A'lâm C. VI. S. 4568 (Ş. Sami).

88) I. Ansk. C. IX. S. 163-164.

89) Miratü't-Turuk S. 8 (Bandırmalızâde A. Münib).

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

naklolunan bir kaç örnek şöyledir : Bir gün bir tâcir yanlışlıkla Şeyh'in tekkesine girer, şeyh bir anda yanına gelen yabancıya tesir ederek onu «Valilik» mertebesine yükseltir!

— Şeyh tâcire sorar : Hangi vilâyettensin?

— Tâcir : Falan memlekettenim cevabını verir.

— Şeyh, sen artık o memleketin en büyük âmirisin, oranın halkını idare ve irşâd edeceksin der ve icazetnâmesini de derhal yazar. Bu durum karşısında hayran kalan tâcir, emre imtisâlen oradan ayrılır. (90)

Keza, bir gün gene şeyh dostlarile birlikte otururken gök yüzünde bir doğan'ın küçük bir kuşu önüne katmış kovalamakta olduğunu görür. Ansızın şeyhin bakışları kuşa erişir ve kuş dönüp doğan'ı şeyhin önüne getirir. (91) Oradakiler şeyhlerinin kerametine alenen hayret ederler.

Bir gün gene şeyhin de bulunduğu bir mecliste «Ashab-ı Kehî» hakkında (92) münakaşa olunmakta idi. Sohbettekiler arasında bulunan Şeyh Sa'deddin Hamevî'nin, «acaba bu ümmetin içinden de bir kimse çıkar mı ki köpeğe sohbeti tesir edebilir?» diye içine bir düşünce gelmişti. Tam bu sırada Şeyh Necmeddin Kübra feraset nuru ile onun kalbindeki bu düşünceyi sezdi, hemen yerinden kalkıp tekkenin kapısına doğru yürüyerek ilerli-

---

90) Nefehatü'l-Üns. Terc. S. 482 vd.

91) Nefehatü'l-Uns terc. S. 482 vd.

92) **Ashab-ı Kehf** : Kur'an-ı Kerim'de hayat hikâyeleri zikrolunan «Mağara ashabı» veya «Epehesus'un yedi uyuyanı» denilen gençler için kullanılan bir terimdir. Kehf süresi (âyet 1-9)'nde hâdise özet olarak şu tarzda zikrolunur: Hâdisenin cereyan ettiği yer bu günkü Tarsus şehridir. Binlerce yıl önceleri burada putperest, hain ve zalim bir hükümdar bulunmaktadır. Hükümdar kendisine tapılmasını emretmekte, fakat buna yanaşmayan bir-kaç kişi kendisine isyan etmektedirler. Neticede hükümdarın korkusundan ağzı kuzeye bakan bir mağaraya gizlenirler. Yanlarında bir de köpekleri vardır. Yüce Allah onları köpeklerile birlikte orada uyutur. Bu vaziyette 309 sene uyurlar. Nihayet uyanırlar. İçlerinden birini kasabaya ekmek almağa gönderirler. Fakat elindeki parayı gören fırıncı, bu para geçmez(!) diyerek ekmek vermek istemez. Halbuki onlar vaktin ne kadar geçtiğini bilmediklerinden sanki dünki gibi herşeyi hatırlarlar! Henüz korktukları olayın tesirinden bile kurtulmuş değillerdir. Fırıncı ise 3 asır önce zalim bir hükümdarın yaşadığını tarihi menkıbelerden bilmektedir! Neticede durum anlaşılır!.. Oysaki yüce Allah bunları, öldükten sonra insanları nasıl dirilttiğini göstermek için beşeriyete bir ibret dersi olarak uyutmuştur! (İ. Ansk. C. IV. S. 371 vd.)

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

yordu ki, ansızın orada bir köpek peydah olarak önüne geldi, karşısında durup kuyruğunu sallamağa başladı. Şeyhin bakışı köpeğe ilişti. Hayvan lisan-ı hâl ile kendisinden bir şeyler istermişçesine yanından ayrılmıyordu. Nitekim bundan sonra her nereye giderse etrafında 50-60 köpek dolaşır, hiçbir şey yemezlerdi, tââ kendilerine işaret olunmadıkça!.. (93)

Kısaca şeyh Necmeddin Kübra'nın tarikatı, ilmî şahsiyeti, tasavvufî dehası ve kerametlerindeki harikulâde haller sebebile asırlardır ehli irfanın gönüllerinde saçaklığını muhafaza edegelmiştir. Yüce mevlâ bu büyük velinin şefaatına cümlemizi nâil eylesin (âmin)

93) Nefehat (Terç.) S. 386.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

MEVLEVİYYE TARİKATI

Altı asırlık Osmanlı İmparatorluğu boyunca müslüman Türk toplumunu belki de en yakından etkilemiş ve ilgilendirmiş bulunan tarikatlardan bir tanesi de «Mevlevîlik» tir.

Mevlevîlik ve Mevleviyye tarikatı da denen bu tarikat, «Efendimiz» anlamına gelen «Mevlânâ» lakabile tanınan Belh'li «Celâlü'd-Din Muhammed»e nisbet edilen bir tarikattır.

Celâlü'd-Din Rûmî lakabile de meşhur olan Mevlânâ, Ahmed Hatibî oğlu Hüseyn Hatibî'nin oğlu Belh'li Bahaüd-Din Muhammed Veled'in oğludur. Bahaü'd-Din Muhammed Veled is «Sultanü'l-Ulemâ» (Bilginler padişahı) lakabile tanınan ma'ruf bir şahsiyettir. (94)

Kendisi hakkındaki meşhur olan rivayetlere göre Mevlânâ Celâlüddin Rûmî 6 - Rebiul-evvel - 604 (30-Eylül-1207) tarihinde Türkistan'da Belh şehrinde doğmuştur. (95) Vefatı ise 5-Cemâziye'l-Âhir-672 (16-Kasım-1273) olduğu bilinen Mevlâna'nın türbesi, her yönü ile dünyaca meşhur olan Konya'daki dergâhındadır.

Diğer taraftan hayatının başlangıcı hakkında birbirini tutmayan rivâyetler de bulunan Mevlâna hakkındaki en güvenilir kaynaklardan biri olarak oğlu Sultan Veled'in yazdığı «İbtidânâme» kabul olunmaktadır. Fakat bu eserdeki ifadeler de oldukça kısadır. Bununla beraber denebilir ki, hayatından ve fikirlerinden en çok bahsolunan âlim, mutasavvıf ve tarikat şeyhlerinden birisi olan mümtaz simaların başında Mevlâna gelmektedir.

Esasen Mevlâna, sadece bir mutasavvıf, bir tarikat şeyhi, ya da bir ilim adamı olmaktan öte, iç âlemindeki derin haz, geniş ve toleranslı din ve dünya görüşü, üstün kabiliyeti ve mütekâmil şahsiyeti ile de sadece İslâm dünyasının değil, aynı zamanda din, dil, mezhep ve milliyet farkı gözetmeksizin bütün insanlığın or-

---

94) Mevleviliğin Mevlâna tarafından kurulduğu hakkında bazı ihtilaflar da varsa da bunların ilmi bir değeri bulunmadığından eleştirmiyoruz.

95) Mevlâna'nın doğum tarihi de ihtilaflıdır. Nitekim bir diğer riyayete göre doğumu H. 604 olmayıp 580 (1184 M.)'dir. A. Gölpınarlı Türkiye'de Mezhepler ve Tarikatlar S. 279 vd.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

taklaşa bir değeri, ulların ulusu bir gönül sultanı olarak kabul olunmuştur.

Bütün bunlardan ötürüdür ki Mevlevîlik, temsilcisinin bu hususiyetlerinden dolayı, doğrudan veya dolaylı olarak bütün insanlığı ilgilendiren, insanlığın mâşerî vicdânına hitab eden cihanşumul bir ideolojidir.

Eflâkî'de naklolunan bir rivâyete göre Mevlâna'nın babası Sultan Bahaüddin Veled Hüseyin b. Hatibî, Belh ülkesinin sayılı bilginlerindendi. Bir gün Belh halkına ve özellikle Harzem Şah'a kızarak bu şehirden ayrılıp gitmeğe karar verir. Kendisini bu fikrinden caydırmak için yapılan ricalar fayda vermez. Gerçekten de ayrılışından kısa bir müddet sonra şehir Moğollar tarafından işgal olunmuş, taş üstünde taş bırakılmamıştır! (96)

Böylece kırgın olarak memleketinden ayrılan Bahaüddin Veled, yanında oğlu küçük Celâlüddin (Mevlâna) olduğu halde önce Hacca gider, bu arada meşhur şair Attar ile görüşür, rivâyete göre bu görüşme esnasında Attar, küçük Celâleddin'e «Esrarnâme»sini verir. (97)

Has dönüşü Şam yolu ile Anadolu'ya geçen Sultanü'l-Ulema'nın nerelere uğradığı kesin olarak bilinememektedir. Bilâhare Konya'ya gelir ve burada büyük bir alâka görür. Konya'da bizzat Selçuk hükümdarı Alâuddin Keykubat kendisine derin bir ilgi ve hormet gösterir, vaz ve sohbetlerine bizzat devam eder. (98)

Nihayet Konya'daki ikametinin ikinci senesi sonunda (18-Rebiülâhir - 628-1220) tarihinde rahmete kavuşur. (99)

Babasının vefatı üzerine artık Mevlâna dersleri bizzat yürütmeğe başlar. Kısa zamanda büyük bir şöhrete kavuşan Mevlâna, ilmî faaliyetleri yanında, özellikle tasavvuf ve riyazâtla da yakından ilgilenmeğe başlar ki, onun asıl tasavvuf ve tarikatla ilgili şöhreti böylece duyulmağa başlar.

Mevlâna önceleri şeriat ilimleri sahasında kendini yetiştir-

---

96) Menâkıbül Ârifin C. I. S. 14 vd.

97) Devlet Şah Tezkeretü'ş-Şuara S. 193.

98) Lügat-ı Tarihiyye C. III. S. 41-42.

99) Sultanül Ulemanın kabri oğlu Mevlâna'nın ravzasında olup, rivayete göre oğlunun ilmine hormeten ayağa kalkmış, halen sandukası bu vaziyettedir!..

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

dikten ve babasının yanında yeterince tecrübe kazandıktan sonra buna ilaveten tasavvufî meselelere ilgi duymuştur. Bu bakımdandır ki, Mevlâna'yı sadece bir mutasavvıf, şer'î ilimlerle alâkası bulunmayan bir derviş şeklinde anlamak ve kabul etmek yanlıştır. Nitekim o bir sözünde, «benim ayağımın bir şeriat, diğeri tarikat içindedir içindedir» demiştir.

İlmî faliyetleri yanında tasavvufî meselelere de ilgi duyan Mevlâna, bu sahada da önce kendini yetiştirme yolunu tercih etmiş ve bu maksatla Konya'da bulunan meşhur mutasavvıf **«Çelebi Hüsâmeddin»**e intisab etmiştir. Bilâhare **«Şems-i Tebrizî»** ile tanışması onun hayıtnda önemli bir dönüm noktasının başlamasına sebep olmuştur.

Şems'i Tebrizî'ye mülâkî olduktan sonra zahirî ilimleri tamamen terkeden Mevlâna, kendisini büsbütün tasavvufa vermiş ve münzevî bir hayata başlamıştır. (100)

Mevlâna'nın bu hali, içinde bulunduğu şartlar icabı biraz yadırganmış ise de o bunlara aldırmadan yoluna devam etmiştir. Çünkü Şems, onun ruhunda dönülmesi imkânsız bir coşkunluk vücûda getirmiş, bu sebepten de kendisini tamamen ilâhî neş'e ve cezbeye kaptırmıştır. Bu mânevî coşku içinde Mevlâna, kendi tarikatının ana umdelerini tedricen vaz etmeğe başlamıştır.

Mevlevîliğin Tarz-ı Teşekkülü :

Mevlevîliğin diğer tarikatlardan ayrıldığı bazı husûsiyetler mevcuttur. Çünki bu tarikatın temsilcisi bulunan Mevlâna, gerek dünya görüşü bakımından, gerekse yaşadığı çağda ve içinde bulunduğu cemiyetin o günki siyasî ve sosyal durumu bakımından ister istemez kendisini gönül işleri yanında cemiyet işleri ile de ilgilenmeğe zorlamıştır.

Meselâ : Mevlâna'nın küçük yaşlarda babası ile Konya'ya geldiği senelerde, Anadolu'da hükümran olan Selçuk'lu Sultanlığı belki de en müşkil «an»larını yaşıyor, Selçuk'lu Sultanları

100) Mevlâna'nın talebelerini ve dostlarını ihmal ederek Şems ile münzevi bir hayata başlaması bir takım dedikodulara da yol açmış ise de o aldırış etmez. Fakat Şemsin ansızın yanından ayrılmasile düştüğü keder kendisini mecnuna çevirir ki, bundan sonra hiç bir şeye aldırmayarak artık tamamen kendini maneviyata terk eder. (Bu konudaki tafsilat için Bk. Dr. H. Küçük Tarikatlar Mevlâna Bölümü).

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

uçan kuştan bile medet umuyorlardı. Babasının âni vafatı ile büyük bir mesûliyetin altına giren, onbinlerce talebenin dersleri yanında, bir o kadar gönül ehlî dostları ile de ilgilenmek durumunda bulunan Mevlâna, tabiî olarak içinde bulunduğu toplum meselelerine karşı da ilgisiz kalamazdı; nitekim öyle de oldu. Ne var ki, beklenmedik bir anda onun gönlüne giren Şems bütün dünyasını allak - bullak ettiğinden, zaman zaman Mevlâna etrafındakilere bile meramını ifade edemeyecek hallere maruz kaldı.

Şimdi biraz daha gerilere dönmek zorundayız. Şöyle ki :

Babası Sultanü'l-Ulemâ ile ana vatanını terkettiği zaman Mevlâna henüz beş yaşlarında idi. Uzun süren yolculuğun muhtelif memleketlerdeki çileleri ile gönlü dolup taşan Mevlâna, Konya'ya geldiklerinde artık ondört yaşına basmış bulunuyordu. Babasının vefatında ise Mevlâna henüz 24, bir başka rivâyete göre de 30 yaşlarında bulunuyordu.

Babasını kaybetmesîle Mevlâna artık üzüntüsünü bir nebzecik olsun hafifletmek için talebeleri ve gönül dostlarından teselli arıyordu ki, tam bu sırada aradığı asıl dostunu bulmuştu ve bu kişi Şems idi.

Gönül âlemindeki rûhaniyetin simasındaki nûraniyetle tezâhürü halîle Hz. Mevlânâ (K. S.)
(1207 - 1273)

Şems'i Tebrizî ve Mevlâna üzerindeki etkisi :

Şems-i Tebrizî'nin hayatı hakkındaki rivâyetler birbirine uymaz. Nitekim Eflâkî'ye göre o, Melikdâd oğlu Ali'nin oğludur. Kendisinden söz eden bazı diğer kaynaklara göre ise Ebû-Bekr

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Selebaf'ın, bazılarına göre de Necmeddin Kübra'nın halifelerinden Baba Kemâl'in, diğer bazı kaynaklara göre ise Halvetiyye silsilesinden Ebheriyye kolunun mümessili «Kutbüddin Ebherî»nin halifesi «Rukneddin Secâsî»nin dervişidir.

Şemsle mülâkat : O günlerde Mevlâna'nın gönlünde bir sıkıntı vardır. Bununla beraber aradığını bulabileceği kendisine sanki önceden müjdelenmiş bir kimsenin sevincine benzer bir heyecan dalgası da zaman zaman gönlüne uğrar geçer. Hâdisenin bundan sonrasını «Sipehsâlar»dan dinleyelim : (101)

«...Şems-i Tebrizî bir müddet sonra Şam'dan Konya'ya doğru yola çıktı. Şehre gelince Pirinççiler hanına yerleşti. Hanın kapısı önüne oturmak için uzunca bir sedir konmuştu. Han sâkinleri muayyen zamanlarda o sedirde oturup dinlenirlerdi. Tebrizî gene bir sabah sedire oturmuş duruyordu. Bu sırada Mevlâna da evinden çıkıp doğruca o hana geldi, ve Şems'in oturduğu o sedirin karşısına yerleşti.

Her ikisi de uzun bir müddet birbirlerine baktıktan sonra, Tebrizî başını kaldırdı ve Mevlâna'ya :

— Ebû Yezid Bistâmî : «Sübhane mâ a'zama şânî, leyse fî cübetî sivallan» dediği halde, peygamber (S.A.) sadece : «İnnehü letugâni alâ kalbî ve innî le estağfirullahe fî külli yevmin seb'îne merretin» buyurdu. Bunun sebebi nedir? deyince,

Mevlâna O'na şu cevabı verdi :

— Bayezid gerçi kâmil bir velî idi. Öyle bir makamda bulunuyordu ki, bulunduğu makamın büyüklüğünü görünce böyle konuştu. Peygamber (S.A.) ise hergün yetmiş makamdan geçer, bir önceki makama ulaşınca da, o makamın yüceliğinden dolayı da şükrederdi. İkinci dereceye geldikleri zaman, o makamın birinciden daha yüksek olduğunu müşâhade eder, birinci makamda bulunduğu zaman onunla kanaat ettiği için de istiğfar ederdi.

Bu cevap üzerine Şems ve Mevlâna birbirlerîle kucaklaştılar ve Selâhaddin Zerkub'un hücresine giderek altı ay kimse ile konuşmadan orada sohbet ettiler.»

Mevlâna'nın Şems ile devamlı sohbeti Konya halkını, bilhassa talebelerini üzüyordu. Tebrizî'nin ilmî ve tasavvufî mertebesi hakkında kesin malûmat yoktur. Gerçi kendisi hakkındaki kaynaklar, onun da diğer gönül ehlî gibi felsefe ve feylesoflara itibar

---

101) Sipehsâler terc. S. 111, Eflâkî a.g.e. S. 1/75.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

etmediği merkezindedir. Hatta Yunan felsefesinin münasip yerlerini benimseyerek islâma uygulama düşüncesinde olanlara, mesela Fahreddin Razî'ye karşı olduğu rivâyet olunur.

Hayatı ve ilmî derecesi hakkında kesin bilgiler bulunmamasına rağmen Mevlâna onda aradığını bulmuş olmalıdır ki, kendisi ile olan ilk mülâkatından sonra bir anda ve tamamen değiştiği şüphe götürmez bir gerçektir.

Şems'in Konya'dan ayrılışı ve sonrası :

Mevlâna'nın kendisi ile olan sıkı münasebetinin halk, özellikle talebeleri tarafından hoş karşılanmadığının farkında olan Şems, gizlice Konya'yı terketmiştir. Ne var ki O'nun bu hali Mevlâna'yı derin bir teessüre garketmişti. Nitekim bu hal, O'nun talebelerîle alakasının dahi tamamen kesilmesine sebep olmuştu. Bunun üzerine kendisine «Hindibârî» denen kumaştan bir fereci yaptırmış, başına da bal renginde yünden yapılmış bir külâh giymişti. Mevlâna artık bir nevî mecnun haline gelmişti, çünki gönül dostunu kaybetmişti!..

İşte bu günlerde idi ki, Şems'ten bir mektup aldı. Mektup kendisini büsbütün üzmüştü. Mektup Şam'dan postalanmıştı. O halde ne yapıp yapıp kendisi ile yeniden buluşmalı idi. Nitekim talebeler, oğlu Sultan Veled'e rica ederek gidip Şems'i alıp gelmesini dilediler.

Bunun üzerine Sultan Veled bir-kaç arkadaşı ile birlikte Şam'a gitti ve Tebrizî'nin tekrar Konya'ya dönmesini sağladı. Şems'in dönüşü Mevlâna'yı çok sevindirmişti. Fakat kısa bir müddet sonra gerek talebeler, gerekse halk arasındaki hoşnutsuzluk üzerine Şems, bir daha dönmemek üzere Konya'yı tekrar terketti. (102) Mevlâna'nın dünyası yeniden kararmıştı. Nitekim O'nu bulurum ümidi ile bu defa Şam'a bizzat gitmiş ise de, O'nu göremeden dönmüştü.

Şems'den sonra Mevlâna :

Mevlâna artık Şems'i kaybetmişti. Bu defa O'nun mürîdi bu-

102) Sipehsâler S. 178.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

lunan Selâhaddin Zerkub ile karşılaştı ve Şems'in hususiyetlerini onda bulduğunu söyleyerek kendisinde teselli buldu.

Fakat Mevlâna'nın bu tutumu da hoş karşılanmadı. Bütün muhalefete rağmen Mevlâna'nın Zerkub ile sohbeti tam on yıl devam etti. Ne varki bu defa da O'nun vefatı Mevlâna'yı yeniden kedere boğdu.

Mevlâna bu vefakâr dostunun hatırasını şu mersiye ile anmıştır :

«Ey, ayrılığı ile yer ve göklerin ağladığı sevgili! Gönül kanlar içinde kalmış, akılla can ağlamada. Dünyada yerini tutacak kimsecik yok. O yüzden de senin yasında hem mekân ağlamada, hem mekânsızlık âlemi.» (103)

Zerkub'un vefatından sonra bu defa da Mevlâna Şems'in diğer mürîdi Çelebi Hüsameddin ile aynı muhabbeti devam ettirmeğe çalıştı. Ancak Hüsameddin artık Mevlâna'nın hizmetinde bulunan bir bendesi durumunda idi. Bu hal dokuz sene devam etti. Nihayet O da rahmete kavuştu.

Çelebi Hüsameddin ile Mevlâna artık yekdiğeri ile bütünleşmiş durumdalardı. Söz gelimi bir mecliste Çelebi Hüsameddin bulunmaz ise, Mevlâna'nın da neşesi bulunmazdı. Hatta Mevlâna en büyük eseri olan Mesnevî'yi Çelebi Hüsameddin'in isteği üzerine te'lif etmiştir. Nitekim Mevlâna bu eserin meydana gelişinde Çelebi'nin isteğinin başlıca rol oynadığını çeşitli vesilelerle dile getirmiştir.

Meselâ Mevlâna, Çelebi Hüsameddin hakkında bu konuda şunları söyler :

«Hakk'ın zıyası olan Hüsameddin mânâ âleminden bu âleme henüz teveccüh etti. Mânâ âleminde bulunduğu müddette Mesnevî nazmına devam edilmedi. (Mesnevî beyt 3995) Nihayet O, vahdet deryasından, kesret sâhiline döndü. Bu suretle de Mesnevî şi'rini terennüm edecek cenk tekrar akort edildi. (Mes. 3998)

Mesnevî'nin üçüncü cildinde Mevlâna onun için şöyle der : «Senin mizacın şu yazılmış âlemden birlik vasfını bir araya derleyip toplayıvermiştir. (Mes. 7744) Ancak halkın anlayış sahası çok dardır. Halkın evliya sırlarını yutup hazmedecek bir boğazı yoktur» (Mes. 7745)

---

103) a.g.e. S. 106.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Dördüncü cilddeki bir beytte ise: «Bu nûr sâyesinde Mesnevî parladı» dedikten sonra, Mesnevî'yi nazmetmekten maksadının O olduğunu, Mesnevî'nin aslen, fer'an sûreten ve mânen tamamen Hüsameddin Çelebi'nin malı olduğunu beyan eder.

Beşinci ve altıncı cildlerde ise artık Hüsameddin Çelebi'ye tebcil eder ve her iki cildin de meydana gelmesine, diğerlerinde olduğu gibi kendisinin sebep olduğunu bildirir.

Mevlâna'nın bekâ âlemine göçüşü : (Şeb-i Arus)

Nâs için ölüm denen hâdise artık Mevlâna için sevgiliye kavuşmağa «Şeb-i arus» bir vasıta idi. Bir başka deyişle O'nun için ölüm : Eles bezmine dönüş, gurbetten kurtuluş idi. O, bu hususu şöyle ifade etmiştir : «Vefatımdan sonra benim türbemi aç ve gör, içimin ateşinden kefenimden duman yükseliyor!» İşte Mevlâna, derûnunda lemeân eden ateşin bir parçasını dünyada bırakıp gidiyordu.

Nitekim ateşli bir hastalığa yakalanmış, etrafındakiler o halde kendisini teselliye çalışıyorlardı. O ise, çevresi ile eskisi kadar ilgilenmiyor, mânâ âlemindeki neş'e ile âlûde oluyordu. 1273 yılı Aralık ayının onaltıncı Cumartesi günü biraz iyilik alâmetleri gösterir gibi oldu. Hatta o gün akşama kadar yanına gelenlerle bol bol sohbet etti. Ne var ki, her sözü âdetâ bir vasiyetti. Nitekim dostları arasında bu sözlerden mânâ çıkaranlar bile oluyordu. Neticede ertesi (pazar) günü yeniden ağırlaştı. Nihayet aynı gün güneş batarken misafir olarak geldiği bu fânî dünya âlemindeki sayılı nefeslerinin sonuncusunu da vererek asıl özlediği ebediyyet âlemine uçtu. (104) (Cenab-ı Mevlâ cümlemizi şefaatine nâil buyursun - âmin)

Mevlâna'nın eserleri ve tesirleri :

Mevlâna, halihayatındaki mümtaz şahsiyeti ile olduğu kadar, eserlerile de asırlardır gönüllerde kurduğu mâneviyat tahtındaki saltanatını sürdürmektedir. Nitekim Kur'an-ı Kerim'de : «Allah yolunda fena bulanlara ölü demeyiniz» (105) meâlindeki

104) Bu tarih 17-Aralık-1273, 5-Cemâziye'l-Âhir H. 672'dir.
105) Bakara sûresi âyet 154.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

tebşirat-ı ilâhî, Mevlâna'nın mümtaz şahsiyetinde tecelli eylemiştir ki, bu günde O'nun mübarek ravzasına yüz sürenlerin aldıkları mânevî haz, bu büyük sultanın sözü edilen saltanatının devam etmekte olduğunu göstermektedir.

Mevlâna'nın günümüze intikal etmiş eserlerinden belli-başlıları :

a) **Divan** : Gazel ve Rübâilerden meydana gelen eseridir. Mevlâna bu eserinde kendi mahlası yerine Şems-i Tebrizî ismini kullandığından, esere de «Divan-ı Şems-i Tebrizî» de denir.

b) **Mevnevî** : Bu eser altı kitaptan meydana gelir. Bu arada Mesnevî şârihlerinden İsmail Rusûhî Ankaravî yedinci kitabı da bulmuş ve şerh etmiş ise de bu eserin Mevlâna'ya ait olup-olmadığı ihtilaflıdır.

Bu arada Mevnevî'nin en eski yazma nüshalarına dayanılarak meydana getirilmiş bulunan tenkitli bir tab'ı ve şerhi ise, Nicholson tarafından Lonra'da 1924 - 1940 tarihleri arasında ve sekiz cild halinde basılmıştır.

Türkçe terceme ve şerhlerinden belli - başlıları ise (tarih sırasına göre) şunlardır :

İsmail Rusûhî Ankaravî, Fâtihu'l-Ebyâd (İst. 1289, 6 cild halinde)

İsmail Hakkı Bursevî, Rûhu'l-Mesnevî (İst. 1287, 2 cild)

Sarı Abdullah Bosnevî, Şerhu'l-Mesnevî, (İst. 1288, 5 cild)

Nahifî, Nazmen terceme, Kahire 1268. Bu eseri Âmil Çelebioğlu sadeleştirerek orjinali ile birlikte neşretmiştir.

Âbidin Paşa, 1887, 6 cild,

Veled İzbudak, Abdül - Bâkî Gölpınarlı, terceme. (Dünya Edebiyatından Tercemeler), Şark İslâm Klâsiklerinden Mevlâna - Mesnevî, İst, Bu eser 1942 den itibaren neşrolunmağa başlamış olup 5 cild halindedir.

Tahir Olgun, «Şerh-i Mesnevî» İst. 1963'ten itibaren 14 kitap halinde yayımlanmıştır. (106)

Ayrıca Gölpınar'lı «Mesnevî Şerhi» adîle Kültür Bakanlığı tarafından 6 cild halinde yayımlanmıştır.

---

106) Merhum Tahir Olgun (Tahirü'l-Mevlevî) bu işe gönül vermiş, feyzini de almış bulunanlardandır. Ruhu şâd olsun.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

c) **Mektubat**: Mevlâna'nın muhtelif zamanlarda kendisine vaki müracaatlara cevap mahiyetinde, ya da muhtaçların derdine derman olmak gayesîle kaleme aldırmış olduğu mektupların toplanmîle meydana gelmiş bulunan eserdir.

Bazı kaynaklarda bu eserin adı: «Kitabu't-Tarassul li'l-Tavassul ile't-Tafadul»dur. Eser son zamanlarda Dr. Feridun Nafiz Uzluk tarafından 1937'de İstanbul'da basılmıştır. 147 mektuptan meydana gelen bu eserin tashihihini ise Üsküdar Mevnevî şeyhi Ahmed Remzi yapmıştır.

Kezâ Şerafeddin Yaltkaya tarafından 1939 tarihinde nasrolunan Türkiyat Mecmuası 6. cildde «Anadolu Selçukîleri gününde Mevlevî Betiklerinin İkinci Kitabı» adı ile bu eser hakkında geniş bilgi verilmiştir. (107)

d) **Mecâlis-i Seb'a**: «Mevâiz-u Mecâlis-i Seb'a» adilede bilinen bu eser, Mevlâna'nın yedi vâ'zını, vâz sırasında dinleyenlerin notlarından meydana gelmiştir. Eser 1937'de Dr. Nafiz Uzluk tarafından terceme edilerek neşrolunmuştur.

e) **Fihi Mâfîh**: Mevlâna'nın, Mesnevî'den sonra, özellikle şark klâsikleri arasında en çok tanınan eseridir. Eser Mevlâna'nın sözlerinin notlar halinde toplanmasından meydana gelmiştir.

Bazı bölümleri Muîneddin Pervane'ye hitap eden bu eserde, ayrıca Şemseddin'in, Burhaneddin Muhakkık'ın, Selâhaddin'in hâl ve sözlerinden de münâsebetler düştükçe bahsolunur. Eser, Mevlâna'nın sadece tasavvufî fikirlerini değil, dünya görüşünü, bu arada yaşadığı devirdeki içtimâî ahvali de dile getirmesi bakımından ayrı bir önem taşır.

Bir kısmı Arapça, diğerleri Farsça olan bu eser, Mevlâna'nın mümtaz şahsiyetini, ifade tarzını ve beşerî münâsebetlerdeki tavrını belirten bir ayna niteliğindedir. Eser, bir çok nüshaları karlaştırılarak Avni Konuk (vef. 1398) tarafından Türkçe'ye çevrilmiştir.

Diğer taraftan Traş-Nâme, Aşk-Nâme, Risâle-i Âfâk-u Enfüs, Mensur Âfâk-u Enfüs, Risâle-i Akâid isimli eserlerin de Mevlâna'ya ait olduğunu ileri sürenler de varsa da, bunların Mevlâna ile alâkaları bulunduğunu gerçekten ıspatlayabilecek delil mevcut değildir.

---

107) Türkiyât Mec. İst. 1939, C. VI. S. 223 vd.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

MEVLÂNA'DAN ÇİZGİLER :

Mevlâna'nın mümtaz şahsiyetinde temsil olunan «Mevlevîlik»in zikir usûllerini yukarıda gördük. (108) Burada ise Mevlâna'nın ,gerek tarikatında usûl haline gelmiş, gerekse bizzat kendi düşünce tarz ve tavrından kaynaklanmış hallerden örnekler göreceğiz. Meselâ :

Mevlâna'ya göre Seyr-ü Sülûk :

Bu, diğer tasavvuf ve tarikat ehlî için de genel bir kuraldır; ancak sülûk'un Mevlâna'daki anlamı diğerlerinden farklıdır. Nitekim Mevlâna'ya göre sülûk, «kendine gelmek, kendini bulmak» tır. Yani insan, sülûkünde hakikate vasıl olabilmek için, beşer tabiatına aykırı şeylere tevessül etmemelidir. Zira asıl olan şehvet varken nefse hâkim olmak bir marifet ve fazîlettir.

Mevlâna hakikate vasıl olmak için zikir, esmâ ve halveti de bir metod olarak kabul etmez. Bunun için önce varlıktan arınmak lâzımdır. Yoksa addan ve harften geçmeden ad sahibini bulmanın mümkün olamayacağını söyler. Mevlâna'ya göre zikr, sadece fikrî harekete geçirir, bu bakımdan işin aslı O'na göre «Cezbe»dir. (109)

Mevlâna'ya Göre Dünya Hayatı :

Dünya insanlar için bir «Mahkûmhâne»dir. Gerçi o, her nefeste yeniden yaratılıp durmaktadır; fakat onun câzibesine kendisini kaptırmış bulunan insanların çoğu işin farkında değillerdir. Bedeni zındanda, fakat ruhu yedinci kat gökte olan kişilerin sayıları pek azdır.

Mevlâna'ya göre bu dünya tezâtlar âlemidir. Çünki onda her şey zâtîle kaim ve izafidir. İnsanlar Allah'a kul olmadıkları taktirde altın ve gümüşün esiri olurlar. Dünya hırsından kurtuluşun tek yolu ise «aşk»tır.

Aşktan mahrum, gâyesiz kişileri tuzağına düşüren, âdetâ kuş

---

108) Bk. Yukarıda «Tarikatlarda âdâb ve erkân» bölümü.
109) A. Gölpınarlı Mevlna Celâleddin S. 164 vd.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

avlamak için ağzını açmış timsah'ı andıran bu dünyada, beylik, ağalık, vezirlik halka yük olmaktır. Oysaki hakk'dan gafil olmak, mâsivaya bulanmak dünya değildir. Allah (din) yolunda sarfedilmek üzere kazanılan paraya peygamber (S.A.) «Ne güzel mal» demiştir. Su geminin içinde olursa onu batırır, altında olursa yüzdürür.

O halde insan oğlunun içine dünya sevgisi dolmamalıdır!..

Mevlâna'da İrâde Anlayışı :

Mevlâna irâde ve amel konusunda Mu'tezilenin ve Cebriye'nin görüşlerine katılmaz. O, irâde ve ihtiyar bahsinde amelî bir yol tutar. Mevlâna'ya göre insan bir ok bile atsa, Atan kendisi değil Allah (C.D.) tır. İnsan okun yayıdır. İnsanın feryadı nasıl aczine delâlet ediyorsa, atanın da ihtiyarına delâlet eder. Mevlâna bunu böyle mantıkî bir kazıyye ile ıspatlar : «İhtiyar olmasa, kişi yaptığına pişman olabilir mi?»

Mevlâna, Peygamberlerin de dünya işlerinde cebrî olduklarını, başlarına bir şey geldiğinde Allah'tan bildiklerini, fakat kâfirlerin âhiret işlerinde cebrî olduğunu, yaptıkları fenalıklara Allah yaptı deyip, kendilerini suçsuz gördüklerini söyleyerek;

Peygamberlerin âhiret işlerinde,

Kâfirlerin ise dünya işlerinde ihtiyarlarının bulunduğunu söyler.

Mevlâna'ya göre insandaki güç ve kudret Allah'ındır. İnsandaki hareketi yaratan O'dur. Bu yaratış mazharın kabiliyetine göredir. Maddî işlerde olduğu gibi, Mânevî işlerde de yücelmeğe çalışmak şarttır. Bu mücâdele, ihtiyara bağlanmak edepli olmak, suçu kendine verip hayrı Allah Taâlâ'dan bilmek şeklinde olmalıdır.

Mevlâna, kişinin kendisini ıslâh için mücâdele vermesi, çok çalışması gerektiğini söyler. Nefsini ıslâhtan âciz bir kimsenin, başkalarının ayıpları ile meşgul olma arzusu güdeceğini ve bunun boş bir şey olmadığını uzun uzun anlatır. O, kendi kusurunu görmeyip, başkalarında ayıp arayanlara şöyle seslenir :

«Karşındakinde gördüğün suç, sendeki suçun cinsindendir. Önce o huyu kendi tabiatından silmen gerek. Sendeki çirkin huy, sana onda göründü. O sana âdetâ bir aynadır! Gece yıldız hani

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

suya akseder de bu kutsuz yıldız bahtımızı döndürmek için suya aksetti der, suya toprak atarsın ya! Akis gizlenir, toprak suyu örter. Yıldızın aksi de gayb âlemine gider. Yıldızı söndü sanırsın ama o, gökyüzündedir. Başını oraya dikmen gerek»

Mevlâna rüşvete de şiddetle karşıdır. Rütbe ve mevki hırsîle tutuşan kimseleri, halkın sırtına binmiş ağır bir yük olarak kabul ederek şöyle der :

«Kul ol da yeryüzünde at gibi hür yürü, cenâze gibi kimsenin sırtına binme!»

Mevlâna'da Teslimiyet Anlayışı :

Gönül neş'esinin verdiği tavazu ile, ilim dirayetinin verdiği vakarı aynı anda mümtaz şahsiyetinde birleştirmesini bilen Mevlâna, mürîd ile mürşid arasındaki münasebetlere de ayrı bir önem vermiş, üstelik bunu bizzat kendi hayatında tatbik etmiştir!

Mevlâna'ya göre mürîd, kâmil bir mürşidde öylesine fânî olmalıdır ki, kendisine baktığı zaman bile mürşidini görmeli, kendini mürşidinde aramalıdır. (110) Bu anlayışla bizzat gönülden bağlandığı kimselere karşıki tutumûla düşüncelerini ıspat eylemiş bulunan Mevlâna, 5934 numaralı beytte bunu şöyle dile getirir :

«O, yanî Kâmil mürşid, senin senliğini O'nun olduğunda ara, üveylik kuşu gibi O'nun etrafında dolaş ve «— Kû Kû — de.»

İşte bu anlayış sebebîledir ki, bu tarîkata giren bir tâlib, bir mürşide teslim olduktan sonra, bütün varlığı ile O'na bağlanır. Ferdî iradesinden ve tasarrufundan tamamen soyunmuş olur. Şeyhinin irade ve hükmünü tereddüt etmeden kabul eder, Mürîd, şeyhine itaati Allah ve Resûlüne itaat, muhalefeti de Allah ve Resûlüne muhalefet bilir. Böyle davranmadıkça feyz alabilmesi mümkün değildir. (111)

Mürîd, şeyhinin halis hayırdan ibaret olduğuna inanmalı, O'nun keramet gücünün hudutsuz olduğunda da asla şüphe etmemelidir. Şeyhine asla «sû-izan» da bulunmamalıdır. Çok konuşan mürîd, namazda abdesi bozulan kimse gibidir.

---

110) Bu durumu anlamak için Mevlânâ'nın Şems karşısındaki tutumu bir daha hatırlanmalıdır.

111) Rusûhî Ankaravî, Minhacü'l-Fukarâ S. 35.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Gerçi bu işin oldukça zor olduğunu da belirten Mevlâna, bu konudaki görüşlerini şöyle dile getirir :

«Dünyada yılansız define olmadığı gibi, külfetsiz iş de olamayacağının bilinmesi lâzımdır. Zorluklara göğüs germeden mânen yükselmek boş hayâldir» (Beyt 5811)

Mevlâna'ya göre mürîd, sülûkündeki mücahedeye sabretmelidir. O'na göre mücahede sürûr ve itminân'ın anahtarıdır. Mürîdin kalbi dağ gibidir, mürşidin nasıhatları o dağa aks-i sadâ yapar. İnsanın gönlü ten havuzunda kirlenir. Ten ise gönül havuzunun suyundan, yani gönül ehlî kimselerin bereketli nasihatlarından dolayı temizlenir. Mürîdin nefsini zayıflatması tarikat şartlarındandır. Sığır gibi yemek - içmekten başka bir şey düşünmeyen nefsi, riyazet ve mücâhede ile öldürmelidir. İnsanda nefs-i emmâreyi pîr ve mürşid öldürür. İşte o zâtın irşadına sıkı sarılmalıdır. Mürîdde hasıl olan mânevî güç, onun cebze eseridir. Mürşidin eteğini sıkı tutmak, Allah Taâlâ'nın bir tevfikidir. O halde hidâyet demini Allah (C.C.) dan beklemek lâzımdır. Beyt : 6481 - 6484)

Mevlevîlikte Tarikat Silsilesi :

Mevlevî Tarikatı Hz. Ali (R.A.) vasıtasîle Hz. Peygamber (S.A.) e ulaşır. Harîrizâde bu silsileyi şöyle nakleder :

— Hz. Ali (R.A.)
— Hasan Basrî (K.S.)
— Habib A'cemî (K.S.)
— Dâvud Tâî (K.S.)
— Ma'ruf Kerhî (K.S.)
— Seriyy Sakatî (K.S.)
— Cüneyd Bağdâdî (K.S.)
— Ebû Bekr Şıblî (K.S.)
— Muhammed Züccâc (K.S.)
— Ebû Bkr Nessâc (K.S.)
— Ahmed Gazzâlî (K.S.)
— Ahmed el-Hatıbî (K.S.)
— Behâeddin Veled (K.S.)

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

— Seyyid Burhaneddin Tirmizî (K.S.)
— Mevlâna Celâleddin Rûmî (Kaddesallahu Sırrıhû)

Mevlevîlikte Çelebilik Makamı ve Çelebiler :

Mevlevîlikte Çelebilik makamı bir teâmül neticesi meydana gelmiş mânevî bir rütbedir. Mevlevîlikte Çelebilik, husûsî bir anlam taşır. Şöyle ki : Çelebi Hüsâmeddin'den sonra Mevlevîliği Sultan Veled'in, ondan sonra da oğullarının temsil etmesi, Mevlevîlikte şeyhliğin babadan oğula veya ailenin büyğünden küçüğüne geçmesini değişmez bir gelenek haline koymuştur.

İlk zamanlarda çelebilerin vefatlarından önce, kendi yerlerine aileden birini tayin etmeleri de bu geleneği kuvvetlendirmiştir. Diğer taraftan «Çelebi» soyadını alan Mevlâna ahfadı (sülâlesi) ndan baba tarafının O'na ulaştığı kimselere ait sayılmış, bilahare bazı değişikliklerle ana tarafından sadece bir kişinin çelebilik makamına gelmesi kabul edilmiştir. Meselâ : «Ârif Çelebi» ana tarafından gelen tek çelebidir.

Önceleri Mevlevîlikte ileri gelen dedelerin tasvib ve tensibîle bir kimse çelebilik makamına tâyin olunurdu. Daha sonra Mevlevîlik saray çevreleri tarafından da benimsenip siyâsî bir sempati kazandıktan sonradır ki, çelebiler de padişah iradesîle tâyin olunmağa başlamışlardır.

Tarihî seyri içerisinde gelip - geçmiş çelebiler :

Kimliği	Vefatı
— Mevlâna Celâleddin	1273
— Çelebi Hüsâmeddin	1283
— Sultan Veled	1312
— Ulu Ârif Çelebi	1320
— Şemseddin Âbid Çelebi	1338
— Vâcid Çelebi	1342
— Emir Âlim Çelebi	1350
— Emîr Âdil Çelebi	1368
— Emîr Âlim Çelebi	1395

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

— Ârif Çelebi	1421	(Bu zat fiilen çelebilik makamında bulunmamıştır)
— Pîr Âdil Çelebi	1460	
— Cemâleddin Çelebi	1509	
— Hüsrev Çelebi	1561	
— Ferruh Çelebi	1591	
— Bostan Çelebi	1630	
— Ebû Bekr Çelebi	1638	
— Ârif Çelebi (III.)	1642	(Ana tarafından Mevlâna soyundandır)
— Hüseyin Çelebi	1666	
— Abdülhalim Çelebi	1679	
— Bostan Çelebi (II.)	1705	
— Sadreddin Çelebi	1711	
— Mehmet Ârif Çelebi	1746	
— Ebû Bekr Çelebi (II.)	1785	
— Hacı Mehmet Çelebi	1815	
— Said Hemdem Çelebi	1858	
— Sadreddin Çelebi	1881	
— Fahreddin Çelebi	1881	
— Mustafa Safvet Çelebi	1887	
— Abdülvâhid Çelebi	1907	
— Abdülhalim Çelebi	1925	
— Âmil Çelebi	1920	
— Muhammed Bâkır Çelebi	1943	
— Şemsü'l-Vahid Çelebi	.....	

Mevlevîlikte Niyâz Murakebesi ve Zikir Telkini :

Niyaz : Mevlevîlikte, âyin-i şerif esnasında (112) dinleyiciler üzerinde meydana gelen rûhanî zevkleri kesintiye uğratmamak arzusu ile semâ meclisinin biraz daha uzatılması için yapılan âyindir. Bundan dolayı buna «Âyin-i Niyâz» (niyâz âyini) de denir.

Semahanede bulunanlardan biri bu tatlı havanın bir müddet daha devam etmesi için arzu ve isteğini belirtebileceği gibi, şeyh efendi de bizzat bu âyinin uzatılmasını isteyebilir. Niyâz âyi-

112) Âyin-i Şerif icrası yukarıda izah olundu Bk. Bk. ilgili Bölüm.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEV

ni yapılacaksa mukabelede son peşrev çalınmaz, Neyzenbaşı kısa bir segâh taksimi yapar, böylece «Niyâs Mukabelesi» başlar.

«İy âşıkan İy âşıkan men hâkrâ gevher kunem
İy mutrıbân İy mutrıbân deff-i şumâ pür zen kunem»

beytîle başlayan hüseynî âyini okunduğu zaman şeyh efendi mutrıb heyetine bir miktar para yollar. Bunun üzerine niyâz mukabelesi yapılır.

Nihayet niyâz mukabelesi, yürük semâî makamı icra olunarak kısa bir taksimle sona erer.

Zikir Telkini :

Önce mürîd şeyhinin önünde oturur. Şeyh sol elîle mürîdin elini tutarak bütün günahlardan yüz çevireceğine, birr ve takva üzere bulunacağına, asla istikametten ayrılmayacağına dair söz alır. Sonra «Kelime-i Tevhid»i üç kerre yüksek sesle kendisine telkin eder. Mürîd de söylenenleri aynen tekrar eder. Şeyh elini kaldırarak mürîd için Allah Taâlâya niyâzda bulunur.

Mevlevîlikte Tâc, Hırka ve Hilâfet Merasimleri :

Tâc giyme : Mürîd başı açık olduğu halde şeyhinin huzurunda dizleri üzerine çöker. Başını eğerek şeyhinin dizi üzerine koyar. Bu sırada Mevlevî şeyhlerinin silsilesi okunur. Sonra Alah Taâlâ'nın, O'nu fakr tarikatında muvaffak kılması ve başına mânevî bir tâc ihsan etmesi niyâz olunur.

Mevlevîlikte tâc ve hırka giymenin asıl maksadı, mürîdin bütün beşerî sıfatlardan yüz çevirerek güzel ahlâk ile süslenmesi dileğîledir. Tâc giyilişini müteâkip şeyh efendi «Fatiha» sûresini okur, dua eder ve merasim sona erer.

Hırka giyme : Hırmak merasiminde mürîd ayakta dikilir. Yine Mevlevî şeyhlerinin silsilesi okunur. Şeyh efendi «Fatiha» sûresini okur, dua eder. Hırka mürîde ayakta giydirilir. Merasimi müteakip mürîd, önce şeyhinin, sonra sırasîle orada bulunanların ellerini öper ve böylece merasim bitmiş olur.

Hilâfet verme : Tarikatlarda hilâfet verme işi büyük bir ciddiyet arzeder. Özellikle Mevlevîlikte üç türlü hilâfet vardır.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

a) Mevlevî dedelerinden alınan hilâfet,

b) Mevlevî şeyhlerinden alınan hilâfet,

c) Muhiblerden ileri gelenlere her hangi bir Mevlevî Halifesi tarafından verilen hilâfet.

Şeyhliği münhal olan her hangi bir tekkeye tercihen hilâfet alan dede, şeyh veya muhib tayin olunur. Verilen hilâfetler, hilâfet mahallinin, tekke ve dergâhın özelliklerine göre aşağıdaki mertebelerden birisine tekabül eder :

a) **Sûret-i hilâfet** : Bir kimseye, her hangi bir hankâh'ın tasarrufu ve orada bulunanların disiplinini temin maksadile şeyh efendi tarafından hilâfet verilmesidir. Bu gibi kimseler irşada memur değildirler.

b) **Mâ'nâ-yı hilâfet** : Sülûk mertebesini bilen, Allah Taâlâ'nın esma ve sıfatını anlayan kimselere, şeyh efendi tarafından halkı irşad için izin verilmesidir.

c) **Hakikat-ı hilâfet** :

Bunlar halkı doğrudan doğruya irşada me'mur kimselerdir. Şeyhlik mertebesine ermiş bulunan bu gibi kimselerde yukarıdaki vasıflar da mevcuttur.

Mevlevîliğin halihazır durumu :

Erbab-ı irfanın gönüllerinde muhabbet tahtını ebediyyen kurmuş bulunan Hz. Mevlânâ mânâ âlemindeki neş'esîle gönüllerde muhakkak ki aynen yaşamaktadır. Ancak Devlet-i Âli Osman'ın ınkırazîle yeniden başlayan idarî sistem bünyesinde tarikatlar devrini kapamış olarak sadece mânevî hatıraları ile yaşamaktadırlar.

Günümüzdeki Mevlânâ'yı anma törenleri ise, bilindiği gibi bütün dünyayı ilgilendiren millî ve kültürel bir aksiyondur. Ancak bu törenler, yukarıdanberi ana prensipleri ile izaha çalışılan Mevlevîliğin bir tarikat anlayışı içerisinde olmayıp, sadece mümtaz şahsiyetindeki ve fikirlerinin maşeriliğindeki hususiyetler do-

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

layısîle, biraz da çağımızın «Turizm» anlayışı sebebîle «sosyo-kültürel» bir espri içerisinde yapılan törenlerden ibarettir.

Buna rağmen gene de insanlık büyük gönül sultanı Hz. Mevlânâ'yı her sene yeniden yaşama ve onun feyzinden nasîbini alma imkânı bulmaktadır ki, bu vesile ile ilgililere teşekkürlerimizi iletirken, gönüller fâtihi Hz. Mevlânâ'nın mânevî huzurunda şefaatını niyâz eyleriz. Ruhu şâd olsun (âmin)

MARMARA ÜNİVERSİTESİ 1883

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

BEKTAŞİLİK TARİKATI

Anadolu'nun ruh ve toprağile bütünleşmiş olan Hünkâr Hacı Bektaş-ı Velî, (1209 Horasan, 1271 Kırşehir)

HACI BEKTÂŞ-I VELİ ve BEKTÂŞİLİK

Hünkâr Hacı Bektaş-ı Veli Horasan erlerinden ve Türk asıllı ünlü islâm mutasavvıflarından olup, Bektaşîlik Tarikatının ruhânî temsilcisi, Anadolu'nun evtad-ı erbaasının da piri sayılır. «Makâlât» isimli arapça eseri meşhur ise de elde mevcudu yoktur. Hayatına dair bilgiler «Velâyetnâme» isimli eserde hikâye tarzında anlatılmıştır. Pek-çok kerametlerinden söz edilir. O'nun hikmetli sözlerinden bir-kaç deyîş aşağıdadır.

Dervişlik hırkada Tac'da değildir,
Dervişlik nazardadır, saçta değildir.
Her ne arar isen kendinde ara,
Kudüs'te, Mekke'de, Hac'da değildir.

Sakın bir kimsenin gönlünü yıkma,
Gerçek erenlerin sözünden çıkma.
Eğer insan isen ölmezsin korkma,
Âşığı kurt yemez uçta değildir.

Bektâşî'lik, müslüman Türk toplumunun sosyal hayatına, dinî inançlarîle, fıkralarîle, mizahları ve hikâyelerîle, folklorûle

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

kısaca bir fantaziler âlemi olarak toplumun hemen her kesimindeki insanların hafızalarına ve gönüllerine girmiş bulunan bir kavramdır.

Gerçekten de, Anadolu'da gerek yaşamış, gerekse uğrayıp geçmiş olsun, okuyup-yazabilen, hiç değilse Türk mizahını seven ve ona ilgi duyan tek kişi düşünülemez ki, «Bektâşî» ya da «Bektâşîlik» laflarını duymamış olsun. Çünki asırlardanberi her Türk çocuğunun bebeklikten itibaren kulağına fısıldanan ninniden, elinde tuttuğu küçük hikâye kitabından, dinlediği masallardan tutun da, kitaplığındaki romanları ve kataloglara, arşivindeki vesikalara varıncaya kadar her yerde karşılaştığı, her sohbet arasında mutlaka bir-kaç defa duyacağı kelimedir Bektâşîlik.

Bektâşîliği bir tarikat olduğu kadar, sosyal bir kuruluş olarak da tanımakta büyük fayda vardır. Nitekim tââ... Horasan dolaylarından kalkıp gelen, nihayet Anadolu'ya karargâh kuran Bektâşiliği iyi anlayabilmek için, Anadolu'nun bilinen ya da bilinmeyen yönlerine kuş bakışı bakmak gerekmektedir.

Bir noktaya öncelikle işaret etmemiz gerekmektedir ki, Anadolu'nun tarih ve etnoğrafyasına ait ilmî ve ciddî bir tetkîkatın sadece Türkiye'de değil, Avrupa'da da sayılı kimseler tarafından oldukça yetersiz şekilde yapılabilmiş bulunduğu bir gerçektir. Hatta tam anlamîle ilmî bir tetkikin yapıldığından söz etmek bile en azından iyimserlik, hatta yanlışlıktır.

Nitekim bir çok tasavvuf ve tarikat erbabı ile, yine bir çok tarihî değerlerin nerelerde bulundukları, nerelerde doğup yaşadıkları ve öldükleri, mezarlarının halen nerelerde bulunduğunun dahi halâ münakaşa mevzuu oluşu bu görüşü doğrulayan en basit ıspatlardandır. (113)

Oysaki Anadolu'da tarikatlar gibi kökü mazinin çok derinliklerine uzanan kuruluşların varlıkları, nitelikleri, ve toplum üzerindeki etkileri söz konusu edildiğinde, adı geçen hususun ne derece ehemmiyetli olduğu daha da iyi anlaşılır.

Tarikatlar, tasavvuf ve felsefe münasebetlerini incelerken yaptığımız araştırmalarda vardığımız sonuç göstermektedir ki, belki de müslüman Türk toplumunu siyasî, sosyal ve ekonomik yönlerden etkileyen tarikatların en popüler olanı «Bektâşîlik»tir!

---

113) Meselâ doğup büyüme Anadolu'lu olan bir Yunus Emre'nin bile 7-8 yerde mezarının bulunduğu iddiaları ciddiyete alınacak olursa, görüşümüzün değeri daha da iyi anlaşılır!..

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Anadolu'daki 700'den fazla tekke ve hankâhlarîle en hücra köşelere kadar yayılmış bulunan Bektâşîlik, disiplin ve yönetim sistemindeki mükemmeliyet sayesinde kaderinin tayin edildiği son «an» a kadar dimdik ayakta kalmayı başarmış bir kuruluştur. (114)

Diğer yandan Anadolu'nun Türkler tarafından istilâ edilişinden bu yana yüzyıllar boyunca süregelen, özellikle hicretin yedinci yüzyılından başlayarak 400 sene gibi uzunca bir süre bütün şiddetîle devameden dinî hareketleri, bu arada mahiyetleri itibarîle güçlerini dinden alarak sosyal birer kuruluş halinde ortaya çıkan tarikatları lâyıkîle inceleyebilmek için, onların münasebette bulundukları diğer aktif unsurların da çok iyi bilinmesi gerekmektedir.

İşte bu sebeptendir ki, Bektâşîliğin teşkilâtlanışı da, özellikle kuruluşunda ve işleyişinde istinat ettiği temel prensipler, kuruluşunu tamamlayıp mevcudiyetini idame ettirebilmek için koyduğu son derece ciddi olan disiplin kuralları da gerçekten dikkate değerdir.

Şu halde, Bektâşîliği sadece normatif bir dinî kuruluş olmaktan öte, bir teşkilât sistemi olarak da iyi anlamak lâzımdır. Nasıl ki, islâmın yüce peygamberi Hz. Muhammed (S.A.) efendimiz sadece bir din kurucusu olarak değil, aynı zamanda bir devletin nizamını gösteren önder olarak da bilinmesi gerekiyorsa, Bektâşîliğin kurucusu bulunan Sultan Hacı Bektâş Velî de, bir tarikat şeyhi oluşu yanında, maddiâleme ait hayat prensipleri yönünden de örnek ittihat olunması gereken bir lider olarak düşünülmelidir.

Bektâşîliğin Teşkilâtlanışı :

Bektâşîliği dinî bir kuruluş oluşu yanında, fizikî ve coğrafî bölge şartlarına göre, hatta siyâsî bir güç olma havası içerisinde de düşünebiliriz. Nitekim aşağıdaki kroki bu teşkilâtı söz konusu özellikleri açısından daha iyi anlamamıza yardımcı olmaktadır. (115)

---

114) Bektâşîlik en çok Yeniçerilerin halli hadisesinden zarar görmüştür.

115) Kroki, Anadolu'da uzun zaman araştırmalar yapmış bulunan Alman müsteşrık F. M. Hasluck tarafından hazırlanmıştır (Kroki Ragıp Hulûsi'den alınmıştır).

Bektaşiliğin Anadolu'daki yerleşme bölgelerini gösterir krokidir. Kroki, T.C.'nin kuruluşundan önceki Osmanlı İmparatorluğu zamanına ait olarak hazırlanmış bir nevi plân mahiyetinde olup, F. W. Hasluck (*Bektaşi Tetkikleri, S. 49*)'dan alınmıştır, fakat harita bugünün coğrafyasına göre çizilmiştir.

SAKARYA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Kroki Bektâşîliğin sadece Anadolu'daki merkezlerini göstermektedir. Halbuki bu tarikat sadece Anadolu'da teşkilâtlanmakla kalmamış, Avrupa'nın, hatta Afrika'nın bir-çok bölgelerine dahi yayılmış, oralarda da teşkilât kurmuştur. (116)

Bu konudaki güvenilir kaynaklara göre Bektâşîliğin ilk önce Anadolu'daki kızılbaş ve şiî müslümanların yaşadıkları mıntıkalarda teşkilâtlanmak imkânı bulduğunu görüyoruz. Özellikle Ankara, Sıvas, Konya, Kırşehir ilk devirlerde Bektâşîliğin en önemli merkezleridir. Bu arada Bektâşîlerin kızılbaşlar ve şiîlerle olan yakınlıklarının nereden ileri geldiği kat'î olarak bilinememektedir. Şu kadar ki, Bektâşîlerin şiîlere olan yakınlıkları ve geniş bir sahaya yayılmış bulunan şiî toplumlarının Bektâşî dedelerinin nüfûzları altına girdikleri bir gerçektir. (117)

Anadolu, Rumeli ve Arnavutluk gibi bölgelerdeki Bektâşî şeyhlerinin kıyafetlerinde ve tiplerinde farklı özellikler bulunmaktadır ki, Evliya Çelebi'nin bu konudaki beyanına göre Anadolu'da bulunan yüzlerce Bektâşî tekkesi ve bunlar arasındaki kılık-kıyafet farklılığı, Hacı Bektâş Veli'nin, kılık kıyafetinde zaman zaman farklılıklar bulunan mürîdlerinin eseridir. (118)

Bektâşîliğin yayılma ve teşkilâtlanmasında ustalıklı bir yol takip olunmuştur. Müridler ve pirler, genellikle halk arasında isim yapmış ve nüfûz sahibi olmuş kimseler arasından seçilirdi ki, bu özelliklerîle de Bektâşîlik öteki tarikatlardan ayrılır. Nitekim öteki tarikatlarda yükselme, ancak tâliblik ve mürîdlik devreleri ile başlar ve mümkün olurken, Bektâşîlikte aranan sadece sosyal nüfûz ve kabiliyettir.

Bektâşîliğin öteki tarikatlara nisbetle daha çok yayılma ve teşkilâtlanma imkânına sahip bulunuşunun sosyal sebeplerinden birisi de Bektâşî tekkelerinin kurulacağı yerlerin, öteki tarikatlarda olduğu gibi bir takım zorluk ve külfetlere sebep olmayışıdır. Meselâ : Öteki tarikatlar ekseriya şehirlerde veya şehir içindeki bir takım müstesna yerlerde, tekke ve dergâhların kurulacağı yerlerin seçiminde azamî titizlikler gösterirlerken, Bektâşî der-

---

116) Meselâ Anadolu dışında Arnavutluk, Mora yarımadası, Girit, Kıbrıs, hatta Avrupa'da islâmiyeti kabul etmiş bulunan hıristiyanlar arasında da Bektaşilik sempatizanlarına sık sık rastlanmaktadır. Tafsılat için Bk. Hasluck Bektâşilik Tetkikleri (Terc. Ragıp Hulûsi S. 31 vd).

117) Baha Said Bektâşiler Türk Yurdu İst. 1927-28 S. 314 vd.

118) Evliya Çelebi Seyahatnâme C. I. S. 487 vd.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

gâhları tam aksine tenha ve münzevî yerlerde, köylerin ve kasabaların dış kenarlarında kurulmuşlardır ki, bu husus saf ve mistik duygu ve inançlara sahip geniş halk kitlelerîle teması daha da kolaylaştırmıştır. Bunun da sebebi yok değildir. Çünkü Bektâşîler, teşkilâtlanmalarında propogandayı esas kabul etmişlerdir. Bu tür propogandalar için tenha yerler daha elverişlidir. Çünkü gerek dinî, gerekse siyâsî baskı bu gibi yerlerde daha azdır. (119)

Diğer taraftan Bektâşîler propoganda faaliyetlerini daha çok köylüler, inanç bakımından saf ve samimî, fakat kültürel yönden eksik bulunan halk tabakalarına yöneltmeyi de ihmâl etmemişlerdi ki, bu sayede de halka hoş görünmek için her bakımdan serbestçe davranabilmişlerdir. Hatta Bektâşîliğin Yeniçeri Ocağı ile bidayette hiç bir alâkası yokken, sonradan birdenbire bu ocağın sempatisini kazanması, Yeniçeri'ler için Bektâşî dergâhlarının birer mektep haline gelmesi de bu tarz propogandalar vasıtasîle olmuştur. (120)

Gerek propoganda sistemindeki ustalık, gerekse Yeniçeri ocaklarında devşirme yolu ile toplanmış bulunan acemi oğlanların geldikleri bölgelerden itibaren Bektâşîliğe duydukları sempati sebebîledirki, Bektâşî tekkeleri gerçekten Yeniçeri'lerin merkezi haline gelmiştir.

Bektâşîlik ve Yeniçeri Ocağı Münasebeti :

Bektâşîlerin planlı propoganda teknikleri sayesinde önceleri Yeniçeri ocağı ile temasa geçmeleri şeklinde başlayan alâka, zamanla ilerlemiş, 1590 tarihlerinden itibaren artık Bektâşî tekkeleri birer Yeniçeri ocağı merkezi haline gelmiş, Bektâşî şeyhleri Yeniçeri ocağına tamamen hâkim olmağa başlamışlardı.

Yeniçeri'lerin varlığı ise artık iyiden iyiye devlet için mahzurlu görülmeğe başlanmıştı. Çünkü bunlar kendilerini zaman zaman devletin üstünde görecek kadar ileri gidebiliyorlardı. Bunların yaptıkları kötü hareketlerin msebbibi olarak da şüphesiz Bektâşî dedeleri gösteriliyordu. Bu arada Bektâşî'lerin de ehl-i sünnet uleması tarafından esasen hoş karşılanmayan taraflarından da söz ediliyordu.

---

119) Baha Said Bektâşîler, Türk Yurdu 1927/28 S. 314 vd.
120) Reşat Ekrem Koçu Yeniçeriler S. 32 vd.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Devrin padişahı II. Mahmud, artık Yeniçeri meselesinin kökten halledilmesine karar vermişti. Nitekim 1826 senesi tatbik olunan Yeniçeri imha plânı ile birlikte Bektâşî'lik de büyük zarar gördü. Bütün Bektâşî tekkeleri kapatıldı, Bektâşî sempatizanları imha edildi. «Vak'a-i hayriye» denen bu olayla Osmanlı Devleti'nin siyasî hayatında yeni bir devir açılmış oldu.

Bektâşiliğin Belli - Başlı Merkezleri :

Ankara Vilâyeti :

Ankara vilâyeti Bektâşîliğin Anadolu'daki ilk merkezidir. Tarikatın kurucusu Hacı Bektâş Veli'nin Orta Anadolu'da Ankara merkezi yakınlarında, bu günkü Kırşehir'e bağlı bir ilçe merkezi olan ve aynı zamanda kendi adını taşıyan «Hacıbektâş» kasabasında karargâh kurmuştu. Nitekim Sultan'ın mezarı da buradadır. (121)

Mezarın bitişiğinde «Pir evi» denen bir tekke vardır. Burası Bektâşî tarikatının sevk ve idare edildiği ve mürîdlerin ilk huzura kabul olundukları yerdir. Burada ayrıca Hacı Bektâş Veli'den başka Balem Sultan lakabîle tanınan ve tarikatın yayılmasında, kuruluş ve faaliyetlerinin yürütülmesinde en büyük hizmeti geçmiş bulunan ve ilk dört koldan birinin de kurucusu sayılan büyük bir Bektâşî azizi daha yatmaktadır.

Bu mezar «Mücerred» denen ve tekkenin bekâr dervişlerine tahsis edilen kısımdadır. Diğer dikkate değer bir durum da, «Nakşıbendî» tarikatına mensup bir şeyh'in imamlık yaptığı bir cami vardır ki, özellikle minaresindeki zarafet görenleri âdetâ büyülemektedir. Mahallî halk tarafından rivâyet olunduğuna göre vak-

---

121) Mezarın bulunduğu yer hakkındaki rivayetler birbirlerile çelişmektedir. Nitekim Evliya Çelebi'nin Hammer tercümesinde Hacı Bektâş, Sultan Orhan zamanında vefat etmiş olup Kırım'ın başkentinde gömülmüştür. Hatta burada bir Tatar melikesi de mezarın üzerine bir âbide inşa ettirmiş, bilâhare harabe hale gelen bu bina, Kanûni zamanında Kayseri beyi olan Şeytan Murat lakabile tanınan kişi tarafından onarılmıştır. Bu gün tekkenin matbağındaki kazanların ise Tatar Hanı tarafından verildiğini söylenmesi bu rivayeti kuvvetlendirmekte ise de, meselenin daha fazla eleştirisine girmiyoruz. (Bu bilgiler için Bk. F. M. Hasluck, Bektâşî tetlikleri - Terc. R. Hulûsi S. 53 vd.)

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

tîle bu tekke halkı Bektâşî tarikatına mensup bulunan 326 köyün varidâtîle geçinirmiş. Bu köylerin adedi çeşitli vesilelerle muhtelif tarihlerde azalarak 24'e kadar indirilmiş. (122)

Bektâşilikte İdârî Taksimat :

Merkezden başlayarak bütün şubelerde ayrıca sekiz kol bulunurki, bunlar kiler, (erzak işlerini düzenleyen kilerci baba) fırın işlerini düzenleyen ekmekçi baba, mutbak işlerini düzenleyen ahçı baba, ahır işlerîle meşgul olan atçı baba, misafir işlerîle meşgul olan mihmendâr (misafir karşılayıcı) baba, vb. gibi isimler alırlar.

Dergâhta bir de çelebi vardır ki, bu zat Hacı Bektâş Veli'nin fiilen halefi, hukuken de tarikatın en büyük reisi olduğunu iddia eder. Fakat bu görev her ne kadar irsî (babadan oğula geçer) mahiyette ise de, daha sonraları ölen bir çelebinin yerine hayatta bulunan büyük kardeşin geçtiği görülmektedir. (123)

Çelebi ile Dede Baba arasındaki ilişkiler ekseriya soğuk ve ciddî olup, disiplini genellikle müştereken sağlamağa azamî derecede gayret ederler. Bu arada bekâr dervişlerin daha çok çelebiye değil de Dede Baba'ya hörmet ettikleri görülür. Nitekim 1562 - 1567 tarihlerinde Ankara cıvarında Derviş ve Türkmen isyanlarîle başlayan ve «Derviş ve Türkmen İsyanları» adîle tarihe geçen isyan hareketlerinin elebaşıları «Kalender oğlu» adîle bilinen çelebenin başkanlığında diğer dört tane daha Türkmen aşiret reisi olan çelebi vardır. Bu aşiretler Çiçekçi, Akçakoyun'lu, Masat'lı ve Bozoklu adlarını taşıyan Türkmen aşiretleridir! (124)

Ankara vilâyetine bağlı bulunan belli-başlı Bektâşî tekkeleri ve teşkilâtın idare merkezleri şuralarda bulunmaktadır :

---

122) Tarikatın o tarihte 60 bin lira kadar olduğu bilinen geliri de tarikat reisleri olan Dede veya Dede Baba ile Çelbi arasında pay edilirmiş. Ahi Dede Hacı Bektâş Veli'nin mânevî irşad halifesi olduğu iddiasındadır ki, bundan dolayı da bu zat teşkilât üzerinde mutlak hakimiyet gücüne sahiptir. Nitekim Arnavutluk ve Girit Bektâşileri bu zatı en yüksek başkanları olarak kabul ederler (Hasluck a.g.e. S. 6-13).

123) Hasluck a.g.e. S. 37.

124) Hasluck a.g.e. S. 6.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

a) Beypazarı'nın batı tarafında Emrem Yunus Sultan'ın mezarının bulunduğu yerde. (125)

b) Çorum'un on km. batısında Hasan Dağı üzerinde. (Burada Bektâşîler tarafından kahraman bir velî olarak kabul olunan Arap şeyhi adîle bilinen şeyh'in türbesi de bulunmaktadır.)

c) Kırşehir dolaylarında Mucur yakınlarında da bir çok yerlerde çeşitli adlarla tanınan Bektâşî türbe ve tekke kalıntıları da görülmektedir.

Konya Vilâyeti :

Bektâşîliğin Konya ve dolaylarında da teşkilâtlandığını da görüyorsak da bu bölgedeki durum pek o kadar kuvvetli değildir. Bunun da sebebi, Konya dolaylarında daha başka tarikatların da bulunduğundan ileri gelmiş olması şeklinde düşünülebilir. Nitekim Konya önce Mevlevîliğin merkezidir. Sonra Selçuklu Devletinin hükûmet merkezidir. Oysaki Bektâşîler daima tenha yerleri tercih ederler. Halbuki Konya bir bakıma Anadolu'nun o devrindeki en hareketli ve kalabalık bölgelerinin başında gelmektedir.

Bu arada Ankara ve Konya'dan sonra, Edirne, Bursa, İzmir, Kastamonu, Çorum, Sıvas, Erzurum, Erzincan dolayları da Bektâşîliğin önemli sayılan merkezlerindendir.

İstanbul Vilâyeti :

İstanbul'un elbette ki müstesna bir yeri vardır. Nitekim burası Osmanlı Devleti'nin payıtaht (Başkent) ı olunca Bektâşîlik tarikatı da mutadının hilâfına (teşkilâtlanma prensiplerinin aksine) dolaylı yollardan da olsa bu bölgeye de teşkilât kurmağa meyletmiştir.

Nitekim Osmanlı Devleti idarî merkezlerîle ilişki kurmak maksadîle İstanbul'un başkent oluşundan sonra teşkilâtını geliştirmeğe çalışan Bektâşîlik, İstanbul'un belli-başlı bölgelerinden Anadolu ve Rumeli yakalarında çeşitli semtlere yerleşmiş

125) Yunus Emre'nin mezarının bulunduğu yerler üzerindeki ihtilâf ve hayatı hakkındaki etraflı bilgiler ileride verilmiştir. Ancak Bektâşî'ler de O'nu kendilerine mensup kabul ettiklerinden sahip çıkmışlardır. Yukarıdaki rivayet ise Evliya Çelebi'nin Hammer tercemesi (S. 223)'ndedir.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

olup, daha çok Rumeli yakasında teşkilâtlanmayı uygun bulmuş olduğu göze çarpar.

İstanbul'daki Bektâşî Tekkeleri :

A— Anadolu Yakası :

a) **Çamlıca Merdi İman köy (Merdiven köy) tekkesi :** Burası Bektâşîlerce son derece önemli bir yer olarak kabul olunur. Rivâyete göre Kostantin ile savaşırken şehit olup buraya gömülen «Şahkulu» adında bir dervişin mezarı burada bulunup, aynı yere bilâhare tekke kapılmıştır. Tekke'nin kurucusu ise «Mehmet Ali Baba» adında bir Bektâşî şeyh'idir. Bektâşîler daima bu şeyh'in ruhunun kendilerîle beraber olduğuna inanırlar. (126)

B— Rumeli Yakası :

a) **Gemici Durmuş Dede Tekkesi :** Sultan I. Ahmed devrinde vefat etmiş bulunan ve mesleği gemicilik olan «Durmuş Dede» adında bir Bektâşî şeyhi namına yaptırılmış bulunan bir tekke olup, bilâhare Halvetî tarikatı emrine tahsis olunmuştur. (127)

b) **Üsküdar Mevlevîhanesi adîle meşhur olan tekke :** Burası da «Vaka-i Hayriye» hadisesi (Bk. Yeniçerilerin imhası) neticesinde Bektâşîlerin elinden alınmış ve Mevlevîlere devredilmiştir. Bununla beraber tekke hakkında bazı ihtilâflar da mevcuttur.

c) **Yine Üsküdar'daki «Karaca Ahmed» tekkesi :** Burasını da Bektâşîler kendilerinin olduğunu iddia ederler. Nitekim büyük bir gönül Sultanı olan Karaca Ahmed burada yatmaktadır ki, O'nun Bektâşî tarikatına mensubiyeti dolayısîle yukarıki iddia varidir. Doğrusunu Allah bilir.

Bunlardan başka Istranca dağları üzerinde bir Bektâşî tekkesinin daha bulunduğu, buralarda ormanlardan geyik, karaca, tavşan vb. hayvanlar avlanarak padişahlara ve tarikat ulularına pastırma ve kavurma yapıldığı, böylece de padişahların sempati-

---

126) Hasluck a.g.e. S. 23 vd. (Bu gün tekke civarına bir-kaç bloktan müteşekkil huzur evi yapılmaktadır. Tekke ve müştemilatı ise harâbe ve metrük haldedir.)

127) Hasluck a.g.e. S. 21.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

lerinin kazanıldığı Hasluck tarafından rivâyet olunmuş ise de başka bir kaynakta böyle bir rivâyete rastlanmadığı gibi, şimdiye kadar Istranca tepeleri üzerinde böyle bir tekkenin bulunduğunu doğrulayacak her hangi bir ize de rastlanamamıştır.

Diğer taraftan Yeniçeriler yüzünden adı çok kirli işlere karıştırılmış bulunan Bektâşîliğin, pek-çok müspet taraflarına rağmen, özellikle din ve mukaddesat düşmanları çevrelerin de menfi propagandaları neticesinde halkın gözünden ve gönlünden düşürülmüş olduğu da bir gerçektir.

Ancak, gene de tarihe mâlolmuş bu hadisenin mâşerî vicdânlardaki hükmüne bir nebzecik olsun ışık tutmuş olmak gayesîle meseleyi biraz daha açmakta fayda mülâhaza ediyorum.

Şimdi Bektâşîliğin Yeniçerilikle olan münasebetini biraz daha yakından görelim :

Yeniçeriler ve Bektâşîlik :

Yeniçerilik, asırlarca Osmanlı Devleti'nin kaderinde rol oynamış, devletin mevcûdiyeti için sihirli bir güç haline gelmiş, çeşitli vesilelerle de bunu ıspatlamış bulunan bir isimdir.

Ancak, insan denen unsur için fıtrî bir ihtiyaç olan «inanç» tutkusu, Yeniçeri ordusu mensupları için de elbette ki zarûrî idi. İşte bu ihtiyaçtan dolayıdır ki, Yeniçeri kışlalarındaki leventler, kendilerine mânevî mürşid olarak Hacı Bektâş Velî'yi seçmişler ve O'nu «Pîr» kabul etmişlerdi.

Gerçi Yeniçerilerin «Pîr» olarak kabul ettikleri veli'nin Bektâşîliğin kurucusu bulunan Hacı Bektâş Velî olup-olmadığı şüpheli ve ihtilâflıdır; (128) Ancak Bektâşî inançlarına göre Hacı Bektâş Velî Yeniçerilerin başlarına beyaz keçeden yapılmış **«Börk»** denen bir külâh giydirmiş, kendilerine ayrıca **«Kazan-ı Şerif»** denen bir kazandan da kendi (mübarek) elile çorba dağıtmıştır.

Bununla beraber söz konusu edilen rivâyet, elbetteki bir efsânevî heyecan içinde naklolunmuş olsa gerektir. Çünkü Bektâşîliğin kurucusu H. Bektâş Velî'ye nazaran Yeniçeriliğin kuruluşu ve teşkilâtlanışı çok sonradır. Hatta Yeniçeri ocağının kurulu-

128) R. Ekrem Koçu Yeniçeriler S. 90 vd.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

şu fikrini ilk defa ortaya atan «Karamanlı Molle Rüstem» adında birisidir ki, bu şahsın doğum tarihi dahi bilinememektedir. Bununla beraber Osmanlı tarihçileri bu zattan «Danişmend» (âlim) diye söz etmişlerdir. (129)

Rumelinde Edirne'nin, bir müddet sonra da Zağra'nın fethi üzerine Karaman'dan buraya gelen bu zat, Sultan I. Murad (Hüdâvendigâr) ın Kadı asker (Baş müşavir) i Çandarlı Kara Halil (Paşa) ile buluşur.

Bu tarihî buluşma şöyle olur : (130)

Molla Rüstem Kara Halil'e, «akıncı gâzilerin aldıkları esirlerin beşte biri Allah (C.C.) ın buyruğu olarak Padişah efendimizindir, niçin bunu almıyor sunuz?» der.

Çandar'lı da bu teklifi Osman Gâzi'nin torunu Hüdâvendigâr Sultan I. Murad'a arz eder. Sultan Murad da «Allah'ın emri ne ise yapılsın» buyurur. (131)

Bunun üzerine akıncı gâzilerin elindeki esirlerden her beş tanede bir tanesinin padişah namına alınmasına karar verilir. Alınacak esir seçme hakkı ise padişaha aittir. Ayrıca esir başına 125 akçe kıymet biçilir.

Böylece başlayan ve Allah'ın emri gereğince alınan bu vergiye beşte bir anlamına gelen : «Pençik» resmi adı verilir. Pençik resmine bağlanan esirler, önce erkek ve kadın, sağlam ve sakat oluşlarına göre ayrılarak aşağıdaki şekilde isimlendirilirler :

1. Şirhor = Süt çocuğu, en çok üç yaşına kadar olanlar,
2. Beççe = Yavru, üç-sekiz yaş arasında olanlar,
3. Gulâmçe = Oğlancık, 8 yaşından 14 - 15 yaşına kadar olanlar,
4. Gulâm = Oğlan, tüysüz erkek, bülûğ çağında 18 yaşa kadar olanlar,

---

129) R. E. Koçu a.g.e. S. 9-11.

130) R. E. Koçu a.g.e. S. 10 vd.

131) Âşıkpaşazâde bu ahvâli ve yeniçerinin vazifesini şöyle anlatır :
Gereklidir Yeniçeri kapuda,
Ki Han'ı gözleyeler her tapuda.
(Kapu = Devlet, tapu = Padişahın hükümdarlık ve tasarruf hakkı)
R.E.K. a.g.e. S. 16.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

5. Sakallı = Tüylenmiş gençlerle olgun erkekler,

6. Pîr = İhtiyarlar.

İşte, padişah adına alınacak esirlerle padişahın hükümdarlık haklarını koruyacak bir asker ocağının kurulması böylece başlar. Bu askere de «Yeni asker» anlamına «Yeniçeri» denir.

Yeniçeri - Bektâşî Kaynaşması :

Kuruluşlarındaki ulvî gaye, taşıdıkları maddî ve mânevî sorumluluk gereği Yeniçerililerin çok iyi terbiye edilmeleri (eğitilmeleri) gerekiyordu. Bu herkesin de en tabiî arzusu idi. Ancak bu iş nasıl yapılabilirdi?

İşte aşk ve sadakat yolunda cesaret ve mertliği pek iyi bilen ve bunu bilfiil nefislerinde tatbik eden «Bektâşî Babaları» nın bu işi yapabilecekleri, Yeniçeri ocaklarındaki gençlerin onlar tarafından terbiye edilmesinin en uygun düşeceği hususunda hemen herkes gönülden ittifak halinde idi.

Diğer taraftan «Devşirme Yolile» gelmiş, ekseriyetle aile terbiyesinden mahrum, hele ana - baba şefkâtini çoğu kere tadamamış bu gençlere, ahlâkî prensiplerin, islâm din ve inanç kurallarının çok iyi ve pratik yoldan telkin edilmesi gerektiğine inanılıyordu ki, bu iş için de gene en elverişli muallimlerin Bektâşî Babaları olduğuna inanılıyordu.

Çünki Bektâşî Babaları bu telkin işinde o derece maharet sahibi idiler ki, tesir altına alamayacakları kişi tasavvur edilemezdi. Meselâ : Yeni odalar kışlasındaki postunda oturan bir ocak şeyhi vardı ki, kendisine «Büyük Baba» denirdi. Biri yeni odalarda, dördü de eski odalarda olmak üzere beş tekke ve bu tekkelerin de birer baba efendisi vardı. Büyük Baba buralardakilere bir anda telkinde bulunur, herbirisi anında bu telkini kavrarlardı! Bu O'nun kerametine işaret de sayılırdı!..

Kısaca Bektâşîlerin bu şekilde başlayan yeniçerilerle münâsebetleri, 1826'daki Sultan II. Mahmud tarafından Yeniçerilerin imha hadisesi olan **«Vak'a-Hayriye»** ye kadar devam etmiştir.

Yeniçeri ocağının kaldırılması halk tarafından tasvible karşılanırken, bu arada Bektâşîliğe karşı da Sultan II. Mahmut ta-

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

rafından takınılan sert tutum tasvib görmemişti. Nitekim hareketin ikinci günü Padişah Türkiye'deki bütün Bektâşî tekkelerini de kapatan emrini vermişti ki, bunun duyulması üzerine yer yer gösterilen tepki karşısında padişah, tavrını belirlemek ihtiyacını duymuş, kendisinin koyu bir ehlî tarik olduğunu bildirmiştir.

Yeniçerilerin Husûsiyetleri :

Haklarında bunca dedi-kodu yapılan Yeniçerileri elbette merak etmemek elde değildir. Üstelik Bektâşiliğin de adını lekelemiş bulunan bu teşkilât gerçekten ne idi? Üstelik kuruluş gayesini de gördükten sonra, devletin başına neler açmıştı da, kapatılması yoluna gidilmişti?

Şimdi söz sırası gelmişken, bir de bu noktayı bir nebzecik görelim :

Şöyle ki : Osmanlı tarihinde bir asker türü vardır. Onu dünya milletleri şu işaretle tanır :

Pîrleri Hacı Bektâş Velî idi. Maharet ve hünerleri demir pençelerindeki palayı hedefine ara vermeden indirmekti.

Türk tarih ve millî mefkûresini ustalıklı bir şekilde dile getiren şair Yahya Kemâl Beyatlı, zarif gazellerinden birinde Yeniçeri maharetini şöyle dile getirir :

Vur pençe'i Âiledeki şemşir aşkına
Gülbak-i âsûmânı tutan Pîr aşkına
Vur rûhu pürfütûhu Muhammedle yekzân
Fecr-i hücûm içindeki tekbir aşkına

Yeniçeri yaya askerdi. Asırlar boyunca İstanbul'dan kalkarak, doğu-batı, dağ-taş demeden dünyanın her tarafına yaya olarak gittiler. Seferler bazen uzun, bazen kısa sürdü; beş ay, sekiz ay, bir yıl, iki yıl, üç yıl... dahası da var; Sözgelimi aşağıdaki feryâd gibi :

Olup Yeniçeri çektim cefâyı,
Piyade eyledim nice Gazâyı

İşte böyle diyen Yeniçeri ocağı Mimar Sinan gibi koca levendleri de yetiştirmişti. O ocak bu kadarla da kalmamış, bir çok sadrazamlar, emsalsiz bir Cihan İmparatorluğunun en yüksem kademelerinde yer işgal etmiş devlet adamları da yetiştirmiştir.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

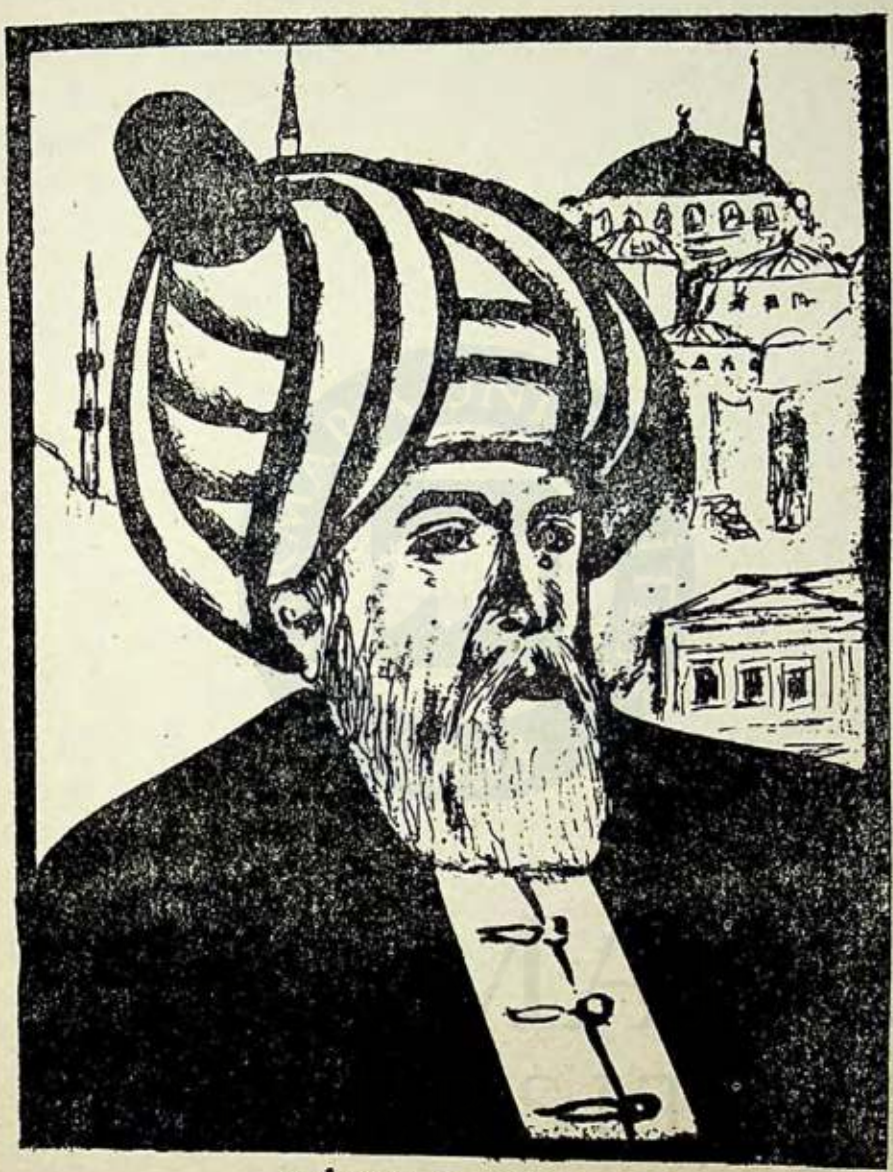

Yeniçeri Ocağından yetişenlerden cihanın eşsiz mimarı

Yeniçeri ocağı kabiliyetli olanlara ilmî sahada ve san'at sahalarında da yükselme imkânı veriyordu ki, bu ocaktan yetişmiş pek çok ilim ve san'at erbabı mevcuttur. Meselâ Mimar Sinan sanat sahasında yetişmiş bir dâhî olduğu kadar, ilim sahasında da «Hızır Efendi» özellikle bu konuda kayda değerdir.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Şöyle ki : Şeyh Hızır Efendi devşirme yolu ile Bosna taraflarından Yeniçeri ocağına intisap etmiştir. 16-17 yaşlarına geldiğinde devrin meşhur âlimlerinden «Mâlülzâde»nin derslerine devam etmiş, daha sonra hocasının tavsiyesi üzerine ocaktan ayrılarak Halvetiyye şeyhlerinden «Vişne Efendi» nin mürîdi olmuştur. Böylece ilim-irfan sahasında yükselerek önce Yeniçeri kışlalarındaki «Orta Cami»ye, daha sonra da Çarşamba'daki «Mehmet Ağa» dergâhına şeyh olmuştur.

Bilâhare Sultan III. Mehmed ile Macaristan seferine katılmış ve Eğri kalesinin fethinde bulunmuştur. Nihayet Haçova meydan muharebesinde şehit düşmüştür. (132)

Hızır Efendi'nin şehit oluşu hadisesi bilhassa konumuz açısından oldukça önemlidir : Şöyle ki :

Muharebe parlak bir zaferle bitmişti. Fakat muharebenin ilk saatlerinde Türk askerleri bozguna uğramışlar, Hızır Efendi ise kaçışmaya başlayan askerleri cesaret ve nasîhatla geri çevirmek için elinde yalın kılıç en ön saflara atılmış, böylece de kanlı bir girdâb içinde kayboluvermişti.

Zaferin kesin neticesinden sonra kan ve çamura gömülmüş olan cesedi mürîdleri tarafından paramparça bir halde bulunmuştu. Bulunduğu zaman sol avucunun yumuk olduğu görüldü: Avucunun içinde bir düşman askerinin saçları vardı ki, nasıl kavrayıp çekmiş ise adamın kafa tasını derisi ile birlikte yolup koparmıştır!..

Nâşı İstanbul'a getirilirken mürîdlerinden birinin gördüğü bir rüya üzerine Tatarpazarcığı kasabasında Dülbendzâde camii mezarlığına gömülmüştür. (133) (Yüce Mevlâ cümlemizi şefaatına nail eylesin)

İşte Yeniçeriler bu kişilerdi. Ne var ki, dahilî ve haricî hainler, din ve mukaddesat düşmanları bu mukaddes ocağı da rahat bırakmadılar. Oradakileri kandırıp iğfal ederek saray ve devlet aleyhine kışkırttılar. Her türlü mel'anetlerinde onları âlet olarak kullandılar. Neticede Sultan II. Mahmud tarafından tâ ki kökten imha edilinceye kadar!.. Böylece de tarihten bir yaprak daha kopmuş oldu.

---

132) R.E.K. a.g.e. S. 91 vd.

133) R.E.K. a.g.e. S. 92.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

NAKŞIBENDİYYE TARİKATI

Tarikatın kurucusu Bahau'd-Din Muhammed b. Muhammed el-Buharî'dir. H. 718 tarihinde Buhara yakınlarında «Kasr-ı Ârifân» denen yerde doğmuştur.

Henüz üç günlük bir bebek iken devrinin ma'ruf velî ve sûfilerinden Muhammed Baba Simasî tarafından mânevî evlatlık kabul edilmiş olup, böylece koyu bir tasavvuf ve keramet atmosferi içerisinde hayata gözlerini açmıştır. H. 971 tarihinde vefat ettiği zaman şöhreti islâm dünyasının dört bir yanında duyulmağa başlamıştı.

Kurduğu tarikat bir yandan Hz. Ebû Bekre, bir yandan da Hz. Ali'ye kadar ulaşarak her ikisi de Mz. Muhammed (S.A.) de birleşirler. Bu inanca sahip olanlara göre bu tarikatın zikir usûlünü bizzat peygamber Hz. Muhammed (S.A.) Hz. Ebû Bekre talim etmiştir.

Tarikatın Zikir Usûlü :

Nakşıbendî tarikatında zikir usûlü oldukça değişiktir. Meselâ zikir temiz elbise ile, kimsenin bulunmadığı yerde, bilhassa geceleri başına beyaz bir örtü alıp kıbleye karşı oturarak ölümü, öldükten sonra mezara gömülmek, soru meleklerinin gelişleri, kıyametin kopuşu, mahşer ve âhiret ahvalî gibi haller düşünülerek gözler yumulup kalbten ve gönülden dünyaya ait bütün arzu ve istekler, her türlü dünya meşgaleleri çıkarılmış, Şeyh'in yüzü iki kaş arasında farz edilerek ve her an şeyhinin huzurunda olduğunu hayâl ederek yirmi kerre tevbe istiğfar yapılır.

Zikir muayyen sayıda, hatta bazen bayılıp düşünceye ve kendisinden geçinceye kadar «ism-i a'zam» (Allah'ın 99 ismi) tekrarlanır. Nakşıbendî tarikatında efdal olan zikir bu tertibe göre ve kendi başına yapılanıdır.

Ayrıca toplu halde yapılan ve **«Hatm-i Hâcegân»** denen bir

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

zikir usûlü daha vardır ki, bunda da yedi tane «fatiha» ve yüz adet de salevat duaları okunur. (134)

Nakşıbendî tarikatı diğerlerine nisbetle daha aşırı bir mistik özelliğe sahiptir. Bu yüzden de daha çok ilgi çekmiştir. Tarikat bir çok kola da ayrılmış olup, bunlardan Müceddiyye ve Halidiyye kolları daha çok Hanefî mezhebine mensup bulunan müslümanlar arasında yayılmıştır.

Müceddiyye kolunun kurucusu İmam Rabbânî adîle ma'ruf Ahmed Farukî Serhendî'dir. Bu zât «Mektûbat» isimli eserinde vahdet-i vücûdun şiddetle aleyhinde bulunmuştur. Bu arada Muhyiddin İbn'ül Arabî ve Mevlâna gibi mutasavvıfları da tenkid etmiştir. (135)

İmam Rabbânî (K.S.) Vef. H. 1034

Hz. Peygamber'in bir Hadisine dayanarak H. 2000. ci yılında O'nun dinini yenileyen kişi anlamına gelen «Müceddid-i elf-i Sânî» adîle şöhret bulmuş olup, özellikle ilmî münazaralara katılmaktan zevk duyan bir kişi oluşuyla da genellikle Türkler arasında şöhreti yayılmıştır.

İmam Rabbânî'nin «Mektûbat» adîle tanınan ünlü eseri «Müstakimzâde» Sadeddin Süleyman tarafından Türkçe'ye çevrilmiş ve 1277 de İstanbul'da basılmıştır. Daha sonraları bu eser özellikle pek-çok kimseler tarafından tasavvufî sohbet konularına kaynak olarak seçilmiş.

Son zamanlarda Hüseyin Hilmi Işık tarafından sadeleştirilerek tefrika ve ışık yayınları arasında neşredilmiştir. (1968 İst.) Eserin iki büyük cild halindeki bir diğer tercüme ve neşri ise, 1977 senesinde İstanbul'da «Çile Yayınları» arasında yapılmıştır.

Halidiyye Kolu:

Nakşıbendiyye tarikatının Halidiyye kolu, Ziyau'd-Din b. Ahmed b. Huseyn tarafından kurulmuştur. İslâm dünyasının bir

134) Reşehât terc. S. 92, Mirâtu't-Turuk, S. 26 vd.
135) Silsile-i âliyye-i Nakşıbendiyye-i Halidiyye (Takvimhâne-i Âmire İst. 1275 S. 17 vd.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

çok yerlerini dolaşmış bulunan bu zat, en sonunda Şam'a yerleşerek tarikatını burada kurmuş ve irşada başlamıştır. H. 1224 (1826) da Şam'da vefatına kadar irşada devam etmiştir.

Halidiyye kolunu Anadolu'da Şeyh Abdülvahhab isimli bir zat yaymıştır. Hatta Abdülvahhab, daha tarikatın kurucusu hayatta iken İstanbula gelir ve faaliyetlere başlar. Fakat bu tarihlerde Osmanlı devletinde batıya karşı bir yönelme başlamıştır. Bu yüzden Halidîlerin faaliyetleri dikkati çeker ve devamlı takibat altında bulundurulurlar. Neticede bunların yenilik hareketlerine karşı oldukları iddiasile şiddetli bir takibat neticesinde sürülmelerine karar verilir ve Abdülvahhab İstanbuldan uzaklaştırılır.

Cumhuriyetin kuruluşundan sonraki yenilik hareketlerine karşı tutumlarîle yeniden takibata başlanırlar. Bilhassa şapka inkılâbı, 1980 senesi Aralık ayında meydana gelen Menemen olayı, 1933'de Türkçe ezana karşı direniş, 1935'de Siirt'teki ayaklanma hareketi, 1936'daki İskilip Ahmet Kalaycı olayı vb. gibi olaylara adları karıştırılır, bu yüzden de kendilerine huzur verilmez olur.

Ne var ki, tarikatlar gibi müslüman Türk halkının derin bir sempati ile bağlandıkları bu müesseselere karşı takınılan menfî tavrın, hissi peşin hüküm ve politik mülahazalardan uzak olması, kalbi hür, vicdânı hür her vatandaşın en halisâne temennisidir!

Nakşıbendî Tarikatının Gelişmesi ve Silsilesi :

Nakşıbendî tarikatı son derece mistik ve mânevî duygulara karşı sempatik tavrîle derin bir ilgi çekmiştir demiştik. Buna ilâveten bu tarikatın kurucusu, dünya işlerini de ihmal etmemiştir. Nitekim tarikatın kurucusu Bahauddin Nakşıbend, doğduğu yer olan Kasr-ı Âri-fan'da kendisi adına yaptırdığı mescidin inşaatına bizzat kucağı ile kerpiç taşımıştır.

Yaşı yetmişüçlere geldiğinde gene doğduğu yer olan Kasr-ı Ârifan da hayata gözlerini yumduğu zaman, gerek din, gerekse dünya işlerine ait hayat prensipleri bakımından kendilerine feyz verdiği onbinlerce mürîdi arkasından göz yaşı döküyorlardı. (136)

136) Bahaddin Nakşbend 3-Mart-1389 (791 H.) pazartesi günü aylardan Rebiü'l-Evvel de rahmete kavuşmuştur. (Reşehat Terc. S. 61 vd.)

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Tarikatın Gelişmesi :

Bahaddin Nakşıbend'in vefatından sonra hilafeti, halifelerinden Alâeddin Attar, Zahid Bedahşî, Muhammed Parsa gibi zevat devam ettirmişlerdir. Nakşıbendîlik, muasırı bulunan Yeseviyye tarikatının bulunduğu çevrelerde de bir hayli taraftar toplamıştır. Bilhassa İmam Rabbânî'nin temsil ettiği Müceddiyye kolu Hindistan ve havalisinde büyük gelişme göstermiştir. İmam Rabbânî'nin oğlu Muhammed Ma'sum da babasının yolunu devam ettirmiştir.

XVIII. asırdan itibaren Osmanlılar arasında da derin bir sempati kazanan tarikat, hem genişlemiş, hem de güçlenmiştir. Sadece İstanbul merkezinde 65 tane dergâhının bulunduğu düşünülecek olursa, tarikatın ne derece ilgi gördüğü, özellikle müslüman Türk kültürüne, halk irfanına, Anadolu'daki vahdetin kuvvetlenmesine ne ölçüde hizmette bulunduğu kolayca anlaşılabilir.

Ne var ki, bütün mukaddes değerlerin kaderinde rol oynayan menfî zihniyet bunu da rahat bırakmamış, pek-çok mel'ânetlerin faturası Nakşıbendîlere kesilmiş, bir çok süflî işlere hiç alakaları olmadığı halde isimleri karıştırılmış, bu yüzden devamlı takibata tabi tutulmuşlar ve neticede diğerlerinin kaderini tayin eden menfûr âkibet bunu da mazinin bütün ihtişamîle tarihe maletmiştir.

(Bütün gönül ehline olduğu gibi Nakşıbendîliğin mensuplarınada Allah rahmet eylesin. Kendilerinin de şefaatlerini diliyoruz.)

Tarikatın Silsilesi :

Nakşıbendî tarikatı aşağıdaki sisileyi takiben Hz. Peygamber'e ulaşır :

Birinci silsile :

Hz. Ali (R.A.)	Vef. 80 - 660
İmam Huseyn (R.A.)	» 60 - 680
Zeyne'l-Âbidin	» 75 - 694
İmam Muhammed Bâkır	» 114 - 732 - 33

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

İkinci Silsile :

Hz. Ebû Bekr (R.A.)	»	13 - 634
Selmân Fârisî (R.A.)	»	35 - 655
Kasım b. Muhammed (R.A.)	»	120 - 720 - 21
Her iki kol İmam Cafer Sadık	»	148 - 765
Ebû Yezid Bistanî (K.S.)	»	261 - 875
Ebû Hasan Harkânî (K.S.)	»	419 -1028 - 29

Üçüncü Silsile :

Hz. Ali (R.A.)	»	40 - 660
Hasan Basrî (R.A.)	»	110 - 722 - 29
Habib A'cemî	»	150 - 767
Davud Tâî	»	180 - 800 -801
Ma'ruf Kerhî	»	200 - 815
Seriyy Sakatî	»	253 - 867
Cüneyd Bağdâdî	»	298 - 910
Ebû Ali Rudbârî	»	
Ebû Ali Kâtip	»	321 - 933
Ebû Osman Mağrıbî	»	373 - 893
Ebû Kasım Kürkânî	»	450 -1058
Her iki kol Ebû Alî Faremî'de birleşir. Bu zatın vefatı ise	»	477 -1084 - 85'tir.

Bundan sonra Nakşıbendî silsilesi şöyle devam eder :

Yusüf Hemedânî	Vef.	535 -1140 - 41
Abdül Halik Gucdüvânî	»	617 -1220 - 21
Hoca Ârif Rizgerî	»	649 -1251
Mahmud İncir Fağnevî	»	670 -1271
Ali Ramitenî	»	705 -1315 veya 715 - 1315
Muhammed Baba Semmâsî	»	740 -1339
Seyyid Emir Külâl	»	777 -1375
Bahaeddin Nakşıbend (Tarikat Kurucusu)	»	791 -1389
Muhammed Alaaddin Attar	»	802 -1399
Mevlâna Yakup Çerhî	»	847 -1443
Ubeydullah Taşkendî	»	895 -1490
Muhammed Parsa	»	922 -1516 - 17
Derviş Muhammed	»	970 -1562

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Hâcegî Emkenegî	»	1008 -1599
Muhammed Bâkî Billâh	»	1014 -1605
İmam Rabbânî	»	1034 -1625
Muhammed Ma'sum	»	1098 -1687
Muhammed Seyfeddin Farukî	»	1100 -1680
Muhammed Bedvânî	»	1135 -1723
Şemseddin Habibullah	»	1195 -781
Abullah Dehlevî	»	1740 -1824 - 25
Mevlâna Halid Bağdâdî	»	1242 -1826

Silsilede lakaplar :

Yukarıdaki silsile, şu şekilde farklı lakaplarla da ayrılır :

a) **Sıddıkıyye** : Hz. Ebû Bekr'den Ebûyezid Bistamîye kadar,

b) **Tayfûriyye** : Bistâmî'den Abdulhalik Cünduvâni'ye kadar,

c) **Hacegâniyye** : Cündüvâni'den Muhammed Bahddin Nakşıbendiye kadar,

d) **Nakşıbendiyye** : Bahaddin Nakşıbend'den, Ubeydullah Ahrara kadar,

e) **Nakşıbendiyye-i Ahrariyye** : Ubeydullah Ahrar'dan, İmam Rabbânîye kadar,

f) **Nakşıbendiyye-i Müceddiyye** : İmam Rabbanî'den Şemseddin Mazhar'a kadar,

g) **Nakşıbendiyye-i Halidiyye** : Mevlâna Halid'den sonrasıdır.

Naşıbendiyye'de temel prensipler :

Her tarikatı birbirinden ayıran bir takım özel prensipler vardır. Bunlar ya tarikatın kurucusunun ilmî dirayetinden, yahut da din ve dünya görüşünden kaynaklanan temel kurallardır. Nakşıbendilikte sözü edilen ve Hâce Abdülhâlik Cünduvâni'den intikal ettiği rivâyet olunan prensipler şöylece sıralanır :

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Vukûf-ı Zamânî :

Mürîdin devamlı olarak geçen zamanı değerlendirmesidir. Mürîdin zamana vakıf olması, vakti, şükrü veya istiğfarı gerektiren hallerden hangisine gelmişse onu bilmesi keyfiyetidir.

Bu sayede mürîd, asla boş vakit geçirmeyecek, kendi mânevî mertebesini de bizzat kendisi bilebilecek, hatta Allah Taâlâ'nın kendisini murakabe ettiğini de hissedebilecektir.

Vukûf-ı Adedî :

Mürîd kendisine verilen evrad (zikir ve ders miktarı) na da vakıf olmalıdır. Zikir ve tesbihten maksat, kişinin kendisini Hakk'a yaklaştırmasıdır. Şu kadar ki, zikirde adet önemli değildir. Önemli olan mânevî hazzın duyulabilmesidir! Bununla beraber disiplinli bir zikir ve ibâdet insan davranışlarını kontrol altında bulundurma yönünden faydalıdır.

Vukûf-ı Kalbî :

Zikirle meşgul olan kimse daima gönlünü Allah'a karşı uyanık bulundurmalıdır. Bu sayededir ki, masivaya karşı duyulan aşırı muhabbet gönülden çıkar. Kalbî vukuf, zikrin şuuruna varabilmektir. İnsan bu şuur sayesinde yaptığı zikir ve ibadetin faydasını görebilir, zevkini tadabilir.

Hûş Der Dem :

Bu, nefes alıp verirken gaflette olmamaktır. Hûş, akıl mânâsına, dem ise, nefes çekme anlamınadır. Hûş der-dem ise nefes alıp-vermemiz esnasında uyanık olmak, gafletten korunmaktır. Nefesleri gafletten korumak, kalbi huzura kavuşturur, kalbde itminan temin eder.

Huzurla alınan her nefes, Allah Taâlânın Hayy... isminin bir tecellisidir. Nefes alış-verişinde gafletten uzaklaşmak çok zor bir iştir. Bu yüzden sâlik, her fırsatta tevbe istiğfarı ihmal etmemelidir.

Bahaddin Nakşıbend, saniye başına alıp-verilen nefes esna-

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

sında gafletin tehlikesini, buna mukabil zamanın iyi değerlendirilmesi gereğini şöyle ifade eder :

«Geçti mazi çekme istikbâle gâm,
Gün bu gün, saat bu saat, dem bu dem»
«Geçen geçmiştir artık, ân-ı müstakbelse müphemdir,
Hayatından nasîbin bil, şu geçmek isteyen demdir.»

Şeyh Necmeddin Kübra, her nefesin girip ve çıkışında onu gafletten korumanın sâlik için lüzumlu olduğunu, fakat yine de kişinin gafletten dolayı her zaman istiğfar etmesi gerektiğini söyler. (137)

Nazar Ber Kadem :

Ayağa nazar demektir. Mâneviyat yolcusu sâlik, varlık mesafelerini tamamlamak için gayret sarfetmeli, imanını pahalıya maletmek için de meşakkatlere göğüs germelidir. Salik bu sayede masivaya bakmaktan uzaklaşır. Başkaları yerine kendi nefsine bakan kimsede tavazû hususiyetleri belirir. Bu davranış sünnet-i seniyyeye de uygundur, zira peygamber efendimiz yolda yürürken sağa sola bakmazlardı.

Sefer Der Vatan :

Halktan Hakk'a sefer demektir. Bir başka deyişle, insanın kötü huylardan, beşerî sıfatlardan melekî sıfatlara, ahlâkî olgunluğa erişme gayretidir. Tarikatta dervişlerin, kendilerinin feyz alabilecekleri bir mürşid buluncaya kadar sefer etmelerine (araştırmalarına) da bu isim verilmiştir.

Kısaca sefer der vatan, sâlik'in halk âleminden Hakk âlemine göç etmesidir.

Halvet Der Encümen :

Toplulukta yalnızlıktır. Yani sâlikin maddî varlığı halk ile meşgul olurken, gönlünün hakk ile huzur bulmasıdır. Bahaddin

137) Reşehât S. 25.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Nakşıbend, kendi tarikatının bu prensibe göre kurulduğunu beyan ederek bu prensibin önemi üzerinde ısrarla durmuştur. (138)

138) a.g.e. S. 28.

Nakşıbendî tarikatında halvetin fazla önemi yoktur; çünkü Bahaddin Nakşıbend'e göre : «Halvette şöhret, şöhrette ise âfet vardır! «Oysa ki hayır cemiyyet, cemiyyet ise sohbettir. Gerçek mü'min, halk ile kaynaşandır, ondan kaçan değil. Halka karışan, zorluklar karşısında sabır gösteren, gücü nisbetinde muhtaçların elinden tutan bu tarikatın gerçek sâlikidir.

Ebû Said Harraz, şöyle der : «Kendisinden çeşitli kerametler sadır olan kimse, mutlaka kâmil olamaz! Kâmil insan, halk ile düşüp kalkan, onlarla yakından ilgilenen, onların arasına karışan, fakat hiç bir zaman Hakk'tan gafil olmayan kimsedir!.. (139)

Yâd Kerd :

Zikretmek demektir. Kişi murakabe mertebesine ulaştıktan sonra nefy ve ıspatı belli bir miktar dille yapmalıdır. Nefy ve ıspatta meydana gelen tevhid, dudaklardan riyasız dökülürse kalbi parlar.

Mavla'na Sa'deddin Kaşkârî, zikir egzersizinde şeyhin kalbîle «Lâ ilâhe illallah, Muhammedü'r-Resûlüllah» derken, mürîdin de kendini huzurla şeyhinin gönlü karşısında bulundurup, gözünü kapayıp ağzını sağlam tutması, dilini damağına yapıştırarak, dişlerini de birbiri üzerine koyup, nefesini tutması, ihlasla bu hale devam etmesi, kalbi ile söyleyip, dili ile susması gerektiğini anlatır. (140)

B â z G e ş t :

Nefsini tutup nefy ve ıspat zikrini yaptıktan sonra nefesini sıkarken : «İlâhî ente maksûdî ve rızâke matlûbî» cümlesindeki mânâyı düşünmektir. Zikredenin gönlünde tevhid sırrı parlar. Böylece madde âleminin değeri gözlerden sıyrılır, asıl maksud olan gerçek varlık zahir olur.

---

139) Behcetü's-Seniyye S. 63.

140) Reşehat S. 29.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Nigâh Daşt :

Zikir halindeki kişinin, kalbine sahip olmasıdır. Kalbini her türlü nefsânî düşüncelerden, vesvese veren şeylerden kurtarmadıkça gerçek mânâda zikrin bir önemi yoktur.

Şeyh Ebûbekr Kettânî şöyle der : «Kırk yıl kalbimin kapısından bekçilik ettim ve onu Allah Taâlâ'nın dışında kimseye açmadım, böylece Allah'tan başka her şeyi unuttum.»

Yâd Daşt :

Muhafazayı derinliğine anlamaktır. Yani Allah Taâlâ'yı devamlı düşünmek, hatırdan mâsivayı atmaktır. Kâinattaki sınırsız kesret (çoklukta) ilâhî vahdaniyyeti müşahede etmektir.

Nakşıbendiyye Tarikatında Mürîdin Vazifeleri :

A — Mürîdin şeyhine karşı tutumu :

— Mürîd, yıkayıcının elindeki meyyit (ölü) gibi kendini şeyhine teslim etmelidir.

— Mürîd şeyhinin huzurunda ve gıyabında daima edebe uygun hareket etmelidir.

— Mürid, kalbinde şeyhinin fiil ve hareketlerine karşı itizar duygusuna asla yer vermemelidir.

— Mürîd, başından geçen iyi veya kötü herşeyi şeyhine söylemelidir.

— Mürîd şeyhinin emirlerini geciktirmeden ifa etmelidir,

— Mürîd şeyhinin telkin ettiği zikre devam etmelidir,

— Mürînin dünyaya ve âhirete ait bir arzusu olmamalı, sadece Hakkın rızasını düşünmelidir,

— Mürîd, kendisinden kıdem itibarîle önde olanlara da saygılı olmalıdır,

— Mürîd asla öfkelenmemelidir. Çünkü öfke zihnin nûrunu söndürür!

— Mürîd münakaşa ve münâzaayı terk etmelidir.

— Mürîd gayesine şeyhi sayesinde ulaşacağına samimiyetle inanmalıdır.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

— Mürîd şeyhinin sevdiğini sevmeli, yerdiğini yermelidir,

— Mürîd lüzumunda şeyhine bütün samimiyetîle hizmet etmeli, O'nun muhabbeti uğruna her şeyini fedâya âmâde olmalıdır.

B — Nefsine karşı tutmu :

— Mürîd Allah Taâlâya karşı vazifesini hakkîle yapmalıdır,

— Mürîdin imanının selâmeti için din ilmini bilmesi şarttır.

— Mürîd, Allah'ın emirlerine uymalı, yasaklarından kaçınmalıdır.

— Mürîd zaruret dışında dünyevî şeylerden kalbini temizlemelidir,

— Mürîd her şeyi Allah'ın hoşnutluğu için düşünmeli ve yapmalıdır,

Fudayl B. İyad, dili muhafaza etmenin hacca gitmekten ve nöbet tutmaktan daha zor olduğunu söyler. (141)

Nakşıbendilikte Râbıta :

Râbıta, hemen bütün tarikatlarda, zikir esnasında mâsiva ile alâkayı kesmek maksadile başvurulan bir vasıtadan ibarettir. Şu kadar ki incelemekte olduğumuz «Nakşıbendî Tarikatı»nda râbıtaya daha da fazla önem verilmiştir. Şöyle ki :

Bu tarikatta mürîdin, mânevî yolculuk (seyr-i sülûk)ta mesafe katedebilmesi için mutlaka kâmil bir mürşidle sohbet etmesi lâzımdır. Mürîd, samimi bir şekilde ve hulûs-i, kalb ile şeyhinin sohbetine devam ettikçe, arzuladığı yolda ilerleme imkânı bulacaktır. Nitekim okumadan âlim, gezmeden seyyah olunamayacağı gibi, sohbetsiz mürîdlikde gerçekleşemeyecektir.

Ancak sohbetin mürîde faydalı olabilmesi, O'nun şeyhine olan alâka ve bağlılığı nisbetindedir. İşte mürîdin şeyhine karşı arzuladığı derin alâka râbıta ile daha çabuk husûle gelir.

Şu halde râbıta'nın şöyle bir tarifini de verebiliriz :

Râbıta : Şuhût makamına ulaşmış kâmil bir şeyhe kalben bağlanmaktır.

---

141) Behcetü's-Seniyye S. 16.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Diğer bir ifade ile râbıta : Allah Taâlâ'nın zâtî sıfatlarîle mütehakkın müşahede makamına ulaşmış kâmil bir şeyhe kalbi bağlayıp, huzurunda veya başka bir yerde o zâtın sûret ve sîretini göz önünde bulundurmaktır.

Bu meydanda râbıtayı türlü şekillerde ifade edenler de olmuştur :

Meselâ : Mevlâna Halid Bağdâdî'ye göre râbıta, mürîd'in, mürşid-i kâmil'in sûretnii tahayyüle riayet ile, O'nun rûhaniyyetinden istimdâd etmekten ibarettir. (142)

Râbıtanın mürîde pratik faydası ise şöyledir : Mürîd, şeyhinin yanında bulunmadığı zamanlarda da râbıta sayesinde şeyhinden feyz alabilir. Şu kadar ki; râbıtaya riayet eden mürîd, şeyhinin hâl ve vasıflarını her an göz önünde bulundurmalı ve yavaş yavaş bu vafıların kendisine geçmesini tahayyül etmeli, bunun için cehd (gayret) sarfetmelidir. Bu hale : «Fenâ Fi'ş-Şeyh» adı verilir. Tıpkı tasavvuftaki «Fenâ Fillâh» da olduğu gibi.

Mevlâna Hâlid Bağdâdî'ye göre vefat etmiş bulunan bir mürşidden bile râbıta yolu ile feyz alabilmek mümkündür! Bu gibi hallerde mürşidin kabrine yaklaşıp selâm verdikten sonra mezarın ayak ucunda durarak bir «Fatiha», onbir «ihlâs» ve bir de «âyete'l-Kürsî» okuyup, sevabını meyyit'in rûhaniyyetine hediye ederek onun mânevî rûhaniyyetine teveccühle feyzinden istimdat beklenir. Usûle riayet nisbetinde bu feyz tahakkuk eder. (143)

Bir de sekir halinde râbıtanın yapılmaması üzerinde meşayihîn ehemmiyetle durmuşlardır. Rivâyete göre Bahaddin Nakşıbend bir defasında mürdilerinden birinde sekr eseri görür ve şöyle der : «Beni terk et (yani bana olan rabıtanı bırak) ve sende meydana gelen o hale dön» diye kendisini ikazda bulunur. (144)

Tarikatlarda râbıta, Hz. Muhammed (S.A.) in hakikî vârisleri olan ashabtan Hz. Peygambere, O'ndan da Allah Taâlâ'ya ulaştıran bir vasıta olarak kabul olunmuştur. Nitekim şu âyet-i kerime'de râbıtada başvurulan vasıta metodunu, bizzat cenâb-ı mevlâ habibinde telkin buyuruyor : Ezcümle : «Habibim de ki,

---

142) M. Halid, Rabıta hakkında risâle (Reşehât kenarında) S. 238.
143) a.g.e. S. 320. (M. Halid).
144)) Mecd-i Tâid Terc. S. 29.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

eğer Allah'ı seviyorsanız, hemen bana uyun ki, Allah'da sizi sevsin ve suçlarınızı örtsün. (145)

Şu halde Allah'ı sevmek için, önce peygamberini sevmek ve O'na tabi olmak gerekiyor. Râbıta'da da mürîd, şayet mâneviyat yolunda mesafe almak istiyorsa, önce mürşidine muhabbet bağlamalı, onu kendisine rehber edinmelidir.

Râbıtadan asıl maksat yaratana vuslattır. Bu vuslat hasıl olduktan sonra, şeyhe olan râbıta da kendiliğinden sona erer. Nitekin İmam Şa'rânî bu hususu şu şekilde açıklar :

Tevbe sûresi 119. âyette yüce Allah şöyle buyuruyor:

«Ey iman edenler! Allah'tan korkun, bir de doğrularla beraber olun.» Ubeydullah Ahrar bu âyet-i kerimeyi şöyle yorumlamıştır : Sadıklarla beraber olmak, mânen ve sûreten onlarla bulunmak mânasınadır. İşte İmam Şa'râniye göre bu mânevî beraberlik «Râbıta»dır.

Râbıta bir anlamda terbiye metodu olarak da düşünülebilir. Nitekim mürîd için, şeyhinin sûretini göz önünde bulundurması, terbiyede taklit metodunun pratik bir görünümüdür. Terbiyede de önce taklit, sonra telkin esastır.

Günümüzde tarikatların, en bariz ve üstün vasıflarını düşünürken bir anlamda onların en mükemmel birer terbiye müessesesi oldukları bilhassa unutulmamalıdır.

Kısaca tasavvuf ve tarikatın gayesi, bedeni nefse râm, nefsi dine râm, dini ve nefs için bir vicdân kılmak, bu suretle kişiyi dünya ve âhiret saâdetine nâil eylemektir.

145) Âl-i İmrân âyet 31.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

HALVETİYYE TARİKATI

Halvetiyye tarikatı veya «Halvetîlik», şimdiye kadar gördüğümüz tarikatlardan pek çok yönlerîle ayrılır. Bazıları bu tarikata «tarikat fabrikası» da derler! Bunun sebebi de, halvetîlikten kaynaklanan ve müslüman Türk toplumunun hemen her çeşitten meslek erbabı arasında belki de en çok sempatizanı bulunan bir tarikattır. Bunun sebebi ise, Halvetîlik tarikatının, her sınıf ve zümrenin dinî, psikolojik ve sosyos-kültürel eğilimlerine uygun düşen prensipleri benimsemiş oluşudur. Bu yüzden bu tarikat, memleket sathına sür'atle yayılmış ve her köşede ve her sınıf ve zümre arasında teşkilâtlanma imkânı bulmuştur.

Tarikatın kurucusu :

Halvetiyye tarikatı, H. 718/1317 tarihinde (bir başka rivâyete göre ise H. 750/1349), diğer bir rivâyete göre ise H. 800/1397-98 tarihinde vefat etmiş bulunan Ebû Abdillâh Siracü'd-Din el-Gilânî el-Halvetî tarafından kurulmuştur. (146)

Şeyh Ebû Abdillâh lakabîle de meşhur olan bu zat, Lahcan'da doğmuş, oraya yerleşmiş, bilâhare Harzem'e giderek amcası Ahî Muhammed b. Nûri'l-Halvetî'ye intisâb etmiştir. H. 717/1317 de amcasının vefatı üzerine hilâfeti devralarak tarikatın şeyhi olmuştur.

Ebû Abdillâh, amcasının irşad makamına oturduktan kısa bir müddet sonra seyahata çıkmış, önce Tebriz yakınlarındaki «Huy» şehrine, daha sonra da Mısır'a, oradan da Hicaz'a giderek Hac ferizasını ifa etmiştir.

Daha sonra Sultan Üveys'in daveti üzerine Herat'a giden Ebû Abdillâh, H. 750 (diğer bir rivâyete göre 800) tarihinde vefat etmiştir.

Hazretin yedi defa Hacc'a gittiğini, sahrada dolaşırken bir gün içi boşalmış büyükçe bir çınar ağacı görüp halvete girdiğini ve bu ağacın kovuğunda kırk erbaîni (40×40) birbiri ardınca

146). Sadık Vicdânî Tumar-ı Turuk-ı Aliyyeden Halvetiyy S. 20 vd.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

tamamladığını, kurduğu tarikatın adına da halvetiyye denmesinin sebebinin bu olduğunu Lümezât rivâyet etmiştir. (147)

Halvetiyyede Silsile :

Halvetiyye tarikatının pek-çok kolları bulunduğunu, bundan dolayı da bu tarikata «tarikat fabrikası» dendiğini görmüştük. Bu, biraz da tarikatın prensiplerindeki tatbikat kolaylığından ve avam tabakası için kolaylaştırıcı unsurları ihtiva ettiğindendir.

Şimdi tarikatın belli-başlı kollarını ve istinat ettiği prensipleri görelim :

Rûşeniyye Kolu :

Halveti tarikatının ilk koludur. Bu kol, Şeyh Yahya Şirvânî'nin vefatından sonra Dede Ömer Rûşenî tarafından kurulmuş bulunan koldur.

Seyyid Yahyâ Şirvânî; İsmi Ömer, künyesi Ebû Ali, lakabı ise Siracüddin'dir. Haletiyye tarikatının en rûhanî şeyhi olduğu, tarikatın özellikle Anadolu'da yayılmasında müeessir olduğu rivâyet olunur.

Soyu İmam Mûsa Kâzım'a dayanan Seyyid Yahya, Şirvan'ın merkezi olan «Şemhâhî»» denen yerde dünyaya gelmiştir. İlmîle ahlâk fazîletini birleştirerek mümtaz şahsiyetinde teşekkül ettirdiği takvasîle etrafındakileri kendisine hayran bırakan Şirvânî, önce Tebrizli Sadreddin Halvetî'ye intisab etmiş, bir müddet sonra da aynı zatın damadı olmuştur. Halvetiyye tarikatının zikir esnasında okunan «Virdü's-Settâr» Şirvanî'nin eseridir.

Şirvanî'nin Halifeleri :

— Dede Ömer Rüşenî (Rûşeniyye kolunun kurucusu)
— Alâaddin Pîr Şükrullah el-Ensârî,
— Habib Karamânî,
— Mehmed Bahaeddin Erzincânî'dir.

147) Lümezât S. 131.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Halvetiyye Tarikatının Hususiyetleri :

Bu tarikatta, «Esma-i seb'a» (yedi isim), kalbi tasfiye, daima kelime-i tevhidi dilden eksik etmeme, masivadan uzaklaşma ve zikr-i celâl ile meşgul olma tarikat mensuplarının mürşidlerinden aldıkları ilk telkindir.

Bunlardan «Esma-i seb'a» şöyledir : Lâ ilâhe illallah, Hû, Hakk, Hayy, Kayyûm, Kahhâr.

Rûşeniyye kolu şeyhi Dede Ömer Rûşenî «esmâ-i seb'a»yı on-iki'ye çıkarmıştır. Bu maksatla ilâve ettiği terimlerse şunlardır : Vahhâb, Fettâh, Ehad, Samed.

Esmâ'i seb'a da icra : Yedi isim yedi daire kabul edilmiştir. Mürîdin hilâfet alması için bu yedi daireyi sırasîle tamamlamak lâzımdır. Ancak bu mertebeye yükselen sâlikte yavaş yavaş mükâşefe başlar. Bu makamlara ise: «Letâif-i İhsâniyye» ve «Envâr-ı Seb'a» denir. Kul ile halik arasında bulunan nur ve zulmetten ibaret olan yetmişbin örtünün kalkması bu sayede gerçekleşir. Tabiidir ki, bunları zahirî şekilde düşünmemek gerekir; zira perdelerin kalkması, kulun Hakk'a yaklaşması, kalb gözünün açılması mânâsınadır.

Bu yedi daire tamamlanıp, kurbiyyet'in kemâle erdiği ise, mükaşefe'nin feyz vermesîle anlaşılır.

Yedi makam şunlardır :

a) Nefs-i Emmâre : Bu, zulmet perdesîle örtülü bulunan makamdır.

b) Nefs-i Levvâme : Hafif zulmet perdesîle örtülü makamdır.

c) Nefs-i Milhime : Nur ve zulmet arasındaki perdelerle örtülü yerdir.

d) Nefs-i Râddiye : Hicapların devamlı incelmeye yüz tuttuğu makamdır.

e) Nefs-i Mutmainne : Nuraniyete yükselen hicaplar makamıdır.

f) Nefs-i merdiyye : Hissedilir olan ve hissedilemeyen hiç bir

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

perdenin kalmıdığı makamdır. (Dön Rabbine sen ondan, O da senden razı olarak!.. Yûnus suresi âyet 62)

g) Nefs-i Kâmile : Nefislerin nihayet bulduğu makamdır.

Halvetiyyede zikir usûlü :

Zikr'in icrası esnasında mürîd, kıbleye karşı oturduktan sonra bütün mâsivayı hatırından çıkarmış olduğu halde Allah Taâlâyı mülahaza ederek önce başını sağ omuz tarafına çevirip «Lâ-ilâhe», sonra sol tarafa göğsü üzerine doğru çekip, darp edâsîle «İllallah» der. Bu 33'den başlayıp 165 defaya kadar tekrarlanır.

Sonra «İsm-i celâl», daha sonra da «Esma-i Seb'a»dan bir tanesini şeyhinin gösterdiği sıraya göre icra eder. Bu usûlün İbrahim Zahid Gılânî veya Cüneyd Bağdâdî'den geldiği rivâyet olunur.

Sonra Hakk'ı zikre başlanır ki, burada önce tevbe istiğfar getirilir. İstiğfar şöyledir : «Estağfirullah el-Azîm ellezî lâ ilâhe illâ hüve'l-Hayyi'l-Kayyûm ve etûbu ileyh» bu yüz defa tekrarlanır.

Bunu müteakip yüz kerre «salevat-ı şerife» getirilir. «Allahümme Salli alâ Seyyidinâ Muhammedin abdike ve nebiyyike ve habibike ve rasûlik»

Böylece, istiğfar ve salevat ile başlayıp, yedi ismin ilkinin esrarının keşfinden sonra, diğerine geçmek suretile zikirleri bu minval üzere tamamlamak sevr-ü sülûk'un mânevî bir kanunudur. Bu kanun sayesinde mürîd, menzilleri geçip, mertebeleri tamamlayacak, hilafet makamına yükselerek diğer kimseleri irşad edebilecektir. Buna tarikat lisanında «Tekmil-i merâtib» ve «Kat-ı Menâzil» denir.

Halvetiyye tarikatında bir mürîd, şayet o anda şeyhinin yanında değilse, esma-i seb'â'nın tamamına devam eder. Şeyhinden ayrılık mürîd için ekseriyetle şanssızlıktır! Bu gibi beklenmedik hallerde mürîd, esma'i seb'a'yı yüz bine kadar çeker. Bu vazifeyi noksansız olarak yerine getirdikten sonradır ki, hilafete hak kazanabilir.

Zikr'in toplu hallerde yapılması durumunda, bütün tarikat mensupları zikre iştirak ederler. İhvanın âşina olanları halkanın sağ tarafına, âşina olmayanlar da sol tarafına dizilirler. Şeyhin

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

işaretine göre ayakta veya otururak zikirden sonra «devran»a başlanır. Devran, semâhan'ın işaretile ayakta, topluca sağa ve sola yürüyerek yapılır.

Devran tekkelerde sık sık yapılan, özellikle tarikat mensuplarının da kolaylıkla iştirak edebilecekleri ve son derece zevkli geçen bir zikir şeklidir.

Zikrin ve devran'ın icrasını müteakip topluca tekkenin ikramı misafirlere sunulur. İkram faslı usule göre namazdan sonra zikre başlamadan da olabilir. Bunun için kesin bir kural yoktur. Şu kadar ki, zikrin namaz vakitleri ile münasebetine mümkün mertebe dikkat olunur.

Halvetiyye tarikatının Dede Ömer Rûşenî tarafından kurulduğuna işaret ettiğimiz ilk kolu olan Rûşenîlik, Akkoyun'lu Hükümdarlarından Sultan Hasan'ın (H. 871 - 882/1478) ve Sultan Yakub (883 - 896/1378 - 1490) un daveti üzerine Tebriz'e giden ve 892 tarihinde orada vefat eden Aydınlı Dede Ömer'in vefatından sonra çeşitli şubelere ayrılmıştır.

Rûşeniyye'nin kolları :

— Demirtâşiyye kolu (Kurucusu Mehmet Demirtâşî vef. 935/1529)

— Gülşeniyye kolu (İbrahim Gülşenî vef. 940/1533)

— Sezaiyye kolu (Hasan Zezaî vef. 1151 - 1738)

— Haletiyye kolu (Hasan Haletî b. Aliyyu'l-A'lâ vef. 1329 - 1911)

Gülşeniyye Kolu :

Rûşeniyye'nin kollarından en çok tanınanı, bilhassa Anadolu'da teşkilâtlananı «Gülşeniyye» koludur. Bu tarikat, aslen Diyarbakırlı olan İbrahim Gülşenî isimli bir zât tarafından kurulmuştur.

H. 826/1423 tarihinde Diyarbakır'da doğmuş bulunan İbrahim Gülşenî, küçük yaşta babasını kaybetmiş olup, amcası Seyyid Ali'nin himayesinde yetişmiştir. Tahsilini ikmâl için Tebriz'e kadar giden Gülşenî, Uzun Hasan'ın ünlü devlet adamlarından

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

«Mevlâna Hasan»ın dikkatini çekmiş, kendisinde üstün bir kabiliyet gören Mevlâna Hasan, küçük İbrahim'i Dede Ömer Rûşenî'ye teslim etmiştir.

Böylece başlayan tasavvufî neş'esi, Dede Ömer'in iltifatına mazhar oluşile noktalanan Gülşenî, Şeyhinden hilafet aldıktan sonra bir müddet Tebriz'de Sultan Yakub'un Rûşenî namına yaptırdığı Zaviye'de irşad vazifesini icra ettikten sonra Diyarbakır'a gelmiştir. Ancak burada fazla kalmayarak önce Ruha'ya, oradan da Kudüs yoluyla Mısır'a gitmiştir. Mısır'da kendisine karşı derin bir ilgi vardı. Nitekim halifelerinin ısrarları üzerine buraya yerleşmiştir.

Başta Mısır Sultanı «Guri» olmak üzere geniş bir halk kitlesi kendisine derin bir muhabbetle bağlandı ve intisab etti. Sultanın kendisine bir zaviye yaptırması üzerine «el-Müeyyediyye» deki zaviyeye yerleşti ve burada ilk olarak kendi ünvanını taşıyan «Gülşeniyye Dergahı»nı kurdu.

Uzun müddet Mısır'da kalan Gülşenî, Yavuz Sultan Selim'in Mısır'ı fethinden sonra da buradaki irşadlarına devam etti. Hatta kendisine Osmanlı ordusundan pek çok paşa Yeniçeri de intisab etti. Artık Gülşenî'nin şöhreti İstanbul'a, hatta Anadolu'ya da yayılmıştı.

Nihayet Kanûnî Sultan Süleyman kendisini İstanbul'a davet etti. Bu davete icabet eden Gülşenî, bir müddet İstanbul'da kaldıktan sonra tekrar Mısır'a gitti ve H. 935/1352 - 29 tarihinde Mısır'da hayata gözlerine yumdu.

İbrahim Gülşenî, Halvetîlikle Mevlevîliği birleştirmek istemiştir. Nitekim Mevlevîliğe nazire, aynı zamanda bir cevap niteliği de taşıyan ve kırk günde kırkbin beyt nazmettiği rivâyet olunan «Mâ'nevî» isimli meşhur eserini bu maksatla derlediği söylenir.

Ayrıca İbn Fadl'ın «Kadise-i Tâiyye» sine nazire de yazmıştır.

Gülşenî'nin bu eserlerinden başka eserleri de vardır. Meselâ :

— Tabakat-ı Gülşenî, Fî Tahkîk-ı Ebyâti'l-mesnevî,
— Behcetü'l-Ebrâr ve Lemeâtü'l-Esrâr,
— Dibâce-i Mânevî,
— Gazeliyât-ı Gülşenî,
— Nefise-i Uhreviyye,

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

— Pendnâme-i İbrahim Gülşenî,
— Rubâiyyat-ı Gülşenî,
— Çoban Nâme,
— Şerh-u Beyti'l-Evvel, min Mesnevi-i Mâ'nevî.

Gülşeniyye Tarikatında zikir :

Gülşeniyye tarikatın Halvetiyye'nin bir kolu bulunduğundan onun zikir ve «evrâd» (belirli sayıda çekilen tesbih) sistemini aynen benimsemiş olmakla beraber, buna bazı ilâveler de yapmıştır. Bunları şöylece sıralayabiliriz :

— **Evrâd-ı Fethiyye** : Allahümme yâ Latîf, Kâim, yâ Hâfız, yâ Dâfî', yâ Mâni'yâ Râfi' yâ Allah.

— **Evrâd-ı Kahriyye** : Kâdir, Muktedir, Kavî, Kâim, Kayyûm,, Kuddûs, Kadîr, Kâhir,

Bu iki evrâd, yatsı namazından sonra kırkar kerre tekrarlanır.

Ayrıca Gülşenî tarikatında vakit zikirleri de vardır. Bunlar sabahın fecir vaktinden sonra icra olunan : Yâ Dâfiî, yâ Mânî, yâ Allah olup 450 kerre belayı def' için tekrarlanır. Öğle namazından sonra ise 470 kerre : Yâ Râuf, yâ Vedûd, yâ Allah denir.

Kalb huzurunu temin maksadile ikindi namazından sonra : Yâ Bâsıt, yâ Muizz, yâ Allah diyerek 275 kerre tesbih çekilir.

Akşam namazından sonra : Yâ Rahîm, yâ aziz, yâ Allah lafızları 415 kerre tekrarlanır.

Bunların dışında bol bol Kur'an-ı Kerim okumak bu tarikatın tavsiyelerindendir.

Bilahare Gülşeniyye kolu, «Sezâiyye» ve «Haletiyye» diye iki kola ayrılmıştır.

Cemâliyye Tarikatı :

Bu tarikat, «Çelebi Halife» diye tanınan Amasyalı Cemâlü'd-Din Aksarayî tarafından kurulmuş olup Halvetiyye'nin feyzinin bir devamı mahiyetindedir.

Merzifon'un Borlu kasabasında yetiştikten sonra İstanbul'a

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

gelmiş ve burada Kocamustafa Paşa semtinde halen türbesinin bulunduğu yerde irşada başlamıştır.

Cemâleddin Aksarayî, Osmanlı ulemâsı arasında hatırı sayılır bir mevki sahibi olanlardandır. Çok talebe yetiştirdiği, derslerini dinlemeye gelenlerin kalabalık oluşu sebebîle zaman zaman derslerini yüksekten anlatmak için at üzerine bindiği rivâyet olunur. Bu rivâyet evinden medreseye giderken at üzerinde ders anlatarak gittiği şeklinde de variddir. Bundan dolayı kendisine «Keşşaiyyûn» dendiği de söylenir.

Din ilimlerinde kemâl mertebesine ulaştıktan sonra Zeyniye tarikatı şeyhlerinden «Hacı Halife»ye intisab eden Aksarayî, bilâhare Halvetî şeyhlerinden «Abdullah Karamanî»ye intisab etmiş, O'nun vefatından sonra da Tokatlı Tahirzade'ye, O'nun da vefatını müteakip «Bahaddin Erzincânî»ye intisab ederek sülûkunü tamamlamıştır.

Sülûkunü ikmâlden sonra Amasya'ya yerleşen Cemâleddin, Padişah II. Bayezid'in daveti üzerine İstanbul'a gelmiş, Koca Mustafa Paşa ismîle bilinen dergâhta irşada başlamış, dokuz sene feyz vermiştir. Bu sırada Padişah'ın zaman zaman kendisini ziyaret ederek duasını aldığı da söylenir.

H. 899/1494 tarihinde Hac ferîzasını ifa etmek üzere Hicaz'a giden Cemâleddin Aksarayî, hac dönüşü Şam'da «Tebuk Koruru» denen mahalde rahmete kavuşmuştur. (148)

Cemâliyye'nin Kolları : (149)

a) Sünbüliyye, (Şeyh Sünbül Sinan tarafından temsil olunur vef. H. 936)

b) Şabaniyye, (Şeyh Şaban Velî tarafından temsil olunur vef. H. 976)

c) Karabaşıyye, (Karabaş Velî tarafından temsil olunur vef. H. 1107)

---

148) Sadık Vicdânî Tumar-ı Turuk-ı Aliyye S. 41.

149) Şeyh Şahabeddin Ahmed Dürdürî tarafından temsil olunan Dürdüriyye ile Şeyh Malikiyyü's-Savi tarafından temsil olunan Sâviyye de bu kollar arasında zikrolunur. (Bk. Haririzâde e.g.e. S. 165 vd.)

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

d) Nasûhiyye, (Nasûhî Mehmet Efendi tarafından temsil olunr vef. H. 1130)

e) Bekriyye, (Mustafa Bekrî Efendi tarafından temsil olunur vef. H. 1162)

f) Kemâliyye, (Şeyh Muhammed Kemâleddin Efendi tarafından temsil olunur vef. H. 1199)

g) Semâniyye, (Şeyh Muhammed Abdü'l-Kerim Efendi tarafından temsil olunur vef. H. 1189)

Sünbüliyye Kolu :

Bu kol, Şeyh Sünbül Sinan Hz. tarafından kurulmuştur. Merzifon cıvarında Borlu kasabasının Hamideli köyünde doğmuş bulunan Sümbül Sinan, Kaya bey isimli bir zat'ın oğludur. Bilâhare İstanbul'a gelen Sünbül Sinan, önce Efdalzâde'den kitâbi ilimler öğrendi, bilâhare tasavvufa merak duyarak «şeyh Cemâleddin Halvetî»ye intisab etti. Dört sene burada kalıp şeyhinden feyz ve irşad için izin aldıktan sonra Mısır'a gitti.

Bilâhare Hacc için Mekke'ye giden Sünbül Sinan, Şeyhi Cemâleddin Halvetî'nin de Hacca gelirken yolda vefat ettiğini öğrenir, bu arada şeyhinin, kızı Şafiye ile evlenmesini de vasiyyet ettiğini öğrenerek, şeyhinin vasiyetini yerine getirir ve 33 sene vasiyet üzere şeyhinin makamında irşada devam eder.

«Devran-ı Sofiyye» adı verilen sema hakkındaki sohbetlerile derin bir ilgi toplayan Sünbül Sinan efendi, devrin padişahı Yavuz Sultan Selim'in de hocası olmuştur. (150)

Sünbül Sinan efendinin günümüze intikal eden eserleri şunlardır :

— Risâletü'l-Etvâri's-Seb'a,

— Risâle-i Tahkîkiyye,

— Risâle Fi'z-Zikr,

---

150) Rivayete göre Yavuz Sultan Selim Mısır fethinden dönerken Şam'a uğrar, orada tanımadığı bir zat ansızın karşısına çıkarak: Zaferin mubarek olsun, fakat İstanbul'a vardığında Sünbül Sinan'dan uzak kalmayasın! der ve yanından kaybolur! Böylece Yavuz, ilk iş olarak şeyhi ziyaret eder, kendisini de müridliğe kabulünü diler! (Tafsilat için Bk. Dr. H. Küçük, Tarikatlar ilgili bölüm).

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

— Tezkire-i Halvetiyye.

Şeyh Sünbül Sinan Efendi'nin, bu gün de kendi ismîle maruf bulunan Kocamustafa Paşa semtindeki dergâhı ve orada halen mevcut bulunan zikir odası günün her saatinde binlerce İstanbul'lu ve yabancı tarafından derin bir muhabbet ve hayranlıkla ziyaret olunur. Hatta dergâh müştemilâtı içerisinde bulunan bir de kuyu vardır ki, burası şeyh efendinin himmetîle derdi olanların dertlerine şifa vadeden mübarek bir kuyudur. Başına bir örtü koyup kuyu ağzından bakıp dipteki suyu görebilenin derdine deva olacağı inancı el'an yaşamaktadır. Bu maksatla, Sünbül Sinan Efendi'nin mânevî ruhaniyyetinden ümitle çeşitli dertlere müptelâ kimseler bu kuyuyu aynı heyecanla ziyaret ederler!.. Doğrusunu Allah bilir. Fakat önemli olan bizce, saf ve temiz kalbli insanların samimiyetleridir.

Yüce mevlâ diğer gönül sultanları gibi bu mübarek zatın şefaatini de cümlemize nasîb eylesin.

Şabaniyye Kolu :

Dolaylı olarak Halvetiyye tarikatına bağlı olan bu kolun temsilcisi, «Şeyh Şaban-ı Velî» namîle maruf bulunan, dolayısîle bir kısım gönül ehlî Halvetî tarafından da Anadolu'nun «Evtad-ı Erbaa»sı olarak kabul olunan : Hacı Bektâş Velî, Mevlâna Celâleddin Rûmî, Hacı Bayram Velî'den sonra dörtlü zincirin son halkası olarak kabul olunan zattır.

Şeyh Şaban Velî, Kastamonu'nun Taşköprü kazasında Harmancık mahallesinin Çifte Hacılar sokağındaki mütevazî evinde dünyaya gelmiştir. Henüz genç yaşta iken ulûm-i tahsil için İstanbul'a gitmiş, burada devrin sayılı âlimlerinden tefsîr, hadîs, fıkıh gibi ilimleri okumuştur.

Bu arada tasavvuf ve halvete meylederek gönül ehlî kimselerle münasebet tesis etmeğe başlamış ve memleketini ziyaret için yola çıkmış, yolda giderken Bolu'da Cemâliyye Tarikatı halifelerinden «Hayreddin Tokadî»yi ziyaret etmiş ve kendisine intisab etmiştir. Uzun süre orada kalıp şeyhinden irşada me'zun olduktan sonra Kastamonu'ya gelen Şeyh Şaban Velî, burada önce Honsalar Camiinde vaz'a başlar, bilâhare «Hisar Ardı» denen ve bu gün dergâhın bulunduğu yerde, Halvetiyye Şeyhlerinden

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

«Sünnetî Efendi» tarafından yaptırılmış bulunan dergâhta irşa-başlar.

H. 976/1568 tarihinde rahmet-i Rahmân'a kavuşan Şeyh Şaban Velî, ebediyata intikaline kadar burada feyzine devam eder. Halifeleri vasıtasile Anadolu'nun muhtelif bölgelerinden başka, Fas ve Hicaz bölgelerine kadar yayılmış bulunan Şeyh Şaban Velî'nin şöhreti ve menkıbevî hayatına dair hayranlık duyguları, günümüzde de bütün sıcaklık ve berraklığile terennüm olunmaktadır.

Nitekim gerek dergâhına, gerekse müştemilâtındaki camiine en ufak bir hizmette bulunabilmek arzusûle günün her saatinde dolup taşanlar, ulu sultanın mânevî huzurunda derin bir huşû içinde bekleşirler (151)

Şabaniyye'nin Kalları :

— Karabaşıyye, temsilcisi Ali Alâaddin Arapgirî vef. 1097/1685

A — **Nasuhiyye,** B — **Bekriyye :**

Nasuhiyye'nin alt kolları şöyledir :

a) **Çerkeşiyye** (Mustafa Çerkesî tarafından kurulmuştur. Vef. 1229/1813)

b) **İbrahimiyye** (Kuşadaviyye) Kuşadalı namîle maruf Şeyh İbrahim isimli bir zat tarafından kurulmuştur. (Bk. İbrahimiyye)

c) **Haliliyye** (Geredeli Hacı Halil isimli bir zat tarafından kurulmuştur. Vef. 1260/1844)

---

151) Rivayete göre bir defasında dergâhına hizmet edenlere Şeyh Şaban Veli Hızır Aleyhisselamı göndermiş, Hızır (A. S.) da: Ne dileğiniz varsa söyleyiniz!..» demiş. İşte her an Hızır Aleyhisselâm'ın gelme ihtimali olabilirmiş! Fakat ne zaman geleceği belli olmaz ise de ekseriya günün dar zamanı olan akşam vakti gelebileceği ihtimali daha kuvvetli imiş. Bu maksatla ve genellikle akşam aralığında türbesinin etrafı ziyaretçilerle dolup taşmaktadır.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

B — **Bekriyye'nin alt kolları :**

a) Kemâliyye,

b) Hafniyye,

c) Sümmaniyye,

d) Feyziyye,

e) Ticaniyye,

f) Dırdırıyye,

g) Sâviyye.

Bunlar arasında özellikle Şabaniyye'nin en çok şöhret bulmuş bir kolu olarak tanınanı «İbrahimiyye» dir. Elde mevcut kaynakların verdiği bilgilere göre diğerleri pek fazla varlık göstememişler isede, İbrahimiyye el'an feyzini vermekte devam etmektedir. Şu halde bunu biraz daha yakından tanıyalım.

İbrahimiyye Kolu : (Kuşadalı Aziz)

Nisbeti itibarîle Şa'bâniyye tarikatının Karabaşıyye, oradan da Nasûhiyye ve Çerkeşiyye kolları silsilesini devam ederek Halvetiyye'nin muhabbet meş'alesini devam ettiren ve «Kuşadalı Aziz» lakabîle de maruf bulunan «Şeyh İbrahim» isimli bir zât tarafından kurulmuş bir koldur.

Kuşadalı İbrahim namîle ma'ruf bulunuşu, elde mevcut kaynakların verdiği bilgiye göre, Aydın'ın Kuşadası kasabasında doğmuş oluşundandır. Şeyh İbrahim 1178 H. (bir diğer rivâyete göre 1188/1174) tarihinde burada dünyaya gelmiştir.

Zamanın icaplarına göre iyi bir tahsil gördükten sonra kendisini tasavvufa vermiş bulunan Kuşadalı, bilahare Mısır'a giderek orada da bir çok gönül ehlî zevatla görüşmüştür. İstanbul'a dönüşünde bir müddet Fatih'teki «Feyziyye Medresesi» ne de devam ettikten sonra İmam rütbesine yükselmiştir.

Bilâhare İstanbul Aksaray'da Sinekli Bakkal semtinde Usturacı Halil isminde bir zât tarafından yaptırılan dergâhta irşada başlamış, kısa zamanda şöhreti etrafa yayılmıştır. Bir müddet sonra dergâhın yanması üzerine, devrin padişahı Sultan II. Mahmut tarafından dergâh yeniden yaptırılmak istenmişse de,

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Şeyh Padişah'ın bu teklifini «artık dergâhlarda feyz kalmadı, bu yüzden de dergâha lüzûm kalmadı!» diyerek reddetmiştir. (152)

İki kerre de Hacca gittiği bilinen Kuşadalı, H. 1262 tarihinde ikinci Hac seferi için yola çıkmış, Hac vazifesini ifa ettikten sonra veda ziyareti için Medine'ye gelirken «Râbığ» denen mevki (153) de koleraya yakalanmış ve orada hayata gözlerini yummuştur. Vefat tarihi hakkında verilen malumatlar birbirine uymamakta ise de, kendi halifelerinden Aydî Baba ve Zâkir Şükrü'nün verdikleri malûmata göre, vefat tarihi H. 1263'dür. (Cenab-ı mevlâ şefaatine nail buyursun)

Kuşadalı'nın silsilesi :

Kuşadalı'yı halvetîliğin menşe'ine ulaştıran silsile şöyledir : (154)

— Ali Beypazârî	Vef. 1818
— Mustafa Çerkeşî	« 1813
— Muhammed b. Muharrem Zoravî	« ? (vefatı meçhûl)
— Abdullah Rüşdü (Mudurnulu)	« 1717
— Muhammed Nasûhî el-Üsküdârî	« 1685
— Ali Karabaşî (Arapgirli)	« 1661
— Mustafa Muslihiddin (Kastamonî) Çelebi	« ? (vefatı meçhûl)
— İsmail Çorûmî	« 1674
— Ömer el-Fuâdî	« 1636
— Abdülbâkî İskilibî	« 1588

152) II. Mahmud Vak'a-i Hayriyye» denilen olay neticesinde yeniçerileri imha etmiş, bu arada yeniçerilerle münasebetleri bulunduğu gerekçesile Bektâşiliği de kapatmış, bütün Bektâşî tekkelerini ve dergâhlarını ya kapatmış, veyahut da başka tarikatlara devrolunmasını emretmişti ki, Padişahın bu hareketi gönül ehli zevatın hoşuna gitmemiş, hatta onları incitmişti! Bu sebeple olacak ki, Kuşadalı da Padişahın teklifini reddetmiş olmalıdır. (Sultan Mahmud'un yeniçeriler ve Bektâşilerle ilgili harekâtı hakkında geniş bilgi için Bk. Dr. H. Küçük Tarikatlar isimli esarin ilgili bölümleri).

153) Râbiğ, Mekke ile Medine arasında Kızıl Denize yakın bir vâdide bulunan köyün adıdır. (Kamûs ter. Râbiğ Maddesi).

154) Sâdık Vicdânî (Tomar-ı Turuk-ı Aliyyeden Halvetiyye ilgili bölüm.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

— Şeyh Şaban Velî « 1568
— Hayreddin Tokadî « 1528
— Cemâleddin Halvetî « 1497
— Pîr Muhammed Erzincânî « 1464
— Pîr Seyyid Yahyâ Şirvânî « 1457
— Sadreddin Hayâvî « 1455
— İzzüddin Halvetî « 1434
— Ahî Emre Muhammed Halvetî « 1399
— Siracüddin Ebû Abdillâh Ömer el-Halvetî el-Lâhcî « 1397

MARMARA ÜNİVERSİTESİ

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

AHMEDİYYE TARİKATI

Halvetiyye Tarikatının bir şubesidir. Tarikatın temsilcisi bulunan şeyh Ahmed Şemseddin, aynı zamanda «Yiğitbaşı» lakabîle de tanınır. (155) Aslan Marmaralı olup, hayatı hakkında sahih bilgi mevcut değildir.

Uşaklı şey Alâaddin Uşşâkî'den irşada me'zun olduğu söylenir. Şeyhinden irşada mezun olduktan sonra önce Manisa'ya giderek irşada başlar. Bir ara İstanbul'a da giden Ahmed Şemseddin tekrar Manisa'ya döner ve ölümüne kadar burada irşada devam eder. H. 910/1504 tarihinde Manisa'da vefat ederek aynı yere defnolunur.

Kendi şöhreti pek yaygın olmamakla beraber, irşada mezun ettiği halifeleri vasıtasîle Anadolu'nun dört bir yanına feyzi dağılmış bulunan bu zat'ın temsil ettiği tarikatın şubeleri pek çoktur. Belli-başlıları ise şunlardır :

— Ramazaniyye şubesi (Ramazaneddin Mahfî vef. 1025/1616)
— Cihangiriyye (Şeyh Hasan Burhaneddin vef. 1074/1664-64)
— Behûriyye Şeyh Muhammedü'l-Behûrî er-Rûmî (vef. 1039/1629)
— Raûfiyye (Raûfî Efendi vef. 1170/1756-57)
— Cerrahiyye (Nûreddin Cerrahî vef. 1133/1721)
— Sinaniyye (Ümmü Sinan vef. 976/1568)
— Muslihiyye (Mustafa Muslihiddin vef. 1099/1697-98)
— Zühriyye (Seyyid Ahmed Zührî vef. 1157-1744)
— Uşşâkıyye (Hasan Hüsameddin vef. 100-/1592)
— Cemâliyye (Mehmed Cemaleddin vef. 1164/1751)
— Salâhiyye (Abdullah Selâhaddin vef. 1198/1783-84)

155) Şeyh Ahmed'in davranışındaki mertlik ve cesaret sebebile kendisine bu lâkabın verildiği, bir başka rivayete göre ise bir defasında İstanbul meşayihi arasında çıkan ihtilafı bitaraf olarak da dirayetli bir şekilde hallettiğinden dolayı kendisine «Yiğitbaşı» lâkabı'nın verildiği rivayet olunmaktadır. Kendisi hakkındaki rivayetler için Bk. Haririzâde a.g.e. v. 92 ve Sadık Vicdânî a.g.e. S. 91. vd.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

— Câhidiyye (Câhidî Ahmed vef. 1170/1757)

— Mısrıyye (Niyazı Mısrî vef. 1105/1692-93)

Şimdi bunlardan bilhassa Anadolu'da derin bir ilgi görmüş ve teşkilât kurmuş, günümüzde de gönül ehli sempatizanları vabıraktıkları mânevî feyze devam edenlerinden bir kısmını biraz daha yakından görelim.

Mısrıyye Kolu : (Niyazı Mısrî 1105/1693)

Mısrıyye, büyük sûfî Niyazı Mısrî tarafından temsil olunan Halvetî tarikatının bir koludur.

Asıl adı Mehmed Niyazı olan bu zât, Nakşıbendiyye dervişlerinden Ali Efendi'nin oğludur. H. 1027/1618 tarihinde Malatya'nın Soğanlı köyünde dünyaya gelmiştir. Çocukluk yaşlarında iken önce Medine'ye, oradan da Mısır'a giderek devrin icaplarına göre iyi bir tahsil görmüş bulunan Niyazı, Ezher'deki tahsilini müteakip, Bağdad ve Kerbelâ gibi şehirlerde Kadılıklarda bulunmuştur. Bilâhare İstanbul'a gelerek Sultanahmed cıvarındaki «Sokullu Mehmed Paşa» Medresesinde ders vermeğe başlamıştır. İlk defa burada bulunduğu sırada irşâd faaliyetlerine de başladığı bilinmektedir.

Niyazı Mısrî'nin «Mısrî» lakabını alışı, tahsil hayatının büyük bir kısmının Mısır'da geçmiş oluşu sebebîle olduğu sanılmaktadır. İrşâda başlayışı hakkındaki rivâyetlerden bir diğeri ise, Mısır'da tahsilini ikmâl ettikten sonra önce Elmalı'da Ümmî Sinan'dan tarikat feyzini tamamlayarak Bursa'ya geldiği, orada «Abdal Çelebi» isimli bir zâtın kendisi için yaptırdığı bir tekke'de irşâda başladı şeklindedir.

Diğer taraftan Fazıl Ahmed Paşa'nın Sadrazamlığı zamanında Edirne'ye gittiği, bu arada Selimiye Camiinde irşâdla meşgul olurken bazı devlet erkânı tarafından konuşmaları şüpheli görülerek kendisinin Limmi adasına gönderilerek orada ikâmete mahkûm edildiği görülür. (156)

---

156) Mısri'nin Edirne haraketi, Padişah II. Ahmed zamanında ilan olunan Avusturya seferi sırsındadır. Nitekim maiyyetinde kalabalık bir müridan kafilesile Edirneye gelen şeyh, bir anda dikkati çeker, bu arada

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Oniki sene Limnide kaldıktan sonra H. 110 tarihinde tekrar Bursa'ya dönen Mısrî, bu sırada sefer hazırlıkları içinde bulunan devlete hizmet gayesîle «Taraf-ı Hak'tan sefere memur olunduk» diyerek Edirne'ye gelir ise de, bu hareketi de şüpheli görülerek Gelibolu'ya, oradan da tekrar Limni'ye sürülür ve 1105/1693 tarihinde orada hayata gözlerini yumar. Kabr-i şerifî de aynı yerde bulunan Niyazı Mısrî'nin vefatına şu tarih düşürülmüştür: (Rahmatullahi aleyh)

«Rûh-i Mısrî mahfil-i âliye peryâz eyledi
Eyliye Mısrî efendi kasr-ı andî cây-gâh»
«Pervâz edince adne dedim Nâzım tarih
Cân-ı aziz-Mısrî bir kumru gibi uçtu».

Niyazı Mısrî tasavvuf ve Tarikatlar dünyasının renkli simalarındandır. Çoğu zaman kendisini anlayamayan, bu yüzden de çeşitli mahrûmiyetlere düçâr kılan bir tecelli yakasını bırakmamıştır. Zaman zaman vecd halinde iken bazı hakikat pırıltılarını ifade eden bu büyük mutasavvıf, avammın anlayış kapasitesi dışına da çıkmış olduğundan zihinleri ve gönülleri bulandırıyor şeklinde bir takım kimseler tarafından aleyhinde propogandalar yapılmıştır. Halvetî şeyhlerinden Nazmi «Hediyyetü'l-İhvan» isimli eserinde Niyazı Mısrînin bu hallerini «Mertebe-i cünûn» (delilik mertebesi) şeklinde nitelendirmiştir. Halbuki Niyazı Mısrî, ekseri sözleri, bilhassa manzûm eserlerîle geniş çapta ilgi toplamış, yüzbinlerin gönüllerini fethetmesini bilmiş ulu bir sultandır.

Meselâ O'nun divanından bir parça görelim:

TEVHİD

Zihî kenz-i hafî k'anden her vâr olur peydâ
Gehî zulmet zuhur eyler gehi envâr olur peydâ

Zihî deryâ'yı vahdet kim kesilmez her giz emvacı
Bu kesret âlemi andan doğup nâçâr olur peydâ

---

siyasî hasımlerinin de menfî telkinleri neticesinde devlet aleyhine ihtilâl yapabilir gerekçesile sefere katılmasına müsaade olunmayarak geride kalıp dua ile yardımda bulunması teklif olunur. Bir süre sonra da Limniye sürülür.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Ne sihri bü'l-acebdir kim bu yüzden görünür ağyâr
O yüzden gayrı yok tenha gelir didâr olur peydâ

O yüzden görünen a'yan şem'-i cemâlinde
Felekler de görür ânı döner devvâr olur peydâ

Taşınır günde yüzbin cân adem iklimine her dem
Gelir yüzbin dahi andan bulur a'mâr olur peydâ

Dışın içe hayâlâtı için dışa zuhûratı
Birinden o birine tuhfeler her bâr olur peydâ

Bu devr ile gelibdir enbiyâ mürsel mertibce
Gehî mü'min zuhur ider gehî küffâr olur peydâ

Tecelli eyledikçe ol saray-ı sırr-ı ahfâda
Bu dört âlemi içre satı bâzar olur peydâ

Anın zâtına gayet su'una her giz nihayet yok
Anınçün her bir isminde gelir bir gâr olur peydâ

Tecelli eyler ol dâimcelâl-ü geh cemâlinden
Birinin hasılî cennet birinden nâr olur peydâ

Cemâli zâhir olsa tez cemâli yakal ânı
Görürsün bir gül açılsa yanında hâr olur peydâ

Bu sırdandır ki bir kâmil zuhur etse bu âlemde
Kimi ikrar eder ânı kime inkâr olur peydâ

Velî ârif celâl içre cemâlini görür dâim
Bu hâristanın içinde ana gülzâr olur peydâ

Ne sırdır kim iki kimse nazar kılur bu ekvana
Bir ancak görür dârı bire deyyâr olur peydâ

İki umman-ı vahdettir yüzü sahray-ı kesretdir
Yüzün gören görür ağyâr içinde yâr olur peydâ

Alan lezzâtı birlikten halâs olur ikilikten
Niyazı kande baksa ol heman didar olur peydâ

Görür ol kenz-i mahfîden nice zahir olur peydâ,
Bilir her nek-i sûretten nice esrâr olur peydâ.

Niyazi Mısrî'nin temsil ettiği tarikat belki pratikte diğerleri gibi teşkilâtlanmış değildir; fakat onun, gönüllere kurulmuş mü-

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

habbet tahtı, asırların ötesinden sürüp gelen mânevî rayıhası sayesinde saltanatının imtiyazını muhafaza etmektedir.

İrili-ufaklı bir-çok eseri de varsa da bilhassa divanı meşhurdur.

Cerrahiyye Kolu : (Nûreddin Cerrâhî)

Cerrahiyye, Halvetiyye tarikatı silsilesine mensup olup «Nûreddin Cerrâhî lakabîle meşhur olan, Şeyh Necmeddin Muhammed tarafından temsil olunan bir koldur. Özellikle merkezî İstanbul'da bir hayli sempatizanı bulunan bu kol, Cerrahpaşa Camii karşısında «Yağcızâde Konağı» denilen yerde ve 1083/1672-73 tarihinde dünyaya gelmiş bulunan Nûreddin Cerrâhî'nin feyzinin devam ettiği mânevî bir muhabbet menbe'ıdır.

Devrinin icaplarına göre iyi bir tahsil görmüş bulunan Nûreddin Cerrâhî, memuriyetle Mısır'a tayin olunur ise de, vazife mahalline gitmek üzere yola çıkmazdan bir gün evvel Üsküdar'daki «Selâmî Dergâhı»na uğrar ve oradaki Şeyh Ali Alâaddin Efendi'ye intisab ederek Mısır'a gitmekten vazgeçer.

Nihayet sülûkünü ikmal ettikten sonra şeyhinin emri üzere «Kethûdâ Canfedâ» Camiinde irşâda başlar. Bu sırada Beşir Ağa ve III. Ahmed'in gördükleri rü'ya üzerine, kendisi için yapılan dergâhta postnişin olur. Vefatına kadar irşâda devam eden Nûreddin Cerrâhî, H. 1133/1721 tarihinde hayata gözlerini yumar ve halen Karagümrük'teki dergâhına defnolunur.

Eserleri ve usûlü :

Nûreddin Cerrâhî'nin esûlü eserlerinde mündemiçtir. O'nun günümüze intikal etmiş eserleri :

— M ü r ş i d ,

— D e r v i ş â n ,

— R ı z â isimli eserleridir.

Ayrıca : Evrâd-ı Kebir, Vird-i Sağîr ve İlâhiyâtı ise tarikatının zikir usullerini ihtiva eden belgeler niteliğindedir.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Cerrâhî de zikir :

Rûşenî'nin oniki'ye çıkardığı esmâ, Cerrâhî tarafından yirmisekiz'e çıkarılmıştır. Ancak O, kendisi tarafından yapılan ilâvelere : Usûl, fürû', Tebeddülât, Tasarrufat gibi isimler vermiştir. Bunlardan her birisi şöyledir :

U s ü l : Lâ ilâhe illallah, yâ Allah, yâ Hû, yâ Hakk. yâ Hayy, yâ Kayyûm, yâ Kahhâr.

F ü r û ' : Yâ Vâhhâb, yâ Vâhid, yâ Ehad, yâ Samed, yâ Alîm, yâ Aziz.

Tebeadülât : Yâ Kâdir, yâ Kavî, yâ Celîl, yâ Cemîl, yâ Hâdî, yâ Mâlik, yâ Vedûd.

Tasarrufat : Yâ Kerîm, yâ Allah, yâ Bâsit yâ Allah, yâ Aziz yâ Allah, yâ Muizz yâ Allah, yâ Ganiyy yâ Allah, yâ Mâ'ni yâ Allah, yâ Lâtîf yâ Allah.

Zikr'in günlere göre icra şekli ise şöyledir :

Pazar günü : Lâ ilâhe illallah, yâ Vehhâb, yâ Kâdir, yâ Kerîm yâ Allah.

Pazartesi : Yâ Allah, yâ Fettâh, yâ Kavî, yâ Aziz, yâ Allah.

Salı : Yâ Hû, yâ Vâhid, Yâ Celil, yâ Bâsıt, yâ Allah.

Çarşamba : Yâ Hakk, yâ Ehad, yâ Cemîl, yâ Muizz, yâ Allah.

Perşembe : Yâ Hayy, yâ Samed, yâ Hâdî, yâ Ganiyy, yâ Allah.

Cuma : Yâ Kayyûm, yâ Alîm, yâ Mâlik, yâ Mânî', yâ Allah.

Cumartesi : Yâ Kahhâr, yâ Azîz, yâ Vedûd, yâ Latîf, yâ Allah. (156a).

Sinaniyye Kolu :

Halvetiyye tarikatı, Ahmediyye Şubesi'nin kollarındandır.

156a) Cerrahiyye Tarikatının son postnisini olan ve tarikatın zikir usûlünü kendine has uslûbile icra ederek büyük ilgi ve hayranlık toplamış bulunan Hacı Muzaffer Ozak 12 Şubat 1985 günü rahmete kavuşmuş ve Nureddin Cerrahi ravzasına defnolunmuştur. Mevlâ rahmet eylesin (âmin).

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Kol'un temsilcisi olan «Ümmi Sinan», kendisi devrin icaplarına göre âlim olduğu halde gördüğü bir rü'ya üzerine «Ümmi) mahlasını almıştır.

Asıl adı İbrahim olup, Bursa'da doğduğu sanılır ise de, Karaman'lı olduğu da rivâyet olunur. (157) Şeyh Ahmed Marmaravî'den icazet aldıktan sonra İstanbul'a gelmiş ve Topkapı civarında bir zâviye'ye yerleşerek irşâda başlamıştır.

H. 958/1551 tarihinde vefat ettiği sanılan Ümmi Sinan'ın kabri, Eyüp'te «Oluklu Bayır» daki dergâhtadır. Pek çok gönül ehlî tarafından sık sık ziyaret edilen Hazret'in türbesinin niyaz penceresinde şu beyt yazılıdır :

«Mürid-i Râh-ı Hakk'a kıblegâh-ı âşıkandır bû,
Edeple gir gözün aç, türbe-i Ümmi Sinan'dır bû.»

Ayrıca vefat tarihi hakkında muhtelif rivâyetler de varsa da aşağıdaki beytde düşürülen tarih şöyledir : (158)

«Elli sekizde rıhleti yazıldı, lâkin sıhhati
Allh'u âlem hâliyen gûş et bu beyt eder âyân,
Ol şeyh Hakkânî cemâl buldu visâl-i zü'l-Celâl,
Tarihi eyler sofiyâ bu lafz-Şeyhullah-beyan.»

Şemsiyye Tarikatı :

Tarikatın temsilcisi, Halvetiyye Şeyhlerinden Muslihiddin Efendi'nin talebesi olan «Şeyh Şemseddin»dir. «Sivâsî» lakabîle de tanınan bu zât, H. 926/1520 tarihinde Ziled'e doğmuş, yeter derecede tahsil gördükten sonra bir ara Necmüddin Şirvânî'ye intisap etmiş, nihayet Sıvas Valisi Hasan Paşa'nın yaptırdığı dergâhta irşâda başlamış, vefatına kadar burada irşâda devet etmiştir. 1004/1397 tarihinde vefat eden Sivâsî pek-çok eser vermiştir. Tarikatının en dikkate değer tarafı mürîdlerinin daima abdestli bulunmaları mecburiyetidir. Ayrıca beş vakit namazı camide cemaatle kılmak mecburiyeti de vardır. Oniki rekat teheccüd na-

157) Haririzâde a.g.e. S. 142 vd.
158) Haririzâde a.g.e. S. 143.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

mazı kılmak, sabah namazından sonra güneş doğuncaya kadar zikirle meşgul olmak, ikişer rekat ışrak ve istiaze namazı kılmak, sekiz rekat Duha namazı kılmak, akşam namazından sonra altı rekat evvâbîn kılmak bu tarikatın şartlarındandır. (159)

159) Sadık Vicdânî a.g.e. S. 115 vd.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

BAYRAMİYYE TARİKATI

Ankara şehri, kendisini koruyan mânevî bekçi Hacı Bayram Vlî sayesinde daima huzur içinde, mânen emniyette bulunmanın bahtiyarlığını yaşamıştır. Çünki, kendisini emniyette hissettiren ve ona moral veren büyük Velî Hacıbayram'ın gönüllere malolmuş mânevî tahtı orada bulundukça Ankara için kederlenmenin gereği yoktur!

Bayramiyye Tarikatı, tarikat erbabının dilinde ve mutlak mânada «Pîr» lakabîle anılan gönüller ve sultanlar sultanı «Hacı Bayram Velî» tarafından temsil olunmaktadır.

Hacı Bayram Velî H. 753/1352 tarihinde Ankara'nın Çubuksuyu kenarındaki «Zü'l-Fadl» (Solfasol) köyünde dünyaya gelmiştir. (160) Asıl adı Numan ise de, hocası «Ebû Hâmid Aksarâyî» (Somuncu Baba) ile buluşmaları bir kurban bayramına rastladığı için, şeyhi tarafından kendisine «Bayram» ismi verilmiştir. (161)

Hayatı hakkındaki bilgiler kesin olmamakla beraber, iyi bir tahsil gördüğü ilmî faaliyetlerinden, özellikle Melek Hatun tarafından yaptırılmış ve «Kara Medrese» ismîle bilinen Medresede hocalık yaptığından anlaşılmaktadır. (162)

Bilâhare Müderrislikten ayrılarak kendisini tasavvufa veren Hacı Bayram Velî, mürşidi Ebû Hâmid'e intisab ettikten sonra üç sene kadar Mekke ve Medine'de kalır, böylece Hac vazifesini de yaptıktan sonra Şam yoluyla tekrar Ankara'ya döner. (163)

H. 833 (bir başka rivâyete göre ise H. 753)/1449 tarihinde doğduğu yer olan Ankara'da hayata gözlerini yummuş olup, kabri kendi adını taşıyan cami avlusundadır.

Tarih boyunca, özellikle Ortaçağ'da Anadolu'nun stretejik durumu itibarîle müstesna bir önem taşıyan Ankara, Bayramiyye Tarikatının merkezi oluşu ile de ayrı bir değer kazanmış bulunu-

---

160) Taşköprülüzâde Şakayık-ı Numaniye S. 77.
161) Haririzâde a.g.e. S. 172.
162) Ş. Sami Kamûs'l-A'lâm S. 2/1429.
163) Ş. Sami Kamûs'l-A'lâm a.g.e. S. 2/1429.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

yordu. İslâm'da bir kaide vardır ki, «Şerefü'l-Mekân bi'l-Mekîn» (Mekân'ın şerefi, şereflendirenindendir). Bu anlamîle Ankara şereflenmiş oluyordu!..

Hacı Bayram Velî'nin Ankara şehrini şereflendirişi, biraz da kendisine feyz vermiş, hatta ismini de değiştirmiş bulunan hocası ve şeyhi Somunca Baba (bir başka lakabı Emir Buharî) den gelmektedir. Nitekim hocası nasıl ki, devrin şöhretli padişahı «Yıldırım Bayezıd»a nüfûz etmiş ise, Hacı Bayram Velî'de gene devrinin güçlü padişahı Sultan II. Murad üzerinde müessir olmuş, henüz kuruluş döneminde bulunan genç Osmanlı devletine mâneviyat ve rûhaniyeti sayesinde güç vermiştir.

Hacı Bayram Velî'den söz edildiğinde, diğer emsâli tarikat şeyhlerinden ayrı bir özelliği bulunduğu asla akıldan çıkarılmamalı, dikkatten uzak tutulmamalıdır! Nitekim O, tasavvufî hayatın derin hazzının vukûfiyyeti yanında, pratik hayatın gerçeklerine de bigâne kalmamış, belki de bir anlamda insan hayatiyyeti için kaçınılmaz olan bu hakikati en isabetli şekilde değerlendirenlerin başında yer almasını bilmiştir. Nitekim O, mistik bir mutasavvıf olmaktan çok, hayatın aktüalitik vakıalarına kolayca intibak edebilmiş, yaşamak için yemek zorunda bulunan insan realitesinin bu yönünü ihmâl etmemiş, bütün mürîdlerine bu hususu anlatmış, hatta sadece anlatmakla da kalmamış, bunun için son derece disiplinli bir şekilde çalışma ve hayat mücadelesi verme alışkanlığını da kendilerine kazandırmak için gerekli prensipleri koymuştur. (164)

Hacı Bayram Velî için ibadet nasıl zamanında yapılmadıkça makbul olmuyorsa, dünya için gerekli olan çalışma da aynıdır, o da asla ihmal olunmamalıdır. Nitekim O'nun, çağın gerektirdiği şekilde tahsilini ikmal ettikten sonra Ankara ve Bursa'da Kadılık, Kayseri'de de Müderrislik yaptığı sıralarda hep bu prensipleri tavizsiz bir şekilde tatbik ettiğini görüyoruz. Bursa'da Emîr Sultan'la, Kayseri'de de Şeyh Hamid Aksarâyî ile tanışmış, özellikle Aksarâyî'den feyz aldıktan sonra Ankara'ya dönerek irşâda başlamıştır.

---

164) Sözü edilen prensipler, insanı ruh ve beden olarak eğitmek ve hayatını kazanma alışkanlığını sağlamaktır. Nitekim Padişah II. Murat Edirne sayarında kendisine «Efendi sizin tarikatınızın esası nedir?» demiş, O da yukarıki cevabı vermiştir. Tafsılat için Bk. Dr. H. K. a.g.e. İlgili bölüm. (Bu konuda ayrıca ileride de malûmat vardır.)

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Kendi maişetini tarlasına ektiği burçak, arpa vb. mahsullerle temin eden Hacı Bayram Velî, zenginlerden toplanan zekât ve sadaka ile de fakirlerin ihtiyaçlarını giderirdi. Bu şekilde O, İslâm'daki zekât ve sadaka müessesesinin de yerliyerince tatbikatına yardımcı olmuştur.

Hacı Bayram Velî'den deyişler :

Hacı Bayram Velî'nin üç adet nutkundan başka günümüze intikal etmiş mevsûk bir eseri maalesef bulunmamaktadır. Ancak kendisine ait olduğu kesin olan aşağıdaki deyişler O'nun mümtaz şahsiyetini belirleyen kesin çizgiler oluşları bakımından önemlidir :

«Çalabım bir şâr yaratmış iki cihan aresinde
Bakıcak didâr görünür ol şarın kenaresinde.»

Ankaravî'den rivâyet olunan bir başka deyiş ise şöyledir :

«Bilmek istersen seni
Geç canından bul ânı,
Kim bildi ef'âlini
Anda gördü zâtını.
.....
.....
Kim ki hayrete vardı,
Tevhid'i zatı buldu
Bayram özünü bildi
Bulan o kendi oldu.
.....
.....

Türbesinin başındaki kitabede ise şu ibare yazılıdır :

Şark'u garba nûru olmuş münceli
Hissemend-i feyzidir Anadoli
Râh-ı İrfanı küşâde eylemiş
Hazret-i el-Hâc Bayram Velî!

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Hacı Bayram Velî, engin bir ruh neş'esini yaşamış ve yaşatmıştır. Nitekim O'nun, beşer ruhundaki haz duyarlılıklarını harekete geçirici nitelikteki şu deyişleri, sadece tarikatına intibas etmiş olanları değil, yediden yetmişe her sınıftan kimseleri de etkilemiş, bu gün de gönül ehlinin ağızlarında olanca neş'esile terennüm olunmaktadır.

Şöyle ki :

«Noldu bu gönlüm, noldu bu gönlüm?
Derd-ü gamınla doldu bu gönlüm,

Yandı bu gönlüm, yandı bu gönlüm
Yanmada derman buldu bu gönlüm.

Gerçi ki yandı, gerçeğe yandı,
Rengine aşkın cümle boyandı.

Kendi de buldu, kendi de buldu,
Matlabını hoş buldu bu gönlüm.

El Fakrü fabrî, el Fakr-u fahrî,
Demedi mi ol âlemler fahri?

Fahrini zikret, fahrini zikret,
Fahri fenâda buldu bu gönlüm.

Sevâdı a'zam, sevâdı a'zam,
Belki olupdur muazzam.

Meskeni cânân, meskeni cânân,
Olsa acep mi şimdi bu gönlüm?

Bayramım imdi, Bayramım imdi,
Bayram ederler yâr ile şimdi.

Hamd-ü senâda, hamd-ü senâda,
Yâr ile Bayram kıldı bu gönlüm.

Bayramiyye'de zikir ve silsile :

Hacı Bayram Velî, mürşidi Aksarâyî'nin virdini bazı ilâvelerle aynen tatbik etmiştir. Bayramiyye tarikatında zikir sabah

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

namazından sonra okunur. Pazartesi ve cuma geceleri okunan zikir şöyledir :

Yâ mânî', yâ dâfi'yâ muîn, iyyâke na-büdü ve iyyâke nesteîn (yedi kerre)

İnne rabbî latîfün limâ yaşâ'
İnne rabbî le semîu'd-Duâ'
İnne rabbî karîbün mücîb.

Feseyekfîke hümullah ve hüve's-Semîu'l-alîm (beheri yedişer kerre)

Tekrarlanması tavsiye olunan günlük evrâd ise şudur :

Allahümme Salli alâ seyyidinâ Muhammed ve sahbihi ve sellim (yedi kerre)

Estağfirullah el-azîm (yedi kerre)

Allahümme yâ Vedûd (yedi kerre)

«Lâ ilâhe illallah» (yüz kerre) «İsm-i Celâl» (yüz kerre) «İsm-i Hû» (yüz kerre).

Sabah ve ikindi namazından sonra :

Fatiha sûresi (yedi kerre)

Âyete'l-Kürsî (yedi kerre)

Muavvezeteyn (Kul eûzü birabbil felâk, kul eûzû bi rebbinnâs (yedişer kerre)

Kâfirûn sûresi (yedi kerre)

Estağfirullah, sübhanallah, el-hamdülillâh, lâilâhe illallahu vallahu ekber ve lâ havle velâ kuvvete illâ billâhi'l-aliyyi'l-azîm (yedi kerre)

Allahümme Salli Alâ Seyyidinâ Muhammed ve sahbibî ve sellim (yedi kerre)

Silsile ve tarikatın şubeleri :

Silsile, Ebû Necib Sühreverdî vasıtasîle başlayan kol :

Kutbüd-dîn Ebherî,

Rukneddin Muhammed,

Şihabüddin Muhammed Tebrizî,

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Cemâleddin Seyyid Tebrizî,
İbrahim Zâhid Gilânî,
Şems Tebrizî,
Seyfeddin Erdebilî,
Hüsamüddin Aksarâyî vasıtasîle son bulur. (165)

Şubelerdeki zikre gelince :

Burada da Halvetiyyede olduğu gibi esma sülûk'ün şartıdır. Cehrî zihir usûlü tatbik olunur. Muayyen zamanlarda okunan evrâd vardır. Dünyevî bütün duygular gönülden çıkarılarak hafî zikir de yapılır. Ancak bu zikir şekli sadece Bayramiyye'nin bir kolu olan «Melâmiyye» ce benimsenmiştir. (166)

Tarikatın belli-başlı şubeleri :

Bayramiyye tarikatı belli-başlı aşağıdaki şubelere ayrılır :

a) **Şemsiyye-i Bayramiyye** (Akşemseddin vasıtasîle kurulmuş ve yayılmıştır)

b) **Melâmiyye-i Bayramiyye** : (Bursa'lı Dede Ömer (Emîr Sikkinî) vasıtasîle kurulup intişar eden tarikattır. Bu tarikat çok yaygındır, ileride bilgi verilecektir.

c) **Celvetiyye tarikatı** : Bursa'lı şeyh «Üftade»nin mürîdlerinden, Üsküdar'lı lakabîle de ma'ruf «Aziz Mahmud Hüdâî» tarafından kurulmuştur.

Bunlardan başka : İbrahim Tennûri tarafından temsil olunan «Tennûriye» ile, gene bu koldan gelen Saruhanlı İlyas'a, mensup «İseviyye» kolu ile, Şemsiyye tarikatından ayrılarak müstakilleşen «Himmetiyye»de Bayramiyyenin kolları arasında zikrolunur.

---

165) Atâî, Zeylü'ş-Şakâyık S. 1/64.
166) Melâmiyye tarikatı ileride ayrıca görülecektir.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Tarikatta kıyafet :

Bayramiyye tarikatında altı terekeli beyaz keçeden yapılmış bir tâç giyilir. Tâc'ın tepesinde gene keçeden yapılmış ve birbiri içinde üç daire vardır ki, «Gül» ismi verilen bu daireler tevhid'in üç mertebesine delâlet ederler. Bunlar : Tevhid-i efâl, tevhid-i sıfat ve tevhid-i zıttır.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

MELÂMİYYE TARİKATI

Melâmiyye Tarikatı, Bayramiyye'nin bir kolu sayılır. Nitekim Hacı Bayram Velî'nin vefatından sonra, O'nun halifelerinden Bursa'lı Bıçakçı nâmîle meşhur «Seyyid Ömer Dede» Göynük'te bulunan Akşemseddin'i ziyarete gelir. Bu ziyaret esnasında Ömer Dede ile Akşemseddin arasında sohbetler geçer ve bu sohbetler not edilir.

Tarikatın zuhuru hakkında elde mevcut kaynakların verdiği bilgiler şöyledir: Tarikatın kurucusu olan Ömer Dede (Emir Sikkîn) Göynüğe geldiğinde, kendisini takiben diğer Bayramiyye dervişlerinden bazı kimseler de oraya gelirler ve Akşemseddin'e biat ederler. Ömer Dede de aralarında olduğu halde biat etmediği gibi, zikirlere de iştirak etmez! Ancak Ömer Dede, zikir bitinceye kadar bir köşeye çekilir ve kendi iç âlemîle meşgul olurki, O'nun bu hali Akşemseddin'in dikkatini çekerek, zikre iştirak etmesini, aksi halde hilâfet tâcının başından alınacağını kendisine bildirir.

Bunun üzerine hadise şöyle gelişir :

Ömer Dede (Emir Sikkînî) Akşemseddin'in bu davranışı karşısında kendisine kırılır ve; Cuma namazından sonra müridlerîle birlikte gelsin, şayet Allah murad etmişse tâc ve hırkayı kendisine teslime hazır olduğunu bildirir.

Nihayet Ömer Dede bahçede büyük bir ateş yakar, Cuma namazından sonra Akşemseddin ve mürîdleri de gelirler. Emir Sikkînî, başında tâc ve sırtında hırkası olduğu halde yanan ateşin içine girer! Ancak ateşin içinden çıktığında tâc ve hırkasının yanmış, fakat kendisine hiç bir şey olmamış olduğu görülür. (167)

Böylece başlayan Emîr Sikkînî'nin kerâmeti kısa zamanda tesirini gösterir ve tarikat derin bir sempati toplamağa başlar. Ayrıca bu sebepten dolayıdır ki, Melâmî tarikatı mensupları tâc ve hırsa giymezler.

Bununla beraber Akşemseddin ile Emîr Sikkînî arasında ge-

---

167) Menkıbe hakkında tafsilat için Bk. A. Gölpınarlı Melâmilik ve Melâmîler isimli eserin ilgili bölümleri.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

çen bu menkıbeyi çeşitli kaynaklar farklı şekillerde naklederler. Meselâ Lalîzâde Emîr Sikkînî ile Akşemseddin arasında geçen bu hadiseyi naklederken, «Ocak gayretinin verdiği taassubu silememiştir!..» der. Yani kendisine göre Akşemseddin'in tutumu mânâsızdır...

Ne var ki, bu tür gönül ehlî zevat hakkında mütâlaa yürütürken en azından hiss-i peşin hükümlerden şiddetle kaçınmak gerekir. Üstelik Akşemseddin gibi, talebesi Fatih tarafından kendisine teklif olunan her türlü iltifat ve ihtişama değer vermeyerek Anadolu'nun mütevazî bir köşesi (Göynük) ne çekilmeyi tercih eden ulu bir gönül ehli için bu husus daha da önem kazanır!.. (168)

Melâmiyye'nin özellikleri :

Melâmî tarikatı mensuplarına göre her derecedeki sâlik için mutlaka bir mürşid aramağa gerek yoktur. Çünki bunlara göre mürîd, samimî bir melâmî olabilirse kendisi «Hakk» tarafından korunacak ve irşâd olunacaktır. Bu akideye göre her kişi, ilâhî irşâd sayesinde hidayete ulaştığında ihlası ve kabiliyeti nisbetinde hakikatın sırrına yaklaşacaktır.

Melâmîlikte tarikata intisab eden bir mürîd, önce şeriat ve tarikat âdâbını birlikte öğrendikten sonra, prensiplere harfiyyen uymak mecburiyetindedir... Şayet bu iki esasa aykırı davranışta bulunursa, kendi kaderine terk edilir, sohbetlere, zikir ve muhabbetlere iştirakten men olunur! Ancak yaptığına pişman olup tevbe, istiğfar ederse afvolunma şansı da vardır. Bununla beraber yaptığı hatalı hareketinden dolayı mutlaka bir ceza görmesi de şarttır! Hatta kendisine takdir olunan cezayı çektikten sonra ancak tarikata kabul olunur.

---

168) Bu menkıbeyi nakletmemizin pratik bir faydası olmaması yanında Melâmilik tarikatının diğerlerinden farklı bir dünya görüşüne sahip bulunduğunu göstermek düşüncesiledir. Nitekim ileride de görüleceği üzere oldukça garib gelen bazı anlayış farklılıkları bunlarda mevcuttur. Ancak biz, hepsine de hüsn-i zanda bulunuruz.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Zikir usûlü :

Melâmiyye'de zikre hazırlık önemlidir. Sözgelimi zikirden önce her mürîd, gönlündeki dünya muhabbetini çıkarmak için kalbinde masiva ile alâkalı ne varsa hepsinden arınmalıdır. Buna «murakabe» denir. Kalben ve bedenen zikre hazır hale gelindiğinde sohbete iştirak eden her mürîd, önce mecliste hazır bulunanlarla müsafaha eder. Bu arada mürîdin alçak gönüllü olması, büyük-küçük herkese karşı mütevazîce muâmelede bulunması şarttır.

Mânevî bir huşû içerisinde bulunan mürîd, sadece gönül hali ile meşgul olup, dünya kelâmını lisanen olduğu gibi fikren ve hâlen de asla yâd etmeyip, bütün benliğîle yüce «Mevlâ»ya teslim olmalı, sadece O'nun sonsuz kudretini tahayyül etmelidir.

Melâmîlikte zikir, diğer tarikatlarda olduğu gibi bir takım girift kurallara dayandırılmamıştır. Nitekim her mürîd'in gönül hali içerisinde yaptığı teslimiyet duygusu bir süre devam ettikten sonra duâ yapılır, bu sırada herkes bulunduğu yerde oturur. Hazır bulunanlardan birisi tarafından «Aşr-ı şerif» (Kur'andan bir parça) okunur. Bu arada Hz. peygamberin ve diğer ulu kişilerin menkıbelerinden parçalar zikrolunur. Özellikle dünya ile ilgili sözlere yer verilmemesine azamî dikkat olunur. Yapılan sohbetler tamamîle aşk, cezbe ve muhabbete dairdir.

Melâmîlerde dikkate değer bir başka husus da, yabancılar durumudur. Sözgelimi sohbet esnasında yabancılar, ilâhî feyzin dağılabileceği endişesîle sohbet meclisine alınmazlar! Sohbet (zikir) bittikten sonra herkes dağılır ve işlerinin başına dönerler. Melâmî tarikatı mensupları işlerîle meşgul olurlarken de gönül halinden uzaklaşmamak zorundadırlar. Şayet kalblerine dünya muhabbeti sızmağa başladığını hissederlerse, derhal işlerini bırakıp bir gönül ehline koşar ve muzaheret dilerler.

Melâmî tarikatı mensupları birbirlerini sırf Allah rızası için severler, birbirlerîle olan her çeşitten beşerî münâsebetleri de Allah rızası içindir. Bu tarikatta mürşid olanlar da kendilerini başkalarından üstün görmezler, bilakis daha da hakîr bir ruh haleti içerisinde bulunurlar. Bu arada mürşid durumunda bulunanlar, halkla karışmamak için genellikle uzleti tercih ederler. Bu

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

yalnızlığın sebebi, biraz da zem, gıybet, dedi-kodu, kin, ihtiras vb. gibi şeriat emirlerinde de uymayan davranışlardan mümkün olduğu kadar uzak kalabilmek düşüncesiledir. Hatta aileleri dahi şayet kendi meşreblerinde değilse, onlardan bile kaçınırlar!

Melâmîlikte özel bir kıyafet mecburiyeti yoktur. Burada gaye, kalb temizliğini temindir. Bunlar için maddî hayatın gerçeklerinden koparak bir takım vakıaları keşf-ü kerâmetle izaha çalışmak zâiddir. Gerçi kerâmetin aleyhinde değillerdir; ancak hayatın gerçek yönleri kendilerini daha yakından ilzam etmektedir.

Melâmîlerde kurallara bağlı zikir olmadığına işaret etmiştik. Bununla beraber aralarında muayyen zamanlarda tertiplenmesi kararlaştırılan cemiyet ve sohbetlere iştirak etmeğe azamî itina gösterirler. Bu arada prensip olarak da gizli zikri benimsemişlerdir. Özellikle tarikat mensubu olmayanların yanında zikirden kaçınırlar.

Kısaca Melâmîlerde «Hakk» yolu gönülden geçer. Bu anlayışa göre Hakk rızası dünyevî metodlarla aranırsa boşuna zaman kaybedilmiş olur! Onun için en kestirme yol «Gönül»dür. Hakk'a yolcu olan insanın son durağı gene kendisidir.

Melâmîlikte bilmek, hakikatı anlamaktır. Hakkı bulmak ise, «şuhûd» makamında O'nu görmektir. Nihâî gâye Allah ile beraber olmanın zevkine varmaktır.

Hülâsa, Melâmîlik tarikatı kendi nev'i şahsına münhasır bir din ve dünya anlayışına sahiptir. Tarihî seyri içerisinde kendilerine sempati duymuş, bu yüzden de fikirleri Melâmî'ler tarafından devamlı tarannün hatta tatbik olunmuş pek-çok meşhur zezat mevcuttur. Bunlardan birisi de İsmail Maşûkî Kasûkî'dir. (169)

Melâmîlik silsilesi :

Bayramiyye tarikatı mürîdlerinden Ömer Dede (Emir Sıkkînî) tarafından te'sis olunan Melâmîlik, şu silsileyi takibeder.

---

169) Kanûnî Sultan Süleyman Bağdat seferine giderken Aksaray'a uğramış, kıyafet değiştirip Pir Ali ile görüşmüş, duâsını almış ve oğlu İsmâil Ma'şuki'yi İstanbul'a davet etmiştir. (M. Ali Aynî, H. Bayram Velî S. 117).

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

— **Dede Ömerde**, Ayaşlı Bünyemin'e, O'ndan da Aksaraylı Pîr Aliy'e intikal eylemiştir. (170)

— **İsmâil Maşukî** : Bu zât İstanbulda Bayezıt ve Süleymâniye Camilerinde yaptığı konuşmalar yüzünden büyük bir şöhret kazanmış ise de, Şeyhü'l-İslâm Kemâl Paşazâde'nin fetvası üzerine At Meydanında idam olunmuştur. (935/1529)

— **Şeyh Ya'kub** (Helvacı Bababa) (H. 997/1589) vefat etmiş olup, Bozdoğan kemeri altında gömülüdür.

— Şeyh Hasan, Şeyh Ahmed, Mehmed Dede, Edirneli Pîr Mehmed de Melâmî tarikatı şeyhleri arasında sayılı olanlardandır.

Bu arada Pîr Ali'nin halifesi olan Hayrabolulu Ahmed Sariban vef. (952/1545) Kanûnî'nin Bağdad seferi sırasında devecibaşı olarak bulunmuştur. Bu zât, Aksarayda Pîr Ali'ye intisab ettiği için, kendisi Pîr Alinin varisi olarak kabul olunmuştur. (171)

— Vizeli Alaadin vef. 970/1562

— Gazenfer Dede vef. 974/1566

— Saçlı Emîr (Seyyid Osman Efendi) vef. 1003/1594

— Seyyid Cafer vef. 1051/1641

— Şerif İbrahim vef. 1090/1679

— Gazenfer vef. 1112/1700 gibi zevat da Melâmî şeyhi Ahmed Saribandan feyz almışlar, irşâd için mezuniyet derecesine yükselmişlerdir.

Ayrıca Ankaralı Seyyid Hüsameddin (964/1557) ve O'nun halifesi Bursalı şeyh Hamza (Hasan Kabaduz) (1010/1061) da bu silsilenin ma'ruflarındandır.

Şeyh Hamza'nın halifeleri arasında Abdullah Bosnevî (1054/1644) ve Hüseyin Lâmekânî'de zikrolunmaktadır. (172)

---

170) M. A. Aynî a.g.e. S. 117.

171) M. A. Aynî a.g.e. S. 117 vd.

172) Lâmekânî'nin Melâmîler arasında şu beyti meşhurdur:

«Pâk eyle gönül çeşmesini tâ durulunca
Dik tut gözünü gönlüne göz olunca
Efkârı ko, dil desdisin ol çeşmeye tut dur
Ol âb-ı safa-bahş ile desti dolunca.»

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Melâmîliğin Teşkilât mahalleri :

Melâmîlik, Pîr Ali zamanında Kanûnî'nin kendisine gösterdiği iltifat sayesinde Anadoluda süratle yayılmış ve derin bir ilgi toplamıştır. Diğer taraftan Yavuz Sultan Selim'in, Şamda Muhyiddin İbnü'l-Arabînin ravzasını yeniden tamirleyip yanına da bir mescid yaptırması, Melâmîliğe karşı olan sempatisi yanında Muhyiddin İbnü'l-Arabîye de olan muhabbeti, Melâmîlik leyhine bir şans olmuştur.

Diğer taraftan Melâmîlik, İsmail Ma'şukî zamanında Sipahiler arasında da ilgi görmüş ve Rumeliye de yayılmıştır. Ne var ki, İsmâil Ma'şukî'nin davranışları halk arasında, özellikle ulemâ sınıfı tarafından hoş karşılanmıyordu. Nitekim yanındaki oniki mürîdi ile birlikte İstanbulda idam olunmuştur. Ancak; uğrunda büyük fedâkârlıklara katlanıldığı görülen Melâmîlik, halk nazarında daha da ilgi görmeğe ve hızla yayılmağa başlamıştır. Özellikle Rumelideki Bosna Melâmîliğin ikinci bir merkezi haline gelmiştir.

Abdullah Bosnavî ve Lâmekânî vasıtasîle Arabistan havalisine de yayılmağa başlayan Melâmîlik buralardaki devlet erkânı arasında da ilgi görmüştür. (173)

Nihayet Besir Ağa ve kırk mürîdinin idam edilmesinden sonra bu tarikat, eski hızını kaybetmiştir. Günümüzde ise diğerleri gibi, sadece sempatizanlarının gönüllerinde yaşamağa devam etmektedir.

Belli-Başlı Melâmî Tekkeleri :

Melâmîlerin diğer tarikatlar gibi kılık-kıyafet, tekke ve dergâh gibi şekillere kıymet vermediklerine işaret etmiştik. Ancak bunlar, tarikat mensuplarının istedikleri zaman toplanıp sohbet edebilecekleri mahaller aramışlar, bu ihtiyaç için tesisler kurmuşlardır.

Daha çok bu maksatla kurulmuş yerlerin örneklerine Rume-

---

173) Özellikle İdrisi Muhtefi zamanında Melâmiyye tarikatı, şairler, Şeyhü'l-İslâmlar ve Sadrazamlara kadar bütün devlet erkanı tarafından sempati kazanır hale gelmiştir.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

lide rastlanmaktadır. Rumelide bu maksatla yapılmış Melâmî tekkelerinden başlıcaları şunlardır : (174)

— Istrumca Tekkesi,
— Selânik Tekkesi,
— Doyuran Tekkesi,
— Köprülü Tekkesi,
— Tikveş Tekkesi,
— İştip Tekkesi,
— Pizren Tekkesi,
— Üsküp Tekkesi,
— Manastır Tekkesi.

174) Abdü'l-Bak, Melâmilik ve Melâmiler S. 301 vd.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

CELVETİYYE TARİKATI

Celvetiyye, Şeyh Aziz Mahmud Hüdâî tarafından kurulmuştur. Onaltıncı yüzyılda yaşamış ve şöhreti islâm dünyasının dört bucağına yayılmış bulunan Aziz Mahmud Hüdâî, H. 948/1541 tarihinde Koçhisarda dünyaya gelmiştir. Devrinin icaplarına göre mükemmel sayılacak bir tahsil gördükten sonra tasavvufa merak duymuş, bu arada henüz tahsili sırasında kendilerîle mülakatlarda bulunduğu Halvetî şeyhlerinden ilk mânevî zevki tatmıştır.

Bir ara İstanbula gelerek Molla Nazırzâde'nin derslerine devam etmiş, Mısır ve Şam kadılıklarında bulunduğu sırada bu bölgelerdeki Halvetiyye şeyhlerîle münasebetlerini devam ettiren Hüdâî, nihayet Bursa'ya Kadı ve aynı zamanda Ferhadiyye Medresesi'ne de müderris olmuştur. Bu arada «Mahkeme-i Suğra Naibliği» görevini de ifa eden Hüdâî, gıyaben hayranlık duyduğu ve kalben bağlı bulunduğu şeyhi «Üftâde» hazretlerinin iltifatlarına mazhaniyyetle kendisine mürîd olmuştur.

Takriben üç sene kadar şeyhi Üftâde hazretlerinin terbiyesi altında feyz alan Aziz Mahmud Hüdâî, Celvetî usûlü üzere sülûkünü tamamladıktan sonra üstadının iznîle «Seferihisar»da irşâda başlamıştır. Burada fazla kalmayan Hüdâî, tekrar Bursaya dönmüş ise de, bir-kaç gün üstadı ile sohbet ettikten sonra gene şeyhinin tensibi ile İstanbul'a gelerek, Üsküdardaki Rum Mehmed Paşa Camii yakınındaki bir evde kendini ziyârete vermiştir. Burada onaltı yıl kaldığı sanılan Hüdâî, bu arada yakın çevresindeki bazı kimselerle gönül neş'esi tevzi eden sohbetlerde bulunuyordu. Fakat O'nun derecesi henüz gerçek anlamîle bilinmiyordu.

Tam bir sadakatle kendisini Hakk'a teslim etmiş bulunan Hüdâî'nin gönül ufkunda yeni bir dönemin açılması sırası artık gelmişti ki, bu sıralarda devrin padişahı Sultan I. Ahmed, gördüğü bir rü'yanın tâbiri için ehil birisini aramaktadır. Gördüğü rü'ya padişahı son derece üzmüş, yapılan tabirler kendini tatmin etmemiştir. (175) Bu yüzden padişah, mânevî yönden daha dira-

175) Rü'yanın tâbirinden sonra Hazret-i Hüdâî'ye karşı derin bir hayranlık duyan Padişah I. Ahmed, kendisini mürîdliğe kabul etmesini diler, ar-

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

yetli ve rü'yayı gerçek mânâsîle tâbir edebilecek birisini arıyordu ki, işte bu taleb üzerine kendisine Aziz Mahmûd Hûdâî tavsiye olunmuştur.

Bursevî (İsmail Hakkı) nin rivâyetine göre rü'yayı gerçek mânâsîle tâbir eden Hûdâî'den son derece memnun kalan padişah, ayrıca hazrete karşı derin bir hayranlık da duymuştur! (176)

Dünya zinetine, mal ve şöhrete kıymet vermeyen Hüdâî, ömrünün sonuna kadar kendisini insanları irşâd yolunda Hakk'a adamış, kavlîle olduğu kadar filîle de bunu yaşamış olduğundan derin bir sempati toplamıştır. 1628 tarihinde öldüğü zaman bütün İstanbul halkı sokağa dökülmüş, olup, aradan geçen asırlara rağmen, el'an türbesi ve çevresi aynı mânevî rûhaniyyetin teneffüs edildiği ve aynı heyecanın yaşandığı bir gönüller ravzası halindedir. Çünki, Hüdâî'ye hizmet edenlere, öldükten sonra şefaat edeceği inancı bu gün de hâkimdir ki, bu mazhariyyet özleyişi içerisinde günün her saatinde dergâhı ve türbesi ziyaretçiler ve oraya ufacık da olsa bir hizmette bulunabilme iştiyakı içerisinde bulunan hayranlarîle dolup taşar.

Aziz Mahmud Hüdâî, Padişahın kendisine karşı aşırı derecedeki hayranlığı sebebîle I. Ahmed devri saray erkânı tarafından da büyük ilgi görmüş, özellikle 1020/1611 de ibadete açılışını müteakip Sultan Ahmed Camiinde arzu üzerine verdiği vaz'lar kendisine karşı duyulan coşku ve hayranlığı kat kat arttırmıştır.

Sultan I. Ahmed'den sonra Padişah Sultan IV. Murad da Aziz Mahmud Hüdâî'ye mürîd olmuş, hatta IV. Murad için Eyüp türbesinde yapılan törenle padişahın kılıcını bizzat kuşatmıştır. (177)

Din ve Tasavvuf anlayışı :

Hüdâî, tasavvufu, özellikle «vahdet-i vücûd»ü, şeriat hudut-

---

zusunun kabulü üzerine zaman zaman şeyh'in müridleri arasında gecenin karanlığında yapılan zikirlere muntazamen iştirak eder, özellikle ustadı abdest alacağı zaman havlusunu tutmak üzere önceden hazırlanır, bu arada valide sultan'ın da ayrıca şeyhin abdest alışı sırasında eline su dökmek için hazırlıklı oluşu da bu cümleden zikrolunan rivayetlerdendir!.. (Tafsılat için Bk. H. Küçük a.g.e. İlgili bölüm).

176) Bursevî İsmail Hakkı Silsilenâme-i Celvetiyye S. 83 vd.

177) İst. Ansiklopedisi C. III. S. 1726.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

larını taşmamak sûretîle izah etmiş, bu arada ibadette zühd ve takvâ esasını benimseyici bir anlayış içinde olmuştur. Nitekim gönül işlerinde taşkınlık gösteren mutasavvıf ve tarikat ehline karşı hoşgörülü değildir.

Esasen O, kendi tarikatının prensiplerini koyarken, bu tarikata girecek ve sebat edecek olanların, önceden açlığa, susuzluğa, her çeşitten mahrumiyetlere tahammülü göze almaları gerektiğini hatırlatır.

Celvetiyye'de sulûkün şartları :

Aziz Mahmud Hüdâî, kendi tarikatında sülûk'ün ikmâli için Güneyd Bağdâdî'nin yolundan giderek aşağıdaki hususların harfiyyen yerine getirilmesi gerektiğini belirtir :

— Daima abdestli bulunmak,

— Zamanın ekserisini oruçla geçirmek,

— Mutlak mânada kalbi dünyevî arzulardan uzak tutmak,

— Mümkün olduğu kadar az konuşmağa gayret etmek,

— Hiç bir zaman Allah'ın zikrini dilinden bırakmamak,

— Tam bir samimiyet ve ruh temizliği ile mürşidine teslim olmak,

— Allah Taâlâ'nın ve mürşidinin emirlerine asla itiraz etmeme. (178)

Hüdâî'ye göre sülûkte sadece bunlar da kâfi değildir; nitekim O, bir müslüman için zarûrî olan ilmihalini bilmeden tarikat feyzinden nasibini alabilmesi, dolayısîle sülûkünde gayesine vasıl olabilmesi mümkün değildir.

Hüdâî'nin tarikatına isim olarak uygun bulduğu «Celvet», yerini yurdunu fedâ etmek mânâsınadır. Tasavvuf lisanında celvet deyimi : «kişinin, Hakk'ın sıfatlarîle muttasıf olarak halvetten çıkması» demektir. (179)

Kısaca celvet, gerçek mânâsîle kalbinde Hakk muhabbeti olduğu halde, kişinin halk ile beraber olmasıdır. (180) Bütün ta-

---

178) Hüdâyi Külliyat-ı Divan-ı Hz. Hüdâyi S. 3.

179) Cürcânî, Tâ'rifat S. 3.

180) «Ba heme ve bi heme-herkesle beraber, buna rağmen yalnız».

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

rikatlarda bir anlamda asıl gaye ve nihaî hedef olan bu husus, Aziz Mahmud Hüdâî'nin tarikatına bilfiil isim olmuştur! Ki, O'nun din ve tarikat anlayışını bu açıdan değerlendirmek gerekir.

Diğer taraftan Celvetiyye'nin, dolayısîle Halvetiyye'nin bir kolu olduğunu gördük. Şu halde Halvet ile Celvet kavramları birbirlerîle sıkı bir münasebet içindebulunuyorlar demektir. Nitakim Hüdâî, Halvet ve Celvet'in iki ayrı yol ile Hakk'a ulaştıklarını beyan ettikten sonra, çeşitli yollardan da Hac için gidenlerin, neticede Mekke'de birleştiklerini hatırlatarak;

Halvet yolunun «Esma»dan,

Celvet yolunun ise, tevhid, riyâzet ve mücâhededen geçtiğini söyler. (181)

Keza Hüdâî, aslında kendi tarikatının bu iki Hakk yolunun birleştirdiğini beyanla, kendi nefsini ıslâh edemeyen bir kimsenin başkalarını irşâd etmesinin mümkün olamayacağını beyan ediyor. (182) Hüdâî'ye göre âlim, tevhid nûrîle vuslat makamına ulaşmağa çalışmalıdır.

Kısaca O'nun her sınıftan müslümanlara tavsiyesi şudur :

«Şeriat-ı mutahharaya azamî ihtimam göstermek şarttır. Zira zulmet, şirk ve bahr-ı hayretten halâs, keşif nûruyla veya şeriatledir (187)

Celvetiyyede zikir şekli :

Celvetiyye tarikatında zikir, ehl-i sünnet akidesi mucibince bir ibadet esprisi içerisinde yapılır. Sülûk «esma» yoluyladır. Ancak bunda esma-i seb'a'ya beş isim daha ilâve edilir. Bunlara ise «Fürû-i esmâ» denir. Fürû-i esma şunlardır : Vehhâb, Fettâh, Vâhid, Ehad ve Samed. Bunlar mürîde sıra ilè ve muayyen zaman ve miktarlarda verilir.

Celvetiyye'de mürîdin diğer vazifeleri de vardır. Meselâ :

a) Mürîd günde yüz istiğfar, yediyüz kelime-i tevhid, beş va-

---

181) Hüdâî Külliyat-ı Divân-ı Hüdâî S. 123.

182) Hüdâî Külliyât-ı Divân-ı Hüdâî S. 124.

183) Hüdâî Külliyât-ı Divân-ı Hüdâî S. 125.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

kit namazlardan sonra «Aleyhissalât-ü vesselâm, Sallallahu aleyhi ve sellem»i talimat üzere tekrarlamak,

b) İki rek'at işrâk namazı kılmak,

c) Altı rek'at duha namazı, oniki rek'at teheccüd namazı kılmak.

d) Boş vakitlerini Kur'an-ı Kerim tilâveti ile değerlendirmek.

e) Üç ayları (Recep, Şaba, Ramazan) oruçlu geçirmek.

f) Şevval ayında altı gün oruç tutmak.

g) Muharrem, Rebi'ül evvel ve Zilhicce aylarında onar gün oruç tutmak.

h) Keza haftada iki gün (pazartesi - perşembe) oruç tutmak. (184)

Celvetiyye'nin silsilesi ise şöyledir :

— Hz. Ali (R.A.)
— Habib A'cemî
— Dâvut Tâî
— Mar'uf Kerhî
— Seriyyi Sakatî
— Güneyd Bağdâdî
— Mimşâd Dineverî
— Şeyh Ahmed Dinevrî
— Muhammed Bekrî
— Şeyh Kadî Vecihüddin
— Ebû İshak Kazrutî
— Ömer el-Bekrî
— Ebu'n-Necib Abdü'l-Kahir es-Sühreverdî
— Şıhabüddin Sühreverdî
— Kutbüddin Ebherî

184) Hüdâî Külliyât-ı Divân-ı Hüdâî S. 125.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

— Rukneddin en-Nuhas
— Şihabüddin Tebrizî
— Cemâleddin Tebrizî
— İbrahim Zâhid Gîlânî
— Mustafa Safiyyüddin
— Sadreddin Erdebilî
— Ali Erdebilî
— İbrahim Erdebilî
— Ebû Hâmid Aksarâyî
— Hacı Bayram Velî
— Hızır Dede Bursevî
— Mehmed Muhyiddin Üftâde
— Aziz Mahmud Hüdâî.

Aziz Mahmud Hüdâî'nin menkıbevî şahsiyeti :

Hüdâî'nin Anadolu halkı üzerinde, özellikle İstanbul halkının gönüllerinde müstesna bir muhabbeti el'an sıcaklığını muhafaza etmektedir ki, bu durum O'nun mümtaz şahsiyetine dair menkıbevî rivâyetlerden kaynaklanmaktadır. (185)

Şimdi bunlardan bir kaç örnek de görelim :

Bir gün Hüdâî'nin kerametini anlamak isteyen ve bunu merak eden bir zengin kişi hazreti ziyaret eder, elini öper, hayır duâsını niyaz eyler. Ziyareti bitip huzurdan ayrılırken de, şeyhin haberi olmadan seccadesinin altına gizlice bir çıkın altın koyar. Bunun üzerine şeyh :

«Bıraktığınuz akçe ile hem dünya, hem de ukba yapılur, o deliye de, veliye de lâzımdır, bundan dolayı hayra sarfolunmak üzere kaubulünde bir mazhur görmüyoruz!..» der. Tabiî öbürü de gerekli cevabı alır!..

Rivâyete göre bazı geceler kandilinde yakacak yağ bulunmazmış. Bu yüzden de ışıksız otururmuş. O, bu duruma bütün

185) Şeyh Aziz Mahmud Hüdâî'yi bizzat görmüş olan ünlü tarihçi Peçevili İbrahim Efendi: «Bunların menakıb-ı Celâlisi bu hakirin kalem-i gencâyisinden birundur» dedikten sonra devamla: «asrında kurb-u zeman idüğünde istibah olunmaz» demiştir. Tafsilat için Bk. Peçevi'den atfen İst. Ansk. C. III. 1726 vd.)

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

servetini fakirlere dağıttığı için düşmüştür. Hakiki ışığın iman nûru olduğunu söyleyerek nefsini katiyyen düşünmezmiş. İmanı sönük olanların her tarafını kandillerle aydınlatsan da gene hakikatte karanlıktadırlar dermiş. Yukarıda işaret olunduğu üzere bu derece yakınlığına karşılık sarayın dahi en küçük bir hediyyesini kabul etmizmiş! Hatta ekseriyetle karanlıkta yapılan zikirlerde Padişah I. Ahmed'de bulunurmuş.

Ünlü Osmanlı vak'anüvsit (tarihçi)lerinden «Naimâ» nın anlattığına göre, padişah I. Ahmed ile Aziz Mahmud Hüdâî'nin gönül mâceralarında şöyle bir menkıbeden bahsolunur :

Naimâ'ya göre Hüdâî, onaltıncı asr'ın ikinci yarısında ve onyedinci asr'ın başlarında yaşamış büyük bir mutasavvıf ve celvetiyye tarikatının da kurucusudur. Rumeli Kazaskeri Sunullah efendinin himayes'le Fatih vaizi olmuş, kısa zamanda şöhreti yayılmıştır. (186)

Yine Naimâ'dan naklolunduğuna göre, bir defasında padişah şeyhin abdest aldığı sırada eline su dökmek için hazırlanır. Son derece de heyecanlı ve duyguludur. Gönlünden, şeyhin bir keramet göstermesini geçirir. Bunun üzerine hiç münasebeti yokken bir anda şeyh :

«Padişah-ı cihanın eline su dökmesinden, validesinin de peşkir tutmasından daha büyük ne keramet olsa gerek?..!..» der. (187)

Hüdâî ile Sultan I. Ahmed arasındaki mânevî münâsebetin gerçek sebepleri üzerinde bir çok efsaneler de türetilmiştir. Elde mevcut belgelerden anlaşıldığına göre, Sultan I. Ahmed gördüğü bir rü'yayı tâbir etmesi üzere şeyhe bağlanmış, kendisine mürîd olmuş, hatta şeyhine karşı o derece tutkunmuş ki, kendisini her an görebilmek için İstanbul ile Üsküdar arasına bir köprü kurmayı bile tasarlamıştır!..

Bazı hallerde meşguliyeti sebebîle şeyhinin ziyaretine gidedemezse, yerine mutlaka nedimelerinden birini vekil olarak gönderir ,kendi namına elini öptürüp duasını taleb edermiş.

Gene bir defasında vekil olarak gönderdiği nedimelerinden birisi şeyh efendiyi makamında bulamayınca Bulgurludaki çilehanesine gitmişti ki, bir de ne görsün, şeyh karşısına gözler kamaştırıcı güzellikte bir genç almış onunla tenha yerde sohbet eder!

---

186) Naimâ Tarihi C. I. S. 168 vd.
187) Naimâ a.g.e. C. I. S. 174.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Nedime vezir hemen bir baş kesip selâmı tebliğ eder ve oradan süratle uzaklaşır. Saraya derhal gelip doğruca padişahın huzuruna girer ve bu tuhaf hadiseyi anlatır. Bu durumu haber alan padişah da, veziri gibi şeyh'e karşı menfi bir tavır almağa, kalbinde ona karşı bir şüphe belirmeğe başlar. Fakat durumu bizzat müşahade etmeyi de ihmal etmez. Nitekim bu maksatl agittiğinde kendisi de görür ki, durum gerçekten söylendiği gibidir!

Padişahın itikadı ve şehine karşı olan bağlılığı iyice zayıflamış, içinden bir menfi duygu artık burada daha fazla kalma derecesine ruhu sıkılmağa başlamıştır. Nitekim kısa bir mülâkattan sonra müsaade isteyip gitmek kararındadır.

Düşündüğü gibi yapar ve müsaade ister. Bu sırada şeyh efendi:

— Biz de İstanbul canibine geçmek isterüz, maiyetinize kabul buyrulursak memnun kaluruz der.

— Padişah, istemeyerek de olsa çaresizlik içerisinde ve bunca hukukun bir anda kesilmesini doğru bulmadığından olacak ki, buyrunuz demek zorunda kalır..

Birlikte yola çıkarlar. Kısıklıdan saltanat arabası ile Üsküdar iskelesine inerler ve orada kendilerini bekleyen saltanat kayığına da binerek karşıya geçmek üzere denize açılırlar. Şeyh ile halvet olan, dolayısile padişahın gönlünü şüphelendiren genç de yanlarındadır,

Sandal normal süratile ilerlemektedir. Bir ara canı sıkkın olan padişah, şeyhine eskiden gösterdiği mutad hörmet ve saygıyı ihmal ederek parmağındaki (son derece nadida ve kıymetli) pırlanta yüzüğü ile oynamaktadır. İşte ne oldu ise bu sırada olur ve padişahın parmağından çıkararak elinde oynamakta olduğu yüzük denize düşer ve boğazın mavi sularına gömülür gider!..

Bu sırada bir de ne görsünler, yanlarındaki genç denize atladığı gibi bir anda gözlerden kaybolur ve bir müddet sonra denizin dibinden bulduğu yüzüğü padişaha uzatır ve tekrar geri denize dönerek sulara gömülür gider!..

Manzarayı dehşet ve şaşkınlıkla seyredenler: Aman çocuk gitti!.. diye çığlık atarak bağırırlar. Tabii padişah da şaşkınlığını gizleyemez ve son derece heyecanlı ve üzgündür. Büyük gönül sultanı şeyhine karşı eski hayranlığının tesirile, kalbindeki şeytanî duygunun muhalefetine rağmen teessürünü ifade etmeye çalışırken,

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Hazret şöyle der : Sultanım, sizin ve nedimenizin sû-i zanda bulunduğunuz o çocuk, «Hızır aleyhisselâm'ın kardeşi İlyas» dur!.. (188)

Ehh, artık manzaranın bundan sonrasını, dolayısile padişahın, içine düştüğü bunalımı, yaptığı hatalı tutumun ezikliği altında çektiği gönül ızdırabını varın biraz da sizler düşünün!..

Şair ve bestekâr Aziz Mahmut Hüdâî :

Hüdâî, mûsikî'nin, ruhun gıdası olduğuna da inanmış bir gönül sultanıdır. Nitekim teşvih, ilâhî, Nâ't vb. gibi her birisi klâsik Türk mûsikîsinin en ağır türlerinden olan eserler de vermiştir. Cârigâh, düyek, teşvih vb. gibi dinî Türk mûsikî'sinin bu gün elde mevcut en eski şaheserlerinden olan bir örneği aziz hatırasına hormeten aşağıya alıyorum : (Ruhu şâd olsun - âmin)

«Kudûmün rahmet-i zevk-u safadır yâ-Resî'allah,
Zuhûrun derd-i uşşaka devadır yâ-Resûl'allah.
Hüdâî'ye şefaat kıl eğer zâhir, eğer bâtın,
Kapına intisab etmiş gedâdır yâ-Resûl'allah.»

Bu vesîle ile bu büyük gönül sultanının huzur-i destgâhında nâmütenâhi saygı, hormet ve muhabbetle şefaatini istirham eder, hayat-ı mânevî ile hayy olan mümtaz hatırasını binlerce muhabbetle ta'ziz eyleriz.

(H. K.)

---

188) Peçevî tarihi C. II. S. 290-360 (dan kısaltılarak alınmıştır.) Bundan sonradır ki, hazretin gönül neş'esini yitiren zavallı Padişah, bütün bir ömür boyu bu hatanın tamiri için çalıştı ise de, yıkılan gönül sarayını bir daha hakkile onaramamış olduğunu görüyoruz. Nitekim O, bilahare Mevleviliğe iltica etmiş ise de, aradığı neş'e, Hüdâî ile ilk ve son olmuştur!.. (Nitekim Mevlânâ için I. Ahmed şöyle der: Mesnevîsin işidüp Hazret-i Mevlnâ'nın, Guşvâr oldu kulağımda kelâmı ânın. (Ne var ki beyhûdedir bu feryâd! Heyhad ki, heyhâd!..

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

ANADOLU'NUN EVTAD'I ERBAASI ve SONRASI

«Evtad-ı Erbaa» deyimi silsile-i Halvetiyye-i Bayramiyye ve Şabaniyye muhiblerinden, bende-i âl-i âbâ ve ehl-i beyt, Fâtih ser türbedârı ve gönül sultanı Ahmed Amîş Hazretlerinden menkul olarak kullanılagelen maksût ve mubarek bir kelâm-ı âli'dir.

Bu mubarek deyimle din-i mübîn-i islâma en hâlisâne şekildeki hizmet arzusu ile millet-i islâmın mâşerî vicdânında teslimiyete mazhar olmuş şühedâ-i menâm, ulemâ-i kirâm ve meşayihîn-i zevil-ihtirâm'ın mubarek kabirlerini sinesinde barındıran ve onların hayt-ı mânevi ile hayy olarak huzur içinde ebedî uykularına devam etmekte bulundukları ve islâm dünyasının da son ümidi ve kal'ası bulunan mubarek «Anadolu»nun dört mânevî hamisi ve bekçisi kastolunmaktadır.

Her biri aynı zamanda bu mubarek beldenin tapu senetleri mesabesinde bulunan iş bu zevât-ın nam-ı şerifleri şu tertip üzere yâd olunmaktadır :

— HACI BEKTAŞ VELÎ, (Kuddise sırrahu)
— MEVLÂNÂ CELÂLEDDİN RÛMÎ, (Kuddise sırrahu)
— HACI BAYRAM VELÎ (Kuddise sırrahu)
— ŞEYH ŞABAN VELÎ (Kuddise sırrahu)

rahmetullahi aleyhim ecme'in (Allah'ın rahmeti cümlesinin üzerine olsun) hazeratıdır.

Evtad-ı Erbaa : Aynı zamanda dört kutub, dört rükûn, dört kal'a, dört direk, dört sütûn, dört emniyet merkezi, dört feyz menbe-ı, dört irfan yuvası, dört ravza, dört ilticâgâh, dört dergâh, dört hânedân-ı ehl-i beyt sofrası vb. gibi mânâ ve mefhumların da mahall-i iştikakıdır. (189)

Nitekim «Evtâd-ı Erbaa» nın birer rüknü olarak işaret ve ifade buyrulan dört gönül sultanı velîden her birisi müslüman Anadolu halkının ruh ve mayasîle öylesine bütünleşmişlerdir ki, bunun bir benzerini daha dünya yüzünde görebilmek kabil değil-

---

189) Bu beyan Şeyh Mustafa Hâki Halveti Özeren Hazretlerinin şifahi bir sohbetlerinden iktibas olunmuştur.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

dir. Bu mubarek beldenin samimî insanları gönül verdikleri ve muhabbet bağladıkları tarikat ulularının mânevî direktifleri istikâmetinde öylesine ciddî ve müteyakkızdırlar ki, bu insanlar ruh-beden ikiliğinin zıt tesirinden kurtuluşun çaresini tam bir samimiyet ve hasbîlikle mürşidlerine teslimiyette bulmuşlardır.

Kısaca velîler diyarı Anadolu'nun sinesinde, her ne kadar isimleri tarihe malolmuş sayısız gönül sultanları, Anadolu halkının samimî hissiyat zemini üzerine inşa eyledikleri mâneviyat tahtlarında saltanatlarını sürdürmekte iseler de, bunlardan dört tanesi vardır ki, «Evtad-ı Erbaa» kelâm-ı mubarekinde işaret buyurulan bu dört gönül sultanı yüzyıllardır Anadolu halkı için kurtuluşun, huzur ve saâdetin teminatı olarak kabul olunmuşlar, yüce ravzalarına yüzler sürülebelmiş, el'an da günbegün artan samimî duygu ve heyecanla ferdî gönüllere feyz ve inşirah saçmakta devam edegelen mâneviyat deryasının bu sultanları :

— Kırşehirde medfûn Hacı Bektaş Velî,
— Konyada medfûn Mevlânâ Celâleddin Rûmî,
— Ankarada medfûn Hacı Bayram Velî,
— Kastamonuda medfûn Şeyh Şaban Velî Hz.leridirler.

Bunlardan her birisini yukarıda ilgili bölümlerinde ayrı ayrı gördük. Burada yeniden tekrarlamaksızın, sadece şeyh Ahmed Amîş sultanın mümtaz şahsiyetinde terennüm olunan «Evtad-ı Erbaa» ya dair usûl ve erkânı biraz tanıyacağız.

Şöyle ki : Ahmed Amîş Sultan, Hz. Fâtih'in ser türbedârıdır. Bu bakımdandır ki, sayılı nefeslerinin sona erip, her fânî gibi ecel-i ma'dûdesinin hitamında ilâhî rahmete vuslatı neticesi, hayat-ı mânevî ile hayy olan fânî vûcûdu, hal-i hayatında olduğu gibi, cihanın serdârı Hz. Fâtihten uzaklaştırılmamış ve onun ravzasının harimindeki mahall-i mahsûsuna defnolunmuştur. Neticede her ikisi, ebediyete uzanan sonsuz yolculukta da hem-hâl olmakta berdevamdırlar.

Şimdi Ahmed Amîş sultanı biraz daha yakından tanıyalım :

Ahmed Amîş Hazretleri, aynı zamanda «Türbedâr» lakabîle de marufturlar. Bulgaristanda Tırnavada doğmuş bulunan Ahmed Amîş Hz.leri, etrafındakilere feyz ve ruhaniyet tevzi ederek bereketli bir ömür sürdükten sonra 126 yaşlarında iken H. 1338 (M. 1921) yılında Hakkın rahmetine kavuşmuşlardır. Bir ara rahatsızlandıklarında doktor kendilerine falan zaman vefat ihti-

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

malini söyleyince, o bu beyanı tebessümle karşılamışlar, bu arada Resûl-i Ekrem efendimiz zuhur ederek : «Sana iki ömr-i Nebevî ikram olundu!» buyurmuşlardır. Gerçektende Resûl-i zişânın vefatları 63 yaşlarında olduğuna göre Ahmed Amîş Hz.leri'nin 126 yaşlarında vefatları bu tebşirat-ı nebevî ile tam bir mutabakat arzetmiş bulunmaktadır. (*) Kabr-i şerifleri Hazreti Fâtih'in ravzasında olup, ona komşudurlar. Üzerlerindeki kutsal emaneti Mehmet Tevfik Kayserî Hz.lerine teslim eylemişlerdir.

Bununla beraber Ahmed Amîş Hz.lerinin menkıbevî hayatlarında henüz vuzuha kavuşturulamamıştır taraflar da vardır. Söz gelimi hangi tarihte doğmuş bulunduğu bilinememektedir. Bu bakımdan da vefatları belli olmakla beraber, kaç yaşlarında dâr-ı bekaya intikal buyurdukları ihtilâflıdır. Nitekim Ahmed Amîş Hz.leri hakkındaki kronolojik malumatı ciddî bir şekilde etüd etmiş bulunan Osman Ergin «Balıkesirli Abdülaziz Mecdi Tolun Hayatı ve Şahsiyeti» isimli eserin sayfa 134. vd. da (190) dolayısîle Ahmed Amîş Hz.lerinden bahsederken, Hazretin vefatı esnasında 116 yaşlarında bulunduklarının rivâyet olunduğunu beyan eder.

Keza söz konusu eserin aynı sahifesindeki bir ifadeye göre, Ahmed Amîş efendi Hz.lerine, mürşidi Ömer-ül-Halvetî :

— «Ahmed! senin tevellüdün belli değildir»

demiştir. Bu söz tasavvufî bir neş'e ile söylenmiş ve mecâzî olarak nitelendirilmiştir.

Ahmed Amîş Hz.lerinden bir-kaç menkıbe :

— Tırnavada bir camide imam bulundukları sırada fazlaca alkol almış ve sokakta düşmüş bir şahsın etrafına halk toplanmış kendisine hakaret ederler. Bunu gören hazret : Onu benim sırtıma bindirin evine götüreyim buyurur ve adamı sırtlayıp evine yatağına taşır. Adam sabah uyandığında anasından bir hayli şikayetler işitir ve çok mahcup olur ve şöyle der :

«Tevbeler olsun bir daha içmeyeceğim!..» Adam gerçekten bu felâketten kurtulur.

— Bir gün Nevres bey yanında olduğu halde yürürlerken,

(*) Bu rivayetler Dr. Hamdi Hızal beyin özel notlarından iktibas olunmuştur.

190) Osman Ergin a.g.e. S. 134 vd.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

yoldaki bir taşı Nevres beyin ayağı ile teptiğini görünce şöyle buyururlar :

«Taş taş olmuş yerde yatmış ayakla tepilmez! Şayet lüzum görürsen elle alıp kenara bırakmalısın!..»

— Bir gün Kayserili Mehmed efendiye iki tane tavuk al buyururlar. Mehmed efendi Hz.leri: Efendim: birini 40, birini 50 paraya aldım cevabını verince hoşlarına gider. Çünkü «biri diğerinden daha iyi» şeklinde Allah'ın yarattığı canlılar arasında bir tercih yapılmamıştı.

— 1919 da kendisine: İzmir işgâl oldu haberi iletilince: «Muvakkattir!» buyurup, aynı sözü üç defa tekrarlamışlar. Gerçekten İzmir işgali üç sene sürmüş. (Bu beyan Hasan Nevres beyden rivâyettir. Nakleden Dr. Hamdi beydir).

— Bursanın Yunanlılar tarafından işgalinde bir Yunan subayı Osman Gazinin türbesi üzerine çıkarak: Kurduğun imparatorluk ayağımın altında onu yıktım diye hakaret etmiş. Bunu haber alan Hazret, «Öyle bir kaçış kaçacaklar ki, kaçan nasıl kaçtığını, kovalayan da nasıl kovaladığını bilemeyecek!...» buyurmuşlardır.

— Ahmed Amîş Hz.leri Ömerül Halvetî Hazretleri ile tanışınca derhal kararını verip teslim olmak ister. Fakat medresedeki hocası buna razı değildir. Ahmed Amîş Hz.leri üzüntülüdür. Hocasının hatırını da kırmak istemez. Nihayet bir gün Ömerül Halvetî Hz.leri ile ânî karşılaşırlar. Halvetî şöyle buyurur :

«Biz senin kalbine kancayı takdık. Ne tarafa dönsen delik Allahtan tarafadır!...» Ahmed Amîş Hz.leri gönlünden geçirir ki, hocası da Ö. Halvetî Hz.lerine biat eylesin. Gerçekten de öyle olur.

Ahmed Amîş efendi henüz 14 yaşlarında iken Müfti Sadık efendi namında bir zat'a intisab etmek ister. Fakat Sadık efendi kendisine :

— Henüz gençsin, seni irşad edecek ırkı temiz birisi gelecek bekle der.

Bu işaret üzerine takriben altı yıl kadar bekleyen Ahmed Amîş efendi, nihayet 20 yaşlarına geldiğinde, günlerden bir gün seyahat maksadîle Tırnava'ya uğrayan Ömerül Halvetî isimli bir zâtla karşılaşır.

Kısa zamanda şöhreti yayılan Ömerül Halvetî, Ahmed Amîş efendinin aradığı gönül ehlinin de tâa kendisidir. Sayısız kera-

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

metleri zahir olan Ömerül Halvetî bir gün Ahmed Amîş efendiye şöyle der :

— «Ahmed, Marko hastalanmış, benim adıma git kendisini ziyaret et, şu pusulayı da kendisine ver» der.

Marko aslında gayr-ı müslim olmasına rağmen, bütün insanlara, özellikle müslümanlara hoşça muâmele eden bir tabibdir. Ahmed Amîş efendi kendisini ziyaret eder efendinin seâmını söyler ve pusulayı da kendisine verir. Marko kemâl-i ta'zımla aldığı pusulayı öper, başına koyar ve derhal açar. Bir de bakar ki pusulada kelime-i şehadet yazılıdır.

Marko bunu görünce :

— Biz ona çoktan inandık ve iman getirdik!.. der. Bir hafta sonrada hayata gözlerini yumar.

Ahmed Amîş Hz.leri Tırnavada bir süre muallimlik yapmış ve kendilerinden bir çok kişi feyz almış ve talebelerinden her birisi mühim mevkilere gelmişlerdir. Bunlar arasında İsmail Fenni, Mustafa Enver, Hasan Rıza beyler sayılabilir.

Ahmed Amîş Hz.leri Fâtih türbesine geldiklerinde burada Bekir efendi namında bir zât türbedâr olarak bulunmaktadır. Bekir efendinin irtihâli üzerine Ahmed Amîş Hz.leri türbedârlığa bilfiil tayin olunmuştur. Esasen Bekir efendi vefatlarından birkaç gün önce gönülden muhabbet bağladığı Ahmed Amîş efendiye :

— Artık benim vaktim tamam, benim yerime sen türbedâr olacaksın. Evkafa git muâmeleni yaptır buyurmuşlar.

Ahmed Amîş Hz.leri gitmiş, fakat muâmele bitmemiş.

Bekir efendiye gelip vaziyeti izah eylemiş. Bekir efendi :

— Yarın git mutlaka yaptır buyurmuş.

Ertesi gün tekrar giden Ahmed Amîş efendi, muâmeleyi gene ikmâl edememiş ve durumu tekrar Bekir efendiye iletmişler.

Bunun üzerine Bekir efendi :

— Ertesi gün git ve mutlaka üç saat içinde muâmeleyi ikmâl ettir.

Buyurmuşlar.

Verilen son talimat gereğince muâmele tamamlanmış ve tekmil vermek huzura giren Ahmed Amîş efendiye Bekir efendi şöyle buyurmuşlar :

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

— Ahmed! Benim vaktim tamam, artık gidiyorum! Senin yanında ölürsem belki dayanamazsın. Bir-kaç dakika çık da dışarıda şöyle bir dolaş gel buyurmuşlar.

Gerçekten bir-kaç dakika sonra içeriye girdiklerinde, Bekir efendi Hz.lerinin ruhu ebedî âleme intikal eylemiş, fakat aynen yerlerinde oturur vaziyette bulmuşlardır.

Ahmed Amîş Hz.leri bu sahneyi anlatırken şöyle buyururlarmış :

«Ahh... o ölmedi ben öldüm!..» (191)

Üstad Abdülaziz Mecdi efendi, mürşidi Ahmed Amîş Hz.lerinden naklen şöyle rivâyet eylemişlerdir :

— Türbedâr Bekir efendi Hz.leri ömürlerini kuru ekmekle geçirmişlerdir. Fakat kutbiyeti ve mânevî dereceleri itibarîle ne dileseler ânında olurmuş. Meselâ istediği an, fakiri zengin, zengini fakir yapabilirlermiş.

Ahmed Amîş Hz.leri kutsal emaneti Bekir efendiden teslim aldıktan sonra bereketli bir ömür sürmüşler ve kendileri de, kendilerince malun olan vakitleri yaklaştığında yerlerine Kayserili Mehmed efendi Hz.lerini tevkil eylemişlerdir.

Ser Türbedar Ahmed Amîş Hz.leri, aynı zamanda damatları bulunan Müderris Ahmed Nedim beyin Şehzâdebaşındaki Feyziye çarşısı yanındaki evinde irtihal-i dâr-i beka buyurmuşlardır. Gasillerini ise Fâtih Camii imamı Bekir efendi yapmıştır.

Ancak bu konuda da şayan-ı hayret bir hâdise cereyan etmiştir.

Şöyle ki : Vefat'ın vukubulduğu ev Şehzadebaşında olduğundan, gaslin de bu semtin camii olan Şehzâdebaşı Camii imamı tarafından yapılması gerekirken, o gün tesadüfen Şehzade İmamı bulunamamış, neticede Fâtih İmamı Bekir efendi ğâsil için çağrılmış. Bekir efendi ğasil işini büyük bir tazim ve itina ile yaptıktan ve hazretin elini ve yüzünü öptükten sonra ayrılmış.

Bu hâl, orada bulunanların, bilhassa Ahmed Naim ve Evrenos zâde Sami beyin dikkatlerini çekmiş ve hadisenin sebebini İmam Bekir efendiden öğrenmek istemişler. İsrar karşısında Bekir efendi şu hadiseyi nakletmiş :

Bundan on sene kadar önceleri idi. Bir gün sabahleyin Sarı-

---

191) Osman Ergin a.g.e. S. 139.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

güzel hamamına gitmiştim. Kurnalardan birinin başında yaşlıca, zayıf-nahiv bir zatın yıkanmağa çalıştığını görünce yanına yaklaştım ve Fâtih türbedârı olduğunu görünce kendilerinden müsaade isteyerek yıkanmalarına yardımcı olmak istedim. Teşekkür ettiler, memnuniyetlerini izhar ettiler, ancak şöyle buyurdular :

Sen beni şimdi kendi halime bırak, fakat inşaallah bilâhare beni iyice yıkarsın!..

Ben o zaman bunun mânâsını itiraf edeyim ki anlamamıştım. Şimdi bu kutsal hizmet bana düşünce anladım ve kerametlerinin bu suretle zuhur ettiğini idrâk edince hayatlarında iken ne derece ğâflette bulunduğumdan dolayı mütessirim.

Ahmed Amîş Hz.lerinin Namazlarını Abdülaziz Mecdi efendi kıldırmıştır. Mecdi efendi bu hususu şu şekilde nakletmiştir.

— Pîr-i tarikat Hazreti Nasuhi'yi mânâ âleminde gördüm. Ahmed Amîş efendinin namazını kıldırmak hususunda sana teklif vaki olacaktır, bunu kabul ve ifa et! buyurdular.

Ben de o esnada vaki olan imamet teklifini — bu emir ve işaret üzerine — kabul ve ifa ettim.

Mubarek mevtanın namazını bu suretle edâ ettikten sonra hazır bulunan cemaata karşı da :

Ey cemaat-i müslimîn!

— Fâtih Türbedârı Ahmed Amîş Hz.lerini; hamil-i emânât-ı süphaniye. câmi-i kemâlât-ı insaniye, kutb-ül-ârifîn, gavs-ul-vâsilîn, olmak üzere tanırız; sizler de böylece tanır ve şahadet eder misiniz? diye soran Mecdi efendiye cevaben hazır bulunan maşerî kalabalıktan gür bir ses yükselir :

— Eveeet... biz de öyle bilir ve tanır, şahadet ederiz...

Fâtih Camii haziresinde bulunan kabr-i şerifleri başındaki mezar taşında, Evrenoszade Sami bey tarafından yazılmış şu ifade yer alır :

Ruh-ı pâk-i mürşid-i yektâ cenab-ı Ahmede
Saye-i arş-ı ilâhîdir muallâ âşiyan
Matla-i feyz-i velâyettir o kutb-ül-vasılîn;
Sırrı ferdiyet olurdu vech-i pâkinden ıyân
Râh-ı Şâbân-ı Velîde ekmel-i devrân olup;
Ehl-i hâle kıble-i irfan idi bir çok zaman.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Ah kim yükseldi lâhût-i muhit-i vahdete
Oldu envar-ı tecelli-i bekada bî-nışan!
Neşvebâr oldukça envar-ı cemâlî kalbime
Parlıyor pîşimde eşvak-ı safa-yı câvidân.
Cezbe-i vahdetle Sami söyledim tarih-i tam :
Gitti gülizâr-ı cümle pîr-i efrâd-ı cihân.

20 - Şaban - 1338

«Hamil-i emânât-ı sübhâniyye; Câmi-i makamat-i insaniyye; mürebbi-i sâlikân-ı rahmaniyye. Elhâc Ahmed Amîş el-Halvetî eş-Şa'bânî, Kuddise sırrahû Hazretlerinin ruh-ı şerifi içün el-fâtiha.»

Kubbede hoş bir sadâ bırakarak âlem-i bekaya uruc eyleyen Ahmed Amîş sultan, üzerlerine aldıkları kutsal emaneti hakkîle muhafaza ve emin ellere teslim eylemiş olmanın gönül huzuru içerisinde Kayserili Mehmed efendi hazretlerini tevkil eyleyerek âlem-i melekûttaki makamlarına terfi eylemişlerdir.

Yüce mevlâmız cümlemizi şefaatlerine nail buyursun (âmin)

Şimdi biraz da Kayserili Mehmed efendi Hz.lerini tanıyalım:

MEHMED TEVFİK KAYSERİ Hz.leri

Mehmed Tevfik Kayserî Hz.leri ser türbedâr Ahmed Amîş efendinin halifesidirler. Kayserili olmaları dolayısîle «Kayserî» lakabîle marufturlar. Ahmed Amîş efendiden aldıkları emaneti 1921 - 22'lerden 1927'ye kadar muhafaza etmişlerdir. 1927'den 1933 - 34'lere kadar geçen bekleme devresinden sonra, kendi ifadelerine göre emaneti Ahmed Tahir efendi Hz. devralmışlardır.

Mehmed Tevfik efendi Hz.leri, Sultan Abdülhamid Han'ın sofra hizmetlerini görmekte bulundukları sıralarda gönül muhabbeti ile meşgul olmuşlar, bilahare Sultan Abdülhamid'in tahttan ayrılmasını müteakip saray erkânı ve personel dağılmıştır. Mehmed efendi ise, zaman zaman iltifatlarına mazhar olduğu Ahmed Amîş efendinin tavsiyesi üzerine bir ara Kayseriye gitmişler ve bir müddet sonra dönmüşlerdir. Kayseri dönüşü Ahmed Amîş efendi Hz. kendilerine hal-hatır sorduklarında şu cevabı verir

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

«Efendim, tencere iki ise birini sattım, yatak iki ise birini sattım, bağıda tefeciye verdim sonra geldim!.. (192) derler.

Ahmed Amîş Hz. kendisine : «İyi yapmışsın» buyururlar.

Kayserili Aziz'in Ahmed Amîş Hz.lerine intisabı :

Kayserili aziz'in bizzat kendilerinden rivâyeten Nevres bey tarafından naklolunduğuna göre, Mehmed Tevfik (Kayserili) Hz. leri bir gece bir rü'ya görürler. Rüyada Ayasofya ile Sultan Ahmed Camileri arasında büyük bir kalabalık toplanmış, tellallar «Hz. Muhammed (S.A.) e kurban olacak kimse yokmu?» diye bağırışiyorlar. Hemen Kayserili aziz, kalabalığın arasından sıyrılıp: «Ben varım» diye çıkıyor. Bunun üzerine münadiler Mehmed efendi Hz.ni kalabalığın ortasında kurulmuş bir taht'ın önüne getiriyorlar. Elinde kılıç tutan ihtiyar bir zat :

Muhammed (S.A.) e kurban olacak sen misin? diye soruyor.

Evet benim cevabını alınca, elindeki kılıçla Kayserili azizi kurban ediyor. Ertesi gün Fatihe yolu düşen Mehmed efendi Hz. leri, türbeden içeri girince kendisini mânâ âleminde kurban eden zâtı karşısında ansızın buluveriyor ki, bu zât Ahmed Amîş Hz.lerinin ta kendileridir!..

A. Amîş Hz.leri ise : Gel bakalım Muhammed (S.A.) e kurban olan! deyiverince iş anlaşılıyor ve Kayserili aziz de böylece aradığını buluyor. Derhal mubarek elini öpüp kendilerine teslim oluyor.

Böylece Ahmed Amîş Hz.lerine mülâkî olan Kayserili Hz.leri, Göztepede tren isyasyonu yakınındaki camii şerifin bitişiğinde, bilâhare yanmış olduğundan şimdi mevcut bulunmayan köşkte ve ihvanından Nüzhet hanım efendinin evinde 1927 senesi Haziran ayının 26. pazar günü ebedî âleme göç eylemiştir.

Zaman zaman Sahrayı cedide gitmeyi mutad hale getirmiş ve burasını sevdiğini ifade buyurduğunu Mustafa Özeren beyefendiye açıklamışlardır. Nitekim bu rivâyeti Mustafa bey Hz.lerinin sohbetleri esnasında bir-çok ihvan gibi fakir de dinlemişimdir. Bu işaret, Keyserili azizin hayat-ı mânevî ile hayy olan kabri şerifelerinin Sahrayıcedidde bulunmasını arzuladıklarının bir

192) Bu rivayetler Dr. Hamdi Hızalan beyin «Hakikat Âleminden Hatıralar ve Yankılar» isimli özel notlarından iktibas olunmuştur.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

delili sayılmış ve âlemi bekaya uruçlarında arzuları yerine getirilmiştir.

Bilâhare Mustafa beyefendi Hz.lerinin de kendilerine komşu oldukları ve her mevsimde yemyeşil duran sarmaşık yaprakları ve güllerle süslenmiş kabr-i şeriflerinin baş ucundaki mermer tablet üzerinde şu ifadeler yer almaktadır :

Fâtih ser türbedârı seyyidülevliya Ahmed Amîş efendi Hz.lerinin halifesi :

Serefraz-ı âşıkîn,
Muktedây-ı vasılîn,
Pîşivây-ı ehl-i yakîn,
Mişkât-ı nuru nübüvvet,
Misbah-ı sırrı velâyet,
türbedâr Kayserili Mehmet efendi Hz.lerinin ruhuna fâtiha.

Sen'e	Sene
26 - Haziran - 1927 pazar	26 - Zilhicce - 1345

Kayserili Mehmed efendi Hz.leri Ahmed Amîş Hz.lerinden emaneti devraldıktan sonra da büyük aziz'in mânevî ruhaniyetini idame ettirmiş, her hususta ihvanı ve gönül ehl-i zevatı tatmin etmişlerdir. Nitekim ümmî oldukları halde hayat-ı saadetlerinde pek-çok harikulâde halleri görülen ve bilinen Kayserili sultanın ruhaniyyetine sığınarak alenen müşahede olunmuş hallerinden bir tanesini burada zikretmeden geçemeyeceğim. Şöyleki :

Bursada Şerbetçi Ahmed Ağa namında bir zat varmış. Kendisine bir şeyh musallat olarak devamlı surette «Bana mürîd ol» diye israr ediyormuş. Şerbetçi Ahmed ağa samimî, temiz nasiyeli, hoş ve gönül ehl-i bir kimse olduğundan kendisini herkes severmiş. Nihayet günlerden bir gün Şerbetçi Ahmed ağa, hakka iltica etmiş, aziz sultana sığınarak emanetin kimde olduğunun iş'arını niyaz eylemiş. O gece Ahmed ağa, mânâ âleminde elinde bir fenerle yolda gidiyormuş, ansızın kendisini mürîdliğe davet eden zat çıkıvermiş. Ahmed ağanın elindeki feneri «püf» deyerek söndürmüş. Ahmed ağa : Eyvah karanlıkta kaldım! şimdi ben yolumu nasıl bulacağım diye söylenmeğe başlamış. Tam o sırada tanımadığı bir zat zuhur ederek kendisine, içinde mum yanmakta olan bir fener vermiş. Ahmed ağa feneri alıp yolu aydınlanınca

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

«Elhamülillâh» diyerek Hakk'a şükretmiş. Ertesi gün kendisini biata davet eden şeyhi ise yanından uzaklaştırmış.

Aradan bir müddet geçtikten sonra İstanbula gelen Ahmed ağa, doğruca Fâtihe giderek büyük aziz'in kabr-i şerifini ziyaret etmiş. Bu arada Hz. Fâtih'in türbesinden içeri girince bir de ne görsün, rüyasında kendisine feneri vererek karanlıktan kurtaran zatı karşısında bulmaz mı! Kayserili Mehmed efendi Hz.lerinden başkası olmayan bu zat, Ahmed ağaya :

«Nasıl rüyanda verdiğimiz muşamba feneri beğendin mi?» deyince Ahmed ağa bir anda aradığını bulmuş olmanın sevinci ve heyecanı ile Kayserili aziz'in eline sarılmış teslim olmuştur. (193)

Bu müşahhas hâdise Mehmed efendi Hz.lerinin âlî mertebesini merak edenler için cidden şayan-ı hayret bir vakıadır. Aziz sultanın hayat-ı mânevîleri daha bunun benzeri vakıalarla doludur.

Büyük azizin ihvanından merhum Abdülaziz Mecdi efendiden mervî bir rivayet ise şöyledir : Abdülaziz Mecdi efendi bir gece rüyasında Ahmed Amîş Hz.lerini görür. Ahmed Amîş Hz.leri kendisine :

«Vekilim, Mahbubum, Nedimim Mehmed Efendidir» buyurur. (194)

Nihayet Mehmet efendi Hz.leri de emr-i vakiden evvel emanet'in Maraşî Ahmed Tahir efendi Hz.lerine tevdi olunacağını işaret buyurmuşlardır. Şimdi bundan sonrasını da sahih rivâyetlere istinaden görelim.

---

193) Kıssa Dr. Hamdi Hızalan beyin a.g.e. notlarından iktibas olunmuştur.
194) a.g.e. notlardan.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

MARAŞİ AHMED TAHİR (MEMİŞ) Hz.

Kayserili Mehmed Tevfik Hz.leri 26-Haziran-1927 pazar (26-zilhicce-1345) günü hakkın rahmetine kavuştuktan sonra, bir süre emanetin kimde olabileceği meselesi merak konusu olmuş, ihvan arasında bu konuda çeşitli ihtimaller ileri sürülmeğe başlamıştır. Ancak bazı kimselerce malum olmasına rağmen, ihvandan bazılarının henüz malumatları bulunmayan bir vakıa mevcuttu ki, o da Kayserili aziz'in daha hal-i hayatta iken emaneti ehline tevdi etmiş olmasıydı.

Nitekim bu mânevî işaret şu şekilde vuku bulmuştu :

Ahmed Tahir efendi Hz.lerinin bizzat beyan veifade buyurduklarına göre, Kayserili aziz hastalıklarının son günlerinde kendi devlethanelerinden, ihvanları Nüzhet hanım efendinin köşküne nakledilmişlerdir. Bu nakil esnasında hoca Ahmed Tahir efendi Hz.leri, Mehmed efendi Hz.lerini arabadan sırtlarına almışlar ve yataklarına kadar taşımışlardır. İşte o zaman ne oldu ise olmuş ve Mehmed efendi Hz.leri; Ahmed Tahir Hz.lerinin gözlerinin içine bakmışlar, bu bakış esnasında Ahmed Tahir Hz.leri kendilerinden geçmişler, dolayısîle oldukları yere yığılıp kalmışlar. Bir müddet sonra kendilerine gelince Mehmet efendi Hz.leri kendilerine :

«Hoca olan oldu kalk, iki rek'at şükür namazı kıl!» buyurmuşlar.

Ahmed Tahir efendi Hz.leri bu hadiseyi bizzat anlattıktan sonra şöyle buyururlarmış :

«İşte ben o zaman emaneti Mehmed efendi Hz.lerinden devraldım». (195)

Şimdi Ahmed Tahir Hz.lerini biraz daha tanıyalım. Devrin icaplarına göre mükemmel derecede tahsil görmüş olan ve «Maraşî Ahmed Tahir» lakabîle de maruf olan efendi, uzun süre Hakimlik, Kaymakamlık, Üniversitede müderrislik gibi hizmetlerde de bulunmuş ise de, onun feyz verdiği hizmet sahası daha çok «Vaizlik»tir. Bilhassa Nuruosmaniye Camiindeki vazları esnasın-

195) Dr. Hamdi Hızalan'ın notlarından.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

da son derece veciz ve ilâhî hikmetlere müteallik işaretlerîle büyük bir hayranlık toplamış bulunan hazret, elan günümüzde dahi hafızalarda sıcaklığını muhafaza eden derin bir sempati toplamışlardır.

Vazlarına devam eden cemaatin büyük bir kısmı Üniversite gençliği ve ilim çevreleridir. Nitekim hem hukuk, hem ilâhiyat ve hem de Fen Fakültesi tabiiye şubelerinden mezun olmuş, bu sahalarda otorite sayılan kimselerle ilmî mubahaselere kolayca girerek, ilâhî hakikatın mahiyetine susayanları tenvir buyururlarmış. Ancak kendileri şu itirafı sık sık tekrarlarlarmış : Fen, Hukuk, İlâhiyat üç tane diploma dolapta duruyor, fakat birinin de faydası yok!..

Gerçekten de rahmanîlikten uzaklığı nisbetinde müsbet mahiyetli ilimler, her ne kadar zahiren câiz gibi görünmekte iseler de, ruhsuz ve zevksiz kalmağa mahkûm oluyorlar. Ancak bu diplomalar Maraşî Ahmed Tahir Sultan gibi mümtaz bir simada ve mânevîyat neşesi ile gönül potası içerisinde yoğrulur ve bütünleşirlerse, işto o zaman neşe ve semere verir hale gelirler. Nitekim bu gerçeği pekçok kereler yabancılar bile itiraf etmişlerdir. Sözgelimi batının ünlü mütefekkirlerinden Aynştayn'ın söylediği rivâyet olunan şu söz bu konuda manidardır. O şöyle der :

«İlimsiz din kör, dinsiz ilim topal»dır.

Ahmed Tahir Memiş Hz.leri müsbet ilimden nasîbini almış, fakat feyzini daha çok gönül sahasında vermiş bir hâl ehlidir. Bu bakımdandır ki, onun feyzinden her sınıf ve zümre faydalanabilmiştir. Ancak daha çok bu menbadan nasibini almak isteyen kimselerin önceden hazırlıklı bulunmaları da şarttır. Bu bakımdandır ki, gönül işlerinde müsbet ilim metodları çoğu zaman geçersiz ve yetersiz kalır. Hatta akıl ve mantık kuralları bu saha da hemen hemen tatbik imkânı bulamazlar. İlimde rahmanîlik, ihlâsda ise hasbîlik nisbetinde mânevî neş'eden nasib alabilmek mümkün olur. İşte Ahmed Tahir efendi Hz.lerinin vaz ve sohbetleri bu yönden bir başka değer ve anlam kazanmış bulunmaktadır.

Farz-ı muhâl onun 12-Haziran-1954 pazartesi günü Rahmet-i Rahmana kavuştuğu ve ebediyet yolculuğuna çıktığı gün, İstanbul şehri tarih boyunca yaşadığı müstesna günlerden birine şahit olmuştur. Bayezıd Camii şerifinde öğle namazını müteakip kılınacak cenaze namazı için memleketin dört bir yanından akın

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

eden ihvanı, talebeleri ve cemaati günün erken saatlerinden itibaren fevc fevc toplanmağa başlamışlar, vakit yaklaşıp dakikalar ilerledikçe Bayezıt meydanının istiab haddı taşmağa başlamış, seyr-üsefer durmuş, dudaklar arasından mırıldanan tek cümle, Maraşî Ahmed Tahir efendi Hz.leri göçmüş, Allah Rahmet eyleye. Ne ola ki mubarek tabutuna bir kerre olsun yapışabilsem!..

Bu aziz yolcunun ebediyete hicreti basında şu ifadelerle ilân olunmuştur.

Tâcül urefâ, Fahru'l-Ulemâ, Bayezıd Dersiâmlarından Nuruosmaniye Vaizi Maraşlı Ahmed Tahir Memiş efendi hazretleri, tedavi edilmekte olduğu Haydarpaşa Numune Hastahanesinde rahmet-i Rahmana kavuşmuştur. Namazı 12-7-1954 pazartesi günü öğle vakti Bayezid Camiinde kılınarak medfen-i ebedisine gömülecektir. Rahmetullahi Rahmeten vasia.

Evet bu aziz sultan, hali-hayatında bir ömür boyu bendesi olmağa hayatını vakfetmiş bulunduğu hazreti Fâtih'in ravzasına defnolunarak, ebediyet yolculuğunda da Hz. Fâtihe komşu ve bende olmuştur. Şimdi aynı zamanda Ahmed Amîş sultanla da hemhaldir, konmuşdur.

Ahmed Tahir Hz.leri buyururlarmış ki; Evvelçe çile doldururlardı, şimdi hayatın kendisi çile!..

Merhum Abdülbakî Gölpınarlı onun dar-ı bekaya urucu münasebetîle teessürlerini dile getiren bir makalesinde şöyle der :

Ahmed Tahir Memiş, bu mütevazî soyadını alırken, aynı zamanda kendisini zahirî bilgiden kurtaran kıblegâhı Fâtih türbedarı Ahmed Amîş Hz.lerinin hatırasına hormeten Memiş soyadını almıştı. O Bayezıd dersiâmlarındandı. Fakat Mevlâna gibi bilgiyi verdik de bilene ulaştık diyenlerdendi. Medresetünnüvab mezunuydu. Hâkimliklerde bulunmuştu. Fakat dünya ahkâmını ibretle ve biraz da müstehzî bir tarzda seyredenlerdendi. Nuruosmaniye camii vaiziydi. Vazlarında Mevlâna konuşurdu, Mesnevî dile getirirdi, Divan-ı Kebir coşardı.

Aşk imamdır bize gönül cemaat,
Dost yüzü kıbledir daimdir salât. derdi.

Son hizmeti Bayezıt Kütüphanesinde Hafız-ı Kütüplüktü. O büyük insan da Yunus gibi :

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Ey çok kitaplar okuyan! sen mi tutarsın bana dâk?
Okur isen sırrı iyan, gel aşktan oku bir varak. derdi.

Sohbetinde bulunanlar ondan ancak : «Kendini bil!» sözünü duyar, bu sözün sırrını dinlerdi. O, II. Mahmud devrinin en büyük sufilerinden Kuşadalıdan sonra gelen Şabanî azizlerinin hâltercümelerini, hususiyetlerini menkıbelerini o kadar mükemmel bilirdi ki, hele kıblegâhı Ahmed Amîş'in bir çok sözlerini hadîs gibi vürûd sebeplerîle, tek bir nüansını bile zayi etmeden anlatırdı.

Gölpınarlı 11-7-1954 günü Hakk'ın rahmetine kavuşup, 12-7-1954 pazartesi günü Hz. Fâtih'in ravzasındaki ebedî makberine naklini müteakip bütün İstanbul basınında yer alan yukarıdaki duygularını şu cümlelerle noktamıştır :

«Ah ne olurdu, bu gün Fâtih türbesi avlusunda, piri Ahmed Amîş'in yanında yatan o gerçek ve olgun insan, hayata gözlerini yummadan bunları yazsaydı, yazdırsaydı.

Evet, Gölpınarlı güzel söylüyor; fakat ondaki ulvî duyguları gerçek manalarîle hangi mürekkep, hangi cins kâğıt üzerine nakşedebilecekti? Bizce asıl mesele bu noktada düğümlenmektedir? Şurası asla unutulmamalıdır ki; hâl ehlinin ulvî duygularını, kâl ehlinin elinden kâğıt, kalem, mürekkep vb. gibi matbuat malzemeleri taşıyabilmeğe muktedir olamamaktadır. Bu engin duygular kâğıt üzerine aktarılmağa başladığında ,ortaya bir takım vehimler çıkmaktadır! Nitekim Muhyiddin İbnül-Arabî gibi, Mevlâna gibi, Hallac Mansur gibi, Niyazı Mısrî vb.leri gibi pek çok zevatın düçar oldukları teessürün asıl sebebi bu değil midir?

Ahmed Tahir Hz.leri mümtaz şahsiyetleri, vakur, fakat aynı zamanda ahlâk'ın verdiği tavazu ile imanın verdiği vakarı aynı anda meczedici jestlerine ilaveten, ilmî dirayetlerîle de bulundukları meclislerde daima ikna edici hakemlikler de yaparlardı.

Nitekim Dr. Hamdi Hızalan'ın naklettiğine göre bir defasında Hamdi beyin de bulunduğu bir mecliste şöyle bir hâdise vuku bulur :

Hadise Fatihteki Millet Kütüphanesinde cereyan etmektedir. Kütüphanede bulunan ilmiye sınıfına mensup üç-beş kişi sohbet etmektedirler. Bir aralık açık bulunan pencereden içeri bir kuş girer. Kütüphanenin Hafız-ı Kütübü (bakıcısı) eline uzun

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

saplı süpürgeyi alarak kuşu çıkarmak ister. Bu sırada orada bulunanlardan biri müdahale ederek, Allahın evi sayılan bu yerden hayvanı çıkarmanın doğru olmayacağını söyler ve ilâve ederek, nitekim haremi şerifte hiç bir hayvana, hatta bit de olsa eziyet edilmez, öldürülmez der.

Bunun üzerine bir diğeri aksi görüşü ileri sürerek kuşu çıkarmanın yerinde olacağını, zira kuş zihin, düşünce ve meleke kuvvetine sahip bulunmâdığından, hayvan için mabed ile her hangi bir yerin farkı olamayacağını söyler. Netice iş, taraflar arasında ciddi bir münakaşaya dönüşür.

Bir aralık Hoca Ahmed Tahir efendi Hz.lerinin orada bulunduğunu görerek, tamam derler, hangimizin haklı olduğuna hoca efendi hakemlik yapsın :

Hadiseye muttali olan efendi şu mütâlâayı buyururlar :

Adamın birisi atîle yolda giderken bir kuyunun başına gelir. Su içmek ister, fakat atını bağlayacak bir yer bulamayınca, oraya bir sopa kakarak atını bağlar, kendinden sonrakilerin de faydalanabilmeleri için sopayı sağlamlaştırır ve gider. Biraz sonra arkadan gelen bir başkası, başkalarının ayağı takılır da düşer gerekçesîle sopayı çıkarır atar!.

O gece her ikisi de mânâda iyi iş yaptıklarından dolayı tebrik olunurlar!.. Şimdi burada da; kuşun çıkarılmasını uygun bulan da, ona mani olan da haklıdır; çünkü ikiniz de iyi niyetle ve Allah rızası için kanaat beyan ediyorsunuz!.. buyururlar ve tam o sırada kuş da kendiliğinden çıkar gider.

Görülüyor ki, efendinin buyrukları da, yapılan bir işin Allah rızasının kastolunup olunmaması noktasında toplanmaktadır. Fakat her iki taraf da hem mahcup, hem de memnun olurlar.

Ahmed Tahir Memiş Hz.lerinin emaneti vasıyeti :

Kuşadalı aziz'in tâc-ı şerifi ile kılınan cenaze namazını müteakip eller üzerinde taşınan mubarek naşı, hazreti Fâtih'in ravzası cıvarına yaklaştıkça heyecan da o nisbette artmış, aziz yolcunun arkasındaki maşerî kalabalık şimdi bir hususu merak etmeye başlamıştı :

Acaba şimdi tâc-ı şerif kime emanet olacaktı? Oysa ki o fazîlet timsâli sultan, bu süâlin cevabını daha hâl-i hayatında iken vermiş, bu konuda zihinlerde belirebilecek istifhamlara beliğ ve

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

berrak cevabını vermişti. Nitekim aziz sultanın tensibine göre söz konusu kutsal emanetin sahibi Mucurlu **Mustafa Özeren** beyefendiden başkası değildi. O halde.

Şimdi bu safhayı da görelim :

Emaneti Ahmed Tahir Memiş efendi Hz.lerinden devralmış bulunan Mustafa Özeren bey henüz, genç yaşta iken memleketi olan Kırşehirin Mucur karyesinden İstanbula teşriflerinde, hemşehrileri olması münasebetile Kayserili Mehmed efendi Hz.lerini ziyaret etmişlerdir. Mehmed efendi fevkalâde kabiliyet ve samimiyet keşfettikleri Mustafa beyi bir süre beklettikten sonra, görülen bir rüya üzerine Ahmed Amîş Hz.lerinin huzurlarına götürmüşlerdir. Böylece Mustafa bey Hz.leri, Ahmed Amiş sultan, Kayserili aziz ve Ahmed Tahir Memiş Hz.leri olmak üzere üç tane sultana hizmet etmiş bulunmaktadırlar. Nitekim hal-î hayatlarında iken zaman zaman sohbet esnasında üç azize hizmette bulunduklarını kendileri de ifade buyururlardı.

Yukarıda da işaret olunduğu gibi Ahmed Tahir Memiş Hz.leri, kendilerinden sonra emanetin Mustafa Özeren bey Hz.lerinde olduğunu daha 1947 yılının yaz aylarında Dr. Vahiy beye şu ifadelerle bildirmişlerdir :

Bir gün gelir şayet beni bulamayacak olursan, öpeceğin el Mustafanın elidir. Dr. Vahiy bey halihayattaki bir kişidir ve bu rivâyetin sıhhatında asla şüphe yoktur.

Keza Ahmed Tahir Memiş Hz.leri, kendi ihvanı ve muhiblerinden Mehmed Ali beye de aynı işareti vermişlerdir. Nitekim Mehmed Ali bey merhum daha yaşlı olmasına rağmen, emanetin Mustafa bey Hz.lerinde olduğunu, dolayısîle bütün ihvanın onun elini öpmeleri gerektiğini bildirmiştir.

Mustafa Özeren bey Hz.lerinin hayat-ı saâdetlerinde birbirinden heyecanlı harükul'âde hâdiseler mevcuttur. Onlardan biriki örnek : Bir defasında samimî dostu, devr'in mâruf ilim erbabından Müderris Ahmed Naîm bey kendilerine : «Zamanın katbunu buldum» acele gel diye haber gönderir.

O sırada Tekirdağda bulunan ve Mektubu alan Mustafa bey Hz.leri İstanbula gelir ve arkadaşı Ahmed Naîm beyle birlikte — getirdiği bir teneke yağı da alarak — zamanın kutbu sayılan o zata giderler ki, bu zât «A'mâ Saîd efendi»dir. Kariye Camii cıvarındaki evinde hanımı, «bir-kaç gündür evde yağ kal-

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

madı» diye kendisine eziyet etmektedir! Tam o sırada ziyaretçiler kapıyı çalarlar. A'mâ Hazret daha bunlardan habersiz olduğu halde: Günlerdir yağ kalmadı diye bana eziyet ediyorsun, kapıyı aç misafir geldi, yağ da geldi buyurur!..

Hazret gerçekten keşf-ü keramet sahibidir. Ancak sohbet esnasında Mustafa bey Hz.leri kendisini bir hususta tasvib etmeyince «Huzurumda bîedebâne kelâm eyledin, seni memuriyetten azlediyorum» der. Gerçekten de Mustafa Özeren beye Heyet-i vekilenin gördüğü lüzum üzerine Tekirdağ Evkaf Müdürlüğünden azlolunduğu tebliğ olunur.

Ahmed Naim bey huzurda iken efendinin oturduğu postun altına bir miktar para koyar. Efendi parmağile işaret ederek «mie» der. Mie = 100 demektir ki, gerçekten de cepte yüz lira kalmıştır. Onu da bırakıp ayrılırlar. Bayezıde geldiklerinde orada rastladıkları Nuruosmaniye İmamı İsmail efendiye Mustafa bey bir miktar para vermek isteyince, İsmail efendi : Biz mâ'zülh'den sadaka almayız!» der. A'mâ Said efendinin memuriyetten azledişini bu zat'ın rivâyeten duyması mümkün olamayacağına göre, varın siz düşünün!.. gerisini.

Ahmed Tahir Memiş Hz.lerinin bendelerinden Mehmed Ali bey ayrıca şu işareti de bildirmiştir. Dostlarından Asım hoca lalakabîle maruf olan zat Mehmed Ali beye sorar ki, Ahmed Tahir Hz.leri Mustafa bey Hz.leri hakkında bir işarette bulundular mı? diye. Mehmed Ali bey şu haberi bildirir. Ahmed Tahir Hz.leri buyurmuşlardır ki : «Mustafanın gönlünde oynayan el benim elimdir!..» (196)

Evtad-ı Erbaa feyz zincirinin son halkası **Mustafa Özeren** bey Hz.leri 1313 tarihinde Kırşehir'in Mucur kazasında dünyaya gelmişlerdir. Pederleri Mucur'un ma'ruf ailelerinden Müderris Hacı Eyyüb efendi, valideleri ise Hanife hanımdır.

Henüz genç yaşta pederleri tarafından tahsîl-i ulûm maksadîle İstanbul'a gönderilen Mustafa Özeren bey, önce hemşehrileri olmaları münasebetîle Mehmed Tevfik efendi Hz.lerini bulur, Mehmed Tevfik Hz.leri de kendisini Ahmed Amîş Hz.lerine götürürler. Böylece henüz ilk günden itibaren kendisini gönül sultanlarının sıcak, muhabbetli ve feyizli dergâhlarında bulan Musta-

---

196) Yukarıdaki rivayetler Dr. Hamdi Hızalan beyin Hakikat Âleminden Hatıralar ve Yankılar isimli eserinden iktibas olunmuştur.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

fa bey Hz.leri, ustadlarından aldıkları talimat istikametinde devrin icaplarına göre bir yandan tahsillerini ikmâl ederlerken, bir yandan da mânevî menba'dan feyz almağa devam ederler. Zaman zaman sohbetleri esnasında da beyan buyurdukları gibi, 60 küsûr senedir bu kapıda bulunuyorum, bir çok mesele var ki henüz yeni yeni anlıyabiliyorum, şahid olduğum öyle hâdiseler vardırki, bizzat gözümle görmesem, şahid olmasam inanılır gibi değildir!.. buyurarak, büyük azizlerden zuhur ettiğine şahit oldukları hadiseleri aynı heyecan ve derûnî bir duygu ile beyan buyururlardı.

Çeşitli idarî memuriyetlerde, Vakıflar Baş Müdürlüklerinde bulunup bilâhare tekaüt olmuşlar, bereketli bir ömür sürdükten sonra : 24-Rebiül-evvel 1402 h. (20-Ocak-1982) tarihinde rahmete kavuştuklarında İstanbul müstesna anlarından birisine daha sahne olmuştu. Halihayatında iken feyz aldığı, mutad üzre eyyam-ı mubarekede devamlı ziyaretine geldiği Sahrayıcediddeki Kayserili Mehmed Efendi Hz.lerine komşu olan Mustafa Özeren Hz.leri, onbinlerce ihvanın ve kendilerine feyz verdiği talebelerinin ihtiram kolları arasında ve eller üzerinde ebedî ıstıratgâhına götürülmüş ve maşûkuna vuslat arzusîle çıktığı ebedî yolculuğa uğurlanmıştır. Kabr-i şerifinin baş ucundaki kitabede şu ifadeler bulunmaktadır :

— Hamil-i emanet-i sübhaniyye,
— Cami-i makamat-ı insaniyye,
— Varis-i sırrı Muhammediyye,
— Tâcül-ârifîn,
— Kutbul-vâsılîn, el Halvetiyyiş' Şabaniyyi Kuddise sırrahu Mustafa Özeren Hazretlerinin ruh-ı şerifî içün elfatiha. Tarih-i rahmeten lilalemîn. Sinn-ü eman Muhammed Mustafa.

24 - Rebillevvel - 1402 20 - Ocak - 1982

Mustafa bey Hz.leri şu hikmetli sözleri sık sık tekrarlardı :

— İşini bulan değil, eşini bulan mes'ûddur.

— Taife-i nisanın en doğrusunda üç tane eksiklik olduğu unutulmamalıdır.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

— «Zevk ile doludur her şeyi cihanın,
Zevk alamıyorsan O, kendi noksanın»

(Bu deyişi Nimrî Dede'den naklederlerdi)

— Her mazhar kârını icra eder, hepsi de doğru yaptığını sanır.

— Zamanın birinde velîlerden birisinin refikası pek huysuzmuş. Efendiye devamlı eziyet verirmiş. Vaktaki bu hatun ebediyete göçmüş, dostları bir müddet sonra münasip bir hatunla efendiyi yeniden nikâhlamışlar. Görünüşte efendi mes'udmuş. Gene de bir sohbet esnasında sormuşlar :

— Efendi yeni refikanızdan nasıl memnun musunuz?

Efendi : Hayır demiş, çünkü ölen huysuz du, bu ise hırsız!...

Hayret etmişler, nasıl öyle saliha bir hanım hırsız olabilir?

Efendi izah etmiş : Yok demiş bildiğiniz şekilde hırsız değil, aksine çok uslu, terbiyeli ve dürüst. Lâkin benim sevap kazanmama mani oluyor! Oysaki ölen bana zulmediyordu, ben de sabrediyor ve ecir kazanıyordum. Bu ise benim ecir kazancımı azalttı!..

Kıssadan hisse.

Mustafa bey Hz.lerinin sohbetleri genellikle birer hayat iksiri olan hikmetli kıssalarla geçerdi.

Yüce mevlâ şefaatlerine cümlemizi nâil buyursun. (âmin)

H. K.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

EVTAD-I ERBAADA GÖNÜL SULTANLARI SİLSİLESİ (197)

Ahmed Amiş Hz.inden mervî olan aşağıdaki silsile, fahr-i kâinat (S.A.) efendimizin Hz. Ali (R.A.) efendimize şu nasıhatları ile başlar :

Ya Ali! sana dediğim nesne odur ki, gayrı halleri terk ve hatırayı tardedip dil ve can âleminden Allah-üteâlâ hazretlerini sıdk-u reca ile zikretmektir. Gözlerini yum ve ulûhiyyet-i gayriden nefy ve hakta ıskat ile sağa: Lâilâhe, sola: İllallah diye zikret...

Silsile şöyledir:

— Resûl-i Kibriya (S.A.)
— Aliyyü'l-Murtaza (R.A.)

Hz. Hasanülbasrî **Hz. Hasan** **Hz. Hüseyn**

Habib-i Acemî **Kümeyy b. Zeyyad**

Davud Tâî
Ma'ruf Kerhî
Sırrı Sakatî
Cüneyd Bağdâdî
Mümşad-ı Dineverî
Muhammed Dineverî
Muhammed Bekrî
Vahyuddin Gazî
Ömerül Bekrî
Ebâ'ennecib Sühreverdî

---

197) Silsiledeki bazı isimler arasında farklılıklar olup, bunlar tırnak içinde gösterilmiştir. Söz konusu farklılıklar rivayet ve şive farkından ileri gelmiş olsalar gerektir. (Doğrusunu Allah bilir).

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Kutbeddin el Ebherî
Rukneddin Nuhasî
Muhammed Necaşî
Şehabeddin Tebrizî-Şems'i Tebrizî-Hz. Mevlânâ Celâleddin Rûmî
Seyyid Cemaleddin Busrî
İbrahim Zahid Geylânî
Ahî Muhammed
Pir Ömerül Halvetî
Ahî Marmarî
Hacı İzzeddin
Pir Sadreddin
Seyyid Yahya Şirvânî
Pir Muhammed Erzurumî (veya Erzincânî)
Şeyh Cemâli Halvetî (Çelebi Sultanül Aksarayî)
Şeyh Hayreddin Tokadî
Şeyh Şaban-ı Velî (Kastamonî)
Şeyh Mehmed Muhyiddin (Kastamonî)
Şeyh Ömerü'l-Fuâdî
Şeyh İsmail Ali Çorumî
Şeyh (Çelebi) Mustafa Muslihiddin
Şeyh Karabaşı Velî (Şeyh Alâeddin diye de şöhret bulmuştur)
Pir Seyyid Muhammed Nasuhî
Şeyh Abdullah Rüşdî (Mudurnî)
H. Mustafa Çerkeşî
Beypazarî Ali Efendi
Kuşadalı İbrahim efendi
Hammâmî Hacı Mehmed efendi Bosnevî (Hammamî Tevfik efendi)
Ömerül Halvetî-Şeyh Bekir ef. (Fâtih türbedârı)
Ser türbedâr, Pir-i destgir Ahmed Amîş Hz.
Serefraz-ı âşıkîn Kayserili Mehmed Tevfik ef. Hz.
Maraşî Hasan Ahmed Tahir Memiş ef. Hz.
Mucurlu Mustafa Hâkî Özeren ef. Hz.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

DÜSTÛR'İ EVTAD'I ERBAA'DA ZİKİR USULÜ

Evtad-ı Erbaa'nın beher rüknü olan gönül sultanlarından her birisi Hazret-i Kur'an-ın bendesi olmakla iftihar eylemiş bulunan zevat-ı âliye oldukları cümlenin malumudur.

Nitekim Hacı Bekâş Velî'nin mümtaz şahsiyeti, mazbut hayatı, Hz. Kur'an-ın yüce prensipleri üzerine bina eylediği hakikî mânâsındaki Bektâşîliğin doktrin esaslarını yukarıda uzun uzadıya izaha çalıştık. Burada yeniden tekrarlamayı zaid buluyorum.

Hz. Mevlâna da öyle ise de, özellikle Onun bu noktadaki düşüncelerini bu vesile ile bir daha hatırlatmadan geçemedim, ehl-i irfân mazur görsünler.

Hz. Mevlânanın Kur'an hakkındaki anlayışı, kendinin de Kur'an karşısındaki tavrı şu cümle ile ifadesini bulur :

«Men bende-i Kur'ânem, eğer cân dârem,
Hâk-i reh-i Muhammed muhtârem»

Mânâsı : (Ben, canlı olduğum müddetçe Kur'anın bendesi, Hz. Muhammed Muhtar (S.A.) ın da ayağının turabı (toprağı) yım.)

Evet, gönül sultanlarının ulusu Hz. Mevlânın gerek Kur'an-ı Kerim, gerekse Hz. Muhammed (S.A.) efendimiz hakkındaki duygu ve düşüncelerini bundan daha veciz bir şekilde ifade edebilecek söz bilmem bulunabilir mi?

Gerek Hacı Bayram Velî, gerekse Şeyh Şaban Velî de Hz. Kur'an hakkında aynı ulvî duyguyu terennüm eylemişlerdir. İşte onlardan tevarüs eyleyen «Evtad-ı Erbaa»nın daha sonraki devirlerinde gelip-geçmiş bütün azizleri hep aynı usûlü takip etmişlerdir ki, bu son şeklîle terennüm olunan usûl ise Ahmed Amiş Hz.lerinin talimatları mücibince Kayserili Mehmed efendi Hz.lerine, oradan Ahmed Tahir Maraşî Hz.lerine, oradan da Mustafa Haki Özeren Hz.lerine intikal etmiştir ki, söz konusu usûl şöyledir:

Zaman ve zeminin icaplarına göre Rahman süresi okunur.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Özellikle Ahmed Amiş Hz.leri Rahmen sûresinin tilavetine azami itina gösterir ve «Mahşerde bile sûre-i Rahman okunacak» buyururmuş ki, bu rivâyeti Mustafa Özeren Hz.leri sık sık tekrarlarlardı. Ayrıca mu'tad üzere Fatiha sûresinden başlayarak, sıra ile:

— Bakara sûresinin son üç âyeti,
— Tevbe sûresinin son iki âyeti,
— Enbiya sûresinin 103, 104, 105 ve 106. âyetleri,
— Nûr sûresinin 54. âyeti,
— Şûra sûresinin 22. âyeti,
— Rahmân sûresinin tamamı,
— Vakıa sûresinin son onbir âyeti,
— Haşr sûresinin son dört âyeti,
— Üç defa İhlâs sûresi ve Fatiha sûresi okunur.

Her birisi sadece ehline malûm olan hikmetlere istinaden tilâvet olunan yukarıdaki sûrelerin bitiminde usûlüne göre dua yapılır. Duada riâyet olunması gereken hususlara özellikle dikkat olunur. Sözgelimi duâdaki tertip şöyledir :

— Önce selât-ü selâmdan sonra okunan Kur'an-ı Kerimin sevabı Fahr-i Kâinat efendimizin ravza-i mutahherelerine takdim olunur.

— Sonra sırasîle bilcümle ehl-i beyt hazaratına,

— Nûr-i pâk efendimizin peder-i âlileri Hz. Abdullah efendimize,

— Hz. Âmine validemize,
— Hz. Fatıma validemize,
— İmam Ali efendimize,
— İmameyn efendilerimize,
— Ebû Talib efendilerimize,
— Bilcümle Kerbelâ şehitlerine,
— Aşere-i mübeşşere, cihar-ı yârigüzin efendilerimize,
— Bilcümle kibar-ı evliullah hazaratına,

— Husûsen Anadolunun evtad-ı erbaası buyrulan: (Hacı Bektâş Velî, Mevlâna Celâleddin Rûmî, Hacı Bayram Velî, Şeyh Şaban Velî Hz.lerine)

— Sırasîle : Türbedâr Ahmed Amîş, Mehmed Tevfik Kayse-

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

rî, Ahmed Tahir Memiş Hz.lerine, Mustafa Hakî, Halveti Özeren Hz.ne.

— Evdat-ı Erbaa sofrasından feyziyab olmuş ihvanın bilcümle geçmişlerine,

— Milletimizin - Devletimizin Bakasına, millî huzurun temininе,

— Ordularımızın muzaffer olmasına,

— Hastaların şifası, dertlilerin devası, borçluların edasına,

— İnsanlığın huzur ve refahına,

— Bilcümle hayırların fethine ve şerlerin def'ine dua olunarak fatiha okunur ve böylece mânevî ziyafet son bulur.

Evtad-ı Erbaa'da ayrıca dünya hayatına müteallik meseleler hakkında fikir teâtisi yapılır. Düşkünlere yardım hususunda azami gayret gösterilir. Gençlerin ahlâkî konularda hassa olmalarına bilhassa dikkat sarfolunur.

Evtad-ı Erbaa mu'tadında ayrıca Ramazan-ı Şeriflerde Fâtih, Beyazid, Yeni Cami gibi İstanbulun salâtîn camilerinde ma'ruf ahl-i Kur'an Hafızlar tarafından mukabele okutulur. Hatimler indiğinde sevabı bütün ehl-i imana hediye olunur. Kurban Bayramı arafesi günü ise öğle namazını müteakib Mevlid-i şerif tertip olunur ve sevabı aynı şekilde ehl-i imana hediye olunur. Bu arada Allah rızası içün kurbanlar kesilerek fakir-fukaraya tasadduk olunur.

Hülasa bu sistemde her şey Allah rızası için yapılır, enaniyet ruhbaniyet ve meskenete asla yer ve mahal verilmez. Kısaca Evtad-ı Erbaa yolu Hakk yoludur, Hakk'a gönül vermiş gönül erlerinin yoludur.

Düstur : «Mustafayı Muntazayı şeyh-i vahit bilmektir.»
Hû Mevlâm huu.....

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

C — TARİKATLARIN MÜNASEBETTE BULUNDUĞU DİĞER SAHALAR

Tarikatlar, mevcûdiyetlerindeki sebeb-i hikmet, varoluş gayelerindeki ulvî duygu, hedeflerine vasıl olabilmek için takibettikleri metodlar, mahlûkatın eşrefi olan «İsan»a bakış tarzları gibi daha buna benzer pek-çok sebeplerden dolayı, gaye ve metod benzerliği ve beraberliği içerisinde bulunan bir takım bilim, fikir, inanç sistemi ve disiplin sahalarîle de doğrudan ya da dolaylı şekillerde münasebet halinde bulunurlar.

Bunları ana hatlarîle şöylece sıralayabiliriz :

a) Tarikat ve Mezhep münasebeti,
b) Tarikat ve Tasavvuf münasebeti,
c) Tarikat ve Kelâm münasebeti,
d) Tarikat ve edebiyyat münasebeti,
e) Tarikat ve felsefe münasebeti,

Tarikat ve Mezhep Kavramları :

Yukarıda asıl tetkik mevzuumuz olan tarikattan söz ederken, onun arapça da: gidilen yol, gayeye vasıl olabilmek için takip olunması gereken metod, yüce yaratana karşı şükran duygularını ifade edebilmek için bir vasıta vb. gibi mânalara geldiğine, hatta baştan sona kadar tarikatlarla içli-dışlı olmuş, onların doğuşuna elverişli ortamı hazırlamış bulunan «Mezheb» deyiminin de aynı anlama geldiğine de işaret etmiştik. (Bk. ilgili bölüm)

Şimdi burada mezhep kavramını biraz daha yakından inceleyerek tarikatla münasebetini belirtmeğe çalışacağız :

Mezhep, mahiyeti ve tarikatla ilgisi :

Mezbep : Arapçada «Gidilen yol» anlamına gelen bir değimdir. (198) Kelâm dilinde ise mezhep, inanca, bedenî ve mâlî, ya da hem bedenî ve hem de mâlî ibadetlere, muâmelâta, dünyaya ait evlenme-boşanma, alım-satım, borç alma, vaatte ,bulunma

198) Şemseddin Sâmi, Kamus-i Türki S. 1317 (Mezhep maddesi).

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

söz verme, sözünü yerine getirme ya da vadinde durmama, emanete hiyanet etme vb. gibi pratik hayatın vazgeçilmez gereklerine ait dinî hükümleri, bunlara ait mükafat ya da cezaları gösteren ve bunların ilâhî vahiyle tespit olunmuş sınırlarını belirleyen hükümlerin tümüne, kısaca şeriatın emri üzere gidilen yol anlamına gelmektedir. (199)

Diğer taraftan mezhep kelimesi, halk arasında da bir takım sosyal davranışlara konu teşkil eden özel mânalar da kazanmıştır. Meselâ : Mezhep kelimesinin «Millet» anlamına kullanıldığı, eskiden kafa kağıdı veya nüfus kağıdı da denen «Hüviyyet cüzdan»larına «Milleti nedir?» denen kısma «islâm» sözünün yazılışı, söz konusu terimin bu anlamda kullanılışının tipik bir örneğidir.

Diğer taraftan çeşitli fıkıh kitaplarındaki müşterek tariflerde rastlanan ittifaka göre, dinî hükümlere uygun olarak meydana gelmiş bulunan usûl ve furû', dinin esaslarını teşkil eden inanç ve ibadetler ile muâmele ve cezalara ait birbirlerinden farklı olarak kabul olunan tarzların tümüne de «mezhep» ya da «Nihle» denmiştir. (200)

Nihle de, tutulan, gidilen yol olarak mezbeple aynı anlamda kullanılmıştır. Mezhebin çoğulu = Mezâhib, Nihle'nin çoğulu ise = «Nihâl» olup, bu bakımdan şeriatlara ve mezheplere «Milel-ü nihâl» da denilmektedir.

«Cami-us-Sağîr» isimli eserde yer alan bir rivâyete göre İslâm peygamberi Hz. Muhammed (S.A.) in, İsrail oğullarını yetmişbir, hıristiyanların ise yetmişiki bölüğe ayrıldıkları, kendi ümmeti olan müslümanların da yetmişüç bölüğe ayrılacağını bildirdiği rivâyet olunmaktadır. (201)

Sefînetü'l-Bihâr ve Medinetü'l-Hikem-i ve'l-âsâr isimli eserdeki bir rivâyete göre ise, Hz. Ali'nin de hıristiyanların ve İsrail oğullarının bölüklere ayrıldıklarını, Muhammed ümmetinin de bölüklere ayrılacağını, hepsinin de sapıklığa düşeceğini, ancak kendisinin ve kendisine uyanların kurtulacaklarını söylediği beyan olunmaktadır. (202)

---

199) İsl. Ansk. C. IV. S. 601 vd. (Fıkıh maddesi)
200) Hy. Ansk. C. V. S. 2416 vd. (Mezhep mad.).
201) Cami-us-Sağir Kahire 1331 S. 40. vd.
202) Bu hadis türlü şekillerde rivayet olunmuştur. Nitekim Tirmizi'ye göre peygamber Hz. Muhammed, müslümanların şu şekilde bölüneceklerini

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Kur'an-ı Kerimde ise bu konu: «Hep birden Allah'ın ipine sımsıkı sarılın, bölük bölük olmayın» anlamındaki ilâhî bir emir mahiyetindedir. (203)

Peygamber Hz. Muhammed (S.A.) in bir başka hadîs-i şerifinde ise: «Ben sizin aranızda iki halife bırakıyorum, gökle yer arasında uzaltılmış bir ip, Allah kitabı ve soyum (ehlibeytim). İkisi iki havuz kenarında bana ulaşıncaya kadar birbirlerinden ayrılmazlar» (204) anlamındaki işaretten çıkarılan sonuç, hadis bilginleri tarafından Kuran-ı Kerimin emirlerine uymanın ve bölünmemenin, islâmın temel prensiplerinden sayılması şeklinde yorumlanmıştır.

Bir başka rivâyette ise, islâmda hür düşüncenin mümkün olduğu, hatta rahmete vesile teşkil edeceği için teşvik edildiğini görüyoruz. Nitekim bu konuda islâm'ın peygamberi Hz. Muhammed (S.A.) «Ümmetimin bir konuda ayrı ayrı hükümlere uyması bir rahmettir» buyurmuştur. (205) Buradaki ayrı ayrı hükümlere uyma, yani bir düşünme de diyebileceğimiz fikir özgürlüğü şeklinin, dinin esasında değil de teferruata ait meselelerde olması görüşü kabul olunmuştur.

Mezhep sözünün halk arasındaki anlamı:

Mezhep sözü halk arasında da çeşitli anlamlarda, bazen örf ve âdetlerle ilgili olarak, bazen de mecâzî şekillerde kullanılmaktadır. Nitekim okur-yazar olan, her havaya gelen, her fikre ve her söze uyan, doğru olsun, yanlış olsun «evet efendim», «Haklısınız efendim!..» diyen kimseler için, halk arasında her yola giden, her mezhebe uyan, kendisinin ne yolu bellidir ne de mezhebi!.. «Küllü mezheb'in yezheb» vb. gibi özellikle «dalkavukluk»

---

rivayet etmiştir: Müslümanlar iki bölüğe ayrılacaklar, bir bölüğü kendisinin ve ashabının yoluna gidecekler olup, bunların kurtulacaklarını, öbür bölüklerin ise cehennemlik olacaklarını beyan eylemiştir. (Sefinetü'l-Bihâr ve Medinetü'l-Hikem-i ve'l-âsâr, Necef 1335 C. I. S. 360).

Bu söz konusu hadis hakkındaki rivayetlerden bir başkası da şöyledir: Kurtulacak olanlar kimlerdir? diye soran Hz. Ali'ye, Hz. Muhammed: «Senin ve sana uyanların yolunda gidenlerdir» cevabını vermiştir. (a.g.e. S. 3603.

203) K. Kerim, âl-i İmrân sûresi âyet 103.

204) Cami-ussağir C. I. S. 87, C. II. S. 4.

205) Câmi-us-Sağir C. I. S. 11, Mevzûat S. 19).

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

da denen bu tür davranışların ifadesi için kullanılan deyimler bir nevi «Ata sözü» halini almıştır. Görüldüğü gibi bu tür değimlerin mezhep kavramîle çok yakından münasebetleri mevcuttur.

Keza aynı düşünce ile halk arasında ne olduğu, hangi fikri benimsediği, hangi şekli tercih ettiği belli olmayanlara da «Mezhebi meşrebi belirsiz», mezhepsizin birisi, ne mezhebi belli ne de karakteri vb. gibi değimler kullanılır ki, bu gibiler için ekseriyetle imandan ve vicdandan yoksun oluş kastedilir. Oysa ki mezhebi belli olan ve mezhebinin icaplarını yerine getirmekte bulunan kişinin imandan yoksun olması düşünülemez, çünkü mezhepli olmak, en azından dindar olmayı gerektiren bir hâldir.

Mezhepler arası farklılıklar :

Mezhepler arasında farklılıklar vardır. Ancak bu farklılıklar, dinî yönden tabiî karşılanmakla beraber, halk arasında bir takım farklı davranış ve düşünce biçimlerine de sebep olmuştur.

Mezhepler arasında «Hakk» ya da «Batıl» gibi ayrımlar da yapılmış olup, genelde mezheplerin sayıları oldukça fazla, hatta bazen birbirlerinin tâli tâli dereceleri durumunda bulunanları da olduğundan, tam sayılarını kesin olarak belirlemek mümkün olamamaktadır. Bununla beraber «Hakk» olarak kabul olunan mezhepler dört tane olup, bunların geçerliliği hususunda her hangi bir ihtilâf söz konusu değildir. (206)

İslâmda «Hakk» olarak kabul olunan söz konusu mezheplerin neler olduklarına geçmeden önce, islâmda mezhep fikrinin ne zaman ve nasıl ortaya çıktığının bilinmesinde fayda vardır. Buna göre :

Kur'an-ı Kerimi olduğu gibi kabul eden, yorumlanmasında aynı inanç ve fikirlere sahip bulunan bütün müslümanlar, iman esaslarında, Allah'ın varlığında ve birliğinde, O'ndan başka yaratıcı ve hüküm sahibi bulunmadığında, Hz. Muhammed (S.A.)in gerçek ve Hakk peygamber olduğunda, peygamberlik müessesesinin O'nunla sona ermiş bulunduğunda, insanların öldükten sonra tekrar dirilip yüce yaratanın huzurunda yaptıklarının bir bir hesabını vereceklerinde asla tereddüt göstermeden bütün bu hususlara aynen inanırlar ve birleşirler.

---

206) Hy. Ansk. C. V. S. 2416 vd. (Mezhep maddesi).

ANKARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

İslâmın inanç esasları ile ilgili bulunan yukarıdaki prensipler üzerinde her hangi bir ihtilâf söz konusu oldumu, bu durumda iş değişir ve inanç esasları dışındaki fikirleri benimseyenler hakk mezhebe uymamış sayılırlar.

Aynı şekilde Namaz, Oruç, Hac, Zekât, Kelime-i Şahadet getirmek, gerektiğinde vatanın savunması için savaşmak, hatta ölmeyi bile göze almak, bilenlerin bilmeyenlere islâmın esaslarını öğretmesi, zinadan, hırsızlıktan sakınmak, koğculuk, iftira, dedikodu vb. gibi kötü ve dinen yasak sayılan davranışlardan şiddetle kaçınmak gibi bedenî ve mâlî kulluk ödevlerinin de tam olarak yapılmasında yine hakk mezhepleri benimseyen müslümanlar birlik halindedirler.

Keza nikâhlanmak, evlenmek, boşanmak, alış-veriş, borç, faiz, tefecilik vb. gibi dünyaya ait olan işlerde yapılan suçlara karşılık verilen ceza ve yüklenen sorumlulukların esaslarında da — bazı ufak tefek farklılıklar hariç — tutulursa, esasta her hangi bir ayrılık görülemez. Nitekim hırsızlığı suç saymayan, zinayı hoş gören, cinayete göz yuman, tefeciliği iyi karşılayan, üstelik «Hakk» sayılan her hangi bir mezhep tasavvur olunamaz!

Esasen «Hakk» mezhepler olarak bilinen söz konusu dört mezhep (207) ten her birinde görülen farklılıklar, inançlarda ve ibadetlere, yani dinin esaslarında değil, görüş ayrılıklarından ve yorumlamalardan doğan teferruattadır. Sözgelimi Allah'ın sıfatları, Kur'an-ı Kerimin mahlûk oluşu, veya olmayışı, namazda el bağlamak veya bağlamamak, hırsızlık edenin elinin bileğinden kesilmesi, yahut baş parmağından başka parmağının ikinci boğumundan kesilmesi (208 kardeşler arasında evliliğin yasak, oluşu, vücuttan çıkan kanın ne miktarının abdesti bozup, ne miktarının bozmayacağı vb. gibi farklılıklar bu cümledendir.

Bununla beraber, diyelim ki farz namazların rek'at adedinde, yahut Ramazan orucunun farz oluşunda, zekâtın gerekliliğinde, Hacc'ın insan ömründe bir defa farz olması hususunda her hangi bir ihtilâf söz konusu değildir.

---

207) Burada sözü edilen dört Hakk mezhep: Hanfî, Şafî, Mâliki, Hanbeli mezhepleri olup, ileride herbirisi etraflı şekilde görülecektir.

208) Mâide sûresi 38. âyetinde hırsızlık yapanın elinin kesilmesi emrolunur. Mezhepler arasındaki ictihad farkı ise kesilip kesilmeme hususunda olmayıp, kesilmenin keyfiyetindedir.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

MEZHEPLERİN BÖLÜMLERİ VE TARİKATLARDAKİ FARKLILAŞMAYA GEÇİŞ

Mezhepler genel olarak iki kısma ayrılır :

A — **İtikada** dair mezhepler,

B — **Amele** dair mezhepler.

İtikada dair mezhepler de kendi aralarında şöylece sınıflanırlar :

a) **Matüridiyye mezhebi** : Bu mezhep kurucusunun adını taşır. Mezhebin asıl gayesi, islâm inançlarını yabancı cereyanlardan korumak, müslümanların akidelerini muhafaza etmektir. İslâm dünyasının büyük çoğunluğu, özellikle Türkler bu mezhebe bağlıdırlar. Mezhebin kurucusu, H. 333 tarihinde vefat etmiş bulunan ve itikadî konularda İmam Âzama tabi olan Türkistanlı büyük islâm mütefekkiri İmam «Ebû Mansur Mâtüridî»dir.

b) **Eş'arî Mezhebi** : Bu mezhep, itikâdî meselelerde İmam Ebû'l-Hasen el-Eş'arî'ye uyanların mezhebi olup, esas bakımından Mâtüridî ile aynı görüşte olmakla beraber, teferrüatta bazı ayrılıkları görülür. Söz konusu ayrılıklar, Eş'arî'nin, İmam Şafî mezhebi üzere yetişmiş, O'nun fıkıh esaslarından mülhem bir anlayış içerisinde bulunmuş oluşundandır. H. 330 (veya 320) tarihinde vefat etmiş bulunan bu zât, peygamber ashabından meşhur Ebû Mûs'l-Eşarî'nin soyundandır. (209)

Amele dair mezheplere gelince : (Bunlar da dört kısımdır)

1. **Hanefî Mezhebi** :

Mezhebin kurucusu, büyük islâm âlim ve fakihi «İmam A'zam»dır. Asıl adı Numan, babasının adı ise Sabittir. H. 80 ta-

209) Hayreddin Karaman Fıkıh Usûlü S. 20-21.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

rihinde Kûfe'de doğmuş olup, devrinin icaplarına göre bütün ilimleri öğrenmiştir. Esas mesleği ticaret olduğundan, aynı zamanda devrinin en büyük zenginlerindendi. İslâm dünyasında hukuk öğrenimi yapan ilk Akademi'yi kurmuştur ki, böylece de talebeleri vasıtasîle kendi mezhebi dünyanın dört bucağına rahatça ve süratle yayılma imkânı bulmuştur.

Özellikle M. VIII. yüzyıldan itibaren bu mezhep müslüman Türk toplumları arasında hızla yayılmağa başlamıştır ki, bunun sebebi de, kendisinin Türk asıllı bir aileye mensup oluşu, bu arada mezhebin pratik hayatta tatbikat bakımından öteki mezheplerden daha kolay oluşundandır. İmam A'zam H. 150 de Bağdad'da vefat etmiş olup, bugün orada bulunan türbesi ve yanındaki camisi, görenleri hayran bırakacak nefaset ve zarafettedir. Dünyanın her tarafından gelen onbinlerce insan O'nun mânevî huzurunda derin bir saygı duymaktadır. (rahmetullahi aleyh)

2. **Şafî Mezhebi :**

Mezhebin kurucusu H. 150 tarihinde doğmuş bulunan İmam Şafî'dir. Aksalanda veya Şam bölgesindeki Gazze'de doğmuş bulunan İmam Şafî, nesepçe Kureyş kabilesine mensup olup, H. 204 de Mısırda vefat etmiştir. Şafî mezhebi daha çok Mısır, Irak ve Güneydoğu Anadolu bölgelerinde yayılmıştır.

3. **Malikî Mezhebi :**

Kurucusu İmam Mâlik'tir. Bu zât H. 93 senesinde Medine'de doğmuş olup, H. 179 senesinde gene aynı yerde vefat etmiştir. Mezhebi ise, İspanyada Endülüs Emevîleri arasında yayılmıştır. İmam Mâlik aynı zamanda büyük bir hadîs bilgini olarak da tanınır.

4. **Hanbelî Mezhebi :**

Bu mezhebin kurucusu ise Ahmed İbn Hanbel'dir. M. 164 tarihinde Bağdad'da doğmuş olan İbn Hanbel' devrinin sayılı âlim ve müctehitlerindendir. İmam A'zam'ın talebelerinden ders okumuştur. O'nun Müsned isimli eseri, asırlar boyunca olduğu gibi,

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

günümüzde de son derece önemli sayılan bir kaynaktır. Hanbelî'nin mezhebi, daha çok Şam, Necid ve Irak bölgelerinde yayılmıştır. (210)

Gerek itikada, gerekse amele dair mezheplerdeki ayrılıklar, bazı yönlerile tarikatlardaki ayrılıklara benzer. Şu kadar ki, mezheplerdeki farklılaşmalar, kuruluştan önce meydana gelmiş. Tabiî olarak daha sonraları ortaya çıkacak olan tarikatlara da bu farklılıklar tesir etmiştir.

Şöyle ki : Hz. Muhammed (S.A.) hayatta iken ne mezhep, ne tarikat ve ne de bir ayrılık söz konusu idi. Çünki müslümanlar, öğrenmek istedikleri meseleleri bizzat peygamberin kendisinden öğrenebiliyorlardı.

Ne var ki, peygamber de nihayet bir insandı ve O da nihayet ebedî âleme göçtü! Oysa ki islâmiyet yaşayacaktı, yaşatılacaktı! Üstelik peygamberin vefatını takip eden yıllarda sür'atle genişlemekte olan islâm devleti bünyesinde devamlı olarak siyâsî ve sosyal teşkilâtlanma faaliyetleri oluyordu. Söz konusu faaliyetler, hemen islâmın bünyesinde daha ilk yıllarda bir takım yeniliklerin ortaya çıkmasına sebep olmuş, siyâsî, sosyal, idarî ve ekonomik sahalarda kendini gösteren ciddî problemler karşısında islâm devletinin yöneticileri yeni şartlara cevaz verecek yeni yeni bir takım hükümler aramak mecburiyetinde kalmışlardır. Bu hükümlerin temininde en önemli rolü oynayan faktör ise «akıl» olmuştur. (211)

Nihayet islâm devletinin sür'atli bir şekilde genişlemesinden kaynaklanarak ortaya çıkan bu tür meselelerin başında müslümanlar için son derece önemli olan «İmamet» meselesi geliyordu. Yani müslümanlara kim imam olacaktı? Çünki Hz. Muhammed (S.A.) kendi vefatından sonra yerine imamlık yapacak olan kimseyi ne tayin, ne de vasıyyet etmişti! (212)

Hatta cenazenin henüz defin işi bitmeden imamlık seçimi için kulis faaliyetlerine başlanmış, cenazenin yıkama ve defin işi peygamberin ehlibeytine bırakılarak seçim faaliyetleri sürdürülmüştü. Nihayet bir yandan cenazenin yakınları tarafından techiz ve tekfin işlemleri devam ederken, Defin töreninden önce

---

210) Ebû Zehrâ, İslâmda Fıkhî Mezhepler tarihi C. 1. S. 159 vd.

211) Künûzü'l-Hakâik C. II. S. 94.

212) O. Rıza Doğrul Asr-ı Saâdet S. 73 vd.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

imamlık işinin bir sonuca bağlanması uygun görülmüştü ki, müslümanlar daha o gün peygamberin cenazesi kalkmadan üç ayrı guruba ayrılmışlardı!

Gruplardan her birinin adayları ayrı ayrı idi.

Birinci aday : Ebû Talib'in oğlu Hz. Ali,

İkinci aday : Hazrec kabilesinden Ubade oğlu Sa'd,

Üçüncü aday : Hz. Ebû Bekr idi.

Seçim demokratik usûllerle yapılmış olup, taraflar daha fazla oy temin edebilmek için yataktaki hastaları dahi sedye ile seçim mahalline getirmişlerdi. Seçim sonunda en fazla oyu alarak Hz. Ebû Bekr'in İmamet «Halifelik» makamına seçildiği anlaşıldı.

Ne var ki, Hz. Ebû Bekr'in seçimle iş başına gelmiş olmasına rağmen siyasî mücadele sona ermiş değildi. Nitekim Sa'd ve taraftarları Hz. Ebû Bekr'in halifeliğini kabul etmediler. Hatta siyasî husûmetlerini Hz. Ebû Bekr'den sonra Hz. Ömer zamanında da sürdürdüler. Ancak H. 15. senesinde meçhûl bir kişi tarafından Sa'd'ın öldürülmesîle mücadele yavaşladı ise de, taraftarları O'nun hayatını efsâneleştirdiler, böylece de islâmdaki ikiliği ve fitneyi sürdürdüler. (213)

Diğer taraftan Hz. Ali taraftarlarına ise o günden itibaren Ali Şiası veya sadece «Şia» dendi ki, bundan da «Şii» ve «Sünnî» mezhepleri doğdu. Artık siyasî ihtilâf almış yürümüş, ardı arası kesilmeyen anlaşmazlıklar sürüp gidiyordu. Nitekim Şiilik, Hz. Ömer'den sonra Halife olan Hz. Osman öldürüldükten sonra tamamen Hz. Ali'yi tutanlar tarafından siyasî bir hüviyyet kazanmış bir parola haline geldi. Esasında «Şia» sözü arapçada =uymak, tabi olmak anlamlarına gelmektedir ki, Hz. Aliye uyanlar için kullanılan bu kelime artık bir nevi mezhep haline getirilmişti. Hz. Ali ile Hz. Muaviye taraftarları arasında çekişme sebebîle daha da yaygınlaşan bu deyim, şiî - sünnî ayırımı şeklinde gelişen ihtilaflar sebebîle sürüp gitmiş, Osmanlılar devrinde bile Osmanlı - İran münasebetleri ve bir takım iç meseleler halinde devam etmiştir ki, günümüzde bile izlerine rastlamak her an mümkündür.

---

213) Bu konuda fazla bilgi için Bk. Tecrid-i Sarih C. II. S. 4-34.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

İşte bütün bu ve buna benzer ihtilâflar islâm dünyasında bir takım görüş ve fikir ayrılıklarının doğmasına sebep olmuştur. Mezhepler dünyasında başlayan bu ayrılıklar, ileride doğacak olan tarikatlara da zemin hazırlamıştır.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ 1883

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

MEZHEPLERİN KAYNAKLARI VE TARİKATLARIN İLK ŞEKİL KAZANIŞI

İslâm dünyasında inanç ve ibadetlerde delil olarak dört kaynak kabul olunur. Ancak bu dört kaynaktan ikisi Hz. Muhammed (S.A.) in vefatından sonra kabul olunmuştur. Şu halde başlangıçta, yani Hz. Peygamberin zamanında şu iki kaynak mevcuttu :

a) **Kitap** (Kur'an-ı Kerim)

b) **Sünnet** (Hz. Peygamberin hadisleri, sözleri ve fiilleri)

Bilâhare bu ilk iki kaynağa aşağıdaki ikisinin de ilâvesîle söz konusu deliller dörde çıkarılmıştır : Bunlar da,

c) **İcma** : Kur'an ve hadisten hüküm çıkarma (içtihad) gücüne sahip bulunan din bilginlerinin dinî bir meselede ittifak etmeleridir.

d) **Kıyas** : Hz. Peygamber daha hayatta iken kendisinden sonrakilere Kur'anda ve sünnette, bir olay hakkında açık bir hüküm bulamayınca içtihatla hükmedilmesine izin vermişti ki, bilâhare bu izin kullanılmıştır. (214)

İşte, aynı asırda yaşayan islâm bilginleri kitap ve sünnette bulamadıkları şer'î bir mesele üzerinde birleşmek suretîle dinî hükme varabileceklerdi. Nitekim Hz. Peygamberin vefatından sonra müslümanlar, gerek hükûkî, gerekse şer'î bir mesele için, kendilerinden hüküm istenen büyük islâm bilgin ve mezhep ku-

---

214) Meselâ bunun en belirgin örneğini şu hadisede görebiliyoruz: Hz. Peygamber Muaz isimli bir zâtı Yemen'e Vali olarak gönderirken O'na şöyle sorar :

— Vardığın yerde ne ile hükmedeceksin?

Muaz cevap verir: — Allah'ın kitabile hükmedeceğim.

Hz. Peygamber: — Ya orada bulamazsan?

Muaz: — Allah'ın Resûlünün sünneti ile hükmedeceğim.

Hz. Peygamber: Ya orada da bulmazsan?

— Kendi re'yim, tefekkür ve görüşümle içtihâd edeceğim. (Amâlü'l muvakıîn I/202).

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

rucuları olan müctehitler arasındaki akıl yürütme demek olan «Kıyas»a dair ictihad farklılıkları amelî mezheplerin doğuşuna yol açmıştır.

Esasen söz konusu mezheplerin kurucuları olarak adı geçen bilginlerin, başlangıçta bir mezhep kurmak için her hangi bir iddiaları görülmemektedir. Şu kadar ki, zamanla bunların yapmış bulundukları kıyaslar ve ictidatlar birer mezhep halini almıştır.

Mezheplerin sayıları sadece bu zikrolunanlardan ibaret de değildir. Ne var ki, ehl-i sünnet müslümanlarının çoğunluğu tarafından «Hakk» olarak kabul olunan ve yukarıda ana hatlarîle belirtilen mezheplerin dışında kalanlar, «batıl mezhepler» adı altında toplanırlar ki, bunlar zaten konumuzla da alakaları bulunmadıklarından burada zikrolunmalarına lüzum görülmemiş bulunan ihtilâf mevzularıdır.

Bütün bunlardan sonra mezhepler konusundaki sözlerimizi noktalarken diyebiliriz ki, müslümanların zihinlerinde doğan ve cevap arama zaruretinin tabiî bir neticesi olarak ortaya çıkan mezhep farklılıkları, tasavvuf ve tarikatlar alanında da bir takım farklılıkların doğmasına netice olarak zemin hazırlamışlardır. Mezheplerin tarikatlarla münasebeti de bu noktadandır.

b) Tarikat ve Tasavvuf Münasebeti :

Tarikat'ın tasavvufla münasebeti ele alınırken, böyle bir münasebetin şeklî oluşundan öte, bu iki realite âleminin zâhirî husûsiyetlerini kavramağa çalışmak, her birini kendi varlık yapıları içerisinde anlamak ve değerlendirmek en isabetli yoldur.

Nitekim çeşitli vesilelerle işaret olunduğu ve ileri de genel tefsîlâtîle ele alınacağı gibi, tasavvuf bir tarla, tarikat ise onun üzerinde rengâ-renk çiçeklerîle bezenmiş bir gül bahçesidir.

Tarikat, kelime anlamı ve zahirdeki görünüşü itibarîle tasavvufun sistemleştirilmesinden sonra ortaya çıkan akide umdelerine bir alem olarak kullanılmış kavramdır. Şayet tasavvuf'un verimli ve bereketli toprakları olmasa, ayrıca o mübarek toprakları hasıllayan gönül ehlî mutasavvıflar olmasaydı, kimbilir rengâ-renk tarikat çiçekleri nerede bitecek ve hangi zemin üzerinde neşv-ü nemâ bularak âşık gönüllere enfes râyıhalarîle nasıl inşirah verebileceklerdi?

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Şu halde tarikat ve tasavvuf kavramları arasındaki bu vazgeçilmez münasebeti daha iyi kavrayabilmek için, bunlardan her birisi ayrı ayrı ele alınıp, kendi varlık yapıları, kendi hayat iksirleri içerisinde değerlendirilmelidirler.

Aksi halde, birer «Kâl» olmaktan çok, «Hâl» ehlinin irfan ve iz'anına hitab eden bu iki nâzik kavram, gelişigüzel pazarlarda rast gelene sunulabilecek ucuz birer tellâl meta'ı şeklinde düşünüldüğü taktirde ne anlatmak isteyen, ne de anlamağa çalışan bu sırra asla vakıf olamayacaklar, daima dışında kalacaklardır!.. (215)

c) Tarikat ve Kelâm Münasebeti :

Tarikat her ne kadar bir «Hâl» (gönül) işi ise de, gene de onun yegâne süjesi (tatbikçisi) durumunda bulunan insan için «Kâl) (söz) de vazgeçilmez bir ihtiyaçtır.

Nitekim yemek, içmek, acıkmak, susamak, yorulmak, dinlenmek, uyumak, arzu duymak ya da nefret etmek, haz ya da elem duymak, ağlamak veya gülmek, fânîliğin mukadder oluşuna rağmen ebedîliğin sırrını aramak, doğum-ölüm ikiliği arasında geçirilen sayısız hayat mâcerâları bir anlamda hep insan unsurunun müptelâ olduğu zaafları ya da ihtirasları gösterir.

Ne var ki, insan, bunlardan beri olan melekler nevi'nden bir varlık olmadığına göre en azından söz konusu beşerî ihtiyaçlar kadar, bilhassa konuşma ihtiyacına da müptelâdır.

Kelâm, her ne kadar arapçada «Söz» anlamına gelmekte ise de, aynı kavramın tarikat, tasavvuf, hatta felsefe dünyaları ile de münasebeti söz konusu olduğunda, ayrı ve özel bir anlam kazandığı görülür. Bu durumda artık kelâm, sadece mücerret bir kavram olarak değil de, bir idealizm'in sistemleşmiş belirtisi ve sembolü olarak **«İlm-i Kelâm»** şeklini alır.

Şu halde islâmda ilm-i kelâm, tarikat ve tasavvuf kavramlarında olduğu gibi, dinî akidelere aklî bir veche vermek, bir başka ifade ile, dinî akideleri aklî esaslar üzerine oturtmak gayesine yönelmiş bir düşünce sisteminin, bir din ve dünya görüşünün adıdır.

---

215) Nitekim Tarikatlar yukarıda izah olunmuş, tasavvuf ise ileride ayrıca ele alınacaktır. (Bk. İlgili Bölümler).

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Diğer taraftan ilm-i kelâm'ın her ne kadar tarikat ve tasavvufla da münasebeti düşünülebilirse de, bunun daha çok felsefe ile münasebet halinde bulunduğu da bir gerçektir. Ancak gene de bunlardan her birinin kendi varlıkları, doktrin esasları, metodolojileri, prensipleri ve yekdiğerine tesir güç ve sahaları bir anlamda konumuzun dışına kaldığından, elbette ki teferruata girmiyoruz. Ancak burada bir noktanın kesinlikle belirlenmesinde fayda, hatta zaruret vardır ki, o da şudur :

İslâmda her ne kadar tarikatçılar, mutasavvıflar, kelâmcılar, felsefeciler, hatta meşrû sayılan çeşitli mezheplere mensup müslümanlardan her birisi de şüphesiz Allah'a, Peygambere, Kur'an-a ve mukaddesata inanmış müslüman sayılan kimselerdir. Bunlardan hiç birinin Kur'an-ı Kerimi lafzı ve mânâsîle olduğu gibi kabul edip, yorumlamasında aşırılığa varmadıkça, ya da «Hakk» sayılan dört mezhebin dışına çıkmadıkça müslümanlığından asla şüphe edilmez.

Esasen dinli-dinsiz her insan, içinde yaşadığı bu kâinatın sırrını ve mahiyetini halîle merak eder. Bu, insan denen her yaratığın en kuvvetli tutkusudur. Şu kadar ki, bir kısmı bunu aklî metodlarla, bir kısmı ise naklî metodlarla veya inanç yolûle kavramağa çalışır.

İşte, islâmda bunlardan birinci kategoriye girenlere «Kelâmcı»lar, ikincilere ise «Tarikatçı»lar ve «Tasavvufçu»lar denmiştir.

Kelâmcılığın Mahiyeti :

İslâm dünyasında «kelâmcılar» ya da «Mütekellimîn» denen bir zümrenin mevcut olduğuna işaret ettik. İşte bu guruba dahil olan bilginlerle, bunların dışında kalan ehl-i sünnet âlimleri, mutasavvıflar, felsefeciler, tarikatçılar gibi ilmiye sınıfına mensup kimseler arasında (zahirde görünen inanç birliğine rağmen) devamlı bir mücâdele süregelmiştir.

Oysa ki, bunlardan her birisi, hatta hepsi de Allah'ın varlığına, birliğine, Peygamberin Hakk olduğuna inanmış, imanın ve islâmın ulviyyet ve kudsiyetini teslim etmiş âlim kimselerdi! Diğerlerinin sebeb-i mevcûdiyetleri malum olup, başlıca gâyeleri «ilâ-i kelimetullah» (Allah'ın ismini ve şanını yüceltmek) ve din-i

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

mübîne hizmettir. Kelâmcıların gayeleri de bundan başka değildir.

Nitekim kelâm, ya da mütekellimîn kavramları, islâm düşüncesinde ilâhî irşadı kendilerine rehber edinerek düşünen, fikir ve düşüncelerinde aima ilâhî irşadın ışığı altında aklî istidlâl ve muhakeme metodunu kullanan zümrenin sıfatıdır.

Diğer taraftan bir söz, ya da dil mânasına da gelen kelâm, filolog (dilci)ler tarafından da çok tartışılmış, genellikle her hangi bir mânaya delâlet etmediği halde, itibârî olarak bir mânâ kazanan ayrı ayrı kelimeler değil de mürekkep bir bütün teşkil etmek üzere çıkarılan eserler olarak tarif edilmiştir. (216)

Bazı islâm müfessirlerine göre ise kelâm, ya da kelâmullah iki mânâya gelmekte olup, bunlardan birincisi; Allah'ın Hz. Musa ile hakikî konuşması, diğeri ise Allah'ın şeriatıdır. Kur'an-ı Kerimin muhtelif yerlerinde özellikle «Tevbe» sûresinde kelâm açıkça ve bizzat «İslâmiyet» mânasına alınmıştır. (217)

Kelâmın en çok münakaşa konusu olan sebeplerinden bir tanesi ise, Allah'ın sıfatlarından bir tanesinin de «Konuşur» olup olamayacağı meselesidir. Nitekim Allah'ın sıfatları arasında konuşma sıfatı, belki de en mühim yeri işgâl eder. Ancak bu konuda hıristiyan ilâhiyatçılarının tesirleri islâm kelâmcıları arasındaki ihtilâfı daha da kuvvetlendirmiş, hatta kızıştırmıştır ki, bu sebepten dolayı da islâm kelâmcıları daha çok «mütekellimîn» deyimini kullanmayı daha uygun bulmuşlardır.

Bu anlamda Allah mütekallim (konuşucu) değil, ancak fiilleri varlığının delilleri olarak gösterilebilir. (218) Rasyonalist (akılcı) kelâmcılar ise bu ebedî kelâm sıfatının maddî olduğu halde yaratılmamış bir tezahürünü kabul etmemişlerdir.

---

216) Kelâmın daha başka şekillerde yapılmış tarifleri de vardır. (Tafsılat için Bk. Dr. H. Küçük M. İ. ve B. F. S. Prob. S. 381 vd)

217) Tevbe sûresi âyet 6. meâlen şöyledir: Eğer kendilerine taarruz edilmesi emrolunan müşriklerden biri sana aman dilerse ona aman ver. Taki Allah'ın kelâmını dinlesin, sonra onu emin olduğu yere kadar (selâmetle) ulaştır. Çünki onlar hakikatı bilmeyen bir kavimdir, (H. B. Çantay K. H. ve Meâli Kerim C. I. S. 272).

218) Fakat bu gibi fikirler söz konusu ihtilafın halli için yeterli olamamıştır. Nitekim el-Eşari, (el-İbâne S. 23 vd.) Allah'ın kendisinden ayrılmaz bir sıfatı olarak kelâm sıfatının bulunduğunu, bunun için Kur'an'ın mahlûk olamayacağını iddia ve bir çok delillerle ıspata çalışmıştır. Tafsilat için Bk. Dr. H. K. a.g.e. S. 381 vd.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Müteahhirîn denen sünnî kelâm âlimleri ise, Allah'ın kelâmının delillerini, peygamberlere söz söylediğini, bu sebeple kelâm vasfını haiz olması icap ettiğini kabul eden bütün kavimlerin görüşlerini basit bir fikir ameliyesine dayandırmışlardır.

Hanbelî'ler Allah kelâmının yaratılmamış olduğunu iddia etmişler, fakat bu konuyu daha fazla kurcalamaktan kaçınmışlardır.

Mu'tezile için Allah'ın kelâmı Musanın kulağına çarpan kelimeler gibidir! Yaratılmıştır. Mâturîdîler ise, kelâma ait halledilmeyen meselelerle meşgul oldukları zaman kullanmak âdetinde bulundukları usûlleri takip edecek bir hâl çaresi aramadan iki fikri yanyana mütâlaa etmeyi tercih etmişlerdir.

Nesefî'ye göre : «Kur'an Allah Kelâmı olup yaratılmamıştır. Bu kelâm hiç birinin içinde bulunmaksızın yazılarımızla yazılmış, kalblerimizde saklanmış, dillerimizde okunmuş, kulaklarımızda duyulmuştur. (219)

İbn Hazm, kendi zamanındaki Eş'arîlerin, bilhassa el-Bakıllânî'nin düşüncesi olduğu ve fikirlerini şöyle ifade ettiklerini nakleder :

Kur'an yalnız Allah Kelâmı için kullanılan bir tâbir olması mânasında Allah kelâmıdır.

el-Teftezânî ise, islâm kelâmcıları tarafından kullanılan bu kavramın sekiz ayrı mânasının bulunduğunu beyanla bunları şöylece sıralar :

1. Kelâm âlimleri «şu veya bu mezhebin kelâm (beyan delil) ı şudur» diye başlarlar.

2. Kelâm en ziyade Allah'ın kelâmı hakkındaki akide ile meşgul olur.

3. Kelâm ilâhiyatta söze, filozofların mantığa verdikleri ehemmiyeti verir.

4. Kelâm söz ile öğretilen ilimlerin esasıdır.

5. Fikrî bakımdan birbirlerine hasım olanlar arasında söz, okuma ve düşünmeden zarûridir.

---

219) Akaid al-Mesefi S. 79.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

6. Kelâm söz ile öğretilen ilimlerin en çok münakaşaya davet edenidir.

7. Kelâm ehemmiyeti dolayısîle diğer ilimler değil, yalnız O, «beyan ve açıklama»dır.

8. Kelâm, kesin ve nâfiz bir ilimdir.

Kelâm ilminde terakkî :

Bütün ihtilâflı ve mâcerâlı seyrine rağmen kelâm zamanla ve tam anlamîle (ağır bir tempo ile de olsa) bir ilâhiyât ilmi haline gelmiştir. Nitekim önceleri ilâhiyatın bütün hâdiselerine taalluk eden taraflarına da delâlet eden hukuku göstermek için fıkıh (dirayet-vukuf) kullanılmıştır. İlk zamanlar ilâhiyata «el-Fıkhu'l-Ekber» (en büyük fıkh) denilmiştir. Fakat daha sonraları kelâm bu sahada fıkh'ın yerine kullanılmağa başlanmıştır. Kelâmdaki kavrama gücü ve kabiliyeti öylesine idi ki, Demokritos ve Epiküros sistemlerini de hatırlatan «Atomist» bir hüviyyete bürünerek ıskolastik ilâhiyât mânasına ulaşarak «mütekellimîn» de artık önce mu'tezile mezhebinden bir ilâhiyatçıya ve sonraları ilâhiyatın arkasında islâmiyetin felsefeye kazandırdığı en orijinal avantaj olan «atomist» sistem bulunan ehl-i sünnet ilâhiyatçıya delâlet etti.

Böylece evrenin maddesini devamlı olmayan ve ilânihaye bölünmeyen cüzlerden müteşekkil sayan bu akidenin ehemmiyeti kâfi derecede tebârüz ettirilmiyorsa da, onyedinci asra kadar avrupa düşüncesi üzerindeki tesirleri hatırlamağa değer. (220)

Kelâm ilminin esas kaynakları ve tarikatla olan münâsebetlerine daha berrak vuzuh kazandırıcı muteber belgeler elde olmamakla beraber, elde mevcut olanlardan derlenebilen ve en güvenilir olan ihtimallere göre, bidayette bu ilmin mensupları olan «mütekellim» în, IV. asrın sonlarında beş sınıfa ayrıldıkları bilinmektedir.

Bilâhare bu sınıflardan her biri bir takım şubelere de ayrılmış olup, ana ve tâlî derecelerdeki teşkilâtlar da dikkate alınarak belli başlı kelâm okulları ve bunların özellikle ulûhiyyât hakkındaki görüşleri şöyle özetlenebilir :

---

220) Bu konuda tafsilat için Bk. Dr. H. Küçük a.g.e. S. 383 vd.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

1. Mu'tezile :
2. Akaidde imamî ve zeydî şiîler,
3. Cebriyye ve Allah'ı insan şeklinde tasavvur eden müşebbihe,
4. Hâricîler,
5. Mutasavvıf zâhidler. (221)

Yukarıdaki sınıflamadan başka sınıflamalar da vardır. Nitekim kelâm tarihinde daha yaygın olarak bilinen bir başka tasnife göre mütekellimîn iki guruba ayrılmış, her gurup da yine kendi içinde bir takım yan guruplara ayrılarak şu şekilde bir sınıflama yapılmıştır :

1 — **Ehl-i Sünnet ve Cemaat** : (Peygamberin izinden giden ve çoğunluktan ayrılmayanlardır. Bu akım da iki kısma ayrılır :

a) **Mütekaddimîn** : (Öncekiler demek olup, H. 300 yılına kadar yaşamış olanlardır. Bunlar peygamberin sohbetlerinde bulunmuşlar, ya da bulunanlara yetişmişlerdir. Allah'ı bütün noksan sıfatlardan uzak, kemâl sıfatlarla muttasıf bilmişlerdir.

b) **Müteahhirîn** : (Sonrakiler demek olup) Bunlar da iki kısma ayrılmışlardır ki, yukarıda mezheplerden bahsederken dolayısîle itikâdî mezhepler münasebetîle görmüş olduğumuz : **Mâtürîdîler** ve **Eş'Arîler**'dir. (222)

Bu her iki kol da tam anlamîle ehl-i sünnet akidesine harfiyyen sadıktırlar. Meselâ bunlardan Eş'arîlere göre «Nasıl olduğunu bilmeden ve benzetmeye de kalkışmadan Allah'ın varlığını ve birliğini kabul etmelidir. «Bu şekilde Eş'arîler, mu'tezileye ve mücessimeye de cevap vermiş olurlar. Çünki bu iki sistem (Mu'tezile ve mücessime) ehl-i sünnet akidesinin tam tersine olarak Kur'an-ın emirleri ve peygamberin sünnetleri akla uygun olmalıdır! çünkü akla uymayan bir naklin kabulü hem imkânsız, hem de doğru değildir!.. derler.

---

221) Bu sınıflama mu'tezile sempatizanı olarak nitelendirilmiş ve bu yüzden de muteber sayılmamıştır.

222) Bk. Mezheplerin tarikatlarla münasebetinden bahseden bölüm.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

2. **Ehl-i Bid'at ve Delâlet :**

Son tasnife göre kelâm okullarının ikinci gurubunu teşkil eder. Ehl-i Bid'at ve dalâlet de gene kendi arasında bir takım kollara ayrılır. Ancak bunlar, genel anlamda «Allahın emrinden ve peygamberin yolundan ayrılıp sapanlar» dır. Keza ashab ve tâbiîn'in yolunu da terk eden bu sapıklar zümresi şu isimler altında toplanırlar :

a) **Mû'tezile** : (ayrılanlar demek olup) İslâmda kaderi inkâr ettiklerinden «Kaderiyye» diye de anılırlar. (223)

b) **Cebriyye** : Allah'ı insana benzeterek, insandaki iradenin bir fonksiyonu bulunmadığını, O'nun yaptığı her işi cebrî olarak Allah'ın yaptırdığını iddia ederler.

c) **Ş î a** : Taraftarlık yapma, uyma gibi anlamlara gelen bu isim, Hz. Ali taraftarları için kullanılmıştır. Ne var ki, sonraları sapıtarak Hz. Ali ve evlâtlarına Allahlık sıfatları vermek istemişlerdir.

d) **Hariciyye** : Dışarda kalanlar anlamına gelen bu deyim, Bir gurup Huneyn savaşından sonra ganimet dağıtılırken peygambere itiraz etmişler, hakkına razı olanların dışında kalmışlardır. Bu yüzden kendilerine haricîler denmiştir. Bir başka rivâyete göre de Hz. Ali'nin Halife tayininde hakeme başvurulmasına karşı çıkmışlar, dolayısîle Hz. Aliyi günah işlemekle itham etmişlerdir. Bunlara inanç ve akide meselelerinden çok siyâsî meselelerle meşgul olmuşlardır.

e) **Müşebbihe** : Benzetmek anlamına gelen bu isim, Allah-ı eşyaya benzetmek isteyen sapıklar için kullanılmıştır.

---

223) Rivayete göre bu okula mutezile isminin verilmesi, Emevilerden Abdullah b. Mervan zamanında bu akımın öncüsü bulunan Vasıl b. Ata, hocası büyük âlim Hasenü'l-Basri'den ders okurken bir gün hocasının dersini terk etmiş, bunun üzerine hocası: «İ'tezele annâ Vasılu» (vasıl bizden ayrıldı) demiştir. Aslında sapık fikirli birisi olan Vasıl, bilahare kendi görüşünde olanlarla söz konusu okulu kurmuş ve bu sebepten dolayı adına «Mutezile» denmiştir. Tafsilat için Bk. Dr. H. K a.g.e. 389 vd.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Bunlar Allahı bazen eşyaya, bazan da insana benzetmek istemişlerdir.

f) **Mürcie** : İnanç ve itikat yönünden haricînin tam zıddı bir kanaat taşırlar. Geriye atmak anlamına gelen «irca» sözünden türemiş olan bu isim, dönmek anlamına «irca» kelimesîle de münasebet içindedir. Bunlara göre insan, hakkîle inandıktan sonra ona günah işlemek zarar vermez. Yani Allah'a iman da küfür de gönül işidir. Hülasa sapıkların toplandığı bir yuvadır burası.

d) **Tarikat ve Edebiyat Münasebeti** :

Tasavvuf, tarikat ve edebiyat dünyaları, hikmet-i vücûtları ve maksad-ı mevcûdiyetleri itibarîle birbirlerinin tamamlayıcısı unsurlardır. Gerçi onlardan her birinin kendi nev-i şahıslarına münhasır metodları ve husûsiyetleri söz konusu ise de, ifa eyledikleri fonksiyonlar, her birisinin insan cevheri ile olan zarûrî münasebetleri, bir başka ifade ile, söz konusu sahalardan her birisinin, insan cevherinin bir başka husûsiyetinin ifadesi olmaları hasebîle birbirlerine muhtaç birer değerler manzumasidir bunlar.

Şöyle ki : Tasavvuf ve tarikat dünyasının mümtaz mümessilleri gönül sultanları ulvî duygularını avamma intikal ettirmeyi murad ettiklerinde, edebiyatın temel unsuru olan «Kâl» (söz) metoduna başvuragelmişlerdir.

Görülüyor ki, gönüller diyarının münbit bahçelerinde yeşillenen muhabbet çiçeklerinin enfes rayıhalarını çirkâb-ı mâsivâ ile bunalmış zavallı kalblere burcu burcu sunmak için en elverişli vasıtalardan olan edebiyat dünyasının yeterince tanınması, hele tasavvuf ve tarikatlar deryasından nasîbini almak arzusunda bulunanlar için âşinalık kurulması zarûrî bir keyfiyettir. Nitekim bu konu ileride müstakil bir bölüm olarak ele alınmıştır.

Şimdi sadece bir-kaç örnek vererek buradaki sözü noktalayalım :

«Sırrımda ve ruhumda seni bir hakikat olarak buldum,
Sonra dilim sana tazarru' ve niyazda bulundu.
Bir takım mânâlar yüzünden seninle cem olduk,
Diğer bir takım mânâlar için senden ayrıldık.»

(Cüneyd Bağdâdî)

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

«Mânâ bahrine daldık, Vücûd seyrini kıldık,
İki cihan ser-teser cümle vücûd'da bulduk.
Gece ile gündüzü, gökte yedi yıldızı,
Llevhde yazılan sözü cümle vücûd'da bulduk.
Yunus'un sözleri hakk, cümlemiz dedik sadak,
Kande ister isen bak, cümle vücûd'da bulduk.»

(Yunus Emre)

«Ne âbidde ne zâhidde ne dânişverde kalmıştır,
Şeref, izzet, fazîlet şimdi sahibü-zerde kalmıştır.»

(M. Cûdî)

«Ne irfandır veren ahlâka yükseklik ne vicdândır,
Fazîlet hissi insanlarda Allah korkusundandır!»
Yüreklerden çekilmiş farz edilsin havf'ı yezdânın,
Ne irfanın kalır tesiri kat'iyyen ne vicdânın.»

(M. Âkif)

«Aşk derdile hoşem elçek ilâcımdan tabib,
Kılma derman kim helâkim zehr-i dermânındadır!»

(Fuzûlî)

İşte bizim, tarikat ve tasavvufla münasebetinden bahsettiğimiz edebiyat budur!...

İleride daha geniş şekilde ve zengin örneklerle göreceğiz.

e) **Tarikat ve Felsefe Münasebeti :**

İnsan düşüncesinin yazı ile ifadesini bulmağa başladığı ilkel devirlerden beri «Felsefe»nin varlığı bilinmektedir. Ancak felsefenin günümüzdeki anlamile antikçağdaki, hatta ortaçağdaki anlam ve telâkkîleri arasında farklılıklar vardır.

Meselenin konumuz olan tarikatlar ve tasavvufla münasebetini daha iyi anlayabilmek için biraz gerilere dönmek mecburiyeti vardır. Bunun için önce felsefe nedir, ne değildir? Bu hususun vuzuha kavuşturulması gereklidir.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Şöyle ki : Önce felsefenin genel bir tarifinin bilinmesinde fayda vardır : (224)

En dar anlamîle felsefe : Evrenin mahiyetini izah etmek, böylece de insan zihnindeki tecessüsleri (merak) bertaraf etme ihtiyacından doğmuş bir düşünceler sistemidir.

Görülüyor ki felsefenin asıl gayesi, evrenin mahiyetini izah etmek, bu sayede de, onu merak etmekte bulunan insan oğlunun zihnindeki tecessüsü giderek bir nevi insana muhtaç olduğu huzuru temin etmede yardımcı olmaktır.

Oysa ki «din» de aynı şeyi yapmaktadır. Nitekim dinin kurucusu bulunan «peygamber»de, felsefenin kahramanı olan «filozof»un yaptığı şeyi yapmakta, O'da insanı kendi fıtratı aslıyesi üzerinde düşünmeye, dolayısîle kendini yaratana karşı sorumluluklarını bilmeğe, verdiği nimetlere karşı şükür vazifesini ifa etmeğe davet etmektedir.

Keza Peygamber, ümmetlerine dinin esaslarını telkin ederken, kendisine emanet olunan ilâhî emirlerin bir takım dünyevî meseleler ve gerçek hayatın vazgeçilmez gerekçeleri ile münasebet içinde bulunduğunu, hemen bütün dinlerde bir takım dünyevî prensiplerin yer aldığını, kişiyi âhiret işleri yanında dünya işlerine karşı da başarılı kılmak için gerekli bir takım prensipler vazettiğini, üstelik peygamberlerin bunu bilfiil tatbik ederek ümmetlerine örnek olduklarını, özellikle islâmiyetin bu konuda daha da titiz olduğunu, en son ve en mükemmel din olan islâmiyetin bir anlamda söz konusu üstünlüğünün, âhiret hayatı yanında dünya hayatını da ihmâl etmeyip, her ikisine de eşit derecede önem vermesinden ileri geldiğinde hemen herkes ittifak halindedir.

Bütün bunlar meyanında, felsefenin ve filozofun da hemen aynı şeyleri telkin ve terennüm eylediğini görüyoruz. Nitekim günümüzden 25 asır önceleri yaşamış bir antikçağı filozofunun da hemen aynı şeyleri söylediği, çevresindeki insanlara aynı telkinlerde bulunduğunu, evrende varolanlar meyanında insanın bizzat kendisinin kendi üzerinde iyi düşünmesi gerektiğini sık sık tekrarladığını görüyoruz.

Aralarındaki tali derecelerdeki görüş ayrılıkları bir yana, bü-

---

224) Bu konudaki tafsilât ileridedir. Bk. «Felsefe, Mahiyeti, Fenomenolojik İzahı ve İnsan Hayatındaki Yeri» Bölümü.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

tün filozofların ve belli-başlı felsefî sistemlerin ittifak halinde bulundukları bir nokta vardır ki, O da :

a) Bu âlemin mahiyeti nedir?

b) Bu âlemde varolan canlı ve cansız varlıklar niçin vardırlar? insan dahil onlardan her biri nasıl varolmuşlardır, sonları ne olacaktır?

c) Bu evrendeki eşya âlemi arasında insanın yeri ve değeri nedir?

d) Keza bu âlemde daha mutlu olabilmesi için insan oğlunun ne yapması lâzımdır?

e) Bilgi, ahlâk, vicdan, sanat ve estetik değer nedir? Bunlar insan için neden gereklidir? İnsan bunların gerçek değerlerinden azamî ölçüde yararlanabilmek için neler yapmalıdır?

f) Doğum-ölüm düalitesi (ikiliği) içerisinde cereyan eden hayat mâcerası insan oğluna ne vadetmektedir? İnsan neden hayatı sevmelidir? Sevmek zorunda bulunduğu hayatı daha iyi değerlendirebilmek için daha neler yapmalıdır?

g) İnsan için neden üstün bir kuvvete teslimiyete mutlak zaruret vardır?

h) Toplu halde yaşamak zorunda bulunan insan kendi kendini idare etmek zorunda olduğuna göre, en iyi ve en ideal idare şekli hangisidir?

i) Cehaletin zararlarına karşılık ilmin gerçek değeri nedir? Daha faydalı bir ilim elde edebilmek için insan ne gibi bir metod takip etmelidir?

j) İnsan için hayat neden yaşamağa değerdir?

k) Diğer canlılara göre insanın çeşitli tabiat olayları karşısındaki mukavemet derecesi nedir? Bu konuda daha başarılı olabilmesi için insan daha neler yapmalıdır?..

Bidayette bütün ilim ve disiplin sahalarını kendi inhisarında bulunduran felsefe, bu gün çeşitli disiplin sahalarından her birinin ayrı ayrı tetkik mevzuu olan yukarıdaki problemlerden her birini kendisi için başlangıç noktası kabul eder.

Nitekim öteki pozitif bilimlerde kesin kanunlar söz konusu-

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

dur. Nitekim deney ve gözlem yolûla bir olayın ispatı yapıldı mı, artık o problem bitmiş demektir. Oysaki bu husus felsefenin henüz başlangıç noktası durumundadır! Yani felsefe için kesinlik diye bir şey söz konusu değildir. Ta ki, evrende insan oğlunun zihnini meşgul edecek tek problem kalmayıncaya kadar!.. Bu ise ne zaman gerçekleşecektir? Bu süâlin cevabını vermek mümkün görülmemektedir.

Şu halde felsefe, mukaddes dinlerle birlikte, onlara paralel olarak kıyamete kadar insan oğlunun meçhûlü olmakta devam eden entellektüel problemlerin çözümünde biricik vasıta olmakta devam edecektir.

Böyle bir hizmette felsefenin kahramanı olan «Filozof», dinin kahramanı olan «Peygamber»den farklı bir metod takip etmektedir. Nitekim dinde metod **«inanç»** olduğu halde, felsefede bu **«akıl»**dır.

Din ve felsefe, yani inanç ve akıl, ne birbirlerinin devamı, ne de birbirlerine karşıdırlar. Ancak her ikisi de yekdiğeri için gerekli, hatta zaruridirler. İnançsız bir düşüncenin mümkün olamayacağı gibi, inanılan bir şey üzerinde de düşünülmediği taktirde böyle bir inanç da anlamsız kalacaktır. Şu halde dinin metodu olan imanla, felsefenin metodu olan akıl birbirlerinin tamamlayıcısı durumundadırlar.

Peygamber, Velî ve Filozof :

Dinin kahramanı olan **Peygamber**, Tarikat ve Tasavvuf'un kahramanı olan **velî** ve felsefenin kahramanı olan **filozof**. Bunların her üçü de aynı çizgi üzerinde birleşiyorlar. Aradaki fark, sadece metod ayrılığından kaynaklanmaktadır.

Bu arada elbette ki, bir peygamberi Velî ve filozof gibi diğer iki fanî ile mukayese ediyor değiliz! Ancak ifade etmek istediğimiz husus, her üç fenomen sahasının da süjesi durumunda bulunan «insan» ın yerini ve fonksiyonunu belirlemek gayesiledir. Diyelim ki, yeryüzünde insan olmasaydı din de olmayacaktı, dolayısîle peygamber de gelmeyecekti. Böyle bir evrende elbette ilimden, ya da tasavvuf ve tarikattan da söz edilmeyecekti. Görüldüğü gibi bütün değerler insan cevheri üzerinde toplanmaktadır.

İşte insan, kendi fenomenleri cümlesinden olan ve inanan

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

bir varlık oluşûle **«dinin»**, düşünen bir varlık oluşûle **«felsefe»** nin, üstün değer yargılarına sahip bir varlık oluşu ile «Dinin» **«Tasavvuf»** ve **«Tarikat»** ın süjesi (faili, uygulayıcısı) olmaktadır.

Kısaca bütün üstün değerler, kainattaki varlıkların en mükemmeli olan, yüce yaratan tarafından da en mükemmel suretle yaratılmış bulunan insan oğlu içindir. İnsan kâinatın zübdesidir. Kâinattaki bütün zarafet de, kabaset'de insan bünyesinde mevcuttur. İyilik ve güzelliğin timsâli melek olmak da, kabaset ve şirretin timsâli şeytan olmak da insan için mümkin ve muhtemeldir. Gerek din, gerek felsefe, gerekse tasavvuf ve tarikatın asıl ve müşterek gayeleri ise, insanı şeytânî ve nefsânî tasalluttan kurtarıp, şeytânî olmaktan uzaklaştırarak melekler katına yükseltmektir. Felsefenin tasavvuf ve tarikatla münasebeti ise bu noktadan değerlendirilmelidir. Bunun içinde konuya biraz daha yaklaşmak mecburiyeti vardır.

Felsefenin mahiyeti, fenomenolojik izahı, insan hayatındaki yeri ve değeri, felsefenin din ve inanç umdeleri ile münasebetîle birleştikleri ve ayrıldıkları noktalar da bir nebzecik bilinmeden, onun tarikatlar ve tasavvufla münasebetini gereği gibi kavrayabilmek zor, hatta imkânsızdır.

Bu gerçkeeden hareketle söz konusu promleme ileride biraz yaklaşılacaktır. (Bk. III. Bölüm)

6 — TARİKATLARIN KAPANIŞI VE SONRASI :

Cihan tarihinde altıyüz yıl gibi rekor sayılacak bir Saltanat'ın sona erip, Osmanlı İmparatorluğunun dağılması neticesinde, Anadolunun çilekeş halkı, göksündeki iman ve kuvvayı milliye ruhunun şahlanması neticesinde **«Türkiye Cumhuriyeti»** ünvanîle tarih sahnesine yeniden çıkmayı başarmıştı.

İşte, Türkiye Cumhuriyetinin ilânından sonra : 16-Teşrin-i sâni 1341 (1925) tarihinde çıkarılan bir kanunla, T.C. sınırları içerisinde bulunan bilumum tarikatların ilgasîle; şeyhlik, dervişlik, mürîdlik, dedelik, seyyidlik, çelebilik, babalık, emirlik, nakıblik, halifelik vb. gibi ünvanlarla;

Falcılık, büyücülük, üfrükçülük, gaybden haber verme, keramet gösterme, insanları murada kavuşturma iddiasında bulunma, sihir, muskacılık vb. gibi faaliyetlerle bunlara bağlı ünvan ve

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

sıfatlara, keza bunlara bağlı her türlü hizmetin men edilmesine, türbelerin kapatılmasına, tekke ve türbe açanlarla tarikatlara ait kıyafetleri giyenlerin yahut âyin yapanların, tekke ve âyin için yerverenlerin üç aydan eksik olmamak üzere cezalandırılmalarına, elli liradan aşağı olmamak üzere de para cezasına çarptırılmalarına, vakıf yahut mülk olarak şeyhin tasarrufunda bulunan, yahut da başka tarzlarda kurulan tekkelerle zaviyelerin, mülk ise tasarruf ve temellük hakları belli kalmak şartile tamamile kapatılmalarına karar verilmiştir. (225)

Cami ve mescid olarak kullanılanların ise, yine aynı amaçla kullanılmalarına dair Türkiye Büyük Millet Meclisine bir kanun lâyihası sunulmuş, neticede söz konusu lâyiha aynen kabul olunarak resmiyet kazanmış ve böylece de Resmî Gazete ile yayınlanma tarihi olan 13-Kânûn-u Evvel 1341 (1925) tarihinde neşir ve ilân olunarak kanun yürürlüğe girmiştir. (226)

Bidâyette en ulvî arzularla vücûd bulmuş, yüzyıllar boyunca da kuruluş gayeleri istikametinde pek-çok müspet hizmetler ifa etmiş, özellikle Osmanlı İmparatorluğunun kuruluşundan itibaren güç ve kuvvet kaynağı olmakta en büyük rolü oynamış bulunan tarikatlar, ne yazık ki dahilî ve haricî ihanetler sonucu devletin bünyesinde zararlı birer unsur, milletin omuzunda da asalak geçinen birer tembelhane olarak propoganda edilmiş ve ne garip tecellidir ki hakikatle zerre kadar alâkası bulunmayan bu tür ihanet kampanyalarının, vatan ve mukaddesat düşmanlarının propogandaları itibar görmüş, hatta o kadar ki, yüce meclisin kanaatine bile müessir olabilmiştir!..

Ne var ki, büyük islâm mütefekkir ve sosyoloğu İbn Haldun'unda dediği gibi : En mükemmel sistemler, en güçlü kuruluşlar ve en ideal mevzuatlar bile zamanın hışmına uğrayarak husûsiyetlerini kaybedecek ve yok olmağa mahkûm olacaklardır. İşte bu vecize bir defa daha gerçekleşmiş, neticede Osmanlı Devleti ile Anadoluda tarikatların varlığı, tarih sahnesinde görünüş-

---

225) Temellük : Kişinin bilfiil sahip olma hakkı demektir.

226) Kanunun sayısı : 243, Kanun No: 677 olup, kanun 13-Kânûn-u evvel-1341 (1925) tarihinde neşrolunmuştur. Kanunun tam metni ise bilâhare üçüncü tertip (düstur) Ankara Devlet Matbaası (1944 C. VII. S. 113 şekille)nda basılmıştır.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

leri, varolma ya da yok olma mücadelelerindeki kader birliği, her ikisinin de aynı anda ve aynı şartlar altında tarihten silinme kaderini hazırlamıştı.

Nitekim son devir Olmanlı Sultanları kendilerini ve devletlerini kurtaracak bir mûcize beklerlerken, aynı ümit ve inançla bir tarikat şeyhide şöyle yalvarıp yakarıyordu :

«Ya Rab! bize bir tesliyet-i hâtır olur mu?
Yoksa bu fütûr ile dem-i âhir olur mu? (227)

Ne var ki, görünüşte tarikatlar kapatılmış bile olsalar, kanaatimiz odur ki, saf gönüller, pâk yürekler ve aydın basiretlerde, tarikatların asâletindeki mânevî muhabbet gerçekten ve dâima yaşamaktadır ve yaşayacaktır. Çünki, üstün bir kuvvete teslimiyet duygusunu daima içinde taşımak durumunda bulunan insan için, bundan daha tabiî bir şey de düşünülmemelidir. Nitekim insan oğlunun benliğinden tecridi imkânsız bulunan sevgi-saygı, haz-elem gibi duygular tabiî olarak devam ettiği müddetçe, ondaki bu mânevî tatmine ihtiyaç duyma arzusu da devam edecektir. Bu, insan için hava, su ve ekmek kadar tabiî bir ihtiyaçtır.

Ne mutlu insanlığın kalbinde bu tür mânevî tahtlarını kurarak ebediyyen yaşayabilme mazhariyyetine ermiş «gönül sultanları» na. Biz onların mânevî huzurlarında saygı ile eğiliyoruz.

Cümlesinin ruhları şâd olsun.

---

227) Bu beyt Mevlevî çelebilerinden «Ferruh Çelebi»nindir. Çelebi her ne kadar bu beyti makamından azledilmesi üzerine teessürünü ifade için söylemiş ise de, bütün tarikat mensuplarının da doğacak bir mucize güneşini bekledikleri muhakkak idi. (Beyt: A. B. Gölpınarlı Mevlânâ' dan sonra Mevlevilik S. 156'dan alınmıştır).

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

CUMHURİYETİN İLÂNINDAN SONRA GÖRÜLEN AKIMLAR

Türkiye'de İmparatorluktan Cumhuriyete geçişle birlikte topyekûn devlet düzeninde tabiî olarak köklü değişiklikler olmuştur. Bu cümleden olmak üzere Cumhuriyetin ilânını müteâkip çıkarılan özel bir kanunla Türkiyedeki bil'umum tarikatların ve bunlara bağlı teşkilâtların kapatıldığını gördük.

Şu kadar ki, cemiyet içerisinde aktif faaliyetlerîle dikkati çeken her olay, dolayısîle söz konusu olayın kahramanı durumunda bulunan kişi ya da kişiler, özellikle sosyolojik açıdan bir değer ve anlam ifade ederler. Bu tür olaylar bir inanç ve ideoloji, attitüd veya kollektif şuur niteliği arzedecek olurlarsa, sosyolojiyi dahada yakından ilgilendirirler.

Diğer taraftan çağlar boyunca toplumların bünyelerinde devrimler yapmış, millet bünyesinde şu ya da bu şekilde bir ideoloji sembolü olmuş bir halk ya da vatan kahramanı kişinin durumu ne ise, düşünce ve inançlarının mahiyeti ne olursa olsun, toplum içinde varlığını kabul ettirmiş, geniş halk kütlelerini arkasında sürükleyebilen kişi ya da kişilerin durumu da aynıdır. Daha açık bir deyişle cihan tarihinin eşsiz kahramanı «Fatih» Sultan Mehmed'in fonksiyonel yönden durumu ne ise, Osmanlı tarihinin yüz karası Patrona Halil'in durumu da — sosyoloji ilmine materyal olma bakımından — aynıdır.

Kısaca Türkiyede Osmanlı İmparatorluğu devri kapanıp, Cumhuriyet devrinin başlamasîle yeni bir dönem açılmıştır. Yukarıda da işaret olunduğu gibi bu yeni dönem artık tarikatsız dönem demekti! Oysa ki insan oğlu için bu yeni dönemde de mânevî tatmine ihtiyaç vardı, hatta bu ihtiyaç yeni dönemde eskisinden çok daha da şiddetli idi. Nitekim halk, ister istemez kendiliğinden bir takım tatmin yolları bulacaktı ki, gerçekten de öyle olmuştur.

Sözgelimi Cumhuriyet dönemi sonrası Türkiyesinde de bir takım cereyanlar görürüz ki, bu cereyanlar aslında birer tarikat olma niteliğinden uzaktırlar. Meselâ :

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

— Ticânîlik,

— Biberîlik,

— Nurculuk,

— Süleymancılık.

Söz konusu cereyanlar da çevrelerine yüzbinlerce kişiyi toplamış, mânevî tatmin kaynağı olarak benimsenmiş sosyal birer realitedirler. Herbirisini ana hatlarîle göreceğimiz gibi, adı geçen bu cereyanlardan hiç birisinin kurucu ya da temsilcisi bulunan zevattan her hangi birisi, başlıbaşına bir tarikat kurucusu olduğu iddiasında bulunmamışlardır. Bunlar ya geçmişte kurulmuş ve halihazırda tarihe mâlolmuş bir tarikatın prensiplerini yaşatmak, veyahut da büyük bir sarsıntı geçirmiş toplumda dinî yönden eğitilmekten mahrum kalan vatandaşlara dinî bilgiler ve islâmî prensipleri anlatmak ve yaşatmak gayesinde olan faaliyetlerdir.

Şimdi her birini ana hatlarîle görelim :

TİCÂNİLİK :

Büyük tarikatlar silsilesinde «Halvetiyye Tarikatı»nın Şabaniyye kolunun bir alt kolu halinde Seyyid Ahmed'i Ticânî tarafından kurulmuş ve kurucusunun lakabîle tanınmış dinî mahiyette bir cereyandır. Ancak Türkiyede son çeyrek asırda sözü edilen ve Kemâl Pilâvoğlu adındaki bir zât tarafından temsil olunan Ticânîliğin bununla bir alâkası yoktur!..

Şöyle ki : Yukarıda sözü edilen Ticânîlik, esasen Türk toplumunu yakından ilgilendirmediğinden üzerinde fazla durulmayacaktır, çünkü bu tarikat: H. 1151 (1738) tarihinde Fas'ın Ticân kasabasında doğup, 1230'larda vefat eden Ebû'l-Abbas Ahmed b. Muhammed b. Muhtar b. Ahmed-itticânî'ye atfedilen bir tarikat olup, Hidâyetü'l-Ârifîn ve'l-Müellifîn ve'l-Musannifîn adlı eserdeki malumata göre Kadiriyye ile Nakşıbendiyye'nin birleşmesinden meydana gelmiş ve daha çok Trablusgarb, Senegal, Mısır, Hicâz ve Arabistan'ın bazı bölgelerinde yayılmıştır. (*)

Türkiyede Cumhuriyet dönemi sonrasında görülen ve bu bö-

(*) Ticânîlik hakkında Bk. Yukarıda ilgili bölüm.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

lümde tetkik mevzuumuz olan Ticânîlik ise, henüz 1930'larda Kemal Pilâvoğlu adında bir zâtın Medineli Abdülkadir isimli bir şeyhten aldığı bir hilâfetle faaliyet göstermeye başlaması neticesi ortaya çıkmış bir cereyandır.

Daha çok Nakşıbendilik taraftarlarınca desteklenen bu cereyan, bazı mensuplarının aşırı taassupları yüzünden devamlı takibata uğramış, dolayısîle faaliyetlerini sürdürme imkânı ve ortamı bulamamıştır.

Çevresindekileri tatmin etmede oldukça kabiliyetli bulunan Kemâl Pilâvoğlu'nun bir hayli yekûn tutan eserlerinden belli-başlıları şunlardır :

Eûzü Besmelenin mânâ ve esrarı,
Kur'an-ı Kerime göre cihad
Kur'an-ı Kerime göre iman ve amel-i sâlih,
Kur'an-ı Kerime göre insan,
Kur'an-ı Kerime göre Beni İsrail,
Fatiha sûresinin mânâ ve tefsîri,
Yaratılışa sebep olan nur,
Muhammed Aleyhisselâm'ın ahlâk ve âdetleri,
Muhammed Aleyhisselâm ve Mûsa Aleyhisselâm'ın mûcizeleri
Muhammed Aleyhisselâm ve İsa Aleyhisselâm'ın mûcizeleri
Resûlullah'ın iştirak ettiği harpler,
Resûlullah'ın asırlara hitabı.

BİBERİLİK : (Biberiyye)

Cumhuriyet devri Türkiyesinde Biberîlik adîle tanınan cereyan, Nakşıbendiyye Tarikatı'nın Haliyye kolu tesiri altında ve 1933 de vefat eden Halil Develioğlu adındaki bir zat tarafından temsil olunan bir faaliyettir.

Biberiyye'nin istinad ettiği Halidiyye ise, Ziyaud'in b. Ahmed b. Huseyn tarafından kurulmuştur. İslâm dünyasının bir çok bölgelerini dolaşmış olan bu zat, en sonunda Şam'a yerleşerek tarikatını buradan yaymağa başlamış ve büyük bir sempati toplamıştır. (228)

Tarikatın Anadoludaki kolu ise, Abdulvahhab isimli bir zatın gayretîle kurulmuştur. Halidîlerin Anadoludaki faaliyetleri, dev-

228) Tafsîlat için Bk. Dr. Hasan Küçük Tarikatlar S. 245 vd.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

letin başlattığı yenilik hareketlerine karşı geldikleri gerekçesile devamlı takibata uğramıştır.

İşte Biberîlik, Anadoludaki bu faaliyetler cümlesinden olmak üzere aslen Tarsuslu olan Halil Develioğlu tarafından temsil olunmuş ve daha çok aynı bölgede yayılmış ve mevzîî olarak kalmış bir cereyandır. (229)

SÜLEYMANCILIK : (Süleyman Hilmi Tunahan)

Günümüzde bir de Süleymancılık adîle bilinen bir cereyan vardırki, bu cereyanın temsilcisi olan zât, Silistreli namîle maruf Süleyman Tunahan'dır.

Süleyman Tunahan 1888'de Silistrede doğmuş, babası Fatih Sultan Mehmed tarafından Tuna Hanı tayin edilmiş köklü bir aileye mensup olan Osman efendidir. Bu sebeple Süleyman efendinin soyadı da Tunahan şeklindedir.

Rivâyete göre Osman efendi İstanbulda ilim tahsil ederken şöyle bir rüya görür :

Rüyasında vücûdundan bir parça kopup göğe yükselmiş oradan etrafa ışık saçmaktadır. O, bunu kendi çocuklarından birinin islâma hizmet edeceği mânasında yorumlar ve Silistreye döndüğünde evlenerek doğan çocukları arasında gördüğü rüyaya namzet olanı seçer ki, bu küçük Süleyman'dır.

Bu andan itibaren oğluna hormet etmeğe başlar. Meselâ oğlu içeri girdikçe ayağa kalkıp :

— Buyur Süleyman efendi oğlum!.. dermiş.

Süleyman efendi ise bu durum karşısında mahcup olup, babasını ayağa kaldırıp zahmet vermemek için tedbirli hareket eder, sözgelimi babası bir işle meşgul iken bulunduğu yere girermiş.

Süleyman Tunahan, önce bir süre Silistre Rüştiyesinde, bir müddet de Satırlı Medresesi'nde okuduktan sonra İstanbula gönderilir. Babası O'na :

— Oğlum usûl ilmine iyi çalış ki, dininde kuvvetli olasın, mantığada iyi çalış ki, fikrinde kuvvetli olasın dermiş.

Bu şekilde tahsiline devam eden Süleyman efendi, İstanbulda Fatih Camii hocalarından Bafralı Hamdi efendiden ders almağa başlar. Din ilimlerini ve arapçasını ilerletir ve birincilikle icazet almağa muvaffak olur.

---

229) Ansiklopedik İslâm Lügati S. 136.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Bilâhare Süleymaniye Medresesine, onu takiben de Medresetü'l-Kuzat'a gider. Kuzat, bu günkü Hukuk Fakültesine denktir... Oradan Kadı yetişirdi. Oğlunun Kuzat'a devam ettiğini duyan Osman efendi, ona bir telgraf çekerek şöyle der:

— Süleyman! Ben seni cehenneme hazırlamak için İstanbula göndermedim! O bununla: Üç kadıdan ikisinin cehennemde, birisinin cennette olacağını bildiren hadisi hatırlatmış oluyordu!

Gerçekten Süleyman efendi Kuzatta Fıkıh bilgisini iyice kuvvetlendirdikten sonra islâmî ilimlerdeki tetkik ve tetebbularına devam eder. Daha sonra İstanbul camilerinde verdiği vaz'larla dikkati çeken Süleyman efendi, eser yazmamış, fakat Kur'an Kurslarında talebe yetiştirmeğe önem vermiştir.

İlk olarak 1939'da bir va'zından dolayı tevkif edilir. Üç gün nazarette kaldıktan sonra tahliye olur. Aylarca süren mahkeme neticesinde de beraat eder.

1957'de Bursa'nın Ulu Camiinde bir şahıs kendini Mehdi ilân edince ortalık karışır, bir takım nifakçılar sebebile Süleyman efendi de tekrar tevkif olunur. Kütahya hapishanesine gönderilen hoca bir müddet sonra tekrar tahliye edilir.

Nakşıbendî tarikatına mensup olan Süleyman efendi, 16-Eylül-1959 tarihinde vefat ederek İstanbul Karacaahmed kabristanındaki ebedî ıstıratgâhına defnolunur. (230) Mevlâ rahmet eylesin (âmin)

Süleyman efendinin yolunda gidenlere «Süleymancı» derler. Fakat bunlara Süleyman efendinin talebeleri demek daha doğru olur. Çünkü Süleyman efendi de diğerleri gibi her hangi bir tarikat şeyhliği iddiasında bulunmamıştır. Gerek hocamızın, gerekse hepimizin gayemiz islâmı öğretmek, yaşamak ve yaymak değil midir? İlim ve Kur'an âşığı bir zât olan merhumu tekrar rahmetle anıyoruz. Ruhu şâd olsun.

---

230) Sur mecmuası Sayı 5.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

BEDİÜZZAMAN SAİD NURSİ
ve
— NURCULUK —

Cumhuriyet dönemi Türkiyesinde isminden en çok söz edilen, fonksiyonel yönden de en etkili görülen Nurculuk isimli cereyan bu lakabı, aynı zamanda büyük bir din âlimi ve mütefekkir olan Said-i Nursîden almaktadır. O halde Nurculuğa geçmeden önce Said-i Nursî'yi biraz tanımamız yerinde olacaktır.

Bediüzzaman lakabîle de anılan Said-i Nursî, H. 1290 - 1379 (M. 1873 - 1960) tarihleri arasında yaşamıştır. Babası Mirza efendi, annesi Nuriye hanım olan bu büyük mütefekkir, Bitlis vilâyetinin Hazan Kazası Nurs köyünde dünyaya gelmiştir.

Hayatı hakkındaki kaynaklardan edinilebilen bilgilere göre Said Nursî, son derece kuvvetli bir zekâya sahipti. Halk arasında keskinlik anlamına gelen «ateşin» zekâsı yanında, son derece takvası ve dinine sadakati ile de kısa zamanda çevresinde derin bir ilgi toplamıştır. Yine kendisi hakkındaki bilgilere göre bir müddet Van'da kalmış, başta Vali Tahir Paşa olmak üzere bütün halk kendisine derin bir saygı ve hayranlık duymuştur.

Üstün kabiliyet ve derin ilmî nüfuzu ile kısa zamanda en meşhur hocalarla boy ölçüşecek, hatta onlara ders verecek hale gelmiştir. Said-i Nursî, bütün benliğile islâmiyete hizmet etme azim ve gayreti içerisinde olmuştur. Bir ihsan-ı ilâhî olan harika zekâ, kabiliyet ve dehası sâyesinde, mütâlaa ettiği kitapları kısa zamanda ezbere tekrarlayabiliyordu!

Bu üstün meziyetlerine ilâveten, cesaret ve şecâatta da harikaydı. Nitekim Rusların Şark vilâyetlerimize tecavüzü sırasında Enver Paşa kumandasında Milis teşkilâtı (Gönüllü Alay) Kumandanı olarak talebelerîle birlikte harbe iştirâk etmiş, olağanüstü yararlıklar göstermiştir. Hiç bir zaman millî birlik ve islâmî beraberlikten ayrılmadığı gibi, daima millî vahdet için bütün gücüyle çalışmış, kahramanlıkları dillere destan olmuştur.

Şarkta yer yer çıkan isyan hareketlerini hiç bir zaman tasvib etmediği gibi, bu şekilde kötü emeller peşinde koşanları isyandan ve fitne çıkarmaktan men edebilmek için amansız bir gay-

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

ret sarfetmiştir. Meselâ Diyarbakır havalisinde hükümete isyan eden ve din namîle ihtilâle teşebbüs eden Şeyh Şeid, 15-Şubat-1925'de Bediüzzaman Said-i Nursî'nin nüfuzundan istifade için kendisini mücadeleye iştirak etmeye davet ettiğinde, kendisine verdiği cevabî mektubta şöyle der :

«Yaptığınız mücâdele kardeşi kardeşe öldürtmektir. Ve neticesizdir. Çünki Türk milleti bin sene islâmiyete bayraktarlık etmiş, din uğrunda yüzbinler, milyonlar ile şehit vermiştir. Milyonlarla velî yetiştirmiştir. Binaenalyh; kahraman ve fedâkâr islâm müdafilerinin torunlarına yani Türk milletine kılınç çekilmez, ben de çekmem... (231)

Diğer Bazı İlmî ve İçtimâî Faaliyetleri :

H. 1327 (M. 1911) tarihinde Şamda Camiu'l-Emevî'deki bir Hutbesinde islâm âlemindeki hastalıkları teşhis ederek, mahiyetlerini izah etmiş ve tedâvî çarelerini de bir bir söylemiştir. O Hutbede hülâsa olarak islâmî uyanışı ve çarelerini de anlatmıştır. Söz konusu hutbeden bir kaç cümle şöyledir :

«...Biz Kur'an şakirtleri (talebeleri) olan müslümanlar bürhana (delil) tabi oluyoruz. Akıl-fikir ve kalbimizle hakaik-ı imaniyeye giriyoruz. Başka dinlerin bazı efradları gibi ruhbanları taklid için bürhan bırakmıyoruz. Onun için akıl, ilim ve fennin hukmettiği istikbalde elbette bürhan-ı aklî'ye istinad eden ve bütün hükümlerini akla tasvib ettiren Kur'an hükmedecek!..»

Said-i Nursî İstanbula gelerek 25-Ağustos-1918'de kurulan «Dâr-ül-Hikmet'il-İslâmiye»ye, Erkânı Harbiye-i Umûmiye'nin teklifi üzerine aza kabul olundu. Bu yüksek ilmî heyette bütün islâm âlemini alâkadar eden meseleler görüşülüyordu. Devrin hastalıklarını ve milletin maddî-mânevî ihtiyaçlarını o zamanda bile gerçekten teşhis eden bu zat, eserlerini neşretmeğe başladığı andan itibaren içtimaî meselelere eğilmeği hiç bir zaman ihmâl etmemiştir.

İşaratu'l-İcâz, Münâzarât, Muhakemât, Tulûat, Lemeât, Nokta, Rumuz, Hutuvat-ı Sitte, Sünûhat, Şuût vb. gibi eserlerinde, ecnebilerin islâm âlemini parçalamak, mânen ve maddeten yıp-

231) Bediüzzaman Said-i Nursi Hayatı, Mesleki Tercüme-i Hali Doğuş Mat-1958 Ank.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

ratmak, neticede yok etmek için ortaya attıkları batıl fikirleri çürüten Kur'anî ve islâmî hakikatları neşrediyor, hatta ilân ediyordu. Özellikle Münazarattan şu cümleler gerçekten şayan-ı dikkattır :

O şöyle buyurur : «...Hayatımızın bakası, imanın ve sıdkın ve tesanüdün devamîledir.»

Devamla şöyle der : «...Vicdanın zıyası ulûm-u diniyyedir. Aklın nuru fünûn-u medeniyyedir. İkisinin imtizâcîle hakikat tecelli eder. O iki cenah ile talebenin himmeti pervaz eder. İftirak ettikleri (ayrıldıkları) vakit, birincisinde taassup, ikincisinde hile ve şüphe tevellüd eder (doğar)».

Padişah Sultan II. Abdülhamid ve Sultan Reşad devirlerinde de Said-i Nursî'nin büyük hizmetleri görülmüştür. İslâmiyetin maddî-mânevî bütün terakkilere müsaid olduğunu ilmî delillerle izah ve neşretmiştir. (Bu ifadeler tarihçi Cemal Kutay'dan hülâsadır.) 232)

31-Mart isyan hareketinde yatıştırıcı ve müsbet rol oynamış, verdiği veciz bir nutukla isyan eden 8 taburu isyandan vaz gejirmiştir. (Hülasatan 31-Mart olayı 1970 S.B.F. yayınları S. 129-253. Dr. Sina Akşil'in eserinden)

Kendisini verdikleri Divan-ı Harb-i Örfî'de mahkeme reisi Hurşid Paşa'nın :

«Sen de Şeriat istemişsin» süâline karşılık şu cevabı vermiştir :

«Şeriatın bir hakikatına bir ruhum olsa vermeğe hazırım. Zira şeriat, sebeb-i saadet ve adâlet-i mahz ve fazîlettir. Fakat ihtilâlcilerin isteyişi gibi değil!..»

Yine Hurşit Paşa'nın :

«Sen İttihad-ı Muhammediyye'ye dahil misin?» süâline karşı;

«Maaliftihar, en küçük effadındanım. Fakat benim tarif ettiğim vechile. O, ittihattan olmayan dinsizlerden başka kimdir? Bana gösterin» cevabını vermiştir.

Aynı zamanda şark vilâyetlerinde müsbet ilimler ve dinî bilgilerle mücehhez «Medresetü'l-Zehra» namında büyük bir üniversite açılmasına çalışıyordu ki, Sultan Reşad kendisine bu iş için

---

232) Tafsilât için Bk. Bilinmeyen Taraflarile Bediüzzaman Said Nursi Necmeddin Şahiner İst. 1979.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

19 bin altun lira vermeyi de kabul etmişti. Van Gölü kenarında Artemid'de temeli atılan bu müessese umûmî harb sebebîle geri kalmıştır. (233)

Millî Hükûmetin Ankarada teşkiline ve İstanbuldaki kuvvetlerin bu hükûmete yardımlarına bütün gücü ile çalışmış olan Said-i Nursî, milletinin, devletinin ve ordusunun gücüne ve millî ruh varlığına daima inanmış bir vatan kahramanıdır da.

İngiliz ve Fransız gibi emperyalistlerin ye's verecek fikirlerine ve neşriyatlarına karşı milleti daima uyanık bulunmağa davet ederek bu maksatla ve bin bir güçlüklerle gerçekleştirmeğe muvaffak olduğu «Hutuvat-ı Sitte» gibi neşriyatî millî birlik ve beraberliğe, islâmî gayret ve şecâate çalışıyordu.

Said-i Nursî'nin Gözûyle Batı Tesiri :

O'na göre en büyük tehlikelerden birisi de hiç şüphesiz batılı sözde dostlarımızın sinsice sürdürdükleri emperyalist oyunlar, millî ruh ve kültür bünyemizde giriştikleri tahribattı. Nitekim O, en büyük tehlikenin ilim namı altında Avrupalı emperyalistlerin ortaya attıkları, milleti birbirine düşürecek, imanı zedeleyecek, Kur'andan ve imandan millî birlik ve beraberlikten mahrum bırakacak fikirler olduğunu biliyor ve bunların ilmî esaslarla çürütülmesi gerektiğini müdafaa ediyor ve bu yolda bizzat gayret gösteriyordu. (234)

Kendisine göre, ecnebî propogandaların tesiri altında kalanlar millî benliklerinden kolayca kopabiliyorlardı. Nitekim de öyle olmuştur. Sözgelimi O'nun bu teşhisinin örneği olanlar, millî değerler cümlesinden ne varsa hepsini hor gördükleri, hatta inkâr ettikleri gibi, ilim, irfan, vatan ve insanlık âşıkı bu mümtaz fikir adamına da türlü iftiralarda bulunmaktan geri kalmamışlardır.

Eserlerinde genellikle iman esaslarını konu alarak, Avrupanın ve Dünyanın diğer bütün din dışı fikirlerini ve inancsız filozofların düşünce ve teorilerini çürütüp Kur'an hakikatlarını en kuvvetli mantıkî istidlâllerle ıspatlamıştır.

---

233) Büyük mütefekkirin bu emeli elhamdülillâh YÖK Kanunu ile tahakkuk etmiştir ki, ümid ederiz şimdi ruhu şad olmuştur.

234) Cemal Kutay Tarih Sohbetleri 1966 C. IV. (Muhtelif bölümler).

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Henüz hayatta iken müteaddit defalar mahkemelere verilmiş, cemiyet kurmak, dinî siyasete âlet etmek, şahsî nüfus temînine çalışmak vb. gibi kendisinin bilhassa nefret ettiği, hiç bir zaman tasvib etmediği gibi devamlı tel'in ettiği fikirler kendisine isnat olunarak mantık tersine çalıştırılmağa zorlanmış, ne tuhaftır ki her defasında da kendisini muhakeme eden mahkeme heyetinin de taaccüpleri ve teessürleri arasında müdafaasını yaptığı fikirlerden dolayı tecziye yerine tebrik olunarak beraat etmiştir. Çünkü millî ve islâmî birlik ve beraberliği zedeleyecek hiç bir hareketi görülememiştir. Kısaca onun düşüncelerîle adaletin yüce prensipleri arasında tam bir mutabakatın bulunduğu her defasında tecelli etmiş, müfteriler ise mahcup ve perişan olmuşlardır!..

Yaşayış Tarzı :

Olanca şöhretine rağmen son derece mütevazî bir hayat yaşadığı maddî ve mânevî hiç bir makam mevki ve ihtiras peşinde olmadığı alenen bilindiği halde, yabancı mihrakların, din, millet, vatan ve mukaddesat düşmanlarının kışkırtmaları neticesi devamlı tedirgin ve muhtelif yerlerde ikamete mecbur edilmiştir. Ancak O, bu şekildeki mahrumiyet şartları altında bile inandığı ve hak bildiği yolda yürümeğe devam etmiş. İlme, irfana, vatan ve mukaddesata hizmeti asla son nefesine kadar terk etmemiştir.

Her birisi birer feyz kaynağı olan eserleri köy odalarından başlayarak her sınıftan halk arasında, hatta ünîversite muhitlerine kadar elden ele dolaşmış, dilden dile tekrarlanmış, okunmuş, yazılmış, teksir olunmuştur. Tuhaf olan şudur ki, bu tür faaliyetler karşılığı vad olunan her hangi maddi bir karşılık da söz konusu olmadığı halde! Çünkü onun fikirleri ve eserleri doğrudan doğruya Hak kelâmı olan Kur'an-ı Kerimden alınmış ilhamlardı. Müslüman halkımızın feraseti ise bu kadarını anlayıp takdir etmeğe kafi geliyordu.

Said-i Nursî'nin Kur'an-ı Kerimden mülhen olan fikirlerinin birleşmesi neticesinde «Hizbü'l-Kur'an» namîle bir eser meydana geldi ki, islâmî imanı bütün şüphe ve vesveselerden ve yabancı fikirlerden temizleyecek, okudukça daima ihlâsa kuvvet verecek, okumağa başlayanı âdetâ büyüleyerek ve bir daha elden bıraktırtmayacak cazibede olan bu eserler, daha ilk günlerden itibaren sadece islâm dünyasının değil, dünyanın dört bucağında da ta-

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

nınmağa, aranmağa ve dünyanın bütün dillerine çevrilerek kapışılmağa başlamıştır.

Eserlerinden Misâl Olarak Bir-Kaç Bölüm :

«...Ben itiraf ediyorum ki, böyle makbul bir eserin mazharı olmak hiç bir vechile o makama liyakatım yoktur. Fakat küçücük, ehemmiyetsiz bir çekirdekten kocaman dağ gibi bir ağacı halketmek kudreti ilâhiye'nin şe'nindendir. Bu, onun âdetidir ve azametine delildir. Ben kasemle temin ederim ki, Risâle-i Nuru senâdan maksadım Kur'anın hakikatlarını ve imanın rukunlerini temin, ıspat ve neşirdir. Halik-ı Rahimime hadsiz şükrolsun ki, kendimi kendime beğendirmemiş, nefsimin ayıplarını ve kusurlarını bana göstermiş ve o nefs-i emmareyi başkalarına beğendirmek arzusu kalmamıştır.

Evet kabir kapısında bekleyen bir adamın arkasındaki fani dünyaya riyakârâne bakması acınacak bir hamakattır. Dehşetli bir haserattır. Cenab-ı Hak beni böyle haseratlardan muhafaza eylesin (âmin)»

«...Baki bir hakikat, fani şahsiyetler üzerine bina edilemez. Edilse hakikata zulümdür. Her cihetle kemâlde ve devamda bulunan bu vazife çürümeye ve çürütülmeğe maruz ve müptelâ şahsiyetlere bağlanamaz. Bağlanan vazifeye ehemmiyetli zarardır.» Görüldüğü gibi fakirlerde büyük bir tesir câzibesi mevcuttur.

«...Evet, Risale-i Nur Medreseden çıkmış, ilim içinde hakikata yol aramıştır.»

Said-i Nursî, Mektûbât kitabının ikinci cildinde ise, dini hiç bir şeye âlet etmeme hususunda da şöyle der :

«...Ehl-i dalâlet, ehl-i ilmi vasıta-i cer etmekle ittiham ediyorlar. İlmi ve dini kendilerine medâr-ı maîşet yapıyorlar» deyip insafsızcasına onlara hücum ediyorlar. Bunları fiilen tekzip lâzımdır.

...İşte şu zamanın insanları hırs ve tama yüzünden küçük bir hediyeyi pek pahalı satıyorlar. Benim gibi günahkâr bir bîçâreyi salih veya velî tasavvur ederek, sonra bir ekmek veriyorlar. Eğer haşâ ben kendimi salih bilsem o malı kabul etmek câiz değildir. Hem âhirete müteveccih a'mâle mukabil sadaka ve hediyeyi almak âhiretin bakî meyvelerini dünyada fani bir sûrette yemek demektir.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

O bir sözünde şöyle der :

«...Hatta hadîs-i sahihle âhir zamanda isevîlerin hakikî dindarları ahl-i Kur'an ile ittifak edip müşterek düşmanları olan zındıklara karşı dayanacakları gibi, şu zamanda dahi ehl-i diyanet, ehl-i hakikat değil, yalnız din dışı meslektaşı ve kardaşı olanlarla samimî ittifak etmek belki, hıristiyanların hakikî dindar ruhlarîle dahi medarı ihtilâf noktaları muvakkaten, medar-ı münakaşa ve niza etmeyerek müşterek dinsizlere karşı ittifaka muhtaçtırlar.» (235)

Son paragraftaki ifadelerde de görüldüğü gibi, Said-i Nursî, iman konusunda son derece hassas olmasına rağmen, beşerî münasebetler açısından oldukça müsamahakârdır. O bütün insanların islâm fıtratı üzere doğmuş olduklarından, bilahare hangi dine intisab etmiş olurlarsa olsunlar, en son tatmini mukaddes islâmda bulabileceklerini hararetle müdafaa ederek, hak yolda bütün insanların birleşmeleri gerektiğini ifade eder.

Buraya kadarki ifade ve incelemelerde de görüldüğü gibi, Said-i Nursî hiç bir zaman ne bir tarikatçılık, ne de başka şekillerde olduğundan başka görünme iddialarında bulunmamıştır. Buna rağmen onun saygı değer ismi etrafında «Nurculuk» adile bir cereyan geliştirilmiş ve gereksiz yere bir hayli telâşlar çıkarılmıştır. Oysa ki bu telâş yersizdir ve gereksizdir. Çünkü insan oğlu sevmeyi ve değer vermesi gerekeni kendi ferasetîle bulmaktadır. Bunun ölçüsü ve kaidesi yoktur, bu bir iz'an meselesidir. Niçin her hangi bir kimse değil de illâ da filân ya da falan kişiler?... İşte cevabı verilmesi gereken süâl budur!..

Kısaca tarih boyunca insanlığın gönlüne muhabbet tahtını kurmasını bilmiş ve başarmış gönül sultanları zincirine eklenmiş bir halka olan büyük mütefekkir Said-i Nursî'yi rahmetle anıyoruz.

Nurculuk : Görüldüğü gibi nurculuk, sadece sosyolojik açıdan bir deyim olarak ifade kazanmış bir kavram olmaktan öteye bir anlam taşımaz. Çünkü Said-i Nursî, bir tarikat şeyhi değil, bir ilim ve fikir adamıdır. Nitekim onun ne şeyhlik, ne mürîdlik, ne tekke ve zaviye, ne de tarikatla ilgili her hangi bir faaliyeti mevcuttu. Şu halde eserlerinin toplamına risale-i nur külliyatı, bu

---

235) Risâle-i Nur Külliyatı 20. Lem'adan.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

eserleri okuyanlara da Said-i Nursî'nin talebeleri demek daha yerinde olur.

Said-i Nursî'nin Eserlerinden Bazıları :

Sözler	.....	845 sayfa
Şualar	.....	693 »
Tarihçe-i Hayat	.....	692 »
Mektubat	.....	536 »
Lem'alar	.....	426 »
Sikke-i Tasdik-i Gaybî	.....	259 »
Menevî-i Nûriye	.....	252 »
İşaratü'l-İcâz	.....	238 »
Muhakemât	.....	161 »
Hutbe-i Şamiye	.....	158 »
Münazarat ve Lâhikalar	.....	94 »

Tamamı 130 adedi bulan irili-ufaklı daha pek çok eseri mevcut olup, ayrıca hayatı ve fikirleri etrafında kaleme alınmış sayısız eserler de mevcuttur.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

MARMARA ÜNİVERSİTESİ 1883

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

II. BÖLÜM

TASAVVUF DÜNYASINDAN UMÛMÎ MANZARA

MARMARA ÜNİVERSİTESİ

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

MARMARA ÜNİVERSİTESİ 1883

MARMARA
ÜNİVERSİTESİ

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

II. BÖLÜM

TASAVVUF DÜNYASINDAN UMÛMÎ MANZARA

A — TASAVVUF'UN MAHİYETİ

Bir deyim olarak tasavvuf kavramı üzerinde pek-çok çeşitli görüşler ileri sürülmüştür. Esasen Kur'an-ı Kerimde Tasavvuf, Sûfî, Mutasavvıf gibi kelimelere rastlanmaz.

Bununla beraber sûfî'ler, kelimenin islâm'ın aslında mevcut olduğunu, bunun mevcûdiyetinden şüphe edilmemesi gerektiğini ileri sürerek, bu konudaki iddialarını kuvvetlendirmek maksadîle çeşitli delillere baş vururlar.

Bu arada tasavvuf dünyasında şuyû bulmuş en yaygın tarif ise şöyledir :

«Tasavvuf, ebedî saâdete nâil olmak için nefsi tezkiye, ahlâkı tasfiye, zâhir ve bâtını tenvîr hâllerinden bahseden bir ilimdir.»

Aynı şekilde tasavvuf kavramının, islâm'ın özünde mevcut olduğunu iddia eden bazı sûfîler, kendi görüş ve kanaatlerini belirtirlerken, şu ifadeleri kullanırlar: Peygamber Hz. Muhammed (S.A.) tarafından, «Allahla oturup-kalkmak isteyen sof (yün) giyenlerle düşüp-kalksın» anlamında bir hadîs-i şerif söylendiğini ileri sürmüşler ise de, Suyûtî'nin «al-Lâ alel-masnû'a fi'l-Ahâdîsi'l-mevzûa (236) isimli eserindeki kayda göre bu hadîs-i şerif'in sıhhatı kesin değildir.

Tasavvuf, «Kâl» (söz) den ziyade bir «Hâl» (gönül) ilmi olarak düşünülmelidir. Ayrıca tasavvuf, diğer islâmî ilimlerden farklı olarak mütefekkir ve mutasavvıflarca çeşitli şekillerde tarif olunmuştur ki, bundan da onun, zâhire olduğundan çok, gönül ehline, beşer irfan ve iz'anına hitab edici bir hüviyyete sahip olması gerektiğine inanıyoruz.

---

236) Suyûti a.g.e. C. II. S. 142.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Şimdi bu konudaki kanaat ve mütâlaalardan belli-başlılarını görelim :

a) **Tasavvuf Hakkında Çeşitli Görüş ve Tarifler :**

Ebû Mahfûz Ma'rub b. Fîrûz el-Kerhî : (vef. H. 200/815) Tasavvuf dünyasının, ismîle müsemmâ bu mâ'ruf (tanınmış) siması'nın bu konudaki görüşü şudur: «Tasavvuf gerçekleri almak, mahlûkat'ın elinde olan şeylere gönül bağlamamaktır.»

Aynı zamanda «Nahşebî» namîle de şöhret bulmuş bu zât, tasavvuf'un tamamîle dünya muhabbetinden uzaklaşmak, onu gönlünden çıkarmak için bir vasıta olduğu inancındadır. Nitekim O'na göre : «Fakirin azığı bulduğu şeydir. Elbisesi vücûdunu örten şeydir (bu, ne olursa olsun) Meskeni ise her neresi olursa olsun konduğu yer»dir. O'na göre kişi amelinde samimi ise o amelin tadını o işe başladığı zaman bulur. (237)

Ebu'l-Hasen Seri b. el-Mugalles es-Sakatî : (Vef. H. 257/871) İslâm tasavvuf dünyasının ünlü simâlarından olan bu zat, büyük velî Cüneyd'in dayısı ve aynı zamanda hocasıdır. Seriyyi Sakatî nâmîle isim yapmış olup tasavvuf'un mahiyeti hakkındaki düşünce ve görüşlerini şu üç noktada toplamaktadır :

a) Ma'rifetin nûru verâ'nın nûrunu söndürmez.

b) Kitap ve sünnet'in zâhirine aykırı olacak şekilde ilm'i bâtından bir söz ile konuşmaz,

c) Kişinin kerameti, kendisini Allah'ın haram olan sırlarını beyan etmeğe teşvik etmez. (238)

O'na göre bu üç hâl, tasavvuf'un özü, bu ruh hâllerini nefsinde toplayan kişi ise «mutasavvıf»tır.

Seriyyi Sakatî'nin düşüncelerine katılıp katılmamak bir yana, ortada bir gerçek var ki, o da: Bu gidişin sonunun nereye varacağı merak ve endişesidir! Öyle ya, baş döndürücü bir hızla, ferman dinlemeden ilerleyen bu teknoloji insan oğluna ne va'detmektedir? Üstelik her an başı ucunda korkunç bir kâbus misâli bekleyip dururken!..

---

237) Risâle el-Kuşeyrî (terc. T. Yazıcı) S. 62.

238) Risâle el-Kuşeyrî S. 35.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Bakınız şair bu endişeyi ne güzel dile getiriyor :

«Medeniyyette çok terakkî var - Gâlibâ müntehâsını bulacak,
Bu terakkî devam ederse eğer - Beşeriyyet belâsını bulacak.»
— Ferid Kam —

Evet, «Verâ'nın nûrunu söndüren ilim insanlık için tehlikelidir.»

(Seriyyi Sakatî)

Ebû Muhammed Sehl b. Abdillâh et-Tusterî :

Vefat tarihi ihtilâflı olup (239) yaşadığı devirde ilmî üstünlüğü hakkında tartışma söz konusu olmayan bu zat, büyük bir âlim ve mutasavvıf olarak şöhret bulmuştur. Sûfî'ye ait hallerden bahsederken O, şöyle der :

Gıdamı o derece indirdim ki, bir ratl (batman) arpanın onikide biri ile tuzsuz ve katıksız olarak her gece sahurları iftar ederim. Bir dirhem bana bir yıl yeterdi. Sonra üç, beş, yedi ve yirmi gecede bir iftar etmeye karar verdim. Yirmi yıl bu şekilde yaşadım!..

Tasavvufî aşk ve muhabbette kendi nefsini örnek gösteren Tusterînin sözlerinden çıkarılacak mâna üzerinde ciddiyetle düşünülebilinirse, ifade olunmak istenen maksat kolayca anlaşılabilir. (Selâm olsun O yüce sultanın okyanuslardaki dalgalar misâli coşan ulvî rûhaniyyetine).

Ebu'l-Huseyn Ahmet b. Muhammed en-Nûrî :

H. 297/909 M.) tarihinde vefat etmiş bulunan bu zât da, islâm tasavvuf dünyasının mümtaz simalarındandır. İnsan zihnindeki tecessüs (merak) ve mistik inanç sistemlerîle ilgili olarak ileri sürdüğü orjinal fikirlerle günümüzde bile sıcaklığını aynen muhafaza etmektedir.

O'na göre tasavvuf, nefse ait bütün istekleri ve dünyevî zevkleri bırakmaktır. Keza tasavvuf ne şekil, ne de ilimdir. O sadece gü-

---

239) Tusterî'nin hayatı ve tasavvufa dair fikirlerinin geniş tafsilatı için Bk. Risâle el-Kuşeyrî S. 51 vd.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

zel ahlâktan ibarettir. (240) Rivayet olunduğuna göre O, her gün evinden elinde bir ekmek olduğu halde çıkar, onu yolda rastladığı fakirlere dağıtır, sonra da mescide gider bir miktar namaz kılar bilâhare dükkânına gidermiş. Kendisinin hiç yemek yediğini gören olmazmış! Ev halkı O'nu dükkânında, dükkân komşuları ise evinde yemek yediğini sanırlarmış. Böylece yirmi yıl yemek yediğini gören olmadan yaşamış!.. (doğrusunu Allah bilir). Ancak, bir nebzecik ifran ve iz'an sahibi olanlar da bu gönül sultanlarını tanıma fırsatı buldukça, dünyada yaşamadan asıl maksadın «Yemek için yaşamak mı, yoksa (onlar gibi) yaşamak için yemek mi?» olduğunu anlayabilirlerse bu gibilere «Ne mutlu»!..

Cüneyd Bağdâdî : (Vef. H. 297/909 M.)

Tasavvuf dünyasının müstesnâ şahsiyetlerinden olan Cüneyd, efsâneleşmiş gönül mâcerâlarîle ilâhî aşk'ın terennüm olduğu bütün kalblerde kurmuş bulunduğu muhabbet tahtı üzerindeki mânevî saltanatını olanca hararetîle sürdürmektedir.

Cüneyd'e göre Tasavvuf, «Kişinin varlığından ölmesi, Allah ile dirilmesidir.» Bunun açık anlamı : Mâsiva ile alâkayı keserek Allah ile beraber olmaktır.

Yine Cüneyd'e göre tasavvuf : «İyi huydur.» Kişi iyi huyu ile ne kadar ilerler ise, tasavvufta da o derece mesafe katetmiş olur.

Bir başka sözünde Cüneyd, «Tasavvuf'un sulh ile değil, cenk ile hasıl olacağı»ndan bahseder. Kendisine göre tasavvuf bir hâldir ki, her an kendisi ile beraberdir. Bu sözü üzerine kendisine :

Bu hâl nasıl bir şeydir? deye sorulduğunda O,

Öyle bir hâldir ki, sıfat olarak hakk'ın, şekil olarak da halk'ındır cevabını vermiştir.

Cüneyd, tasavvufa dair zihinlerde beliren bir takım merak konularını, çeşitli ifadelerle izale etmiştir. Sözlerinden bir diğeri ise şöyledir :

Sûfî yeryüzüne benzer, O'na her şey atılır. Fakat buna karşılık ondan güzel ve faydalı şeyler biter. Üstünde iyi de geçer, kötü de.

Bir başka sözü ise şöyledir :

Sûfî bulut gibidir, herkesi sular, her şeye, her yere gölge yapar,

---

240) Mecmuatü'l-Resâil S. 27 vd.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

hararetli gönüllere ferahlık verir. Sûfî'yi dışı bezenmiş olarak gördün mü, bilki içi harab olmuştur!.. (241)

Kuşeyri : (Vef. 464/1037)

Kuşeyrî'ye göre tasavvuf, Allah'tan başka herşeyden beri olmak, bilinmeyeni ihtiyar etmek ve hayırlı olmayan şeylerden sakınmaktır.

Tarifin zâhirî mânasından da anlaşılacağı üzere Kuşeyrî'ye göre kişi, kalb evini hakk'ın tecellî mahalli olarak kabul etmelidir. Bunun için de mâsivâya bigâne kalmak, riya ve gösterişten şiddetle kaçınmak gerektir.

Diğer sûfîlerin görüşlerinden özetler :

Zü'n-Nûn : Tasavvuf, kişinin bir şeye sahip olmaması, dünyevî varlıkların kişiyi kendisine kul etmemesidir.

El-Isfahânî : Tasavvuf, Hakk'ın gayrından uzak, mâsivâdan hali olmaktır.

Ebû'l-Hasen el-Müzeyyen : Tasavvuf, Hakk'a bağlanmaktır.

Cürcânî : Tasavvuf, şeriatın zahir ve batını, ahkâm ve âdâbını bilip hakkîle yaşamaktır.

Ebû Ya-Kub : Tasavvuf, beşeriyyete ait olan vasıfların kaybolmasıdır.

Muhyiddin İbnü'l-Arabî : Tasavvuf, ubûdiyyet ahlâkı ile süslenmektir.

Ebu'l-Hasen Bûşencî : Tasavvuf, emir ve nehiy tahtında sabretmektir. Tasavvuf emeli ihmal edip, amele devam etmektir.

Tasavvuf anlayışında, bütün mütefekkirlerin ittifak halinde bulundukları bir husus varsa, o da bir anlamda «dünyevî emellerin terk edilmesi»dir. Bu olmadıkça, tasavvuf ve tarikatta nihâî gaye olan vuslatın husûlünü beklemek boşunadır, hayâldir.

241) Mecmuatü'l-Resâil S. 27.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Nitekim tasavvufta şu fikir, bütün çevrelerce haberdâr olunan bir «Parola» halindedir: «Emeller elemleri beraberinde götürür!..»

Bir mutasavvıf şairin şu ifadesinde olduğu gibi :

«Bağlıdır dâmân-ı haşre rişte-i tûl-i emel,
Hây-u hûy-i ehl-i dünya bitmeden dünya biter.»

Emelperest olmak kişiyi dünyaya bağlar. Lâkin nefsi doyurmak mümkin olmadığından, onun beslenmesine yarayan emellerin de sonu yoktur.

Evet, bütün dünya bir kişinin bile olsa, bu âlemden göçüp giderken beraberinde götürebileceği dünya metâ'ı bellidir! Fazlası öbür âlemde bir işe yaramaz. Üstelik kabir âleminde hesabın verilmesini güçleştirmekten başka!..

Tabiidir ki bu ikazlar, kalb gözü açık olan için bir değer ifade edecektir. Yoksa Âkifin dediği gibi : (242)

«Nihayet neyse idrâk ettiğin şey, ömr-i fânîden,
Onun bir aynıdır mutlak nasîbin ömr-i sâniden.
Hatadır âhirette beklemek dünyada her hayrı,
Öbür dünya bu dünyadan değil, hem hiç değil ayrı.
Sen ey sersem ki, üç günlük hayatın hükmü yok der de,
Sanırsın umduğun âmâdedir ferdâ-yı mahşerde.
Ne ekmişsin ki mahsûl istiyorsun bir de ferdâdan,
Senin meşrû olan hakkın, bu gün hüsrân, yarın hüsrân.
Eğer maksûdu ancak âhiret olsaydı Yezdânın,
Ne hikmet vardı ibdâında hiç yoktan bu dünyanın?
.....
.....
Elest'in arkasından gelmesin cennet cehennem de,
Neden ervaha tekrar imtihan olsun bu âlemde.
Demek dünya değil pek öyle istihfâfa şâyeste,
Demek bir feyz-i bâkî var bu fânî ömre vabeste.»

(M. Âkif)

242) M. Âkif Safahat S. 253 (1944 İst.)

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

b) **Tasavvufta Nefisle Mücâdele Metodu :**

Tasavvuf'un mahiyeti hakkında rastladığımız hemen bütün tariflerin, insandaki nefsânî duygunun imhasına matuf olduğunu, nefs'in tasallutundan kurtulmadıkça nihâî gâye olan vuslat'ın hiç bir zaman gerçekleşemeyeceğinin vurgulandığını görürüz.

Diğer taraftan, tasavvufî tariflerin bir çoğunda ise genellikle edeb ve ahlâkî mefkûre'nin terennüm olunduğunu, dolayısîle nefisle mücadelede bunun bir metod olarak kullanılmasında fayda mülâhazası söz konusu olduğunu da görürüz.

Bu ikinci kategoriye giren tariflerde hedef, Allah ve Resûlünün edeb ve ahlâkile süslenme duygusu hâkimdir. Ancak, kişiyi bu ulvî duygudan uzaklaştıran da gene nefistir. Şu halde bütün marifet her ne pahasına olursa olsun nefs'in şerrinden kurtulmaktır. Çünki nefs, edepli ve ahlâklı bir bünyede istediği gibi davranamayacak, edeb ve ahlâk kuralları, kabaset irtikâbında kendisine ket vuracak, mâni olacaktır. İşte bunun pekâlâ farkında olan büyük gönül sultanları edeb ve ahlâk kurallarını tasavvufî doktrinleri arasında ısrarla terennüm etmişlerdir.

Nitekim bunlardan da bir-kaç örnek görelim :

Mevlânâ edeb ve ahlâk'ın lüzûmu hakkında şöyle der :

«Efendi! bilmiş ol ki edeb, insanın bedenindeki ruhtur.
Efendi! edeb, ricâlullah'ın göz ve gönlünün nûrudur.
Eğer şeytanın başını ezmek dilersen, gözünü aç ve gör,
Şeytanın katili edebdir.
İnsan oğlunda edeb bulunmazsa o insan değildir.
İnsan ile hayvan arasındaki fark edebdir.
İman nedir? diye akıldan sordum, akıl kalbimin kulağına seslenerek,
İman edebdir» dedi. (243)

İslâmın peygamberi de «Ben güzel ahlâkı tamamlamak üzere gönderildim» buyurmuştur. Nitekim Kur'an-ı Kerim'de yüce Mevlâ: «Peygamber en doğru yoldadır» (244) buyurmak sûretîle, Hz. Muhammed (S.A.)in beyanını doğrulamaktadır.

---

243) Şerh-i Mesnevi (Tahir Olgun) I/114-115-1963 Konya.
244) El-En-âm âyet 161, Yâsîn âyet 4.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Ayrıca peygambere itaat'in kendisine itaat olduğunu bildirerek yüce Mevlâ, ahlâk ve edeb'in timsâli olarak gönderdiği habibini taltif buyurmuş, «O'nun şahsı ve davranışları müslümanlar için ilk ve son örnektir» (245) buyurarak da, O'na uymanın zorunluluğunu bildirmiştir.

İşte bu ilâhî işaretlerin ışığı altında tasavvufî doktrin esaslarını tanzîm ve tespit eden gönül sultanları mutasavvıfların değişlerine biraz daha kulak verelim :

Zünnûn Mısrî : Ahlâkında, fiil ve hareketlerinde Allah'ın habibi (S.A.)nin sünnetine uyan kimse Allah'a olan sevgisini ıspat etmiş olur.

Kendisine muhabbetin neden ibaret olduğunu soranlara O şöyle cevap verir: Allah'ın sevdiğini sevmen, buğzettiğinden uzaklaşman, her hayırlı şeyi benimsemen, Hakkı düşünmekten alıkoyan şeyi terketmen ve peygambere (S.A.) uymandır. (246)

Ebû Yezid Bistâmî : Bu konuda şöyle der: Havada bağdaş kurup oturma kerameti gösteren bir adam gördüğünüz zaman, emir ve nehiy hudûdunu muhafaza, sünnete tabi olma ve hakkını-hukukunu yerine getirip getirmediğini görünceye kadar O'na inanmayınız.» (247)

Bir başka sözünde ise Bistâmî : Kim ki Kur'an-ı Kerimi okuyup gereğini yapmasını, aza kanaatı, cemaate devamı, hastayı ziyareti terk eder, peygamberin sünnetine yapışırsa O, bid'at ehlidir (248) der.

Bahâeddin Nahşbend : Bütün hallerinde ayağını emir ve nehiy seccâdesi üzerine koyasın. Sünnete bağlanıp mûcibince amel edesin. Tâviz ve bid'atlerden uzaklaşıp her an Resûlullah (S.A.)ın hadîslerini rehber kabul edesin buyurmuştur. (249)

Tasavvufa dair belli-başlılarını manzûm olarak bir araya toplamış bulunan Şeyh İbrahim Ma'şuki'nin «Tasavvuf» isimli manzumesinden de bir-kaç örnek görelim :

---

245) El-Enbiyâ âyet 107.
246) Sülemî Tabakat S. 18.
247) Kuşeyri Risâle S. 82.
248) Ebu'l-Ferec Abr. İbnü'l-Cevzi, Telbis S. 167 (1368 Kahire)
249) Mevlânâ Cami a.g.e. S. 177.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

TASAVVUF

Bidâyette tasavvuf sôfî bî can olmağa derler
Nihayette gönül tahtında sultan olmağa derler

Tarikatde ibaretdir tasavvuf mahv-ı sûretten
Hakikatte saray-ı sırda mihman olmağa derler

Bu âb-u kil libasından tasavvuf âri olmaktır
Tasavvuf cism-i sâfi nûr-i yezdân olmağa derler

Tasavvuf lem'ayı envâr-ı mutlaktan uyarmaktır
Tasavvuf âteş-i aşk ile sûzan olmağa derler.

Tasavvufta şerîatnâme-i hestîyi dürmektir
Tasavvuf ehl-i şer'u ehl-i iman olmağa derler.

Tasavvuf ârif olmaktır hakîmen âdetullaha
Tasavvuf cümle ehl-i derde derman olmağa derler

Tasavvuf ten tılısmın ism mihtahîle açmaktır.
Tasavvuf bu imaret küllî vîrân olmağa derler

Tasavvuf sôfi kâli hâle tebdil eylemektir bil
Dahi her söz ki söyler âb-ı hayvan olmağa derler

.....
.....

Tasavvuf bende olmaktır hakikat hak ey İbrahim
Tasavvuf şer'i Ahmed dilde bürhan olmağa derler.

Açıklaması : (250)

Tasavvuf mesleğine intisab etmek isteyen sôfî, bu dergâha girerken maddi varlığından sıyrılmalı ve kendinde bir varlık görmemelidir. Bu tarzda başlayan mânevî yolculuğun (seyr-u sülûk) nihayetine ulaşan kimse gönül tahtının sultanı olur.

Tarikatta tasavvuf, sûretin (maddî varlığın) yok farzedilmesinden ibarettir. Bu yolla hakikate ulaşılır. İlâhî olan sır sarayının misafiri olurlar.

---

250) Açıklama Selçuk Eraydın «Tasavvuf ve Tarikatlar» S. 293-294.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Tasavvuf toprak ve sudan ibaret olan suretten temizlenmektir. Varlığında soyulan derviş, cismini saflaştırarak Allah Taâlâ'nın nûru olur. (O'nunla görür, O'nunla işitir, O'nunla tutar ve O'nunla yürür.)

Tasavvuf gönülde mutlak nurlardan bir ışık yakarken, aşk ateşîle yanıp tutuşmaktır.

Tasavvufta esas olan, varlık kitabını dürerek varlığından geçmektir.

Tasavvuf hem şeriat, hem iman ehli olmaktır.

Tasavvuf, hâkimîne bir tarzda âdetullahı (sünnetullah) anlamak, bütün dert sahiplerinin derdine derman olmaktır.

Tasavvuf sôfînin kalini (sözünü ve bilgisini) hâle tebdil etmektir. (ilmile âmil olma) Hâl ehli olan söylediklerini ve bildiklerini bizzat yaşayan bir kimsenin her sözü başkaları için hayat iksiri hükmündedir.

Tasavvuf tâ'bir ve te'vil ilmine vakıf olmak, kitap ve sünnet'in esrarını anlamaktır.

Tasavvuf kalbi ilâhî sırların mecrâsı ve mir'atı yapmaktır.

Tasavvuf büyük bir hayret ve dehşetle kendinden geçmek, Hakk'ın nâmütenâhî esrarı karşısında hayran kalıp ürpermektir.

Tasavvuf gönül hanesinden mâsivayı temizlemek, kalbini rahmanın arşı yapmaktır.

Tasavvuf cihanın bütün zerrelerinde hakkı müşahede etmektir. Sôfî güneş gibidir. İnsanları zulmetten nûra ulaştırır.

Tasavvuf yetmişiki milletin dilini bilmek, herkesin halinden anlamaktır. Hz. Süleyman nasıl kuş diline varıncaya kadar bütün dilleri biliyorsa, tasavvuf erbabı da akıl âleminde Süleyman olmalıdır.

Tasavvuf Kur'an-ı Kerimin hükümlerine bütün gücü ile bağlanmak, ve ölünceye kadar bu inancını devam ettirmektir. Böyle bir davranış içinde bulunan sôfî, ğufrân âyetlerinin mazharı olur.

Tasavvuf bütün kâinata «ism-i A'zam»la tasarruf etmektir.

Tasavvuf Kur'an-ı Kerim hükümlerini câmî olmaktır.

«İsm-i A'zam» Allah Taâlâ'nın Kur'an-ı Kerimde geçen yüz isminden doksandokuzu belli olan «Esmâü'l-Hüsnâ»sının fevkindeki adına verilen isim olarak bilinir. Herkes tarafından bilinmeyen bu isme vakıf olan kimse Allah Taâlâ'nın iznile tasarruf imkânına sahip olur.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Tasavvuf Hakk'ın ilmine kalbini mahzen etmektir. Ledünnî ilme sahip olma ve bu suretle beşeriyyete faydalı hale gelmektir. Bu sayede bir katreden ibaret bulunan sôfî, umman haline gelmiş olur.

Tasavvuf mâsivayı yok farketmek, onu «Lâ» ateşile yakmak ve «illâ» nûrîle insan-ı kâmil olmaktır. (Lâ mevcûde illallah Hû).

Tasavvuf kâinattan haberdâr olmak, onsekizbin âlem hakkında bilgi edinmek, eşyanın künhüne vukûf kesbedip dokuz feleğin (güneş sistemi) emrine ferman olmaktır.

Tasavvuf «kul kefâ billâh» (251) âyetîle insanları Hakk yöla dâvet etmek, «İrciî» (252) emrinin zevkile kendinden geçmektir.

«Ehl-i tevhid olmak istersen sivâya meyli kes,
Aç gözün merdâne bak, Allah bes, bâkî heves.»

Tasavvuf hakkın sınırsız kudreti karşısında sôfî'nin her an kendinden geçmesi, Allah Taâlâ'nın Hayy isminin mazharı olmasıdır.

Tasavvuf bütün âlemin derdine çare olmak, insanların hizmetinde bulunmaktır.

Tasavvuf sôfî'nin kendi varlığını gerçek varlıkta yok etmesi, bu sayede «kurb-u ev ednâ» makamına ulaşmasıdır. (253)

Tasavvuf canı sevgiliye verip, mâsivâ esaretinden kurtulmak, gerçek sevgilinin canı olmaktır.

«Canı cânân dilemiş vermemek olmaz ey dil,
Ne niza eyleyelim ol ne senindir ne benim.»

Nihayet tasavvuf : Allah Taâlâ'ya kul olmak, peygamber (S.A.)in şeriatını gönlünde bir delil olarak yaşatmaktır.

c) Tasavvufun Mevzuu ve Gâyesi :

Tasavvuf, mevzuu ve gâyesi itibarîle bir bakıma tarikatla bütünleşmiştir. Şöyle ki :

Tasavvuf'un mevzuu : Doğumundan ölümüne kadar yeni şeyler

251) El-Ankebût âyet 52.
252) El-Fecr âyet 28.
253) En-Necm âyet 9.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

öğrenmek mecburiyetinde olan insan'ın, bilmesi gereken şeylerin hepsi zâhirî vakıalar olarak düşünülemez. Çünki insan, sadece et ve kemikten ibaret bir varlık değildir. Bu bakımdan insanın hayatiyyeti için zarûrî olan ilimleri iki kısımda mütalâa etmek mecburiyeti vardır :

a) **Zahirî ilimler :** Bu tür ilimlere aynı zamanda pozitif (müsbet) ilimler de denmektedir. Bunlar daha çok canlı ve cansız tabiata ait olan eşya âlemine deney ve gözlem metodlarîle nüfûz eden ilimlerdir.

b) **Bâtınî ilimler :** Bunlar psişik ve mânevî hayatımızla ilgili olan, haz ve elem duygularımızla ve sadece yaşanabilmek suretile varlıklarından haberdâr olunan âleme ait bilgilerdir. (254)

İşte tasavvufun mevzuunu teşkil eden nefsini bilmek, kalbini bilmek, nefsini ve kalbini temizlemek, mükâşefe, müşâhede, makam, kurb, vusûl, fenâ, bekâ, sekr vb. gibi deyimler ve bunlardan her birine ait ruhî ve bedenî tezahürlerin her birisinin kendi metodlarına göre açıklanması ancak bâtınâ ilimlerle kısmen mümkün olabilmektedir ki, bunlardan çıkarılan netice olarak tasavvuf'un mevzuunu tayin etmek mümkün olur.

Tasavvufun gâyesi :

Yukarıdan beri söylenenlerden çıkarılacak özet ve temel fikir olarak deyebiliriz ki, tasavvufun ana gâyesi, insanları rûhî olgunluğa eriştirmek ve mâsivâdan uzaklaştırmak sûretîle ahlâkî ve mistik âlemin hazlarından haberdâr kılmak, insanı mâneviyat deryasının enginlerine daldırıp, onu ruhî kemâlin en ulvî mertebesine ulaştırmaktır.

Tarikat da aynı gâyeye matufdur. O da, netice itibarîle insan realitesini fıtrat-ı asliyesine uygun hale getirmek, bunun için de kişiyi dünyevî kirlerden arındırıcı telkin ve metodlarla insan bedenini ruhun emrine verecek olgunluğa ulaştırmaktır.

Gazzâli'ye göre insanda ruh, «bedeni kendi emrinde köle gibi kullanan bir cevher»dir. Ne var ki, beden bu cevherin hammalı olmaktan kurtulabilme şansına da sahiptir. Bu konuda da Gazzâlî : «İnsan bir ağaç, ahlâk ise onun meyvesi»dir sözüle insanda ancak

---

254) Mistisizm'in ana hatları (Cavit Sunar) S. 103 vd.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

ahlâkîliği sayesinde beşerî sıfatlardan sıyrılarak ruh-beden ikiliğinin müsaviliği söz konusu olabileceğine işaret etmek ister.

Ruh insanda lâtif bir cevherdir. Bu, kesif bir külçeden ibaret olan bedene girince, bedenî uzuvların ruh üzerinde yaptığı tesir, ister istemez ruhun asâlet ve safvetini (temizliğini) bozmaktadır. Oysaki insan'ın olgunluk ve kemâli ruhun safvetini (berraklık ve temizlik) muhafaza etmesîle mümkündür. Şu halde ruhun, bir cisimden ibaret olan beden üzerine kabiliyetini temin etmek lâzımdır.

İşte bu maksatla alınan tedbirlerin tümü, tasavvufun ana gâye ve hedefini teşkil eder. (255) Aynı gâye Tarikat için de mevcuttur.

Kısaca tasavvuf, Tarikat ve mistisizm insan ruhu ile gerçek varlığın esası arasındaki birleşme, hatta aynîleşmenin mümkün olabileceği inancından hareketle ortaya çıkmış disiplin sahalarıdır. Ancak bizim konumuz bunlardan Tarikat ve Tasavvuf olup, mistisizm bu üçlüde ayrı düşünülmüştür. Çünkü onda, biraz da mâneviyattan hariçte kalan faktörlerinde de etkisi rol oynamaktadır.

255) Bu konuda tafsilat için Bk. Dr. H. Küçük Tarikatlar S. 41 vd.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

TASAVVUF'UN KAYNAKLARI, İNTİŞARI VE ÖTESİ

a) Tasavvuf'un Menşe'i :

Tasavvuf'un tarifi münâsebetîle de işaret olunduğu gibi, bu kavramın nereden geldiği ve nasıl türediği hakkında çeşitli görüşler ileri sürülmüştür. Hatta tasavvuf kelimesinin doğrudan Kur'an-ı Kerimde bulunmayışı, dolayısîle tasavvufî düşüncenin de islâm'ın esasından olmayışı gerekçesîle, bir kısım mukaddesat aleyhdarı çevreler meseleyi istismar konusu yaparak, müslümanların zihinlerini hayli meşgul de etmişlerdir. Bu bakımdan meselenin münakaşasına girmekte fayda ummuyoruz.

Sadece bir kavram olarak «tasavvuf» değiminin arap dilindeki bir kaç iştikak şeklini görelim :

a) Bu kelimenin «Ashab-ı Suffe» denen ve Peygamber (S.A.) hizmet arzusûle hane-i saâdetlerinin dış (sofa) kısmında bekleşen, aslen Mekke'li olup, hicret esnasında Peygamberle beraber göç etmiş fakir ve temiz kalb ve ahlâklı kimselerin isminden kinaye olarak geliştiği görüşü bu konuda en yaygın olanların başında gelir.

b) Tasavvuf kelimesinin, feylosof anlamına âkil, hakîm mânâlarına gelen «sofos» kelimesinin arapçaya geçerek bu şekli almış olduğunu ileri sürenlerin görüşü vardır. (256)

c) Tasavvuf'un, yün mânâsına gelen arapçadaki «sof» kelimesinden geldiği görüşü ise söz konusu ihtimallerin en yaygın olanlarından birisidir. Nitekim renksiz ve kaba yünden yapılmış elbise giymek eskiden, günahlardan nedâmet duymak için bir alâmet sayılıyordu ki, günümüzde dahi bunun izlerine rastlamak mümkündür. Söz gelimi bere giymek, keçe ya da şalvar giymek, elbisenin yakasız olmasına özen göstermek vb. gibi davranışların ibadet esnasın-

256) Ferid Kam bu görüşü her ne kadar ciddiyetle naklederse de, İzmirli İsmail Hakkı söz konusu görüşe katılmaz. İzmirliye göre Tasavvuf dünyasında bu kelimenin kullanılması, Grekçe asıllı felsefî eserlerin tercemesinden evveldir. Şu halde Tasavvuf'un Yunanca «Sofos» kökünden gelmiş olma ihtimali mevcut değildir. (Ceride-i ilmiye 2345-46 sayfalar).

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

da vücûdün daha rahat hareketine imkân verişini düşünmenin ötesinde, giyilen elbisenin şekli de dinî yönden özel anlam ve gâyelere göre belirlenmektedir!..

Her ne hâl ise, tasavvuf kelimesi netice itibarîle gönül ehlinin, Hakk'ın rızasını kazanma yolunda sarfedegeldikleri cehd-ü gayret'in ilmî bir ifadesi olarak artık tasavvuf, ilimler literatüründeki müstesnâ yerini almış bulunmaktadır.

b) Tasavvuf'un Zuhuru ve İlk Mutasavvıflar :

Tasavvuf'un zuhuru hiç şüphesiz Kitap (Kur'an-ı Kerim) ve Sünnet ışığında islâmın öngördüğü ve bizzat Peygamberimizin de tavsiye buyurduğu ve bilfiil yaşadığı «zühdî» hayatdır.

Buna göre tasavvuf daha asrı sââdette mevcut olup, ashap ve tâbiîn ile daha sonra gelen yüce zevatın da bu esasları ciddiyetle muhafaza edişleri sayesinde tasavvufî zevk, feyz ve disiplin günümüze kadar varlığını muhafaza edebilme imkânını bulmuştur.

İlk ve ana prensiplerîle tasavvuf ilk olarak «Basra»da zuhur etmiştir. İlk sôfî ismini alan zât ise «Ebû Hâşim Sofi»dir. H. 150/767 tarihinde vefat etmiş bulunan bu zât namına Suriye'de «Reml» kasabasında yapılan tekkeye de O'nun ismi verilmiştir.

Asr-ı sââdetteki zâhidlik anlayışı üzerine feyz vermiş sôfilerin sayıları mahduttur. (257) Bununla beraber sôfiyye mesleğine ilk olarak yeni bir hareketlilik veren zât ise «Süfyân Sevrî»dir. H. 161 tarihinde vefat etmiş bulunan bu zât, Ebû Haşim'e nisbetle daha çok şöhret bulmuştur. (258)

Sôfiyye mesleğinin yayılmasına asıl hizmeti geçen iki zât ise, Zünnûn Mısrî (Vef. H. 245) ve Ebû Yezid Bistâmî (Vef. H. 261)' dir. (259)

İnsan oğluna Hakk'ın yüce kudretini müşahede imkânı veren bu ilâhî aşk, kâinattaki nâmûtenâhi âhenk'in insanları mıknatısa eden esrarına vukufiyet yolunda en büyük yardımcı olduğu gibi, ezelden-

---

257) Kuşeyri meşhur risalesinde 83 tane sofinin isminden bahseder. Bk. Kuşeyri Risâle C. I. 51 vd.
258) Mevlânâ Cami a.g.e. S. 86.
259) Sülemî a.g.e. S. 15 vd. Kuşeyri a.g.e. S. 54 vd.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

ebede uzanan sonsuzluk kervanının akışı karşısında heyecan duyan insan oğlunun ruhundaki ilâhî coşkuyu manzum bir ifade ile dile getirmek isteyen «Şair»ler için de tasavvuf mükemmel bir vasıta ve ilhâm kaynağı olmuştur.

Tasavvuf Dünyasının İlk Gönül Sultanları :
İbrahim b. Edhem (k. s.)

Belh ülkesi Sultanlığının Veliahd (prens)ı olarak dünyaya gelmiştir. Bidayette hiç bir şeyden habersiz iken, saray erkânından bir takım kimseler de refakatinde olduğu halde avlanmakta iken ansız hâtif (gâib)den gelen bir ses kendisini gafletten uyarmıştır.

Menkıbevî hayatı dillere destan olmuş bu büyük velî'nin kendi ifadesi olan rivayete göre söz konusu olan ses kendisine şöyle hitabta bulunmuştur :

«Ey İbrahim! Sen bunun için mi yaratıldın?, yahut bununla mı emrolundun?»

İlk defa duyduğu bu ses kendisini ürkütmüş, irkilmiş, durakla mış, fakat ses arka arkaya üç defa tekrarlamış.

Devamla kendisine: «Vallahi sen bunun için yaratılmadın, emrolunmadın» şeklinde hitab olunmuştur. Bunun üzerine oradan uzaklaşan İbrahim Ethem, tecelli eden ilâhî davetin câzibesine kapılarak terk-i diyâr eyler. (260) Mekke ve Medine'ye gider. Oralarda Süfyan Sevrî, Fudal b. Iyâd, Ebû Yûsûf Gasulî gibi zevatla görüşür. Bilâhare Şam'a gelerek vefatına kadar orada kaldığı, müridleri ve dostları tarafından fikirleri sistemleştirilerek «Edhemiyye Tarikatı» halinde feyzinin devam ettiği rivayet olunmakta ise de, O'nun bu tür bir faaliyetinin olup olmadığı kesinlikle bilinememektedir. Ancak dillere destan olmuş kerametleri ise asırlardır hafızalarda tazeliğini muhafaza edegelmiştir.

İbrahim Edhem'e göre salihler mertebesine ulaşabilmek için şu hususlara riayet olunmaktadır : (261)

— Rahat peşinde koşmayı bırakıp sıkıntıya alışmak,

— Kibri terk edip tevazuu itiyad edinmek;

---

260) Bu konuda Tarikatlarda Kerametlerden bahsederken O'nun menkıbevî hayatı hakkında gerekli bilgi verilmiştir. Bk. İlgili Bölüm.

261) Sükemi a.g.e. S. 38.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

— Dünya hırsından vazgeçip, Hakkın verdiğine şükretmek,
— Tembelliği terkedip, çalışmağa devam etmek,
— Emelleri bırakıp amellere sarılmak,
— Uykuyu terkedip, uyanıklığı tercih etmek.

Zünnûn Mısrî : (k.s.)

Asıl ismi Sevbân b. İbrahim olup, künyesi ise Ebu'l-Feyz, lâkabı da «Zünnûn»dur. H. 245 tarihinde Mısır yakınlarında İhmin denen yerde doğduğu sanılan Mısrî'nin doğum tarihi belli değildir. Molla Cami'nin rivayetine göre Züunnûn Mısrî, tasavvuf hakkında ilmî mahiyette söz söyleyenlerin ilkidir.

Zünnûn, üç ilim mevcut olduğunu, bunlardan ilkini avamm ve havassın kabul ettiğini, ikincisini yalnız havassın kabul edip avamm'ın kabul etmediğini, üçüncüsünü ise her ikisinin de reddettiğini söylemiştir. Bu ilimler sırasîle: Tevbe, tevekkül, muhabbet ve hakikattır. (262)

Kendisine, «Sôfî kimdir?» diye sorulduğunda O,

«Konuştuğu zaman gerçeği söylemekten çekinmeyen, sükût ettiği zaman da mâsivâ ile alâkayı kesmek için uzuvları harekete geçen kimsedir» diye cevap vermiştir. (263)

Zünnûn'a göre Hakk'a teslimiyyet berrak bir nur, halk ile alâka ise gamdır. İbadetin anahtarı tefekkür (düşünme), hevâ ve hevesin alâmeti ise şehvettir. Ârif her an Allah'tan korkan, bu sûretle her an kendisini O'na yakın hisseden kimsedir. (264)

Ma'ruf Kerhî : (k.s.)

H. 200/815 tarihinde vefat etmiş bulunan bu zât, büyük mutasavvıf Seriyyi Sakatî'nin de hocasıdır. Hıristiyan bir aileye mensup olduğu halde, bu batıl dine karşı çıkmış, evinden firar ederek Hakk din islâmı aramış, neticede Musâ er-Râzî'nin irşadîle müslüman olmuştur. Bilâhare ebeveyni de müslümanlığı kabul eden Kerhî, sôfî mesleğine ilgi duymuş, onu yaşamış ve yaşatmıştır. Kendisine göre sôfî bu dünyada misafirdir.

---

262) Nefehat ter. S. 88.
263) Sülemî a.g.e. S. 19.
264) Sülemî a.g.e. S. 26.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Ma'ruf Kerhî çok konuşmaktan ziyade tasavvufî hayatı yaşamayı, çevresindekilere de yaşayarak telkin etmeyi tercih etmiştir. Nitekim erenlerden biri kendisine :

Ameli terk etmekten sakın, zira amel seni Hakk'ın rızasına kavuşturur deyince, Ma'ruf kendisine söz konusu amelin neler olduğunu sorar. O da,

«Rabbine ibadet, müslümanlara hizmet, onlara nasıhatta bulunmandır» deyince, Ma'ruf :

«Allah kuluna hayır murad ettiği zaman cedel kapısını kapayıp amel kapısını açtığını, şerr murad ettiği zaman da cedel kapısını açıp, amel kapısını kapadığını», kendisinin de aynı anlayış üzere olduğunu söyler. (265)

Ma'ruf'a göre cömertlik, Allah'ın sıfatlarından biri olduğunda, kişinin refah zamanında dahi yardım elini uzatmaktır. Çünkü Allah, şükreden kulu zengin olduğu halde, verdiği rızkın miktarını araştırmaktadır.

Ölümü yaklaştığında vasıyetini soranlara Ma'ruf şu cevabı verir :

Gömleğim sadaka olarak verilsin, zira ben dünyaya çıplak olarak geldim, gene öyle gideceğim!.. (266)

Seriyy-i Sakatî (k. s.) :

Bu zat Cüneyd Bağdâdî'nin hocasıdır. Zamanında Bağdad bir ilim merkezi halinde idi ve Sakatî bu büyük merkezde hatırı sayılan âlimlerin başında gelenlerindendi. Hatta tevhid hakkında ilk söz söyleyen kişi olarak ilim erbabı arasında şöhret bulmuştur.

H. 251 tarihinde vefat ettiği sanılır. Meşhur mutasavvıf Cüneyd, Seriyyi Sakatî'den bahsederken, O'ndan ziyade ibadet ehli kimseye rastlamadığını, yetmiş sene kimse tarafından O'nun yanı üzerine yatarken görülmediğini rivayet etmiştir. (267)

Seriyyi Sakatî'ye göre ilim, edep, emanet ve iffet insanların kaderini yücelten güzel hasletlerdir. O'na göre sünnete tâbi olarak ifa edilen ibadetin az da olsa, bid'atlere bağlı olarak yapılan ibadetler-

---

265) Sülemi a.g.e. S. 87.

266) Kuşeyri a.g.e. S. 63.

267) Nefehât S. 106.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

den daha hayırlı olacağını, takva ile olan amelin kabûle daha lâyık olduğunu beyanla, çevresindekileri sünnet ve takva yoluna davet etmiştir.

Ayrıca O, Allah'a marifetin, Hakk'ın hukukunu ayakta tutmak, güzel ahlâkın ise, insanlara eziyet etmemek olduğunu söylemiştir. Kendisine göre şu beş şey güzeldir : (268)

1. Nâdim olup ağlamak,
2. Ayıp hallerden ıslâh olmak,
3. Hakk'a ibadette bulunmak,
4. Kalblerdeki lekeyi temizlemek,
5. Gönlü daima Hakk'ın muhabbeti ile meşgul olmak.

Şakîk Belhî : (k.s.)

Doğu Türkistan'ın Belh şehrinde dünyaya gelmiş olan Belhî, lakabını da doğduğu yere nisbet olarak almıştır, İbrahim Edhem'le tanıştığı ve arkadaşlık yaptığı rivayet olunur. H. 174/790 tarihinde şehid olmuş kabri Horasan'da Hatlan'dadır. (269)

Kendisi hakkında meşhur olan iki rivayet dikkate şayandır :

Rivayete göre zengin bir ailenin çocuğudur. Ticaret için gittiği bir yerde putlarla dolu bir mabede girer, orada putlara hizmet eden birisini görür ve O'na :

Senin her şeye muktedir olan bir yaratanın var, O'na ibadet etsene, sana hiç bir zarar ve faydası bulunmayan bu putlara ne diye hizmet ediyorsun?

Bunun üzerine adam : Şayet dediğin gibi ise, O, sana memleketinde rızkını vermeğe kadir olmalı idi, öyle olduğu halde niçin bunca zahmetler çekip buralara kadar geldin? der.

Bunun üzerine Belhî, maddeye karşı olan muhabbetinden uzaklaşarak zühd ve takva yolunu seçer!.. (270)

Bir diğer menkıbe de şöyledir : Zamanında büyük bir kıtlık olur. Halk keder içindedir. Buna rağmen O, kölenin birinin çılgınca eğlendiğini görür ve şöyle der :

---

268) Sülemî a.g.e. S. 53.
269) Sülemî a.g.e. S. 61.
270) Kuşeyri a.g.e. C. I. S. 77.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Bu sevincin nedir? Halkın kan ağladığını görmüyor musun?

Köle : Kıtlığin kendisini ilgilendirmeyeceğini, zira efendisinin köyünde bütün ihtiyaçlarının karşılandığını söyleyince Şakîk,

Kendi nefsine şöyle hitab eder : Fakir bir efendisinin köyü olduğu için kederlenmeyen ve kendi rızkını düşünmeyen bir köle kadar da mı olamıyorum! Bütün kâinatın yaratıcısı varken, bir müslüman için rızkından dolayı endişe etmek yaraşır mı? (271)

Şakîk İbrahim Edhem'e, «şükrünü nasıl ifa ettiği» hakkında bir süâl sorar.

İbrahim Edhem de şu cevabı verir :

«Rızık bulduğumuzda şükreder, bulmadığımızda ise sabrederiz.»

Bunun üzerine Şakîk : «O'nu Horasan köpekleri de yapar, deyerek, kendisinin ise bulduğu zaman tasadduk ettiğini, bulamayınca şükrettiğini söyler. (272)

Şakîk'a göre tevekkül, Allah'ın vadine razı olmaktır. Emniyyet, korku ve ızdırab ile dolu olan kimsenin cehennem ateşinden kurtulacağını, ibadetin evvelinin sabır, sonunun ise rıza olduğunu söyler. O'na göre Allah, kendisine itaat eden kimseyi vefatında ihya eder, âsî olanı ise hayatında öldürür. (273)

Ebû Yezid Bistâmî : (k.s.)

Birinci tabakattan ve sôfilerin en ileri derecedekilerinden olup, asıl adı : Tayfur b. İsa b. Adem b. Servişan'dır. Mensub olduğu aile önceleri mecûsî iken bilâhare müslüman olmuştur. (244) Ebû Hafs ve Yahya b. Muâz'ın akranı olup, Şakîk-ı Belhî'yi görmüştür. (275)

Bistam'da doğmuş, doğduğu yerin ismi kendisinin şöhret bulduğu lakab için alem olmuştur. H. 234/8484-49 tarihinde vefat eden Bistâmî, derin bir saygı ile bağlı olduğu hocasının yanına gömülmesini, fakat kabrinin üstadının kabrinden aşağı seviyede olmasını vesiyyet etmiştir.

Hanefî mezhebine mensub olan Bistâmî, vahdet-i vücûd akıde-

271) Kuşeyri a.g.e. C. I. S. 78.
272) Nefehât Terc. S. 103.
273) Sülemî a.g.e. S. 66.
274) Nefehât S. 121-122.
275) Nefehât S. 121-122.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

sinin de öncüsüdür. Yaşadığı devirdeki bir takım çevrelerce düşünceleri yadırganan Bistâmî, «Hakk'a vasıl olabilmek için bu fânî vücûdun yok farzedilmesi lâzımdır» demiştir. (276)

Bayezid'i Bistâmî fikrî ve siyâsî muarızlarından son derece huzursuz olmuştur. Kendisine bir takım iftiralar da atılmıştır. Meselâ bir defasında O'nun için derler ki, gûya Bistâmî şöyle demiştir :

«Ben çadırımı arş'ın yüksekliğine kurdum!»

Bu söz hakikatte küfürdür. Oysa ki, Bistâmî böyle bir küfrü irtikâb edecek derecede sefil bir kimse olamazdı asla!..

Bu sözün hakikatı ise şöyledir : «Hakikat kişinin benliğinden kurtulmasıdır!» Bu anlayış seviyesine yükselebilen kişi için elbette ki dünyevî ölçüler geçersizdir.

O'na farz ve sünnetin ne olduğunu sormuşlar, hazret şöyle cevap vermiştir :

— Sünnet, dünyayı terk etmek,

— Farz ise, kişinin mâsiva ile sohbet etmesidir. Kim ki bu iki mükellefiyeti yerine getirirse kemâle ermiş olur. (277)

Keza O'na göre âbid, Allah'a farz, sünnet ve nafile ibadetleri ifa ederek yaklaşmak ister. Ârif ise her halile ibadet içindedir.

Bistâmî ilim meselesine de temas eder. Kendisine göre ilim önemlidir. O, bunu şu sözlerîle beyan eder :

«Otuz sene mücahede ile meşgul oldum, ilimden ve ona uymaktan daha güç bir şey bulmadım. Şayet ulemanın ihtilafı olmasaydı ben yolumda ilerleyemezdim. Tevhîd dışında ulemanın ihtilâfı rahmettir.» (278)

Bayezîd-i Bistâmî'ye göre muhabbet ehli nazarında cennetin, Hakk'ı ihmal ettirecek derecede bir hususiyeti yoktur. Çünki ehlullah'ın kalbleri cennet sevgisile değil, Allah sevgisîle doludur. Hakk'ın zatını anlamağa çalışmak ise cehalettir. Ma'rifetin hakıkatını bilmek hayrete düşürür. Allah'a bir mekân izafe etmek şirktir. Kendisine göre ârif emele, zâhid ise mideye rağbetten rahatsızdır. (279)

Kendisi hakkında insana son derece tuhaf gelen bir takım rivayetler vardır.

---

276) Nefehât S. 110.
277) Sülemî S. 74.
278) Sülemi a.g.e. S. 70, Kuşeyri a.g.e. C. I. S. 80
279) Sülemi a.g.e. S. 74.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Meselâ O'nun hakkındaki rivayetlerden birisi şöyledir :

Rivayet olunur ki, Bayezıd her zaman namaz kılardı. Öyle ki göğsündeki kemiklerin sesleri duyulurdu. Bu hal Onda, Haktaâlâ'nın heybeti ve şeriata olan ta'zımındandır. Bistâmî vefatı yaklaştığı zaman şöyle der :

«Ya Rabbi! Seni hiç bir zaman zikredemedim. İbadetimde sana karşı hep gafilim. Sana devamlı hizmet edemedim.» Böyle deyerek ruhunu teslim etti!..» (280)

Ebû Musa Bistâmî'nin talebesi idi, dedi ki: Bayezîd bana şöyle dedi: «Haktaâlâ'yı rü'yamda gördüm ve sordum: Ya Rabbi! sana nasıl yol bulunur? Buyruldu ki; vücûdundan geçersen erişirsin.» (281)

Bir başka rivayet : Bayezıt vefat ettikten sonra O'nu rü'yada gördüler, dediler ki: «Halin nasıldır?»

Bayezıd dedi ki: «Bana ey pîr ne getirdin?» dediler. Dedim ki, bir fâkir padişahın kapısına gelince O'na; «Ne getirdin?» demezler. Aksine ne istiyorsun? derler.» (282)

Gene kendisi hakkındaki rivayetlerdendir : Rivayet olunur ki; Nişapur'da İrakıye adlı bir ihtiyar kadın vardı. Kapı kapı dolaşarak dilenirdi. Öldükten sonra O'nu uykuda gördüler, dediler ki: Halin nasıldır? Dedi ki: «Bana ne getirdin?» diye sordular, Dedim ki :

«Ah!, Ah!, bütün ömrümde (Aldlah versin) diyerek beni hep bu kapıya havale ettiler. Şimdi siz de ne getirdin? diyorsunuz» dedi.

Gizli bir ses; «Doğru söylüyor O'nu bırakın» dedi.

Rivayete göre Beyazıd-ı Bistâmî bir gün babasına şöyle der: Seninle takvâsı ile ma'ruf olmuş falanca kimseyi görelim. Birlikte O zâtın yanına giderler. Tam bu sırada adam da mescide gitmek üzere dışarı çıkmıştır ve yolda karşılaşırlar. Fakat bu sırada adam kıbleye karşı tükürmüştür!

Bu manzara karşısında oradan sür'atle uzaklaşan Bistâmî şöyle der : «Bu kişi, henüz peygamber âdabını koruma hususunda kendisine itimat edilecek hale sahip değildir! Nerede kaldı ki, iddia ettiği gibi etrafındakilere rûhâniyyet verebilsin!.., kendisine güvenilebilsin! (283)

---

280) Nefehât terc. S. 123.
281) Nefehât terc. S. 123.
282) Nefehât terc. S. 123.
283) Sülemî a.g.e. S. 74.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

İşte Bayezıd-ı Bistâmî'nin hayatından ve gönül muhabbetinden çizgiler böylece devam eder gider.

Yüce Mevlâ şefaatine cümlemizi nâil buyursun (âmin).

Ebû'l-Huseyn Nûrî : (k.s.)

Asıl adı Ahmed b. Mahmud olup ikinci tabakattandır. Aynı zamanda «İbn-i Beğavî» lakabîle de meşhurdur. Herat ile Merve arasında Buğşûr denen yerde yaşamıştır. Doğum yeri Bağdad olan Nûrî, Seriyyi Sakatî, Muhammed Ali Kasâ, Ahmed Ebû'l-Hirevî gibi sôfilerle sohbet etmiştir. (284) Cüneyd Bağdadî'nin akranı olan Nûrî, Zü'n-Nûn Mısrî'yi de görmüştür.

Bir defasında Cüneyd Bağdâdî'ye sabır ve tevekkül'ün ne olduğunu sorduklarında O, Nûrî'yi işaret etmiştir. Kendi akranı ve büyük bir şöhrete sahip bulunan Cüneyd'den önce vefat eden Nûrî (H. 286) için Cüneyd : «Nûrî'nin vefatı ile bu ilmin yarısı gitti» demiştir. (285)

Büyük mutasavvıf Nûrî'nin elinde bir tesbih vardı. Kendisine: «Tesbihle Hakk'ı zikretmeyi mi istersin?» dediklerinde O, «Hayır bununla gaflet isterim!..» cevabını verir.

Bir defasında Nûrî demiştir ki: «Sakın seni kulluk safası gururlandırmasın! Çünki o zaman rubûbiyyet halleri unutulur».

Kendisine «Allah'ü Teâlâ'yı ne ile bildin?» diye sorduklarında şu cevabı verir: «Allah ile».

Tekrar gene sorarlar: «Akıl nedir?» Buyurur ki: «Bir âcize yol gösteremeyen bir âcizdir». (286)

Bir defasında Nûrî demiştir ki: «Allah'ü Taâlâ kendini bir kimseden gizledi mi, O'na hiç bir delil ve haber kavuşamaz».

Kendisi hakkındaki meşhur olan bir başka rivayet de şöyledir :

«Horasanlı bir delikanlı İbrahim Kassar'a gelerek: «Ebû'l-Huseyn Nûrî'yi görmek istediğini bildirir. İbrahim Kassar kendisine şu cevabı verir: «O, uzun zamandan beri benim yanımdadır, dehşetinden hiç dışarı çıkmamıştır. Bir yıl şehri dolaştı, asla hiç kimse ile karşılaşmadı, iki yıl bir viranede oturdu, namaz kılmanın haricinde

---

284) Nefehât terc. S. 143.

285) Nefehât terc. S. 143.

286) Nefehât terc. S. 144.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

hiç dışarı çıkmadı. Bir yıl dilini tuttu, hiç kimse ile konuşmadı. Bunun üzerine geçen O'nu görmekte ısrar etti. Nûrî'nin kaldığı yere doğru ilerleyen genç içeri girdiğinde Nûrî kendisine şöyle dedi :

«Sen öyle biri ile sohbet mi ettin ki, o yakınlıktan nışan verir ve ona işaret eder?»

Genç : «Evet» der.

Nûrî : O'nunla buluştuğun zaman benden selâm söyle, o yerde biz de bulunuruz. Yakınlık uzaklığın uzaklığıdır!.. (287)

Nûrî'ye göre ârif'in mevlâsı yanındaki bir saatı, ibadet edenlerin binlerce yıl yaptıkları ibadetten daha muteberdir.

Yine o şöyle demiştir: «Bir gün nûra zarar ettim, kendin nûr oluncaya kadar ona bakmağa devam ettim.» (288)

Cüneyd Bağdâdî : (k.s.)

Asıl adı Cüneyd, künyesi «Ebû'l-Kasım», lakabı ise «Kavârirî, Züccâc ve Hazzaz»dır. Babası cam eşya sattığı için O'nun lakabı Züccâc olmuştur. Ayrıca lakabının «Hazzâz» ya da «Cezzâz» olduğu da kendisi hakkındaki rivayetler arasındadır. (289)

Aslen Nihavend'li olup, Bağdad'da yetişmiş ve İmam Şafii'nin talebelerinden olan Ebû Sevr'in mezhebine intisab etmiştir. (290)

Tasavvuf ve tarikat çevrelerinde efsâneleşmiş hayatına dair sayısız menkıbeler zikrolunmuştur. Bunların hakikat payı ve nisbeti bir yana, Cüneyd Bağdâdî'nin, gönül erbabının hayâl dünyasında artık O yüce sultanın muhabbeti sıcaklığını aynen muhafaza etmektedir.

Kendisi hakkında denmiştir ki : Bağdâd halifesi bir gün Rüveym isimli birisine «Ey edepsiz!» diye hitap edince Rüveym şöyle der :

Benim mi edebim noksandır?, ben yarım gün Cüneyd'in sohbetinde bulundum. Mânası açık! Cüneyd ile yarım gün sohbette bulunanda edepsizlikten eser kalmazmış. (291)

Cüneyd Bağdâdî buyurmuştur ki: «Cenab-ı Hakk'da gaflet, ce-

287) Nefehât terc. S. 144.
288) Nefehât terc. S. 144.
289) Nefehât terc. S. 144.
290) Nefehât terc. S. 144.
291) Nefehât terc. S. 145.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

hennem ateşine girmekten daha şiddetlidir.» O'na göre ârif, sustuğu halde bir kimsenin hususiyyetini anlayabilen kimsedir.

Cüneyd'in tasavvuf hakkındaki düşüncesi ise şöyledir: Kendisine göre tasavvuf'a laf olsun deye değil, bil'akis dünyayı terk etmek, aç kalarak nefsi öldürmek, alışılan ve nefse hoş gelen şeyleri bırakarak sarılmak gerekir. (292)

Yine Cüneyd'e göre irfan: Hakk'a yaklaşmaktır. «Birr ve ihsan yolu ile yapılan amel irfan değildir» diyen bir kişiye karşı Cüneyd; «Teklifi ortadan kaldırmak isteyen zümre ancak böyle konuşur» cevabını vermiştir.

Cüneyd'e göre Peygamberin sünnetine ait olan yollardan başka bütün yollar halka kapalıdır. Yani o yolların hiç biri insanları Hakk'a götürmez. Ömrünü Hakk yoluna adamış olarak tüketen bir kimse, bir an için O'ndan yüz çevirse, bu kişinin uğrayacağı ğayb, o güne kadar elde ettiği kazançtan daha çoktur! (293)

Cüneyd Bağdâdî H. 279 (bir başka rivayete göre H. 298 veya 299)' da vefat etmiştir. Bir gün O, henüz çocukluk döneminde iken Seriyyi Sakatî kendisine: «Şükür hakkında ne dersin?» deyince O, şu cevabı vermiştir:

«Şükür Allah Taâlâ'nın verdiği nimetlerle günah işlemeğe yaklaşmamaktır» cevabını vermiştir.

Bunun üzerine Sakatî, «korkarım ki senin bütün nasîbin dilindedir» deyince Cüneyd: «O sözden öylesine korktum ki, bir gün Sakatî'ye O'nun kendisine muhtaç olduğu esvab ile gittim. Bana dedi ki, sana müjdeler olsun! Hak Taâlâ'dan bu senin getirdiğin esvabı bana bir tevfik ve felâh ehlinin elinden göndermesini isteyip dururdum!.. (294)

Cüneyd Bağdâdî buyurdu ki: Sakatî bana her zaman meclis kur, insanlara vaz-u nasihat et derdi. Ben ise kendimi bu işe liyakatli bulmaz ve nefsimi kötülerdim. Bir gün Resûlullah'ı rü'yamda gördüm (S.A.) Bana:

«İnsanlara anlat!» diye buyurdular. Uykudan uyandım ve sabahleyin erkenden Seriyyi Sakatî'nin kapısına vardım. O bana:

«Sana Peygamber (S.A.) söylemeyince benim doğru söylediğimi zannetmedin» dedi. Sabahleyin bir meclis kurdum ve hemen insan-

292) Kuşeyri Risâle C. I. S. 106.
293) Kuşeyri Risâle C. I. S. 107.
294) Nefehât terc. S. 145-146.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

lara anlatmağa, nasihat etmeğe başladım.» Cüneyd meclisini kurduktan sonra kendisine bir hıristiyan genç gelerek meclisin kenarına durmuştu. Fakat üzerindeki elbise hıristiyan kıyafeti değildi. Cüneyd'e hitaben bu genç şöyle dedi : «Ey şeyh. Resûlullah buyurmuştur ki, mü-minin ferasetinden korkunuz, çünkü o, Haktaâlâ'nın nuru ile bakar.» Bunun üzerine Cüneyd buyurdu ki; bir müddet başımı önüme eydim, sonra kaldırarak o hıristiyan gence: «İslâmiyete gel, artık müslüman olmanın zamanı gelmiştir», dedim. Hemen o, belindeki zünnarı kesip atarak imana geldi. (295).

Bu hadise üzerine İmam Yâfî, demiştir ki : «İnsanlar zannederler ki Cüneyd Bağdâdî'nin bu işte bir tek kerameti vardır. Ben ise bunda iki keramet vardır diyorum.

Bir o gencin kâfir olduğunu bilmesi,

İki O'nun müslüman olmasının vaktinin geldiğini bilmesi»dir. (296)

Bir gün Cüneyd'e dediler ki : Bu ilmi sen nereden öğrendin?

O şöyle cevab verir: «Eğer bir yerden olmuş olsaydı siz de öğrenirdiniz».

Cüneyd'e göre «Vecd'in ilimde istiğrakı, ilmin vecde istiğrakından daha hayırlıdır.»

Yine O der ki : «En şerefli ve yüce meclis, tevhid meydanında oturmaktır!.

Cüneyd'in bir diğer tavsıyesi: Himmetini Haktaâlâ'ya sarfeyle. Haktaâlâ'yı müşahede ettiğin göz ile O'ndan başkasına bakmaktan sakın. Ki, Allah Taâlâ'nın nazarından düşmeyesin.

Cüneyd buyurmuştur ki, dostlara muvafakat etmek, onlara şefkat etmekten evlâdır.

Cüneyd'e sordular «Belâ nedir?» Buyurdu ki: Belâ, belâyı verenden gaflettir. (297)

Adamın birisi Cüneyd'e dedi ki : Horasan Pîrlerini şu söz üzerinde ittifak eder buldum : Hicap üçtür.

Birincisi : İnsanların perde olması,

İkincisi : Dünyanın perde olması,

Üçüncüsü : Nefs'in perde olması.

---

295) Nefehât terc. S. 146.
296) Nefehât terc. S. 146.
297) Nefehât terc. S. 147.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Bunun üzerine Cüneyd şu cevabı verdi: O'nların dedikleri avamm'ın kalbindeki örtülerdir. Halbuki havass'ın (Hak Taâlâ'nın seçkin kullarının) kalbindeki örtüler birdir. O da kendi amellerini görmek, ondan sevap ümit etmektir. Bu ise nimetle tuzağa düşmektir!» (298)

Cüneyd'e sorarlar: «Her amel için Hakk'tan bir ihsan var mıdır?»

Buyurur ki: «Amel ihlâs ile olur ise, yani tamamen tevfik ile olursa her amel Hakk'tan bir ihsandır.

Bir gün Cüneyd'den zekât hakkında vaaz vermesini isterler. Bunun üzerine O, gözden kaybolur! Ne kadar aradılarsa da kendini bulmak mümkün olmaz. Nihayet aradan seneler geçtikten sonra bir gün ansızın çıkagelir. Kendisini özleyen dostları sevinirler. Bu arada kendisine, falan zaman senden zekât hakkında bir vaaz vermeni istemiştik de bu isteğimizi yerine getirmeden kaybolup gitmiştin; şimdi ise aramızdasın. Bari bu sefer bu isteğimizi reddetme, derler.

Bunun üzerine Cüneyd, evet der. O isteğiniz hatırımdadır. Velâkin ortalıktan kayboluşumun sebebi de zaten bu yüzdendir! Şöyle ki:

Sizler benden zekât hakkında vaaz vermemi istemiştiniz, oysa ki ben o sırada zekât vermenin ne demek olduğunu bilmiyordum! Yani kendim zekât verecek maddi kudrete malik değildim. Şimdi ise gurbete çıktım, çalıştım, para kazandım, zengin oldum ve zekât verebilecek durumdayım, hatta verdim ve veriyorum da.

İşte şimdi sizlere zekât'ın ne olduğunu, onda ne gibi hikmetler bulunduğunu, zekâtı hakkîle veren bir müslüman'ın Allah katındaki mânevî derecesinin ne olduğunu anlatabilirim der ve dostlarının arzularını yerine getirir.

Cüneyd'e göre en büyük vaiz kişinin kendi ferasetidir. Kendi nefsine haber anlatamayan kişinin başkalarına vaaz vermesinin bir faydası yoktur.

O'na göre:

Gönlün sevinci olan bir amel,
Özrü müşkil olan bir günahtır.

---

298) Nefehât terc. S. 146-147.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

TASAVVUFÎ CEREYANLARIN KAYNAKLARI, YAYILMASI VE TESİR SAHALARI

A — ESAS KAYNAKLAR :

Kaynakları ve tesir sahaları itibarîle tasavvufî cereyanları esaslı bir şekilde inceleyebilmek için, şeriat, tarikat, marifet ve hakikat kavramlarının tasavvuf ıstılahındaki mânâlarının iyi bilinmesi icap eder. Buna göre :

Şeriat : Karanlık gecede gidilecek yolu göstermek üzere ışık temin edecek olan bir mum,

Tarikat : Kişinin yolunu görebilmesi için eline alması gereken mum ışığından faydalanmasını bilme şekli,

Marifet : Mumun ışığı sayesinde gideceği yolu ve hedefi tereddütsüzce seçebilme hali,

Hakikat : Yolculuktan asıl nihâî gaye olan hedefe ulaşma hali ve son durak.

İşte tasavvuf ve tarikat, hakikat yolculuğuna çıkmış, şeriat mumunu elinde tutarak ruhun ziyasını temin eden birer ayna ve vasıtadırlar. Tasavvuf ve tarikat birbirlerinin mütemmimi oldukları-ndandır ki, ekseriyetle kullandıkları metodlar, intişar ettikleri kaynaklar, feyz verdikleri yerlerdeki tesir şekilleri de hemen aynıdır. Nitekim pek çok gönül sultanı mutasavvıf'ın, aynı zamanda bir tarikat'ın kurucusu ya da mümessili olması bundandır.

Şu halde mutasavvıflara göre tasavvuf tek kelime ile ruhun aynasıdır. Bu anlayışa göre insanda ruhî hazların belirtileri dünyadan yüz çevirmek, kendini sırf ibadete ve yüce yaratanın hoşnutluğunu kazanma gâyesine vermektir. Bu anlayışa göre keza, dinin bütün buyrukları titizlikle yerine getirilmelidir. Nitekim bütün tasavvuf ve tarikat erbabı zevat, Peygamber (S.A.) ve ashabının bu tür yaşayışlarını kendilerine örnek edinmişler, etraflarındakilere de, her fırsat-

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

ta ve devamlı olarak bunu telkin etmişlerdir. (299) Nitekim, bütün tarikatların neticede aynı hedefe yönelmiş, nihayet Hz. Peygamberde birleşmiş olmaları bunun en açık delilidir.

B — TÂLÎ UNSURLAR :

Netice itibarîle Hz. Peygambere ulaşmaları nihaî hedef olan tasavvuf ve tarikatlardaki bu ilk prensibe zamanla başka görüşlerin de eklendiği dikkati çeker. Nitekim dinî ve felsefî mahiyette bulunan söz konusu unsurların bir kısmının yabancı kaynaklı oldukları da ileri sürülmektedir. Nitekim bu konuda, büyük islâm filozof ve sosyoloğu İbn Haldun «El-Mukaddime» adlı eserinde (S. 328) tasavvuftan söz ederken şöyle der :

«Tasavvuf islâm milletlerinde sonradan peydâ olan şer'î ilimlerden biridir.» Esası ashap ve tâbiîn ile onlardan sonra gelenlerin hak ve hakikate uygun hâlleridir. Temeli ibadetle meşgul olmak, kendini Allah'a vermek, dünya âlâyişlerinden ve süslerinden yüz çevirmek, herkesin dadandığı mal ve melâldan el etek çekmek, halktan ayrılmak ve halvete çekilerek ibadete dalmaktır. (300)

300) İbn Haldun el-Mukaddime S. 173-378.

Görüldüğü gibi İbn Haldun tasavvufu, tarikatın ön hazırlığı şeklinde mütâlaa etmektedir. Esasen islâmdaki ruh hayatının (yani tasavvufî hayatın ve tarikat zevkinin) başlangıç ve gelişme seyrini daha iyi anlayabilmek için tasavvuf ve tarikatlara mahsus riyazet metodlarîle, vecd ve istigrâk hallerinin, rûhî bir hayat yaşamak sûretîle kalbi saran perdeleri açmanın, böylece de bir takım hakikatlere âşinâ olmanın, kısaca mistik hayata ait gelişmelerin iyice tetkik edilmesi gerekmektedir. Bu yapıldığı takdirdedir ki, ancak cemiyyette ferdin öncelikle rûhî yönden terbiye olunması prensibini esas alan bu sahanın müsbet tesir ve fonksiyonel durumu daha iyi anlaşılabilecektir. Nitekim biz bunların, aynı zamanda yaşanmış örneklerinden sunacağımız parçalarla, bu gönül deryasının coşkun dalgalarının, toplum denen katı ve kara parçasının sahillerinde bıraktığı izlerden sadece bu günki halile görülebilenlerini temâşâ edeceğiz. Yok-

---

299) Bütün tarikatların iki ayrı koldan nihayet Hz. Peygambere vasıl olduklarını, bunlardan birinin gizli zikir usûlünü kabul ederek Hz. Ebû Bekr vasıtasile, diğerinin ise cehri zikir usûlünü kabul ederek Hz. Ali vasıtasile Hz. Peygambere ulaştığını beyan eyledik. Bk. İlgili bölüm.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

sa o, görme işi değil, aksine bilfiil yaşama işidir ki, asıl zevk alınabilecek tarafı da burasıdır!..

Tasavvuf ve tarikatlar dünyasının bir gönül işi olması hasebîle, bu sahaya islâmın dışındaki yabancı patentli anlayışların da özendiklerini, esasen insan oğlunun üzerinde ittifak ettiği beynelmilel müşterek değer anlayışlarının da bunda etkin rol oynadığını görüyoruz.

Şöyle ki : Bir an için düşünelim, dini, dili, ırk ve milliyeti, mezhep ve meşrebi ne olursa olsun, bir yerde insan, insandır! Sözgelimi hangi millete mensup insan olursa olsun, bir kişiye iyilik yaparsanız hoşlanacak, sevinecek ve size minnetdâr kalacaktır! Yok böyle yapmayıp da O'na karşı katı davranır, hakaret eder, tecavüze kalkışırsanız, O da mükabil harekete geçecek, dilini anlamadığınız halde jestlerîle ve reaksiyonal davranışlarîle en azından kendini müdafaa edecektir!..

İşte bu reel (gerçek) tutum insan oğlunun değişmez hasletidir. İnsanın zevk aldığı, hoşlandığı konulardaki tutumu da aynıdır. Nitekim semavî dinlerin temsilcileri olan mubarek peygamberlerin hepsi de insan realitesine bu açıdan hitap etmişlerdir. Bizim peygamberimiz ise en son peygamber olması hasebîle, her hangi bir ayırım gözetmeksizin bütün insanlara karşı iyi ve eşit muâmele yapılmasını emir ve tavsiye buyurmuşlardır. Bu yüzdendir ki, insanlığın en son dini olan islâmiyet, bütün beşeriyetin ve kıyamete kadar hükmü bakî kalacak bir hidayet kaynağı olmuştur.

Şimdi meseleye bu açıdan baktığımızda, tasavvufî yaşayış konusunda, islâmın dışındaki her hangi bir milletin de iştirâkini gördüğümüzde, bunu tabiî kabul etmemiz gerekmektedir. Şu kadar ki, O'nun kabul ettiği ulûhiyyet telakkîsi şekil bakımından başka, bizimkisi de elbette başka olabilir! Nitekim bir mutasavvıf'ın dediği gibi : «Cümle'nin maksûdu bir ammâ, velâkin rivayetler muhtelif»dir.

İslâmın dışındaki milletlerde de gerçekten tasavvufî zevki yaşadığını iddia edenlere rastlanır. Biz bunları kabul ederiz veya etmeyiz bu bize ait bir husustur? ancak kabul etmesek bile inkâr etme gücüne sahip değilizdir!

Bu konuda bir diğer husus da, her ciddî faaliyet, kendi devrindeki diğer faaliyet şekilleri ve fikrî cereyanlarla mutlaka hesaplaşmak durumundadır ki, kendi varlığını kabul ve teslim ettirebilsin. Nitekim bizim peygamberimiz de, nübüvvet ve risâletinin ilk dönemlerinde kendi muasırları bulunan birçok devlet erkânına mek-

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

tuplar ve siyasî mesajlar göndererek kendilerini «Hakk» dini olan islâma davet buyurmuşlardır. Bunun gibi tasavvuf ve tarikat erbabı da, kendi keramet güçlerini ve ma'rifete dair dirayetlerini, çevrelerine, hele münkirlere göstermek için cehd-ü gayret sarfetmişlerdir ki, islâmın dışındaki çevrelerin bu saha ile münasebetlerine onların bu temâyülleri geniş ölçüde müessir olmuştur.

Şimdi islâmî idealizmi ve onun dışındaki varlığından söz edilen kaynakları biraz daha yakından görelim :

İslâmî kaynak :

Defalarca da işaret olunduğu gibi islâmda tasavvuf, tarikat ve rûhî hayat'ın kaynağı bizzat Hz. Peygamber (S.A.)dir. Bu hususu merak edenler, o yüce peygamberin, O'nun ashab ve ehlibeyt'inin hayatlarını, yaşayış tarzlarını, dîn, inanç ve ahlâk anlayışlarını iyi tetkik etmelidirler. Bu iş gereği gibi yapıldığında, islâmda tasavvuf ve tarikat'ın ne demek olduğu, maksat ve gâyesinin ne olduğu tamamen anlaşılacaktır.

Meselâ : İslâm'ın yüce bânii Hz. Muhammed (S.A.) efendimiz, kendilerine peygamberlik gelmeden önce de, evini barkını terk ederek Mekke cıvarındaki «Hira dağı»na gider, oradaki bir mağaraya çekilir, günlerce bazen haftalarca halvet olur, kendini ibadete verirdi ki, O, bu sayede «Hakk»ın sırrına vasıf olmuş, üstelik her hangi bir hocadan ilim de öğrenmediği halde, ilim sahibi olmamasına rağmen, yüce mevlâ kendisine zahirî ve bâtınî bütün ilimleri bir anda öğretmiş, kâinatın esrarını ihtiva eden mubarek Kur'an-ı Kerimi O'nun mubarek kalbine bir anda doldurmuş, yüce mevlâ O'nun mubarek göğsünü yararak (301) kâinatın bütün sırlarını bir anda oraya doldurmuş, artık O, zât-ı kadim'ın hidâyetine böylece mazhar olmuştu. (302)

İşte, daha sonraları kendilerine örnek olarak ittihaz ettiklerine işaret ettiğimiz sôfîler ve tarikat şeyhleri dediğimiz zevât-ı âliye de, yüce peygamberimizin bu müstesna yaşayışını kendilerine örnek al-

---

301) Kur'an-ı Kerim: Zümer âyet 22., İnşirah 1.'lerde peygamberimizin mubarek göğsü yarılarak ona islamın nûru doldurulduğuna işaret buyrulmaktadır!..

302) K. Cevdet Paşa Kısas'ı Enbiya ve Tevârih-i Hulefâ S. 55-87.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

mışlardır. Üstelik peygamberimizin bu yaşayış tarzı peygamberlik dönemlerinde de aynen devam etmiş, O'nun bu örnek yaşayış tarzı, insan için hayatta bulunmanın asıl gayesinin bu tarz bir yaşayış olması gerektiği intibaını vermeye sebep olmuştur ki, sôfî ve tarikat şeyhleri gibi zevat da bunu gerçekleştirmek için gayret etmişlerdir.

Meselâ rivâyet olunduğuna göre Hz. Muhammed (S.A.) bir defasında uzun süren bir vecd hali yaşamış, bu arada tamamen kendisinden geçmişlerdi. Bu sırada eşi (Hz. Ebû Bekr'in kızı) Hz. Aişe validemiz efendimizin yanına girmiş, gözleri açık durumda bulunan Hz. Peygamber efendimiz kendisine: «Sen kimsin?» diye sormuş! O da: «Âyişe»yim diye cevap vermiştir. Hz. Muhammed (S.A.) tekrar sormuştur: «Âyişe kim?» Bu defa Hz. Âyişe: «Sıddık'ın kızı» diye cevap vermiştir. Bu defa yine Hz. Muhammed (S.A.) :«Sıddık kim?» deyince, Hz. Âyişe validemiz: «Muhammed'in kaynatası» demiştir. Efendimiz devamla: «Muhammed kim?» diye sorunca Âyişe son derece meraklanmış ve susmuştu!.. Çünki O, efendimizin her zamanki halinin üzerinde olmadığını görerek son derece duygulanmıştır. (303)

Gerçi Hz. Muhammed (S.A.) efendimizin ruh halleri sadece bunlardan ibaret değildir. Nitekim O'nun çok daha mühim ve mu'cizevî halleri de mevcuttur. (304) Ancak mu'cize ile keramet'in sınırlarını ve tecelli keyfiyetini idrâk eden veliyyullah, Peygamberden zuhur eden mu'cize ile, kendilerinden zuhur eden (ve velâyet mertebesinin bir nişânesi olan) keramet arasındaki seviyeyi daima muhafaza etmesini bilmişlerdir.

Diğer taraftan Hz. Muhammed (S.A.)in rûhî yaşayışı yanında, hayat tarzının bütünü, özellikle giyinişi de sôfîlerin kendilerine örnek ittihaz ettikleri önemli bir cihet olmuştur. Meselâ : Peygamberimiz son derece sâde giyinir, çoğu zaman bir yün, bir keten ya da pamuklu bezden yapılmış bir gömleği veya bir hırkayı sırtına geçirir, ondan sonra da bütün geceyi ibadetle ihya buyururlardı. Nitekim Hz. Âyişe bir rivayetinde: «Hz. Peygamber (S.A.)in ayakları şişinceye ve kanayıncaya kadar Allah'ın huzurunda dururdu» buyuruyor. (305)

Yine Hz. Âyişe validemiz bir gün kendilerine, Allah senin gelmiş-geçmiş bütün günahlarını bağışladığı halde niçin böyle yapıyor-

---

303) Tafsilat için Bk. Dr. H. Küçük Tarikatlar S. 45 vd.

304) Dr. H. Küçük a.g.e. S. 45 vd. (Peygamberimizin rûhî hayatından diğer örnekler hakkındaki geniş tafsilat için Bk.).

305) Bu konuda Bk. Sahih-i Buhari terc. C. XII. S. 408-410.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

sun?» dedim, O bana: «Allah'ım şükredici bir kulu olmayayım mı?» cevabını verdi demiştir. (306)

Böylece başlayan islâmda tasavvuf ve rûhî hayatın kaynağı hakkındaki ilk teorilerden her birisi, daha sonraki devirlerde mutasavvıflar ve tarikat ulûları tarafından kesin kurallar şeklinde muhafaza olunmuşlardır. Şimdi bunlardan bir iki örnek daha görelim :

Meselâ; bu teorilerden bazılarına göre tasavvuf ve tarikat'ın kaynağı doğrudan doğruya peygamber Hz. Muhammed (S.A.)'dir. O'nun yaşayışından alınan örnekler, tasavvuf ve tarikatların islâmî kaynağını teşkil etmektedir.

Bir kısım teorilere göre ise, islâmın dışında kalan İranlı, Hindli, Yunanlı vb. gibi kaynaklardan gelen bir takım davranış biçimleri de bu sahada müessir olmuşlardır.

Ancak, her hâl'ükârda, tasavvuf ve tarikat dendiğinde mutlak anlamda ve yukarıda şahsiyetlerinden ve tasavvufî hallerinden örnekler verdiğimiz «İlk mutasavvıflar» denen zevat'ın görüş, kanaat ve davranışları tasavvuf ve tarikatlar dünyasının değişmez prensiplerinin bânileri ve mümtaz temsilcileridir. Diğerleri ise (aşağıda görüleceği gibi) bir takım rivayetlerden, ya da bazı islâmın dışında kalan bölgelerdeki mevzîî şekillerden ve mahdut zümreler arasındaki taklitlerden ibarettir. Esasen tasavvufî cereyanların, islâmın dışındaki tesirlerinden etkilenmeleri biraz da Hz. Peygamberin vefatını müteâkip karşılaşılan şaşkınlığın ve paniğin bir neticesidir. Nitekim böyle bir ortamdan yararlanmak isteyen bir takım bozguncular (Hatta sahte peygamberler) islâm birliğini tehlikeye sokacak bir takım bölücü faaliyetlere başlamışlardı ki, bu durum karşısında samimi müslümanlar, birlik ve sükûneti sağlamak maksadîle ortaya atılan ve samimiyetlerinde şüphe edilmeyen kimselerin etrafında toplanmışlar, zühd ve takvada ileri giderek halkı işrad için gayret edenlere bağlanmışlardır.

Böylece ortaya çıkanlar «İlk mutasavvıflar»dır. Bunlar hakkında yeteri kadar bilgi verildi. Şimdi bir de sözü edilen yabancı cereyanları ve bunların müessiriyet derecelerini görelim :

Hind Kaynağı :

Bazı müsteşrikler (din felsefecileri) islâmdaki rûhî yaşayışın

306) El Kuşeyri Risâle C. I. S. 323 (ten kısaltılarak iktibas olunmuştur).

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

kaynakları arasında Hind bilim ve hikmetlerinin de rolü bulunduğunu ileri sürmüşlerdir. Ancak bunlar daha çok islâm tasavvufundan ve bu tasavvuf'un nazarî ve amelî gösterişleri ile, Hind bilim ve hikmetlerinde göze çarpan dinî itikatlarla, kezâ Hindli fakirlerle zâhidlerin ibadet ve tefekkür, zihir ve ma'rifet sahalarındaki anlayış ve faaliyetleri aynı mütâlaa etmişlerdir.

Nitekim bu düşüncede olanların başında ise, aslen Türk olan Ebû Reyhan el-Birûnî gelir. Birûnî (Vef. H. 973/1051), Hind bilim ve hikmeti hakkında yazdığı «Tahkîk-u ma lil-Hind» adlı eserinde Hintlilerin bilim ve hikmet anlayışlarından uzun uzun söz ettikten sonra, onların inanç ve yaşayışlarını da inceden inceye tetkik etmiştir. Hattâ Birûnî, bu sahayı sadece tetkik etmekle kalmamış, aynı zamanda bir taraftan Yunan görüşü ve felsefesîle, diğer taraftan da islâm felsefe ve tasavvufu ile, özellikle sôfilerin riyâzât hakkındaki hareket tarzlarını da mukayese etmek sûretîle aradaki benzerlik ve ayrılıkları da açıklayarak bir takım neticeler çıkarmıştır.

Birûnî'ye göre islâm tasavvufu Hind'den geniş ölçüde etkilenmiştir. O, bu konudaki düşüncelerini ispat için şu mütâlaayı ileri sürer :

«İllet-i ulâ» (büyük sebep) ya da bütün varlığîle tutunanların bütün alâka ve engellerden halâs olmak sûretîle o illete ittihad ettik (birleştik) lerine dair söylenen söz!. (307)

«Tenâsuh» :

Birûnî'nin ileri sürdüğü bir diğer husus ise «tenâsuh» meselesidir. Şöyle ki: Bâkî cisimlerin fânî cisimlerde dönüp dolaşması ve bir bedenden başka bir bedene geçmesine inanmak, dolayısîle bu inanç yolu ile hulûl itikadına yol açmak. (308)

Birûnî'ye göre mutasavvıflar için de «Dünya uyuyan bir can, âhiretse uyanık bir can»dır, diyenler bu yolu tutmuşlardır. Bunlar Cenâb-ı Hakk'ın semâ (arş) gibi arz (yer yüzü) arasındaki boşluk gibi, kürsü gibi mekâna hulûl etmesini mümkün görürler. (309)

Diğer taraftan «Patencel» adı verilen «Budizm felsefesi»nin de,

---

307) Ebû Reyhan Birûnî Tahkîk-u ma lil-Hind S. 53.
308) Ebû Reyhan Birûnî a.g.e. S. 47. vd.
309) Ebû Reyhan Birûnî a.g.e. S. 74.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

büyük islâm mutasavvıflarından Bayezîd-i Bistâmî, Hallâc Mansûr ve Mahmud Sibesterî gibi zevat'ın fikirleri üzerinde müessir olduğu da yine Bîrûnî tarafından ileri sürülmektedir. (310)

Bu iddiaların doğruluğu her yönü ile eleştirilebilirse de, özellikle son iddia bil'akis mesnetten oldukça uzaktır. Çünkü «Patenceli» adı verilen sistem, islâm mutasavvıflarından çok sonraları derlenmiştir.

Keza bu görüş islâm itikadına tam mânâsîle aykırıdır ki, bu yüzden de islâmî çevrelerce ilgi görmüş olması imkân ve ihtimalden son derece uzaktır. Çünkü söz konusu sistem, varlığı kabul, yokluğu ise reddeder. İslâmda ise dünyaya gönül bağlamamak, mutlak varlık olan ve asla yok da olmayacak bir tek halike yaklaşmak esastır. Halbuki, Patancelide, değer olarak ne varsa yalnızca bu âlemde görülendir.

Hind tefekkürünün islâma müessiriyeti ile ilgili görüşlerden bir diğer kısmının mütâlaaları ise şöyledir :

Müslümanların Hindistan'a harp yolu ile girdikleri, bu sırada Hind hikmetleri ile temas kurarak bu hikmetlerin tesiri altında kaldıkları ileri sürülmüştür.

Ne var ki bu tür iddialar da tarihî gerçeklere uymamaktadır. Çünkü müslümanlar Hindistan'a harp yolûla değil, tasavvuf ve tarikatlar kuvvetile girmişlerdir! Bu tarikatların en önemlisi ise, söz konusu çevrelerde büyük bir sempati toplamış bulunan «Kübreviyye Tarikatı»dır. (311) Ayrıca Şettâriyye, Nakşbendiyye gibi tarikatlar da Hindistan havalisinde büyük ilgi görmüş tarikatlardır. Bu durum karşısında şayet bir tesir söz konusu ise, bunun iddia edildiğinin tam aksine islâm tefekkürünün Hind düşüncesine tesiri olmalıdır ki, nitekim hakikatte de böyle olmuştur. Tarikat ve tasavvufî cereyanların intişarı keyfiyetinden bahsolunurken ileri de de görüleceği gibi, özellikle Hindistan ve uzak doğu bölgelerine islâmiyetin girmesîle birlikte, bu bölgelerdeki bütün mevcut sistemler tamamen değişmiş, cemiyetlerin yapılarındaki her çeşitten köklü gelenek ve dinî inançlar yerlerini islâma terk etmişlerdir. (312)

---

310) Ömer Rıza Doğrul, Yeryüzünde Dinler Tarihi S. 24. vd.

311) M. Fuat Köprülü Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar, S. 11-14.

312) Bk. Dr. H. Küçük, İslâmda Kitle Eğitimi (İlimlerin kaynakları bölümü).

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

İran Tesiri :

İslâm tasavvufî düşüncesinin İran bilim, hikmet ve tefekkür anlayışının tesirlerinden de etkilendiği bu tür görüşler arasında yer alır. Ancak, bir kısım islâm mutasavvıflarının ya İran asıllı, veyahut da eserlerini Farsça olarak verdiklerine bakıp da böyle bir kanaata varmak isabetli değildir!

Bu konudaki mütalaaların esası, eskidenberi İranlılarla araplar arasındaki siyasî, sosyal ve kültürel ilişkiler sebebîle, bu arada bir çok islâm mutasavvıflarının da İranlı oluşları gibi düşüncelerle, islâm tasavvufunun ister istemez İran düşüncesi tesirinde kaldığı görüşü, tamamen ihtimâllere dayandırılmaktadır. Bu konuda bazı Avrupalı müsteşriklerin görüşleri de vardır. Bunlara göre islâm tasavvufu Fars kaynaklarından etkilenmiştir. Mütâlaa şöyledir :

Avrupa'nın ırkçı düşünürlerinden Sosyal Antropolog Comte de Gobineau, İran tesiri adlı eserinde bu görüşü müdafaa ederken şöyle der :

Araplar felsefî düşünceye karşı kabiliyetsiz, Arya (Fars)lar ise bu kudrete sahip bir ırktırlar. Halbuki, ince bir düşünce sistemi olan tasavvuf'un araplara bunlardan geçmiş olabileceği apaçık bir gerçektir. Esasen Aryalar dünyanın en girişken ve üstün bir ırkıdır.» (313) İran'ın edebiyat, tarih, sanat ve fikir eleştiricilerinden Prof. Bravn da bu görüşe katılır. (314)

Ne var ki, yukarıda da işaret ettiğimiz gibi, her iki şahsiyetin düşünceleri de vakıanın gerçeği ile mutabık değildir. Çünki İranlılarla müslüman Türkler ve araplar arasındaki münasebetler, siyasî ve sosyal yönlerden o derece kuvvetli olmuştur ki, bu kaynaşma tabiî olarak tasavvufu da etkilemiştir. Ancak hiç bir zaman kendi nev-i şahsına münhasır bir düşünce sistemine sahip bulunan müslüman Türk toplumundaki fikir cereyanlarını bu şekildeki basit hesaplarla yorumlamak hem mümkün değildir, hem de son derece tutarsız bir düşüncedir.

Bu konuda başka mütâlaalar da vardır. Meselâ İ. Goldhizer ise,

---

313) Arya: Kuzey İranda bir bölge olup, burada yaşayanlara verilen bir isimdir. Bu gün bu lakap, Hindi-Avrupâî ırklar için kullanılmaktadır. Esasında ise, Hindistandan göç eden ve sansktirçe konuşanlara verilen bir addır. Eski İranlılar da bu ismi benimsemişlerdir. (T. İ. Ansk. C. I. S. 515. Arya Mad.).

314) N. Şazi Kösemihal Sos. Tarihi S. 57-69.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

hıristiyan tasavvufunun islâmın başlangıcında âşikâr bir numûne teşkil ettiği kanaatindedir. O'na göre Hz. Peygamber'den öncesinden beri bazı hıristiyan rahipler, araplara zaten zâhidâne hayat fikrini öğretmiş ve bir çok cahiliyye şairlerinde dahi bunun izlerine rastlanmıştır. (315)

Hıristiyanlığın Tesiri :

İslâm tasavvufunda hıristiyanlığın tesirlerinin de bulunduğundan söz edenler, daha çok İbrânî hıristiyan muhitinin tesiri üzerinde dururlar. Hemen işaret edelim ki, bu tür iddialar da mesnedden son derece uzak, bir anlamda hayâl mahsûlü laflardır.

Şöyle ki: Gerek Mûsevî (Yahudilik), gerekse Hıristiyanlık inanç ve itikadları bir defa islâmî itikada tam mânâsîle zıt durumdadırlar. Söz gelimi Mûsevîlikte âhiret inancı yoktur. Hıristiyanlıkta ise, islâmdaki tek halik inancına karşı teslis (üçlü Tanrı) inancı hâkimdir. (316)

Şu halde, her iki dinin de temel inançlarını teşkil eden bu görüşler, islâmın ruhuna aykırı bulunduğu gibi, islâm tasavvufunun temel prensiplerile de taban tabana zıttırlar. Çünki islâm tasavvuf ve tarikatlarının esas gayeleri, baştan sona kadar kişinin dikkatini bu fânî âlemden öbür ebedî (sonu olmayan) âleme çekmek, orada kişinin ruhunu asıl gayesîle birleştirmektir. Yani O'nun «Fenâ fillâh» (Allahta yok olma) sını temin etmektir.

Görülüyor ki, islâm tasavvufunun kendisine has prensipleri, O'nun daha ilk bakışta hıristiyanlık ve Mûsevîlikle asla bir ilişkisinin düşünülemeyeceğini ortaya koymaktadır.

Yukarıdaki iddia sahiplerinden Von Kremer, islâm mutasavvıflarının bir kısmının hıristiyan olduklarını, bir kısmının da papazlık ve rahiplik yapan cahiliyye devri araplarının tesiri altında kalmış bulunduklarını söyler. (317)

Keza Goldhizer, Hıristiyanlığın fakirliği üstün tutması ve teşvik etmesi üzerinde durarak, Hz. Muhammed (S.A.) tarafından bu konuda söylenen bütün sözlerin, verilen öğütlerin aslında hıristiyanlıktan mülhem olarak söylendiğini ileri sürer. Oysa ki bu tür iddiaların da

---

315) Golghizer, Le Dogme et le loi L'islâm, Paris 1920 PP. - 122-123.
316) Mâide sûresi âyet 93.
317) Ö. Rıza Doğrul, İslâmiyetin Geliştirdiği Tasavvuf, S. 31. vd.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

gerçekle en küçük bir alâkası elbette düşünülemez; çünki Hz. Muhammed'in sözleri, her hangi bir insanın sözleri cinsinden olmayıp, tamamen Kur'an-ı Kerimin muhtevası ve tefsîri mahiyetinde olan beyanlardır. Üstelik onların tamamen vahy mahsûlü olduğu, Hz. Muhammed'in kendiliğinden her hangi bir söz söylemediği de yüce yaratanımız tarafından Necm sûresinin 3. ve 4. âyetlerinde şöylece bildirilmiştir :

«O, (Hz. Muhammed) asla kendiliğinden bir söz söylemez. Muhakkak O'nun söyledikleri ancak ve ancak tarafımızdan kendisine vahyolunandır.»

Durum bu iken batılı bazı oryantalistlerin bu derece bâriz uyarılardan bazen haberdar olmamış gibi davrandıkları görülür. Nitekim islâm tasavvufundaki tamamen dinî olan geleneği, başka şekillerdeki bir takım hayâlî gerekçelerle izah etme gayretinde bulunanlara da rastlanır.

Sözgelimi Nöldek, sof (yün) giymenin hıristiyanlara mahsus bir âdet olduğunu, islâm mutasavvıflarının ise sükût, takva ve zikretme gibi hâllerinin de yine hıristiyanlıktan kalma âdetler olduğunu iddia eder.

Nickolson da islâm tasavvufundaki sükûnet ve zikir konusunda Nöldek'in görüşüne katılmaktadır. (318)

İslâm tasavvufunu mukayeseli bir analize tabi tutan büyük müverrihlerden «İsmail Hakkı Bursevî» ise, yukardaki görüşleri enine-boyuna tartıştıktan sonra, şerh'i Mesnevîsinde islâm tasavvufunun, İran'daki meşhur bir lakap olan «Safevî» kelimesinden galat olarak gelmiş olabileceği meselesine yeniden temas ederek, Safevî kelimesinin telâffuzu zor olduğundan «Vav» ile «Fa» harflerinin yerleri değiştirilmek sûretîle «Sôfî» şeklini aldığını, böylece de islâm tasavvufunda, daha isminden başlayarak İran tesirinin, hıristiyanlık, ya da başka tesirlerden daha kuvvetli olabileceğini ileri sürmüştür. (319)

İslâm tasavvufunda, zikir, ibâdet, riyâzât, zühd, giyim-kuşam vb. gibi şekilleri, muhakkak ki, bu tür benzetme ve mütâlâalardan daha önemlisi, islâm mutasavvıflarının felsefî temâyülleri, amelî ve rûhî yaşantılarıdır. Nitekim bu konuda da mutasavvıfların tasavvufî yaşantılarının bir çoğunda da yine yabancı tesirlerinin söz konusu ol-

---

319) Bursevi a.g.e. S. 233.

318) Avârifü'l-Maârif, S. 337 ve Şerh-i Mesnevi C. I. S. 233. (Bursevi).

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

duğunu ileri süren görüşmeler mevcuttur. Bunlardan da bir kaç örnek görelim :

Meselâ : Bunlardan bazılarına göre, islâm mutasavvıflarının birçoklarına ait olduğu görülen sözler, aslında onların kendi sözleri olmayıp, daha önce Hz. İsa tarafından söylenmiş bulunan sözler olduğu, dolayısîle Hz. İsa tarafından söylenmiş bulunan bu tür sözlerden bir çoğunun, islâm tasavvufunun kaynaklarını teşkil etmekte olduğu iddia olunmaktadır.

Nitekim bu konudaki iddiaları kuvvetlendirmek için Hz. İsa ile ilgili bazı rivayetlerden de söz edilmektedir. Meselâ : Rivayete göre Hz. İsa bir gün yolda giderken Allah'ı düşüne düşüne halsiz, bîtâp kalmış, baygın halde duran bazı kimselere rastlar ve onlara «Siz kimlersiniz?» diye sorar. Onlar da biz ibadetle meşgulüz, derler.

Hz. İsa, «Niçin ibadet ediyorsunuz?» deyince,

Onlar; Cenab-ı Hakk bizi ateşten korkuttu, biz de korktuk! derler.

Hz. İsa oradan ayrılır ve biraz sonra bunlardan daha da ileri derecede kendilerini ibadete vermiş bulunan bir başka gurup kimselere rastlar. Aynı şekilde onlara da sorar.

Onlar da şöyle cevap verirler: Allah cennetler yarattı, bunları da «Velî» kullarına vereceğini va'detti. Bize de bunu müjdeledi. Bunun için ibadet yapıyoruz.

Bunun üzerine Hz. İsa, «Umduğunuzu vermesi gerek» der.

Bu defa onlardan da ayrılarak bir başka guruba rastlar ki, bunlar öncekilerden daha da fazla olarak tamamen kendilerini ibadete vermişler, dünyadan eli-eteği çekmişlerdir.

Nihayet Hz. İsa, onlara da sorar: «Siz kimlersiniz?»

Onlar da: «Biz Allah'ı seven kimseleriz» cevabını verirler. «O'na ateşinden korktuğumuz, ya da cennetini özlediğimiz için değil, O'nu sevdiğimiz ve cemâline saygı gösterdiğimiz için ibadet ediyoruz» deye de ilâve ederler.

İşte o zaman Hz. İsa da kendilerine: «Siz Allah'ın hakikî velîlerisiniz» der.

Ebû Tâlip Mekkî, bu rivayetin bir başka şekline göre der ki; Hz. İsa ilkinkilere siz mahlûktan korktunuz, bir başka mahlûku sevdiniz, ikincilere ise Allah'ın yakınları sizlersiniz» demiştir. Cennet ve cehennemi kasdetmeden Allah'ın yakınları sizlersiniz» demiştir. Cennet ve cehennemi kasdetmeden Allah'ın celâline saygı gösterdikleri

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

için ibadet ettiklerini söyleyen sonunculara ise, «Allah'a en yakın olan sizlersiniz» demiştir. (320)

Bir kısım araştırıcılar da bu rivayeti islâm tasavvufunun en büyük ve önemli nazariyelerinden biri olan «İlâhî aşk» nazariyesinin kaynağı olarak kabul etmişlerdir.

Kısaca islâm tasavvufundaki sûfilerin, zâhidlerin yaşayışları, giyinişleri, ibadet ve riyâzât şekillerîle aşk-ı ilâhî yolundaki mezhepleri aynı şekilde hıristiyan rahiplerinin yaşayış ve giyinişleri, Hz. İsa ve Havârîleri (321) tarafından ruh hayatının muhabbeti ile diğer konular hakkında söylenen sözler arasında, dış görünüş itibarîle elbette benzer ve gerçek taraflar vardır.

Fakat bütün bunlar islâm tasavvufundaki rûhî hayatın mutlaka hıristiyanlığa dayandığı iddiasını ispat için yeterli deliller değildir. Şu kadar ki, câhiliyye devri araplarından bir kısım hıristiyandırlar. Hatta içlerinde papaz ve rahipler bile vardır. (322) Bu arada hıristiyan arapların manastır kurdukları ve manastır hayatı yaşadıkları da vâkidir. Nitekim Tayy Kabilesinden olan Hanzala'nın zâhitliğe müptelâ olduğu, Fırat nehri kıyısına da bir manastır kurarak ölünceye kadar orada yaşadığı, ünlü arap şairi Kuus İbn Saide'nin ise çöllerde dolaşarak hiç bir yerde mekân tutmadan gezen, çok az yiyen, hatta yabanî ve yırtıcı hayvanlarla dostluk kuran bir zâhit olduğu rivayet olunmaktadır. (323)

Netice olarak deyebiliriz ki, bütün bu söylenenlerde belki kısmen de olsa bir gerçek payı olabilir; ancak bu sahadaki araştırmacıların sadece Hz. İsa'nın hayatı ve sözlerîle, veyahut da hıristiyan rahiplerinin hâllerîle yetinerek islâm tasavvufunu hıristiyan kaynaklarına dayandırmağa çalışmanın yersizliği, islâm tasavvufunun kendi nev'i şahsına münhasır husûsiyetlerinden haberdar olan çevrelerce tartışılmaz bir gerçektir.

Bu arada arabistan topraklarının verimsizliği, arap halkının büyük bir kısmının zâhitlik ve âhiret hayatına dönük çileli bir yaşayış tarzını zorunlu olarak kabul etmek mecburiyetinde oluşları, onların düşünce tarzlarının da bu sisteme uygun yaşayış tarzına benzer oluşunun sonucu olduğu, dolayısîle yaşayışlarının da bu düşünce tar-

320) İslâmda Felsefe Tarihi Dr. T. J. de Boer (terc. Yaşar Kutluay) S. 3-12.
321) Havariler, İsanın göğe çekilmesinden sonra Hıristiyanlığı yaşatmağa çalışan ve sayıları oniki olduğu rivayet olunan şahıslardır.
322) Kût el-Kulûp C. III. S. 80. (Ebû Talip Mekkî).
323) de Boer a.g.e. S. 5-12. 45-77.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

zına uygun düşen bir sosyal teşkilatlanmayı gerektirdiği, sosyo-coğrafî açıdan bakıldığında da bir dereceye kadar realiteye uygun bulunmaktadır; fakat gene de hıristiyan manastır hayatı arap millet-lerinde görülen ve islâm tasavvufunu geniş çapta etkileyen yaşayış tarzından oldukça farklıdır.

Nihayet islâmdaki rûhî hayatın hıristiyanlık yerine tamamen câhiliyyet devrinde aranması gerektiği görüşünü ileri sürenler varsa da burada bu tartışmaların daha fazla teferruatına girmiyoruz.

Yunan Kaynağı Tesiri :

İslâm tasavvufuna en çok tesir ettiği ileri sürülen kaynaklardan birisi de «Yunan Kaynağı»dır. Yeni Eflâtunculuk da denen bir cereyan, bir bakıma oldukça iddialıdır. Bunlara göre Büyük İskender'in doğudaki zaferleri ve bir çok şark ülkelerini fethetmesîle bu tarihten itibaren Yunan bilim, kültür ve felsefesi de bunun tabiî sonucu olarak doğuda hâkim duruma geçmeğe başlamıştır. (324)

Bu konudaki bir diğer iddia ise, doğudaki müslümanlar da Yunan kültür ve felsefesi tesiri altına girmeğe başlamışlardı. Hattâ hıristiyanlardan Nastûrîlerle Yakubîler, müşriklerden Sâbiîler, öte yandan Yahudiler ve Zerdüştîler de bu hususta müslümanlara yardım etmişlerdi. (325)

Böylece başlayan batı (Yunan) ve doğu (islâm) felsefî ve tasavvufî ilişkileri, Emevîler saltanatının sonlarında ve Abbâsîlerin en parlak devirlerinde islâm dünyası, dinî itikadlar, felsefî görüşler ve ilmî araştırmalarla dolup taşmış, ruh hayatını canlandıran türlü faaliyetlerle, islâm dünyasında muhteşem ve baş döndürücü bir gelişme başlamış, belki de islâm tasavvufu ve ruh hayatı en parlak devrini yaşamağa böylece başlamıştı. (326)

Esasen islâm tasavvufu bir bâtın ilmi olarak zahirî bir ilim olan «Fıkh'ın karşısında bulunan ve islâmdaki ruhî hayatın bütün gelişmelerini yansıtan en parlak bir ayna olarak kabul ediliyordu ki, bu özelliği ile tasavvuf, oldukça geniş bir kitleyi kolaylıkla kendi üzerine çekebiliyordu.

Bu konuda bir başka husus ise, islâm dünyasında maddî hayatın

---

324) de Boer a.g.e. S. 19-21.
325) de Boer a.g.e. S. 17 vd.
326) Ö. R. Doğrul. İslâmın geliştirdiği Tasavvuf S. 68-79.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

haddinden fazla ilerlemiş olması ve o devirdeki müslümanların refah ve sefahate dalmış olmaları ise buna mâni oluyordu. Artık islâmdaki ruh hayatının desteği, cahiliyyet devrinde olduğu gibi sadece zâhitlik, fakirlik ve takva değildi. Belki bu hususlar maddî hayatın verdiği refah içinde nefislerini dizginlemeyi bilen tasavvuftan ve daha başka kaynaklardan yararlanan ve zevk mahiyetinde yaşayan yüksek ruhlu kimseler, dolayısîle bunların etrafındakiler için birer fantazi idi.

Diğer taraftan tarihî kaynaklara göre müslüman arapların Yunan kültür ve felsefesi ile temasa geçmeleri, Arabistan'da yayılan eski Yunan asıllı mezhepler aracılığı ile olmuştur. Sözgelimi Arabistan'ın «Hiyre» taraflarında yayılmış bulunan «Nasturî»ler, Gassan ile Şam kabileleri arasında yerleşmiş bulunan «Ya'kubî»ler bunlardandı. (327)

Bu hususdaki görüşlerden bir başkası ise, Yeni Eflâtunculuğu izah ederken şöyle bir noktadan hareket eder: Bu akım, (Yeni Eflâtunculuk) doğrudan doğruya değil de, Mısır ve Güney Suriye'de gelişen «Neoplatonzim» ve Irak'ta «Harran Mektebi» itikadlarının süzgecinden geçtikten sonra, islâm dünyası ile temasa başlamıştır. Eski Manihezm'in de buna etkisi olmuştur. (328)

Bu sahadaki tarafsız araştırmacılara göre islâm tasavvufunun Yunan felsefesi ile hiç bir ilgisi yoktur. Hatta islâm sôfîleri felsefenin aşırı derecesini reddederler. Nitekim islâm tasavvufunun ilk devirlerinde islâm âleminin Yunan düşüncesi ile alâkası yoktu, çünki henüz islâm dünyasının bu âlemle münasebeti söz konusu değildi. Oysa ki, islâm dünyasında tasavvufî faaliyetler çoktan başlamış ve büyük mesafeler katedilmişti.

Nitekim islâm dünyasındaki ilk mutasavvıfların hayatlarını incelerken de gördüğümüz gibi, onların tamamen islâmî idealim'i terennüm eyledikleri, bütün ömürleri boyunca bir an bile ondan sapmadıkları bu son görüşün ne derece haklı olduğunu göstermektedir. (329)

---

327) Baha Said T. Y. Mec. C. V. S. 6-26.
328) de Boer a.g.e. S. 5-22.
329) Bu konudaki özellikleri hatırlamak için Bk. İlgili bölüm.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

TASAVVUFTA RÜTBE, MEVKİ VE METOD

A — TASAVVUFTA DERECELER :

Tasavvufî düşüncede son derece ciddî ve disiplinli hiyerarşik bir derecelenme dikkati çeker. Derece ve kademelerden her hangi birisinde bulunan bir tasavvuf mensûbü, hâl ve gidişine büyük bir titizlikle dikkat etmesi gerekir. Aksi halde prensiplerin en ufak bir ihlâli, kendisine son derece pahalıya mâlolabilir!, hatta verdiği bunca emekler de bir anda boşa gidebilir.

Söz konusu dereceler şöyledir :

B — VELÎ ve VELÂYET :

Velî, tasavvuf ıstılâhında ulaşılması arzulanan en son merhaledir. Söz konusu merhale'nin yeri ve mahalli ise «Velâyet makamı» dır.

Velî, luğatte dost, Allah için seven, yüreği Allah rızası için çarpan, düşmanın zıddı olan, Allah'ın hoşnutluğunu murad eden vb. gibi anlamlara gelir.

Velî, Kur'an-ı Kerimde yüce Allah (C.C.)ın müjdelediği, kendileri için korku ve keder bulunmaması gerektiği bildirilen üstün dinî hayat yaşayan kimselerdir. (330)

Kuşeyrî, Velîyi tarif ederken şöyle der :

Velî : Allah'a ibadet ve tâat işini uhdesine alan kimsedir. (331)

Tasavvufta insanların velâyet mertebesine yükselmelerini temin eden yegâne faktör olarak «İman» kabul olunur. İmanın kuvvetlenmesine âmil olan hususlar ise, Allah'ın emirlerini yerine getirmek, yasaklarından da şiddetle kaçınmaktır. Bu arada nâfile ibadetlerle meşgul olmak da, imanın kuvvetlenmesine yardımcı olur.

Peygamberimiz : İman, islâm ve ihsan-ı bir arada zikrederek, bu üçünün birlikte yaşanması sayesinde kişinin imanı kemâle erebileceğine işaret buyurulmuşlardır. (332)

---

330) Yunus sûresi âyet 62.
331) Kuşeyrî Risâle S. 2/519.
332) Müslim Kitabu'l-İman S. 30.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Velâyette ilk prensip : Velâyet yolculuğuna çıkmış bir gönül ehli, O yüce kudretin sahibini görüyormuş gibi davranmalıdır. Bu durum ilk merhaledir. Aynı zamanda bu hâl, bidâyetin nihayetidir, ihlâstır. Ayrıca Allah Taâlâ'nın huzurunda duyulan huşû, korku ve haşyet ise «İhsan»dır. Nitekim bu husus Kur'an-ı Kerimde şöyle müjdelenmiştir: «Rabbinin huzurunda durmaktan korkan kimseler için, iki cennet vardır.» (333)

Velâyet mertebesine ulaşmak elbette görüldüğü kadar basit olmayacaktır: Gerçi bu, herkes için mümkündür. Nitekim Peygamberliğin çalışmakla elde olunamamasına karşılık, Velâyet iktisâbî (çalışmakla)dır. Şu kadar ki, zühd, takvâ ve hilm gibi güzel hasletlerle önce ruhî ve bedenî olgunluğa ulaşma çabası, Velâyet yolculuğunun ilk şartıdır.

Velâyet yolculuğunda riâyeti zarûrî olan diğer hususlar :

— **İbadetlerde ihlâs** (samimiyet ve hasbîlik, riya-gösterişten uzak) ,

— **Sü-i zandan kaçınmak :** Başkaları hakkında daima iyi düşünmek, haset, kin, buğz (düşmanlık)dan sakınmak,

— **Kibir, gurur,** enaniyetten kaçınmak : Kalbinde hardal danesi kadar kibirden eser bulunan cennete giremez uyarısını dikkate almak,

— **Doğruluk :** Hiç bir sûrette dürüstlükten ayrılmamak,

— **Emanete riâyet :** Kendisine emanet olunanı mutlaka iyi korumak ve zamanı geldiğinde yerine teslim etmek,

— **Muhabbet ve buğz :** Allah yolunda olana muhabbet beslemek, Allah'tan yüz çevirene ise Allah rızası için buğzetmek. (Sevdiğini Allah için sevmek, sevmediğine de Allah için buğzetmek),

— **Sabır ve tevbe :** Hakk'tan gelene sabır, günahlara daima tevbe etmek,

— **Cûd ve merhamet :** İkramlı olmak, insanlara ve bütün canlılara karşı daima merhametli davranmak.

---

333) Rahmân sûresi âyet 46.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

İşte bütün bu sıfatları kazanmağa çalışan kimse velâyet yolunun tâlibi demektir. Nitekim yüce Mevlâmız, kimlerin velî sayılacaklarına dair bazı işaretler de göstermiştir. Sözgelimi Hz. Muhammed (S.A.) Efendimize Velî hakkında süâl olunduğunda şöyle buyurmuşlardır :

«O'nlar görüldükleri zaman Allah Taâlâ'yı yâdettiren kimselerdir. (334)

Bu ifadeden anlaşıldığına göre velî, sîret ve her hâlîle Hak Taâlâ'yı hatırlatan kimsedir. Bu gibi kimseler için mal, mülk, mevki ve mansıp gibi dünyevî ziynetlerin bir önemi yoktur. Bunlar artık: Yunus'un dediği gibi: «Yaratılanı hoş görürler, yaratandan ötürü».

Yenişehir'li Avnî de :

«Sanman taleb-i devlet-ü câh istemeye geldik,
Biz âleme bir yâr için âh etmeğe geldik.»

deyerek, velâyet yolculuğunun nihaî hedefini göstermek ister.

Hz. Ömer'den rivayet olunduğuna göre, sevgili Peygamberimiz de bu gibiler hakkında bazı işaretlerde bulunmuşlardır :

«Allah'ın kullarından bir takım kimseler vardır ki, nebiler ve şehitler olmadıkları halde, kıyamet gününde Allah katındaki makamlarından dolayı O'nlara, enbiyâ ve şühedâ gıpta edecektir!..»

Bunlar kimlerdir?, amelleri nedir? haber verir misin Ya Resûlallah dendiğinde Efendimiz :

«Bunlar aralarında ne akrabalık, ne de birbirlerîle alıp-verecekleri olmadıkları halde, Allah rûhîle Allah'da sevişen kimselerdir. Allah'a yemin ederim ki, yüzleri bir nûr, kendileri nurdan bir minber, üzerindedirler. İnsanlar korktuğu zaman bunlar korkmazlar, mahzun olduğu zaman üzüntü duymazlar.» buyurduktan sonra şu âyeti okudu: «Haberiniz olsun ki, Allah'ın velî kulları için hiç bir korku yoktur, O'nlar mahzun da olmayacaklardır.» (334)

Velâyet mertebesinin kişide zuhûru her zaman bilinemeyebilir! Gerçi kerametleri ile çevrelerindekilere velâyet sırrını ima etmiş veîl kimseler çoktur. Ancak bu sırrın kimde, nasıl ve nezaman tecellî edeceği bilinemeyeceği de bir gerçektir. Hatta bazı kimseler, kişinin ken-

---

334) İbn Mâce Zühd 4, Aclûnî, a.g.e. S. 395.

335) K. Kerim Yûnus sûresi âyet 62.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

di velâyetini kendisinin bilmesi mümkün olamayacağı görüşündedirler. Bu gibilere göre son nefeste «Hüsn-i hâtime» (imanla gitme)nin velî olmanın bir tezahürü olarak kabul olunmuştur.

Diğer taraftan Peygamber Efendimiz (S.A.) ashabından on kişinin cennetlik olacağını bildirmişlerdir. (335) Şu kadar ki, bu on kişi, hal-i hayatlarında iken, velâyet için gerekli olan takva üzre yaşamış, kendilerinin de âkibetlerini bildikleri konusunda şüphe olmayan mümtaz simalardı. (Yüce Mevlâ şefaatlarına cümlemizi nâil buyursun - âmin).

Büyük mutasavvıf Ebû Yezid Bistâmî, «Veliler Allah'ın gelinleridir, onlar herkes tarafından bilenemezler» buyurmuştur. Nitekim O, bir gün kendisinin velî olduğunu söyleyen birini görmek için mescidden çıkmasını beklerken, beklediği zat'ın kapı önüne tükürdüğünü görmüş, hemen oradan uzaklaşmıştır.

Yanındakiler kendisine, görüşmek istediğiniz falanca ile neden görüşmekten imtina ettiniz? dediklerinde :

«Şeriat âdâbına riâyet etmeyen bir kimsenin Hakk'ın sırlarını anlayabileceğini düşünemiyorum!..» cevabını vermiştir. (336)

337) Kuşeyri Risâle S. 2/520.

C — ŞEYH :

Tasavvuf ve tarikat erkânında şeyh; «Din'i mübîn ahkâmını talebe ve müridlerinin kalblerine nakşeden kişi»dir. Bununla beraber söz konusu kavram'ın da çeşitli tarifleri yapılmıştır. Fakat, bir mutasavvıf'ın da dediği gibi: Cümle'nin maksûdu bir ammâ, velâkin rivayetler muhtelif»tir.

Şeyh, dergâhta muallim mesabesindedir. Aynen mektepteki öğretmen gibi. Şu kadar ki, ikisi arasında öğretim ve eğitim esnasında tatbik ettikleri metodlar farklıdır, Sözgelimi şeyh, zahirî metodlardan çok, gönüllere hitap edici bir sistem uygular. Talebe ve mürid'in zahiri ile birlikte ruh halile de meşgul olur. O, aynı zamanda bir mürebbîdir. Kendisine intisab eden müridin bütün hâllerini, özelliklerini, kabiliyetini göz önünde bulundurur. Hatta şeyh, her mürid ile ayrı ayrı meşgul olur. Bu durum belki çağdaş pedagojik sistemde de ideal olan bir durumdur; fakat her zaman tatbiki mümkin olmayabilir. Oysaki tasavvuf ve tarikat sisteminde tedrisatın esası bu kaide

336) Buhârî, Rikak 38., İbn. Mace Fiten, 16.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

üzerine kurulmuştur. Şeyh, müridinin yaratılışındaki feraset ve sahip bulunduğu ilim ve kabiliyet derecesine göre kendisine yol gösterir. Bu arada şeyh, müridinin kalbindeki beşer iktizası sertliği ve ahlâkındaki hamlığı da yavaş yavaş gidermeğe çalışır. Şu kadar ki, bu faaliyetlerde mürşid, müridine her halile örnek olma durumundadır. Asıl örnek alınacak me'haz ise «Siret-i Muhammedî»dir.

Şeyh, her halîle mânevî bir silsile takip ederek, fahr-i kâinât Efendimizde karar kılınacağını unutmamalıdır! Bunun için de sünnet-i seniyye'ye tam mânâsîle uyması;

— Kıllet-i tââm (az yemek),
— Kıllet-i menâm (az uyumak)
— Kıllet-i kelâm (az konuşmak),
— Uzlet-i enâm (halktan uzaklaşmak),
— Zikr-i müdâm (daima Allah'ın ismini zikretmek)

Prensiplerine titizlikle uymalıdır. Başkalarını tenvîr ve irşada me'mur ve yetkili bir kimsenin önce kendi nefsini ıslâh etmesi, her yönü ile mükemmel olması şarttır.

Tarikat ve tasavvuf terbiye anlayışında şeyh, mensupları arasına tesanüd, sevgi ve kardeşlik bağlarını güçlendirmeyi önemli bir görev sayar. Böyle bir mürşid insanları işinden gücünden alıkoyup asla zillet ve meskenete sevketmez.

D — TASAVVUF TERBİYE SİSTEMİNDE UYULMASI GEREKEN ESASLAR :

Tasavvuf ve tarikatlarda bir mürşid, terbiye esnasında müridlerine şu üç yoldan birini tavsiye eder :

a) Seyahat,
b) Sohbet,
c) Halvet.

E — ŞEYHLİK RÜNBESİNE ULAŞMIŞ KİMSEDE ARANACAK DIŞ VE İÇ VASIFLAR :

Hüsn-i hâl (güzel ahlâk) sahibi olmak,
Dünya ihtiraslarından uzaklaşmış olmak,

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Hakk'a tevekkül üzre olmak,
Her halinde itidâl üzere olmak,
Mâlâyani ile vakit geçirmemek,
Yüzü daima nûrânî, sözü Rabbânî olmak.
Her halile zarif ve kibar olmak,
Şüpheli olan şeylere yaklaşmamak,

İnsanların ayıplarını yüzlerine vurmamak vb. gibi cemiyet içinde herkesce ve daima ideal sayılan davranışlar, mürşid (Şeyh)de bulunması gerekli özelliklerdir. O'nun bu hali, etrafındakilere te'sir edecek, kendilerine her hangi bir telkinde bulunmadan da çevresindekileri etkileyecektir.

Kısaca en müessir ders, bir şeyh'in görünüşteki hâlidir!..

F — **KUTB**: Tasavvuf ve tarikat dilinde «Gavs» şeklinde de ifade olunan Kutb, kendisinden yardım dileyene mânen muzaheret edebilecek dirayete sahip bulunan kişidir. Değirmenin taşına benzetilmiştir. Nasıl ki, değirmenin taşı özel surette yapılmış milin çevresinde dönüyorsa, gönül bağlılığı sahasında da, etrafındakilerin kendisine teveccüh ettikleri sultanlar vardır. Bunlar çevresindekilere feyz verdikleri, mânevî huzur temin ettikleri için kendilerine «Gavs» da denmiştir.

G — **GAYB EHLİ** :

Gayb ehli, erenler ya da «Ricâlü'l-Gayb» gibi kavramlarla ifade olunan bir derece daha vardır ki, tasavvuf edebiyatında «Abdâl» tâbiri'nin de kullanıldığı bu derecede yer alanlar, «Allah'ın yeryüzünü kendilerine murahhas kıldığı kimseler»dir.

Mevlânâ bu hali ifade ederken şöyle demiştir :

«Bütün âlem bu kıyas-ı nefs sebebîle sapıttı,
Hak abdâlı (Allah'ın seçkin kulları)ndan pek az kimse haberdar olabilir.» (337)

Gayb ehli Abdâllar, kendilerini âlemin intizamı için görevli ka-

337) Mesnevi Terc. (Tahrü'l-Mevlevi S. 1/201.
338) Bunların kırkı Şamda, otuzu diğer memleketlerde olmak üzere sayılarının yetmiş olduğu rivayet olunur. Rûhû'l-Mesnevi (İsmail Hakkı) 1/415.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

bul ederler. Bunun için çevrelerindeki kişilerin, hatta diyar, diyar dolaşarak rastladıkları her yerde insanların işlerini tanzîm ederler. Tasavvuf dünyasında Abdâlların sayılarından da bahsolunur. (338)

Bir başka rivayete göre abdâl gavs, imâmeyn ve evtâd olmak üzere yedi kişidir. Bunların iç âlemleri Hakk'a dönüktür. Vaaz ve nasîhat sûretile insanları doğru yola iletmeğe çalışırlar.

Ayrıca yeryüzünün dört yönünü idare eden ve «Evtad-ı erbaa» (dört direk) denen gönül erleri de vardır. Bunlardan;

Doğu cihetinde olana = Abdü'l-Hayy,
Batı cihetinde olana = Abdü'l-Alîm,
Kuzeydekine = Abdü'l-Mürîd,
Güneydekine ise = Abdü'l-Kadir denmiştir. (339)

Bunlar meyanında «Nücebâ» denen bir gurup daha vardır ki, sayıları hakkında muhtelif rivayetler bulunan «Nücebâ, insanların iç âlemlerinden haberdardırlar. Kutup vefat edince halk arasından yetişen seçkin kimseler onların yerlerini doldurur. Nücebâ, bu şekilde devreye giren gönül ehli zevattan teşekkül eder.

Abdâllar Hz. Âdem'in sünnetine uyarak çıplak ayakla dolaşırlar. Sakal, saç, hatta bıyıklarını da tıraş ederek Âdem Peygamberin cennetten çıktığı «An» ki kıyafetini tahayyül ederek O'nu kendilerine şiâr edinirler.

Kezâ Abdâllar, Muharrem ayında Kerbelâ şehitlerinin mâtemini tutarlar, mâtem sırasında vücûtlarının muhtelif yerlerine bıçak, ya da benzeri âletlerle yaralar açarlar. (340)

Kısaca her şeklîle aşırı Alevî olan bu zümre'nin şekil itibarîle Kalenderî'lere benzediklerini de söyleyebiliriz.

Vahidî'nin rivayetine göre sırtlarında sadece «Tennûre» denen

---

339) Bu topluluğun içinde kadınlar da bulunabilir. Çünki maddelerini mânâya, nefislerini ruha, mevhûm varlıklarını hakiki varlığa tebdil ettiklerinden abdâl (değişmiş-değişen) diye anılmışlardır. XIV. asırdan itibaren müslüman Türk dervişlerinin bir kısmının abdâl lakabını kullandıklarını görüyoruz. Meselâ: Abdâl Musa, Abdâl Murat, Abdâl Kumral, Burhan Abdâl, Kazak Abdâl, Pir Sultan Abdâl bunların meşhurlarındandır. M. Fuat Köprülü, Türk Halk Ed. Ansk. S. 23. vd. Abdâl deyimi özellikle Kadiriyye Tarikatı çevrelerinde «Gavs» deyimi ile münasebeti cihetile çok kullanılır. Gavs, «Gavs-ı A'zam» lakabını ise Abdül Kadir Geylânî Hz. kullanmıştır.

340) M. F. Köprülü a.g.e. S. 30 vd. (Sadettin Nüzhet Türk Şiirleri S. 1/167-71.)

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

fistân biçimindeki ince bezden yapılmış bir gömlekle çıplak denecek derecede sade, ayakları tamamen çıplak, başları açık, bellerinde ise yünden örülmüş bir kuşak asılı vaziyette kav-çakmak ve esrar torbası, omuzlarında da Ebû Müslim» nacağı, ellerinde «Baba Şucâ» çomağı bulunurdu ki, vücûtlarına da Zülfikâr resmini veya Hz. Ali'nin ismini, pazularına da yılan şekillerini dövme yaparlardı.

Ellerinde def, kudûm, boynuz gibi mûsikî âletleri de bulunan abdâllar, zikir esnasında veya yolda yürürken belirli tekellemeleri söylerler ekseriya Kerbelâ matemini tekrarlardı.

Abdâlların bu halleri divan ve tasavvuf edebiyatlarında kendilerine mahsus bir ekol şeklinde belirlenmiştir.

Meselâ «Hatâî» mahlasîle yazdığı aşağıdaki şiirde Şah İsmâil, bunun tipik bir örneğini vermiştir :

«Abdallığın binasını sorarsan,
Allah bir, Muhammed Ali Abdaldır.
Hakikat ilminde aslını ararsan,
Cümle ululaın ulu abdaldır.»

Meşhur Abdallardan «Abdal Musa» ise şöyle der :

«Sen Hakk'ın eksikli kulu,
İçince mesteder dolu,
İnceden incedir yolu,
Hem Muhammed Alisin sen.»

TASAVVUFTA TERBİYE METODU

A — ZİKİR :

Zikir, tasavvuf ve tarikatta terbiye metodunda ilk prensip olarak görülür. Çünkü zikir, nisyanın zıddıdır. Kur'an-ı Kerimde ise bir çok âyetlerde zikr'in önemine dikkat çekilmiş, fazîleti hakkında müjdeler verilmiştir.

Tasavvuf ve tarikatların en önemli özelliklerinden olan zikir, kulu gafletten koruyon, O'na gönül zevkini tadma yolunu açan mânevî bir zırhtır. Kişi ancak zikir sayesinde iç huzuru bulabilir.

Bir sôfî zikirde ne derece ısrarlı olursa, gönlündeki masiva per-

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

desi o nisbette aralanır ve asıl gaye olan muhabbet-i ilâhî'nin kaynağına yaklaşılır.

Diğer taraftan durum maddî hayat için de bundan farksızdır. Nitekim günlük yaşayışımızda hayatı çekilmez hale getiren âmillerin başında insanların masivaya karşı olan meyilleri gelir. İşte zikre devam sayesinde sôfînin kalbini meşgûl eden bir takım dünyevî ihtiraslar yerlerini Hakk'ın muhabbetine terkederler.

İnsan ne ile meşgûl olursa, bütün düşünce ve dikkatini ona teksîf eder. Bedenen, zihnen ve lisanen boş kalmak insanı ister istemez faydasız, hatta zararlı hedeflere yöneltebilir. Nitekim günümüz insanı bu yüzden büyük bir bunalım içindedir. Özellikle bir yandan gençlik, bir yandan da emekliler taifesi bunun acı ızdırabını çekmektedirler. Burada gençler nefsâniyelerinin, yaşlılar ise kötü alışkanlıklarının esîri durumundadırlar.

İşte tarikatlarda ruh ve beden terbiyesinin birer tatbikat mahalli olan tekkeler bu yönden son derece önemli hizmetler görmüşlerdir. Buralarda kişilerin boş vakitleri değerlendirilirken, aynı zamanda onları faydalı bilgilerle donatmak, mânevî zevklerle dünyevî sıkıntı ve kederlerinden kurtarmak, fertlerdeki kötü alışkanlıkların yerine dünya ve âhiret için faydalı olan ruh ve beden olgunluğunu kazandırmak tekkelerin pratikteki sayısız faydalarından sadece bir kaçıdır.

Zikir, Allah'ın ismini anmaktan başka anlamlarda da kullanılmıştır. Meselâ «Cuma namazı için ezan okunduğunda Allah'ı zikretmeğe gidin» anlamındaki âyette; (341) zikr'in Cuma namazı anlamına geldiğini görüyoruz.

Zikri aynı zamanda «İlim» yerine de kullanılmıştır. Çünkü ilim, ister maddî, ister mânevî cinsten olsun, insanlığın faydasınadır. Zikir bizzat Allah'ı anma mânâsına kullanıldığında, tasavvuf ve tarikattaki özel metod anlaşılır. Nitekim Kur'an-ı Kerimde: «Ey iman edenler! Allah'ı çok zikredin, O'nu sabah-akşam tesbih edin.» (342) keza: «Onlar gece gündüz ara vermeden O'nu tesbih ve tenzih ediyorlar. (343) anlamlarındaki âyetlerde işaret olunan zikir, tasavvuf ve tarikatta ruh ve beden terbiyesinin pratikte uygulanan ilk metodudur. Nitekim bir mürşid, talebeliğe kabul ettiği müridine evvelâ

---

341) Cumâ sûresi âyet 9.

342) El-Ahzâd sûresi âyet 41-42.

343) El-Enbiyâ âyet 20.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

belirli sayıda zikir vazifesi verecektir ki, böylece mânevî hayatın ilk zevkini bu vasıta ile tadacaktır.

Zikrin Çeşitleri :

Bütün tarikatlarda prensip olarak uygulanan iki çeşit zikir vardır :

a) **Hafî zikir :** Gizli olarak yapılan zikir şeklidir.

b) **Cehrî zikir :** Sesli olarak yapılan zikir şeklidir.

Her iki şekil de tatbik olunmuş, her ikisi de, netice itibarîle aynı anlamdadır. Şu kadar ki, zaman ve zeminin icaplarına ve zikrin yapılacağı yerin ve zikirle meşgul olacak fert ve topluluğun o andaki durumuna göre iki şekilden birisi tatbik olunur. Âyet ve hadîslerde her iki şekil de tavsiye olunmuştur.

Şu kadar ki, tarikatlardan bir kısmı gizli zikri benimsemiş olup bu yol Hz. Ebû Bekr vasıtasîle Hz. Muhammed (S.A.)e ulaşacağına, diğeri ise cehrî olup Hz. Ali vasıtasîle Hz. Peygambere ulaşacağına inanılır.

Her iki şekilde de zikirde önemli olan ihlâstır. Bu arada şayet ibadet ve zikirde riya ihtimâli var ise, bu durumda hafi zikir tercih olunabilir. Buna rağmen İmam Şafiî, cehrî zikr'in hafî zikirden daha efdal olduğunu benimsemiştir. İmam Müslim'den rivayet olunduğuna göre; Peygamberimiz namazlardan sonra cehrî olarak: «Lâ ilâhe illallahu vahdehû lâ şerikeleh, lehül mülkü velehül hamdü vehüve alâ külli şey'in kadîr. Lâ havle velâ kuvvete illâ billâh.» buyururlardı.

Zikir esnasında âdâba riâyet edilmesi lâzımdır. Sözgelimi otururak zikrolunuyorsa yüzünü kıbleye dönmeli, huşû içinde ve başını önüne eğerek zikre devam etmelidir.

Zikir sadece dil ile olmayıp, kişinin bütün benliği ile ruh ve beden olarak zikre iştirâk etmeli. Aksi halde zikirden beklenen neticenin alınması mümkün olamaz. Nitekim velîlerden bir tanesi, elinde 99'luk tesbih ile zikirle meşgûl olan birisine rastlar, adam zikirle meşgul oluyorum deyerek rastladığı kimselere selâm bile vermeyi ihmal eder! Bunu gören veli: Gördüğünüz şahıs, tesbihi elinde, virdi dilinde, gönlüne nazar eyledim imandan eser yok!.. der. Maazallah...

Esasen kâinatta gördüğümüz bütün varlıklar lisan-ı hâl ile yü-

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

ce hâlikı zikretmektedirler. Ne var ki biz insanlar, sadece kendi cinsimizden olanların hâllerinden anlıyoruz. Oysa ki, bizim dışımızdaki mahlûkatın lisanına vakıf olmadığımız için, ne şekilde zikrettiklerini de bilemiyoruz. Rivayet olunduğuna göre bir defasında Hz. Ali beraberinde bir kaç kişi ile birlikte ağaçlık bir bölgede yürürlerken, o arada bulunanlar cıvardaki ağaçlıklardan bir takım seslerin geldiğini duyarlar ve hayret ederek Hz. Ali'ye bu seslerin ne olduğunu sorarlar: Hz. Ali cevaben; «şu gördüğünüz ağaçlar ve bütün canlılar lisan-ı hâl ile Allah'ı zikretmektedirler! Duymakta olduğunuz sesler ise onların sesleridir!.. buyurur.

Zikrin Faydaları :

Zikr'in faydaları üzerinde herkes ittifak halindedir. Nitekim İmam Cevzî (İbn Kayyîm) zikr'in yüz kadar faydasından bahsetmiştir. Bunlardan belli-başlılarından bir kaç tanesi şöyledir :

— Zikir şeytanı kişinin yanından uzaklaştırarak Allah'ın rızasını kazandırır.

— Zikir kişinin kalbindeki gam ve tasayı giderir,

— Zikir kalbe ferahlık verir.

— Zikir bedeni ve kalbi güçlendirir.

— Zikir Allah Taâlâ'ya yakınlığı sağlar.

— Zikir kalbi cilâlandırır.

— Zikir hataları önler.

— Zikir kalbin şifa ve ilâcıdır.

— Zikir cehennem ateşi ile kişi arasında bir duvardır.

— Zikir dili, gıybet, yalan vb. gibi zararlı şeyleri söylemekten alıkoyar.

Âyin ve Sema: (344)

Tasavvuf ve tarikatlarda âyin, terbiye metodlarının en önemli-

344) Âyin ve Semâ'ın dinen câiz olup olmadığına dair pek çok çeşitli görüşler ileri sürülmüştür. Meselâ Kuşeyri: Sema'ın, nefsi ölü ve kalbi diri olan kimselere faydalı olacağına, Kezâ Gazzâli'de «semâ haramdır deyen kimseyi Allah cezalandırır» deyerek kanaatlerini belirtmişlerdir. Bu konuda yukarıda Tarikatlar bölümünde gerekli eleştiri mevcuttur. Bk. İlgili bölüm.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

lerindendir. Lugat mânası itibarîle, âdet, usûl, zinet, kaide, dinî merasim vb. gibi anlamlara gelmekte olan âyin deyimi, islâm şeriat nizamında pek uygun bulunmadığından bunun yerine: «İcray-ı zikrullah» tâbiri kullanılmıştır.

Semâ ise yine lugatte: Oynamak, güzel sesle ve müzik refakatinde coşmak mânâlarına gelmekte olup, bu hususdaki anlayış da âyindekine benzer. Gerçi semâ ayrıca işitmek mânasına da gelir. Nitekim semâdan murat Allah'ın kelâmını işitmek ve işittirmektir. Şu halde sema bir vasıtadır. Bundan gâye meşrû ölçüler içerisinde insanlara Hakk'ın kelâmını dinletmektir.

Nitekim Cüneyd Bağdâdî, semâ; zamana, mekâna ve ihvana göre değişir deyerek, sema'ın faydalarına ve lüzûmuna işaret etmiştir. (345)

İrşâd'ın en önemli kaynaklarından biri de sohbettir. Hatta sohbet, asr-ı saâdetten beri devam edegelen ve en müessir olan, aynı zamanda müsbet neticesi henüz ânında görülebilen bir tebliğ metodudur.

Sohbette ruberû (yüzyüze) oluş vardır. Gönül ehli zevatın sohbetleri, gönüllere şifadır. Çünkü mürşid'in her sözü, ham gönüllere musallat olan cehalet hastalıklarından her birine deva olan bir ilâçtır. Nasıl ki insan, aynaya bakmadan kendi halini göremediği gibi, gönül ehli zevatın meclislerinde bulunmadıkça da ahlâkî yönden kusurlarını farkedemez. Nitekim sevgili Peygamberimiz :

«Mü'min mü'minin aynasıdır» buyurmuşlardır. (346) Hele bu ayna, bir de huzurlarında ve sohbetlerinde bulunulan bir gönül ehli olursa, kişi kendi ahvâlini daha da iyi temâşâ etme imkânı bulabilir.

Sohbette dikkat edilecek bazı hususlar mevcuttur: Meselâ, bir sohbette bulunan çeşitli kimseler olabilir. İnsanlar fıtraten farklı karakterlerde yaratılmışlardır. Şu halde sohbette beklenen feyz'in hasıl olabilmesi için çeşitli karakterlerin imtizac halinde olması lâzımdır. Nitekim bütün tarikatların aynı gaye ve hedefe yönelmiş olmalarına rağmen çeşitli oluşlarının asıl sebebi, insandaki bu fıtrî olarak mevcut bulunan farklılıktan ileri gelmektedir.

Mürşid'in vazifesi, sohbetinde mevcut bulunan insanları esas gâ-

---

345) Bk. Tarikatlar bahsinde (Semâ bölümü).

346) Ebû Dâvud bu Hadis-i Şerifi Ebû Hureyreden rivayet etmiştir. Aclûnî a.g.e. 2/294.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

ye olan «Tarikat-ı Muhammediyye»ye ulaştırmaktır. Burada örnek alınacak biricik kaynak «Resûlullah» (S.A.)tır. Nitekim bu konuda yüce Mevlâmız şöyle buyurmaktadır :

«And olsun ki Resûlullahta sizin için, Allah ve âhiret gününü anlatmakta olanlar, Allah'ı çok zikredenler için güzel bir imtisâl numûnesi vardır.» (347)

Asr-ı saâdette Resûlullah (S.A.) Efendimizin, sahabenin kalblerini tedavi ve nefislerini tezkiye için sık sık sohbet ettiklerini teşvik buyurduklarını görüyoruz. Kalbî hastalıklarının devasının sohbet meclislerinde bulunabileceği gerçeğini yüce Mevlâmız da Kur'an-ı Kerimde şöylece beyan buyurmaktadır :

«O, ümmîler içinde kendilerinden, kendilerine bir peygamber gönderendir ki, bu onlara âyetlerini okur, onları temizler, onlara kitabı, hikmeti öğretir. Halbuki onlar daha evvel gerçekten apaçık bir sapıklık içinde idiler.» (348)

Sohbette mürşidin durumu :

Bir sohbette, sohbeti tertip eden ve etrafındakilere mânevî gıda tevzi edecek olan mürşid'in, Peygamber (S.A.)in sünnet-i seniyyesi olan takvâya vâris olması şarttır. Çünkü burada mürşid, son derece önemli bir emaneti yerine getirme durumundadır. Nitekim Cenab-ı Hakk Kur'an-ı Keriminde :

«Ey iman edenler! Allahtan korkun. Bir de doğrularla beraber olun.» (349) buyurarak, sohbette başkalarına örnek olacak, dolayısîle etrafındakiler için mânevî tatmin ve feyz kaynağı durumunda bulunan mürşidin'in mânevî mes'uliyetini hatırlatmaktadır.

Kezâ: «Mü'minler içinde, Allah'a verdikleri sözde sadakat gösteren nice erler vardır. (350) buyurarak Cenab-ı Hakk, velî kullarının mertebelerini yükseltmektedir.

Hakk rızası için tertiplenen sohbette sabırlı olmak gerekir. Nitekim Cenab-ı Mevlâ :

«Sabah-akşam Rabbilerine, sırf O'nun cemâlini dinleyerek dua edenlerle beraber candan sabret. Dünya hayatının ziynetini arzu edip

---

347) el-Ahzâb âyet 21.
348) el-Cum'a âyet 2.
349) Tevbe sûresi âyet 119.
350) el-Ahzâb sûresi âyet 123.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

de gözlerini onlardan ayırma. Kalbine bizi anmaktan gaflet verdiğimiz, hevâ ve hevesine uymuş, işinde haddi aşmış kimselere boyun eğme.» (351) emri ilâhîsîle de, rıza-i bârî için bir sohbette sabır ve hasbîlikle bulunmanın lüzûmunu hatırlatmaktadır.

Sohbette hasıl olacak mânevî kazançlardan birisi de, kıyamet gününde, mahşer yerinde cümle âlem perişan durumda iken, dünyada iyi dostlar seçememiş olmanın acı nedametini duyarken, kişinin huzurlu olmasıdır, nitekim bu konuda da yüce Mevlâmızın ikazları şöyledir :

«O gün her zâlim pişman olarak her iki elini ısırıp: «Ne olurdu ben O peygamberin maiyyetinde Allah'a bir yol edineydim» diyecektir. «Ne yazık bana! Keşke filânı dost tutmayaydım.» Andolsun ki bizi zikreden, hem o bir devlet gibi bana Allah tarafından geldikten sonra saptıran odur. Şeytan insanı başına bir belâ gelince yapayalnız ve yardımsız bırakandır.» (352)

Allah rızası için birbirlerini seven iki gönül ehli ile, maddeyi seven iki kişi arasındaki yegane fark;

Birinciler birbirlerini severler, çünki her ikisinin de gayeleri birdir. Nihaî maksad, Hakk'ın rızasıdır.

İkinciler ise maddeyi sevdiklerinden gayeleri de ayrıdır. Bu bakımdan onların sevgileri hakikî sevgi olmayıp sahte bir aldatmacadan ibarettir! Deyelim ki parayı seven iki kişi, aynı mirasa konabilme düşüncelerinde iseler, ilk iş olarak düşündükleri şey, her birinin, karşısındaki rakibini yok etmek olacaktır!.. İşte Hakk sevgisi ile madde sevgisi arasındaki ölçü budur.

Nitekim : «Dost görünenler o gün birbirlerine düşmandır. Takva sahipleri müstesna.» âyeti kerimesîle Cenab-ı Hakk, gerçek dostluğun mânevî teminatını ve kıyametteki keyfiyetini beyan buyurmaktadır. (353)

Dost seçiminde dikkat etmenin gereği hususunda bir başka uyarı da şöyledir: Yüce Mevlâmız buyurur ki :

«Ey iman edenler! Kendi din kardeşlerinizden başkasını dost ve

---

351) el-Kehf sûresi âyet 28.
352) el-Furkan sûresi âyet 27, 28, 29.
353) ez-Zuhruf sûresi âyet 67.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

sırdaş) edinmeyiniz. Çünki onlar size şer ve fesat yapmakta hiç kusur etmezler, size sıkıntı verecek şeyleri arzu ederler. Hakikat onların kin ve buğzları ağızlarından taşıp meydana vurmuştur. Göğüslerinde gizlemekte oldukları düşmanlık ise daha büyüktür. Size âyetlerimizi açıkladık, eğer düşünürseniz.» (354)

Âyet-i Kerimeden de anlaşılacağı gibi, dost edinirken dikkatli olmak gereklidir. Din, inanç, ahlâk ve mukaddesat anlayışı bakımından olduğu kadar, takvâ ehli olup-olmayış bakımından da kendimize dost edineceğimiz kimseler üzerinde gerekli seçimi yaparken elde mevcut ölçüleri dikkatle kullanmak icap eder. Ufak-tefek kusurlar mevcut olsa bile gene de dikkatli olmada fayda vardır; çünkü bir fiilin kötülüğü söz konusu olduğu zaman, kemmiyet (büyüklük-küçüklük) önemli değildir. Söz gelimi bir iğneyi çalanla bir hazineyi soyan arasında fark yoktur! Çünkü her ikisi de nihayet hırsızlık yapmışlardır!..

Sohbet, mürşidin ihlâs ve dirayeti, müridin de gene ihlâs ve samimiyeti ölçüsünde kişiyi kötülüklerden uzaklaştırır. Çünkü bu haldeki bir sohbet, ma'sıyetten ve nefse haz veren davranışlardan alıkoyar. Rûhu takviye eder.

Kezâ kalbî ilimlerin kaynağı da gene sohbettir. Çünkü sohbetlerde müîminler sırf Hakk rızası için orada bulunurlar. Böyle bir toplulukta ferdî ruhlar, sohbet meclisinde teşekkül eden hikmet nûru ile bütünleşerek feyz deryasında bir nevî yüzerler. Hatta ferdî ruhlarda şayet olgunlaşmamış taraflar bulunursa, bunlar da kemâl şansını elde ederler. Nitekim bu konuda sevgili Peygamberimiz :

«İlim meclislerinde bulunmak ve oralarda konuşulan ulemâ'nın ve fukaha'nın sohbetlerini dinlemek sizlerin üzerlerinize bir vazife olsun! Zira ilim meclisinde, Cenab-ı Hakk'ın ihsan eylediği bir hikmet nûru vardır ki, bu nûr sayesinde ölmüş kalbleriniz dirilir. Nasıl ki gökten inen bereketli yağmurlarla yüce Mevlâ'nın ölmüş toprağı dirilttiği misâli» (355)

Sevgili Peygamberimizin bu müjdeleri Hakk rızası için bir araya gelen mü'minler için her türlü sevincin ötesinde paha biçilmez

---

354) Âl-i İmrân sûresi âyet 118. (H. B. Çantay, Kur'an-ı Hakim ve Meâl-i Kerim C. I. S. 103).

355) Sevgili peygamberimizin bu yüce buyruklarında aynı zamanda ilmin ve ilim öğrenmenin önemi de belirtilmektedir. İlim, ilim tahsili için teşekkül etmiş meclislerde öğretilirse ancak maksat hasıl olur.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

bir müjdedir. Hangimizin böyle bir nûr deryasından payını almağa ihtiyacı olmayabilir?

Sohbette bir diğer husus da yine, yüce Allah'ın şu buyruğunun yerine getirilmesine vesile oluşturur: Cenâb-ı Hakk buyuruyor ki:

«Hepiniz birden Allah'ın ipine (Kur'an-ı Kerime, islâmî emirlere) sımsıkı sarılınız, sakın birbirinizden ayrılmayınız!» (356)

Bu ilâhî buyruk da yine sohbetin önemini belirtmektedir. Bu anlayış ve gaye ile teşekkül eden bir sohbette, Hakk rızasından başka bir düşünce yer almaz. Keza bu maksatla yapılan çeşitli toplantıların, bu gayeyi gerçekleştirmeğe yönelik olması, aynı zamanda onun meşrûiyyetinin bir delili olur.

Ancak şurası asla unutulmamalıdır ki, Hakk'ın rızasından uzaklaşmış kimselerin bulunuşları sohbet meclisinde fitneye sebebiyet verebilir. Bu hususa son derece dikkat edilmesi icap eder. Bu gibilerin en büyük zararları, sohbet meclisinde Allah'ın rahmetinin ve hikmet nûrunun tecellisi yerine, maazallah «azab-ı ilâhî»nin zuhûruna sebep olabilir! (Yüce Mevlâ bu gibi ehl-i fitnenin şerrinden bütün ehl-i imanı daima muhafaza buyursun. Fitne ehlinden cümlemizi uzak kılsın-âmin).

HALVET:

Halvet, lugatta = Tenha kalma, insanlardan ayrı bulunma, tenha yer, hamamın sıcak bir bölümü anlamlarına gelmektedir. Tarikatlar bölümünde de işaret olunduğu gibi, tasavvuf ıstılâhında halvet; tarikata intisap eden bir mürîdin, muayyen bir zaman sonra şeyhinin işareti üzerine, insanlardan uzaklaşarak tenha bir yerde —ki burası genellikle tekkelerde ayrılmış özel bir yerdir— inzivaya çekilmesi, bir süre burada kalması (bu süre genellikle kırk gündür)dır. Bu süre içerisinde mürid, devamlı Hakk'ı zikirle meşgul olacaktır.

Halvetten maksad, kalb evini Allah (C.C.)ın dışındaki bütün varlıklardan temizlemektir. Nitekim yüce Mevlâ:

«Ben bütün kâinata sığmadığım halde, mü'min kulunun benim sevgim ve muhabbetim için kalbinde ayırdığı küçücük yere sığarım» buyurarak halvet'in asıl maksadının meşrûiyyetini müjdelemiştir.

Halvet tarikat ve tasavvuf ıstılâhında şeriattaki anlamından da-

---

356) Âli İmrân sûresi âyet 103.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

ha değişik bir mâna kazanır; Şöyle ki: Halvet, uzletten daha husûsîdir. Halvet sûret ve şekil bakımından itikâfa benzer. Şu kadar ki halvet, itikâf gibi sadece mescidde yapılmayıp, müsaid olan her yerde mümkündür.

Meselâ : Hz. Musa'nın Tûr-i Sinâ'daki kırk günlük çile doldurma devresinden mülhem olarak halvetin lüzûmunu ileri sürenler yanında, İslâm Peygamberi Hz. Muhammed (S.S.)in Hira dağındaki mağarada aynı maksatla tefekkür ve ibadetle geçirdiği vakitlerden mülhem olarak da halvet'in meşrûluğuna inananlar mevcuttur. Her hâl-ü kârda halvet, gönül ehlinin bir sıfatı, halvet vasıtasîle gerçekleşen uzlet ise vuslet'in bir alâmetidir. (57)

Halvetin Ruh üzerindeki tesirleri :

Halvet kişiyi mâlâyaniden uzaklaştırdığından, ruhî bir sükûnet sağlar.

Halvet sayesinde kalb, riya tehlikesinden korunmuş olur, bu sayede ruh da huzur bulur.

Halvet sayesinde kişide kanaat hasıl olur.

Halvet sayesinde kötü kimselerle ülfet ihtimali ortadan kalkar.

Halvet esnasında beliren huşû, ferdin ruhu üzerinde mânevî bir haz vücûde getirir.

Kısaca halvet esnasından yapılan tefekkür, kişiyi Allah'a yaklaştırır.

TASAVVUFTA KULLANILAN TERİM, KAVRAM VE ISTILAHLAR

Tasavvuf ve tarikatlar sisteminde, bu sistemlerin kendilerine mahsus bir takım terim, kavram ve ıstılahlar da vardır ki, bunlar ilimler literatüründe, ya da halk arasında kullanıldıkları şekillerden başka mânâlar da ifade ederler.

Şimdi bir de bu türden olan özellikleri görelim :

a) İLÂHÎ AŞK :

Aşk, arapçadaki «ışk» kelimesinden gelme olup, sarmaşık mâ-

357) Kuşeyri halveti imana musallat olan köpekten koruyucu bir bekçiye benzetir. Risâle 1/272.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

nâsınadır. Burada şöyle bir teşbih (benzetme) de yapılmıştır. Sarmaşık sarıldığı yeri nasıl kaplarsa, ilâhî aşk da girdiği kalbi, hatta vucûdü öylesine sarar.

Genel anlamda «aşk» kavramında bu mâna sezilir; şu kadar ki tasavvuf ve tarikat ıstılâhında gene de aşk'ın mânâsı halk dilinde anlaşıldığından farklıdır. Bu anlamda aşk, her hâlükârda kişiyi Hakk'a yönelten bir vasıtadır. Kezâ bu anlamdaki aşk, süflî arzulardan uzak olanıdır. Nitekim bu şekilde ve tasavvuf ıstılâhında «mecâzî» denen bir aşk deyimi daha mevcuttur ki, burada beşerî irâdeye hâkim olan duygu, nefs-i emmre'dir ve bu tür aşk, bedenin hayvânî duygularla harekete geçmesidir.

Oysa ki tasavvuf ıstılâhında, cânâ cânânda arayan, mâsivayı gönülden çıkarıp hiçliğin sırrını bu yolda arayan bir gaye irâdeye hâkimdir. Bu tür arayış içerisinde bulunarak mecnûn misâli dolaşanlara tarih boyunca çok rastlanmıştır. Nitekim tarih boyunca gönüller tahtında saltanak kurmuş sultanlar hep bu arayış vasıtasîle ebedîliğin sırrına ermişlerdir. Sözgelimi İbrahim Edhem'e tacı, tahtı terkettiren, Ferhat'ı çılgına döndürüp dağları deldiren, Mecnûn'a çölleri mekân yapan bu duygudur.

Keza tasavvuf ıstılahında aşk, sevmenin ne demek olduğunu öğreten, feragat ve fedâkârlığın yollarını gösteren, ferdî gönüllerde ilâhî duygu ve özleyişle yanabilmeyi mûtad hale getiren bir kavramdır da.

«Od ile korkutma vâiz bizi kim,
Gönlümüz bizim od'a yanmağa mûtâd eyledi.»

Muhammed İkbâl şöyle der: «Aşak makamı minber değil darağacıdır. İbrahimler, Nemrudlardan korkmazlar. Hem öd-ağacının ayarı ateşle belli olur. İnsan ancak kendi canı ile yaşamalıdır. Canını rehine koyup, teni ile yaşayan değersiz insandan çekin.» (358)

Tasavvuf ıstılahında aşk bir şûle misâlidir. Bir parladı mı, ma'şuktan başkasını yakar bitirir. İlâhî aşk öylesine bir tutkudur ki, onun devası ancak gene derdindedir. Fuzûlî şöyle feryâd eder :

«Aşk derdîle hoşem el çek ilâcımdan tabîb,
Kılma derman kim helâkim zehr-i dermanındadır.»
(Fuzûlî)

---

358) Muhammed İkbâl, Hicaz Armağanı S. 59. (terc. A. Nihat Tarlan İst. 1968).

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

b) **VECD:**

Vecd, lügatte bulmak mânâsına gelir. Arap ıstılâhında da aynı mânayı ifade etmekle beraber, havassı hamse (beş duyu)den her hangi birîle, ya da şehevî ve gadabî kuvvetle veyahut da akıl vasıtasîle bulmak gibi anlamlara da gelir.

Tasavvuf ve tarikat ıstılâhında vecd, ilâhî aşk ve iştiyâk sarhoşluğu mânasınadır. Bu tür vecd'in zuhûru için kalbe mânevî bir nesnenin dolması lâzımdır. Bunun için de bedenî bir hazırlık gereklidir. İşte, tarikat erkânında yapılan bütün faaliyetler bir mânâda nihâî bir hedef olan vecd halinin zuhûru için ruh ve bedeni hazırlamaktır. Bu maksatla yapılan faaliyetlere «Tevâcüd» denir. (359)

Keza vecd, yüce Mevlânın nihayetsiz tecellisini müşahede eden bir kimsenin rûhî bir haz duyması ve o halin verdiği mânevî zevk ve neş'e ile kendinden geçmesidir. Bu anlamda bir kendinden geçiş, aslında maksada vuslattır. Söz konusu maksat ise kişinin Allah'a kavuşmasıdır. Buradaki kavuşma belki zahirde olmayabilir! Fakat vecd halini yaşayabilen kimse için, zahirde görünen hayat'ın bir anlamı yoktur. O, aslında çoktan bu hayatı terk etmiştir. Nitekim Peygamber (S.A.) Efendimiz: «Ölmeden evvel ölünüz» buyurarak, ilâhî gâye uğruna ve henüz bu âlemde iken de kişinin dünyasını değiştirmesinin mümkün olabileceğine işaret buyurmuşlardır.

Aynı zamanda vecd, seyr-ü sülûk halindeki bir mürid'in, kalbinde ve gönlündeki dünyevî sıkıntıların giderilmesi için de son derece lüzumlu bir vasıtadır. Şu kadar ki, vecd hali her zaman ve kolay kolay tecelli etmeyebilir! Bunun için uzun emek sarfedilmesi gerekir. Mürid'in bu maksatla mücadeleye girmesi, yalvarış ve yakarış içinde bulunması neticesinde önce «cezbe» hali zuhur eder. Bu hâl onda vecd halinin ilk belirtileridir ve derin bir iç huzurunun duyulmağa başlangıcıdır.

Vecd bazı hallerde kul iradesi olmadan da Allah Taâlâ'nın bir lutfu olarak da zuhur edebilir. Bu, taraf-ı ilâhîden bir lutuftur. Ekseriyetle ehl-i takvadan zuhur ettiği müşahede olunmuştur. Cüneyd Bağdâdî, vecd'i, beşerî vasıflardan sıyrılma olarak tarif etmiştir. Takva ehli için beşer' zevklerin bir anlamı yoktur.

Vecd'in uzunca bir mücâhedeye ihtiyaç gösterdiğine işaret et-

---

359) Tevâcüd, vecd olgunluğuna henüz erişememiş kimsenin onu istemesi, vecd halinin tecellisi yolunda gayret sarfetmesidir. Kuşeyrî Risâle 1/200.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

miştik; ehl-i takva için bu tabiîdir, çünkü onun yaşayışı zaten avammî ölçülerin ötesinde her zaman vecd'e bir hazırlık mahiyetindedir.

Vecd'de riya ve gösterişin yeri yoktur. Nitekim zorlama, taklit gayrı samimi ve özenti şekillerinde bir vecd hali düşünülemez. Hatta kişi, yaptığı ibadetlerde çektiği meşakkat nisbetinde kalbinde bir ferahlık hissettiğini bizzat kendisi farkeder. İbadet, vecd için ruh ve bedeni hazırlayıcı ve besleyici bir vasıtadır, bir kaynaktır. İbadetlerin meyveleri zevk, ibadet şeklinde sarfolunan cehd-ü gayretin neticesi ise, asıl gaye olan vecd'dir. İlâhî vuslat ise vecd halini idrâkten sonra gelir.

c) **SEHV ve MAHV :** (ayıklık ve yok olma).

Tasavvuf ve tarikat ıstılâhında bu iki kavram önemlidir. Bunlardan **Sehv :** Ayıklık, dünyevî hazların duyarlılığı,

Mahv : İse yok olma, beşerî hazları duyamaz hale gelme durumudur.

Her ikisi de vecd'in devamı olan bu iki hâlden sehv, Hakk'da bakî olmak, gerçekte yok olmaktır. Mahv ise gerçekte var, fakat Hakk'da fânî olmaktır. Bu iki durum devamlı birbirlerini takip ederler. Nihayet kişide bu iki halden :

Sehv galip geldiği taktirde onda; bir hadîs-i kudsîde beyan buyrulduğu gibi: «... benimle görür, benimle işitir, benimle tutar ve benimle yürür» hali tecelli eder.

Mahv hali galip geldiğinde ise, onda ilim, aklı, fehm ve histen eser kalmaz.

Tasavvuf ve tarikatlar dünyamızda bu hali yaşayan pek-çok gönül ehli bulunduğu bilinmektedir. Meselâ bunlardan biri olan Hz. Rabia-i Adeviyye şöyle der :

«Ya Rabbi! şayet senin cennetini umarak sana ibadet ediyorsam beni ebediyyen cennetine sokma, şayet cehenneminden korktuğum için ibadet ediyorsam, beni ebediyyen cehenneminden çıkarma!..»

Büyük sûfî Ebû Hüseyn Nûri, yirmi senedenberi vecd ile fakd arasında olduğunu, bunlardan biri tecelli ettiği zaman diğerinin zail olduğunu, Rabbini bulduğu zaman kendini, bulduğu zaman da Rabbini kaybettiğini söylemiştir. (360)

---

360) Nefahat (terc.) S. 144.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

d) **FENA ve BAKÂ :**

Fenâ, baka'nın zıddı olarak yok olma, yokluk mânâlarına gelmektedir. Baka ise devam, sebat, evvelki hâl üzere kalma mânâsındadır. Tasavvuf ve tarikat ıstılâhında bunların ikisi birlikte kullanılmaktadır. Burada fenâdan maksat, kişinin makbul olmayan sıfatlardan arınmasıdır. Baka ise güzel vasıfların kişide tecellisidir. Bir kişide güzel sıfatlar tecelli ederse, bunun aksi olan çirkin sıfatlar yok olup gidecektir. Bunun gibi kişide kötü sıfatların bulunması halinde güzel vasıfların da bulunması mümkün değildir. Çünkü iki zıdd'ın bir arada bulunması eşyanın tabiatına da uymamaktadır.

İşte insanı ruh ve beden bir arada mütâlâa eden tasavvuf ve tarikat sisteminde terbiye'nin esası bu anlayış üzerine kurulmuştur. Kişinin davranışları, ondaki ruh yapısının bir aynasıdır. Kişinin rûhundaki kabaset (pislik) ya da nezâket (temizlik) onun davranışlarına aynen yansır. Ferdî münasebetlerdeki iyi veya kötü sayılan tutum, kişinin iç dünyasından kaynaklanır. Bunun menbaı ise önce aile çevresi, sonra da aldığı terbiyenin müessiriyetine göre değişir. Bu arada kişide fıtraten mevcut bulunan ve ilâhî bir vergi olan kabiliyetin de bunda rolü vardır. Kısaca :

«Âyinesi iştir kişinin lafa bakılmaz,
Şahsın görünür rütbe-i aklı eserinde»

(Ziya Paşa)

İşte asıl maksat, kişi bütün samimiyetile fena huylardan kurtulabilmek için nefsîle amansız bir mücadeleye girmek zorundadır. Bunu yapan kuluna yüce Mevlâ da hiç şüphesiz yardımını esirgemeyecektir. Buna mukabil kendini nefsinin emrine terk etmiş bir kimsenin, kötülüklerden arınarak Allah'ın, Peygamberin, hatta çevresindeki insanların hoşlanacakları güzel sıfatlarla bezenmeyi beklemesi hem anlamsız, hem de imkânsızdır! Çünkü her nimet bir külfet karşılığıdır. Emek vermeden yemek yenmez, zahmet çekmeyen balın kadrini bilmez, sevdik gitmeyince sevdik gelmez, yokuş çıkılmayınca düzlüğe erişilmez vb. gibi sözlerde elbette hakikat payı vardır.

Bunun gibi tasavvuf ve tarikat sisteminde de, çile çekmeden halin meydana gelmesi düşünülemeyeceği gibi, iyi hasletlerin de mü-

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

cadelesiz kazanılması düşünülemez. Nitekim bütün gönül ehli zevat hep aynı usûlü terennüm edegelmişlerdir.

e) TECELLİ:

Tecelli, tasavvuf ve tarikat ıstılahında sık sık kullanılan bir kavram olup, lügatte «zuhur» mânâsına gelmektedir. Tasavvuf ıstılâhında ise: «Hakk'ın zât ve sıfatı»nın zuhurudur. Bir başka ifade ile, ruh terbiyesinde asıl gaye olan Allah Taâlâ'nın, ârif kişinin gönlünde zuhur etmesidir.

Bir kutsî hadîste yüce Mevlânın: «Ben bütün kâinata sığmadığım halde mü'min kulumun kalbine sığarım» buyurması sebebîle, tasavvuf ve tarikat mensupları tarafından böyle bir tecellinin zuhurunu mutlak ve mümkin görmüşler ve mücahedenin metodunu bu gaye istikametine teksif etmişlerdir.

Yüce Mevlâ her an ve her yerde hazır ve nâzırdır. Mü'minin kalbinde tecellisi de keza her an mümkindir. Şu kadar ki, O'nun her kalbde tecellisi mümkin değildir.

Niyazı Mısrî şöyle der:

«Zihî deryâ-yı vahdet kim kesilmez her giz emvacı,
Bu kesret âlemi andan doğup nâçâr olur peydâ.»

O, öyle bir zât-ı ilâhîdir ki, O'nun tecellileri hiç bir zaman kesilmez. Bu kesret âlemi o tecellilerden meydana gelip, çaresiz peydâ olmuştur.

Bir başka beytinde o şöyle der:

«Cemâli zâhir olsa tîz celâlı yakar ânı,
Görürsün bir gül açılsa yanında hâr olur peydâ.»

(Niyazi Mısî)

Allah Taâlâ perdeyle tecelli ettiği zaman dağ güllerle dolar, yeşerir ve süslenir. Halbuki perdesiz tecelli edince dağ alt-üst ve paramparça olur.

Nitekim Mûsa Aleyhisselâm da böyle bir tecelli beklemişti. Ta-

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

raf-ı ilâhîden kendisine olunan ikazlara rağmen tecellinin zuhurunu müşahededе ısrarı üzerine, bu ısrarı kabul olunmuş ve tecelli de zuhur etmişti. Ne var ki Hz. Musâ bu defa ısrar ettiği ve mazhar olduğu tecellinin zuhurunu müşahedeye tahammül edememişti!, çünkü o anda gördüğü manzara dehşet verici idi. Yerle gök arasının bir ateş kütlesi halinde kaynaşarak bütünleştiğini görür gibi olan Hz. Musa, korku ve dehşetten sarsılmış, bayılmış düşmüştü!.. (361) Neticede ayıldıktan sonra tecellinin zuhurunu müşahede için yaptığı ısrarda kusur işlediğini düşünerek: «... **Tübtü ileyke**» (sana tevbe ederim) diyerek, yüce Mevlâ'dan afvini niyaz eylemişti.

Tecelli bir lutf-u ilâhî şeklinde de, bir gadab-ı ilâhî şeklinde zuhur edebilir. Nitekim tecellî, bir takım sınıflamalar da tabi tutulmuştur. Meselâ :

Rabbâni tecelli : Asıl maksud olan tecellidir. Kulun kudret ve vüsati ölçüsünde ilâhî bir lutuf olarak tecelli eder. Yüce Allah'ın kuluna rahmeti, feyzi ve bereketi ile tecelli etmesidir.

Rûhanî tecelli : Bu tecelli zuhur ettiğinde beşerî sıfatlar ortadan kalkmamakla beraber, tâlib'in gönlündeki perde aralanır, buradan hakikat pırıltıları sezilir.

Nitekim yüce Mevlâ hadis-i kudsîde şöyle buyurmaktadır :

«Kul, —ben onu sevinceye kadar— nafilelerle bana yaklaşmaya devam ederse, onun kulağı, gözü, eli ve dili olurum. Benimle işitir, benimle görür, benimle tutar ve benimle konuşur.» (362)

Yüce Mevlâ'nın tecelli lutfu'nun ne zaman ne şekilde zuhur edeceğinin bilinemeyeceğine işaret etmiştik. Nitekim o, hayat sıfatîle tecelli ettiğinde insanlar bu hale: «Hızır» demişlerdir. Hızır Aleyhisselâm, yüce Mevlâ'nın, kullarına değişik sıfatlarla tecellisidir. Kardeşi İlyas da böyledir. (363)

---

361) el-A'raf sûresi âyet 143.

362) Buhari Rikâk, 38, Ahmed bin. Hanbel, 6/256.

363) Hızır aleyhisselâmın ne şekilde tecelli ve zuhur edeceğinin bilinemeyeceği müslüman halkımız arasında da asırlardır inanılagelmiş ciddi bir tutkudur. Bir rivayete göre hal ehli bir kişi bir gün dostlarından birine «dilersen sana Hızırı gönderebilirim!» deyince adam sevinçle, aman ne olur günder der. Ne var ki bu kişi, henüz ruhi olgunluğa erişmemiştir. O sanır ki Hızır saltanatlı bir şekilde gelecek! Oysaki Hızır kendisine bir akşam vakti ve süfli bir dilenci kılığında gelmiş, o da kendisine iltifat göstermeyerek kapıdan geri çevirmiş, tabii böylece de asıl fırsatı kaçırmıştır!...

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Müslüman halkımız arasında karşılıklı memnuniyet ifadesi olarak «Hızır uğrasın», «Hızır Aleyhisselâm yardımcınız olsun», «Evinizden Hızır eksik olmasın» vb. gibi duâlarda bulunurken, belki de farkında olmadan Cenab-ı Mevlâ'nın, Hızır Aleyhisselâm sûretinde tecellisi için duâda bulunuyorlardır. Nitekim bu konuda şöyle bir menkıbe daha vardır :

«Üç kardeş varmış, bunlardan birinin vücudu cild hastalığına müptelâ, bütün vücûd derileri dökülüyor, bir diğerinin başı kel, bir üçüncüsünün ise gözleri ağma imiş.

Günlerden bir gün kendilerine hiç tanımadıkları birisi gelerek önce cild hastası olana :

— Şu anda Allah sana bir şifa verse, hastalığın iyilense, bol bol da servet verse ister misin? der.

— Adam, nasıl istemem, şayet bu söylediklerin olsa, bütün hayatımı o yaratan uğruna feda ederdim der.

İkincisine ve üçüncüsüne de aynı şekilde uğrar ve aynı süâli sorar ve onlar da aynı cevabı verirler.

Nihayet bir müddet sonra Allah her üçüne de şifa verir, iyileşirler. Üstelik kendilerine bol bol servetler de verir, onlara dünya nimetlerini istedikleri kadar ihsan eder.

Günler geçmiş, bunlardan her birisi eski hallerini unutmuşlardır artık. Bir gün birinciye ansızın bir gariban kişi gelerek şöyle der. Buranın yabancısıyım, bu gece beni misafir eder misin? Çünkü ne yatacak yerim, ne de param vardır.

Hane sahibi : Haydi git nereden geldinse oraya! Ben seni misafir falan edemem. Üstelik bu akşam benim bir çok misafirlerim gelecek, zaten onlar arasına sen bu kıyafetinle yakışmazsın! der ve kapısındaki garibanı kovar.

Bu defa gariban kişi ikincisine gider ve ona da şöyle der. Şu sürülerinden bana bir tane koyun ver. Çok fakirim, onun sütü ile ben de geçimimi sağlayayım, sana duâ ederim.

O da aynı şekilde, haydi der, git nereden geldinse oraya! Bu sürüleri ben kolayına mı besliyorum. Bir sürü emek harcıyorum onlar için. Üstelik bir çok da çoban parası ödiyorum. Sana Allah versin der ve fakiri kovar.

Fakir her üçünü de sıra ile deneyeceğinden bu defa en küçük kardeşlerine gelir ve ondan da yardım ister. Fakat o, diğerleri gibi davranmayıp kendisine çok yakın bir alâka gösterir. Her ne dileğin

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

varsa söyle, beni gözlerim ağma iken bu halime kavuşturan Mevlâmın verdiklerine şükür için senin her isteğini yerine getirebilirim der.

Bu durumdan çok memnun olan fakir, kendisine duâ eder, Allah sana verdiği serveti daha da arttırsın der ve oracıktan uzaklaşır. Diğer ikisi ise kendilerine gelen gariban'ın kim olduğunu bilmediklerinden, dolayısîle ilâhî bir imtihan geçirdiklerinden habersiz bulunduklarından, hak ettikleri cezayı görürler, Allah Taâlâ kendilerine verdiği bütün servetleri ellerinden geri alır, üstelik eski hastalıkları da gene kendilerine verir!..

Küçük kardeşleri ise halinden memnun olup, Allah'ın verdiği nimetin şükrünü yerine getirmenin mükâfatını almış olmanın huzuru ile yaşar gider. Ötekiler ise perişan olurlar. Meğer her üçü de kendilerine gelen garibanın «Hızır Aleyhisselâm» olduğunu ne bilsinler!..

f) HÂL:

Hâl, tasavvufta bir bakıma ilk hareket ilkesidir. Nitekim tasavvuf ve tarikat: «bir kâl işi değil, hâl işi»dir derken kastolunan mânâ, mürid'in belirli bir mânevî terbiye süzgecinden geçtikten sonra kazandığı ideal hasletlerdir.

Kişide hâl'in meydana gelmesi için mücâhede şarttır, fakat tecellî irade dışıdır. Çünki hâl, ilâhî bir lutuftur. Hâl aynı zamanda kalbde meydana gelen neş'e ya da hüzün, kabz, bast, aşk ve şevk gibi kavramların ifade ettikleri müşterek mânâların tezâhürleri tek kelime ile «Hâl ehli»nde müşahede edilen husûsiyettir.

Her An»ı devamlı değişme içerisinde bulunan insan için hâl'in istikrarını beklemek yersizdir. Nitekim makam sahibi makamında sabit kaldığı halde, hâl sahibi istikrar içinde olamayabilir.

Avamm kişinin zahirî görünüşüne göre hükmedeceğinden, hâl'in, kişi hakkında hüküm vermede oldukça dikkate değer olduğu da bilinmektedir. Şu kadar ki, hâl, riya ve zandan âri olmalıdır. Sahte bir tavır, samimiyetsiz bir tutum, hâl ehlinden beklenen bir ruh olgunluğu anlamına düşünülemez. Esasen gerçek mânâda hâl, irade dışı zuhur eden bir keyfiyet olduğundan, kişinin ferdî davranışları esnasında maharet ve basîret erbabı tarafından kolayca tefrîk olunabilir.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Hâl öylesine bir durumdur ki, bazen onu zahirî mühahede ile anlamak ve teşhis etmek de mümkün olmayabilir! Özellikle batınî ilimler sahasında hâl'in kesin bir ölçü olabileceği kabul olunmaz. Nitekim bir sözünde Yûnüs :

«Bana namaz kılmaz derler,
Ben kılarım namazımı,
Kılarsam da kılmazsam da,
Hakk bilir niyazımı»

derken, zahire hükmedenlerin, gönül ehlinin gerçek hâllerine vakıf olamayacaklarını ileri sürmektedir. Nitekim kalbi başka yerde, fakat kalıbı ile namaz için Allah huzurunda bulunan kişinin namazdan bekleneni ne ölçüde elde edebileceği cidden düşündürücüdür! Oysa ki namaz, sadece kalıbı ile değil, hem kalıbı, hem de kalbi ile birlikte kılındığı zaman namazdır!..

g) **KABZ ve BAST :**

Tasavvuf ve Tarikat ıstılahında bu iki kavram, mânevî yolculuğa çıkmış bulunan mürid'in ruh ve beden terbiyesi hususunda yerine göre başvurulan tali bir metod durumundadır.

Meselâ, seyr-ü sülûk halindeki mürîdde, bazen sıkıntı, bazen de ferahlık halleri olabilir. Bunlar birbirlerine karşı olarak «hayf» ve «Recâ» (korku ve ümit) şekillerinde de görünür. Şu halde kabz ve bast, sıkıntı ve rahatlık olarak ifade olunabilir. Salik'in çıktığı uzun yolculukta her iki ihtimâl de mevcuttur. Esasen bu yolculukta sıkıntı hali, daha başlangıçta peşinen kabul olunması gereken bir şarttır. Mürîd için nenin ne zaman tecellî edeceği hiç bir zaman belli olmayabilir' Nitekim bir mürîd, mürşidinin elinde, «gassâl'in elinde meyyit gibidir!..» tâbiri bir mecâz olarak, fakat bu hâli ifade için kullanılmıştır.

Sıkıntı sadece mürîd için olmayıp, gönül ehlinde derece farkı gözetmeksizin herkeste zuhur edebilir! Şu kadar ki, ârifte meydana gelen korku ve sıkıntı, mürîddeki korku, ferahlık hali ise ondaki ümit derecesindedir.

Kişide korku, kalbin arzuladığı bir özleyişin yok olacağı endişesinden, ya da istenmeyen bir işin irade dışı olarak gerçekleşeceğinden,

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Ümit ise, aksine istenmeyen bir şeyin yok olması endişesinden, veya arzu duyulanın gerçekleşmesinden ve bu hususta kuvvetli bir ümit edişten kaynaklanır. Görüldüğü gibi her ikisi de istikbâle aittir.

Tarih boyunca insanlar, yaratana ibadet kasdîle yaptıkları bütün ibadetlerinde :

a) Ya korku sâikîle,

b) Veya ümit saikîle ibadette bulunmuşlardır.

Şöyle ki: Animizm (Ruhçuluk) ve Naturizm (Tabiatçılık) gibi dinlerde, kötü ruhların ya da türlü tabiat güçlerinin kahredici tehlikelerinden korunmak için bunlara karşı ya saygı duymuşlar, onların merhametlerine sığınmak, böylece de kahirlerinden beri olmak arzusunu izhar etmişler, bu anlayışla Tanrılara kurbanlar kesmişler, adaklar adamışlar, huzurlarında eğilmişler, veyahut da korkularından ve korku saikîle kurtuluş çaresini ibadet ve duâlar yolu ile aramışlardır. (364)

İnsanlığın en son dini olan islâmiyette bu, Allah korkusu şeklinde ifade olunmuş ise de, burada Allah'tan korkmak, her hangi bir vahşî yaratıktan korumak anlamına olmayıp, korku deyimi ümit anlamına kullanılmıştır.

Kalb sıkıntısının sebebi bazen bilinemeyebilir; bu gibi durumlarda mürîd, sıkıntıyı def etmek için ısrar ettiği halde, sıkıntı gideceği yerde artabilir! Bazen bunun aksi de varid olup, durup-dururken insanın içinden bir ferahlık zuhur edebilir. Her iki halde de Hakk'a tevekkül ile sükûnet ihtiyar olunmalı, ne sıkıntı ve kederden dolayı üzülme, ne de sevinçten dolayı masivaya kapılmamalıdır. Bu gibi hâllerde takdir-i ilâhî daima sâlik'in gönül muhabbeti yolculuğunda nihâî hedefi olmalıdır.

h) **RIZA :**

Tasavvuf ve Tarikatta terbiye metodlarından bir diğeri olan rıza, lugatte memnuniyet, hoşnutluk, izin ve müsaade mânâlarına gelmektedir.

---

364) Dr. H. Küçük T. İ. Sos. Düş. Yapısı S. 281 vd. (E. Durkheimin dini teorisi).

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Şeriat ilimleri ıstılahında insanın yaratılış sebebi olup, Rabbine ibadet etmek, kısaca ona kul olmaktır.

Dinde rıza, tevekkül ve sabrı tamamlayan rûhî bir yükseliştir. Bu anlayışta rıza, Allah'ın takdirine teslim olup, itirazı terk eden kimse rıza makamına yükseldiği zaman mâsiva ile ilgili her şeyin kaybından veya kazanılmasından dolayı elem ve sevinci terkeder. O sayede yaşadığı müddetçe Allah'ın hoşnutluğunu kazanmağa çalışır.

Rıza, tam anlamîle teslimiyettir. Bazı ulemâya göre rıza, muhabbetin içinde mütâlaa olunmalıdır. Sülemî'den bir rivayete göre Osman el-Mekkî, «muhabbet ancak ve ancak rıza ile gerçekleşir» demiştir. (365) Buna göre rızasız muhabbet olamayacağı gibi, muhabbetsiz rıza da düşünülemez. Bu anlayıştaki bir rıza Yunus'un şu sözünde gerçek anlamîle ifadesini bulur :

«Hoştur bana senden gelen
Yâ hil'at yahut kefen
Ya gonca gül yahut diken,
Lutfunda hoş, hakrın da hoş.»

i) **FAKR :**

Fakr, mâsivaya dair hiç bir şeye gönlünde yer vermemek, dünyevî varlıklardan nelere mâlik ise hepsini de Hakk'ın rızasına sunmaktır. Hz. Ebû Bekr, sadece Resûl-i Ekrem (S.A.) Efendimizin nübüvvetini tasdik ile yetinmemiş, hemen islâmın ilk günlerinde bütün servetini islâm uğrunda tasarruf için Peygamber (S.A.) Efendimizin emrine vermiştir. İşte fark'ın gerçek anlamı budur.

Fakr kavramı bazı tasavvuf çevrelerinde iki kısımda ele alınmıştır. Bunlardan biri sûret, diğeri ise mânâ fakirliğidir. Tasavvufta esas olan mânâ fakirliğidir.

Mânâ fakirliği demek, beşeri sıfatlardan sıyrılıp, kendini bu dünya zinetlerine mâlik görmeme halidir. Bu gibiler ne kadar servet ve maddiyata sahip de olsalar, kendileri için bunun bir değeri yoktur. Nitekim Hz. Ebû Bekr, bütün servetini islâm uğruna fedâ ettiği zaman Mekke şehrinin en ileri gelen zenginlerindendi. Büyük mutasavvıf Velî İbrahim Edhem ise yakın gelecekte bir ülkenin hükümdarlık makamının rakipsiz namzedi idi. Fakat her ikisi de bunlara

365) Sülemî a.g.e. S. 183.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

asla önem vermediler. Bunun benzeri misâllerini çoğaltmak son derece kolay ve mümkündür. Nitekim bu anlayışta bir gönül ehli şöyle feryad etmektedir :

«Ol ganiyyim ki bu bâzâr-ı fenâda feleğe,
Metelik vermek için bende bozukluk yoktur.»

(Hâfız Yusuf)

Fakr yolu, mânevîyyat yolcusu'nun ulaşmak istediği en önemli hedeflerin başında gelir. Kişinin temenni ettiği şey, usûlüne riâyetle devam edebilirse mutlak surette bu yolda eline geçer.

Nitekim büyük gönül sultanı Muhyiddin İbnü'l-Arabî, Şama vardığında bir takım kimselerin masivaya aşırı muhabbet beslediklerini esefle müşahede ederek şöyle der :

«Sizlerin tapındığınız ma'bûd, şu benim ayağımı bastığın yerdedir!»

Tabiî velinin bu sözünü istismara kalkışanlar bile çıkmıştır. Oysa ki onun bu sözle neyi kastettiğini bizzat kendileri çok iyi anlamışlardı!.. (366)

Cûdi'nin dediği gibi :

«Ne âbidde, ne zâhidde ne dânişverde kalmıştır,
Şeref, izzet, fazîlet şimdi sahip - zerde kalmıştır.»

Kısaca günümüz telâkkisi açısından fakr'ın ifade ettiği tasavvufî hususiyyeti şöylece belirtecek olursak deyebiliriz ki o :

Kendinde her hangi bir varlık görmemek, her şeyi Hakk'a irca etmek, kişinin şahsının, amelinin halinin, Cenab-ı Hakk'ın bir lutfu olduğunu kabul etmek, dünya varlığına ve şöhrete bağlanmamak, nefse karşı olan alâkayı kesmek, hatta onu besleyen bütün yolları kapamak, her şeyin tasarrufunun Hakk'ın kudret elinde olduğunun idrâki içerisinde yaşamaktır.

Bu anlayışla yaşamanın ferdî ruh üzerinde sağladığı sayısız faydalar da varsa da, bunların en önemli olan bir kaç tanesini şöylece sıralayabiliriz :

366) M. Arabî, taparcasına kıymet verdikleri altunları küplere doldurup, ayağını bastığı yerdeki toprak altına gömmüş olanları kastediyordu ki, bu hâl aynı zamanda büyük Veli'nin keramet gücünü ispatlıyordu!

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

— Bu vasıf toplum içinde kişiye en üstün itibarı sağlar, fertler arasında sevgi ve kardeşliğin devamını temin eder.

— Toplum fertleri arasındaki birlik-beraberlik ve kardeşlik duygusunun sönmesine yegâne âmil menfaatçiliktir; işte fakr, bu yönüle beşerî münasebetlerdeki mânevî kaynaşmayı kuvvetlendirir.

— Ahmed Rıfâî'ye göre fakir, ihtiyaç içinde bulunan değil, her türlü dünyevî imkânlara sahip bulunduğu halde, Hakk rızası için nefsini dünya lezzetlerinden men eden kişidir. Hakk rızası uğrunda fakirliği seçmiş kişi, Resûl-i Ekrem (S.A.) Efendimiz tarafından da övülmüştür. (367)

j) ZÜHD:

Lügatte terk etmek, kötü sayılan şeylerden yüz çevirmek, dünyaya buğzetmek gibi mânâlara gelen zühd, tasavvuf ıstılahında, dünyadan yüz çevirmek, nefsi mâsivaya olan meyil ve muhabbetten alıkoymaktır.

Kezâ zühd, beşer ruhunun hakikî menşe'ini hatırlamasını, gönlün Allah sevgisîle dolmasını temin eden bir hâldir. Bu anlamda zühd, nefis tarafından insana tahakküm eden maddî duyguları firenleyerek, onları ruhun emrine âmâde kılan bir vasıtadır. Nitekim Gazzâlî'ye göre bu mazhariyyete ulaşmış bir ruh, bedeni kendi emrinde kullanan mânevî bir cevherdir.

Bir kısım kimseler zühdü başka şekillerde anlamışlardır. Nitekim bazılarına göre zühd, «haram olan şeylerden uzaklaşmak»tır. Bu görüşte olanlara göre helâl, Hakk'ın mübah kıldığı bir nimettir. Haram ise yasaklanmış olandır. Şu halde zühd ehli haramdan sakınmalıdır. Burada zühd vâciptir.

Allah'ın mübah kıldığı şeylerden uzaklaşmanın da zühd sayılması gerektiğini benimsemiş kimseler de vardır. Meselâ tasavvuf ve tarikatlarda nefisle mücadele metodunda az yemek, az uyumak, az konuşmak vb. gibi usûllerde görüldüğü gibi. Şu kadar ki, yüce Allah, kulları için helâl kıldığı rızıklarda meşrûiyyet ölçüleri içerisinde istifade etmenin mahzuru bulunmadığına dikkatimizi çekmektedir. (368)

---

367) Bu gibiler için efendimiz: el-Fakru Fahrî (Fakir benim kendisîle övündüğüm kişidir) buyurmuştur.

368) K. Kerim Tahrîm sûresi âyet 1. (Bu âyette Peygamber Efendimize Cenab-ı Hak tarafından ilâhi bir tenbih vardır. Şöyle ki: Peygamber (S.A.)

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Her hâlükârda zühd, tasavvuf ve tarikat erbabının zahiren tanınmasına vesile olan en güzel ve ulvî bir makamdır. Nitekim bir kişi peygamber (S.A.) Efendimize gelerek :

— Yâ Resûlallah! Öyle bir amel göster ki, onu yerine getirdiğim zaman, Allah'ın rızasını kazandığım gibi, insanlar tarafından da sevileyim, der. Bunun üzerine peygamber (S.A.) Efendimiz :

— «Dünyadan yüz çevirirsen Allah seni sever, insanların elinde olandan yüz çevirdiğin taktirde insanlar tarafından da sevilirsin» buyurur. (369)

İslâm âlimleri zühd'ü üç kısma ayırmışlardır :

1. **Farz olan zühd** : Büyük-küçük bütün günahlardan kaçınmak, Allah rızasının dışında hiç bir şeye iltifat etmemektir.

2. **İtiyadlı hâl** : Şüpheli olan şeylere yaklaşmamak, helâl olanlardan da ihtiyaçtan fazlasını terketmek.

3. **Mâsivadan kaçınmak** : Yaratanı tefekküre mânî olan her şeyi terk etmektir.

Ebû Süleyman ed-Dârânî'ye göre zühd : «Allah Taâlâ'yı düşünmekten alıkoyan her şeyi terketmektir. (370)

k) **V E R A '** :

Vera'da tasavvuf ve tarikatlar ıstılâhına mahsus özel bir kavramdır. Vera', ağızdan kalbe giren ve çıkanın, Allah ve Resûlünün sevdiği şeyler olmasına dikkat etmektir. (371)

Cürcânî vera'ı, haram olan şeylerden sakınmaktır deye tarif etmiştir. (372)

Vera', zühd halinin başlangıcı olarak da kabul olunmuştur ki, bu halile beşerî olgunluğun da makbul bir sıfatıdır. Nitekim vera'

Efendimiz kendi hanımlarından Zeyneb Binti Cahş validemizin odasında bir bal şerbeti içmiş, bunun üzerine Aişe ve Hafsa valideleriniz kendilerine, ağzınızda «megaafir» kokuyor demeleri üzerine, bir daha bal yemeyeceklerini bildirmişler. Bunun üzerine Yüce Allah: «Allah'ın sana helâl kıldığını niçin kendine haram ediyorsun?» buyurmuştur. (Bk. H. B. Çantay Kur'an-ı Hakim ve Meâl-i Kerim C. 3. S. 1060).

369) İbn Mâce 222.

370) Tahanevi a.g.e. S. 675.

371) Gümüşhanevi a.g.e. S. 53.

372) Gürcâni a.g.e. S. 170.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

sayesinde mal ve mevki hırsı ortadan kalkacak, bu sayede de insanlar arasında maddî menfaatçilikten kaynaklanan huzursuzluklar temelinden silinmiş olacaktır.

Kuşeyrî'nin rivayetine göre Hasan Basrî (k.s.) Mekke'de Hz. Ali (R.A.) Efendimizin soyundan olduğu bilinen bir zâtın sırtını duvara dayamış olduğu halde halka vâaz verdiğini gördü. Yanına yaklaşarak kendisine, «Dinin temelinin ne olduğunu sorduğunda o zât, «Verâ'» cevabını verdi.

Bu defa Hasan Basrî, k.s.) dinin âfeti nedir? deye sordu. Buna da vâiz «Tanah» deye cevap verdi.

Bu iki cevap karşısında son derece memnun kalan Hasan Basrî, «Hâlis verâ'ın bir zerresi bin miskâl oruç ve namazdan daha hayırlıdır» (373 dedi.

Verâ' şu dört kısımda mütâlaa olunmuştur :

1. Fetva ehlinin verâ'ı : Bu, dinin hükümlerine riayet edenlerdir.

2. Sulehâ'nın verâ'ı : Bu da haram olan şeylerden çekinmektir.

3. Verâ'ı müstekîm : Helâlde şüpheli olanlardan uzaklaşmaktır.

4. Sıddıkların verâ'ı : Hakk'a ibadette kuvvet kazanmak için kifâf-ı nefs etmektir. (374)

l) ŞÜKÜR :

Şükür, sadece tarikat ve tasavvuf erbabı için değil, dinî-gayrı dinî kim olursa olsun, kendisinden iyilik görülene karşı gösterilmesi icap eden bir mukabele duygusudur, bir minnetdarlıktır.

Din ıstılahında şükür, nimeti vereni düşünüp, onu itiraf ve ikrar ederek Hakk'ın bu lutfundan dolayı teşekkür etmektir. Bu anlamdaki gerçek şükür ise, Hakk'ın kendisine bahşetmiş olduğu nimetlerin cinsinden başkalarını da faydalandırmaktır. Bu tarzda yerine getirilmesi gereken şükür, herkes tarafından yapılamayacağı

---

373) Kuşeyrî Risâle S 288.

374) Tahanevî a.g.e. S. 1480.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

için, yüce Rabbimiz bu büyük kusura biz kullarının dikkatlerini çekerek şöyle buyurur :

«Kullarım içinde hakkile şükreden azdır!» (375)

Halk arasında genellikle: Ya Rabbi! Şükürler olsun verdiğin nimetlere, el-Hamdü lillâh gibi ifadelerle beyan olunan şükran duygusu, özellikle yemeklerden sonra «Elhamdülillâh» denmesi bu kabil şükür duygusunun dil ile ifadesidir.

Diğer taraftan şükür, yüce Mevlânın vermiş bulunduğu türlü nimetlerden her birinin yerli yerine sarfedilmesi, maddî ve mânevî bütün imkânların, O'nun hoşnutluğu yolunda kullanılmasıdır. Söz gelimi servetin şükrü, fakire yardım, zekât ve sadakasını vermekle, sağlığın şükrü sağlıklı bedenle ibadet etmek, hastaları ziyaret edip onların hal ve hatırlarını sormakla, ilmin şükrü, öğrendiği ilmi başkalarına da öğretmekle, boş vakit gibi kıymetli bir servetin şükrü ibadet ve hayırlı hizmetlerde bulunmakla ödenir.

Yüce Allah'ın verdiği nimetlere şükr'ün sayısız faydaları vardır. Şayet insanlar bunun şuurunda olsalar da, nimete karşı şükür vazifesini kusursuz yerine getirmiş olsalar, hiç bir zaman yüce Mevlâ biz kullarını sıkıntıya sokmayacaktır.

Nitekim Kur'an-ı Keriminde şöyle buyurur :

«Andolsun, şükrederseniz sizlere verdiğim nimeti arttırırım. Şayet nimetlerimi inkâr ederseniz, şüphesiz benim azabım çok şiddetlidir.» (376)

Allah'ın nimetine şükr'ün en yüce örneğini yine beşeriyetin efendisi Peygamber (S.A.) Efendimizde görüyoruz. Bir defasında Hz. Âişe validemize ziyarete gelen Atâ b. Rabah ile Ubeyd b. Amir şöyle dediler :

Ey mü'minlerin annesi! Bize Resûlullah (S.A.)dan gördüğünüz en ibret verici bir hali anlat.

Hz. Âişe validemiz, O'nun her halinin ibretlerle dolu olduğunu beyan buyurarak şu hadiseyi anlattı :

«Bir defasında Resûlullah benim yanımda idi. Vakit gece idi. Bana şöyle dedi :

— Ey Ebû Bekr'in kızı! Bana müsaade et de Rabbime ibadet edeyim.

---

375) K. Kerim Sebe' sûresi âyet 13.

376) K. Kerim İbrahim sûresi âyet 7.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Ben de :

— Senin Hakk'a yakın olmanı severim dedim. Bunun üzerine abdest aldı ve namaza başladı. Ayakta ağlarken göz yaşları göğsüne dökülüyor, rukû ve secdede de hep ağlıyordu. Bu hâl Bilâl sabah ezanını okumağa başlayıncaya kadar devam etti.

Kendisine şöyle dedim :

— Ey Allah'ın Resûlü! Allah Taâlâ senin geçmiş ve gelecek günahlarını bağışladığı halde seni ağlatan nedir? O, cevaben şöyle buyurdu :

— Ben Allah'ın nasıl şükreden bir kulu olmayayım? Göklerin ve yerin yaratılışını nasıl düşünmeyeyim ki, Cenab-ı Hakk, «şüphesiz göklerin ve yerin yaratılışında, gece ile gündüzün birbiri ardınca gelişinde, insanlara faydalı şeyleri denize akıtıp taşıyan o gemilerde, Allah'ın yukarıdan indirip onunla yer yüzünü ölümünden sonra dirilttiği suda, deprenen her hayvanı orada üretip yaymasında, gökle yer arasında Hakk'ın emrine boyun eğmiş olan rüzgârları ve bulutları evirip çevirmesinde akıl ile düşünen bir kavim için nice âyetler, (Allah'ın varlığına, birliğine ve kudretinin sonsuzluğuna delâlet eden bir çok alâmetler) vardır âyetini bana indirdi.» buyurdu. (377)

İnsan hayatında böylesine önemli ve mânâlı olan şükür, tasavvuf ve tarikat ıstılahında da son derece önemli sayılmıştır. Bu sistemde nimete şükretmesini bilmeyen bir nefs'in rûhî olgunluğa erişmesi düşünülememiştir.

Ruh terbiyesi yönünden şükr'ün üç şekli üzerinde durulmuştur.

1. Dil ile şükür,
2. Bedenle şükür,
3. Uzuvlarla şükür.

Dilin şükrü, Hakk'ın nimetini ikrar ve itiraf suretîledir.

Bedenî şükür, edebi muhafaza ve ibadeet devamla olur.

Uzvî şükür ise, her birisi ilâhî birer maksada göre verilmiş bulunan her uzv'un ayrıca şükrünü yerine getirmek, her bir uzvu ayrı

---

377) Kuşeyri Risâle S. 383.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

bir nimet olarak düşünmek ve onları yaratılışındaki hikmetin dışında gayrı meşrû olarak istimâl etmemek sûretile olur.

Böyle bir anlayışta her uzvun, tarafı ilâhîce tayin buyrulmuş hikmetleri vardır. Meselâ: Bir an düşünelim, şayet gözlerimiz üzerindeki kaşlarımız, dudaklarımız üzerindeki bıyıklarımız, gözlerimizin kenarlarındaki kirpiklerimiz olmasaydı halimiz nice olurdu? Saniyenin milyonda biri kadar sür'atli bir hızla ve derhal kapanıp, gözümüzü dış tehlikelerden koruyan kirpiklerimiz ve göz kapaklarımız bir an için görevlerini yapmayacak olsalar ne yapardık?

İşte bütün bunlardan ötürüdür ki, değil yüce Mevlâmızın verdiği sayısız nimetlerin şükrü, sadece saniye başına alıp-verdiğimiz nefes nimetinin şükrünü hakkile edâ etmeğe kalkışsak, acaba ne miktarının üstesinden gelebilirdik?

İlâhî birer nimet olan uzuvlarımızdan gözlerin şükrü, din kardeşinde görülen aybı, kulağın şükrü ise duyduğu kusuru ifşa etmemekle olduğu tasavvuf ve tarikat terbiyesinde birer teâmül halini almıştır.

Elde olunan nimete şükür aslında bir insanlık görevidir. Allah'ın verdiği nimetlere şükür hususunda (haşâ) Allah'ın bir ihtiyacı söz konusu değildir. Nitekim yüce Allah :

«Kim şükreder ise kendi faydasınadır, kim de nankörlük ederse şüphe yok ki Rabbin O'nun şükründen tamamen müstağnîdir, O hakkîle kerem sahibidir» (378) buyurmuştur.

Büyük gönül sultanı Abdül Kadir Geylânî, şükrün lisan, kalb ve sair uzuvlarla yerine getirilebileceğini beyan etmiştir. O'na göre:

Lisan ile şükür nimetin Allah'tan olduğunu itiraf ile sebebin de sadece o olduğunu söylemektir.

Kalb ile şükür ise, kişinin kendisinde bulunan bütün nimetlerin Allah'tan geldiğine inanmasıdır.

Uzuvlarla şükür de, onlardan her birisinde halik-ı azîmin cûd ve kerem sıfatının tecellisini sezmek, mukabilinde minnet duygularîle o yüce kudrete yönelmektir.

Ebû Hamza el-Bezzâz şöyle der: Cenab-ı Hakk, insana hayır kapılarını açtığı zaman ona yapış, bu yüzden de gururlanma, daima şükret ki, Allah (C.C.)ın senin üzerindeki nimetleri artsın. (379)

---

378) Neml sûresi âyet 27.

379) Sülemî a.g.e. S. 298.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

m) **TEVEKKÜL :**

Mahza bir gönül işi olan tasavvuf ve tarikatta ilk prensip kulun yaratılış gayesine en uygun olan hayat tarzını seçmesi, sonra da asıl gaye olan hedefe ulaşmanın yollarını aramasıdır. Bu gayenin en üstünü **«Ma'rifetullah»**, kişinin bu nihaî hedefe ulaşmasını temin eden vasıtaların da en başta geleni «tevekkül»dür.

Bu konuda yüce Mevlâmız şöyle buyurur :

«Ey Rabbimiz! Ancak sana tevekkül ettik, sana ibadete koyulduk. Ve dönüş yalnız sanadır.» (380)

Görüldüğü gibi Cenab-ı Hakk, kendisi ile kulu arasındaki münasebette başlangıcın da, dönüşün de yalnız kendisine olduğunu hatırlatarak her hal-ü kârda tevekkül'ün ihmal olunmamasına dikkatimizi çekmektedir.

Tevekkül mü'minin aslî sıfatı, imanın da biricik meyvesi olarak anlaşılmalıdır. Tevekkül duygusundan mahrum bir kişinin sağlam bir imana sahip bulunması düşünülemez. Nitekim Kur'an-ı Kerimin muhtelif âyetlerinde bu hususa da bilhassa işaret olunmuştur: Ezcümle :

— «... Ve mü'minler ancak Allah'a tevekkül etmelidirler.» (381)

— «... Kim Allah'a tevekkül ederse O, ona yeter.» (382)

Tevekkül'ün kaynağı ve mahalli kalbdir. Ancak zâhirî ameller de tevekküle zıt değildir. Çünki her şey kaza ve kader ile sınırlıdır. Bu bakımdan tevekkül, esbaba tevessülden sonra bağlamalıdır. Kulun vazifesi önce esbaba tevessül, sonra tevekküldür. Bundan sonrası ise Hakk Taâlâ'ya aittir, çünkü o, her şeyin hâlikıdır.

Peygamber Efendimiz de bizleri tevekküle davet etmişlerdir. Efendimizin bu konudaki irşadları şöyledir :

Bir kimse sabah evinden çıkarken besmele çekip, «ben Allah'a tevekkül ettim» derse, o'na şöyle cevap verilir: Hidâyete yöneltildin, ihtiyacın giderildi, sakındırıldın ve şeytandan uzaklaştırıldın.» (383)

Hz. Lokman oğluna şu nasîhatta bulunmuştur :

— Ey oğulcuğum! Dünya derin bir denize benzer. O denizde boğulan insanlar ekseriyeti teşkil ederler. Bu denizde senin gemin tak-

---

380) el-Mümtehine âyet 4.
381) İbrahim sûresi âyet 11.
382) el-Maide sûresi âyet 11.
383) Bu hadîs-i şerifi Ebû Davud, Tirmizî ve Nisâî rivayet etmiştir.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

va, rotan ise Allah'a tevekkül olsun. İşte bu suretle kurtuluşa erebilirsin.» (384)

Peygamber Efendimize bir gün devesini kaybettiğini bildirerek yardım temennîsi için bir adam geldi. Efendimiz kendisine, «deveni nereye bağlamıştın?» deye sorduklarında adam, «Onu falan yere bırakmıştım» deye cevap verdi. Bunun üzerine Peygamberimiz :

«Deveni sağlam bir kazığa bağlayıp Allah'a öylece tevekkülde bulunman gerekirdi!..» buyurdular.

Hayatta her hususta tedbir beşerî bir zaruret, aynı zamanda mesûliyetin de bir neticesidir. Tevekkülde teslimiyyet zarureti de vardır; ancak böyle bir zaruret, esbaba tevessülden sonra meşrûiyyet kazanır.

Tasavvuf anlayışında tevekkül başlangıç, teslimiyyet seyr, rıza ise nihâî hâldir.

n) İHLÂS :

İhlâs inanç ve ibadetlerin kabulünde ilk şarttır. Mü'minin ibadeti, duâ ve niyazı, ihlâsı ölçüsünde kabûle mazhar olabilir. İhlâs insanların sabırlı ve dürüst olmaları için de lüzumlu olan bir hasletir. Nitekim samimiyetten mahrum gönüllerin güzel hasletlerle bezenmesi mümkün olamaz.

İhlâs, lügatte saf, hâlis, temiz, doğru, dürüst ve gönülden gelen bir samimiyet manalarınadır. Şeriat dilinde ise ibadetlerde riya ve gösterişten uzak, sırf Allah rızası için ibadet yapmak anlamınadır.

İhlâsı bizzat yüce Mevlâ murad eylemektedir. Nitekim Cenab-ı Hakk Peygamberimize :

«Biz sana kitabı hak ile vahyettik. Sen Allah'a kulluk ve O'na ihlâs ile itaat et.» (385) buyurarak, bizzat ihlâsın gereğine işaret buyrulmuştur.

Keza Peygamberimiz hakkında da :

«De ki ben Allah'a ihlâs ile kulluk ederim.» (386) buyrulmuştur.

---

384) Gümüşhanevi Camiu'l-Usûl S. 297.
385) ez-Zümer âyet 2.
386) ez-Zümer âyet 14.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

o) **SABIR:**

Sabır, «Mü'minin silahı» olarak tarif olunmuştur. Elem ve belâları terk mânâsına da kullanılmıştır. Cürcânî'den naklolunan bir rivayete göre Peygamber Efendimiz sabrı: «Dinin yarısı» olarak tarif buyurmuşlardır. (387)

Tasavvuf ve tarikat ıstılahında sabır, «Nefse haz veren şeylerden uzaklaşmak» şeklinde anlaşılır. Sabır, dünyevî meşakkatlere karşı mukavemet gücünü arttıran bir vasıtadır. Bu bakımdandır ki, sabır silâhını kullanabilen bir kimse dünyevî musîbetlerden asla müteessir olmaz.

Keza tasavvuf ıstılahında sabır, ferdin saâdet sırrı olarak kabul olunur ki, esas gaye de bu sırra vasıl olmaktır. Nitekim sûfî, riyâzât ve mücâhede için sabrı bir metod olarak benimser. Nefisle mücadelede en müessir vasıta sabırdır.

Sabrın önemi Kur'an-ı Kerimde de çeşitli vesilelerle beyan buyrulmuştur. Nitekim yüce Mevlâ :

«Muhakkak Allah sabredenlerle beraberdir» (388) buyurarak, sabreden kişiye en değerli bir müjde olarak, bütün varlıkların mutlak maliki olan yüce yaratan'ın kendisi ile beraber olduğu müjdesini vermiştir.

Peygamber Efendimiz de hayat-ı saâdetlerinde sabr'ın en güzel örneğini vermişler ve bundan dolayı da Cenab-ı Hakk tarafından müjdelenmişlerdir. Bu hâl Kur'an-ı Kerimde şöyle beyan olunur :

«Habibim sen şimdilik güzel bir sabır ile katlan.» (389)

«Andolsun sizi biraz korku, biraz açlık, biraz da mal, can ve mahsullerden yana eksiltme ile imtihan edeceğiz. Sabredenleri müjdele.» (390)

Âyet-i kerimelerde de görüldüğü gibi, sabır ilâhî bir imtihandır da. Nitekim gelmiş-geçmiş bütün peygamberler, Velîler, ilâhî iltifata mazhar olmuş ne kadar zevat mevcut ise, hepsi de sabır sayesinde umdukları mertebelere vasıl olmuşlardır.

Sabır, iradî olduğu gibi, beşer iradesi haricinde de olur. Sözgelimi Allah Taâlâ'nın emir ve yasaklarına riayet hususunda sabır ira-

---

387) Cürcâni Ta'rifat S. 88.
388) Bakara sûresi âyet 153.
389) el-Meâric sûresi âyet 5.
390) Bakara sûresi âyet 155.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

dî olduğu halde, Hakk'ın hükmüne teslimiyet zarûreti irade dışıdır. Ne var ki, böyle bir teslimiyyet zarureti halinde kişi sabretmese de eline geçecek zaten bir şey olmayacaktır! Bu durumda sabır silâhına baş vurmayan kişi, olsa olsa isyan edecektir ki, bu durum kendisi için daha da zararlı olacaktır; çünkü kâinatta hiç bir kuvvet takdir-i ilâhiye müessir olamayacağına göre, isyan etmenin de bir faydası olmayacaktır.

Bu bakımdandır ki sabır, biraz da iman kuvvetine bağlıdır. Nitekim Hz. Ali (K.V.) ve (R. Anh.) «İmanda sabır, cesetteki baş hükmündedir» (391) buyurmuştur.

Sabır, kişide öfke, husûmet, düşmanlık, kin vb. gibi âfetlere karşı da bir kalkandır. Nitekim büyük Velî'lerden İbn Atâ: «Sabır, belâ ve musîbetler karşısında edepten ayrılmamaktır.» (392) der. Nitekim öfke sabra zıt bir davranıştır. Kişi öfkelendiği zaman edebe uygun olmayan davranışlarda bulunabilir! Bu hale düşmemenin de biricik yolu, «innallahe maassabirîn» deyip, belânın üzerine gitmemek, aksine kaçınmak olmalıdır ki, bunun için de kuvvetli bir sabır anlayışına ihtiyaç vardır. Bu bakımdandır ki, mü'minler birbirlerine her fırsatta Allah'dan sabır duasında bulunmalıdırlar.

Bu konuda yüce Mevlâmız da :

«Sabredenlerin mükâfatını biz yapmakta olduklarının daha güzelîle muhakkak vereceğiz» (393) buyurmuştur.

Beşer hayatının her kesiminde mutlaka gerekli olan sabır, bilhassa mâneviyat yolculuğuna çıkmış bulunan bir sâlik için daha da önem kazanır. Çünkü o, artık bu meşakkatli yolculukta nelerle karşılaşabileceğini hiç bir zaman kestiremeyecektir. O itibarladır ki, her ne surette olursa olsun: «Hoşdur bana sebden her gelen» deyip sabredecek, bu sayede de nefsi öldürebilecektir. Aksi halde nefis kendisine şehevî duygularla müessir olabildiği sürece asla mâneviyat yolculuğunda mesafe katedebilmesi mümkün olamayacaktır.

Sabrın belli-başlı çeşitleri :

Bazı musannıflar sabrı sınıflara da ayırmışlardır. Şöyle ki :

a) Allah'ın emirlerini yerine getirmede sabır,

b) Günahlardan sakınmada sabır,

---

391) Kuşeyri Risale S. 398.
392) Kuşeyri a.g.e. S. 389.
393) en-Nahl âyet 96.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

c) Hayatta karşılaşılan zorluklara sabır.

Bu arada avamm'ın sabır ile havass'ın sabrı da elbette farklıdır. Avamm, ufak bir ızdırap karşısında feryâd edebilir. Havass'ın bu hususdaki en bâriz vasfı, «Şikâyette bulunmamak, üstelik ızdırab kaynağı olan halin devamını sağlamak için gayret göstermek» tir. Bunlarda asıl gaye bir an önce Hakk'a vasıl olmaktır.

Sabır mevzuunda yüce Mevlâ Peygamberlerini de çeşitli şekillerde ağır imtihanlara tabi tutmuştur. Nitekim İbrahim Peygamberi, oğlunu kurban etme teklifile, (394) Eyyüp Peygamberi ağır hastalık vermek sûretîle, (395) diğer peygamberlerden her birini de, kendilerini hakk yola davet için gönderdiği kavimler içindeki âsîler tarafından yapılan çeşitli zulümlere maruz bırakmak sûretîle imtihanlara tâbî tutmuştur.

Bütün bunlardan çıkarılacak netice olarak deyebiliriz ki, sabır lutf-u ilâhiye mazhariyet için, dünya saâdeti açısından da, âhiret nimetleri açısından da şarttır. (Yüce Mevlâ cümleye sabır ihsan buyursun).

p) **S I D K :** (Doğruluk)

Tasavvuf ve tarikatta olduğu kadar, içtimâî hayatta da ilk akla gelen hâldir. Lügatte doğruluk, gerçeklik, kalb temizliği gibi mânâlara gelen sıdk, tasavvuf ıstılâhında, mürîd'in mürşidine karşı en halisâne duygularla bilâ kayd-u şart teslimiyyetidir. Mürîd'in, gayesine vuslat için biricik vasıtadır.

Sabır, ihlâs, zühd, tevekkül, mücâhede gibi metodlardan hepsi de şüphesiz gerekli ve elzemdir; fakat hepsinde de asıl gaye sıdk (doğruluk) mertebesine ulaşmak, bir başka ifade ile beşerî duyguları tamamen tesirsiz hale getirerek insanda hasbîlik duygusunun teşekkülünü temin edebilmektir.

Nitekim sevgili Peygamberimize bir defasında «islâm nedir?» Ya Resûlallah diye soran kişiye cevaben Efendimiz :

«Allah birdir de ve sonra dosdoğru ol!» buyurmuşlardır.

Sıdk'ın önemine işaret buyrulan pek çok âyet-i kerime mevcuttur. Ezcümle :

---

394) Saffât âyet 101-108.

395) Enbiyâ âyet 83-84.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

«Ey iman edenler! Allah'ın emirlerine karşı gelmekten sakının ve doğrularla beraber olun.» (396)

«Gerçek ve sadık olan erkeklerle, gerçek ve sadık olan kadınlar; dişini sıkan ve katlanan erkeklerle, dişini sıkan ve katlanan kadınlar, Hak Taâlâ onlara mağfiret ve büyük mükâfat hazırlamıştır.» (397)

Yukarıdaki âyetlerden de anlaşıldığı gibi, yüce Allah'ın kullarından beklediği onların sıdk (doğruluk) üzere olmalarıdır.

Peygamber (S.A.) Efendimiz de «Doğruluk insanı birr'e, birr ise cennete ulaştırır. Kişi Allah katında sıddıklar zümresine dahil olmak için doğrulukta bulunsun. Yalan insanı ahlâksızlığa, o da cehenneme götürür. Bir kimse Allah katında yalancılar sınıfına isterse, yalan söylesin. (398) buyurarak sıdk'ın önemini belirtmişlerdir.

Sıdk'ın en güzel örneklerinden birisi, Peygamber (S.A.) Efendimizin biricik dostu Hz. Ebû Bekir'dir. Nitekim O'nun lakabı bu yüzden «Sıddîk» olmuştur.

Doğruluk, Allah Taâlâya kavuşma yolunda en emin bir vasıtadır. Nitekim sıdk, bütün halis ve salih amel iman tezahürlerinin en müşahhas örneğidir. Doğruluk dünyaya karşı duyulan aşırı muhabbeti önler. Kişinin nefsîle olan mücadelesinde başarılı olması sıdkına bağlıdır. Hatta sıdk, hayatta bütün işlerde başarının da en emin teminatıdır. Nitekim bir işte sıdk-u sadakatle devam ve sebat eden kişi ancak muvaffak olabilir. Aynı durum Hakk yolunun yolcusu için de geçerlidir. Yüce Mevlâ cümleyi doğruluktan mahrum bırakmasın. (âmin)

r) TEVBE:

Tevbe, rûhun huzuru, imanın selâmeti için mânevî bir temizlik vasıtasıdır. Hakk'a vuslat gayesîle yola çıkmış bir sâlik için tevbe ilk şart ve bir huzur kapısıdır.

Dünyevî kusurlardan dolayı maruz kalınan mânevî kirlerden arınma anlamına gelen tevbe, aslında rûhî bir hâdisedir. Kul'un, kendi kusurunu idrak ederek, bunun ezikliğini duyup Hakk'a yönelmesidir.

---

396) et-Tevbe âyet 121.
397) el-Ahzâb 35.
398) Et-Tergîb ve't-Terhîb C. IV. S. 370.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Allah Taâlâ'nın rahmet ve mağfiret kapısı kulları için her an açıktır. Fakat bu kapıdan girmenin ilk şartı, tevbe suretile günahlardan arınmaktır.

Tevbe günahlardan temizlenmenin teminatıdır. Nitekim Peygamber (S.A.) Efendimiz, «Günahından tevbe eden hiç günah işlememiş gibidir» (399) buyurarak bu hususu müjdelemişlerdir.

Tevbe'nin ıstılâhî mânâlarından biri de rucûdur. Kulun, kötü huylardan ve islâmın ruhuna aykırı davranışlardan sıyrılarak güzel huylara dönmesine «tevbe» denmiştir.

Tevbe, iman hayatımızda bu derece önemli olduğundandır ki, din bilginleri tevbenin şart ve şekilleri üzerinde de ısrarla durmuşlardır.

Buna göre tevbe şu üç şekilde olmalıdır :

a) Geçmiş günahlardan dolayı nedamet (pişmanlık) duymak,

b) Halihazırdaki kusurları terk etmek,

c) Gelecekte bir daha yapmamağa karar vermek.

Tevbe'nin şart ve şekilleri hakkında daha başka görüşler de vardır. Meselâ :

— Hemcinsi olan diğer insanların haklarına saygılı olmak,
— Başkalarına reva görülen haksızlığa mani olmak,
— Geçmiş farzları kaza etmek,
— Nefisle mücâdele ile haram olan şeylerden kaçınmak,
— Bütün ihtiyaçlarını helâl yoldan temin etmek,
— Haset ve riyadan kaçınmak,
— Kalbi aşırı emellerden temizlemek.

Kısaca tevbe, hakikat ehli nazarında geçmiş günahlar üzerine duyulan pişmanlıktır. Bu yolda dökülen göz yaşı mü'minin gönlünü de nurlandırır.

Gönül ehli nazarında tevbenin daha ileri derecede ehemmiyeti vardır: Şöyle ki :

— Avamm'ın tevbesi, sadece günahlardan temizlenmektir.
— Havass'ın tevbesi gaflet içinde geçen zamandan pişmanlık duymaktır.

---

399) Aclûnî Keşfü'l-Hafâ C. I. S. 351.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Havassu'l-Havass'ın tevbesi ise hasenatı bir an bile teekten dolayı pişmanlık duyularak yapılan tevbedir.

Tevbenin yapılış şekli :

Tevbe, gerek beş vakit namazlardan sonra, gerekse müsaid bulunan her hangi bir zamanda yapılabilir. Tevbe için hususî bir zaman yoktur. Şu kadar ki, bazı muayyen ve mubarek sayılan zamanlarda yapılan duâ ve tevbelerin kabûlü hususunda bazı fukahâ'nın mütâlaaları olmuştur; fakat kalb ve gönül ile verilen bir kararın dil ile ifadesi demek olan tevbe için kişi, ne zaman ve nerede fırsat bulursa yüce yaratana karşı bu samimi duygusunu iletebilir.

Özellikle beş vakit namazlardan sonra tevbe etmek âdet olmuştur ki, bunun da sebebi: Kişi'nin en huzurlu olduğu zaman elbette namaz ferîzasını yerine getirdiği «An»dır. Bu anda kişi, tam bir mânevî haz içindedir. Tevbe ve duâ ise böyle anlarda yapıldığında insan daha emin ve ruhen temizliğe daha müsaid olur.

Tevbede usul genellikle şöyledir :

Estağfirullah, estağfirullah, estağfirullah el azîm el kerîm ellezî lâ ilâhe illâhû, el hayyel kayyûme ve etûbü ileyh. Ve neselühu't-Tevbete vel mağfirete vel hidâyete lena innehû hüve't-Tevvâbürrahim. Tevbete abdin zâlimin li nefsih, lâ yeklikü linefsihî mevten velâ hayaten velâ nüşûra: Allahümme salli alâ seyyidina Muhammedin ve alâ âli seyyidinâ Muhammed, salatan tüncîna biha min cemî'il ahvâl-i vel âfât, ve tagdîlenâ bihâ cemî'al hâcât, ve tutahhirunâ bihâ min cemîissiyyiât, ve terfeunâ biha ağlâ'd-Derecât, ve tübellüğnâ bihâ aksal gâyât, min cemî'il hayrât-ı fi'l-Hayatı ve ba'del memât. Hasbünallahu ve ni'mel vekil, hasbünallahu ve ni'mel vekil, hasbünallahu ve ni'mel vekil, nimel mevlâ ve ni'me'n-Nasîr, ğufraneke rabbenâ ve ileyke'l-Mesîr. Aleyhi tevekkültü vehüve rabbü'l-Arşil azîm.

Yukarıdaki elfaz-ı mubareke ile tevbe nihayet bulmuş olur. Ancak tevbe esnasında daha başka ilâveler de yapıldığı olur. Meselâ : İslâmda iman esasları olan «Âmentü billâhi ... ilâ âhirih...» Allah'ın birliğine, meleklerine, kitaplarına, peygamberlerine, ahiret gününe, öldükten sonra dirilip hesap verileceğine, hayır ve şer ne gelirse Allah'tan olduğuna inanmanın dille ifadesi olan duânın da tevbe esnasında tekrarlandığı olur.

Kısaca duâ ve tevbe, biraz da hâl işi olduğundan, o anda kişi,

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

yaratanına nasıl iltica ederse etsin bu kendisine ait bir husustur. Bir takım kurallarla kişinin mânevî huşûu zedelenebileceğinden biraz da onun kendi haline kalması daha uygun mütâlaa olunmuştur.

Kâinattaki bütün iyiliklerin de fenalıkların da zübdesi olmağa müsaid olan insan, duâ ve tevbe esnasında kendi ma'rifetlerile hem hâl olursa maksat daha iyi hasıl olur.

Yüce Mevlâ bütün tevbelerimizi kabul buyursun, kusurlarımızı bağışlasın, bizleri kendisine ve habibine lâyık kılsın (âmin).

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

VAHDET-İ VÜCÛD

A — VAHDET-İ VÜCÛD NAZARİYESİ VE MAHİYETİ

Vahdet-i Vücûd nazariyesi, tasavvuf ve tarikatta ilâhî gayeye vuslat'ın en son merhalesi olarak kabul olunan bir keyfiyettir. Bu, tasavvufta esas gâye, tarikatta ise son hedeftir.

Bazı ilim çevreleri, vahdet-i vücûd nazariyesini tasavvuf ehli' nin değil de, felsefe ile meşgûl olanların ihdas ettikleri, dolayısîle tasavvuf ve tarikatta zaman geçtikçe zâhidlik terk olunarak felsefî bir idealizme doğru kanalize edildiği görüşünü ileri sürmüşlerdir. Nitekim bunlara göre vahdet-i vücûd, tasavvuf ve tarikat mesleğine sonradan girmiş bir kavramdır.

Ancak bu bir görüş olabilir, fakat vahdet-i vücûd'un, vahdet'in özü ve esası olan «tevhid» (birlemek)den geldiğinde şüphe edilmemelidir.

Tevhid, lügatte birlemek, şeriatte ise Allah'ın varlığını, birliğini, kemâl sıfatlarla bezenmiş, noksan sıfatlardan uzak olduğunu, eşi, benzeri ve ortağı bulunmadığını bilmek ve böylece bütün mevcûdiyetîle inanmak demektir. (400) Nitekim tasavvuf ve tarikat ıstılahında da vahdet-i vücûd kavramının ifade ettiği mânâ bundan başkası değildir.

Ne var ki, takriben yedi asırdanberi islâm dünyasında şeriat âlimleri ile meşayih (tasavvuf ve tarikat ehli) arasında bir takım ihtilâflara yol açan vahdet-i vücûd nazariyesi hakkında ilim âleminde iki ayrı akım teşekkül etmiştir. Bunlardan,

Birincisi : Vahdet-i vücûd fikrinin Hint, Mısır, Yunan vb. gibi eski ve yabancı din ve inançlardan kaynaklandığı, bu sistemlerin varlık hakkındaki görüşleri doğrultusunda sistemleştirildiği görüşüdür.

İkincisi : Doğrudan doğruya islâmdaki tasavvuf ve tarikat ehlinin Kur'an-ı Kerimdeki işaretlere istinaden meydana getirdikleri bir nazariyedir.

---

400) A. Gölpınarlı Varidat Ter. S. 55. vd.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Diğer taraftan vahdet-i vücûd'un mahiyeti itibarîle izahı ve yorumu üzerinde de çeşitli görüşler ileri sürülmüştür. Bazılarına göre onun hâlen izahı, bazılarına göre ise aklen izahı daha uygun olur.

Halen izah etmek isteyenlerden İmam Rabbânî, Tevhidi :

a) Vücûdî,

b) Şühûdî olmak üzere iki kısımda hülâsa eder. Vücûdî tevhid, mümkün olan şeylerin vücûdunu, yüce Mevlânın vücûd denizinin dalgası halinde kabul ederek, bu makama ermiş bir sûfînin vücûd denizinden dalgalardan başka bir şey müşahede edemeyeceğini beyan eder. Vücûdî tevhidin kaynağı, ibadete müdavenettir. Salih amellere müdavemet, dünyaya rağbeti terk, zikre mülâzemet, Hakk'a teslimiyyet gibi sebepler, müridde hakîkî sevgiliye karşı aşk meydana getirir. (401)

Şühûdî mertebe ise artık vuslat'ın hasıl olduğu «an» olup, mürîd için dünyevî hazlar duyulmaz, eşya mânâsız, hissî hayat durmuş, benlik ortadan kalkmış, beşer olarak fânîlik, ruh ve mânâ olarak ebedîliğin sırrı tecellî etmiştir.

Vahdet'in aklen izahını mümkün görenler için, bir şeyin hiçten meydana gelmesi mümtenî olduğu için, mahlûkatın da Hakk'ın vücûdîle var olması, yani onun esmâ ve sıfat tecellilerinin tezahürlerinden ibaret bulunması gerekir.

Keza bu görüşte olanlara göre, Hakk'ın zatından başka bütün varlıklar izafâ ve itibarî olunca, eşya'nın hakikat yönünden yok sayılması zarûrîdir. Şayet, mümkün olan varlıkların, Hakk'ın vücûdundan başka bir vücûdu olduğunu düşünürsek, bu durumda Allah Taâlâ'nın vücûdunu tahdit etmiş oluruz! Oysaki Allah Taâlâ'nın vücûdu mücessem değildir ki, O'nu mahlûkatın vücûdu tahdit edebilsin.

Ne var ki, Allah Taâlâ mücerred bir mefhumdan ibaret de değildir. Nitekim O, selbî ve sübûtî sıfatlarîle kâinat'ın zübdesi olan ilâhî bir varlıktır. Üstelik O hâlik-ı azîm :

«Biz ona (insana) yakın olan şah damarından daha yakınız» (402) buyurarak, kendi mutlak mevcûdiyyeetindeki ilâhî keyfiyete biz kullarının dikkatlerimizi çekmektedir.

---

401) Bu hâl, Hallac gibi, Yunus ve Niyazı Mısri gibilerin mübtelâ oldukları ilâhî aşk'ın tezahürü olan hâl'dir ki, bunlar hakkında ileride bilgi vardır.

402) Kâf sûresi âyet 1.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Vahdet-i vücûdu ilâhî vuslatın bir vasıtası olarak kabul edenlerin buna verdikleri mânâ hâl ehlinin idrâk seviyesine göre değişik ifadeler kazanmıştır.

Meselâ, Vahdet-i vücûd'un hakikatına inananlar, vücûd bilâ kayd-u şart Allah'tan ibarettir derken, bunun insan aklı ve duyu organlarımızla idrâk ettiğimiz eşyayı kasdetmediklerini de açıkça beyan ederler. Yani burada ulûhiyyet sırrına şekil isnâd etmek mânâsı anlaşılmamalıdır!

Nitekim Gelenbevî bu hususu şöyle izah eder :

«Hakikatte vücûd, mevcûdiyeti kendisîle kaim olan şeydir. Mecâzdan hakikat mertebesine yükselen kimseler (yani tasavvuf ve tarikat erbabı) Allah'tan başka gerçek mevcût bulunmadığını nazar tarikatîle değil, bedahat yolûle müşahede etmişlerdir. Buna göre mümkinat mevcuttur demek, vücûd olanlara kaimdir mânâsına gelmez. Bu söz mümkinatın vücûdunun, kendi zâtile kaim olan Allah Taâlâ'ya bir çeşit alâka ile intisabları demektir. Bu alâka Allah'ın «a'yân-ı sâbite»ye tecellisi anında meydana gelir. (403)

Kezâ Vahdet-i vücûd'un hakikatine kail olan sûfîlerce tevhid'in bir diğer mânâsı, Allah'tan başka her hangi bir var olan bilmemek, tanımamak ve kabul etmemektir. Bütün varlıkları O'nun varlığında yok bilip, gene O'nun varlığîle varolduklarını kabul etmektir. Bu ise, önce bilgi, sonra görüş, daha sonra da oluş (gönül hâli) ile gerçekleşecektir. Nitekim tarikattaki sülûk (mânevî yolculuk) bu bilgi, görüş ve oluş hâline erişebilmek için katedilmesi gereken mânevî, fakat son derece meşakkatli bir yoldur.

Tasavvuf ve tarikat ıstılâhında tevhid'in üç merhalesi vardır :

1. Tevhid-i Ef'âl,
2. Tevhid-i Sıfat,
3. Tevhid-i Zât.

Tevhid-i ef'âl : Her yapılan işi Allah için olarak kabul edip öyle yapmak, dolayısîle o işi oluş haline getirmektir.

Tevhid-i sıfat ise : Eşyaya ait bütün sıfatları Allah'ın sıfatları olarak bilmek ve bu bilgiyi görüş ve oluş haline getirmektir.

Tevhid-i zâte gelince; Her şeyin izafî bir varlığa sahip bulundu-

403) Ferid Kam, Vahdet-i Vücûd S. 104 vd.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

ğunu, gerçek varlığın ise kâinatta ancak mutlak şekilde hâkim bulunan Allah varlığı olduğunu, hakikî varlığın ise ancak kâinata mutlak şekilde hâkim bulunan Allah varlığı olduğunu, diğer bütün varlıkları ancak O'nun varlığında zuhur ettiğini bilmek ve bu bilgiyi oluşla gerçekleştirmektir. (404)

İslâm tasavvuf ve tarikat çevrelerindeki tevhid anlayışının bir diğer husûsiyeti de, onun dış kaynaklı inanç ve ideolojilerle münasebette bulunduğu zannıdır. Sözgelimi Hind, Yunan, Mısır, İran vb. leri gibi. Ancak bu konudaki iddia ve ihtimâller ıspatı mümkün olamayan bir takım zanlardan öteye geçememektedirler.

Şöyle ki : Yukarıki iddialardan birisi, hatta en kuvvetlisi islâm tasavvufunun Hind inanç sistemi ile münasebette oluşudur. Oysa ki bu düşünce son derece geçersizdir; çünkü Hindistan'daki «Veda» dininde tabiat deye bir şey mevcut değildir. Ona göre var olan ancak yaratıcı güç ve kudrettir.

Aynı bölgedeki «Sahniye» mezhebinde ise, yaratıcı olan ancak «Madde»dir. Maddeden ilk tecelli eden «çıkan» da «Akıl»dır. (405)

Kezâ eski Grek (Yunan) felsefesinde de eşya bölünmez bir bütün olarak düşünülmüştür. Fakat evrende daima bir oluş halinin hâkim bulunduğu kabul edilir. Nitekim Grek filozoflarından «Heraklaitos», **«İnsan bir nehirde iki kerre yıkanamaz»** demiştir. O'na göre kâinatın asıl özü ateştir. Bu öz, evreni ve ondaki her an akıp giden değişmeyi ve oluşu meydana getirmektedir. (406)

İskenderiye Medresesi de «Vahdet»in, «kesret»e (çokluk) meyli olduğunu, bu meylin aklı, aklın da ruhu meydana getirdiğini, dolayısîle bütün âlemin bu üç unsurun şekillere bürünerek görünüşünden ibaret olduğunu kabul etmiştir. (407)

Mısır ve Suriye'de, İskenderiye mektebinin tesirinde meydana gelen Yeni Eflâtuncular da «İde» nazariyesini kabul etmişlerdir. Bunlara göre insan, hakikatın sırrına ancak aşkla ulaşabilecektir.

Vahdet-i vücûd-un islâmdaki gerçek anlamını şöylece özetleyecek olursak deyebiliriz ki :

Kâinatta görünen ve görünmeyen, bilinen ve bilinmeyen yerde ve gökte ne varsa hepsini yaratan ancak «Allah»tır. Âlem ve ondaki

---

404) A. Gölpınarlı Tasavvuf S. 43. vd.
405) A. Gölpınarlı a.g.e. S. 44.
406) İ. Tunalı a.g.e. S. 37 (Valter Kranz'ın Antik Felsefesinden).
407) de Boer İslâm Felsefesi Tarihi (terc. Y. Kutluay) S. 10. vd.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

bütün varlıklar hep mahlûk (sonradan yaratılmışlar)dur. Allah kendi yarattığı eşyadan her hangi birisine benzemekten ve benzetilmekten münezzehtir. Esasen evrende varolan her şeyi yüce Allah, kendisini tanısınlar ve kendisine ibadet etsinler diye yaratmıştır. Nitekim bu konuda şöyle buyrulmuştur :

«Ben cinleri ve insanları ancak ve ancak ibadet etsinler diye yarattım.» (408)

İslâmdaki vahdet-i vücûd anlayışını şu şekilde formüle edenler de vardır :

a) Heme ûst : (Ne varsa O'dur)

b) Heme ez ûst : (Ne varsa O'ndadır.)

Bu iki ifadenin açık anlamı ise şudur: Kâinatta varlık nev'inden ne bulunursa hep O'nun kendisidir. Bu birinci görüştür. İkinci ifade ise: Kâinatta ne varsa hep ondandır, onun eseridir.

İşte asırlar boyu süregelen tasavvuf, tarikat ve çeşitli çevrelerdeki ihtilâf, hep bu şekildeki görüş ayrılığından kaynaklanagelmiştir.

Ehl-i sünnet âlimlerine göre yukarıdaki iki maddede özetlenen görüşün yorumu şöyledir :

Şayet bu görüşü müdafaa edenler Hz. Ali'nin yolunda bulunuyorlarsa, maksatları da, görünen bütün eşya hep, tek olan Allah'ın esma ve sıfatının tecellisinden ibaret olarak kabul ediliyorsa öyledir, doğrudur. Çünkü tek ve mutlak hâkim olan Allah'ın sonsuz kudreti her yaratılmışa ayrı ayrı tecelli etmiştir. Bu durumda biz eşyaya bakarak onun kudret ve yüceliğini temâşâ ederek vahdaniyyetini kavrarız. Çünkü bu düşünce Kur'an-ı Kerimdeki ilâhî işarete de uygundur. Nitekim buyrulur ki :

«Bütün eşya helâk (yok) olunca, ancak zât-ı hüdâ bakidir. Hüküm ve ferman onundur.» (409)

İşte bu görüş ve inançta olanlar her yerde ve her şeyde ilâhî tecelliyi kabul ediyorlar demektir. Nitekim **«Ene'l-Hakk»** deyen Hallâc, **«Leyse fî cubbetî sivallah»** deyen Bistâmî, Gel, gel ne olursan ol gene gel!.. deyen Mevlânâ daha niceleri hep bu anlayış içinde feryad edenleridirler.

Şayet «Cübbemin içinde Allah'tan başka bir şey yoktur» deyen

---

408) ez-Zâriyât sûresi âyet 56.

409) Rahman sûresi yet 2-26.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

sûfî, «Bana bak da Hakk'ın kudretini gör!» demek istiyorsa, doğru ve yerinde konuşmuştur. Çünkü varlıklar âleminde en mükemmel surette yatırılmış bulunan «insan» için Hakk'ın tecellisini görüp, O'nun kudretini düşünmekten daha tabiî ne olabilir?

Hallâc Mansur'un ölümüne sebep olarak gösterilen «Ene'l-Hakk» da böyledir. Şayet bu büyük velî'nin hayat tarz-ı sünnet-i seniyyeye uygun idîse, bu sözün de menfî şekilde yorumlanmasına lüzûm, hatta imkân da olmaması gerekirdi. Yani Hallac, demek istedi idîse: «Ben Hakk'ın aynasıyım, Allah beni ve benim cinsimden olan insan oğlunu yaratmakla kudretini kâinata tecelli ettirmiştir.!..» O halde mesele bu olmamalı idi. Çünkü bu ifadede şahıs mevzubahs değildir. Aslında burada fert değil, insan cinsi kastolunmuştur.

Ne var ki, buna rağmen Hallac feci şekilde ve akıl almaz işkencelere maruz bırakılarak öldürülmüştür! Şu halde bu olayda samimi bir inanç ve Allah sevgisinden, Allah muhabbetinden öte siyâsî, politik, şahıs ve zümre çıkarları gibi sebepler de akla gelebilir ki, şayet böyle bir ihtimâl söz konusu ise, meselenin halli ancak rûz-i mahşerdeki ilâhî mahkemeye kalmış demektir.

Esasen büyük mutasavvıf ve gönül sultanlarının bir çoğu, islâmın ruhunda esasta mevcut olan derin müsamahayı cömertçe değerlendirmek, onun câzibesinden insanlığı kısmetdâr etmek istemişlerdir ki, bu sayede belki de islâm bir takım kaprisli ve kör mutaassıp kimselerin inhisarında kalmaktan kurtulmuştur.

Nitekim Mevlânâ da, islâm dininin aslında zaten varolan bu gerçek müsamaha ve toleransı bütün açıklığîle cihana ilân ederken, her halde kendiliğinden bir ilâve düşünmüyordu! Çünkü O, en azından böyle bir davranışın yüce yaratanın ilâhî ferasetinin rencide olunmasına yol açacağını idrak edebilecek kudret ve seviyyede idi! İşte bütün bunlar hakkında en küçük bir şüpheye mahal bulunmamasına rağmen, Mevlânâ da ağır ithamlara maruz kalmıştır. (410)

Diğer taraftan Kur'an-ı Kerimde yüce Mevlâ :

«Allah'ın rahmetinden ümidinizi kesmeyiniz» (311) buyurarak bu konuda derin bir hoşgörülü müjde vermiştir. Mevlânâ :

---

410) Mevlânâ'nın söz konusu ithamlara sebep olan ifadesi şöyledir: «Sen gel, ne olursan ol yine gel. Kâfir, ateşperest, putperest, hasıl her ne mezhepten olursan ol yine gel. Zira bizim dergahımızda ümit kapısı kapalı değildir. Sen günahkâr da olsan, yüz kerre tevbeni bozmuş da olsan, ümitsizliğe düşme yine gel».

411) ez-Zümer âyet 53.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

«Ben yaşadığım müddetçe Kur'an-ı Kerimin bendesiyim ve onun emirlerine âmâdeyim. Ben Muhammed muhtar (seçkin)ın yolunun toprağıyım. Eğer benim sözlerimden bunun dışında bir söz nakleden olursa, hem sözden, hem de nakledenden eza duyarım» (412) demiştir.

Vahdet-i Vücûd fikrinin karşısında olanların görüşleri de özetle şöyledir :

— Eşyanın mümkün olan vücûdu, mümkin ve hâdis vücûdun müstakil bir vücûda sahip olduğu sözü, gizli şirk olarak vasıflandırılmıştır.

— Allah Taâlâ'nın kadim olan vücûdu hakkındaki mü'minlerin saf akidelerinin bir takım teşevvüşe sevkedilmesi fayda yerine zarar tevlid etmektedir.

— Hulûl ve ittihad, değil eşya ile zât-ı ulûhiyye, eşyanın kendi nevileri arasında bile muhaldir. Nitekim iki adamın bir tek adam olamıyacağı, iki ayrı cismin bir tek cisim olarak düşünülemeyeceği gibi.

Şu halde hâlik ile mahlûk, vâcib ile mümkin, fânî ile bâkî birbirlerinden tamamen farklıdırlar.

412) Mevlânâ'nın şeriat anlayışı ile tarikat anlayışı samimiyette birdir.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

B — VAHDET'İ VÜCÛD'UN ISPATI SADEDİNDE MUTASAVVIFLARIN DELİL VE MÜTÂLAALARI

Şeriat ve tarikat çevrelerinde, leyhde ve aleyhde ileri sürülen çeşitli fikir ve mütâlaalara rağmen, tasavvuf dünyasının pek-çok şöhretli siması, vahdet-i vücûd nazariyesinin meşrûiyyeti hakkındaki kanaatlarını muhafaza ve müdâfaa etmişlerdir; Meselâ :

a) Yunus Emre'de Vahdet-i vücûd :

Yediyüz yıldır Anadolu insanının kalbine muhabbet tahtını kurmuş ve orada yaşama mutluluğuna ermiş bulunan Yunus, vahdet-i vücûd hakkında teferrüata lüzum görmeden ve özden hareket ettiği inancındadır. Kendisine göre Allah, «Vücûd-i Mutlak»tır. Bunun böyle olduğuna iman yolu ile şahadet olunduktan sonradır ki, ancak hâdiseler âleminin nasıl vücûde geldiğini anlamağa çalışmak mümkün olabilecektir. Şöyle ki :

Zaman tahaddüs etmeden önce, Hakk Taâlâ «ceberût-i gaybiye» sinde yalnızca gizli ve mevcut idi. Bu sebeple kendisine bakıp görebilecek bir göz, huzurunda vecde gelecek bir gönül yoktu. İşte insan oğlunun hilkatı hakkındaki Hz. Davud'un süâline verilen cevap bunu gösterir : (413)

İnsan oğlu yaratılışı gereği, O'nun varlığını ve sonsuz kudretini düşünmek zorunda ve bunla yükümlü olması hasebîle, içinde bulun-

---

413) Hz. Davud'un, insanın yaratılışındaki sebep ve hikmeti anlamak için sorduğu süâle karşılık Cenab-ı Hakk: «Ben bidayette gizli bir hazine idim, bilinmekliğimi murad ettim, beni bilsinler diye de mahlûkatı yarattım.» buyurmuştur.

Muhyiddin İbnü'l-Arabi'ye göre Cenab-ı Hakk bu şekilde insanı yarattıktan sonra bir de kendisine irade-i cüziyye vermiştir ki, bu sayede de kendisini yaratanın emirleri istikametinde kullandığı bu cüz'i irade sayesinde yaratana karşı ubudiyyetini ispat edecektir. Şu kadar ki, beşer iradesi ilâhî iradeden ancak bir cüz' olduğundan, gücü ve tahammülü de sınırlıdır! Nitekim o, külliyatı hiç bir zaman idrak edemeyecek, fakat cüz'iyyatı idrâk edebilecektir. Zaten insana veriliş sebep ve hikmeti de budur. (M. Arabî Fusûs şerhi S. 15. vd.)

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

duğu bu hadiseler âlemine benzetilecek olursa, varlık unsurlarîle yokluk unsurlarından müteşekkil olduğu kolayca görülür. Böylece insandaki bu unsur vücûd-i mutlaka ulaşmağa ve O'nunla kaynaşmağa çalışır.

Lâkin vücûd-i mutlaktaki baka unsuruna karşılık insandaki adem (yokluk) buna mânidir. Bu yüzdendir ki, insan oğlunun en mühim görevi bu adem unsurundan sıyrılmağa çalışmaktır. İşte «Fenâ fillâh» mertebesi budur. Bu, biraz imkânsız gibi görünürse de, büsbütün de imkân dışı da değildir.

Yunus'a göre buna muvaffak olabilmek için nefse tam bir hâkimiyyet lâzımdır. Bunun hakikatını yaşayan kişi, baktığı her şeyde hüsnü mutlak'ı görür. Nitekim Yunus bunu şöyle dile getirir :

«Bana namaz kılmaz kılmaz deyen, ben kılarım namazımı,
Kilur isem, kılmaz isem ol hakk bilür niyazımı.
Hakk'tan artık kimse bilmez, kâfir müslüman kimdürür,
Ben kıluran namazımı Hakk geçirdîse nazımı.

Bu sözler Yunus'un, zahir ehli olup da bilgin geçinenlere cevabıdır.

Yunus aslında şeriat emirlerine tam mânâsîle bağlı ve saygılıdır. Ancak bazı hallerde bundan korktuğu için onun sıcaklığına daha fazla tahammül edemeyeceğini söyleyerek ilâhî bir câzibe ile şeriat sınırlarının dışına çıkıp, kendisine aşk mezhebinin din olduğunu, şeriat ehlinin ise o menzile ermeyeceğini, şeriat ahkâmının zahirî halleri dışında da dost mihrabına varılabileceğini, nitekim kendisinin vardığını itiraf eder.

Nitekim bu konudaki itirafı da şöyledir :

«Hakikat bir denizdir şeriat anın gemisi,
Çoklar gemiden çıkup denize dalmadılar.
Dört kitabı şerheden hakikatte âsîdir,
Zira tefsîr edip mânâsını bilmediler.

Yunus aslında zâhir ehli ile husumet içinde değildir; fakat kendilerîle münasebeti azdır; çünkü maksatları bir olmasına rağmen, rivayetleri muhteliftir. O'na göre zahir ehli sırf akıl yolu ile hakkı

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

bulmak ve O'na vasıl olmak iddiasındadırlar. Halbuki bu gidiş akıl kârı değildir Yunus'a göre! Çünkü akıl yolu tehlikeli ve karanlıktır. Kendisine göre ise bu iş, ancak vecd ve ilâhî aşk yolu ile mümkün olabilecektir.

Yunus aşk şarabını içtim içeli ne olduğumu bilmiyorum; sana ermek için kendi varlığımdan geçtim, artık bana görün diyerek haykırıyor. Böyle bir aşk meclisinin mahiyetini ise O, şu sözlerîle dile getiriyor :

«Bir sâkîden içtim şarap, arştan yüksek meyhanesi,
Ol sâkî'nin mestleri yüz cânlar ânın peymanesi.

.....
.....

Bunda daim yananların külli vücûdu nûr olur
Ol od bir Od'a benzemez hiç belürmez rennânesi

Bu meclisin mestlerinin ene'l-Hakk demeleri olur
Yüz Hallâc-Mansur gibi en kemdürür dîvânesi

Yunus bu cezbe sözlerin câhillere söyleme,
Bilmez misin câhillerin nice geçer zemânesi? (414)

Yunus'a göre aşk yolculuğu zordur; ancak bir kerre o yolla Hakk'a eriştikten sonra artık bütün müşkiller ortadan kalkacak, kubh (fenalıkla) adem (yokluk) vb. gibi şeylerin hepsi yok olup gidecek, böylece insan her tarafta, her şeyde Hakk'ı görecek ve her şeyin özünü vücûd-i mutlakta hazır bulacaktır.

Nitekim O, bu düşüncelerini ise şöyle dile getirir :

Mânâ bahrine daldık, vücûd seyrini kıldık
İki cihan serteser cümle vücûdda bulduk

Gece ile gündüzü gökte yedi yıldızı
Levh'te yazılan sözü cümle vücûdda bulduk

Mûsâ çıktığı Tûr'u gökte Beytü'l-Ma'mûru
İstafildeki sûr'u cümle vücûdda bulduk

Tevrat ile İncili Fürkan ile zebûr'u
Bunlardan hem beyanı cümle vücûdda bulduk

414) M. F. Köprülü T. Ed. İlk Mutasavvıflar S. 268.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Böylece Hakk'ı dışarıda arayanlara karşı Yunus'un: «Hakk cihanda doludur, kimler Hakk'ı bilmezse O'nu dışarda aramak beyhudedir» dedikten sonra Hakk'ı arayanlara en kestirme yolu aşağıdaki deyişlerîle gösterdiğini de görüyoruz :

«İstediğimi buldum âş(i)kâre cân içinde
Taşra isteyen kendin kendi pinhân içinde»

.....
.....

Bu tılısımı bağlayan, cümle dili söyleyen
Yere göğe sığmayan girmiş bir cân içinde.

Mevlânâ'da rastladığımız şu husus Yunus için de aynıdır. Derler ki, âşıkların hâlini zâhir ehli bilmez, dillerini anlamaz, âşıka esasen dünyada rahat yoktur. Sebebi: Anların kendi cinslerinden olmayan mahlûkat arasında, yani kendilerine ait olmayan bir âlemde yaşamaları büyük bir azabtır.»

Nitekim Yunus bu huzursuzluğunu şöyle ifade eder :

Ben bunda garip geldim ben bu ilden bezerem
Bu tutsaklık tuzağın demi geldi üzerem

Yetmiş iki millete suçum budur Hakk dedim
Kırkı nihayet durur ya ben niçin kızaram. (415)

Nihayet kendisinin yaratanla birleştiğine inanan Yunus, bu mevkideki yerini de şöyle dile getirir :

Hem batınem hem zâhirem hem evvelem hem âhirem
Hem ben Ol'um hem ol benem Ol kerim-i Subhan benem

Yoktur arada tercemân andagı iş bana beyan
Oldur bana verib lisan ol deniz ve umman benem

Bu yeri göğü yaratan bir arş ve kürsi deviren
Binbir ardı vardır Yunüs ol sahib-i Kur'an benem

İşte Anadolu'na, yaşadığı devrin olduğu kadar, asırlardır tasavvuf dünyasının ummanlarından, uçsuz bucaksız okyanuslarından biri olan Yunus bu kişidir.

415) M. F. Köprülü a.g.e S. 254-279.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

b) **Gazzâlî'de Vahdet-i vücûd :**

İlim, felsefe, mantık, ahlâk ve şeriat çevrelerinin de bir miheng (denge) unsuru olan Gazzâlî, hiç şüphesiz tasavvuf, tarikat ve şeriat çevreleri arasındaki bunca ihtilâflara da seyirci kalamazdı. Nitekim öyle oldu ve O da bu konuda izhar-ı rey eyledi.

Gazzâlî'nin bu konudaki görüşleri «Mişkâtü'l-Envâr» isimli eserinde yer almıştır. O şöyle buyurur :

«Mecâz basamağından hakikat mertebesine yükselen ârifler, Cenâb-ı Hakk'tan başka mevcut olmadığını, mâsivanın hakikatta yok olduğunu apaçık görmüşlerdir.» (416)

Görüldüğü gibi Gazzâlî, vahdet-i vücûd mevzuunda müsbet mütâlaada bulunmaktadır. Nitekim O'nun, hakikat mertebesine yükselen tasavvuf ve tarikat ehli bir ârif'in, bunu anlayabileceğini ifade etmesi, hakikatte vahdet-i vücûd'un mükâşefe yolûle anlaşılabileceği görüşünü te'yid etmektedir.

Keza Gazzâlî'ye göre her şey için iki vecih vardır, biri o şeyin zatına, diğeri ise hakikatına aittir. Her şey zâtî vechi yönünden ma'dum (yok), Hakk'ın vechi cihetinden mevcuttur. O halde Allah Taâlâ'nın vechinden başka mevcut yoktur. O'ndan başka ne varsa hepsi de ezelen ve bedenen ma'dumdur. Buna «Mutlak vücûd» denir.

Tasavvufta mutlak vücûdden kastolunan mânâ, akıl ve hislerle idrâk olunamaz. Çünkü Allah Taâlâ şekil ve sûretten münezzehtir. Ancak sûret ve şekillerle tecelli eden bir zât vardır ki, O hakikattır.

Vahdet-i vücûda kail olanlara göre keza, Hakk halktır, Halk ise Hakk'tır. Bu ifadeden kastolunan mânâ ise: Halk'ın beşerî taayyünleri ma'kul ve mahsûs olan sûret ve şekilleri olmasıdır.

İşte eşyaya nisbet edilen bu vücût, gerçek vacip olmayıp, O'nun esma ve sıfatının tecellilerinin çeşitli şekillerdeki görüntüleridir. Nitekim Allah Taâlâ'yı zâtı ile bilmemiz ve idrâk etmemiz mümkün değildir. O'nu ancak mahlûkatta görünen sıfatlarîle anlayabiliriz. Şu halde mevcut olan varlıklar tasavvuf ve tarikat ehline göre hakikat, yani vücût itibarile Hakk'ın aynı, taayyün itibarîle gayrıdır.

Bu anlayışa göre Hakk Taâlâ kemâl sıfatlarîle muttasıf, her türlü noksanlıklardan münezzehtir. Nitekim Kur'an-ı Kerimde de bizzat yüce Mevlâ bunu açıkça beyan buyurmuştur. Ezcümle :

---

416) F. Kam a.g.e. S. 103. vd.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

«İnsan ve hayvan uyur, fakat Allah Taâlâ'yı uyuklama ve uyku yakalamaz. O'nu ne bir uyuklama tutabilir, ne de bir uyku.» (417)

Bir başka âyet ise şu meâldedir :

«Sana gelen her iyilik Allah'tandır. Sana gelen her fenalık da kendindendir.» (418)

Vahdet'in ilâhî sırrı olan yüce Mevlâ, aynı zamanda güzeldir, iyi ve güzeli murad buyurur. Kulda zuhur eden bütün güzel hasletler Allah Taâlâ'ya, bütün kötülükler ise kendisine aittir.

Nitekim Cenab-ı Hakk şöyle buyurur :

«İçtiğiniz suya dikkat ettiniz mi? Onu bulutlardan yağdıran sizmisiniz, yoksa biz mi?.» (419)

Kezâ bir başka âyette :

«Andolsun sizi imtihan edeceğiz. Ta ki içinizden mücâhitleri, sabır ve sebat edenleri belirtelim.» (420)

Görüldüğü gibi yüce Mevlâ, vahdet'in ilâhî sırrı olan zât-i zülcelâli ile mahlûkatının bir parçası olan kulu arasındaki mahiyet farkına dikkat çekmektedir.

Muhyiddin İbnü'l-Arabî şöyle buyurur :

«Cenab-ı Hakk işin ne güzel olduğunu bilmekle beraber, kendi nefsini ilim cihetinde müstefîd kıldı. Halbuki Allah Taâlâ'nın kendi nefsi için nass ile bildirdiği bir ilmin inkârına imkân yoktur. Şu halde Allah, zevkî ilimle mutlak ilim arasını ayırmış oldu. Demek oluyor ki zevkî ilim ruhânî ve cismânî kuvvetlere bağlıdır. Nisbetler kendi zâtlarîle bilinirler. O, bütün nisbet, izafet ve sıfatlara sahip olan tek varlıktır. (421)

Netice olarak şunu deyebiliriz ki, tasavvuf ve tarikat ıstılahında vahdet'in sırrı asıl maksûd olan şunu ifade etmektedir: Cenab-ı Hakk, mahlûkattan sadır olan fiilleri kendisine nisbet etmiştir. Bunun sebebi bütün varlıkların, Hakk'ın vücûdu ile kaim ve O'nda zâhir olmasıdır. Kudret Allah'ındır. Allah'ın sıfatı olan kuvvet ve kudret O'nun zâtından ayrılmayacağı cihetle bu kudretin zâhir olduğu her yerde idrâk edemediğimiz ilâhî zât ile mevcuttur.

---

417) Bakara âyet 255.
418) en-Nisâ âyet 79.
419) el-Vakıa âyet 68.
420) Muhammed âyet 31.
421) M. Arabî Fususul-H. İkem S. 208. (Terc. N. Gençosman).

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Lâ mevcûde illâ hû...

«Eyle ıskat-ı izafet hüviyyet birdir
Nazar-ı ehl-i hakîkatte hakîket birdir

Vahdet âsârıdır eşyadaki reng-i kesret
Hak-şinasına göre vahdet-ü kesret birdir.

Sözün hülâsası : İnsan aklı Allah Taâlâ'yı zâtîle idrâkten âcizdir. Nitekim dinimizde bu düşünce yanlıştır. Doğru olan, Zât-ı zü'l-Celâli ancak ve ancak sıfat mertebesinde idrak etmeye gayret etmektir.

Ne var ki, böyle bir gayret şuursuz bir şekilde olursa neticenin alınması da kolay olmaz. Bu bir gönül işidir. Kalb gözünün gafletten arınmış olması lâzımdır. Aksi halde zâhiren görür olmanın gerçekte bir önemi yoktur.

Nitekim Niyazı Mısrî bu durumda olanlara şöyle seslenir :

«Zât-i Hakk'da mahrem-i irfan olan anlar bizi
İlm-i Sırda bahr-i bî pâyân olan anlar bizi

Bu fena gülzârına bülbül olanlar anlamaz
Vech-i bâki hüsnüne hayran olan anlar bizi

Dünyev-ü ukbâyı tâmir eylemekten geçmişiz
Her taraftan yıkılup viran olan anlar bizi

Biz şol abdaluz bıraktık eynimizden şalımız
Varlığından soyunup üryan olan anlar bizi

Zâhidâ âyık yürürken anlamazsın sen bizi
Cür'a-i sâfi içüp mestan olan anlar bizi

Kahr-ı lutfu şey-i vahid bilmeyen çeker azab
Ol azabdan kurtulup sultan olan anlar bizi

Ârifin her bir sözünü tutmağa insan gerek
Bu cihanda sanmanız hayvan olan anlar bizi

Ey Niyazı katramız deryaya saldık biz bu gün
Katra nice anlasın umman olan anlar bizi

Halkı koyup lâ mekân şehrinde menzil tûtalı
Mısrîyâ şol canlara cânân olan anlar bizi.»

(N. Mısrî)

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

c) Vahdet-i Vücûd'dan Yaşanmış Örnekler :

Tasavvufta prensip, «Kal» işi olmayıp «Hâl» işi olduğu çeşitli vesilelerle ifade olunmuştur. Bu deyimin en güzel örneğini vahdet-i vücûd nazariyesinin yaşanmış örneklerinde görüyoruz.

Şimdi bunlardan bir-kaç örnek görelim :

Hallac Mansur :

Asıl adı Huseyin bin Mansur el-Hallâc el-Beyzâvî, künyesi ise Ebu'l-Mugis» olan bu zât, tasavvufu hâl işi olarak yaşamış, fakat inancının mükâfatını hayatîle ödemiş! olarak, asırlar boyu efsâneleşmiş sîması ile dillere destan, gönüllere ise ferman olmuştur.

H. 224/857 tarihinde İran'ın Beyza kasabasında dünyaya gelmiş bulunan Hallac, mecûsî bir aileye mensuptur. Küçük yaşta Kur'an-ı Kerimi öğrenen Hallac Mansur, aynı zamanda devrinin en ma'ruf sûfileri ile görüştü, özellikle meşhur sûfî et-Tusterî'nin iki yıl hizmetinde bulunduğu sırada kendisinden feyz aldı.

Bilâhare Cüneyd Bağdâdî, Osman el-Mekkî, Ebû'l-Huseyn en-Nûrî gibi gönül ehli zevatın da sohbetlerinde bulundu.

Çeşitli seyahatlar da yapan Hallac Mansur, Mekke'ye de giderek burada uzun bir inzivaya girdi.

Daha gençliğinde kendisine has fikirlerîle dikkati çeken Hallac Mansur, çevresindeki kişiler tarafından zaman zaman eleştiriliyordu. Nitekim Hindistan'a gittiği bir sırada, oradaki faaliyetlerinden dolayı tahkikat mevzuu oldu ve H. 297 tarihinde Isfahatlı Davud ez-Zâhirî'nin bir fetvası üzerine hapsedildi.

Bir müddet sonra tahliye olundu ise de tekrar tevkif olunarak Bağdad'a getirilen Hallac, burada sekiz yıl zındanda kaldı. (422)

Bir ara zındandan çıkarıldı ise de, bir defasında Halifenin de hazır bulunduğu bir mecliste sarfettiği bir söz üzerine zamanın kadısı Ebû Amr tarafından idamına fetva verilen Hallac, Halife tarafından

---

422) Rivayete göre kırbaç altında bir müddet işkence edildikten sonra el ve ayaklarının, daha sonra da başının kesilmesi suretile Dicle nehrine atılması emrolunmuştur. Mahşeri bir kalabalık karşısında yapılan işkenceden sonra başı bir ağaca çakılarak Bağdad köprüsüne dikilmiştir. Bu arada Hallac taraftarlarınca O, öldürülmemiş, yerine yanlışlıkla başkası öldürülmüştür. (Nefehat Ter. S. 200 vd. Lâmi Çelebi).

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

tasdik edilen fetva ile, bilhassa vezir Hâmid bin Abbas tarafından da ısrarla teklif olunan plân gereğince feci şekilde işkence edilerek idam olundu. (423)

Hallac Mansur'un bu şekilde bir idama mahkûm oluşunun sebebi çeşitli şekillerde tartışma konusu olmuştur. Bunun için gösterilen asıl sebep, sırrı ifşa etmesidir. Nitekim O, «Ene'l-Hakk» demişti. Her ne kadar «Ene'l-Hakk» sözü te'vile imkân veriyorsa da, insanlar tarafından değişik şekillerde anlaşılarak fitneye sebebiyet verebileceği düşünülmüş olma ihtimali kuvvetlidir.

Hayatı hakkında malûmat veren kaynaklara göre devrin ulemâsı oldum olası Hallac'ın aleyhindedir. Buna mukabil onun masum olduğuna kail olanlar da vardır. Nitekim Mevlânâ Cami, Mevlânâ Celâleddin Rûmî Hallac'ın idamını tasvib etmezler.

Hallac Mansur idama mahkûm olduğu zaman üzüntü duymamış, hatta kendisini idama mahkûm edenlerin mazur olduklarını, bu hareketlerinden dolayı Hakk katında ecir kazanacaklarını çeşitli konuşmalarında ifade etmiştir.

İbrahim b. Halvânî, Hallac hakkında şunları söyler :

«Bir gün yatsı ile akşam arasında Hallac'a uğradım. Namaz kılıyordu. Evin bir köşesine çekildim. O benim geldiğimi hissetmemişti. İlk rek'atte bakara, ikinci rek'atte Âl-i İmrân sûrelerini okudu. Selâm verdikten sonra secdeye kapandı ve benim eşitmediğim bir takım şeyler söyledi. Duaya başladığı zaman sesini yükseltti. Sanki, o, kendinden koparılmıştı. Şöyle niyaz etti :

— Ey büyük Allahım! ve ey «Onu ne bir uyuklama tutabilir, ne de bir uyku.» Beni tekrar eski halime döndür. Ki, kulların benim yüzümden fitneye düşmesinler. Ey O ben ve ben O! Benliğim ve hüviyyetin arasında bir hades ve kıdem farkı vardır.

Sonra başını kaldırdı, beni görünce gülümsedi ve dedi :

— Ey Ebû İshak! Görmüyor musun, Rabbim kıdemini hadesim O'nun kıdeminde yok oluncaya kadar hadesime kıdemini koydu. Bende kadîm sıfatından başka mütecelli bir sıfat yoktur. Benim nutkum ise bu sıfattır. (O sırada konuşan ben değilim) Bütün insanlar hâdistir, hâdisten bahseder; sonra da ben kıdemden bahsettiğim zaman, beni inkâr eder, küfrüme kail olurlar. Bu yüzden de beni öl-

---

423) Nefehat Terc. S. 201.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

dürmek isterler. Mazur olduklarından hakkımda yapmak istedikleri her şeyden ecir kazanırlar.» (424)

İbrahim b. Fâtik, bir defasında Hallac'ı ziyarete gittiğinde kendisine şu nasîhatta bulunduğunu rivayet eder :

«Ey oğlum! Bazı insanlar benim küfrüme inanıyorlar, bazıları da velâyetime kail oluyorlar. Küfrümü ilân edenler, velî olduğumu söyleyenlerden Allah'a ve bana göre daha sevimlidirler!»

Niçin böyle söylüyorsun? dediğimde O :

— Velî olduğuma inananlar, bana olan hüsn-ü zanlarından dolayıdır. Küfrümü kail olanlar ise, dinlerine olan bağlılıkları sebebîledir. Dinine bağlanan kimse ise, sadece hüsn-i zan besleyenden Allah katında daha sevimlidir cevabını verdi. (425)

Hallac'ın idam edilmeden önce söylediği sözlere dair diğer bir rivayet de şöyledir :

«Senin kulların sana olan yakınlıklarından ve dinlerine karşı bağlılıklarından beni öldürmek için toplandılar. Onları affet! Çünki sen bana gösterdiğin sırları onlara da göstermiş olsaydın, hakkımda böyle düşünmeyeceklerdi. Şayet onlardan gizlediğin şeyleri benden de gizlemiş olsaydın, böyle sözler söylemezdim.» (426)

Hallac idam sehpasına yaklaştığı zaman orada asılı duran ipi ve çiviyi görünce, gözlerinden yaşlar gelinceye kadar güldü. O sırada kalabalık arasında «Şiblî'yi gördü ve O'na :

— Ey Ebûbekr! Yanında seccâden var mı? diye sordu.

Şiblî :

— Evet deyince, yaymasını rica etti ve iki rek'at namaz kıldı. O sırada yanına çok yakın bulunan İbrahim bin Fatik hadiseyi şöyle nakleder :

İlk rek'atta: «Andolsun ki sizi biraz korku, biraz açlık, biraz da mallardan ve mahsullerden yana eksitmeyle imtihan edeceğiz. Ey peygamberim! Sabredenlere mücadele.» (427)

İkinci rek'atta ise şu âyeti okudu :

«Her can ölümü tadacaktır. Sizi bir imtihan olarak hayır ile de, şer ile de deniyoruz. En son yalnız bize döndürüleceksiniz.» (428)

---

424) Louis Masinyon, Kitabu Ahbari'l-Hallâc, Paris 1936, S. 7-8.
425) Mansinyon a.g.e. S. 14-15.
426) Mansinyon a.g.e. 7-8.
427) Bakara sûresi âyet 115.
428) Enbiya sûresi âyet 35.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Selâm verdikten sonra söylediği bazı sözleri aklımda tutamadım. Hatırımda tutabildiklerim şunlardır :

— Ey Allah'ım! Sen her cihette mütecellîsin. Senin bilinmen benimledir, fakat benim varlığım sendedir. Benim varlığımın seninle mümkün olması, senin kıyamının benimle caiz olmasına aykırıdır. Benim seninle olan kıyamım nâsut âlemindendir. İşte benim insanlığım, senin Allahlığında ittihad olmaksızın yok olmuştur. Senin ulûhiyyetin, benim insanlığımı temas etmeksizin kaplamıştır. Senin kadim olduğuna delil, benim sonradan olmamdır. Benim hudûsumun delili, senin kıdem elbisen altındadır. (429)

İşte Hallac Mansur bu kişidir. İçinde bulunduğu «Hâl» sırrını, ondan bihâber olan «Kâl» ehline bu şartlar altında nasıl anlatabilirdi? Nitekim anlatamadı. Anlatamadı amma müteessir de değildi, çünkü etrafındakiler kendisine bil'akis iyilik yapıyorlardı. O'nun asıl maksadı bir an önce vuslata nâil olmak iken üzülmek de nesine idi?..

Cenab-ı Mevlâ şefaatine nâil buyursun.

Büyük İslâm mutasavvıf ve filozofu, «Ekberiyye» tarikatının kurucusu Muhyiddin İbnü'l-Arabî (K.s.) (560/1165 - 638/1243)

«Câhil olduğunu bilen bir defa câhil, Bilmeyen iki defa câhildir.»

Muhyiddin İbnü'l-Arabî : (k.s.)

Muhyiddin İbnü'l-Arabî tasavvuf ve tarikatlar dünyasının ol-

429) Mansinyon a.g.e. S. 7-8.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

duğu kadar felsefe dünyasının da tanınmış simalarındandır. O'nun en çok dikkati çeken tarafı, sözleri'nin mecâzî oluşu, bu yüzden de, ifadelerinden kasbettiği hakikî mânâ'nın çoğu zaman anlaşılamamış, ya da yanlış anlaşılmış olması sebebîle bir takım ihtilâf ve itham-lara maruz kalışıdır.

M. Arabî :

İspanya'daki Endülüs Emevî Saltanatının Muvahhitler iktidarı döneminde ve Sultan «Ebû Yûsûf Ya'kub» devrinde H.560/1165 tarihinde Mürsiye şehrinde dünyaya gelmiştir.

Son derece zekî ve kabiliyetli bir genç olan İbnü'l-Arabî, devrinin bütün ilim, fikir ve tasavvuf erbabı ile görüşmüş, özellikle İbn Rüşd ile yaptığı görüşme esnasında, bu ünlü islâm filozofunun büyük takdirine mazhar olmuştur.

Bu arada İşbiliyye de Fatıma isimli yaşlı bir kadına uzun yıllar hizmet eden İbnü'l-Arabî, kendini tamamen tasavvufa vermiş bulunan bu ihtiyar kadının dünya hayatına kıymet vermeyerek basit bir kulübede ömrünü ikmâl etmeyi tercih edişi kendisinin dikkatini çekmiş, O'na hizmet ederek hayır duasını almıştır.

Uzun seyahatlara da çıkmış bulunan İbnü'l-Arabî Mekke'ye de giderek Hacc ferîzasını da ikmâl etmiş, Medine, Musul, Bağdad, Halep şehirlerini de ziyaret ettikten sonra Anadolu'ya geçmiş, Konya ve Malatya'yı da ziyaret etmiştir. (430)

Ömrünün sonlarına doğru Şam'a yaptığı bir ziyaret sırasında 22-Rebiü'l-Evvel-638 tarihinde burada vefat etmiştir. Kabr-i şerifi Şehir merkezinin kenarında Kasyon Dağı eteklerinde Şam şehrinin hâkim bir noktasında olup, büyük Osmanlı Hükümdarı Yavuz Sultan Selim tarafından şöhretîle mütenasib bir şekilde yaptırılmış bulunan ravzası dünyanın dört bucağından ziyaret için gelen onbinlerce aşıkı tarafından günün her saatinde dolup taşmaktadır.

---

430) Anadoluda bulunduğu sırada Selçuklu Sultanı Kılıç Arslan'ın büyük iltifatını görmüş bulunan İbnü'l-Arabî, Kılıç Arslan'ın arzusu üzerine Malatya Emiri Yusuf'un dul kalan karısı ile evlendiği rivayetleri de varsa da bu husus ihtilâflıdır. (Tahsîlat için Bk. Dr. Hasan Küçük, Mukayeseli İslâm ve Batı Felsefelerinde Sistematik Problemler S. 70. vd.)

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Muhyiddin İbnü'l-Arabî'nin sözlerindeki mecâza işaret etmiştik. Efsâneleşmiş hayatı, bir insan ömrüne müyesser olabilecek nâdir ve bereketli bir eserler manzûmesidir. Daha hayatında iken gönüllerini fethettiği onbinlerce dostu ve ihvanı ile başlıbaşına bir ekol olan İbnü'l-Arabî, ayrıca **«Şeyhül-Ekber»** lakabîle de anılır ki, bu sebeple bilâhare fikirleri etrafında geliştirilen sisteme dostları ve talebeleri tarafından **«Ekberiyye Tarikatı»** adı verilmiştir.

Eserlerinin sayısı da, düşüncelerinin mahiyeti gibi ihtilâf mevzuu olmuştur. Nitekim dostları tarafından tasnif olunduğu söylenen fihristinde yer alan kitaplarının sayısı 250'nin üstündedir. (431)

Bununla beraber en önemli eserleri olup, günümüzde de bütün ilim ve fikir çevrelerinin âşinâsı bulunduğu :

— Dört cildlik «Fütûhât-ı Mekkiye»si,

— Yirmi cildlik «Tefsîr-i Kebîr-i»

— Başlıbaşına bir varlık olan «Fusûsü'l-Hikem»i ile İbnü'l-Arabî, efsâneleşmiş şahsiyeti ile gönüllerde muhabbet tahtını kurmuş bir gönül sultanıdır.

Fikrî şahsiyeti ve vahdet-i vücûd anlayışı :

Bu araştırmada İbnü'l-Arabî'nin bütün husûsiyetlerini etüd ediyor değiliz şüphesiz! Ancak O'nun, bu bölümde tetkik mevzuumuz olan «Vahdet-i vücûd» nazariyesi açısından ilgi çeken fikirleri ile, bilhassa fikirleri etrafında geliştirilen tenkitlerden bir-kaç örnek vermek istiyoruz.

Şöyle ki: Düşünce ufuklarının genişliği ve ifade uslûbündeki derûnî ve mecâzîlik, O'nu bazen kendi kendisîlê çelişkiye düşürür gibi görünürse de, aslında bu yanlıştır.

Nitekim yukarıda işaret olunan belli-başlı eserleri —ki, bunlar el'an elimizdedir— O'nun sisteminin esasını belirleyip, fikrî şahsiyetini tayin etmeğe yeterlidirler. Özellikle «Fusûsu'l-Hikem», «İbnü'l-Arabî'nin fikrî karakterinin berrak bir aynasıdır! Şu halde eleştiriden önce bir defa bu eserin iyice anlaşılması, bu arada hiss-i peşin hükümlerden şiddetle kaçınılması gerekmektedir.

---

431) Mevlânâ Câmi'nin rivayetine göre İbnü'l-Arabî'nin eserlerinin sayısının 500 kadar olduğu da söylenmiştir. Fakat bunların mevcûdiyeti bilinememektedir. (Nefehat terc. S. 622).

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Ne var ki muarızları zaman zaman kendisini tedirgin etmekten geri durmamışlardır. (432) Bir defa kendisi vahdet-i vücûd'un öncülerinden sayılır. Ama bu, İbnü'l-Arabî için bir kusur değil, aksine bir iftihar vesilesidir. İbnü'l-Arabî'ye göre insan'ın şerefi ilimledir. İlim ise rahmanî bir sıfattır. Bu sıfat, ancak menbe'ından öğrenilen ilim sayesinde iktisab olunur. Bu ise vahdet'in sırrına ermek sûretîle mümkün olan ilimdir. (433)

Şu kadar ki, devrin ilim adamı geçinenleri de kendisini ve ilimden kasdettiği hakikî mânâyı bir türlü anlamamışlar, ya da anlamak istememişlerdir ki, bu yüzden de zaten kıymet vermediği hayat kendisine büsbütün zından edilmiştir.

Özellikle şeriat âlimleri sıfatını taşıyanlar, mevcut eserlerinden bir kısmında ileri sürdüğü fikirlerinden dolayı kendisini eleştirmişler, fikirlerine reddiyeler yazmışlar, esasen maksat ve gâyeleri, dinî bir hakikatı ortaya çıkarmak olmayıp, aksine islâmdaki huzûr ve sükûnu bozmak olan bu kişiler, itham çemberini daha da genişleterek Hallac Mansur'dan Bayezid-i Bistâmî'ye, Mevlâ'dan Meuhyiddin İbnü'l-Arabî'ye, Fârâbî'den İbn Sina ve İbn Rüşd'e, hatta Gazzâlî'ye ve İbn Haldun'a kadar uzatılan bu fitne silâhını ellerinde bulunduranlar çok iyi teşhis olunmalıdırlar!..

Nitekim basiretle tetkik olunduklarında görülecektir ki, gerçekten bu zümre'nin ekserisi, bilhassa önde gelenleri, kökü Yahudiliğe dayanan doktrinleri islâma sokmağa çalışan, böylece de samimî müslümanların akidelerini bozmak sûretîle onları yollarından sapıtmak gayreti içerisinde bulunan Yahudi asıllı dönmeler, ya da bunların mukallitleridir! (434)

---

432) Nitekim Kanûnî devrinde İbnü'l-Arabi'nin fikirleri etrafında bir takım münakaşalar başlatılmış olup, bundan huzursuz olan Kanûnî, devrin ünlü âlimi «Şeyhü'l-İslâm» İbn Kemâl'e rica ederek, İbnü'l-Arabi'nin eserlerinin ciddî bir şekilde tetkikini, fikirlerinde şer-i şerife muğayır hususlar bulunup bulunmadığının tespitini, varsa bunun halka ilânını, yoksa bu tür çekişlemelere mutlak bir son verilmesini, aksi halde bu tür gereksiz münakaşalara sebebiyet verenlerin şiddetle cezalandırılacağını bildirmiş, neticede yapılan inceleme sonunda, her hangi bir mahzur bulunmadığı bir fermanla ilân olunmuştur.

433) Bu konudaki tafsilât için Bk. Dr. H. Küçük a.g.e. S. 70. vd.

434) İslâm akidesinde ve tasavvuf ıstılâhında bir velinin sözü üzerinde ulu orta yorum yapılmamalıdır; çünkü o, normal insanlardan farklı istiğrâk halinde bulunmuş olabilir. Bu bakımdan da ifadesinde kullandığı söz mânâ'nın hakikisi mi, yoksa mecâzisi mi bilinemeyebilir! Nitekim Mev-

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Bunlar, islâm ruhunun, kültür ve medeniyetinin yetiştirdiği büyük mutasavvıf ve ilim erbabını kötüleyip, onları halkın gözünden ve gönlünden uzaklaştırmak için akıl almaz oyunlara başvurmuşlardır. Ne var ki, özellikle Türklerin islâmdan aldıkları mânevî güçle kaynaşan tasavvuf ve tarikat ruhu, şeriat hükümlerîle öylesine bütünleşmişti ki, girişilen bütün iftira kampanyaları neticesiz kalmış, dolayısîle iftira bulutlarının arasından sıyrılarak gönül ufuklarından parlayan tasavvuf zıyası, asırlardır hasret çeken gönüllere ferahlık vermekte devam etmektedir. Gene bir Mevlânâ, gene bir Yunus, gene bir Hacı Bayram Velî, gene bir İbnü'l-Arabî, gene bir Farâbî, gene bir İbn Sinâ, gene bir Gazzâlî vardır, varolmakta ve gönüllerdeki muhabbetleri sıcaklık ve tazeliklerini muhafaza etmekte devam etmektedirler.

imdi İbnü'l-Arabî'nin fikirlerinden ve ona yapılan itirazlardan ve bu itirazların ne nisbette mesnetten uzak oluşlarından bir-kaç örnek görelim :

İbnü'l-Arabî'ye yapılan itirazların bir kısmı «Fusûsu'l-Hikem» de, bir kısmı «Fütûhat'ı Mekkiye»de, bunların dışında muhtelif risâlelerinde yer almış bulunan sözlerine de yöneltilenleri vardır.

Söz gelimi İbnü'l-Arabî, «Fass-ı âdem»de şöyle bir ifade kullanmıştır: «... şu halde o ezelî olan insan (şeklîle) hâdis, zuhur ve neş'eti bakımından ebedî ve dâimdir». (435)

Şimdi bu itiraza verilebilecek cevabı görelim :

«İbnü'l-Arabî gûya demiştir ki, hem ezelî ve ebedî, hem de hâdistir. Oysa ki, bir şeyin hem hâdis, hem de ezelî olması mümkün değildir. Bu kadar bâriz ve basit bir kazıyye'yi her halde İbnü'l-Arabî gibi bir kişinin kavramamış olması düşünülemez! Şu halde söz konusu cümleden anlaşılan mânâ'nın, âlemin bir itibare göre hâdis, diğer bir itibare göre ise ezlî olması gerektiğidir. (Feyz-i mukaddes ve feyz-i akdes).

Sözden kastolunan mânâ zahire göre mi, yoksa kaili (söyleyeni) nin muradına ve maksadına göre mi olması gerektiği önceden tayin olunduktan sonra te'vile gidilmelidir.

Kaldı ki İbnü'l-Arabî, âlemin hâdis olduğunu bir çok sözlerin-

---

lânâ Cami'ye göre İbnü'l-Arabi'nin en çok eleştiri konusu olan sözleri «Fusûll-Hikem»dedir ki, bu eserdeki Hazretin sözleri genellikle mecâzi türdendir! (Bk. Mevlânâ Cami'den iktibasen Nefehât terc. S. 623 vd.)

435) Fusûs'l-Hikem terc. M. N. Gençosman S. 20.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

de, özellikle «Fütûhat-ı Mekkiye» isimli meşhur eserinde çeşitli vesilelerle ele aldığı bahislerde defaatle zikretmiştir.

Meselâ: O, «Allah ile O'nun yarattığı şeyler arasında münâsebet yoktur. Âlemin hakikatına baktığın zaman, o bir a'razdır. Hakk'ın: «O'nun vechinden başka herşey yok olucudur» (Rahmân 27.) âyeti kerimesi buna delildir» diyerek, en ufak bir tereddüde mahal kalmayacak bir açıklıkta meseleyi vaz'eder.

Kezâ âlemin a'raz olduğunu da ifade eden İbnü'l-Arabî'nin, kendi kendini nakzederek tekrar onun kadim olduğunu söylemesi mantîken de mümkün değildir. O'na göre insan, sadece a'yan-ı sâbitesi, yani Hakk'ın ilminde olan sûreti cihetinden ezelîdir. Zira «Feyz-i Akdes) denen bu ilim kadîmdir.

Gene «Fass-ı Âdem»de İbnü'l-Arabî şöyle der :

«... Biz O'nu gördüğümüz zaman kendi nefsimizi görür, kendimizi gördüğümüzde de O, kendi nefsini görür.» (436) Aliyyü'l-Karî bu sözün inkâr mânâsı taşıdığını iddia eder. Kendisine göre, insanın zât ve sıfatı ancak hulûl ve ittihad ve vücûdiyye mezhebin (panteizm) de Allah Taâlâ'nın aynı ve sıfatıdır. (437)

Ne var ki, Şeyhu'l-Ekber'in bu sözü de diğerleri gibi yanlış yorumlanmıştır. Nitekim bu sözden maksat ise: Hakk Taâlâ ilâhî isimlerinin sûretlerîle bize göründüğünden, biz kendimizi O'nun bizde zâhir olan sıfatları üzere biliriz. Sözgelimi: Hayat, ilim, irade, kudret, semi', basar, kelâm gibi kendimize nisbet ettiğimiz sıfatları O'na nisbet ederiz. Daha açık bir deyimle, bizde zâhir olan ilâhî sıfatlarla, bizim sıfatlanmamız sebebîle, biz o sıfatlarla Hakk-ı vasıflandırıp, kendimize nisbet ettiğimizi, O'na nisbet ederiz, demektir. Şu kadar ki bu sıfatlar, beşer için fânî, zât-ı züll-Celâl için kadimdir. (438)

Vahdet-i vücûd nazariyesi açısından İbnü'l-Arabînin kayda değer sözlerinden bir diğeri ise şöyledir :

İbnü'l-Arabî Fütûhat-ı Mekkiye'de şu ifadeyi kullanmıştır: «Eşyayı icad edeni tesbih ederim, O eşyanın aynıdır.»

O'nun bu sözüne yapılan itiraz ise şöyledir: Bu cümle apaçık inkârdır. Çünkü icat edilmiş olmak, hâdis olmaktır ki, bu durum kadim

---

436) İbnü'l-Arabî a.g.e. S. 24.

437) Fennî İsmâil Luğatçe-i Felsefe S. 173-174.

438) Fennî İsmâil Luğatçe-i Felsefe S. 174.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

sıfatına aykırıdır. Kezâ vâcibü'l-Vücûd, zuhur mertebesinde de eşyanın aynı olamaz. (439)

Tabiî bu itiraz da üzerinde durulmağa değer cinsten olanlardan bir diğeridir. Nitekim itirazın yersizliği konusunda serdedilen mütâlâa ise şöyledir :

«Allah Taâlâ zât ve hakikatı yönünden eşyanın aynıdır demek, O'nun eşya ile aynılığı mânâsına gelmez. Esma ve sıfatlarının hükümlerîle, onlarda görülen ve tecelli eden vücût cihetîle aynıdır demektir. Nitekim tasavvuf ıstılahında, taayyün edici olan şey başka, taayyün etmiş olan şey gene başkadır. Allah Taâlâ her şeyin batınıdır. Görünen şeyler her an yok olup O'na dönmektedir. Bâkî ve kadîm olan yalnız Allah'ın vücûdudur. Allah Kadîm ve eşya hâdîstir. Kadîm ve vâcib olan bu vücûd, mecâzen eşyaya nisbet edildiği zaman ona hâdis ve vâcib olan bu vücûd, mecâzen eşyaya nisbet edildiği zaman ona hâdis ve mümkin denir. Hakk Taâlâ vücûd itibarîle, isim ve sıfatlarının zuhûru yönünden yarattığı şeylerin aynı, hudûs, imkân ve noksan sıfatlarla muttasıf olma yönünden mahlûkatın gayrıdır. (440)

İbnü'l-Arabî şöyle der :

«Hakikat erbabı katında Allah Taâlâ'yı tenzih, O'nu tahdid ve kayıtlamaktır. Hakkı tenzih eden kimse ya câhildir, ya edebi noksandır. Çünkü Allah Taâlâ'nın yarattığı varlıkların her birinde zuhûru vardır. O, her mefhumda zâhir, her anlayıştan bâtındır. Ancak âlem Hakk'ın sıfatlarının mahalli olması sebebîle sûreti ve O'nun nûrudur... O halde Cenab-ı Hakk-ı bilen, O'nun vasfında teşbih ile tenzih arasını birleştiren kimsedir.» (441)

Dikkat ve basîretle üzerinde birazcık düşünülecek olursa, İbnü'l-Arabî'nin buradaki sözleri, vahdâniyet-i ilâhî'nin, ehl-i sünnet akidesi istikametinde en bâriz bir şekilde terennüm ve tasavvurundan başka mânâ taşımamaktadır.

O'nun yaratılış hakkındaki görüşleri :

Muhyiddin İbnü'l-Arabî'ye göre, ezelde varolan hakikî mevcûd ancak Allah Taâlâ'dır. Eşya âlemi ise, O mutlak vücûdun çeşitli şe-

---

439) İsmail Fenni a.g.e. S. 185.
440) İsmail Fenni a.g.e. S. 187
441) İbnü'l-Arabî Fusûsu'l-Hikem S. 42.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

killerdeki tecellisinden ibarettir. Hilkat, mutlak vücûdun lâ taayyün mertebesinden taayyün mertebesine geçmesinden, daha açıkçası esmâ ve sıfatın şühûd sahasında tecellisinden ibarettir.

İbnü'l-Arabî'ye göre, zât-i zü'l-Celâl eşya'nın aynı olarak düşünülemez! Nitekim O, bu konuda şöyle der :

«... O, zuhur itibarîle eşyanın aynıdır. Fakat Allah Taâlâ, eşyanın zâtları cihetinden onlarla aynı değildir. Allah Allah (C.C.)tır, eşya da eşyadır.» (442)

İbnü'l-Arabî'ye göre eşya, «Adem»den hareketle «Şuhûd» sahasına çıkmıştır. O'na göre âlemin her cihetle sabit bulunduğu yokluktan varlığa hareketi, hem Hakk yönünden, hem de kendi tarafından gösterilen bir sevgi kımıldanışından ibarettir. Zira, kemâl, kendi zâtında sevilen bir vasıftır. (443)

İbnü'l-Arabî'ye göre vücûd, ma'kul bir hareketin eseri olup, yokluktan varlığa intikal etmiştir. Böyle bir vücûd, yokluktan varlığa erdirilişinin şükrünü edâ etmelidir. Bu mânâda şükr'ün en halisı «Namaz»dır.

İbnü'l-Arabî'de namazın mahiyeti :

Namazda :	Kıyam	= Düz harekettir.
	Rükû	= Ufkî harekettir.
	Sücûd	= Tersine harekettir.

Hareket halinde bulunan eşya da birbirlerinden farklılıklar mevcuddur. Meselâ: İnsanın hareketi düz (müstekîm), hayvanın hareketi = Ufkî, nebatın hareketi = Tersinedir. Cemâdât'a gelince, bunun kendikendine hareketi yoktur. O halde cemâdât (taş, toprak vs.) yer değiştirirken başka bir tesire muhtaçtır. (444)

Bununla beraber İbnü'l-Arabî'ye göre cemadat da «Hayy» isminin mazharıdır. Bu bakımdandır ki, onlar da ilâhî irade ile seyirlerine devam etmektedirler. Hazretin bu fikirleri çağımız «Atom» teorisi yönünden düşünüldüğünde daha da iyi anlaşılabilecektir. Nitekim aynı fikir günümüzden yirmibeş asır önceleri Demokritos, Epiküros vb. gibi Grek asıllı filozoflar tarafından ileri sürülmüş, fakat

---

442) İbnü'l-Arabî Fusûs S. 227.
443) İbnü'l-Arabî a.g.e. S. 227.
444) İbnü'l-Arabî a.g.e. S. 254.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

insanlık bu fikirlere o gün için itibar etmemişti. Oysa ki, günümüzde, esîr adı verilen yer ile gök arasındaki boşlukta, «atom» adı verilen sayısız cisimciklerin bulunduğu, bunlardan bir kısmının artı(+), bir kısmının ise(—) elektron yüklü olup, birbirlerini devamlı çekip-itme gücüne sahip bulunduklarından evrendeki hareketliliği temin ettikleri kesinlikle kabul olunmaktadır.

İşte İbnü'l-Arabî, bu dehşet verici manzarayı bir tesadüf eseri değil de, ilâhî iradenin bir eseri olduğunu söyler ki, Grek atomculuğu ile İbnü'l-Arabî arasındaki fark da budur.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

C — VAHDET'i VÜCÛD NAZARİYESİ YÖNÜNDEN ZAMAN VE MEKÂN

a) Zamân ve Mekân Kavramlarının Analizleri :

Tasavvuf ve Tarikat ıstılâhında vahdet-i vücûd kavramı incelenirken, vahdet-in, zaman ve mekân kavramları açısından taşıdığı mânâ da özellikle merak konusu olur.

Şöyle ki :

Vahdet-i vücûd nazariyesine göre bu âlemde varolan her şey, Hakk'ın mazharı olunca, her şeyde tek bir yaratıcının kudret ve sıfatları görünüp, o sıfatlara göre bütün varlıklar zuhur edeceğine göre, zaman ve mekân kavramlarından ayrı mütâlaası mümkün görülmeyen fiil açısından bu iki kavram nasıl izah olunacaktır?

Gerçi biliyor ve inanıyoruz ki, vahdet'in sırrına ermiş bir sûfî, eşyanın hakikatını müşahede ettiği zaman, elbette ki sıradan insanlardan farklı bir şekilde görüyordur. Artık onun görüşü özel bir idrâk kanununa tabi görüştür. Nitekim bu hal, normal bir insanın şuur hali de değildir. O'nun eşyayı idrâk edişi bizim anladığımız cinsten bir idrâk olmayıp, duyu organlarının pasif kalmalarına rağmen idrâk dediğimiz psikolojik cinsten meydana gelen hâl, psikolojik kanunlarla da izahı kabil olmayan cinsten bir hâldir.

Şu halde buna «Vecd hâli»nde idrâk etme deyebileceğiz.

Şimdi, vahdet-i vücûd nazariyesi açısından zaman ve mekân mefhumlarının mahiyetlerini inceleyebilmek için, vecd halinin psişik mahiyetini birazcık eleştirmemiz faydalı olacaktır.

Tasavvuf ve tarikatte, mânevî zevk de denilen vecd, bütün mistik (üstün dinî hayata yaşayan)lerde görünen bir hâldir. Grekçeden kaynaklanan batı dillerinde «ecstase» kökünden kaynaklanan ve «kendinden dışarı çıkma», «duyular dışı âlemle temas kurma» gibi mânâlara gelmektedir.

Görüldüğü gibi gerçekten yaşanan bir vecd hâlinde, bu âlemle, yani içinde yaşadığımız duyular eşya âlemi ile olan her türlü fizikî ve duyulur cinsten olan bağlar koparılıyor demektir. Oysaki vecd halindeki bir insan, pekâlâ sulunum yapmakta, beşeri hayat alâmet-

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

leri henüz kendisinde mevcuttur! Şu halde, hayatî faaliyetler devam ettiği halde, duyu organlarının faaliyetine son vermek söz konusudur. Nitekim böyle olduğu içindir ki, vecd halinde görme, işitme, temas hissi, haz ve elem duyarlılığı gibi iradî cinsten olan bütün tefleksiyonlar stop etmiş vazıyettedir.

Buna rağmen vecd halinde de görme, işitme, tatma vb. gibi bir takım beşerî duyarlılıklar söz konusu olmaktadır! Ne var ki bunlara artık bu âleme ait duyarlılıklar gözûle değil de, başka bir dünya'nın değerleri gözûle bakmak zarûreti vardır. Nitekim vecd halindeki bir kişi, esasen maddî âlemin duyularından habersiz, onlara karşı hassasiyeti sona ermiştir. O'nun için «ölmediği halde ölmüştür» deyebiliriz.

Vecd halinin çeşitli izah tarzları düşünülebilir. Nitekim mistik yaşantının sebepleri araştırıldığında onların yalnız dinî inançtan kaynaklanma olmayıp, din dışı motivasyonların tesirîle de meydana gelebileceği iddia olunmuştur, gerçekten mümkündür de. Söz gelimi uyuşturucu ilâç almak, aşırı alkol, şiddetli ateş, hatta rûya vb. gibi sebepler de buna benzer reaksiyonlar meydana getirebilmektedir. (445)

Ancak, vecd'in gene de en mânâlı olanı elbette tasavvufî olanıdır. Çünki bunda, aşırı derecede bir özleyiş, iradî bir motivasyon sözkonusudur. Hatta bir mürid, vecd haline yükselmeden önce uzun bir hazırlık devresini tamamlar.

Uzun mücadeleler sonunla öyle bir hâl zuhur eder ki, artık sûfî'nin hizni her türlü dünyevî duygulardan sıyrılıp, bomboş, berrak bir hale gelir. Artık vecd halindeki bir sûfî'nin iç dünyası, fizikî âleme ait duyumlardan bambaşka bir âlemle temasa hazır bir hâldedir.

Artık bu hale gelmiş bir kişi için, eşyanın tabiatı hakkındaki bu âleme ait kanunlar geçerli değildir. Söz gelimi ateşin yakıcılığı, suyun buharlaşması, hatta zehirin öldürmesi, mesafenin uzaklığı-yakınlığı vitaminin faydası, hararetin düşmesi ya da yükselmesi gibi hususlar tamamen vecd halini yaşayan, duyular âlemi ölmüş, fakat hayatî fonksiyonları devam etmekte olan bu kişi için anlamsızdır.

Şu halde vecd halini yaşayan kişinin gönlü, kâinatı mutlak iradesîle ve «Kün»(ol) emrîle bir anda varılmış bulunan müstesna kud-

---

445) Özellikle uyuşturucu madde alışkanlığına müptelâ olanlarda görülen zevk alma duygusu bunun güzel bir örneğidir. Sinir sistemi üzerinde müessir olan her çeşitten dış etki, haz ya da elem şeklinde bir iz bırakmaktadır ki, bunun mahiyetini inceleme işi psikolojinin sahasıdır.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

retin tecellisi için hazırdır. Bütün zaman ve mekân kavramlarının dışında var olan o müstesnâ kudret, vecd halindeki gönülde tasavvur olunduğunda, artık o kişi, bütün kayıtlardan âzâde, her an dilediği şekilde zuhur etmeğe hazır, bütün eşyada mânâsı ve ruhu itibarîle mevcut olup, yüce bir kudret, vecd halindeki küçücük kalbde bir anda tecelli etmiştir. (446)

Tasavvufta kevn-fesat (oluş-bozuluş) âleminin her an yeniden yaratılmakta, bir yandan da devamlı yok olmakta bulunduğu kabul olunur. Buna göre zaman ve mekân olarak evren, devamlı bir değişim halindedir. Yani evrendeki bütün varlıklar, her an gayb'den ayn'e, ayn'den gaybe gidip gelmektedir. Böylece mutlak varlık sıfatlarının her an zuhur etmesine rağmen tecellide tekrar ediş söz konusu değildir.

Keza mutasavvıf ve tarikat mensuplarına göre geçmiş zaman diye bir şey de yoktur. Çünkü zaman unsuru ancak zihinde vardır. Bu bakımdandır ki, zaman unsurunun gerçeklik ile alâkası bulunmaması gerekir. Nitekim tan yeri gibi biz gittikçe o da gider. Güneşi ve ayı ne kadar sür'atli yürüsek hiç bir zaman geçemeyeceğizdir!..

b) **Tayy-i zaman, Tayy-i mekân kavramları :**

Tayy-i zaman ve tayy-i mekân, tasavvuf ve tarikat ıstılâhında zaman ve mekân kavramlarını izah etmek için kullanılan iki deyimdir. Bu terimlerin söz konusu ıstılâhta kazandığı özel mânâ'ya göre zaman ve mekân mefhumlarının fizikî nitelikleri ortadan kalkmış, bir tasavvuf ve tarikat ehli için zaman birimleri ve mekân boyutlarının ölçülmesi deye bir şey kalmamıştır!..

Nitekim keramet ızhar edebilme gücüne erişmiş bulunan pek çok tasavvuf ve tarikat ehlinden zuhur etmiş bulunan zaman ve mekân tasarrufuna sahip olma gücü ile ilgili yaşanmış pek-çok örneklerden bahsolunur. (447) Bu gün için bunları kabul etmek biraz faz-

---

446) Nitekim yüce Allah bir kudsî hadiste: «Ben bütün kâinata sığmadığım halde, kullarımın benim muhabbetim için kalblerinde ayırdıkları küçücük yuvaya sığınırım» buyurmuştur. Bu sayededir ki, vecd halindeki bir kişinin, aynı zamanda yüce kudretin sahibi ile hemhâl olma imkânı temin edilmiş olmaktadır.

447) Bu tür örnekler için «tarikatlarda kerametler» bölümüne bakılmalıdır. Ancak burada ve bu vesile ile, yüzyıllardır hayranlık duyulan ve heyecan verici sıcaklığını muhafaza eden bir hadiseyi yaşanmış bir örnek olmak üzere vereceğim :

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

la iyimserlik gibi geliyorsa da, inkâr etme gücüne sahip bulunmadığımız için en azından itiyatla karşılama mecburiyeti vardır. Kaldı ki, evliyanın kerameti'nin «Hakk» olduğunu bildiren islâm dininin akide umdeleri gereğince bir müslüman böyle bir tecelli karşısında kaldığı zaman asla tereddüt göstermeden vakıayı, hatta rivayeti kabul eder.

Söz gelimi bir tasavvuf ehli gönül erinin gösterdiği kerametler arasında öylesine acaib ve garâibden hadiselerden bahsolunur ki, zaman ve mekân tasarrufu bunlar yanında daha da tabiî kalabilir! Artık beşer hususiyetinden soyunup ecsam-ı latife-i nûraniye'den ibaret olan melek husûsiyetine bürünmüş bu insan için, elbette meleklere mahsus tasarruflar tabiîdir. Ancak bu, normal insan için düşünüldüğünde kabulünde tereddüt için haklı sebepler düşünülebilir; ne var ki hadiseler kendi varlık kanunları içinde mütâlaa olunmalıdırlar. Elbette ki normal insanlar için diğer kerametler söz konusu olamadığı gibi, zaman ve mekân tasarrufu deye de bir şey söz konusu olamaz. (448)

Şu halde zaman, içinde yaşadığımız olayların zihindeki nisbetinden doğan bir mefhumdur. Bu bakımdandır ki bir sûfî, geçmişi ya da geleceği değil, şu anda içinde bulunduğu «An»ı düşünür, içinde bulunduğu «An»ın gerektirdiği gibi hareket eder. O andaki ilâhî tecelliye uyar, O'na boyun eğer. Tabiîdir ki, şeriat emirlerini de terk etmez. Nitekim «Vakit nakittir» sözü sofîler arasında son derece önemli bir paroladır. Onlara göre vakit, «keskin kılıç gibidir.» (449)

Hâdise Kanûnî devrinde cereyan eder. Büyük âlim (cinlere ve insanlara hitap etme gücüne sahip!) devrin şeyhül-islâmı Ebu's-Suûd Efendi rivayete göre bir cuma günü İstanbul Eyyûp Sultan Camiinde vaaz verir. Onbinlerce cemaat kendisini coşku ile karşılar, herkes mest olur, hayranlıkla kendisini dinlerler. Cuma namazı kılınır ve cemaat dağılır. Ancak namazdan sonra Ebu's-Suûd Efendiyi görmek isteyenler onu bulamazlar! Hazret ortalıklarda yoktur. Dillere destan olan bu vaaz halk arasında günlerce, aylarca konuşulur. Ne var ki bir müddet sonra garip bir iddia atılır ortaya ki, Ebu's-Suûd Efendi aynı günün aynı vaktinde ve aynı mevzulu va'zını Medine-i Münevverede ve Ravza-ı Mutahharede vermiştir! Orada da kendisini onbinlerce cemaat büyük bir coşku ile dinlemişlerdir! Şimdi, Ebu-s-Suûd Efendi bu va'zı İstanbul Eyyûp Sultan Camiinde mi verdi, yoksa Medine-i Münevverede Ravza-i Mutaharrede mi? Beş asra yakın zamandır cevabı verilememiş bir süâldir bu!..

448) Tarikat ve tasavvufta keramet mahiyeti için Bk. İlgili bölüm.

449) Kuşeyri Risâle (terc. T. Yazıcı) S. 137.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Mevlânâ zaman ve mekân hakkındaki tasavvurunu dile getirirken şöyle der: «Cihan başka bir cihan doğurur, bu mahşer başka bir mahşer meydana getirir. Kıyamete kadar bu kıyameti anlatsam gene bitmez!» (450)

Mevlânâ devamla; kâinatın bir savaş âlemi olduğunu, her zerrenin öbür zerre ile savaştığını, bu zıtlar âleminde böylece savaşın sürüp gittiğini söyleyerek, insanın fikir bakımından da bir konağa konup göçmenin, zaman ve mekân yönünden daima değişmenin akar su gibi donup kalmamanın lüzumuna işaretle, (451) ölümünden yüzyıllarca sonra sadece islâm dünyasına değil, bütün insanlığa, diğer cihetlerîle olduğu gibi zaman ve mekân tasavvuru yönünden de ideal bir sembol olarak müstesna şahsiyetini kabul ettirmiştir.

Veled Çelebi de bu konuda câlib-i dikkattir. O şöyle der :

«Dün de geçti, düne dair söz de dün gibi geçip gitti. Bu gün yepyeni bir söz sözlemek gerek.» (452)

Sôfiyye ıstılahında mekân da zamandaki açıklığa tabidir. Zaman nasıl olayların kıyaslanmasından doğan mücerret bir mefhumsa, mekân da varolan şeyden doğan mücerret bir mefhumdur. Varolan bir şey olmasa, onun mekânı da olmaz. (453)

Gerçi bu anlamda «varolan nedir?» problemi binlerce yıldan beri felsefenin de uğraştığı belli-başlı sahalardan bir tanesidir. Nitekim bu konudaki tartışmaların derinliğine inmemekle beraber şu kadarına işaret edelim ki, «Modern ontoloji»de varlığı bu şekilde tanımlamıştır.

Nitekim «Varolan nedir?» (Ti es-ti?) problemi ilk defa Aristoteles tarafından ortaya atılmış, fakat kendi sorusuna O: «to de ti» (varolan vardır) sözü ile gene kendisi cevap vermiştir. Görüyoruz ki, süâl, gerçek cevabını bulamamıştır!

Günümüzden yarım yüzyıl önceleri problemi yepyeni ve çağdaş bir anlayış içerisinde ele alan ve «Modern Ontoloji»nin de öncülerinden bulunan ünlü Alman düşünürü Nicolai Hartmann, hakikî varlığın asla tanımlanamayacağını, ancak onun, bir takım özelliklerine göre ve tabakalar halinde sadece tasvîr olunabileceğini ileri sürmüştür. (454)

---

450) Mevlânâ Mevnevî C. II. S. 311. Beyt 1187-1188.
451) Mevlânâ Mesnevî Beyt 1188. vd.
452) A. Gölpınarlı Mevlnâ'nın Rubaileri «N» harfı S. 179.
453) A. Gölpınarlı Mevlânâ Celâleddin III. Basım S. 177. vd.
453) İsmail Tunalı Sanat Ontolojisi S. 2-13.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Çağdaş ontolojik anlayıştaki varlık kavramı, islâm tasavvufundaki kavrayışla mutabakat halindedir. Nitekim Modern ontolojideki anlayışa göre, varolan süje ile örtüşmez, çünkü varolan, bir bilgi objesi olarak vardır. Hatta varolan kendini algılayacak bir süjeye de muhtaç değildir; yani kendini algılayacak bir süje bulunsa da bulunmasa da o yine vardır. (455)

İslâm tasavvufunda da varlık kavramı böyledir. Söz gelimi kul, yaratanı tanısa da tanımasa da, O'na her hangi bir nakısa gelmesi söz konusu değildir. Yani kulların, kendisine ibadet edip etmemeli arasında yaratan için bir fark yoktur! Şayet ibadet ederlerse bunda kendi menfaatleri vardır. Hem dünyada iç huzuru duyarlar, hem de âhirette Allah'ın nimetlerine hak kazanırlar. Günahları bağışlanır.

Keza yeniçağ'ın ünlü rasyonalistlerinden «Leibnitz» de felsefî literatüre ilk olarak ilâve ettiği «Monad» kavramîle aynı şeyi ifade etmek istemiştir. Nitekim O'na göre de yaratıcının fonksiyonel durumu aynıdır.

Leibnitz'e göre iki türlü monad vardır :

1. **Yaratıcı monad :** Bu, mutlak varlık olup, varlığı başkasına muhtaç olmayan «Tanrı»dır.

2. **Yaratılmış monad'lar :** Bunların varlıkları bir yaratıcıya muhtaçtır ki, o yaratıcı, yaratılmışlar cinsinden olmayan ve onlar dışında bulunan bir varlıktır. (456)

İşte bu anlamdadır ki, islâm mutasavvıflarına göre Allah, yarattıklarından her an haberdardır. Fakat onlarla asla aynı değildir. Çünkü birleşme ve ayrılma gibi noksan sıfatlar taşıyan mahlûk'un ezelî ve ebedî olması mümkün değildir.

Şu kadar ki, mahlûkat'ın içerisinde yalnız insan, vecd haline inkılâb ederek beşerî hislerden arındı mı, «Fenâfillâh» makamına ulaştığında bu ayrılık ortadan kalkar. Böylece de insan için «Mekân»la kayıtlı kalma mecbûriyeti de söz konusu olmaktan çıkar. Nitekim Kur'an-ı Kerimde bu hususun imkânına işaret buyrulmuştur :

«Evvel ve âhir, zâhir ve bâtın (âşikâr ve gizli) ancak yüce Allah olup, her şey O'nun sonsuz ilmîle olduğunu kabul edip, O'na boyun

---

455) Tafsilât için Bk. Dr. H. Küçük Mukayeseli İslâm ve Batı Felsefelerinde Sistematik Problemler. S. 114. vd.

456) Dr. H. K. a.g.e. S. 162. vd.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

eğmekle kişi kendi vücûdunu hiçe saydığını bilmek (ârif olmak) tir.» (457)

Bu mertebeye yükselerek zaman ve mekân mefhumları dışında ebedîliğin sırrını müşahede edebilmiş bir gönül ehlinin hali aşağıdaki değişlerde şöylece dile getirilir :

Eyle ıskat-ı izafet hüviyyet birdir
Nazar-ı ehl-i hakikatte hakikat birdir
Vahdet âsârıdır eşyadaki reng-i kesret
Hakşınasına göre vahdet ve kesret birdir. (458)

Böyle bir gözle kâinata bakabilen sûfînin gözünde ve gönlünde Allah'ın dışında bir şey kalmaz. Bu kişide artık öyle bir hâl tecelli eder ki, O ancak bir mecnûn edâsîle sadece şöylece haykırmak sûretîle bir nebzecik deşarj olabilir :

Ben bilmez idim gizli iyan hep sen imişsin
Canlarda ve tenlerde nihan hep sen imişsin
Senden dû cihan içre nişan ister idim ben
Âher bunu bildim ki cihan hep sen imişsin. (459)

Artık bu kişi için her ne kadar göz iki ise de, göreceği nûr birdir. Zerreler her ne kadar hadsiz ve hesapsız iseler de, güneş birdir ve hepsi de onun ışınlarıdır. Aynaya bakıldığında her ne kadar çeşitli şekiller görünür ise de ayna birdir ve hepsi de onun yankılarıdır. Denize bakıldığında sayısız dalgalar, birbiri ardınca koşuşup sahilde yokluğun sırrına eren ve öndekilerin âkıbetlerini gördükleri halde yeniden hamle yapmağa gayret eden med-cezir hareketleri her ne kadar milyonlarca iseler de, derya birdir, umman birdir, onları tebessümle seyreden mavî gök kubbe birdir.

İşte, her ne kadar yeryüzündeki milyarlarca insandan her biri zahirde her ne kadar ferdî hürriyetleri içinde dolaşır görünüyorlar ise de, bütün ecsamın medyûn bulunduğu esrâr birdir, son merci ve rıhlet mahalli birdir.

---

457) el-Hadid sûresi âyet 3. (Bu âyetin anlamı H. B. Çantay'da şöyledir: «O, hem evveldir, hem âhirdir, hem zahirdir, hem batındır. O her şeyi kemalile bilendir.» (K. Hakim ve Meâl-i Kerim C. III. S. 1005).

459) H. Reşit Paşa a.g.e. S. 61.

458) H. Reşit Paşa Tasavvuf ve Tarikatlar Silsilesi S. 60.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Nitekim Kur'an-ı Kerimde: «Bütün ruhlar ilâhî ruhtan üfrülmüştür (460) anlamındaki Ayet-i Kerimede, ferdî ruhların nihayet asıllarına dönecekleri, neticede O'nunla birleşerek vahdet'in sırrına erecekleri, ancak bunu iradî olarak talep etmeleri halinde müyesser olabileceğine dikkat çekilmektedir.

Yukarıda bir nebzecik fikirlerine temas ettiğimiz büyük mütefekkir Muhyiddin İbnü'l-Arabî, vahdet-i vücûd nazariyesini daha da genişleterek, Kur'an-ı Kerimde müjdelenen bu ruhî olgunluk duygusunu insanlığın müşterek ideali haline getirmek istemiştir. Nitekim O, bu konudaki düşüncelerini şöyle dile getirir :

«Kalbim her sûreti alabilecek hale geldi. Onun için kâh âhûlar otağıdır, kâh râhipler manastırıdır. Kâh mü'minler evidir, tavaf edenlerin kâbesidir, kâh tevrat levhalarıdır, kâh Kur'an Mushafıdır.» (461)

---

460) Hıcır sûresi âyet 26.

461) Benim dinim sevgi dinidir, onun kervanı nereye yönelirse ben de oraya yönelirim, dinim o dindir, imanım o imandır deyen İbnü'l-Arabî, gönül deryasının engin dalgaları arasında öylesine coşmuştur ki, batıp yok olacak sanıp etrafındakiler hayli endişelenmişlerdir. (O'nun bu konudaki sözleri için Bk. Zâhiru'l-Alak ve O. R. Doğul a.g.e. S. 107).

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

III. BÖLÜM

FELSEFE, MAHİYETİ, FENOMENOLOJİK İZAHI VE İNSAN HAYATINDAKİ YERİ

MARMARA ÜNİVERSİTESİ

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

MARMARA ÜNİVERSİTESİ 1883

MARMARA
ÜNİVERSİTESİ

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

III. BÖLÜM

FELSEFE, MAHİYETİ, FENOMENOLOJİK İZAHI VE İNSAN HAYATINDAKİ YERİ

SİSTEMATİK FELSEFE (462) VE ÖTESİ :

Problemin dış görünüşü :

Felsefe adını alan bu kavram çok geniş bir alan, birçok parçalardan meydana gelen büyük bir yapı, hatta yaygın bir külliye (site) teşkil eder. Felsefenin bütününü meydana getiren parçaların, muhteva (içerik» ları bakımından birbirinden çok farklı ve değişik sahaları, herbirisinin kendine has (özgü) nitelikleri ve vazifeleri vardır.

Şöyle ki : Bir defa en başta felsefenin adı, yani bir kavram olarak «Felsefe» kelimesi ve bu kelimenin esas vazifelerini içine alan ve bizzat felsefe kavramı kadar eski olan «Mantık», «Metafizik», «Ethik», «Estetik» vb. gibi disiplinler gelir. Ki bunların her biri ayrı ayrı birer araştırma sahasıdır. Diğer taraftan bütün sahalarda insan başarılarını ve bizatihî hakikatin mahiyetini kavramağa çalışan filozofların eserlerinde de böyle bir hayata her zaman rastlıyabiliyoruz. Nitekim Hukuk'un çeşitli branşlarından başka bir de «Hukuk felsefesi», filolojilerde incelenen dil ilimlerinden başka bir de «Dil felsefesi», birçok tarih sahalarının dışında ve onlardan tamamen ayrı olan bir «Tarih felsefesi», Fizik,

---

462) Bu tâbirle bilgi nazariyesi, ahlâk, estetik, mantık, felsefî antropoloji, tarih ve tasavvuf felsefesi vb. gibi felsefî disiplinler kastedilmekte olup, genel anlamda felsefe tarihine ait olmayan bütün felsefî disiplin ve araştırmalar bu kavramın içine girerler. (Felsefe Arkivi İ. Ü. Ed. Fak. Fel. Kit. No. 2, Cild 1, s. 1) Ancak sistematik felsefe tâbiri, klâsik felsefî kavramların diğerlerine nisbetle oldukça yenidir. Nitekim sistematik tâbiri, çağdaş pozitif tabiat bilimlerine paralel olarak, felsefenin de pozitifleştirilmesi düşüncesiyle, pozitivizm'in kurucusu Auguste Comte ve daha sonraki taraftarlarınca benimsenmiş ve geliştirilmiştir.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Kimya, Biyoloji, Coğrafya, Astronomi vb. gibi tabiat bilimlerinin dışında ayrıca bir de «Tabiat felsefesi» mevcuttur. Bilhassa içinde yaşadığımız bu çağda, insan unsurunu inceleyen bir çok pozitif ilimlerin yanında, meselâ : Hasta veya sağlam insanı inceleyen «Tıb»ın, insanın iç dünyasını, ruhî varlık sahalarını, haz ve elemleriyle, duygu, his ve heyecanlarını inceleyen «Psikoloji»nin, çeşitli toplumları ve onların türlü hayat şekillerini araştıran «Etnoloji»nin ve sosyolojinin yanında, bir de son yarım yüzyıldan bu yana insanın bütün problemlerini kendisine araştırma konusu yapan ve genel felsefe'nin özel bir bölümünü teşkil eden «Felsefî antropoloji» vardır. Tasavvuf Felsefesi ise başlı başına bir fenomenler sahasıdır.

Bütün bunlardan da anlaşılıyor ki, hayatta felsefe ve «Filozof» un kendisiyle meşgul olamıyacağı hiçbir varlık sahası yok demektir; ve bu yüzdendir ki, felsefenni objelerini inceleyen saha gerçekten çok geniştir. Gene bu sebeptendir ki, bütün ömrünü felsefî araştırmalara hasreden bir kimse bile, felsefenin objelerini inceleyen sahaları bütünüyle kavrama imkânından oldukça mahrum kalacaktır.

Bütün bu zorluklara rağmen, ben bu araştırmamda özellikle felsefenin en mühim mevzulariyle, bu arada çağdaş düşünceye, modern ve pozitif kafa yapısına, milliyetçi, inançlı, ahlâk ve fazilet kurallarına bağlı, müspet ilim anlayışı ve görüşü kazanmış, millî kalkınmamıza halkımızın maddî ve manevî gücüle katkıda bulunmasına yardımcı olacak kabiliyete, Türk devletinin ülkesi ve milletiyle bölünmez bütünlüğünü korumada uyanık, yaşayışı ve çevresiyle ilişkileri bakımından örnek tutulmağa lâyık, kısaca şahsiyet sahibi birer din ilim adamı yetiştirme amacında olan «İlâhiyat Fakülteleri» ile İmam - Hatip Liseleri müfredat esaslarını da (463) göz önünde bulundurmak suretiyle, felsefenin daima ve her devirde üzerinde durduğu ana problemleri «Bütünüyle» kavraiabilir bir hale getirmeğe, bu arada Tarikatlar ve Tasavvuflâ alakalı yönleriyle insanın ruh ve beden yapısı üzerindeki müşterek tesirleri tespit etmeye çalıştım.

Burada esas konuya girmeden birkaç noktanın öncelikle bi-

---

463) M. Eğt. Bakanlığı Talim ve Terbiye Dairesi 13 Aralık 1971 tarih ve 1682 sayılı Y.İ.E.'leri yönetmeliği madde 1. ve 1-7-1972 tarih ve 290 sayılı (İmam-Hatip Liselerine ait) kararın ilgili maddeleri ve 2547 sayılı YÖK Kanununun ilgili bölümleri.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

linmesine, hatta dikkatten uzak tutulmaması gerektiğine işaret etmek istiyorum, şöyle ki :

Felsefe, diğer ilimlerden farklı olarak, suâl sormak, araştırmak, fikrî denemeler, zihir exercic (tekrar) leri yapmak, mevcut sonuçlarla kolayca tatmin olunamamak gibi sathî (basit) olmayan birtakım usullere daima başvurmak zorundadır. Herhangi bir insanın, hatta bir ilim adamının bilinen, idrâk edilen, kavranılan ve ıspat edilen şeylerle yetindiği halde, onlar hakkında daha derinliğine düşünmek, son sebepleri araştırmak, suâller sormak, yani onları yeni yeni birtakım problemler haline getirmek felsefenin büyük meseleleri ekseriyetle çok eski olan, fakat daima yeni baştan ve yeni bir tarzda ortaya atılan problemlerdir ki, bu problemler insan zihnini daima meşgul ederler; ve insanın tecessüs (merak) lerini daima tahrik ederler. Çünkü bu problemler, bilginin yahut inanmanın, irâdenin veyahut ümit etmenin yeni stuationlarında daima yeni baştan ve yeni tarzda yer alırlar.

Bundan başka felsefede, (ilim ve teknikte olduğu gibi) her keşif yahut araştırma, yeni problemler ortaya koyduğu için, yeni süâller meydana çıkmaz, bilâkis felsefe yapan kişi, daima yeni hayat sahalariyle tanıştığı ve karşılaştığı için, sadece mâlüm olan, yaşanılan ve bize intikal eden şeyleri inceler, onlar üzerinde düşünür ve onların neden başka türlü değil de böyle olduklarını ve nereden geldiklerini inceler ve mahiyetleri hakkında süâller sorar. Hatta felsefe yapan kimse için bedihî (kendiliğinden anlaşılır) olan hiçbir vakıa yoktur; en sonunda onun için her şey bir problem karekteri kazanır, yani felsefeci (Filozof) mevcut olan her şeyin mânasını bilmek, kavramak ister; ve o, bunu ya tek tek şeyler olarak, veyahut da bu şeylerin varlık bütününde yani evren (kâinat) de birbiriyle olan münâsebetleriyle birlikte onları kavramağa çalışır. Bu yüzdendir ki, diğer bütün ilimlerde olduğu gibi felsefede de, felsefî problemler ve onların sonuçları hakkında bir takım bilgi malzemelerine sahip olmak, onları öğrenmek ve bilmek icap eder. Şu kadar ki, felsefî terminoloji ile yakından tanışmak, felsefî problemleri daha iyi kavramak, ciddî bir düşünme ve zihin disiplinine, kararlı ve sabırlı bir mesaiye ihtiyaç gösterir.

Bu sebepledir ki, felsefe yapacak (henüz taptaze, naiv ve körpe birtakım hislerle mücehhez olan) bir kimsenin, kendi kişisel tecrübeleriyle birlikte, zamanının yaşantılarını da hesaba kata-

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

rak, insan düşüncesi ve felsefe tarihi boyunca ortaya atılan fikirler hakkında da mâlûmat sahibi olması icap eder. Bu sayede de, böyle bir kimse aynı zamanda felsefenin ustalarını tanıma, onların ortaya koydukları ve binlerce yıldan beri tazeliğini muhafaza eden fikir ve düşünceleriyle, yine onların tespit ettikleri bir takım kavramlar hakkında bilgi sahibi olma imkânını bulur.

Kısaca verimli bir felsefe yapabilmek, mazi ile hâl ve istikbâl (geçmiş, şimdiki ve gelecek zamanlar) arasında fikrî bir bağlantı kurabilmek için, felsefe tarihindeki klâsik görüşlerin asırlar boyunca devam eden muazzam çalışmaları hakkında yeteri kadar bilgi edinmek şarttır.

Hatta diyebiliriz ki, bugün için geçmişi tanımadan, insan düşünce ve kabiliyetinin eski devirlerdeki başarı ya da başarısızlıklarını şuurlu bir şekilde inceleyip onlarla hesaplaşmadan şöhret sahibi olmuş tek bir filozof, tek bir bilim adamı, hatta tek bir siyasetçi (devlet adamı) dahi gösterilemez.

İşte bu zorunluluktandır ki, bu araştırmamızda, doğu ve bafelsefelerinin kaynaklarını teşkil eden ilk faaliyetlere objektif bir şekilde inilmiştir. Halbuki, diyelim ki fizik ilminin esasları hakkında yapılacak bir araştırma için Galilei'nin yahut Newton'un, Helmholtz'un veyahut da herhangi birinin başarılarından belki uzun uzun söz etmeğe lüzum olmayabilir; çünkü bunlar nihayet canlı bir objeyi değil, cansız ve statik (durgun) maddeyi incelemişlerdir. Oysa felsefe böyle midir? Herşeyden önce felsefe, evren karşısında tavır takınan, belki de ona hâkim olma kaygusunda bulunan, yaşayan, her «an»ı ayrı bir form içinde bulunan, duyan, düşünen, yapıp eden, kültür sahibi olan kısaca «Bio-psişik» bir varlık olan insanı ve O'nun düşünce yapısını inceler. Bu yüzdendir ki, felsefe yapıyorum demek, hiç olmazsa bir Thasels'i, bir Protogoras'ı, bir Sokrates'i, bir Platon, bir Aristoteles'i, bir El-Kindî'yi, bir Farâbî'yi, bir İbnü'l-Arabî, bir İbn Sinâ'yı, bir İbn Haldun'u, bir Gazzalî'yi, diğer taraftan bir Descartes, bir Davit Hume, bir Leibnitz, bir Kant, bir Hegel, bir August Comte'u tanımak demektir. Aksi halde bunları tanımadan yapılan felsefenin bir anlamı olamıyacağı gibi, bu kişileri tanımadan ve onlar tarafından ortaya atılan fikirleri de anlaşılır bir hale getirmeden yapılan felsefenin, beklenilen pratik amaca da herhangi bir katkısı düşünülemez. Esasen sistematik felsefe ile felsefe tarihi bir bakıma birbirlerine sıkı sıkıya bağlı, hatta birbirlerinin ta-

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

mamlayıcı unsurları durumundadırlar. Nitekim Grek felsefesinin büyük temsilcileri olan Platon ve bilhassa Aristoteles, çalışmalarını daima kendilerinden öncekilerle münâsebete getirmek, kendi fikirlerini en eski filozofların fikirleriyle karşılaştırmak, onlarla hesaplaşmak suretile ilerletmişlerdir. Daha antikçağda gördüğünüz bu usul, felsefenin objesi durumunda olan problemlerin çoğalmasile, sonraki yüzyıllarda ve özellikle çağımızda daha çok ehemmiyyet kazanmıştır. Tarihte ise bunun birçok örnekleri vardır.

Nitekim antikçağın ünlü filozofları Platon, Aristoteles vb. gibi sistematik Grek, düşünürlerinde olduğu gibi, büyük İslâm filozofu Gazzalî'de hatta Hegelde de aynı tavır mevcuttur.

Bilhassa Alman idealizminin ünlü temsilcisi Hegel, kabul veya reddedilen sistemini, kendinden evvelki, hatta bütün mazinin fikirlerile hesaplamağa çalışarak geliştirmiştir. Hegel'in bu hususteki kanaati şudur: «Felsefî bir sistemin yolu -yani «bütün» ün hakikatına varılıncaya kadar çelişkiye düşmeden fikirden fikire, prensipten prensibe yükselme- esas itibarile fikirlerin felsefe tarihinde birbirleriyle nöbetleşe yer değiştirmesinde, birbirleriyle mücâdele katettiği yolun aynıdır.»

Başlı başına bir sistem meydana getiren Kant'ın «Kritisizm»i de aynı inancın mahsulüdür. (464)

444) Kant felsefesi hakkında yeniçağ rasyonalizmi ve temsilcilerinden «Kritisizm» (Kant felsefesi) bölümünde yeterli bilgi verilmiştir. Bk. Dr. Hasan Küçük Mukayeseli İslâm ve Batı Felsefelerinde Sistematik Problemler S. 237. vd.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

FELSEFENİN İNSAN HAYATINDAKİ YERİ VE DEĞERİ

Felsefenin, mahiyeti itibarile indan hayatında (kendisine mahsus) iki cepheli bir yeri vardır. Şöyle ki : Bir taraftan felsefe, hiç değilse fikir ve düşünce yolile mevcudiyetin derinliklerine nüfûz etmeğe çalışan şuurlu, bilgili ve uyanık bir hayata erişmek isteyen herkesi alâkadar eder. Bu yüzdendir ki, felsefeye karşı duyulan bu alâka sadece felsefenin ne olduğunu değil, hatta onun mevcut olduğunu bilenler tarafından da gösterilegelmiştir. Fikir yönünden yüksek denecek bir seviyede bulunan ve hayatı dolu geçen bir insan için, belki fikrî yaşayışın hiçbir sahasında felsefede olduğu kadar ümitle dolu bir sevgi yoktur. Nitekim bunu büyük filozof ve fikir adamlarının, toplumların kültür hayatında daima yeniden kazandıkları yüksek kıymet de göstermektedir. (Bu kıymet kazanma bazen ölümlerinden çok sonraları meydana gelse dahi!..)

Diğer taraftan felsefe asla (sıradan) herkesin işi değildir; ancak dünya görüşü ile hayat görüşü herkesin işi olabilir. Ve bu da mevcûdiyetin mahiyet ve mânası hakkındaki dinî, yahut mitolojik, siyâsî veyahut da sosyal tasavvurlar şeklinde kendini gösterir. Halbuki felsefe, dünya görüşünün aynı değildir; hatta felsefe, dünya görüşü için aslî bir kaynak bile teşkil etmez. Bilâkis, felsefe, «dünya karşısında takınılan muayyen bir tavrın, derinleşen bir mevcudiyet şuurunun kavramlara ve düşüncelere bürünen fikrî münâsebetlerin bir ifadesi»dir. Ger;ekte de felsefe, «idrâk edilen» somut (müşahhas) ve bedîhî (apaçık görünen) şeyleri temellendirmeğe ve onları izah etmeğe çalışır. Felsefe, insana ancak reflexion «theori», «spekulation» şeklinde bir dünya görüşü sağlayabilir. Şu kadar ki, bu suretle de felsefe, fikrî hayatın bir esas şeklini, insan kültürünün özel bir gelişimini teşkil eder; böyle bir kültür gelişiminin zarurî bir sonucu olarak meydana çıkan felsefeye, deneysel bilginin bazı sahaları hakkında değil, ancak hayatla ilgili bütün sahalar hakkında derin ve fikrî bir çalışmanın, doğru ve eksiksiz bir bilme ve kavramanın, ilmî ve kesinlik

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

kazanmış bir görüşün hükümrân olduğu erişilebilir; ve bu ciddî bir alâka işidir!. (465)

Gerçekten de felsefeye girmek, ya da felsefe yapıyorum demek kolay değildir, çünkü felsefede, diğer ilimlerde olduğu gibi muayyen sınıflara ayrılacak bir tahsil derecesi mevcut değildir. Nitekim felsefede daha önceleri, ya da daha aşağı sınıflarda öğretilecek «temel sahalar» yoktur ki, (matematik vb. ilimler de olduğu gibi) sonraları bunlara dayanılarak, daha zor ve karmaşık olan şeylere yavaş, yavaş ve metodlu bir şekilde yükselmek mümkün olsun. Aksine felsefenin bir noktasında, her kavramında, aynı zamanda çok zengin problemler, karmaşık fikir örgüleri vardır!.. Tıpkı Tarikat ve Tasavvufta dervişin çile doldurması gibi.

Şu kadar ki, ancak muvakkat (geçici) bir tecrit (ayırma) sayesinde bizi ileriye götüren münâsebetlerden âdeta sarf-ı nazar edercesine hareket etmek suretile felsefî bir problem, belki bir an için kolay ve elamanter bir hale getirilebilir. Bu sebepten dolayı da ürkmemek, cesaretsizleşmemek icap eder. Böyle bir durumda, en başta gelen ve uygun olan davranış tarşı, önce incelenen problemin içerisine girmektir. Böylece problem, zaten öğrenmek isteyen kimseyi birlikte sürükler ve onu kendiliğinden kavrama ameliyesine dâvet eder. Nitekim bir şeyi kavrıyamadığımız zaman, kavrayamayışımızın farkında olursak, o problem bizi sürükler ve bizde devamlı süâl sormak alâkasını uyandırır.

Diğer taraftan felsefî problemlere girmeyi güçleştiren, bundan dolayı da bilhassa birtakım şikâyetlere yol açan, hatta bazen korkunç bir kâbus gibi görünen, bazen de alay mevzuu olan durum, sun'î olarak (özel surette) yaratılan felsefî terminolojidir. Nitekim bize tamamile yabancı gelen kelime ve cümle yapılarına rastlamadan herhangi bir filozofta okunacak tek bir metin bulamayız. Çünkü burada, diğer dillerden (meselâ antikçağ dilleri gibi) alınan kelimeler, yahutta kendilerine alışagelmiş bulunduğumuz kelime ve kavramlar, günlük hayatta delâlet ettikleri mânanın tamamile başka olan bir mâna kazanarak hususî bir hayat tarzı ortaya koyuyorlar.

---

465) Bu alâka, özellikle üniversite öğreniminin çağımızda zorunlu kıldığı bir ihtisaslaşma, yataylığına değil de, dikeyliğine mütehassıs bir bilim adamı modelinin dışında olarak düşünülmelidir. Çünkü her branşın da aynı zamanda bir felsefesi vardır.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

İşte felsefe tahsiline ilk başlayan kişi için, özellikle ayrı bir hususiyet arzeden ve daima aynı olmayıp, filozoftan filozofa, devirden devire değişen bu felsefî teriminolojinin usulünü kavramak en zor ve ilk yapılacak iştir. Nitekim en kolay sanılan ve en güzel şekilde düzenlenmiş ve yazılmış eserler dahi, felsefeye ilk başlayanları ürkütecek bir takım «Terminolojik» tâbirler ihtiva ederler. Esasen bunlar felsefeyi bilen kişi için de hemen ve kolayca anlaşılır cinsinden olan tâbirler olmayabilirler. Nitekim bunların filozoftan filozofa, devirden devire daima değiştikleri görünür.Gerçekten de, bir Platon, bir Aristoteles, bir Farâbî, bir Kant, bir Leibnitz, bir Hegel vb.leri fikirlerini türlü şekillerde anlayan ve yorumlayanlar tarafından herbiri orjinal varlıklarından çok değişik şekillerde tasvir edilmişler, böylece de tarih boyunca yüzlerce Aristo, yüzlerce Farâbî, yüzlerce Kant, yüzlerce Hegel ortaya çıkmıştır!..

Esasen bir yerde her ilim sahasının kendine özgü (has) bir «terminoloji»sinin bulunduğu muhakkaktır; nitekim tıp tahsili yapan bir kimse için tıbbın, iktisatçı olmak isteyen kişi için iktisadın hukukçu için hukukun çeşitli mefhumları ve terminolojisiyle tanışmak zorunluluğu vardır. Durum Tasavvuf ve Tarikatlarda da böyledir. Kısaca her ilim alanının özel bir terminolojisi vardır; fakat felsefenin durumu da terminolojik yöntem bu ilimlerden farklı olmamakla beraber, özellikle felsefe ve terminolojik zorluğu doğuran ve diğer bilim sahaları için mevzubahis olmayan bir husus daha vardır, şöyle ki :

Felsefe bize, alelâde zamanlarda farkına varılmayan, bundan dolayıda adlandırılmayan, ya da özel bir kelime ile vasıflandırılmayan objelere ve münâsebetlere dikkat etmemizi öğretir. Meselâ : Mekân, bizim cisim ve «cisimler dünyası» hakkındaki tecrübî bilgimiz için özel bir bağımsız olarak incelenebilen bir varlık sahasıdır; ve mekân, tamamiyle başka bir neviden, bir uzanma (Extention)dan ibaret olan zamana nazaran birçok «buudlara» sahiptir ki, (bu tâbir esasında matematiğe ait bir tâbirdir). Bu iki kavram (mekân ve zaman) hem geometrinin, hem de felsefenin hareket noktasını teşkil ederler. Tasavvuf ve Tarikatlarda ve bu, «Tayyi zaman», «Tayyi Mekân» kavramlarile ifade olunur.

Öte yandan cisimlerin küçük parçacık (korpüskül) lara ayrılmasiyle «atom» adını alan maddenin aslî (bölünmez en küçük) parçacıkları hakkındaki problem ortaya çıkar ki, bu da yine fel-

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

sefe ile birlikte kimyanın yahut bugün fiziğin aralarında müşterek olan bir problemdir. Şimdi, fizik ve kimyada herkes, sun'î bir şekilde ortaya konan tâbirlerden ibaret olan terimlerin zorunluluğunu kabul edecektir. Bu durumda felsefeci de şöyle bir soru sorabilir; pekâlâ : «Kâinatta mevcut olan bütün varlıklara ne gibi determinationlar atfedilebilir?» Görüldüğü gibi böyle bir suâl sadece fiziğin cisim ve kuvvetten ibaret olan objelerine, yahut biyolojinin konusu olan canlı varlıklara veyahut da insanlara atfedilecek canlı varlıklara ait determinationları gözönünde bulundurmaz; bil'âkis bütün eşyayı, evrende var olan her çeşitten şeyleri nazar-ı itibare alır. Öyle ki, her şey evrende herhangi bir yer işgal eder. (Yani mekân tarafından tayin edilir). Her vak'a ise herhangi bir zaman içinde cereyan eder. (Yani zaman tarafından tayin edilir); yahut her şey diğer şeylerle münâsebet halinde (yani illet-eser, benzerlik, ayrılık münâsebetleri dahilinde) bulunur; fakat felsefenin (her alanda geçerli olan) bu determination süâlini tespit edebilmek için, bu hususta «kategorie» tâbirini kullanması ve yüzyıllar boyunca bu kelimeyi her dilde sabit tutması, bir sun'iliğin ifadesi değildir!..

Bilhassa felsefe, herhangi bir şekilde bütün insan bilgisinde ortaya çıkan herkesin herhangi bir şekilde «bildiği» şeylerle hususî bir tarzda uğraşır. Fakat mekân yahut zaman, cisim veya ruhî varlık sahası hayat ve cansız varlık sahası vb. gibi tâbirler, (466) filozoflardan önce ve onların müdâhalesi olmadan ve bunlara herhangi bir isim verilmeden asla kendi başlarına anlaşılamazlar, mevcudiyet ve mahiyetleri hakkında süâl sorulamaz, diğer şeylerle olan münâsebet ve zıtlıkları aydınlatılamaz!... Hatta özellikleri bakımından felsefî düşüncenin objeleri nasıl özel bir surette ortaya çıkarılamazsa, aynı şekilde onların adlandırılmaları da, alışılmış, yahut mânaları değişmiş tâbirlerle, veyahut yeni icât edilmiş (uydurma) sun'î kelimelerle tespit edilmeleri icap eder. Fakat dilde mevcut olup da felsefede kendilerine mahsus ve değişik bir mâna kazanan kelimeler vardır; meselâ : «Mahiyet», «ide», basit bir kelime olan «var olmak» vb. gibi.

İşte felsefî bir terim olan «var olmak» tâbiri artık bir fiil değildir, bilâkis bütün mevcut olan şeyleri göstermek için, felsefenin objesi olan ve evrendeki bütün varlıkları ifade eden müşterek

466) Bu tâbirler hakkında fazla bilgi için Bk. Sondaki «Deyimler ve Terimler İndeksi».

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

ve tek kavramdır. Buna göre, bütün şeyler vardırlar, bütün şeyler bir «varlık»a sahiptirler. Bu yüzdendir ki, 2500 yıl önce Elea'lı Parmenides'in var olanla varlığı (on ve finai) felsefî düşüncenin bir esas meselesini ifade etmek için özel bir tâbir olarak ortaya koyması büyük bir buluş sayılır. (467)

Hatta «kategorie», «cevher» (substanz) ve «a'raz» (aksidenz), «mekanism» ve (teleologism» (Din felsefesi), «princip» vb. gibi tâbirler dahi hususî bir surette ortaya konmuşlardır, fakat bunların da pekâlâ eski ve yeni dillerle alâkaları bulunduğu meydandadır. İşte bu gibi özel, felsefî terimlerin kullanılması, bilginin, suâl sormanın, düşünmenin bütün bir tarihini ihtiva eder. Bu sebepledir ki felsefe yapacak kimselerin bilhassa yüksek öğrenim yapanların, özellikle felsefî terimlerin mânâlarına nüfuz etmeğe, onlarla düşünmeğe çalışmaları gerekir. Yoksa anlaşılması kolay olmayan bir takım metinleri ve tâbirleri gelişigüzel ve dikkatsizce okuyup veya dinleyip geçmek probleme kendini vermemek olur. Bunun için de, ya elimizdeki (felsefeye ait) kitabın (varsa şayet) sonundaki indekse bakmalı, veyahut da felsefe lügatlarından yararlanmalıdır.

Şimdi bir de bütün bu söylenenlerden sonra genellikle akla gelen bir soru vardır ki, hemen her saha için normal olan bu problemin felsefe için aldığı tavır üzerinde de bir miktar duralım. Şöyle ki : Umumiyetle «Felsefe nedir?» şeklinde bir soru sorulabilir. Öyle ya «Felsefe nedir?» hemen işaret edelim ki, felsefenin ne olduğu, ne olabileceği ya da olamıyacağı hiçbir zaman öyle basit bir şekilde ve peşin olarak ifade edilemez. Aynı şekilde «sanat»ın yahut «ilm»in de ne olduğu kolayca söylenemez. Özellikle felsefe için yapılan bir girişte, öyle herkesin ittifak edebileceği bir tarif mümkün değildir (468). Meselâ : Felsefe, şu veya bu şeyin ya da şeylerin ilmidir denemez : Halbuki diğer ilimler (meselâ, Astronomi, fizik, tıb vb.leri) için birazcık da olsa bu imkân vardır.

Gerçekten Tasavvuf denince, onun, insanın ruh ve beden dualitesi münasebetlerini inceleyen bir ilim, Astronomi deyince onun, «yıldızların, onların hareketlerinin kanunlariyle câzibe kuvvetleri arasındaki münâsebetin bir ilmi» dir, geometri denin-

---

467) Ord. Prof. Dr. Heinz Heim Soeth «Felsefenin temel meseleleri» (Trc. T. Mengüsoğlu) s. 14.

468) Bu imkânsızlığın sebepleri ileride «Felsefenin İnsan Fenomenleri arasındaki yeri» bölümünde izah edilecektir. Bk. ilgili bölüm.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

ce, «mekâna ait teşekküllerin bir ilmi»dir, yahut «Hukuk» için, hakların ne haklar arasındaki münâsebetlerin bir ilmi» dir, şeklinde târifler mümkündür. Peki ama felsefe nedir? Grekçe'deki aslına uygun olarak denilebilir ki, felsefe, hakîmliğe (sophon), hakîm olmağa, şahsî hikmete (sophia) varmak için sevgiye dayanan bir cehid (gayret) tir. Buna göre felsefe bilginin, sadece yaşamış olmanın, vakıaları toplamanın, izahlar yapan teoriler kurmanın bir işi değildir; bilâkis mevcudiyet şuurunun derinleşmesini, alâkanın genişlemesini temin eden şahsî «existentiel» bir cihettir. Bu sayede insan, yaşadığı, düçâr olduğu, ya da idrâk ettiği veya özlediği şeylerin kıymet kazanmasını ve değerlendirilmesini sağlar.

Şimdi felsefe hakkındaki daha genel sistematik ve pratik olan bilgiler onun, insan fenomenleri arasındaki yeri, değeri ve fonksiyonlarını da görelim :

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

FELSEFENİN İNSANIN FENOMENLERİ ARASINDAKİ YERİ

Felsefenin felsefesi :

Evrendeki varolan bütün fenomenlerin izahını kendine konu olarak alan ve bağımsızlık iddiasında bulunan hemen her bilim sahasının, aynı zamanda bir de felsefesi vardır. Dinin felsefesi, tarihin felsefesi, ahlâkın felsefesi, hukukun felsefesi, iktisadın felsefesi vb. gibi. Bütün bu fenomenlerde olduğu gibi felsefenin de bir felsefesi olamaz mı? Hemen ifade edelim ki bir fenomenin felsefesini yapmak demek, o sahanın bütün buutlarını insan aklının kontrolü altına alabilmek mi, yoksa kontrol altına almağa çalışmak mı demektir?

Probleme objektif olarak ve felsefî perspektiften bağtığımızda birinci husus, yani her hangi bir fenomenin felsefesini yapmak denince, o sahanın bütün problemlerinin —felsefenin yegâne metodu olan— (akl) ın kontrolü altına alınabilmiş olması anlaşılır. Halbuki bu, felsefenin (özellikle batı felsefesinin) kendi hükmüdür. (469) Gerçekten de bu yanlış hüküm sebebiyledir ki tarih boyunca filozoflar, ya da felsefe ekolleri devamlı birbirleriyle münakaşa ve birbirlerinin görüşlerini çürütegelmişlerdir.

Bizim düşüncemize de uygun gelen anlayış ise, ikincisi, yani felsefenin, ilgilendiği sahaların bütün fenomenlerini aklın kontrolü altına alabildiği değil, almağa ve kavramağa çalıştığıdır. Şu halde diyebiliriz ki, **bir şeyin felsefesini yapmak demek, o şey (düşünceye konu olan evren ya da evrende varolanlardan her hangi biri) hakkında bilgi edinmeye, onu mümkün olan bütün varlık şekilleriyle anlamağa ve kavramağa çalışmak demektir.**

---

469) Çünkü batı felsefesi yegâne metod olarak kullandığı aklın evrene ait bütün problemleri, evrenin mahiyeti, özü, ana maddesi ve evrene hâkim olan bütün prensipleri halledebileceğine kayıtsız-şartsız inanır. Halbuki doğu (İslâm) felsefesinde insan aklının sınırlılığı, aklın bütün fenomenleri kavrayamayacağı, aklın hududunun bittiği yerde inanç yoluyle evrenin ve ona hâkim olan prensiplerin kavranabileceği kabul olunur. (Bu konudaki geniş bilgi için Bk. Dr. Hasan Küçük «Mukayeseli İslâm ve Batı Felsefelerinde sistematik problemler s. 30 vd. «İslâm Felsefesindeki intikalin sebep ve şekilleri Bölümü».

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Buna göre felsefenin felsefesi denince ne anlaşılmalıdır? Felsefenin felsefesi denince de işte, evrendeki yaratıkların en mükemmeli olan insan unsurunun, uçsuz-bucaksız âlem karşısında tavır alışının, yapıp-etmelerinin ,işmdiye kadar el attığı insan fenomenlerinden hangisini ne dereceye kadar ve realiteye de uygun olarak izah edebildiğinin araştırılması ve eleştirilmesi akla gelir.

Şimdi problemi daha açık bir şekilde ortaya koyalım ve diyelim ki: Felsefe nedir?, ne yapmak ister ve şimdiye kadar ne yapabilmiştir? Böyle bir soruya cevap aramak zorunda bulunan ve felsefeden de —hakkiyle— nasibini alamamış, hatta birazcık olsun nasibi bulunmayan kimse ya da kimseler, onun bir başı ve bir de sonu olduğunu sanırlar. İşte bu sanıdır ki, felsefeyi binlerce yıldanberi bir türlü çıkmazlar ve kısır çekişmelerden kurtaramamıştır, halbuki bu sanıda olanlar yanıldıklarının, evren ve onun mahiyeti, hakikati, özü ve ana maddesi gibi uçsuz-bucaksız, ezelî ve ebedî fenomenleri konu olarak ele alan felsefenin şu ya da bu zamanda başladığı ve sona erdiği diye birşey yoktur. Hatta felsefe, öteki (pozitif) tabiat bilimleri gibi bir takım kurallara ve izafiyet noktalarına ayrılacak öğrenim ve öğretim şekli de değildir.

Gerçekten de, objelerini —aklın yanısıra— deney ve gözlem metodlariyle inceleyen bilimler, ait oldukları objelerin sadece bir alanı, hatta o alanın bir tek parçasıyle uğraşırlar ve uğraşma alanları sınırlarıdır. Felsefede ise böyle bir ölçü söz konusu değildir. Bu yüzden de felsefede başlangıçla sonuç, bir başka değimle daha önce ile daha sonra kavramları içiçedir. Ancak burada felsefe ile ilimlerin birbirleriyle hiç ilişkileri olmadığı anlaşılmamalıdır, bilakis bu iki alan birbirleri içine serpilmiş durumdadırlar ve her kisi de insan unsurunun türlü problemlerine çözüm yolları aramakla, bir yerde gâye birliği halindedirler.

Fakat yine de bir yerde felsefeye başlamanın bir zorluğuyle karşı karşıyadır insan oğlu. itekim bu güçlük bütün ilimlerin temel noktasını teşkil eden ve onların varlık şartı olan, fakat kendileri hiç bir şart tanımayan **mantık, bilgi teorisi** ve **ontoloji** gibi üç temel disiplin arasında halâ sürüp giden mücâdeleden anlaşılır.

Gerçekten de felsefeye bir din ile bir tasavvuf ve ahlâk, bir teknik, bir hukuk, bir iktisat, bir edebiyat, bir mitoloji ile hatta

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

bütün bunların toplamiyle dahi başlanamaz. Çünkü bu fenomenlerin hepsi de, hem sınırlıdırlar, hem de bilhassa metot bakımından tamamen felsefenin ayrıdırlar. Bunlar aynı zamanda varlığın bütünüyle değil. sadece bir parçası, bir yönüyle ilgilenirler. Bunun içindir ki, bu alanlardan hiç birisi başlıbaşına felsefenin sahasına el atmağa cesaret edemez. Fakat, bütün ilimlerin alanları ve tarihleriyle ilgilenmemiş, onlarla hesaplaşmamış bir Filozof tasavvur olunmazken, düşünmeyen ve basit mantık kurallarını dahi bilmeyen bir politikacı, bir iktisatçı, bir hukukçu, hatta bir edebiyatçının muvaffak olamıyacakları da bilinen bir gerçektir.

Felsefenin iki temel problemi :

Felsefenin, —insan unsuruna faydalılığı açısından— iki cephesi vardır. Birincisi, objektif cephesidir ki, bu yönüyle felsefe tamamen tarafsız bir tutum içinde, evrendeki varlığın bütününü kavramak ister. Bu, tamamıyla varlıklar âlemi (evren) nin ne olması lâzım geldiğini değil, ne olabileceği hakkındaki insan merakının giderilmesine hizmet eder. Felsefenin asıl ve objesine uygun cephesi budur. O'nun bu alanı soyut ve sadece ilmî zihniyetin ilham ettiği şeylerle meşgul olur. Fakat hiç bir zaman ve hiç bir şekilde hayatın pratik meselelerine müdahale ederek onlara cevaplar bulmayı da vaadetmez.

İkinci cephesi ise, dinin, sosyolojinin, mitolojinin, kısaca, içinde tarihî olayların cereyan ettiği ve ideologların uğraştığı (ve olması lâzım gelen) cephesidir. Ne var ki felsefenin bu yönü de tam mânasıyle anlaşılamamış hatta bir çok ihtilâfların tartışılma alanı haline getirilmiştir.

Böylece felsefenin birinci tavrı, evrendeki varlıkların bütününü içinde toplayan bir evren (kâinat) imaj (hayâl) ının kavranmasını, ikincisi ise, (kısaca) insanın kendisi hakkındaki bilgisini teşkil ediyor demektir. Fakat birbirlerinden tamamen kopmuş gibi görünen bu iki varlık sahası, —esnasında— yine de içiçedirler; çünkü bunlardan birisi, olmadan diğerinin varlığının bir anlamı yoktur. Ne var ki, taa ilk devre doğmatiklerinden (özel-

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

likle Thales'ten) beri filozofların en çok tartışdıkları nokta da bu olmuştur. (470)

Felsefe ve insan :

Felsefe ve filozofun yapmak istediği şey, evren hakkında en geniş bilgiye ulaşmaktır. Fakat insan, «ben» bu âlemin merkezi etrafında idrâk ettiği eşyayı da kendi çevresi olarak görmekten kendini alamaz. Ne var ki insan muhakkakki bu evreni —her yönüyle— ihata edemez; belki böyle bir ihata, duyguların, müdrikenin ve şuurun yardımıyla kabil olabilir. Halbuki insan zekâsı kendi kendine, varlığın bütün sırlarını çözmek, aynı zamanda kendi ego (ben) sunun (yani kendi varlığının) da evrende ne olduğunu, yerinin neresi olduğunu, nasıl bir yer işgal etmekte olduğunu, hatta rolünü oynarken ne ölçüde başarılı olduğunu (insanın yapıp etmelerini), evrende var olmasının ne gibi bir mâna ifade ettiğini de bilmek ister.

Böylece de, felsefenin objesi gibi görünen evren (kâinat) bilgisi, insanı, kendisi hakkında bilgi edinmeğe de sevketmiş olur. Bunun neticesi olarak da, şayet insan unsurunun dışında ve insandan bağımsız bir idealizm sferi aranıyorsa, böyle bir arayış beyhûde olacaktır ve hiç bir zaman gayesine erişemiyecektir. Bu yüzdendir ki, insanın içinde yaşadığı âlemin varlığı söz konusu olmasaydı, insan kendi varlığının şuuruna da evren (kâinat) ile kendi şuuru arasında bir bağlantı kurma, yani evren ile kendi benliğinin gereği olan sebepleri göz önünde bulundurma idrâkine erişemeyecektir. Aksi halde her hangi bir insanla, ormandaki ağaçların veya potin bataklıklarında geviş getiren mandaların, ya da çöldeki deve'lerin bir farkı olmayacaktır!..

Bu durum, yani insanın, içinde yaşadığı evrenle ilişki kurması, ona daha ne gibi faydalar sağlayacaktır? Bu soruya felsefenin verebileceği pek çok cevaplar vardır. Bir defa bu tutum, insanın geleceğinin ve hatta bütün mukadderatının kendisine bağ-

---

470) Çağdaş düşünce ortamında da bu problem henüz halledilmiş değildir. Nitekim bazılarının ontolojiden, bazılarının da bilgi theorisinden, bazılarının ise, (mutlaka) mantıktan hareket edilmesi tezini savunmaları, birbirlerine zıt düşen sistemler kurmaları da, yine hep bu (insanoğlunun ebediyete kadar çözüm beklemesine devam edecek olan) entellektüel problemin güçlüğündendir.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

lı bulunduğu evren ile kendi (ben) inin bilgisini elde etmek için evrenden mi, yoksa objeden mi hareket etmelidir? Bir başka deyimlle olayların, fenomenlerin (yani tabiî veya tarihî varlık sahasına ait olayların) bilgisinden başlayıp kendisini; şuurunu anlamaya çalışmak mı yoksa nesnel varlığı kavrayan aklından mı veya akılların hepsi olan (tarih felsefesi) inden mi hareket etmek daha doğru olur?

Kısaca, sadece bu sorunların cevapları bile başlıbaşına bir dünyadır. İşte bütün bu ve bu türden akla gelen sorulara cevap arayan felsefe, bir evren (cihan: kâinat) bilgisi, varlığın, vasıtasız bir bilgisi olarak başlar; ve felsefenin bu görüşü, yani insan zihninin, evrenin bütünlüğünü bilmeye teşebbüs etmeden önce kendisini bilmesi hakkındaki bilgisi mahdut ve sınırlıdır. Yapılacak ilk iş ise, bu sınırı iyi tespit etmektir. Bu durumdadır ki ancak insan, kendi bilgisine mukayese ile evrenin mahiyeti probleminin azameti (büyüklüğü) ini daha iyi anlayacaktır.

İşte felsefenin asıl karakteristik vasfı ise, insan bilgisi için böyle bir sınırın tespitiyle yetinememesidir. Bu yüzdendir ki felsefe, kritikçi bir tavır içinden kendi - kendisinin (daha yeni ekollerin, daha başka bir takım varsayım (hipetez=nazariye) larla ve tekrar iddialı bir evren bilgisinin arkasından koşan bir başka devir takip ediyor. Böylece de insan zihnini çıkmazdan çıkmaza sokan bir takım spekülasyonlar doğmuş oluyor. (471)

Felsefî spekülasyonların müsebbileri, gerçi her devirde kendilerinin en doğruyu bildiklerini ve söylediklerini iddia etmişlerdir. Nitekim ta antikçağ (Plâton) dan beri devam edegelen hamleci felsefelerin, insanlığın geleneksel düşüncesiyle intibak edebilme teşebbüs ve gayretleri keza ilkçağ (doğmatik) filozoflarının

---

471) Gerçekten de felsefenin bazı çevrelerce yadırganmasının asıl sebebi, bir takım tutarsız iddialar, insan düşüncesi tarihinin grafiğindeki sayısız girinti-çıkıntılara yol açmış, hatta sebebiyet vermiş olmasıdır. Nitekim tarih boyunca bu türden pek çok tezatlara rastlanmak mümkün ise de, bunlardan en dikkate şayan olanı antikçağ sofistleri ve septikleri ile doğmatikler arasındaki mücâdelelerle, bilhassa yeniçağda insan zihnini en çok istikrarsızlıklara sevkeden spekülasyonlar ise, «kritisizm»in öncüsü Kant ile başlar ve daha sonraları Hegel, Schopenhour, Empiristlerden John Locke, Condillac, Intuisyonist H. Bergson ve diğerleri. Hatta Amerika'lı progmatistlerden John Dewey, William James ve Existantialism ve bazı sempatizanlarınca günümüzde dahi devam etmektedir.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

akl'ın yanılmaz olduğu hakkındaki inançlarının aynı devrin kritikçileri (sofistler) ve amprist (deneyci) leri tarafından incelenişi, çağdaş felsefî temayüllerinse, —otorite zihniyetini tamamen tasvib etmemekle beraber— kısmen de olsa Aristo sistemine bağlılık gösterir bir tavır içinde bulunuşları (özellikle klâsik mantık sahasında) çağdaş pozitivist anlayış ise, Auguste Comte ile başlayıp, Emil Durkhelmle gelişen ve bilhassa pozitif tabiat bilimleri çevrelerinde de oldukça ilgi toplayışı ve daha pekçok sebepler söz konusu spekülasyonları daha da kuvvetlendirmektedir.

Esasen felsefenin bugünkü problemlerini daha yakından anlayabilmek ve filozofların evreni ve ona hâkim olan prensipleri açıklayabilmek düşüncesiyle nasıl büyük ümitlere, hatta ihtiraslara kapıldıklarını görebilmek için 19. Yüzyılın ortalarına kadar (geri) dönüvermek kâfidir. Nitekim Herbert Spencer, Auguste Comte, Emil Durkheim vb. leri gibi filozof ve düşünürlerin, felsefede her şeyi tekâmül kavramıyla açıklamaya kalkan «pozitivist» düşünceleri 19. Yüzyılın sonlarına doğru iik plânda rol almağa başlar. Bu temel düşünceden hareket eden pozitivizme göre, şayet bir hâdisenin meydana gelişine sebep olan şartlar bilinirse, O hâdise tamamen açıklanmış olur!.. Gerçekten de pozitivistlerin iddiaları çok kesindir. Nitekim pozitivistlere göre meselâ, hayatın maddeden çıkmış olduğunu iddia etmekle, hayat şuurunu dimağda vukua gelen hâdiselerin meydana getirdiğini söylemekle şuûr (tabiî olarak) insanın hayvandan (meselâ maymundan) türemiş olduğunu söylemekle de «insan» açıklanmış oluyordu!..

Nihayet evrende varolan herşeyi «knetik illiyet prensibi» ile açıklama metodunun bir başka özelliği de, açıklanması istenen konunun münferit ve aslî unsurlara ayrılması ve bu unsurların her birinin kinetik bakımdan açıklanmasıdır. Ne var ki bu «pozitivist» metot, herşeyden önce eşyanın mahiyeti meselesinin kaybolmasına yol açmıştır. Çünkü bir şeyi meydana getiren unsurların tespit edilmesiyle o şey açıklanmış olamaz; böylece de ortaya yeni, yeni spekülasyonlar doğar ve insanoğlu da böylece beklediği iç huzurundan her geçen gün biraz daha uzaklaşmış olur.

Diğer taraftan madde alanındaki başarıları dolayısıyla oldukça mağrur görünen Darvinism ve Tfansformizm gibi teoriler de (pozitivizm) in olanca desteğine rağmen mânevî ilimler alanındaki değer ve otoritelerini kaybettiler. Gerçi sözü edilen bu

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

teoriler, özellikle Darvinizm, evrenin tekâmül kanunlarına dayanan anlamdaki pozitivizm ile çağdaş pozitizm'in evren hakkındaki bütün bilgileri toplayıp bu bilgilerin neticelerini birbirleriyle mukayese etmek, ancak münferit tabiat bilimlerinin işi olduğu, bu yüzden de, bir de ayrıca felsefe tarafından evrenin mahiyetinin izahına lüzum olmadığı görüşüne içtenlikle katılmış olmasına rağmen, kendisini bu inkıraz (çöküntü) dan kurtaramamıştır. Hatta pozitizim'de, ortaya pek büyük iddialarla çıkmış olmasına rağmen, (klâsik) felsefenin baskısından kendini o da kurtaramamıştır.

Gerçekten de pozitivizm için asıl çöküntü, bir nevi metafizik devrin tekrar ve kuvvetli bir başlatıcısı olan İngiliz Bratley ve öğreticisi ile başlamıştır. Nitekim Bratley, idrâk âleminin ve münferit ilimler sahasının sadece bir görünüş, bir fenomenler âlemi ifade ettiğini, kendi başına varolan (bizatihi varlık = Tanrı) ın ise, bu âlemin üstünde ve ötesinde bulunduğunu dile getirmektedir. Ancak söz konusu kehânetler de idealizmin hışmına uğramaktan kurtulamamıştır.

Evrimci Darwinizm ve onun paralelindeki pozitivizmi eleştirenler bu kadar da değildirler! Nitekim İntuisyonist Bergson, Samuel Alexandr vb. leri de burada hatırlanmağa değer. Gerçi bunların, pozitizivmin şöhretlerini kovalayan tutumları Descartes, Spinoza, Leibniz vb. leri gibi yeniçağ rasyonalistlerinde rastladığımız koyu bir «rationalisme» olmamakla beraber, felsefede son sözün bir «intuiton» (sezgi) olduğunu söylemiştir. Nitekim Bergson felsefesinin en önemli kavramı, yaratıcı tekâmül kavramıdır. O'na göre evrene hükmeden kanunlar, Darvinizm'de olduğu gibi, aynı şartlar altında aynı sonuçları doğuran aynı mihanik îkanunlar değil, fakat hükümlerini serbestçe yürütebilen «mutlak» ve yaratıcı kuvvetlerdir. Kısaca her ruhî olay —hiç değilse— kısmen yeni bir yaratılışın ifadesidir. (472)

---

472) Bu görüşte esasen Bergson yalnız da değildir. Nitekim (yukarıda da işaret edildiği gibi) İngiltere'de Samuel Alexsandr, Amerika'da W. James,, Almanya'da Drisch, Scheler vb.'leri gibi daha pekçok düşünürler aynı görüşün savunucusudurlar. Buradaki ortak ve temel görüş, insan bilgisine tekaddüm eden bir deney, doğrudan doğruya eşyaya teveccüh eden ve bilgi nazariyesi araştırmaları ile bulandırılmış olan bir bilgi tarzını ifade eder. Esasen evrendeki realiteden uzaklaşmanın sarhoşluğu içinde insan, kendisini temelli edecek unsurları araştırmaktan

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Ve nihayet çağdaş düşünce, bir yanıyla mazi ile olan bağlarını koparmamak, bir yanıyla da çağdaş —umumi— temayül içinde bir takım yeni yeni formlar içine girmek gayretindedir. Nitekim artık. Newton mekaniği yerine Einstein mekaniği realiteye en uygun olduğu gibi, tabiatı insana benzetme anlayışından kurtularak bu türden mitolojik kavramlar artık yerlerini ve saltanatlarını çağdaş tabiat ilimlerine terketmişlerdir. Böylece de artık evrendeki hâdiseler arasındaki münâsebetlerin izahı tamamen felsefenin sırtına yük olmaktan çıkmış, artık felsefenin dışındaki fenomenler ve bir dereceye kadar evrendeki hâdiseler arasındaki münâsebetlerin açıklanabilmesi tabiat bilimleriyle de mümkün olmuştur.

Bütün bunlardan çıkarılacak sonuç olarak şunu söyleyebiliriz; çağdaş anlayış düzeyinde artık, insan düşüncesinin orjinal olması yerine disiplinli bir düşünce olması temayülü daha çok sempati toplamaktadır. Yine çağdaş felsefe anlayışı, eski (klâsik) felsefenin sistemciliğine, terkipçiliğine öngörü (A Priori) anlayışı gibi tutumlarına karşı, analizci, ihtisaslaşmaya doğru giden, daha açık bir deyimle, evreni öncül prensipler aracılığıyla açıklama teşebbüsleri artık son bulmuştur. Bu yüzdendir ki, insanlık, artık ne sadece Herakleitosçulukla, ne Epikrülükle, ne Aristo metafiziğiyle, ne Kant düalizmiyle, ne Hegel dialetiğiyle ve ne de bütün bunların dışında nominalizm, fenomonoloji ve existantializm gibi formüllerle de avutulabilecektir!..

Kısaca insan unsuru için felsefenin felsefesi de henüz son sözünü söyleyebilecek durumda değil, hatta bunun için vakit de henüz daha çok erken olup, bir yandan felsefenin bir yandan da pozitif bilimlerin bunca başarı ya da ideallerine rağmen, insan oğlunun evren karşısındaki tavır alışının izahı problemi henüz çözümlenebilmiş değildir. Yine bu konuda gerek felsefenin gerekse ilimlerin ve hatta din adına söylenenleri pek-çok gördük ve dinledik, ama henüz vardığımız sonuç elde edebildiğimiz müspet ve doyurucu bir netice olamadı! O halde bütün bunca iddialara rağmen biz de kanaatimizi açıklayacak olursak diyebiliriz ki, muarızlarınnı bütün gayretlerine rağmen yine de insanoğlu kendini teselli edecek çareleri felsefede arayacaktır ve felsefeden imdat

---

yorulmuş olmanın çaresizliği ve bunalımı içindedir. Belki de sonu gelmez bu tür mücâdelenin tek sebebi de —kanaatimizce— budur.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

bekleyen —insana— ait entellektüel problemler her geçen gün biraz daha artmaktadır. Nitekim her sınıftan entellektüller felsefenin önüne çözüm bekleyen tomar tomar problemlerle çıkmaktadır ki, bu yüzden de bilimin varlığı felsefeyi felsefenin varlığıyse bilimi zaruri kılmaktadır. (473)

MARMARA ÜNİVERSİTESİ 1883

473) Esasen bilim ve felsefe arasında bir ayrılık söz konusu değildir, çünkü bilimler bir anlamda kendi objeleriyle uğraşırlarken, aslında evren bilmecesinde çözüm bekleyen problemlerden halledebildiklerini sevinç gözyaşları içerisinde! felsefeye sunmaktadırlar, çünkü felsefenin amacı bütünüyle evren problemlerini çözmek öteki —pozitif— bilimlerin işiyse, evrende (sadece kendi objeleri olan) belirli bir problemle meşgul olmaktır! Fakat netice itibariyle her ikisi de insan unsurunun ezeli problemini halletmeye çalışıyorlar demektir.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

DİN VE FELSEFENİN BİRLEŞTİKLERİ VE AYRILDIKLARI NOKTALAR

Din de Felsefe de insana mahsus, insan var olduğu için varlıklarından söz edilen iki ezelî fenomendirler. Ancak din mi felsefe için, felsefe mi din için daha eski bir spekülasyon sahası olabilir? Bu problem ayrı ve hatta başlı başına bir araştırma konusu olabilir? Biz ise ne bir dinler, ne de Felsefe tarihi yapmadığımız için, sistematik felsefenin öteki problemleri gibi bu probleme de, ançak kendi varlık sahaları ve birbirlerinin spekülatif alanları içinde bakacağız. Şu kadar ki, konumuz için esas olan (din değil) felsefe olduğu için, felsefenin sistematik bünyesi içinde dinin spekülatif durumunu ele alarak probleme çözüm yolu bulmağa çalışacak bu arada —özellikle— kii sefer (alan) içinde ortak olan ya da ayrıldıkları noktaları görmeğe çalışacağız.

Buna göre din problemi felsefesinin çok eski olan bir spekülasyonlar sahası olarak, felsefenin başlangıcından beri devam edegelen üç süâlinden birini yani «neyi ümit edebiliriz?» süâlini teşkil edegelmiştir ki, felsefeyi en çok meşgul eden problem bu olmuştur. Böylece de ilk anda din ve felsefe müşterek bir probleme eğiliyorlar demektir.

Ancak din ve din felsefesi, sadece bu tek problem üzerinde durmakla yetinmemiş, yüzyıllar boyunca bütün felsefeye hâkim olmak istemiş, gerçekten de felsefenin emrine girdiği devirler görülmüştür! (meselâ ortaçağda durum budur!..)

Dinin, felsefeye karşı hükümranlık durumu pek kısa ve geçici olmamış, çünkü insanoğlu kendine aradığı teselli edici fenomenler arasından, felsefe ve ilimden daha fazla «Din» e güven duymuş ve ona sarılmıştır. İnsanın bu tavrı içinde de uzun yıllar din, felsefe ve hatta ilimler üzerindeki hükümranlığını sürdürmüştür.

İşte ilk defa Kant, dinle felsefeyi birbirlerinden ayrı fenomenler olarak düşünmek suretiyle özellikle felsefeye tam bir bağımsızlık kazandırmak istemiştir. Dinin felsefeye hükümranlığını tabiî karşılayan ve biraz da felsefenin mahiyetinden habersiz

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

olan kimseler ise felsefenin, ya dinin bir tamamlayıcısı veyahut da dine karşı olan bir tutum içinde bulunduğunu iddia etmişlerdir, hatta bu tür kısır düşüncelere günümüzde bile rastlanmaktadır. Halbuki felsefe hiçbir zaman dine karşı çıkmamış ve zaten buna lüzum görmesine bir sebep de mevcut değildir, belki de felsefe için din de, herhangi bir problem gibi bir problem olabilir. Bu bakımdan da felsefe ne din için ne de dine karşıdır.

Felsefenin objesindeki bu açıklığa rağmen, yine de birtakım «ratirıonal theoloğik) theoriler belli bir teleologism'den hareket ederek evrende olup-biten her şeyi, üstün bir kuvvet olan «Tanrı» nın gâyelerinin bir gerçekleşmesi olarak görüyorlar ve bu üstün kuvveti, aynı zamanda Kosmos (evrendeki herşey) un kaynağı ve yaratıcısı olarak görüyorlar, böylece de dinî theorileri «Tanrının gâyelerinin gerçekleştiricileri olduğu iddiasıyla» mutlaklaştırıyorlardı.

Gerçekten de Aristoteles'ten beri —özellikle Aristoteles düşüncesinin hâkim durumda bulunduğu— ortaçağda bütün «teologik metafizik» theorilerin yaptıkları bu idi. Fakat bu theoriler, başlıbaşına bir fenomen olan «inanç» sferini bir takım dinî spekülasyonlara boğuyorlar, hatta dini, kendi öz gâyesinden uzaklaştırarak tanınmaz bir hale getiriyorlardı. Halbuki çağdaş felsefî (ontolojik ve antropolojik) telâkkilere göre insan için «inanç» varolan bir sfer (alan) dir ki varlık temelini insanın varlık yapısında bulur (474)

Din de felsefe de insanın evren karşısındaki merakını ve onun bir takım strüktüralist (zihnî) proseslerini cevaplandırmak isteyen iki temel fenomendirler. Fakat bunlardan din, bir fonksiyon olarak insana felsefeden daha yakındır. Çünkü felsefede direkt olarak «inanç» vardır. Gerçekten de inanç günlük hayatta basit münâsebetlerden başlar, derece, derece yükselerek en sonunda «trancendental» (tabiatüstü) bir varlığa inanma şeklinde ortaya çıkar. (475)

---

474) Ontolojik ve antropolotik temellere dayanan bir din felsefesi de sadece bu «inanç» fenomeninin tahlil ve tasviriyle uğraşacaktır. İnsanın bütün öteki fenomenleri gibi «inanç» fenomeninin de felsefi antropolojik izahı için merak edenler T. Mengüçoğlu'nun «felsefi antropoloji» adlı eserine bakabilir.

475) Gerçekten de günlük basit münasebetlerde bile inancın önemi o derecedir ki, inanç ortadan kaldırılıverilsin, bir anda günlük hayat altüst

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Diğer taraftan «inanç» (yani din) insanın varlık yapısına has bir fenomen olduğu için, hangi kültür seviye ve ortamı içinde bulunursa bulunsun insan heryerde ve herzaman onunla karlaşacaktır. Aynı şekilde insan için etrafındaki varolan eşyalarla ilgi kurmak, onları anlamağa çalışmak, onlara —hiç değilse— bir anlam kazandırmak da yine insanın varlık yapısından ayrı düşünülmeyen bir durumdur. Bu sha ise felsefenin işidir. Nitekim ilk insan önce kendi varlığını, hemen ardından da çevresindeki eşyanın varlığını, eşya ve objeler arasındaki münâsebetleri kavramağa başlamış, bunları yaparken de farkında bile olmadan felsefenin temel metodu olan «aklı» kullanmıştır.

Din de, felsefe deinsan ile, insanı aşan «transcendental» (insanüstü, tabiat üstü) varlık arasındaki ilişkileri incelerler. Bunlardan din, günlük ve pratik hayat alanından başlayıp, süratle gelişen bu tabiî seviyeyi çok gerilerde bırakarak sonsuzluk âleminin yaratıcısı olan «ilâhî varlık» (Tanrı) a kadar yükselen ve onu kavramağa, hiç değilse onunla kendisi arasındaki münâsebetleri kavramağa çalışırken;

Felsefe de yine, insanın bizatihî kendisi ile kendisini aşan, çepeçevre kuşatan, kendisine bazen ümit, bazen de korku ve dehşet veren (transcendental) âlemperver ve onunla kendi varlığı arasında mümkün olan ilişkilerin temin ve teessüsü (kuruluşu) için uğraşır!

Görüldüğü gibi biri «inanç» ötekisi «akl» gibi iki ayrı metot kullanan insanın bu iki temel (esas) fenomeni, objeleri ve amaçları yönünden birbirlerine son derece yakın, hatta farkında olmadan müşterek bir takım mesai bile sarfeder bir tutum içerisindedirler. Gerçi dinler arasında üstün varlık ile münasebet kurma şekli —dinden dine— oldukça değişiktir, ancak bütün dinlerde varolan bu tutum ise, dinin, felsefenin ezelî gâye birliğinde arkadaşı olduğunu göstermeye kâfidir.

Din, insanın bizatihî kendisine, dolayısıyle eşyaya (evrene) ait olan bütün olayları, şu veya bu şekilde, fakat bir takım kurallara göre (dinin inanç temelleri) mânalandırmak ve yorumlamak ister. Halbuki felsefede aynı şeyi yapar: O da insanın anlama ve

---

olur!.. (inanç fenomeninin insan hayatı üzerindeki fonksiyonel önemi hakkındaki geniş bilgi için Bk. Dr. H. K. M. İ. ve B. Felsefelerinde sistematik Problemler, Dini Bilgi Bölümü.)

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

kavrayabilme gücünü aşan evren problemini (küçücük beyniyle, uçsuz bucaksız varlıklar âlemini) kavramağa çalışan insana bu işi mümkün kılmanın yollarını göstermeğe çalışır. Kısaca dinin de felsefenin de asıl amaçları, insanın kendisini aşan (trenscendental) varlıkla kendisi arasındaki münâsebeti sağlayarak onu iç huzuruna kavuşturmaktır. Bu yüzdendir ki insan, (hele biraz da aklını kullanabilen normal insan) ne dinden ne de felsefeden hiç bir zaman vazgeçmeyecektir.

Din, insan ruhunda sezip, akıl ve irade ile kabul olunan ve peygamber denen (insanüstü güce sahip) yüce kimseler tarafından insanlara bildirilen «ilâhî» kanunların «ilâhî mir vahy» mahsulüdür. Bunun içindir ki dinde «İlâhî» bir mâkâfat vadolunmaktadır. İyilik yapan, ahlâk ve fazilet sahibi olan kimse bu «ilâhî» mükâfata hak kazanır.

Felsefe için böyle bir mükâfat söz konusu olmamakla beraber, netice olarak felsefe de, evren ve ona hâkim olan «ana ve temel» prensipleri izah etmek suretiyle, insanla insanı kuşatan (transcendental) varlık arasında bir ilişki kurup, onu insana izah edebilirse, böylece insanı iç huzursuzluğundan kurtararak, dolayısıyla onun bu ezelî arzusunu gerçekleştirmek suretiyle yine de insanı mükâfatsız bırakmamış olacaktır.

Felsefe, herşeyden önce bir «varlık» lar ilmidir. Evren ve onda varolan hayat ve maddeler dünyasının neden ve niçin problemlerini açıklamak suretile zihnî bir çabayı gerektirir. Şu kadar ki felsefe, varolan şeylere bir mâna vermek, onları yorumlamak ve açıklamak yoluna gitmez. (476)

Halbuki din, bu gibi durumlarda, yani insan ile onu kuşatan (trenscendental) varlık arasındaki münâsebetleri temine çalışırken (felsefenin ve hatta ilimlerin durakladığı noktalarda) hiç tereddüt etmeden yürüyebilir ve insanın dikkatini evrende varolanlara çekerken, onlar hakkında bir takım akıl ötesi (metafizik) açıklamalar da yapmak suretiyle insan için imkânsız gibi görünen ve böylece de insanı ümitsizliğe seykeden hayatın zor taraf-

---

476) Bu çaba sarfedişinin hangi şekillerde olduğu, objesine uygun bir sonucu elde edebilmek için, felsefenin ne gibi aşamalardan geçtiği hakkında daha geniş bilgi için Bk. H. . Ülken, Felsefeye Giriş C. I, Shf. 23 vd. ile T. Mengüşoğlu, Felsefeye Giriş Shf. 290-295.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

larını yumuşarak kolaylaştırır. Gerçekten de ağır felâketler (ölüm, fanilik vb. gibi) karşısında bile din, bir takım mânevî yorumlarla insanı teselli eder. (477)

Din ve felsefenin sahaları ayrı ayrı gibi görünmekle beraber (yukarıda da işaret edildiği gibi) pek çok yönlerden birleşirler. Dinî ve felsefî ifadeler arasında birbirlerine paralel pekçok hükümler mevcuttur. Şu kadar ki, din ve felsefe kaynakları itibariyle birbirlerinden ayrılırlar. Nitekim dindeki hükümlerin kaynağı (ilâhî) vahye dayanırken, felsefede bu kaynak akıl'dır. Bu durumda dindeki aktiflik felsefeye göre zihni (vahiy alma esnasında) pasiftir. Çünkü peygamberler aldıkları (ilâhî) emirleri insanlara olduğu gibi (kendilerinden hiç bir şey ilâve etmeden aynen) iletirler. (478) Filozoflar da bir bakıma mânevî bir hava içinde bulunur ve yetişirler, ne var ki, dinde bir kimsenin yükselişi, ruhî bir gelişme içerisinde olmasına rağmen felsefede yükselif her şeye rağmen aklîdir. Yani filozof, peygamberler gibi, dinî bir «nass»a bağlı olmak zorunluğunda değildir. Filozof böyle bir bağlılıktan değil, tamamen kendi aklî özgürlüğünden hareket eder, bütün istek ve tutkularını akl'ın düzenine göre ayar-

---

477) Nitekim türlü felâketlerin, çekilen ıstırapların bile dinde bir takım mânaları vardır. Böylece de kişi, bir felâket karşısında feryad edeceği yerde sabreder ve bu felâkete sabredebildiği ölçüde öbür (âhiret) âlemde kat, kat mükâfat kazanacağına inanır. Bilhassa bu tutumuyla dinin toplum huzuru ve toplumun umumî moral takviyesi yönünden çok önemli bir fonksiyonu vardır.

478) Nitekim islmın Peygamberi Hz. Muhammed'e «sen sadece tebliğ edicisin» buyurulmuştur. Hz. Muhammed'in Allah'ın emirlerini tebliğ sırasında ise nasıl hareket ettiğini bildiren En-Necm sûresi âyetler: (I-II) meâlen şöyledirler: «Battığı dem (bil yıldız cinsi) yıldıza and olsun ki, sahibiniz (Hz. Muhammed) doğru yoldan sapmadı. Kendi (rey'u) hevasından söylemez o. O, (Kur'an-ı Kerim yahut Hz. Muhammed) kendisine (Allah tarafından) ilkaa edilegelen bir vahyden başkası değildir. Onu müthiş kuvvetlere malik olan (Lût kavminin memleketlerini kökünden koparan, semudu müthiş sayhasıyla helâk eden ve vasıta-i vahy olan Cebrail aleyhisselâm) öğretti (ki, o) akıl ve reyine-kâmil (bir melek) dir. Hemen (kendi suretine girip) doğruldu. O (Cebrail) en yüksek ufuk (sema: gök) ta idi. Sonra Cebrail O'na (Hz. Muhammed) yaklaştı derken sarıldı. (Bu suretle o peygambere) iki yay kadar da yakın oldu. (Allah'ın) kulu (Peygamber) na vahyettiğini onun (Hz. Muhammed) gördüğünü Kalb (i) yalan çıkarmadı» (H. B. Çantay Kur'an-ı Hakim ve Meal-i Kerim. C. III, Shf. 970-972).

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

lar (479). Bu bakımdan da felsefe, evrendeki varlık âhengine uygun olarak kabul ettiği akıl ile insan hayatına yön vermek ister.

Böylece diyebiliriz ki, felsefenin asıl ideali evrendeki real (gerçek) varlık ile akıl düzeni arasında bir âhenk kurmak olduğu halde, dinin gerçek amacı ise inanç (İmân) yoluyla (trascendental) varlık ötesi (ilâhî) âlemde bir âhenk kurmaktır. Yine de felsefe (yani bilim) kendi gücüyle silkinerek, bu taassup çemberini kırmış! Renaissance'la birlikte inancın paralel (indeki yerini almağa muvaffak olmuştur.)

Diğer taraftan, din ve felsefe arasındaki ilişkilerin oluşumunu anlatmak hususunda işimizi kolaylaştıran bir başka durum da ispat meselesidir. Şöyle ki : Felsefe'de ispat vardır. Meselâ : Allah birdir, dendiğinde felsefe, akıl yoluyla bunun ispatını yapar ve bu felsefî bir hüküm olmuş olur. Halbuki dinde böyle bir hükmün varlığı, herhangi bir ispatı gerektirmez, nitekim Gazzalî felsefî hükümlerle dinî hükümler arasındaki en bariz farkı, felsefî hükümlerin ispata dayalı hükümler oluşunda buluyor. Dinî hükümlere ait «nass» lar içerisinde ilk fikir yürüten (ve bu yüzden de ilk münakaşaya yol açan) düşünürler ise, islâm kelâmlarından «mutezile» fırkası olmuştur! Bunun karşısında bulunan «Eşariyye» ve «Matüridiyye» fırkaları ise, dinî hükümler üzerinde münakaşa etmenin ve onlar üzerinde —sonuna kadar— tartışmanın yersizlik ve hatta imkânsızlığını, Allaha, Kur'ana ve sonsuzluğa ait her sorunun (aklî) cevabının her zaman verilemiyeceğini ve dinî «nass» ların aynen kabul edilmesi gereken «naklî» hükümler olduğunu savunmuşlardır. (480)

Kısaca —özellikle— islâma göre din ile felsefe öteden beri birbirlerinden ayrılmaz iki problem olup, din (bütün öteki sistemlere de el atan) felsefenin en önemli problemlerinden biridir.

Ve nihayet bütün filozofların ilkçağlardan beri meşgul oldukları «Evren, insan ve Allahın varlığı» gibi üç temel problem aynı zamanda dinin de temel problemleri olagelmiştir. Ne var ki felsefe bu problemlerin çözümüyle uğraşırken bilme, düşünme ve

---

479) Bunun içindir ki filozoflar, kendi arzu ve iradeleriyle hareket ettiklerinden hiçbir zaman peygamber değildirler.

480) İslâm kelâmcılarının bu arada —özellikle— mutezile fırkasının düşüncelerine ileride «Kelâmcılara göre Allah'ın varlığı delilleri» bölümünde ayrıca ve daha geniş olarak yer verilecektir.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

ispat sahasının dışına çıkmamıştır (481). Halbuki din insan aklının hududuna kadar düşünmeyi, aklın durduğu yerde ise (bilhassa islâmiyet) inanmayı öngörmüştür. Buna mukâbil felsefe, bilme ile başlar, bilme imkânlarının sınırına gelindi mi düşünme gelir ki, bilme ve düşünme (her ikisini) yi de kuşatan (trenscendental) üstün varlık gelir. İşte dinde bu saha ancak «inanma» ile kavranabilir ki, muhtelif filozoflar bu merhaleyi türlü türlü şekillerde ifade etmişlerdir.

Meselâ Gazzalî buna «Kalb gözü» Paskal «Kalp Mantığı» H. Berhson ise, «Sezgi» demişlerdir. Leibniz de ise «Monad» adıyla ilk defa felsefe literatürüne giren, Descartes'de «Cogito ergo'sum» (düşünüyorum öyle ise varım) sözüyle ifadesini bulan parola da yine bu inancın mahsulüdür. Felsefede bu inanma sınırlı, dinde ise sınırsızdır, ama yine de her ikisi de elbirliğiyle insanın entellektüel problemlerine çare arayan iki temel fenomendirler.

481) Ancak burada ispat sözünden, pozitif tabiat bilimlerindeki «deneysel» ispat anlaşılmamalıdır. Çünkü felsefe bu anlamda bir ispatla esasen yetinmez. Burada söz konusu olan ispat ise, olaylar arasındaki sebep-sonuç ilişkisinin aranışı ve son sebebin neden ve niçinini cevaplandırmak anlamında bir ispattır!..

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

FELSEFÎ TERMİNOLOJİ YÖNÜNDEN TABİAT VE RUHÎ VARLIK PROBLEMİ

«Ruh, bedeni kendi emrinde kullanan ilâhi bir cevherdir.»

GAZZALİ

Problemin ele alınışı :

Tabiat ve Ruh, ya da «Ruh» ve «Tabiat», insanlığın iki ezelî problemi!.. Bunlardan hangisi hangisine göre daha önce, ya da hangisi hangisine göre daha sonradır? Daha başka bir deyişle tabiat mı, ruh mu insan oğlunun dikkatini ilk çeken problem, yani insan «ben»i (süjesi)nin objesi (konusu) olabilmiştir?

İslâm Tasavvuf; Kelâm ve Felsefe dünyalarının ünlü simâsı Gazzâli (1058 - 1111)

Ruh ve Tabiat, bu iki ezelî problemden hangisini düşünürsek düşünelim, hangisi hakında tarih boyunca neler söylenmiş olduğunu anlamak istersek isteyelim, hatta düşünce tarihi görüntüsünün «sıfır» olduğu noktaya kadar indikten sonra, yine insan düşüncesinin hâkim olma iddiasında bulunan teknolojinin zivresindeki görüntüsüne kadar çıkalım; her iki durumda da göreceğimiz manzara şu olacaktır : Tabiat ve Ruh hakkında söylenecek,

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

ya da söylenmesi zorunlu olan sözlerin ne ilki, ne de sonuncusu söylenebilmiştir!..

Tabiat ve Ruh, insan düşüncesinin yazı ile ifadesini bulmağa başladığı devirlerdenberi birbirleriyle yarışan, ama dâima atbaşı giderek birbirlerini ikinci plâna atamayan, insanlığın iki ezelî problemi. İçinde fânî varlığının devam imkânını bulduğuna inanan zamanımızdan 4000 (dörtbin) yıl önce bir kalân vatandaşının, kendisinin de öteki vatandaşlarının daaynı kutsal varlık «Totem»in soyundan geldiklerine olan inanciyle, **«Eğer herşeyden önce nerede olduğumuzu ve nereye doğru yöneldiğimizi bilseydik, şimdi ne yapmamız ve nasıl yapmamız gerektiğine daha iyi karar verebilirdik»** derken, (Abraham Lincolin) madde ile ruh arasındaki yerinin neresi olabileceğini bir türlü tâyin edemeyen, bundan dolayı da şiddetli bir bunalım içinde olduğunu haykırarak teselli arayan çağdaş insanla, yine **«Yapısının inceliklerini bilmeden insan bedeni kadar mükemmel bir yaratılış örneğinin içinde yaşamak, akl-ı selim sahibi bir ruh için yüz kızartıcı bir durumdur»** diyen, (Robert Boyle) teknolojinin bir çok nimetlerinden yararlanmasına rağmen mânevî bir tatminsizlik içerisinde bulunan çağdaş insanın bu haykırışı, onun tabiat ya da ruh hakkındaki bilgisinin ne derece yetersiz olduğunu göstermektedir.

Tabiat ve Ruhî varlık alanlarının sınırı :

Müsbet bilim çevrelerinin halihazır kanaatlerine göre ruh, iç dünyası hakkında insan oğlunun en küçük bir mâlûmatı bulunmayan zooloji (hayvanlar âlemi) varlık dünyası için değil, «homo sapiens» (insan türü) içindir. Nitekim bilim henüz ruhî varlık probleminin içine nüfuz edemeyip, ancak ruhun yeri olsa olsa insan varlığı olabilir kanaatiyle, özellikle psikoloji, insanın rûhî varlık yapısına bir anlam kazandırabilmek için çırpınmakta ise de, bu sahadaki en yetkili çevrelerin bile itirafları bu merkezdedir. Ancak objektif anlamdaki ruh kavramından başka bir de varlıklar âleminin ontolojik tasnifi içerisinde varlık kategorilerinden birisi olan «Rûhî varlık» alanı bulunmaktadır ki, Ruh ve rûhî varlık kavramları ileride ayrı ayrı ele alınacaktır.

Şimdi, ruh mu, tabiat mı önce insanı etkilemiştir, ya da etkilemektedir? İşte konumuzun ağırlık merkezini teşkil edecek bu sorudur. Gerçekten de insan hayatındaki her çeşit fenomenle-

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

rin iki esaslı kaynağı olan tabiat ve ruh, insan eseri olan bütün feomenolojik eylem alanlarının hem ilk hareket noktaları, hem de son varış noktaları olmuşlardır.

Tabiat ve ruhî varlık alanlarının insan fenomenleri üzerindeki tesirleri ve sınırlarının tesbitini iki ayrı yönden incelemeyi uygun bulduk :

a) Tabiat ve ruh kavramlarının insan bilincine birer obje oluşları bakımından ne oldukları.

b) Yine tabiat ve ruh kavramlarının, insan fenomenlerini ne yönden etkilemiş oldukları.

İşte bu iki temel problemin çözümü arzusu, tarih boyunca insan zihnini en çok meşgul eden meselelerden biri olmuştur ki, şimdi önce birinci maddeyi, yani tabiat ve ruh kavramlarının varlık yönünden analizlerini ele alan teorileri, hiç değilse bir gözden geçirmek, çağdaş düşünce atmosferi içerisinde varılmak istenilen sonuca ışık tutacaktır.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

VARLIK YAPILARI BAKIMINDAN TABİAT (Madde) ve RUH

«Yapısının inceliklerini bilmeden insan bedeni kadar mükemmel bir yaratılış örneğinin içinde yaşamak akl-ı selim sahibi bir ruh için yüz kızartıcı bir durumdur!»

ROBERT BOYLE

A) Bir varolan olarak tabiat : (482)

Hemen bütün ilim dalları doğrudan veya dolaylı olarak tabiattan bahsederler. Ancak tabiatın bir varlık sahası olarak nasıl bir yapıya sahip olduğu, tabiatta hüküm süren determination - tipleri ve prensiplerinin neler olduğu, yine tabiat varlığı ile rûhî varlık alanları arasında ne gibi bir ilişki benzerlik ya da ayrılık bulunduğu vb. gibi problemler, hemen hiç bir ilim sahası tarafından araştırılmamaktadır; bu yüzdendir ki, bu gibi problemler yine özel bir felsefî disiplinin inceleme sahasına girmektedir ki, işte böyle bir problemi kendisi için araştırma sahası olarak seçen felsefe disiplinine de «Tabiat felsefesi» veya «Tabiat ontolojisi» denmektedir (483)

Fakat yine de tabiat nedir? problemi ilk defa modern ontoloji tarafından ele alınmış değildir. Nitekim antikçağ Yunan felsefesinin ilk düşünürleri de bütün dikkatlerini tabiata çevirerek, felsefî sistemlerini «Nautralist» (tabiatçı) bir temel üzerine kurmuş ve geliştirmişlerdir. Meselâ : Thales, Anaximendros, Anaximenes, Herakleitos, Ksenofanes, Parmenides, Pythagoras, Empe-

---

482) Bir varolan olarak tabiatı (yani maddeyi) önce ele alışımız, insan fenomenlerine tabiatın ruhtan daha önce etkide bulunduğunu göstermek düşüncesinden değildir, çünkü bu nokta henüz bir ihtilaf mevzuu olmaktan kurtulamamıştır. Burada önce tabiat varlığını ele almamızın sebebi ise, zaten ruh denen (mânevî) varlığın taşıyıcısı olan insan da bu âleme ilk geldiğinde gözünü tabiat denen bir ortam içinde açmıştır. Bu konudaki tartışmalara daha sonra yer verilecektir.

483) Ontolojinin genel anlamda ne yapmak istediğine dair bilgiler için Bk. Dr. Hasan Küçük M. İ. ve B. Felsefelerinde sist. problemler. İlgili Bölüm. Burada ontolojinin tafsilatına girilmeyecek, sadece tabiat varlığının ontolojik bir analizi yapılıp, ruhî varlık alaniyle ayrılış noktaları gösterilmeğe çalışılacaktır.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

dokles, Anaksagoras, hatta Demokritos ve daha pek çok ünlü filozof, düşüncelerine obje olarak hep tabiatı seçmişlerdir. (484)

Şu kadar ki, bütün bu filozoflar gökte ve yerdeki olaylarla ilgilenirlerken, sadece olayların nasıllıklarını, yani mahiyetleri ve varlık yapıları yönünden ne ve nasıl olduklarını değil de, sadece neden olduklarını, tabiatta cereyan eden olayların ilk sebeplerinin ne olabileceğini düşünmüş ve tartışmışlardır. Hatta yukarıda sözü geçen bu filozoflar, evrendeki oluşumların kaynağını da tabiatta bulmuş olmaları bakımından aynı görüşte birleşmelerine rağmen her bir filozof kendi düşüncesi doğrultusunda tamamen diğerinden uzaklaşmıştır ki, bu bize antikçağ düşüncesinde tabiatın varlık yapısı yönünden değil de evrendeki oluşumlara kaynak (yani felsefî düşünce açısından ilk sebep) teşkil edişi yönünden ele alındığını gösterir. Nitekim bu filozofların hemen hepsi de tabiattan, yani tabiat varlığından hareket etmiş olmalarına rağmen, kimi bundaki ilk prensibin su, kimi, töz (madde), kimi hava, kimi ateş, kimi atom, kimi şu kimi bu!.. olduğunu kabul etmişlerdir.

Tabiattaki temel prensipler etrafında gelişen antikçağ düşüncesine hâkim olan doğmatik çemberi yararak, düşünce dünyasında yepyeni bir çığır açmış bulunan Aristotelesle artık ilk defa evren ve onda varolanlar, bir takım kategorik varlık sfer (alan) leri içerisinde düşünülmeye başlanmıştır. (485)

Ortaçağda uzun bir süre insan düşüncesindeki tabiat tasavvurunun yerini mistik (ruhî) bir duygu almış olup, özellikle hıristiyanlık kilisesinin düşünce dünyasına karşı uyguladığı ezici sansür (baskı) politikası yüzünden, tabiat karşısında devamlı duygulanmakta olmasına rağmen insan, onunla hesaplaşma, onu inceleme fırsatı bulmamış, bilâkis hıristiyanlığın kutsal doğmaları — mahiyetlerini bile düşünme imkânından yoksun bir halde — evrenin prensipleri olarak kabule zorlanmış, fakat tabiata

---

484) Ne var ki bunlardan her birinin görüşleri evren ve onun ilk ve ana maddesi etrafında gelişmiş olup, şu kadar ki, tabiatın varlık yapısından çok, onun bütünü insan düşüncesine obje niteliği taşıyan oluşumu açısından ele alınmıştır. Burada ise tabiatın, varlık yapısı itibariyle ne olduğunu incelemek istiyoruz.

485) Aristoteles, evreni ve onda varolanları bir takım tabakalar halinde düşünmüş ve en alta maddeyi, onun üstüne fiziki cisimlerin varlığını, sonra organik cisimleri, daha sonra ruha sahip cisimleri en son olarak da politik varlık dediği insanı koymuştur.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

karşı duyduğu merak ve hayranlığın verdiği bir ukde (merak) içinde devamlı kendini rahatsız etmiş durmuş ve bu şartlar altında insan, kaderinde varolan tabiatın kucağına kendini atıp onunla bol bol meşgul olma onu dilediği gibi inceleyebilme imkânına «Renaissance» la kavuşmuştur.

Böylece renaissance ile başlayan uyanış sonunda bütün metafizik ve geleneksel etkenlerden sıyrılarak insan çağdaş tabiat olaylarına ve bu olayların pozitif metodlarla incelemesine kendini verebilme fırsatını da elde etmiştir. Böylece de tabiat yeniden insan düşüncesinin konusu olmağa başlamış ve Alman filozoflarından Nikolaus Cusanus (1401 - 1464) ile batıda başlayan tabiata dönük bir düşünme, tabiatı devamlı bir gelişme ve oluş kabul eden İtalyan düşünürlerinden Bernardinius Telesius (1508 - 1588) ile gelişerek felsefe dünyasının rönesans dönemindeki ünlü şahsiyetlerinden Giordano (1548 - 1600) ya kadar gelmiş olup, bundan sonra hemen her fikir adamı ve filozof artık tabiattan söz etmeyi kaçınılmaz bir zorunluluk olarak görmüşlerdir.

Gerçekten de bu dönemlerden itibaren hemen bütün filozofların sistemlerinde tabiat önemli bir yer işgâl edegelmişse de, tabiatın sistematik bir incelemesini yapmak üzere ilk felsefî eser Schelling tarafından yazılmış ise de, filozofun bu eseri henüz bir tabiat metafiziği havasından kendini kurtaramamıştır. (486)

Esasen tabiat, yani tabiatın felsefesiyle tabiat olaylarına ait ilimlerin felsefesi ayrı ayrı şeylerdir. Nitekim tabiata ait çeşitli ilimler vardır ve bu ilimlerin de icabında bir felsefesi düşünülebilir; meselâ tarih felsefesi, hukuk felsefesi, iktisat felsefesi, tıp felsefesi vb. gibi. Ancak bu, bizzat tabiatın kendinin, yani tabiatın varlık yapısının bir felsefesi demek değildir. İşte bu anlamda ilk düşünce ve sistematik bir tabiatın varlık yapısı düşüncesi ise «Husserl» ile başlar. Daha sonra Nicolai Hartmann ile gerçek anlamını bulmuş olan bu düşüncenin sistematik temelini kuran Husserl'in «tabiatın varlık yapısı» hakkındaki ana fikri şudur: Felsefe mevcut felsefelerden değil, fenomenlerden hareket etmelidir. Husserl bu düşüncesiyle belki istikbâle büyük ümitler vadediyordu, ama O, bir anda kendini metafizik tutkulardan tam anlamiyle kurtaramamıştı, fakat hemen arkasından kendi fikirlerinin etrafına modern bir varlık otolojisi geliştirecek olan Nicolai

---

486) Schelling'in tabiat felsefesine ait fazla bilgi için Bk. T. Mengüşoğlu, Felsefeye Giriş, Shf. 142. vd.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Hartmann gibi bir taraftar buldu. Böylece de artık tabiat, varlık yapısı itibariyle nedir? problemini ele alacak olan bir felsefe «tabiatın varlık felsefesi» kurulmuş oldu. (487)

a) **Tabiat varlığının kavranışı :**

Tabiat ve onda varolan nesnelerin kavranışı, onu kavrayacak olan süje (insan) de bir takım prensiplerin varlığını gerektirir. İşte tabiat varlığını kendileriyle kavrayabildiğimiz ve aynı zamanda «Kategoriler adını da alan bu prensipler Aristoteles'e göre şunlardır :

b) **Varlığın kavranışını mümkün kılan prensipler :**

1 — Supstans (cevher), 2 — Nicelik, 3 — Nitelik, 4 — İlgi, 5 — Uzay, 6 — Zaman, 7 — Durum, 8 — Sahip olma, 9 — Etki, 10 — Ldilgi. (488)

Aristoteles'e göre biz tabiatı bu prensiplerle kavrar ve dile getiririz. Ancak bu kategoriler tabiatı bütünile kavrayabileceğimiz hakkında bir garanti veremezler; çünkü böyle bir takım kategorilerle kavranacak olan varlığın önce belirlenmesi gerekir. Nitekim Aristoteles yukarıdaki kategorilerle kavranılabilecek olan varlığı da tarif etmişlerdir. Meselâ: O'na göre varlık şu dört tavırdan birisi içindedir : a) Causa materia (maddî neden), b) Sausa forma (biçim nedeni), c) Causa finalis (erek nedeni), d) Causa efficiens (hareket ettirici neden). Ancak modern ontoloji, böyle bir varolan tanımını doğru bulmaz ve kabul de etmez, çünkü ona göre «varolan nedir?» sorusu, sorulabilen en son şeydir! En son şey de hiç bir zaman tanımlanamaz!.. Ama yine de modern ontoloji kasında bir başka şeye dayanılarak yapılabilir, ama o en son şey, arkasında hiç bir şeyin bulunmadığı bir şeydir ve o en son olana uygun olmayan bir takım isteklerle yapılan tanımlar, yalnızca bir takım tanımlar olur.

Kısaca ontolojiye göre varolan, en son bir şeydir ve o en son olan şey de hiç bir zaman tanımlanamaz!.. Ama yine de modern

---

488) İ. Tunalı, Sanat Ontolojisi, Shf. 2-3.

487) Husserl ve Nicolai Hartmann'ın felsefi görüşleri hakkında merak edenler de yine T. Mengüşoğlu'nun aynı eserinin «Tabiat felsefesi» bölümü ile, İsmail Tunalı'nın Sanat Ontolojisi adlı eserlerinin ilgili bölümlerini okumalıdırlar.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

ontoloji varolan nedir? sorusunu sorar, fakat o, varolanın, yani tabiatın varlık nevilerinin kategorilerini ve varlık tabakalarını ele alarak, bütün yönleriyle varolanı tasvir eder. (489)

Böylece de modern ontoloji dört ana varlık tabakası kabul eder ki, tabiatı meydana getiren bu tabakalar da şöylece sıralanırlar :

1 — Maddî (inorganik) varlık tabakası.

2 — Organik varlık tabakası.

3 — Ruhî varlık tabakası.

4 — Tinsel varlık (geist) tabakası.

Real dünyada işte bu dört tabakanın mevcut bulunduğu görülür ve bu dört tabaka üst üste bir tabakalanma gösterir. En altta maddî tabaka, onun üstünde inorganik tabaka, onun üstünde ise organik varlık tabakası, daha üstte ruhî varlık alanı bulunur. Yayılma bakımından maddî tabaka en genişdir. Tabakalar yükseldikçe yayılma azalır. Meselâ : Organik alan, inorganik varlık alanının yalnız küçük bir kısmında bulunur. Ruhî alansa, çok fazla gelişmiş olan organik varlıkta bulunur. Ruhî varlıkların sadece bir türünde ise tinsel varlık mevcuttur. Böylece tabiattaki varlıklar geniş bir taban üzerine aşağıdan yukarıya doğru çıkıldıkça daralan piramit biçimi bir manzara arzederler.

Yani bir üstteki tabaka bir alttakine nisbetle daha dardır ve bu durum ise tabiatta basitten mükemmele doğru bir gidişin bulunduğunu göstermektedir.

B — Varlık tabakalarının özü :

a) **İnorganik alan** : Tabiatın bir nevi çatısını teşkil eden bu alana, birbiri içinde erimiş gitmiş yapıların farklı şekillerde derecelendiği bir düzen olarak bize kendini gösteren bütün «kosmos» girer. Bu yapıların sırası elektronlar, protonlar ve neutronlar ile başlar, atomlar, moleküller ve makro-moleküllerden geçerek kozmik boyutlu yapılara, planet sistemlerine, yıldız kümelerine ve spiral bulutsuya kadar uzanır. En küçük varlık olan elekt-

489) Bu konuda Dr. H. Küçük a.g.e. Modern Ontolojide varlık kavranışı bölümünde yeterli bilgi verilmiştir. Bk. ilgili bölüm.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

ronlardan kalkarak, en büyük fiziksel varlıklara kadar yükselmekte ve bütün bu varlık alanlarını kapsamaktadır.

b) **Organik tabiat varlığı** : Bu varlık alanı kendi kendine havada durmaz, tersine fizik maddî varlığın ilgilerini ve kanunluklarını şart koşar; her ne kadar bu ilgiler ve kanunluklar, canlıyı oluşturmağa yetmiyorsa da, organik tabiat bunlara dayanır. Maddî tabakanın üstünde yükselen ve ona dayanan organik tabiat varlığı, canlılar dediğimiz varlığı ifade eder. Canlı varlık ise geniş bir alanı gösterir. Bitkilerden ve en basit tek hücrelilerden başlayarak, en ayrımlaşmış organizmalara ve insana kadar uzanır.

c) **Ruhî varlık tabakası** : Organik tabakanın üstünde bilinç olarak görünüşe ulaşan ruhî varlık tabakası yükselir ki, bilinci oluşturan ve henüz tinsel varlık da olmayan bu tabakadan, ayrıca (ruhî varlık bölümünde) söz edeceğiz. Burada şu kadarına işaret edelim ki, varlık kategorilerinde her üst tabaka bir alttakine dayanmak zorundadır. Meselâ : Organik tabiat (canlılar) inorganik varlık tabakası üzerinde gelişmiştir. Yani bir kuş, bir balık, bir arı veya bir insan olabilmesi için önce organik yapının (yani biyolojik varlığın) ham maddesi olması gerekir. Halbuki ruhî varlık için bu iki alt tabakaya (yani organik ve organik tabiat varlık tabakalarına) dayanarak onlardan şekil kazanma ilgisi yoktur; hatta tam tersine onlardan tamamen ayrı olan ruhî varlık sadece onlara dayanır, yani organik varlık ruhî varlığın «Ruh'un» taşıyıcısıdır.

d) **Tinsel varlık** : Tabiat varlığındaki real dünyanın sistemi ve oluşumu sadece bu (ilk) üç tabakadan ibaret değildir. Nitekim modern ontoloji, ruhî varlık alanı üzerindeki bir başka varlık tabakasının daha bulunduğunu kabul eder ki, bu varlık alanı tin, ya da «tinsel varlık» alanıdır. İlk defa Hegel tarafından varlığından söz edilen bu alan da öteki varlık alanları gibi Nicolai Hartmann tarafından geliştirilmiş olup, tinsel varlık denince **«Ruhî bireyler tarafından taşınan tarih ve kültür varlığı»** anlaşılır. Şu kadar ki, böyle bir varlıktan söz edilecek tabiatta, onun taşıyıcı, yani tarih ve kültür varlığını oluşturan bir süjenin bulunması lâzımdır ki, işte bu «İnsan» dır. Şu halde tabiatta insanın bulunmadığı yerde, ne tarih ve ne de kültürden söz edilebilir! Ancak tinsel varlıkta ruhî varlığı aşan bir yan vardır ki, o da, tinsel varlığın geniş

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

alanlı ve yaygın oluşudur. Nitekim artık bir çağın, bir toplumun tinsel varlığı, o çağda geçerli olan ve herkesin benimsediği dinî inançlar ve ahlâk kanunları ortaktır; çünkü hiç kimse kendi dinini, kendi ahlâk kanunlarını kendisi yaratmamıştır. O halde Nicolai Hartmann'a göre «tinsel varlık ruhî varlıktan, genel ve birey üstü oluşuyle ayrılır». (490)

Tabiat varlığındaki bu tabakalaşmada hâkim olan ilkeler ise iki gurupta toplanıyorlar :

1 — **Şekil kazanma ilgisi,**

2 — **Alt tabakalarda temel kurma ilgisi.**

Şimdi bunu biraz açıklayalım : Şöyle ki: Tabiat varlığındaki her üst tabaka yapıları, alt tabaka yapılarından oluşup, kendi yapıları için onu bir yapı taşı ya da ham madde olarak kullnırlar. Bu duruma göre organik tabaka en alttaki inorganik tabakaya şekil kazandırıyor demektir. Bunun anlamı şudur : Alt tabaka üst tabakayı oluştururken kendi varlığından hiç bir şey kaybetmiyor, ancak böyle bir ilgi formu sadece inorganik ile organik tabakalar arasındadır. Ruhî tabakanın ise, öbür tabakalardan bağımsız olduğunu yukarıda da söylemiştik. Tinsel varlık ise sadece ruhî varlık tarafından taşınır. (491)

Felsefenin, tabiatı bu şekilde bir takım varlık tabakaları halinde tasvir edişi, modern ontolojiye gelinceye kadar felsefenin, varlık alanlarından sadece bir tanesini ifade eden realizm, materyalizm, idealizm, vitalizm, spritüalizm vb. gibi bir takım «ism» lerin peşinden koşmasını önlemiş, aynı zamanda ontoloji dört ana tabakalı bir tabiat varlığını real dünyanın temeline koymakla, metafizik karekterli bu «ism» lere giden yolu da tamamen kapamıştır. (492) Ki, böylece de bütün varlık alanları aynı gerçeklik kategorisi içine alınmışlardır. Bu durumda ise ontolojiye göre real

---

490) İ. Tunalı, Sanat Ontolojisi, Shf. 26-27.

491) Aynı eser, Shf. 27-28.

492) «İsm»ler felsefesi günümüzde devrini tamamlamıştır. Tafsilat için Bk. Dr. H. Küçük a.g.e. ilgili bölüm.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

olan artık ne sadece madde olan, ne yalnız organik olan ve ne de yalnız ruhî olan veyahutta sadece tinsel olandır. Bütün ve aynı gerçeklik kategorisi içinde düşünülen bu (tabiat) varlık kategorileri kendi başlarına bir yetkinliğe de sahiptirler; çünkü her varlık tabakasında yeni bir özellik (Novum) kendini gösterir.

İşte tabiat felsefesi (yani tabiatı varoluşu içerisinde inceleyen ontoloji) tabiattaki bu real varlık yapılarını bir takım prenlere göre inceler ki, tabiat varlığının araştırılmasını sağlayan bu ilkelere «varlık kanunları» ya da «Kategorial Kanunlar» denir. Şimdi bu kanunları da kısaca görelim :

C — **Tabiatın varlık yapısını inceleyen kanunlar :**

1 — **Tekrarlama kanunu :** Her alt tabakada yukarı tabakalarda tekrarlanan kategoriler vardır, ancak böyle bir tekrarlama yalnız aşağıdan yukarıya doğru mümkündür. Yani sadece alt tabaka kategorileri, daha yukarı tabakalarda tekrarlanabilirler, ama bunun aksi mümkün değildir; şayet böyle olsaydı bu durumda her bir varlık tabakasına mahsus olan novum (yeni özelli) ların varlığı tehlikeye düşmüş olurdu.

2 — **Değişme kanunu :** Bu kanuna göre yukarı tabakalarda tekrarlanan kategoriler değişik formlar içerisinde ortaya çıkarlar. Yani her yukarı tabakadaki bir varlık kategorisi hiç bir zaman aşağı, tabakadaki durumunun aynı değildir. (493)

3 — **Novum kanunu :** Her tabakada yeni kategoriler başladı-

---

493) Bu değişme biyolojik realizm'in anladığı mânadaki bir değişme olmayıp, real tabiatın varlık yapısıyla ilgili bir değişmedir. Halbuki biyolojik realizme göre de evrende devamlı bir değişme vardır; meselâ: Bizim doğum-ölüm dediğimiz şeyler, sadece sonsuz bir değişmedir. Şöyle ki: Tohumlar başka tohumlara yönelirler, sonsuz ve sürekli olarak değişirler. Yani tohum ot, başak, ekmek, keylus, kan, et, kemik ve sonunda yine insan tohumu olur. Oysa tohum için bu da bir son değildir, çünkü insan tohumu da insan, ceset, toprak ve gene bitki tohumu olacaktır. Bitki tohumu ise gene yukarıdaki sıraya uyarak insan tohumuna dönecektir. Kimbilir insanın en çok hoşlandığı yiyecekler kendi organik posalarının toprağa karışıp onu beslemesi sonucu lezzet kazanmış olan yiyeceklerdir!.. İşte bu düşünme ve değişmeler sürekli ve sonsuzdur. Ölüm ve doğum ise sadece bizim tasavvurumuzu ilgilendiren bir dar alan içinde kalan kavramlardır.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

ğını gösterir. Ancak bu sayededir ki, tabiatın bütününü teşkil eden tabakalar birbirlerinden ayrılırlar ve her tabaka kendi varlık yapısı içerisinde ifadesini bulunur.

4 — **Tabakalar arası mesafe kanunu** : Bu kanuna göre tabiatın varlık yapısını teşkil eden tabakalar birbirleriyle bitişik değildirler. Tersine aralarında belli bir mesafe vardır. Şimdiki haliyle pozitif bilimleri, tabakalar arasında sürekli bir geçişin varlığını tespit edebilmiş değildirler, ancak tabakalar arasında sürekli bir kesiksiz hal de yoktur. Bu durumda ise tabakalar arasında sadece belirli sınırlar ve bu sınırlardan da belli geçişleri olabileceği sanılmaktadır. Şu kadar ki, organik ve inorganik tabakalar arasındaki sınır (mesafe) belli olmamakla beraber, organik ve ruhî varlık tabakaları arasındaki sınır kesindir.

5 — **Güçlülük kanunu** : Aşağı tabaka kategorileri yukarıdakiere göre daha güçlüdür. Daha önce de gördüğümüz gibi, yukarı tabakalar aşağı tabakalara dayanırlar ve varlik temellerini onlarda bulurlar. Bu bakımdan da aşağı tabakanın yukarıkinden daha güçlü olması gerekir. Meselâ alttaki tabaka bir yerde her hangi bir çöküntüye uğrasa, üstteki tabakanın çökmesi de zaruridir. Daha açık bir ifade ile: Bu binanın çöktüğünü kabul edelim, onun içerisindeki dekor da yok olmuştur. Ancak organik varlık tabakası, (meselâ canlılar dünyası) kendi novumu (canlılık özelliği) sayesinde, inorganik temelin sarsılmasına rağmen varlığını sürdürebiliyor. Hatta tekâmülcü Darvinizm'deki, «canlının yok oluşu diye bir şey yoktur; canlı ölür ama o, toprağa karışarak yeni doğacak canlıların tohumudur. Yeni canlılar esasen topraktan böyle bir gıdayı almak zorundadırlar» şeklindeki bu düşünce modern tabiat ontolojisinde «güçlülük kanunu» ile daha da anlam kazanmıştır. (494)

6 — **Bağımsızlık kanunu** : Beşinci kanunun tamamlayıcısı durumunda bulunan bu kanun, güçlük kanununun bir nevi açıklanması durumundadır. Buna göre her aşağı tabaka, en üst tabaka karşısında otonom (bağımsız) dur. Yani madde organik varlık olmadan da vardır. Bundan da ruhî varlık organik varlık ol-

494) Darvinizm ve benzeri teorileri organik varlık dünyasındaki analizleri için Bk. Anthony Smith, İnsan yapısı ve yaşamı adlı eserin (Shf. 15 vd.) Evrim maddesi.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

madan da vardır sonucu çıkarılabilir. Fakat böyle bir varlık anlayışı ontolojinin varolanı kavrayışına ters düşer. Şu kadar ki, bu kanun eski metafiziklerin yukarıdan varlık imkânını ortadan kaldırmış oluyor. (495)

7 — **Madde kanunu** : Bu kanun, güçlülük kanununun daha başka bir ifadesidir. Bu kanuna göre şekil kazandırma ilgilerinde aşağı tabaka yukarı tabakanın yapı taşları olacak, aşağı tabakalara temel kurma ilgilerinde de aşağı tabakanın yukarı tabakaya sadece taşıyacak bir varlık yapısı içerisinde bulunuşu söz konusudur.

8 — **Hürlük kanunu** : Bu kanuna göre yukarı tabakalarda da bir hürlük vardır. Biliyoruz ki, yukarı tabakalar için, aşağı tabakalara bir tâbi olma, bağlanma zorunluluğu vardır. İşte bu (hürlük) kanunun (un) tâbi oluş prensibine aykırı olduğunu söyleyebiliriz. Burada bir paradox (çelişme) var gibi görünürse de, aslında böyle bir durum yoktur. Şöyleki, tabakaların aşağıdan yukarıya doğru gidişlerine ve aşağı tabakalarda geçerliğinin devam etmelerine rağmen, yeni tabakalarda özel olarak ortaya çıkan durum, yani novum, dâima otonom (yani bu anlamda hür) dur. Bu durum biraz daha açıklanmağa muhtaçtır. Şöyle ki, burada söz konusu olan bağımsızlık «Novum» dur. Meselâ canlı varlığı belirleyen bir takım maddî varlık kategerileri vardır; ama canlıyı canlı yapan maddî varlık kategorilerinin determinationu olmayıp, canlı varlık tabakalarında meydana çıkan kategoriler (novumlar yani yeni özellikler) dir. Aksi halde canlının, maddenin bir devamı olması gerekirdi ki, işte bu novum bakımından canlı, diğer (maddî) varlık kategorilerinden bağımsız ve hürdür. Kısaca bu kanuna göre her aşağı tabaka, gerçi kendi determinationlariyle tamamen birleşmiştir; ama yukarı tabakada (özellik bakımından) bir hürlük vardır. Yani biz ağaca ağaç, hayvana hayvan, insana da insan diyebiliyoruz ki, bu novum sayesinde mümkün olmaktadır.

İşte tabiat varlığının yapısını belirleyen kategoriel kanunlar bunlardır. (496)

---

495) Teferruat için Bk. İ. Tunalı Sanat Ontolojisi, Shf. 37.

496) Ancak konumuz sadece bir varolan, ya da varlığın yani tabiat varlığının yapısı problemi olmadığından, konuyu da dağıtmamak için bu kadarla yetiniyoruz. Esasen tabiatın varlık yapısı meselesi ayrı ve baş-

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

D — VARLIK YAPISI İTİBARİYLE RUH :

Sadece ruhu real dünyanın, hatta tüm evrenin temeline koyan «Antimist» ler için değil, tarih boyunca olduğu gibi çağdaş teknik insan için de çözüm bekleyen en güçlü problemlerden bir tanesi, hatta başta geleni «Ruh» ya da «Ruhî varlık» nedir? meselesidir. İnsan unsurunun, kendini kuşatan ve duygulandıran tabiat ve ruh gibi ilk iki temel varlık alanı hakkında neler düşündüğü ve neler söylediğini anlamak için çok gerilere, hatta görüş açısının sıfır noktalarına kadar inmek gerekir. İmkânların elverdiği ölçüde böyle tarihî bir perspektiften bakılacak olursa, animistlerle naturalistler arasında amansız bir mücâdelenin varlığı görülür. (497)

Fakat biz bu görüşlerin derinliğine inmek niyetinde değiliz. Çünkü bizim araştırmamızda asıl amaç, bir metafizik tarih felsefesi yapmak değildir. Aksine biz, çağdaş düşünce telâkkisi açısından tabiat ve ruhî varlık alanlarının ilmî izahlarını yapmak amacındayız. Buna göre tabiatın, varlık yapısı yönünden ne olduğunu ya da ne olabileceğini de ana hatlariyle gördükten sonra, şimdi de ruh ya da ruhî varlık alanının da varlık yapısı açısından ne olduğunu göreceğiz. Ancak bu derece soyut ve kompleks bir problem olan ruh hakkında serdedilmiş bulunan mütâlâa ve gö-

---

lı başına bir araştırma sahasıdır. Varlık kategorilerini inceleyen bu kanunlar hakkında merak duyanlar İ. Tunalı Sanat Ontolojisinin (Shf. 30 vd.) bakmalıdırlar.

497) Nitekim sözü edilen bu teorilerden animizme göre evrende ilk olarak varolan «Ruh»dur. Çünkü ruh, ilk insanda dahi varolduğu içindir ki, insan unsurunu da ciddi bir şekilde etkilemiştir. Böylece de iyi ve kötü ruhların bulunduğuna inanan ilk insan, iyi ruhlara yaranmak ve teşekkür etmek, kötü ruhlarınsa şerlerinden korunmak için ibadet etmiş ve böylece de ilk din olan animizm (ruhçuluk) doğmuştur. Naturalistlerin bu konudaki iddiaları da animistlerden aşağı değildir. Nitekim onlara göre de ilk insanı en çok etkileyen şey tabiat ve çeşitli tabiat kuvvetleri olmuştur. Nitekim gök gürlemesi, şimşek, yıldırım, bora, tufan, fırtına, karanlık, aydınlık vb. gibi iyi ya da korkunç tabiat olayları insanları dehşete düşürmüş, bunlardan iyi olanlarına teşekkür, korkunç olanlarınsa gazabından korunmak için insanlar ibadet edip kurbanlar kesmişler ve böylece de ilk din olarak «Naturalizm» doğmuştur. Bu konular hakkında pek çok şeyler söylenmiş olup, dinler tarihi ve din sosyolojisi gibi eserlerin hemen hepsinde geniş malûmatlar bulunabilir.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

rüşlere de (problemin tarih boyunca ele alınışı hakkında bir fikir vermiş olmak düşüncesiyle) yer verilecektir.

Şöyle ki : Ruh değimi genellikle, can ve tin deyimleri şeklinde de maddenin karşıtı bir cevher olarak kullanılagelmiştir. Nitekim islâmdan önceki arap düşüncesinde en çok işlenmiş ve en çok kullanılmış kavramlardan biri olan ruh, hafif esinti ve rüzgâr mânalarına da alınmış olmakla beraber, islâmiyetle birlikte, özellikle Kur'an-ı Kerîm'de çok tekrarlanan «Nefis» kelimesi «Ruh» mânasına da alınmış olup, bundan sonra da ruh, özel bir haberci melek, hususî ve ilâhî bir vergi mânalarında da anlaşılmıştır. Fakat zamanla nefis ile ruh yine aynı mânayı almış olup, her ikisi de insan ruhu, melek ve cinleri ifade etmeğe başlamışlardır.

Bununla beraber nefis ve ruh kavramları bazen ayrı anlamda, bazen de çok değişik anlamlarda ve fakat bir çok vesilelerle geçmektedir. Diğer taraftan yine Kur'an-ı Kerîm'de objektif bir ifade ile ruhtan söz edilirken, onun ne ve nasıl bir varlık olduğu bilinemeyeceği, onu anlamak için insana verilen ilmin yetersiz (az) olduğu, ruhun ancak Allahın bir emri olduğu bildirilirken, (498) bir başka âyette de «Melekler ruhlarınızı (enfüs) çıkarınız... (diyerek) ellerini uzatacaklardır» (499) anlamında, ruhun nefisle aynı anlamda kullanıldığını, keza «Her nefis ölümün tadını tadacaktır» (500) anlamındaki âyette de yine nefsi bizzat insan hayatının varlığına delâlet ve işaret eder bir kavram olarak görüyoruz.

Diğer taraftan ruhun, genel anlamda bir çok ayrı şekillerde kullanılmış olduğu da, islâm düşünce ve ahlâk telâkkisinde en çok dikkate değer bir konu olup, bunlar arasında en çok ilgi çekeni ise, Allahın, ruhu peygamberlik maksadı için hususi bir vasıta olarak muradetmesi, (501) bir de babasız olarak dünyaya

---

498) El İsrâ sûresi, âyet (85) meâlen şöyledir: «Sana ruh'u sorarlar, deki: «Ruh Rabbimin emri (cümlesi) ndendir. (zaten) size az bir ilimden başkası verilmemiştir.» (H. B. Çantay Kur'an-ı Hakim ve Meâli Kerim C. II, Shf. 525).

499) El-Enâm sûresi, âyet: (93).

500) Âl-i İmrân 185, El-Enbiya 35 ve daha başka âyetlerde de bu anlamlara gelen işaretler mevcuttur. Bu konudaki örnekler için Bk. İsl. Ansk. C. IX Shf. 178 vd. (Nefis maddesi).

501) El-Hıcır âyet 29: «O halde ben onun yaratılışını bitirdiğim, ona ruhumdan üflediğim zaman siz derhal onun için secdeye kapanın».

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

gelen İsa (peygamber) hakkında «Sana onların önünde bir perde edinmiş (çekmiş) di. Derken biz ona ruhumuzu göndermiştik de o, kendisine hilkati tam bir beşer (insan) şeklinde görünmüştü» (502) anlamındaki âyetin muhtevası olan «Allahın (ruhunun) Meryem'e iyi yapılı bir erkek gibi görünmüş olmasıdır!»

Kısaca islâm dünyasında ruh, bu benzeri mistik (ilâhî) düşüncelere de yol açmış olduğu için en çok incelenen konulardan biri olagelmiştir. Söz burada iken islâm dünyasındaki yorumlardan bir kaç örnek de görelim : Nitekim tâc al-arûz'da nefsin onbeş kadar mânası sayılmış olup, burada geçen kavramlar diğer yerlerde geçen ve ruhla ilgili bulunan kavramlara karışmış durumdadırlar. Meselâ bunlar şöyledir : **Ruh, kan, vücûd, kem göz, benlik, debâğlama kazanı, azamet, büyüklük, kasit, nefret, yok olan irâde, ceza,** kardeş ve insan... (503)

Ruh problemini incelemeye başlarken çok gerilere gidilmesi gerektiği görüşümüzü daha başlarda ifade etmiştik. Ancak böyle bir kavramın mistik yanı ağır bastığı için, onun özellikle islâm dünyasındaki real kavranışı açısından yorumlanışını (daha önce ve daha sonraki dönemlere ışık tutar düşüncesiyle) öne aldık. Şimdi biraz daha gerilere gidiyor ve antikçağ düşüncesinin iki büyük vârisi Platon ve Aristoteles'e dönüyoruz. Fakat bu iki büyük filozof'un sistematik düşüncelerine de girebilmek için, kendilerinden önceki real düşünce dünyasına da bir göz atmak gerekiyor. Şöyle ki :

Ruhun objektif bir kavram olarak ele alınışını ilk olarak Anaximeneste görüyoruz. (504) Anaximenes ilk önce evren ve onun ana maddesi olarak (hava) yı kabul ettikten sonra insanı canlı kılan bir soluk (hava) yani ruh olduğu gibi, evreni de canlı klıan bir ruhun varlığına işaret etmiştir ki, böylece de ilk olarak Anaximenes'in bu düşüncesiyle antikçağ da ruhun varlığından ilk olarak söz edilmeğe başlanmış oluyordu.

M.Ö. V. yüzyıllarda ise Anaxagoras, ruhu maddenin canlandırıcısı olarak düşünmüştür. Bu filozofa göre de sayısız maddele-

---

502) Meryem sûresi, âyet: 17.

503) Ancak bu mânalardan bir çoğunun mecâzî olduğu ilâve edilmektedir. Bk. İsl. Ansk. C. IX, Shf. 180.

504) Nitekim antikçağın ilk sistematik düşünürü olarak bilinen Thales ve talebesi Anaximendros'ta ruh, henüz bağımsız bir obje olarak düşünülmemiştir.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

ri harekete geçiren şey, onlardan ayrı ve başka yapıda bir varlık olmalıydı ki, buna O «Nus» (tin, akıl, ruh) demiştir. Ona göre nus, maddelere (Kaos) a girerek, evren (Kosmos) i oluşturmuştur. Yine ona göre nus (Ruh) kosmos'un içinde olmayan, yani onun dışında bulunan, ondan ayrı ve sonsuza kadar da ayrı kalacak olan pek ince bir gerçek (varlık) idi.

Platon'da Ruh Kavramı :

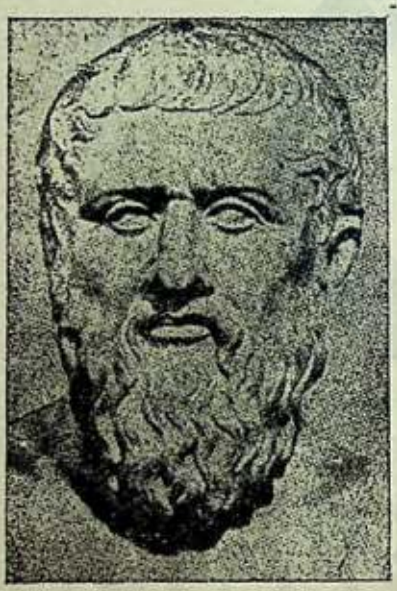

İdealar teorisinin temsilcisi ünlü Grek filozofu PLATON (M. Ö. 427 - 347)

Fakat yine de ilk ve gerçek anlamda Tanrı kavramiyle ruh kavramlarını birbirlerinden ayırarak ruhî varlığı Tanrı varlığından bağımsız bir şekilde ele alan «Platon» olmuştur. Nitekim Platon Herakleitos'dan aldığı Tanrı düşüncesi (Logos) ile Anaksagoras'tan aldığı ruh düşüncesini, Sokrates'ten aldığı «iyi» kavramiyle de birleştirerek, kendi «İdea» sını oluşturmuştur.

Nitekim Platon ilk olarak ruhları sınıflandırmış olup, en üste Tanrı niteliğinde olan «iyi» nin ruhunu koymuştur. Platona göre ruh, aslında idealar dünyasında bulunuyordu ki, yer yüzüne daha sonra indi. Bu bakımdandır ki, Platona göre ruhun iyiliği ile kötülüğünün kökünü dışarıda değil, onun kendi içinde aramalıdır.

Playon'un ruhları sınıflandırdığını da görüyoruz. Nitekim

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Ona göre ruhlar üç kısma ayrılır. Önce ruhun idealara ayrılmış olan yönü gelir ki bu güdücü akıllı bir kısmı (logistekon) olup, ayrıca iki tane de isteyen ve duyusal yönü vardır. Bu sonunculardan bir tanesi akla uyarak soylu, güçlü irâdî eyleme, öteki de akla karşı gelerek bayağı, maddî duyusal isteklere, iştaha götürür. (505) Tanrısal dünya ise Platona göre, ruhu idealara girmekten alıkoymuş, onun yeryüzüne düşerek bir vücutla birleşmesine, böylece de ruhla-bedenden kurulmuş insanın meydana gelmesine sebep olmuştur. Bu yolla meydana gelen insana düşen asıl ödev ise ruhunun asıl mekânına yeniden dönmesi ve ona kavuşması için gereğini yapmaktır! ..(506) ki, bu da ideaları iyi bilmekle olabilir.

Klâsik mantığın kurucusu sayılan, Makedonya İmparatoru Büyük İskender'in hocası da olan ünlü Grek filozofu ARİSTOTELES (M.Ö. 384 - 322)

505) Plton ruh hakkındaki tasvirlerini yaparken bunu (Phaidros dialogunda) biri beyaz öteki yağız iki atın çektiği bir arabayı kullanan bir sürücü sembolü ile canlandırmıştır. Burada sürücünün kendisi arabayı güden unsur olarak aklı karşılar; beyaz at asıl isteğe, yağış atsa maddi isteğe karşılıktır. İşte ruhun yağız, kötü atla sembolleşen yönü, arabayı hep aşağılara sürüklemek istediği için Tanrısal dünyada ruhu, ideaları görmekten alıkoymuş olmasıdır. (M. Gökberk Felsefe Tarihi Shf. 67).

506) İslâm tasavvufu ve «Vahdet-i vücûd» nazariyesinde de hâkim durumda bulunan inanç bu merkezdedir, yani bu dünyada yaşamaktan maksat, asıl ve ebedi hayat âlemi olan öbür dünyayı kazanmaktır. Bu dünya ise öbür dünyayı kazanmak için sadece bir vasıtadan ibarettir.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Aristoteles'te ruhî varlık kavramı :

Aristoteles'te artık ruh, tamamen sistematik ve naturalist varlık dünyası içerisinde kendine has niteliği açısından ele alınarak, insan bedenindeki yerini bulur. Nitekim Aristoteles, bir yana maddeyi, bir yana da «form» u koyarak, bedeni madde, ruhu da form olarak kabul eder. Ancak ruh, Aristotelese göre bedenin içinde taşıdığı bir erektir. Bedenin hareketleri ve değişmeleri içinde ruh, kendini olgunlaştırıp gerçekleştirecektir; ama bedene hareket ve yön verebilecek kuvvettedir.

Aristoteles de ruhu üç tabakaya ayırarak, her alt tabakanın üstteki için madde olduğunu kabul eder. Bitkilerde de özümleme ve üreme olarak şekillendiren ruhun varlığını kabul eder. Ancak bitkiler ruhun sırf fizyolojik olan en alt tabakasında kalırlar. Hayvanlar dünyasında ise bunu, bir hayvanın kendiliğinden bir ereğe doğru hareket ettiği istekte görebiliriz. Aristoteles'e göre hayvanlardaki ruhun (tasavvurların) kaynağı duyumudur.

Bitki ve hayvan ruhlarının üstünde insan ruhu yükselir. İnsan ruhunun özelliği ise akıldır. Ruhun ilk iki şekli (bitki ve hayvan ruhları) insana mahsus olan akl'ın, bu formun gerçekleşmesinin maddesidirler. Akıl yüzünden ruhlar, istek, tasavvur, irâde ve bilgi şeklini alırlar. Akıl ruhun bütün bu faaliyetlerine yeni bir şey olarak eklenir; ama ancak ruhun öteki faaliyetlerine dayanarak bunların içinde kendini gerçekleştirebilir.

(Kıbrıslı) Zenon'da ruh kavramı :

Zenon'a göre ruh, bedene baştan-aşağı hâkimdir. O'na göre ruh, bedeni saran sıcak bir soluk ve bedeni bir arada tutan ilkedir. Ruhta sekiz kısım bulunduğunu kabul eden Zenon bunları şöyle açıklar : Akıl, beş duyu, konuşma yetisi ve üreme gücü. Bunların hepsi de insanın yönetici hayat gücünün (ruhun birliğinin) çeşitli görünüşleri ve işınımlarıdır. Evrene hâkim durumda bulunan Tanrısal bir ruhun varlığını da kabul eden Zenon'a göre, Tanrısal ruhla insan ruhu özce birdirler; Tanrı ile evren arasındaki ilgi ne ise ruh ile beden arasındaki ilgi de odur.

Ortaçağ iskolastik dönemde ruh kavramı :

Düşünce tarihinin ortaçağa rastlayan döneminde, bilindiği gibi korkunç bir hıristiyanlık tahakkümü bütün düşünce çevreleri üzerinde mutlak bir baskı politikası sürdürmüş bulunmaktadır. Bu devirde felsefenin ve insan düşüncesinin konusu olabile-

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

cek herşey, ya hıristiyanlığın kutsal doğmaları arasında, yahut da, esasen bu doğmaların kuvvetlendirilmesi için en güçlü teminat olarak güvenilen Aristoteles'in hikmetli sözleri arasında bulunabileceği kabul ediliyordu.

Nitekim evren, varlık, bilgi, Allah ve sonsuzluk gibi temel problemler hakkındaki düşünce ve anlayış politikası ne ise, ruh hakkındaki düşünce de aynıdır. Ancak ruhun varlığı ve mahiyeti meselesi esasen ortaçağın pek önemli ve popüler görülmeyen meselelerindendir; çünkü bu devir inançlarına göre ruh, bizzat Tanrının kendisi, yani «teslis» inancı gereğince üç Tanrıdan biridir! Bu bakımdan da öyle gelişigüzel tartışma konusu yapılmamalıdır ruh. Sadece ruhun kutsal bir varlık, evreni ve onda varolanları kendi irâdesiyle yaratan, yaşatan, öldüren, dilediğine dilediği kadar rızık veren, kısaca evreni korkunç tufandan kurtarmış olan kutsal bir «Tanrı Soluğu» dur. (507)

Ortaçağ islâm filozoflarında ruh kavramı :

Ruh kavramının ilk anlamda islâm inançları ve Kur'an-ı Kerîm'deki talâkkisi hakkında bilgi verildi. Ancak daha sonraki yüzyıllarda ve özellikle felsefî dünyadaki gelişmelere paralel olarak ruh kavramı hakkında da bir kısım yeni yeni görüşler ortaya atılmış ve daha sonraki dönemlerde ruh ruh en ünlü islâm filozofları tarafından türlü şekillerde yorumlanmıştır. Şimdi bunlardan bazı örnekler görelim :

El-Kindî'den Ruh Kavramı :

El-Kindî ruh problemini uyku ve rüya hakkındaki bir risâlesinde ele almış ve filozofların, ruhun basit bir cevher olduğu gö-

---

507) Hıristiyanlık inancına göre ruh bir Tanrı soluğu olduğu için mahiyeti tartışılmamalıdır. Ve esasen bilinemez de. Ancak ve en mükemmel ruh Allah'tır. İnsanlardaki ruhları da bu (Allah) ruh yaratır. Melekler de diğer ruhlar da sonradan yaratılmışlardır. Ruhların kaynakları ilâhi olduğundan bunlar öksüzdürler. Hıristiyanlık inançlarına göre, insan öldükten sonra cennet veya cehenneme girmeden önce ruhları, işledikleri iyilik ve kötülüklerden dolayı muamele görürler. Bir de Hıristiyanlık inançlarına göre kıyamet günü insanlar Tanrı ruhun isteği üzerine ruhlarıyla birlikte dirilecek ve dünyadaki vücutlarıyla birleşeceklerdir. Çünkü vücut ruhun eşi ve ortağıdır. Bütün bunlar Tanrı ruhun (Ruhu'l-Kuds) dilemesiyle olacaktır. Hıristiyanlıkta ruh kavramı hakkında Bk. Dr. H. Küçük a.g.e. «hıristiyanlıkta Allah kavramı» bölümünde yeterli bilgi verilmiştir. Bk. ilgili bölüm.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

rüşlerine karşılık gerçek ruhun iki gücünün olduğunu kabul etmiştir. Bunlardan biri duyular, diğer ise akıledilir güçtür, bu güçlerin tabiatı bilinirse, uyku ve rüyanın tabiatı da bilinebilir.

El-Kindî'ye göre uyuyan bir kimse fiil halinde olan ve fakat duyuları olmayan uykudaki bir canlıdır. Rüya ise, Ona göre bu kesinti süresince duyulur şekillerin faaliyetidir. Yani rüya duyuların ortaçsız, fakat doğrudan doğruya dış âleme karşılık olan faaliyetidir. Kısaca rüya El-Kindiye göre: fikrin, ruh tarafından kullanılması ve bu sırada duyuların ortadan kalkmasıdır. Duyular ruhsa kişiye ait şekiller, akıledilirler'de kişi üstü şekiller, yani neviler ve cinsler halinde devam ederler. Yine El-Kindiye göre rüya gören çoğu kere olan ve olacak olan şeylerin aksini görür. Meselâ rüyada ölümü görürse bu, uzun yaşayacağına, fakirleştiğini görürse zenginleşeceğine, hastalanırsa sıhhatının iyi olacağına delâlet eder.

Kısaca rüyanın mahiyetini uyku halinde aldığı duyumlara ve yediği yemeklerin hazmına da bağlayan El-Kindî'nin bu analizleri, yaşadığı devrin ilmî seviyesi içerisindeki üstünlüğünü göstermesi bakımından şayan-ı dikkattir! Daha sonraları ise O'nun «ruhta kesintisiz faaliyet» hakkındaki görüşü Descartes'da şuurun cevherliği fikrini, Locke'a karşı kanıtlar görüşünü hazırlamıştır. (508)

Farabî'de ruh kavramı :

Farabîye göre ruh vardır ve aynı zamanda ruh insan tabiatının aynası olup, insan hayatının ve varlığının kemâlini sağlar. Akıl ise ruhun ışığıdır. Akıl ruhtan aldığı güçle, ruh da akıldan aldığı güçle kaynaşırlar, böylece akledilir olanlar, bir Allah vergisi olarak ruha aksederler ki, bu aksi sağlamak içinde ruhu her türlü pisliklerden temizlemek lâzımdır. Böyle bir temizlik ise ancak tasavvuf yoluyla mümkün olabileceğinden, tasavvuf Farabî'de bilgi öğretisinde yegâne yol olarak görünür.

Ruh insan tabiatının aynası olduğundan, ruhu temizlemek, duyuların hazzından mânevî hazza yükselmek demektir. Akıl ruhun cilâsıdır. Bu bakımdan ruhun temizlenmesi aklın gösterdiği yollardan ve fakat tasavvufî aşkla olmaktadır. Böyle bir faaliyet-

---

508) El-Kindî'nin ruh ve felsefi görüşleri hakkında fazla bilgi için Bk. H. Z Ülken İsl. Felsefesi kaynakları ve tesirleri S. 43 vd.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

te ilk adım iştihaların nefsini baskı koyucu nefisle öldürmektir. Daha açık bir deyimle Farabî'de ruhu temizlemenin tek çâresi nefs-i emmâreyi, nefsi levvâme vasıtasıyla öldürmek, böylece de onu dünyevî arzulardan arınmış olarak berrak bir hale getirmektir. Böylece temizlenmiş bir ruhsa, insan aklının kaynağı olur.

İslâm tefekkür dünyasının ünlü siması, Batı âleminin kendisini «Muallim-i Sânî» ünvanile takdim ettiği büyük islâm filozof ve mantık âlimi FÂRÂBÎ (870 - 950)

Bundan sonra aklın mahiyetine geçen Farabî, aklı da dört kısma ayırır :

1 — Güç halinde akıl,
2 — Fiil halinde akıl,
3 — Kazanılmış akıl,
4 — Faal akıl.

Farabî'nin bu tasnifi Aristoteles'ten aldığı ilhama dayanırsa da, ondan farklı bir şekilde gelişir. (509)

509) Aristo ve Farabi felsefeleri hakkında yukarıda ilgili bölümlerde gerekli bilgi verilmiştir.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Felsefe ve Mantık sahalarındaki şöhretine ilâveten, tıb sahasındaki dehâsile de ebediliğin sırrına erişmişlerden olan büyük İslâm filozoğu İBN SİNA (980 - 1037)

İbn Sina'da Ruh Kavramı :

Aynı zamanda düşünce alanının tıp cephesi ağır basan büyük tabib ve filozoflarından biri de olan İbn Sina, ruhun varlığı problemini, insanın maddî (biyolojik) varlık yapısı açısından ele alarak rûhî yönüyle maddî yönü arasındaki münâsebetlerin analiziyle, ruhun varlığını olduğu gibi, insanın varlık yapısı üzerindeki fonksiyonlarını da izah etmek ister.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

İbn Sina ruh problemini ele alırken, onun bir madde mi cevher mi olduğunu bir soru halinde ortaya atarak ele alır. Böylece İbn Sina'ya göre varolan her şey ya madde, ya şekil olarak vardır. Ruh ise şekil olan instendir, çünkü ruh, içinde oturduğu beden için bir hareket ilkesidir yetkinliktir. Fakat İbn Sina'ya göre ruh, bu kadarla tam olarak ifade edilmiş olmaz. Böyle bir ifade (yani yetkinlik) ancak ruhun görevini bildirir. İşte bu noktada İbn Sina, ruh bir ilke, bir cevher midir, değil midir? sorusunu ortaya atar ve şöyle devam eder: Ruh eğer bir cevherse ne türlü bir cevherdir? Böyle bir soru ise O'na göre istilâl yoluyle çözülemez. Sonra ruh'un «Nefs» olduğunu söylemekle de tabiatı belirtilemez. O'na göre ruh, mânevî bir cevherdir. İşte İbn Sina böyle bir cevheri kanıtlamak için iki metod ileri sürer :

a) Ruhu bir cisim olarak anlayan eskilerin düştükleri hatalara karşı deliller.

b) Ruhun cisim nevinden olmadığına dair asıl kanıtlar.

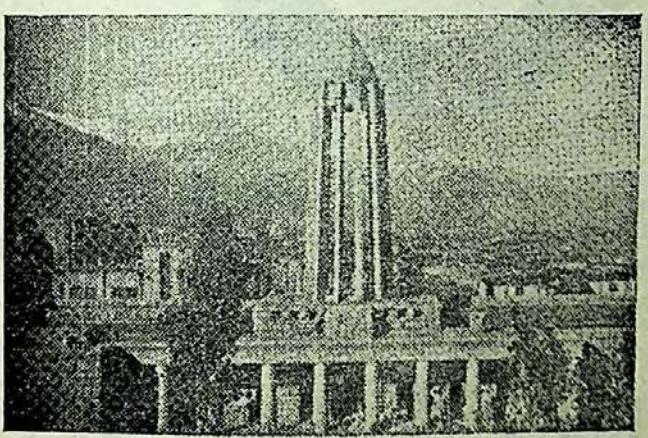

İbn Sina'nın İran Hükümdarı tarafından yaptırılan Hemedan'daki muhteşem kabri.

İbn Sina bu iki noktayı çok işlemiştir. (510) O'na göre önce ruh hakkında ileri sürülmüş bulunan bütün fikirleri tartıştıktan sonra, kendi fikri olan «Ruhun mânevî bir cevher» oluşuna geçmelidir. Bu bakımdan da ruhun bir cevher olduğunu söyleyebilmek için, onun bir araz olmadığını ispatlamak gerekir. Bunun için de insanın mürekkep varlığında ruhun bir ve dâima aynı olduğunu görmek icap eder.

---

510) İbn Sina'nın hayatı ve felsefesinin bütünü içerisinde bilhassa Ruh hakkındaki görüşleri için Bk. İsl. Ansk. C. 5/11 S. 807-824.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Şöyle ki : İbn Sina'ya göre ruh, bedenle birleşirken daha önce başka bir şekilde varolan bir bedenle mi birleşiyor? Yoksa kendine şekil verdiği bir maddeyle mi? Bir başka ifadeyle ruh, bu bedenin ruhu mu? Yoksa beden bu ruhun bedeni midir? Kısaca ruh cevher midir araz mı?

Kendi sorduğu bu soruya verdiği cevapsa şöyledir: Ruh bedene varlık veriyor, bunun için onun arazı değildir. Onun yetkinliği olunca ancak beden varolduğunu farzetmek çelişiktir. Aksine o, bu bedenin olacak yerde, onu meydana getiriyor. bunun için de cevherdir.

İbn Sina'ya göre ruh bir birliktir. Bunun için ileri sürdüğü delil ise, ruh bedeni bırakınca beden canlı bir şey olmaktan çıkar ve bir ceset olur. Ruhla onun can verdiği unsurlar arasında maddeyi yetkinleştiren orta şekiller vardır. Nitekim ruh gidince, bedenin özel tabiatını korumak için maddeden ayrı bir şekil meydana çıkar. Bu da gösterir ki, ruh, asla bir araz değildir. Keza ruh İbn Sina'ya göre kendi yetkileriyle hayatî fonksiyonlarını görür. Bedeni içinde bulunduğu müddetçe dış tesirlerden korur.

İbn Sina ruhun bir cevher olduğunu çeşitli şekillerde ıspatladıktan sonra, onun aynı zamanda mânevî bir cevher olduğunu da ispatlar. Bunun için de insan ruhyile hayvan ruhları arasında bir takım mukayeseler de yaparak hayvanlardan farklı olarak çeşitli fonksiyonları bulunan insan ruhunun, aynı zamanda mânevî bir cevher olması gerektiği sonucuna verir.

Bir de İbn Sina'ya göre ruhun faaliyeti ile organik yetilerin faaliyetleri tamamen birbirlerinin zıddıdırlar: Şöyle ki, bedenin ihtiyarlamasiyle organlar zayıflar, bedenin ihtiyarlamasiyle bu hâl dâima başlar. Buna karşı insanda bu «Makulleri kavrama» prensibi asıl bu yaştan sonra kuvvet kazanır. Bu da gösterir ki, ruhun faaliyeti, organik yetilerin faaliyetinin tam zıddıdır.

Kısaca İbn Sina ile ruhî varlık kavramı tam ifadesini bulmuş olur. Hatta bu son cümlelerdeki fikirleriyle İbn Sina, aynı zamanda ruh hakkında psikoloji ve tıb dünyalarının da dikkatlerini çekmiş, onlara da ilham kaynağı olmuş oluyor!..

GAZZALİ'DE RUHUN VARLIĞI PROBLEMİ :

İslâm dünyasında Gazzalî ile nefis ve ruh problemleri en açık izah şekillerini bulduğu gibi, özellikle insan zihnini en fazla

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

meşgul eden meselelerden biri olan ruh problemi hakkında yapılmış bulunan en tatmin edici izah şekli de yine Gazzalî'de görülür.

Gerçekten de Aristoteles'in, ruhun gayr-ı cismânî mahiyeti hakkındaki telâkkîsi, büyük bir islâm filozof ve kelâmcısı olan Gazzalî sayesinde batı dünyasında ve islâm akidesinde önemli bir yer bulmuştur. Gazzalî'nin ruh ve nefis problemleri hakkındaki düşünceleri, kendisinden daha sonraki yüzyıllarda da en çok tartışılan konulardan biri olmuştur. Nitekim Gazzalî'nin (düşüncelerinin) yorumcularından al-Tahânâvî, Keşşaf ıstılâhat al-funûn (nşr. sprenger Kalküte 1862) de Gazzalî'nin, insan ruh ve nefsi hakındaki düşüncelerine yer verilmiş ve ondan parçalar nakledilmiştir. Buna göre Gazzalî, insanı dünyanın ne dışında, ne de içinde olan Allah ve tıpkı melekler gibi bir bedende hapsedilmiş ve ona basılmamış, ne ona bağlı, ne de ondan ayrı olan ruhanî bir cevher olarak tarif eder. Bu cevher bilgi ve idrâke sahiptir ve bu sebeple de bir araz değildir. (511)

El-Risâle el-Ledünniyye adlı eserinde de Gazzalî, (eserin ikinci kısmında) basit cevheri, yani aklî faaliyet merkezini ifade eden nefs, ruh ve kalb kelimelerinin izahını yapmış olup, Ona göre bu cevher ince fakat ölümlü olup, hasseleri ihtiva eden bir cisim olan hayvanî ruhtan ayrıdır. Cisimsiz ruhu ise Gazzalî, Kur'an-ı Kerîm'deki «el-nefs-el mutme'inne» (512) ve «el-ruh-el emri» ile bir saymaktadır. Daha sonra Gazzalî, nefs tâbirini aynı zamanda «et» yani ahlâkî mülâhaza ile zabt ve rabt altına alınması gereken süfli tabiat için kullanmaktadır.

Gazzalî'nin nefs ve ruh hakkındaki derli-toplu görüşleri ise «Kimyay-ı saâdet» (Mutluluk kimyası) adlı eserinin «dördüncü ünvan=âhireti tanımak» bölümünde yer alır. Gazzalî burada şöyle der: Senin nefsin iki şeyden ibarettir. Birincisi kalıptır ki, (buna) beden de deriz. İkincisi, kendini iç gözüyle bilen kalptir ve

---

511) Bu rivâyet için ve Gazzâli'nin ruh ve nefs görüşleri hakkında fazla malûmat için Bk. İsl. Ansk. C. IX. S. 181 vd. (Nefis maddesi).

512) El-fecr sûresi âyet (27) Meâlen: «Et itminâne ermiş ruh» (28) «dön Rabbine. Sen ondan razı, O senden razı olacak» (H. B. Çantay Kur'an-ı Hakîm ve Meâli Kerîm C. III. S. 1180).

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

kalbin hakikatı bu âlemden değildir; gayb âlemindendir. O bu âlemin içinde yabancıdır. İnsan bir yaniyle yaratış (halk) âleminden, bir yaniyle de ilâhî kudret (emir) âlemindendir. Onda ölçü ve miktara, niceliğe elverişli olan her şey «yaratış» âlemine aittir. Kalbin ise ölçülmesi, miktarla ifadesi mümkün değildir, o bölüm kabul etmez. Bazıları ruhun başlangıcı olmadığını sanmışlardır, fakat bu yanlıştır; çünkü araz kendi başına varolamaz. Halbuki ruh, insan oğlunun aslıdır, nasıl araz olur? Bazıları ise onu cisim sanmakla yanılmışlardır, çünkü cisim bölünebilir, halbuki ruh bölünemez, süreklidir. (513)

Gazzalî aynı eserinde ruhu bazı şekillerde bir takım tasvirlerle de anlatmak istemiştir. Nitekim şöyle der: «Ruh süvari gibi, beden de binek hayvanı gibidir. Âhirette bu ruhun beden vasıtasiyle bir hâli, bir cennet ve cehennemi vardır. Kendi zatı sebebiyle bedenin ortak olmadığı başka bir hâli de vardır. Beden sebebiyle de Onun (burada insanı kasteder) bir cenneti veya cehennemi, yahut saâdeti veya şekaveti vardır. Araya beden girmeksizin olan kalbin nimet ve lezzetlerine «Ruhânî cennet» diyoruz. Yine beden araya girmeden olan sıkıntı, elem ve şakiliğine ruhanî cehennem diyoruz.» (514)

Gazzalî buradaki tasvirlerine şöyle devam eder : «Bedenin de beraber bulunduğu cennet ve cehennem zaten bellidir. Orada ağaçlar, nehirler, huriler, köşkler, yiyecekler, içecekler ve buna benzer şeyler vardır. Cehennemde de ateş, yılan, akrep, zakkum ve buna benzer şeyler vardır. Her ikisinin de vasfı Kur'an-ı Kerîm'de ve hadîs-i şerîflerde bildirilmiştir, herkes bunu anlayabilir. Bunu uzun olarak (İhya'ül-Ulûm) kitabımızın (ölümü hatırlama) kısmında anlattık» diyen Gazzalî, sözlerinin bu bölümünü şu cümlelerle bağlar : «Burada ise bu kadarla iktifa edip, ölümün hakikatını anlatıp, ruhanî olan cennet ve cehenneme işaret edelim, zira bunları herkes bilmez» (515a) diyerek ölüm, cennet ve cehennem ve sonrası gibi konuların analizlerine geçer.

Gazzâlî ruh ve beden hakkındaki görüşleriyle pek çok kimselere ilham kaynağı olmuştur. Son olarak diyebiliriz ki Gazzalîye

---

513) Gazzâli aynı eser S. 69 vd.

514) Aynı eser S. 69.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

göre ruh, bedene ne bağlı, ne de ondan ayrıdır. Fakat kendi faaliyetlerinde işe yaraması için onu hizmetinde kullanır. (515)

HEGEL'DE RUH KAVRAMI :

Ruh hakkındaki görüşlerile meşhur olan, Geist teorisinin de temsilcisi, ünlü Alman düşünürü Frederich Hegel (1770 - 1831)

Bu konudaki sözlerimizi de tamamlarken, bir de düşünce tarihinin son devirlerinde ruh problemini en geniş anlamiyle eleştirmiş bulunan Hegel'in söz konusu mütâlâalarını da görelim. Hemen işaret edelim ki, Hegel, ruh kavramı bakımından antikçağ (Yunan) düşüncesini benimser. Nitekim Hegel'e göre de madde, Platonda olduğu gibi ruhtan büsbütün başka olan bir yapıdır; ve bu mantığın belli olmayan varlık dediği şeydir. Hiç bir niteliği bulunmadan varolmak ise yokluktur. Öyle ise madde yoktur. Şu kadar ki varlık, hem kendisi olan varlık, hem de karşıtı olan yokluğun çelişmesinden meydana gelir. Varlığın özü, de varlik, ne de yokluktur, sadece çelişmedir.

Böylece Hegel, burada Platon'dan ayrılarak Herakleitos ile birleşir ve maddeyi akılla birlikte oluş süresince eritmek ister. Varlık aynı zamanda hem varlık, hem de yokluk olduğu içindir ki, varlaşmış bir şey, başka bir şey ve her şey olmuştur. Ancak bu oluşuma evrensel ruhun bir evrimidir. Evrensel ruh ise, dışa doğru açılan bir oluşla kendisini tebiatlaştırmıştır. Hegel bu nok-

---

515) Gazzâli, Risâlet-ül-ledünniye'de «Beden ruhun mekânı değil, ancak âletidir» derken «Bedenin ruha ait olduğu ve zekâ halinde maddeyi kullanmak için pragmatik bir rolü olduğunu» söyleyen H. Bergson'un görüşünü beşyüzyıl önce haber vermiş oluyordu. (H. Berkson'un bu fikirleri için Bk, H. Bergson Matière et Mémoire) den rivayet eden (H. Z. Ülken İsl. Fels. Kaynakları ve tesirleri S. 30 vd.) adlı eserde Gazzâli, Bergson ve daha benzeri mükayeseler mevcuttur.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

tadaki fikirlerini diyalektik metodiyla açıklarken, esasen bilginin amacının da bu evrensel varlığı ve oluşumu kavramak olduğu görüşünden hareket eder. Nitekim Hegel'e göre en önemli iş, Bilginin metodu ne olmalıdır?» deyip kalmak değil, en tümel olan ve hiç bir muhtevası (içerik) bulunmayan «varlık» kavramına nüfuz etmeğe gayret etmektir ki, bu yol da ancak diyalektiğin yoludur. Böyle bir düşünce üzerine eğildiğimizde hemen diyalektiği karşımızda buluruz der ve şöyle devam eder: «Böylece, sadece varolanı düşündüğümde bu kavramı (varlık) her türlü niteliğinden soymuş olurum, ama hiç bir içeriği kalmayınca da varlık, yokluk olur. İmdi bu çelişmeyi çözmek, düşünmenin karşısına kendiliğinden çıkan bir ödev, bir «varlığı» yokluk olmaktan çıkarmak için ona bir içerik kazandırmalıdır. Bu içeriği ona kazandırınca da oluş kavramı kendiliğinden ortaya çıkar.» (516) İşte bu oluş evrensel ruhun bir eylemidir.

Hegele göre düşünce gibi varlık da diyalektik olarak gelişen bir süreçtir. Varlık (evren) bir ilkenin, bir ilk temelin kendisini açması, belli bir ereğe doğru gelişmedir. Bütün varolanların arkasında ve temelinde bulunan bu ilkeye O, yerine göre idi, akıl, cevher ya da tin (Geist) der. Adlarından da anlaşılacağı gibi bu ilke, mânevî nitelikte bir ilke olup, Hegel'e göre tabiatta kendini ilk gerçekleştiren bir ilkedir. (517)

Bu cümledeki sözleri tamamlarken ve son olarak da diyebiliriz ki, ruh insanı en çok duygulandırmış olan bir kavramdır. Bu bakımdandır ki, günlük insan yaşayışının hemen her noktasında onun bu tesirini görmek mümkündür. Nitekim can, nefis vb. gibi anlamlardaki ruh değiminde, varlıklardan süzülmüş uçucu bir öz kavramının bulunduğunu da görüyoruz; Tuzruhu, Nâneruhu, Kekikruhu vb. gibi. Günlük yaşayışta önemli rolleri bulunan bir takım gaz ve diğer maddelere de (özellikle tıp dünyasındaki tesirleri düşünülerek) ruhla ilgili isimler verilmiştir. Hatta aslı Filamanca olan «gaz» sözcüğü ile ruh anlamındaki «geist» sözcüğünün aynı kökten türemiş olması da anlamsız değildir.

---

516) Metin M. Gökberk Felsefe Tarihi S. 471 den alınmıştır.

517) Hegel'in bu konudaki görüşleri ve felsefenin mahiyeti hakkında fazla bilgi için (Bk. M. Gökber Felsefe Tarihi sayfa: 468-477).

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

HAYATIN FELSEFESİ

«Muhakkak biz insanı en güzel surette yarattık.»
(Kur'an-ı Kerîm Et-Tîn Sûresi âyet 4)

«Eğer herşeyden önce nerede olduğumuzu ve nereye doğru yöneldiğimizi bilseydik, şimdi ne yapmamız ve nasıl yapmamız gerektiğine daha iyi karar verebilirdik.»

Abraham Lincolin

Tabiat ve ruh kavramları bir yaniyla da hayatı ilgilendirirler. Hatta bir yerde artık ne ruh, ne de tabiat varlığından sözetmenin bir mânası kalmaz. Yani gerek tabiat gerek ruh, kendi etki ve tepki dünyalarındaki fonksiyonları ne olursa olsun, onlara bu anlamı kazandıracak olan hayat, özellikle «Homo Sapiens» (İnsan hayatı) dir.

Bu bakımdandır ki, hayat ve onun mahiyeti de, tabiat ve ruhun mahiyeti kadar insanları ilgilendirmemiş bir konu değildir. Hatta çoğu zaman insan, tabiat ve ruh problemlerini incelemeğe nereden başlıyacağını (ciddî bir kararsızlık içinde) bir türlü kestiremez, kestirememiştir de. Bu yüzdendir ki, daha ilk anlarda tabiat mı, ruh mu yoksa hayat mı insan düşüncesinin objesi olmalıdır? sorusu en çok tartışılan konulardan biri olmuş ve bu problem günümüzde dahi önemini muhafaza etmektedir. (518)

Hayat, ya da hayatın bilgisi, bir başka deyişle hayatın felsefesi deyince, hiç şüphesiz sadece insan anlaşılmaz. Nitekim hayatî fonksiyonlara sahip bütün canlılar, hatta canlı tabiat, böyle bir gâye ile ortaya atılan bilgi süjesine obje durumundadır. Hayatın bir felsefesini yapmak, ya da noktasını tespit etmek gibi güç bir durumla karşı karşıya kalmaktadır. Yukarıda onun tahminlere dayanan bir şemasını (**Hayat Saati**) gördüğümüz gibi Charles Darvin tarafından ortaya atılıp, Thomas Henry Huxley

---

518) Gerçekten de evredeki hâkim unsurun madde olduğunu kabul ettirebileceği inancını yitirmenin korkusu içerisinde kıvranan tarihi materyalizme karşı «Eğer her şeyden önce nerede olduğumuzu ve nereye yöneldiğimizi bilseydik, şimdi ne yapmamız ve nasıl yapmamız gerektiğine daha iyi karar verebilirdik» diyen çağdaş düşünce de aynı problemin bir yönünü savunurken, «Yapısının inceliklerini bilmeden insan bedeni kadar mükemmel bir yaratılış örneğinin içinde yaşamak, aklı selim sahibi bir ruh için yüz kızartıcı bir durumdur» diyen düşünce de üç boyutlu olan bu ezeli problemin bir başka yönüne dikkati çekmektedir.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

tarafından geliştirilen ve büyük iddialarla ortaya çıkan nazariyelerle de bu başlangıç konusunda tahminden öte bir şey yapabilmiş değillerdir.

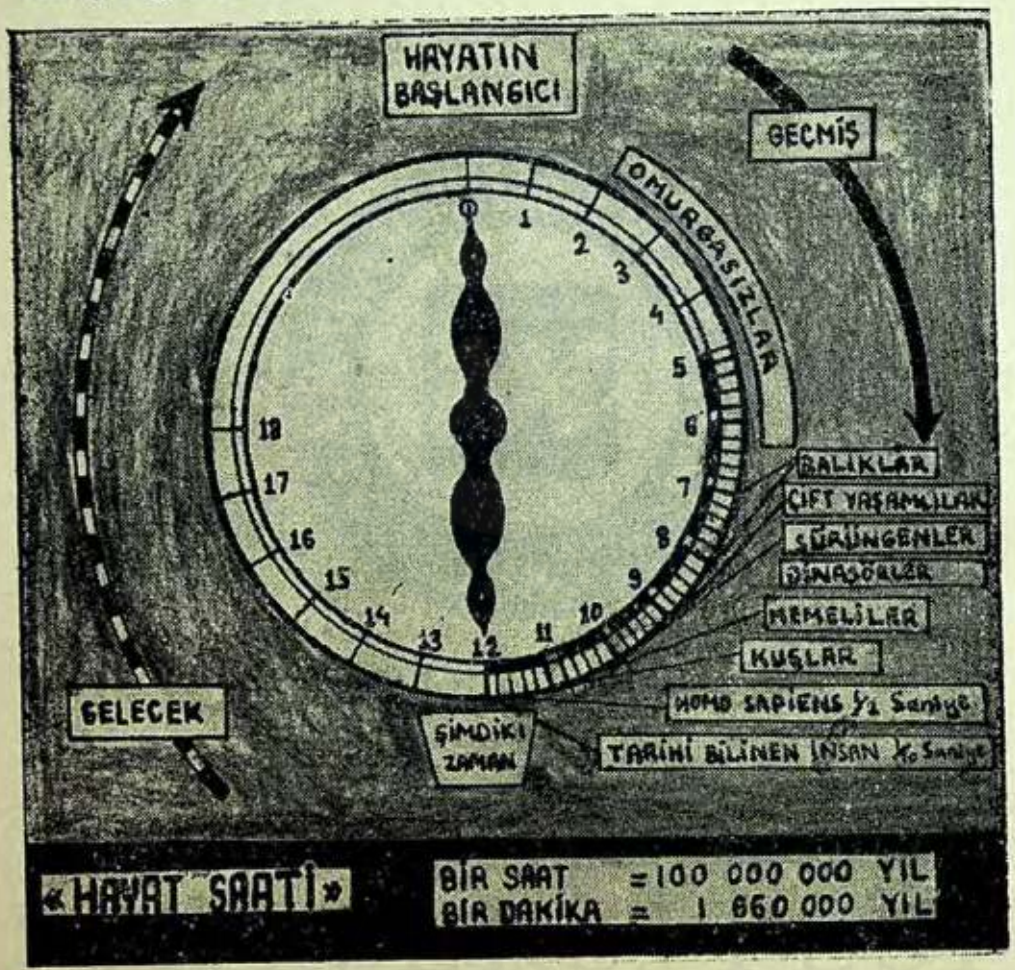

İnsanın zaman içindeki yerini anlayabilmek için, yeryüzü tarihi içinde eğer hayatın geçmişi, hali ve geleceği 24 saatlik bir tabloda gösterilse, böyle bir tabloda 1 saat = 100.000.000 seneye tekabül eder. Böyle bir ölçekte bu günkü insanın ataları ancak 1 1/2 saniye önce yeryüzüne çıkmış olur. Tarihi bilinen insanın ise sadece ondabir saniyelik bir geçmişi var demektir!. İşte tarihi tekâmüle böyle bir açıdan baktığımızda insan hakkındaki bilgilerin ne kadar taze ve genç oldukları, ama buna rağmen nekadar büyük başarılar elde ettikleri meydana çıkar!.. (Prof. Sabri Özbaydar Psikolojiden alınmıştır.)

Gerçi Derwin belki bir hayat felsefesi değil de sâdece evrim gelişme (tekâmül) problemini incelemek istemişti. Ancak varolan bir şeyin evriminden sözedilebileceği, varolanınsa varlığının

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

bir başlangıcı bulunacağı zorunluluğu ister, istemez O'nu gerilere, varolanın görüş açısının sıfır noktasına kadar inmeğe zorlamıştır. Gerçi problem Derwin tarafından ilk olarak ele alınıyor değildi (519), ancak itiraf etmek lâzımdı ki, O. canlı varlığın hayat felsefesi yönünden önemli bir noktaya ilk teşhisi koymuş oluyordu.

Gerçekten de Darwin'le ortaya atılan «Canlılar hayatının tekâmülü» problemi, bir çok reaksiyonlar ve bir çok endişelerle de karşılanmış olmakla beraber, bir çok kimseleri de harekete geçirmiştir ki, böylece de uçsuz bucaksız bir zaman içinde oluşagelmiş, bilinmeyen, başlangıcında olduğu gibi, varacağı sonucun da nasıl bir manzara arzedeceği şimdiden kestirilemeyen hayat, her an akıp giden, ama derhal yerini bir yenisi alan «Gün» dediğimiz zaman parçalarının sayısını ifadelendirirken, evrendeki objeler gücünün de sınırının ötesine geçen bir kabarıklık, belki de insanı bıktırmaktadır.

Günler, aylar, yıllar, asırlar, devirler hep geçer-giderler. Ancak bizde bir iz, kendilerini hatırlayacak bir takım anılar (bilim, sanat, kültür, tarih vb. gibi) bırakarak, bukadarcık bir azizliği esirgemezler insandan!.. Bu yüzden de onlar (yani geçen zaman) hakkında bir duygumuz vardır. Meselâ yontma taş devri, Thales'in, Aristoteles'in, Büyük İskender'in, Alpaslan'ın, Farabî'nin, Mevlâna'nın, Fatih'in, Descartes'in, Hegel'in, Mehmet Âkif'in, Yahya Kemal'in vb. yaşadıkları zaman denildiğinde onlar hakkındaki bir duygu tazelenir. Yine rakamların ifade edemeyeceği kadar derinliklerde olan zaman aşımı ile, meselâ İsa'nın göğe çekilmesi dendiğinde sadece 700.000 gün öncesinin bir olayı daha akla gelir. Halbuki bir milyar gün, bir milyon yıl, beş milyar yıl geriye gitmek, tarihin bu dönemleri hakkında da tahminler yapmak pekâlâ mümkündür.

Böyle bir rakam kabarıklığı içinde belki bir milyon, bir milyar, beş milyar gün dendiğinde sonsuz bir süre gibi gelir insana. Halbuki hayatın başlangıcı, onun gelişme safhaları denince onbinlerce, milyonlar hatta milyarlarca yıl söz konusudur. Bu konuda yapılan tahminler bazı varlık kalıntılarından ilham alma yoluna gitmişlerdir ki, bunlardan «Kabriyum» kayalıklarındaki

519) Varolanın türlü şekillerdeki analizleriyle, özellikle tabiat ve ruhî varlıklar hakkında da eleştiriler yapılmıştır. Elde edilen malûmatları hatırlamak için Bk. ilgili bölümler.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

fosiller bazı ip uçları vermiştir. Son derece eski olan bu çöküntüler Paleozoik çağın başlarında, yani bundan tahminen 600.000.000 sene önce oluşmuştur. Bununla beraber kayalardaki fosillerden bu devrede pek çok kabuklu yumuşakca, kurt ve deniz yıldızı gibi canlıların yaşamış olduğu anlaşılmaktadır. (520)
luntulariyse beş kere daha yaşlıdır. Bunların bir kısmı 2.700.000.

Halbuki çağdaş düşünce açısından bu hayvanlar oldukça gelişmiş ve farklılaşmış canlılar sayılırlar. Nitekim en eski fosil bulun tulariyse beş kere daha yaşlıdır. Bunların bir kısmı 2.700.000.000 yaşında olduğu sanılan Avusturya Kuvarsında incelenmiş olup, bakteri türünden olan ve daha da yaşlı oludğu iddia edilen diğerleri ise Güney Afrika'da bir çakmaktaşı çöküntüsünde bulunmuştu ki, bunların yaşları ise 3.000.000.000 yıl olduğu tahmin olunmuştur. (521)

Diğer taraftan, bidâyette bir ateş kitlesi halinde iken soğuyarak üzerinde canlıların yaşayabileceği bir hale gelmiş olan gezegen (dünyamız) in de güneşten kopuşunun beş veya altı milyar yıl öncelerine rastladığı sanılmaktadır. Bu durum karşısında muhakkak olan bir mesele varsa o da, böylesine güç ve karmaşık bir oluşumu hem kavrayabilme, hem de kabul edebilmenin zorluğudur. Bununla beraber evrenin yaratılış hikâyesi gece ile gündüzün, karalar, denizler, göller, dağlar, palâtolar hülâsa yer küre ve dünyamız üzerinde varlığı bilinen hayat etrafında bir çok hikâyeler de uydurulmamış değildir. Bütün bunlar ve evrendeki oluşumun kör bir tesadüfün eseri olduğu saçması da bir yana, evrenin bu, akıllara durgunluk veren mükemmelliği, gece ve gündüzün birbirlerini tâkibedişleri, ay, güneş, yıldızlar ve türlü gezegenlerin kendi doğrultularındaki muntazam hareketleri, karalarla denizlerin ayrılışı, denizde ve karada yaşayan canlıların, uçan kuşların, yerde sürünenlerin 24 saatlik bir zaman içinde bütün hayatî fonksiyonlarını tamamlayıp yerine kendi zürriyetini de bırakıp ölüp giden canlılarla, hiç bir şey yemeden tam 18 (onsekiz) sene gibi uzun bir zaman açlığa tahammül edebilen! (522)

---

520) Anthony Smith, İnsan yapısı ve yaşamı adlı eserde buna ait ve daha geniş malûmatlar mevcuttur.

521) Aynı eser, Shf. 16.

522) Bu hayvanın «Kene» olduğu, Von Üxküll tarafından geliştirilen bir temel fikir etrafında ve Rostock Üniversitesinde yapılan bir araştırmada tesbit edilmiştir. (Fazla bilgi için Bk. T. Mengüşoğlu, Felsefi Antropoloji Shf. 30 vd.)

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

ve yüzlerce yıl yaşayan canlılara karşılık, sâdece ilâhî bir tazminat olarak kendisine verilmiş bulunan akıl olması, belki de canlılar dünyasının en zavallı bir yaratığı durumunda bulunacak olan insanın da en son ve üstelik yaratıkların en mükemmel ve en güzeli olarak yaratılmış oluşu da her halde kör bir tesâdüfün eseri olmayıp, bir gayeye bağlr olsa gerektir!..

Halbuki büyük bir iddia ile ortaya çıkan Darwinizm ve Onun sempatizanları evrendeki oluşumun böyle bir (ilâhî) gâyeye bağlı olmadığı ve bilâkis onun kör bir takım kuvvetlerin tesadüfî eseri olabileceğini kabul ederler. Nitekim Sir Julian Huxley, «Evrenin bir gâyesi yoktur. Av arayan hayvanın, büyüyen çimenden, yağan yağmurdan farklı tarafı yoktur!» der. Ona göre tabiattaki evrimde bir gâye var gibi geliyorsa da, bu yalnızca görünüşte kalan bir gâyedir. «Kör kuvvetlerin, yere bir taşın düşmesi veya dalgaların gel-git hareketleri vb. gibi pek çok ürünü vardır. İlkel insanın fırtına ve zelzele gibi «İnorganik» tabiî olayların irâde ve evrim ürünü olarak görmesi gibi, biz de evrimde bir gâye görüyoruz» der Huxley!..

«Yaşama hakkı güçlünündür» sözüle meşhur olan ünlü İngiliz düşünürü CHARLES DARWİN (1809 - 1882)

CHARLES DARWİN (1809 - 1882)

Darwin 1859 da yayınladığı «Türlerin Kökeni» adlı kitabında ve 1871'de yayınladığı «İnsanın Atası» adlı kitabında da bu fikirleri ortaya attığı zaman, birinci kitapta insanın evrimsel kaynağına sadece temas etmiş, ikinci kitapta ise insanın atasını bir takım deliller de getirerek açıklamak istemiştir; fakat daha o

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

günlerde Darwin'in fikirleri etrafında özellikle evrenin gâyesizliği ve insanın atası hakkındaki fikirleri, dinî inançlarla ilmî bilgilerin anlaşılmasını hayli güçleştirmiştir.

Diğer taraftan hayatın kaynağı hakkında oldukça önemli sayılabilecek araştırmalar yapmış olan Dr. G. H. Haggis, tek hücreli organizmalar dünyasında âniden insanın belirmesinin imkânsızlığına dikkati çekmektedir. Fakat Ona göre insanın yavaş yavaş evrim basamaklarını tırmanarak gelişmiş olması ise, son derece akla uygundur. Aynı şekilde küçük moleküller dünyasında da âniden bir hücrenin ortaya çıkması ise imkânsızdır. Ancak küçük moleküllerin, zamanla evrimleşerek büyük moleküllere dönüşmesi ve bu sonuçların birleşmesi akla uygundur.

Canlılar dünyasında, hayatın başlangıcı hakkında bilimlerin ortaya koyduğu akla uygun düşen tahminler de yapılmıştır. Buna göre başlangıçta dünyanın atmosferinde bulunduğu düşünülen (Hidrojen, Metan, Amonyak, Su, Karbonmonoksit, Hidrojensülfit vb. gibi) gazların uygun bir karışımı içinden şimşek gibi bir elektrik akımı belli bir süre geçirildiğinde, birçok büyük molekül meydana gelecektir. Bu moleküllerin bir kısmı da protein'in ham maddesi olan aminoasitler olacaktır. Böyle olduğunda bile ham maddenin varlığı, hemen ürünün bitmiş durumuna varılacağını göstermez. Bunun için de elektrikli fırtınalardan veya güneşten elde edilecek daha fazla enerjinin birleşeceği daha farklı şartlar, farklı karışımlar gerekli olacaktır. Böylece de gittikçe daha büyük moleküller meydana gelecek ve bir süre sonra bu gelişigüzel etkinliğin sonucu olarak hücre oluşacaktır. Bütün bunların nasıl geliştiği bir spekülâsyon konusu bile olamaz, çünkü hücre aminoasit ve proteinlerin ne şekilde etkileşerek canlı bir organizmayı ortaya koydukları hakkındaki bilgiler yok denecek kadar azdır. Ancak bu olay, hiç olmazsa kısmen anlaşıldığında, gezegenin ilk günlerindeki molekül bolluğu içinde canlı hücrenin nasıl oluştuğu konusunda tahminler ileri sürme imkânına erişilecektir.

Fosillere dayanan bilgi tahminleri ve zamanlar :

Canlılar dünyasındaki hayat değişmeleri ve evrimleşmenin, kambriyum kaynaklarının oluşmasından, 600.000.000 yıl kadar önceleri başladığı dikkati çeker. Kambriyum devrinden öncesi

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

için yapılan tahmin mümkün olmamakla beraber, kambriyum devrinin başlamasiyle Paleontoloji (eski varlık bilimi) mümkün olmuştur. Jeoloji, bu gelişmeleri zamanlar, devirler ve devreler içinde inceler. Bu konudaki tahminlere göre kambriyum devri 100.000.000 yıl kadar sürmüştür. Ancak bu sadece omurgasızların görüldüğü bir süredir. İlk omurgalılar ise, bir sonraki Ordovision devrinde (yani 60.000.000 yıl önce) görülür. Bunlar fosiller üzerinde yapılan tahminlere dayanılarak zırhları son derece etkileyici yarı balık yapısında olan canlılardı. İlk gerçek balıkların belirdiği bir sonraki «Silür» devrinde ki, (40.000.000 yıl önceleri) yeryüzü aynı zamanda bitki ve eklem bacaklılarla kaplanmıştı. Böcekler, örümcekler vb. lerinin bu dönemde yaşadıkları sanılır.

Bundan sonraki (40-50 milyon yıl önce) devirde özellikle balıkların yaşadığı, aynı zamanda hem karada hem denizde yaşamış olan ilk ağaçlar ve ilk amfibiler (523) görülmüştür. Omurgalıların karaya çıkışı da bu devreye rastladığı sanılır. Karbon devri de bu dev ağaçların kömür yataklarına düşmesiyle, amfibilerin çoğalmasına ve ilk sürüngenlerin belirmesine sebep olmuştur. 15.000.000 yıl önceleri «Perm» devrinde ise sürüngenler amfibilerin üstesinden gelmiş ve bu devrin sonu Jeologlar tarafından I. zamanın sona ermesi olarak kabul olunmuştur.

Yine jeolojik tahminlere göre II. zaman (mezozoik) ise 150.000.000 yıl kadar sürer. Bu dönem de bir takım devirlere ayrılır ki, bunlar: Tria = 45.000.000 yıl, Jura = 45.000.000 yıl ve tebeşir = 65.000.000 yıl sürmüştür. Bütün bu süreler boyunca sürüngülerin canlılar hayatına hâkim oldukları bir dönem olarak bilinir. Sürüngenler gökte uçar, denizde yüzer, yerde yürür, en korkunç bataklıklarda bile yaşayabilirler. Bilhassa Jura devrinde başından - kuyruğuna 24 metre uzunluğunda «diplodokus» gibi büyük sürüngenler otlar arasında yollarını açarken, denizde yaşayan «İktiyasor»lar etle besleniyor ve gökte «Pterodaktil»ler uçuyordu' İlk memeliler de bu devirde türemişlerdir. Fakat Jura devrindeki bu sürüngenler hükümranlığının nasıl sona erdiği bilinememektedir. Memelilerin baskın bir tür olarak gelişmesi ise sadece 70.000.000 milyon yıl kadar önce sanılmaktadır ve insan oğlunun belirmesi ise bu dönemin sonlarına rastlar ki, bu da 20.000.000 yıl kadar önceleri olduğu sanılmaktadır. 20.000.000 yıl kadar önce homo türleri olarak yaşamış olan bu yaratık, ancak birkaç yüzbin

523) Anfibiler, hem karada, hem denizde yaşayan canlılardır.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

yılda «homo sapiens» (tarihi bilinen ilk insan) olarak hâkim bir tür haline gelebilmiştir!..

Hayat felsefesi yönünden üçüncü büyük jeolojik dönem ise, memeliler devri olan III. zamandır. bu bölüm 70.000.000 yıl öncesi Senozoik ve Tersiyer ile 1.000.000 yıl kadar öncesine rastlayan Kuaterner'dir. Bu zamanın alt bölümleri ve devirleri ise eskilik sırasına göre şöyledir:

Palosen, Eosen, Oligosen, Miosen, Poliosen, Poliostesen ve Yakın. İlk beş devre, zamanın en uzun kısmını meydana getirip, son ikisi ise kısadır. İşte insan III. zamanın Kuaterner bölümünün yakın devresine kendi damgasını vurmuştur!..

İnsanın Biyolojik Varlığı :

«Öyle bir an gelir ki, adı yaşamak olan çâresiz bir dertle birlikte olduğumuzu idrâk ederiz.»

Jeanne Moreau

Bütün bunca tahminler ve kehânetlere rağmen insanın biyolojik bir varlık olarak hayatî fonksiyonları açık-seçik olaylar dizisi şeklinde yorumlanamamaktadır. Bunun sebebi ise, insan varlığı ile ilgili kutsal din doğmaları, onun biyolojik ve psikolojik varlık yapısına öteki canlılar dünyasından ayrı bir önem vermiş ve müdâhale etmiş olmalarındandır. (524) Meselâ: Canlılar dün-

---

524) Meselâ Kur'an-ı Kerim'e göre insanın varlığı, ilk insan olan Âdem Peygamber'in topraktan yaratılış bildirisinde kendini bulur. Nitekim insanın yaratılışından bahseden Müminûn sûresi âyet (12-16) meâlen şöyledirler: «Ve andolsun ki, insanı çamurdan —ibaret olan— bir hülâsadan yarattık. Sonra onu metin bir karargâhta bir nutfe kıldık. Sonra o nufeyi bir donmuş kan yarattık, müteâkiben o donmuş kanı da bir parça et kıldık. Sonra da o et parçasını da kemikler kıldık, kemiklere de bir et giydirdik. Sonra da onu başka bir halk olarak inşa etmiş olduk. İmdi musavvir, mukaddir olanların en güzeli olan Allah teâlâ, pek mubarektir. Sonra şüphe yok ki, siz bundan sonra elbette ölmüş kimselersinizdir. Sonra da muhakkak ki, siz kıyamet günü dirilip kaldırılacaksınızdır.» Âyetlerin yorumları ise şöyledir: Bu âyetler Ilah teala'nın vahdâniyetle, halikıyetle, sıfat-ı celâl ile ittifakına ait ve âsâr-ı kudretine dâir delillerin birinci bölümünü teşkil ederler. Beşeriyetin

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

yasında bir çok hayvanın hayat yapısının ve evriminin fosil buluntulariyle desteklenen belirli bir, gelişimi vardır. İnsanda ise durum çok farklıdır. Meselâ bulunmuş olan 1000 kadar fosil kemik parçası, çeşitli yerlerde yaşamış olan insan türlerinin çeşitli olan atalarına ait olarak tahmin olunmuştur.

---

safahat-ı hilkat (yaratılış safhaları) indeki dokuz merhaleyi ve beşer hayatının sonunu bildirerek insanları düşünmeye dâvet etmektedir.

Birinci bölüm (âyet 12) de: Ve andolsun ki, biz (Halik-i azimüşşân) kudret ve azametimle (insanı) o nevi mahlûku, onların ilk pederleri olan Hz. Âdemin hilkat (yaratılışı) ı zımnında (çamurdan) ibaret olan (bir hülâsadan yarattık) yani evvelâ Âdemi (A.S.) bir toprak ile sudan ibaret olup «sülâle» denilen bir hülâsa'dan yaratmış, sonra da onun neslini yine su ile topraktan neş'et eden me'kûltın bir mahsulü olan «nutfe» den vesaireden vücûda getirmiş olduk. İşte bu beşeriyetin birinci mertebe'i hilkati (yaratılış mertebisidir) dir.

Daha sonraki âyetlerde devamla (12): Sonra o hülâsayı nev-i beşeri Hz. Âdemin neslini, evlât ve ahfadını (metin bir karargâhta) annelerinin rahimlerinde (bir nutfe kıldık) yani: Bel ile göğüsten gelen, meni denilen ak, katı bir su halinde vücûde getirdik. Bu da beşeriyetin ikinci mertebe-i hilkatı (yaratılış mertebesi)dir.

Daha sonra o nutfeyi bir donmuş kan yarattık. O meniyi «aleka» denilen kırmızı, uyuşmuş bir kan haline getirdik. Bu da üçüncü bir yaratılış merhalesidir. Daha sonra da o donmuş kanı da bir parça et kıldık, yani: o uyuşmuş kanı da muazzam kudret ve kuvvetimizle bir kıt'a el halinde yaratmış olduk. Bu da beşeriyetin yaratılışının dördüncü mertebisidir. (Sonra o et parçasını da kemikler kıldık) O et parçasının büyük bir kısmını da başla, ayakla ve bunların arkalarındaki sair kemikler gibi, İzam denilen kemikler halinde yaratmış olduk. Bu da beşinci yaratılış mertebesidir. Kemiklere de bir et giydirdik) tekrar o kemikleri lâyik-i vechiyle et ile süsledik. Bu da beşeriyetin altıncı yaratılış safhasıdır. Sonra da onu (öyle mertebe, mertebe teşekkül eden mahlûku) başka bir halk olarak inşa etmiş olduk. O bir damla su gide gide hayat sahibi bir mahlûk halinde dünyaya gelmiş oldu. Görmekten, işitmekten, söylemekten, düşünmekten nasipsiz olan o yaratık, bilâhare ruh sahibi bir canlı olarak dünyaya geliyor, bir çok kuvvetlerle süsleniyor, simasında mükemmel bir manzara tecelli ediyor, işitiyor, söylüyor, düşünüyor, vs. İşte bu da beşeriyet yaratılışının yedinci merhalesidir. (İmdi musavvir olanların) tasvir ve takdire kadir olanlarının (en güzeli olan) bütün kemâl sıfatlarını haiz bulunan (Allah teâlâ pek mubarektir) O, bütün noksanlıklardan beridir, bütün kâinatın yaratıcısıdır, her haliyle eş ve benzerden uzaktır.

Yaratılış merhalelerinin bu şekildeki yorumundan sonra insanın ölümüyle ilgili olarak da şöyle denilir: Sonra ey insanlar! (şüphe yok ki siz) heyet-i mecmuanız (bundan sonra öyle büyük, mükemmel bir surette yaratılıp hayata kavuştuğunuzu müteakip mukadder olan za-

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

İnsan unsurunu, onun görünürde yaşayan en yakın akrabaları olan antropoit maymunlarından (goril, şempanze gibi) ayırd etmek ise son derece kolaydır. Nitekim en mükemmel zekâ seviyesine sahip olan bir maymunun, vasat (orta zekâ seviyesine sahip) bir insanla, milyonda bir oranında mukâyesesine bile imkân yoktur! Ancak tarihi bilinen insanın atalariyle antropoitlerin atalarını ayırd etmek ise şimdilik ilimlerin imkân sınırlarının ötesindedir. Esasen böyle bir mukâyese ve ilişki aramak zaten lüzumsuzdur. Biz bu araştırmamızda, sözü edilen bir çok zıt görüşleri bir yana bırakıp, bundan 2.000.000 yıl önce ilk insanın belirdiği ve 500.000 yıl önce ise modern insan (homosapiens) ın ortaya çıktığı tahminini söyleyebiliriz. (525)

Böyle iddialar ve tahminler bir an için doğru olsa bile, tarihi bilinen insanla, günümüz modern insanı arasında en az 100.000 kuşak bulunması lâzım gelecek ki, bu bile gerçek adına hiç bir kazanç sayılamayacaktır, çünkü insan fenomenler (yapıp etmeleri) hakkındaki belgeler sadece 5-6 bin yıl öncesine kadar uzanabilmektedir. Esasen günümüz insaniyle, modern insanın atası (homo sapiens) arasındaki mesafenin sadece 25.000 kuşak olduğunu söyleyen tahminlerse daha cesaretli olup, mağara duvarlarına resimler yapan «Kro-manyon» insanlariyle (mağara devri denen devir) arasındaki mesafe ise sadece 2.000 kuşak olduğu

---

manlar gelince (elbette ölmüş kimselersiniz. Her halde hepiniz de öleceksinizdir, bu muhakkaktır, dünya hayatı kimseye baki değildir. Bu da hilkat-ı beşeriyenin sekizinci mertebesidir.

Yaratılış mertebesinin İslâmdaki yorumunun son (dokuzuncu) safhası da şöyledir: Ey insanlar! Hepiniz öyle dünyaya gelip bir müddet yaşadıktan sonra nihayet ölüme tutulmuş olduğunuzdan (sonra da muhakkak ki siz kıyamet günü) nefha-i saniye (ikinci üfleme) vuku bulunca mahşerde toplanmak üzere kudreti ilâhiye ile (dirilip) kabirlerinizden (kaldırılacaksınızdır) Cenâb-ı Hakkın mahkeme-i âdâletine sevkedileceksinizdir. Dünyadaki amellerinize göre hakkınızda sevap ya da ceza ile hükmolunacaktır ki, bu da beşer yaratılışının dokuzuncu mertebesidir. (yeti kerimelerin meâl ve yorumları Ö. N. Bilmen Kur'an-ı Kerim Türkçe Meâli Âlisi ve Tefsiri C. V, Shf. 2263-2265).

525) İnsanın maymundan türediği ya da buna benzer bir takım saçma iddiaların hiç bir ilmi geçerliği yoktur. Nitekim bu tür fikirler devamlı tartışılır ve her geçen gün bir veya bir kaç yenisi eklenir, eskilerdense fonksiyonunu yitirenler unutulur giderler, çünkü köksüzdürler!.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

halde, onların bile his, duygu, düşünce ve inançları hakkında kesin bir bilgi imkânından mahrumuz.

Diğer taraftan süratle hareket eden ot yiyiciler ve çevik hareket eden et yiyiciler dünyasında sadece iki ayak üstünde ve oldukça ağır hareket edebilen ve hiç bir korunma imkânı bulunmayan, aynı zamanda hiç bir konuda da ihtisaslaşmamış olan ilk insan, bir çok tehlikeyle de karşı karşıyaydı; fakat o, kendisine verilmiş ilâhî bir tazminat olan akıl sayesinde bir çok yeteneklerini geliştirmesini becermiş ve özellikle el ve kollarının kullanılışlı oluşu sayesinde âletler yapmış ve onlarla kendisini korumayı da bilmiştir. Sadece bununla da kalmayan ilk insan, sopa ve taşları şekillendirmiş ve böylece ötekilerdeki (et ve ot yiyiciler) tırnaktan daha kullanışlı savunma araçları icat etmiştir. İlk insanın yaşaması, topraktan yararlanmayı da henüz bilmediği bu devirlerde, daha çok ot yiyiciliğe yöneliyor, bunun için de daha çok avlanmayı, av âletleri ve silâh yapmayı gerektiriyordu. İşte ilk insan bunun da üstesinden gelmiş ve kendi nesline de yaşama imkânlarını öğretmesini bile becermiştir! Halbuki maymun dahil hiç bir canlıda bu durum görülememektedir.

Şu kadar ki, bütün bu yarı bilgiler ve tahminlere rağmen, bu hayatî dönem süresince de ilk insanın, dünyanın neresinde yaşadığı bilinmemektedir. Gerçi bu konuda pek çok kehânetlerde bulunulmuştur. Meselâ: Avrupalılar, insan hayatının ilk dönemlerinin bu kıt'ada başladığını, insanın ilk toprağa yerleşme bölgesinin burası olduğunu söylemişler, hatta iddia etmişlerdir. Halbuki, beri taraftan birden bire Çin ve Japonya dikkati Doğuya çekmiş, günümüzde ise bu yörenin Afrika olabileceği görüşü, aynı zamanda pek çok araştırma örnekleriyle de oldukça kuvvet kazanmış bulunmaktadır. Gerçekten de Afrika kıt'ası üzerinde pek çok arkeolojik araştırma yapılmaktadır. (526)

526) Bunlar içinde Olduvai geçidinde araştırmalar yapan Dr. Leakey, enteresan ipuçları elde etmiştir. Sıcak, kurak ve çorak bir yer olan burası aynı zamanda ıssız bir vadi de olduğundan insan kalıntıları bulunabileceği tahmin olunmuştu. Diğer taraftan Tanzania'da Serengedi ovasını baştanbaşa yaran bir saha da delik-deşik edilerek 150 çeşit nesli tükenmiş memeli ve insan kalıntıları bulmuştur. Dr. Leakey, bulunan 7 kişiye ait 2 diş, 4 kafatası, 3 çene kemiği ve daha başka kemik parçaları homo habilis adı verilen ve bilinen en eski insan türünün kalıntıları olduğunu iddia etmektedir. Boyu 1,20 m. ayakta duran, bir ayağı önde, eli tam gelişmemiş, beyni bugünkü insan beyninin yarısı

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Bu araştırmalar sırasında ortaya çıkan ve en çok tartışma konusu olan «Homo habilins» denen ilkel yaratık'ın insana benzeyen maymun mu, maymuna benzeyen insan mı? problemidir. Bu tartışmaların insan özelliklerini taşıyan maymun oluşunu savunan yanı daha ağır basmaktadır. Bunların iddialarına göre bu yaratıklarda insanınkine benzer diş düzeni, mükemmel olmamakla beraber işe yarayan bir el modern bir köprücük kemiği, gelişmiş bir ayak biçimi, en önemlisi fosil kalıntılarıyla birlikte bulunmuş, birçok taş, âlet ve avladıkları tahmin olunan hayvan kemiklerinin bulunuşu çok önemlidir, bununla beraber zaman içindeki ilerleme daha gelişmiş bir insan tipi «homoerectus» ne yaklaşır. Nitekim Pekin'de, Cava adalarında, bilhassa orta pleistosene geçidinde 1000. cm3 kafatası hacmine sahip olan, avlanma ve ateş yakma yetenekleri bulunan ve «homoerectus»un yerini alan modern insan kalıntıları bulunmuştur.

İlk olarak Avrupa kıt'asında görüldüğü sanılan ve 40.000 yıl kadar önce son büyük buzul çağı ortalarında doğudan gelmiş olduğu tahmin olunan ve ilk sanat yapan insan türü sanılan «Kromanyon» ise, M.Ö. 40.000'den 10 binde mağara duvarlarını boyamış, kemikler oymuş, hatta 30.000 yıl kadar önce kireç taşından küçük küçük heykelcikler yapmış ve böylece de Kro-manyon türü ile yeryüzüne sanatçı insanın çıktığı tahmin olunmuştur.

Bütün bunlardan sonra insan oğlunun günümüzde 1.000.000 (bir milyon) dan fazla türünün de varolduğunu söyleyenlere hiç de şaşmamalıdır. (527) Ancak bütün buraya kadar söylenenlerin sadece tahminlere dayandığını bir kere daha hatırlattıktan sonra şimdi bir de, son din olan islâmiyetin ve onun temel kitabı olan Kur'an-ı Kerimin insan gurupları hakkındaki beyanına bir kulak verelim. Burada ilk insan (Âdem Peygamber) in topraktan yaratıldığı, aynı zamanda insan oğlunun bir erkek ve bir dişiden

---

kadar olan bu yaratık, günümüzde büyük bir tartışma konusudur. Bu ilk insan mıdır? Yoksa insanın atası sayılan mahmun mudur? Henüz tartışması bitmiş değildir. (Bu konuda fazla bilgi için Bk. Anthony Smit İnsan Yapısı ve Yaşamı adlı eserin evrim bölüm Shf. 22 vd.).

527) Sadece insanların parmak ucu izlerinin tesbitinde bile ancak iki milyonda bir bile aynı izi taşıyan iki insana rastlanılamadığına göre, gerek insan türlerinin farklılıklarını, gerekse ilmin ortaya koyduğu büyük başarıyı da bu vesile ile bir daha hatırlatmış olalım!..

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

yaratılarak bir takım şube (bölük)lere de ayrıldığı bildirilmektedir. Aynı zamanda gerek evren, gerekse onda varolan bütün canlıların, dolayısiyle insan unsurunun varoluşunun kör bir tesadüf değil de, onu yaratan ilâhî bir kuvvetin bir gâyesi, arzu ve dilemesiyle olduğu da bildirilmektedir. (528)

528) Bu konudaki bilgiyi ihtiva eden El-hucurât sûresi âyet (13) meâlen şöyledir: «Ey insanlar! Hakıykat biz sizi bir erkekle bir dişiden yarattık. (Âdem aleyhisselâm ile Havva, yahut her birinizi, bir ana ve bir babadan) sizi (sırf) birbirinizle tanışmanız için büyük büyük cemiyetlere, küçük küçük kabilelere ayırdık. Şüphesiz ki, sizin Allah nezdinde en şerefliniz takvaca en ileride olanınızdır. Hakikaten Allah, her şeyi bilen, her şeyden haberdar olandır». (H. Ç. Çantay, Kur'an-ı Hakim ve Meâli Kerim C. III, Shf. 949) Görüldüğü gibi sadece insanın yaratılışının değil, yaratana lâyık bir insan oluşunun da bir gâyesi bulunduğu ve esasen yaratanın öyle arzu ettiği beyan buyrulmaktadır. Şu halde evrenin ve insanın varlığı kör bir tesadüfün eseri değildir; ve olamaz da!..

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

IRK VE IRKÇILIK PROBLEMİ

Tarihin pek derinliklerindeki telâkki'ler günümüz için karanlık olsa bile ırkçılık çağdaş problemlerin en karmaşık olanlarından, hatta insan unsurunun muhtaç olduğu huzuru en çok bozan (sosyal) faktörlerden birisidir. Hemen şu hususu ifade edelim ki, «Dünyada benim ırkım en üstün ırktır, o halde en lüks hayat benim ırkımın hakkıdır, ötekilerin yaşama hakları bile olmamalıdır!» diyecek kadar ileri giden bir takım mâcerâ düşkünlerinin, sadece bir takım politik ve ideolojik ihtiraslardan öte geçmeyen (saçma) iddiaları bir yana, islâmdaki; «sizin en hayırlı olanınız takva üzre olanınızdır» şeklindeki bütün bölücü fikirleri de önemsizleştiren hükümden de ileri gidilecek olursa, yukarıdanberi ana hatlariyle izaha çalışıldığı gibi esasen insan unsurunun mazisine ait sistematik bilgilerin bir takım tahminlerden öte hiç bir değeri bulunmadığını da gördük. Bununla beraber ırk ve ırkçılık problemi üzerindeki mütâlaalara da şöyle bir göz atalım :

Dünyayı ve özellikle onu Avrupa kıtasını alt-üst eden iki diktatör Benito Mussolini ve Hitler, ırkçılık illetine müptelâ iki ihtiraslı politikacıdırlar. B. Mussolini «Irk bir gerçek değil bir duygudur» demiştir. Hitlerse ırk'ın bir gerçek olduğunu, bu yüzden de üstün ve aşırı ırkların bulunabileceğini, bu üstün ırkınsa Germen ırkı olduğunu savunurken, belki de koyu bir Alman kültürü alan mutaassıp ırkçı Chamberlain'in paralelinde gidiyordu. (529)

---

529) Chaberlain, 19. Yüzyılın Doğuşu adlı eserinde bu yüzyılın kaynaklarını, Grek, Roma, Yahudi ve Töton uygarlıklarının bileşimi olarak kabul eder. Fakat ona göre Tötonlar öteki uygarlık temellerine dayanarak 19. yüzyılı yaratmışlardır. O, Tötonla, Germenleri, Keltler'i, Sılavları, modern Avrupa kavimleriyle B. A. Devletlerinin Doğu kuzey Avrupa ırklarını anlatmak ister. Ona göre yine orta ve yeniçağların bütün büyük insanları Tötonlardan çıkmıştır. Geçmiş yüzyıllarda ise Tötonlar, bütün diğer melez ırkları ve Yahudileri egemenlikleri altına almışlardır. Bu gün de Ona göre Yahudiler ve diğer ırklar arasında çarpışmalar sürüp gitmektedir. Chamberlain'in ırkçılıkla ilgili görüşleri için Bk. N. Ş. Kösemihal, Sosyoloji Tarihi Shf. 63-64.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Bancelot Hoyben, bir yazısında «...Politikacılar ön yargılarını hem antropologların, hem de genetikçilerin onayladıklarına inanırlar» dedikten sonra, fakat hiç birinin de bu inançları etkileyecek bulgulara sahip olamadıklarını ilâve eder. Daha 1848 lerde John Stuart Mill de ırkçılıktan söz etmişse de bu problem esasen XIX. Yüzyılda varlığını hissettirmiştir. Problemi biraz açalım; şöyle ki :

Coğrafyacıların «Yeni Dünya» adını verdikleri Amerika'ya ilk ayak basan Kristof Kolomb'dan sâdece iki yıl sonra gelen zenci, hür bir insandı. Pekçok zenci, hiç bir zaman esir olmamıştır. Ancak köle kullanılmasına karşı olan kamu oyu çalkantıları, esir ve zenci kelimeleri arasında çözülmez bir bağ yaratmıştır. Darwin'in «türlerin kökeni», A.B. Devletlerinde esirlerin serbest bırakılmasını öngören bildirilerden sadece dört yıl önce yayınlanmıştır. Bu kitapta öne sürülen görüşler, oritak bir antropoit ataya sahip olmaktan kaçınmak isteyenlere (tabiî bunlar beyazlardı) aralık bir kapı bırakıyordu ki; maymundan insana yönelen bir evrim olabilir, ancak bu görüş doğruysa, bu evrimin başlangıcına siyah insan beyazdan daha yakındır ki, bu görüş, Afrika zencisinin Homo-sapiens olmasının daha yakın tarihe rastladığına inananlar arasında çok yaygındır. Bugünkü modern dünyada ise artık hiç bir ilmî geçerliği olmayan ihtiraslar yüzünden, zenci çocuklarının beyaz aristokratlar tarafından köpek enikleri gibi nişan alınarak vurulup! can çekişmelerinin zevkle seyredildiği gerçeğini ise kim, (insan vasfını taşıyan hangi yaratık) görmezden gelebilecektir? Bu insanların tek kabahati (ötekilerin beyaz derili olarak yaratılmış olma avantajlarına karşılık) siyah derili olarak yaratılmış olmaları mıdır. Tabiî, henüz evrensel (mahşerî) vicdân bu sorunun cevabının genel-geçer olarak tespitini ve kabûle şâyân görüldüğü günü beklemektedir!..

Irklar üzerinde yazılmış ve söylenmiş pekçok söz bulunduğuna işaret etmiştik. Meselâ: Irkların kaynağı adlı meşhur kitabın yazarı Dr. Carleton S. Coon bir Antropoloji profesörüdür. Avrupa ırkları adlı bir başka kitabı da bulunan Dr. Carleton bu problemi eleştirmiştir. Diğer taraftan bazı bilim adamları ırk kelimesinin bilimin konusu olmasından nefret ederler. Meselâ: Sir Julian Huxley 1936'da ırk kelimesini kullanmaktan vazgeçmiştir. Prof. Ernest Hanhart ise «insanoğlunda gerçek ırkların söz konusu olamıyacağı»nı söylemiştir. İng. Profesörü L.S. Penrose, kelimenin

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

ısrarla kullanılmasını zararlı bulurken, Harward'dan Thomas F. Pettigrew ise, «Amerikalı Zencinin kısa biyografisi» adlı eserinde, bütün ilmî kavramlar arasında en fazla tahrif edilip kötüye kullanılmış olanı ırkın biyolojik yönüdür.» (530)

Buna karşılık Houston Stevart Chamberlain'in mutlak ırkçılığı benimseyen ve iddia eden görüşlerine (yukarıda) işaret ettik, (Bk. dip not 529) aynı paralelde olan Kant Joseph Athur de Gobineau «insan ırklarının eşitsizliği üzerine deneme» (Essai surl'Iné galitédes Races Humanies) adlı eserinde, ilk hareket noktası olarak toplumların gelişmesini ve çözülme sebeplerini ele alır ve bu sebepleri açıklayan tahminlere ayrı ayrı işaret ettikten sonra hepsini reddeder. Meselâ, ona göre böyle bir sebep ne din taassubu, ne ahlâk bozukluğu, ne tutumsuzluk (israf) ne şu ne budur. İşte bu konuda en önemli etken Gobineau'ya göre «ırk»tır. Kısaca Gobineau'ya göre bir kavmin çözülmesi veya soysuzlaşması demek, onun eski değerini yitirmesi demektir. Yani o kavmin insanlarının damarlarında aynı kan dolaşmıyor demektir!.. (531)

Dr. George ise Lâtin Amerika olaylarına dayanarak bütün kötülüklerin ırk karışımından ileri geldiğine karar vermiştir. Ona göre Lâtin Amerikada beyazlar, kızıl derililer, Mestizolar (beyaz kızıl derililer), Zenciler, Mulatto'lar ve zengin kaynaklara sahip olmasına rağmen kendi kendisini bile beslemekten âciz olan Birezilye örnek gösterilebilir. Yine Ona göre yüksek ölçüde zenci gençlerinin kaynaştığı hiç bir yerde ilerlemiş uygarlığa rastlanılmaz. Dünyanın hiç bir yerinde zenciler bur uygarlık oluşturacak yaratıcı kabiliyete sahip olduklarını gösterememişlerdir!..

Bütün bu karşıt düşüncelere rağmen diyebiliriz ki, elbette hiç bir zaman insanların eşit olabilecekleri kabul ve iddia edilemez. (532) Ancak bununla beraber türlü insan guruplarının var-

---

530) Bu konudaki görüşlere ait geniş bilgi için Bk. Anthony Smith, İnsan Yapısı ve Yaşamı adlı eserin «ırk» bölümü.

531) Gobineau'nun bu konudaki fikirleri özellikle sosyolojik açıdan daha çok ilgi çekmiştir. Merak edenler için N. Ş. Kösemihal, Sosyoloji Tarihi, Shf. 61 vd. tavsiye olunur.

532) Hatta böyle bir farklılığın sebepleri hakkında da kutsal kitaplarda insanları uyaracak işaretler mevcuttur. Nitekim Kur'an-ı Kerim Ez-Zuhruf sûresi âyet (32) meâlen şöyledir: «Rabbinin rahmetini onlar mı paylaşıyorlar? Dünya hayatında onların maişetlerini bile aralarında (onlar değil biz taksim ettik, kimini derece derece, diğer kiminin üstüne çıkardık ki, bir kısmı bir kısmını iş adamı edinsin. Rabbinin rahmeti

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

oldukları da inkâr olunamaz. Meselâ: Pigmeler, Eskimolar, Hotanto'lar vb. leri gibi Afrikadaki avcı kavim olan Bushmenler hâlâ vardırlar!..

Irkların Çeşitleri :

İnsan unsuru için bir ırkın varlığı-yokluğunun söz konusu edilişi üzerindeki karşılıklı görüş ayrılıkları gibi varlıklar âlemindeki kategorial bir tasnifin ırklar için de mümkün olup olamayacağı da ayrıca bir problem halinde ortaya çıkmıştır. Meselâ: Columbia Üniversitesinde Zooloji Profesörü olan Theodosius Dobzhansky, sınıflama ve tanımlama yöntemlerindeki temel bir yanlışın böyle bir anlaşmazlığa yol açtığını söylemiştir. O'na göre insanlar üzerindeki incelemeler ne kadar dikkatle yapılırsa, ırkların ayrımı da o kadar zorlaşır.

Irklar arasındaki sınıflama fikrinin dayanağı olan (mutlak anlamda) ilk sınıflama fikri 1740 da İsveçli bilgin Carolus Linnaeus tarafından ortaya atılmış, çoğu böcek olmak üzere 2.000.000 den fazla bitki ve hayvan türü saymıştır bu bilgin. Bunlardan sadece bir tanesi insandır!.. İnsan unsuru için dört temel değişken kabul eden Linnaeus, bunları da Avrupalı, Kızılderili, Asyalı ve Afrikalı olarak kabul eder. Bundan 35 yıl sonra ise ilk antropologlardan J.F. Blumen Bach, insan unsurunu beş gruba ayırmıştır. a) Beyaz (Kafkasyalı), b) Sarı (Moğol), c) Siyah (Habeş), d) Kırmızı (Amerika Kzılderilisi), e) Kahverengi (Galayalı).

18. yüzyılda kesinlikle bilinen insan guruplarının sayısı az olduğundan, yapılan sınıflamalar da daha basit olmuştur. Nitekim 1900'lerde keşifler sona ermiş ve her şey daha karmaşık hale gelmiştir. Bu dönemde de Joseph Deniker, insan oğlunu (29 tane de alt gurubu bulunan) 6 temel guruba ayırmıştır: Şöyle ki : (533)

---

onların toplayageldiklerinden daha hayırlıdır». (H. B. Çantay Kur'an-ı Hakim ve Meâli Kerîm C. III, Shf. 895). Kur'an-ı Kerim'deki bu uyarı da göstermektedir ki, insanlar hiç bir zaman tam anlamda eşit olamayacaklardır ve tarih boyunca böyle değişmez bir eşitlik görülmemiştir.

533) Bu tasnif Anthony Smith'in İnsan Yapısı ve Yaşamı adlı eserdeki tasnifin aynısıdır.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

1 — Kıvırcık saç, yassı burun
Sarı ten→Bushmen
Koyu ten→Negrito, zenci, Malenezyalı

2 — Kıvırcık veya dalgalı saç :
Koyu ten→Habeş, Avusturalyalı, Dravidiyen
Sarımsı beyaz ten→Assiroit (Suriyeli)

3 — Dalgalı kahverengi veya siyah saç, koyu renk göz :
Açık kahverengi ten→İndo Afgan
Koyu beyaz ten→Arap veya Samî, Berberî, Avrupa kıyıları halkı, İberya yarımadası
Düz beyaz ten→Batı Avrupalı, Adriyatikliler.

4 — Sarı düz veya dalgalı saç :
Kırmızı beyaz ten→Kuzey Avrupalı, Doğu Avrupalı.

5 — Düz ve dalgalı saç; koyu renk gözler :
Çok açık kahverengi ten→Ainu. (534)

Sarı ten→Polenezyalı, Endonezyalı, Güney Amerikalı.

6 — Düz saç: Koyu sarı ten→Kuzey Amerikalı, Orta Amerikalı.
Patuganyalı, Kahverengimsi sarı ten→Eskimo
Buğday ten→Japonyalı Türkiye veya Türko-Tatar.
Uçuk sarı ten→Moğol.

Yukarıda da işaret ettiğimiz gibi, insan unsuruyla ilgili bulunan sistematik problemlerin en çok tartışma konularından biri olan ırk problemine ait daha pek çok çeşitli sınıflamalar da yapılmışsa da, esas konumuz bir biyoloji ya da antropoloji olmadığından, daha fazla teferrüata girmiyoruz. Ancak «Hayatın felsefesi»ne ait olan bu bölümü de bitirirken, bir de özellikle insan unsurunu kosmos'dan ayrı olarak inceleme konusu yapan felsefî antropolojik teheorilere ana hatlariyle göz atmayı uygun bulduk.

534) Japonya'nın kuzeyinde yaşayan bir gurup.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

İNSAN UNSURUNU FELSEFÎ ANTROPOLOJİK AÇIDAN İNCELEYEN THEORİLER

İçinde yaşadığımız bu yüzyılın başlarından itibaren insan unsuru artık varlık yapısı itibariyle kosmosdaki yerini de tayin ve tespit etme amacına yönelmiş bir inceleme konusu olmuştur ki, işte insanı böyle bir amaçla ele alan ve insanın varlıklar âlemindeki yeri ile yapıp-etmelerine bir anlam kazandırmağa çalışan felsefî antropolojik theoriler şunlardır :

Gelişme Pisikolojisi Theorisi :

Bu teori hayvanla insan arasında sadece bir derece farkı olduğunu kabul eder. Dolayısiyle Darwinizm'in bir devamı ve onun savunucusu bir tutum içindeki gelişme psikolojisi teorisine göre, alt basamaktaki organik saha ile en üst basamak üzerinde bulunan organik ve psişik sahaya kadar yükselip giden, kesintiye uğramayan ve kopmayan bir gelişme çizgisi vardır. Bu görüşlerin ispatına çalışan ilk araştırıcı psikolog Wolgang Köhler (1889 - 1967) dir. W. Köhler bu görüşü için en yüksek bir basamak üzerinde bulunan anthropoid'ler üzerinde bir takım denemeler yapmıştır. O, iki ayrı düşünceden hareket eder : 1) İnsana göre bir alt basamak üzerinde bulunan hayvanlardan kalkarak psikolojik kabiliyetler varlığının kesintisizliğini göstermek, 2) İkincisi ise kendi teorisi için insan dışındaki canlı varlıklar sahasında belgeler arayıp bulmak.

Köhler anthropoid'ler üzerinde yaptığı zekâ denemelerinde bir hayvanda bulunması gereken en üstün kabiliyetin zekâ olduğunu iddia etmiştir. Böylece Köhler, hayvanla insan arasında herhangi bir mahiyet farkı olmayıp, sadece bir derece farkı bulunduğunu ortaya koyduğunu sandı ki, böyle bir iddia insanın maymundan türediğini ileri süren iddiaların da işine geliyordu. Ancak Köhler, bu iki varlık (insan ve hayvan) arasındaki derece farkının çok büyük olduğunu da ilâve ediyordu.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Geist Theorisi. (540)

Bu theori Köhlerin ortaya attığı derece farkını göstermek amacını gütmektedir. Buna göre Darwinizm'in ve Köhlerin iddia ettiği gibi sadece derece farkı değil, bu iki varlık (insan ve hayvan) arasında tamamen bir ayrılığın bulunduğu mümkündür; ancak böyle bir farkın bulunduğunu ispat etmek, bulunmadığını söyleyivermek kadar basit ve kolay değildir. İşte insan ile hayvan arasındaki yaradılış ve mahiyet farkını ortaya koymak için insanın hayvandan apayrı biyopsişik varlığının da dışında bir varlık oluşunun ispatı düşüncesinden hareket eden Max Scheler, 1913 - 1914'lerde yayınladığı «Ethik» adlı eserinde bu ispatı yapmağa çalışmıştır.

M. Scheler'e göre insan biyolojik bir varlık olarak hayvandan ayırd edilemez; çünkü insan için biyoloji bakımından temele inen bir varlık kavramı yoktur. Canlı varlıklar arasında bulunabilecek biricik varlık sınırı ise, biricik kıymet sınırı birer canlı varlık olan ve genetik sistematik bakımdan kesintisiz olarak birinden ötekine geçilen insanla hayvan arasında değil, ancak şahıs ile organizm arasında «geist» varlığıyla canlı varlık arasında vardır. Böylece hiç olmazsa «insanın kâinattaki yeri» problemi açık bir şekilde tasvir edilmiş oldu.

Max Scheler'in bu konudaki fikirleri daha geniş olarak, «İnsanın kosmosdaki yeri» adlı eserinde yer almış olup, burada O, insanı birbiriyle ilgisi olmayan iki hetoregen varlık sahasına ayırmış olup, bunlar Psikovital varlık, 2 — Geist varlığıdır.

İnsan ve hayvan Psikovital varlık yanlariyle dört basamakta incelenebilirler ki, bunlar a) **Vital tepki**, b) **İstinkt**, c) **Hafıza**, d) **Zekâ**. Bunlardan birincisi, bütün varlıklarda da bulunursa da öteki basamaklar sadece ruh ve beden varlığına sahip, biyopsişik bir varlık olan insan ve hayvanda bulunur. Ancak hafıza ve zekânın canlılardaki dağılışı ile instinkt'in dağılışı arasında fark vardır. Bu fark canlıların üzerinde bulundukları basamağa bağlıdır. Bu basamak alçaldıkça instinkt'i çoğalır, yükseldikçe de azalır. Buna göre en üst basamak üzerinde bulunan insan,

---

540) Geist, ruh-beden birliğinden meydana gelmiş ve psiko-vital alanla ilgisi bulunmayan bir varlık alanıdır. Bir başka deyimle hayat adını alan psiko-vital alanın tam zıddı akıl kavramını içine alan bir idrâk aktidir. Hegel'le başlayan bu fikir büyük bir ilgi görmüştür.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

instinkt'i en az olan bir canlı varlıktır. Halbuki hafıza ve zekânın canlılardaki dağılışı, instinkt'in dağılışının tersidir. Canlı varlığın üstünde bulunduğu basamak yükseldikçe, hafıza ve zekâ da artar. Bu basamak alçaldıkça hafıza ve zekâ da azalır. İşte insana en yakın canlı denince zekâsı en yüksek, instinkt'i ise en az olan canlı anlaşılır ki, bu da maymun ve şempanze olarak bilinmektedir.

İşte instinkt'i en az buna mükabil zekâ ve hafızası en yüksek olan varlık, psikovital alanın zıddı olan ve akıl kavramını içine alıp, aynı zamanda bir ide, bir idrâk aktına sahip olan Geist'in taşıyıcısı olan bir varlık olacaktır. Geist'e sahip olmak demek hür olmak demektir. Böyle bir varlık hayatın ve organik olan her şeyin baskısından, bağlılığından, kösteklenmesinden kurtulmuş hür ve bağımsızlık bir varlık olmalıdır ki, işte böyle bir varlık «İnsan»dır. Hayvansa kendi organik realitesine uygun düşen ve organik yapısına bağlı kalan bir varlıktır. Böylece de hayvan çevresi ile kendisi arasında bir mesafe koyarak, çevresine «kendi başına varolması bir şey» niteliğini veremez, çevresini objektif olarak kavrayamaz; çünkü objektif olmak geist'in bir kategorisidir. Kısaca geist'den yoksun olan hayvana, insanın sahip bulunduğu maharet ve niteliklerden hiç biri atfedilemez. Bunun içindir ki, insan ile hayvan arasında sadece bir derece farkı değil, birbirlerinden tamamen ayrı bir mahiyet farkı vardır. itekim geist'in taşıyıcısı olan insan gerektiğinde ve lüzum gördüğünde hayatın zevklerinden de vazgeçebilir. Gerçekten de, tiksindiği ve kaçtığı zaman bile realiteye daima «evet» diyebilen hayvanla karşılaştırıldığında ona «hayır» diyebilen insan, çıplak realiteyi de dâima reddedebilen varlıktır!..

Kısaca insan, varlığını günün işlerine balğayan hayvana göre ebedi bir «Faust»dur. Bu yüzdendir ki, hayvanla insanı bir gören gaflet içindeki idrâk, bu varlık alanlarından habersiz olsa gerektir!..

Biyolojik Theori :

Biyolojik theori, geist theorisinin tersi olan bir theoridir. Bu theorinin kurucusu Arnold Gehlen'dir. Max Scheler'in geist'den hareket etmesine karşılık, biyolojik varlık alanından hareket eden Gehlen'e göre insanın dünyadaki özel yeri, onun biyolojik yapısı-

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

nın görünüşüdür. Ancak Gehlen, bilgi denince genel bir biyoloji değil, birisi insan, ötekisi hayvan dünyasını inceleyen iki ayrı biyolojiden söz eder ve bu iki biyoloji arasında büyük bir fark da görür.

Önce morfolojik bakımdan insanla hayvanı birbirleriyle karşılaştıran Gehlen, ikisi arasında büyük fark bulur. Meselâ: İnsan çevreye bağlı olmadığı için her yerde yaşayabilir, ahlbuki hayvan, içinde yaşamak zorunda bulunduğu (kara ya da deniz) çevreye uymak zorundadır da. Diğer taraftan hayvanların hayatî gelişmesi genel bir kanuna tabidir. Meselâ Devekuşunun organik yapısı steplere göredir, uçamaz, uçamadığı için de çok hızla koşabilme kâbiliyetine sahiptir. Ama bir maymun steplerde yaşayamaz. Deniz hayvanı için karanın durumu da aynıdır. İnsan kendisi için daha elverişli yeri seçer. Onun kültürü vardır. Nitekim bir yerde kültürden söz edildi mi, insandan ve onun yapıp-etmelerinden söz ediliyor demektir. Halbuki hayvan için böyle bir şey söz konusu değildir. İnsanın bilgisinden, konuşmasından söz eden kimse de yine, onun çok özel ve hayvanda mevcut olmayan bir morfolojisinden söz ediyor demektir.

Öte yandan biyolojik yetiler bakımından insanda hayvana nazaran bir takım eksiklikler vardır. Meselâ: Çevre ve türlü tabiat şartlarına mukavemet edebilme, türlü güçlüklere tahammül vb. gibi. Ancak insan bu eksiklikleri telâfi edebilecek kabiliyetlere sahiptir. İnsan, aynı zamanda davranışlarını rationalleştirebiliyor da. Meselâ: Harpte teslim olan asker düşman tarafından öldürülmüyor!.. Hayvandaki davranışlar ise, tamamen monoton'dur, o sadece insiyakî olarak hareket eder.

Kısaca iki varlık alanı arasında hiç yorulmadan ve kolayca izlenebilecek daha pek çok ayrılıklar mevcuttur.

Böylece de, hayatın felsefesine ana hatlariyle bir göz attığımızda karşımıza çıkan ve ilk anda düşünme ve hatırlama ihtiyacını bile duymadığımız çok renkli tabloları gözden geçirmiş olduk. Şimdi ise tabiat, ruh, madde (541) ve hayat problemlerine

---

541) «İzm», real varlığın bütününü görmeyerek, onun sahip olduğu varlık alanlarından sadece birini mutlaklaştırarak ifade etmek isteyen felsefi bir ifade vasıtasıdır. Meselâ: Evrendeki maddi varlık mutlaklaştırılmak isteniyorsa bundan realizm veya materyalizm, Tinsel varlık mutlaklaştırılıyorsa = İdealizm, Organik varlık temel olarak alınıp mutlaklaştırılmak isteniyorsa = Vitalizm (hayat), Ruhî varlık temel alınıyor ve

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

genel bir açıdan bakan çağdaş theorileri ve «İzm»le sonuçlanan belirli ve fakat «real varlığın bütünlüğünü görmeyerek, onun sahip olduğu varlık alanlarından sadece birini mutlaklaştırmak» isteyen theorik mahiyetteki kavramları göreceğiz :

---

mutlaklaştırılmak isteniyorsa böyle bir «İzm» de spiritüalizm adını alır ki, bunlardan her birisi üzerinde ayrı ayrı durulacaktır. (Bk. Dış Âlemin varlığı, madde, hayat ve ruh hakkındaki theorilere toplu bakış bölümü).

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

DIŞ ÂLEMİN VARLIĞI, MADDE, HAYAT VE RUH HAKKINDAKİ THEORİLERE TOPLU BAKIŞ

A) Dış âlemin varlığına yönelen theoriler :

a) Realizm :

Gerçeklik demek olan bu görüş, insan bilincinin dışında nesnel bir dünyanın varolduğunu savunan öğretilerin genel adıdır. Özellikle ortaçağ akılcı düşüncesine ters bir terminolojiyi gerçekleştirerek, genel kavramları hakikat sayan ve bunların asıl varlıklar olduğunu ileri süren ve bunu savunan idealist öğretiler bu anlamda yorumlanmıştı. Realizm, bu ters anlamı, platon'un idealizmine dayandırmaktadır.

Realizmin eski metafizikteki karşıtı ise adcılık ve kavramcılık (nominalizm ve konseptüalizm), bunun eş anlamı ise İdealizmdi. Çağdaş bilgi teorisinde ve metafiziğinde ise realizm, gerçek anlamını kazanmış bulunmaktadır. Gu anlayışla realizm, nesnel dünyanın gerçekliğini ve insan ilgisinin bu dünyadan alınan deney ve gözlemlerle oluştuğunu ileri süren öğretiler, idealizm'in karşıtı olarak realizm adını alırlar.

Diğer taraftan Realizm, estetik biliminde de idealizm karşıtı naturalizm (tabiatçılık) in eş anlamı olarak da kullanılır. Bu anlamda realizm, sanatın tabiatı kopye etmesi gerektiğini ileri süren diyalektik açıdan yanlış bir sanat anlayışını yansıtmakla beraber gerçekçilik anlayışının nesnel karekterine uygundur. Diyalektik anlayışın, idealist anlayıştan ayrılan niteliği ise, olguları idealist anlayış gibi tek yanlı olarak değil, bütün yanlariyle birlikte ele alması ve aralarındaki bağımlılığı bütün incelikleriyle açıklayabilmesidir.

İdealist öğretiler, hakikatların bir takım bilinmez yerlerde gizli bulunduklarını ve insanların bu hakikatları ancak rüyada tasarlayabileceklerini savunurlar. Halbuki relalizme göre nesnel dünyada böyle gerçeklerden ve böyle real varlıklardan söz edilmez, aksine insan bilincinde gerçekleşen sayısız nesneler ilişkiler

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

ve süreçler vardır ki, sezgiden soyut düşünceye buradan da pratiğe yani realitenin bilgisine giden diyalektik yol işte budur.

Realizme göre insan bilinci hakikatı yansıtan cansız bir ayna değil, tersine onu eylemleriyle elde eden canlı bir varlıktır. Meselâ: Realizme göre tabiatta yıldırım ve bakır vardır, ama o bakırdan bir yıldırımsavar (siper-i sâika) yapabilmek için insan bilinci gereklidir. Ne varki insan bilincine tek yanlı olarak düşkün bulunan idealistler, uzun süre bunu insan bilincinin bulamayacağını iddia etmişlerdir, hatta 8merika'nın Massachusetts eyaletinde 1755 yılında baş gösteren sürekli depremler 1751 yılında Franklin'in yaptığı yıldırımsavar'ın Tanrıyı kızdırdığı sebebine bağlanmıştı!.. Fransız ihtilâlinin ünlü avukatlarından Robespierre ise şöhretini böyle bir uğursuzluk dâvasında yıldırımsavarı savunmakla elde etmiştir. Böylece de insan bilincinden yana olduklarını söyleyen idealistler ve metafizikçiler, bilinçten yana değil, bilinmezlikten yana olduklarını belki de (yine) bilmeden iddia ediyorlar!..

Realistlere göre kısaca insan duyguları nesnel gerçekliği olduğu gibi yansıtırlar. Bu bakımdan da onlara göre bilginin ilk aracı duyulardır, ancak böyle bir bilgi duyularla elde edilir demek de değildir; belki insan bilgisi realistlere göre. duygulardan başlamak üzere nesnel bir muhteva (içerik) taşır. Duyular, algılar ve tasarımlar bilginin başlangıç noktasını belirtirler. Bilgi ise bütün bunların üstünde, ama bunlarla sımsıkı bağımlı olarak soyut düşünce düzeyinde kurulur. Böyle bir bilgi ise soyut düşünce düzeyinden tekrar nesnel dünyaya aktarılmak ve pratikle doğrulanmakla gerçekleşir. Realistlere göre işte, idealistler, bilginin bu özelliğini görmezlikten gelip bilgiyi soyut düşünce düzeyinde dondururlar ve idealist bilgi de zorunlu olarak öyle bir bilgi olur. Yine realistlere göre duygular bilgi sınırıdırlar. Meselâ: bize ışığın saniyede 300.000 kilometre hızla koştuğunu bildirmezler, bunu biz ancak düşüncemizle tasarımlarız, ama bu, «bilgi sadece soyut düşüncemizdedir.» anlamına gelmez. Çünkü soyut düşüncemizin tasarımlarını hem duyularla aldığımız nesnel gerçeklikten esinlemiş, hem de yaptığımız âletlerl ebu tasarımızı nesnel dünyaya aktararak pratikle doğrulamışızdır. Nitekim nesnel dünyada insanın soyut tasarımını aşan gerçeklikler de vardır. Bunları, değil duyularla elde etmek, tasarımlamak bile bir insan için mümkün değildir. Meselâ: Mezonlar gibi kimi elemanter zerrele-

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

rin varlık süreleri saniyenin 100.000.000 da bir kadar tahmin edilmektedir ki, bunlar insan tasarımının dışındadır. İnsanın pratik eylemi olan bilimler, bu duyu ve tasarım dışı olgulardan eylemsel sonuçlar çıkarırlar. Bu örnekler göz önüne alınırsa yöntem (metod) leri aynı olan idealist, metafizik ve bireyci öğretilerin duyulardan, nesnelerden, süreçlerden, tasarımlardan ve pratikten soyutladıkları donmuş, bağımsız düşüncelerinin ne işe yarayabileceği daha iyi anlaşılabilir.

b) İdealizm (Düşüncecilik) :

Dış âlemin varlığına yönelen teorilerden bir başkası olan idealizm varlığı düşünceye indirgeyen bir theori olup, insan bilincinin dışında nesnel bir dünyanın varlığını savunur. «Realizm» in tam karşıtı bir tavır içindedir. Böyle bir teoriye göre bütün varlık tinseldir. Bir başka deyimle her türlü varlığı düşüncenin ürünü ya da bizzat düşüncenin kendisi sayan büyük tinsel öğretileri kapsayan bir anlam taşır idealizm. Bu terim Yunanca, «sinirlerin uyarımı işe karışmaksızın zihinde kendiliğinden canlanan duyusal biçim» anlamına gelen «İdeal» sözcüğünden türetilmiştir. Bu bakımdan da idealizm'in kurucusu olarak antikçağ Yunan filozofu Platon kabul olunur. Platon'a göre idealar, duyulur, nesnelerin ilksiz ve kolayca anlaşılır (İntelligible) özleri varolan her şeyin ilk tipleridir. Platon bu düşüncesiyle, aynı zamanda düşünce tarihinde ilk defa bir düalizm (ikicilik) ortaya atmış oluyordu. Nitekim, kendisinden önceki antikçağ Yunan düşünürü Anaksagoras da ruhu maddeden ayırmak ve onu maddenin canlandırıcısı saymakla bir düalizm yaratmıştı, ancak Onun anladığı durumuyla ruh, gene de madde asıllıydı. Nitekim Anaksagoras'a göre ruh pek ince yapıda ve özel bir madde idi.

İşte ruhu maddeden ayırıp onun bağımsızlığını kabul eden ilk ruhçu ise Platon'dur. Gerçi Platon'dan önceki antikçağ Yunan filozoflarından daha birçokları (bu konuda Platon'a ilham kaynağı olabilecek) idealar düşüncesinin tohumlarını atmış, hatta zeminini hazırlamışlardır. Meselâ Ksenofones, Parmenides, Zenon, sofislerden Gorgias vb. lerine göre de varlık değişmez olan olan bir şeydi ve birdi. Böyle olunca da düşünen varlık (süje) ile, düşünülen varlık (obje) nin aynı olması gerekiyordu. Ve bu kaçınılmazdı. Sonra Herakleitos'daki Tanrı kavramıyla Anaksagoras'-

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

taki ruh ve Sokratesteki soyutçuluk fikirleri Platon'da birleşince ortaya bir idealizm doğdu. O halde varlı kbir ideadır, nesnel gerçeklik ise bir görünüşten, (ideanın gölgesinden) ibarettir. Ne var ki yüzyıllar boyunca bilim kontrolünden yoksun kalan insan düşüncesi, başı-boş bir durumda ve düşünce dünyasının «idealizm» hükümranlığı altında kapalı kalmış, bilimsel engelle karşılayıncaya kadar hep bu hükümranlık sürüp gitmiştir.

İdealizm, kendi fonksiyon sahası itibariyle esasen spiritüalizm (tinselcilik) ile bağımlı olarak metafizik alanda yer almış bulunan bir düşünce akımıdır. Yine idealizm, kendi tezini şu iki doğrultuda ileri sürer.

a) Varlığı bireysel düşünceye indirgeyen öznel idealizm.

b) Varlığı genel ve tümel düşünceye indirgeyen nesnel idealizm.

Birincisine göre varlık insan düşüncesinin ürünü, ya da insan düşüncesinin ta kendisidir. İkincisine göre ise, varlık insan düşüncesinden bağımsız olarak tümel bir düşüncenin ürünü veyahut da tümel düşüncenin kendisidir.

Şimdi bu temel fikir etrafında gelişen idealizmin çeşitli öğretilerini ve temsilcilerini de görelim :

Türcülük ya da ideacılık Platon, Bireysel idealizm — Fichte, nesnel idealizm — Schelling, saltık idealizm — Hegel, aşkın idealizm — Kant, immateryalizm — Berkeley, Alman immateryalizm — Leibniz, iradeci idealizm — Schopenhauer, ruhçu panteizm — Schleiermacher, Tanrıbilimci idealizm — Lotze, fenomonolojik idealizm — Husserl, mantıkçı idealizm — H. Cohen, P. Natorp, Pozitivizm — August Comte, Intuisyonizm — H. Bergson, ruhçu ve existentializm — Heidegger, Tanrısız existentializm — Sartre, Hıristiyan existentializmi — Gabriel Marcel, Pragmatizm — William James, tarihçi idealizm — Paly, Rild, Hamilton, Yeni Amerikan idealizmi — Mc. Cosh, Havison, Bowne, Royce, Balwdin, Yeni Alman idealizmi — Fechner, Krauston Harttmann, Windelband, Rickert, Dilthey, Brentano, Eucken, Yeni İtalyan idealizminin öncüleri ise — B. Groce, G. Gentile olup, Rus idealizmini de — Lossky temsil ederken, İsveç idealizmini — Boström, J. Borelius, Arjantin'i — Aznar, Norveç idealizmini ise — M. J. Monrad, Danimarka'yı da — L. Heiberg, Solren Kierkegaard temsil ederler.

Bütün bunlardan da anlaşıldığı gibi, hemen bütün insan top-

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

lumlarını etkilemiş bulunan idealizm, kökünü Platon idealizmine dayandırmakla beraber şu üç ana temel etrafında belirlenmiştir.

a) Nesneleri var kılan düşüncedir,

b) Maddeyi yaratan ruhtur,

c) Düşüncenin dışında ve ötesinde temel bir dünya yoktur.

ALBERT EİNSTEİN

(1879 - 1955)

Yirminci yüzyılın en ünlü matematik ve ifzik bilginlerinden olup, relativist teorinin de kurucusudur. Onun en önemli husûsiyeti: Maddenin evrene hâkimiyetini iddia eden materyalist ve Darwinist düşünceleri iflasa mahkûm edişidir!.. Einstein'e göre madde, kendiliğinden değil, bilinmeyen (ilâhî) bir iradenin tesirile hareket etmektedir. Ancak o, bu sonuca, altmış yıllık bir araştırmadan sonra ulaştığını ifade etmiştir.

Diğer taraftan yirminci yüzyılın yetiştirdiği en büyük fizik bilginlerinden biri olan ve «Relativist» teorinin de kurucusu bulunmaktan başka, madde ve varolanlara ait ortaya attığı görüşlerle maddî varlığın mahiyeti etrafında dolaşan tereddütleri de bertarak ederek, bütün bir ömrü boyunca yaptığı ilmî araştırmaların sonuçlarını: «Şimdiye kadar madde de ağırlık ve hareket gibi iki ayrı güç bulunduğunu sanıyordum, halbuki şimdi anladım ki, maddenin başlıbaşına hiç bir yeteneği olmayıp, belki ona güç ve hareket veren tek bir (ilâhî) kuvvet olması bence en doğru olanıdır!..» diyen Albert Einstein, bu görüşleriyle monizmi de tasvip etmiş oluyordu.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Kısaca idealizme göre birşey ancak düşüncemizde varsa evrenle kendimizden başka bir şey yok demektir! Bu yüzden idealizm, pratikte ispat edilememesi sebebiyle, tarih boyunca tabiî olarak bilime karşı çıkmak zorunda kalmıştır. Bu tutumuyla idealizm en çok ortaçağda hıristiyanlık iskolastisizminin işine yaramış olup, bir zamanlar evrende başka bir değer tanımayan kilisenin taassubuna rağmen çâresizlik içinde kalan Papa XII. Pius 22 Kasım 1952 de verdiği bir nutukta, törelerle ilgili idealizmin, felsefî idealizmle karıştırılmaması gerektiğini ifade etmek zorunda kalmıştır.

B) MADDE, HAYAT VE RUHÎ VARLIĞA YÖNELEN TEORİLER

a) **Monizm** : Evrende varolan bütün varlıklar alanındaki çoklukları birliğe indirgeyen bir sistemdir. Bu yüzden de bu teoriye her ne kadar «monizm» (bircilik) denmişse de, özellikle ruh ve maddeyi bir sayanlar için kullanılan bir tabirdir monizm. Bu anlamda bellibaşlı monistler olarak, Spinoza, bütün panteistler (Bk. Kamutanrıcılık — Panteizm bölümü) Doğu ve Batı mistikleri hep bu öğretinin kapsamı içine girerler. Albert Einstein da bu teoriyi benimseyenlerdendir. Monizm, ruh ve maddeyi tamamen birbirinden ayrı sayan Düalizm (ikicilik) e karşıdır. Bu anlamda monizmin ilk temsilcisi olarak Doğmatik antikçağ filozofu Anaxmenes hatırlanmalıdır. (Bk. ilgili bölüm).

b) **Düalizm** : Madde, hayat ve ruhî varlık alanlarında birbirlerine indirgenemeyen iki ayrı başlangıç olduğunu kabul eden ve bunu şiddetle savunan öğretilerin genel adıdır. Bu theorinin ilk temsilcisi ise Antikçağ Yunan filozoflarından Anaksagoras'tır. Bu filozof ilk defa ruh ve maddeyi kesin olarak birbirlerinden ayırmakta ve sonsuza kadar da birbirlerinden ayrı kalacaklarını ileri sürmektedir. Anaksagoras'a göre, maddeler âleminden ayrı bulunan ruh, maddeler âlemi (Kaos) ne girmiş ve onları etkileyip canlandırarak evreni oluşturmuştur. (Bunu şöyle bir formülal ifade edecek olursak Kosmos = nus + Kaos) dur.

Anoksagoras'ın düalizmi Descartes'da da devam etmiş, o da düalizmi bir sistem olarak benimsemiştir. Ancak bu görüşü Anak-

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

sagoras'la Descartes gibi bir sistem olarak ileri sürenlerin yanında, monizmle düalizmi birbirlerine karıştıranlar, ya da birinden hareket edip, ötekine veya öbüründen hareket edip berikisine dönenler de olmuştur. Nitekim Max Scheler, insanın ayrı niteliğini geist kavramında bulur ve ona göre insanlaşmanın biricik sebebi geistir. Bu bircilik demektir. Ama bu geist, insan kişiliğiyle etki güçleri arasındaki karşıtdan doğmuştur. Bu ise ikincilik oluyor. Oysa insan ne ruh, ne bir maddedir, yani insanı insan eden tek şey ne ruh ne de madde olan geist'dir. Tanrı insanla birlikte oluşmuştur, insandan önce yoktu ki insanı meydana getirsin! insanı meydana getirsin! Madde cansızdan canlıya kadar gelen tabiî bir niteliktir. İnsanla başlayan bir şey değildir ki o insanı meydana getirsin! İşte Scheler'e göre insanla başlayan ve sadece insanda bulunan tek şey geist'tir. (Bk. Geist theorisi)

c) **Plüralizm** : Monizm ve Düalizmin aksine, evrenin ve onda varolanların birbirlerine indirgenemeyen birçok şeylerden meydana geldiğini ileri süren öğretilerin adıdır. Evrendeki varlıkların kökleri bakımından birbirlerinden farklı olduklarını, bu yüzden de tek bir maddeye indirgenemeyeceklerini iddia eden plüralizm, metafizik alandaki hemen bütün görüşleri içine alır. Meselâ Alman düşünürü Jhonn Friedrich Herbart (1776 - 1841) ve Fransız filozofu Charles Bernard Renouvier (1815 - 1903) bu şekilde düşünenlerden bazılarıdırlar. Nitekim Herbart'a göre bir çok hakikî varlık ya da realite vardır. Her nesne taşıdığı nitelik sayısı kadar hakikat ihtiva eder. Meselâ: Herbart'a göre aynı bitki, yerine göre zehir ya da ilâç olabilir. Bir şey tek şey değil, bir çok şeydir. Varlık bölünmez, öyleyse bunlar tekin bölümleri değil, ayrı ayrı gerçeklerdir.

Kısaca Herbart'a göre varlık gerçek varlıktır, ama o tek bir varlık olmayıp, birçok gerçek varlıkların topluluğudur. Değişen ve birbirlerine dönüşen, hakikî varlıkların kendileri değil, onların arasındaki karşılıklı ilişkilerdir. Metafizik devirlere ait hakikat anlayışı da böyledir; orada da her varlığın kendisi başlı başına bir hakikattır. (Bk. Bilginin değeri bölümünde pozitivizm maddesi ve August Comte'un üç hal kanununun metafizik safha maddesi)

d) **Mekanizm** :

Özellikle Osmanlı kültüründe ve Medrese çevrelerinde «Mi-

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

hanikiye» tâbiriyle bilinen ve «tabiatta daima belli sebeplerin belli sonuçları doğurduğu ve makine düzeni» ne benzer bir düzen bulunduğunu savunan bu tür (felsefî) düşüncelerin hemen hepsine «mecanizm» adı verilir. Bu düşüncenin başlangıcı antikçağa kadar uzanır. Nitekim antikçağ filozoflarından Leupkippos ve Demokritos, tabiatı bütün ayrıntılariyle bir sebeplilik zinciri içinde düşündüler. Bu atomcu filozoflara göre maddesel atom, bütün boşlukta sonsuz geçmişten sonsuz geleceğe kadar hareket eden yaratılmamış ve yok da olmayan bir varlıktı. Atomlar birbirlerine çarparak hareket etmekte ve her şey bu hareketin zorunlu düzeni içinde bulunuyordu. Bu filozoflara göre böyle bir hareketin nasıl başladığı hakkında ise bir şey söylenemezdi. Yine bu filozoflara göre bütün duyulara dayanan algılar ve bütün düşünceler de tamamen maddesel eylemlerden oluşan mekanik düzene bağlıydılar!..

Abdera filozofları diye de anılan bu filozofların mekanikçi fikirleri, Epikuros ve Lakreius'un da aracılığıyle daha sonraları Cassendi ve Bacon'u da etkilemiş ve tabiat bilimlerinin gelişmesinde de oldukça etkide bulunmuştur. Böylece başlayan mekanik düşünce 17. ve 18. yüzyıllarda yer ve gök mekaniği olarak iki ayrı doğrultuda gelişerek bütün öteki bilimleri de etkilemiştir. Diğer taraftan özellikle René Descartes ve Thomas Hobbes ile yeniçağ felsefesine de giren mekanizm, bu sahada da oldukça etkili olmuştur. Meselâ Descartes'a göre tabiatta bütün olup bitenler dışa dönük bir faktör (sebep) ün zorunlu etkisiyle olmaktadır. Cisim kendiliğinden hareket edemez, çünkü o güçsüzdür. İlk hareket ettirici Descartes'a göre «Tanrı» olsa gerektir. Ancak ilk hareket Tanrı tarafından verildikten sonra cisimler birbirlerini basınç ve çarpma yoluyla hareketlendirirler. Descartes'a göre sebepsiz hiç bir şey olmaz. Belki bir cisim belli bir hareketini ancak başka bir cisme çarpınca değiştirebilir. Öyleyse cisimlerdeki bütün değişmelerin sebebi «Çarpma» dır.

Kısaca «Tabiat çarpma kanunlarına göre işleyen bir makine» dir. Tabiatta bulunan bütün öteki canlı varlıklar da aynı kanunlara tabidirler ve aynı mekanik düzen içinde gelişir ve hareket ederler. Bu hareketin son ereği ise Tanrının son ereği olsa gerektir. Böylece Descartes, tabiattaki bütün mekanik oluşumu Tanrı dilemesine bağlar.

Diğer taraftan Thomas Hobbes'a göre organik, ruhî, tarihî,

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

tabiat ve insan eylemlerine ait her şey tabiî sebeplere bağlıdır. Hatta Tanrı bile bu tabiî sebeplerin en üstünü olan yine tabiî bir sebeptir. Herşey bu tabiî sebeplerin zorunlu düzeni içindedir. İnsanın eylemlerinden devletlerin sürüp gidişine kadar her şeyde, her yerde aynı olan bu sebepleri bilirsek geleceği istediğimiz gibi biçimlendirip, düzenleyebiliriz.

Görüldüğü gibi mekanikçi felsefede aynı zamanda metafizik bir tavır da vardır. Nitekim mekanik hareketle yer değiştiren cisim ve olayların kendileri değişmemektedir. Böyle olunca da hareket sözünden durgunluk, bilim sözünden bilinememezlik kastediliyor demek anlaşılabilir. Yani hareketin varlığını kabul etmek, fakat bunu sırf mekanik bir hareket olarak görmek, bir bakıma metafizik yapmak demektir, çünkü böyle bir hareket tarih' gelişim içerisinde izlenemez. Daha açık bir deyişle dünya durmadan dönüyor ve ona başka hiç bir şey olmuyorsa, dünya yer değiştiriyor ama bizzat kendisi değişmiyor ve kendisiyle aynı kalıyor demektir. İşte Descartes, Hobbes ve bu görüşü benimseyen diğerlerinin mekanizm'den anladıkları budur. Halbuki bu görüşün aksini savunanlara göre mekanik hareket, sayısız hareket biçimlerinden sadece biridir. Bunlara göre maddenin çeşitliliği, hareketin çeşitliliğini karşılar. Mekanik hareketin oluşturduğu ve sıraladığı sebep-sonuç dizisi zorunlu olarak ilk sebep ve son ereği gerektirir. Bu ise metafiziği gerektirmek demektir.

Mekanik, ilk gelişen bilim olmuştur. Çünkü mekanik hareket en basit harekettir. Ağacın dalında rüzgârın salladığı bir elmanın hareketini incelemek, olgunlaşan elmada meydana gelen değişikliği incelemeden daha kolaydır. Mekanik hareket, bir hareket ettiriciyi gerektirir. Diyalektik hareket ise, bir otodinamik (Özgüç) hareketidir. Meselâ; duvarı başka bir renge boyarsak, bu bir mekanik hareket, duvarın boyası kendiliğinden solarsa bu bir diyalektik harekettir. Mekanik hareketin bir metafiziği zorunlu olarak gerektirdiğini gördük, buna karşılık diyalektik hareket, varlığın kendiliğinden gelen bir iç harekettir. Bu yüzdendir ki diyalektik hareket çok daha geniş bir anlamı, yani karşılıklı etki ve eylemi kapsar. Bu yüzden de oluşu apaçık olarak ortaya koyabilir. Oluşmada etki karşılıklıdır. İşte bu karşılıklı etkiyi göremeyen mekanikçi anlayış, bilimin hemen her alanında çeşitli yanılmalara düşmekten sakınamamıştır. Meselâ: Mekanikçi anlayış, biyolojik kanunları fiziko-şimik kanunlara, ruhî olayları

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

fizyolojik kanunlara, toplum olaylarını ise insanlar arasındaki ekonomik bağlantılara indirgemiştir. Oysa böyle bir görüş, özellikle Marxsist anlayışa göre, meselâ toplumsal olayları ekonomik kanunlara indirgemek, tarihî gelişimi kaderci bir disipline sokmak demektir. Halbuki tarihî maddeciliğin açıkladığı gerçek ise bu değildir; bilhassa o, ekonomik alt yapı ile, düşünceye bağlı üst yapının karşılıklı etkileriyle birbirlerini nasıl belirlediklerini göstermektedir.

Kısaca diyalektik anlayış, her hangi bir olguyu bütün yanlariyle ele alır. Burada Marxismin iki temel görüşünden biri olan (542) «Diyalektik» i biraz açalım.

e) **Diyalektik** : Felsefenin temel problemlerinden biri olan «düşünce ile madde arasındaki münâsebet nedir?» sorusuna cevap arayan düşünceden doğan bir kavramdır. Kısaca «Madde ve ruh arasındaki ilişki» de denebilir ve bu da iki temel görüşe ayrılır ki,

a) Düşünce önce gelir (yani düşündüğümüz için madde vardır diyenlerin görüşü) «İdealizm» (543)

b) Düşünce de dahil bütün varlıkları maddeye bağlayanların görüşü «Materyalizm» dir. (544)

Daha açık bir anlam olarak diyalektik, iki insan konuşurken karşılıklı ve zıt cevaplar sonucu yeni bir düşünce yüzeyine varmak (Bk. Sokrates'in metodu), bir başka deyişle diyalektik — hareket demektir. Yani her şey her an değişir ve her şey her an akargeçer. Diyalektik metod Alman filozofu Hegel ile güçlenmiştir. Hegel, herşeyin bir oluş ve hareket olduğunu kabul eder ve bu oluşu hareket geçiren ve mutlak ruh anlamına gelen «Geist» ile açıklar. (545) Hegel'e göre evren, ruhun nesne haline gelişidir. Ve bu durum: Tez + Antitez → Sentez şeklinde olur.

Marx ise, Hegel'in kabul ettiği bu görüşü değiştirir ve böylece de Marx'ın «Diyalektik Materyalizm»i doğar. Marx'ın diyalektik materyalizminin dört kanunu vardır.

---

542) Bu iki temel görüş, diyalektik kavramı ve materyalizm'dir.

543) İdealizm için Bk. Yukarıda ilgili bölüm.

544) Materyalizm için Bk. İleride Materyalizm bölümü.

545) Geist kavramı için Bk. İnsan unsurunu felsefi antropoloji açısından inceleyen theorilerden «geist» therisi.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Marx'ın Diyalektik Kanunları :

1 — **Oluş ve Hareket Kanunu :** Herşey değişmektedir, hiç bir şey aynı kalmaz. Aynı kalmayan şeye ise bağlanılmaz. O'na göre mekanik hareket, daldaki bir elmayı rüzgârın sallaması ve elmanın olgunlaşması, kızarıp rengini değiştirmesi vb. İşte bu fikri ilk ileri süren Marx'tır.

2 — **Süre ve Karşılıklı Etki Kanunu :** Burada elma, önce çiçek, sonra tomurcuk, daha sonra elma oluyor, ama bu, bir süreyi gerektiriyor.

3 — **Karşıtlık Kanunu :** Marx'ın Materyalist diyalektik kanununa göre herşey karşıtını (yani kendi zıddını) içinde taşır. Meselâ : Yumurtanın içinde civciv bulunma hassası vardır. Halbuki civciv çıkması, yumurtanın yok olması demektir. Burada şu formül söz konusudur. Tez ——→ Antitez ——→ Sentez. Bu zıtlardan da sentez olacak, yani civciv tavuk, tavuk yumurta yapacak, ama yumurta tekrar yok olacak!..

4 — **Niceliğin Niteliğe Dönüşü Kanunu :** Buna ilerleme, ya da atlamalı ilerleme kanunu da der Marx. Buna göre bütün nicelikler niteliğe dönüşürler. Meselâ : Su yavaş yavaş ısıtılırsa 100° dereceyi geçti mi buhar olur!..

İşte Marx'ın varmak istediği sonuç şudur ki, toplumun da böylece niteliği değişti mi ihtilâl olur. Hatta böyle bir akibeti kapitalist zümre farkında olmadan devamlı teşvik eder ve bu durum önüne geçilmez olan tabiî gelişimin zorunlu bir sonucudur. (546)

f) **Vitalizm :** Madde, Hayat ve ruhî varlığa yönelmiş bulunan theorilerden bir başkası olan vitalizm, evrendeki organik varlığı temel olarak kabul edip, öteki bütün varlık alanlarını canlı (organik) varlığın varinat (değişken) ları olarak kabul eden bir öğretidir. Daha açık bir değişle vitalizm, canlı hayat olaylarını organizmadaki fizikosimik kanunlara bağlar böylece de organik konuları sebep sonuç zincirinin gerekli bir sonucu olarak kabul eder. Vitalizm canlılar hayıtın, kendine has bir canlılık özünden oluştuğunu savunur, ancak bu öz ne ruhtur ne de beden, bambaşka bir güçtür. Nitekim bu alanda bir hayat felsefesi kurmak is-

546) Materyalizm ve Marx'ın fikirleri hakkında daha ayrıntılı bilgiler için Bk. ileride Materyalizm maddesi.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

teyen ünlü sofist Pythagoros'a göre bu öz «sayı»dır. Hatta Aristoteles'de bu anlamda bir vitalist'dir. Fakat vitalizmin en iyi temsilcisi olarak Marx Scheler gösterilebilir. Nitekim Schelere göre bu güç ne ruh, ne de madde olabilen bir şey «geist» dir.

Kısaca böyle bir görüş son derece kapalı, objektif varlık, hayat varlığı yönünden kavranılması da zor, hatta vitalistlerin kendilerinin de ne ile neyi ifade etmek istedikleri açıkça bilinemeyen bir tutumdur!.. Nitekim bunun böyle olduğunu vitalizmin ünlü temsilcilerinden Barthez böyle bir gücün «bilinmez olan bir şey» olabileceğini söylemiştir.

g) **Materyalizm** : Madde, Hayat ve Ruhî varlık alanlarından hemen hepsini sadece maddeye indirgeyen ve bütün varlık alanlarını madde kanunlarıyla açıklamak isteyen, kısaca maddeyi ilk hakikat olarak kabul edip, bilimin de temeli sayan felsefî sistemlerin adıdır. Daha açık bir ifade ile, özneyi gerçek olarak kabul edip bilimi ise tinsel varlıkta temellendiren spiritüalizm'e karşı bilineni (nesne) gerçek sayan ve bilimi maddede ifadelendiren birçok sistemleri içine alan öğretilerin genel bir adıdır materyalizm.

Bu anlamda ilk materyalis filozoflar olarak ilk atomculardan Leukippos Demoritos, ilk hilozoizmin temsilcileri Thales, Ananximendros. Anaximenes, ilkel diyalektik materyalizmin kurucusu olan Herakleitos, antikçağ materyalistlerinden Epikuros, Lakretius, yine materyalist eğilimli olan nominalistlerden Dans Scotus, William of Occam, Renaissance atomcularında Petrus Gassendi, mekanist materyalistlerden Bacon, Hobbes, Spontane (kendiliğinden) materyalizmin temsilcisi Thomas Hukley, vitalist materyalizmin temsilcisi Vogt, agnotisizm adı altında gizli durumda olan materyalizmin temsilcileri David Hume, Kant, Auguste Comte, 19. Yüzyılın ilk yarısındaki materyalist düşünce temsilcilerinden Feuerbach, Herzen, Bielinski, Çernişevski, Debrihiubov, diyalektik ve tarihî materyalizmin temsilcileri olarak da nihayet Marx ve Engels zikredilebilir.

Görüldüğü gibi materyalist düşünce, hemen tarihin her devrinde taraftar bulmuş olmakla beraber uçsuz - bucaksız varlıklar âleminin mahiyetini ve ona hâkim olan ana prensiplerin izahını basit bir maddeye indirgeme gibi mânevî tatmin imkânından yoksun bulunan tavrı sebebiyle de hemen her devirde ve çok şid-

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

detli tepki ve reaksiyonlarla karşılaşmıştır. Meselâ: bu şekilde düşünen filozoflardan Thales, bu ana prensibin bir madde olduğunu iddia ediyordu. Yine Anaximendros ve Anaximenes'in görüşlerinde de, objenin kavranılışı bakımından farklılıklar varsa da mahiyet itibarıyla aynı düşünce formu içindedirler. Gerçi Anaximendros «apeiron» kavramıyla bunu biraz soyutlamak istemişse de, aslında bu kavramla sonsuz olan bir maddeyi ifade etmek istiyordu. Bu yüzden de daha ilk anda sofistlerin şiddetli (ve kendilerini yüzde-yüz haklı çıkaracağına inandıkları) tepki ve eleştirileriyle karşlıaşmışlardı. (547) Gerçi Anaximenes ilk defa ruh'dan sözetmiştir ama, ondaki ruh kavramı, evrenin ilk ve ana maddesi olarak kabul ettiği «hava» anlamında ve maddî nitelikte olan bir soluktur. Herakleitos ise diğerlerinden farklı olarak ilk sebep olarak kabul ettiği ateşi de yine maddî bir değişme form ve süreci içinde görmektedir.

Maddeden ayrı bir ruh düşüncesi ise ilk defa akıl, ruh (nus) kavramı içinde atomcu bir maddeci olan Anaksagoras tarafından ortaya atılmıştır. İlk ve tam anlamda maddeci düşünceler, deney öncesi ileri sürülmüş olmaları ve ilmî metotlarla da ispat edilememeleri yüzünden, karşı bir (ruhcu=idealist) düşüncenin gelişmesine sebep olmuştur. Bu yüzden de başlangıçta büyük iddialarla ortaya çıkmış olan materyalizm, idealizmin güçlü zaferi karşısında sönmeğe mahkûm olmuştur. Bu arada hıristiyan metafizik düşüncesiyle birleşen Platon ve Aristoteles düşünceleri ise, bütün ortaçağ boyunca hükümranlığını korumuştur. Gerçi ortaçağ metafiziği içinde materyalizmin «nominalizm» adı altında ufak tefek kıpırdanışları olmuşsa da, bu tam anlamda bir maddecilik düzeyine ulaşmış sayılamaz. Nitekim nominalizmin temsilcilerinden Dans Scotus (166 - 1308 ve William of. Occam (1270 - 1347) soyut kavramların gerçek olamıyacaklarını, bunların sadece birer ad'dan ibaret olduklarını, maddeninse ayrı bir şey olarak düşünülebileceğini ileri sürmüşlerdir. Bu düşünüş bile o devir için büyük bir cür'et sayılabiliyordu. Özellikle W. Occam, akla dayanmış ve bilimsel bir metafizik mümkün olamıyacağını savunmuştu.

Böylece de materyalizm artık idealizm ile yapacağı büyük savaşın ilk alermini vermiş oluyordu: Nitekim 18. Yüzyılda tabiat

---

547) Bu konuda Bk. Dr. H. Küçük a.g.e. Doğmatizmin zayıflaması ve sofistler bölümü.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

bilimleri gelişip kuvvetlendikçe materyalist görüş de güç kazanmağa, idealizm ise yerini bu görüşe terketmeğe başlamıştı. Nitekim Kopernikus (1475 - 1453) Kepler (1571 - 1630) ve Galile (1564 - 1642) nin bilimsel alandaki başarıları birbirlerini kovalamaya başlamış, tabiatı deney ve gözlem metotlarıyla incelemenin gerektiğini ileri süren Roger Bacon (1214 - 129) ın izinden yürüyen Fransız Bacon (1561 - 1626) ve İngiliz materyalistlerinden Hobbes ise «felsefe yapmak doğru düşünmek demektir, düşünmekse, katmak, ayırmak, toplamak, çıkarmak, kısaca saymak dekildeki insan maddeden bitkiye, bitkiden hayvana geçen ve derece, derece yükselen organizma evriminin ürünüdür demiştir. Maddar ile elde edilebileceğini iddia etmiştir. La Mettrie de, insanı bir makineye benzetmiş ve onun düşünebilmesi, beyan kavramlarının çoğalmış ve incelmiş olmasındandır demiştir. Yine O, bu şemaz, soyut kavramlarsa felsefe konusu değil, ancak inanç konumektir, birleşip ayrılabilen ya da sayılabilen şeylere ancak maddî olan şeylerdir; o halde felsefenin maddeden başka konusu olasu olabilirler» demiştir. John Locke ise düşüncelerimizin kaynağının duyularla kavradığımız maddî dünya olduğunu, doğuştan bilgi olamıyacağını, hatta kavramların bile maddeye bağlı duyunevi metafizik bir mekanikçilik olup, Descartes'in anladığı mekanikçilik de budur.

Kısaca gerçek anlamda tarihî materyalizm, ancak 19. Yüzdeciliğin, mekanik bir şekilde ortaya konması ise Isac Newton'un mekanik anlayışı ve hareketi bir yer değiştirme olarak kabul edişiyledir. Aynı zamanda mekanik hareket, nesnenin kendisini değil yerini değiştirir. Nesne ise olduğu gibi yerinde kalır. Bu bir yılda gerçek amacına ulaşma yoluna girmiştir.

Marxın Tarihî Materyalizmi :

Tarihî materyalizme göre artık madde, bilincin dışında ve ondan bağımsız olarak varolan nesnel gerçekliktir. Buna göre maddeden ibaret olan evren ve ondaki tabiî ve topiumsal olaylar, tek bir temel açıdan (madde açısından) ele alınabilirler. Bu anlamda tarihî materyalizm: «Diyalektik materyalizm'in tarihe uygulanması» demektir. Şimdi bunu Marx'a göre biraz daha açıklayalım. Marx'a göre toplumcu temel ilkesi üretimdir. Bunun için de araçlara ihtiyaç vardır. Görüldüğü gibi tarihî gidişin teme-

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

linde üretim yatar. Üretimin temelinde ise teknik vardır. Tekniğin gelişimi ise toplumun niteliğini değiştirir.

Marx'ın tarih görüşü : Marx'a göre tarih bir takım tesadüfler zincirinden ibaret değildir; ama bu demek değildir ki, tarih, tamamen insanlardan ayrıdır! İşte Marx'a göre tarihî gidişin temelinde yine insan vardır.

Marx'ın ekonomik görüşü : Marx, 19. yüzyılın şaşırtıcı bir tempo ile gelişen endüstri devrimi içinde kendi sistemini bir takım temeller üzerinde geliştirir ki, her birine Marx'ın teorileri de denen bu temel ilkeler şöylece özetlenebilir :

1 — Değer teorisi,

2 — Sömürme teorisi,

3 — Birikme teorisi.

Değer teorisi : Bir malın değerini kıymetlendiren nedir? Marx'a göre bu değer (işte) emektir! Liberalizm ise buna «Faydacılık» der. Bir de artıkdeğer teorisi vardır ki, bunu da şöyle ifade edebiliriz: Diyelim ki bir adamın on saat çalışması sonunda ürettiği malın ideal değeri 10 lira ise ve kapitalist'de ona 5 lira veriyorsa, aradaki 5 lira işte «artık değer» dir! Kısaca artıkdeğer: «İşçinin hakkı olduğu halde eline geçmeyip kapitaliste intikal eden miktar» dır.

Sömürme teorisine gelince : Bu teori esasen artıkdeğer teorisinden doğmuş olup, aynı zamanda bir takım normal sonuçları da beraberinde götürebilecek olan bir teoridir ki, böyle bir teori için şu sonuçların beklenilmesi Marx'a göre artık kaçınılmaz bir gerçek olacaktır!:

a) **Birikme** : Kapitalistlerin ellerindeki sermaye zamanla belli noktalarda birikerek sayılı ve güçlü kapitalistler ortaya çıkarlar.

b) **Proleterler** : (548) İşte bu şekilde ortaya çıkan kapitalistlerin çoğalması, proleterlerin türemesi demektir.

---

548) Proleter değimi 19. yüzyılın başlarında ortaya çıkmış olup, çocuğuna verecek sütünden başka birşeyi bulunmayan anne anlamına gelen (İtalyanca) bir değimdir.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

c) **Devrim** : Zamanla kapitalin muayyen ellerde toplanması ve işçi sınıfı ile fakir halk tabakasının ise genişlemesi sonunda ister istemez kapitalistlerin huzuru kaçacak ve neticede onlar yıkılacaklar! Marx bunu şöyle ifade eder: «Devrim, kapitalizm'in kendi kazdığı kuyuya kendinin düşmesi demektir!..»

Kısaca Marx'a göre bütün tarihî gidişin temelinde sınıf kavgaları yatar. Sınıfların temelinde ise ekonomi yatar. Yine Marx'a göre toplumlar şu tarihî aşamalardan (zorunlu olarak) geçmişlerdir: İlk sınıflı toplum, ilkel komünist toplum. (549) antik üretim, feodalite, burjiva ve kapitalizmdir. Kapitalizmin içinde ise sentez vardır ve bunun sonucu olarak da sosyalist toplum doğacaktır!.. (550)

ğ) **Spiritüalizm** :

Materyalizm'den söz ederken de ifade ettiğimiz gibi spiritüalizm, evrende temel olarak ruhî varlığı kabul eden ve geri kalan bütün varlık alanlarının ruhî varlığa geri götürülebileceğini iddia eden, başka bir değişle, bütün bilimlerin temelini maddeye iddirgeyen materyalizm'e tam anlamda zıt olup, bilimin temeline maddenin yerine ruhî (tinsel) varlığı koyan sistemlerin genel bir ifadesidir.

Bu anlamda spiritüalizm'in kapsamına pek çok sistematik felsefî düşünceler girer, meselâ: İdealizm, (Platon idealizmi bilhassa hareket noktasını teşkil eder) öznel idealizm, temsilcisi Fichte'dir. Nesnel idealizm — Schelling, Saltık idealizm — Hegel, Aşak idealizm — Kant, İmmateryalizm — Berkeley, Fenomenolojik idealizm — Husseri, hatta öznel anlamda August Comte'da bir idealist sayılabilir, ancak bütün bunlar spiritüalizm'in yeniçağdaki manzaralarıdır. Halbuki spiritüalizm'in çok daha gerilere götürülebilecek bir başlangıcı vardır.

Nitekim Elea okulu temsilcilerinde Ksenofanes, Zenon, bilhassa rûhî hayatı bütün ideaların temel ilkesi sayan Platon, Platon'dan önce Anaximenes meselâ evrenin ilk ve ana maddesi

---

549) İlkel komünist toplum dediği bu toplum, ilkellerde özel mülkiyet bulunmayışından, dolayısiyle mülkiyetin de eğemenlik gibi yaygın oluşundandır.

550) Marx'ın hayatı ve fikirleri hakkında geniş bilgi için Bk. N. Ş. Kösemihal, Sosyoloji Tarihi Shf. 229 vd.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

olarak kabul ettiği «Hava» yı, aynı zamanda bir nevi rûhî bir kavram olarak da ortaya atmış oluyordu. Ancak Anaximeneste tam anlamını bulmamış olan ruh, Anaksagorasla ilk defa maddeden ayrılarak, dolayısıyle maddenin de canlandırıcısı olarak kabul edilmişti! Nevar ki, bu filozofta da ruh, tam bir bağımsızlığa kavuşamamıştı ki, işte bu anlamda spiritüalizm'in ilk kurucusu, yani ruha ilk olarak bağımsızlığını kazandırmış bir filozof olarak Platon'u görüyoruz ki, artık Platon bu anlamda rûhî varlığa tam bir bağımsızlık kazandırmış, böyle bir alanın bağımsız bir şekilde ilk defa varlığından söz etmişti.

Ruhî varlığın hemen bütün devirlerde ve belli başlı düşünce sistemleri içinde nasıl anlaşıldığı ve nasıl kabul olunup vasıflandırıldığını inceledik, burada aynı konuyu yeniden tekrarlamıyacağız, ancak tarih boyunca en çok tartışılmış bulunan konulardan birisi olan spiritüalizm'in, şimdiye kadar temas edilmemiş bir kaç meselesine burada eğileceğiz.

Meselâ : Bunlardan birisi, Ruh, madde'nin aynıdır, ya da maddeye irca edilebilir veya edilemez, veyahutta evrende en temel prensip ruh yahut maddedir, her şey maddeden yahut ruhtan oluşmuştur vb. gibi problemler.

Şimdi tabiat, ruhî varlık, madde, hayat vb. gibi varlık sahalarına yönelen teorileri ayrı ayrı ele alırken bu problemlere ait çeşitli düşünce ve yorumları da gördük. Bunlardan ruhî varlığın evrene hâkimiyetini kabul, eden idealizmi, maddenin evrene hâkimiyetini kabul eden materyalizmi de tarihî gelişimleri içindeki sistematik yorumlanış şekillerini de inceledik.

Bu arada spiritüalizm kavramının, ruhçuluk, ruh çağırma, ruh bilim (pyschogie) vb. gibi kavramları da hatırlattığı bilinmektedir. Ancak bunlardan ruhbilim=psikoloji bilimi adıyle ayrı bir bilim dalı olarak gelişmiş ve artık tamamen felsefeden bağımsızlığını kazanmış bir alandır.

Ruhçuluğa gelince: Bu, alan canlılardan ayrılan ruhların başka varlıklara geçtiği ve yaşamakta devam ettiği inancıdır. Oldukça köklü olan bu inancın kalıntıları el'an yaşamaktadır. Nitekim eski Mısırlılarda ölümden sonra da yaşayacak olan ruhların mutluluğu için dünyadaki erdem (fazilet) in imtihanının başarıyla verilmesi gerekiyordu. Aynı zamanda eski Hint kaynaklarında da rastlanan bu inanç, antikçağ Yunan düşüncesinde Platon'la özel bir anlam kazanmıştır. Nitekim Piaton'a göre ruh öl-

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

mez, o aynı zamanda bilginin de kaynağıdır. (551) Ayrıca ruhun yaşayışı ve fakat ölümsüzlüğü sebebiyle bitki, hayvan, insan vb. gibi çeşitli varlıklara geçebilen ruhlar bulunabileceği gibi, iyi ya da kötü ruhların da bulunabileceği, (552) ayrıca eski Türklerde ruhların ölmeyeceği, hatta evde yanan ocağın etrafında daima hazır bulunacakları inancı! (553) vb. tabiî'dir ki bütün bunlar pozitivist açıdan, metafizik devirlerde uydurulmuş boş inançlardır!, ancak pozitivistler de kendi delillerini ıspat için kabul ettikleri ruhî varlık alanını bir tarafa ittiklerinde tamamen açıkta kalmakta, bütün gayret ve çabalarına rağmen kendileri dahi tatmin olunamamaktadırlar!..

Bu konuda biz de kendi kanaatimizi ifade ederek diyebiliriz ki, insan oğlunu bekleyen daha pek çok entellektüel problemlerden bir tanesi de «Ruh» problemidir. Şu ya da bu şekilde ileri sürülen yorumlar ise, sadece bir takım ruhî bunalımların tesiriyle, veyahutta teknolojinin korkunç bunalımı karşısındaki insan'ın deşarj olma çabalarından ileri gelmektedir!..

Spiritüalizm'in ilgili bulunduğu problemlerden bir tanesi de «Ruh çağırma» meselesidir. Gerçi bu husus tamamen din psikolojisinin konusuna giren bir problemdir ve bu bakımdan da teferrüata girmeyeceğiz, ancak konumuzla ilgisi münâsebetiyle kısaca ifade edecek olursak diyebiliriz ki: Pratik hayatta da en çok tartışılan bu konunun mahiyeti, yeni platonculuğa kadar uzanır. Meselâ: Bazı kimseler ölmüş kimselerin ruhlarının yaşadığına inanırlar ve bu ruhları çeşitli biçimlerde çağırarak konuştuklarını iddia ederler! M.Ö. III. yüzyıllarda ruhun yaşadığını ileri süren Teosofi (Tabiatüstü inancı), Teürji (Gökteki ruhlarla ilişki kurarak yapılan büğücülük) ve Astroloji (Yıldızlara bakılarak yapılan kehânet ve falcılık) gibi inançlarla birlikte ruh çağırıcılığı da, çağdaş ilmî telâkkî'ler kabul etmezler. (554) Ancak yi-

---

551) Bk. Plâton'da bilginin kaynağı bölümü.

552) Bk. Dinin felsefî ve fenomenolojik izahı bölümü.

553) Nitekim ocağın kutsallığı, bacanın tütütülmesi, hatta «Ocağı sönesi» veya «Ocağı yanası» gibi değimler, mubarek sayılan gecelerde ocaklarda güzel kokulu tütsüler yakılması vb. gibi inançlar, günümüzde dahi Anadolu'da tamamen tatbik olunan ve yerleşmiş bulunan inançlardır, bütün bunların arkasında ise «ruhun ölümsüzlüğü» inancının bir terennüm edilişi saklıdır!..

554) Çağdaş felsefî telâkkilere göre, bilgi yokluğundan doğan bu gibi inançlar tamamen ortadan kalkmış olup, bunlardan Teosofi = yerini tabiat bilimlerine, Teürji ile Astroloji ise yerlerini Astronomiye bırakmışlardır.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

ne de ruh çağırmanın ya da ruhlarla konuşmanın mümkün olduğunu, özellikle psikolojik metodlarla bunu gerçekleştirebildiklerini iddia edenler vardır.

Meselâ: Arada bir medyum vasıtasiyle ruhlarla konuşulabileceğini iddia eden bu tür «Telepati» olayları iki kısma ayrılmakta olup, bunlar:

a) **Asıl telapati olayları,**

b) **Spiritizma olaylarıdır.**

Telepati olayları: Hayatta bulunan iki kişi arasında vukua gelen fikir ve duygu intikalleri (Geçişleri) ne denir ki, buna hayatta da rastlamak mümkündür. Şöyle ki: Birisinden bahsederken âniden karşımıza çıkıvermesi! (555)

Spiritizma olaylarına gelince: Hayatta bulunan iki kişi değil de, biri hayatta diğeri ölmüş olan iki kişi arasında fikir ve duyguların aktarılmasıdır. İşte en çok halk arasında da merak uyandıran bu konu üzerinde çalışan ruhbilimciler vardır. Bunlar arasında Lombrozo, fizikçi Rochos, Sir Oliver, Camille Flamarion, Charles Ricket'nin adları zikredilebilir. (556) Bunlar, muhtelif yerlerde aynı zamanda uyutulan medyumlar vasıtasiyle aynı ruhu çağırarak aynı soruları sormuşlar, hepsinden de aynı cevabı almışlardır! Ancak tecrübî psigologlar böyle bir şeyi kabul etmez! Onlara böyle bir şey ancak şuur dışı bir olaydır! Ne var ki, böyle bir durumda şuurları farklı olan muhtelif medyumların cevaplarının da başka başka olması icap ederdi, halbuki öyle olmamıştır! Yani olay psikologların iddia ettikleri gibi şuur dışı bir olay değildir! Nitekim bu deneyler aynı anda Londra, Newyor, Buenos Aires ve Laibzig gibi ayrı ayrı yerlerde yapılmış ve aynı ruh sırasıyla bu dört (ayrı) yeri dolaşmıştır!.. Fakat psi-

---

555) Bu konuda yeterli bilgi için Bk. Dr. H. Küçük a.g.e. «İntüisyonizm» (sezgicilik maddesi).

556) Ancak bazı psikologlar ruhlarla konuşmanın mümkün olamayacağını ve bu olayın «Enkonsiyon» (şuur dışı) denilen bir ruhi faaliyetin eseri olduğunu iddia etmişlerse de, spiritizmacılar, onların bu iddialarını «çapraz tecrübe» denilen bir deneyle çürütmüşlerdir. Bu olaylar hakkında daha geniş bilgi için merak duyanlar O. Pazarlı Din Psikolojisi adlı eser (Shf. 202 vd.) bakmalıdırlar.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

kologların bütün itirazlarına rağmen konu henüz halk arasındaki ilgi ve merak uyandırıcı tavrını muhafaza etmektedir. Bakalım zaman ne gösterecektir!..

Şimdi biraz da Tasavvuf ve Tarikatlar dünyasına dönüp, oralardaki leziz duyguları, edebiyat dünyasının billûr kâselerinden yudumlayarak meselenin hakikî vechesini daha yakından kavramağa çalışalım. Ancak bundan önce bir de, felsefenin en önemli konularından biri olan, dolayısîle Tarikat ve Tasavvufla münasebeti yönünden: «Vicdan ve Estetik değerler» problemlerine ana hatlarîle göz atmamız yararlı olacaktır.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

VİCDÂN VE ESTETİK DEĞERLER PROBLEMİ

Vicdân probleminin ele alınışı :

Halk arasında ve günlük yaşayışın hemen her alanında ahlâkî düşünce yanında bir de «Vicdân» dan söz edilir. Vicdân, ahlâklı olmanın, bir davranışın ahlâk kurallarına uyup uymadığının eleştirildiği ve söz konusu olduğu hemen her yerde (ahlâk kavramından ayrı olarak) bir de insanın iradeli davranışlarına yön veren müeyyideler arasında vicdân yer alır. Yani ahlâk ve aylâklı olmaktan ayrı olarak bir de «vicdân» ya da vicdânlı olmak» tan söz edilir. Bu yüzden de, insan eylemlerinin ahlâklı oluşundan söz eden ilim adamları (yani ahlâk filozofları) ayrıca bir de vicdân problemini incelemek durumunda kalmışlardır. Şimdiye kadar incelediğimiz türlü ekoller arasındaki görüş ayrılıklarına rağmen «insandaki hareketler» in şu, ya da bu şekildeki bir sonucu olduğunu, fakat hepsinde irâdî fonksiyonun kabul olunduğunu, ancak bazı ahlâkçılara göre insan irâdesinin özgür, bazılarına göre ise (irâdenin) bir takım dış baskılara göre işlediği kabul olunuyordu. Ancak bu değerlendirmeler tamamen ahlâk problemi ile ilgili olan şeylerdir. Halbuki ahlâkın objesi için ondan ayrı olarak bir de vicdân kavramı vardır. Yani insanlar, bir davranışın ahlâkî olup olmadığını değerlendirirken, kişinin vicdânından da söz ederler, yani, aynı hareket için vicdânî bir harekettir veya değildir, şeklinde de bir takım yargı ve hükümler de verirler. Böyle olunca, aynı harekete hem ahlâk, hem de vicdân aynı anda müdâhale ediyor demektir? Bu duruma göre acaba (ahlâkın ne olduğunu bildiğimize göre),

Vicdân nedir? Hemen işaret edelim ki, vicdân ahlâk felsefesinin cevaplandırmak durumunda bulunduğu ikinci bir problemdir. Böylece de gerek ahlâk, gerekse vicdân problemlerine ait verilen cevaplar ise, bir bütün halinde «hayatın yüksek değerlerini» teşkil ederler.

Vicdân (coselence) kelimesi Arapçada bulmak mânasına gelir. Ancak bu durumda vicdân yani bulmak kelimesi felsefî bir kavram olarak şuurlu ifade içindir. Yani insan bulduğu veya kay-

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

bettiği bir şeyi düşünebilecektir. Halbuki vicdânın halk dilindeki kavranışı daha soyuttur. İslâmda vicdân «umur-u vicdâniye» «vicdân-ı ahlâkî» sözleriyle ifade edilmiştir. Bu şekildeki ifade edilişiyle ise «mutlak anlamda bulmak» dan öte başka bir mânası daha anlaşılmaktadır. Buna göre:

Vicdânın bir takım tarifleri de yapılmıştır. Nitekim ahlâk felsefesinde yapılmış bulunan çeşitli tariflerden çıkarılan sonucu, (vicdânın genel bir tarifi olarak) şöylece ifade edebiliriz :

Vicdân: «İnsan eylem (fiil ve hareket)lerinin ahlâkî değerini takdir ve tayin etmek kabiliyetidir.» Bir başka ifade ile vicdân: «Hayırı-şerden, iyiyi fenadan ayıran derûnî (içten) bir kabiliyet»dir de denebilir. Gerçekten de günlük hayatta herhangi bir müşkül durumla karşılaşan bir kimse durur, düşünür, muhakeme eder ve en sonunda şu ya da bu şekilde bir karar verir, verdiği bu kararını da: «Düşündüm, vicdânıma danıştım ve vicdânî kanaatim de bu olduğu için bu şekilde hareket ettim!..» şeklinde ifade eder.

Görülüyor ki vicdânda bir takım kararlar verebilme, muhakeme yapma, şu veya bu durumlardan birini red, öbürünü tasvib etme gibi bir değerlendirme de vardır. Ancak böyle bir seçmede ahlâkî olmaktan daha üstün bir taraf söz konusudur. Yani ahlâkta da bir seçme vardır, ancak bu seçme, davranışların ahlâkî olup olmamasını bir tercihtir. Halbuki vicdândaki seçme ise, ikinci dereceden bir seçme yani, bir nevî ahlâkın bir denetimi oluyor.

İşte bu üstünlüğü sayesindedir ki, ancak ahlâkî davranıştan ayırarak, bazı davranışlara vicdânî bir davranış diyebiliyoruz. Daha açık bir ifade ile, vicdânî bir hareketin ahlâkî bir hareketten ayrı ve ondan fazla olarak taşıdığ bir taraf, bir özellik vardır ki, böyle bir farklılığın tespiti için de-vicdânın iyi bir analizi ve unsurlarının iyi tespiti gerekmektedir.

İnsanın eylemleri (yapıp-etmeleri) nin, insan olmanın gereklerine en elverişlisi olan ve ahlâktan daha da ileri bir anlam taşıyan vicdân, islâma göre «ahlâkî iyi veya kötüye, hayır ve şerre hüküm vermek kuvveti, vazifenin tabiî bilgisi» dir, şeklinde yorumlanmıştır. İnsan, ancak vicdânı sayesinde kendi yapıp-etmeleri (davranışları) nin ahlâkî olup olmadığını kontrol edebilir. Bu bakımdan vicdân, insanın içinde kurulan bir mahkemedir.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Vicdân-ı ahlâkî ise, hem kendi hareketlerini, hem de başkalarının davranışlarını takdir ve tayin eder.

Vicdânın yorumlanışı :

Bu problemi biraz daha açalım; ve diyelim ki, çok tenha bir yerde, yani bir dağ başındasınız, orada yolunu şaşırmış bir ihtiyar ağma kişi gördünüz. Baktınız ki ihtiyar, korkunç bir uçurumun başına kadar gelmiş!, iki adım daha ileri gitse düşüp parçalanacak! Sizse bu manzarayı dehşetle seyrediyorsunuz. Şimdi bu ihtiyarın daha fazla yürümesine müsâade edecek olursanız, yüzdeyüz düşüp parçalanacağını biliyorsunuz!, halbuki ona müdâhale edip kurtarmakta veya ölmesini seyretmekte tamamen serbestsiniz, çünkü orada sizi ayıplayacak kimse yok. Ancak böyle bir ilgisizlikten dolayı ebediyyen büyük bir iç huzursuzluğu (vicdân azabı) çekeceğinizi düşünüyorsunuz. Diğer taraftan siz çevrenizde çok ahlâklı olarak tanınmış bir kimsesiniz, fakat burada sizi ayıplayacak, ya da sizi yadırgayacak kimse bulunmadığı için böyle bir düşünce de söz konusu değil!..

Şimdi bir de bunun öbür şeklini düşünelim. Bu durumda siz, hemen koşup ağma ihtiyarı mutlak bir ölümden kurtarıyorsunuz; ancak içinizdeki gizli bir kuvvet sizi bu şekilde yapmağa zorluyor. Üstelik sizin bu güzel davranışınızı da görüp sizi beğenecek bir takdir edecek kimse de yok! Şimdi her iki şekilde de hareket etmekte tamamen serbest olduğunuz halde, birinci şekil değil de, mutlaka ve yüzde yüz ikinci şekli tercih ediyorsunuz. Şayet birinci şekli tercih etseydiniz, yani ihtiyarın düşüp parçalanışını zevkle seyretseydiniz!, ebediyen bir iç huzursuzluğu çekecektiniz. İkinci durumda ise, onu ölümden kurtardığınız için hayır düâsını alacaksınız, üstelik çok derin bir iç huzuru, üstün bir mutluluk, dünya hazlarından hiç birisinde bulunmayan ve hiç birisiyle mukayese edilemeyecek olan engin bir «haz» duyacaksınız.

Böyle bir durumda işte, insanın karşısına hemen bir problem çıkar ki bu, «Vicdân problemi» dir. Böyle bir problem insanı «iyi» ye, «doğru» ya, en iyi ve en doğruya yönelten «bir iç kuvvet», içten gelen bir duygudur. Gerçekten de insan, ahlâkın en güçlü müeyyidesi olan toplumun ayıplama ve kınaması söz konusu olmadığı halde, sadece içten gelen bir emirle en iyi bir dav-

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

ranışı yapmağa zorlanır ve böyle bir davranışın mükâfatı olarak da en büyük bir haz duyar ki, işte bu vicdânın sesini dinlemesidir.

Bütün bunlar da gösteriyor ki vicdân, insanı ahlâk kurallarının gösterdiklerinden daha üstün bir iyiliği yapmağa ve daha üstün bir hazzı yaşamağa sevkediyor. Bu özelliğin nitelendirmek için vicdân hakkında bir çok yorumlar da yapılmıştır ki, şimdi bunlardan bir kaçını görelim:

Büyük Fransız düşünürlerinden J.J. Rousseau, «Vicdân, vicdân! Ey ilâhî ve semavî sedâ» diye haykırarak vicdânın önemini dile getirmek istemiştir. Rousseau'ya göre vicdân, en ulvî, en derûnî ve ilâhî «Bir sedâ» dır. O ilâve ederek: «Ey ilâhî içgüdü!, ilâhî ve semavî sedâ!.., cahillerin, âlimlerin ve zekilerin, görgüsüzlerin ve medenîlerin rehberi!, insanı Tanrısına yaklaştıracak kadar hayır ve şerrin yanılmaz hâkimi. Sen olmasan beni hayvanların üstüne çıkaracak olan nedir?» (J.J. Rousseau terbiye adlı eserinde vicdân hakkında böyle der.)

Büyük İslâm ahlâkçısı Ahmed Naim ise vicdânı şöyle yorumlar: «Anlaşıldığına göre vicdân, içten gelen bir duygu ile dolaysız olarak hüküm ve tasdik olunur. Bu his iç meleklerden (havassı batına) ise vicdâniyet denir, kendimizde korku ve öfke olduğunu, karnımızın acıktığını duymamız ve bilmemiz gibi»

Ahmed Cevdet (Paşa) ise Miyar-ı Sedat'ında vicdân-ı şöyle nitelendirir: «Vicdânın felsefe ve islâm bilginlerinde anlaşılmaları başkadır. Onların anladıklarına göre vicdân, nefs-i natıkanın mânevî ve içten kabiliyetidir. Adalete ve hakka, maruf ve münkere dâir malûmatımız, başka insanlara karşı olan ilişkilerimiz ve mânen bağlayan kuvvetlerin derin duygusundan başka bir şey değildir» (Miyar-ı sedat A. C. Paşa)

Ferit Kam, vicdân-ı ahlâkî'nin üç ayrı noktaya irca olunabileceğini kabul eder. Ona göre vicdân-ı ahlâkî bir kabiliyet ve içgüdüdür, tecrübe neticesidir ve aklın bir eseridir.

İslâm dünyasının yirminci yüzyılda yetiştirdiği büyük âlim ve mütefekkirlerden Ömer Nasuhi Bilmen ise vicdânı yorumlarken şöyle der:

İslâm bir kanun-i ilâhî'dir. Bu kanunun kapsamı da itikadiyata, amellere, vicdâniyata ilişkin hükümlerden ibarettir. Vicdâniyat ve ahlâkiyat, ahkâm-ı islâmiyenin üç kısmından birini teşkil eder. Bu sebeple islâm nazarında din başka, ahlâk başka de-

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

ğildir. Vicdân da bir lâtife-i ilâhiye (ilâhî bir bağış) olan ruhun bir kuvvetidir, bir hassasından ibarettir. Vicdânımız, mazhar olduğu ilham sayesinde hayrı şerden, saadeti, şekâyette ayırdetmeğe kadir olabilir. Nitekim bir âyet-i Kerîmede Cenab-ı Hak: İnsan ruhuna, fücûrunu da takvasını da ilham etmiştir. Artık şüphe yoktur ki, ruhunu temizleyen ve iyilikle bezeyen felâh bulur, ruhunu kirleten veya alçaltan kötü ve günâhkâr olur» (557)

Vicdânın çeşitli analizleri :

Vicdân problemi ile ilgili bütün yorumların hemen hepsinde de aynı duygunun ifade edilişi dikkati çekmekle beraber, böyle engin, bir duyguyu tam ve hakkiyle ifade etmenin güçlüğü de meydandadır. En kısa şekliyle «iç duygu» ya da «İyiyi kötüden ayıran kuvvet» şeklinde nitelendirilen vicdân, genellikle bir yaniyle ruhî şuur, bir yaniyle de ahlâkî şuur ile ilgili olarak düşünülmüştür. Esasen şuur (conscience) kavramı iki yönlü olarak nitelendirilmiş olup, bunlar birbirlerinden farklıdırlar. Şöyle ki:

Önce insan hayatında bütün eylemler ruhî şuur ile başlar ve insan bütün eşyayı böyle bir şuur ile kavradığı gibi, ahlâkî hayat için de esas olan temel ilkeleri yine ruhî şuur ile edinir. Ancak insan yaşı ilerleyip hayat tecrübeleri de arttıkça kendine hâkim olmağa başlar. Yani insan içten gelen bir kısım istekleri, ihtirasları önler, türlü davranış şekilleri arasında bir seçme yapar. Hatta insan böyle bir seçmeyi yapmak için kendini devamlı zorlar. Böyle bir zorlayış ise, insanın tabiatında mevcut olan eğilimler ve içgüdülere karşı yapılan bir savaştan ibarettir.

Kısaca insan fıtrî temâyüllere karşı ruhî bir hâkimiyet kurmak için devamlı çaba sarfeder ki, bunun sonucu olarak da ahlâkî vicdânın temel form (şekil) ları ortaya çıkar.

İnsanın kendi irâdesine hâkimiyet yolundaki bu çabaları ilerledikçe, insan bir taraftan olgunlaşır, bir taraftan da bilgi ve tecrübesi artar. Çünkü ruhî şuurdan ahlâkî şuura doğru bir geçiş vardır ki, bu geçiş hem bilgi alanında, hem de hayat düzeninde bir ilerlemeyi ifade eder. Böyle bir hayat düzeninde ilim, kaynağını vicdândan alacaktır. Nitekim vicdânı olmayan ilim

---

557) Bu konudaki örnekler ve geniş tafsilât için Bk. O. Pazarlı, İslâm Ahlâkı Shf. 92 vd. (Vicdân bölümü).

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

ruhun bir harabesidir. Bunun daha açık bir ifadesi olarak vicdân: «İlim ve tecrübe ile beslenen nâzik bir çiçek» tir. Böyle bir analiz sonucu vicdânının «İnsanî değerlerin özü» olduğu söylenebilir. Çünkü vicdân, hayır ve şer hakkında karar verecek olan insanın irâdesinde söz sahibi olan bir otoritedir. Yani vicdân, yapılacak bir vazife ile kaçınılacak bir hatalı davranışı tayin eden bir «Hâkim» dir. Şu halde ruhî şuura nazaran ahlâkî şuur, yani vicdânda büyük bir ilerleme vardır.

Vicdânın varlık alâmeti :

Vicdânın varlığı, ya da insan davranışlarının vicdânî olup olmadığının anlaşılması, davranışların ahlâkî olmasıyle beraber, ahlâkîliği aşan bir takım duygularla belli olur. Böyle bir duygu ise vicdânî bir duygudur. Yani iyi ve kötü, hayır ve şer sayılan hareketler karşısında takdir, haz veya nefret, pişmanlık, vicdân azabı vb. gibi türlü duygular, insanda ahlâkî ölçüleri aşan derûnî duygulardır. Burada önce bizzat ferdin şahsına ait duygular vardır. Meselâ bir fakire yardım etmek, dinî bir emir yerine getirildiği zaman duyulan duygu gibi, burada davranıştan önce ferdi bu hareketi yapmağa teşvik eden bir câzibe (çekici kuvvet) duyulur. Bu ön duyguyu ise, hareketin yapılışını müteakip bir haz duygusu takip eder. Her hangi bir fenalık yapıldığında da, fiilin işlenmesini müteâkip derin bir vicdân azabı, nefret ve pişmanlık duygusu insanın yakasını bırakmaz! Bu yüzdendir ki, çocuğunu cami avlusuna bırakıp giden ve «vicdânsız» olarak nitelendirilen bir kadın, veya hiç kimsenin haberi olmadan masum çocuk veya ihtiyarı öldürerek ortadan kaybolan kişinin, aylar hatta yıllar sonra içine düştüğü bu elim duygu (vicdân azâbı) ya tahammül edemeyerek suçunu itiraf etmek suretiyle haykırması, «aman benim cezam ne ise çekeyim», «Beni bu vicdân azabından kurtarın!» diye feryad etmesi, artık zihnî bir karar olmayıp tamamen «vicdânî» dediğimiz iç dünyamızdan kopup gelen derin bir duygudur. Böyle bir duygunun kuvvet ve zorlayışı karşısında, değil zihnî irade, artık bütün hayatî fonksiyonlar durur (stop eder) ve insan artık vicdânın sesinden başka hiç bir ses duymaz olur!..

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Vicdânın kaynağı ve elemanları :

Vicdânın kaynağı :

İnsan hayatında bu derece büyük bir fonksiyonu bulunan vicdân, bazı filozoflara göre doğuştan ve Allahın insana verdiği en büyük, en üstün ve derûnî bir duygu, bir seçme gücüdür. J. J. Rousseau, Descartes, Thomas Reid, Kant bu şekilde düşünenlerdendirler. Bunlara göre vicdân bir Allah vergisi olduğu için yanlışlık yapmaz, doğru ve yerinde hüküm verir. J. J. Rousseau vicdânı doğuştan kazanılmış olan bir iç güdü olarak kabul ederken, böyle bir işgüdü için âlim, câhil farkı olmaz, çünkü vicdân ona göre bilgi fenomeninin dışında olan bir duygudur. Thomas Reid ise vicdânı, organı bulunmayan düzenleyici bir duyum sayar. Kant için vicdân, ahlâkî duygunun kopmaz bir parçası durumundadır, çünkü O'na göre vicdân «emrin yerine getirilmesi» dir ve aklın yapısında varolduğu için de doğuştandır.

Descartes ve onun yolundan giden Leibniz, Spinoza vb. gibi filozoflara göre de vicdân doğuştan ve Allahın insana bir lütfudur. Onun müeyyideleri ise tamamen duyuların dışında ve «ilâhî» dir. Bu bakımda da vicdân (onlara göre de) en isabetli kararı verir.

Bazı filozoflar ise bu görüşlere katılmazlar. Meselâ Stuart Mill'e göre vicdân sosyal etkiler, eğitim ve deneyler yoluyle kazanılmıştır. Bu bakımdan da doğuştan olamaz. St. Mill'e göre insan doğuştan egoist (bencil) dir, dolayısıyle eylemleri de buna göre olacaktır. Ne var ki insan tek başına yaşamadığı için toplum halinde ve diğer insanlarla birlikte yaşamak durumunda olduğundan, onlarla işbirliği yapmak zorundadır. Böylece de insan şahsî duygu ve eğilimlerini başkalarının faydasını da hesaba katarak mükemmelleştirir ve davranışları bir nev'i alışkanlık kazanır. Kısaca St. Mill'e göre doğuştan ve derûnî bir duygu yoktur. Vicdân denen şeyse, sadece alışkanlık kazanmış eylemlerin bir görünüşüdür.

Spencer de vicdân mevzuunda aynı görüşü benimser. Nitekim Ona göre de vicdân alışkanlıkların bir eseridir. Tekâmül teorisi ile insan türünün binlerce yıl süren deneyleri sonunda bir çok kavramlar kazandığını ve kazanılan sonuçların soya çekimle fertlere geçtiğini söyler.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Durkheim'de ise insandaki yüksek derecedeki bütün kavramlar (hayır, vazife, zaman-mekân vb. gibi) vicdânda toplumun eseridir. Ona göre vicdân ferdî değil kollektif (yani sosyal) şuurun bir yansımasıdır. Diğer bütün sosyal şuuru temel ilke olarak kabul eden sosyologlar da aynı şekilde düşünürler.

Vicdânın elemanlarına gelince : Bunları şu üç noktada toplamak mümkündür:

a) **Zihin elemanı :** Vicdânın zihnî yönü insan eylemlerini iyi ve kötü oluşlarına göre ayırır.

b) **Duyu elemanı :** Bu eleman, insana yapmış bulunduğu hareketler sonunda meydana gelecek olan ahlâka ait duyuları bildirir. Nitekim kötü bir davranış sonunda «vicdân azaba», iyi bir eylem sonunda duyulan «iç huzuru» işte vicdânın bu elemanı vasıtasiyle olur.

d) **İrade elemanı:** Bir işte yapmak veya yapmamak gibi bir seçme söz konusudur. İşi yaptıran veya yaptırmayan ise «irade» dir. Böyle bir eleman kişiye, ahlâkî sayılan bir görevi yaptıran vicdânın en güçlü bir elemanı olarak görülür. İşte iyi olanın yapılması, kötü olandan vaz geçilmesi irade ile mümkündür.

Böyle bir anlayışa göre vicdân, esaslı bir analize tabi tutulduğunda zihin, duygu ve irade elemanlarından teşekkül eden bir bütünlük arzettiği görülür. Kişinin vazifesini bilmek, vicdânındaki zihin elemanı ile, vazifesini (tam ve doğru olarak) yapmak ise vicdânındaki irade elemanı ile ilgilidir.

Vicdân ve Bilinç :

Vicdânın bilinçle ilgi ve ayrılıkları :

Vicdânın bilinçle ilgi ve ayrılıkları, vicdânın bilinçle yakından ilgili bulunduğunu benimseyen çevrelerin görüşlerine karşılık, onun bilinçten farklı olduğunu ileri sürenler de vardır. Şöyle ki: Vicdânın bilinçle olan alâkası bir ahlâk bilinci yönündendir. Halbuki böyle bir bilinç, psikoloji ve felsefede görülen ve kastedilen bilinçten farklıdır. Genel anlamda bilinç, kendimiz, ruh hallerimiz ve meseleler hakkında sahip olduğumuz bir bilgiyi gösterir. Bilgi ise doğru ve yanlış değerleriyle ilgilidir. Ahlâk bilinci ise böyle bir bilgi ile alâkadar değildir. Tersine o, insan ey-

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

lemleri hakkında bir değer verme gücü olarak kendini gösterir. Böyle bir değer verme gücü ise bir yargı gücü halinde ortaya çıktığı gibi, bu yargılar da değer yargıları (yani iyi-kötü yargıları) dır. Burada artık iyi ya da kötü bilgi değerleri değil, ahlâk değerleridir.

Böyle bir değerlendirme ise psikolojide ve felsefedeki bilinçle olamaz. Bilinç denince genellikle her ne kadar bilme ile ilgili bir kavram akla gelirse de, bilinç ile vicdânın belli bir ilişki içinde bulunduğunu da görürüz; çünkü vicdânın değer yargılarını da kavrayabilmek için nihayet bir bilince ihtiyacı vardır. Bu bakımdan da vicdânın gelişmesi, bilincin gelişmesiyle yakından ilgilidir. Nitekim bilinci tam gelişmemiş çocuklarda, dolayısıyle ilkellerde artık vicdândan söz edilemez.

Kısaca diyebiliriz ki vicdân, bilinçten ayrıdır, ama onunla yakından ilgilidir. Bir başka deyişle vicdân bilinçle iç içedirler. Bunun anlamı şudur: «Bilinçli olmakla vicdânlı olmak» arasında çok sıkı bir yakınlık vardır. Şu kadar ki, böyle bir yakınlığa bakıp da bilinçle vicdân aynı şeylerdir sonucuna varılmamalıdır, çünkü bilincin bulunduğu her yerde vicdân her zaman bulunmayabilir de! Meselâ Korkunç bir cinâyeti plânlayan kişi, bilinçten yararlanıyor!, ancak böyle bir bilinç vicdânla zorunlu olarak bir arada bulunmayabilir! Şu kadar ki, bazı hallerde bilinç, vicdânın sesini daha açık bir şekilde duyurmağa yardımcı olabilir; meselâ açlıktan ölmek üzere bulunan bir kişiyi, ya da büyük bir tehlikeyi önlemeyi kendimiz için vicdânî bir ödev saydığımız zaman, bunun önemini bilincimizle değerlendiriyoruz demektir. Şu halde bilinç, bazı hallerde vicdânın sesini daha net bir şekilde duyurmağa yardımcı oluyor.

Bütün bu ve benzeri yakınlık ve ilişkilere rağmen, bilinç ve vicdân, yapı ve mahiyetleri itibariyle birbirlerinden ayrıdırlar.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

ESTETİK DEĞERLER PROBLEMİ

«Güzel, ilâhî aklın evrende ışımasıdır.»

PLOTİNUS

Problemin ele alınışı :

Estetik değerler problemi denince ahlâk ve vicdândan sonra hayatın yüksek değerlerinin üçüncü bir bölümünü teşkil, eden ve yine sırf insana mahsus olan, sanat, güzellik, estetik zevk vb. gibi kavramlar anlaşılır. Ancak böyle bir problemin analizine, estetiğin temeli olan sanat problemini ele alarak girmek yerinde olur. Ne varki insan oğlunun değerler dünyasında sanat duygusuyla güzellik ve estetik zevk duyguları çoğu zaman birbirleriyle karışmış durumdadırlar. Nitekim estetik bir obje (sanat eseri) güzel olur veya güzel olmayabilir! Böyle bir durumda estetik obje güzel olursa, onu seyreden kişi estetik zevk duyar, güzel olmazsa onunla ilgilenmez, ya da tiksinti duyar.

Görüldüğü gibi tabiatta gerek sun'î, gerekse insan kişiliğinin ortaya koyduğu (estetik) objelere insan «güzel-çirkin» gibi bir takım değerler kazandırır. Bu durumda böyle bir değerlendirme sadece sun'î obje (sanat eseri) için değil de, tabiî olan ve insan kişiliği karışmamış tabiî bir obje için de söz konusu olmaktadır. Bu bakımdandır ki, estetik değerler probleminin analizinde sanat eserinden önce, sanat eserinin mevcut bulunmadığı yerde bile söz konusu olan «Güzellik» probleminin yani «Güzel nedir?» meselesinin ele alınması daha uygun düşmektedir. İşte bu gerekçeden hareket ederek diyeceğiz ki;

Güzel ve güzellik nedir? :

Güzel ve güzellik nedir? sorusu, felsefî bir problem olarak çok eski devirlere kadar indirgenebilirse de, böyle bir problemin ilk olarak ortaya atılışı, yani güzel nedir? sorusunu ilk defa sorup, yine kendisinin cevaplandırmağa çalıştığı filozof olarak Pla-

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

ton'u görüyoruz. Gerçi güzel nedir? problemi üzerinde düşünen tek filozof sadece Platon değildir; nitekim insan unsurunu çok yakından ilgilendiren güzel ve güzellik meselesi üzerinde pok çok görüş ve fikir ileri sürülmüştür ki, şimdi bunları ana hatlarıyle gözden geçirelim. İşte metafizik mahiyette olan bu teorilerden.

Platon'un görüşü şöyledir : Platon'a göre güzel, yani güzellik bir «İdea» dır. Böyle bir idea olduğuna göre de güzellik «Mutlak» tır. Yani değişmez olan varlıktır. Platon'a göre böyle bir güzel, bu dünyada gördüğümüz, nesnelerin oluştuğu evrendeki güzellikler olmayıp, gerçek olan güzel ideasıdır. İçinde yaşadığımız tabiatta söz konusu olan güzellikler ise, gerçek olan güzel ideasından pay aldıkları ölçüde bize güzel görünürler. Bu bakımdan da tabiatta gördüğümüz güzellik asıl güzelliğin kendisi olmayıp bir kopyasıdır. Platon'un güzel hakkındaki düşünceleri yaşlılık döneminde biraz değişmiş olup, Onun, ontolojik yanının tamamen lojik (matematiksel) bir tavır içine girdiği görülür. Nitekim ihtiyarlık döneminde Platon, tamamen Parmenides ve Pythagorasçıların etkisi altında kalmıştır. Böylece de idea'lar teorisinin yerini matematik ve astronomi almış olur. Pythagoras'a göre ise Kosmos, harmonik bir bütündür. Evrenin temelinde ise aritmetiğin sayıları bulunur. Evren bu sayılar arası orantıdan başka bir şey değildir. İşte Platon bu dönem diyaloglarından «Philebos dia» da bu formulü ele alır ve işler. Böylece artık Platon'a göre güzel olan «salt geometrik formlar» dır. Yani gerek tabiat, gerek sanat eserlerini güzel kılan içerik (muhteva) leri değil, formlarıdır.

Kısaca güzellik orantıdan ve doğru nispetten ibarettir. (558)

---

558) Platon'un güzel hakkındaki düşünceleri çok değişiktir. Nitekim büyük Hippias adlı diyaloğunda güzeli bir kavram halinde tanımlama denemesine girer ve burada Sokrates ile Sofist Hippias'ı konuşturur. Sokrates'in «güzel nedir?» diye başlayan sorusunu Hippias, «tek tek şeylerdir» diye cevaplandırır. Meselâ bir güzel kız, her şeyi güzel yapan altındır, uygunluktur vb. gibi cevaplar verir. Fakat her defasında Sokrates bu cevapları yeterli bulmaz. Daha sonra Hippias, her ölümlü varlık için en güzel şey sağlıklı ve zengin olmak, herkesten saygı görmek, ana babasına güzel cenaze töreni yapmak, ölünce de kendi çocukları tarafından aynı hizmeti görmektedir der. Ancak Sohrates hiç birisiyle tatmin olmayıp, kendisi bir kaç tanım denemesine girer, fakat O da bir sonuca varamaz ve diyalog böylece sona erer!..

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Aristoteles'de güzellik kavramı :

Baeumgarten'in yorumlamasına göre Aristoteles güzelliği, eski Greklerin kullandığı anlamda kavrar. Ona göre güzel, tabiî ve canlı olan şeydir. Diğer taraftan Aristoteles'in güzellik anlayışında biraz da (hocası) Platon'un ihtiyarlık dönemindeki anlayışa benzer yanlar da mevcuttur. Bu yönüyle de Aristoteles güzelliği matematik bir orantı, belirlenebilen matematiksel bir kavram olarak nitelendirir. Bu anlamda Aristoteles'e göre güzellik, belli bir oran ve büyüklüğü gösteren düzendir. Çünkü insanın kavrama gücünü aşan şeyler artık güzel olamaz, zira güzel olan kavranabilir olmalıdır!, oysa ki, çok büyük ya da kavranamayacak kadar küçük olan şey, güzellik ölçülerinin dışında kalır ve bir anlamı olmaz!.. İşte Aristoteles'in güzellikten anladığı budur.

Plotinus'a göre ise güzel : İlâhî aklın evrende ışımasıdır. Esasen (felsefesi tamamen mistik bir tavır içinde bulunan) Plotinus'da güzellik kavramı, tamamen spiritüel bir açıklama şekli alır.

Kant ise güzelliği tanımlarken bir takım temel ilkelerden haraket eder :

a) Güzellik hiç bir karşılık gözetmeden hoşlanma ya da hoşlanmama şeklinde hüküm vermektir. Güzel, hoş olan ve faydalı olandan ayrı bir şeydir.

b) Güzellik kavramsız bir şekilde ve genel olarak hoşa gidendir.

c) Güzellik, objede bir gâyenin bulunduğu tasavvuru mevcut olmaksızın, objenin gâyeye uygun olmasının formulüdür.

d) Güzel kavramsız olan zorunlu bir hoşlanmanın konusu olarak bilinen şeydir.

Hegelde güzel kavramı : Hegel de güzel kavramı üzerinde durmuştur. Ona göre güzellik, mutlak rûhun nesnelerde görünüşe ulaşmasıdır.

Schopenhauer ise güzelliği; «Mutlak iradenin görünüşe ulaşmasıdır» şeklinde ifade eder.

Buraya kadar gördüğümüz teorilerin hemen hepsi de metafizik mahiyette olan görüşlerdir. Ne var ki, güzel dediğimiz şey

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

bir değerdir, ancak böyle bir değerin beraberinde başka değerler de vardır: Doğru, iyi, hoş, faydalı vb. gibi. Hatta bunlar arasında bir takım ilişkilerin de bulunduğu meydandadır; ama bunun araştırılması gerekir. İşte böyle bir ilişkinin varlığından ilk defa söz eden ve güzel kavramını diğerlerinden ayıran ilk filozof Kant olmuştur.

Şimdi güzelin sözü edilen bu diğer kavramlarla olan ilişki ve ayrıntılarını da görelim :

Güzelin diğer (estetik) kavramlarla ilişkileri :

Güzel ve fayda :

Faydalı olan bir şey, yaşama şartlarının gerekli kıldığı ve zorunlu olan bir şey olabilir, bu yüzden de bize zevk veren rahatlık sağlayan bir şey olabilir. Fakat estetik yönden güzel olmaksızın faydalı bulunan birçok şeyler de bulunabilir. Nitekim Platon: «Yemek pişirmeye yarayan kaptan daha faydalı ne var» demiştir. Şu halde çok daha zarif objelere karşı, her hangi bir zarafeti olmamasına rağmen insana olan faydasından dolayı zevk veren bir takım objeler de vardır. Kısaca güzel ile faydalı ayrı ayrı şeylerdir.

Güzel ve hoş: Estetik bir yanı bulunan güzel, duyu organları tarafından verilen hoş ile karıştırılmamalıdır. Gerçi bu iki değerin bazen birleştikleri de görülür, ancak bu hep böyle olmaz. Meselâ bir tabiat manzarasını, bir estetik sanat eserini seyrederken, ya da bir müzik dinlerken haz duyarız. Burada duyulan hazzın sebebi, görülen ve duyulan şeylerin güzel oluşudur, çünkü yine bir çirkin ve hoşlanmadığımız bir manzarayı seyretmeyiz ve hoşlanmadığımız bir müzik parçasını dinlemeyiz. Böyle bir durumda ise ne haz duyma, ne de güzellik söz konusudur. Şu kadar ki bu, «Her haz mutlaka güzel olandan alınır» demek değildir. Meselâ: Bir serinlik, bir lavanta kokusu, üşüdüğümüz zaman sıcak bir sobanın yanına yaklaşmak da bize haz verir, hoş gelebilir. Fakat burada estetik mânada bir güzellik söz konusu değildir. Şu halde hoş, güzellikle ilgisi olmamakla beraber, onun kendisi değil, belki de bir parçası olmuş olabiliyor.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Güzel ve iyi kavramı :

Güzelin karşılığı olan çirkin ile iyinin karşılığı olan kötü, günlük (aktüalitik) hayatımıza en çok girmiş ahlâkî ve estetik değerler yönünden hislerin belirtilmesinde en çok baş vurulan kavramlardır. Nitekim biz günlük hayatta gerek ahlâka ait davranışları, gerekse estetik bir sanat eserini, bir tablo, bir müzik parçası, bir tabiat parçasını, bazen güzel veya çirkin, bazen de aynı anlamı kastederek iyi veya kötü olarak nitelendiririz. Görüldüğü gibi ilk bakışta, iyi, kötü, güzel, çirkin kavramları arasında yakın bir benzerliğin, hatta içten bir bağlılığın bulunduğu dikkati çekmektedir. Halbuki bunlar tamamen ayrı ayrı değerlerdir. Nitekim güzel olan şey, aynı zamanda insanlarda haz ve heyecan uyandıran bir şeydir. Halbuki iyi olan bir şey her zaman böyle bir haz uyandırmayabilir. Şu halde güzel olmadığı halde iyi olan şeyler bulunduğu gibi, iyi olduğu halde güzel olmayan şeyler de bulunabilecektir.

Diyelimki bir operatör hastasını tedâvî etmek için ameliyat yapıyor. Bu, onun görevini yerine getirmesi, aynı zamanda insanî bir hizmet olduğundan «iyi» sayılacak bir davranıştır. Fakat yaptığı ameliyat işi hiç de güzel (yani insanda haz uyandıracak) bir şey değildir! Böyle bir davranışta iyi olan ise bir zorunluluğun neticesidir. Halbuki güzel için böyle bir zorunluluk söz konusu değildir.

Kısaca ahlâkî yönden iyi sayılacak davranışlarda zorunluluk bulunmasına rağmen, estetik bakımdan güzel sayılacak şeyler için zorunluluk bulunmaz. Meselâ: Kendine verilen ödevi zamanında ve tam olarak yapan bir vatandaşın bu davranışı yerinde ve ahlâkî'dir, ama onun güzellikle bir ilgisi yoktur. Buna karşılık bir aktörün davranışları, rolünü iyi başarması ise ahlâkla ilgisi olmadığı halde güzeldir. Şu halde güzelin içinde hoş ve fayda gibi iyi de mevcut ise de, mutlak anlamda güzellik bunlardan hiç birisi değildir.

Güzellik ve doğruluk :

Güzellik ile doğru kavramları da günlük hayatta birbirleriyle yakın ilişki halindedirler. Bazı filozoflara göre güzel olan, aynı zamanda doğru olandır. Nitekim Platon'a göre güzel, evrendeki

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

salt geometrik formlar, doğru nisbetlerdir. (559) Diğer taraftan aklın konusuna uygun olan her şey doğru olarak kabul olunur. Ancak böyle bir doğru güzel midir? İşte bazı düşüncelere göre güzel olan doğrudur da. Meselâ Boileau «Güzel olan ancak hakikatın kendisidir» derken doğru olanın aynı zamanda güzel olduğunu ifade etmek ister. Böyle bir düşünüş ilk bakışta akla uygun gelebilirse de bu, hep doğru ile güzelin aynı olduğu şeklinde anlaşılmamalıdır, çünkü her doğru olanın aynı zamanda güzel olması gerekmez. Meselâ: $5 \times 5 = 25$ doğrudur, ama güzellikle bir alâkası yoktur. Yine $1/2g.t^2$ şeklinde ifade edilen düşme kanunu, H_20 şeklinde ıspatlanan kimya formulü, Fe_3O_4'ün tabiî bir miknatıs olduğunu ifade eden fizikî bir formul'de hep doğru ve ıspatlanabilir iddialardır, ama bunlardan hiç birisinin güzel ve güzellikle alâkaları yoktur. Diğer taraftan her güzel olan da doğru olmayabili. Meselâ biz bir estetik obje (sanat eseri) yi seyrederken doğru olup olmadığını araştırmayız, hatta düşünmeyiz de. Bizim için o anda güzel olup olmayışı söz konusudur.

Şu halde doğru, hakikat ve güzel tamamen ayrı ayrı değerlerdir, ne var ki bunlar insan yaşantılarına girmiş ve insanı çok yakından etkilemiş bulunduklarından, günlük yaşayışta bazen birbirlerine karıştırılmaktadırlar.

Güzelin tabiatta ve sanattaki yeri :

Güzel ve güzellik problemlerini yeteri kadar inceledik, şimdi bir de güzelin tabiattaki kavranışıyla estetik obje (sanat eserin) deki kavranışına da işaret edelim. Güzelin tabiatta ve sanattaki yeri tamamen başka başka hususiyetler arzeder. Nitekim biz bir güzelliği hem tabiatta, hemde estetik obje'de buluruz. Meselâ bir tabiat manzarası karşısında: ne güzel bir manzara deriz. Yine biz güzeli ya da güzelliği sanat eseri dediğimiz estetik objede de buluruz. Meselâ: Bir resim, bir tablo, bir müzik parçası için de bu güzel, şu daha güzel dediğimizde, tabiattaki güzelliği estetik objede de buluyoruz demektir.

Şimdi acaba tabiattaki bir güzellik sanat eserine geçtiğinde de aynı mıdır? Bir başka deyişle: Tabiatta karşılaştığımız güzellikle sanat eserindeki özellik örtüşebilirler mi, daha açıkçası bir

559) Bk. Platon'da güzel nedir maddesi.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

güzellik tabiatta mevcut olduğu için mi sanat eserine de geçmiştir? Bütün bu soruların hepsine birden «hayır!» diyeceğiz: çünkü, tabiatın kanunları ile, sanatın kanunları tamamen başka başka şeylerdir. İşte bu yüzdendir ki, tabiatta güzel bulduğumuz bir obje, bir manzara veya bir başka şey yetersiz bir sanatçının eline geçince çirkin bir tablo ya da güzel olmayan bir sanat eseri şeklinde ortaya çıktığı halde, aynı şekilde tabiatta çirkin bulduğumuz bir manzara, bir obje de usta bir de, aynı şekilde tabiatta çirkin bulduğumuz bir manzara, bir obje de usta bir sanatçının elinde (sanat yönünden) çok güzel bir tablo haline gelebilir. (560) Bu bakımdandır ki tabiatta bulduğumuz güzellik ile sanatta bulduğumuz güzellik arasında bir örtüşme yoktur. Şayet böyle bir örtüşme söz konusu olsaydı, tabiatta güzel veya çirkin bulduğumuz her şeyin sanatta da aynı kalması gerekirdi; halbuki hiç de böyle olmamaktadır, hatta insan belli bir kültür aldıktan yani belli bir dereceye kadar estetik eğitim gördükten sonradır ki, tabiattaki güzelliği ve çirkinliği farkedebilir. (561) Yani tabiattaki güzelliği görüp farkedebilmemiz için belirli bir estetik eğitiminden geçmek gerekir. Ancak bu sayededir ki, insan tabiattaki bir takım güzelliklerin farkına varabilir. Bu kişinin tabiatı kendi «nötr» gerçekliğinden soyması ve onu kendi hayâl gücü ile süslemesi ile mümkün olur. Şu kadar ki, öz gerçekliğinden soyulmuş bu suretle güzellik kazanabilir!.. Şimdi böyle bir estetik eğitimin mahiyetini de görelim:

Estetik bilimi ve sanat problemi :

Yukarıda da işaret ettiğimiz gibi tabiat ve sanatın kanunları başka başkadır. Gerçekten de estetik, ahlâk, mantık ve benze-

---

560) Büyük İtalyan estetikçisi Groce «Yetersiz bir sanatçı ile, usta bir sanatçının elinde, dünyanın en güzel kadınının başı ile bir lahana başının farkı yoktur!» derken en güzel bir manzara veya mehtaplı bir gecede yıldızların temâşâsını mümkün kılan bir tablo ile, gübre yığınları ya da ölmüş insan cesetlerini resmetmiş bir tablonun da sanatçının yeterliliği açısından aynı olduğunu ifade eder. (İ. Turanlı Groce Estetiği Seminer Notları 1969-1970).

561) Nitekim Fransa'nın ünlü «romantik» ressamlarından Delacroix, «biz romantik olduktan sonradır ki dağlar güzelleşti!» der. Yani ona göre romantik ressamlar dağları resmedinceye kadar insanlar tabiatta dağların güzelliğini farkedememişlerdir!..

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

ri gibi «normatif=kural koyan» bilimler türündendir. Nitekim estetik, deney ve gözleme dayanan olaylarla değil, «Değerlerle» meşgul olur. En kısa şekile estetik herçeşit sezginin bilimidir. Aynen mantığın her çeşit kavramı ele aldığı gibi, estetik de herçeşit sergiyi incelemek zorundadır. Bu bakımdan da estetik, bir nevi temel bir bilim olma karakterini kazanır.

Estetiğin konusuna giren sezgilere, genellikle «estetik zevkler» denir ki, bunlar bireyin günlük hayatında önemli bir yer tutar. Nitekim günlük hayatta biz nesneleri dış görünüşlerine, güzellik ve zerafetlerine göre kavrar veya değerlendiririz. İnsanlarla olan ilişkilerde de kişinin ilk dikkatini çeken yan, herhangi ahlâklı olup olmayışı, ya da konuşmasının mantık kurallarına uygun olup olmayışından çok, modaya uyup uymayışı, süsü zerafet ve güzelliğidir! (562) Bu, yakın çevremizdeki eşya ve sosyal kuruluşlar için de böyledir.

Bu bakımdandır ki; insanlar güzelilk ve estetik (sanat) problemleriyle çok eskiden beri meşgul olmuşlardır. Ne varki estetik problemi «güzel nedir?» probleminden «biraz da» ayrı olarak aristokratik bir tavır içinde anlaşılmış olup, estetiğin nesneler dünyasına ait bir bilim olarak akademik bir hüviyet kazanışı ise Groce ile olmuştur. Groce, estetik düşüncede aristokrasiye karşı olup, estetiğin de öteki bilimler gibi halk içine inmesini ister.

Diğer taraftan estetik, esasen 18. Yüzyılın ortalarında A. G. Baumgarten (1714 - 1762) adlı bir Alman filozofu tarafından bağımsız bir bilim olarak kurulmuş ise de bu dönemde estetik, aristokratik etkiden tam anlamda kendini kurtaramamıştı. Grekçi «aisthesis» sözünden gelme olan «estetik» in tam anlamı: «duyulur algı» demektir. Bu anlamda ise estetik çok eski devirlerden beri insan düşünüşünün konusu olmuşsa da bu Baumgarten'a gelinceye kadar felsefenin bir dalı halinde anlaşılagelmiş, ancak, adı geçen düşünürle bağımsız bir felsefe disiplini haline gelmiştir.

---

562) Bilhassa cinsiyet yönünden kadınlar için bu husus daha da ilgi çekicidir. Nitekim «zevkin mantığı olmaz» şeklindeki söz yerinde olsa gerektir.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Estetiğin meşgul olduğu alanlar :

Estetiğin ne ile meşgul olduğu meselesi son derece karmaşık bir problemdir. Nitekim ilk bakışta estetik olaylar da (bilgi probleminde olduğu gibi) bir süje ile bir obje arasındaki ilgiyi gösterir. Nasıl ki bilgi olayı, bir yanda nesnelerin oluştuğu evren (obje varlığı) öbür yanda ise onu algılayacak olan (yani objeler dünyasına yönelen) insan bilinci bulunuyor ve bu iki varlık speri arasındaki bir ilişkinin sonucu olarak da bilgi meydana gelebiliyorsa, estetikte de durum aynıdır; ondan da bir süje ile, bu süjenin estetik bir algı gücüyle kendisine yöneldiği obje (tabiat ya da sanat eseri) vardır. Nasılki bilgide süjenin obje ile ilişki kurması, onu algılaması söz konusu ise estetik süje ile estetik obje arasında da bir ilişki söz konusudur. Ancak burada önemli olan estetik süje ve estetik objenin ne olduklarının bilinmesidir.

Estetik süje :

Bu, tabiatı ya da sanat eseri dediğimiz objeyi estetik olarak algılayan (kavrayan) yani hiç bir ard düşünce, hiç bir menfaat söz konusu olmadan sırf böyle bir objeden haz duymak için ona yönelen ve ondan hoşlanan bir varlıktır. Böyle bir varlık ise «Bio-Psişik» bir varlık olan insan olacaktır. Çünkü sanat, kültür, estetik değer vb. gibi kavramlar insan unsurunun bulunduğu yerde söz konusudur. Ancak insandır ki, estetik objeyi algılar ve ona anlam kazandırır. Böyle bir algılama ise insanda bir takım estetik heyecan, duygu ve haz doğurur. Nitekim insan bir şiir, bir müzik dinlerken, bir tabiat manzarasını, bir sanat eserini (meselâ: Bir Süleymâniye, bir Ayasofya, bir Sultanahmed, bir Selimiye'yi) seyrederken derece derece duygulanır. İşte böyle bir duygu içindeki insan, «Estetik bir süje» durumundadır! Bu bakımdandır ki, bazı estetikçiler, estetik olayın önce süjede, süjenin ruhunda (özel surette) meydana gelen bir çeşit duygular ve heyecanlar olarak ortaya çıktığını söylerler. Böyle bir düşünceye göre estetik bilgi, insandaki her çeşitten ruhî olayları inceleyen bilim olacaktır. Halbuki bu iş, psikolojinin ödevi ve sahasıdır. Bu durumda estetik biliminin psikolojiden ayrılması gerekir ki, böyle bir

ANKARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

bilim de süjeyi inceleyen bir bilim olduğu için, objektif bir bilim olan psikolojiden ayrı, sübjektif bir hüviyete sahip olacaktır. Böyle bir estetiğin ise, insandaki zekâ ve cinsel içgüdü ile yakından ilişkisi bulunacaktır. Nitekim estetik obje (sanat eseri) nin analizinde zekâ ve içgüdünün de fonksiyonunu görüyoruz. Şimdi bir de estetik objeyi inceleyelim:

Estetik obje (sanat eseri) :

Estetik obje denince genel anlamda bir tabiat parçası akla gelir. Bununla beraber her hangi bir sanat eseri meselâ: Bir heykel, bir roman, bir tablo, bir şiir, bir müzik parçası, bir mimarî yapı vb. hep birer estetik objedirler. Ancak böyle bir estetik obje, sıradan bir varlığı değil de, özel cinsten bir varlığı, yani güzel dediğimiz bir objeyi gösterir. Objeler dünyasındaki böyle bir ayrılığın kriteri (ölçüsü), onun «güzel oluşu» dur. Şu halde güzel dediğimiz bir obje, «estetik bir obje» estetik bir obje dediğimiz obje ise, «güzel olan» bir obje olacaktır. (563)

Sanat, tanımı, çeşitleri ve kaynağı :

Sanat eseri, ya da mutlak anlamda «Sanat nedir?» sorusuna verilen cevaplar çok değişiktir. Bazıları onu: «Sanat, tabiatı kendine uydurma» dır diye tanımlarlarken, bir kısım estetikçilerse sanatı: «İnsandaki cinsiyet içgüdüsüne dayanarak doğmuş bir varlık» olarak nitelendirirler. Bir kısmı estetikçiler de sanatı: İnsanda mevcut bulunan zekâ ve hüner mahsulü olan faaliyetlerin bir sonucu olarak tanımlamışlardır.

Bu son anlayışa göre ik çeşit sanat ortaya çıkar ki, bunlardan:

a) **Faydalı sanatlar** : Bu, insanın kendisine fayda sağlayacak şekilde eşyayı işlemesi, belirli amaçlar ve bir takım pratik faydalar düşüncesiyle olan: Meselâ demirin kızdırılması, ağacın yontulması, mermerin işlenmesi vb. gibi eylemler sonucu ortaya çıkan sanatlar olup, burada zekâ ve hüner bir takım pratik faydaya yönelmiştir.

563) Güzel denince ne anlaşılmalıdır? Bk. Güzel ve Güzellik Nedir? bölümü.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

b) **Güzel sanatlar** : Zekâ ve hünerin meydana getirdiği menfaat unsurundan uzak, özellikle «güzelin bizâtihî kendisini arayan ve bütün ard düşüncelerden uzak olarak estetik zevk duygusuyle yönetilen bir sanat olup, sanatın kendine has anlamı, insandaki estetik zevki ebedileştiren sanattır. Kısaca estetik anlamda sanattan anlaşılan da budur.

Sanatın kaynağı hakkındaki teoriler :

Bu anlamda sanat nedir? ya da sanatın kaynağı ne olmalıdır sorusu üzerinde de bir takım fikirleri ileri sürülmüştür. Nitekim bazıları sanatın kaynağını insanın iç dünyasında, ruhî yapısı içinde aramışlardır. Bu tür teorilerin tamamını inceleyecek değiliz, çünkü sanat ve estetik obje alanı başlıbaşına bir araştırma alanıdır. Ancak yine de sanatın kaynağı hakkında bir fikir vermiş olmak için bu teorilerin dayanmış oldukları ortaklaşa esasları ana hatlariyle gözden geçireceğiz:

Sanatın kaynağını insanın iç dünyasında arayanlara göre asıl sanatta her hangi bir menfaat duygusu olamaz. Böyle bir sanatta iç duygularımızda, yani bilinç altımızda varolan bir «yaratıcı güç» mevcuttur ki, bu engin duygular bazı hallerde dışlaşmak isterler. Zekâ ve hünerle alâkası olmayan bu duyguların ortaya koyduğu sanat eserinde ise menfaat söz konusu değildir. Duyguların bu şekilde kendilerini anlatması kişinin kendini dışlaştırması, sanat «impuls» unun doğurduğu bir sonuçtur. Böyle bir itici kuvvet sanatkârda bazen bir «heyecan», bazen de bir «ilham» şeklinde kendini gösterir.

Froidçi anlayışa göre ise sanat, insanın en kuvvetli bir eğilimi olan **«Libido»** (yani cinsel içgüdü) dur: Ancak insan bu eğilimi, diğer din ve sosyal inanışlar yüzünden tam olarak gerçekleştiremiyor. Bunlara göre, sanat; bilinç altına hapsedilmiş cinsel eğilimlerin sembolik bir takım ifadeleri olup, bu yüzden de her çeşit sanat eseri, yapmak istediğini, ya da yaptığını itiraf etmektir.

Sanatı açıklayan görüşlerden bir başkası ise «Oyun» dur. Bu görüşe göre sanat ile oyun arasında belli bir benzerlik ilgisi görülür. Yine bu görüşte olanlara göre, sanatın da oyunun da gâyeleri kendilerindendir. Her ikisinde de fayda düşüncesi yoktur. Her ikisi de insanı günlük kuşku ve korkulardan ve sıkıntılardan kur-

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

tarır ve insanı tabiattaki hürlüğe götürürler. İşte bu görüşün taraftarları arasında bulunan Alman düşünürü Fr. Cchiller «İnsan oynadığı müddetçe tam bir insandır» derken, oyundan sanat faaliyetlerini kasdetmiştir.

Sanatın kaynağını toplumda arayan sosyolojik teoriler de vardır. Bunlara göre sanatı sadece sanatçının duymuş olduğu heyecan, iç tepi, libido, taklit vb. gibi teorilerle açıklamak yeterli değildir.

Sosyolojik teorilerin en kuvvetlisi sanatın kaynağını dinî inançlarda arayan teorilerdir. Böyle bir görüşe göre sanatın kaynağı dinî inançlardır. Meselâ : Mağara duvarlarına yapılmış bulunan resimler, estetik bir amaca değil dinî bir amaca bağlıdır. Klân toplumlarında görülen bu tür faaliyetler, sanatçıların mensup oldukları (kendi) Klân toplumları üzerinde etkili olmak isteyişlerindendir. Aynı şekilde bunlar dans ve şarkıları da dinî bir amaca bağlarlar.

Bir kısım teoriler de sanatın kaynağını toplumda ararlar ki, bunlara göre ise sanatın tek kaynağı bizzat toplumdur. Çünkü toplum bütün sosyal değerlerin kaynağıdır. Gerçek sanatçı, ancak toplumda kıymet bulan sanat objelerine yönelen ve toplumun kollektif duygu ve zevklerini eserlerinde işleyip yansıtabilen sanatçıdır. Bu durumda sanatçının başarısı, toplumdan gördüğü alâka ölçüsünde değer kazanır, yani sanatçının eseri toplum tarafından benimsenip arandığı müddetçe sanatçı ebedileşir. Nitekim bu anlayışa göre ebediyyen yaşama hakkını kazanmış pek çok sanatçı mevcuttur. Toplumun itibar etmediği bir sanat ise ne olursa olsun unutulup (yokolup) gitmeğe mahkûmdur!..

Şimdi vicdanın sesi ve estetik değerin de ifade vasıtası olan «Edebiyat» dünyasına girebiliriz.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

IV. BÖLÜM

EDEBİYAT DÜNYASINDA TASAVVUF, TARİKAT VE FELSEFENİN YERİ VE DEĞERİ

MARMARA ÜNİVERSİTESİ

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

MARMARA
ÜNİVERSİTESİ

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

EDEBİYAT DÜNYASINDA TASAVVUF, TARİKAT VE FELSEFENİN YERİ VE DEĞERİ

A — EDEBİYAT NEDİR? :

Tarifi ve mahiyeti hakkında pek-çok sözler söylenmiş olan «edebiyat», Arapçadaki «Edeb» kökünden gelme olup, islâm düşünce ve anlatım geleneğindeki: Bedi', Beyân, Lugat, İştikâk, Aruz, Kafiye, Hat, İnşa vb. gibi «İlm-i Edeb»in bütün anlamlarını toplayan çoğul bir deyimdir.

a) Edebiyat'ın mahiyeti ve çeşitli tarifleri :

Mahiyeti ve tarifi itibarîle edebiyat deyimi üzerinde pek-çok söz söylenmiş, sayısız tarifler yapılmıştır. Biz bunların teferruatına girmeyi düşünmemekle beraber, konumuz olan Tasavvuf, Tarikatlar ve Felsefe dünyaları ile de çok yakından ilgili bulunması hasebîle edebiyat kavramı üzerinde bir nebzecik durmak ihtiyacındayız.

Buna göre edebiyat; bir düşünce; bir duygu veya her hangi bir fikri ya da o fikrin nüvesi olan hakikatı yazılı veya sözlü, manzum veya nesir halinde ve en güzel şekilde ifade etme sanatıdır. (564)

Edebiyat, düşünce ve duyguların söz veya yazı halinde güzel ve etkili bir şekilde anlatılması sanatı olup, güzel sanatlardan biridir. (565)

Edebiyat, bilgi, gözlem ve deneyişlere dayalı duygular, düşünceler ve hayâller yardımîle güzel söz ve yazı eserleri yaratma bilgi ve sanatıdır. (566)

Görüldüğü gibi bütün tarifler, aralarındaki bazı kelime ve cümlelerin yer değiştirmesinden öte önemli bir farklılık arzetmemektedirler. Bu da gösteriyor ki, edebiyat deyiminin asıl maksat yönünden ifade etmek istediği bir gerçeklik vardır ki, o da :

---

564) Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Büyük Lugat C. I. S. 302.
565) H. Ansiklopedisi C. S. 1027, M. Larus C. IV. S. 55.
566) A. Kabaklı Türk Edebiyatı C. I. S. 1-2.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Düşünen ve düşündüğünü ifade eden bir varlık olan insan en bâriz vasfıdır.

Esasen ilimlerde tarifler izafîdir. Yani ilim adını verdiğimiz çeşitli disiplin sahalarından her hangi birisi için ele alınan bir tarif ötekisine uymuyorsa, bunun tabiî kabul edilmesi lâzımdır; çünkü rasyonalist (akılcı) disiplin sahalarında tariflerin önemli sayılmasına karşılık, deneysel ilimlerde tarifin bir fonksiyonu yoktur, hatta tarife ihtiyaç da yoktur.

Şu halde deyebiliriz ki, edebiyat için, duyduğunu ve düşündüğünü kişinin kendisi için en kolay ve en beğendiği şekilde ifade etmesi hadisesidir.

Bu tarzda bir tarif belki âmiyâne sayılabilir; fakat onun genel geçer, yani herkesin üzerinde ittifak edebileceği bir tarifi bulmak da mümkün olamamaktadır ki, bunun da sebebi, karşılaşılan müşkilât'ın, bizzat meselenin ruhundan kaynaklanmasındandır.

Şöyle ki; edebiyat şayet insanın duyduğunu ve düşündüğünü ifade etmek için bir vasıta olarak kabul edilecekse, bunun için nasıl bir limit, bir tahdit söz konusu olabilir? O halde bırakılmalıdır ki insan, duyduğu ve düşündüğü gibi haykırsın!.. Nitekim tasavvufta genellikle bu tarz haykırışlarla karşılaşırız.

Edebiyata ait malzemeleri toplayan eserlere «Edebî eser» denir. Bu da zorlama bir ifadedir. Nitekim burada da idare'i maslahat söz konusudur. İnsan realitesi, feraseti rencide olundukça daha da hırçınlaşmaktadır!

Kısaca edebiyatta üç meydan-ı cevelân vardır ki, onlar dışına çıkılması mümkün değildir. Bütün deyişler, parçalanan lugatlar hep onlar arasında dönüp dolaşırlar. Bunlar :

a) Ya akş ve huzün'dür,

b) Ya hamâset ve şehâmettir,

c) Veyahut da tasvîr-i hakikattir.

Bir örnek: «... Belki zalim nev-i beşer'in gaddarlıklarını alkışlamakla kuvvet-perestlik hissini telkin eder, huzün ve aşk noktasında aşk-ı hakikî bilmez.

Şehvet-engiz bir zevki nefislere de zerkeder. Tasvîr-i hakikat maddesinde, kâinata san'at-ı ilâhî sûresinde bakmaz.

Bir sıbga-ı Rahmânî sûretinde göremez. Belki tabiat noktasında

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

tutar, tasvîr eder, hem ondan da çıkamaz. O'nun için telkini, aşk-ı tabiat olur. Madde-perestlik hissi, kalbe de yerleştirir; ondan uzunca kendini kurtaramaz.

Yine ondan gelen dalâletten neş'et eden ruhun ızdırabatına, o edepsizleşmiş edep, hakikî fayda vermez.»

Bu ifadeler belki de bizim mantalitemizi okşamayabilir! Ancak fikir ve ifade sahibinin tasarrufuna müdahale hakkımızı bize hangi yetkili merci' tanıdı? Tarih boyunca yüzlerce defa ortaya atılıp gene bozulan edebiyat kaideleri dediğimiz yaz-boz levhaları mı? Hayır ve asla!..

O halde insan duyduğunu ifade edecektir, ifade etmiştir, hem de istediği şekilde ve gönlünce.

Diğer taraftan günlük hayatta kullandığımız kelime sayısı o kadar çoktur ki, dostlarımızla konuşuruz, iş ve meslek hayatımızda çeşitli kimselerle olan beşerî münasebetlerimizde bir çok kelimeler kullanırız. Bunların bir kısmı türlü şekillerde derlenmiş toplum kuralları, hukuk ve ahlâk müeyyideleri, ticârî müeyyideler vb. gibi kurallarla kayıtlanmış olabilirler.

Günlük basında bir çok yazılar çıkar, bunları okuruz, dinleriz, sonra da kaldırır bir tarafa atarız. Onlar da tabiîdir ki unutulup giderler.

Şu halde edebiyat'ın lüzûm ve fonksiyonu bu noktada kendini göstermektedir. Unutulup giden bunca sözlere, konuşulan bunca laflara rağmen, asırlar boyu nesilden nesile mânevî birer miras gibi devam edegelen ve neticede fânî olan insan muhayyilesi, duygu ve düşüncesi mahsûlü olan eserler de vardır.

İşte edebiyat, bunların yaşatılması için bir teminat, emsâlsiz bir vasıtadır. Bu bakımdandır ki, büyük milletler büyük mütefekkirler ve edîbler yetiştirirler. Daha açıkçası büyük edebiyatçılar mı milletlere yön verir, yoksa milletler mi bünyelerinden büyük edebiyatçılar ve fikir adamları yetiştirirler? Bu konu henüz tartışma ortamından kendini kurtarabilmiş değildir. Biz tekrar mevzuumuza dönüyoruz.

b) **Mânevî miras ve edebiyat :**

İnsan oğlu yazıyı icat edeliden beri, ya da insan düşüncesinin yazı ile ifadesini bulduğu ilkçağlardan beri, gelip-geçmiş bütün milletler, kendileri için değerli buldukları bir çok maddî ve mânevî mi-

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

rasları gelecek nesillere bırakmak için uğraşmışlardır. Ancak böyle bir miras bırakma işinde sanat ve tekniğin çeşitli imkânlarından da faydalanma yollarına da başvurulagelmiş ise de, bunun en elverişli vasıtası olarak sözlü ya da yazılı malzemeleri görüyoruz.

Sözlü ve yazılı edebiyat türleri dışındaki resim, heykel, müzik vb. gibi türler de bu maksatla başvurulmuş malzemeler olmakla beraber, bunlar son derece mevzîî kalmıştır. Sözgelimi insan oğlu henüz yazıyı bulmadan önceki devirlerde büyük zorluklar çekmiş, mağara duvarlarına işlemeğe çalıştığı bir kabartma resim, ya da binbir emekle mermeri yontmak suretîle vücûda getirdiği bir heykelle de gene içli bir duyguyu yansıtmağa, dolayısîle gelecek nesillere miras bırakmağa çalışmıştır.

Fakat, önce dil, sonra da günümüzden yaklaşık altıbin yıl önceleri insanlığın imdadına yetişen yazı bu konuda onun en büyük yardımcısı olmuştur. Artık sözlü miraslar nesilden nesile, hafızadan hafızaya aktarılarak mazinin derinliklerinden süzülüp, yüzlerce, hatta binlerce asırdan beri beşer hafızasının yeni nesillere en güzel armağanı olmakta devam etmiştir. Meselâ henüz bebeklik çağından yeni kurtulmuş, söylenenleri körpecik dimağında mânâlandırmağa başlamış bir çocuğa büyükleri tarafından anlatılan bir masal, bir hikâye onun için paha biçilmez bir değerdir. Oysaki siz bu çocuğa henüz yaşanmakta olan aktüaliteden ne kadar söz ederseniz ediniz, onda aynı heyecan ve alâkayı uyandıramayacaksınızdır!

Ya sözlü miraslar; çocuk için bunlar daha da anlamlıdır. Çünkü çocuk, artık dinî, ahlâkî, felsefî ya da tarihî bir hikâye veya masalı artık başkalarından dinlemek sûretîle değil de bizzat kendisi kaynağından okuyarak öğrenebilme imkânına kavuşmuştur. Şu halde elindeki kitap o'nun için paha biçilmez bir hazinedir. Nitekim o'nu canı gibi korumak gereklidir. Çünkü bu kitap, kendisine çok şeyler kazandırmakta, zihnine takılan bir çok problemler hakkında yardımcı olmaktadır. Bu bir şiir ya da nesîr olabilir, fark etmez. Bununla beraber şiirde nesîrden farklı bir taraf vardır ki, ondaki sözlerin bir tertip üzere sıralanışı, aralarındaki âhenkli akış, kulağa hoş gelen ses tonları, farkında olmayarak insan ruhunda okşayıcı bir haz uyandırır ki, bu yüzden şiir, gerek insan için bir sempatı (567) unsuru ol-

---

567) Sempati: «Bir olayı içten yaşamak» şeklinde tarif olunur ki, tasavvuf ve tarikatta esas olan bu anlayış, çağdaş felsefede «İntüisyonizm» (sezgicilik) olarak H. Bergson tarafından gündeme getirilmiştir. Tafsilat için Bk. Dr. H. Küçük a.g.e. S. 194. vd.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

ması, gerekse nesîre mukayese ile zihinde daha kolayca muhafaza edilebilir oluşu bakımından daha çok ilgi toplamıştır. Nitekim «Edîb» denen nesîr üstadlarından ayrı olarak «Şâir» denen nazım üstadları da aynı maksada hizmet ettiklerinden kalblerde ve gönüllerde olduğu gibi, sözleri ve deyişleri hafızalarda da yaşama mutluluğuna erişmişlerdir. Söz gelimi bir Naimâ, ünlü tarihinde neyi anlatmak istiyor, gelecek nesillere neyi verebilmek için gayret sarfediyorsa, bir Fuzûlî, bir Mevlânâ, bir Yunus, bir Fârâbî, bir Gazzâlî, bir İbn Hadûn da aynı gayeyi terennüm ediyordu. Bir Şakâik'ın ifade etmek istediklerîle, bir Hacı Bayram Velî'nin, ya da Pîr Sultan Abdâl'ın anlatmak istedikleri arasındaki fark, sadece birinin nesîr, diğerinin nazm oluşudur.

c) **Edebiyat ve Din :**

Semâvî ya da muharref (Hakk ve bâtıl) bütün dinler ve bu dinlerin kurucuları olan Peygamber ya da benzeri din kurucuları da, çevrelerindeki toplumlara yapmak istedikleri telkinlerde hep edebî metodlara baş vurmuşlardır.

Hatta bütün dinlerin özünü meydana getiren kutsal kitaplar da bir bakıma edebî evsaftaki malzemelerdir! Bu da göstermektedir ki, insan oğlunun en hassas problemlerinde de yine edebiyat yardımına koşmuş bulunmaktadır. Bunun en güzel örneklerini bizim peygamberimizin bi'setinde ve Kur'an-ı Kerim'in nüzûl sebep ve hizmetlerinde görüyoruz.

Şöyle ki: İslâmdan önceki cahiliyye devri Arabistan'ında cehâlet'in her çeşidi öylesine almış yürümüştü ki, tarif ve mahiyeti bu gün bile insanı dehşete düşüren bu manzaranın en calib-i dikkat tarafı, belirli zamanlarda tertiplenen şiir müsabakaları idi ki, bu müsabakalarda derece alan şairler, çevrelerindeki en saygın kimseler olarak kabul olunuyorlardı. Çünkü asırlardır böyle bir gelenek yerleştirilmişti.

İşte bu ortam içinde yüce Allah'ın emirlerini, hidâyet ve mânevî bir kurtarıcıya gerçekten susamış bu insanlara iletmek üzere gönderilmiş bulunan Peygamberimiz de, bu insanlar karşısına öylesine güçlü bir malzeme ile çıkmalı idi ki, onun karşısında öbürleri gerçekten sönük kalsınlar! Nitekim öyle oldu. Söz gelimi Hazret-i Kur'an-a şöyle bir baktığımız zaman, onu gerçi —her hangi bir edebî eserle mukayese etmemekle beraber— mükemmel bir uslûb, son

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

derece akıcı bir düzen, edebî kaidelerin hiç bir zaman erişemeyeceği tarzda dehşetli bir sistematiğin hâkim olduğunu görürüz. Nitekim birbirlerini takip eden âyet sonlarındaki kafiye uyumu, sadece lâfzî, ya da görünür oluşu yönünden değil, mânâ yönünden de bir bütünlük arzeder ki, bu bakımdan da Kur'an-ı Kerim'in bir benzerini meydana getirmek mümkün olamamaktadır. (568)

Diğer taraftan islâm Peygamberi Hz. Muhammed (S.A.)in hadîs (söz)lerinde de aynı mükemmeliyyeti görürüz. Nitekim O'ndaki üstün kabiliyet de yüce Allah (C.C.) tarafından sonsuz bir imtiyâz olarak kendisine ihsan buyrulmuştur. Sözgelimi bir hâdîs-i şerif, kendisine benzetmek maksadîle uydurulmuş sözler arasından derhal tefrîk olunabilir! Nitekim onu taklit edebilmek için başvurulmadık hile ve çare bırakılmamıştır, fakat asla muvaffak olunamamıştır. Bu konuda «Hadîs âlimleri»mizin de önemli hizmetleri olmuştur ki, onların hassasiyetleri sâyesinde bu tür teşebbüsler her defasında âkîm kalmıştır. (569)

İşte islâm dünyasında şeriat âlimlerinde olduğu gibi, tasavvuf ve tarikat erbabı gönül sultanları tarafından da bilgi, duygu ve düşüncelerin ifadesinde «edebî türler» dediğimiz metodlardan her hangi birisine dâima itibar olunagelmiştir. (570)

d) **Edebiyat ve Medeniyet :**

Yukarıdanberi ana hatlarîle işret olunageldiği gibi edebiyât, dâima insanlar için iyi ve faydalı olanı vermek ve onu yaşatmak için ihdâs olunmuştur. Bu özelliğîle edebiyat, aynı zamanda medeniyet'in de kaynağı sayılabilir.

Gerçi medeniyetin —resim, heykel, mimârî, estetik ve güzel sanatların çeşitli dalları gibi— başka kaynakları da vardır; Ancak şurası dikkatten uzak tutulmamalıdır ki, nerede ve hangi şartlar altında ve cemiyetin hangi kademesinde bulunurlarsa bulunsunlar in-

---

568) Nitekim Kur'an-ı Kerim'in bir benzerini getirmek için yapılan pek çok çalışmalar, pek çok mücadeleler yapılmıştır. Ancak bu husus konumuz dışında kaldığından teferruata girmiyoruz. İlgi duyanlar bu konudaki eserlere müracaat etmelidirler.

569) Hadis sahası islâm dünyasında son derece ciddi etüdler isteyen bir saha olmuştur ki, bunun çeşitli sebeplerinden birisi de, sahih hadislerle sahte olanları ayırd etme hassasiyetinden ileri gelmiştir. Şu kadar ki, bu gün için böyle bir endişeye asla mahal yoktur.

570) Mevzumuzla ilgili, metod ve türlere ileride yer verilecektir.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

sanlar, birbirlerîle anlaşabilmek için «dil»e muhtaçtırlar. Nitekim sosyolojik araştırmaların ortaya koyduğu belgelerden anlaşılabildiği kadarîle ilkel insanlar birbirlerinin dillerinden anlamadıkları devîrlerde, değil edebiyat, hayat'ın vazgeçilmez zarûreti olan ekonomik münâsebetlerini bile te'sis edememişlerdir. (571) Ne zaman ki Klân toplulukları birbirlerinin dillerini öğrenmişler, ondan sonra fertler ve kabileler arasında ekonomik münasebetler de şekil değiştirmeye ve gelişmeye başlamıştır.

Edebiyat daima insan için en iyi ve en faydalı olanı verme gayesindedir dedik; gerçekten de öyledir, öyle olmuş ve bu gün de olmaya devam etmektedir. Sözgelimi okuyucu tarafından ilgi görmeyen bir edebî metin şiir olsun, nesir olsun yaşayabilme şansına sahip değildir. Oysaki sevilen eserler, asırlar boyu hafızalarda olduğu gibi kitaplarda da gururlanarak boy göstermektedirler.

Edebiyat, gerek dil kuralları, gerekse yazı çeşitleri yönünden bir dilin en güzel örneklerini bir araya toplar. Her milletin kendine göre bir dili ve bir de edebiyatı vardır. Dilin gelişmesîle edebiyatın gelişmesi birbirine bağlıdır. Hatta edebiyat dilin gelişmesinde rol oynar. Nitekim edebiyatçılar zaman süreci içerisinde yeni kelime ve deyimler bulmuşlar, böylece de diller gelişmiştir. Bunun gibi bir dilin yozlaşmasında da edebiyat'ın ve edebiyatçı'nın büyük rolü vardır! O, elindeki bu güçlü silâhı iyiye kullanırsa faydalı olabileceği gibi, milletinin zararına, millî kültürünün aleyhine kullanacak olursa bu sahada da müessir olabilir! (572)

Edebiyat'ın asıl gâyesi, insana iyi ve faydalı olanı vermek olduğu içindir ki, ilk edebî eserlerin çoğu «Dinî» konulardır. Daha sonraları, dinî sahaya en yakın olan «Tasavvûfî», «Felsefî» ve içtimâî konular da edebiyat'ın tetkik mevzuu olmağa başlamıştır.
biyat'ın tetkik mevzuu olmağa başlamıştır.

Edebiyatın insanlık tarihinde müstesna bir yeri ve değeri vardır. Sebebi ise, ilk önce dinî konuları, günlük hayatın beşerî münâsebetleri arasında gündeme getirmek, sonra da onu, gelecek nesillere armağan etmek hususunda yegâne vasıta oluşudur.

---

571) Bk. N. Şazi Kösemihâl Sosyoloji Tarihi.

572) Millî kültürümüz adına garip bir şanssızlıkdır ki, maalesef günümüz Türkiyesinde bu mekanizma aleyhte olmak üzere hızla işlemektedir. Dil ıslahatı adına girişilen tahribatın millî bünyede açtığı yaralar kolay kolay onulması mümkün olamayacak boyutlara ulaşmışsa, hiç şüphesiz bundaki en büyük vebâl, nemelâzımcılarla millî ruhtan mahrum edebiyatçıların olacaktır!..

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Milletlerin hakikî değerleri ilim kadar edebî sanatlar sahasındaki ilerlemelerîle de anlaşılabilir. Büyük milletler büyük ilim adamları yetiştirdikleri gibi, büyük edebiyatlar da icad ederler. Ancak büyük edebiyatlar da büyük milletlerin yetişmesinde rol oynarlar. Nitekim bir çok milletlerin tarihlerine şöyle bir göz atacak olursak, edebiyatta ileri olduğu dönemlerde o milletin, diğer sahalarda da ileri olduğunu görürüz. Gerilemeğe yüz tutan milletlerde ise edebiyat da zayıflar; artık o parlak devirdeki şöhretli edîb ve bilginlere rastlanamaz olur.

Tarihte en büyük inkılâpların gerçekleşmesinde başlıca unsur olarak edebiyat dikkati çeker. Sözgelimi yakın tarihe baktığımızda bunu daha açık bir şekilde görürüz. Meselâ: Martin Luther'le John Calvin'in yazılarîle Avrupa'da «Reform» hareketi gelişmiş ve yayılmıştır. Keza Fransa'da Emile Zola'nın, İngiltere'de Charles Dickens'in eserleri de bu iki memlekette sosyal ıslah'ın gerçekleşmesini süratlendirmiştir. August Comthe ve Emile Durkheim ise ortaya attıkları «Pozitivizm» sloganı ile sadece Fransa için değil, bütün dünyada, çağdaş düzeyde yepyeni bir toplum denemesinin zaruretine insanları bir nevî motive etmişlerdir. Nitekim dünya çapındaki aynı tesiri Fransa'nın ünlü sosyologlarından Le Play'nin fikirleri etrafında da görürüz. (573)

e) **Edebiyatta Mecâz :**

Edebiyatta hakikat kadar mecâz'ın da yeri vardır. Söz gelimi Türkçede: «Boş lâf, süslü-püslü» anlamına gelen bir deyim vardır. «Edebiyat yapma». Bu deyim her hangi bir kimse tarafından ciddî bir fikir vermiş olmaksızın uzun uzun ve parlak cümlelerle konuşma arzusu gösterildiğinde: «Edebiyat yapıyor!», söylediğinden bir şey anlamak mümkün değil! gibi lâflar edilir.

Gerçekten toplum içinde bu gibilere —zaman zaman da olsa— rastlanır. Bunların bütün sermayeleri —belki de— bir-kaç paragraf başlığını geçmediği halde, daima kendilerini söz söyleme mevkiinde görürler. Elbette ki, söz ve yazılarında ciddî olanlar, bu gibi davra-

573) Bu iki akımdan Au. Comthe-Emile Dürkheim ekolünün Türkiye'deki temsilcisi Ziya Gökalp, Le Play ekolünün temsilcisi ise Prens Sabahaddin'dir. (Tafsilât için Bk. Dr. H. Küçük Türk-İslâm Sosyal Düşünce Yapısı ilgili Bölüm).

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

nıştan şiddetle kaçınmalıdırlar. Esasen bu gibilerin edebiyattan beklenen müsbet faydaya her hangi bir katkıları da düşünülemez.

B — EDEBİYAT'IN ÇEŞİTLERİ :

Başlıca edebiyat çeşitleri :

1. **Nesîr,**
2. **Nazım** olmak üzere ikiye ayrılır.

Nesîr, bir dilin kurallarına uygun olarak söylenilen ve yazılan düz yazıdır.

Nazım ise, vezinli, yani ölçülü söz ve yazıdır.

İlk çağlardanberi edebiyat denince, akla daha çok nazım eserler (şiirler) gelirdi. Çünkü bu devirlerde büyük edebiyatçılar genellikle şairdiler. Hatta ilk devirlerdeki tiyatro eserleri, hikâye ve romanlar da genellikle manzumdu.

Ayrıca yukarıdaki nesîr ve nazım da kendi aralarında bir-çok çeşitlere ayrılırlar. Meselâ nazm'ın başlıca çeşitleri : **Şiir, destan, manzum piyes**'tir. Nesîr edebiyatı ise **roman, hikâye, hatıra, biyografi, piyes, makale, deneme, eleştirme, gazetecilik, fıkra** vb. gibi çeşitlere ayrılır. Şu kadar ki, bunların hepsine edebiyat malzemeleri olarak bakmak doğru olmaz, çünkü içlerinde ancak yaşama şansı bulabilenler edebî bir değer ifade ederler.

a) İslâmî Türk Edebiyatının Husûsiyetleri :

İslâmî Türk edebiyatı, Türklerin islâma geçişle birlikte doğmuş dünya çapındaki mahsûllerîle de edebiyat âleminde müstesnâ bir yer işgâl etmiş bulunan bir türdür.

Milâdî VIII. yüzyıllardan itibaren Türk tefekkürü islâm düşüncesîle temasa geçince, ona karşı derin bir hayranlık duymuş, Türk insanı bütün benliğîle islâmî değerleri içten benimsemiştir. Böylece başlayan Türk islâm düşünce ve medeniyet münâsebeti, islâmdan önceki Türk tefekkürünü kendi potası içerisinde eritmiş, dolayısîle yepyeni bir sentez ortaya çıkmıştır.

Nihayet Türk düşüncesi, islâm düşünce ve medeniyeti etkisindeki gelişimi boyunca islâmî «ümmet çağı»nın özelliklerini tamamen

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

benimsemiş, islâm tefekkürünün istinat ettiği iki ana temel olan **Arap** ve **Fars** edebiyatlarının izinde aynı ortak değerleri yansıtmıştır.

İslâm idealizminin esası olan dinî inanç'ın, insanları kul ve toplumları ise ümmet sayan ölçüsüne uygun olarak, edebiyata konu olarak seçilen bütün malzemelere hep bu açıdan bakılmış ve işlenmiştir. Bu bakımdan bu edebiyat, gerçekten kendi nev-i şahsına münhasır bir özellik kazanmıştır. Sözgelimi Kur'an-ı Kerim'in ilkeleri, âyetler, dinî kıssalar, hadîsler, bu arada kısmen de Arap ve Fars mitoslarîle anlatılan bu edebiyat modeli, islâm ümmetinin yüzyıllardır paylaştığı dinî inanç'ın edebiyattaki müşahhas görünümüdür.

b) **Tasavvuf ve Divan Edebiyatı :**

İslâmî Türk edebiyatının bir başka husûsiyeti de Tasavvuf ve divan edebiyatı denen türlerdir. Bu iki tür, genelde birbirlerîle son derece girift bir manzara arzederler. Sözgelimi bir divan şairi, aynı zamanda bir tasavvuf şairidir de. Çünkü işlediği tema, kullandığı uslûb, eşya ve olaylara bakış tarzı gibi ana ilkelerde tam bir aynîlik hâkimdir.

Özellikle XIII. ve XV. yüzyıllarda islâmî edebiyatın ümmet çağına mahsus bir yanı da, toplumun üst kültür basamağındaki münevverler azınlığının «Osmanlıca» deye bilinen imtiyazlı ve zor anlaşılır olan bir dili kullanmış olmalarıdır. Nitekim «Halk edebiyatı» denen ve halkın hissiyatını terennüm eden şiir türlerinin kolayca anlaşılır olmasına karşılık, divan ve tasavvuf edebiyatı mahsûlü eserlerin anlaşılması öyle kolay kolay mümkün olamıyordu. (574)

İşte bu durum, yukarıdaki iki edebiyat türü'nün en bâriz vasıflarıdır. Çünkü tasavvuf edebiyatı olsun, divan edebiyatı olsun, belirli bir kültür seviyesine ihtiyaç gösteren, öylesine sıradan kimselerin işi olmayan, ilmîlik ve ciddiyet isteyen bir uğraşma alanı idiler. Hele tasavvuf edebiyatı daha da ciddî bir mesâî istiyordu. Üs-

574) Nitekim Türk edebiyatında Tanzimattan sonra başlayan millileştirme ve çağdaşlaştırma hareketi bu maksatla başlatılmış olup, gerek kaideye bağlı düşünme ve yazmalarda, gerekse serbest vezin denilen ölçü dışı şiirde asıl hedef edebiyattaki tutucu kuralların tesirinden kurtulmaktı. Nitekim günümüz Türkiye'sinde hâkim olan anlayış budur. Diğerleri ise sadece birer tarihi değer niteliğindedirler.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

telik bu mesâî, öyle gelişi-güzel metodlarla olmayıp, tamamen kendini Hakk'a teslim etmeyi, dünya ile hissî alâkayı kesip, kendini tamamen mâneviyata vermeyi bir nevi ön şart olarak ileri sürüyordu. Nitekim aşağıda bir kısım örneklerini göreceğimiz edebî eserlerin sahipleri, hep bu tarz bir terbiyeden geçtikten sonra semerelerini verir hale gelmişlerdir.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

TASAVVUF VE DİVAN EDEBİYATLARI'NDAN ÖRNEKLER

A — **Din ve Tekke Edebiyatı :**

Din ve Tekke edebiyatında dünya görüşü ve ortak tema, Kur'an-ı Kerim, Hadîs-i şerif ve bu iki kaynak etrafında oluşan ve tekke, dergâh ve zaviyelerde de tasavvufî ıstılâhlarla bütünleşen islâmî idealizmdir.

Bu sistemde tasavvuf'un doktrin esasları hâkimdir. Aşağıda örneklerîle görüleceği üzere tasavvufta ilk hareket ilkesi olarak bilinen bu teoriler: **Vahdet, Tecellî, A'yân-ı Sâbite, Aşk ve İnsan** olarak belirlenmiştir. Bunlardan :

a) **Vahdet :** (Tek varlık) İradesinde ve tasarrufunda haricî tesir söz konusu olmayan müstesnâ kudretin sahibidir. Şimdi böyle bir kudretin sahibine, O'na yaraşır bir tavır ve ta'zimle seslenmek gerekir ki, bu edebiyatın özelliği, işte bu tarz yakarışı iyi başarmış oluşudur. Meselâ, bir örnek görelim :

Ben bilmez idim, gizli iyan hep sen imişsin,
Canlarda ve tenlerde nihan hep sen imişsin.
Senden bu cihan içre nişan ister idim ben,
En son şunu bildim ki, cihan hep sen imişsin.

(Molla Câmî - Terc. Nev'î)

Nesir bir örnek :

Âlemi Hakk'ın bir âyinesi bilmek gerek ve ol Âyinede onu muayene bilmek gerek. Cihan bağını onun nesîminden bir nefha bilmek gerek ve onsekiz bin âlemi onun vücûdundan bir şemme bilmek gerek.

Öyle olıcak dünya, kişiye hoş dâr olur, uçtan uca gül-ü gülzâr olur. Her deminde bâd-ı saba can kohusun alır. Her nefeste nesîm-i seher cânân kohusun alır.

(Sinan Paş - Tazarrunâmeden)

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Bir başka örnek :

Bir adam dört kişiye bir kuruş vermişti. Dörtlerden biri acemdi. Bu para ile «Engûr alalım» dedi. İkincisi Araptı, hayır engûr istemem «İnep alalım» dedi. Üçüncüsü Rumdu. Hayır «İstafilî isterim» diye dayattı. Dördüncüsü Türk'tü: O da ben «Üzüm almak istiyorum» dedi.

O kadar anlaşamadılar ki, aralarında kavga çıktı. Çünki bu câhiller, isimlerin sırrını bilmiyorlardı. Eğer bir ârif kişi yanlarında olsa, onları uzlaştırır, bu tek kuruşla dördünüzün de isteğini yerine getiririm derdi.

(Mevlânâ - Mesnevî'den C. II.)

b) **Tecelli :**

Tecelli, yüce yaratan'ın, kâinattaki canlı-cansız her zerrede zuhur etmesi belirmesidir. Bu teori tasavvuf ıstılahında kâinatın oluşunu ve niteliğini anlatır.

Kâinat'ın yoktan var kılınmasındaki hikmet, ilâhî arzudur, çünkü yaratan öyle dilemiştir. Hatta O, bir zamanlar gizli bir hazine iken, kendisinin, yarattıkları tarafından bilinmesini istemiş, bunun için de mahlûkatı yaratmıştır. Bu prensip, Hz. Muhammed (S.A.)e hadîs-i kudsî halinde yüce Allah tarafından haber verilmiştir.

Bu bir tecellidir. Tecellî'yi açıklayan edebî parçalardan bir-iki örnek görelim :

«Tanrı öyle bir kudret sahibidir ki, bir bakışta «Kaf» ile «Nûn» dan iki cihanı da meydana getiriverdi. Kudretinin kaf'ı kaleme nefes bağışlar bağışlamaz yokluk «levh'inden binlerce sûret izhar etti. İki âlem de o nefesten meydana geldi. Âdem'in ruhu da o nefesten kendini gösterdi.»

(Şebüsterî, Gülşen-i Râz'dan)

Bir başka örnek :

Henüz her iki âlemden eser ve bu varlık levhasında ağyardan bir nakış ve haber yokken sevgili ve aşk ile biz, arada kimse olmayan bir yalnızlıktaydık. Güzelliğinin parıltısı belirince âlem bir nefeste âşikâr oldu. Sâki bir lahzada varlık şarabını, yokluk kadehine o kadar döktü ki, şarabın saflığı ile kadehin latif rengi birbirine ka-

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

rıştı. Görünüşte sâkî bu, hep kadehtir, şarap değildir, yahut hep şaraptır, orada kadeh yoktur desin.

Sevgili her aynada her lahza başka bir yüz gösterir. Her zaman başka bir sûrette görünür. Bundan dolayıdır ki, tecellîde tereddüt yoktur. Bir aynada bir sûret iki kerre görünmeyeceği gibi, iki aynada bir sûret de görülemez.

Allah'ın cemâli yüzbinlerce çehreye mâlik olunca, her zerreye kendi cemâlinden başka bir yüz göstermektedir.

(Fahredd-i Îrâkî - Parıltılar)

Kendi husnün hublar şeklinde peyda eyledin,
Çeşm-i âşıktan dönüp sonra temâşâ eyledin.

(Lâedrî)

Yâr kendin görmeğe âyine icad eylemiş,
Sûret-i icadı âlemden bu mânâdır garaz.

(Lâedrî)

Yârab kanı ol dem ki nihan idi bu hâne
Nûrefken olan vuslat idi çeşm-i cihane

Ağyâr nihân, dil dahi nâbûd
Ne resm nümâyan idi ne nâm-u nişâne.

Kesret yoğidi vahdet-i mahz idi bu âlem
Ispat-ı vücûd etmeğe yer yok diğerâne.

(Sâmi)

c) **A'yân-ı Sâbite :**

Tasavvufta, «yalnız Allah vardır ve kendi kendisîle kaimdir» anlayışının ifadesidir. Gördüğümüz ve bildiğimiz bütün eşya âlemi gerçekte yok, fakat O'na nisbetle vardırlar.

Şimdi bu anlayışı ifade eden nazım ve nesîr örneklerden bir-kaçını görelim :

Tehâlüf, sûretâ mâni değildir vahdet-i asla
Olur bir şahtan surh-u sefîd-ü har-u gül peydâ

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Açıklaması :

Görünüşlerin başka başka oluşu, aslın birliğine engel değildir. Nitekim tek bir daldan kırmızı, beyaz diken ve gül birlikte peydah olur.

Bir Gazel

Vücûd-u mutlak-ın bahri, ne mevci eder peydâ
«Ene'l-Hakk» sırrını söyler, eğer mahfî, eğer peydâ

Bu bağın kim hakikatte suyu bir bağbân-ı bir
Velî olmuş hikmetinden nice yüz bin şecer peydâ

Nazar kıl iş bu âlemler, kimi zehr-ü kimi şeker
Acaiptir bir ağaçtan olur dürlü semer peydâ

Nice bir âdem oğlanı helâk olmak gerek tâ kim
Yalancı, kahbe dünyadan ola bir gerçek er peydâ (575)

Bir nesîr örnek :

Hâlik'ın emri beni bir çömlekçi başlığı gibi devranın çarhı üzerine koyup dolap gibi döndürdü. Gâh beni testi düzdü, gâh bozdu. Gâh kâse düzdü, gâh saraylarda kerpiç eyledi. Gâh ayaklar altında hiç eyledi. Gâh hayvan eyledi. Gâh halk içre aziz eyledi. Gâh gül eyledi başa çıktım, gâh kıl eyledi hâke düştüm. Gâh kul olup satıldım, gâh dellâl olup sattım. Gâh oynayıp uttumgâh bilmeyip utuldum. Gâh beni hâkim eyledi, gâh hakem eyledi.

... Gâh beni şarka, gâh garba iletti. Gâh deryada mâhî, gâh sahrada âhû eyledi. Gâh avcı eyledi, gâh av oldum. Gâh câhil oldum, gâh âlim oldum. Elkıssa dünyada bir sıfat kalmadı ki bana ettirdi.

(Kaygusuz Abdâl - Budalanâme'den) (576)

---

575) Kelimeler: Mevc = dalga, Mahfî = gizli, Bağbân = Bahçıvan, veli = Ermiş, Şecer = ağaç, Semer = meyva.

576) Kaygusuz Abdâl, Anadolu'da yaşamış ve dolaşmış bir halk ozanıdır. Hayatı hakkındaki bilgiler kesin olmamakla beraber O'nun XV. yüzyılda yaşadığı sanılır. Budalanâme ise XV. yüzyıl tekke şairlerine has bir uslûb arzeder. Eser kendisinindir. Tasavvufî fikirlerini sade bir dil-

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

d) **Tasavvuf edebiyatında aşk :**

Tasavvuf ıstılahında aşk, insan ruhunun yaratana kavuşup, onda erime arzusudur. Yukarıda gördüğümüz tecellî'nin sebebi de aşktır. Aşk, yaratanın zâtına ait bir niteliktir. Aşk yaratanın sırrıdır. O'nun lutfudur. Aşk, yaratanın, mahlûkatının gönlünde tecelli edişinin bir sırrıdır. Hatta Allah, kâinatı dahi kendi zâtına duyduğu aşk sebebîle tecelli ettirmiştir.

Şu halde aşk, ezelî'nin, fanideki zuhûrunun ilk belirtisidir.

Tasavvufta aşk iki şekilde anlaşılır :

a) Mecâzî aşk,

b) Hakikî aşk.

Mecâzî aşk, maddî âlemdeki eşyaya, güzelliklere, geçici şeylere karşı duyulan bir nevi sevgidir. Böyle bir aşk zararlı olmamakla beraber, gerçek mânâdâ değildir. Şu kadar ki, mecâzî aşk, hakikî aşka bir başlangıç, bir geçiş olabilir. Nitekim Fuzûlî, Leylâ ve Mecnûn mesnevîsinde bu tür bir geçişi hikâye eder. Burada Mecnûn, aşk yolunda çileler çektikçe olgunlaşır ve yaratana yaklaşır. Hatta o hale gelir ki, bir gün vuslat vadi ile kendisini çölde aramağa gelen sevgilisini tanımaz olur.

Artık onun, tek varlık içinde eridiğini belirten şu mısra'lar ile Leylâ'ya hitap eder :

Ger ben, ben işem nesin sen ey yâr?
Ger sen, sen isen neyem meni-i zâr?

Hakikî aşk :

Yukarıdaki Mecnûn kıssasında izah olunan ilâhî aşktır. Mecâzî şekilde başlayıp, mürîd'in mürşide duyduğu ulvî teslimiyet ile gerçekleşir. Nihayet yaratanın aşk lutfu ile şereflendirdiği kimsede cezbe hali zuhur eder. Cezbe hali tecelli eden kişi, makamları aşa aşa

---

le anlatan bu eserini Kaygusuz «Defter-i Budala» diye anlatmaktadır. Parçada geçen kelimelerden ekserisi günümüz diline çok yakındır. Yabancı gibi olanlardan Mahi = balık, Elkıssa = velhasıl, Gâh = bazen, Utmak = yenmek, Utulmak = yenilmek.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

yaratanına kavuşur. «Fena fillâh» mertebesi de gene bu hâl, dünyevî ölçü ve değer yargılarının tamamen dışında cereyan eder.

Şimdi bu hali anlatan ifadelerden bir-kaç örnek görelim :

Aşk, efsâne ve efsûn değildir. Aşk san'atı her dûn değildir. Her aşk dâvâsı eden âşık olmaz, her muhabbetten dem uran sâdık olmaz. İlâhî herkes merd-i aşk olmaz ve değme kalbde derd-i aşk bulunmaz. Aşk bir kimyadır, anın madeni can olur. Aşk bir cevherdir, anın mekânı kân olur. Aşk bir zevkdir, anın da şeydâları var. Aşk bir hurştur, anın da deryaları var.

(Sinan Paşa - Tazarrûnâme'den)

Bir başka örnek :

Can gözü ile görenlerden bir denize daldı da dedi ki :

— Ey deniz! Neden mavisin sen? Niçin yas elbiselerini giydin? Sende hiç ateş yokken niçin kaynayıp duruyor, köpürüp taşıyorsun?

Deniz o gün güzel kişiye şöyle cevap verdi :

— Sevgilinin hicranı ile kıvranıp durmaktayım. Adam değilim... Bu yüzden ona lâyık olamadım. Derdi ile işte yas elbisesine büründüm. Dudağım kupkuru dalgın bir halde oturup kalmışım. Aşkının atışîle coşup köpürmekteyim.

Kevserinden bir katrecik bulabilsem ebedî hayata erer, kapısından ayrılmaz, orayı beklerdim. Fakat benim gibi nice yüzbinlerce susuz, yanıp kavrulmuş olanlar var ki, gece gündüz yolunda ölüp gidiyorlar.

(Feridüddin-i Attâr, Mantık Aıtayr'dan)

İ L Â H Î

Aşkın aldı benden beni
Ben yanarım dünü günü

Bana seni gerek
Bana seni gerek seni

Ne varlığa sevinirem
Aşkın ile avunuram

Ne yokluğa yerinirem
Bana seni gerek seni

Aşkın âşıklar öldürür
Sensin dünü gün endişem

Aşk denizine daldırır
Bana seni gerek seni

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Sultanım başım tacısın
Benim canım miracısın
Âşıkların muhtacısın
Bana seni gerek seni

Sôfilere sohbet gerek
Mecnûnlara Leylâ gerek
Âhilere ahret gerek
Bana seni gerek seni

Eğer beni öldürürler
Toprağım anda çağıra
Külüm göğe savururlar
Bana seni gerek seni

Cennet cennet dedikleri
İsteyene ver onları
Bir kaç evle bir kaç huri
Bana seni gerek seni

Yunusdurur benim adım
İki cihanda maksudum
Gün geçtikçe artar odum
Bana seni gerek seni

(Yunus Emre)

HİKÂYE

Bir derviş Basra şehrine giderken susadı. Bir kapıdan bir içim su istedi. Ol evden bir kız bir bardak su çıkardı. Derviş suyu içerken gözü kızın cemâline erdi. Gönül kuşu kızın zülf-ü tuzağına giriftâr oldu. Adımın atmağa dermanı kalmadı. Kapıda düştü. Ev ısısı, hoca mukbillerden idi. Geldi gördü. Aşk leşkeri dervişin gönlünü yağmalamış, gözünden yaş revan oldu. Sordu :

— Derviş ne oldun? Sana ne geldi? Derviş eydür?

— Ya hoca; hiç bilmezem ne oldum. Evet o kadar bilirim ki, bir kişi işbu evden bir içim su verdi, içtim. Gönlüm ki «Hû» hazinesidir, yağmalandım. Uş banda kaldım. Ya hoca, ben bu bazara razı degülem. İştigüm suyu ödeyeyim, gönlümü geri versin gideyim! dedi.

Hoca evine girdi sordu :

— Dervişe suyu kim verdi ?

Kız eyitti :

— Ben verdim.

Hoca sevindi. Geri çıktı eyitti :

— Derviş gönlünü hoş tut ki, maksadın olacaktır.

Hoca buyurdu, dervişi hamama ilettiler. Dervişin hırkasını çı-

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

kardılar, fahir donlar giydirdiler, kıza nikâh ettiler. Dervişi kız ile halvet kıldılar.

Çün derviş elin uzalttı kızın döşeğine. Geri hemen nâra urdu, düştü, çünkü öki geldi eğitti :

— Kani benim ol eskice hırkam, sancağım ve asam? Bana verin, ben giderim!

Kız sordu :

— Ne oldun?

Derviş eydür :

— Çün senden yana el uzalttım, Tanrıdan ün geldi kulağıma ki;

«Ey yalancı derviş! gözün görmez mi ki, benden geriye bir kez nazar kıldın, teninden salihler donun çıkardın... Bir dahi nazar kılar isen gönlünden iman hil'atin çıkarırım. Eğer beni diler isen cihandan elin çek! Bu meseldür ki, iki nesne sevgisi bir gönülde sığmaz!..»

(Mustafa Ankaravî XIV. y. yıl)

Kelime ve deyimler :

Dün-ü gün = Gece gündüz. Efsûn = Büyü. Dûn = Aşağılık, Kân = Kaynak. Şeydâ = Çılgın. Hurûş = Coşkunluk. Giriftar olmak = Kapılmak. Ev ıssı = Ev sahibi. Mukbil = Mutlu. Leşker = Asker. Fahir donlar = Parlak elbiseler. Halvet = Tenhalık, tenha. Ök = Akıl. Ün = Ses. Salih = Uygun, elverişli, dinen makbul olan. Hit'at = Elbise, örtü.

e) **Tasavvufta insan anlayışı :**

Tasavvuf ıstılahında, Allah'ın bütün sıfatları ile tecellî ettiği yegâne varlık insandır. Yaratanın bütün sıfatları, kâinattaki bütün varlıklarda dağınık olduğu halde, bunlar insanda toplanmıştır. Aynaya bakan kişi nasıl kendini görürse, Allah da bütün sıfatlarını toplu olarak insanda görmeği murad ettiği için onu en güzel surette yaratmıştır.

Keza tasavvuf ıstılahına göre insan, biri fânî, diğeri ebedî olmak üzere iki unsurdan teşekkül eder. Fanî olan tarafı insanın cismânî (et-kemik) tarafıdır. Bu yönüle insan, diğer nesnelerden farksızdır. İnsanın bu tarafının asıl görevi = Ruh cevherini barındırmaktır.

İnsanın ebedî tarafı ise, O'na asıl şeref ve itibarını bahşeden

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

ilâhî tarafıdır. Yaratanın bütün sıfatlarının mahz-ı olan tarafı insanın bu yanıdır. İnsanda varolan ve onu melekler katına çıkaracak olan, hatta kişiyi yaratanı ile özleştirecek olan tarafı bu cihetidir.

Yaratandan bir parça olan ilâhî ruh, geldiği ulvî âlemi hatırlamakta, bundan dolayı da kafese kapatılan bir kuş gibi gövde içinde çırpınmaktadır. İşte kişi, bu çırpınışları duyar da ten unsurunu eritirse, bu sayede ruh, hürriyetine kavuşacak, dolayısîle ilâhî vatanına dönecektir.

Kısaca ruh, insanın gönül aynasıdır. Bu aynanın zıyası karşısında aklın bir fonksiyonu olamaz! İnsan aklı sayesinde değil, gönül muhabbeti sayesinde sonsuzluğun sırrına erişebilir.

Şimdi bu ulvî duyguyu terennüm eden edebî seslenişlerden de bir kaç örnek görelim :

Mevlânâ şöyle der :

«Büyük âlim, kâinat çapında bir büğü yaptı da, cirmini ufacık bir suret içinde gizledi.»

«İnsan bir hamur teknesi boyundadır, ama gökten de üstündür, eserinden de. En güzel biçim olan insan biçimi. Arştan da yücedir, düşünceye de sığmaz. Bu paha biçilmez varlığın değerini söylesem ben de yanarım, duyan da yanar.»

(Mevlânâ)

Bir kıssa :

Müslümanlar ulusu Bayezıd, Mekke'ye doğru yola çıkmıştı. Hacca gidiyordu. Hangi şehre varırsa orada mânevî büyükleri araştırıyor;

«Can gözü açık, gönlü uyanık kim var?» diye sorup duruyordu.

Bir yerde gövdesi hilâl gibi incelmiş bir ulu ere rastladı. O'nda erenlerin halini müşahede etti. Yanına gidip oturdu. Hal hatır soruştular. İhtiyarın hem fakir, hem de çok kalabalık bir aile sahibi olduğu anlaşıldı. İhtiyar O'na :

— Ey Bayezid! dedi. Nereye gidiyorsun? Gurbet pırtısını nereye dek sürükleyeceksin?

Bayezid :

— Hacca gidiyorum, dedi.

İhtiyar :

— Yol harçlığı olarak ne kadar paran var? dedi.

Bayezid :

— İkiyüz dirhem gümüşüm var, hırkamın eteğine düğümledim.

İhtiyar :

— Bilmez misin ki ey Bayezid, Allah Kâbe'yi gerçi kurdu, ama kurdu kuralı bir kere bile içine girmedi. Halbuki şu eve (yani benim şu gönlüme) o ebediyyen diri olan yaratandan başka giren olmamıştır.»

(Mevlânâ - Mesnevî'den)

BİR NEFES

Bu âdem dedikleri
Âdem mânâya derler

El ayakla baş değil
Sûret ile kaş değil

Gerçi etle deridir
Hakk'ın kudret sırrıdır

Cümlenin serveridir
Gayra bakmak hoş değil

Âdem mânâyı mutlak
Âdemden gafil olma

Âdemde dir sırr-ı Hakk
Nefsi de serkeş değil

Âdemdedir külli hâl
Âdem katında âlem

İlm-ü hikmet, güft-ü kaal
Dane-i haş haş değil

Kendi özünü bilen
Hakkı bilen doğrudur

Maksudun odur bulan
Yalancı kalleş değil

Bu Kaygusuz Abdal'a
Nakş-u sûret gözetir

Âşık demen dünyada
Maksadı Nakkaş değil

(Kaygusuz Abdâl)

Kelime ve deyimlerin açıklaması :

Nefes : Mâna = can, ruh, sûret = beden, server = baş, nutk-u Hakk = Yaratanın söz kudreti, güft = söz, kaal = söz, laf, Ahi = kardeş, tasavvufta bir nevi kardeşlik sırrı, 13-14. yüzyıllarda Anadolu'da yaygın olan esnaf teşkilatı. Nakış ve suret = Tasavvuf dilinde âlem ve insanlar, Nakkaş = Nakış yapan.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

GAZEL

Çünki bildin mü'minin gönlünde Beytullah var
Niçün izzet etmedin ol beyte kim Allah var.

Her ne var âdemde var, âdemden iste Hakk'ı sen
Olma İblîs-i şakiy, âdemde sırrullah var.

Gel «Enelhak» defterinden al sanak et zât-ı Hakk
Dembedem bâtıl tasavvur etme, Hakkullah var.

Zâhidin dilinde ger var ise zikr-i «Lâilâh»
Âşık-ı Sadıkların kalbinde «İllallah» var.

Genc-i mahfîdir hakikat, sen Nesîm' söyleme
Ebsem ol, fâş eyleme yolda nice gümrâh var.

(Nesîmî)

Gazel: Beytullah = Kâbe, İzzet etmek = ululamak, İblis-i şakî = âsi şeytan, Sırrullah = Allah sırrı, Sebak = ders almak, dembedem = zaman zaman, zikir = niyetlenerek söylenen söz, genc-i mahfî = gizli hazine, epsem ol = sus, fâş eylemek = açmak, sır söylemek, Gümrah = Sapık, yoldan çıkmış olan, Hakkullah = Allah hakkı.

B — **Tekke Edebiyatından Diğer Örnekler :**

Tekke edebiyatının en güzel örnekleri, Anadolu'nun müslüman, samimî ve tasavvufî neş'eye susamış halkının hissiyatına tercüman olan ve müellifleri tarafından da duyulduğu gibi, terennüm olunanlarıdır. Bu edebiyatta ruhbaniyet yoktur. Söyleyen de, okuyan da, dinleyen de hasbî ve garazsızdır.

Meselâ Mevlânâ'dan bir deyiş :

O şarapla sarhoşum ki kadehimde nakş-ı aşk
O ata binmişim ki onun yemi aşk
Ben o varlığa kulum ki
O'nun kulu kölesi aşk

Mevlânâ daima halk'ın dilile konuşmuş, halkın mantığile düşünmüş, halkın gönlü ile zevklenmiş, halkın feraseti ile hassasiyet göstermiştir. Aşağıdaki ibret verici kıssa bakın ne kadar mânidârdır :

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Kıssa : Dilci ile Gemici :

Bir dil âlimi gemiye binmiş gidiyordu. Bir ara yüzünü gemiciye dönüp :

— Sen dedi hiç gremer okudun mu?

— Gemici «Hayır» deyince beriki :

— Eyvah! dedi. Gitti ömrünün yarısı!..

Gemici bu yüksekten atıcılığa kızdı, gönlü kırıldı, fakat sustu, hemen cevap vermedi.

Derken rüzgâr gemiyi bir girdaba düşürdü. O zaman gemici deminki dil âlimine sordu :

— Sen yüzme bilir misin? Âlim telâşla :

— Hayır dedi, bende yüzgeçlik arama.

Bu defa gemici :

— Eyvah! dedi. Gitti ömrünün hepsi... Çünkü gemi bu girdaptan kurtulmayacak.

Deniz suyu ölüyü el üstünde tutar ama, düşen adam diri olursa nasıl kurtulsun? Sen de eğer benlik iddiasını öldürürsen, hakikat denizini başının üstünde taşırsın. Ey âlim, sen halka eşek diyorsun işte eşek gibi buz üstünde kalakaldın!..

(Mevlânâ Mesnevî'den C. I.)

YUNUS' dan :

Kim dervişlik ister ise diyem ama nimet gerek
Şerbeti elden bırakıp ağuyu nûş itmek gerek

Dünyadan gönlünü çeke, eli ile arpa eke
Ununa yarı kül döke güneşte kurutmak gerek

Miskin Yunus ko sözünü, toprağa urgıl yüzünü
Toprağa düşmeyen dâne âhir gene bitmez canım

.....
.....

Şu karşıki dağları, meşeleri bağları
Sağlık safalıkla aştık elhamdülillâh

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

.....
.....

Şeriat, tarikat yoldur varana
Hakikat marifet andan içerû

.....
.....

Bir garip öldü diyeler
Üç günden sonra duyalar

Soğuk su ile yuyalar
Şöyle garip bencileyin

.....
.....

Ne ilmim var ne taatim, ne gücüm var ne takatim
Meğer senin inayetin, kıla yüzüm ak çalabım.

AHMED FAKÎH'den :

XIII. yüzyıl başlarında yaşamış bulunan Hoca Ahmed Fakîh de, tasavvuf ve tekke şiirinin en güzel örneklerini verenler arasında yer alır. Hayatı hakkında teferruatlı bilgi bulunmamakla beraber, samimî bir gönül ehli olduğu, tasavvufî zevki etrafındakilere anlatabilmek için şiirler söylediği anlaşılıyor. Henüz elde mevcut «Çerhnâme» isimli eseri yüz beyt ihtiva etmektedir :

Ondan bir örnek :

Bilir misin niçin geldin cihane
Seni kulluk için yarattı sultan

Bu dünya lezzetine mağrur olma
Bu nefsi besleme gil hemçü hayvan

Kaza yayı ecel okların atar
Sana dahi okuniser ol oktan

Kıyamet kopucağız, bil hakikat
Kelebek gibi dağıla bu insan

Bizi korktuğumuzdan kurtar ey Hakk!
Bize ayruk tapıtma anda hicrân

(Çerhnâme'den)

ŞEYYAD HAMZA'dan :

XIII. yüzyılda yaşamış bir tasavvuf şairidir. Asıl mesleği Şeyyad (duvarcı) iken bilâhare kendini tasavvufa vermiş, özellikle ahilerle samimi olmuş, tarikat çevrelerinde sevilmiş ve sayılmıştır.

Tekke şiirinin samimi ifadelerle dolu güzel örneklerini vermiş bulunan Şeyyad Hamza'dan bir örnek görüyoruz :

İ L Â H Î

Ecel tutmuş elinden bir ulu câm
Ki ol câmın içi dolu serencâm.

Kime ayağ sunar kime içirmiş
Kimi esrük yatar toprakta müdâm

Ki bir bir içer ol sâkî elinden
Bay-u yoksul ulu kişi has u âm.

Zehi şerbet ki bir kez candan içen
Ne suph olduğunu bilür ne akşam

Ne şerbettir ki hiç rengi bilinmez
Kızıl mı ak mıdır, ya puhte ham?

Ne arslanları yatırmış bu sâkî
Ne ejderhalar olmuştur ana râm.

Kelime ve deyimler :

Serencâm = sonuç, âkibet. Ayağ = kadeh. Esrûk = sarhoş. Bay-u yoksul = zengin-fakir. Has-u âmm = seçkinler ve halk. Zehî = ne acayip, ne güzel. Suph = sabah. Puhte = pişmiş. Râm olmak = tutulmak. Muhtasar = özet. Yazugu = günahını. Kemîne = âciz, değersiz.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

ÂŞIK PAŞA'dan :

Sultan Osman ve Orhan Gaziler devirlerinde yaşamış olan Âşık Paşa, din ve tasavvuf terbiyesini Kırşehir'li Şeyh Süleyman'dan almış, ehl-i sünnet akidesine bağlı, tasavvufî neş'esi ve muhabbetinde samimî bir zattır.

Devlet işlerinde ehliyet sahibi olan Âşık Paşa, çeşitli memuriyetlerde de bulunmuştur. Garibnâme adlı tasavvufî mesnevîsi ile etrafındakileri cezbeden Âşık Paşa'nın Anadolu halkının hafızalarında ve gönüllerinde müstesna bir yeri vardır.

Şimdi O'ndan bir-iki örnek görelim :

Benden mi bana bu elem?
Aşktan mı yoksa derd-ü gam
Bunca belâ cevr-ü sitem
Bilsem nedendür bilmezem!

Cânan olursa ger nihân
Olmaya tende zerre cân
Buluban bu sözü ıyân
Bilsem nedendir bilmezem!

Âşıkta bu haret nedir?
Ma'şuktaki şevkat nedir?
Derviş buna hikmet nedir?
Bilsem nedendir bilmezem!

GARİBNÂME'DEN

Dünyada beş kapı vardır ey safâ
Her birine cân ile kıl gil vefâ

Her kim ol beş kapıdan alkış ala
Şeksüzin andan çalap hoşnut ola

İşit imdi herbirinin adını
Kim bilesin iş bu sözün tadını

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Birisi ata ile anadürür
Birisü üstadın değil mü ne dürür?

Biri âhidür bir şeyh kapısı
Olsa gerek her birinin tapısı

Biri hot Hazret dürur belli beyan
Beş kapı bunlardurur bilgil iyan

Her birine gerektir bilesin
Ana lâyık kulluğunu kılasın.

(Âşık Paşa - Garibnâme'den)

GÜLŞEHRİ'den :

Asıl adı Şeyh Ahmed olup, Gülşehrî lakabı ile meşhur olan bu zat, Anadolu'da tasavvuf edebiyatının Yunus Emre stilindeki sevilen simalarındandır.

Kendi mürşidi olan Ahi Evren'in menkıbelerini bir divan haline getirmek istemişse de, O'nun günümüze intikal etmiş bulunan meşhur eseri, meşhur mutasavvıf şair «Feridü'd-Din Attar»dan tercüme ettiği «Mantıku't-Tayr» (Kuş Dili)dır.

Attar'ın bu eseri hazreti çok ilgilendirmiş olacak ki, onun için şöyle der :

Mantık'ut-Tayr ki Attar eyledi
Parsîce kuş dilini söyledi

Anı Türkî suretinde biz dakî
Söyledik tazî gibi Tanrı hakî

Çün Felek-nâme düzelttik şâh vâr (577)
Pârsîce taht-u tâcı zernigâr

Kuş dilinde dahi taziden latif
Mantıku't-Tayr eyledik ana harif.

---

254) Sözlerinden anlaşıldığına göre Gülşehri'nin bir de «Felek-nâme» adlı Farsça bir eseri daha varsa da, bu gün elde mevcudu bulunmamaktadır.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Mantıku'-Tayr'ın özü :

Süleyman Aleyhisselâm bütün hayvanlarla konuştuğu gibi kuşlarla da konuşurdu. Kuşlardan bir tanesi olan «Hüdhüd» ise O'nun haberciliğini yapardı. İşte öteki kuşlar Hüdhüdden müşkillerini sorarlar, o da onlara değme kişinin eremeyeceği uzak bir menzile doğru sonsuz bir yolda bir rehber'in peşine düşerek ve kendilerini de feda etmeyi göze alarak uçmalarını tavsiye eder. Kendi de önlerinden uçar.

Eser böylece devam eder: Aşağıdaki şiir bu yolculuğu tasvîr etmektedir :

Yola ne menzili belürdi ne nişan
Çıktı her kuş yüreğinden yüz figân

Yedi yıl uçtular bülbül gibi
Bir nefeslik gitmediler gül gibi

Biri gördü bir sarayı zerginâr
Uçar iken anda indi şâh-vâr

Birisi bir mâh-rûyu gözledi
Yolunu kodu vü onu izledi

Birini bir dağ başında kurt yedi
Birisi ben geri dönerim dedi

Kimi sayru oldu vü kaldı geri
Kimisi varmadı hiç ilerû

Yüz bin er bu yolda cân vermiş henüz
Bilmedi bir ki nedir bu rumuz.

Bir diğer gazelinden :

Bahar oldu vü bustanlarda bülbül
Kılar gül aşkına feryad u gulgul

Gülün ömrü azına gözüm ağla
Yazın tez geçtiğine ağız aç gül

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Kime bir âfiyet geldi cihande
Kim ana ermedi yüz bin tezelzül

Kelime ve deyimlerin açıklaması:

Parsi = Farsça, Tazi = Arapça, Tanrı Hakkı = Allah için, Şahvâr = Şah gibi, zernigâr = altından, harîf = arkadaş, mâh-rû = ay yüzlü, sayrû = hasta, tezelzül = depreme uğrama, mahvolma.

KAYGUSUZ ABDÂL'dan :

Anadolu'daki efsâneleşmiş şahsiyetlerden biri olarak bilinen Kaygusuz'un hayatı hakkında kesin bir bilgi mevcut olmamakla beraber, elde mevcut kaynakların tahminlere dayanarak verdikleri malûmata göre XV. yüzyılda yaşamış Alanya (veya Alâiye) beyinin oğludur.

Asıl adı Gaybî olup, bir gün vurduğu yaralı bir geyiğin ardısıra Elmalı'daki Abdâl Mûsa dergahına varmış, dervişler buraya yaralı bir geyik gelmedi deyerek kendisine zorluk çıkarmışlardır. Fakat araya giren Abdâl Mûsa, «attığın ok bu mudur?» deyerek, koltuğunun altına saplanmış bir ok gösterir! Bunu gören Gaybî şeyhin ayağına kapanır, babası O'nu almak için Abdâl Mûsa'ya haber gönderir, hatta savaş bile açarsa da delikanlı artık geri dönmek istemez. Tıpkı Yunus gibi şeyhinin dergahında kırk yıl hizmet eder.

Mısır ve Hicaz taraflarına şeyhinin tavsiyesi üzerine gidip oralarda kaldığı sanılır. Mezarının nerede olduğu bilinmemektedir.

Kaygusuz, Yunus Emre tarzının en kuvvetli şairidir. Şimdi ondan bir-kaç örnek görelim :

Kaplu kaplu bağlar
Kanatlanmış uçmağa
Kertenkele derilmiş
Kırım suyun geçmeğe

Bir karınca devenin
Tepmiş oyluğun ezmiş
Bir budunu götürmüş
Dönüp ister kaçmağa

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Bir pire bir mut tuzu
Yüklenmiş gider yola
Geh at olup yolgalar
Geh kuş olup uçmağa

Ergene'nin köprüsü
Susuzluktan kurumuş
Edirne minaresi
Eğilmiş su içmeğe

Kaygusuz'un sözleri
Hindistan'ın kozları
Sen de bu yalan ile
Gidem dersin uçmağa

Bir gaz aldım ben karıdan
Boyu da uzun borudan
Kırk abdâl kanın kurudan
Kırk gün oldu kaynatırım kaynamaz

Sekizimiz odun çeker
Dokuzumuz ateş yakar
Kaz kaldırmış başın bakar
Kırk gün oldu kaynatırım kaynamaz.

Kaza verdik bir çok akçe
Eti kemiğinden pekçe
Ne kazan kaldı ne kepçe
Kırk gün oldu kaynatırım kaynamaz

Kaz değilmi be bu, azmış
Kırk yıl kaf dağını gezmiş
Kanadın kuyruğun düzmüş
Kırk gün oldu kaynatırım kaynamaz

Kazımın kanadı selki
Dişi koyun emmiş tilki
Nuh nebiden kalmış belki
Kırk gün oldu kaynatırım kaynamaz

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Suyuna biz saldık bulgur
Bulgur «Allah» deyû kalkur
Be yarenler be ne haldir!
Kırk gün oldu kaynatırım kaynamaz

SÜLEYMAN ÇELEBİ'den :

Süleyman Çelebi'nin tasavvuf dünyamızda olduğu kadar, dinî edebiyatımızın en popüler şahsiyeti olarak inanç dünyamızda da müstesna bir yeri ve değeri vardır.

Yüzyıllardır ızdıraplı gönüllere Peygamberimizin mubarek Mevlidi ile mânevî bir teselli nuru saçan Süleyman Çelebi'nin de hayatı pek çokları gibi meçhûldür. Şu kadar ki, O'nun Bursalı olduğu ve Yıldırım Bayezid tarafından yaptırılan Ulu Camide ve Orhan Camilerinde imamlık yaptığı, keza Yıldırım devrinin ünlü şeyhi «Emir Sultan»a intisap ettiği kendisi hakkındaki rivayetler arasındadır.

Ayrıca Çelebi lakabı ise, O'nun Osmanlı sarayına yakınlığını göstermektedir. Çünkü bu deyim, o devirde Osmanlı hânedânı için kullanılan bir lakaptır.

Süleyman Çelebi'nin mevlidinden başka elde mevcut eseri bilinememektedir. Gerçi O'nun Orhan beyin oğlu Süleyman Paşa'nın Rumeliye geçişini tasvîr eden bir beytinden Gelibolulu Âli (Künhü'l-Ahbâr da) bahsetmektedir.

Ancak Süleyman Çelebi'nin yegâne eseri olan mevlid, tasavvuf edebiyatımızın gelmiş-geçmiş en çok feyz vermiş mahsullerinden biridir.

Şimdi ondan bir-kaç mısra görelim :

Asıl adı «Vesiletü'n-Necât» olan Mevlid :

a) **Allah adın** (Giriş) bahri

b) **Velâdet** (Doğuş) bahri

c) **Mirâc** (Göğe yükseliş) bahri

d) **Vefat ve dua** gibi bölümlere ayrılır.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Allah Adın Bahrinden :

Allah adın zikridelim evvelâ
Vacib oldur, cümle işte her kula

Allah adın her kim ol evvel ana
Her işi âsân ider Allah ana

Allah adı olsa her işin önü
Hergiz ebter olmaya anın sonu

Her nefeste Allah adın dîmüdâm
Allah adîle olur her iş tamam

Bir kez Allah dese aşkîle lisân
Dökülür cümle günah misl-i hazân

İsm-i pâkin pâk olur zikreyleyen
Her murada irişür Allah deyen

.....
.....

Velâdet bahrinden :

Âmine Hatun Muhammed ânesi
Ol sadeften doğdu oldür dânesi

Çünki Abdullahtan oldu hamile
Vakterişti heftev-ü eyyâmile

Hem Muhammed gelmesi oldu yakîn
Çok alâmetler belürdi gelmeden

Ol Rebiu'l-Evvel âyin nicesi
Onikinci gece isneyn gicesi

.....
.....

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Âmine ider çü vakt oldu tamam
Kim vücûde gele ol hayru'l-Enâm

.....
.....

Doğdu ol saatte ol sultan-ı din
Nûra ğarkoldu semavat-ü zemîn

.....
.....

Not : Velâdet bahri'nin sonunda topluca ayağa kalkılarak Peygamber (S.A.) üzerine salât-ü selâm getirilir.

Mirâc bahrinden :

Söyleşürken Cebrail ile kelâm
Geldi ref ref önüne verdi selâm

Aldı ol şah-ı cihanı ol zeman
Sidreden gitti ve götürdü hemân

Bir fezâ oldu o demde runu mâ
Ne mekân var anda ne arz-u semâ

.....
.....

Merhaba Bahrinden :

Yaratılmış cümle oldu şâd-ü mân
Gam gidüp âlem yeniden buldu cân

Cümle zerret-ı cihan edüp nidâ
Çağrışûben dediler kim merhaba

Merhabâ ey âl-i Sultan merhaba,
Merhaba ey kâni irfân merhaba

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Merhaba ey sırrı fürkân merhabâ
Merhabâ ey derde derman merhabâ

.....
.....

Vefat Bahrinden :

Gel berû ey aşk-ı ihvan-ı vefa
Gel berû ey erbab-ı irfan-ı safa

İş bu firgatlû sözü gûş idelim
Derd ile âh eyleyüb cûş idelim

Akıtalım gözümüzden yaşları
Tazelensin bağrımızın başları

Ağlayup ânın içün görmez olan
Yarın oldur Hak cemâlini gören

Pes bu naklile rivayetdir haber
Çün bu fanî mülkde ol hayru'l-beşer

Vakt irişti dünyadan kıldı sefer
Ol güneş yüzlü, ol alnı kamer

Her kim ol sultan için yaş indirir
Yaşı anın tamu od'un söndürür

Altmışüç yaşına girdi ol habib
Ol şerif, ol latif, ol tabib

.....

Geldi Cebrail Haktan emrile
Söyledi anda Resûle lutfile

Dedi sana zülcelâl itdi selâm
Şöyle bilsün dedi ol hayru'l-enâm

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Ben ana key katî müştak olmuşam
Cümle halkı an'a bende kılmışam

Bu sözü çün işitti ol muîn
Kalbi mahzun oldu ol şahın hemîn

Ol mubarek gözlerinden döktü yaş
Cûş idûben ağladı hem dağ-u taş

Münâcât Bahrinden :

Yâ ilâhî ol Muhammed Hakkıçün
Ol şefaat kâni Ahmed Hakkıçün

Sidrevû arş-ı muallâ hakkıçün
Ol sülûk-i seyr-i a'lâ hakkıçün

Ol gece söyleşilen söz hakkıçün
Ol gece hakkı gören göz hakkıçün

Sırrı fürkan nûr-i a'zam hakkıçün
Kuds-ü Ka'be mer ve zemzem hakkıçün

Gözü yaşı hakkıçün âşıkların
Bağrı başı hakkıçün sadıkların

.....

Yâ ilâhî saklagıl imanımız
Verelim iman ile tâ cânımız

Biz günahkâr âsi mücrim kulları
Yarlığayub kıl günahlardan beri

.....

Sana lâyık kullarınla hem demet
Ehli derdin sohbetine mahrem et

Not: Vefat bahsi çeşitli metinlerde değişik şekillerde ifade olunmuştur.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Hem Süleyman-ı fakire rahmet et
Yoldaşın iman makamın cennet et

Yâ ilâhî kılma bizi dââllîn
Bu duâya cümleniz deyin âmîn

Ümmetinden razı olsun ol muîn
Rahmetullahi aleyhim ecmeîn

Böylece mevlid-i şerif nihayet bulmuş olur. Sonunda da usûlüne göre ehil bir kişi tarafından yapılan duâya hep birlikte ve derin bir huşû içinde «âmin» denir.

Asırlardır islâm dünyasının dört bir yanında, özellikle müslüman Anadolu halkı arasında mevlid büyük bir ilgi ve itibar görmüş, insanlar gerek acılı, gerek sevinçli anlarında daima mevlid okumuşlar, okutmuşlar ve halen de okutmaktadırlar. Meselâ: Mevlid ölmüşlerin ruhlarını ta'ziz maksadîle okutulduğu gibi, düğün-dernek törenlerinde, her hangi bir hayır iş murad edildiğinde, yeni bir işe teşebbüs olunduğunda, bir anne baba çocuklarının sünnetinde, askere gidişlerinde ve dönüşlerinde de bir şükür ifadesi olarak mevlid okuturlar.

Bütün bu âdetlerin kökleşmesinde şüphesiz Süleyman Çelebi'nin mümtaz şahsiyetinin ve mânevî ruhaniyetinin de büyük rolü olmuştur. Nitekim pek-çok mevlid metinleri te'lif olunmuş bulunmakla beraber hiç birisi onun kadar tutulmamıştır. (Rahmetullahi aleyh)

HACI BAYRAM VELÎ'den :

Tasavvuf ve tarikatlar dünyamızın müstesna simalarından biri olan Hacı Bayram Velî de, zaman zaman duygularını manzûm halde ifade ederek çevresindekilere müessir olmuştur. O'nun günümüze intikal edebilmiş olan elde mevcut şiirleri az, fakat özlüdür. Bu kadarı da hazret'in kudretli bir şair olduğunu ifadeye kâfidir.

Şimdi bir-kaç örnek görelim :

Bilmek istersen seni
Cân içre ara canı

Geç canından bul anı
Sen seni bil, sen seni!

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Hacı Bayram'ın şiirleri, O'nun gönül muhabbetindeki yolculukta kat ettiği mesafeleri belirten miheng yerleridir. Nitekim O, bu merhaleleri bir bir sayarak şöyle der :

Şiirlerinden diğer örnekler :

Çalabım bir şar yaratmış
İki cihan arasında
Bakıcak didar görünür
Ol şehrin kenaresinde

Şakirtleri taş yonarlar
Yonup ustada sunarlar
Mevlânın adın anarlar
Taşın her bir pâresinde

Şehir dediğin gönüldür
Ne câhildir ne kâmildir
Âşıklar cânı sebildir
Ol şehrin kenaresinde

Nâgihan bir şara vardım
Ol şarı yapılur gördüm
Ben dahi bile yapıldım
Taş-u toprak arasında

Şehirden oklar atılır
İnip canlara batılır
Âriflere söz satılır
Ol şehrin bâzâresinde

Bu sözüm ârifler anlar
Câhiller işidüp tanlar
Hacı Bayram kendi banlar
O şehrin minaresinde

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Bir diğer şiir :

Noldu bu gönlüm, noldu bu gönlüm
Derd-ü gâm ile doldu bu gönlüm
Yandı bu gönlüm yandı bu gönlüm
Yanmada derman buldu bu gönlüm

Yan, ey gönül yan, yan ey gönül yan!
Yanmadan oldu derdime derman
Pervane gibi, pervane gibi
Şem'ine aşkın yandı bu gönlüm

Gerçi ki yandı, gerçeğe yandı
Rengine aşk'ın cümle boyandı
Kendinde buldu, kendinde buldu
Matlubunu hoş buldu bu gönlüm

Bayramım imdi, Bayramım imdi
Bayram ederler yâr ile şimdi
Hamd-ü senâlar, hamd-ü senâlar
Yâr ile bayram kıldı bu gönlüm.

Kezâ bir diğer şiir :

Bilmek istersen seni
Cân içre ara canı
Geç canından bul anı
Sen seni bil sen seni

Görünen sıfatıdır
Anı gören zâtıdır
Gayrı ne hacatıdır
Sen seni bil sen seni!

Kim bildi ef'âlini
Ol bildi sıfatını
Anda gördü zâtını
Sen seni bil sen seni

Kim ki hayrete vardı
Nura müstağrak oldu
Tevhid-i zât'ı buldu
Sen seni bil sen seni!

Bayram özünü bildi
Bileni anda buldu
Bulan ol kendi oldu
Sen seni bil sen seni!..

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

AK ŞEMSEDDİN'den :

Feyzini Hacı Bayram Velî'den tamamlamış olan Akşemseddin, yine şeyhinin işaretîle Kostantiniyye'nin Fatihini de yetiştirmiş olan yüce bir Sultandır.

Şimdi O'ndan bir iki örnek görelim :

Âşık oldum sana candan
Hacî Bayram Pîrim Sultan
Gönül himmet umar senden
Hacı Bayram pirim sultan

Anda varsan olur hacı
Başındadır nurdan tâcı
Molla Hünkârın sağdıcı
Hacı Bayram pirim sultan

Al yeşil zeyn olmuş üstü
Server Muhammed'in nesli
Yaradan Allah'ın dostu
Hacı Bayram pirim sultan

Irak mıdır yollarımız,
Taze midir güllerimiz?
Hûb söyler bülbüllerimiz
Hacı Bayram pirim sultan

Al yeşil sancağı kalkar
Türbesi mis gibi kokar
Altın şem'aların yakar
Hacı Bayram pirim sultan

Sensin Allah'ın velisi
İki cihanın dolusu
Evliyaların ulusu
Hacı Bayram pirim sultan

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Ak Şemseddin der varılır,
Azîm tevhidler sürülür
Yılda bir çağı bulunur
Hacı Bayram pirim sultan

EŞREFOĞLU RÛMÎ'den :

Tekke ve tasavvuf edebiyatımızın renkli simalarından birisi de Eşrefoğlu Rûmî'dir. Aslen Mısır'lı olup, Anadolu'ya yerleşmiş bir aileye mensuptur. Bursa'da Emir Sultan'ın müridi iken, şeyhinin medh-ü senâsı üzerine Hacı Bayram Velî'ye intisab etmiştir. İkinci şeyhi Hacı Bayram tarafından irşada me'zun edilen Eşrefoğlu, İznik'te rahmete kavuşmuş ve bir cami avlusunda türbesi ve tekkesi el'an mevcuttur.

Şimdi O'ndan bir-iki deyiş görelim :

Aşk'ın od'u ciğerimi
Yaka geldi yaka gider
Garip başım bu sevdayı
Çeke geldi çeke gider

Bülbül eder zâr-ü efgân
Aşk oduna yandı bu cân
Benim gönülcüğüm heman
Haktan geldi Hakk'a gider

Firkat kâr etti canıma
Gelsin âşıklar yanıma
Aşk zincirin dost boynuna
Taka geldi taka gider...

Ârifler durur sözüne
Gayri görünmez gözüne
Eşrefoğlu yâr yüzüne
Baka geldi baka gider...

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

PÎR SULTAN ABDÂL'dan :

Nesimî, Hayâtî, Fuzûlî, Kul Himmet, Yeminî gibi Alevî-Bektâşî geleneğinin popüler simalarından sayılan Pir Sultan Abdâl'ın, Kanûnî devrinde ve İran Tahtında ise Şah Tahmasb'ın iktidarı zamanında yaşadığı sanılmaktadır. Asıl adı Haydar olup, Sıvas'ın Yıldızeli kasabasında nüfuzlu bir tarikat ulusu olarak yaşamıştır.

Alevî meşreb olduğundan bir ara siyasete karışmış, İran propagandasına iltifat ederek Osmanlı Padişahına karşı Şah Tahmasb'ı tuttuğu gerekçesîle Sıvas valisi Hızır Paşa tarafından idam edilmiştir.

Aslı peygamber soyundan olan Pir Sultan Abdâl Sıvas Yıldızeli'de doğmuş ve orada yaşamıştır. Efsanevî bir hayat vardır. Rivayete göre kendisini idam eden Hızır Paşa kendi müridîdir! Bir gün Pir Sultan'ın huzuruna gelerek arzuladığı yüksek bir mevkiye geçmek için duasını istemiş, O da :

— «Hızır! Vezir olursun amma, gelir beni asarsın!» demiştir.

Hızır da aynı yerde doğmuştur. Bilâhare Hızır İstanbul'a gider, Saraya intisab eder ve nihayet Sıvas Valisi olarak memleketine döner. Memleketine dönüşünde eski şeyhine bir ziyafet çekmek ister. Fakat Pir Sultan :

— «Hızır sen zina ettin, senin yemeğini ben değil, hatta köpeklerim bile yemez.» der. Bunu ıspat için paşanın Sıvastaki konağından tâ Banaz'daki iki köpeğine seslenir. Köpekler gelir ve önlerine gelen yemeği koklamazlar bile!..

Hızır paşa bu hakarete sinirlenir, Pir Sultan'ı Sıvas'tan toprak kalesine hapseder. Fakat vicdân azâbına düşer, eski mürşidini bağışlamak için O'nu gene huzuruna getirtir. Ve :

— İçinde Acem Şahının adı geçmeyen üç şiir söylersen seni serbest bırakacağım, der.

Pir Sultan inadına üç şiir söyler ki, üçünün de her beytinde «Şah»ın adı geçmektedir!

Bunun üzerine Hızır Paşa, Şeyhin idamını emreder.

Onun sözleri son derece sâde ve halk seviyesindedir. Bir-iki örnek görelim :

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Şu görünen yayla ne güzel yayla
Bir dem süremedim giderim böyle
Pîrim ben gidiyom sen himmet eyle
Bu yıl bu yayladan Şah'a giderim

Eğer ekilir de bostan olursam
Şu halkın diline destan olursam
Kara toprak senden üstün olursam
Bu yıl bu yayladan Şah'a giderim

Bir bölük turnaya sökün dediler
Yürekteki derdi dökün dediler
Yayladan ötesi yakın dediler
Bu yıl bu yayladan Şah'a giderim

Pir Sultan Abdal'ım dünya durulmaz
Tâlip pire varma ile yorulmaz
Ala gözlü şah karşımdan ayrılmaz
Bu yıl bu yayladan Şah'a giderim

.....

Pir Sultanım der ki kaynar coşunca
Teknede hamur kalmaz ekmek pişince
Âdem Ata öküzün çifte koşunca
İreçberler hoşça görün öküzü

Bir başka şiiri :

Sordum sarı çiğdeme :
Sen nerde kışlarsın?
Ne sorarsın hey derviş,
Yer altında kışlarım.

Sordun sarı çiğdeme
Anan-baban var mıdır?
Ne sorarsın hey derviş,
Anam-babam yağmurdur.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Sordum sarı çiğdeme
Yer altında ne yersin?
Sordum sarı çiğdeme
Senin benzin ne sarı?

Ne sorarsın hey derviş,
Kudret lokmasın yerim.
Ne sorarsın hey derviş,
Hak korkusun çekerim.

Sordum sarı çiğdeme
Asâcağı elinde
Hak kelâmı dilinde
Çiğdemde dervişlik var.

HATÂYÎ'den :

Hatâyî, İran Hükümdarı «Şah İsmail»in kullandığı mahlastır. İsmail Safevî Türkçe ile gazeller ve nefesler de yazmış olup, özellikle bunlar Alevî-Bektâşî zümreleri arasında çok ilgi görmüştür.

Şimdi bunlardan bir-kaç örnek görelim :

GAZEL

Ey gönül kuşi derler bahar imiş neme ne?
Bisât-ı ayş... acep rûzigâr imiş neme ne?

Diyorlar oldu delü, Leyl-i zülfüne mecnûn
Deminde ol dahi bir bîkarar imiş neme ne?

Ahıttı yaşımı devrân, batırdı kanıma el
Kayıp elindeki dest-i nigâr imiş neme ne?

Lebin zülâline sözdür dükendi ömr-i aziz
Hayat-ı hızr eğer pâyidâr imiş neme ne?

Bu bahtı-ı bed ki menim var Hatayî ol şûhu
Gam ehline diyeler gam-güsâr imiş mene ne?

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Bir koşma :

Karşıki karlıca dağı gördün mü?
Doldurmuş eyyamın eriyip gider!
Akan sularından ibret aldın mı?
Yüzünü yerlere sürüyüp gider!

Kaadirsin hey ulu şahım kaadirsin
Her nereye baksam anda hazırsın
Üstümüzde dört köşeli çadırsın
Cümlemizi birden bürüyüp gider

Şah Hatâyî'm söyler sözü özünden
Dervişlerin sakınıpdur gözünden
Olur olmaz münkirlerin sözünden
Esriyen gönlümüz fariyip gider.

ÜMMÎ SİNAN'dan :

Onaltıncı yüzyılda yaşadığı sanılan Ümmî Sinan'ın hayatı hakkında elde mevcut kesin bilgi yoktur. Ancak O'na ait olduğu sanılan aşağıdaki dörtlükler son derece samimi ve gânül ehlinin hissiyatını okşayıcı mahiyettedir.

Görelim :

Erenlerin sohbeti
Ele giresi değil
İkrar ile gelenler
Mahrûm kalası değil.

İkrar gerek bir er
Göz açıp didar göre
Sarraf gerek gevhere
Nâdân bilesi değil.

Bir pınarın başına
Bir testiyi koysalar,
Kırk yıl anda durursa
Kendi dolası değil.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Ümmî Sinan yol ayân
Olupdur belli beyân
Dervişlik yolu hemân
Tacı hırkası değil.

Kelime ve deyimlerin açıklaması :

Mürvet = erlik, iyilik. Boran = tipi. Hezen = odun. Devlik = geçim, maişet. Âdem Ata = Âdem peygamber. Bisat-ı ayş = işret yaygısı, içki düşkünlüğü. Ruzigâr = zaman. Rakib = sevgilinin öbür âşıkı. Dest-i nigâr = sevgilinin eli. Lebin zülâli = dudağın ölümsüzlük veren duru suyu. Ömr-i aziz = Su gibi aziz ömür. Baht-ı bed = kötü şans. Gam-gusâr = gam giderici, gam ortağı. Eyyâm = günler. Kaadir = güçlü. Münkir = inkârcı. Farımak = vazgeçmek, halsiz düşmek. Nâdân = alçak, aptal. İkrar = dervişlik sözü. Ersimek = sarhoş olmak. Didar = Yaratanın mubarek yüzü.

NİYAZI MISRÎ'dan :

Tasavvuf dünyasının renkli simalarından olan Niyazı Mısrî, edebî uslûbündeki mükemmeliyetle de yüzyıllardır büyük bir hayranlık toplamıştır. O'nun dili son derece açıktır, kolay anlaşılır mahiyettedir :

Bir-kaç örnek :

Bulan özünü, gören yüzünü
Bir yüzü dahi görmek dilemez.

Vuslatta olan, hayrette kalan
Aklın eremez, kendin bulamaz.

Her şam-u seher od'lara yanar
Hem benzi solar, ağlar gülemez.

Âşık olagör, sadık olagör
Cehd eylemeyen menzil alamaz

Meftûn olalı, mecnûn olalı
Bu Mısrî dahi akla gelemez.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Bir diğer örnek :

Bakıp cemâl-i yâre
Çağırırım: Dost, Dost!
Dil oldu pâre pâre
Çağırırım: Dost, Dost!

Sular gibi çağ çağ
Dolaşırım dağ dağ
Hayran bana sayr-u sağ
Çağırırım: Dost, Dost!

Derya olunca nefes
Parelenince kafes
Tâ kesilince bu nefes
Çağırırım: Dost, Dost!

Mescid-ü meyhanede
Hanede viranede
Kâbede puthânede
Çağırırım: Dost, Dost!

Dünya gamından geçip
Yokluğa kanat açıp
Aşk ile daim uçup
Çağırırım: Dost, Dost!

Geldim o dost ilinden
Koka koka gülünden
Niyazî'nin dilinden
Çağırırım: Dost, Dost!

BURSEVÎ (İsmail Hakkı) den :

Yakıp çırağın,
Solmadan bağın
Geçmeden çağın
Yandır ocağın.

Ey cân bülbülü
Bulagör gülü
Lâmekân ili
Olsun durağın.

Gözün aç ey cân!
Hakk'ı gör ayân
Aşk od'una yan
Artırıp dağın.

Nûr olup zâhir
Geldi mezâhir
Hakkıya! âhir
Hak'tır durağın.

İBRAHİM HAKKI (Erzurumlu) dan : (578)

Hak şerleri hayreyler,
Zannetme ki gayreyler;
Ârif anı seyreyler,
Mevlâ görelim neyler,
Neylerse güzel eyler.

Hiç kimseye hor bakma,
İncitme gönül yıkma!
Sen nefsine yan çıkma!
Mevlâ görelim neyler,
Neylerse güzel eyler.

578) XVIII. yüzyıl ünlü tasavvuf şairlerimizden olan İbrahim Hakkı, aslen Erzurumlu olup, Osmanlı devrinin yetiştirdiği en seçkin âlim, şair ve mutasavvıflarımızdandır. Bilhassa «Marifetnâme» isimli eseri ellerde ve gönüllerde olanca tazeliği ile hayranlarına feyz vermekte devam etmektedir. (Mânevi huzurunda şefaatini dileriz).

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Geh kalbini boş eyler,
Geh hulkunu hoş eyler,
Geh aşkına düş eyler,
Mevlâ görelim neyler,
Neylerse güzel eyler.

Nâçâr kalacak yerde,
Nâgâh açılır perde,
Derman olur her derde,
Mevlâ görelim neyler,
Neylerse güzel eyler.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

C — DİVAN EDEBİYATINA UMÛMÎ BAKIŞ

a) Divan edebiyatının husûsiyetleri :

Divan edebiyatı, nisbeti itibarîle islâmî bir hüviyet arzeder. Ancak divan kelimesi, edebiyat kavramının dışında da bir takım değişik mânâlar ifade eder ki, söz konusu kelimenin edebiyat kavramı ile birlikte kullanıldığında özel bir mânâ kazandığını görürüz.

Sözgelimi divan kelimesi : Danışma ve harb meclisi, Devlet ricâlinin oturdukları sedir, hatta evlerde kullanılan sedir anlamında tahtadan ya da demirden yapılmış yatılacak yer, Yüksek mahkeme kurulu, büyüklerin huzurunda saygılı duruş, Kayıt defteri, Antolojik mahiyette bir şaire veya belli bir dile ait sözler topluluğu gibi çeşitli mânâlara gelmektedir.

Divan deyimi çok eskilerdenberi kullanılagelmektedir. Önceleri her hangi bir konu üzerinde tedvin edilmiş bir eser anlamına kullanılıyordu meselâ: «Divânü Lugati't-Türk» gibi. (579)

Edebiyatta divan denilince, aşağıdaki edebiyat türlerini içine alan derli-toplu eser anlaşılır. Meselâ: Kasîdeler (Tevhid, münâcât, nât). Belli bir olay için düşürülmüş manzûm tarihler, kafiyeleri Arap alfabesi sırasına göre düzenlenmiş Gazeller, ayrıca Rubaîler, Murabba'lar, Muhammes'ler, Terkib ve Terci-i bentler vb. Ancak bütün bu çeşitlerin hepsi de bir tek divanda bulunması şart değildir. (580)

Divan edebiyatı XIII. ilâ XVI. yüzyıl İran edebiyatının havası içerisinde teşekkül etmiş ve gelişmiştir. Aslında islâmiyetin İranda kabulünden sonra Arap edebiyatının da tesiri ile müşterek bir kompozisyon halinde teşekkül etmiştir. Fakat divan edebiyatı, zamanla büyük ve güçlü Türk asıllı şairler vasıtasîle millî bir hüviyet kazanmıştır.

Kısaca divan edebiyatı, Kur'an, Hadîs ve Enbiyâ (Peygamberler) menkıbeleri ile Evliya (Tasavvuf ve Tarikat Uluları)nın din ve dünya görüşlerinin terennüm olunduğu bir «Mecelle»dir.

---

579) Divan-ı Lugati't-Türk, Kaşgarlı Mahmud'undur. Daha sonraları derlenmiş meşhur divanlar da vardır. Meselâ: Yunus divanı, Baki divanı, Nedim divanı, Fuzûli divanı vb. gibi.

580) A. Kabaklı Türk Edebiyatı C. II. S. 239. vd.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Nisbeti itibarîle divan edebiyatında mistik bir hava hâkimdir. Sözgelimi iç âheng, mecâzlar ve tema unsurları genellikle kişilerin iç âlemlerine dönük, mistik haz duyguları, ilâhî aşk'ın ilk belirtileri olan mecâzî aşk, akıl ötesi âlem hakkındaki tasvîrler bu edebiyatta işlenen belli-başlı konulardır. Divan edebiyatında işlenen tema'lar, normal akıl kuralları ile izaha kalkışılmamalıdır! Çünkü bir çokları eşyanın tabiatına ters düşen ifadeler olarak karşımıza çıkabilirler!..

b) **Divan edebiyatından bazı örnekler :**

Bâkî'den :

Şemşîr gibi rûy-ı zemîne taraf taraf
Saldın demir kuşaklu cihân pehlivanları.

Hayâlî Bey'den :

Cihân-ârâ cihân içindedir arayabilmezler
O mâhîler ki derya içredir deryayı bilmezler.

Nef'îden :

Ehl-i dildir diyemem sinesi sâf olmayana
Ehl-i dil birbirini bilmemek insâf değil.

Nâilî'den :

Kadem kadem gece teşrifî Nailî o mehin
Cihân cihân elem-i intizâre değmez mi?

Nâbî'den :

Gonce gülsün gül açılsın cûy feryâd eylesin
Sen sus ey bülbül biraz gülşende yârim söylesin.

Nahifî'den :

Göz gördü gönül sevdi seni ey yüzü mâhım
Kurbanın olam var mı benim bunda günâhım?

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Nedim'den :

Haddeden geçmiş nezket yâl-ü bâl olmuş sana
Mey süzülmüş şişeden ruhsâr-ı al olmuş sana.

.....

Hurşid pençesin mi takınmış cebinine
Ol zülf-i zerd'den dökülen târlar midir?

.....

Hâl kâfir, zülf kâfir çeşm kâfir el'aman
Serbeser iklim-i hüsnün kâfiristân oldu hep

.....

Nura garkolmuş, güneş tek cilve vermiş hüsnüne
Dâmenin tutmuş melâik sol-u sağında gelir.

.....

Döğülmeye, söğülmeye, koğulmağa billâh
Hep razıyın amma ki efendim senin olsam.

Not: Görüldüğü gibi yukarıdaki beytlerin hepsinde de mecâzi aşk değişik ifadelerle terennüm olunmaktadır.

c) **Divan Edebiyatının Diğer Özellikleri :**

Beni candan usandırdı cefâdan yâr usanmaz mı?
Felekler yandı âhımdan muradım şem'i yanmaz mı?

.....

Gittikçe husnün eyle ziyâde nigârımın
Geldikçe derdine beter et mübtelâ beni

.....

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Aşk içre azâb olduğun anda bilirim ki,
Her kimse ki âşıktır, işi ah-u figandır.

(Fuzûlî)

Bende mecnûndan füzûn âşıklık istidâdı var
Âşık-ı sadık menem, Mecnûn'un ancak adı var.

(Fuzûlî)

Tâli bu vechile dûn, serkeş nigâr böyle,
Biçâre âşıkı gör, baht böyle yâr böyle.

(Nev'î)

Nâbî ile ol âfetin ahvâlini naklet
Efsâne-i Mecnûn ile Leylâ'dan usandık

(Nâbî)

Bir demir dağı delip boynuna almak gibidir
Her kişi âşık olur, ey eğer âsân olsa

(Taşlıcalı Yahya)

Nâlişlerini derd ile biçâre bülbülün
Bâd-ı saba elîle gülistana yazmışam

(Ahmed Paşa)

Not : Yukarıdaki bütün deyişlerde işlenen tek tema «Aşk»tır. Divan edebiyatında hemen her konu aşk tema'sı içindeki bir espri halinde işlenir.
Meselâ; aşağıdaki deyişlerde tasavvuf şairlerinin tabiata ve çevrelerindeki insanlara bakış tarzlarının işlenişini görüyoruz:

Açıl ey fasl-ı dey sen, gülistanlardan açılsın gül
Terennüm eyle bülbül, mutrıbım, çengim, rubabımsın.

(Nedîm)

Bülbüller öter, güller açar, şâd gönül yok
Hiç böyleyin görmemişiz fasl-ı bahârın

(Şeyhülislâm Yahya)

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Ol gün kani ki, gün gibi sûzân idim sana
Olsan revân, sâye-i bicân idim sana

(Hayâlî Bey)

Kadeh fıskıye, mey su, halka-i rindân onun havzı
Saray-ı işretle taht-ı revândır Bakîyâ meclis

(Bâkî)

Zevki o rind eyler tamam kim tuta mest-ü Şâdkâm
Bir elde câm-ı lâle fâm, bir elde zülf-ü hambehâm.

(Nef'î)

Hac yollarında meşâle-i kârban gibi
Erbab-ı aşk içinde nümayânsın ey gönül

(Nedîm)

Ne mülk-ü mal, bana çerh verse memnûnem
Ne mülk-ü maldan âvâre kılsa mahzûnem

(Fuzûlî)

Bâtıl, hemişe bâtıl-ı bîhûdedir velî
Müşkil budur ki, sûret-i hakdan zuhur ede.

(Bâkî)

Dünya talabîle kimi hak'ın emekte
Kimi oturup zevk ile dünyayı yemekte

(Rûhî)

Ne dünyadan safa bulduk, ne ehlinden recâmız var
Ne dergâh-ı hüdâdan mâ-dâ bir ilticâmız var.

(Nef'î)

Çok da mağrûr olma kim meyhane-î ikbâlde
Biz hezerân mest-i mağrûrun humarın görmüşüz

(Nâbî)

Bir nîm neş'e say bu cihânın bahârını
Bir sâgâr-ı keşîdeye tut lâlezârını

(Nedîm)

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Râgıb, müdâhaneyle riyadır zamânede
Dünyayı sanma cevr-ü sitemdir harâb eden

(Koca Ragıp Paşa)

Meydandaki baş içindir efser
Ser ver k'olasın bu yolda server

(Şeyh Gâlip)

Mihnet-i kendine zevk etmedir âlemde hüner
Gam-u şâdî'i felek böyle gelir böyle gider.

(Enderunlu Vasıf)

Meşhurdur fısk ile olmaz cihan harab
Eyler anı, müdahene-i âlimân harab.

(İzzet Molla)

Divan edebiyatında Peygamber sevgisi :

Sen Ahmed-ü Mahmûd Muhammedsin efendim
Haktan bize düstûr-u müeyyedsin efendim

(Şeyh Gâlib)

Gör zâhidi kim sahib-i irşâd olayım der,
Dün mektebe vardı, bu gün ustad olayım der.

(Badatlı Rûhî)

Bana teklif-i zühd etmezdi idrâk olsa zâhide
Yazıklar kim, onu âkil beni divane yazmışlar

(Nef'î)

Hırka vû tâc ile zâhid kerem et, sıkleti ko,
Âdeme cübbe vû destâr kerâmet mi verir?

(Şeyhülislâm Yahya)

Ölüm ve huzün ifadesi :

Ey dil bu demde sensin bana hemnefes
Gel nây gibi inleyelim bâri zâr zâr

.....

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Kılsın kebûd câmelerin âsmân siyah
Giysün libâs-ı mâtemi, şah-ı bütün cihan

(Bâkî-Kanûnî mersiyesinden)

Zât-ı şerifi âleme bir yadigâr idi
Fakr-ı fena vü aşk-ı hüner berkarar idi

Her şeb, misâli şem'benimle yanar idi
Saye gibi yanımda enîs-ı mehâr idi.

Hakka tamam âşık idi, yâr-ı gâar idi
Bir kaç zaman muammer olaydı ne vâr idi

Allah verdi aldı yine kurb-ı hazrete
Biz kaldık intizâr ile rûz-i kıyamete

(Esrar Dede mersiyesinden)
Şeyh Gâlib

Aşağıdaki beyt, Sultan III. Murad'ın vefatı dolayısîle yazılmış olup şairi belli değildir. Peçevî'nin naklettiğine göre beytten çıkan tarih: H. 1003 (M. 1594)dür.

Ah elinden ey adâletsiz felek feryâd-u dâd
Sen murâd aldın veli dünyayı kıldın nâmurâd

Yine aynı pâdişahın vefatı üzerine idam edileceğini bilen şehzâdesi Mustafa, kendi ölümü üzerine (aynı hicrî yılı gösteren) şu tarih beytini düşürmüştür :

Nâsiyeme kâtib-i kudret ne yazdı bilemem
Ah kim bu gülşen-i âlemde her giz gülemem

Diğer örnekler :

Gül istedim diken oldu yârin ne çâre kılam
Meğer libas-ı hayatımı pâre pâre kılam

(Ahmet Paşa)

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Eksik olmaz gamımız bunca ki bizden gam alıp
Her gelen gamlı gider şâd gelip yanımıza

.....

Dost bipervâ, felek birâhm, devrân bisükûn
Derd çok, hemderd yok, düşman kavî tâlî zebûn

(Fuzûlî)

Kef kef geçer denizler aşk ile muzdarib-hâl
Dağlar şikâyet eyler sabr-ı sükûn elinden

(Nev'î)

Yine rahmeylemez asla bana ol âfet-i cân
Böyle bîmâr görüp hâlime yârân ağlar

(İlhâmî = III. Selim)

Gülistan-ı dehre geldik renk yok, bû kalmamış
Sâye endâz-ı kerem bir nehl-i dil cû kalmamış

(Nâbî)

MARMARA ÜNİVERSİTESİ

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

D — DİVAN EDEBİYATINDA BENZETMELER VE EFSÂNELER :

Divan edebiyatı son derece zengin bir mitoloji kültürü de ihtiva etmektedir. Bu edebiyatta ilk insan ve ilk peygamber olan Hz. Âdem'den başlayarak tarihî seyri içerisinde bütün peygamberler ve bu peygamberlerin yaşadıkları devirler ile gönderildikleri kavimlerin hayat mâceralarına dair bir-çok hâdise gerek nazım, gerekse nesir halinde konu edilmiştir.

Şu kadar ki divan edebiyatında işlenen konular ya doğrudan doğruya Kur'an-ı Kerim'den alınmış, veyahut da gene Kur'an-ı Kerimde yer alan, fakat geçmiş peygamberlere dair kıssalar, Kur'an'daki anlatış esprisi içerisinde işlenmiştir.

Şimdi bunlardan bazı örnekler görelim :

Âdem Peygamber Kıssası :

Âdem, ilk insan, ilk peygamber ve insan oğlunun ilk «Ata»sıdır. Yüce yaratan, kâinatı yarattıktan sonra Cebrail'e emretmiş, o da yeryüzündeki her cins toprak karışımından toplayıp getirmiş, yüce Allah O'na en güzel şekli vermiş, sonra meydana gelen kalıba ruhu da üfürmüş, böylece ilk insan yaratılmıştır.

Melekler bu yaratığı önceden istemedikleri halde, yaratanın emri üzerine O'na secde etmişlerdir. Yalnız cennetin hazinedârı olan İblis (şeytan) secde etmemiş, bu yüzden cennetten koğulmuş ve lânetlenmiştir.

Âdem cennette iken sol kaburga kemiğinden Havva yaratılmış, kendilerine Cennetteki yasaklanmış meyveden yememeleri emrolunmuştu. Fakat Cennet'ten koğulan şeytan, yılanın dişleri arasından gizlice oraya girerek Âdem'le Havva'yı kandırmış ve onları yasaklanmış meyveden yemeye ikna etmiştir. Bu sebepten dolayı onlar da Cennet'ten yer yüzüne çıkarılmışlardır.

Âdem Cennet'ten çıkarılınca Hindistan'daki Seylân adasına, Havva ise Cidde yakınlarına düşmüştü. Uzun ayrılıktan sonra Âdem'le Havva tekrar buluştular. Allah da kendilerini bağışladı. Âdem ilk

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

peygamber olarak 930 sene yaşadı. Yirmi kızı, yirmi de oğlu oldu. Bunlardan Kabil adındaki oğlu, küçük kardeşi Habil'i öldürdü ve yeryüzünde ilk cinayeti işledi!

Yeryüzünde ilk buğdayı ekip, çiftçiliği icad eden Âdem'dir. Bu yüzden çiftçilerin piri olmuştur. Öteki bütün peygamberler Hz. Âdemin soyundan gelmişlerdir.

Dâvud Peygamber Kıssası :

Büyük kitaplardan «Zebûr» kendisine gönderilmiş bulunan ülü'l'Azîm peygamberlerdendir. Süleyman peygamberin babası olan Dâvud, serdarlarından birinin karısına gönül vermiş, bu sebepten onu savaşa gönderip öldürtmüş, bu yüzden de başına türlü belâlar gelmiştir.

Davud, edebiyatımızda güzel seslilik timsâli olarak geçer. O'nun sesi o derece güzeldir ki, kendisine insanlardan başka diğer canlılar da hayrandırlar. Ayrıca demiri elinde yumuşatıp zırh yapmak gibi mûcize gücüne de sahiptir. Dâvud, bir benzeri daha bulunmayan güzel sesi ile Zeburu okuduğu zaman uçan kuşlar toplanıp dinler, dağlar yankılanırmış.

Eyyûp Peygamber Kıssası :

Eyyûp peygamber, divan edebiyatında sabır ve şükür timsâli olarak gösterilir. Yüce Allah, çok zengin olan Eyyûb'u denemek için bütün servetini ve on tane de evlâdını almış, kendisine de korkunç bir cild hastalığı vermiştir. Vücûdunda açılan yaralara kurtlar düşmüştü. Fakat O, Allah'ın takdiridir deyerek sabrediyor, hatta yaralarından düşen kurtları bile alıp tekrar yaranın üzerine koyuyordu.

Neticede Allah O'nun bu sabrını değerlendirdi ve mükâfat olarak sağlığını, servetini ve çocuklarını yeniden kendisine iade etti. Eyyûp Peygamber bu mutluluğa sabır sayesinde ulaştı.

İbrahim Peygamberin Kıssası :

İbrahim, Âzer adlı bir putperest'in oğludur. Daha bebeklik günlerinde iken Allah'ın birliğini tanıdı. Babasının muhalefetine rağmen Allah kendisine putları imha etmek görevini verince, önce ba-

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

basının putlarını kırmak suretile işe başladı. Tapınaktaki bütün putları da balta ile parçalayıp baltayı da büyük put'un boynuna astı. Duruma muttali olan Hükümdar Nemrud, O'nun diri diri yakılmasını emretti. Bir Ormanın ağaçlarını keserek dağlar gibi odun yığıldı, büyük bir ateş yakıldı. O'nu bir mancılıkla ateşin ortasına attılar. Fakat Cebrail kanatlarını gererek O'nu yanmaktan kurtardı. Ateşin ortasında bulunduğu yer güllük, gülistanlık oldu!..

Durumu gören Nemrud dehşete düşmüştü! Bilâhare Mekke'deki Kutsal Kâbe'yi yapmak görevi de O'na verildi. Ayrıca Allah İbrahim'in inanç derecesini sınamak için oğlu İbrahim'i kurban etmesini kendisine emretti. O, bunda hiç tereddüt göstermeden oğlunu Allah'ın emri üzere kurban etmeğe karar verdi. Tam kurban edeceği sırada yüce Allah gökten bir koç indirerek oğlunu bağışladı, bu samimiyetinden dolayı da kendisini tebrik etti.

Bundan böyle İbrahim, Allah katında fedâkârlığın timsâli olarak gösterildi. Edebiyatta da aynı maksatla bu tema işlenegelmektedir.

İsa Peygamberin Kıssası :

İsa peygamberin yaratılışı, beşerî kanunların hilâfına olarak bir mûcizedir! Çünkü O, annesi Meryem'e, kudsal ruhun üfrülmesîle (babasız olarak) dünyaya gelmiştir. Kendisi kudsal bir ruh olduğu için ilginç bir mûcize gücüne sahiptir. Meselâ: Ölüleri diriltir, sırf kemikleri kalmış veya çamurdan yapılmış kuşlara can verir, körlerin gözünü açar, her hastalığı iyileştirirdi.

Kutsal kitab İncil kendisine verilmişti. İnsanları Hak dine davet etmek için çok mücâdeleler verdi. Fakat Yahudiler kendisini dinlemedikleri gibi, öldürmeğe kalkıştılar. Önce bir direğe bağlayıp çarmıha germek instediler. Fakat gökten inen melekler İsa'yı kurtarıp dördüncü kat göğe çıkardılar.

İsa peygamber kıyamet yaklaşınca iki meleğin omuzunda Şam'daki Ümeyye Camiinin beyaz minaresine inecek... Deccalı mahvedecek. Tûr-i Sina'ya çıkacak, Ye'cûc-Me'cûc tayfasını öldürtecek... Dünyaya ilâhî adaleti getirecektir.

Lût Peygamber Kıssası :

Lût, İbrahim peygamberin kardeşidir. Ke'an ilinde yaşayan Sodom ve Gomore kavimlerine gönderildi. Fakat bu kavim çok isyan-

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

kârdı. Kendisine inanmadılar, üstelik çok eziyet ettiler. Allah O'na yardımcı oldu. Melekler kendisine haber verdiler, O ardına bakmadan uzaklaştı. Cebrail kanadını yere sokarak beş şehri yerinden havaya uçurarak hepsini helâk etti. Helâk olan şehirlerin yerinde Lût gölü peydâh oldu. Lût'un karısı da kendisine inanmayanlar arasında idi. Gökten düşen bir taşın altında kalarak ezildi gitti...

Mûsa Peygamber Kıssası :

İbrahim peygamberin oğlu olup, kendisine büyük kitaplardan «Tevrat» gönderilmiştir. Gösterdiği mûcizeler, verdiği efsânevî mücâdelelerle edebiyata konu olmuştur.

Mûsa doğduğu sırada Hükümran olan Firavun, doğacak erkek çocukların öldürülmesini emretmişti. Annesi O'nu kurtarmak için bir sandık içinde Nil nehrine bırakmış, Firavun'un karısı (bir rivayete göre kızı veya kız kardeşi) Safiye O'nu tesadüfen bulup evlâd edinmişti.

Mûsa kendi kimliğini ancak kırk yaşlarına gelince öğrenebilmişti. Kavmini cehaletten kurtarmak için mücâdeleye başladı. Kendisine ilâhî vazife verilince, Firavunu yıldıracak mûcizeler gösterdi. Suları kan şekline soktu. Kurbağa yağdırdı. Mısır halkına kocaman kocaman çekirgeler musallat etti, Ünlü asasını ejderha şekline soktu. Fakat onlar ıslah olmadılar. Nihayet kendisine inananlarla Mısır'dan çıktı. Giderken Kızıl Deniz kıyısında kendilerini tuzağa düşürmek istediler. Fakat O, asasını vurunca deniz yarıldı, Mûsa ve arkadaşları geçtiler. Arkadan gelen Firavun'un tayfası ise boğuldular!

Bilâhare Mûsa kendisine inananları Tûr-i Sina'ya götürmüş, orada Allah'la konuşmuş, Tevrat'ın ilk bölümü olan «On emir» kendisine orada verilmiştir. Asasını taşa vurup su çıkarmak, gökten kudret helvası yağdırmak, elinin ışık saçması (Yed-i beyzâ) O'nun mûcizelerinden bazılarıdır.

Bir ara Allah'tan umut kestiği için asıl hedefi olan Ken'an iline halkını ulaştıramamış, tam da vadedilmiş ülke «Arz-ı Mev'ûd» (Kudüs)ün göründüğü bir tepede 120 yaşlarında iken vefat etmiştir.

Mûsa'nın mûcizevî hayatı asırlardır divan edebiyatında dillere destan örneklere tema olarak işlenmiştir.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Nûh Kıssası :

Âdem peygamberden 1742 yıl sonra gelmiş, elli yaşlarında peygamber olarak cehalet ve sapıklıkta ileri gitmiş kavmini ıslah için çok çalışmıştır.

Fakat ısyanda ısrar eden kavmi yola gelmemiş, bunun üzerine Allah Taâlâ kendisine bir gemi yapmasını, iman edenleri gemiye alarak deryaya açılmasını, zira her tarafın sularla kaplanacağını bildirmişti. Ham, Sam ve Yafes adındaki üç oğlu ile kadınlarını ve kendisine iman edenlerle yer yüzündeki her canlıdan birer çift gemiye alarak uzaklaştı. Kırk gün kırk gece yerden ve gökten sular boşaldı, bütün yer yüzü bir derya halini aldı. Su yüzünde 150 gün dolaşan Gemi, nihayet Allah'ın emrîle suların çekilmeğe başlaması üzerine suların çekilmeğe başlaması üzerine Cûdî (veya Ağrı) dağının tepesine indi. (*)

Böylece Nûh, Âdem peygamberden sonra insan oğlunun ikinci atası oldu. Nûh ayrıca gemicilerin de piri oldu. Şeytan da eşeğin kuyruğuna yapışarak O'nun gemisine binmiş ve tufandan öylece kurtulmuştu.

Süleyman Aleyhisselâm Kıssası :

Süleyman, Dâvud peygamberin oğludur. Gelmiş geçmiş peygamber ve hükümdarların en zengin ve en ihtişamlısıdır. Bu yüzden de gerek doğu, gerekse batı edebiyatlarında destanlara, masallara ve efsanelere konu olmuştur.

Hz. Süleyman hem peygamber, hem hükümdardır. Gökteki kuşların, denizdeki ve karadaki bütün hayvanların, bitkilerin, cin ve perilerin dilinden anlardı. Rüzgâr da O'nun emrinde idi. Muhteşem sarayında yediyüz kadın, üçyüz câriye vardı. Muhteşem tahtı, Saba ülkesi Melikesi Belkıs ile olan mâcerası, ünlü veziri Âsaf, karınca ile konuşması, hayvanlara hükmetmesi vb. gibi halleri edebiyatta çok câzibeli mahsullere ilham kaynağı olmuştur.

Hz. Süleyman âşık olduğu Belkıs'a (Yemen'de Saba Kıraliçesidir) ünlü habercisi Hüdhüd (kuşu) ile bir mektup gönderip O'nu kendisîle evlenmeye davet etti. Belkıs Hüdhüd'ün anlattıklarına ka-

(*) Nuh Peygamberin kıssası Kur'an-ı Kerim Nûh sûresinde geniş olarak anlatılmaktadır.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

narak göz yumup açacak kadar kısa bir zamanda, rüzgârın da yardımı ile havada uçan tahta binerek Kudüs'e geldi. Süleyman Aleyhisselâm O'nu hak dine davet etti ve kendisine nikâhladı.

Hz. Süleyman, üzerinde «İsm-i celâl» yazılı olan yüzük şeklindeki mührü ile de efsanelere konu olmuştur. Meselâ: «Mühür kimde ise Süleyman O'dur» sözü her gün milyonlarca insanın ağzından düşmemektedir. Bu darb-ı meseldeki mühür, Hz. Süleyman'ın söz konusu mührüdür. O'nun bütün kudret ve azameti mühründedir. Nitekim bir gün yıkanırken yüzüğünü parmağından çıkarıp karısına vermişti. Yüzüğün değerini bilen bir dev Süleymanın kılığına girerek mührü karısından aldı. Bu dev bir süre Süleyman gibi hükmetti. Fakat Süleyman bir müddet sonra mührünü geri almayı başardı ve saltanatını sürdürdü.

Süleyman azametli idi. Bir gün elindeki asaya dayanmış olduğu halde ayakta dururken ansızın öldü. Fakat O, yıkılmamış, asasına dayandığı gibi duruyordu. Tâ ki, asanın ucunu kurt kemirip çürütünce asa kırıldı ve Süleyman da düştü ki, öldüğünü o zaman anladılar!.. (*)

Yûsûf Kıssası :

Divan edebiyatında güzellik timsâli olarak işlenen Yûsûf, Ya'kub peygamberin oniki oğlundan en küçükleridir. Kardeşleri tarafından güzelliğinden dolayı kıskanılıp kuyuya atılır. Bir kervancı tarafından kuyudan çıkarılan Yûsûf, Mısır veziri'nin karısı Züleyha (Zeliha) tarafından köle pazarından satın alınır.

Züleyha ilk görüşte O'na âşık olmuştur. Ancak aşkına karşılık göremeyince zındana attırılır. Fakat Yûsûf'ün meşhûr rü'ya yorumu, kendisinin zındandan çıkarılmasını, daha sonra da Mısır'a Melik olmasını sağlar.

Yûsûf'ün idaresi sırasında dehşetli bir kıtlık olur. O, bu sırada İsrailoğullarını Mısır'a çağırır, fakirlere erzak dağıtacağını bildirir. Erzak almak için gelenler arasında kendisini kuyuya atan kardeşleri de vardır. Onlar Yûsûf'ü tanımazlar. Fakat O, kendilerini tanı-

(*) Bu tür kıssalar normal taâmüller yönünden biraz tuhaf gelmektedir! Ancak unutulmamalıdır ki, Peygamberlere ait kıssalar ilâhî vahy mahsûlüdür ve onda insan aklının kavrayamayacağı hikmetler vardır. Bu bakımdan kabul edip-etmemek söz konusu olamaz!..

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

maktadır! Nihayet kendini onlara tanıtır. Yaptıklarından pişman olan hain kardeşler, perişan haldedirler.

Bu arada henüz hayatta, fakat oğlunun acısîle ağlamaktan gözleri kapanmış olan babası Ya'kub da gıyaben ilham yolûle bu durumdan haberdârdır. Oğlunun kokusunu, Yûsüf'ün, kardeşleri vasıtasîle gönderdiği gömleğinden alır! Nihayet ölmeden önce evlât acısından kurtulmanın huzuru içinde ömrünü tamamlar.

Hülâsa Yûsüf gerek güzelliği, gerekse kardeşleri tarafından uğradığı bu ihanet sebebîle efsâneleşmiş bir konu olarak dillere destan olmuştur. Böylece de bu kıssalardan büyük ibret dersleri almakta devam olunmaktadır. Hepsinin doğrusunu Allah bilir.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

E — DİVAN EDEBİYATINDA DİĞER TEMA'LAR :

Âb'ı Hayat :

Divan edebiyatında çok işlenen «Tema»lardan biri olan «Âb-ı hayat», «Ölmezlik suyu» anlamına kullanılmaktadır. Âb-ı hayattan içenler, ebedîliğin sırrına ererlermiş.

Kaynağı cennette olan ve karanlıklar ülkesinde bulunan bu efsânevî (sihirli) sudan bu güne kadar sadece «Hızır» ve kardeşi «İlyas» içmişlerdir. Hızır karada, İlyas ise denizde bulunup, darda kalanların imdadına koşarlarmış.

İskender de Âb-ı hayat'ı Hızır'la birlikte aramağa çıkmış, fakat karanlıklar ülkesinde birbirlerini kaybetmişler, bu sebeple de İskender bu sudan içememiştir. Ancak bu, yüce yaratan'ın bir takdiridir.

Âb-ı hayat, islâmın dışındaki diğer milletlerin edebiyat ve mitolojilerinde de «Gençlik suyu» olarak geçer. Bu su cennetten çıktıktan sonra, altın, elmas vb. gibi türlü (kıymetli) madenler arasından süzülüp akarmış.

Divan şiirimizde sevgilinin saçları karanlıklar ülkesine, hayat veren dudakları ise âb-ı hayat'ın kaynağına benzetilir. Halk edebiyatımızdaki tema'lardan da anlaşıldığına göre Köroğlu ve Kır atı da Bingöllerde bu sudan içerek ebedî hayata erişmişlerdir.

Âd ve Semûd Kavimleri :

Âd, Yemen'de Semûd ise Hicâz'la Şam arasında yaşayan iki günâhkâr kavimdir. Gönderilen peygamberlerle alay ettikleri, hatta yaratana üstünlük iddiasında bulunduklarından dolayı şiddetli bir kasırga ile mahvedilmişlerdir. Bunların âkibetleri hakkında Kur'an-ı Kerimde etraflı malûmat mevcuttur.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Ankaa:

Divan edebiyatında tasvir olurken, boynu çok uzun, yüzü insana benzer, güzel tüylerinde her yaratıktan bir nişan bulunan ve Kaf dağında yaşayan bir masal kuşudur. Üzerinde otuz tane kuşun alâmetleri bulunduğundan, ayrıca kendisine «Sîmurg» da denir.

Daima yüksekten uçup hiç bir yere konmaz olan bu kuş, hayvanları ve çocukları kapıp batıya götürdüğü için bir peygamber ona darılmış; bu yüzden yıldırım çarparak soyu mahvedilmiştir. Geleneksel Türk efsanelerinde: «Zümrüd-i Ankaa» kuşu diye de geçer.

Ashab-ı Kehf: (Mağara dostları):

«Yedi uyurlar» da denen mağara dostları, Allah'a iman ettikleri için **Dekyanus** isimli Putperest hükümdarın kahrına uğrayan yedi arkadaştırlar. Hadise bu günkü Tarsus şehrinde geçmiştir. Putperest hükümdarın zulmünden kaçan yedi arkadaş, bir mağaraya sığınmışlardır. Yanlarında bir de köpekleri vardır. Orada 300 yıl uyumuş kalmışlardır! Uyandıklarında dünyayı Mekselina, Meslina, Mernûş, Debernûş ve Kefeştetayyûş adlarını taşıyan ashab-ı kehf'in (Kıtmîr adlı köpekleri dahil) henüz dünki gibi değişmemiş buldukları, hatta kasabaya ekmek almak için gönderdikleri arkadaşlarının elindeki para'nın 300 yıl önceki bir para oluşu görülünce durumun anlaşıldığı!.. binlerce yıldanberi halk efsanelerimiz arasında zevkle ve ibretle terennüm olunan bir hâdisedir.

Ashab-ı Kehf kıssası da Kur'an-ı Kerimde etraflı şekilde naklolunan ibret levhalarından biri olup, öncelikle inanmış çevreler üzerinde derin bir etki yaratmıştır.

Bâbil:

Dünya edebiyatının bir çok türlerinde olduğu gibi, divan edebiyatımızda da hararetle işlenen konulardan birisidir. Rivayete göre eski çağların en ma'mur ve müreffeh payıtaht (Başkent)ı olan Bâbil, surlarla çevrili bir şehirdir. Öylesine muhteşem surları vardır ki, üstlerinde dört-beş araba yanyana gidebilir! Evlerin damları üzerinde yetişen asma bahçeleri, ilkçağ'ın yedi harikasından biri sayılır.

Bâbil, sadece bir efsâne olarak değil, henüz Aşağı Irak bölge-

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

sindeki kalıntılarîle canlı bir tarih hazinesidir. Bâbil'e ait efsânevî rivayetler arasında, fen, büyücülük, sihir ve yıldız bakıcılığı gibi gelenekler büyük yer tutar. Orada bir kuyu (Çarh-ı Bâbil) varmış ki, Hârût ve Mârût adlı melekler bu kuyunun içinde asılı imişler. İbrahim peygamberi ateşe attıran Nemrût da bir Bâbil Hükümdarıdır. Dillerin ayrılmasına sebep olan «Kâbil Kulesi» de buraya yapılmıştır. Ayrıca Bâbil'in ünlü Hükümdarı «Hammurâbî» ise dünyada ilk olarak te'lif ettiği kanunları ile meşhurdur.

Bedahş: (Bedahşan)

Horasan ile Hindistan arasında bir şehirdir. Yakut'un en değerli ve en parlak kırmızı cinsi olan «La'l» burada çıkar. Bundan dolayıdır ki, mücevher satılan yerlere Bedahşan'dan galat olarak «Bedesten» denmesi de bu efsâneye dayanılarak izah olunur. La'l, sevgilinin dudağına benzetilir. Nitekim dudakların kırmızı renge boyanmasının bir gelenek halini almasında da böyle bir benzetmenin tesiri düşünülebilir!

Her ne ise, Bedahş da diğerleri gibi divan edebiyatının sık sık işlenen konuları arasındadır.

Calinus: (Galenos)

Hipokrates (Bokrat), Lokman Hekim (Peygamber) ve diğer eski büyük hekimler gibi efsânevî bir şahsiyeti olan ilkçağ filozoflarındandır. Lokman Aleyhisselâm'ın, Süleyman Peygamberin hekimi olduğu gibi, Calinus da özellikle batı dünyasında hekimlerin piri olarak kabul olunur.

Nitekim günümüzde de tabib namzetlerinin yaptıkları yemin için, **«Hipokrat yemini»** denmesi bir gelenek halini almıştır. Şu kadar ki bu gelenek daha çok Batı dünyası için geçerlidir. İslâm dünyasında ise Lokman Peygamber tabiblerin piri olarak kabul olunur. Ünlü islâm Tabib ve filozofu «İbn-i Sina» da bu inançla efsâneleşmiş şahsiyetler arasında ebedîliğin sırrına ermişlerdendir.

Cemşîd: (Cem)

Eski Yunan (Grek) mitolojisinde «Dioniysos» (Baküs)u andıran zevk safa, içki ve eğlence timsâlidir. Eski Hind Tanrısı veya İranlı-

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

ların ilk (piştadiyan) sülâlesinden olduğu söylenen efsâneleşmiş bir hükümdardır. Ayrıca şarabı icat eden hükümdar olarak da bilinir.

O'nun hakkında şöyle bir efsâne mevcuttur :

Birgün Cemşîd, altın tahtına oturmuş, ok yarışmalarını seyrederken boynuna yılan dolanmış olan bir kuşun uçtuğunu görür. Kuşa dokunmamak şartîle yılanı vurmalarını okçularına emreder. Canlı olarak kurtulan kuş biraz sonra Cemşîd'in tahtı önüne gelir ve kimsenin bilmediği dâneli bir salkımı minnetdarlık hediyesi olarak bırakıp gider.

Cemşîd bu dâneleri toprağa ektirir, üzüm asmaları biter ve meyve verir. Üzümü bir küpe sıkar ve ağzını kapatırlar, orada unuturlar. Hükümdar bir gün hatırlar ve istetir. Tadına bakar ki fazla kekre!.. Bunu zehir sanır ve düşmanlara verilmek üzere saklanmasını emreder.

Fakat Cemşîd'in çok sevdiği güzel bir câriyesi vardır, bu kız şiddetli baş ağrısına müptelâdır. Bir gün artık yaşamaktan usanarak intihar etmeğe karar verir ve küpteki «zehir!»den içer. Bu sırada üstüne bir gariplik çöker, sızar ve rahatlar. Kendisine geldiğinde ağrı ve sızıların geçtiğini hayretle görür!..

Hâdiseyi duyarak çok sevinen Cemşîd, üzüm suyundan olan şaraba «Şâh-dârû» (baş ilâcı) adını verir. Şarap o gündenberi bu şekilde yapılıp içilir ve eğlenilirmiş. Şarabın makbul olanı ise, küpte unutulup yıllananı imiş!

Divan edebiyatında daha çok Cemşîd, «Câm-ı cem», «Bezm-i cem» mazmûnlarîle, bir de eğlence ve bahar şenlikleri dolayısîle terennüm olunur. Nitekim güneşin «Hamel Burcu»na girişîle ilkbaharın kutlanışı da gene Cemşîd'le başladığı rivayet olunur. Mart dokuzunda tekrarlanan bu gelenek, aynı zamanda yılbaşı olarak kabul olunur. Buna «Nevrûz Bayramı» adı da verilmiştir. Cemşîd, rivayetlere göre «Dehhâk» tarafından öldürülmüştür.

Elest Meclisi :

«Rûz-i Elest» (Elest günü) ve «Bezm-i Elest» (Elest meclisi) tasavvuf ıstılahında dinde ve edebiyatta Allah'ın kâinatı yarattığı veya «Kün» (Ol) dediği, insan ruhlarını meydana getirdiği (kendinden ayırıp insan kalıplarına yolladığı) gün veya toplantı olarak tasavvur olunup, bir çok manzûm ve mecâzlarda «Tema» halinde kullanılmıştır.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Yüce yaratan o gün, Ruhlara: «Elestü bi Rabbiküm?» (Ben sizin Rabbiniz değil miyim?) diye sormuş, onlar da: «Kalû belâ» (evet, ezelden beri) cevabını vermişlerdir.

Özellikle mistik duyguların terennüm olunduğu edebî eserlerde bu kıssa derin bir ilgi ile işlenir ve sihirli bir duygu halinde gönüllere sonsuz bir gariplik ve huzün verir.

Feridun :

Hayatı efsaneleşmiş bir İran hükümdarı olup, Cemşîd'in torunudur. İyilik ve adâlet timsali olarak dillere destan olmuştur. Cemşîd ömrünün sonlarına doğru Allah'lık davasına kalkışınca halkın nefretine maruz kalmış, nihayet Arap asıllı «Dehhak» O'nu öldürerek tahtına geçmişti.

Ancak şeytan bir gün Dehhak'ın sırtını öpünce iki omuzunda iki yılan başı peydahlanmış, sonra şeytan hekim kılığına girerek bu yılanlara her gün iki delikanlı beyni yedirmezse hastalığının geçmeyeceğini söylemişti. Dehhak onun dediklerini yapınca büyük bir zulüm başlamış, halk paniğe kapılmıştı. Nihayet beyni yenme sırası «Gâve» isimli bir demircinin oğluna gelmişti ki, Gâve önlüğünü örsüne sararak isyan bayrağını açmış, halkı etrafına toplayarak Dehhak-ı öldürtmüştür. Yerine ise adaleti ile tanınan Feridun geçmiştir.

Firavn :

Musa'ya zulmeden Mısır Hükümdarıdır. Göklerde uçan bir taht yapıp Tanrı'ya zülmetmek isteyen bir de «Haman» isimli veziri vardı. Kezâ Hulâgû adîle tanınan ve Cengiz'in torunlarından olup yarı Tanrı olarak bilinen, zulm ve vahşetîle dillere destan olan bu kişiler arasında Firavun'un da özel bir yeri vardır.

Edebiyatta merhametsiz, zalim, gaddarlık ve hainlik timsâli olarak vasıflandırılan şahısların hayalî tasvîridir. Bu gibilere, hain anlamına Firavn denmesi bu yüzden olsa gerektir.

Hârût ve Mârût :

Hârût ve Mârût iki melektir. İnsanların yerdeki kötülüklerini görüp iğrenirlermiş. Bunu Tanrıya anlatmışlar. Tanrı da: Şayet in-

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

san oğullarına verdiğim şehvet hırsını size verseydim, siz daha beter olurdunuz!» demiş. Melekler öyle olmayacağını söyleyince de Allah onlara şehvet verip Bâbil'e indirmiş.

Bunlar Bâbil'de Kadılık yaparlarken kendilerine başvuran çok güzel bir kadına tutulup vuslatını talep etmişler. Buna karşı kadın:

— Ya kocamı öldürürsünüz, ya puta taparsınız, ya da şarap içersiniz. Bu üç şartla istediğiniz olur, demiş.

İleri sürülen teklifler içinde en ehven olarak şarap içmeyi gören melekler sarhoş olmuşlar. Kadın onların sarhoşluğundan istifade ile her gece göğe çıkmak için okudukları **«İsm-i A'zam»** (Allah'ın en büyük adı) duasını sormuş. Öğrenip okumuş ve göğe ağmış. Tanrı O'nu «Zühre yıldızı» haline sokmuş. Hârût ile Mârût'a da dünya veya âhiret azablarından birini seçmelerini buyurmuş.

Melekler dünya azabını seçince ayaklarından asılı olarak Bâbil kuyusuna kapatılmışlar. Kıyamete kadar o işkenceyi çekecekler ve bir türlü suya kavuşamayacaklardır.

Hârût ve Mârût aynı zamanda büyü ve sihir ustasıdırlar. Kuyu başına gelenler onlardan fitne ve büyü öğrenirler. Sevgilin başı, gamzesi, gözü hep bu sihir ve fitne mazmunlarına bağlıdır.

Bu efsane etrafında özellikle batı dünyasında pek-çok hikâyeler uydurulmuştur. Bilhassa «Faust» bu konuda son derece ustalıkla işlenmiştir. Ayrıca Hârût ve Mârût kıssası Kur'an-ı Kerimde de geçtiğinden Tasavvuf ve Divan Edebiyatlarında da çok işlenmiştir.

Hızır :

Zulmet (Karanlık) ler ülkesinde Allah'ın iznîle Âb-ı Hayat-ı bulup içtiği için ölümsüzlüğe ermiş bir hükümdar, bir ilâh ya da bir ulu kişidir. Mûsa ve İskender ile Hızır arasında yakınlıklar da kurulur. Söz gelimi Mûsa ile arkadaşlık etmiştir. İskender'e kılavuzluk etmiş, Mûsa'ya ise akıl vermiştir.

Halk arasında Hızır Aleyhisselâm değişik şekillerde tahayyül olunmakla beraber, genellikle benli, boz atına binmiş nuranî bir ihtiyar halinde tasavvur olunur. Darda kalanlara, yoksullara, yetim ve dullara iyilik, zenginlik, bereket getireceğine inanılır.

Hızır kelimesi aynı zamanda yeşillik anlamına gelir. Hızır'ın ayağını bastığı her yerin yeşil çimenlerle donandığı inancı vardır. Elini dokunduğu her şeyin bereketli olacağına inanılır. Nitekim Türk-

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

lerin «Bahar bayramı» da, Hızır ve İlyas adlarının karışımı olarak «Hıdrellez» şeklinde ifade olunmaktadır.

Ne gariptir ki, Hızır'dan taklit olunarak, taklitçi Avrupa hayranlığının belirgin bir ifadesi olarak yılbaşında «Noel Baba» diyerek çam fidanlarının katliamını yeni nesillere teşvik eden zihniyet, O'nun yerine Hızır Aleyhisselâmın muhabbetini telkin etse çok daha yerinde olurdu:

H ü m â : (Devlet kuşu)

Kaf dağında veya Kıpçak çölünde, Çin ülkesinde bulunan boz renkli ayaksız bir kuşmuş. Yere inmeden, devamlı yücelerden uçarmış. Gölgesi her kimin başına düşerse o kişi hükümdar olurmuş. Bunun içindir ki, devlet kuşu, mutluluk getiren kuş anlamına kullanılır. «Başına Devlet kuşu kondu» deyimi halk arasında çok yaygın oluşu bundan ileri gelme olsa gerektir.

İrem Bağları :

Yemen'de Âd kavmi kurallarından «Şaddâd»ın yaptırdığı bir bahçedir. Cennetten daha güzel olmak iddiasîle yapılan İrem Bağı, köşkleri ve saltanatlı görünüşü ile Tanrının gazabını çekmiş, neticede Cebrail'in bir haykırışı orasını içindekilerle birlikte mahvetmiştir.

Edebiyatımızda İrem Bağı, aşırı süslülüğün ve güzelliğin timsâli olarak, Şeddâdî deyimi ise çok yüksek gösterişli, sükseli bina anlamına kullanılmaktadır ki, kökü buna dayanmış olsa gerektir.

İskender :

Edebiyat ıstılahında iki ayrı İskender vardır. Biri Kur'an-ı Kerimde geçen, Peygamber mi, Velî mi olduğu ihtilaflı bulunan «İskender-i Zülkayneyn» (iki boynuz sahibi)dir. Hızır'la birlikte Âb-ı hayatı arayıp bulamayan, Kâbe'de İbrahim Peygamberle görüşmüş olan İran'lı bir Hükümdardır.

Öbürü ise gene İran Hükümdarı Dârâ'yı yenmiş olan Makedonya'lı Büyük İskender (İskender-i Kebir-Aristo'nun talebesi)dir.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Edebiyatta bu iki İskender birbirlerine karıştırılmış olduğundan, hangi kıssada hangisinin kastolunduğu kesin olarak bilinememektedir.

Ancak Büyük İskender'in kahramanlıkları ve genç yaşta elde ettiği başarılar, özellikle ünlü Grek Filozofu Aristo'nun da şöhreti sebebîle efsanelere konu olma ihtimali daha kuvvetlidir. Nitekim «Âyine-i İskender», İskender'in hocası Aristo'nun yaptığı ve görünmez olanları gösteren sihirli bir aynadır ki, İskenderiye'de bir tepe üstüne konan bu ayna, yüz mil açıklardaki gemileri bile gösterirmiş! Bu aynaya akseden güneş ışığı ile gemiler ateşe verilirmiş ki, İskender'in zaferler elde etmesinde bu aynanın büyük rolü olmuş. Ayna bilahare çalınarak denize atılmış.

«Sedd-i İskender» deye bilinen Çin Seddi de İskender'in Yü'cec-Me'cüc milletine karşı yaptırdığı bir sed (sur-duvar)dir. Bu seddin de ya Çin seddi ya da Kafkas sıradağları olduğu sanılmaktadır.

Büyük Grek Filozofu Diojen'in **«Gölge etme başka ihsan istemem!»** dediği kişi de budur!..

K a a r û n :

Edebiyat dünyasında zenginliğin timsâlidir. Kaarûn, Musa Peygamberin öğrettiği ilm-i kimya ile çok zengin olmuş bir kişidir. O kadar serveti vardı ki, hazinelerinin anahtarları kırk kişi (bazı rivayetlere göre kırk deve) tarafından taşınabiliyordu. Buna rağmen Musa'nın istediği öşrü (vergi) vermeyince Allah'ın gazabına uğramış, Musa da kendisine beddua edince yer O'nu çekmeye başlamış, dizlerine kadar toprağa batmış!.. Korkudan öşrü vereceğini söyleyince Musa kendisini kurtarmış, fakat O sözünde durmamış. Bu sefer beline kadar batmış, yine söz verdiği halde sözünde durmamış, nihayet önce bütün malları, sonra da kendisi toprağa gömülüp gitmiş.

Edebiyatta hasis, pinti ve cimri tipler için örnek verilir. Buna karşılık bir Arap şairi ve zengini olan «Hâtem-i Tâî» ise zenginlik ve cömertlik timsâli olarak işlenir.

K a k n û s :

Mûsikî'yi icad ettiğine inanılan bir kuştur. Gagasında 360 delik bulunan bu kuş, yüce dağlarda rüzgâr estikçe türlü nağmeler çıkarırmış. Bu güzel sesleri dinlemek için yanına toplanan kuşları ise

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

avlayıp yermiş. Bin yıl yaşamış olan Kagnûs, ölüm vakti gelince çalı-çırpı toplar, kanadını şiddetle çırpıp onları tutuşturur ve kendini ateşin içine atıp yanmıştır.

Nergis :

Nergis, Grek mitolojisindeki «Narsis»ten kaynaklanma olduğu sanılır. Efsaneye göre Narsis, bir peri ile bir ırmaktan doğma çok güzel bir delikanlıdır. Bütün peri ve insan kızları ona âşıktır. Delikanlı ise aşkı bilmediği ve kendi güzelliğinin farkında olmadığı için bu kızların duygularına cevap veremez. Kızlar O'nu Tanrılara şikâyet ederler. Tanrılar da Nargis'i şöyle cezalandırırlar :

Narsis bir ırmak kıyısından geçerken suyun aynasında güzel çehresini görüp, O'na âşık olur ve kucaklamak için nehre atılıp boğulur! Kendi ölür gider, fakat yerinde bir çiçek çıkar. İşte bu çiçek: «Nergis»tir.

Tek ve açık bir gözü andıran Nergis, kıyamete kadar hasret içinde kalacak, güzellere hayran hayran bakacaktır. Bu yüzden edebiyatımızda Nergis, hasretli, hayran ve baygın göze benzetilir.

Nûşirevân :

Adâletîle dillere destan olmuş bir İran Hükümdarıdır. İslâmın ilk yıllarında yaşamış, Hz. Ömer'in islâma girmesinden önce kendisi ile bir teması olmuştur ki, bu hadise islâm dünyasında Hz. Ömer'in de adâlet timsâli olmasında payı bulunan bir kıssa olarak efsâneleşmiştir.

Kıssa şöyledir : Hz. Ömer henüz gençlik yıllarında At ticareti yapmak üzere İran'a gider. Yanında Hz. Muaviye de vardır. İran'da pazar yerinde atlarını satmak için beklerlerken, yanlarınaa gelen birisi atlardan bir tanesini beğenir, pazarlığını yaparlar ve alır gider. Parasını ise bilâhare falan yere gelin vereyim der.

Ömer ve Muaviye paralarını almak için gittiklerinde adam, «Ne parası istiyorsunuz?, burası bizim memleketimiz, sizlerse yabancılarsınız! Hem bizim şehirde alışveriş yapar para kazanırsınız, hem de bir tek atın parasını istersiniz!..» deyerek onları koğar.

Misafir kaldıkları hancıya durumu anlatan Ömer ve arkadaşı, bu kişinin, Hükümdarın kayınbiraderi olduğunu öğrenirler. Han-

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

cı kendilerine, Nûşirevân'a başvurmalarını, O'nun âdil bir hükümdar olduğunu, binaenaleyh paralarını alıvereceğini bir bir anlatır. Bunlar Hükümdarın sarayına giderek durumu anlatmak isterler. Fakat karşılarına çıkan bir vezir duruma muttali olur ve borçluyu himaye etmek maksadîle hükümdara meseleyi yanlış aksettirir. Çünkü hükümdar Arapça bilmediğinden kendilerîle konuşabilecek durumda değildir.

Vezir şöyle bir yalan uydurur: «Bunlar iki garibdir, yol harçlıkları kalmamış, yardım isterler!..»

Hükümdar Nûşirevan kendilerine bir miktar harçlık verilmesini emreder, verirler. Fakat Ömer ve arkadaşı bu paranın helâl alacakları olan para olmadığını farkederlerse de dertlerini anlatamazlar ve çaresizlik içinde tekrar Hancıya gelirler. Bu defa hancı, bizzat kendisi yanlarına katılarak onları Hükümdara götürür ve meseleyi bizzat anlatır.

Duruma muttali olan Hükümdar bu işe çok üzülür ve kendilerinin gönüllerini alarak bu gece misafirim olunuz, ben yarın sizi yolcu ederim der. Öyle yaparlar. Sabah olur, Hükümdar onları yolcu ederken özel bir talimat verir :

Biriniz şehrin falan kapısından, öbürünüz de filan kapısından çıkacaksınız! der. Öyle yaparlar. Nihayet Ömer çıkış kapısına geldiğinde bir de ne görsün kapının çıkış kısmı üzerinde idam edilmiş bir adam sallanıp durur! Dikkatlice baktığında görür ki, kendilerine paralarını vermeyip inkâr eden (Hükümdarın kayın biraderi olan) kişidir. Aynı şekilde Muaviye de çıkış kapısının üzerinde asılı bir kişiyi görür ve bakar ki, dün kendilerini aldatıp, Hükümdarın adalet anlayışını da saptıran yalancı vezirdir bu kişi!..

Bir yanda hayranlık, bir yanda şaşkınlık iki arkadaş ileride birleşirler ve yollarına devam ederler. Günler geçer, nihayet Hz. Ömer Halife, Muaviye de Şam Valisi olmuştur. Bir gün Hz. Muaviye ile ilgili şöyle bir hâdise cereyan eder :

Hz. Muaviye saray bahçesini genişletecektir, fakat yanıbaşında bir yahudiye ait bir arsa vardır ki, burasının istimlâk edilmesi gerekmektedir. Yahudi ise bu işe muvafakat etmemektedir. Muaviye ise kararlıdır ve usûlüne göre bedelini ödeterek istimlâki gerçekleştirir. Bu defa yahudi durumu Halifeye şikayet etmek üzere Medine'ye kadar gider.

Yahudi Medine'ye vardığında hurma bahçeleri arasında tek ba-

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

şına dolaşmakta olan birisini görür ve Halife'nin sarayının nerede olduğunu sorar. O kişi yahudiye şöyle der :

— Ne yapacaksın Halifeyi?

Yahudi: Sen karışma ne yapacağımı, sen bana O'nun yerini göster, söyleyeceklerim var. Adâleti varsa şayet göstersin.

Bu defa yahudinin karşısındaki kişi ciddileşir ve :

— Söyle bakalım nedir şikâyetin? der.

Yahudi durumdan şüphelenmiş, fakat karşısındakinin Halife Hazretleri olduğunu hâlâ daha anlamamıştır! Çünkü onun tahayyül eylediği ve bütün cihanın hayranlığını kazanmış bir Halife nasıl olur da öylesine tenha bir vadide tek başına dolaşabilir?

Şaşkınlık içinde yahudi başından geçenleri ve dileğini söyler. Artık iyiden iyiye karşısındakinin de kim olduğunu anlamıştır.

Hz. Ömer yahudiye: «Şu karşıki hurma babuğunu ver bakalım» der.

Yahudi emri yerine getirir.

Hz. Ömer hurma kabuğunun üstüne şu cümleyi yazar ve yahudiye vererek :

— Götür bunu vali'ye ver! der.

Halife Hazretlerinin yazdığı cümle şudur :

«Ene âdilün min Nûşi Revân!..» (Ben Nûşi Revandan daha adâletliyim!..)

Yani ey vali! Nûş-i Revân'ın adâletini gördük ya birlikte. O'nu hatırla ve yahudinin mülküne ona göre tecavüz et!..

İşte Hz. Ömer bu kişidir. Nûş-i Revân kıssası da burada bitmiştir.

Şâh-ı Merân : (Şahmerân)

Yılanların padişahı şeklinde tasarlanan bir masal kahramanıdır. Rivayete göre başı insan, gövdesi ise yılan şeklinde imiş. İnsan gibi konuşur, kendisini sevenlere iyilik eder, hainlik edenlere ise zarar verirmiş.

Yeraltı dünyasında yeşillik, güllük-gülistanlık büyük bir bahçe içinde yaşar, buradaki muhteşem sarayı içinde zebercedden yapılmış muhteşem bir de tahtı varmış. Bu taht üstünde oturur, yeraltı mahlûkatına hükmedermiş.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Tûbâ :

Cennette bulunduğu tasarlanan, kökü havada, dalları, yaprak ve meyveleri aşağıda ulu bir ağaçtır. Cennet köşklerini gölgelendirir. Her çiğnenişinde ve her yutuluşunda yeni bir lezzet alınan meyveleri varmış. Lezzetin, güzellik ve bereketin sembolü olarak işlenmiştir. Cennete hak kazanan Allah'ın has kulları Tûbâ ağacının gölgesinde Allah'ın nimetlerinden istifade edeceklerine inanılır.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ 1883

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

F — DİVAN EDEBİYATINDAN BAZI NAZIM ÖRNEKLERİ :

Aşağıda göreceğimiz nazım örnekleri, Divan Edebiyatının devirler boyunca tarihî seyri içerisinde kazandığı özellikleri ihtiva eden parçalardır.

Tema bakımından esasta pek göze çarpar değişiklikler bulunmamakla beraber, asırlar asırları takip ettikçe, gerek dilde, gerek anlayış ve telâkkî farklılıklarındaki özellikler divan şiirinde de kendini hissettirir.

Şimdi örneklere geçelim :

XIII. Yüzyıl : Onüçüncü yüzyılda yaşamış divan şairlerimiz arasında eserlerîle günümüze intikal etmiş bulunanlar pek mahduttur. Nitekim bu yüzyıldan günümüze intikal etmiş yegâne eser, Hoca Dehhânî ve divanıdır.

Aslen Horasanlı olduğu sanılan Hoca Dehhânî'nin hayatı hakkında bilgimiz yoktur. Günümüze intikal eden şiirlerinden başka bir de «Selçuk Şehnâmesi» yazdığı tahmin olunmakta ise de bu eser de elde mevcut değildir. (581)

HOCA DEHHÂNÎ'den bir Gazel :

Sabreyle gönül derdine derman ire, umma
Cân atma od'a bihûde, cânân ire umma.

Gözün sadefinden nice dürdâne dökersin
Şol dişi güher, dudağı mercân ire, umma.

Ger, vasl dilersen ko bu feryadı e bülbül
Gül gonca gibi ağzı gülistân ire, umma.

Yakûb gibi huzr ile katlan bir iki gün
Firkat nice bir olan Süleymân ire, umma.

581) A. Kabaklı Türk Edebiyatı C. II. S. 279. vd.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Yakûb gibi huzh ile katlan bir iki gün
Bir gün haber-i Yûsüf-i Ken-ân ire, umma.

Feryâd-u figân etme bülbül dahi ağzın
Yum gonce gibi yine gülistân ire, umma.

Bu resme Dehhânî dürür şem' gibi zâr
Baştan ayağa ömrünü pâyân ire, umma.

Kelimeler:

(Od = ateş, dürdân = İnci, Güher = Elmas, e = ey!, Hecr = Ayrılık, Yûsüf-i Ken'an = Kenan diyarından Yûsüf (Yusüf peygamber), bu resme = Bu şekle, Dürür = dir, Pâyân = Son, bitiş.

XIV. Yüzyıl: Bu yüzyılın en önemli şairlerinden Nesîmî, tasavvuf dünyamızda Yunus Emre çapında bir şöhrete kavuşmuştur.

Gerek inançlarındaki samimiyet, gerekse edebiyattaki ustalığı, O'nu Fuzûlî, Şeyh Galib gibi şöhretler arasına sokmuş, hatta onlardan da coşkun örnekler vermeğe muvaffak olmuştur.

NESİMÎ'den örnekler :

Derya-yı muhît cûşa geldi
Kevn ile mekân hurûşa geldi.

Nakkaş bilindi nakş içinde
Lâl oldu iyân bedahş içinde.

Külli yer-ü gök Hak oldu mutlak
Söyler def-ü ceng-ü ney «Enelhâk»

İman ile küfr bir şey oldu
Tatlıyla acı bir mey oldu.

Âdemde tecelli kıldı Allah
Kıl âdeme secde olma gürmah.

(Nesimî Mevnesî'sinden)

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

GAZEL

Kametine elif diyen gör uzun hayâl eder
Her ki diler visâlini arzû-yi muhâl eder.

Şol ala gözden ey gönül, key sakın uş sana derim
Uykuda sanma anı kim, uykusu yoktur âl eder.

Zülfünü hâk-i reh gibi saldı ayağı altına
Gör nice halkı âlemin ömrünü pây-mâl eder.

Milk ile mal-u saltanat bir çöpe saymaz ey gönül
Her ki diler visâlini, yâ taleb-i hilâl eder.

Şerh-i gamın Nesimî'nin şol göz-ü kaş-u saça sor
Gör nice her biri sana şerh-u beyân eder.

(Nesimî)

TUYUG

Dalmışım şol bahre kim pâyânı yok
Batmışım bir gence kim husranı yok
Bulmuşum şol bedri kim noksanı yok
Girmişim şol şehre kim viranı yok

TUYUG

Haktaâlâ âdemoğlu özüdür
Otuz iki hak kelâmı sözüdür
Cümle âlem bil ki Allah özüdür
Âdem ol candır ki güneş yüzüdür

TUYUG

Bîvefâ dünyadan usandı gönül
Yoh dedi dünyayı yoh sandı gönül
Düştü aşkın oduna yandı gönül
Vahdet'in kand âbına bandı gönül

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Kelimeler :

Dürdâne = inci, Şükrâne = şükür, Câm = şarap kadehi, Nerkis-i mestane = sarhoş, baygın göz, Cür'a = kadehin dibinde kalan ve içilmeyip yere atılan şarap, Sûf-i sâfi = hakiki mutasavvıf, Bahr = deniz, Pâyân = sınır, Genc = hazine, Husran = yıkım, ziyan, Bedr = ayın dolun hali, tolunay, Deya-yı muhit = deryayı kuşatan deniz kenarı, Kev ile mekân = varlık, kâinat, Hurûş = kaynaşma, Nakkaş = ressam, L'al = kırmızı, yakut, kıymetli mücevher, Gümrah = azmış, sapmış, Kaamet = boy, Pâl-mâl etmek = Ayak altına almak, Kand âbı = şeker suyu.

AHMEDÎ'den :

Divan şiirinin önde gelen üstadlarından sayılan Ahmedînin edebiyat sahasında olduğu kadar, zamanındaki siyasî çevrelerle de yakın ilişkileri olduğu bilinir. Nitekim Germiyan beyi Süleyman Şah, Sultan I. Murad (Hüdavendigâr), Yıldırım Bayezid, Timur, Çelebi Mehmed, Emir Sultan gibi önemli şahsiyetlerle görüşmüş ve dostluk kurmuştur.

Ünlü divanından başka İskendernâme ve Hurşîd isimli iki mesnevîsi ile «Destan-ı Tevârih-i Mülûk-i Âl-i Osman» isimli manzum eseri de vardır. İskendernâme isimli mesnevisi ise İskender'in efsâneli maceralarını ustalıklı bir uslûble anlattığından çok okunmuştur. Hatta bu eser, Emir Süleymana sunulmuştur. Cemşîd-i Hurşîd ise 500 beytlik büyük bir mesnevîsidir.

Şimdi Ahmedî'den bir-kaç örnek görelim :

Havâyı gör ki nice boş havâdır
Cihan, kuşlar ününden pür nevâdır.

Nikap ile gelir gülzâra gonce
İrahmet ana kim ehl-i hayâdır.

Başına urdu nerkis, tâc-ı zerrin
Bu gün lâle yakûtî kabaadır.

Çiçeklerle çemen öyle bezenmiş
Ki cennet der isen ana revâdır.

Havâ, müşk-i Hatâ oldu, eğer sen
Mey-i gül rengi terk etsen hatâdır.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Gül-ü bülbül arasında işit kim
Gece supha değin ne mâcerâdır.

(Emir Süleyman için bir Kaside'dir)

MERSİYE

(I. Murad'ın Şehadeti üzerine)

Koptu bir cenk orada kim, rüzigâr,
Etti tarihini anın yâdigâr.

Baş idi her yana kim etsen nazar,
Gövde idi nereye kılsan güzâr.

Yer dolu baş-u ten idi kat kat,
Ülüler üstüne yürür id at.

Vurmadan ol harbe olup zebûn,
Kaçtı kâfirler orada sernigûn.

Kovagitti düşmanı hayl-ü sipah,
Kaldı bir kaç kul ile bir yerde şâh.

Durdu anda kim, döniceğiz çeri,
Ol arada bulalar ol serveri.

Kana âlûde oluptâ pâ-vû-ser,
Yatur imiş anda bir kâfir meğer.

Gövdeler içinde olmuştur nihân,
Lîk Gaazi Han-ı görürdü ayân.

Çün gazâ erdi, yatarken durdu ol,
Sıçrayıp hançerle Şah'ı urdu ol.

(İskendernâme'den)

Kelimeler:

Nikap = örtü, pürnevâ = Nağme, tâc-ı zerrin = altından tâc, çemen = bahçe, mey-i gülrenk = gül renkli şarap, suphadeğin = sabaha kadar,

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

leyk = lakin, hâk-i vatan = vatan toprağı, tûtiya = sürme yapımında kullanılan bir maden, mihnet = sıkıntı, gusse = keder, ric'at = dönüş, sernigûn = başıaşağı, haylü sipah = atlı ve yaya asker, âlûde = bulanmış, Tâ pâs-vü-ser = baştan ayağa, nihan = gizli.

KADI BURHANEDDİN'den :

XIV. yüzyıl divan şairlerinin renkli simalarından olan Kadı Burhaneddin, Sıvas Sultanı olarak macerâlı bir hayat sürmüştür. Hayatı hakkında kesin bilgiler mevcut olmamakla beraber, Oğuzların Salur boyundan olup, 1230'larda Harzem'den göçüp Kastamonu'ya yerleşmiş tanınmış bir aileye mensuptur.

Babası Kayseri Kadısı Şemseddin Ahmed, âlim fadıl bir zattır. Elde mevcut bilgilere göre ilk tahsilini babasından gördükten sonra tahsil maksadîle bir çok seyahatlar yapmış, Kahire, Şam, Halep gibi merkezlerde bir çok âlimlerden ders okumuştur.

Daha sonra memleketine dönerek öncülüğünü yaptığı bir ihtilâlle Sıvas Sultanlığını elde etmiştir. Bir ara Yıldırım ve Timur'la da savaşmış, fakat Akkoyunlu Hükümdarı ile savaşırken esir düşmüş ve ölmüştür.

Siyasî hayatındaki bunca gailelere rağmen, tasavvufî çevrelerle de teması geliştirmiş, kendine has uslûbü ile Anadolu halkının hissiyatını okşamada son derece başarılı olmuştur.

Şimdi bir-kaç örnek de ondan görelim :

Ezelde hak ne yazmış ise olur
Göz ne ki görecek ise görür

İki âlemde Hakk'a sığınmışız
Tohtamış ne ola ya Aksak Timur.

.....

Yahşi yaman, katı yumuşak olsa hoş
Serverim, diyen kişi erkek gerek.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

TUYUG

— I —

Özünü eşşeyh gören serdâr olur,
Enelhak dâvâ kılan berdâr olur.
Er oldur, hakk yoluna baş oynaya,
Döşekte ölen yiğit murdâr olur.

— II —

Cana can vermeyenin ne canı var?
Can verenin adı ile sanı var.
Er kişinin meta'ı erlik olur,
Cevherinin lâl ile marcanı var.

— III —

Erenler öz yolunda er tek gerek,
Meydanda erkek kişi ner tek gerek.
Yahşî, yaman katı, yumuşak,
Serverim deyen kişi erkek gerek.

GAZEL

Şahâ senin cemalin göreyüm ondan öleyim
Susamışsam visâline ireyüm andan öleyim

Bunca zaman lebün için saçın karasındayım
Âb-ı hayât kandadur? sorayım anda öleyim

Dün gice düşte ben seni, benim ile görür idim
Bu düşümün tâbirini yorayım anda öleyim

Cânum-u aklum-u gönül, zülfün içinde yittiler
Teşviş eğer olur ise tarayım anda öleyim.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

OSMAN GAZİ'den :

Divan edebiyatında zaman zaman şair hükümdarlardan da örneklere rastlanır. Meselâ: Fatih, Kanûnî, Yavuz, III. Selim vb.leri ilk akla gelenlerinden olup, hemen hemen bütün padişahlarda bu tür denemelere rastlamak mümkündür.

Aşağıda Osman Gazi'nin, bir nevi oğluna vasıyet mahiyetindeki bir denemesini görüyoruz :

Gönül kerestesîle bir
Yeni şehir ile bâzar yap
Zulmeyleme rençberlere
Her ne istersen var yap!

Eski-yeni şehri bari
İnegöl'e dök hep varı,
Kırıp geçirdin ağyarı
Bursa'yı da yık tekrar yap.

Kurt olup gitme sürüye
Arslan ol bakma geriye
Çar edip hayli çeriye
Dil geçidini hisar yap.

İznik şehrine hor bakma
Sakarya suyu gibi akma
İznikmid'i d(e) al bırakma
Her burcunda bir hisar yap.

Osman Ertuğrul oğlusun
Oğuz Kayıhan neslisin
Hakk'ın bir kemter kulusun
İslâmbol'u aç gülzar yap!

SULTAN I. MURAD'dan :

Murad Hüdavendigâr, Kosova'da şehit olmadan önce bir dua yapmıştı ki, bu dua bilâhare nazm haline getirilmiştir. Mânevî ruhaniyeti için aşağıya alıyoruz :

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Âb-ı rûy-ı Habib-i Ekrem içün
Kerbelâda revân olan dem içün

Şeb-i firkatte ağlayan göz içün
Reh-i aşkında sürülen yüz içün

Ehl-i islâma ol mu'in-ü nasîr
Dest-i a'dâyı bizden eyle kasîr

Etme Ya Rab, mücahidini telef
Düşman okuna bizi kılma hedef!

Bunca yıl sa'yu içtihadımızı
Gazalar içre yahşi adımızı

Etme Yâ Rab kahrın ile tabâh
Yüzümü halk içinde kılma siyah

Din yolu içre ben fedâ olayım
Siper-i asker-i hüdâ olayım

Din yolunda beni şehid eyle
Âhirette hoş-u sa'îd eyle!

YILDIRIM BAYEZİD'den :

Aşağıdaki deneme de Yıldırım Bayezid'dendir :

Yâr-ı rid-i zamânedir sandım
Bahs-i vaslı, teranedir sandım

Ehl-i hicrana fitne ağyâr
Ortada bir bahanedir sandım

Göz ucuyla kin kin bakışı
Dil alıp kasdi canadır sandım

Not: Duâsı gerçekten kabul olmuş ve Sultan I. Murad bu muharebe meydanında şehid olmuştur. (Ruhu şâd olsun - âmin)

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Kıssayı anlamamış âhir-i kâr
Anı da bir fesânedir sandım

Hışmı ile yaralanmış gönlü
Yıldırımdan nişanedir sandım.

ŞEYHÎ'den :

Divan edebiyatının ünlü şairlerinden olan Şeyhî, XV. yüzyılda yaşamış ve bu yüzyıla damgasını vurmuş olanlardandır. Germiyan Beyliğinin Payitahtı Kütahya'da dünyaya gelmiş, Hacı Bayram Velî'ye intisab ederek O'ndan feyz almış ve mahlasını da şeyhine nisbet maksadîle kullanmıştır.

Sultan I. Murad, Yıldırım Bayezid, Çelebi Süleyman, Çelebi Mehmed ve II. Murad gibi devrin Sultanlarîle tanışmış, O'nların muhabbetlerini ve takdirlerini kazanmıştır.

Şeyhî'nin asıl şöhreti, ünlü bir tabib olmasındandır. Nitekim göz hekimliğinde devrinin emsâlsiz bir dehası olarak kabul olunmuştur. Bir defasında Sultan Çelebi Mehmed müthiş bir göz ağrısına tutulmuş, saray tabibleri aciz kalınca Kütahya'daki Şeyhî davet olunmuştu ki, Hastalığın aşırı üzüntüden ileri geldiği teşhisini koyan Şeyhî, hastalığın tedavisinin mümkün olduğunu söylemesi üzerine, gerçekten bir müddet sonra gelen sevindirici bir haber sonunda Sultanın gözü iyileşmiştir. Bunun üzerine Şeyhîye bol ihsanlarda bulunulmuştur.

1430 veya 1431'lerde vefat ettiği sanılan Şeyhî'nin mezarı Kütahya yakınında Dumlupınar'dadır.

Divan, Harnâme ve Hüsre-ü Şîrin mesnevisi meşhurdur.

Şahâ senin cemalin göreyüm ondan öleyim

GAZEL

Ne haber verdi saba, zülf-i perişanın içün
Ki benefşe kara yaslı görünür ânın içün

Ne içün baş açar-u el götürür serv-ü çınar
Ki dua eyleyeler, kadd-i hırâmânın içün

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Lâle çâk etti yüzün, gül yanağının reşkinden
Gonca hâk etti kaba, lâl-i dür-efşânından

Gerçi lâyık değilim lutfuna ey kân-kerem
Hasetâtın günüdür, hayr-idegör cânın içün

Dürr-ü gevher saçılır nazik-ü ter söz yazılır
Şeyhî, inşa kılacak şol leb-ü dendânın içün.

HÜSREV-Ü ŞÎRÎN'den :

Oturmuştu şeker leblerle şîrin
Geçerdi dürlü söz şirin-ü rengin

Kimi geçmiş safadan yâd ederdi
Onunla hatırını şâd ederdi

Kimi açar gelecek sazdan söz
Ki şimden gerû pîruz olisar ruz

.....

.....

Çü bindi devlet atına şahane
Seher yeli gibi oldu revane

Ericek Bîsütûn'a serv-i sîmin
Bu sengîn dağı kıldı bâğı nesrin

.....

Duyunca baddan ol bûyu, Ferhâd,
Dedi candan duâ vü «âferin bâd»

Bu hâl içinde baş kaldırdı nâgâh
Görür: dağa tecelli kıldı bir mâh

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

HARNÂME'den :

Bir eşek var idi zarif-ü nizâr
Yük elinden kati şikeste vü zâr

Gâh odunda vü gâh suda idi
Dün-ü gün kahr ile kısuda idi

Ol kadar çeker idi yükler ağır
Ki teninde tü komamıştı yağır

.....

Dudağı sarkmış idi düşmüş enek
Yorulur arkasına konsa sinek

Arkasından alınca palanı
Sanki it artığıydı kalanı

Bir gün ıssı eder himayet ana
Yani kim gösterir inayet ana

Aldı palanını vü saldı ota
Otlayarak biraz yürüdü öte

Gördü otlakta yürür öküzler
Odlu gözler, gerlü göğüsler

Sömürüp öyle yerler otlağı
Ki kılın çekicek damar yağı

Sen eşekler içinde kâmilsin
Âkil-ü şıyh-u ehl-ü fazılsın

Nesebindir mesel hatiblere
Nefesin hoş gelir ediblere

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Bu gün otlakta gördüm öküzler
Gerüban yürür idi göğüsler

Herbirisi semiz-ü kuvvetlü
İçi vü dışı yağlı vü etlü

Yokmudur gökte bizim yıldızımız
K'olmadı yer yüzünde boynuzumuz

Yüreği soğumadı söğmek ile
Olmadı eşeği dövmek ile

Bıçağın çekti kodu ayruğunu
Kesti kulağını vü kuyruğunu

Kaçar eşşek acıyarak canı
Dökülüp yaşı yerine kanı

Uğrayu geldi bi eşek nâgâh
Sordu halini keldı derd ile âh :

«— Bâtıl isteyû haktan ayrıldım
Boynuz umdum, kulaktan ayrıldım»

Not: Şeyhî burada mükemmel bir kinaye ve teşbih sanatı kullanmıştır. Eşek, öküz gibi hayvanlar mizah olarak alınmış, esas vermek istediği ise bir ibret dersidir. Boynuz isterken kulaktan olmak, pirince giderken bulgurdan olmak, dünyayı ararken ebedi nimetten mahrum kalmak!...

SULTAN II. MURAD'dan :

Sultan II. Murad, Edirne Sarayında Hacı Bayram Velî ile görüştükten sonra, gönül işlerine karşı daha da meyletmiştir. Çünkü büyük Velî Hacı Bayram'ın birbiri ardınca izhar eylediği kerametlerine bizzat şahis oldukça Padişah, görmüştür ki, asıl saltanat kendi bulunduğu mevki değil, gönüller üzerine kurulan muhabbet tahtındaki saltanattır.

Nitekim bu mânevî zevk iledir ki, henüz oniki yaşındaki şeh-

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

zade II. Mehmed (Fâtih)e saltanatı bırakarak Manisa'daki kendi iç âlemine çekilmeyi tercih etmiştir.

Şu aşağıdaki deyişlerden ilki, Hünkârın Hacı Bayram Velî ile Edirne Sarayındaki mülâkatından önce söylediği sanılan deyişlerdir.

K I T ' A

Sâkıyâ getir, getir yine dünkü şarâbımı
Söylet, dile getir yine çeng-ü rebâbımı
Ben var iken gerek bana, bu zevk-u bu safâ
Bir gün gele ki görmeye kimse turabımı.

B E Y İ T

Varalım bir iki gün zikredelim Mevlâyı
Bize ısmarladılar mı bu yalan dünyayı?

B E Y İ T

Çalınır çengler ayaklar karsılur
Raks urur rakkas, çardak sarsılur.

Sultan II. MEHMED (Fâtih) den :

Fâtih'in çeşitli meziyetlerinden birisi de devrinin sayılı şairlerinden oluşudur. Nitekim O, «Avnî» mahlasını kullanarak bir divan hacmına ulaşacak şiir yazmıştır. Şu kadar ki, tarihin akışını durdurmuş, istikametini değiştirmiş bu büyük kişi'nin, bunca meşgalesi arasında gönül işine nasıl zaman ayırabildiği hâlâ zihinlerde cevabını bekleyen bir merak konusudur!

AVNÎ'den bir Gazel :

Bir güneş yüzlü melek gördüm ki âlem mahıdır
Ol kara sünbülleri âşıklarının âhıdır.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Kareler giymiş meh-i tâbân gibi
Mülk-i Efrengin meğer kim hüsn içinde şahıdır.

Ukde-i zünnârına her kimse kim dil bağlamaz
Ehl-i iman olmaz ol, âşıkların gümrahıdır.

Gamzesi öldürdüğüne lebleri canlar verir
Var ise ol ruh-bahş-ın dini İsa râhıdır.

Avniyâ kılma gümân kim sana râm ola nigâr
Sen Sitanbul şâhısın, ol Galata'nın şâhıdır.

GAZEL

Kime yâr olam cihan içinde yârim var iken
Kime kul olam o şâh-ı tâcidârım var iken

Hâr-u hüsn, neşv-ü nemâ bulur bâhar irince âh
Ben hazân-ı hecre düştüm nevbaharım var benim

Bülbül-ü gül işi, nâz ile niyâz ola benim
Hasılım dâğ-ı cefadır lâlezârım var iken.

İntisabım, hizmetim bi-rağbet oldu âkibet
Hâr-u zâr oldum, aziz-ü kâmkârın var iken.

Leşker-i gâm, şah-ı aşka nice bulsun dest-res
Avniyâ meyhâne gibi bir hisârım var benim

Fatih'ten bir deyiş :

İmtisâl-i «Câhidû fillah» olupdur niyyetim
Din-i islâm'ın mücerret gayretidir gayretim

Fazl-ı Hakk-u himmet-i cünd-i ricâlullah ile
Ehl-i küfrü serteser kahreylemekdür niyyetim.

ANKARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Not : Hocası Akşemseddin O'na şöyle demişti : «Begüm, bu kal'anin fâtihi sen olasın deyû âlem-i şehzâdelikte sana tebşir etdük».

Yukarıdaki sözlerile O, hocasının bu tebşiratına lâyık olabilmek için gayret gösterdiğini ifade ediyor!.. Nitekim O, şöyle demişti :

«Hakiki Fatih ben değil, Hocamdır.»

FUZÛLÎ'den :

Divan ve Tasavvuf Edebiyatımızın en güçlü şairlerindendir. Ne var ki duygularındaki samimiyet ve derûnîlik sebebîle asırlardır dillerde ve gönüllerde muhabbet tahtını kurmuş olmasına rağmen, hayatı hakkında henüz kesin bir bilgi mevcut değildir.

Kendi çağdaşı olarak bilinen bazı şairlerin ifadelerinden çıkarılan sonuç, Fuzûlî'nin, XV. asrın sonlarına doğru 60 yaşlarında vefat ettiği ihtimalini kuvvetlendirmektedir. (583)

Fuzûlî'nin asıl adı Mehmed, babasının adı ise Süleyman'dır. O'nun, gereksiz, boşboğaz, fodul anlamlarına gelen «Fuzûlî» (takma) lakabını isteyerek aldığı söylenir. Bu mahlası niçin kullandığını Farsça Divanının önsözünde şöyle anlatır :

«Bir mahlâs aldım, fakat aynı mahlasta (takma-ad) bir şair bana ortak çıkınca onu değiştirdim. Çünkü O'nun şiirlerini bana yakıştırsalar bir türlü; benimkini O'na yakıştırsalar bir türlü!..»

Fuzûlî'nin hayatı da Yunus'ta olduğu gibi devamlı tartışma konusu olmuştur. Kimine göre O, Bağdad'da, kimine göre Hille'de, kimine göre Kerbelâ'da doğmuştur. Fakat kat'î bir delil henüz mevcut değildir.

Fuzûlî, ana dilinin Türkçe olduğunu çeşitli vesilelerle ifade etmiştir. Bu bakımdan, Fuzûlî'nin, Büyük Selçuklular devrinde İrak'a

---

582) Tezkireci Ahdî'ye göre 1556 senesinde Irak'taki bir veba salgınında ölmüş, fakat mezarının yeri meçhuldür. Şu kadar ki, eski bir kayda göre Fuzûlî, Kerbelâda Meşhed-i Huseyn yakınında bir yere gömülmüş, üzerine bir de türbe yapılmıştır, fakat daha sonra şairin :

Mezarım üzre koyma mil, eğer kûyunda can verirse,
Koyun bir sâye düşsün üstüme ol serv-kametten

beytini bir vasıyyet sayan Bağdat Valilerinden biri, İmam Huseyn kabrinden mezarına gölge düşmesi için Fuzûlî'nin türbesini yıkmıştır. Bir başka rivayete göre ise Fuzûlî, kendi vasıyeti üzerine kendi mürşidi olan bir Bektâşî şeyhinin dergâhına gömülmüştür. (Tafsilat için Bk. A. Kabaklı, Türk Edebiyatı C. II. S. 317. vd.)

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

yerleşmiş bulunan Oğuz Türklerinin Bayat boyundan olduğu şeklindeki ihtimâl kuvvet kazanmaktadır.

Hayatı sıkıntılar içinde geçen Fuzûlî, gönül zenginliği ve engin hayâl âlemlerîle kurduğu içli münâsebet sebebîle maddî sıkıntının verdiği üzüntüyü kendisine pek mesele etmemiştir. Bununla beraber haklı olarak beklediği alâkayı görememenin verdiği karamsarlık bir insan olarak O'nda da sezilir. Nitekim Kanûnî'nin Irak'a gelişinde, bunu kendisi için bir fırsat bilmiş ve O'na da yaklaşmak istemiş olmasına rağmen ne sebeptense beklediği ilgiyi O'ndan da görememiştir.

Hülasa O, servet içinde yoksulluk çeken muzdarib'in halini andıran bir duyguyu şöyle dile getirir :

Hâkîr bakma bana, kimseden sağınma kemen
Fâkir-i Pâdşeh, asâ, gedây-ı muhteşemem.

Ne mülk-ü mâl bana çerh verse, memnûmen
Ne mülk-ü mâlden âzâdı kılsa mahzûnem.

Eğerçi müflis-ü pest-ü muhakkar-u dûnem,
Demâdem öyle hayâl eylerem ki Kaarûnem.

Fuzûlî'nin ifadelerinden anlaşıldığına göre, çok arzulamış olmasına rağmen Anadolu ve İstanbul'u görememiştir. Nitekim Kanûnî'nin Bağdat'ı ziyareti sırasında O'nunla ve maiyetindeki devlet erkânîle tanışmak kendisini son derece mutlu etmiştir. Bu ziyaret sırasında devrin ünlü İstanbul şair ve maruf şahsiyetleri Hayâlî ve Taşlıcalı Yahya beylerle dost olmuş, kendisini onların yanında son derece hakir saymıştır! Oysa ki tarih, gelecek yüzyıllarda hükmünü verecek, kimin daha meşhur olduğunu gösterecekti. Fakat Fuzûlî'nin ruh yapısı tavazû üzere bina kılınmıştı.

Fuzûlî, şairliğinin yanında ilmîlik yönünden de sayılır bir kişidir. Nitekim Ona göre, «İlimsiz şiir, temeli olmayan duvar gibidir.» Gerçekten Fuzûlî: «İlimsiz şiirden ruhsuz kalıp gibi» nefret ettiğini, bu yüzden kendini ilim tahsiline verdiğini ifade etmektedir. Hatta divanının önsözünde bilgi ve felsefeye karşı duyduğu alâkayı şöyle ifade etmektedir :

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

«Ben yüksek âlimlerle düşüp - kalkmanın azlığına, lutufkâr hükümdârların elinde yetişmemekliğime ve diyar diyar dolaşmayı sevmemekliğime rağmen, aklî bahislerde daima filozofların muhtelif hükümlerinin yakasına yapışırım. Naklî meselelerde hukukçuların uzlaşmazlığına imtiyaz davasında bulunurum.»

İlim zevki ile dolu olan Fuzûlî, esasen bu yönden şanslı idi, çünkü o günün Bağdatı, bir bakıma dünyanın en ileri bir ilim merkezi idi ki, Fuzûlî'nin ilmî şahsiyetinin teşekkülünde bunun da rolü olsa gerektir.

Fuzûlî tasavvufa bir fantazi olarak değil de, belki onun ilmî ve fikrî zevkine vakıf olarak teveccüh etmiştir. Çünkü O'nda, islâmî idealizmle tasavvufî zevkin ilim anlayışîle kaynaşmış bir bileşimini görürüz.

Diğer taraftan Attar, Mevlânâ, Câmi, Nevâî, Nesimî gibi ünlü şair ve mütefekkirler, Fuzûlî'nin tasavvufî hayatının ilham kaynağı durumundadırlar. Tasavvufî neş'e ile dünyanın geçici heveslerîle alay edercesine onlara rest çeken Fuzûlî, fakir ve belki de çeşitli mahrumiyetler içerisinde olmasına rağmen, neş'eli ve nüktedândır.

Fuzûlî, tasavvufî neş'eden nasibini almış, fakat onunla tamamen hemhâl olamamıştır. Gerçi Onda devamlı terennüm olunan bir aşk kavramı mevcuttur; hatta Fuzûlî'nin teşri hayatı bir aşk ekseni etrafında dönüp dolaşmıştır, fakat O, ne bir mürid, ne de bir mürşîd değildir. Şu kadar ki Fuzûlî'de aşk, bütün çizgilerîle bir hayranlık, kainatın efendisi (Hz. Muhammed) ne karşı derin bir muhabbet, O'nun iltifatına mazhar olmanın ümit ve inancîle duyulan sonsuz bir mutluluktur.

Aşkı ızdırabı Fuzûlî'nin mânevî gıdâsı, bu ızdırabın sona ermesinden duyduğu endişe ise, kendisine eza veren en büyük çiledir. Nitekim O, devamlı olarak aşk ızdırabının sürüp gitmesi için yaratana dua ve niyazda bulunur.

O, bu konuda şöyle yalvarır :

Merhem koyup onarma sinemde kanlı dağı,
Söndürme öz elinle yandırdığın çerağı.

.....
.....

Aşk derdîle hoşem elçek ilâcımdan tabib
Kılma derman kim helâkim zehr-i dermânındadır.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

FUZÛLÎ'den bazı örnekler :

Edebiyatımızda «Su Kasîdesi» olarak da meşhur olan aşağıda bir kısmını göreceğimiz kasîde, bir anlamda Fuzûlî'yi, tasavvuf edebiyatımız bünyesinde ebedîliğin sırrına erdiren müstesna bir manzumdur.

Burada O, Peygamber (S.A.) Efendimize karşı beslediği derin sevgi ve muhabbeti, beşer lisanîle ifadeye çalışır. XVI. yüzyılda kaleme alınmış bulunan «Su Kasîdesi» İslâmî Türk edebiyatının şaheserlerindendir. Nitekim burada Fuzûlî söz, fikir ve bilgi kudretini bu manzûmede şahane bir uslûb ile sergilemiştir.

Kasîdedeki «tema», Dicle nehrinin coşku ile akıp gitmesine karşılık, susuzluktan dudakları çatlayan Bağdad halkının hasretini terennüm etmekte, fakat bu hasreti, esasen insanlığın ebedî susuzluğunu giderecek olan kâinat'ın efendisi (Hz. Muhammed S.A.)nin mümtaz şahsiyetine duyduğu derin hayranlıkla tasvîre çalışmaktadır.

Kuraklıktan kıvranan Bağdatlı insanlar için su ne kadar gerekli ise; çorak gönüllere, taşlaşmış kalblere âb-ı hayat sunan, insanlığı hidâyet menba'larına ulaştıracak olan yegâne mürşid Hz. Muhammed (S.A.) de o derece lutufkâr ve sevilmeğe lâyıktır.

SU KASİDESİ'nden :

Saçma ey göz, eşkten gönlümdeki odlara su
a) Kim bu denlü tutuşan odlara kılmaz çâre su.

.....

Suya versün bağbân gülzârı zahmet çekmesün
b) Bir gül açılmaz yüzün-tek verse bin gülzâre su.

.....

Arızın yâdîle nemnâk olsa müjgânım nola
c) Zâyi olmazgül temennâsîle vermek hâre su.

Gam günü etme dil-i bimardan tiğin diriğ
d) Hayırdır vermek karangu gicede bimara su.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

.....

Ravza-i kûyuna her dem durmayup eyler güzâr
e) Âşık olmuş galiba ol serv-i hoş reftâre su.

Su yolun ol kûyden toprağ olup dutsam gerek
f) Çün rakîbimdir dahi ol, kûya koymam vâre su.

Dest bûsi arzûsîle ölürsem dostlar
g) Kûze eylen toprağım, sunun ânınla yâre su.

Serv, serkeşlik kılur kumrî niyâzından meğer,
h) Dâmenin duta, ayağına düşe, yalvâre su.

İçmek ister bülbülün kanın, meğer bir
i) Gül budağının mizacına gire, kurtare su.

Tînet-i pâkini rûşen kelmeş ehl-i âleme
ı) İktidâ kılmış tarîk-i Ahmedi Muhtâre su.

Seyyid-i nev-i beşer, derya-yı dürr-i ıstıfa
j) Kim sepiptür mûcizatı, âteş-i esrara su.

.....

Dostu ger, zehr-i mâr içse olur âb-ı hayat
k) Hasmı su içse, döner elbette zehr-i mâre su.

.....

Hâk-i pâyine yetem der, ömürlerdir muttasıl
l) Başını taştan taşa vurur gezer âvâre su.

Zerre zerre hâk-i dergâhına ister sâlâ nûr
m) Dönmez ol dergâhta ger olsa pâre pâre su.

Zikr-i nâtin virdini derman bilûr ehl-i hatâ
n) Eyle kim def-i humâr içün içer meyhâre su.

Yâ habiballah, yâ hayre'l-beşer müştâkınem
o) Eyle kim leb-teşneler yanup diler hem vâre su.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

.....

Umduğum oldur ki rûz-i haşr mahrûm olmayam
ö) Çeşme-i vaslın vire men teşne-i didâre su.

Beytlerin günümüz dilindeki anlamı : (583)

a) Ey göz! gönlümde yanan ateşe, göz yaşından su saçma. Zira bu kadar fazla tutuşmuş ateşlere suyun faydası olmaz.

b) Bahçivan gül bahçesine su vermekten vaz geçsin. Onu sele versin. Bütün gül fidanlarını su alıp götürsün. O boşuna zahmet çekmesin. Çünkü değil bir bahçesine, bütün gülzara da su verse, yine senin yüzün gibi bir gül yetiştiremez.

c) Ben senin gül renkli yanağını gözümün önüne getirip ağlasam ve kirpiklerin bu suretle ıslansa, bunda şaşılacak ne var? Bahçivan güzel güller yetiştirmek için gül dikenine su verse, bu su boşa gitmez.

d) Gam günü hasta gönülden bakışlarını esirgeme. Çünkü karanlık gecede hastaya su vermek hayırlıdır.

e) Servi boylu, güzel yürüyüşlü olan sana her halde sular da âşık olmalıdır ki, hiç durmadan sana doğru akıyorlar. (Fuzûlî'nin, Medine'deki Ravz-i mutahhare'ye doğru aktığına işaret ettiği sular, Dicle ile Fırat nehirleridir.)

f) Su yolunu sevgilinin köyüne sokmak için önüne toprak olup, onu tutmak istiyorum. Çünkü o benim rakibimdir. O yüzden suyun o semte ulaşmasına mani olmak lâzımdır.

g) Şayet ben sevgilinin elini öpmek arzusûle ölecek olursam, toprağımdan bir desti (kâse-su konan kap) yapıp, onunla yâre su verin.

h) Su, servinin eteğini tutup, ayağına düşüp yalvarıncaya kadar, o kumrunun niyazını kabul etmez.

i) Su, gül budağının micazına girerek gülün, bülbülün kanını hile ile içmesine mani olur ve bülbülü gülün elinden kurtarır.

---

583) Açıklamalar, S. Eraydın, Tasavvuf ve Tarikatlar S. 299. vd.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

ı) Senin tertemiz yaratılışını (yaratan) dünya ehline nasîb etmiş. İnsanlar bu sayede zulmetten nûra çıkmışlar. Su da Ahmed-i Muhtar'ın yoluna (Kur'an yolu) uymuştur.

j) İnsanların efendisi, kıymetli inci deryası yüce peygamberin mûcizesi, edepsizlerin ateşine su serpmektedir.

k) Dostu şayet yılan zehiri içmiş olsa o, hayat suyu olur. Hasmı da âb-ı hayat içse hiç şüphesiz yılan zehrine döner.

l) O'nun ayak bastığı toprağa yetişmek için, bin arzuyla ömür boyu devamlı ve başıboş akıp, aşk ile kendinden geçen su, başını taşa vurarak akıp gitmektedir.

m) Su, senin dergâhının toprağına zerre zerre nûr salmak ister. Şayet su, parça parça da olsa yine o dergâhtan dönmek istemez.

n) Günahkâr kimseler senin nâtını devamlı olarak söylemeyi derman bilirler. Nitekim içki içenler de sarhoşluklarının gitmesi için su içerler.

o) Ey Allah Taâlâ'nın sevgilisi ve ey insanların hayırlısı! Sana müştakım. Nasıl dudağı kurumuşlar bir yandan yanıp, bir yandan da su ararlarsa; ben de bu hâl ile seni arıyorum.

o) Senin ilâhî güzelliğine alışmış ve senin didarına susamış olan bana su vereceğini, bu sayede kıyamet gününde seni görmekten mahrum olmayacağımı ümit ediyorum.

Not: Kâinatta her şeyin su ile hayat bulacağı Kur'an-ı Kerimde bildirilmiş bulunduğundan, dinimizde su ve suya hizmet etmek, su yaptırmak, su akıtmak, suya hürmet etmek mukaddes sayılmıştır. Nitekim ölülerimizin defnedilişini müteakip mezarın üzerine de su dökülmesi bu kudsi inancın bir eseri olsa gerektir. Fuzûli'nin su kasidesinin esprisi de bir anlamda bu kudsallık duygusundan kaynaklanmaktadır.

Bir-iki örnek daha :

GAZEL

Zülfü gibi ayağın koymaz öpem nigârım
Yoktur ânın yanında bir kılcı itibarım.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

İnsaf hoştur ey aşk, ancak beni zebûn et
Hâ böyle mihnet ile geçsin mi rûzigârım!

Vaslından ayru kanım nola döküle gül gül
Ben gülbün-i hazânem, bu fasl'dır bahârım.

Tasvîr edene vücûdum, yazmış elimden sağâr
Ref olmağa bu sûret, yok elde ihtiyârım.

Rüsvâlardan ol meh sanmaz beni Fuzûlî,
Divane olmayam mı, yok mu dünyâda ârım!

RUBÂÎ

Mecnûn oda yandı, şûle-i âh ile pâk
Vâmık suya battı, eşkten oldu helâk.
Ferhâh hevesle yele verdi ömrün,
Hâk oldular onlar, menem imdi ol hâk.

RUBÂÎ

Her dil ki esîr-i gam-ı hicrân olmaz
Şayeste-i zevk-i vasl-ı cânân olmaz.
Her derd ki var, var dermanı veli
Biderdlerin derdine derman olmaz.

Leylâ ve Mecnûn'dan :

Leylâ ve Mecnûn, divan edebiyatımızdaki Türkçe mesnevîlerin en güzeli olduğu gibi, Fuzûlî'nin de ruh olgunluğunun zirveye ulaştığı bir dönemin ürünü olan şaheserdir.

Leylâ ve Mecnûn mesnevîsinde tema, bu kâinatı aşk ile kurup onunla yaşatan büyük sevgili «Allah»a niyaz ve O'nu anlatmaktır. Fuzûlî söz konusu «Tema»yı, dibacedeki şu rübâî ile anlatır :

Dutsam taleb-i hakikate rah-ı mecâz
Efsâne behânesîle arz etsem râz,
Leylî sebebîle vasfın etsem ağâz
Mecnûn dilîle etsem izhar-ı niyâz.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Leylâ ve Memnûn'da eski bir Arap efsânesi anlatılır. Efsâneye konu olan Kays, türlü duâlar ve niyazlarla meydana gelmiş bir kabile reisinin biricik oğludur. Onbir yaşlarında okulda iken sınıf arkadaşı Leylâ ile birbirlerini severler. Leylâ ise bir başka kabile reisinin kızıdır.

Durumu haber alan Leylâ'nın annesi kızını okula göndermez. Kays sevgilisini okulda göremeyince üzüntüden çılgına döner. Başını alır çöllere düşer. Kays'ın babası oğlunu kurtarmak için Leylâ'yı ona isterse de Mecnûn (çılgın) oldu deye kızı vermezler. Fakat bir gün Leylâ evden kaçarak sevgilisi Mecnûn ile çölde buluşur. Fuzûlî bu sahneyi şöyle anlatır :

Leylî deme şem-i meclis-i efrûz
Mecnûn deme, âteş-i ciğer-sûz.

Leylî deme cennet içre bir hûr
Mecnûn deme, zulmet içre bir nûr.

Leylî deme, evc-i hüsne bir mâh
Mecnûn deme mülk-i aşka bir şâh.

Leylî deme bir yegâne-i dehr
Mecnûn deme bir fesâne-i şehr.

Leylî işi işve vü girişme
Mecnûn gözü yaşı çeşme çeşme.

Leylîde misâl dost meyli
Mecnûn da hem arzûy-i leyli.

Mecnûn çölde ahurlarla, ceylanlarla, güvercinlerle arkadaşlık eder. Leylâ ise kendisine tutkundur. Fakat O, gittikçe Leylâ'dan çok ilâhî aşk'ın büyüsüne tutulur. Babası O'nu iyileştirebilmek için Kâbeye götürür. Fakat Mecnûn aşk derdini daha da çoğaltması için Allah'a duâ eder. Duâsı kabul olunur ve Kays artık bütün vaktini çöllerde geçirmeğe başlar!

Leylâ ise aşkın ızdırabı içinde perişandır!.. Mesnevî böylece devam eder-gider. Asırlardır dillere destan olan bu mesnevîde esas olan Fuzûlî'nin samimiyet ve ihlâsı ile maharetinin birleşmesidir.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

B Â K Î ' den :

Osmanlı devrinin yetiştirdiği Divan şiirinin en güçlü ustadlarından biri olarak bilinen Bâkî, İstanbul'da doğmuş ve yetişmiştir. Fâtih Camii müezzinlerinden Mehmed efendinin oğludur.

Önceleri bir saraç çırağı iken, bilâhare ilim ve edebiyata merak etmiş, devrin en güçlü âlimlerinden ders görmüş, kısa zamanda ilerlemiş ilim ve şöhrette ön sıraya yükselmiştir.

Devrin padişahı Kanunî de kendisini takdir etmiştir. Kanunî'den sonra gelen II. Selim, II. Murat ve III. Mehmet devirlerinde de itibarını muhafaza eden Bâkî'nin bir arzusu vardır ki, O da Şeyhülislâm olmaktır. Fakat bu makama nedense oturmak kendisine nâsib olmamıştır. Bu yüzden O küskündür.

Bâkî bu üzüntüsünü şu beytle dile getirmiştir :

Kadrini sengi musallada bilip ey Bâkî
Durup el bağlayalar karşında yâran saf saf.

Nitekim öldüğü zaman İstanbul müstesna günlerinden birini yaşamıştır. Cenaze namazını kıldıran Şeyhülislâm Sunullah Efendi, bu büyük şairin tabutu başında, karşısında el bağlayıp saf tutmuş olan cemaate hitaben yukarıdaki sitem beytini okumuştur.

Osmanlı devletinin dört bir yanında «Şairler Sultanı» lakabîle anılan Bâkî'den şimdi bir-kaç örnek görelim :

Bir Kasidesinden :

Urunup farkına bir tâc-ı mücevher sürünüp
Oldı iklim-i çemen tahtına server sünbül.

Şehlevendâne şikest eyledi tarf-ı külehin
Göğsünün düğmelerin çözdü esrar sünbül.

Yazdırıp muşk ile boynuna hamayil taktı
Kendine etmek için halkı müsahhar sünbül.

Yine gömgök tere batmış çıkageldi çeşmene
Nevbahar erdi deyû verdi haberler sünbül.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Sahn-ı gülşende yatıpdur gice, var ise meğer
Ki takınmış seheri, başına güller sünbül.

Bürünü kendinin etrafını bâl-ü per ile
Yine tavus-sıfat cilveler eyler sünbül.

Kanûnî için yazdığı meşhûr mersiyeden :

Olsun gamında bencileyin zâr-u bikarar
Âfâkı gezsün ağlayarak ebr-i nevbahar.

Tutsun cihan-ı nâle-i mürgân subh-dem
Güller yolunsun, ah-u figan eylesün hezar.

Gül hasretinle yollara dutsun kulağın
Nergis gibi kıyametedek çeksün intizâr.

.....

Tigin içürdi düşmana zahm-ı zebanları
Bahsetmez oldu kimse, kesildi lisanları.

Her kanda bassa pây-ı semendin, nisâr içün
Hanlar yolunda cümle rvan etti kanları.

Şemşîr gibi rûy-i zemine taraf taraf
Saldın demir kuşaklu cihan pehlivanları.

Aldın hezar bütgedeyi mescid eyledin
Nâkus yerlerinde okuttun ezanları.

Âhir çalındî kûs-i rahil etti irtihâl
Evvel konağın oldu cihan bûstanları.

Minnet hüdaya iki cihanda kılup said
Nam-ı şerifin eyledi hem gazi hem şehid.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

GAZEL

Ferman-ı aşka cân iledir inkıyadımız
Hükm-i kazaya zerre kadar yok inadımız.

Baş eğmeziz edâniye dünyayı dün için
Allahadır tevekkülümüz, itimadımız.

Biz, müttekâ-yı zerkeş-i câha dayanmazız
Hakk'ın kemâl-i lutfunadır istinadımız.

Minnet hüdâya devlet-i dünya fena bulur
Bâkî kalur sahife-i âlemde âdımız.

GAZEL

Müheyya oldu meclis sâkıya peymâneler dönsün
Bu bezm-i ruh bahş'ın şevkine mestâneler dönsün.

Dilâ! câm-ı şarab-ı aşk-ı yâri şöyle nûş et kim
Felekler güm güm etsin başına humhâneler dönsün

Sen ağyâr ile devrettin şahâ! peymaneyi daim
Şer-i kuyûn dolanıp âşık-ı biçâreler dönsün.

Bu bezm-i dil küşâya mahrem olma Bâkiyâ herkes
Di gelsin ehl-i diller, gülmesin bigâneler dönsün.

Açıklamalar :

Kaside : Bâki bu kasideyi Karamâni Mehmet bey için yazmıştır :

Fark = baş, Çemen = kır, bahçe, yeşillik, Şehlevendâne = güzel bir delikanlı gibi, Şikest etmek = kırmak, Müsahhar = sinirlenmiş, büyülenmiş, hayran olmuş, Buy-i dilâviz = gönlü çeken koku, Mûy = saç, Bâl-ü per = Kanat. Tavus sıfat = Tavus gibi.

Mersiye : Kanûni'nin vefatı üzerine duyduğu teessürü bütün cihanın ağzından son derece ustalıklı bir şekilde terennüm ettiği meşhur mersiyesidir. Mersiyeden bazı kısımlar alınmış olup, alınan kısımların içinde geçen kelimelerin anlamları şöyledir :

Nevbahâr-ı ömr = ömrün ilk baharı. Berk-i hazan = sarı güz yaprağı. Rûy-i lâle reng = lâle renkli yüz. Âhir mekânın = son durağın. Seng = Taş. Vakıa-i şah-ı şir cenk = savaş meydanlarında arslanı olan padişahın

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

başına gelen. Şahsuvar-ı mülk-i saadet = saadet, Saadet = mutluluk ülkesinin baş binicisi (Kanûnî) Âb-ı tîğ = kılıç suyu, Hâzin-i devrân = Devranın (feleğin) haznedârı, Güher = elmas, Zâr-u bikarar = kararsız, ağlayan, Âfâk = ufuklar, Ebr = Bulut, Nâle-i mürgân = kuş sesleri, iniltileri, Subhdem = Sabahleyin, Hezâr = bülbül veya bin rakamı, İntizâr = Bekleyiş, özleyiş. Reng-i izar = yanak rengi. Huşk-u leb = kurumuş dudaklı, Hicab = Utanma, Hicb-ı ebr = bulut örtüsü, Felek = gök, Âftâb = Güneş, Âteş-i hecr = ayrılık ateşi, Sehab = bulut, Kırâb = kın, kılıç kını, Zahm-i zeban = dil yarası, Pây-ı semendin = atının ayağı, Nisâr = saçmak, Bütgede = kilise, puthane, Hezâr = binlerce, Nakus yeri = çan kulesi, Kûs-i rahîl = göç davulu, İrtihâl = göçme, vefat, Evvel konağın = ilk durağın, Cinân = cennetler, Said = Mutlu, Nam-ı şerif = şerefli ad. (Kanûnî savaş mahallinde vefat ettiği için hem Gazi, hem şehit oduğundan iki şerefli rütbeyi birden kazanmıştır.)

Gazel: İnkıyad = uyma, baş eğme, Hükm-i kaza = kaderin alın yazısı, Edânî = Alçaklar, Dünya-yı dûn = alçak dünya, Tevekkül = kadere rıza gösterme, Müttekây-ı zerkeş-i cân = yüksek mevkiin altın işlemeli tutamağı, Müttekâ = koltuk, yastık kenarı, Kemâl-i lutf = noksansız lutuf, iyilik, ikram, Fenâ bulmak = bitmek, Sahife-i âlem = dünya sahifesi, hayat devresi.

Gazel: Müheyyâ = hazır, emre âmâde, Sakiyâ = ey şarabı sunan. Bezm-i ruh bahş = ruh veren meclis, Dillâ = ey gönül, Câm-ı şarab-ı aşk-ı yâr = sevgili aşkının şarap kadehi, Humhane = şarap küpünün bulunduğu yer, Şehâ «Ey şah, ey sevgili!» Dâim = Daima, Bezm-i dil küşâ = Gönül açan meclis, Mahrem = sırdaş. Bigâne = yabancı, olgunlaşmamış kişi

HAYÂLÎ BEY'den :

Kanûnî devrinin sayılı divan şairlerinden birisi olup, özellikle saraya yakınlığîle tanınır. Nitekim Kanûnî'nin kendisine özel iltifatı olmuştur. Hatta Bağdad seferine O'nu beraberinde götüren Kanûnî, Irak'ta Fuzûlî ile görüşmesinde kendisini O'na takdim etmiştir. Nitekim Fuzûlî bu mülâkattan uzun uzun bahsetmiş, cihan hükümdarına ve beraberindekilere karşı duyduğu hayranlığı coşku ile dile getirmiştir.

Hayâlî'nin şiirlerinde yer yer Fuzûlî'nin tesirleri görülür. Nitekim Hayâlî bey, Fuzûlî'ye nazireler de söylemiştir. Fakat Hayâlî'nin en büyük hamilerinden olan İbrahim Paşa'nın idamı üzerine şairimizin neş'esi kaçmış, kendisi saraydan uzaklaştırılmış, nihayet 1557 senesinde Edirne'de Sancak beyi iken hayata gözlerini yummuştur.

Gençlik yıllarında derbeder bir ruh yapısına sahip bulunan Hayâlî bey, bir ara kendisini tamamen tasavvufa vermiş, dünya ziynet-

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

lerine karşı son derece lâkayd kalmıştır. Özellikle büyük mutasavvıf Gülşenî'ye hayranlığını her fırsatta ifade etmiştir.

Geniş düşünce ufku ile tasavvuf felsefesini ustalıklı bir şekilde kaynaştırmayı çok iyi beceren Hayâlî bey, şiirlerinin tema'larını genellikle halk deyişlerinden ve «Ata» sözlerinden seçmiştir. Şiirlerinin toplandığı meşhur divanı Rahmetli hocamız «Ali Nihat Tarlan» tarafından bastırılmıştır.

Şimdi O'ndan bazı örnekler görelim :

GAZEL

Ağyâr, hedermiş ol gülizâra karşı
Olur soğuk havalar, evvel bahara karşı

Şâh-ı melâmetin ki, her âh-ı âteşinden
Çektim kılıç sipâhı, nâmûs-u âra karşı.

Bu beyt-i ruh-bahşı vird-i zeban edinmiş
Mansûr gittiğinde şevk ile dâra karşı.

Edip muhît-i âzam emvâcın âşikâre
Tenler sefinesini urur kenâre karşı

Irmağlar Hayâlî, taşlar alıp döğündü
Seylâb-ı eşk-i çeşmim aktıkta yâre karşı.

Kelime ve deyimlerin açıklaması :

Ağyâr = Dostlar, Gülizâr = Gülyüzlü, sevgili, İzâr = Yanak, Şah-ı Melâmet = Aşk ve tasavvufta aşırılık, Âhı-âteşin = ateşten ah, inilti, Sipahi = Asker, Vird = zebân etmek = Dilinden düşürmemek, Muhit-i âzam = Büyük deniz, okyanus, Emvâc = Dalgalar, Tenler sefinesi = Gövdeler gemisi, Seylâb-ı eşk-i çeşm = Göz yaşı seli.

GAZEL

Cihân-ârâ cihan içindedir, arayı bilmezler
O mâhîler ki deryâ içredir, deryâyı bilmezler.

MARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Şafak-gûn kan içinde, dağını seyreyler âşıklar
Güneşte zerre görmezler, felekte ayı bilmezler.

Hamîde kadlerine rişte-i eşki takıp bunlar
Atarlar tir-i maksûdu, nedendir yayı bilmezler.

Hayâlî fakr şalını çekenler cism-i uryâna
Onunla fahr ederler, atlas-u dibâyı bilmezler.

Kelimelerin açıklaması :

Cihân-ârâ = Cihana benzeyen (Tanrı). Mâhi = Balık. Şafak gûn = Şafak rengi, kırmızı. Dâğ = Kızgın demirle dağlanmış yara. Hamîde kad = Eğilmiş, bükülmüş kamed (boy). Rişte-i eşk = Gözyaşı ipliği. Tir-i maksut = Maksat oku. Cism-i uryan = Çıplak vücûd. Fahretmek = Öğünmek, gururlanmak. Atlas-u diba = Kıymetli kumaş cinsleri.

Bir başka G A Z E L

Ey aşk-ı yâre bende-i fermân olan başım!
Bî taht-u tâc, âleme sultan olan başım.

Kan ile ta'n taşlarını lâlereng edip
Derd-ü belâ güherlerine kân olan başım.

Ey bir gedügine bu cihanın konulmayıp
Gam ellerinde sengi beyabân olan başım.

Evvel benim firak ile umman edip yaşım
Âhır habâb-ı lücce-i umman olan başım.

Her gün Hayâlî gibi edip bir makam-ı seyr
Her gice bir vilâyete sultan olan başım.

Kelimelerin açıklaması :

Bende-i ferman = Fermanlık, köle. Bi taht-u tâc = Tahtsız ve tâcsız. Ta'n = kınama, ayıplama. Kân = Kaynak, maden. Gedük = Çatlak, yarık. Seng-i beyâbân = Yaban kır taşı. Firak = Ayrılık. Habâb-ı lücce-i ummân = Büyük deniz dalgalarının kabarcıkları. Makam = Yüksek yer (Tasavvufta mânevî makam).

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

TAŞLICALI YAHYA'dan :

Bir bakıma Fuzûlî'den sonra XVI. yüzyılın en büyük tasavvuf ve mesnevî şairi olarak kabul olunur. Özellikle kasîde ve gazel sahasında emsâlsiz örnekler vermiştir.

Gençliğinde iyi bir tahsil görmüş, saray çevrelerinin iltifatına mazhar olmuş, bilhassa Kanûnî'nin şehzâdesi Sultan Mustafa'nın maiyetinde bulunmuştur.

Ne var ki, bilâhare haksız yere çevrilen entrikalar sonucu öldürülen Sultan Mustafa'nın teessürü kendisini üzmüş ve hırçınlaştırmış, bu sebeple Hurrem Sultan, Rüstem Paşa vb. gibi saray çevrelerindeki entrikaların elebaşılarına ağır taşlamalar yazmıştır.

Sultan Mustafa için yazdığı mersiye günümüze kadar özelliğinden bir şey kaybetmeyerek tutulmuş, Osmanlı devletinde, saray çevrelerindeki haksız entrika ve fitnelerin mahzurlarını bir bir dile getirmiş, hatta Kanûnî'nin bile aldatılarak oğlunun idamına ferman vermek gibi bir hatayı irtikâb ettiğini son derece ustalıklı bir dille ifade etmiştir. Kısaca O, söz konusu mersiyesi ile adâletsizliğe karşı isyân etmiştir.

Mersiyeden bir bölüm :

Medet medet! bu cihanın yıkıldı bir yanı
Ecel celâlîleri aldı Mustafa Hanı.

Tolundu mihr-i cemâli, bozuldu erkânı
Vebâle koydular al ile Âl Osmanı.

Getirdi arkasını yere zal-i devr-i zaman
Vücûduna sitem-i Rüstem ile erdi zaban.

Döküldü göz yaşı yıldızları çoğaldı figân
Dem-i memût-ı kıyamet gününden oldu nişân.

O can-ı âlemiyân, oldu hâk ile yeksân
Diri kala ne revadır fesad eden şeytan.

Nesim-i subh gibi yerde koyma âhımızı
Hakaret eylediler nesl-i pâdişahımızı.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Not: Taşlıcalı'nın da ifade ettiği gibi bu idama bilahare Kanûnî de çok üzülmüş ve pişman olmuş, hatta gönlünü teselli için devrin ünlü mimarı Sinan'a şehzadesi namına bir cami yaptırmasını rica etmiştir ki, İstanbul'daki «Şehzâde Camii» namile bilinen muhteşem eser odur.

Bir başka G A Z E L :

Dâr-ı dünya deli gönlüm gibi viran olsa
Ne cihan olsa, ne cân olsa, ne hicrân olsa.

Keşki sevdiğimi sevse kamu ehl-i cihan
Sözümüz cümle heman kıssa-i cânân olsa.

Bir demir dağı delip boynuna almak gibidir
Her kişi âşık olurdu eğer âsân olsa.

Şâdmânım gam-ı yâr ile, sevinmez bu kadar
Bir gedâ cümle cihan mülküne sultân olsa.

Can atar karşı çıkar izzet eder ey Yahyâ
Hançer-i dilber ile bir çıkışır cân olsa.

Taşlıcalı'nın eşerleri arasında mesnevîsi'nin çatısını oluşturan: Yusuf ve Züleyhâ, Şah-u Gedâ, Gülşen-i Envâr, Gencine-i Râz, Esrâr-Nâme O'nun meşhur «Hamse»sini (beş mesnevî) meydana getirir ki, bunlardan özellikle «Yusuf ve Züleyhâ» divan edebiyatında bu konuda yazılanların en çok tutulan ve sevilenidir.

N E F Î ' den :

XVII. yüzyıl Divan Şairlerimizin sayılı isimleri arasında bulunan Nef'î, Sultan I. Ahmed devrinde İstanbul'a gelmiştir. Hayatı hakkındaki bilgiler tatmin edici olmamakla beraber Sultan II. Osman (genç), I. Mustafa ve IV. Murat zamanlarında da yaşamış ve özellikle sert mizacına rağmen şair ruhlu olan IV. Murat Nef'î'ye derin bir ilgi duymuş ve değer vermiştir. Kanûnî'nin Bâkî ile övündüğü gibi O'da Nef'î ile övünmüştür.

Ne var ki Nef'î kendisini bekleyen feci âkibetten habersiz ola-

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

rak gönül ummanlarında dolaşırken beklenen an gelmiş, hicivlerîle kendilerini küstürdüğü devrin siyasilerinin padişaha tesirleri üzerine idamına ferman çıkarılmıştır. Naima'nın verdiği bilgiye göre kendisi sarayın odunluğunda boğulduktan sonra cesedi denize atılmıştır.

(Sultan I. Ahmed'e ithaf ettiği)

KASİDE

Sanma ki felek devr ile şâm-ı seher eyler
Her vâkıânın âkibetinden haber eyler.

Bir düş gibidir hâk bu ki, mânide bu âlem
Kim göz yumup açınca zamanı güzel eyler.

Bir yerde ki ârâma bu miktar ola mühlet
Erbab-ı nice kesb-ü kemâl-ü hüner eyler.

Tevfik, refik olmayıcak fâide yoktur
Her kim burada akla uyarsa zarar eyler.

(Dördüncü Murad'a ithaf)

KASİDE

Esti nesîm-i nevbahar açtı güller subh-dem
Açsın bizim de gönlümüz, sâkî medet sun câm-ı cem.

Erdiyine ürdibehişt, oldu hava anber-sirişt
Âdem behişt ender behişt, her gûşe bir bâğ-ı irem.

Gül devri ayş eyyamıdır zevk-u safa hengâmıdır
Âşıkların bayramıdır bu mevsim-i ferhunde dem.

Dönsün yine peymâneler, olsun teh-i humhâneler
Raks eylesin mestâneler, mutrıblar ettikçe nagem.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

.....

Yâr ola Gam-ı cem ola, böyle dem-i hürrem ola
Ârif odur, bu dem ola... ayş-u tarabla muğtenem.

.....

Her nevresîde şah-ı gül almış eline câm-ı mül
Lutfet açıl sen dahi gül, ey serv-kadd-ü gonce fem.

GAZEL

Ne tende can ile sensiz ümid-i sıhhat olur
Ne cân bedende gam-ı firkatinle rahat olur.

Dil ise gitti kesilmez hevây-ı aşkından
Nasihat eylediğimce beter melâmet olur.

Belâ budur ki alıştı belâlarınla gönül
Gamın da gelse dile, bais meserret olur.

Ne şem ki gûyuna yüz sürmesem o şeb ölürüm
Ne gün ki gametini görmesem, kıyamet olur.

Nedir bu talih ile derdi, Nef'î-i zârın
Ne şûhu sevse mülâyim dedikçe âfet olur.

Kelimelerin açıklaması :

Kaside : Zemin = yeryüzü. Âsman = gökler. Şâh = dal. Nihâl-ı ergavan = Erguvan fidanı. Yaran-ı safa = Temiz yürekli dostlar. Seyr-i çemanzâr = kırlarda dolaşma. Salâ = Cuma namazına çağırmak, (minarede okunan duâ). Murgg-ı çemen = bahçe kuşları. Serv-i çeman = salınan servi boylu sevgili. Ârâyiş-i ezhâr-ı gül-zâr = Gülzar çiçeklerinin süsü. Sipihr = Felek, gök. İmtihân = başa kakma. Mevc-i müselsel = Ardarda gelen dalga. Zülf-i pürhâm = Kıvrım kıvrım saç. Sine-i simin berân = Gümüş göğüslü güzellerin sinesi. Şah-ı bahar = açmış dal. Dirhem-i bi sikke = Sikkesiz gümüş. Câri = yürürlükte olan para.

Kaside : Manide = mâna bakımından. Âram = bekleme. Tevfik = Allah yardımı. Refik = Arkadaş. Nesim-i nevbahar = İlkbahar yeli. Subhdem = sabah vakti. Ürdibehişt = Nisan ayı. Anberşirist = Anber kokulu. Behişt ender behişt = cennet içre cennet. Ayş eyyamı = işret zamanı. Hengâm =

vakit, zaman. Nevsim-i ferhunde dem = Mubarek nefesli mevsim. Humhane = Meyhane. Mıtrıb = Çalgıcı. Nagem = Nağmeler. Reşk = Kıskanma. Şeyhülharem = Kâbe'deki ihtiyar, harem-i şerif heyetinin başı. Âlûfte = Sevgiden başı dönmüş olan. Dem-i hürrem = Mubarek zaman. Humhane = Şarap küplerinin yeri. Reşk = Kıskanma. Ayş-u tarab = eylence. Muğtenem = Genişletilmiş. O rind = o sevgili. Mest-ü şadgâm = sarhoş, neşeli. Cam-ı lâle fem = Lale renkli kadeh. Zülf-ü hambehem = Büklüm büklüm saç. Nevreside = Yeni yetişmiş. Câm-ı mül = İçki kadehi.

Gazel: Gam-ı firkat = Ayrılık gamı. Bais-i meserret = Sevinç sebebi. Kaamet = Boy. Sahib- mâzâk = Tad alıcı zevk (zevke düşkün). Didar = Sevgilinin güzel yüzü. Esir-i iştiyak = Özleyiş esiri. Mihr-muhabbet. Ko hâk olsun = Bırak toprak olsun. Âlem-i mani = Mana âlemi.

N Â B Î ' den :

Divan Edebiyatımızın ünlü simalarından biri olan Nâbî, XVII. yüzyılın sonları ile XVIII. yüzyılın başlarında yaşamıştır. Yaşadığı devir Osmanlı sarayının en çok istikrardan mahrum bir devridir. Nitekim O, I. İbrahim, IV. Mehmet, II. Süleyman, II. Ahmed, II. Mustafa, III. Ahmed olmak üzere altı padişah devrini idrâk etmiştir.

Devirlerini idrak ettiği padişahların hepsinden de iltifat görmüş bulunan Nâbî, aslen Urfa'lı olup ilim yönünden tanınmış bir ailenin çocuğudur. 1212 tarihinde vefat eden Nâbî, kendi vefat tarihini düşüren beyti söylemiş olup, bu hal onun keramet ehli olduğuna delil sayılmıştır. Mezarı Karacaahmed Sultan'ın cıvarındadır.

Türkçe bir divanı, Farsça divançesi ile Tuhfetu'l-Harameyn, Münşeât, Zeyl-i Siyer-i Veysî, Fetihnâme-i Kameniçe adlı eserleri ile tanınmıştır.

Şimdi O'ndan bir-kaç örnek görelim :

G A Z E L

Cem'in tamâma erip devri câm kalmıştır
O câmdan da bu mecliste nâm kalmıştır.

Rüsûm-i lutf-u kerem halk çinde mensidir
Fakat alıp-verilir bir selâm kalmıştır.

Rakib sâye-i lutfundan oldu perverde
Anınçün ey gül-i ter, böyle hâm kalmıştır.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Cihân içinde muradım ne ise verdi kaza
Hemen bir almadığım intikam kalmıştır.

GAZEL

Zevk-i gâm dilde midir dağda mı tende midir?
Neşve bülbülde midir, gülde mi gülşende midir?

Oldu sermâye-i hayret bana bîm-ü ümmid
Bilemem eyleyecek girye midir, hande midir?

Gül hem açıldı, hem ârâyiş-i destâr oldu
Bülbül-i bihaber âyâ dahi şivede midir?

Dür-ü mercân bulunurmuş tutatlım deryada
Bu kadar çîn-i cebîn satmağa erzande midir?

Hâh nâhâh olur âvize-i gûş-i ahbâh
Nâbiya her gazelin böyle ho âyende midir?

Bir KIT'A

Erzân meta-ı fazl-u hüner, tâ o denlü kim
Bin ma'rifet zamânede bir âferinedir.

Enbiyâ'yı dehr, her hünere âferin verir
Yârab, bu âferin ne tükenmez hazinedir?

Kelimeler:

Rüsûm-i lutf-u kerem = Lutuf ve iyilik töresi, Mensi = Unutulmuş. Perverde = Yetişmiş, beslenmiş. Kaza = Kader, yaratanın buyruğu. Bağı dehr = Dünya bağı, bahçesi. Neşât = neşe, sevinç. Rüzgâr = zaman. Hezeran mest-ü mağrur = Binlerce guru sarhoşu. Humar = İçki neşesinden sonra gelen sersemlik. Top-ı âh-ı inkisara payidar olma = İlenme (beddua) ahının topuna dayanamaz. Kişver-i çah = Yüksek mevki ülkesi, ikbal memleketi. Sengin hisar = taştan yapılmış kale. Huruş = Kabartma, coşma. Hane-i ikbal = mutlu ev. Seyl-i eşk-i inkisâr = İlenme, göz yaşının seli. Erzan = Ucuz, bol, değersiz. Meta-ı fazl-u hüner = Hüner ve fazilet metaı. Enbiya-yı dehr = Dünya adamları, zamana çocukları.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

ŞEYHÜLİSLÂM YAHYA'dan :

Şeyhülislâm Yahya, XVII. yüzyılın en güçlü gazel şairi olarak bilinir. Nitekim Nedim O'nun şairlik kudretini şu ifadelerle dile getirir :

Nef'î vâdi-i kasaid ne sühenperdâzdır
Olamaz amma gazelde Bâkî vü Yahya gibi.

Şeyhülislâm Yahya, olgun, geniş görüşlü ve hoşsehbet bir din âlimidir. 91 yıllık ömründe pek çok hadiselere şahit olmuş, Osmanlı devletinin en badireli devirlerinde önemli mevkilerde bulunmuş, devletin en mühim mevkii olan Şeyhülislâmlık makamına kadar yükselmiştir.

Şimdi O'ndan bir-iki örnek görelim :

GAZEL

Safâ-yı hatırım olur seni safada görem
Bu ben belâkeşi, hicranına vefada görem.

Hemişe hürrem-ü handân-u şadıman olasın
Hemişe gonce-i ikbalini küşade görem.

Hilâl gibi terakkibe mâh-ı tâbân ol
Furûğ-ı hüsnünü günden güne küşâde görem.

Budur duası sana, subh-u şâm Yahya'nın
Seni safade vü bedhâhını cefada görem.

GAZEL

Sun sâgarrı sakî bize mestâne desinler
Uslanmadı gitti gör o divane desinler.

Peymanesini her kişi doldurmada bunda
Şimden geru bu meclise meyhane desinler.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Dil hânesini yık, koma taş üstünde bir taş
Sen «yap» anı, eller ana virane desinler.

Gönlüne senin gayrı siva sûret-i neyler
Lâyık mı bu kim Kâbe'ye puthane desinler.

Yahyanın olup gözleri hep sırrı muhabbet
Yâran işidüp «söyleme» yabâne desinler.

Kelimeler:

Safay-ı hatır = Gönül hoşluğu. Belâkeş = Belâçeken. Hemişe = Her zaman. Hürem = Mes'ut. Handân = Gülen. Şadman = Sevinçli. Gonce-i ikbâl = saadet, yüksek mevki goncası. Küşade = açık. Subh-şam = Akşam-sabah. Bedhân = Kötülük isteyen. Merdüm-i çeşm = Göz bebeği. İzar-ı yar = sevgilinin yanağı. Zerrin = Altından yapılmış. Nesim-i lutf = Lutuf yeli. İntizâr = Bekleyiş. Fülk = Gemi. Mihnet = Sıkıntı. Tehgüzâr = yol. Evzâ = Haller, dünya ahvâli. Sagar = Kadeh. Gayr-ı siva = Allah'tan başka.

NEDÎM' den:

Bir yerde divan ve tasavvuf edebiyatından söz açılır da Nedîm'den söz edilmezse o sohbet eksik demektir! Çünki Nedîm, sadece bir şair olarak değil, bir devre damgasını vurmuş olarak düşünülecek bir kabiliyettir.

XVIII. yüzyılın gönül enginliğini sanat ve sevk-i selim ile de renklendiren Nedîm, doğma büyüme İstanbul'lu olup, iyi bir tahsil görmüş, devrin icaplarına göre kendisini gerçekten yetiştirmiş, daima ilimle haşrolmuştur. Nitekim 50 yaşlarında vefat ettiği zaman da Sekban Ali Bey Medresesinde Müderris olarak bulunuyordu.

Ne var ki Nedim bir bakıma son derece şanssız bir kişidir. Çünki O, bir anlamda renk kattığı Lâle devrinin aşırı zevk düşkünlüğüne tahammül edemeyen bir gurup tarafından yanan bir meş'ale gibi söndürülüp gitmiştir. Lâle devrinin ünlü sadrazamı Damat İbrahim Paşa, şairimizi himayesine almış, keza devr'in padişahı III. Ahmed de şair Nedîm'den hoşlanmış, sanat ve zevk müptelâsı devlet erkânîle Nedîm'in dehası birleşince «Lâle Devri» adîle bir devir doğmuştu.

Fakat bu çok sürmedi, nihayet bir perşembe günü idi ki, Patrona Halil namındaki bir zorba'nın teşvikile halk ayaklandı. Saray

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

basıldı, Sadrazam İbrahim Paşa'nın kellesi istendi. Padişah III. Ahmed isyancıların dediğini yapmak zorunda kaldı. Bir müddet sonra gerçi padişah da tahttan indirildi. İşte bu kargaşalık arasında Nedîm de öldürülenler arasında idi!..

Böylece Sadrazam İbrahim Paşa'nın Kâğıthane, Alibey Köyü, Defterdar, Bebek, Yıldız, /Çubuklu, Beşiktaş vb. gibi yerlerde kurdurduğu saray ve zevk yerleri çapulcular tarafından yağma edildi. Artık bir devir böylece kapanmış oluyordu.

Şimdi bu devre renk katan Nedim'den bir-kaç örnek görelim :

O'nun en başarılı olduğu yönü, şimdiye kadar İstanbul'u en iyi bir şekilde anlatışıdır. İşte örneği :

KASİDE

Bak stanbulun şu Sa'dâbâd-ı nev bünyanına
Âdemin canlar katar âb-ı havası canına.

Ey saba gördün mü mislin, bunca demdir âlemin
Püşt-ü pâ urmaktasın İranına Tûranına.

Ey felek insaf, et mihr-ü cihan-ârâ aman
Bir naziri var ise söylen konulsun yanına.

Sizde böyle müşk olur mu deyû hâkinden biraz
Ah göndersem, saba ile huten hâkanına.

Cedveli sim içre âdem binse bir zevrakçeye
İstese mümkin varılmak cennetin tâ yanına.

.....

İkiniz de olmamış malik ana, aldım haber.
Çerh-i pîrin and verdim dinine imanına

Dersiniz kim «Çerh-i pire» yok yere verdin kasem,
Kim ol bî-imandır anın kim bakar imanına?

Vaktinizde çerh âmennâ ki, bi iman idi
Ehl-i dil makrûn idi endûh-ı bî pâyânına.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Şimdi amma ehl-i perverdir, müselmandır tamam
Olalı mahkûm Sultan Ahmed'in fermanına.

GAZEL

Muradın anlarız ol gamzenin iz'anımız vardır
Belli söz bilmeziz amma biraz irfanımız vardır.

O şunun sunduğu peymaneyi reddetmeziz elbet
Anınla böylece ahdetmişiz, peyanımız vardır.

Münasiptir sana ey tıfl-ı nâzım hüccetin al gel
Beşiktaşa yakın bir hâne-i viranımız vardır.

Elin koy sine-i billûra rahmet aşıka zira
Bâyâz üzre bizim de pençe bir fermanımız vardır.

Güzel sevmekte zâhit, müşkilin var ise bizden sor
Bizim ol fende çok tahkıkımız, itkaanımız vardır.

Sıkılma bezme gel bigâne yok, davetlimiz ancak
Nedimâ bendeniz var bir dahî sultanımız vardır.

Kelimeler :

Sâdâbât = Kâğıthaneye III. Ahmed zamanında verilen ad. Burada ayrıca Sadrazam İbrahim Paşa tarafından yaptırılmış ve 30 sütun üzerinde duran muhteşem bir de köşk vardı. Bu devirde Kâğıthane İstanbul'un en güzel semti haline getirilmişti. Nevbünyâd = Yeni inşa edilen. Püşy-ü pâ urmak = gitmek-gelmek. Mih-i cihân ârâ = Cihan süsleyen güneş. Huten = Doğu Türkistan'da âhularile meşhur bir ülke. Cedvel-i Sim = Kâğıthanede bir kanal. Zevrakçe = Kayık. Kisrî = Bir ülke. Kâvus = Key'ler soyundan bir padişah. Revan-ı Cem = Cemşidin tuhu. Sühan-sencan = Söz tartıcılar. Çerh-i pir = İhtiyar felek. Kasem = Yemin. Ehl-i dil = Gönül sahipleri. Ehl-i perver = Olgun kişileri seven.

Gazel: Beli = Evet. Ahd = Sözleşme. Pâymân = Yemin. Tıfl-ı nâz = Haz yavrusu. Hüccet = İzin belgesi. Rahmet = Acı. Beyaz üzre pençe bir ferman = Beyaz kâğıt üzerine mühürlü ferman. Tahkik = İnceleme. İtkan = Tam. Kocup = Kucaklayarak. Şeb = Gece. Miyan = Bel. Bigane = Yabancı.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

KASİDE

Bu şehr-i Stanbul ki bî-misl-ü bahadır
Bir sengine yekpâre acem mülkü fedâdır.

Bir gevher-i yekpâre iki bahr arasında
Hurşid-i cihan tâb ile tartılsa sezadır.

Altında mı üstünde midir cennet-i âlâ
El hak bu ne hâlet bu ne hoş âb-ü havâdır.

İnsan değildir anı dünyaya değişmek
Gülzarların cennete teşbih hatadır.

Herkes irişür anda muradına anınçün
Dergahları melce-i erbab-ı recadır.

Camilerinin her biri bir kûh-i tecelli
Ebrû-yi melek andaki mihrab-ı duâdır.

Mescidlerinin her biri bir lücce-i envâr
Kandilleri meh gibi lebriz-i ziyadır.

Namı gibi olmuştur o hem sa'd, hem âbâd
İstanbul'a sermaye-i fahr olsa revadır.

.....
.....

İstanbul'un evsafını mümkün mü beyan hiç
Maksûd hemen sadr-ı kemenkâre senâdır.

Açıklama :

İstanbul hakkında tarih boyunca belki yüzlerce, hatta binlerce medhiyeler yazılmıştır. Fakat böylesine bir daha rastlamak şimdiye kadar gerçekten mümkün olamamıştır. Gerçi Nedim'in de itiraf ettiği gibi, İstanbul'u hakkile anlatmak mümkün değildir! Bununla beraber yapılan tasvirlerin en güzeli olarak puan rekoru Nedim'in bu kasidesinindir.

Kasidede geçen bazı kelimeler: Bî misl-ü baha = Pahası, değeri olmayan. Seng = Taş. Yekpare = Tek başına. Acem mülkü = Tüm İran. Cevher-i yekpâre = Bütün mücevher, kıymetli madde. İki bahr = İki deniz (bo-

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

ğaz). Âb-ü hava = Su ve hava. Glizarlar = Bahçeler. Teşbih = Benzetmek. Dergâh = Tarikat ehlinin zikir yerleri. Erbab-ı reca = Ümit ehli. Kûh = Dağ. Ebrûy-i melek = Meleğin kaşı. Mihrab = Camide imamın namaz kıldırdığı yer. Lücce-i envar = Nur deryası. Meh = Ay. Lebriz = dudağına kadar dolu. Lebriz-i ziya = Taşacak kadar ışıkla dolu. Sâd = Uğur getiren. Abâd = Rengârenk bahçeler. Sermaye-i fahr = Övülecek yer. Evsaf = Özellik. Maksut = Maksat. Sadr-ı kemen-kâr = Sadrazam. Sena = Övmek.

ŞEYH GALİB'den :

Osmanlı devri divan edebiyatının son devirlerinin en ünlü simalarından biri olan Şeyh Galib, II. Sultan Selim devrinde yetişmiştir. Mevlevî tarikatına bağlı irfan sahibi bir ailenin çocuğudur. Zamanın icaplarına göre tahsilini ikmâl etmiş, fakat genç yaşta şiir kabiliyetini izhar etmiştir. Tasavvufî zevki üstün gelen şeyhimiz, kendisini mevleviliğe vermiş, çile doldurmuş, çilesini «Yenikapı Mevlevihanesi»nde ikmâl ederek Mevlevî dedesi «Şeyh»i olmuştur. Meşhur «Hüsn-ü Aşk»ını 26 yaşlarında iken ikmal etmiştir.

Daha sonra Galata Mevlevihanesine şeyh olan Galib'i, Sultan III. Selim burada tanır. Yaratılıştan şair ruhlu olan III. Selim, Şeyh Galib'e derin bir iltifat gösterir. Zaman zaman III. Selim'in ve kızkardeşleri Beyhan ve Hatice Sultanların da Mevlevihaneyi ziyaret ederek şeyh'in duasını aldıkları rivayet olunur.

1799'da genç yaşta vefat eden Şeyh Galib'in kabri, Beyoğlu'nda Tünel yakınındaki Mevlevihane bahçesindedir. O'nun vefatını haber alan babası: Bu siyah sakal ile beyaz kefen hiç yakışmadı!.. deyerek uzun uzun ağlamıştır.

Şimdi Şeyh Galib'den bir-kaç örnek görelim :

TERCİ'İ BEND'den :

Ey dil, ey dil neye bu rütbede pür gamsın sen?
Gerçi birane isen genc-i mutalsamsın sen.

Secde ferma-yı melek, zât-ı mükerremsin sen.
Bildiğin gibi değil, cümleden akvemsin sen.

Rûhsun nefha-i cibril ile tev'emsin sen.
Sırr-ı haksın mesel-i İsî'i Meryemsin sen.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Hoçka kal zatına kim zübde-i âlemsin sen
Merdüm-i dide-i ekvân olan âdemsin sen.

İnleyip sırrını fâş eyleme ağyâre sakın
Düşme bilmezlik ile varta-i inkâre sakın!

Değmesin âh'ların kâküli dildâre sakın,
Sonra Mansur gibi çıkmak olur dâre sahın!

Arz-ı acz etmeyesin yâreden ol yâre sakın,
Bulduğun cevher-i âlileri biçâre sakın...

Hoşça bak zatına kim zübde-i âlemsin sen,
Merdüm-i dide-i ekvân olan âdemsin sen.

Kelimeler ve deyimler :

Bu rütbede = Böylesine. Genc-i mutalsam = Tılsımlı. Secde ferma-yı melek, = zat-ı mükerrem = Meleklerin secde ettiği zat. Cümleden akvamsın = Her varlıktan üstünsün. Nefh-i cibril ile tev'em = Cebrail'in nefesi ile bir olmuşsun. Sırrı hak = Tanrının sırrı. Mesel-i İsi'i Meryem = Meryem oğlu İsa gibisin. Zübde'i âlem = Âlemin özü. Merdüm-i dide-i ekvan = Varlıkların göz bebeği. Sırrını fâş eyleme ağyarca = Sırrını başkalarına açma. Varta-i inkâr = İnkâr çukuru. Bulduğun cevher-i âlileri sakın = Tasavvuf muhabbeti ile (ruhla) ele geçirdiğin cevheri koru.

KOCA RAGIP PAŞA'dan :

XVIII. yüzyıl Divan edebiyatının sayılı şairlerindendir. Mısır Valiliğinden sonra III. Sultan Mustafa'nın Sadrazamı ve damadı olan Paşamız, devlet işlerinde dirayeti kadar, tasavvufî zevk yönünü de ihmâl etmemiştir.

Tasavvufî neş'eye olduğu kadar, ilme de aşırı muhabbeti olan Koca Ragıp Paşa'nın en büyük eseri hiç şüphesiz, Lâleli camiinin karşısı istikametine düşen ve kendi adile bilinen kütüphanesidir.

Hatırasına binaen aşağıya içli ifadelerle süslenmiş bir gazelini alıyoruz :

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

GAZEL

Harabatı görenler her biri bir haletin söyler
Safasın nakleder rindân, zâhit, sıkletin söyler.

Seragaz eyledikçe bahse bülbül revnak-i gülden
Bezmde kulkul-u mînâ mülün keyfiyyetin söyler.

Tecelli neş'esin ehl-i şikem, idrâk kabil mi?
Bahişt andıkça zahit, ekl-i şürbün lezzetin söyler.

Ne zabt-ı hâkim-i şer'î ne hükm-î zâbit-i aklî
Cünûn iklimini seyreyleyenler rahatın söyler.

Miyân-ı güftügûda bedmeniş i'hâm eder kubh'un
Şecaat arzederken merd-i kıbtî, sirkatin söyler!

Muvafıktır yine elbet mizâca şive-i hikmet
Tabibin olsa da kizbi, marizin sıhhatın söyler.

Perişan-ı hâtır, nükte-i serbeste veş kaldı
Ne kimse himetin anlar, ne Ragıb illetin söyler.

Kelime ve deyimler :

Harabat = Meyhane. Halet = Hâl, durum. Sıklet = Ağırlık. Seragaz = Söze başlamak. Nevnâk = Süs, parlaklık. Bezm = İçki meclisi. Kulkul-i mina = Şarap sürahisinin kulkul eden sesi. Keyfiyet = Özellik. Tecelli = Tanrının kudretinin işleri. Ehl-i şike = Mideciler, pisboğaz kimseler. Behişt = Cennet, Ekl = Yeme. Şürb = İçme. Zapt-ı hakim-i şer'i = Şeriat hakiminin baskısı. Hükm-ü zabit-i akıl = Akıl bekçisinin hükmü. Cünûn = Delilik. Miyan-ı güftügû = Konuşma, dedikodu. Bedmeniş = Kötü huylu. İ'ham (etmek) = Vehme kapılmak. Secaat = Yiğitlik, kahramanlık. Merd-i kıpti = Çingene erkeği. Şive-i hikmet = Hikmetli konuşma. Kizb = Yalan. Mariz = Hasta. Perişani'i hatır = Gönül perişanlığı. Nükte-i serbeste = Bağlı nükte. İllet = Sebep.

III. SELİM' (İlhâmî) den :

GAZEL

Rûz-i şeb didelerim derdin ile kan ağlar
Vakıf olan benim esrarıma her an ağlar.

Yine rahmeylemez asla bana ol âfet-i cân
Böyle bimar görüp halime yârân ağlar.

Gördü çün derd-i dil-i zârımı rahmetti tabib
Dedi: ey haste-i hicrân, sana derman ağlar.

Ders ile rûyine baktıkça senin İlhâmî
Gerçi handân olur ammâ ciğeri kan ağlar.

ESRAR DEDE'den :

GAZEL

Azm-ı sefer ettin dil-i nâçârı unutma
Gittin, güzel amma bu dilefgârı unutma.

Gahice uyandıkça şebistan-ı safada
Şol gice olan sohbet-i hemvârı unutma.

Vardıkça çeker hâbbe girip bister-i nâza
Bu zehr içici dide-i bîdârı unutma.

Ben sabredeyim derd-ü gam hecrine amma
Sen o güzelim ettiğin inkârı unutma.

Ağlatmayacaktın, yola baktırmayacaktın...
Ol vade-i tekrar be tekrarı unutma.

Yok takati, hicranına, lutfeyle efendim,
Dil haste-i aşkın olan esrarı unutma.

ÂŞIK DERTLİ'den :

KOŞMA

Sâkiya câmında nedir bu esrâr?
Kıldı bir katresi mestâne beni
Şarâb-ı lâlinde ne keyfiyet var?
Söyletir efsâne efsâne beni.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Ref et nikabını ey vech-i enver
Zulmette gönlümüz olsun münevver
Şarâb-ı Lâlinin lezzeti dilber
Gezdirir meyhane meyhane beni.

Âşıkın çok belâ gelir başına
Tahammül gerekir âdû taşına
Şem-i ruhsârına aşk ateşine
Yanmakta seyretsin pervane beni.

Bakmazlar dertliye algındır deyû
Hakikat bahrine dalgındır deyû
Bir saçı Leylâya Mecnûndur deyû
Yazmışlar defter-i divana beni.

KEÇECİZÂDE İZZET MOLLA'dan :

Divan şairlerinin XIX. yüzyıldaki en son temsilcilerinden sayılır. Özellikle «Mihnetkeşân» adlı mesnevisîle tanınmıştır. Bu eserinde İzzet Molla, İstanbul ve taşra hayatını anlatır. Bu mesnevisini O, Keşan'da sürgünde iken meydana getirmiştir.

II. Mahmut devrinde yaşamış olup, Padişahın teveccühüne mazhar olmasına rağmen, zaman zaman gene de çilelerden kurtulamamış, nihayet son olarak Sıvas'a sürülmüş ve orada ölmüştür.

Tanzimat devri ünlü vezirlerinden Keçecizâde İzzet Paşa'nın babasıdır. Bahar-ı Efkâr ve Hazân-ı âsâr isimli divanları da çok tanınmıştır.

Şimdi O'ndan bir-iki örnek görelim :

Müstezat - G A Z E L

Bülbül yetişir bağrımı hûn etti figanın
zepteyle dehanın
Hançer gibi deldi yüreyim tiğ-ı zebânın
Tesir-i lisanın
Âh etse nola bülbül-ü dil meşhedim üzre
Tâ mahşer olunca

Çok çekti gâm-ı harını gülzâr-ı cihanın
Bu bâğ-ı fenanın
İzzet ne şeker çiğnedi tûti gibi bimem
Açmış yeni bir söz
Reşk ile sulandı yine ağzı şuaranın
Sınıf-ı hüsemanın.

LEYLÂ HANIM'dan :

Leylâ hanım, divan tarzındaki ustalıklı söyleyişlerinde olduğu kadar klâsik mûsikî sahasında da tanınmış bir kabiliyettir. Nitekim günümüzde zevkle dinlenen bazı eserleri, klasik Türk Musikî'sinin unutulmazları arasındadır.

Şimdi ondan bir örnek görelim :

GAZEL

Yârin âşıklar ile ülfeti pek güçtür güç
Ol peri vahşidir, ünsiyet pek güçtür güç.

Sakın aldanma gönül va'd-i visâl-i yâre
Sonra derd-ü elem-ü mihneti pek güçtür güç.

Beni afveyle eğer meclise girdîse rakiyb
Çekemem doğrusu şu sıkleti pek güçtür güç.

Sohbeti yâr ile de gel çok uzatma Leylâ
O peri vahşidir ünsiyet güçtür güç.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

MARMARA ÜNİVERSİTESİ

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

V. BÖLÜM

TASAVVUF VE TARİKAT ERBABININ SİYASİ VE SOSYAL NÜFÜZU

MARMARA ÜNİVERSİTESİ

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

V. BÖLÜM

TASAVVUF VE TARİKAT ERBABININ SİYASI VE SOSYAL NÜFÜZU

Tasavvuf ve Tarikat mensuplarının siyasî çevrelerle münâsebetleri :

H. VIII. yüzyıllardan itibaren Türklerin islâma girmeğe başlamalarîle birlikte müslüman Türk toplumunun hemen her kesiminde din ve ilim erbabına karşı derin bir ilgi ve hayranlık duyulmağa başlanmıştır. Bu temayülün en müşahhas örneklerini hemen her kademede görmek de mümkün ise de, özellikle büyük kumandan, devlet erkânı vb. gibi mes'ûliyet mevkilerinde bulunan zevat arasında bu durumu müşahede etmek daha da şayan-ı dikkattir.

Şöyle ki; Müslüman Türkler ilmin müsbet tesirlerine nasıl inanıyor ve saygı duyuyorlar ise, dinin ve dinî duyguyu temsil eden, dolayısîle «Keramet gücünün Hakk» olduğuna inandıkları tasavvuf ve tarikat erbabı zevatın mânevî kudretlerine de öylesine inanıyorlardı. Meselâ Müslüman arapların Türklerle tanışıp kaynaşmalarından sonraki devirlerde hemen bir çok Türk asıllı kişilerin, islâm devletinin önemli mevkilerine getirilmiş olduğunu görürüz! Çünkü müslüman araplar, Türk ırkının gerçekten islâm'a can-u gönülden bağladıklarına gerçekten inanmışlardı. Müslüman Türk asıllı kumandan ve devlet erkânı ise bu inancı her zaman ve her fırsatta tevsik ve te'yid ediyorlardı.

Diğer taraftan Türklerin, islâma geçişlerinden sonraki islâm idealizmi üzerine teşekkül etmiş bütün devlet idare sistemlerinde, hemen bütün devlet reislerinin, kendi muasırları bulunan her hangi bir din, tasavvuf ve tarikat erbabı zâte intisâb ettiği ve O'ndan feyz alabilmek için azamî dikkat ve i'tinâ gösterdiğini görmekteyiz. Özellikle kendilerinden feyz aldıkları hocalarını, intisab ettikleri şeyhlerini) savaşlarda şeref misafiri olarak bulundurmak,

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

kendilerinden mânevî duâ ve destek sağlamak, hatta sefere karar vermeden önce kendilerile istişârede bulunup duâ ve muvafakatlerini almak değişmez bir usul haline gelmişti. (584)

Gerçi «Şeriat idaresi» denen sistemde bu, bir dereceye kadar tabiî idi; Ancak Selçuklularda, özellikle Osmanlılarda bu iş, sadece bir formalite olarak değil de, gerçekten inanılmış, zafere ulaşma'nın değişmez bir şartı sayılmış bir prensip olarak uygulandığını görmekteyiz.

Şimdi bu uygulamalardan bazı örnekler görelim :

ALP ARSLAN ve EBÛ NASR MUHAMMED :

Anadolu'yu müslüman Türk'e ebedî vatan yapan, Malazgirt zaferi'nin ünlü kumandanı Alp Arslan, bu muzafferiyetini hocası ve şeyhi, büyük Türk islâm âlimi Buhara'lı Fakih Ebû Nasr Muhammed b. Abdülmelik el-Buhârî'ye borçludur. Tıpkı Fâtih'in, hocası Akşemseddin'e medyûn olduğu gibi!..

Şöyle ki: Her hâdise kendi şartları içerisinde mütâlâaa olunacak ve sebep-sonuç münasebetleri içerisinde değerlendirilecek olursa, Anadolu Fâtihi Alp Arslan'ın muzafferiyeti de, İstanbul Fâtihi'nin muzafferiyetindeki şartlara tıpa tıp uymaktadır. İstanbul Fâtihi 21 yaşında, Anadolu Fâtihi ise 41 yaşındadır. Kendilerini yetiştiren çevre şartları arasında da büyük benzerlik mevcuttur! Nitekim Anadolu'nun Türkleşme ve islâmlaşmasındaki temele iik harcı koyan Alp Arslan ve Hocası Ebû Nasr Muhammed'in uyguladığı metod ile, Kostantiniyye'nin ebediyyen islâmlaşmasındaki ideali gerçekleştiren (mûcize tabiîdir ki mecâzî'dir!) Hz. Fâtih ve hocası Akşemseddin Hz.lerinin metodu da aynıdır. (585)

Şimdi Alp Arslan ve hocasını biraz tanıyalım :

Buhâralı namile ma'ruf ve meşhur bir âlim ve fakîh, aynı zamanda devr'in sayılı gönül sultanlarından olan Ebû Nasr Muham-

---

584) Gerçi bu tür uygulamalar İslâmdan önceki devirlerde de görülmektedir. Sözgelimi Büyük İskender, hocası ve devrin ünlü filozofu Aristo'yu seferlerinde şeref misafiri olarak beraberinde götürürdü. Ancak burada, İskender'in hocasından mı, yoksa hocası Aristo'nun, talebesi İskender'in şöhretinden mi faydalanmak istedikleri hâlâ tartışma konusudur! Fakat İslâm idaresinde bunun, Devlet reisinin hocasından mânevi destek beklediği şeklinde anlaşıldığı muhakkaktır.

585) Mûcize deyimi mecâz olarak kullanılmıştır.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

med b. Abdülmelik el-Buhârî, Sultan Alp Arslan'ın saray İmamı ve aynı zamanda hocası idi.

Tarihin şeref sayfalarını renklendirmiş bu büyük müslüman ve Türk Kumandanı, hocasından sadece ilim ve feyz almakla kalmamış, hemen her icraatında kendisinden destur (muvafakat) ve duâ almayı usûl haline getirmişti. Anadolu'nun fethini gönlüne koyduğu zaman da öyle yapmıştı. Bu sefer de hocası ile uzun uzun istişâreler yapmış, zafer için müjde almış ve duâsın niyaz eylemişti. Hocası ise O'na şöyle cesaret veriyordu :

Ey Türk-İslâm dünyasının kahraman kumandanı Alp Arslan! Sen bir din-i mübîn-i müdâfaa için harb ediyorsun ki, Allah (C.C.) O'nu mansûr kılacağını va'detmiştir. Bütün âlem-i islâm'ın duâsı seninle ve askerlerinledir. Sen kan dökmek istemedin, fakat kabul edilmedi. Sende taksirat yoktur. Zafer senindir, bizimdir, âlem-i islâmındır!..

Büyük Velî'nin bu mânalı sözleri Alp Arslan'ın ve askerlerinin gözlerini yaşartmış, mâneviyatını yükseltmiş, bütün orduyu baştan sona derin bir heyecanla dalgalandırmıştı.

Nihayet beklenen «An» gelmişti. H. 463 senesi Zil-Kade ayının 27'sine tesadüf eden 1071 senesi Ağustos'unun 26. Cuma günü Cuma namazı kılınıp islâm'ın zaferi için Allah'a duâ edildikten sonra, Allah-Allah nidâları ve yer-gök arasını titreten tekbir sesleri arasında müslüman Türk ordusunun merkezî kuvvetlerinin ânî hücûma geçmesîle savaş başlamıştı! Dağ-taş, ova-vâdî Bizans askerîle doluydu. Vâdiyi doldurmuş Bizans ordusu coşkun bir deryâ misâli dalgalanıyordu; fakat bir-kaç saat sonra uğrayacağı felâketten belki de habersizdi!..

Sultan Alp Arslan, mânevî mürşidinin verdiği tâlimatı çok güzel ve büyük bir maharetle uyguluyordu. Akşama doğru imam-ı Muhammedî ile coşan müslüman Türk ordusundan kat-kat üstün Bizans ordusunda onarılması imkânsız gedikler açılmış, dehşetli bir panik başlamıştı. İmparator Dioganes durumun vahametini, dolayısîle, Alp Arslan tarafından yapılan «sulh» olma teklifini reddetmekle işlediği hata'nın ne büyük gaflet olduğunu anlamıştı, ama çoktan iş işten geçmişti!.. Tıpkı Fâtih'in teklifinin Kostantin tarafından reddi de böyle olmuştu ya!..

Rakibinden sayıca çok az olan İslâm ordusu yarım gün içinde akıl almaz bir mûcizeyi gerçekleştirerek koskoca Bizans ordusunu saf dışı bırakmıştı. Bu inanılır şey değildi, amma gerçeğin de tâ

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

kendisi idi. Şimdi Türk-İslâm ordusunun muzaffer kumandanı zaferin hakiki sahibi hocasına şükran vazifesini ifa için heyecanlıydı.

Karanlık bastığı sırada vakur Bizans İmparatoru elleri zincirle bağlı olduğu halde muzaffer Türk hükümdarının huzuruna getirilmişti. Büyük Türk kumandanı, arslanın pençesindeki kuzu misâli korku ve dehşet içinde âkibetini bekleyen Bizans'ın zavallı hükümdarının ellerindeki zincirin çözülmesini emretti. Diyogenes'in korkudan göz bebekleri dışarı fırlamıştı. Bir anda kendini ru'yada mı, hayâl âleminde mi olduğunu fark edememenin verdiği şaşkınlıkla sağa-sola bakınmağa başladı. Bitkindi, konuşamıyordu...

Alp Arslan kendisini sıcak bir şefkatle teselli etti, gönlünü almak için yanına oturttu, bir-iki kelime ile kendisine bir miktar moral verdikten sonra, barış için yaptığı teklifi reddetmede gösterdiği direnişin anlamsızlığını kendisine hatırlattı! Fakat bir-kaç saat öncesinin mağrur hükümdarının şimdi ne derece azab içinde olduğunu tahmin etmek zor değildi. Zaten ızdırabı kendisine yetiyordu da artıyordu bile!.. Durumun farkında olan muzaffer kumandan Alp Arslan O'na daha fazla ızdırap çektirme niyetinde değildi ve kendisine şöyle seslendi :

— Ey Diogenes! Şimdi kendin hakkında ne düşündüğümü tahmin ediyorsun?

— Diogenes; korkulu ve ürkek bakışlarla :

Bilmem dedi, ya asarsın, ya kesersin veyahut da esîr kamplarına sürdürürsün, ya da zindana atarsın.

— Alparslan; hayır hayır dedi bilemedin! Hiç birini de yapmayacağım. Niyetim sana ve senin gibi düşünenlere, dolayısîle bütün cihana yüce dinim islâmın insanlığa getirdiği medenî anlayışı, insânî muâmele ve esîre iyi muâmele yapma'nın örneğini göstereceğim ve seni serbest bırakacağım! Bu bakımdan korkmana artık lüzum kalmamıştır!..

Şimdi Diogenes büsbütün şaşırmış, sanki ölümün eşiğinden geri dönmüş olmanın verdiği şaşkınlık içerisinde ağzının içindeki dili fırça gibi olmuş, bir şeyler söylemek istiyor, fakat bir türlü söyliyemiyordu. Gözlerinden akan yaşlar, bir-kaç saat önce üzerine toz kondurmadığı İmparatorluk kaftanının yakalarını sırılsıklam etmişti!..

İslâm ordusunun vakur kumandanı ise, derhal onun için

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

özel bir çadır hazırlatılmasını emretti, kendisine bir-kaç gönül alıcı sözler daha söyledi. Şimdilik biraz dinlenmesini, kendisine olan söyleyecekleri için yarın tekrar görüşeceklerini bildirerek O'nu, yanına kattığı bir askerin refakatinde uğurladı.

Tam o sırada yatsı namazı için ezanlar okunuyordu. Hem yatsı namazı için ilâhî daveti, hem de zaferin müjdesini kâinata ilân edercesine ufuklara yükselen ezan-ı Muhammedî nidâları fevc-fevc semalara doğru dalgalanırken, Muzaffer Kumandan Alp Arslan, şükran duygularının arzı için hocasının otağına doğru yönelmişti.

Yatsı namazı kılınmış, gönül kalelerinin kumandanı Ebû Nasr Muhammed ile er meydanının kumandanı Alp Arslan şimdi aynı iman ve aynı ulvî duygularla huzur-i ilâhiye yönelmişler, kendilerine bu zaferi müyesser kılan âlemlerin Rabbine şükrediyorlardı.

Tarih asırlar sonra gene deyecekti ki :

«Dokunmayın bu arslana!..»

TİMURLENG VE ŞEYH AHMED YESEVÎ :

Cihan tarihinin yabancısı olmayan büyük İmparator Timurleng'den yukarıda (Yeseviyye tarikatı münasebetîle) bir nebzecik bahsetmiştik. Ancak O'nun gönül işlerîle ilgili yönlerini burada göreceğiz.

Bir defa Timurleng, her yönûle itiyatlı, elindeki her çeşitten imkânları en iyi bir şekilde değerlendirmesini becerici bir fıtrî kabiliyete sahipti. Nitekim O, önceleri hocaların ve şeyhlerin halk üzerindeki mânevî nüfuzlarından istifade etmek maksadîle bütün siyâsî hayatı boyunca islâmî bir politika takip etmiş, bu arada eski Cengiz yasalarını kaldırarak islâmî ideolojiye uygun düşen yeni bir teşkilât kurmuştu. (586)

Cevahiru'l-Ebrâr min emvâci'l-Bihâr adlı eser (S. 103-105)' deki rivayete göre Timurleng, Hoca Ahmed Yesevî'ye derin bir

586) Gerçekten de Timurleng, bütün tebaasına şeriat ahkâmınca emr-i bil ma'ruf ve nehyi anilmünkeri aynen tatbik etmeleri emrini vermiş ve kendi zamanında islâm ve imanın revnâki tam bulduğunu «Şahruh sultan» Çin İmparatoruna yazdığı mektupta kaydetmiştir. (Milli Tetebbular Mec. No: 5. S. 356-357).

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

saygı duymuştur. Bu konuda adı geçen kaynakta uzun uzun söz edildikten sonra, özellikle şu görüşe yer verilmektedir :

Osmanlı hükümdarı Sultan I. Bayezıd (Yıldırım) ile harb için Anadolu'ya yürüdüğü zaman Timurleng, Şeyh Ahmet Yesevî'nin makamatından tefe'ül etmişti. (587)

Bu kayda göre Timurleng'in ifadesi aynen şöyledir :

«Rum dâru'l-Mülküne (diyarına) teveccüh ettiğim zaman Hazret-i Şeyh Yesevî makamatından tefe'ül ettim. Bu beşaret (müjde)i buldum ki, her ne zaman müşkilata uğrarsanız bu rubaiyi okuyunuz :

Yeldâ giceni şem-i şebistân itkân
Bir lahzada âlemi gülistan itkân
Bes müşkil işim düşüptür âsân itkân
Ey barçan-ı müşkilini âsân itkân. (588)

Timur der ki, ben bu rubâiyi ezberledim. Kayseri Rum askerile karşılaştığımda bunu yetmiş defa okudum ve zafer hasıl oldu. (589) Ne var ki, kendi din ve ırkdaşı olan Osmanlılara karşı olan katı tutumûle Timur, el'an mâşerî vicdânındaki ellektüelliğini korumaktadır!.. (590)

OSMAN GAZİ, ŞEYH EDEBÂLİ ve MEVLÂNÂ :

Gelip-geçmiş bütün medeniyetlerin izlerini gölgeleyerek, Anadolu'ya müslüman Türk'ün gerçek imzasını koymağa muvaffak

---

587) Cevâhiru'l- Ebrâr min emcâci'l-Bihâr S. 103-105.

588) Vakıat-ı Timur, Taşkent 1308 (M. F. Köprülü T. Ed. İlk Mutasavvıflar S. 33).

589) Tafsilat için Bk. Dr. H. K. Tarikatler. 149. vd.

590) Bununla beraber Timurleng ile Yıldırım'ın söz konusu mücâdeleleri üzerinde ve gönül ehli seviyesinde yapılmış bazı tahliller de mevcuttur. Nitekim bunlardan bir tanesi Hacı Bayram Veli tarafından yapılmış, henüz tarihin veremediği bu hükme daha o zaman büyük Veli bazı ışıklar tutmuştur ki, buna Hacı Bayram Veli ile Sultan II. Murat bahsinde temas olunacaktır. Şimdilik şu kadarına işaret edelim ki, bu konuda Yıldırım'ın beşer iktizası hatalı taraflarının bulunduğu ehl-i irfanın gözünden kaçmamaktadır. Buna rağmen tabii Timur'un yapıştığı manevi etek'in hususiyeti de!..

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

olan ve kurduğu asîl devlete de kendi lâkabını veren büyük Kumandan Sultan I. Osman bu mâcizeyi nasıl gerçekleştirmişti?

Bu süâl altı asırdır sorulagelen bir süâldir. Hakikat ehli tarafından cevabı pekâlâ bilinmekle beraber, cihan tarihinin söz ve fikir vitriyozları, akıllarınca bu süâlin gerçek cevabının maşerî vicdândan gizlendiği zehabındadırlar. Fakat ne mümkün? Demiş ya şair :

«Muktedirsen idrâki kaldır âdemiyyetten».

Evet, Sultan Osman Gazi'nin bu işi nasıl başardığını anlamak için önce O'nun ruh halini iyi anlamak gerekir. Bu olmadan netice hakkında yapılan bütün yorumlar noksan kalmağa mahkûmdur. İşte O, bu konuda kendisi gibi cihan tarihinin unutulmaz simalarından iki tanesi ile yaptığı muahede ile bu sırra ermiştir. Onlardan birisi Mevlânâ, diğeri ise Hocası, Şeyhi (ve aynı zamanda kayınpederi) de olan Şeyh Edebâlî'dir.

Şöyle ki: Rivayete göre Mevlânâ, Konya'daki Selçuklu Sultanı Rukneddin Kılıçarslan'ın, «Baba-yı Merendi adlı birisini kendisine baba edindiğini öğrenmiş ve buna gücenmişti. Nitekim bunun aslını öğrenmek, dolayısîle Sultanı da bir ziyaret maksadîle saraya gittiğinde duruma bizzat şahit olmuş, dolayısîle teessürle saraydan ayrılmıştı ki, tam sarayın çıkış kapısında ve içeri girmek üzere olan bir gençle karşılaşır. Bu genç, istikbâl'in Osmanlı Sultanı Osman Gazi'den başkası değildir. Hz. Mevlânâ kendisini tanımamakla beraber, O Mevlânâ'yı tanımaktadır ve derin bir saygı ile niyazda bulunmak ister.

Delikanlının bu hareketinden hoşlanan Hz. Mevlânâ, O'nun belindeki kılıcı çözüp tekrar bağlar ve şöyle der :

«Bu kılıcı Selçuklulardan aldık, sana ve senin soyuna verdik. Kılıçın hakkını vermekte Allah seni ve soyunu muvaffak kılsın!..» (591)

Efsâneleşmiş rivayetler bir yana bilinen bir şey varsa o da, Osmanlı devletinin temelinde böylesine mânevî bir mayanın bulunuşudur. Esasen Osmanlı devletini gerek Selçuklulardan, gerekse daha sonraki Anadolu beyliklerinden ayıran temel nitelik, ne Sel-

591) Bu konuda söylenen pek-çok rivayet ve efsaneleşmiş deyişler mevcuttur. Meselâ Osman Gazi'ye kılıcı kuşatan Mevlânâ değil de Ahi Evran'dır deyenler de vardır. Ancak önemli olan temeldeki duygunun keyfiyetidir. Doğrusunu ise Allah bilir. Tafsilat için Bk. A. Gölpınarlı Mevlânâ Celaleddin, II. Basım S. 241. vd.)

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

çuklu devletinin mirasçısı olması, ne de Anadolu beyliklerini birleştirmedeki maharetile açıklanabilir. Bu devlet sadece islâm devletinin bir devamı da değildir. Çünkü devletin temelinde şeriat'ın mimarları kadar, tarikat ulularının da rolü ve katkısı vardır. (592)

İşte Sultan Osman Gazi, devletin temelinde potansiyel olarak mevcut bulunan bu iki gücü mümtaz şahsiyetinde birleştirmeyi başaran bir kişidir.

Osman Gazi gençliğinde Eskişehir'e yakın İt-Burnu denilen bir köyde oturan ve Şeyh Edebâlî namile ma'ruf zatı sık sık ziyaret edermiş. İlmi, irfanı ve kerametile de ün yapmış bulunan bu zat, Osman beyi sevmiş, kendisine hayır duâlarda bulunmuştur. Ziyaretlerinden birisinde Osman bey, Şeyh'in kızı Mal Hatun'u görür ve babasından Allah'ın emri üzere ister. Fakat kızı aynı zamanda aralarında Eskişehir kadısı da bulunan başkaları da istemektedir. Bu vaziyet karşısında müşkil durumda bulunan şeyh, o günlerde bir ru'ya görür. Türlü şekillerde rivayet olunan ru'ya hâdisesinden sonra şeyh Edebâlî, kızı Mal Hatun'u Osman beye nikâhlar. (593)

Söz konusu rü'yanın mahiyeti kısaca şöyledir :

Osman bey ru'yasında, Şeyh Edebâlî'nin gövdesinden bir ağaç zuhur ederek dal-budak yaydığını ve dağlar-dereler içinde genişleyen bu ağacın tâ Kostantıniyye cihetlerine kadar yayıldığını görür.

Bir başka rivayete göre şeyh Edebâlî'nin gövdesinde ağaç değil de göğsünden bir nur çıkarak kendisine gelmekte, müteâkiben Osman beyin de gövdesinden evvelâ hilâl, sonra da bedir halinde ay çıkmaktadır.

Osman bey gördüğü ru'yayı hocasına anlatır. Şeyh bu ru'yayı duyunca kendisini müjdeler ve :

— Kızım Mal Hatun sana helâl olsun, sizden kemâl sahibi bir evlât doğacak, der. Nikâhı şeyh'in müridlerinden Derviş Turgut akteder. Bilâhare bu izdivaçtan Orhan Bey dünyaya gelir. (594)

Bir hükümdar için aranan bütün vasıfların yanında, engin bir ruh olgunluğuna da sahip bulunan Osman Bey, tarikat liderleri

---

592) Şeriat, devletin çatısını çizer, tarikat ise sevk ve idareyi tanzim edecek insan potansiyelini temin ve terbiye eder.

593) İsl. Ansk. C. I. S. 431-443.

594) a.g.e. C. S. 431. vd.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

ve tasavvuf erbabına olduğu kadar, şeriata da bağlı idi. Nitekim rivayet olunduğuna göre :

Bir gece kayınpederi Şeyh Edebâlî'nin evinde misafir bulunduğu sırada odanın duvarında asılı bir Kur'an-ı Kerimin bulunduğunu görür. O'na karşı saygısızlık yaparım endişesîle bacaklarını uzatıp yatmadan sabaha çıkar!..

Osman Bey kurduğu devletin hızla büyümesini ve genişlemesini istiyordu ki, bunun için mutlaka fethedilmesi gerektiğine inandığı Bursa'nın fethi haberini ölüm yatağında almıştı.

Şeyhinin işareti, Hz. Mevlânâ'nın da duâsı üzerine zaten oğlu Orhan'a güveniyordu. Nitekim oğlunu, ölümünden önce yanına çağırarak kendisine bazı öğütler vermek istemişti. Orhan Bey ise tam o sırada babasına Bursa'nın fethi müjdesini vermek üzere ziyaretine gelmişti. Osman Bey, hayatının en mutlu anlarından birini yaşamakta olduğu bu müjde üzerine ömrünün belki de sayılı olan son nefeslerinde oğluna şunları tembihledi :

Oğlum! ben ölüyorum, fakat müteessir değilim. Çünkü senin gibi bir hagru'l-Halef (hayırlı evlât) bırakıyorum. Âdil ol! merhametli ol, iyi insan ol. Bütün reâyâyı eşit tut, onları himaye et. Ancak bu suretle Allah'ın utfuna nâil olursun. Bilmediklerini ulemaya danış, onların hayır duâlarını al. Beni Bursa'da «Gümüşlü kubbe»ye (Gümüşlü kümbet) defnet. (595)

Evet, işte Osmanlı devletinin kurucusu Osman Gazi bu kişidir. Gerçekten de oğlu bütün vasîyetlerini yerine getirmiş, bıraktığı mukaddes emanetin kadrini bilmiş, onu yüceltmiş, kendisinden sonra gelecek olanlara, babasından devraldığından çok daha tekâmül etmiş olarak devretmiştir. Nitekim altı asır ayakta kalabilen ve dünyada ikinci bir eşi daha gösterilemeyen devlet'in temel felsefesi ve kurucusunun din ve devlet anlayışı budur. Bu ilâhî meş'ale altı asır boyuna elden ele kutsal bir emanet olarak devredilerek yaşatılmıştır. Ne var ki «Küllü şey'in hâlikün illâ vecheh» sırrı gereğince: (Her şey bir gün yok olacak, ancak yüce yaratanın

---

595) Osman beyin vasıyeti aynen yerine getirilmiş, techiz ve tekfini Çandarlı Kara Halil Paşa ve İmamı Yahşi Fakih tarafından yapılmış, önce Söğütte muvakkaten defnedildikten sonra (1326) vasıyeti gereğince bilâhare Bursa'daki Gümüşlü Kümbetteki ebedi makberine naklolunmuştur. Türbesinin üzeri, Allah'ın rahmetinden mahrum kalmaması için açık bırakılmıştır. Vefatında 69 yaşında olduğu ve 27 sene hüküm sürdüğü tahmin olunur. (İsl. Ansk. C. 9. S. 442-443).

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

varlığı müstesna) (596) Osmanlı devleti de nihayet son bulmuştur.

YILDIRIM BAYEZIT ve EMİR SULTAN :

Yıldırım Bayezıd, Niğbolu zaferini kazandıktan sonra bir şükür nişanesi olarak Bursa'da büyük bir cami yaptırmak ister. 798 tarihinde başlanan cami sür'atle ikmal olunur ve nihayet açılış günü kararlaştırılır. O gün camide ilk Cuma namazını kıldıracak, dolayısîle camiin şerefile mütenasip şöhrete sahip bir hoca aranır. Yıldırım'a: Devrin sayılı âlim ve tasavvuf erbabı ileri gelenlerinden Şeyh Şemseddin Muhammed Buharî'yi tavsıye ederler.

Yıldırım teklifi kabul eder ve beraberinde adı geçen zât olduğu halde cami'yi ziyarete çıkarlar. Ziyaret esnasında Yıldırım :

— Efendi der, camiyi nasıl buldunuz?

Şeyh şu cevabı verir :

— Hünkârım der, cami çok güzel, velâkin bir noksanı var!

Yıldırım :

— Efendi der, emir buyurunuz da tamamlansın; asla noksan kalmasını istemem.

Şeyh Şemseddin Muhammed Buharî için güzel bir fırsat doğmuştur :

— Hünkârım der, cami güzel, velâkin dört tarafında birer tane de meyhane ister!

Yıldırım :

— Aman efendi der, ne diyorsunuz? Burası Allah'ın evidir, hiç beytullah cıvarında meyhane olur mu?

Şeyhin cevabı hazırdır :

— Hünkârım der, asıl beytullah mü'minin kalbidir. Siz ki içinizi işretle doldurup dururken, camiin kenarında meyhane neden olmasın?

Meğer işrete müptelâ olan Yıldırım'ın haline kerametîle vakıf olan hazretin bu ikazı Yıldırım'a derin bir şekilde tesir eder.

Zekâ, şahsiyet, ilim, keramet gücü ve irfanına hayran olduğu şeyh'in bu ikazı karşısında büyük bir teessür duyan Yıldırım, o an-

---

596) Kasas sûresi âyet 88.

ANKARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

da bütün kötü itiyadlara tevbe eder ve bu tarihten itibaren Yıldırım'ın hayatında yeni bir devir başlar.

Bilâhare kızı Hundî Hatun'u da şeyhe nikâhlayan Yıldırım, O'na daha da yaklaşır. Artık Yıldırım eski Yıldırım olmaktan çıkmış, kendisine emir verebilen bir gönül sultanının bendesi haline gelmiştir.

Evliya Çelebi, Şakayık-ı Numaniyye, Kamûsu'l-A'lâm ve daha pek-çok menakıpçıların bu hadiseden bahsettiklerini görürüz. Şakayık-ı Numaniyye bu konuda şu ifadeyi kullanır :

«Kendüleri (Emir Sultan) Nurbahşîdir. Babaları Seyyid Ali Buharî Hazretleri dahi Seyyid Ali Hemedânî'den mücâz (icazetli) dır. (597)

Kamusu'l-A'lâm'a göre Emir Sultan, Halvetî tarikatının ulularındandır. Yıldırım Bayezid üzerinde çok derin bir etki bırakmıştır. Bunun neticesi olarak Padişah kızı Hundî Hatunu kendisine nikâhlamıştır. (598)

Şakayıktaki bir başka rivayette ise bu hâdise bir de şöyle nakledilmektedir :

«Maksad-ı resi olan Buhara'dan iktisab-ı keramet eyledikten sonra diyar-ı Rum'a hicretle Yıldırım Sultan Bayezid Han Hazretlerine intisab ederek Padişah müşarunileyh (adıgeçen) hakkında pek çok hurmet ve riâyet etmiş, hatta kerimesini de kendisine nikâhlayarak damat etmişti. (599)

Sicilli Osmanî'de: «Yıldırım Sultan Bayezıd Han Hazretleri kendisine evlât gibi muhabbet edip, kerimesini dahi tezvic etmiştir.» denmektedir. (600)

Evliya Çelebi'den bir rivayete göre Emir Sultan, Yavuz'a da Mısır fethini müjdelemiştir. Bu kıssa ise şöyledir :

«Sultan Selim'i Evvel (Yavuz) Bursa Yenişehri'nden geçerken ecdadının kabirlerini ziyaret etmek ister. Andan Hazret-i Emirin (Emir Sultan) âsitâne-i saâdetine gelüp ruhaniyetinden istimdat ederken, merkad-i cenab-ı emir (Emir Sultan'ın Mezarı) den: «Ya Selim! Udhulû Mısra inşâallah'ü âminîn». Sadâ-yı mubare-

---

597) Şakayık-ı Nümaniyye (Mecid Ef. Terc.) S. 76.
598) Ş. Sami K. A'lâm C. II. S. 104.
599) Şakayık-ı Numaniyye (Mecdi Ef. Terc.) S. 76.
600) Kunter Halim Baki Emir Sultan Vakıfları ve Fatih'in Emir Sultan Vakfı. V. Dergisi C. IV. S. 39.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

kini işitir. İstima eden (işiten) diğer huzzar (hazır bulunanlar) da: «Müjde padişahım sana Mısır fethi tebşir olundu» derler.

Kemâlpaşazâde Ahmed Efendi bu niyetle «El-fatiha» der. Filhakika Sultan Selim Mısır'a giderek fetih müyesser olur, emin ve sağ-sâlim şehre dahil olur. İşte hazret bu mertebe ulu bir sultandır. (601)

Emir Sultan, «Sultana emir veren» anlamındadır. Görüldüğü gibi bir devre adını veren Yıldırım gibi azametli bir hünkâra emir verecek kudrette bulunan bir Velî, günün şartları içerisinde mütâlaa edilecek olursa, devlet otoritesinde ne derece müessir olduğu kolayca anlaşılabilir! Ancak burada önemli olan, tarikat ve tasavvuf erbabı zevatın müessiriyetinden çok, O'nlara gönül veren, kendilerinden mânevî muzaheret bekleyen devlet erkânındaki anlayış ve telâkkidir. Nitekim bunlara dair menkıbeler birer birer vuzuha kavuştukça Osmanlı devletini asırlar boyu ayakta tutmağa muvaffak olan tecelli'nin sırrı sanırım daha kolay anlaşılmaktadır.

Diğerlerini de görmeğe devam ediyoruz:

601) Evliya Çelebi Seyahatnâme C. II. S. 49. vd.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

SULTAN II. MURAT ve HACI BAYRAM VELİ

«Efendi Hazretleri! Siz benim huzûr-i Hümayunumda değilsüz, ben sizin huzûr-i ruhaniyenizdeyim.»

Sultan II. Murat

Müslüman Türk toplumunun siyasî ve sosyal kaderinde oynanan en renkli dramlardan birine gelmiş bulunuyoruz. Burada sözü edilecek olan hadise, cihan tarihinde yeni bir dönemin de başlatıcısı olan Sultan II. Mehmed (Fâtih)in yetişme tarzı ve O'nu hazırlayan çevre'nin teşekkülü ile de çok yakından ilgilidir.

Asırlardır zihinlerde şöyle bir istifham mevcuddur ve henüz gerçek ve tatmin edici bir cevabı da bulunamamıştır :

Hadise şudur: Acaba neden Osmanlı padişahı Sultan II. Murad, oniki yaşındaki bir çocuğa devletin bütün işlerini bırakıp kenara çekilmiştir? Sultan Murad gibi dirayetli bir padişah'ın gönlü, bir devleti başsız bırakmağa nasıl razı olmuştur?

Kendisi için korkak, cesaretsiz, ya da zevk-u safaya düşkün, asâlet duygusundan yoksun vb. gibi sıfatları yakıştırmak da mümkün olamayacağına göre, bilmiyor muydu ki, ağzında henüz anne sütü kokan bir çocuğun koskoca bir devlet umurunun üstesinden gelemeyeceğini!..

Türk toplumunun siyasî ve sosyal tarihinden haberdar olan herkesin haklı olarak sorduğu ve zihinleri el'an kurcalayıcı bir süâldir bu. Kaldı ki, Sultan II. Murad, devleti o hale getirinceye kadar az endişeler yaşamamıştı. Esasen kendisi devlet işlerini son derece kritik bir dönemde devralmış, problemler hiç eksik olmamış, üstelik söz konusu olan günlerde de devlet aleyhindeki yabancı emeller bertaraf edilebilmiş de değildi.

Peki ama, bütün bunlar ortada durup dururken, böylesine idealist padişahın bütün işleri yüz üstü bırakıp çekilmesi nasıl izah olunabilirdi? Tarihî ve mâşerî vicdân huzurundaki sorumluluktan kendisini hangi mazeret kurtarabilecektir?

Üstelik Hz. Peygamberin bir de müjdesi vardır :

«Kostantıniyye bir gün mutlaka fetholunacaktır. Onun ku-

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

mandanı ne güzel kumandandır. Onun askerleri ne güzel askerlerdir!»

Sultan Murat bu müjdeden de mi habersizdi? Böyle bir şerefe nâil olabilmeyi kendisine gaye de mi edinmeyi düşünmemişti?

Kısaca bu daha benzeri bir yığın süâlin cevabını bulmak için gerçekten insanın kalbi duracakmış gibi oluyor. Her ne hâl ise, ortada bir vakıa var ki, Sultan II. Murad böyle bir karara varmış ve her şeyi yüz üstü bırakarak devleti görünüşte bir çocuğa bırakıp Manisa'daki köşesine çekilmiştir. Şimdi tek bir ihtimâl kalıyor ki, acaba Osmanlı sarayının bu güçlü padişahı sakına bir rûhî buhran geçirmiş olmasın!..

Hayır, asla!.. O halde? Öyleyse şimdi başa dönüyoruz :

Başa dönüyor ve bakıyoruz Sultan II. Murad'ı bu hale getiren esrar perdesinin açılışına :

Hâdisenin başlayışı :

... Vakit gece yarısını çoktan geçmişti. Edirne'deki Osmanlı sarayının büyük sofasındaki saz takımı, güftesi hünkâr'ın olan :

Sâki getir, getir yine dünki şarabımı
Söylet, dile getir yine ceng-i rubâbımı

mısralarîle başlayan şarkıyı hânendelerin eşliğinde Sultan II. Murad'a dinlettikten sonra susmuştu. Hünkârın işaretini bekleyen hânendeler ve saz takımı, çıt çıkarmadan O'nun, yeniden başlamalarını bildiren bir harekette bulunmadığına kanaat getirince oldukları yerde kalmışlardı.

Padişahın hareketsiz kalmakta devam ettiğini gören perde çavuşu Hünkâr'la Sadrazam Hızır Danişmendoğlu Mehmet Paşa'nın oturdukları sedire doğru ilerledi. Sadrazam perde çavuşunun kendisine doğru ilerlediğini görünce dikkatini toplayarak hafifçe doğruldu.

Esasen o gün Meriç nehri üzerindeki Kirişçi adasında bir gezinti yapmış bulunan padişah hayli yorgun ve zihni de başka şeylerle meşgul olduğundan çavuşun kendisine doğru ilerlediğini görememişti.

Sadrazam Mehmet Paşa, Çavuşa doğru biraz daha uzanınca, padişah yavaşça başını onlardan yana çevirdi, fakat Sadrazama anlatılanların kendisine tekrarlanacağını bildiği için yüz ifadesinde bir değişiklik olmadı..

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Perde çavuşu Sadrazama söyleyeceklerini bitirdikten sonra arka arka çekilerek sofanın kapısından çıkmıştı ki, Sultan II. Murad'ta hâlâ bir değişiklik görünmüyordu. Bu arada Sadrazamı kendisine doğru saygı ile yaklaşınca hafifçe gülümseyerek bakışlarında bir ifade ve pırıltı belirmişti.

Sadrazam, Padişaha, aralarında ölçülü bir saygı mesafesi bırakarak hafif bir sesle :

— Devletlüm dedi; Amasya sancak beyi kulunuz gelmişdür. Perde çavuşuna ilgar geldüğünü ve siz padişahımıza mühim bir arzı olduğunu söylemiş! (602)

Ilgar kelimesi padişahın yüzündeki dikkat kelimesine hafif bir endişe gölgesi düşürmüştü. Sedirden sert bir hareketle kalktı, Sadrazama dönerek, aceleci bir tavırla :

— Gidip görüşelim, dedi.

Sofada, salona giden koridor'un kenarlarında duvarlarda asılı duran lambaların dibine iç oğlanları sıralanmıştı. Padişah düşünceli ve kederli bakışlarını ileriye dikmiş, büyük salona girince sedef kakmalı sedire ilişeceği sırada sadrazamına :

— Mehemmed! dedi, haber itsen de bey gelse!..

Sadrazam geri döndü ve kapıyı açarak orada nöbet tutan çavuşlardan birine padişah'ın emrini tekrarladı. II. Murad'ın merakı o derece idi ki, nefes alıp-verişi bile değişmişti!..

Bir-kaç dakika sonra çavuşun açtığı kapıdan Amasya Sancak Beyi derin bir saygı ifadesi olan selâm vecibesini ifa ederek girdi. Çok kısa süren selâm merasiminin hemen arkasından hünkârın işareti üzerine derhal konuya geçildi :

Sancak beyi: Devletlüm dedi, Ankara ve çevresi Hacı Bayram'ın adamlarîle dolmuştur. Bunlar binlerce, hatta sayılamayacak kadar çokturlar!

Padişah, sancak beyini dikkatle dinliyordu. Sertlikten çok tecessüs (merak)ün hâkim olduğu bir edâ ile :

— Bunlar nasıl kişilerdir ki, taaccüb eylersüz? Ne ile iaşe edilirler? Nerede mekân bulurlar? diye bir bir sordu.

---

602) Ilgar deyimi, umumiyetle, tehlikeli ve acele haberlerin sür'atle yerine ulaştırılması için gösterilen ehemmiyetli yolculuk anlamınadır.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Sancak beyi süâllere cevap vermek üzere iken, Padişah sanki birden hatırlamış gibi :

— Bey dedi, sen ılgar gelmişsin ve yorgunsun. Devletin hatırı için zahmeter çekmişsün. Oturup da konuşasun, dedi.

Gerçekten üstü-başı toz-toprak içinde bulunan sancak beyi, (603) yan taraftaki sedire ilişti ve sesini hafifçe yükselterek padişahın süâllerini cevaplandırmağa başladı.

— Bunlar Türkmen kişidürler. Kendüleri Hacı Bayram'ın ve fakirlerin tarlalarında çalışurlar. İmaret misâli tekkelerinde kalurlar. Görünüşte Hacı Bayram'ın rabıtalı kimseleri imişler. Amma velâkin, herkeste bir merak vardur, bunca kalabalık niçündür? derler!

II. Murat bir anda, ayakta duran Sadrazamına döndü ve :

— Ankara'dan ve Anadolu beylerinden bu meâl üzre hiç bir malûmat aldın mı? diye sordu.

Sadrazam Hızır Danişmend oğlu Mehmed Paşa :

— Ankara'dan haberim yoktur dedi. Anadolu Beylerbeyi Şarapdar İlyas kulunuz ise, hayli zamandur saray-ı hümayununuz misafiridür, devletlüm diye ilâve etti.

Şimdi Padişahın zihninde, kendisini geçmişin gâilelerine doğru yönelten nâhoş haberdi bu.

Sadrazam, padişahın yüzüne kısaca baktı ve Amasya beyinin söyledikleri üzerinde düşünmeye başladı.

Padişah II. Murat perde çavuşunu emretti ve devamla :

İlyas beyi çağırınız! dedi.

Keza Padişah birden başını sadrazam'a çevirdi ve :

— Siz dahi oturasız, dedi. Amasya beyinin oturduğu sedirin baş tarafını işaret etti. Gözlerini birden avluya açılan pencereye çevirdi. O anda hayâlinden devletin muhataralı devirleri bir bir geçiyor gibiydi. Biraz sonra İlyas beyin dışarı çıkmış olduğu, şu anda sarayda bulunmadığı haberi geldi. Padişah cidden kederli idi. O'nun mizacını çok iyi bilen sadrazam, durumun farkında idi!

Şimdi padişah, tâ çocukluğundaki hatıralara dalmış, o günleri yaşıyor ve kendini Bizans surları önünde hissediyordu. Sadrazam söze başlamak istedi, fakat bu ince ruhlu padişahı hayallerinden koparmak istemezcesine susmağa kendini zorluyordu.

---

603) Bu vaziyette huzura girmek, meselenin ehemmiyetine alametti!

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Padişah o anda birdenbire sadrazamına dönerek :

— İlyas! dedi, acaba paşalardan biriyle midür?

Sadrazam :

— Bilmem ki devletlüm, dedi. Saz dinlemek için dahi kendisine haber ilettüm, o zaman da sarayda değildi.

Padişah :

— Misafirimizdür, diye mırıldandı. Sonra âni bir kararla yerinden hızla kalktı, içini yeniden dolduran endişe ile :

— Siz dahi çekilesüz, dedi. Sonra sancak beyine dönerek :

— Bey de ılgar gelmişdür, anınçün bitab (yorgun)dur, ıstırahat ede, diye ilâve etti. Ayrıca sadrazama, beyin ıstırahatı ihmâl olunmaya deye de tenbihlemeyi ihmâl etmedi.

II. Murat artık tenha kalmıştı. Bir müddet gözlerini zemin üzerine dikti, öylece kaldı. Sonra döndü ve ağır ipeklerden yapılmış minderlerden biri üzerine kendini bıraktı. O anda babası Çelebi Mehmed'i hatırladı. Çünkü devleti durmadan tehdit eden hadiselerle uğraşmak bakımından babasîle aralarında büyük bir benzerlik vardı.

Birden aklına bir şey geldi, yerinden ok gibi fırlayarak sedirin öbür ucunda ıhlamur ağacından yapılmış dolabı açtı ve oradaki bir Bizans tarihçisinin yazdığı, dedesi Yıldırım ile Timurleng arasındaki Ankara Savaşını anlatan tomarı çekti. Bu tomarda dedesi Yıldırım'ın Bizans'ı niçin alamadığı, Timurleng'e niçin yenildiği, dedesi Yıldırım ile devrinin büyük Velisi Emir Sultan arasında geçen hâdiseler uzun uzun anlatılıyordu. (604)

Öyle ya, şayet Timurleng olmasaydı, şimdi Osmanlı payitahtı Edirne yerine Kostantıniyye olacaktı. Dalmıştı, acaba dedesi Yıldırım mânevî bir hata mı yapmıştı? Yoksa Emir Sultan kendisine bedduâ mı etmişti? Bu arada sahiden Timurleng'in tutumu ne idi? Hatta Yeseviyye Tarikatı Şeyhi Ahmed Yesevî'ye mânen bağlı olan Timurleng, O'na emsâlsiz bir anıt da yaptırmıştı. Gerçi Yıldırım da Bursa'da büyük bir Cami yaptırmıştı amma, samimiyet ve büyük velilere içten bağlılık derecesi ne idi? O ulvî duygudan yoksun olarak yapılan bir eserin ne derece önemi olabilirdi?

Tomarı elinde karıştırıp dururken dedesi Yıldırım'ın, Timur'un adamları tarafından Ankara ovasında esir edilişi gözüne çarp-

604) Bu konu için Bk. Yıldırım Bayezıt - Emir Sultan Bölümü.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

tı. Bu bölümü belki de yüzüncü defa okumuştu. Fakat bir kere daha ve öncekilerden farklı bir ruhla yeniden okumaktan kendini alamadı.

Özellikle tomardaki şu satırlara dalmıştı :

«Bu vaziyete düşen Yıldırım Beyazıt'ın kulları, İskitlere karşı arslanlar gibi hucûm ediyorlar, ölenlerin yerlerini derhal yenileri alıyordu. Zaten on Türk askerine karşı yüz İskit askeri vardı. Bayezıt'ın hali o dereceye vardı ki, İskitler kendisine yaklaşarak :

— Ey Bayezıt Bey!, atından in de buraya gel, seni Timur Han dâvet ediyor! diyorlardı.

Bayezıt istemeyerek atından indi, bu at çok kıymetli bir arap atı idi. Onlar Bayezıt'ı çok zayıf ve ufak bir ata bindirip Timur'un yanına götürdüler. Timur ise Bayezıt'ın yakalandığını haber alınca, hemen bir çadır kurulmasını emretti, çadırın içine girerek «Zatrikon» oynamağa başladı! (605) Timur'un bu hareketi Yıldırım'ın tutulmasına (guya!) ehemmiyet bile vermek istemediği, buna lüzum görmediğini anlatmak için bir taktikti!.. (606)

Padişah II. Murat elindeki bu tomarda, Bizanslı tarihçinin yazdığı satırları göz ucûle ve nefretle biraz daha süzdükten sonra, birden kağıtları toparlayıp yanındaki sehpanın üzerine koydu. İçinde o anda Timur'a karşı yeni bir nefret belirmişti. Zira dedesi Yıldırım'a reva görülen bu mürailik ve küstahlığı bir türlü affedemiyordu.

Ne var ki, dedesi hakkındaki düşünceleri kısmen de olsa kendisini teselli edebiliyordu; çünkü O'nun kendisine aşırı güvenmesi, gurura kapılması, hele işrete düşkünlüğü, hatta bu yüzden de Emir Sultan tarafından ikaz bile edildiği üzüntüsünü teskin ediyor gibiydi. Şimdi düşünüyordu ki, acaba dedesi Yıldırım, işlemiş olduğu hataların kurbanı mı olmuştu.

II. Murat bütün geceyi hep bu hayâllerle geçirdi. Vakit sa-

---

605) Bu oyuna İranlılar satranç, Latinlerse skakon diyorlarmış.

606) Timur'un askerleri Bayezıd-ı çadırın kapısı önüne getirdiklerinde Timur güya, satranç oyununun müşkillerini ahlletmekle meşgulmüş gibi görünerek kendisini metheden askerlerine dönüp bakmamış bile! Askerlerse durmadan Timur'u medheden bir tempo tutmuşlardı. Timur ise satranç oyununda güya oğlu tarafından yenilmişti. Bir ara gözleri Yıldırım'a takılmıştı ki: Kendisile savaşmazsak karılarımızdan boş olacağımızı söyleyen bu adam mı imiş? der. Yıldırım'ın cevabı ise o anda bile: «Evet» olur..

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

baha yaklaşmış, etraftan ezan sesleri duyulmağa başlamıştı. İç oğlanlarına seslendi :

— Perde çavuşu gelsün!

Çavuş derin bir saygı ile içeriye girdi.

Padişah buyurdu :

— Gidip bakasun İlyas bey gelmiş midür?

Şimdi O, artık bütün dikkatini yeniden Ankara'daki Hacı Bayram meselesi üzerine toplamıştı. Tam o anda aklına bir şey geldi :

Edirne sarayında Akşemseddin isimli bir kişi vardı ki, bunun Hacı Bayram'ın müridi olduğu daha evvelce mevzu-bahs olmuştu. Bu zâtten de Hacı Bayram hakkında bilgi alınabilirdi! Fakat Akşemseddin de ne dereceye kadar hakikatı söyleyebilirdi? Hacı Bayram'ın müridi ve talebesi olduğuna göre, hocası ve şeyhi hakkında doğru malumat verir miydi?

Hülâsa bir takım kötü ihtimâller sıralanıp gidiyordu hayâlinde.

Bu arada yıllarca evvel kendisi küçücük bir veliahd iken Serez çarşısında sadrazamla birlikte Şeyh Bedreddin'i astıklarını da hatırlamıştı. (607)

II. Murat o anda, Hacı Bayram meselesini de bu hâdiselerle bağlıyor, fakat sonunun böyle çıkabileceğini hep zihninden uzaklaştırmağa çalışıyordu. Kararını veimiş ve Akşemseddin ile de görüşecekti.

---

607) İslâm tasavvuf dünyasının renkli ve mâcerâlı şahıslarından birisi de hiç şüphesiz Bedreddin Simavî, Simavna kadısı oğlu Şeyh Bedreddin ya da sadece «Şeyh Bederddin» namile tanınmış olan zattır. Zamanının icaplarına göre âlim ve mutasavvıf, fakat bu arada önemli bir ihtilâl hareketinin de lideri bulunan bir zattır Şeyh Bedreddin.

Yıldırım Bayezid'in oğlu Musa Çelebi tarafından Kazasker tayin olunan Simavî, Çelebi Mehmed'in, kardeşlerini mağlup etmesi üzerine İznik'e sürülür. Bundan sonra rahat durmayan şeyh, bir takım mâcerâlar peşine düşer. Daha müsaid gördüğü için İsfendiyâr beyin maiyetine geçer. Fakat İsfendiyar bey Çelebi Mehmed'den çekindiğinden şeyh'e yüz vermez. Bu defa Rumeli'ne geçen şeyh, Zağra ve dolaylarında büyük bir nüfûz kazanır, üstelik devlet aleyhinde faaliyetlerde bulunmağa da başlar. Nihayet Çelebi Mehmed tarafından üzerine gönderilen kuvvetler tarafından yakalanarak Serez'de bulunan padişahın huzuruna çıkarılır. Neticede bir ilim heyeti tarafından verilen «Malı haram, kanı helâl» konulu fetva üzerine idâm olunur.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Perde çavuşunu çağırıp emrini verdi :

— Akşemseddin hazretlerine gidüp buraya teşriflerine muntazır bulunduğumu söyleyesüz, dedi.

Aradan çeyrek saat bile geçmemişti ki, bir şeyden habersiz olduğu halde Hacı Bayram'ın bu ünlü mürîdi Osmanlı sarayının hünkâr salonu kapısında göründü!

II. Murat gerçekten saygı duyduğu bu nur yüzlü kişiyi görür-görmez hemen yerinden kalkarak bir-kaç adım atıp kendisini istikbâl etti. Sonra sediri işaret ederek oturmasını bekledi, kendisi de saygı ile yanına oturdu.

Akşemseddin'in bembeyaz nurlu yüzüne bir müddet baktı, derin bir saygı duyduğu bu nur yüzlü kişiyi müteessir edeceğinden endişe duyuyormuşçasına ürkek bir sesle konuşmağa başladı.

— Efendi hazretleri sizi rahatsız mı ettim acep?

Akşemseddin; asâlet ve vakarına olduğu kadar, tevazuuna da yakışan bir tavırla :

— Estağfirullah sultanım, diye karşılık verdi.

Padişah bu sözlerden biraz cesaret alırmışçasına sevinçli bir edâ ile; Amasya sancak beyinin Hacı Bayram hakkında verdiği bilgiyi —hiç eksiksiz olarak— aynen kendisine naklетti.

Akşemseddin, anlatılanları kendisinden emin insanların serin kanlılığı içerisinde sâkin bir şekilde dinliyordu.

Padişah sözünü bitirince istifhamlı bir tavırla önce Akşemseddin'in yüzüne baktı, yeni bir tebessümle tekrar baktı ve bir-kaç saniye sessiz kaldı. Düşündüklerini toparlamanın gayreti içinde idi. Sağ elile bir samimiyet ifadesi olarak Akşemseddin'in elini tuttu ve :

— Efendi hazretleri dedi, Hacı Bayram Veli hakkında sizin nazarınız bizce ehemmiyetlüdür. Ne buyurursuz?

Akşemseddin'in yüzünde ve bakışlarında tam bir sükûnet vardı. İçinde en ufak bir heyecan kıpırdanışından eser bile yoktu. Kendinden emin olmanın huzuru ile; padişaha doğru bakışlarını çevirdi, hafifçe doğruldu ve :

— Bilürsüz sultanım dedi, mürşîd elinde mürîd, ğassâl elinde meyyit gibidür!

Bu beklenmedik sözler aynı zamanda ince ruhlu bir şair olan II. Murad'ı bir anda ürpertmişti! Nitekim O, kendisine acındırıcı bir yüz ifadesile :

— Doğrudur efendi hazretleri, amma bizim de pederim Mehemmed Han zamanından başlayarak bu türlü hallerden neler çekdüğümüz bilürsüz. Devlet-i âl-i Osman'ın dahi ne denlü müşkilât içre kalduğun malumlarıdır bağışlayasuz, maruzatım anınçündür dedi.

Büyük veli Akşemseddin, padişahı derin bir saygı ve anlayışlı bir tavırla süzüyordu ki, ellerini kenetleyerek bir an sustu ve sonra yavaş yavaş :

— Hacı Bayram Hazretleri deye başladı, nezdinde gelenleri reddetmez, onları bir sanat sahibi kılmak ister. Amma istidatlı bulduklarını da tasavvufta, Allah sevgisinde olgunlaştırır. Ben dahi nezdinde öyle yetişenlerden biriyim. Benim bu yoldaki çalışmalarımı bildiklerindendir ki efendi hazretleri önce beni yanlarına almaktan istiğna (tereddüt) gösterdiler. (608)

Sultan II. Murat bu anlatılanlardan öylesine duygulanmıştı ki, gözleri yaşardı, ağlamaklı oldu. Hatta sohbetin mânevî neş'esini ihlâl etmemek için âdetâ nefes almaktan bile çekiniyor gibiydi.

Akşemseddin, «Amma ne dürlü davranmak gerektür, bunu tabiî siz sultanım bilür» lâkin bir iyi tetkik edersüz. Ki, indallahta yüzünüz kara olmaya. Bence en rûşeni, kendilerîle rüberû (yüzyüze) görüşmekdür.

Padişah bu fikri çok yerinde bulmuştu. Tam cevap vereceği sırada perde çavuşu içeri girerek sadrazam ile Anadolu beylerbeyinin, sultanın kendilerini görmek isteyip istemediğini öğrenmek murad ettiklerini bildirdi.

Bunun üzerine padişah :

— Yalnız Mehemmed Paşa Hazretleri buyursunlar, İlyas bey de oradan nihan olmayup emrim üzre bulunsunlar.

Sadrazam içeri girince önce padişahı selâmladı, sonra şeyh Akşemseddin'in eini derin bir saygı ile öptü.

---

608) Bu konuda Akşemseddin şöyle der: Ben bir hasat vaktinde gittim, efendi hazretleri müridlerile tarlada orak biçmiş, sonra taama (yemeğe) oturmuş idi. Köpeklere dahi karavanalarda yiyecekler verilmiş idi. Ben köpeklerin karavanalarına gidip orada yemek istedim. Hacı Bayram Veli Hazretleri beni görünce, müridlerile taam etdüğü sofradan kalkup benim yanıma geldiler. Ve şöyle buyurdular: Ah çopur! benim gönlümü aldın, kalk da bizimle sofraya otur. (Bursalı Tahir bey, Hacı Bayram Risâlesi S. 6-26. Zeria Karadeniz Hacı Bayram Veli S. 51-94).

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Akşemseddin Sadrazamı işaret ederek, «Suntanım kararınızı Dânişmend oğlu Mehemmed Paşa Hazretelerine dahi bildiresüz, kendileri âkil bir devlet hizmetkârıdur» dedi.

Padişah Akşemseddin'le aralarında geçen hâdiseleri kısaca Sadrazamına nakletti. Sadrazam da aynı kanaatte idi. Padişah gereğinin tezelden yapılması için sadrazama emrini verdi. Ve şöyle dedi :

Bir ulakla kendilerine bir hatt-ı Hümâyûn gönderesüz.

Padişah Akşemseddin'e dönerek :

— Sizi dahi bîhuzur eyledük, affedesüz efendi hazretleri dedi. Buyur ıstırahat edesüz diyerek, gelişinde olduğu gibi büyük veliyi saygı ile uğurladı.

Bu sırada Padişah, Anadolu Beylerbeyi İlyas beyi çağırarak O'nun da bu hususta ne bildiğini sordu. O, bir şeyden haberi olmadığını beyan edince, acele görevi başına dönmesini kendisine emretti. Sakın ha! Maslahat bildüğün gibi değildür, sakın ola ki, Hacı Bayram Hazretlerinin vicahında kusur eylemeyesüz! deyerek de sık sık tembihledi.

İlyas bey :

-- Hay, hay sultanım, kendülerine zaten saygım derindür! deyerek duygularını ifadeye çalıştı.

Saat öğle vaktini biraz geçiyordu. Sadrazam da hazırlıklarını ikmâl etmişti. Al bir ata binmiş olan bir ulak çavuş, yıldırım hızîle saray kapısından ayrılmıştı. Bu kişi Hacı Bayram Velî'ye Osmanlı Padişahı'nın fermanını götüren elçiden başkası değildi!..

Ulak çavuş kendisine verilen talimat gereğince, durmadan gece-gündüz at koşturarak fermanı vaktinden evvel «Ankara Beyi»ne ulaştırmıştı. Bir şeyden haberi olmayan Ankara Beyi, hayli korkmuş ve heyecanlanmıştı. Çavuşun yanına bir atlı daha kattı ve Ankara'dan bir-iki konak ileride bulunan «Zül Fadl» (Solfasol) köyüne doğru iki atlı yol almağa başladılar.

Ulak çavuş, tâ Edirne'den beri hayâlinde yaşattığı düşüncelerle meşguldü! Öyle ya, biraz sonra ya başlarına bir felâket gelirse! Birdenbire yemyeşil arazileri, bağları ve bahçelerile cennet misâli bir köye yaklaştıklarını farkettiler.

Esasen Ankara Beyinin, ulak çavuşun yanına kattığı adam Hacı Bayram Velî'yi çok iyi tanıyordu. Ulak çavuş rehber arkadaşına sordu :

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

— Veli Hazretlerini köyde bulabilir miyiz acep?

Rehber :

— Şimdi hasat zamanıdır, kuvvetle muhtemel ki Veli Hazretleri hasatla meşguldürler çavuş kardeş, dedi.

Ulak çavuşun gördüğü manzara ise dehşetti! Anlatılanlar tamamen ya yanlış, veyahut da maksatlı idi. Zira köyde samimi bir âhenk, herkes işinde gücünde, sarayda anlatılanları te'yid eyleyecek en ufak bir emâre görünmüyordu ortalıkta!..

Çavuş biraz teselli bulmuştu ki, bir an önce fermanı sunarak büyük Veliyi bu bahane ile yakından görebilmenin hasretini iyiden iyiye duymağa başlamıştı.

Ulak çavuş ve arkadaşı köye yaklaştılar, kendilerini bir-hayli genç-ihtiyar insan derin bir samimiyetle istikbâl eylediler. Ne var ki müridan gene de kuşkulanıyorlardı; öyle ya, tâ Edirne'den beri gelen bu yabancıların maksatları ne ola ki acep?..

İki yabancı misafir geldiğini Şeyh Hazretlerine haber vermek için müridlerden biri derin bir saygı ifadesi ile dergâhtaki efendinin makam odası kapısı önüne yaklaşmış ve haberi iletmek için kafasında ilk söyleyeceği cümleleri tasarlamakla meşguldü ki, durumu zaten keşf-ü kerametîle çok evvelden ve çok iyi bilen Şeyh Hazretleri içeridekilerden birine :

— Kapı önündeki gardaşı çağırasuz, zihn-i garibi lâ yûced (asılsız) şeylerle meşguldür, buyurdu.

Oradakiler de şaşırmışlardı! Çünki kapının önünde (dışarıda) kimin bulunduğunu ve ne ile meşgul olduğunu efendi içeride ve görmediği halde nasıl biliyordu?

Hemen fırlayıp O'nu içeri çağırdılar, ihtiyar derviş daha bir şeyler söylemeden, bir başkasına da :

Dışarıda misafirler vardur, gidip çağırasuz, buyurdular.

Bu defa ihtiyar mürid de şaşırmıştı, zira yabancıların geldiğini ilk haber veren kişi'nin kendisi olduğunu biliyordu. Oysa ki bu nahoş haberi kendisinden evvel şeyh hazretlerine kim ulaştırmış olabilirdi?

Ulak çavuş ve arkadaşı ihtiyar dervişi takip ettiler. Tertemiz, misk anber kokan bir odada, köşedeki buhurdanlıktan havaya süzüldüğünü tahmin ettikleri garip bir koku, üst bucakta bembeyaz sakalı ile nur yüzlü yaşlı bir zât, yanında bir-kaç müridi ile sohbet halinde idi.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Büyük Velî, cübbesinin bol yeninden çıkardığı bembeyaz eli ile derin bir saygı duyduğu padişahın fermanını getiren elçi'ye yer gösterdi.

Çavuş öylesine heyecanlıydı ki, sanki dili tutulmuş gibi bitâb halile şunları mırıldanabildi :

— Efendi Hazretleri! Dânişmend oğlu Mehemmed Paşa hazretleri sizinçün bir hatt-ı Hümayûn gönderdiler. Ellerinizden öperler, deyebildi.

Veli'nin yanındakiler onları baş-başa bırakmak gerektiğini anlayarak teker teker huzurdan destur alarak ayrıldılar. Hacı Bayram, Padişah'ın fermanını saygı ile aldı, önce öptü, başına yaklaştırdı ve dikkatle okumağa başladı.

Büyük Veli, sanki elindeki ferman, bir ferman değil de alelâde bir mektupmuş gibi, endişesiz, gayet rahat ve sakin bir tavırla:

— Murat bey'in arzusuna uyarum, el-hak bizi saraya davet buyururlar, dedi. Ne zaman istersen yolculuk üzre oluruz diye de ilâve etti.

Çavuş dehşet içinde :

— Sultanım siz bilürsüz, ne zaman istersenüz, deyebildi.

Veli, ayağa kalkarak :

— Berhüdâr olasun, kim bana bırakırsun. Bir-kaç hasta vardur, kendülerine ilâç etmem gerekür. Sabah namazını edâ edüp yolculuk üzre oluruz, dedi.

Hacı Bayram Velî Edirne'de :

Bir bakıma endişeli bir haber, bütün Ankara dolaylarına, Bayramiyye Tarikatı teşkilâtının en hücra köşelerine kadar yayılmıştı. Daha sabah namazı vakti idi ki, onbinlerce mürid şeyhlerini uğurlamak üzere dolmuşlardı. Namazı müteakip yola çıkıldı. Yol boyunca bazen yakından, bazan uzaklardan, mâneviyat yolculuğunun bu büyük yolcusunu uğurlamak üzere, gene mâneviyat ordusunun neferleri kendilerini takip ediyorlar, Veli ise Anadolu'nun içlerinden Rumeli'ye doğru feyz ve mânevî neş'e taşıyordu.

Veli şimdi Edirne yolunda idi. Yol boyuna devamlı çavuşun hatırını soruyor, gönlünü alıyordu. Çavuş bir ara :

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

— Efendi Hazretleri, dedi. El itsenüz de, ben dahi müridiniz olsam.

Veli :

— Gam itmeyesün, sen zaten tarikat içresün, diyerek çavuşun kalbindekileri okumuşcasına bir bir söyledi.

Hacı Bayram Velî devamla :

— Sen tarikat içresün, çünki harama el sürmemişsün! Haset ve münafıklık nedür bilmezsün. Bir ulu kişinin emri altındasun. Murat Bey bir ulu kişidür. Böyle dedi ve şu şiiri okudu :

Muradı gönlümün senden vefadur
Ki ol cevrile çoktan müpteladur.

Kimin kim bir but'i semîni vardur
Eğer şah-ı cihan ise gedâdur.

.....
.....

Çavuş meraktan çatlıyor gibiydi! Çünki bu şiiri Veli nereden biliyordu? Çavuş, şiirin Murat beye ait olduğunu çok iyi biliyordu. Veli ise Murat beyle şimdiye kadar mülâkî olmadığına göre!..

Fakat Hazret O'nu daha fazla üzmemek içün :

— Bu şiiri Murat bey yazmışlardır, dedi.

Büyük yolcunun Edirne'ye varışı bir hayli uzamıştı. Çünki kendisini taşıyan araba çok ağır gidiyordu. Padişah ve bütün saray erkânı ise büyük bir merak içindelerdi. Nitekim II. Murat, Akşemseddin'i tekrar huzura davet etti. Esasen Akşemseddin de merakta idi. Kendisine :

— Efendi hazretleri, dedi. Tarikatınızın aslını öğrenmek muradımdır.

Akşemseddin bu beklenmedik süâl karşısında, bir an durakladı ve :

— Nakşıbendiyye ile Halvetiyye'yi bir araya getürmüşdür, dedi.

Nihayet sabah ezanları etraftan fevc-fevc (dalga-dalga) yayılmağa başlamış, Edirne müstesna günlerinden birini yaşamak

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

üzere doğan güneşle birlikte bütün güzelliklerine bürünmüştü. Bütün şehir hareket halinde idi.

Ne var ki, şehirdeki fevkalâde durum padişaha haber verilmiş, saray çevresinde bir endişe de uyandırmıştı! Bu ihtimal daha önceden düşünüldüğünden, nitekim Sadrazam Ulak Çavuşa, dönüşte şehre gün ışımadan girmelerini tembihlemeyi bile ihmal etmemişti.

Tasarlanan saatte araba sarayın büyük kapısından içeri girince, başta Padişah Sultan II. Murat olmak üzere, Sadrazam Danişmendoğlu, vezirler, paşalar, bu arada velinin değerli müridi Akşemseddin dahi bir anda arabayı dolayı almışlardı!..

Büyük Veli'nin arabadan inmesine yardım edildi. Padişah ise:

— Hoş geldiniz Efendi Hazretleri! sözlerile büyük misafirini karşıladı.

Sultan II. Murat, daha ilk anda Veli'yi görür-görmez çok heyecanlanmış, kalbinde sanki bir kuş çırpınıyor gibiydi. Bu bakımdan da kendilerile halvet olabilmek için sabırsızlanıyordu.

Nihayet uzun koridorlardan geçerek Hünkâr salonundaki sedire karşılıklı oturdular. Bazı vezirler davet sebebini bildikleri için Padişah'ın bu kadar iltifatını bir türlü anlıyamıyorlardı!

Sadrazam, vezirler, hatta Akşemseddin bile ayaktalardı. Padişah bir ara Akşemseddin'e: «Mürşidin yanında olduğunu düşünmemişcesine oturmasını işaret etti!»

Sonra hatırlamışcasına; Hacı Bayram'a dönerek :

— Sizi bîhuzur eyledük, bağışlayasuz efendi hazretleri, dedi.

Büyük Veli Hacı Bayram, olgun kişilere has mütevazî bir tavırla :

— Estağfirullah sultanım, demekle iktifa eyledi.

Padişah devamla :

— Yolculuk meşakkatlü mü geldi? diye sordu.

Veli biraz önceki tatlı tebessümlerini tekrarlarcasına :

— İyi bir vesile oldu devletlü, deyerek karşılık verdi. Hayli didar ve ihvan gördük deyerek de ilâve etti.

Bu sırada iç oğlanları, ellerinde gümüş tepsilerle içeriye giriyorlardı. Tepsilerdeki bardaklarda, buğulanmış olduklarından rengi belli oamayan turunç şerbetleri vardı.

Önden ilerleyen oğlan, alışkanlık gereği Hünkâr'ın önüne git-

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

ti. Ancak Padişah'ın bir saygısızlık olduğu düşüncesile hafif yüzü kızarmıştı. Ve oğlana: «Efendi hazretlerine ikram edesüz» dedi.

Veli büyük bir nezâketle bardağı aldı, fakat Hünkâr'ın da bardağını almasını bekledi!

Oldukça tecrübeli olan Padişah, Hacı Bayram Veli'nin ne büyük kişi olduğunu çoktan, hatta ilk anda anlamıştı. Bu bakımdan karşısındaki büyük Veli ile konuşmak, zihnindeki bir çok mevzu hakkında bir şeyler öğrenmek için âdetâ sabırsızlanıyordu. Bu yüzden devamla :

— Bu yıl mahsûl nasıl efendi hazretleri deyerek söze başladı.

Hacı Bayram gene o tatlı tebessümûle :

— Allaha şükürler, deye cevap verdi. Bekledüğümüzden daha âlâ oldu deyerek de ilâve etti.

Padişah :

— Efendi Hazretleri hayli zahmetlere sebep olduk, diyerek Veli'nin gönlünü almağa çalışıyordu ki;

Hacı Bayram, Hünkâr'ın sözlerini sonuna kadar dinledikten sonra :

— İyi neticelerde, sebeplerin ve vesilelerin ehemmiyeti zâil olur Hünkârım, deyerek padişahın gönlünü aldı.

Salondakilere teker teker bakan Hünkâr'ın, kendilerini yalnız bırakmalarını işaret eder gibi bir tutum içindeki hali dikkatten kaçmadı. Bu arada padişah sadrazama :

— Lala sen kalasun, dedi.

Padişah bir an sessiz kaldı, sonra gözlerini büyük Veli'ye çevirerek ürkek bir ifade ile :

— Sizi yol meşakkatine mecbur etmekten duyduğumuz teessür haddinden fazladır. Velâkin bunun sebebin diyeyüm: Gelmenizden önce nakledilenler gelmenüz gerekdürürdü. Allah'ın bildüğün kuldan saklamak muradımız değildür. İçimiz şüphe ile meşbu idi!

Sözlerinin bu noktasında duran Hünkâr, minnet dolu ifadelerle bakışlarını Akşemseddin'e çevirerek :

— Amma, efendi hazretleri, ef'al-i kemâliniz üzre nakledilenler içimizdeki cümle şüpheyi muhabbete tahvil etmişdür, dedi.

Hacı Bayram Veli, elini teşekkür makamında göğsüne doğru getirerek boynunu hafifçe büktü. Veli'nin bu mütevazi hali Padi-

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

şah II. Murad'ın pek hoşuna gitmişti ki, bu gelişten türlü maslahatınma iyilük dahi gelecekdür, dedi.

Büyük Veli: Cümlemiz devlet kuluyuz, Allah'a ibadetle halka hizmeti yek tutarız, dedi ki, bu söz üzerine II. Murat yerinden ok gibi fırlayarak büyük Veli'nin elini hormetle tutup öpmek istedi ise de, Veli hazretleri tevazû dolu bir davranışla elini çektiği sırada :

— Lutfedesüz! diye hafifce seslenmekle yetinen padişah, olduğu yerde dönerek yerine oturdu. Heyecanı son haddini bulmuştu. Fakat mümtaz misafirini daha da fazla meşgul etmek istemiyordu, çünkü O'nun yorulmasına gönlü razı değildi. Efendi hazretleri dedi, şimdi ıstırahat buyurasuz, akşam taamda burada buluşalum inşaallah, yatsu namazından sonra ise uzun halvetimiz gereklüdür.

Yanındakilere: «Efendi hazretlerinin ıstırahatlarîle iştigal edesüz!» diye talimatını verdi. Şimdi zihnindeki bütün istifhamlar ve şüpheler zail olmuş, tam bir iç huzuruna kavuşmuştu. Fakat eline fırsat geçmiş iken büyük Veli'den azamî derecede istifade etmek istiyordu.

Nihayet akşam için kararlaştırılan vakit gelmişti. II. Murat, büyük Veli'nin dillere destan olan kerametlerini görmek için sabırsızlanıyordu. Biraz sonra büyük misafiri ile halvet halinde idi :

Efendi hazretleri dedi, «Hazreti Mevlânâ üzerine bir süâlim vardur.»

Hacı Bayram: «Buyurasuz Hünkârım,» dedi.

Sultan Murad: «Efendi hazretleri» dedi, «Şemsi Tebrizî Mevlânâ'nın mürîdi midür, mürşidi mi?»

Hacı Bayram Veli :

— Şemseddin çok diyar görmüş, türlü eyyam yaşamış bir düşünce eridür. Kendi başına zahirî ilimlerde ilerlemiş ve bir gün bu ilimlerden sıkılmışdur. Kendininkine benzer bir engin ruh aramışdur. Bir gece ru'yasında bir ses işidür; bu ses O'na: Konya'ya git, orada Celâleddin'i bul der. Şems meşakkatlü bir yolculuktan sonra Konya'ya gelür ve Mevlânâ'nın geçeceği yol üstünde durur. Şems yanına yaklaşur, kılık kıyafeti pejmürdedür. Mevlânâ ise bu kıyafetten hoşlanmaz. Fakat Şems bunu bilür, buna rağmen mahsus yapar! Bu arada Mevlânâ'dan şöyle sorar :

«Muhammed mi, Bayezıd Bistamî mi büyüktür?»

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Bu manidar süâl Mevlânâ'yı düşündürür. O, yoluna devam etmekten vaz geçer. Sonra şu cevabı verir :

«Muhammed Fahr-i âlemdür, peygamberdür. Bayezid ise kuldur. Öyle ise Muhammed, Ya Rabbi, biz seni hakkiyle bilmedük diye neden demiş? Halbuki, Bayezid ise: Benim azametim şanını ben bilürüm, ben sultanlar sultanıyım demişdür.

II. Murad tekrar sordu: Efendi hazretleri Şems-i Tebrizî'nin Mevlevîlik içre mertebesi nedür?

Hacı Bayram Veli: Şems olmasaydı Mevlevîlik dahi olmazdı!.. der.

Vakit gece yarısını çoktan geçmiştir. Hünkâr büyük misafirini bir hayli yorduğunun farkındadır. Artık kendisine ıstırahat etmesi teklifi zamanı gelmiştir.

Yanındakilere: Efendi hazretlerini nasıl bulursuz? dedi.

Sadrazam Danişmendoğlu Mehmed Paşa: «Ömrüm ziyan oldu acırım» dedi ve ilâve etti: «Bu denlü olgunlukta bir zat ile ilk defa karşılaşıyorum.»

Sultan II. Murad: Sen Bedreddin ile dahi görüştün, (609) ikisi arasında fark var mıdur? dedi.

Sadrazam: Azîm (büyük) fark var diye cevap verdi.

Ertesi gün sohbet yeniden başlamıştı. II. Murat sanki çocukluğundan beri birikmiş problemlerini halletmek istercesine Veli'ye her fırsatta süâller yöneltiyor, O ise bunları memnuniyetle cevaplandırıyordu. Padişah :

— Efendi hazretleri diye devam etti. Tarikatınız ile Hazreti Mevlânâ tarikatı arasında ne fark vardur?

Hacı Bayram: — Bilindiği gibi Mevlevîlik acemden Türkiye'ye intikal etmişdür. Celâleddin Mevlevîliğin orada olduğu zamana ait ulu bir pirdür. Bunu kullandığı dilden, hemen her mezhepten insanı çağırışından dahi anlaruz! Farkımız bundadur ki, biz Türküz, Türkçe konuşur, yazaruz ve Türkleri çağıruruz!

Sultan Murat birden ayağa kalkmıştı. Sadrazam ve öteki paşaşalar da şaşırmışlardı. Hacı Bayram ile Akşemseddin vakarla yerlerinde oturuyorlardı. Hünkâr Hacı Bayram Veli'ye doğru iler-

---

609) Sözü edilen Bedreddin, devlet aleyhinde bulunduğu için idam edilen Simavna Kadısı oğlu Şeyh Bedreddin'dir. Bu bahsin yukarısında geçmiştir. Bk. ilgili kısım.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

ledi, elini saygı ile tuttu, gözleri yaşla dolmuştu. Padişah, tarlalarda çalışmaktan nasırlaşmış bulunan mümtaz eli ağzına doğru yaklaştırmak için gayret sarfediyordu. İzin verirsüz efendi hazretleri dedi, bu şereften mahrum bırakmayasuz!

Hacı Bayram tevazuda ısrarlı göründü.

Padişah: Şükürler olsun ol hüdâya ki dedi, siz mertebede bir sultan-ı ruh görmeyi ben kuluna nasîb eyledi. O anda sanki devlet reisi II. Murad değil de, Hacı Bayram Veli idi! Ne var ki büyük insan Hacı Bayram Veli, bu garipliği bertaraf etmek için hemen konuştu :

— Hünkârum, dedi, siz dünya umurunun devletlü beyisüz. Devletimize nizam korsuz. Bizim dahi işimiz, insanları devlete lâyık kılmakdur. Murat Han son derece sevinçli idi.

Veli: «İşlerinizde duacınız olarak kaluruz» dedi. Halka hizmeti büyük ibadet bilürüz, deye de ilâve etti. Hacı Bayram şöyle devam etti :

Size gelince; Büyük dedenizin buyurduğu: «Attan inmeyesüz» sözüne uyduğunuzda, diyar-ı rum'u geride bırakacaksuz.

Veli bu sözleri söylerken, Hünkâr ve öteki devlet erkânı dudaklarını kımıldatarak duâ ediyorlardı!..

İşte beş asırdır cevap beklediğine işaret ettiğimiz sorunun cevabı ve işte II. Murad'ın içinde bulunduğu rûhî durumun mahiyeti!..

Sultan II. Murad'ın kendi ifadesinde de görüldüğü gibi, hayatında yeni bir devir başlamış, bidayette endişe verici bir durumda iken, bu beklenmedik vesile O'nun ruhunda ve manevî hayatında, büyük Veli'nin muhabbetinin kökleşmesine yol açmıştı. Şimdi O, artık önceki Sultan Murad değildi. Nitekim koskoca Osmanlı sarayının rakibsiz liderinin fanî varlığı madde âleminde olmasına rağmen, gerçek varlığının, ebedî âlemdeki vuslat özleyişi kendisini eritiyordu. Artık O, sanki bir Hünkâr değil, Hacı Bayram Veli'nin sadık bir müridi sayıyordu kendisini!..

Büyük Veli O'nun bu ruh halini pek iyi anlıyordu. Ne var ki, Hünkârın devlet umurunu ihmal etmesine asla gönlü razı olamazdı. Vakıa aralarında henüz bu hususta henüz her hangi bir mevzu geçmiş değildi. Şu kadar ki, Hacı Bayram, Kostantiniyye'nin fethi hususunda bir işarette bulunmuştu ki, bu işaret II. Murat'ın kü-

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

çük yaştan beri hayalinde mevcut bulunan büyük ideal kıvılcımını ateşlemeğe yetmişti. (610)

Hünkâr salonu bir an sessiz kalmıştı. Ansızın kapı açıldı ve iki iç oğlanı, içinde mışıl mışıl uyumakta olan bir bebeğin bulunduğu beşiği getirip Padişah'la Veli'nin ortalarındaki bir yere bıraktılar.

Veli başını birden çevirip beşiğe dikkatle baktı ve sûre-i Fethi oradakilerin de işitebilecekleri bir sesle okumağa başladı. Fetih sûresi bitince başını II. Murad'a çevirerek :

— Siz bir zât-i kemâlsüz, şehzadeniz içün olan o güzel mısra-ı okusanuz dedi. Böyle deyip, mütebessim bir ifade ile beklemeğe başladı.

II. Murad o anda şaşkına dönmüş, hayretler içinde kalmıştı. Çünki beşikte kimin yattığını anlamadan sûre-i feth-i okumağa başlamasının sebebi ne olabilirdi? Sonra şehzadesi için Murad Han'ın şiir okuduğunu nereden biliyordu? Zira bu şiiri Hünkâr henüz kimseye okumamıştı! Demek oluyor ki, büyük Veli kalb gözüle her şeyi biliyor ve okuyordu.

Padişah beşiğe uzun uzun baktı ve derin bir saygı ifadesîle, Veli'nin arzusunu yerine getirmek üzere mısra-ı okumağa başladı. Ne var ki hançeresi kurumuş, âdetâ sesi çıkmaz olmuştu.

«... Ravza-i Muradda bir gül-i Muhammedî açtı» cümlelerîle başlayan mısra'ın okunmasını Hünkâr zorla tamamlayabilmişti. Fakat Veli aynen tekrarladı.

II. Murad; Efendi hazretleri dedi, bana hayatımın en büyük mükâfatını lutfettiniz. O, devamla bir şeyler daha söyleyecek gibi oldu, fakat kendinde bu takatı bulamadı! Veli :

Padişahın bir şey söyleyeceğini anlamıştı ki,

«Buyurasuz Hünkârım» dedi.

Sultan Murad: «Buyuramam Efendi Hazretleri!..» deyebildi. Ve :

— Benim huzur-i hümayunumda değilsüz, ben sizin huzûr-i rûhaniyenizdeyim, dedi. (611)

---

610) Çünki H. B. Veli, Kostantıniyye muhakkak alınacak, amma orasını sen alamayacaksın ve göremeyeceksin de demişti!..

611) Bu ifade Sultan II. Murad'ın bundan sonraki politikasının özüdür.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Bu sırada Hacı Bayram Veli, bir noktada Sultan II. Murad'ı tenvir etme ihtiyacını duymuştu. Esasen Veli, Hünkârın dikkatini devlet işlerinden uzaklaştırmasına razı değildi. Şöyle devam etti :

— Bayezıt Han amcanuz ve muhasaranuz zamanında elden gelen yapılmışdur. Bu durum ruşendür. Velâkin feth-in müyesser olmayışı, feleğin yâr olmayışı ve vaktin hitâm bulmayışındandur. Böyle muhasaralar esasen hatalı olmuştur! demişti ki, bu son cümle II. Murad'ı şaşkına çevirmişti.

— Efendi hazretleri muhasara hatalı mı olmuşdur? deyebildi.

Veli keskin bir ifade ile :

— Azim (büyük) hata olmuşdur! Zira Bayezıt Han amucanız Kontantıniyyeyi kuşattuğunda, etrafın ahvalin iyi bilmek gerekürdü! Halbuki gururu kendüyi ve müslüman Türk'ü perişan etmişdür! (612)

II. Murad gerçekten dehşet içinde kalmıştı. Nitekim büyük Veli'nin anlattıklarîle Bizanslı tarihçinin yazdıkları arasında bir mukayese yapmağa çalışıyor, ikisinin de aynı noktada birleştiklerini gördükçe Veli'ye karşı olan hayranlığı bir kat daha artıyordu.

Hacı Bayram ayağa kalkarak elini Edirne'den İstanbul'a doğru çevirdi, ve :

— Kayser'in şehrinde bu gün yüz-yüzelli bin kişi yaşamaktadur. Ki, o kendi içinde dahi kendi elinden çıkmışdur!..

II. Murat yerinden fırlayarak: «Bütün ahvali benden iyi bilürsüz efendi hazretleri» deyebildi.

Büyük Veli :

— Bey! sen Kostantiniyyeyi alamayacaksun! Amma orası alınacakdur! Bunu ben ve sen dahi göremeyeceğüz! Orası; (Veli sağ tarafına dönerek, sağ elîle gösterdiği sırada bir şeyden habersiz uyumakta olan beşikteki bebeği göstererek:) Şu beşikte yatan çocuk tarafından ve bizüm Akşemseddin tarafından alınacakdur!.. dedi.

Bir anda herkes şaşkınlık içinde, gözlerini bir beşiğe, bir Akşemseddin'e çevirip duruyorlardı.

Sultan II. Murad: «Efendi hazretleri! Bizi ruşen kıldınuz, be-

---

612) İ. Hakkı Danişmend, İstanbul Fethinin mânevi kıymeti. S. 7-75. vd.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

nim ve Mehemmedüm için dahi nasîhatlarınızı dinlemek azim arzumdur» dedi.

Akşemseddin Şehzade'nin eğitimi için görevlendiriliyor :

Hacı Bayram, Akşemseddin'i işaret ederek: «Mehemmedümüzü hocasına bırakmak gerek» dedi.

Akşemseddin başını hafifçe öne eğerek mürşidinin emrini kabul eder bir ifade içinde idi ki, II. Murad Akşemseddin'e Velinin gösterdiği değer karşısında gizleyemediği hayretle bir an durakladı, son derece memnun da kalmıştı ki,

Veli Akşemseddin'i kastederek: «Kendülerin liyakatin biz dahi bilenlerdenüz» diyerek O'na karşı olan iltifatını te'yid eyledi.

Böylece Akşemseddin şimdi, istikbâlin cihangirinin hocası olmuştu.

Veli ağır ağır konuşuyordu. Ağzından çıkan her söz II. Murad'ın kalbine saplanan bir ok gibiydi. Nitekim O, dikkat kesilmiş dinliyordu.

Veli şöyle devam etti: «Size gelince, sizinçün nasîhat yoktur. Devlete söylenen sizedür.» dedi.

II. Murad: Kararını çoktan vermiş, fakat büyük Veli'ye duygularını anlatabilmek için çareler düşünüyordu. Bir ara müsaid bir fırsat bulur gibi oldu ve kendinde büyük bir cesaret görmüşçesine; kendi mizaç ve sıhhatının devlet işlerile meşgul olmağa müsaid olmadığını ima etmek ister gibi bir ifade kullanmıştı ki, Veli birden atıldı :

— Amma Allah indinde makbülüz, halk için çalışursuz. Halkın ise Allah'a yakınlığı belürsüzdür, berhüdar oluben devam eyleyesüz, dedi.

II. Murad sevincinden uçuyor gibiydi. Veli şöyle devam etti :

— Biz halkı yetişdürür, elinize verürüz, Onu sevk-ü idare ise size aitdür. Veli devamla: Görürsüz ki, aramızda fark yoktur, müşterek arzumuz islâmın ve Türk'ün berhüdâr olmasıdur, dedi.

Padişah Sultan II. Murad, büyük Veli'nin bu müthiş siyasî ve vatanperver düşünceleri karşısında hayretten hayrete düşüyor, O'ndan ayrılmanın ızdırabını şimdiden duyuyor gibiydi. Çünki Veli'nin dönmesi yaklaşmıştı.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

II. Murad; «Efendi Hazretleri, dedi, sizi azim bîhuzur (rahatsız) itdük, velâkin bir maruzatım dahi vardur.»

Hacı Bayram, sanki O'nun ne demek istediğini biliyormuş gibi mânalı bir bakışla gülümsedi. Padişah ise telâşlı görünüyordu. Hediyyem şudur ki ümmet-i Muhammed'e rızkını veren tarlalarınız ve cümle müridanınız vergiden muafdur!..

Büyük Veli başîle bir tasdik işareti yaparak, «Bu hediyyenizün değerinü hasada demet adedile ölçmek gerekür!» demekle yetindi.

II. Murad bundan isteğinin kabul olunduğunu tahmin ederek: «Hediyyemi kabul etmenüz dahi bize azim bir hediyye olmuşdur!» dedi.

Osmanlı hükümdarı II. Murat'ın son bir arzusu daha vardı ki, bu engin dünya görüşlü veliye bunu bir türlü açıklayamıyordu. Nihayet kararını vermişti :

— Efendi Hazretleri dedi, sizden bir dileğim dahi vardur. Büyük veli tatlı bir tebessümle :

«Anlarum» dedi. «Sizin bu isteğinize mezhebimizin bânii (kurucusu) İmam A'zam tilmizi (talebesi) İmam Ebû Yusûf hazretleri bakasuz ne buyurur.»

Dedi ve aşağıdaki nasıhatı baştan sona kadar anlattı: (613)

II. Murad o hale gelmişti ki, artık kainat gözünde başka bir renk görünüyordu. Ne vardı ki, şehzade ne ola bir an önce büyüse idi. Belki de büyük veli tarafından verilen Hz. Peygamber (S.A.)in müjdesini görebilmek kendisine nasıb olabilirdi! Böylece II. Murad daha şimdiden beşikte uyuyan şehzadenin emrine girmişti. Ne vardı, şehzadesi bir kerre on-oniki yaşlarına gelse de, kendisine devlet umurunu devredebilse idi. Böylece de büyük Veli'nin kerametini müşahede edebilirdi. Hep artık gece-gündüz bunu düşünüyordu. Nitekim şehzade oniki yaşına basar basmaz düşündüğünü tatbik etmiş ve devleti oniki yaşındaki şehzadeye teslim ederek Manisa'daki ruh âlemine çekilmişti. Padişahlığının bundan sonraki günlerini kendisine —Macar Kralının cülûsunu tebrik için— gönderdiği üstü altın kakmalı yazı masasının başında hep bu hayâlleri yaşıyordu.

---

613) İmam Azam'ın, talebesine böyle bir nasıhatinden bahsolunursa da, bunun aslını bulmak mümkün olmamaktadır. Şu kadar ki, İmam Azam'ın fikriyatı cümlenin malumudur.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Hacı Bayram Veli Ankara'da :

Büyük Veli'yi taşıyan çift atlı araba Sol-fasol köyüne girdiği zaman, tarlalardan dönmüş binlerce müridi sevinçten bayram yapıyorlardı. Veli'ye olan hediyyesile ilgili fermanın Ankara beyine derhal verilmesini II. Murad ulak çavuşa sıkı sıkıya tembihlemişti. Hatta bu hediyye haberi çoktan duyulmuş, üstelik Ankara beyi üzülmüştü bile! Çünkü Ankara beyliği varidatında önemli ölçüde azalma olacaktı.

Diğer taraftan bir takım açıkgözler de bu fırsattan yararlanmak için Bayramiyye tarikatına girmek için âdetâ yarış halindeydiler! Hacı Bayram Veli esasen bu durumun çok iyi farkındaydı. Nitekim yakında bu işi güzel bir taktikle vuzuha kavuşturma niyetinde idi.

Harmanlar kaldırılmış vergi zamanı gelmişti. Sıcak bir yaz gecesi idi. Veli akşamdan Ankara istikametine doğru gidip, orada büyük bir çadır kurulmasını , bütün müridlerini çadırın içerisinde yakından görmek ve kendilerine bazı şeyler söylemek istediğini bildirdi.

İşaret olunan yere büyük bir çadır kuruldu. Sabahın erken saatlerinden itibaren bütün müridler çadıra akın etmeğe başladılar. Veli ve yakınları da çadıra gelmişlerdi. Ankara beyi ise endişe içindeydi. Ortalık maşerî bir kalabalıktı.

Vakit kuşluk zamanını biraz geçmişti. Veli bir ara çadırdan çıktı, ortalıkta çıt çıkmıyordu. Etrafına şöyle bir bakındı, sonra konuşmağa başladı :

— Şimdi burada taraf-ı ilâhîden dervişlerimi kurban etmem emri ilâhîsi gelmişdür! Hepiniz sıra ile çadıra girecek ve kurban idileceksüz!

Tabii ki, manzara bir anda değişmiş, yüzlerde bir korku ve heyecan ifadesi belirmişti. Herkes birbirinin yüzüne şaşkın şaşkın bakıyor, mutad üzre Veli'nin derhal emirlerinin yerine getirilmesi alışkanlığına rağmen bir kıpırdanma olmuyordu.

Nihayet çadırın orta yerinden bir kadınla bir erkek muvafakat ettiklerini, kurban olmak istediklerini, şeyhleri yoluna canları feda olmasını dilediklerini bildirdiler! Diğer kısımlarda ise bir panik başlamış, kimine göre Veli sapıtmış, kimine göre insafsızlaşmış, kimine göre ise Velilikle alâkası kalmamıştı.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Hacı Bayram, gönüllü kurbanları çadıra aldı, kendilerini tebrik etti, gönüllerini aldı. Aradan az bir zaman geçmişti ki, önceden hazırlanmış bir koyun kanına batırılmış kanlı gömlekleri çadırın kapısından dışarı sarkıtılmış! Dışarıdaki heyecan son haddini bulmuştu!..

Yeryer bizim şeyh iyice sapıtmış, insan kesilir mi gibi sesler yükseliyordu. Yarım saate kalmamış, koskoca meydan bomboş oluvermişti!.. Ankara beyinin adamları ise bu işi bir türlü anlayamamışlardı.

Büyük Veli, Beyin adamlarını çağırtarak onların da gerçeği görmelerini istemişti. Vakit, akşamın yaklaştığını gösteriyordu. Hacı Bayram, etrafındakilerin yüzlerine manâlı manâlı bakarak; içlerinde Ankara beyinin de bulunduğu topluluğa hitaben :

— Benim dedi, bir-buçuk müridim vardur ki, vergiden muaf olmağa lâyık ola!.. Bundan böyle herkes bilsün ki, «Tekâlif mertebe vergi verilmesi gereklüdür!..»

Bey şaşkına dönmüş, Osmanlı Hünkârının fermanına karşılık bu derece sıcak bir vatanseverlik örneği veren büyük Veli'yi, çok yakınında bulunmasına rağmen şimdiye kadar neden yeterince tanıyamadığından dolayı kendini affedemiyordu.

Destur isteyip Veli'nin huzurundan ayrılmadan önce: «Affedersüz efendi hazretleri» dedi, «İtiraf edeyüm ki, hayli tereddüt üzre idük! Rûşen oldum ki, azm-ü gaflet içre bulunurmuşum. Hattimiz değildür amma ifasına muktedir olduğumuz bir emriniz olur mu?» deyebildi.

Büyük Veli, vakarla: «Bundan böyle vergiyi alesseviyye vaktinde alasuz. Yolunuz ruşen olsun» diyerek kendisini uğurladı.

Bey durumu süratle Edirne'ye ulaştırdığında, II. Murat zaten gönlünü dolduran Veli'nin muhabbeti içinde idi.

— «Ah ne ola bir kerre Mehemmedüm büyüye!..» Bu cümle artık kendisinin virdi haline gelmişti.

Büyük Veli Hacı Bayram hazretlerinin Edirne'ye daveti, sebep ve hadisenin şekil ve seyri hakkında bir çok tahminler, bu tahminlerle ilgili olarak da bir çok rivayetler yüzyıllardır ağızdan ağıza dolaşıp durmuştur.

Sözgelimi büyük Veli'yi Edirne'ye varışında, gerçekten kerâmet ehli olup olmadığını anlamak için şöyle bir tertip de hazırlanır :

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Halk arasında çok yaygın olan bu rivayete göre: Hacı Bayram Hazretlerinin Edirne'ye varışlarının ilk günüdür, Tabutun içine canlı birisi konulmuştur, Veli'ye: «Efendi bir cenazemiz var, namazını kıldırmanızı istirham ediyoruz!..» derler. Hacı Bayram ise bir imtihan geçirmekte olduğunun çoktan farkındadır. «Hay, hay, pekâla amma» der :

— Namazı ölü niyetine mi kılayım, diri niyetine mi?

Etrafındakiler şaşkınlık içerisindedirler! Tabii ki bir şey söyleyemezler. Veli ise hiç bozuntuya vermeden «Er kişi niyetine» der ve namazı kıldırır. Program gereğince hemen oracaktan uzaklaşıp güya mezarlığa gideceklerdir, bir de ne görsünler «İnnâ lilâh ve innâ ileyhi raciûn» adam gerçek dünyasına göçmüştür!..

İşte koskoca Osmanlı padişahını mecnuna çeviren Hacı Bayram Veli bu zattır! Bir devre imzasını atarak rakipsiz cihan İmparatorluğunun ünlü padişahı Sultan II. Murat durup-dururken tahtını oniki yaşındaki bir çocuğa terkedip gitmemiştir. Hem sonra tarihte görülmüşmüdür ki, bir padişah durup dururken tahtından feragat etsin! Üstelik taht için bunca kavgalar olup, canlar telef olurken!..

Gönüller fâtihi Hacı Bayram Veli'ye işte Anadolu halkı bu inançla bağlanmış, O'nun âsitanına bu yüce duygu ile ilgica etmiş ve yüz sürmüştür. Büyük padişah II. Murat da tacını tahtını bu engin duygu'nun tesirîle bırakıp gitmiştir. O'nun asıl gayesi, alenen kerametlerinin yüzlercesine şahit olduğu büyük Veli'nin gönül deryasından kana kana nasîbini alabilmek, bunlardan da önemlisi :

Şehzadesi II. Mehemmed'in Kostantıniyye'yi fethedişini dünya gözü ile görebilmektir.

— Ah ne ola bir kerre Mehemmedüm büyüse!..

Hey hatt!.. Koca Sultan Murad, ne ulvî bir feyz menbe'ı bulmuştun sen. Senin de, ustadın Hacı Bayram Veli'nin de ruhlarınız şâd olsun. Bizler huzur-i mânevilerinizde kemâl-i ihtiramla duâcılarınız oluruz. Şefaatlerinizi esirgemeyiniz lutfen!..

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

FÂTİH - AKŞEMSEDDİN ve MOLLA GÜRANİ

«Bendeki bu sevinci görürsüz, Kostantiniyye fethine sevinür sanman, Akşemseddin benim zamanımda oldığuna sevinürün!..»

FÂTİH

Hacı Bayram Veli'nin Edirne'den ayrılışından bir-kaç gün sonra Akşemseddin, şehzade II. Mehmed'in eğitimi için daha münasip görülen Manisa'ya gitmişti. Fakat bu sıralarda vefat etmiş bulunan diğer şehzade Alâuddin'in cenaze namazını kılmak ve Hünkâr'ı teselli etmek maksadile tekrar Edirne'ye dönmüştü.

II. Murad'ın canı çok sıkıntılı idi. «Gidip bakasuz, efendi hazretleri meşgul değil iseler çağırasuz!» dedi. Kısa bir müddet sonra Hünkâr salonunun kapısından görünen Akşemseddin, padişahı çok üzgün bulmuştu.

— Hayurdur inşaallah Hünkârum, dedi.

Sultan II. Murad :

— Hayrınuz beri ola efendi hazretleri, dedi. Dün gece düşümde Alâüddin'i gördüm. Bir tepe üzerinde idü. Karşuda da bir tepe görünürdü. Ki, burada da Veli Hacı Bayram Hazretleri görünürlerdi.

Derin bir ruh mütehassısı olan Akşemseddin :

— Şehzadenizin Veli Hazretleri ile bile görünüşü, O'nun Veli Hazretlerine garib (yakın) olacak kadar temiz oluşuna işaretdür, dedi.

Bu müjdeyi duyan Hünkâr çok sevinmişti.

— Eksik olmayasuz Efendi Hazretleri, dedi, kederim dağıttınuz.

Akşemseddin tekrar Manisa'ya dönmüştü. Hünkâr ise, O'nun şehzadeyi kusursuz yetiştirmesini aşırı arzu ediyordu. Türlü vesilelerle Akşemseddin'i Edirne'ye davet ediyor, durumu hocasının ağzından öğrenmek istiyordu. Gene Akşemseddin Edirne'de idi. Hünkâr salonuna girdiğinde Padişahı son derece üzgün bulmuştu.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Akşemseddin: «Sultanım hayattan gına getürmiş bir haliniz vardur» dedi. Padişah gerçekten yorgun bir sesle :

— «Müşahedeniz yerindedür Efendi Hazretleri, dedi. Ve ilâve etti: Efendi Hazretleri sizlerle yer değiştirmek isterüm. Akşemseddin Padişahın ne demek istediğini çoktan anlamıştı. Nitekim Padişahı bu fikrinden vaz geçirmek için bir şeyler söylemek istiyordu. Ki, Hünkâr kararlı görünüyordu.

Âdetâ yalvarışlı bir ifade ile: «Hayattan gına getürdüğüm bilürsüz. Hem de Veli Hazretlerinin ilerûyu görüşlerine dahi yol açmış olurum.» (614)

Akşemseddin: «Fakat O, henüz bir gonca güldür sultanım» dedi.

Padişah, Akşemseddin'in fikrini anlamıştı. Fakat ısrarlı bir ifade ile :

— «Efendi Hazretleri! Şehzadenin sıhhatın nasıl bulursuz?» dedi.

Akşemseddin kısaca: «Mükemmeldür» deye cevap verdi.

II. Murat: «Bilgisin nasıl bulursuz?» dedi.

Akşemseddin yine kısaca: «Yaşınca mükemmeldür» dedi.

II. Murat: «Görürsüz ki Efendi Hazretleri, Mehemmed himmetinüzle iyi bir taht adamı olmuştur. Pederim Mehemmed Çebi beni Şeyh Bedreddin hadisesi içre bıraktığunda ben dahi şehzadem Mehemmed kadar idüm!..

Ne var ki Akşemseddin II. Murad'ı can damarından yakalamıştı. Ama dedi Hünkârım, doğru söylersüz, fakat bu günki bezginlük bundandır! Zira ruhun küçüğüne hâdisâtın büyüğün koymak aklun kârı değildür! Amma gene de taht sultanımın, şehzade dahi siz sultanımındur. Takdir de sizindür.

Bu sırada huzura giren Hamza çavuş telaşla koynundan bir kâğıt çıkarmış, Hünkâra uzatmıştı. Padişah kâğıdı sert bir hareketle aldı, baştan sona süzdü. Bir anda kalbindeki hüzün yüzündeki ifadeyi teessüre boğdu. Şalının arasından çıkardığı ipekli mendili ile gözlerini sildi.

---

614) Hacı Bayram Veli, Kostantiniyye'nin şehzade tarafından fetholunacağını işaret etmişti ya!..

MARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

— «Ahh!.. dedi fâni âlem demişler buna!..»

Zira Hacı Bayram Veli ebediyete göçmüştü!..

1444 senesi Ağustos ayı idi. Şeyhinin vefatı acısından çökmüş olan Padişah, Edirne'ye davet ettiği Akşemseddin ile teselli bulmağa çalışıyordu. Nitekim onunla gene karşı karşıya idi. Veli'nin ölüm haberinin de kendisini bitâb bıraktığını ileri sürerek, evvelki isteğini kendisine yeniden açmıştı. Siz de dahi şehzadenin yanında olursuz efendi hazretleri dedi.

Akşemseddin: «Ben Ankara'ya bir dahi gitmelüyün, oradaki işler yüz üstü kalmışdur. Bilahare şehzade ile Manisa'dan bile gelürüz, dedi.

Sevincinden göz yaşlarını tutamayan Hünkâr, Veli'nin muvafakatını almış idi. Ki, yalvarışlı bir ifade ile :

— «Beni intizarda bırakmayasuz Efendi Hazretleri» dedi.

Şehzade II. Mehmet oniki yaşlarına basmıştı. Ki, şimdi fiilen Osmanlı sarayının sultanı idi. (615)

Fakat bu sırada hesapta olmayan durumlar da söz konusu olmağa başlamıştı. Nitekim Haçlılar, hattâ bütün Osmanlı düşmanları bunu kendileri için bir fırsat sayıyorlardı. Nitekim II. Murad'ın Yanko Hünyad ve hadislasla Şemdinli Segedin muahedesini bozmuşlar ve Türkleri katliam'a başlamışlardı bile!..

Bu haber duyulmuş ve Edirne sarayında büyük bir endişe meydana getirmişti. Küçük padişahın başkanlığında yapılan divanda, devlet ileri gelenleri Manisa'daki II. Murad'ı derhal iş başına çağırmaktan başka çâre olmadığı inancındalardı.

Alınan karar Manisa'daki II. Murad'a sür'atle ulaştırılmıştı. O ise: «Padişahları vardur. Kendü işlerini kendüleri görsünler!» cevabını vermişti.

Halbuki durum tahmin olunduğundan daha da vahimdi! Tecrübeli bir devlet adamı olan Halil Paşa, genç padişahın ağzından II. Murad'a yazdığı bir tezkerede :

— Kendisini padişah saydığı takdirde devletün tehlükeden

---

615) Sultan II. Mehmet (Fâtih)in tahta çıktığında oniki veya ondört yaşlarında olduğu muhtelif kaynaklarda farklı şekillerde ifade olunur. Ya oniki veya ondört. Bu ikisinden biriis olduğu tabii ki gerçek.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

kurtarmağa gelsün, ben padişahsam, bir tebea sıfatile padişahının emrine uyarak âcilen yola çıksun! demişti!.. (616)

Bu mantık oyunu aslında şair ruhlu padişahın çok hoşuna gitmişti. Tehlikeyi de anlayarak derhal yola çıkmıştı. Yanında hocası Akşemseddin de olduğu halde çocuk padişah, babasının çadırına giderek :

— «Hoş geldiniz» demiş, elini öpmüştü.

II. Murad ise, düşmana, bozduğu muahedenin hesabını sormağa kararlıydı. Vakit kaybedilmeden işe girişildi. Murat Han bozulan muahedeyi bir mızrağın ucuna takmış, doğacak vebâlin düşmana ait olduğunu ilân ediyordu.

Onbinlerce Macar, milli kahramanları Yanko-Hünyad'ın kumandasında hucûma geçmişti. Osmanlı ordusunda ise bir telâş başlamıştı.

Murat Han, korkunç bir öfke ile emir verdi :

— Mehterlerüm sussun!..

Türk askerleri geri çekiliyordu. Tââ uzaklarda bulunan Karaca Paşa, Hünkâra yaklaşmış :

— «Hünkârım! Türk-İslâm askerinin düşmana sırt çevirdiği vaki midür? neylersüz?» dedi. Murat Hanın plânı başka idi, fakat bir anda plânını değiştirerek :

— «Pekiyi Karacam dileğin kabüldür» dedi. «Mehterlerüm çalsun!» diye yeniden kükredi.

Bir anda orduya yeni bir kuvvet ve cesaret gelmişti. Biraz önce Lehistan Kralı Ladislas atını küstahça Türk askerlerinin üzerine doğru sürerken, şiddetli bir Türk oku ile alnından vurularak yere yuvarlanmıştı. Koca Hıdır adındaki yaşlı bir Türk levendinin kestiği başı, padişaha takdim edildikten sonra mızrağın ucuna takılarak ön saflardaki düşman askerlerine gösterilmişti. Vaziyeti gören düşman amansız bir paniğe kapılmış ve zafer bir anda Türk ordusunun lehine dönmüştü. II. Murat ise artık görevini ifa etmişti. Hatta sevgili şehzadesine artık Kostantiniyye'nin yolunu da açmıştı. Çünkü Haçlı ordusu imha olmuştu.

II. Murat tekrar Manisa'ya dönmek istiyordu ki, bütün saray

---

616) Bir Balkanlı tarihçiye göre bu Varna savaşı Bizans'ın kaderini tayin etmiştir. Çünki Balkanlarda Türk hâkimiyeti, yalnız Osmanlı için değil, bütün dünya için önemli idi. Artık Kostantiniyye yolu da açılmıştı. Nitekim öyle oldu. Ve Sultan II. Murat artık huzurlu olabilirdi!..

MİMAR SİNAN GÜZEL SANATLAR ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

erkânını son bir defa daha topladı ve: «Tahtın varisi şehzadem Mehemmeddür! Anın başlıca umuru (işi): Hocaları, beyleri, paşalarile Kostantıniyye'yi fethetmekdür. Cümle vezirüm, beylerüm ve paşalarum şahit olalar!.. Mezarımın toprağına daim hüdânın rahmeti yağa... Bütün servetim parmağımdaki şu yüzük satıla ve parası ile bitinceye kadar baş ucumda «Kuran-ı Kerim» okuna!..

Bu bir nevi vasıyetnâme idi. Orada bulunanlar gözyaşlarını tutamıyorlardı.

II. Murat birdenbire :

—«Efendi hazretleri gelürün» diye seslendi. Oradakiler hep birden feryâda başladılar. «Vah Hünkârımız bizi bırakup gider!..»

Ve Sultan II. Murad, dar-ı dünyadan dar-ı ukbaya göçmüştü.

— Edirne'de bir ulu çınar ağacı gibi, kendi gölgesinde dinlendi.

Batan güneşle gömüldü.
Sultan Murad Han, sultansuz bir saltanat bıraktı.
Yüzü Veliler gibi nurlu ve aktı.

Genç padişah II. Mehmet sordu :

— Lalam Halil Paşa kandedür imdi?
İhtiyar vezir, kıyam etti;
Diz çöktü, baş koydu. (617)

Kostantiniyye'nin genç ve ünlü Fâtihi Sultan II. Mehmet, ordusu ile surları aşarak vakarla şehre girerken, devlette fikri, inancı ve yaşantıyı temsil eden hocası Akşemseddin'e karşı şükran duygularını belirtmek için çadırına varır :

Kuru toprak üstünde oturan Şeyh'in önünde diz çökerek ellerini öper. Ve şöyle der : (618)

Bendeki bu sevinci görürsüz,
Konstantiniyye fethine sevinür sanman,
Akşemseddin benim zamanımda oldığına sevinürün.

---

617) C. Tanyol, Kuruluş ve Fetih Destanı S. 73. vd.

618) C. Tanyol, Kuruluş ve Fetih Destanından kısaltılarak alınmıştır.

ANKARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Bu samimi havayı ve müsaid fırsatı değerlendirmek maksadile Fâtih kendisinin müridliğe kabulünü de istirham ederse de, Akşemseddin hazretleri talebesinin bu isteğini kabul etmeyerek, O'nun umûr-i devlete hizmetinin daha uygun olacağını beyanla şöyle der :

«Adâlette öyle mertebeler vardur ki, ona ulaşmak sana yeter!»

Esasen hocasının mümtaz şahsıyetindeki nezâketi pekâlâ bilen Fâtih, bu konuda aşırı özleyiş içerisinde olmasına rağmen, O'

Bu bakımdandır ki, gerek Akşemseddin'in, gerekse talebesi Fâtih'in kişiliklerindeki üstünlük ve anlayış hususiyetlerini kavramadan hatta fâtih'i yetiştiren çevreyi tanımadan, ne Osmanlı devletinin temelindeki yüksek ruhu, ne de İstanbul'un fethindeki gerçek âmili anlamağa imkân yoktur.

Yüce Fatihi yetiştiren O engin ruh timsâlinin aşağıdaki mısralarda şöylece tasvîr olunduğunu görüyoruz :

Uzaklarda bir veli görüyorum,
Göynükteki türbesinde oturmuş.
Duâsız bir yüz, ne canı düşünüyor artık ne teni,
Kaskatı kemik kesilmiş Göynükteki türbesinde oturan
Akşemseddin'in ak bedeni.

.....

Ne başın kaldırıp bir kerecik duâ etti,
Ne yerlere kapanıp secde etti.
Ne tacı vardı başında ne hırkası,
Bir ses duyuldu derinden,
Kıyamet alâmetleri görüyorum dedi!.. (619)

İşte bu Akşemseddin, talebesi Fâtihe pek-çok vazifeler emanet etmişti. Nitekim Fâtih, Trabzon kalesinin fethi için yola çıktığında Uzun Hasan'ın —belki merhamet eder de vazgeçer diye— kayınvalidesi «Sara Hatun»u ricâcı olarak gönderdiğini öğrenince, otağ-ı humayûnuna kabul edip, huzurunda yalvaran ihtiyar kadına şöyle der :

---

619) C. Tanyol a.g.e. S. 19. vd. (kısaltılarak alınmıştır.)

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

«Valide garazım Kal'a zaptetmek değildür, bana teslim edilen şeriat ve adâlet kılıcının hakkını yerine getürmekdür!..» (620)

Kostantiniyye'nin Edirne kapısından içeri girdikleri gün, genç rum kızlarının padişah sanarak çiçek buketlerini sundukları hocası Akşemseddin'i bir an bile yanından ayırmaz olmuş, İstanbul'un gerçek fatihinin kendisi değil, hocası olduğunu söylemek suretile hocasına olan şükran borcunu ödemek istemiştir.

Keza yabancı devlet elçileri de aynı şekilde padişah sanarak ellerindeki itimadnâmelerini genç çocuğun yanında oturan nur yüzlü şeyh Akşemseddin'e sunuyorlardı. O ise, Fatih kendisi olmayıp yanıbaşındaki genç olduğunu işaret edince hayretten hayrete düşüyorlardı.

Fâtih devletin geleceğile ilgili bütün müzakere ve kararlarda hocasının bulunmasını arzu ediyordu.

Bir Cuma günü idi, Ayasofya'da Cuma namazını kılmışlar ve dönüyorlardı. Ki, Fâtih uzun zamandır içinde gizlediği bir arzuyu hocasına tekrar açmak için müsaid bir fırsat bulmuştu. Birden kararını vererek hocasına :

«Tarikata girmek istediğini» tekrar açıkladı. Oysa ki aynı arzuyu evvelce de açıklamış, fakat hocasının menfi cevabını ve bu konudaki mütâlaasını öğrenmişti.

Akşemseddin, kendisi böyle bir arzunun aleyhinde olduğunu ifade ettikten sonra, Hacı Bayram Veli'nin dahi, babası Sultan II. Murad'a rıza göstermediğini hatırlattı!..

Fâtih ise, hocasının fikirlerine saygı duymakla beraber tarikata girme arzusundan bir türlü vaz geçemiyordu. Gene günlerden biriydi; dünyada bir benzeri daha görünmeyen elliüç günlük muhasaradan sonra bir akşam vakti idi ki, genç hükümdar hocasına :

— İstanbul'da sizin semtinüz neresi olacakdur? diye sordu.

Akşemseddin parmağile Haliç'in dip tarafını göstererek, «Oradadur, amma ben âciz bir vasıtayım» dedi.

Veli'nin işaretinde bir hikmet vardı. Çünki orada İstanbul'un mânevî bekçisi, Kostantiniyye'nin Fâtihine ve askerlerine hediye-

---

620) Gerçekten o kılıcı Hz. Mevlânâ, büyük dedesi Osman Gâzi'ye hediye etmişti ya!.. (Bk. ilgili bölüm).

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

lerini verecek olan «Hazret-i Halid Ebâ Eyyûb el-Ansârî» yatıyordu. (621)

Esasen Hz. Muhammed (S.A.)in onüç sene sancaktarlığını yapmış bulunan Hz. Halid'in nerede yattığı da o güne kadar meçhuldü. Bütün müslümanlar Mekke'den Medine'ye göç ederken Hz. Peygamberin ev sahipliğini yapmış bulunan Hz. Halid'i özlüyorlardı. Büyük Veli Akşemseddin, aynı zamanda kerametîle bu önemli problemi çözmüş oluyordu ki, yüz yıllardanberi kaybolmuş mezarın yerini işaret mi ediyordu?

Elbette «Evet!..»

Fâtih'in Hayâl dünyası ve ruh âlemi :

Fâtih'in tââ.. şehzadeliğinden beri gece-gündüz aklı-hayâli Kostantiniyye'dir. Varna savaşında rum kâfiri islâm ordusunun karşı yakaya geçmesine kat'î zorluk vermişti. Babası Sultan II. Murat Rumeli yakasına bir sur yapmayı düşünmüştü, fakat Hacı Bayram Veli'nin işareti üzerine bu işi oğluna ısmarlamıştı. Yıldırım Bayezıt Han'ın yaptırdığı Anadolu hisarının karşı tarafı boğazın en dar yeri idi. Fâtih kararlıydı, tam oraya bir hisar yaptıracaktı. Bu iş, Kostantıniyyenin fethi için şarttı.

Anadolu'dan ustalar getirtildi, ikibin duvarcı, dörtbin marangoz, beyler, paşalar dahil binlerce işçi çalıştı. Hisar dört ayda tamamlandı. Boğazdan geçen gemilerden baç alındı, dinlemeyenler batırıldı. Bu sebepten dolayı hisarın adına: «Boğaz kesen» denildi.

Kâfirin yüreğine iyiden iyiye korku girmişti. Sultan Mehmed'e yemekler, armağanlar yollandı, niyaz olundu fayda vermedi. Bu manzarayı bir yorumcu şöyle dile getirir :

Rumeli hisarının kurulduğu tepeler üzerindeyiz. Genç cihangir onbeş bin amelenin arasında vezirlerile beraber, adını bir mühür gibi boğazın sarp kayalıklarına işlemek için harç taşıyordu!

Hisarın yapılışı :

Çalışan işçiler arasından kuru ve kartal burunlu bir genç, kireçli ellerini silerek doğruluverdi şöyle :

İşçi değildi, işçiydi, işçiye benzemezdi!

---

621) Hz. Halit, Kostantiniyyenin fethi ümidile bir-kaç defa gelmiş, sonuncu gelişinde H. 50 yılında şehit olmuştu. Mezarı ise kaybolmuştu.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Dedi ki dedi, git efendine söyle, bu padişah

Bildüği padişahlara hiç benzemez!

Bizim kılıcımızın yetdüği yere varamaz cedlerinizün umudu bile!..

Bu yer benim yerim, bu su benim suyum!..

Ve dahi bu dolaylarda yabanın yeli bile olmadan buyruğumuz esemez, kendü bildüğüne!

Elçiye zeval olmaz, yoksa boynun üstünde duran şu kelle yürüyüp gidemezdi seninle!..

Beliii!...

Haydi hoşça var, duyduğunu duyduğun, bildüğünü bildüğün gibi ilet! Ve zira kim bizim gazaba bile vaktimiz yok. Göstererek kireçli ellerini, görürsüz işimüz açeledür!

Osmanlı sarayının kartal burunlu genç padişahı bir amele gibi toz-toprak içindeki kıyafetile bu sözleri Bizans İmparatorunun vakur elçisine söylüyordu.

Nitekim fecir ışımak üzereydi ışıdı, surlardaki gedikler yerle bir oldu. Bizans iman-ı Muhammed'le yoğrularak ebediyetlere gömülüp gitti.

Genç padişah derin bir nefes aldı. Ulular ulusu Akşemseddin kemikli ellerile tel tel nurlu sakalını sıvazladı. Padişahın huzuruna durdu ve şöyle buyurdu :

— Padişahum, şehbazlarum! bilesüz bu tekbir bildiğünüz tekbir değil, senin bayrağın gök olsun, senin bayrağın ateş. Senin bayrağın altında batmasun güneş.

Bir kısım vezirler kuşatmanın kaldırılmasını dilemişlerdi. Bir kısımlar ise savaşa devam düşüncesindelerdi. Hünkâr Akşemseddin'in yüzüne baktı.

Veli: «Zafer müyesserdür» dedi. Molla Güranî'ye sordu, O da: «Zafer nasibdür» dedi.

II. Mehmed hocası Molla Güranî'nin direktiflerine de derin bir saygı duyuyordu. Çünki O'nun da Akşemseddin gibi kendi üzerinde hocalık hakkı vardı. Nitekim dirayetli bir âlim olan Molla Güranî, Akşemseddin gibi Sutan II. Murat'la tanıştıktan sonra şehşadenin yetiştirilmesi hususunda görevlendirilmişti. (622)

---

622) Hatta II. Murat tarafından şehzadenin terbiyesi için gerekirse kullanılmak üzere bir de sopa bile hediye edildiği söylenir!..

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Hünkâr hocalarının işaretlerine inanmakla beraber, zihnindeki merak tamamen bertaraf olmuş değildi. Akşemseddin çadırına çekilmiş zikirle meşguldü.

Fatih: «Varup efendi hazretlerinden feth-i mühinin vakit ve saatini dahi sorasuz» dedi.

Akşemseddin: «Görürüm ki padişah hazretleri dardadur, başın seccadeye koyup duâ etti ve sonra kalkup oradakilere: «Varup hünkâra muştulayasuz, bu gece fetih müyesserdür!» dedi. Sonra kalkıp padişahın otağına gitti. Bütün vezirler ve paşalar oradaydı. Hepsi Veli'ye divan durdular.

Akşemseddin: «Bu gece her tarafa ateşler yakıla ve askere zafer tebşir oluna» dedi!..

Nihayet beklenen an gelmişti. Sabah tan yeri ağarıyordu. Güneş gördüklerini belki de bir daha görmeyecekti. Bizans için son akşamdı! Yarın değişecekti devran. Alaca karanlıkta bir masal tanrısını andırıyordu evren!..

Sultan Murad Han oğlu Mehemmed Han, «Akşemseddin günleri bir bir saydı» dedi.

Mayıs-29, gün salı, vakit fecir :

Son tarih: 1453

Cihan tarihi yeni bir dönem başlatıyordu.

Başkumandan Akşemseddin;

Hacı Bayram Veli ve

Sultan II. Murad'ın ruhları Ulubatlı Hasan'ı tebrik ediyorlardı.

Dürülmüştü vakur Bizans'ın defteri,

Açılmıştı yep-yeni bir çağ,

Beklemekte haklıydı insanlık bu müjdeyi,

Beşeriyet için hayırlı olsun.

Feth-i mübinin cümle isimsiz kahramanlarının ruhları şâd olsun.

(Â m i n).

Ya ben Bizansı alurun,

Ya da o beni!

F â t i h

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

YAVUZ SULTAN SELİM ve SÜNBÜL SİNAN EFENDİ

İslâmiyeti bütün cihana yaymak ve onun yüce prensiplerinin, insanlığın ortaklaşa idealleri haline getirilmesi için âdetâ birer fazilet yarışına girmiş olan Osmanlı padişahları, hep aynı standart metodlara bağlı olarak yetişmişlerdir.

Gerçi bunda, devlet idaresinin babadan oğula geçen iktidar olma geleneğinin de payı yok değildi; Ne var ki, bir padişah için en önemli olan, yine de halkının genel eğilimini iyi bilmek, her devirde olduğu gibi Osmanlılarda da gerekli idi.

Osmanlılarda padişah, hem devletin lideri, hem de ordunun Başkumandanı durumunda bulunduğundan, hünkârın ordu birlikleri üzerindeki otoritesi, halk üzerindeki otoritesinden daha da önemli idi. Nitekim bu sistemde asker, padişahın kulları sayılırdı. Hatta asker bununla öğünürdü. Askerin büyük çoğunluğu esasen bir tarikata mensuptu. Böyle olunca padişahın da her hangi bir tarikata bağlı olması veya hiç değilse tarikat mensuplarına karşı sempatizan görünmesi gerekli idi.

İşte Yavuz Sultan Selim, kendi çağdaşı bulunan «Sünbül Sinan» efendiye mensuptu.

Şimdi bu münasebeti biraz daha yakından görelim :

Sünbül Sinan Efendi kimdir? :

Bu zat Halvetiyye tarikatı şeyhlerindendir. Merzifon'da doğmuştur. Çeşitli kaynaklar kendisi hakkında bilgi verirler. Hepsinde, O'nun derin bir ilmî vukufiyeti olduğu ve kerameti zahir bir gönül ehli olduğu görüşü ittifak halindedir.

Rivayete göre O, bir gün bir vak'aya şahit olur. Halk bir kuyudan su almaktadır. O da su almak ister. Fakat su, kuyunun ağzına kadar gelir ve birden kaybolur! Vazıyeti Şeyh Çelebi Efendiye arzederler.

Çelebi Efendi, Sünbül Sinan Efendiye hitaben :

— «Mevlâ vücudunda mevcut olan fuyuzat-ı ilmiyye'nin galeyana gelmesîle bu hal zuhur etmiştir, neden kuvvetini fiile getür-

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

mezsün?» deyerek, O'nda manevî bir kuvvetin varlığına işaret eder.

Bunun üzerine Sünbül Sinan Hazretleri, nefisle mücadele kemerini beline bağlar. (623)

Kısa bir müddet sonra Sünbül Sinan Efendi o hale gelir ki, Şeyh Çelebî Efendi kendi makamında rahat edemeyip bitişiğindeki S. Sinan Efendinin hücresine gelir.

Bir müddet sonra Çelebi Efendi Mekke'ye, oradan da Mısır'a gider. S. Sinan Efendiye de: «Küçük bir hizmet var, acele Mekke'ye gelesün» diye bir mektup yazar. Nitekim S. Sinan Efendinin Mekke'ye vardığında Çelebi Efendi mevlâsına kavuşmuştur! Meğer Çelebi Efendi, S. Sinan Efendi'yi cenazesinde bulunsun deye çağırmıştır.

Mekke'den dönüşünde büyük bir törenle karşılanan S. Sinan Efendi'nin şöhreti artık hızla yayılmıştır. Çelebi Efendinin makamında irşada başlar. Çelebi Efendinin vasıyeti üzerine kızı Safiyye hanımı nikâh eyler.

Kendisi hakkındaki meşhur bir rivayete göre S. Sinan Efendi, fakir halkın halini düşünerek asla sırt üstü yatmazmış.

Yavuz'la Münasebeti :

Yavuz, önceleri Şeyhe gıyabî muhabbeti olmakla beraber, ziyaretine gidip kendisinden niyazda bulunmazmış. Sarayburnundaki köşkü yapmayı tasarladığı zaman, Mustafa Paşa Camii içinde bulunan yeşil renkli mermer direkleri almak ister. Mimarlar direkleri sökmeğe geldiklerinde Şeyh S. Sinan, öfkeli halde asası ile çıkar ve mani olur. Yavuz bunu duyunca vazgeçmelerini emreder. İmrahor Camiinin direklerini almağa karar verilir ki, halen köşkteki direkler onlardır.

Mısır ve Şam Fâtihi Yavuz S. Selim, Şam seferine çıktığı zaman Şam'daki Beni Ümeyye Camiine gider. Orada minberin altında ibadetle meşgul olan birisini görür. Bu zat, Y. Sultan Selim'e: «İstanbul'a avdetinde S. Sinan Efendi'den gafil olmayasuz!» der. Halbuki bu kişi S. Sinan Efendiyi asla görmemiştir. Yavuz'u da o anda asla tanımaz!..

---

623) Menakıb-ı şerif ve Tarikat-ı piran ve Meşayıh-ı Tarikat-ı Halvetiyye S. 32. vd.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

İşte bu tarihten sonradır ki, Y. Sultan Selim, S. Sinan Hazretlerinin manevî değerini anlama imkânını bulur. Zaman zaman tebdil-i kıyafet ederek S. Sinan Efendinin sohbetlerine iştirak eder. Şeyhe derin iltifatlarda bulunur. Koskoca Osmanlı Hünkârı, Şeyhin müridleri arasında sadece bir molla Sinan'dır!..

936 senesinde vefat ettiği zaman S. Sinan Efendi için büyük bir cenaze töreni yapılmış, bu gün «Sünbül Efendi» namîle meşhur olan dergâhtaki türbesine defnolunmuştur. Burası her gün, her saat onbinlerce kişi tarafından derin bir huşû içerisinde ziyaret olunur.

Aslen Halvetiyye tarikatına mensup olmakla beraber, daha sonra «Sünbüliyye tarikatı» namile, kendi ismine izafe olunan tarikatı kurmuştur. Koca Mustafa Paşa Camiindeki hücresinin perde ile kapalı bulunan penceresinde yaşadığı, Peygamber ve Velilerin ruhları ile dolu olduğuna inandığı hücresinin içini boş bıraktığı rivayet olunur.

Tarikat şeyhlerine karşı derin bir muhabbeti bulunan Yavuz, İran seferi sırasında Konya'ya da uğrar. Mevlânâ'nın mezarını ziyaret eder ve fukaraya büyük tasadduk ve ihsanlarda bulunur. (624

KANÜNİ SULTAN SÜLEYMAN ve MERKEZ MUSLİHİDDİN EFENDİ

Fasılasız kırkaltı sene İmparatorluk tacını muhafaza etmek suretîle Türk'ün imanını bütün cihana tanıtmış ve efsaneleştirmiş bulunan büyük Türk Hükümdarı Kanûnî'ye gelmiş bulunuyoruz.

Bu bölümde O'nun, çağdaşı bulunan ünlü şeyhlerden «Merkez Efendi» ile olan gönül macerâlarını göreceğiz.

Merkez Efendi Kimdir? :

Merkez Muslihiddin Efendi namile de meşhur olan bu zat, Şeyh Sünbül Sinan Efendi'nin halifelerindendir. Anadolu'da Ger-

---

624) Yavuz'un bu sırada dağıttığı sadakanın yüzbin akçe olduğu söylenir. (M. Ş. Tekindağ, T. Mec. C. XVII. Sayı 22. S. 59. vd.) Sadakanın miktarı günün şartları içerisinde düşünülürse, Yavuz'un Mevlânâ hürmetine gösterdiği fedakârlık gerçekten dikkate değer mahiyettedir.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

miyanoğulları ili olan Uşak'ta doğmuş olup, her türlü zikir ve diğer ibadetlerin cemaatle yapılmasını teşvik edişile tanınmıştır. Hatta bunu temin için cebindeki parasını dağıtarak cemaat toplamağa çalıştığı rivayet olunur.

Önce zamanın icaplarına göre iyi bir tahsil yaptıktan sonra, Bursa'da Müfti olan Veliyüddin oğlu Ahmed Paşa hizmetine girmiş olup, o derece kuvvetli bir hafızaya sahipti ki, üç ayda Kur'an-ı Kerimi tefsirîle birlikte ezberlemiştir. (625)

Önceleri Sünbül Efendiyi sevmezmiş, bir gece rü'yasında acayip bir hadise görür. Kime söyledi ise kendisini tatmin edemezler. Aynı günlerde bir başka rü'ya daha görür ki, bu rü'yada Sünbül Efendi kendi odasına girmiştir, kendisîle görüşmek ve rü'yasını tabir etmek ister. Fakat bu, kapıyı açmaz. Kapıyı zorla açıp içeriye giren Sünbül Efendi, gördüğün rüyayı anlar der.

Nihayet Sünbül Efendi rüyayı tabir edince O'nun büyüklüğünü anlar ve muhabbete başlarlar.

Bilâhare Sünbül Efendi kendisine irşad için hilâfet verir. Bu sıralarda Kanunî'nin annesi tarafından Manisa'da yaptırılan Cami ve hangâha irşad için bir şeyh istenir. Sünbül Efendi O'nu Manisa'ya gönderir ki, Kanunî ile ilk teması da böylece başlar.

Şeyhe daha ilk görüşte ruhen bağlanan Kanûnî, rivayete göre zaman zaman sohbetlerine iştirak eder, gecenin geç saatlerine kadar müridlerle birlikte zikreder ve ağlarmış. Şeyh ise o derece hitabet gücüne sahipmiş ki, üç gün devamlı irticâlen konuşsa, bir kelimeyi ikinci defa kullanmazmış!

Sultan Süleyman daha şehzadeliğinde maneviyatın zevkini tatma fırsatını bulmuştu. Nitekim O, daha Manisa'da iken muhabbet bağladığı şeyhe, her sefere çıkışında ziyarete gider, hayır dua ve muvafakatini alırmış. Merkez Efendi va'z ve sohbetlerine yeşil bir sarıkla başlar, bir müddet sonra sarığın rengi siyahlaşırmış! (626)

Kerametlerinden bazıları hâlâ halk ağzında dolaşır. Meşhur olanlarından bir tanesi şöyledir :

Merkez Efendinin bir merkezi varmış, bir yere gideceği zaman ona biner gidermiş. Yola çıkacağı zaman merkebi çağırır, o da ge-

---

625) Meşayık-ı tarikat-ı piran-ı Halvetiyye S. 49. vd.

626) a.g.e. S. 66. vd.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

lirmiş. Bir gün yine çağırmış, fakat merkep biraz ağır gelmiş. Nefesin kesilsin demiş! Hayvan bir daha iflah olmamış!.. (627)

Manisa'da şifa maksadile yaptığı ve halka şifa dağıttığı «Mesir Macunu» diye bilinen macun, yüzlerce senedir el'an hususiyetini muhafaza etmekte, halk arasında aynı heyecan yaşanmaktadır!..

H. 959 senesinde 90 yaşlarında vefat etmiş olup, namazını Fâtih Camiinde Şeyhülislâm Ebu's-Suud Efendi kıldırmıştır. Devrin ünlü şeyhülislâmı: «Dünyada riyasız bir tek adam görmüştük, O da gitti» diyerek bağıra bağıra ağlamıştır. (628)

Maşerî bir kalabalık cenazesini Yenikapı dışındaki (bu gün kendi namile bilinen ve) Merkez Efendi denilen yerdeki türbesine kadar götürmüştür. Türbesi ve dergâhı halen binlerce kişi tarafından günün her saatinde, özellikle Ramazan-ı Şeriflerde hararetle ziyaret olunur.

Müstesna kişiliğile Kanûnî'yi gerçekten etkileyen Merkez Muslihiddin Efendi, padişahın politikasına da bazı cihetlerden müessir olmuştur. Nitekim Kanûnî şeyhinin arzusu üzerine daima büyük din, ilim, tasavvuf ve tarikat erbabını ziyaret edip, eserlerin bakım ve onarımlarına büyük bir alâka göstermiştir.

Bu cümleden olmak üzere, Bağdad'da Şiiler tarafından yakılmış olan İmam A'zam'ın türbesini, yanındaki imaret ve camiini yeniden yaptırmıştır. Yine Bağdad'daki Kadiriyye tarikatı kurucusu Şeyh Abdülkadir Geylânî'nin cami ve türbesini, Konya'da Mevlânâ külliyesini, Seyyit Gazi kasabasındaki Seyyit Battal Gazi türbesini tamir ettirmiş, tekkeyi Bektaşilere vermiştir. Sayısız eserleri ihya edişi yanında özellikle Kâbe'ye büyük bir alâka göstermiştir. Mekke'nin en büyük ihtiyacı olan su yolları için tahsisat ayırtmış, Kâbe örtüleri için vaktile Mısır Sultanları tarafından konulan vakfiyelere yenilerini eklemiştir. (629)

Pir Ali Aksarayî ve Kanunî :

Kanûnî'nin derin saygı duyduğu tarikat şeyhlerinden biri de Pir Ali Aksarayî'dir.

---

627) Meşayıh-ı tarikat-ı piran-ı Halvetiyye, S. 67.
628) a.g.e. S. 67-68-69.
629) İsl. Ansk. C. XI. S. 148-153. (Süleyman I. Maddesi).

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Bu zat, «İbrahim Edhem Fakirin zamanında gelse idi terk-i saltanat etmesine rıza göstermezdim, yine kemâle erişür, dünya ve âhiret saltanatını cem ederdi. Müridli sadık'a saltanatı terk lâzım değildür!..» gibi sözlerle dikkati çekmiştir. Kendisine mehdilik süsü veriyor diyerek Kanûnî'ye şikayet edilmiş, önce gazaba gelen Kanûnî, bilâhare İran seferine çıkarken kendisîle görüşmek istemiştir.

Kanûnî şeyhi evinde ziyaret ederek, fikrini öğrenmek ister ve:

— Sen zamanın mehdisiyim, cennetin dört ırmağı bendedür!.. demişsün, bu sözleri söylediğün doğru mudur? der.

Şeyh :

— Padişahım! Şimdilik zahirde Mehdi sensün, ırmaklar ise cennet-i âlâdadur. Fakat insan, âlem-i şuhut ve melekût'un nümûnesi olduğundan, orada hasıl olan ilim ve marifet, aşk ve hakikat o ırmaklara dahi teşbih olunabilür. İşte bizim ırmaklarımız bunlardur, der.

Bu sırada huzur-i padişahiye bal, süt ve su getirilir. Padişah alıp içtikten sonra :

Bunlar pek güzel amma, velâkin Şarap ırmağı yok mu? demesîle Şeyh :

— O da var padişahım deyip, ayakta duran Portu Paşa'ya bakar ki, Paşa o anda «Allah!..» deyip yere düşer, bayılır. Padişah kemali teessürle ağlamağa başlar ve halvet emredüp Pir ile bir müddet tenha kaldıktan sonra duasını alır ve oğlu ile birlikte İstanbul'a gelmelerini rica eder.

Şeyh, ben kendüm mazurun, amma oğlumun adı İsmaildür, kurban olmaktan çekinmez, o gider der. (630)

Hakikaten şeyhin oğlu İstanbul'a gelince kısa zamanda şöhreti etrafa yayılır. Kerameti halkın ağzında dolaşmağa başlar. Durum hoş olmayan bir manzara arzeder. Kanûnî bunun üzerine, memleketine döndün deye ferman çıkarmış ise de :

«Ben İsmail gibi kaderime razıyım!..» deyerek fermanı reddeder, aldırış etmez. Araya münafıkların da girmesîle iş büyür. Şeyhülislâm Kemâlpaşazâde'nin fermanîle Sultanahmedde Üçler Camiinin bulunduğu yerde idâm edilir. (631)

---

630) S. Vicdanî Tumar-ı Turuk-ı aliyyeden Halvetiyye S. 50-51.

631) İsl. Ansk. C. III. S. 67-69. (Celvetiyye mad.) (Böylece de babası şeyh Pir Ali Aksarayi'nin kerameti tahakkuk etmiş olur!)

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

I. AHMED, IV. MURAT ve AZİZ MAHMUD HÜDÂİ

Osmanlı İmparatorluğunun parlak devirlerindeki şöhretine renk katan büyük velilerden biri de hiç şüphesiz «Aziz Mahmud Hüdâî»dir.

XVI. yüzyılda şöhreti hemen islâm dünyasının dört bucağına yayılmış olan bu zat, H. 948 (M. 1541)'de Koçhisar'da doğmuş olup, devrinin icaplarına göre mükemmel bir tahsil gördükten sonra Bursa'ya Kadı, Ferhediye Medresesine de Müderris olmuştur.

Müderris bulunduğu sırada bir gece bir rü'ya görür ki, bu rü'ya O'nun hayatında yeni bir dönemin başlamasına sebep olur.

Aziz Mahmud, Halvetiyye tarikatına yeni girmiş, fakat tam bir sadakatle bağlanmıştı ki, gördüğü rü'ya cehennem ahvalidir! Korku ve dehşet içinde uyanır. Ertesi gün bütün malını ve servetini fakirlere dağıtarak Şeyh Muhyiid Üftade'nin sadık bir müridi olur.

H. 988'lerde Şeyhinin vefatı üzerine O'nun makamına geçer ve Payıtaht İstanbul'a gelerek Üsküdar'a yerleşir.

Sultan I. Ahmed devri saray erkânı tarafından da büyük ilgi görür. Ancak bu hadise, Osmanlı padişahı I. Ahmed'in gördüğü bir rü'yanın tabir ettirilmesi ile başlar. Padişah bir rü'ya görmüştür. Kim tabir yaptı ise padişah tatmin olunmaz! Nihayet Üsküdar semtine Bursa'dan yeni gelmiş bir şeyh olduğunu ve rü'yanın tabirini bir de O'nun yapması uygun olacağı padişaha bildirilir. Padişah, «Pekâlâ madem öyledür, bir de o zat tabir eylesün» der.

Aziz Mahmud saraya davet olunur, rü'ya kendisine padişah tarafından bizzat nakledilir. Şeyh, kendi anlayışına göre hemen oracıkta tabiri yapar. Fakat padişah bu tabirden ve şeyh'in tütumundan son derece memnun kalır. Kalkar büyük bir saygı ifadesi ile elini öper ve kendisini de müridliğe kabul etmesini diler.

Şeyh: «Bizim tarikatımızda rütbe ve mansıp farkı yoktur» diyerek padişahın dileğini kabul eder.

Bu hadiseden sonra artık padişah Sultan I. Ahmed de ötekilerden farksız bir müriddir!.. Saray işlerinden fırsat buldukça dergâha gider, gece yarılarına kadar zikirle meşgul olur. Hatta çoğu zaman bu yüzden saray işlerini ihmal ettiği bile söylenir!..

Aynı şekilde Osmanlı padişahı IV. Murad da şeyh Aziz Mah-

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

mud Hüdâî'ye mürid olmuş, hatta şeyh, IV. Murad'a Eyüp türbesine yapılan bir törenle kılıç kuşatmıştır. (632)

Aziz Mahmud Hüdâî'nin bir-çok kerametlerinden bahsolunur. Nitekim Veli'nin kerametini anmak maksadîle bir gün zengin bir adam şeyhe müracaat eder. Şeyhi ziyaretle elini öper ve bir müddet kaldıktan sonra yanından ayrılmak isterken, şeyhin haberi olmadan seccadesinin altına gizlice bir çıkın altın koyar.

Şeyh: «Bırakduğunuz akçe ile hem dünya, hem ukba yapılur, o deliye de, veliye de lâzımdur, bundan dolayı hayra sarfolunmak üzere kabulünde bir mahzur görmüyorum!..» der.

Bir-çok geceler kandilinde yakacak yağ bulunmazmış, bu yüzden karanlıkta otururmuş. O, bu duruma bütün malını mülkünü fakir fukaraya dağıttığı için düşmüş. Nefsini gatiyyen düşünmeyen hazret, hakikî ışığın iman ışığı olduğunu söylermiş. İmanı sönük olanların her tarafı ışıklarla donatılsa da hakikatta karanlık içinde olduklarını söylermiş.

Nitekim bu kadar yakınlığına rağmen, gerek I. Ahmed, gerek IV. Murad devirlerinde olsun, sarayın dahi en ufak bir hediyesini kabul etmezmiş. Hatta çoğu zaman karanlıkta yapılan zikirler arasında saray erkânının, özellikle I. Ahmed'in de bulunduğu olurmuş.

Ünlü tarihçi «Peçevî»ye göre Sultan I. Ahmed Şeyh Aziz Mahmud Hüdâî'nin eline abdest alırken su dökmüş, Valide Sultan ise havlu tutmuştur. Şeyh Aziz Mahmud Hüdâî'yi bizzat görmüş olan Peçevî, O'na dair menkıbeleri derin ve içli bir duygu ile nakleder.

Buna gör Hüdâî, Onaltıncı asrın II. yarısında ve onyedinci asrın başlarında yaşamış büyük bir mutasavvıf ve «Celvetiyye Tarikatı»nın da kurucusudur. Rumeli Kazaskeri Sunullah Efendi'nin himayesîle Fatih Vaizi olduktan sonra şöhreti artmaya başlamıştır. (633)

Sultan I. Ahmed'le Şeyh Aziz Mahmud arasındaki manevî bağlantının sebep ve şekli üzerinde bir çok tahminlerin ileri sürüldüğünü görürüz. Elde mevcut belgelere istinat eden malûmat şöyledir :

Sultan I. Ahmed, daha önce gördüğü rü'yayı tabir için haz-

---

632) İst. Ansk. C. III. 1726.

633) Nâima Tarihi C. I. S. 168-173 vd. (İsl. Ansk. C. III. S. 1726 vd).

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

reti sarayına davet eder ve yukarıda işaret olunduğu şekilde ilk münasebet böylece başlamış olur.

Padişah normal olarak şeyhin sohbetlerine ve zikirlerine devam etmektedir, hatta bu işin daha kolay yapılabilmesi için Üsküdar ile İstanbul arasına bir köprü kurmayı düşündüğü bile söylenir!..

Padişah bazı günler işleri dolayısile zikre gidemeyecek olursa yerine vekil gönderirmiş. Yine bir defasında böyle olmuş. Ne var ki vekil giden kişi, şeyh hazretlerini Üsküdar'daki makamında bulamayınca Bulgurlu'daki çilehanesine gitmiş. Bir de ne görsün! Pir, karşısında gözler kamaştırıcı bir gençle halvet (tenha) olarak sohbet etmektedir!

Nedime vezir hemen bir baş kesip selâmı tebliğ eder, kalbine şüphe düştüğü için oradan süratle uzaklaşır! Doğruca padişaha gelip gördüğü manzarayı nakleder. Padişah da veziri gibi kalben hazrete karşı soğukluk duymağa başlar. Fakat bir de kendi gözüle görmek ister. Nitekim ertesi gün bizzat gittiğinde aynı manzaraya bizzat şahit olur! Artık şüphe edecek tarafı yoktur! Padişah birkaç dakika kaldıktan sonra bir bahane uydurarak saraya dönmesi gerektiğini bildirerek müsaade ister.

Şeyh, biz de karşıya geçmek isterüz, maiyetinize kabul buyurursanuz der. Padişah çaresiz peki demek zorunda kalır. Birlikte yola çıkmışlar karşıya geçmek üzere Üsküdar sahilinde bekleyen Saltanat kayığına binerler, şimdi şeyh ve padişah yanyana, genç ile karşılarındadır.

Bir ara padişah can sıkıntısından parmağındaki kıymetli yüzüğü çıkarır ve elinde tutarak soğuk bir tavırla yola devam edip dururken ansızın yüzük elinden düşer ve denize gider!..

Padişah: «Eyvah yüzük denize gitti!..» deyerek teessürünü izhar ettiğinde, kayıkta bulunan genç derhal denize atlar ve bir-kaç dakika içerisinde gözden kaybolur!..

Fakat bu defa çocuk kaybolmuştur ki, padişah daha da üzülür.

Tam bu heyecanlı sahne cereyan ededursun, çocuk denizdeki dalgalar arasından görünür ve yüzüğü padişaha doğru yaklaştırır, padişah yüzükle beraber O'nun da kolundan tutmak isterse de buna muvaffak olamaz, yüzüğü alır ve çocuk gözlerden kaybolur!..

Herkesin heyecandan dilleri tutulmuştur.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Büyük Veli Aziz Mahmud şimdi konuşmalıdır artık! Nitekim öyle yapar ve padişaha şöyle hitab eder :

Hünkârım der, o kalb-i şerifinizi şüphe ile âlûde kılan genç, Hızır Aleyhisselâm'ın kardeşi İlyas'dur!..

Bu durumda padişah, yaptığı hatanın ezikliği içerisinde bitap haldedir. Ancak bu hadise şeyhinin derecesini yeni baştan anlamak için kendisine büyük bir ders olmuştur, bundan dolayı da teselli bulur.

İşte bu olaydan sonradır ki padişah, bütün ömrü boyunca işlediği kusurun bağışlanması dileğile nedamet duygularile şeyhinin huzurundadır.

Gönül sulatını Aziz Mahmud aynı zamanda devrinin en büyük bestekârlarındandır. Nitekim: Teşvih, ilâhi, Na't vb. gibi her birisi klasik Türk mûsikisinin en ağır türlerinden olan eserleri vardır. Cârigâh, düyek, teşvih gibi dinî Türk mûsikî'sinin bu gün elde mevcut en eski şaheserlerinden birini hatırasına hormeten aşağıya alıyoruz :

Kudûmün rahmet-i zevk-u safâdır yâ-Resûlallah
Zuhûrun derd-i uşşaka devâdır yâ-Resûlallah
Hüdâyî'ye şefaat kıl eğer zahir, eğer bâtın
Kapına intisap etmiş gedâdır yâ-Resûlallah.

Bilâhare tasavvufî neş'eyi iyice tatmış bulunan I. Ahmed, Mevlevîliğe karşı da derin bir sempati duymağa başlamıştır. Nitekim aşağıdaki deyiş, O'nun bu duygusunu dile getirmek için bizzat söylediği bir parçadır :

Mesnevîsin işidüp Hazret-i Mevlânâ'nın
Guşvâr oldu kulağımda kelâmı ânın
Def-ü ney nâle kılup Mevlevîler etti semâ
Eyledik yine safasını bu gün devranın
Emr-i Mevlâ ile bir himmet ede Mevlânâ
Gele ayağıma kim kelleri a'dâ'nın!.. (634)

634) Padişah, Hz Mevlânâ'nın himmetile düşman kellelerinin ayağına gelmesini dua ediyor. Öylesine inanmıştır ki, gerçekten büyük gönül ehli himmet ederlerse olmayacak şey yoktur. Çünki onların güçleri maddi silahların yapamayacakları işleri de yaparlar!..

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Cedd'i a'lâlarıma himmet ẹdegelmişdür,
Ben de umsam ne acep himmetin ol sultanın
Bahtiyâr beldesi ol dergeh-i Mevlânâ'nın
Taht-ı mânide O'dur padişehi dünya'nın (635)

635) A. Gölpınarlı Mevlânâ'dan sonra Mevlevilik S. 155. vd.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

MEVLEVİLİĞİN SİYASÎ ve SOSYAL NÜFÛZU

Tarikat ve tasavvuf ehlinin siyasî ve sosyal nüfûzu düşünülürken, Mevlevîliğin müstakillen mütâlaa olunması gerekir. Çünkü Mevlevîlik, Mevlânâ'nın hayatında olduğu gibi, O'nun vefatından sonraki Çelebiler devirlerinde de siyasî sahada daima önemli şekilde müessiriyetini gösteregelmişti.

Nitekim Sultan I. Ahmed'in yukarıdaki deyişlerinde de görüldüğü gibi, Mevlevîliğin bu marifetini, Fâtih, II. Bayezıt, Yavuz Sultan Selim, Kanûnî Sultan Süleyman devirlerinde de görmekteyiz.

Mevlevîlik tarikatının lideri ve birinci Çelebi olarak kabul olunan Mevlânâ'dan itibaren Onbirinci Çelebi olan «Pir Âdil Çelebi» den sonra, çelebilik makamına geçen oğlu «Cemaleddin Çelebi», Fâtih (II. Mehmed)'e, şehzadesi II. Bayezıt'ın doğumunu müjdelemek suretîle bir keramet göstermiş, böylece de Fâtih'in derin teveccühünü kazanmıştı. (636)

Daha sonra II. Bayezıt'ın, Mevlânâ'nın türbesini tamir ettirdiği, nakışlarının ise Mevlevî şeyhlerinden Abdurrahman B. Muhammed el-Halebî tarafından işlendiği, halen Sultan Veled'in sandukasının bulunduğu kısmın kıble tarafındaki pencerenin altında bulunan kitabeden anlaşılmaktadır.

Cemaleddin Çelebi'nin yerine geçen Hüsrev Çelebi ise, II. Bayezıt'ın ilk devirleri ile Yavuz ve Kanûnî zamanlarında çelebilik yapmıştır ki, bu çelebinin zamanında Yavuz Sultan Selim Mevlevî dergâhına sık sık gidermiş. Hatta bir çok vakıflar bırakmış, türbeye su getirmiş ve bir de şadırvan yaptırmıştır ki, bu şadırvanın havuzu ulu Arif Çelebi'ye Kütahya'dan hediye edilen ve Mevlevîler tarafından: «Havz-ı Cinân» (cennet havzı) adîle anılan havuzdur. (637)

Evliya Çelebi'nin naklettiğine göre Kanûnî de Mevlevîliğe karşı derin bir sempati duymuş ve Mevlânâ dergâhile ilgilenmiş,

---

636) A. Gölpınarlı a.g.e. S. 153. vd.

637) Bu şadırvanın üstündeki nefis sayvan bilahare yıktırılmıştır.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

hizmet etmiştir. Nitekim Semâhane ve Mescidi yaptırmış, bu arada Mevlânâ ve oğlu için birer de mermer sanduka yaptırmış ve Mevlânâ'nın sandukasını babası Sultanu'l-Ulema'nın üstüne naklettirmiştir!.. (638)

Diğer taraftan II. Selim devrinin sonları ile III. Murat ve III. Mehmed zamanlarında Mevlevî Çelebisi bulunan Ferruh Çelebi ise, özellikle III. Murat'ın büyük teveccühünü kazanmış, buna karşılık III. Murat Mevlevîhâneyi genişletmiş, derviş hücrelerini yeniden yaptırmış, bu işler yapılırken de bizzat dergâha girip sohbetlerde bulunmuş, yapılan işlere bizzat nazaret etmiştir.

Ferruh Çelebi'nin yerine geçtiği sanılan Bostan Çelebi, Padişah Sultan I. Ahmed zamanında İstanbul'a gelip evkaf işlerîle uğraşır ve muvaffak olarak Konya'ya döner. «Sefine-i Nefise-i Mevleviyân - Mısır Matbaa-i Vehbiyye 1283 Türk-» isimli eserdeki bir ifadeye göre Sultan I. Ahmed, Ferruh Çelebi'nin vakıflarla ilgili dileklerini aynen kabul etmiş, kendisine de iltifatlarda bulunmuştur.

Yukarıdaki delillerden de anlaşılacağı gibi, Osmanlı İmparatorluğunun en güçlü padişahlarının söyledikleri son söz, tarikat liderlerinin manevî ve üstün şahsiyetleri karşısında teslim olmak ve saltanatlarının gerçek sahibi olmak, kendilerini değil, tarikat liderlerini göstermekle gerçeği ifade etmiş bulunmanın huzurunu duymağa çalışmışlardır.

Osmanlı sultanlarının gönül maceraları bu kadarla da bitmez. Nitekim IV. Murat Bağdad seferine giderken Mevlânâ'nın türbesine çizme ile girmek ister! Fakat türbedar mani olmak isteyince kuvveti dillere destan olan padişah, öpmek bahanesîle türbedarın elini tutar, sıkıp kemiklerini kırmak ister. Bunu anlayan türbedâr, bu defa padişahın elini sıkmağa başlar ve Padişah: «Ölüyummm!..» diye bağırır.

O anda padişahın inci taneli kıymetli tesbihi Mevlânâ'nın mezarının yanındaki bir delikten aşağı düşer. Padişah IV. Mehmed, Ebû Bekir Çelebi'ye tesbihin çıkarılmasını emreder, Çelebi ise kapıyı aşamayacağını söyler. Bunun üzerine padişah kızıp kendisini İstanbul'a sürgün eder. Küçük bir çocuğu da aşağıya indirip tesbihi almak isterler. Fakat çocuğun çıktığı zaman dilinin tutul-

638) Evliya Çelebi Seyahatname C. III. S. 21-26 (İkdam Mat.) baskısı.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

muş, konuşamaz olduğu görülür! Padişah da bu kararından vazgeçerek Çelebi'yi affeder! (639)

Görüldüğü gibi bazı bu şekildeki anlaşmazlıklar da görülebilir! Tabii ki, onlar da birer insandılar!..

IV. Murat devrinde yaşamış acaip bir kişi daha vardır ki, bu zât «Kadızâde» lakabîle meşhur olan ve Balıkesir'li Doğanzâde Mustafa isimli bir Kadı'nın oğludur. Tarikat-ı Muhammediyye isimli kitabîle bir-çok hususlarda fikir mücadelesi yapmak hevesinde bulunan Kadızâde, bir ara tarikata da heves etmiş ve Hamzâvî'lerden «İdris Mahfi»ye intisab etmiştir. Fakat mizacı sert olduğundan bilâhare tarikattan ayrılmıştır.

İşte bu zât, tarikata intisab ettiği günlerde Sultan IV. Murad'a hitaben şu beyti söylemiştir :

Hâb-ı gefletten uyan ey Âl-i Osman bilmiş ol
Aç gözün elden gider taht-ı Süleyman bilmiş ol! (640)

Padişaha bu kadar ağır hücumlarda bulunan bu kişi, muhakkak ki padişahın tarikat ehli üzerindeki saygı derecesini biliyordu, cesareti de buradan geliyordu!..

İşte acı-tatlı hatıralarîle Mevlevîlik de o günlerden bu güne böylece devam edegelmiştir. Cümlesinin ruhları şâd olsun. (âmin)

MARMARA ÜNİVERSİTESİ

639) Sefine-i Nefise-i Mevleviyye S. 156. vd.

640) Bu şiirin tamamı Osmanlı Tarih ve Edebiyat Mec. (S. II. Sayfa 278. vd. olup, 30-Nisan-1335'de neşrolunmuştur).

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

MARMARA ÜNİVERSİTESİ

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

VI. BÖLÜM

TASAVVUF VE TARİKAT EHLİNDEN HİKMETLİ SÖZLER

MARMARA ÜNİVERSİTESİ

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

MARMARA ÜNİVERSİTESİ 1883

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

VI. BÖLÜM

TASAVVUF VE TARİKAT EHLİNDEN HİKMETLİ SÖZLER

A — Hikmetli Sözün Husûsiyetleri :

En kısa ve öz anlamîle hikmetli söz; Tarikat ve Tasavvuf ehli gönül sultanlarının sadırlarından - satırlara, gönüllerinden - lisanlara, mânevî neş'e âlemlerinden - avamm'ın idrâkine intikal ederek ortaya çıkan ve mazinin derinliklerinden süzülüp, asırların keşmekeşi içerisinden sıyrılarak berraklık ve özlü mânâlarını muhafaza etme kudretini göstermiş «deyişler»dir.

Keza hikmetli sözler; hikmet sırrını kendilerine hayat düsturu etmiş ulu kişilerden sudûr ettiği için, üstün dinî hayat yaşayan bu zevatın örnek davranışlarının birer ölçüsü olarak kabul olunduklarından, bu anlayış ve özleyiş içinde bulunan müslüman Anadolu halkının, yüzyıllardır sempati duyageldiği hakikat pırıltılarıdır.

Diğer taraftan Anadolu velilerinin hikmetli sözlerinin tesirleri, kendileri ebedî âleme üfûl ettikten sonra da yaşama şansı bulmuş ve bulmakta devam etmektedir. Nitekim müslüman Anadolu insanı için de muhterem zevat'ın kabirlerini ziyaret, mânevî huzurlarında gösterilen ihtiram esnasındaki hassasiyet bunun en bâriz ifadesidir.

Gönül ehli zevatın hikmetli sözleri asla sadece birer efsâne şeklinde tasavvur olunmamalıdır! Nitekim çağdaş anlayışla, özellikle psiko-sosyal metodlar ve ölçülerle Anadolu halkının «Homeostatik» davranışları değerlendirilecek olursa, görülecektir ki, her birisi mubarek Anadolu'nun bir muhitinde mânevî tahtını kurmuş bu ulu kişilerin tesirleri ilk bakışta kendini gösterecektir. Anadolu insanı için bir veli'nin türbesine hizmet edebilmek en büyük mazhariyyettir. O, bunu yapabildiği sürece görevini yerine getirmiş olmanın huzurunu duyar. Aksi halde, bu tür hizmetten mahrum bir bölgede ise, zaman zaman bulduğu fırsatlardan yararlanarak ziyaret yapmakla

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

yetinme durumunda ise, velilere hizmet imkânı bulanlara daima gıpta eder!

B — **Velinin Bulunduğu Muhitin Husûsiyetleri** :

Velilerin hikmetli sözlerinde olduğu gibi, bizzat türbelerinin bulunduğu yerler de her yönden müstesna bir takım özellikler arzeder. Meselâ: Hacı Bektaş Veli'nin gerek hayatında, gerekse ebediyete göçüşünden sonra şereflendirdiği Kırşehir ve havalisi, el'an bu şerefle öğünmektedir!

Konya Hz. Mevlânâ'yı sinesinde barındırdığı için mutludur, gerek maddî, gerekse mânevî yönlerden taşıdığı meziyetlerle bütün dünya insanlarının özlediği bir beldedir. Sözgelimi: «Konyayı ziyaret» denince, Mevlânâ'yı ziyaret anlaşılmakla beraber, Hz. Mevlânâ'nın mekânının orada bulunması hasebîle bu şehir, bütünûle bir mazhariyetin ifadesi olmuş oluyordur.

Bir Ankara düşünelim; Bu memleketin en şanslı tarafı, Ağustos mabedinin göğsüne mânevî tahtını kurmuş bulunan Hacı Bayram Veli'nin orada bulunuşudur. Nitekim her Ankara'lı bununla ne kadar öğünse yeridir ve öğünmektedir. Bu şanslı şehrin insanları, her başları daraldığında Hacı Bayram Velî'ye gidip, O'nun mânevî huzurunda teselli aramaktadırlar. Böyle bir arayış, çağdaş psikolojik yönden son derece anlamlıdır! Çünkü insan, geleceğe ümitle bağlanabilmek için bir garantiye ihtiyaç duyar. İşte bu garanti, kendisine himmet edeceğine inandığı ve bu maksatla huzurunda bulunduğu «Ulu kişi»dir!.. Böyle bir inancın dinî yönden meşrû sayılıp - sayılmaması şart değildir; çünkü inanç, sadece dinî olmayıp;

— Dış faktörlere bağlı olarak,

— İmmanent şekillerde ve

— Refleksiyona bağlı şekillerde görülebilir. (641)

İntihara teşebbüs eden kişi, yaşamaktan ümidini kestiği için bu yolu seçmiştir. Oysa ki, en küçük bir teselli bulmuş olsaydı, bu en son çareye baş vurmadan önce biraz daha düşünecek, hatta kesinlikle vazgeçecekti.

Yukarıda işaret ettiğimiz inanç şekillerinden sadece sonuncusu

641) İnanç kavramının çeşitli analizleri ve ruh yapısı üzerindeki fonksiyonlarının genel izahı için Bk. Dr. Hasan Küçük, Mukayeseli İslâm ve Batı Felsefelerinde Sistematik Problemler S. 268. vd.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

dinî mahiyette olan bir inançtır. Refleksiyona bağlı olan inanç, akıl ötesi âlemden gelen ve peygamber denen ulu kişinin anlattıklarının tereddütsüz kabul olunması anlamına gelen inançtır. Oysa ki bir ideoloji, başarılması arzulanan bir rol, şans yâver gittiği takdirde parlak istikbâl vadeden bir macerâ da ancak inanç sayesinde gerçekleşecektir.

Kısaca bu inanç faktörüdür ki, asırlardır müslüman Anadolu halkını, tasavvuf ve Tarikat ehli zevatın bendesi haline getirmeğe kâfi gelmiş, onların hikmetli sözleri ve örnek davranışları bu kadirbilir halkın hayat düstûru ve enerji kaynağı olmuştur. (642)

C — **Hikmetli Sözlerden Örnekler :** (643)

Ebû Hâşim (es-Sûfî); şöyle demiştir: İğne ile dağları kazarak yerinden çıkarıp koparmak, gönüllerden kibir ve gururu çıkarmaktan daha kolaydır.

Mansûr Ammâr (Dımışkî) (K.S.) : Der ki; Ebû Hâşim es-Sûfî'ye ölüm hastalığında kendini nasıl bulduğunu sordum, Dedi ki: Büyük bir belâ görüyorum ki, aşk ve muhabbet belâsından fazladır!

Erenlerden biri şöyle buyurur : «Şayet belâ arzuya gör olsaydı, arzu olmazdı.

Zünnûn Mısrî (K. s.) : «Allah bir kulu izzetle aziz kıldığı müddetçe, O'nu kendi nefsine karşı zelil kılmaktan aziz tutar.»

— Perdelerin en gizli ve şiddetlisi nefsi görmek ve onu tedbir etmektir.

---

642) Meselâ: İstanbul insanı için Eyyüp Sultan, Fatih, Sünbül ve Merkez Efendiler, Aziz Mahmud Hüdî'ler ve diğerleri, Bolu için Akşemseddin, Eskişehir için Şeyh Edebâlî, Bursa için Emirsultan ve diğerleri. Kastamonu için Şeyh Şaban Velî, Tarsus için Ashab-ı Kehf vb. gibi mâneviyat meş'aleleri hep bu cümledendir. Nesiller varoldukça onların ruhaniyyetlerinden ümit bekleme yarışı da devam edecektir. Yüce Mevlâ bizleri de şefaatlerine nail buyursun. (âmin).

643) Hikmetli sözlerden örneklerde, yer-yer isimler zikrolunmuş, bazen de umûmî mahiyet arzedenlerinde müşterek ifade kullanılmıştır. Nitekim: umûmî mahiyet arzedenlerinde müşterek ifade kullanılmıştır. Nitekim: «Cümlenin maksudu bir, velâkin rivâyetler muhtelif» vecizesinde de görüldüğü gibi. Aynı maksadı ifade eden sözün, farklı şekillerde söylendiğine de şahit oluyoruz.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

— Haktaâlâ'nın zatında tefekkür cehâlet, O'na işaret, şirk ve marifetin hakikati hayrettir.

— Bir vak'a : Zünnûn anlatıyor: Bir zamanlar gemi ile Mısır'dan Cidde'ye gidiyordum. Elbisesi yamalı bir genç de bizimle gidiyordu. İçimde onunla sohbet arzusu belirdi, fakat o derece vakarlı bir tavrı vardı ki, kendisile sohbet cesareti bulamadım. Gemideki yolculardan birinin mücevherleri kayboldu. Bu gençten şüphelendiler. Ben müdahale ettim ve kendisile görüşeyim dedim; yanına giderek durumu iyilikle anlattım. Bunun üzerine delikanlı yüzünü göğe çevirdi ve birşeyler söyledi. Bir de baktım ki, denizdeki balıklar suyun yüzüne çıktılar, her birinin ağzında bir cevher vardı. Genç onlardan birini alıp o kişiye verdi. Ayağını su üstüne koyarak gitti. Esasen keseyi alan hırsız ise yerine koydu! Orada bulunanlar suizanda bulunduklarına pişman oldular!.. (Nefehât terc. S. 98 vd.)

Fudayl b. İyad (K. s.) : Şöyle buyurur :

— Ben Haktaâlâ'ya muhabbetimden dolayı taparım. Tapmamak elimden gelmez. Ey isyan eden kimse!, gel Hakk'a muhabbet lafını terket. O'na lâyık olmayan fiillerin, senin bu duânı batıl kılar. Bil ki, âşık-ı sâdık, ma'şuk'un her emrettiğini yerine getiren ve canı gibi tutan kimsedir. O'nun hiç bir nefesi boşuna olur mu?..

— Ulu kişiler şu görüşte birleşirler : Kim Allah Taâlâ'ya korkusundan taparsa, o kendisine tapar. Yaptığı ibadet kendi kurtuluşunun tamamından dolayıdır. Yoksa muhabbet ve fermana itaat tarikîle değildir. Kim Allah Taâlâ'ya rahmet ümit ve çekinerek taparsa, o kimse de kendine tapar! Zira yaptığı ibadet rahat ve nimete kavuşma hırsı iledir. Hakikî âbid, ücretle tutulmuş kimselerden farklı olur! Hakikî âbidin ibadeti, Halik'ın emir ve fermanının gerektiği şekildedir. Bunda menfaat kaygusu düşünülemez!..

Ebû Süleyman Dârânî (K. s.) : Birinci tabakadan olup, aslen Şam'lıdır.

Kendisine: «Marifetin hakikatı nedir?» deye sorduklarında O, şu cevabı vermiştir: «İki cihanda kişinin muradının birden başka olmamasıdır!..»

O, şöyle demiştir: «Bazı zamanlar esrar-ı hakikattan bazı sırlar gönlüme dokunur, kırk gün kalbime ızdırap verirdi. İki şahit, onun kitap ve sünnete muvafık hareket ettiğine şehadet edinceye kadar katiyyen onun kalbime girmesine izin veremem!..»

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

— O der ki; «Gönül bir yokluktan dolayı ağlasa, can (ruh) Hak Taâlâ'yı bulmaktan güler!..»

— Yine buyurur ki: «Her şeyin bir helâki vardır. Nûr-u kalbin helâki de tokluktur!..»

— «Bir kimse Haktaâlâ için alâkayı kestiğini izhar etse, Hakk'tan başkasını zimmetinden çıkarıp girmesi ona vaciptir.»

— Keza şöyle buyurur: «Hakk ile kul arasında en beliğ olan eşya, kulun, mevlâsının verdiği her nimetin nereye sarfedildiğini, O'na birer birer arzetmesidir.»

İbrahim bin Edhem (K. s.) :

İbrahim b. Edhem, Ali Bekkâr, Huzeyfetü'l-Meraşî ve Selim Havass ile dost idiler. İttifak edip, birbirlerine söz verirler ki, asla lokmanın tamamen helâl olduğunu bilinceye kadar yemeyeceklerdir! Ne var ki, aradıkları evsafta lokmayı bulmaktan âciz kalacakları da belli idi! Az bir şey yiyerek şöyle derlerdi :

«Zaruret miktarı kadar yiyelim. Tâ ki, az şüphe irtikâb etmiş oluruz!»

İbrahim b. Edhem için Bk. Tarikatlar bahsinde çeşitli vesilelerle temas olunmuştur.

Şakîk bin İbrahim (el-Balhî) (K. s.) :

Birinci tabakadan olup, İmam Züferin talebesidir. Bir defasında İbrahim b. Edhem'e sorar :

«Günlük maişetinizi teminde ne yaparsınız?» İ. Edhem cevap verir :

«Ne bulursak şükrederiz, bulamadığımız zaman da sabrederiz.»

Bu söz üzerine Şakîk şu cevabı verir :

«Horasanın köpekleri de böyle yapar!»

İbrahim b. Edhem; «Siz nasıl yaparsınız?» diye sorduğunda ise O :

«Bulduğumuz zaman dağıtırız, bulamadığımız zaman şükrederiz!» cevabını verir. (644)

---

644) Kitabu-s-Siyeru's-Salihîn'de bu kıssa, anlatılanın aksine İbrahim b. Edhem'in sözleri Belhî'ye, Belhî'ninkiler ise İbrahim b. Edhem'e nisbet olunmuştur. Doğrusunu Allah bilir. (Nefahat terc. S. 115.)

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Şakîk gene buyurmuştur: «Ben yaptığım günahlardan çok, yapmadığım günahlardan korkarım. Neler yaptığımı yakînen bilirim, fakat ne yapmam gerektiğini bilemem!..»

Ebû Turab (Er-Remlî) (K. s.) :

Dostları ile Mekke'den çıktı, arkadaşlarına: «Siz normal yoldan gidiniz. Ben Tebûk yolundan gideceğim» dedi. Arkadaşları, orasının uzak olduğunu söyledilerse de O, ben gideceğim dedi. Fakat siz, Remle'ye vardığınız zaman falan dostumuzun evine ininiz deye tembihledi.

Arkadaşları söylenen yere vardıklarında öyle yaptılar. Ev sahibi kendilerine dört parça yağlı et ikram etti. Ansızın bir yırtıcı kuş havadan inerek etin bir parçasını kaptı ve gitti. Nasibimiz bu kadarmış deyerek, geri kalanını yediler.

İki gün sonra Ebû Turâb geldi. O'ndan, yolda ne gördüğünü sorduklarında: «Bir yırtıcı kuşun kendisine bir parça et getirdiğini!..» söyledi.

Arkadaşları: Biz yemek yerken önümüzden kapmıştı onu dediklerinde şu cevabı verdi :

«Sıdk (arkadaşlık) böyle olur!.. (kuş O'nun dostumuydu dersiniz?»

Sırrı Bin. Müflis (es-Sakatî) (K. s.) :

Birinci tabakadan olup, Cüneyd'in üstadı, Ma'ruf Kerhî'nin de talebesidir.

Cüneyd O'nun için şöyle der :

— Sakatî'den fazla ibadet ehli olan hiç kimse görmedim. Yetmiş sene asla hiç kimse onu yanı üstüne yatarken görmedi. Hastalık ve ölüm hali müstesna.

Sırrı-i Sakatî, cele yastığına başını koyduğu zaman Cüneyd'e :

— «Şerlilerle sohbet etmekten sakın! Hayırlı kimselerle sohbet etmek sûretile Haktaâlâ'dan uzaklaşma» demiştir.

— Sırr-ı Sakatî şöyle demiştir :

— «Marifet yukarıdan aşağıya kuş gibi kanat çırpar. Gönlünde haya ve utanma bulunanı gördüğü zaman onun gönlüne inip konar.»

O demiştir ki: «Marifetin başlangıcı, Hak canibini murad edinip, nefsi masivadan temizlemektir.»

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Şu söz de O'nundur: «İnsanlar için kendisinde uhrevî bir fayda olmayan şeyle nefsini süsleyen kimse Haktaâlâ'nın nazarından düşer.»

Yahyâ b. Muâz (er-Râzî) :

Bu zât'ın şöyle dediği rivayet olunur :

— «Âsilerin kırılması bana, mutîlerin saldırmasından daha sevgilidir.»

O şöyle demiştir: «Haktaâlâ bir taifeyi dost edindi ve onların gönlünü kendine bağladı. Bir kimse bir kimseyi dost edinse, onun gönlü kendine bağlandığı için dostlukları çok olur.»

Yine O şöyle demiştir: Muâz'a demişlerdir ki: Bir kavim şöyle demiş: «Biz öyle bir makama eriştik ki, namaz kılmağa ihtiyacımız yoktur! «Muâz: «Evet, eriştiler amma, cehenneme eriştiler!..» der. .

Bayezıd-ı Bistâmî (K. s.) :

Bu zat birinci tabakadan olup, Şakîk-ı Belhî'yi görmüştür. Asırlardır islâm dünyasında efsâneleşmiş bir şöhrete ulaşmış bulunan Bayezıd-ı Bistâmî ile ilgili şu rivayetlere rastlanır :

Derler ki Bayezıd, her zaman namaz kılardı. O derece ki, göğsündeki kemiklerin sesleri duyulurdu. Bu hâl O'na, Haktaâlâ'nın heybeti ve şeriata olan ta'zıminden dolayıdır.

Vefatı yaklaştığı zaman şöyle der :

— Yâ Rabbi! Seni hiç bir zaman zikredemedim, ibadetimde sana karşı hep gafilim. Sana devamlı hizmet edemedim!.. Bu sözlerle ruhunu teslim etmiştir.

Talebesi Ebû Mûsa O'nunla ilgili şu kıssayı nakletmiştir :

— Ebû Musa der ki, Bayezıd bana dedi ki, «Haktaâlâ'yı ru'yamda gördüm ve sordum. Yâ Rabbi! Sana nasıl yol bulunur? Buyurdular ki; vücûdundan geçersen erişirsin!..»

Bayezıd vefat ettikten sonra O'nu ru'yada görmüşler ve demişler ki: «Halin nasıldır?»

Bayezid şöyle cevap verir :

«Bana ey pir! ne getirdin?» dediler. Dedim ki, bir fakir padişahın kapısına gelince O'na: Ne getirdin? demezler. Aksine ne istiyorsun? derler!..

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Sehl b. Abdullah (et-Tusterî) :

Tusterî, Zunnûn Mısrî'nin talebisidir. Kendisinden rivayet olunduğuna göre O demiştir ki: «Üç yaşlarında iken geceleri uyumazdım. Dayım Muhammed Suvâr'ın namaz kılmasını seyrederdim. Bir gece bana: «Ey Sehl! Git uyu. Gönlümü meşgul ediyorsun» dedi.

Yine bir gün bana dedi ki: «Sen hiç yaradanı zikrediyor musun?» Ben «Nasıl zikredeyim?» dedim. Dedi ki :

Gece yatağa girip yattığın zaman dilini kıpırdatarak içinden üç kerre şu sözü söyle :

— Allah benimledir,

— Allah bana bakıcıdır,

— Allah şahidimdir.

Ben bir-çok geceler bu sözlerle meşgul oldum. Bundan dayıma da haber verdim. Bana yine O şöyle dedi :

Bu şekilde her gece onbir kerre bununla meşgul ol. Ben her gece onbir kerre meşgul oldum. Onun tadını içimde hissetmeğe başladım. Üzerinden bir yıl geçtikten sonra bana bu sefer de şöyle dedi :

— «O sana öğrettiğim şeyi sakın tâ kabre kadar aklından çıkarma. O şey sana dünya ve âhirette çok fayda verir.» Geçen uzun günlerden sonra bana :

Bir kimse Allah Taâlâ ile beraber olursa, Haktaâlâ onun bakıcısı ve şahididir. O kimse Allah'a isyan eder mi? Sakın senden bir isyan zuhura gelmesin» dedi.

Sehl'den; bedbahtlığın nışanı nedir? deye sordular. O buyurdu ki :

«Sana ilim verilir, fakat amel etmek için yardım edilmez, amel etmek için yardım edilir, fakat ihlâs verilmez ki, yaptığın işleri mücadele ile yapasın. Yani sen Haktaâlâ'nın verdiğine razı olmayarak O'ndan başkasını talep edersin. Allah dostlarının yüzü bu sebepten sana müyesser olmaz!».

Sehl'in şöyle dediği rivayet olunur :

«Bir dervişin elinden, insanlardan bir şey almanın lezzeti gitmemelidir. Aksi halde o dervişten asla felâh gelmez.»

Sehl'e «Adâlet nedir?» deye sormuşlar, O: «Adalet lokmanı yoldaşınla insafla paylaşmandır» demiştir.

İhsan'ı ise: «Lokmanı isteyerek yoldaşına takdim etmendir» deye tarif etmiştir.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Bir gün Sehl'e: «Müslümanlardan kâfirlere daha yakın olanlar kimlerdir?» deye sormuşlar. O, şu cevabı vermiştir: «Kendisinde sabır olmayan imtihan ehlidir.»

Sehl'in sakalı bitmemiş genç bir müridi varmış. Bir gün şeyhine gönlünden geçirmiş ki, sakalı olsun. Şeyh hazretleri :

«Ey genç! Elini aşağı tut! demiş. Bunu üç kerre tekrarlatmış ve avucuna bir tutam sakal dolmuş!..»

Tezkire-i Attar'dan naklolunduğuna göre Sehl, yırtıcı hayvanlarla dost olur, onları terbiye edermiş. Bu bakımdan O'nun evine: «Beytü-s-Siba» (yırtıcı hayvan evi) derlermiş. (Nefehat terc. S. 134).

Ebû'l- Huseyn Nûrî (K. s.) :

Zü'n-Nûn Mısrî'yi görmüş ve sohbet etmiştir. Gönül ehlinin ma'ruf olanlarındandır. Elinde daima bir tesbih bulunurmuş. Bir gün O'na :

«Tesbihle Hakk'ı anmağı mı istiyorsun?» demişler. Buyurmuş ki :

«Yok, belki bununla gaflet isterim.»

Rivayete göre O, demiştir ki: Sakın seni kulluk safası gururlandırmasın! Çünkü o zaman rubûbiyet halleri unutulur!

Kendisine: «Allah Taâlâ'yı ne ile bildin?» deye sormuşlar, hazret şöyle cevap vermiş: «Allahla!..»

Gene O'ndan: «Akıl nedir?» deye sormuşlar, şu cevabı vermiş:

«Bir âcize yol gösteremeyen bir âcizdir.»

Nûri buyurmuştur ki: «Allah Taâlâ bir kimseden kendini gizledi mi, O'na hiç bir delil ve haber ulaşamaz.»

Nûri şöyle demiştir: «Ârifin, Mevlâsı yanındaki bir saatı, ibadet edenlerin binlerce yaptıkları ibadetlerden daha da muteberdir.»

O şöyle der: «Bir gün nûra nazar ettim, kendim nûr oluncaya kadar ona bakmağa devam ettim.»

Cüneyd Bağdâdî (K. s.) :

İslâm dünyasında marifetlerile tanınmış en büyük sûfîlerden ve gönül ehlinin ileri gelenlerindendir. Cüneyd, yaşadığı devrin edep ve ahlâk ölçüsü olarak kabul olunmuştur. Nitekim Bağdad Halifesi bir gün Ruveym isimli zata: «Ey edepsiz!» der.

Ruveym: «Benim mi edebim noksandır?», «Ben yarım gün Cü-

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

neyd'in sohbetinde bulundum!..» der. Yani Cüneyd ile yarım gün sohbet edende edepsizlikten eser kalmazmış.

Cüneyd şöyle buyurmuştur: «Sırrî-i Sakatî bana meclis kur, insanlara vaz-u nasihat et derdi. Ben ise kendimi hazır bulmayarak bundan kaçınırdım. Bir gece peygamber (S.A.)'i ru'yamda gördüm. O bana insanlara vaz-u nasihat et buyurdu. Sabahleyin doğruca Sakatî'nin hanesine vardım. O daha ben konuşmadan; «Sana peygamber emir vermeden benim doğru söylediğime kanaat getirmedin!..» dedi. Sabahleyin meclis kurup vaz-u nasihata başladım.

Rivayete göre bir defasında Cüneyd'e «Zekât hakkında» vaz vermesini dilerler. O, bu isteği yerine getirmeden ortalıktan kaybolur! Herkes merakta kalır. Aradan yıllar geçtikten sonra ortalığa çıkar. Aynı kişiler aynı isteği tekrarlar. O şöyle der :

Evet, şimdi sizlere zekât hakkında vaz-u nasihatta bulunabilirim, zira evvelce benden bu dilekte bulunduğunuzda, henüz zekât vermenin ne demek olduğunu nefsimde tecrübe edecek maddî kudrette değildim, şimdi ise gurbette çalıştım, zengin oldum, zekâtı da veriyorum ve bu mevzuda konuşabilirim!..» der ve anlatır.

Bundan çıkarılabilecek sonuç, Cüneyd'e göre vaz, önce kişinin kendi nefsinde söyleyeceklerini bir tecrübe etmesi, ondan sonra söylemesidir. Kendi nefsinde tatbik olunmayan bir vaz-u nasihatın tesiri de olmaz.

Cüneyd'e: «Bu ilmi sen nereden söylersin?» dediklerinde O, «Şayet bir yerden olsaydı, sizler de erişirdiniz!» cevabını verir.

Ebû Abdullah (es-Sencerî) (K. s.) :

İkinci tabakadan olup, Horasan meşayihîninin ulularındandır. Rivayet olunduğuna göre O, bir defasında şöyle demiştir :

Evliyanın alâmeti üçtür :

1. Yükseklikte iken tevazu etmek,
2. Kudreti var iken dünyadan pehriz etmek,
3. Kudreti var iken insaf etmektir.

Sencerî'ye sormuşlar: «Niçin sûfîlerin esaslarına göre hırka giymiyorsun?» O, şu cevabı vermiş :

«Kişinin ehl-i fütüvvet ve cömertlerin elbisesini giymesi, ken-

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

disi fütüvvet ve bunların altına girmedikten sonra, yaptığı iş münafıklıktır.»

Muhammed b. Ali (Hâkim et-Tirmizî) (K. s.) :

Horasan mutasavvıf ve meşayihîninin ileri gelenlerinden olup, İkinci tabakadandır. Hadîs ilmile de meşgul olmuştur. Bir tefsîr de yazmağa başlamış ise de, ömrü kâfi gelmediğinden tamamlayamamıştır. Hızır Aleyhisselâm ile arkadaşlık edenlerden olduğu söylenir.

Muhammed b. Ali şöyle buyurmuştur: «Ben tedbir ve fikir ile hiç bir harf yazmadım. Bana ondan hiç bir şey nisbet olmaz. Fakat kalbimde olan kabz ve işimde bir perişanlık olursa onunla teselli olurum.»

O buyurmuştur ki: «Bir kimse kulluğun vasıflarını bilmezse, yaratanın vasıflarını da bilmez.»

O'na göre hakikatta Allah'ı sevmek demek, O'nun zikri ile ünsiyetin devamlı olması demektir.

Kendisine «şükür nedir?» diye sorduklarında: «Gönlün, nimet verene müteal'ik olmasıdır» cevabını vermiştir.

Tahir-i Makdisî (K. s.) :

Şam asıllı olan bu zat'ın şöyle buyurduğu rivayet olunur :

«Eğer insanlar ârifin nûrunu görselerdi, hepsi yanarlardı. Şayet ârifin vücûdunun nûrunu görselerdi, onun için de yanarlardı.»

Yine O buyurmuştur ki, «Marifetin sırrı ve nihayeti, nefisten ve nefsin büyüklenmesi ve horlanma tedbirinden sıyrılmaktır.»

Ebû Muhammed Cerirî (K. s.) :

Cüneyd dostlarının ileri gelenlerindendir. Şöyle dediği rivayet olunur :

«Gönül işi sulh ile değil, ancak cenk iledir!»

Hüseyin Mansûr (el-Hallâc) (K. s.) :

Cüneyd Bağdâdî ve Nûri ile sohbet etmiştir. Gönül ehlinin engin ruhlularından ve ölçü tanımazlarındandır. «Ene'l-Hakk» sözünden kasdettiği derûnî mânayı bir türlü anlayamayan çevresi, kendisinin vuslatının çabuklaşmasına yardımcı olmuşlardır!..

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Maksadını anlayamayanlar sözde kendisini idam ediyorlardı! O ise Resûl-i Ekrem (S.A.)den idam olunacağına dair müjde almış olduğundan hiç aldırmıyor ve idam sehpasının altında şöyle diyordu:

«Bu işin başıma neden geldiğini ve kimin muradı olduğunu bilirim. Bundan yüz çevirmem!..» (Hallac hakkında tafsîlat için Bk. Yukarıda Vahdet-i Vücûd bahsi).

Ebû Bekr Şiblî (K. s.) :

Cüneyd'in talebesi olup, âli, fadıl ve müttekî bir zat olarak tanınır. Cüneyd O'nun için şöyle demiştir: «Şiblî'ye birbirinize baktığınız gibi bakmayın. O gerçekten Allah Taâlâ'nın bakışı ile bakan bir göze sahiptir!..»

Şiblî şöyle der: Azatlık, gönül azatlığından başka bir şey değildir. Kendisine: En acaib şey nedir? diye sormuşlar, Şiblî şu cevabı vermiştir: «Birisinin gönlü ile Allah Teâlâ'yı anladıktan sonra O'na âsî olmasıdır.»

Ebû Bekr Râzî (K. s.) :

Verâ ehli bir mutasavvıftır. Meşayih içinde ondan daha çok gözü yaşlı kimsenin bulunmadığı bilinir. Kendisi hakkında şöyle denilmiştir: Şayet her mürid O'nu görmüş olsaydı, mutlaka kendisine tutulur ve esîri olurdu.

Râzî şöyle der: «Mekke'den Yemen'e gitmiştim. Elime bir dinar geçti. Kaftanım eskimişti. Yeni bir kaftan almak istedim. Mekke'ye geri döndüm. O bir dinarı iki taş arasına sakladım. Üzerine de bir alamet koydum. Kâbeyi tavaftan sonra Ebû Ömer Züccâcî'ye gittim. O'ndan bir mesele sordum. O bana: «Git o sakladığın dinarı başka bir şeye sarfet» dedi. Gittim O'nun dediği gibi yaptım. Sonra tekrar O'nun yanına geldim. Sorduğum meseleye cevap verdi.

Ebû Ali Kâtib (el-Mısrî) (K. s.) :

Dördüncü tabakadan olup, Mısır meşayihîninin ileri gelenlerindendir. Zâhirî kerametlerile halk arasında şöhret bulmuştur.

Kâtibî şöyle buyurmuştur: «Ne zaman bir müşkilim olursa Resulullahı rü'yamda görürdüm. O müşkilimi O'ndan sorardım!»

Yine buyurmuştur ki: «Haktaâlâ, benim belâma sabreden kimse bana vasıl oldu». buyurmuştur ki, ben işte O'yum!..

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Kendisine, fakirliğe mi, yoksa zenginliğe mi meyillisin? diye sorulduğunda Kâtibî, aşağıdaki beyti okumuştur :

Zenginlikten yana asla bakamam ben,
Cânib-i Fakr oldu, çünkü a'lâ
Bana bağ olan mihnetlere sabrederim,
Çünkü senâ etti sabra Hak Taâlâ.

Şeyh Abdurrahman (es-Sülemî) (K. s.) :

Tefsîr-i Hakayık ve Tabakat-ı Meşâyih isimli eserlerile de meşhur olan Sülemî, Şiblî'nin müridi olup, tasavvuf ve tarikat çevrelerinde de hikmetli sözlerile tanınmıştır.

O şöyle buyurmuştur: «Sôfî'ye iki şey mutlaka lâzımdır: 1. Ahvalinde sıdk (doğruluk), 2. muamelelerinde edeb.)

Tarih-i Yafîî'nin bildirdiğine göre bu zat, H. 412'de vefat etmiştir.

Şeyh Ebû'l-Kasım Kuşeyrî (K. s.) :

Tasavvuf dünyasında «Risâle» isimli eserîle meşhurdur. Ayrıca Tefsîr ve Letâifü'l-İşare isimli eserleri de önemli kaynaklar arasındadır.

Keşfü'l-Mahcûp sahibi O'nun hakkında şöyle der: «İmam Kuşeyrî'ye ibtida halinde sordum. Bir zamanlar evin penceresi için taş lâzım oldu. Kaldırdığım her taş cevher oluyor idi! Ben de tekrar yere bırakıyordum. Bundan dolayı taş ile cevher beraberdir. Belki cevherin karri yanında eksik idi. Halbuki, onun maksadı taş idi cevher değil.»

Keşfü'l-Mahcup sahibi gene O'ndan şöyle dediğini işittiğini beyan eder: Sôfi zâtülcenb gibidir. Evveli saçma-sapan konuşma, sonu sükûndur.»

Kuşeyrî şöyle buyurmuştur: «Tevhid, imkânı sakıt olmaktır. İsm-i vacibib zuhurunun yanında başkalarını görmeyi kaybetmektir. Yakınlık cebbarın bulunması yanında diğerleri fani olmaktır. Hakkın nurları doğduğu zaman, halkın perişan olmasıdır.»

Hâce Yahyâ b. Ammâr (eş-Şeybânî) (K. s.) :

O'ndan rivayet olunduğuna göre şöyle dermiş: «Meşayihin didarını ganimet tutmak gerekir. Eğer pirlerin didarı elden giderse onu

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

tekrar bulmak olmaz. O daima bulunur şey değildir. Arafat daima olur. Onların didarı daima olmaz. Onu elden çıkarınca bir daha ele geçirmek yoktur. Bulmak da mümkün değildir.»

Yine o buyurmuştur: Hadiste, ilimlerde benim şeyhim çoktur. Velâkin bu işte, yani Tasavvufta pirim, Şeyh Ebû'l-Hasen Harkânî'dir. Eğer ben Harkânî'yi görmeseydim, hakikat nedir bilmezdim. Daima bu nefs O'nunla karışmaktadır!..

O şöyle buyurmuştur: «Sözü söyleyen benim pirimdir. O, yiyen ve uyuyan bir şeydir. Böylece bundan sonra hiç bir şeyim kalmadı. İlm-i Hakikat bana görünmüş ve bağlanmış oldu.»

Huccetu'l-İslâm Gazzâlî (Muhammed b. Muhammed) :

Devrindeki ilim münazaralarında daima üstün gelen Gazzâlî'ye islâmın koruyucusu, hamisi, müdafii gibi duygularla «Hüccetü'l-İslâm» lâkabı verilmiştir. Bilhassa Nizamü'l-Mülk ile mülâkatında büyük bir hüsnü kabul görmüştür.

Bir ara zahiri ilimlerdeki faaliyetlerine fasıla vererek kendini tamamen inzivaya çeken Gazzâlî, ilmin ve tasavvufî neş'enin ihyası sahasında büyük hizmetler ifa etmiştir.

Gazzâlî dostlarının birine gönderdiği mektupta şunları söylemiştir: «Ruh bizde mevcuttur, fakat yok gibi görünür. Kimsenin onu görmeğe kudreti yetmez. Beden onun esîri ve kölesidir.

Ermişlerden biri der ki :

Bir defasında Harem-i şerifte bulunuyordum. Oraya ehl-i bidatten meşhur birisi çıkageldi. Koynundan bir levha çıkardı, levha üzerinde birşeyler yazılı olduğunu zannediyorum. Levhayı öpüp yüzünün önüne koydu ve uzun uzun namaz kılmağa başladı. Yüzünü yere koydu, başını kaldırdı, levhayı gene öptü.

O'nun bu hareketini görünce, ne olaydı Resûlullah hayatta olsaydı da şu adamın halini görseydi deye içimden geçirdim. Uyku ile uyanıklık arasında idim, hatta abdestim bozulmasın diyerek uyumamağa dikkat ediyordum. Tam o sırada bir kalabalık gördüm ki, her birinin elinde bir kitap vardı. Her gurup bir kişinin önünde toplanmışlardı. Merak edip, bunlar kimlerdir? diye sordum.

Dediler ki; bunlar mezhep imamlarıdır. Hz. Resûl Efendimiz de burada oturmuşlardır. Bunlar kitaplarından Resulullah'a okuyorlar, mezheplerini tashih ediyorlar!

Bunlardan bir şahıs içeri girdi; «Bu İmam Şafidir» dediler. (R.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

A.) Elindeki kitabı Peygamber Aleyhisselâm'a gösterdi, selâm verdi, selâmı alındı ve oraya oturdu.

Biraz sonra bir zat daha geldi, bu «İmam Ebû Hanifedir» dediler. (R.A.) O da oturda ve kitabından itikad ve amel bahislerini okudu. Böylece bütün mezhep imamları birer birer geldiler. Sıra ile oturup hallerini Efendimize arzettiler. Bu arada elinde cüzler bulunan biri daha geldi, bir şeyler okumak istedi, fakat onu çıkardılar!

Oradakiler okumalarini bitirince ben yaklaştım, elimde bir kitap vardı, dedim ki: Bu kitap benim itikad kitabımdır, müsaade ederseniz okuyayım.

Peygamberimiz: «Nasıl kitapdır?» buyurdu.

Dedim ki: İtikat kurallarını ihtiva eder, İmam Gazzalî'nin «Kavaid-il-Akaid» isimli eseridir dedim. Onu okumağa izin verildi, baş tarafından okumağa başladım.

Kitabın bir bölümü geldi ki orada Gazzâlî: Meâlen «Allah peygamberini Ümmî, Arabî ve Kureyşî olarak bütün insanlara, cinlere, araplara ve Acemlere gönderdi» ibaresi yazılı yere geldim.

Efendimizin yüzlerinde tebessüm eseri göründü. Bana iltifat etti ve buyurdu :

— Gazzâlî nerede?

Gazzâlî de orada bir kenarda oturuyordu.

— Benim Yâ Resûlallah! deyerek ileri geldi ve selâm verdi.

Resul-i Ekrem efendimiz O'nun selâmını aldı, mubarek elini O'na sundu. Gazzâlî Allah Resûlünün elini öptü.

Bu hal üzere iken gözümü açtığımda gözlerimin yaşlanmış olduğunu gördüm. Bu hali zamanın kutb-u olan Şeyh Ebû Hasen Şazilî'ye (K. s.) anlattığımda buyurdu ki :

Hz. Peygamber (S. A.) Efendimiz, Hz. Musa ve Hz. İsa Aleyhisselâmlara İmam Gazzâlî ile mefaharet etmiş (öğünmüş)tir!..

Gazzâlî buyurmuştur ki: Asıl olan ruh (hava)dır. Beden ise topraktır. Hareket ettirmede âmil olmayan var görünendir. Aslında var olan hava ise yok görünür. Gerçekten toprak, havanın elinde oyuncaktan başka bir şey değildir. Bütün saltanat havanındır. Fakat havanın bu hükümranlığı gözle görünmez! İşte rûh, bedene göre budur!..

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Gazzâlî, gerek ilim, gerek gönül ehlinin mürşididir. (Yüce Mevlâ şefaatine nail buyursun - âmin).

Bahaeddin Nakşbendî (K. s.) :

O şöyle der: Bir gece cezbe halinde idim, Buhara mezarlarından üç mubarek mezara yaklaştım. Her birinde bir meş'ale gördüm. İçinde yağ ve fitili vardı. Kıbleye karşı oturdum. Kıble duvarının ikiye ayrıldığını bizzat müşahede ettim. Önüme yeşil perde örtülmüş bir taht çıktı. O büyük tahtın etrafında bir cemaat vardı. O'nun içinde Muhammed Bahâî'yi gördüm. O cemaatten birisi bana dedi ki, Taht üzerindeki zât, Abdül-Haliktır. Bu cemaat O'nun halifeleridir.

O'nunla selâmlaşmak ve niyazda bulunmak istedim. Önümden perdeyi kaldırdılar, gördüm ki bir nûrânî pir!.. Selâm verdim, selâmımı aldı. Bana bundan sonra yapacaklarımı bir bir anlattı.

Buyurdu ki: Sana gösterilen o meş'aleler, işaret ve müjdeden ibarettir. Demek ki bu tarikata istidadın var. Fakat o istidat fitilini harekete geçirmen gerekir. (Nitekim Şeyh Bahaddin Nakşbend, bu işaret üzerine tarikatını kurmuş ve feyzini de vermiştir. Rahmetullahi aleyh).

Hz. Bahaddin'in ne oğlu, ne de kızı vardı. Sebebini sorduklarında buyurdu ki :

—Kulluk, hâcelik ile rast gelmez.

Kendisine sordular: «Hazretinizin silsilesi nereye kadar erişir?»

Buyurdular ki :

— Silsileden kimse bir yere erişemez!

O buyurmuştur ki: Kendi nefislerinize töhmet ediniz!

Yine Şeyh Bahaddin Nakşbend buyurmuştur ki :

— Bizim yolumuz sohbettir. Halvette şöhret vardır. Şöhrette âfet vardır. Hayır cemaattedir. Cemiyette arkadaşlar birbirini silerlerse sohbettir... Eğer bu yolun saliklerinden bir cemaat sohbet ederlerse hayır ve bereket hasıl olur. İman-ı hakiki ile hayatının son bulması ümid edilir.

O buyurur ki :

— Talebeye gereken şey, Hakk dostlarından biriyle sohbet ederken, kendi halini bilmesidir.

O'ndan naklolunur ki, şöyle buyurmuştur :

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

— Tevhidin sırrına ermek mümkün değildir, amma marifet sırrına ermek mümkündür.

Mevlânâ Necmeddin'den naklolunur. O zat buyurmuştur ki :

— Bir gün Bahaddin Nakşbend hazretlerile birlikte Buhara kenarında yürüyorduk. Yedi tane ceylan gidiyorlardı. Hazret buyurdular :

Haktaâlâ'nın bendeleri bunlar gibi hayvanların yanına gelirler. Sen dahi bunları çağır, gelsinler.

— Sizin huzurunuzda benim ne haddim olabilir? dedim.

Hazret buyurdular ki :

— Hâcet talebi senden değildir. Bu kadar istekle inşaallah gelirler.

Bir-kaç adım gittikten sonra, o yedi ceylanın gelip yanımıza oturduklarını gördüm!

Hazret, hangisini istersen tut! buyurdular.

Her hangi birisini tutmak istedim. İçlerinden birisi ileri geliyordu. Sanki «beni tut» diyordu.

Hazret mubarek ellerini onların arkasına sürüp :

— Biz bulduk, ihtiyaç kalmadı, buyurdular.

Oradan biraz uzaklaştığımızda, arkamıza dönüp baktım, henüz o ceylanlar bizden tarafa bakıyorlardı!..

Hâce Alâeddin-i Attar (K. s.) :

Asıl lâkabı, Muhammed, Muhammed b. Buharîdir. Hâce Bahaddin'in şeriki (arkadaşı)dır. Talebelerinin bir kısmını O'na havâle eder ve :

— «Alâeddin bizim yüzümüzü hayli hafifletti» dermiş.

Attar'ın mubarek sözleri Hâce Muhammed Pârisa tarafından derlenmiştir. Onlardan, teberrüken naklolunanlarından bir-kaç örnek :

— Ezelî inayet önderini görmek gerekir.

— O inayet sebebinden, ümit varlığından ve arzusundan bir lâhza düşünür olmak gerekir.

— Zenginlik satmaktan kendisini satmak gerekir.

— Allah Taâlâ'nın verdiğini çok saymak gerekir.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

— Hakikat zenginliğinin gösterişinden korkmak ve titremek gerekir.

O şöyle buyurmuştur: Susmak üç sıfattan ileri gelmektedir; bu sıfatlardan uzak olmayınız :

1. Vaki olan hatıratın muhafazasında,
2. Zikirde olan gönlün mütalaasında,
3. Gönle keder veren hallerin müşâhedesinde.

Attar buyurur ki :

Tehlikelere mâni olmak, ondan sakınmak müşkildir. Tabiî arzumla yirmi yıl kadar onun silinmesine çalıştım, ansızın bir nisbette tehlike geçti sandım!..

— Cilâyı (aynanın) yüzüne sürmek gerekir. Sapına veya yanlarına sürmek faydasızdır.

— Zikr-i hafi ile meşgul olanlar mide ile derler, kalble değil.

— Maksat çok söylemek değil, bir nefeste üç kerre: «Lâ ilâhe illallah» demektir.

— Murakabe yolu, hakkı ıspat ve gayrıyı inkâr etme yolundan yüce ve daha yaklaştırıcıdır.

Hazret-i Attar'ın vefatı : H. 802 tarihinde bir yatsı namazından sonra olup, kabr-i şerifi Nevcigâniyan köyündedir. (Nefehat terc. S. 436-438)

Ubeydullah-i Ahrâr (K. s.) :

Mevlânâ Câmi, bu zât için, «Keramet ve velîlik evsafının menbe'ı, keramet kendisinde görülenler silsilesinin de son halkası, intizam vasıtası Hz. Ubeydullah'tır» diye söz etmiştir.

Ahrar'ın şöyle buyurduğu naklolunur :

— Gönül, Hakk'ın başkasından kesilmek ve boşalmak değildir. Zira gönül, Haktaâlâ'nın ehadiyyet sıfatîle tecellisine mazhar olmaktır. İsimlerin hakikatlarının bilinmesi ve sıfatlara ulaşmak bu mânâsız mümkün değildir.

O şöyle demiştir :

— Gönlün Allah'tan başkasına tutulmasından kurtulduğu an, hakikatte visâl ve görme zamanıdır.

Gene O şöyle demiştir :

ANKARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

— Gönül Allah'tan başkasını düşünme izdihamından kurtuluş bulunca hemen Hakkı görmeğe tutulmuş olur. Çünkü Hakk'tan başkasını gönülden silip attı mı, gönülde Hakk'ın varlığından başka hiç bir şey kalmaz.

Bir Mesnevî :

Tig'ı lâ, çün kıldı katl-i mâsivâ
Haktan artık gör ne kalmıştır dilâ!
Kaldı illâllah oldu cümle tay
Hurrem ol ey aşk-ı şirket süz bigi

Haktaâlâ'nın ötesinde gaiblik zamanı, hakikatte visâl, şuhût ve varlık zamanıdır. Bundan ziyade değildir.

Amellerin itibarı sonuçlarına göre olduğu hükmûle keşif ve varlık erbabı, bu manâda temkinden evvel zevk ehlini bu makama erişenden saymazlar. Bu mânanın meydana gelmesi fânilik başlangıcıdır!..

Söz konusu mânânın bazıları = Vücûd ile, bazıları = Tecellî-i zât ile, bazıları da = Yâd daştla (hatırlamak)dır diye açıklanmıştır. Şayet bu saâdet elvermeyip tarikatın zikrini, yahut veli'nin cezbe yolunu kabul ederek devam olunursa, mânanın zuhuru tecelli eder.

Bu büyük devletin daha üstünü tasavvur edilemez ki, kendisine ulaşılabilsin.

Mesnevî :

Oldur âşıkların sûz-u gamı,
Mezedkâr-u bahr-u merhemi,
Koyuben maşûk-ı bakmak sağ-u sol,
Herze, sevdadur değildür aşk-ı ol,
Aşk bir huşitdür âteş haram,
Kim yakar maşuktan gayrin tamâm.

O buyurmuştur ki :

Pir kimdir bilir misin?

Pir şu kimsedir ki; Hazret-i Resûlün hastası olmuş, kimse değildir. O'nda yok olacaktır! Hazret-i Resulullah'da olmayan şeyler,

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

O kişinin de vücudunda kalmayacaktır!.. Kendisi için mühim olan şeyler yok olmaktadır.

Mevlânâ Câmî (K. s.) :

Tasavvuf ve Tarikatlar dünyamızın ma'ruf simalarından olan Mevlânâ Cami, kendisini şöyle tanıtır :

Mevlidem Cam-ü reşha-i kalemem
Cüra-yı cam Şeyhülislâmiyetest
Zein sebep derceride-i eş'âr
Bed o mânâ tehallusam cemiyest.

Açıklaması :

Doğum yerim ve kalemim damlasının döküldüğü yer camdır.
Camın yudumu şeyhülislâmlıktır.
Bu sebepten şiirler mecmuasında
Bu mânâ ile mahlâsım Câmidir.

Câm, Horasan'ın bir vilâyetidir. Şeyhü-l-İslâm lakâbîle ma'ruf olan el-namıkî, el Câmî'nin doğum yeri burasıdır. Babasının adı Ahmed olup, kendisi Câmî lakabîle ma'rufdur. H. 890 tarihinde vefat etmiş olup, ebedî makberî Herat'tadır.

Hâl-ü hayatında iken büyük velilerden bir-çoklarîle sohbet etmiştir. Yaşadığı asr'in âlimlerinden ve fazîletlilerindendir. Kendi kabiliyeti sahasında rakipsiz olduğu, şöhretinin her tarafa yayıldığı, bilhassa Türk hükümdarları kervanlara ziyaretçiler gönderip kendisinden mütâlaalar aldıkları kendisi ile ilgili rivayetler arasındadır.

Şair ruhlu bir âlim ve mutasavvıf olan Câmî'nin, örfen makbul, içten sevilen ve üç dil üzerine divanı vardır. Fusûsu şerh etmiş ve adını da «Nakş-ı Fusûs» koymuştur.

Lâmiî der ki, O'nun bütün marifeti tarife sığmaz! (Nefehat terc. S. 463)

Silsile-i zehep isimli kitabı dolayısîle Rafızîler kendisine cephe almışlarsa da Câmî onlara aşağıdaki cevabı vermiştir :

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Râfızî'ye bak Râfızîlik satar
Ayağını edebsizce uzatır.
Hazret-i Ali'nin medhinde söz söyler,
O sözler kadınların uydurduklarından başka değildir
Hazret-i Ali'nin yüceliği sözlerinden daha yüksektir
Râfizî aklı nasıl oraya varabilir?
Bizzât Hazret-i Ali de o sözlerden utanır.
Zira O'nu az övmektedirler,
Az değil, azın da azı,
Hatta azlıktan, azda çok az (hiçtir!..)

Kafiyeyi tamamen şerhetmiş olan Câmî, Kur'an-ı Kerimin evveline arapça bir de tefsîr de yazmıştır. Muamma çözmede, kafiye ve aruzda, şiir sanatında ve matematikte emsâlsiz eserler vermiştir. (Rahmetullahi aleyh).

Seyyid Ahmed Buhârî (K. s.) :

Aslen Buharalı olup, Hz. Huseyn (R. A.) soyundandır. Önceleri Hazret-i Ubeydullah'ın yanında bulunmuş, fakat bu zat kendisine fazla iltifat gösterdiklerinden sıkılmıştır. Bunun farkında olan Hazret kendisine şöyle demiştir :

Size nasıl ta'zim eylemeyeyim? Zira sizi görünce iki yüce kişinin azametini müşahede ediyoruz :

Birincisi Peygamberimizin neslindensiniz,

İkincisi Hz. Muhammed Figânî sizin dedenizdir.

Seyyid Ahmed Buharî, daha da sıkılmış ve üstadının hörmet ve taziminden sıkılmış, bilâhere destûr alarak Anadolu'ya göç etmişlerdir.

Buharî hazretleri, şeyhi İlâhî'nin vefatı üzerine İstanbul'a nakletmesi icap etmişti. Fâtih Camii misafirhanesine yakın bir yerde ikameti uygun buldular. Orada zikrederlerdi. Müridleri o derece edebli dururlardı ki, sanki her birinin başında huma (saadet) kuşu konmuş, hareket ederlerse uçacak ve bir daha geri dönmeyecekmişcesine sessiz dururlardı.

Rivayet olunur ki: Vefat ettiğinde bir çadır içinde mubarek cesedi yıkanırken üç kerre hayattaymış gibi mubarek gözlerini açıp bakmıştır! Kabire konunca da hemen kendiliğinden sağ tarafına dönmüştür!

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Mubarek kabrinin yanıbaşında bir defne ağacı varmış, bu ağaç kesilmesin diye vasıyet etmiş. Fakat kabrin kapatılabilmesi için ağacın kesilmesi icap ediyormuş, nitekim kesmişler. Fakat yeniden ve kısa zamanda ağaç, mezar taşlarının arasından yeniden eski halile ortaya çıkmış!..

H. 922 tarihinde vefat eden Hazret için Hızır Bey şu tarihi düşürmüştür :

Müşkil firgat-ı şeyhin begâyet âh Şeyh,
Kendi gitti bilmezin ol mazharullah şeyh,
Bu firak-u bu hasrete bu hicre ve bu halete,
Gönlüme dedim ki de! tarih dedi: vâh şeyh.

Bir Nazm :

Kanı ol şems-i hakikat sâye-i lutf-u ilâh
Kutb-u irşâd-ı tarikat mürşid-i gerdûn-i penâh
Şûle olmuştu Buhârâdan doğup Rûm üstüne
Mefhar-i Âl-i Âbâyıdı ve mülk-i dine şâh
Kadı encûm gibi eshabın todu meh sıfat
Gıyem-i gamdan oldu lebüdee çehre-i âlem siyâh
Câm dimağın çünki bu sevdâ Buhârî kabildi

Dil dedi tarih ey Seyyid Buhârî âh-vâh.

73 yaşında vefat ettiği gece ayın tutulduğu görünür. Halveti şeyhlerinden Kasım Çelebi der ki: «Bu gece Yâ Emir Buhârî vefat etti veyahut yakındır!..» Evet, sanki güneş O'nun için zıyasını esirgemişti. Ebedî mekânı Fâtih'in Balat semtindedir. (Mevlâ şefaatine nâil buyursun - âmin).

Ammâr Yâser (K. s.) :

Ammâr Yâser hazretleri, Şeyh Ebû Necib Sühreverdî'nin talebelerindendir. Tam bir kemâle sahipti.

Şeyh Necmüddin Kübra O'nun hakkında şöyle buyurmuştur :

Şeyh Ammâr'ın sohbetine eriştim. O'nun izni ile halvete girdim. İçimden zahir ilimlerini öğrenme fikri geldi. Hem de gaybın fetihlerini de öğreneyim de minberlerden Hakk'ın arzusûle yanan ki-

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

şileri eriştireyim diye bu niyetle halvete girdim. Fakat tamamlamak müyesser olmadı; çünkü şeyh buyurdu ki :

— O niyyetini düzelt! Ondan sonra halvete gir. O'nun içinin nuru benim gönlümü nurlandırdı. Kitaplarımı vakfettim, elbiselerimi fakirlere verdim. Ancak üzerimde bir cübbe koydum. Dedim ki :

— Bu halvethâne benim kabrimdir. Cübbe kefenimdir. Bana dışarı çıkmak imkânı yoktur. Azmettim, şayet dışarı çıkmak arzusu gelirse cübbeyi parça parça edeyim. Mahrem yerlerimi örtecek elbise bulamayayım; haya etmek, dışarı çıkmağa mani olacağından dışarı çıkamam!..

Hazreti Yâser bana bakıp :

— Sonraki niyyeti dürüst eyledin buyurdu.

Halvete girdiğimde bana fetihler kapısı açıldı!..

Şeyh Necmeddin el-Kübra (K. s.) :

İlim meclisinde kiminle mücadele etse galip gelirdi. Bu bakımdan lâkabı Kübra olmuştur.

O'na «Şeyh Veli Terrâş» da derler. Rivayete göre, vecde geldiği zaman mubarek bakışları her kime değse velilik mertebesine erişirmiş. Nitekim bir gün bir tâcir yanlışlıkla şeyh'in tekkesine girmiş. Tam o sırada şeyh'in kuvvetli bir hali varmış. Bakışları o tâcire ilişmiş, adam derhal velilik mertebesine erişmiş.

Şeyh kendisine sormuş :

— Hangi vilâyettensin?

Adam: Falan memlekettenim demiş.

Kübra, derhal halkını irşad etmesi için kendisine icazet vermiş.

Kübra bir gün dostlarîle oturup sohbet ediyorken, havada bir doğanın, küçük bir kuşu kovaladığını görmüşler. Hazret doğana bir nazar etmiş ve derhal kuşun peşini bırakıp, gelip şeyh'in kucağına konmuş!..

Şeyh Necmeddin Kübra keşf-ü keramet sahibiydi, O'nun bâriz kerametleri çoktu. En büyük kerameti ise, etrafındaki muhibbin kesreti idi. Sohbetinden feyz alanların ekserisi zamanın önderi olmuşlardır. Meselâ: Şeyh Necmüddin Bağdâdî, Şeyh Sa'düddin Hamevî, Baba Kemâl Hacendî, Şeyh Radıyüddin Baharzî ve daha niceleri O'ndan icazet alanlardır. H. 618'de Harzem'de şehid olmuştur.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Şeyh Bahaüddin Veled (K. s.) :

Şeyh Necmüddin Kübra'nın halifelerindendir. Ebû Bekr Sıddık'ın ahvadındandır. Anası Horasan Padişahı Alâu'd-Devle'nin kızıdır.

Resûl-i Ekrem (S.A.) hazretleri O'na uykuda işaret etmiştir ki, Kızını Hüseyin Hâtibî'ye nikah edeceksin. Nikâhtan dokuz ay sonra Bahaüddin Veled dünyaya gelmiştir.

Kemâlde öyle bir dereceye erişmiştir ki, Resûl-i zişân (S.A.) kendisine ru'yada «Sultanu'l-Ulemâ» lâkabını vermiştir.

Belh şehrinde huzursuzluk başlayınca oradan ayrılmak istedi. Oğlu Celâleddin henüz küçük idi. Bağdad yolundan Mekke'ye hareket etti. Bağdad'a varınca bir cemaat: «Bunlar kimdir? Nereden gelip nereye giderler?» dediklerinde Şeyh Bahaüddin :

«Allah'tan gelip, Allah'a giderler!..» cevabını verdi.

Bu sözü şeyh Bahaüddin Sühreverdî'ye duyurduklarında O demiştir ki :

— Bu sözü söyleyen Bahaüddin Veled'den başkası olamaz!

Küçük Celâleddin (Mevlânâ) onsekiz yaşında idi ki, Lârendede bulunduğu sırada evlendi.

Sultan Muhammed Veled buyurdu ki, her hangi bir kimse O'nu (Sultan Bahaüddin Veledi) Celâleddin ile beraber görecekti ki, iki kardeş zannederdi!..

Sultanu'l-Ulema Konya'da rahmete kavuştu. Konya kalesi dışındaki mahdumu Mevlânâ Celâleddin türbesine medfundur, Selçuklu Sultanı Alâeddin kendisinden feyz tefe'ül eylemiştir. Vefatına kadar zaman zaman şeyh'in sohbetlerine iştirâk ederdi.

Mevlânâ Celâleddin Rûmî (K. s.) :

H. 604 tarihinde 6-Rebiü'l-Evvel günü Belhte doğmuştur. Rivayet olunduğuna göre kendisine beş yaşındanberi rûhânî suretler görünürmüş. Ancak bunlar muhteşem kubbeler içinde gizlenmişler, zamanı gelince de açığa çıkarak şekil ve surete girmişlerdir.

Babası Bahaüddin Veled'in kendi el yazısîle yazılmış bir notta şu ifadelere rastlanmıştır. Celâleddin henüz altı yaşında iken bir cuma günü bir-kaç çocukla beraber evin damında oyun oynarlarken, oğlancıklardan biri diğerine «Gel demiş bu damdan o dama sıçrayalım.»

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Celâleddin, bu nevi hareket köpekte, kedide ve başka canlılarda görünür! Ne yazık ki insan oğlu da ancak hareketlerle meşgul oluyor! Şayet sizde kuvvet varsa geliniz gök yüzünden yana uçalım. Böyle deyip ortalıktan kaybolmuş!..

Çocuklar feryad etmişler. Fakat bir-kaç dakika sonra rengi başka şekle girmiş ve gözü dönmüş olarak geri gelmiştir.

O bunu şöyle açıklamıştır :

Sizinle konuştuğum zaman yeşil kanatlı bir cemaat gördüm. Bu cemaat beni sizin içinizden kaptıkları gibi gökyüzünün dairelerini dolaştırdılar. Sizin feryadınız kulağıma gelince beni tekrar buraya bıraktılar.

— Hazret-i Mevlânâ buyurmuştur: Ben bir cisim değilim ki, âşıkların gözünde görünmüş olayım! Belki ben o zevk ve hoşnutluğum ki, müridlerin batınında (gönlünde) benim kelâmımdan baş gösterir. Allah, Allah ölünce bulacaksın ve o zevki tadacaksın. Ganimet tut ve şükürler eyle ki ben O'yum!..»

— Hizmetinde bulunanlar kendisi için derler ki: «Bazen üç-dört günde bir iftar ettiği olurdu!..»

O buyurmuştur ki: «Yer yüzünden yukarı uçan bir kuş, her ne kadar âsumana erişemez. Fakat şu da vardır ki, o kuş tuzaktan (çok uzakta olur ve) kurtulur. Bir kimse de derviş olur da her ne kadar kemâl-i dervişliğe ulaşamıyorsa da, halk tabakasından ve pazar ehlinden beri olur ve dünya zahmetlerinden kurtulur, hafiflik bulur.»

— Birisi Hz. Mevlânâ'ya; özür dileyip: «Hizmetinizde bulunamadım kusurluyum» demişti. O şu cevabı vermiş :

— «Özür dilemeğe hacet yok, başkaları senin geldiğinden ne kadar memnun olurlarsa, biz de gelmediğinden minnet duyarız!..»

Hz. Mevlânâ dostlarından birini kederli gördüğü bir gün şöyle buyurmuştur :

— «Bütün gönül darlığı bu dünyaya gönül bağlamaktandır. Her an bu cihandan âzâd olacaksın, kendini kaybolmuş bileceksin, her renge nazar edeceksin ve her lezzeti tadacaksın. O zaman anlayacaksın ki, gönül sıkıntısına düşmeyeceksin. Bir yere daha gidersen hiç kederli olmazsın.»

Hz. Mevlânâ şöyle buyurmuştur :

— «Her şeyden kurtulmuş olan kişi, herkesin incittiğinden asla incinmeyen kişidir.»

Rivayet olunduğuna göre Mevlânâ Siraceddin Konevî, Hz. Mev-

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

lânâ Celâleddin ile hoş olmak istemezmiş. Bir defasında, devrin âlim sıfatını taşıyanlardan birine şöyle demiş: Mevlânâ'ya de ki, sen yetmişüç mezheple beraberim demişsin doğru mu?

O kişi büyük bir kalabalık içinde bu süâli Hz. Mevlânâ'ya sormuş. Maksatları Hz. Mevlânâ'yı mahcup etmek ve kendisini rencide etmekmiş!

O, şöyle cevap vermiştir :

— «Evet!..»

Bunun üzerine o kişi, nasıl olur? deyerekten Hz. Mevlânâ'ya hakaret etmek ister, dil uzatır, fena sözler söyler!..

Mevlânâ gülerek: «Bu söylediklerinle de beraberim!» der. Bunun üzerine o kişi, orada bulunan cemaat içerisinde rezil olup kalkar gider.

Hz. Mevlânâ hizmetçiye sorarmış: «Evimizde bir şey var mı?» diye.

Hizmetçi «Yok» dediğinde, içi neş'e ile dolar ve Allah'a şükredermiş hanemiz bu gün peygamber hanesine döndü diye!..

Şayet hizmetçi: «Lüzumlu olan yemek hazırdır» derse, üzülür ve :

— «Bu haneden firavun kokusu geliyor» dermiş..

Mevlânâ buyurmuştur ki: Çalgı (ney) sesi cennetin kapısı, sır yeridir. Onu ancak biz eşitiriz. Bir münkir demiştir ki: Biz de o avazı işitiriz. Niçin Mevlânâ'nın kerem olduğu gibi kerem olmayız? Bunun üzerine Mevlânâ hazretleri buyururlar ki :

— «Hayır hayır hâşâ bizim işittiğimiz şey kapının açıldığı zaman çıkan avazdır. O'nun işittiği ise, kapının kapandığı zamanki avazdır!»

Hazreti Mevlânâ buyurdu ki :

— «Müttekî imam arkasında namaz kılan kişi, peygamber arkasında kılmış gibidir!»

Bir derviş sema halinde iken Hz. Mevlânâ'dan «Fakirlik nedir?» diye sormak aklından geçirdi. Hz. Mevlânâ cevaben şu beyti söyledi :

Asıl öz fakirliktir, fakirliğin dışı süstür.
Fakirlik ilâçtır, fakirlik dışı hastalıktır.
Âlemin hepsi hile ve gururdur.
Fakirlik âlemin sırrı ve gayesidir.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Mevlânâ'dan: «Dervişler günah işler mi?» diye sordular. Şöyle cevap verdi :

— «Bir kimse iştahsız yemek yerse günah işler. Derviş, iştahsız yemek yerse büyük günahtır.»

Üstadı Şems-i Terbizî'den naklen Hz. Mevlânâ şöyle buyurmuştur :

— «Makbul müridin alâmeti şudur: Asla yabancı kimse ile sohbet etmesin, şayet vakitsiz yabancı bir kimsenin sohbetine düşerse, münafığın mescidde, oğlanın mektepte ve esîrin zındanda oturduğu gibi otursun!..»

Hastalığının sonlarında dostlarına şöyle buyurmuş :

— «Benim gitmemden gamlanmayınız! Çünkü Mansûrun nuru yüzelli yıldan sonra Şeyh Feridüd'Din Attâr'ın ruhunda tecelli etti ve O'nun mürşîdi oldu. Hangi halde olursanız olunuz, benimle olunuz ve beni yâd ediniz. Her hangi elbisede olursam olayım, ben size meded ediciyim.»

Yine buyurmuştur ki :

— «Âlemde bize iki taalluk (dünya ilgisi) vardır. Biri bana, biri size. Ne zaman ki, Haktaâlâ'nın inayeti ile her şeyden sıyrılmış bir ferd olacağım; âlem-i tecrid ve tefrîd (dünyadan geçip Allah ile meşgul olmak) yüz gösterecek. O bana olan taalluku da sizin için olacaktır. Vakta ki Allah Taâlâ'nın iznîle her şeyden sıyrılmış bir ferd olurum.»

Şeyh Bedreddin (K. s.) ziyaretlerine gelmişlerdi. Allah sana : âcil şifa versin, yüksek deracâta ulaştırsın, sıhhat bulacağını ümid ederim deyerek duâda bulundu.

Bunun üzerine Hz. Mevlânâ buyurdu ki :

— «Bundan sonra Allah'ın şifası sizin olsun! Âncak âşık ve mâşuk arasında kıldan bir gömlekten fazla bir şey kalmamıştır. Nûrum nûra ulaşmasını istemez misiniz?»

Mesnevî'den :

O hayâl-ü ben bedende dûr olam,
Müntehâyı yasla dek mesrûr olam.

Bunları duyan şeyh ve orada bulunanlar ağlaştılar. Bunu gören Hz. Mevlânâ bu kerre de şu gazeli okudular :

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Gazelden bir mısra :

Cidânî tû der bâtın cişâhî hem nişîm dârem.

Anlamı :

Ayrılık senin içinde ki, şahlık ise arkadaşlığımızdandır.)

Vasıyeti :

Hz. Mevlânâ vasıyetinde dostlarına şöyle buyurmuştur :

Gizli ve âşikâr yerde Allah'tan korkmanızı sizlere vasıyet ederim. Aż yemek, az uyumak, hatalar ve günahlardan kaçınmak, oruca devam etmek, namaza müdâvim olmak, her zaman şehveti terk etmek, bütün canlı varlıklardan cefayı gidermek, sefih ve avamm (aşağı tabaka) ile oturmayı terk etmek, iyi, dürüst ve takva kimselerle arkadaşlık yapmak insanların en makbulü, insanlara en çok iyiliği dokunandır. Tek olan eşsiz Allah (C.C.)a hamd ederim.

Kendisine: Hz. Mevlânâ'nın hilafetine münasip kimdir? diye sorduklarında buyurdu ki :

— «Çelebi Hüsameddin'dir.»

Bu süâl ve cevap üç kerre tekrar edilmiştir.

Dördüncü defa şöyle bir süâl sorulmuştur :

— «Sultan Veled'e nisbet ne buyurursunuz?»

Buyurmuştur ki :

— «O pehlivandır, vasıyete ihtiyacı yoktur!»

Çelebi Hüsameddin sordu :

— «Namazınızı kim kıldırsın?» (kılıyor?)

Buyurdu ki :

— «Şeyh Sadreddin.»

Tekrar buyurdu ki :

— «Yaranmaz bu taraftan çekerler ve Mevlânâ Şemseddin o tarafa çeker, dâvet eder.»

Çâre yok gitmek gerektir!..

Nihayet H. 672 senesi Cemâziye'l-âhirinin beşinci günü gurup vaktinde Hz. Mevlânâ bu fâni âlemden ufûl eyleyerek rûh-i ebedîsi vuslat-ilâhîye'ye nâil eyledi.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Rivayet olunur ki, pederleri «Sultanu'l-Ulemâ» hazretleri, mahdumlarına o derece nâzik iltifatlarda bulunuyorlarmış ki, ilmi, irfanı ve gönül mertebesindeki derecesine hormette kusur etmemek düşüncesîle, âhiret evine komşu olarak vardığında, saygı ve ihtiram maksadîle ayağa kalkmışlardır!.. Nitekim Sanduka'nın halihazırdaki durumu bunun bâriz bir ifadesidir!..

Hakikatını Allah bilir.

Cümlesinden şefaat niyaz eyleriz. (Ruhları şâd olsun - âmin).

Şems-i Tebrizî (K. s.) :

Hz. Mevlânâ'nın üstadı olup, asıl lâkabı: Mevlânâ Şemseddin Muhammed bin Ali bin Melik-dâd et-Tirmizî'dir.

Hz. Mevlânâ O'nun lâkabı hakkında şöyle bir ifade kullanmıştır :

— «Aziz efendim!»

Yine Hz. Mevlânâ'dan ustadı hakkında sadır olan lâkaplar : Hayra çağıran ruhların hulâsası, miskât zücâce ve misbahın sırrı, Hakkın güneşi, evvelkilerde ve sonrakilerde Allah (C.C.)ın nûru.

O demiştir ki :

—« Henüz mektepte idim, mürahik (akilbâliğ) olmamıştım. Kırk gün geçerdi, siret-i Muhammedî'nin aşkından bende yemek arzusu olmazdı. Eğer taam (yemek)' sözünü söyleseler elimle ve başımla men ederdim.»

Tasavvufî hayatı hakkındaki rivayetler muhteliftir. Bazıları O'nun, Ebû Bekir Tebrizî'nin şakird (talebe)lerinden, bazıları ise Şeyh Rukneddin'in mürîdlerinden olduğunu söylemişlerdir.

Sık sık seyahatlara çıktığı ve seyahattan hoşlandığı bilinir. Bağdad sınırına vardığında Şeyh Evhedü'd-Din Kirmânî'yi bulmuş ve kendisine «ne istersin?» diye sormuş.

Kirmânî: «Ayı su leğeni içinde görüyorum» deyince, O :

— «Eğer boynunda çıban yoksa niçin gök yüzünde görmezsin?» demiştir.

Şeyh Baba Kemâl Tebrizî'ye buyurmuştur: «Hak sübhanehû ve Taâlâ sana öyle bir rûzî (günlük arkadaş) kılacak ki, evvelinin ve âhirinin maârif ve hakaikını senin adına ızhar edecek himte ırmakları O'nun kalbinden lisanına cârî olacak (akacak), harf ve ses libasına girecek, o libasın tarzları, biçimleri senin adına olacak!..»

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Bu işaret O'na, Hz. Mevlânâ gibi bir dost ve mürîd'in sonsuz bir iştiyakla kendisini beklediğini ima ediyordu.

Nitekim rivayet olunur ki, Şems-i Tebrizî, H. 642 senesinde bir yolculuk esnasında Konya'ya geldi. Şeker-riz'ler hanında konakladı.

Hz. Mevlânâ o zaman tedrisatla meşguldü. Bir gün cemaatin ileri gelenlerîle medreseden çıktı ve Şeker-riz'ler hanının önünden geçti. Şems ilerleye ilerleye gelip Hz. Mevlânâ'nın merkebinin yularını tuttu ve şöyle dedi :

— «Ey İmamü'l-Müslümîn! Bayezıd mi uludur, yoksa Mustafa (S.A.) mı?»

Mevlânâ (bu tuhaf süâle) cevap verdi :

— «O süâlin heybetinden sanki yedi gök birbirinden ayrıldı da yer yüzüne döküldü! O buyurdu ki: Büyük bir ateş sanki kalbimden beynime gitti! Oradan bir dumanın parça parça arşa çıkmakta olduğunu gördüm. O'ndan sonra cevap verdim: Mustafa (Sallallahu aleyhi ve sellem) âlem ehlinin âlâsıdır, en üstünüdür. Bayezıd'ın adı mı olur?»

O dedi: «Ne mânâsı vardır ki, Mustafa (S.A.) buyurdu ki: Allahım biz seni marifetinin tahkıkatına tam ulaşıp tanıyamadık ve Bayezıd da: Kendimi tesbih ederim, şanım ne yücedir ve ben sultanların sultanıyım.» diye söylenmektedir.

Cevap verdim: Bayezıd'ın susuzluğu bir yudum sudan dindi, suya kanmış olduğundan hem vurdu. İdrâk bardağı doldu ve o nûr onun hânesinin günlük ihtiyacıydı. Amma, Mustafa (S.A.) da da susuzluk vardı. Hatta kat be kat üzereydi. Sine-i mubareki (biz senin göğsünü açmadık mı?) âyetinin şerhîle arzullahi vasia olmuştu. Elbette susuzluktan dem vurdu ve her gün Allah'a daha yakın olmayı istedi.

Bunları dinleyen Mevlânâ Şems, bir nâra attı ve düştü! Mevlânâ Celâleddin merkepten aşağıya indi ve talebelerine O'nu medreseye kadar götürmelerini söyledi. Şems, oracıkta bir müddet sonra (kendisine geldi) ayıldı, mubarek başını dizinin üzerine koymuştu. Sonra elinden tutup gittiler. Üç gün kadar halvette gece gündüz devamlı oruç tuttular. İki gönül ehlinin halvetine girmeye kimsenin cesareti yoktu.

Nihayet bir gün Şems, Mevlânâ Celâleddin'den bir mahbubuna iltimas edip içeri almasını istedi. Hatununun elinden tutup onun önüne getirdi.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Buyurdu ki: «O benim candan kız kardeşimdir. Güzel bir oğlan isterim. O vazıyette oğlu Sultan Veledi önüne götürüp, bu benim oğlumdur» dedi.

Şems buyurdu :

— «Eğer bir miktar şarap ele geçse zevk eder rahat eder, şarabı elde edin.»

Bunun üzerine Mevlânâ dışarı çıktı ve Cuhutlar mahallesinden bir testiyi şarapla doldurup getirdi.

Şems buyurdu ki :

— «Ben Mevlânâ'nın vüsat-i meşrebini imtihan ettim. Başkalarının dediklerinden daha fazladır.»

Şems hakkında denir ki: Konya'ya geldiğinde doğruca Hz. Mevlânâ'nın meclisine gitmiş ve orada Mevlânâ'yı bir havuzun başında elinde bir-kaç kitapla meşgul olurken bulmuş. Bunlar nedir? diye sormuş, O da: «Kîl-ü Kâl» (dedi-kodu) cevabını vermiş.

Bunun üzerine Şems, kitapları elinden kaparak havuza fırlatmış. Mevlânâ :

— «Hey!.. derviş sen kimsin? ne yaptın? Onlar babamın kıymetli hatıralarıdır! demiş. Bunun üzerine misafir derviş havuzun içine kolunu sokmuş ve kitapları bir bir çıkarmış. Bir de bakmışlar ki, kitaplara su damlası bile değmemiş!..

Hz. Mevlânâ :

— «Bu ne hâldir?» demiş.

Şems: «Bu zevk halidir» cevabını vermiş. Esas sohbete ise bundan sonra başlamışlardır.

Bir defasında Şems, Hz. Mevlânâ ile halvette bulundukları bir sırada dışarıdaki birisi Şeyh'e dışarı çıkmasını işaret eder. O sırada yerinden kalkan Şems, Mevlânâ'ya :

— «Beni katletmek için dâvet ediyorlar!» der.

Bir müddet bekledikten sonra Hz. Mevlânâ buyurur ki :

— «Dikkat ediniz! Bütün mahlûkat ve emir O'nundur. Amellerin Rabbi olan Allah yücedir.»

Yedi kişi birlikte pusuya oturmuşlardı! Bıçakları şeyhe sapladılar. Şeyh bir nara attı, yedi kişi bayılıp düştüler! Bu yedi kişiden birisi Mevlânâ'nın ortanca oğlu Alâeddin Muhammed idi. O'nlar ken-

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

dilerine gelince bir-kaç damla kandan başka bir şey görmediler. O günden bu ana kadar bu mânâ sultanından bir haber yoktur. Bu olay H. 645 yılında vuku bulmuştur. (Nefehat terc. S. 530) (645)

Neticede O caniler kısa zamanda birer belâya müptelâ olup helâke düçar oldular. Alâeddin Muhammed'e ise acaip bir hastalık musallat oldu ve o sırada vefat etti. Babası Hz. Mevlânâ cenazesine iştirâk etmedi!..

Sultan Veled (K. s.) :

Hz. Mevlânâ'nın hayrü'l-Halefi olup, Seyyid Burhaneddin Muhakkıkî ve Şemseddin Tebrizî'ye hizmet ve kendilerinde tefe'ül etmiştir. Babası Hz. Mevlânâ O'nun hakkında şöyle buyurmuştur. Bir gün O'nun sırtını mubarek elile okşayarak :

— «Bahaeddin! Benim bu âleme geldiğim senin zuhûrun ciheti içindir. Bu bütün kelimeler benim sözümdür. Sen benim fiilimsin...»

Yine bir gün Hz. Mevlânâ O'na şöyle dedi :

— «Şam'a git, Hz. Mevlânâ Şemseddin'i sor ve beraberinde çok bol altın ve gümüş götür. O sultanın ayağına dök ve mübarek ayağını rum tarafına döndür. Şam'a varacağın zaman Salihiye'de meşhur bir kervansaray vardır. Doğru oraya var ki, orada güzel bir firenk oğluyla satranç oynarken bulacaksın. Galip olunca altın alır. Ne vakit ki oğlan galip olursa, vurursun ve o oğlanın bu taifeden olduğunu kat'iyyen inkâr etmeyeceksin. Fakat oğlan bunun böyle olduğunu bilmez. O'nun arzu ettiği şey, ona gerçeği anlatsın.

Sultan Veled Şam'a gelince söylenen yerde Şemsi satranç oynarken buldu. O, bütün arkadaşlarile birlikte Şems'in önünde temennah ettiler ve nâzik davrandılar. O firenk oğlu bu hali görünce O'nun ululuğunu anlayıp kendinin edepsizliğinden utandı. Başın açıp iman etti. İnsaf makamında durdu. Her nesi varsa dağıtmak istedi. Fakat Mevlânâ Şemseddin bırakmadı.

Sultan Veled getirdiği altun ve gümüşü Şems'in önüne döktü. Yüzünü rum tarafına döndürdü. Şems'in o tarafa gelmesini gönlün-

---

645) Bazılarına göre Şems, Bahaddin Veled'in yanında gömülüdür. Bazılarına göre ise câniler O'nun mubarek cesedini bir kuyuya atmışlardır. Bunun üzerine Şems, bir gece Sultan Veled'in ru'yasına girerek: Falanca kuyuda yatıyorum, deyerek işaret etmiş, Sultan Veled de gece yarısı sırdaşlarile gidip, Şems'in mubarek cesedini çıkartmış ve Mevlânâ'nın Medresesindeki Emir Bedreddin'in yanına defnettirmiştir. Hakikatını Allah bilir. (Nef. Terc. S. 530).

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

den geçirdi. O da bu dileği kabul etti. Şems'in önüne atını getirdi, O da ata bindi. Sultan Veled ise yaya yürüdü. Bu yolculuk Şam'dan Tââ... Konya'ya kadar böyle devam etti.

Konya'ya geldiklerinde Şems, Sultan Veled'in hizmetlerini babası Mevlânâ Celâleddin'e anlattı. Ve dedi ki :

— «Ben O'na şöyle söyledim, O bana şöyle cevap verdi ve çok güler yüzlülük gösterdi.»

Sonra şöyle buyurdu :

Haktaâlâ'nın ihsan buyurduklarından benim iki şeyim vardır. Başımı ihlâsla Mevlânâ'nın yoluna feda eyledim ve sırrımı Sultan Veled'e bağışladım. Şayet Bahaddin'e Nûh'un ömrü verilseydi ve bütün ömrünü bu yolda harcasaydı, bu yolculukta eriştiği kadar o dereceye müyesser olamazdı.

Hz. Mevlânâ rahmeti rahmana kavuştuktan yedi gün sonra Çelebi Hüsameddin bütün dostlarîle beraber Sultan Veled'in önüne geldi ve şöyle dedi :

— «İstiyorum ki bu günden sonra babanın makamında oturacaksın. Muhlisleri ve müridleri irşad edecek ve bizim istikametimiz üzerine şeyhimiz olacaksın. Ben senin huzurunda örtüneyim, köleliğini yapayım.» dedi ve şu beyti okudu :

«Dil hânesinde ey cân kimdir istâde
Tahta irişmez illâ kim şâh ve Şehzâde.»

Sultan Veled çok ağladı. Ve şöyle dedi :

«Hırkasına şofu daha lâyıktır. O'nun acısına yetim daha münasiptir. Nasıl ki babam zamanında müridlerin en büyüğü idin, şimdi de halifemiz olmağa sen lâyıksın!..»

Yine Sultan Veled'in şöyle buyurduğu rivayet olunur :

— «Bir gün babam Bahaeddin, eğer dilersen daima cennette yerin olacaktır. Her kişiye dost ol ve kimse için gönlünde kin tutma.» der ve şu rubaiyi okur :

«Geçmek dilerse öne sen bîş olma,
Gün merhem-ü mum ol yürü çün nîş olma.
Ger ister isen ermeye bed kimseden,
Hiç bed-gûy-u bed endîş olma.»

Zamanın üstadı ve tek büyüğü, nûr kaynağı, esrar menbe'ı, ta-

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

rikat delili, hakikatın tercümanı, şeyhlerin yücesi; zâhir ve bâtın ilmini kendinde toplayan, ârîflerin önderi, tarikat yolcusunun senedi, ilâhî âlim ve Ebû Hafs Ömer bin Muhammed el-Bekrî Sühreverdî'dir. (K. s.)

Cümle enbiya (aleyhimüsselâm) bunu işlediler ve bu sireti surete çevirdiler. Bütün dünya halkı onların ahlâklarının mağlubu ve lutfunun âşıkı oldular. Dostlarını yâd edince derûnu gönlü için bustan-ı safadan açılır, gül ve reyhandan pür olur (dolar).

Düşmanlarını zikredince bağ-ı derûnum har ve mar (diken ve yılan)la dolar, bu yüzden çok kimseye darılırsın.

Sultan Veled'in vefatı gecesi aşağıdaki beyti okuduğu söylenir :

«Bu gece o gicedir ki elemden şâd,
Kıla beni iki âlemde ol Hudâ âzâd.»

H. 712 tarihinde Recep ayının başlarında Hakk'ın rahmetine kavuşmuştur. (Rahmetullahi aleyh)

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

TASAVVUF VE TARİKATLAR DÜNYASINDAN HAYAT İKSİRİ MAHİYETİNDEKİ DİĞER DEYİŞLERDEN ÖRNEKLER

Ahlâk Mevzuunda :

— : Ahlâk kanunu, kanun tanımayan vicdânın uymağa mecbur olduğu kanundur.

— : Mütedeyyin kimse odur ki, ibadetinde riya, muamelesinde hile ve yalan bulunmaz.

— : Kimseden korkmamak için kimseyi korkutmamak lâzımdır.

— : Fazîlet: Ruhun takdir ettiği, hayvanatın hoşlanmadığı, rezillik ise: Ruhun kaçtığı, hayvaniyetin hoşlandığı davranışlardır.

— : Namusun düşmanı namussuzdur.

— : Garaz nefretle, nifak lanetle, fazîlet minnetle yad olunur.

— : Ağızdan ve kalemden çıkan, vicdandan çıkmalıdır.

— : Din, millet, vatan, namus ve devlet çiğnenmez, çiğnetilmez yüksek değerlerdir. Hayat bunlar için fedâ edilir.

— : Irz ve namus hissi taşımayanlar, vatan ve millet hissi de taşımazlar.

— : Yalnız cehilden korkma! Gurur ile birleşirse belâdır.

— : Herkesin kendine faydalı olmasını istersen, herkese faydalı ol.

— : Her fikrini tasdik eden münafıktır. Seni aldatır, hatalara sevk eder.

— : Ahlâk ile vicdân, terbiye ile nezâket tabiblere herkesten daha çok lâzımdır.

— : Fenalığı âşikâr yapan alçaktır; fakat gizli yapan kendinden utanmayan ve Allah'tan korkmayandır.

— : Hayvan ölür unutulur, cesedi kaybolur. Ecdâdının mezarlarını muhafaza etmeyen millet, onları hayvan derecesine indiren millettir!

— : Yalnız ilim sahibi olmak, adam olmak için yeterli değildir.

— : Kendi menfaatini başkalarının menfaatine fedâ edebilmek, büyük fedâkârlıktır.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

— : Ahlâk, hareketlerimizin bir takım yüksek düstûrlarıdır ki, hepsi de ruhun ulviyetinden doğmuştur.

— : İlim bir ağaç, ahlâk onun meyvesidir.

— : Ahlâkı inkâr etmek, ruhu inkâr etmektir.

— : İyi komşu aileden, kötü komşu gaileden sayılmıştır.

— : Evvelleri ahlâk kitaplarda kaldı derlerdi, şimdi eski kitaplarda kaldı deniyor.

— : Duran kokar, işleyen parlar, parlayan parlatır.

— : Haya namusun perdesidir.

— : Samimiyet: Muhabbette ciddiyet, irtibatta emniyet demektir.

— : En büyük millet, fertleri fikirde ve dinde birlik içinde olan millettir.

— : Bir milletin fertleri birbirlerini bir aile gibi hissetmedikçe hayatına intizam veremez.

— : Milletler de fertler gibidirler; doğarlar, büyürler, ihtiyarlar ve ölürler.

— : En çok zevk alınan şey, muhabbetine emir olunan dostun tenkididir.

— : Samimi tenkid, terekkîde en müessir âmil ve vasıtadır.

— : Hiç sevilmeyen şey, luzumsuz ve hatır için yapılan medh-ü senâdır.

— : İnsanları zayıf bırakan şey, samimiyetsiz dostlara karşı duyulan safca bağlılıktır.

— : Vad etti de yapmadı deme, vad edip de yapmadığını düşün!

— : İnsaniyet göstermedi deme, göstermediğin insaniyetleri düşün!

— : Cahil olduğunu bilen bir kerre cahildir, cahil olduğunu bilmeyen iki kerre cahildir.

— : Cehâlet mağrûr, fazîlet mütevazîdir.

— : Câhil servet ile, rütbe ile adam olmaz.

— : Fazîlet söylerken cehâlet gururun kucağına oturur ve ızdırapla dinler.

— : Fazîlet bazen zarar verse de fazîlettir. O'nun zararı gene fazîletle giderilir.

— : Her şey hayat için, hayat da namus için feda edilir.

— : Hayat için namussuzluğa katlanan alçaktır.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

— : Saadet bir vicdan huzurudur ki, onu servet temin, fakirlik tedhiş edemez.

— : Mutlu aile, yekvücûd ruhların ismidir.

— : Demir gibi câhili, altun gibi faydalı kılan ahlâktır.

— : Millete asâlet veren gönüller hormetle yâd olunmalıdır. Onları çürütmeye çalışanlar, milleti şerefli bir maziden mahrum etmek istiyorlar demektir.

— : Beyenmeyen daha iyisini yapmağa muktedir olmalıdır. İtiraz hasettir.

— : Sû-i niyyetle yapılan itiraz yıkmaktır! Yıkma daha iyisini yapmağa çalış.

— : Bir ma'mûreden bir taş düşürmek, onu harab olmağa meylettirmektir.

— : Fazıletin ölçülerinden biri de, bulunduğu mecliste her söze kıymet vermektir.

— : Aleni muhalefetten ziyade, gizli muhalefetten sakın.

— : Düşmanlarını aradığın gibi, dostlarını da ara bul.

— : Evvelâ arkadaşını seç, sonra yola çık.

— : Gizli düşman olduğu gibi gizli dost da olur. O, kendini bildirmeyi tabasbus sayar.

— : Ahlâk'ın bir başka şekli de başkaları için yaşayabilmektir.

— : Kendinle ülfet olunmasını istersen, başkaları ile ülfet etmesini bilmelisin.

— : Komşusu açken, karnını tıka-basa doyuran makbul bir mü'min değildir.

— : Buğday tanesi neden ortasından bir çizgi ile ayrılmıştır? Düşün ve ona göre kul hakkına riayet et!..

— : Önce kendine çuvaldızı, sonra başkalarına iğneyi batır.

Dilin Ehemmiyeti Mevzuunda :

— : Dil küçük, fakat cürmü büyüktür.

— : Söz, fikirlerin bir dimağdan diğerine, bir ruhtan diğer ruha geçiş vasıtasıdır.

— : Şiir, tesir ve hissettirmek için söylenir.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

— : Edebiyat bir milletin lisan ruhudur ki, o lisanla o milletin yalnız şairleri konuşur.
— : Edebiyat olmasaydı, hikmet, felsefe, hitabet bir iş göremezdi.
— : Edebiyat ile şiir, güzellik ve aşkın izdivacından doğmuştur.
— : Lisan, insanı diğer canlılardan ayıran vasıfların başında gelenidir.
— : Dil, bütün ruh sahibi varlıkların kendi hallerile anlaştıkları bir vasıtadır.

Dinin Lüzûmu Hakkında :

— : Allah «Hakk» demek, O var demektir.
— : İnsaniyet din ile kaimdir.
— : Ruy-i zemin (yer yüzün)de evsiz, barksız yerler bulunabilir, fakat mabedsiz ve mabudsuz yerler bulmak mümkün değildir.
— : Bir cemiyette din olmasaydı, fazîlete de lüzum kalmazdı; çünkü kanunlar vicdana hâkim olamaz.
— : Din onu teşvik etmemiş olsaydı, saadet ve terakkiyi teşvik edecek hiç bir vasıta bulunamazdı.
— : Din, beşeri kendi dilemsile hayırlı olana yöneltmek için insanlar tarafından değil, bizzat yaratan tarafından vaz olunmuş ilâhî bir kanundur.
— : Din yoksa, dinlerin nazarında ne namus, ne vatan, ne millet vardır. Dinsizler bu kelimelerden sadece menfaati tanırlar.
— : Din insanı insan yapar, ilim ise sanatkâr.
— : Güzel, dinin tasvib, çirkin ise takbih ettiğidir.
— : Dinsizler dinin aleyhinde bulunurlar da, dinsizliğin ne gayesini ne de insanlara faydasını gösteremezler.
— : Din, ne ilimle içiçe, ne de ona karşıdır.
— : Din vahy kanunlarına, ilim ise akıl ve deney kanunlarına tabidir.
— : Din, inanca, ilme, felsefeye, akla ve mantığa istinad eder, acaba dinsizlerinki neye?
— : Dini olmayanın namusu da olmaz! Çünkü o hayvandır, hayvan gibi eser bırakmadan mahvolacağını kabul eder.
— : Namus, vatan, millet gibi kutsal mefhumları takdir eden din-

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

dir. Dinden tecrid edilince; vatan da yoktur, millet ve namus da!..

— : Din, medeniyet-i hakikiye'nin temel kanunudur.

— : Din, insanı yücelmeye, saadete ve muhabbete davet eder. Dinsiz, bu davete icabet etmeyendir.

— : Allah vardır, birdir, Muhammed (S.A.) O'nun kulu ve elçisidir. Böyle itikad etmeyen ise müslüman değildir.

— : Fazileti arar isen dinde ara.

— : Dinsiz fazîletsiz, faziletsiz ise dinsizdir.

— : Dinsiz için vicdan ve manevî mes'uliyet de yoktur. Bu bakımdan O, dünyaya sadece yaşamak için yemek maksadîle gelmiş olan insan suretindeki «hayvan»dır.

— : İbadet Allah'ın verdiği nimetlere şükür içindir. Bunu yapmayan küfrediyor demektir.

— : Beşerî kanunlar yalnız maddiyatı, din ise: Hem maddiyatı, hem de mâneviyatı tanzîm eder.

— : Dindar var dini bilmez! Vatanperver var vatanı bilmez! Bu ne haldir?

— : Din akılla izah olunamaz! Çünkü kanunları başka başkadır.

— : Mûcize peygambere mahsus olup, kesbî değil vehbîdir.

— : Müslüman, davranışları Kur'an tâlimatına muvafık olandır.

— : Saadetin en güzel tarifi: «Dine ve ahlâka iyice sarılmaktır.»

— : Din Allah yolu, dinsizlik ise şeytan yoludur.

— : Din, Kâinatın nizamı olan, fakat maşerî vicdânlarda yazılı ilâhî bir kanundur.

Vatandaşlık Mefhûmu :

— : Cemiyeti idare edicileri seçmekte isabet, ruhun ulviyetine delâlet eder.

— : İdarecinin muvaffakiyetsizliği halinde, seçen de vicdân huzursuzluğu duyar.

— : Seçmenin şartı, ruhun hürriyeti içerisinde hareket edebilmektir.

— : En sefil görünen kişinin bile ruhunda fazîlete dair bir iştiyak mevcuttur.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

— : İnsan, fanî olan hayvânî ceset değil, ebedî ruhtur.

— : En yüksek insan, vicdânı vatan ve insan sevgisîle dolu olan kişidir.

— : İnsan âciz görünür; fakat onda celil bir ruh vardır. Azm edince büyük kudretler gösterebilir.

— : İnsanın en mühim vazıfelerinden biri de ulvî bir ruh varlığına sahip bulunduğunu bilmesidir.

— : İnsan, nefsini ve yaratanını sahip bulunduğu ruh ulviyeti sayesinde tanır.

— : Ruhun yüceltemediği insanlar, birbirlerini yerler ki, silâh bunun delilidir.

— : Ev, aile saâdetinin cilvegâhıdır.

— : Ev, kadın demektir.

— : Ev, küçük bir medeniyetgâhtır.

— : Bir evdeki intizam hali ve oradakilerin rûhî hallerini anlamak için, kapısının önüne bakmak kâfidir.

— : Medeniyetin mânâsı ne kadar yüksek ise vatanın, vatanın bir sembolü olan evin mânâsı da o kadar yüksektir.

— : Basîret bir iz'ândır. Aklın bulunduğu kafada bazen iz'ân bulunmayabilir.

— : Eşyaya yalnız gözle bakanlar onu tam olarak görmüş olmazlar! Basîretle bâkmak lâzımdır.

— : Göz, sadece dış görünüşü tanır, basiret ise kişinin ruh yapısını temâşâ gücüdür.

— : İnsanı hayvandan ilk ayıran şuurî kuvvet basirettir. Sonra idrâk, sonra hikmet gelir.

— : Tanımadığınız kimseye kızınızı nikâhlamayınız.

— : Nikâhın hayırlı ve uğurlu olanı, kolaylık gösterilerek icra ve aktolunanıdır.

— : Kadına değer ve kıymet vermesini bilmeyen bir millet, zilleti peşinen kabul ediyor demektir.

— : Yeni neslin terbiyesinde en müessir âmil: «Anne»dir!

— : Anneyi terbiye et ki, yetişen nesli terbiye etmiş olasın.

— : Tarihi bilmek, hâdisâtın ruhunu anlamaktır.

— : Tarih ibret almak için bilinmelidir.

— : Tarih, ibret alınabildiği ölçüde az tekerrür eder.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

— : Ticaret, malı pahalıya satmak değil, ucuz satmak, çok devretmek, az kâra razı olup kanaat etmektir.
— : İhtikâr namuslu tâcir işi değildir.
— : Malını medhetmek, müşterinin kanaatini yanıltmağa çalışmaktır.
— : Masraftan kesmek, kâr ve iktisât değildir.
— : On akçeye satılık edilen bir mala: «Beş akçe olmaz mı?» deme.
— : Ticaret hilesiz olmaz derler; doğrudur! Fakat bu, müşteriyi aldatmak için değil, çoğaltmak için olmalıdır.
— : İhtikâr, masum insanların kanlarını emmektir.
— : Kendi menfaatini başkalarının göz yaşlarında arayanların ekseriyeti teşkil ettiği bir cemiyetin istikbâli karanlıktır.
— : Merhamet ve acıma hissi, Allah'ın cûd ve Kerem sıfatlarının kulda tecellisidir.
— : İnsanların kalblerinden merhamet duygusu silinmiş olsaydı, kâinatın nizamını muhafaza edebilmesi düşünülemezdi.
— : İnsanda irade hürriyeti olmasaydı, kişi yaptığına pişman olabilir miydi?

Terbiye Hususunda :

— : İnsanın hayatı, çocukluğu ve gençliği zamanlarında alacağı intibakat ile telekkiyâta rehindir.
— : Asıl terbiye, çocuğun yüksek hissiyat içinde şahsiyetinin teşekkül etmesidir.
— : Terbiyenin bedenî ve fikrî kısımlarını herkes düşünebilir. Asıl önemli olan, ruh terbiyesinin ne olduğu ve nasıl olduğunun bilinmesidir.
— : Çökmeye yüz tutmuş bir milletin ıslahı için, tek çıkar yol, yetişen neslin istenilen şekilde terbiye edilebilmesidir.
— : Ekseriyetle kıyafet hissi, his de kıyafeti tasvîr eder.
— : Bir milletin terakkisinin en emin çaresi, gençliğin ruh terbiyesidir.
— : Yetişen gençliğe okutturulacak kitaplar: Fikre hormet, ruha metânet, azme kuvvet verecek hikâyeler ve manzûmeler olmalıdır.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

— : Kız çocukları birer çiçek gibi terbiye olunmalı ve acz ve meskenet içinde bırakılmamalıdır. Unutmamalıdır ki, «Dişi arslanda arslandır».

— : Zengin serveti, fakir ise ya güzelliği veya terbiyesi için sevilir.

— : Terbiyeli çocuk, güzel çocuktan daha güzeldir.

— : Herkesi sev, imkânsız ise de, kendini de herkese sevdirmek için çalış.

— : Terbiyesiz kalmışlardan nefret etme, onlara acı.

— : Çocukta görülen arsızlık ve şımarıklık, ailesinin fikrindeki intizamsızlığın eseridir.

— : Mekteplerde önce, fikrî, hissî ve içtimâî terbiye dersleri verilmelidir.

— : Terbiye, «Öğretilenleri tatbik etme alışkanlığıdır.»

— : Yalnız kendi vatanında yaşayan milletler, gölde yaşayan kurbağalar gibidirler. Dünyanın her tarafında yaşayabilmek için lüzumlu terbiye ve ilme sahip olmağa çalışmalıdır.

— : Nezâket bir güzelliktir ki, güzelin güzelliğini iki kat eder.

— : Talim başka, terbiye başkadır. Her muallim terbiyeci olamaz.

— : Terbiye'yi yalnız terbiyeliler verebilir.

— : Terbiyeden mahrum âlim, kaba bir kitap dolabıdır.

— : Her lafı düşünmek için dinle: Red etmek için değil!

— : Seni arayanı değil, aramayanı ara.

— : Hormet istersen hormet et.

— : Hakikî dostlarını, daha evvel seni tenkit edenleri dinle.

— : Bilir görünüp söylemek fenadır. Bilmez görünüp dinlemek, sonra sorulursa söylemek iyidir.

— : Terbiyeli bir çocuğa anne ve babanın tekdiri, başkalarının iltifatından daha tatlıdır.

— : Temizlik, pislikten, nizam ve intizamsızlıktan müteessir olan tabiatlarda bulunur.

— : Her millet, tarihindeki şan ve şöhretle iftihar eder, bu onun tabiî hakkıdır, bir şartla ki: O'na lâyık olduğunu ibraz edebildiği sürece!...

— : Günün adamı olan gün değiştikçe değişir!

— : Doğrunun eğrisi, eğrinin doğrusu eğridir.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

— : Yükselme, efrad-ı milletin muayyen bir gâye ve hedefte birleşmesîle mümkündür.

— : Okumak ve yazmak terakkînin ilk basamağıdır; fakat kâfi değildir.

— : Terakkisizlikten şikâyet edenlerin yüzde doksanı, onun bizzat mânileridir! Fakat farkında değildirler.

— : İçtimâî (sosyal) terbiyesizlik, ferdî ruhları birbirinden soğutur.

— : Terakkî, önce fikirde, sonra dilde, sonra eldedir. Düşünen söyler, söyleyebilen yapar.

— : Terakkî bir nurdur ki, bulunduğu yerde her şeyi parlak gösterir.

— : Cumhûriyet, islâmiyette şura-yı ümmet demektir.

— : Cumhûriyeti talim eden ilk kitab: «Kur'an»dır.

— : Cumhûriyet, yükselmiş ruhlar idare şeklidir.

— : Cumhûriyet ne kadar yüksek ise, o derece naziktir!

— : Cumhûriyet hürriyetin hem validesi, hem mürebbisidir.

— : Cumhûriyet sevilmeye lâyıktır, çünkü ruhlara hürriyet, millete hâkimiyyet vadeder.

— : Ferdî ruh cumhûriyetten iki şey bekler: Hürriyet ve adâlet.

— : Her otuz sene sonra milletin kaderini tayin edecek halk, bu günkü çocuklardır.

— : Bu gün fenalık var ise, mes'ûliyet otuz sene evvelki sorumlulara aittir!

— : Geleceğini düşünen millet, çocuğuna ehemmiyet veren millettir.

— : Sefiller, şerirler, câhiller, kaba insanlar, hep çocukken terbiyelerine önem verilmeyenlerdir.

— : Harb, bir ateştir ki, onu gene harb söndürür.

— : Harb, şayet menfaat içinse, kanlı kumardır. Kazanmakta vardır, kaybetmekte.

— : Dini, vatanı, namus ve mukaddesatı muhafaza için harb: «Cihaddır».

— : Şehid: Mukaddesatı uğruna, ölmeyi yaşamaya tercih eden kişidir.

— : Şehid, hakikatta ölü değil, diri olandır.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Kültür ve Medeniyete Dair :

— : Kültür, medeniyetin görünürdeki şeklidir.

— : Kültür, bir kavme ya da millete mahsus ortak değerler manzumesidir.

— : Kültürü kaybolmuş bir millet, meyvesiz ağaç gibidir.

— : Kültür, ayaktaki pabucu değiştirir gibi bir anda değiştirilemez!

— : Başka milletlerin kültürlerini taklid eden millet, dallarına yabanî meyveler takılmış yabanî ağaç gibidir.

— : Hürriyet mutlak ise hayvaniyet, fazîletle müşterek ise insaniyettir.

— : İnsanî hürriyet, din ve ahlâkın elmas zincirlerîle bağlıdır.

— : Hürriyet insana «Her şeyi yap, fakat başkasına zarar verme» diye emreder.

— : Akıl dimağın, vicdan ruhun idrakidir.

— : Hissiz = vicdânsız, ise hissiz demektir.

— : Kaba insanlar, his ve vicdânları körelmiş kişilerdir.

— : Hayatın gayesi yalnızca hareketten ibaret olarak anlaşılırsa, bu insanla hayvan arasında müşterektir.

— : Hakikî hayat, hissî ve rûhî olandır.

— : İnsan, hayat-ı hayvaniyesinde hayvanla, hayat-ı rûhaniyesinde ise melekle hemhâldir.

— : Düello; tahkir edilmiş şerefin, silaha müracaat etmesidir.

— : Kanun en ince adaletleri de ihtiva etmelidir ki, hakaret gören kimse, silâh yerine ona müracaat etsin.

— : Habersiz katillere cinayet, haberli katillere düello derler.

— : Rü'ya, gözsüz ve maddesiz görmektir.

— : Rü'ya, ruhun müşahedesidir.

— : Hakikî rü'yalar, münkirler için ruhun en müessir cevaplarıdır.

— : Nûh tufandan, ruh fena bulmaktan korkmaz.

— : Akıl ve hiss'in inkâr, te'vil yolûle kurtulmağa çalıştığı bazı anlarda «Ben yaptım» diye itiraf eden bir iç kuvvet vardır ki, O «Ruh»tur.

— : İlmi, Felsefî, Mantıkî, Tasavvufî ve hikmetli sözler, hayatımızın düstûrlarıdır.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

— : «Siyaset: Tedvîr-i umûr-ı millet ve devlet» demektir.

— : Dinine hormet ve sahabet gösteren hükûmet, halkının hissiyatına hâkim olur.

— : Şer, ister umûmî, ister husûsî olsun, mutlaka defedilmelidir.

— : Maaş ve mükâfatta ölçü : Kaba ve ağır işlerde vazife; ince nâzik işlerde ehliyet ve iktidardır. Çünki, incelikler ayrı kıymet taşır.

— : Ehliyetsiz idareci, milletin omuzundaki yüktür!

— : Hükûmet adaletle âşâyiş demektir; bunlar yoksa O da yok demektir.

— : Bir hükûmetin milletine: «Benim milletim» demesinden ziyade, O milletin kendi hükûmetine: «Benim hükûmetim» demesi lâzımdır.

— : Me'mur: Fikir, soy ve sop asâletine sahip olmalıdır. Bunlardan mahrum olan me'mur, halk nazarında küçüktür. Çevresinde ve icraatında âdilik görünür. Bu da, hükûmete hormetsizliğe sebep olur!..

— : Büyük me'mur, kanunun kudsiyetini temsîl eden, hem ona itaat eden, hem de itaat ettirmesini bilen kişidir.

— : Kanun, müessir olmalı, ondan herkes hem korkmalı, hem de emin olmalıdır.

— : Kanunu vazeden, önce tatbikini kendi nefsinde denemelidir!

— : Bir kanunun müessiriyeti arzulanıyorsa, onun tatbikinde ruhbaniyet (Özel müsamaha) bulunmamalıdır!

— : Kendisinden ve tatbik ettiği kanunun sıhhatinden emin olan bir me'murun haşin ve sinirli olması, ya aczinden, veyahut da kendisinden şüphe etmesindendir!

— : Millet zengin olursa, devlet de güçlü olur.

— : Milletin fakirliği devletin za'fına, devletin za'fı ise milletin fakirliğine sebep olur.

— : İrfansız ve fazîletten mahrum me'mur, hükûmetin şerefini gasbeder de, vazifesi başında müstebit bir padişah kesilir.

— : Halkı hükûmetten soğutmada en müessir âmil, katı tutumlu me'murdur.

— : Devletin en mühim vazifelerinden birisi de siyasî dost veya müttefiklerinin gizli emellerini takibdir.

— : Su, geminin içinde olursa batırır, altında olursa yüzdürür!..

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

— : Bir milleti çökertmenin en kolay yolu, millî duygularında teşevvüş (karışıklık) meydana getirmektir.

— : Bir millette dağılma, fikir ihtilâfından kaynaklanır.

— : Kuvvet vermek için birleşmek ne kadar müessir ise, fikrî ihtilâf da dağılmak için o derece müessirdir.

— : İhtiyarlara sorup, gençlere yaptırmalıdır.

— : İçinizde ayrı görüş ve düşüncelere sebebiyet verecek davranışlardan kaçınınız; çünki fitne bazen farkında olmadan da zuhur edebilir! Siz ona âlet olmayınız.

— : Din vicdânlara, kanun ise fiil ve davranışlara hâkimdir.

— : Hayat üç şeyle kaimdir: **Ticaret, ziraat** ve **sanat.**

— : Mazi, ibret ve misâllerle dolu bir kitaptır.

— : Kuvvetin hakimiyeti geçicidir! Bakî olan, Hakk'ın ve adâletin hâkimiyetidir.

— : Her şey bir gün yok olmağa mahkûmdur! «Allah müstesna».

Şiir ve Edebiyata Dair :

— : Şiir, yalnız vezinli söz demek değildir; Rûhu okşayıcı nesirler de şiirdir.

— : Şiirin en güzeli, şairinin şahsıyetini tasvîr edenidir.

— : Şiirin en sevimli olanı, hiss'den koparak söylenenidir.

— : Anlayamaz da söyler, söyleyemez de anlar şairler de vardır.

— : Şiir: Ya şairin açtığı çiçek, ya da saçtığı zehirdir!

— : Şiir, ruhun maneviyetindeki bedayiin, şairdeki kudrete göre ifade edilişidir.

— : Laf, akla, şiir ise ruha hitab eder.

— : Şiir bir göz yaşı, gözyaşı da şiirdir.

— : Şiir, her ne kadar mânâ ise de, ona letafet veren sözdür.

Sulhda Hayır Bulunduğu Hususunda :

— : Sulhda hayır vardır. (Kur'an-ı Kerim)

— : Sulh, harbin sonu, aczin baş eğmesidir.

— : Sulh, istendiği zaman bir bahane ile kırılan şişedir.

— : Sulh, insaf veya adâleti değil, aczi ve bozgunluğu ifade eder.

— : İhtilâfın hallinde, Allah'a ve Resûlüne havale etmek en emin hakeme müracaat etmektir.

— : İhtilâf halinde Allah ve Resûlünü hakem nasbetmek, imanlı olmanın alâmetidir.

Sanatın Kıymeti Hakkında :

— : Sanat, terakkînin ruhu, maîşet hayatının mücehhez intizamıdır.

— : Sanat, en kıymetli defineleri keşfeden bir anahtardır.

— : Sanat, fikri maddeye, hayali cisme tahvil eden bir güçtür.

— : İnsanı denizlerin üstünde ve altında, göklerinse yükseklerinde dolaştıran sanattır.

— : Sanat olmasaydı, insan fıtratındaki cevher okunur hale gelemezdi.

— : Sanat ilme arkadaş olmasaydı, bu muhteşem ve güzellikler manzûmesi dünya, vahşîleşmiş kıyafetîle kalırdı.

— : Beşer kudretini tasvîr eden yegâne kuvvet sanattır.

— : Sanat zevki yok demek, «Ölü» demektir.

— : Yapılan bir şeye itibar ve teveccüh, zatından ziyade üzerindeki sanata ve maharetedir.

— : Sanat, demire altından daha ziyade değer kazandırabilir!

— : Beşeriyetin terakkıyatı, sanata ve sanatkâra borçludur.

— : Tabiat, insanda fıtrî ve i'tiyâdî seciyyelerle teşekkül eden kuvve-i temâyüliyyedir.

— : Tabiat âlemi ise, madde olduğundan hissiz, idrâksiz ve iradesizdir.

— : Tabiatı anlayanlar, onun kör bir kuvvet olduğunu itiraf ederler.

— : İzdivacı keyfî bozmak, hiyanet-i vataniyyedir.

— : Ahmaklar, dünyanın yoktan var olduğunu itiraf ederler de, bu enkaz varken başka ve daha mükemmel bir dünya olabilmesini inkâr ederler.

— : İbadet zikir ve fikir ile olur, fakat ilâhî emirlerden müstağnî olmaz.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

— : İbadetin efdali, Allah'ı bilmek ve insanlığa faydalı olmaktır.
— : En büyük ibadet, doğru vicdân ve doğru harekettir.
— : İbadeti bililtizam terk etmek, Allah'ı tanımamaktır!
— : İlim öyle bir ipek kumaştır ki: Tellerini hafıza ile akıl ve tecrübe verir. Fikir ile hayâl onu tertip eder, muhâkeme ise dokur.
— : Aşk, gözden gönüle düşen yıldırımdır.
— : Eşya ve zerreler âlemini birbirine cezbeden kuvvet: «Aşk»tır.
— : Cin çarpması = Sar'a, gönül tutkusu = Aşk'tır.
— : Aşkın en zevkli ve heyecanlısı, ümid ve hayâl içinde geçenidir.
— : Muhabbet güzelliğe meyildir, aşk ise onun yüksek derecesidir.
— : Fikir, aşkın güzergâhlarını aydınlatan «fânus»tur.
— : Fikrin asâleti, hataya müptelâ olmayışıdır.
— : Fikir asâleti, mantık ve hikmetten alır.
— : Fikir düşünmektir; düşünmek, söylemekten ve itirazdan ziyade hakikate ulaştıran bir fazîlettir.
— : Akıl aydınlıkta, fikir ise karanlıkta daha çok iş görür.
— : Akıl yiğidin sermayesidir.
— : Akıl, çarşıda-pazarda satılmaz, fakat tecrübelerden sonra ona sahib olunabilir.

Felsefe Hakkında :

— : Felsefe = Hikmet, Feylesof ise = Muhibb-i hikmet (hikmeti seven) kişidir.
— : İnsanı vahşetten kurtaran, ruhu tasfiye eden, kâinatın sırlarını ve menbe'ını keşfeden ilim «Felsefe»dir.
— : Felsefenin gayesi: Önce Allah'ı bilmek, sonra eşyayı tanımak için eserden müessire, müessirden esere doğru takip olunacak seyr'de, insanın fıtrat-ı aslıyesîle tanıştırmaktır.
— : Hakîm'in nazarında bir zerre bir kitaptır.
— : Hakîmin ruhu, hayra fazîlete âşık, şerre ise düşmandır.
— : Fazîlette mülke tevaffuk etmiş bir takım kimseler vardır ki, biz onlara «Hakîm» veya «Velî» diyoruz.
— : Kâinatın hey'et-i manzûmesine ibretle bakanlar, onun, bir sa-

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

ni'i hâkîm'in, hem vücûduna, hem de vahdetine şehâdet ettiğini görürler.

— : Eşya ve hâdisâta bakıp, sâni'i hakikî'yi göremeyenler gerçekten kördürler.

— : Cahil kuvvet insan için en büyük musîbettir.

— : Ölüm, hayattan sonra gelen bir zulmettir; fakat ondan korkmayan için nurdan daha parlaktır.

— : Allah vardır; ancak sırr-ı zâtını idrâk mümkün değildir.

— : Ruh, insanın, Allah ise kâinatın ruhudur.

— : Yükseğin yüksekliği, alçaldığı zaman, alçağın alçaldığı da yükseldiği zaman artar.

— : Haklı müsterihdir mağlûp olsa da; haksız menfûdur galip sayılsa da.

— : Haklı, düşürseler de düşürülmemiş, haksız, kaldırsalar da kaldırılmamış sayılır.

— : Tıpkı yarasa'nın güneşi istemediği gibi, dinsizler dini, câhiller ilmi, namussuzlar da namusu istemezler.

— : Adâlet, hakkın sahibine iadesidir.

— : Nûr, zıyanın gölgesidir. Sun'î zıyalar ise birer şû'ledir.

— : Acz, yalnız kuvvetsizlik demek değildir; çok kuvvetler vardır ki, muattal ve meçhûl kaldıklarında acz telâkkî olunurlar.

— : Her meşru' ma'kûl ve her ma'kûl meşru'dur.

— : Vazife öyle bir iştir ki, onun icrasını iki âmir emreder: Allah ve vicdân.

— : Bir şeyi iyi bildiğine hükmetmedikçe yapmağa kalkışma.

— : Umûmî işlerde vicdân-ı umûmî'ye hormet et.

— : Asâlet, kanın ve sütün karışmasîle oluşur; bunun için bazen çocuk babaya benzemeyebilir.

— : Arkası gelmeyen fenalıkları zaman mahveder; siz müteselsil fenalıklardan korkunuz.

— : Mektepler dolmayınca, hapishaneler boşalmaz!

— : Renk değişir cevher değişmez; nam değişir, zât değişmez.

— : Görüp yapanın bilip yapanla muvaffak olamadığı gibi, bilip yapan da hissedip yapan kadar muvaffak olamaz.

— : İlimsiz ve hünersiz zenginler de bir nevi fakirdirler.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

— : Muazzam ve muhteşem milletlere bakınız, ma'bedleri ve mezarları ma'murdur.

— : Neler bildiklerin kadar, neler bilmen gerektiğinin muhasebesini de yapmayı ihmâl etme.

— : Hikmetsiz kuvvet, kuvvetsiz hikmeti ezerken ağlayan birisi vardır ki, o «Hakikat»tır.

— : Hep ağaçlar odundur; makbul ağaç meyvesîle ayırd olunur.

— : Su kabının, insan muhitinin şeklini alır.

— : İnsan yavrusunun dimağı, bulunduğu kabın rengini alan sıvı gibidir.

— : Çocuğun hafızası ısıtılmış mum gibidir; O'na terbiye yolu ile istenen şekil verilebilir.

— : Ruhun iki presteşgâhı vardır: Cemâl, Kemâl.

— : Hayat beşik ile mezar arasında bir yoldur.

— : Akıllar aynı çelikten yapılmış bıçaklardır; farklılık bilenişte-dir.

— : Güzellik gözün, göz aklın, akıl basiretin, basiret ise ruhun görme vasıtasıdır.

— : Sevmekle sevmemek arasında bir vasıta vardır ki bu, faydalı ile zararlı arasındaki şahıs ve eşyada belli olur.

— : Dehre lanet eden hikmete sorulsa: «Vazıfemi cehaletle ifa ettiriyorum» cevabını verecektir.

— : Beşer bir ağaçtır; şiddetli rüzgârlara benzeyen hadiseler onları çırpıştırır. Herkes ne ederse kendisine eder, en çok zarar gören dallardır.

— : Yüksek fikirler ve eserler, hep gecelerin mahsûlüdür.

— : Hisde birleşen iki ruh, tek ruh gibidir.

— : İnsanlığın saâdetine hizmet eden zamanın çoğu «gece» vaktidir.

— : Anlaşılmayan sözü söyleyen de anlamamıştır.

— : Çocuğun anlayamadığı dersi, hocası da anlamamış, veya anlatamamıştır.

— : Anlamak ayrı, anlatmak da ayrı birer sanattır.

— : Muallimlik ayrı, âlimlik de ayrı birer meziyettir.

— : Her âlim muallim demek değildir.

— : «Kıyamet yakındır» deniliyor. Bilinmiyor ki, o her gün bir parça kopmaktadır.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

— : Zaman, demir leblebi gibidir, yutulması kolay, fakat hazmı zordur.

— : Kurşun elmasın, sefahat da ruhun güzelliğini mahveder.

— : Az bilen bilmeyenden daha zararlıdır.

— : Namus bir incidir ki sadefte bulunur. İncisi kalmamış sadef, kaba bir ziynettir.

— : Muhabbet, maddî ve mânevî güzelliğe meyl demektir. Maddî'ye muhabbet dimağda, mânevî'ye muhabbet ise ruhdadır.

— : Güzelliğin ve menfaatin muhabbeti onların varolduğu sürece devam eder; fazîletin muhabbeti ise devamlıdır.

— : Allah muhabbeti ile madde muhabbeti arasında bir tek fark vardır: Birincide aynı şeye muhabbet eden iki kişi birbirlerini severler, ikincide ise birbirlerine düşman olurlar.

— : Güzellikleri geçince ne kadar değersiz kalacaklarını takdir eden güzeller, ebedî güzellik olan fazîleti elde etmeğe çalışmalıdırlar.

— : Husûsî zevk, ümidin, vusûl-i zevk aşkın ölümüdür.

— : Güzellikleri geçince ne kadar değersiz kalacaklarını takdir eden güzeller, ebedî güzellik olan fazîleti elde etmeğe çalışmalıdırlar.

— : Ne kadar yükselirsen yüksel, fazîletsiz isen hiçsin.

— : Cahil, ilimsiz demek değil, doğru hisden mahrum kişi demektir.

— : Anlayan, bilen veya gören değil, hissedendir.

— : Yıldırım, parıltıdan evvel düşmüştür!

— : Câhillere hakikatı anlatmağa çalışmak zor, hatta delilerle uğraşmak gibi ise de, bu, insaniyet mürşidlerinin vazîfesidir

— : Çok gülmeler vardır ki, aslında ağlamak, çok ağlamalar da vardır ki, gülmektir.

— : Ağlamak, vicdânda yanan bir ateşi göz yaşîle söndürmeğe çalışmaktır.

— : Ruh tutuşunca insan ağlar.

— : Ruhun ateşini göz yaşı söndürür. (Çeşm ile çeşmenin münasebeti budur.)

— : Aklın hikmeti beğenmemesi, anlayamamasındandır.

— : Aklın kanunları ayrı, vahy'in kanunları da ayrıdır.

— : Nübüvvet iktisâbî değil, vehbî'dir.

— : Akıl gözlük, iman dürbindir. İlerisini görür.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

— : Hakikat apaçık görünüverse herkes ondan kaçar.

— : Acı sözler, tatlı sözlerden daha makbuldür.

— : Dünya biraz para ile muvakkat âfiyetten ibarettir.

— : En büyük zevk, hoca ile talebesinin, idareci için tebaasının, doktor için hastasının mes'ut olduğunu görmektir.

— : Dünyayı bozmağa çalışanlar, ona intizam vermeğe çalışanlardan hem çok, hem de müessirdirler.

— : Bazı kimseler hadiseleri olmadan evvel haber verirler ki, buna «Hiss-i kablel vukû'» denir. Henüz mahiyeti ilmen ıspat edilebilmiş değildir.

— : Vahy: Kelâm-ı Hüdânın, kalb-i Resûle, vasıta-i mahsûsa ile veya vasıtasız olarak ilga olunmasıdır.

— : İlmî bir eserde âlimin aklı, felsefî eserde ise hakîm'in ruhu tezahür eder.

— : İlim, aklın çaktığı şimşek, felsefe ise ruhun zıyasıdır.

— : Şikâyet zamandan mekândan değil, câhilden ve cehalettendir.

— : Nikbin, her şeyi güzel, bedbin ise kötü görür. İkisi de mahzurludur. Doğru olan, «Hakbîn»in görüşüdür ki O: İyiyi, iyi, kötüyü ise kötü görür.

— : Güzellik de büyüklük de zorla olmaz, her ikisini de vicdân-ı umûmî tayin eder.

— : Yalanın, hilenin, iftiranın çoğaldığı bir ülke harab, ahâlisi ise, helâke mahkûmdur.

— : Filozofların söyleyemedikleri, söylediklerinden çoktur.

— : Tarihin daima korkunç sahifelerini oku, seni intibaha davet eder.

— : Tarihden ders alma, çünkü onun dersleri zaman ve muhit ile kayıtlıdır! Ancak ondan ibret al!..

— : Demir erir, devir döner, dünya gene böyle durur.

— : Akıldan ziyade hikmete uy.

— : En güzel yemek, iştahla yenendir.

— : Çabuk dost olandan sakın! Ya düşman veya menfaatçıdır.

— : Fazîlet minderde, gurûr ise koltukta oturur.

— : Gurur yalnız dolaşır, fazîlet ise halkın arasındadır.

— : Akıl menfaate, ruh ise hakikata tapar.

— : Gurur cehlin çocuğu, fazîlet ise olgunluğun maşûkasıdır.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

— : Cehâlet gurûra, olgunluk ise fazîlete dayanır.
— : Aklının ermediğini reddedenler, tanıdığı yemekleri reddeden açlardır.
— : İnsan için «Konuşan hayvandır» tabiri kullanılmıştır, ancak o, anlayış sahibi değilse gerçekten hayvandır.
— : Her söz ruhun irfan derecesinden kaynaklanır; bu bakımdan onu, irfanı aynı derecede olan ruhlar anlar.
— : Bazan bir damlada tufan, bir cümlede cihan kaybolur.

Kadın Hakkında :

— : İnsaniyet mektebinin ilk muallimi kadındır.
— : Kadın, yüce yaratanın en muazzez kudretinin nadide eseridir.
— : Namuslu ve terbiyeli bir kadının bulunduğu bir ev «Cennet» aksi ise «Cehennem»dir.
— : Kadın, aynı zamanda vakar'ın timsâlidir.
— : Vakarlı bir kadın, değerine paha biçilmez hazinedir.
— : Hafifmeşreb bir kadın, çamurlaşmış cevher gibidir.
— : Erkek şahsına, kadın ise milletine müessirdir.
— : Kadın, muhterem olduğu kadar, derin düşünülmeğe muhtaç bir kelimedir de!..
— : Kadın, şahsiyetine göre: Ya kıymetli bir cevher, veya sefil bir mahlûktur.
— : Kadın, yuvayı yapan «Dişi Kuş»tur.
— : Fazîletli bir kadın, evinde nur parlayan fânus gibidir; dolaştığı yerleri aydınlatır.
— : Kadın melektir. O'nu şeytan yapan kocasıdır.
— : Kadın, bir milletin fazîlet timsâlidir.
— : Kız çocuğuna «Kerime» denir ki, göz bebeği demektir. Ne derece sakınılması lâzım geldiğini söylemeğe bilmem lüzum var mı?
— : Kadının asıl korunması gereken değerli varlığı ziyneti ve süsü değil, iffeti'dir.
— : İyi kadının ağzında hikmet, ruhunda ise letâfet bulunur.
— : Kadınlar kendi kıymetlerini takdir edebildikleri ölçüde, erkeklere nüfûz edebilirler!

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

— : İyi kadın, çocuklarına karşı terbiyevî görevini ifa eden kadındır.
— : İyi kadın kocasının ruhunda ve çocuklarının nazarında gerçekten mukaddestir.
— : Kadının vicdan ve namusunu mahveden, biraz da cemiyetin kabâsetleridir.
— : Kadını sokağa itmekle mücevheri açıkta bırakmak aynı şeydir!
— : Kadını bir çiçek addedip, solunca atmayı düşünen erkek, tek kelime ile «Vahşî»dir.
— : Kadın, herşeyden önce bir «Anne»dir. Bu kelime iyi düşünülmelidir.
— : Kadın, çocuğun sebeb-i hayatı'dır.
— : Anne sevgisi, insanda ulûhiyet sevgisinin bir timsâlidir.
— : Anne, sevilmeğe lâyık gerçek varlıktır.
— : Anne, hakkı ödenemeyecek olan bir şükran borcudur.
— : İnsanlık, muhtaç olduğu huzuru görevini iyi yapan anneye muhtaçdır.

Kur'an-ı Kerim Hakkında :

— : Kur'an, hayat-ı beşeriyye'yi tanzîm için Allah tarafından gönderilmiş ilâhî bir «Kanun»dur.
— : Kur'an, ebedî ve lâyeteğayyer (değişmez) bir kanundur.
— : Kur'an, «Müslümanım» deyenlerin hayat düstûrudur.
— : Kur'an, benzeri getirilememiş tek kitab'tır!
— : Kur'an öyle bir sırdır ki, hakikatını yalnız hakikatşinâslar anlayabilir.
— : Kur'an, lisan-ı arabî için bir mû'cize-i edebiyatdır.
— : Kur'an bir şiir değil, fakat şiirin hikmetle imtizacıdır.
— : Müslümanlar Kur'an-ı akılla ölçmeden kabul ederler.
— : Kur'an, idrak-i beşere meydan okumuş bir muzafferdir.
— : Cihan zulmet, vahşet ve dehşetler içerisinde iken, çölde şimşek gibi parıldayan Kur'an, kâinatı da aydınlatmıştır.
— : Beşer bütün sistemlerîle çalışsa, Kur'anın çizdiği hudûdün ötesine geçemeyecektir.
— : İnsan putperest iken, O'nu «Hakperest» yapan Kur'andır.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

— : Adâleti, hürriyeti, müsâvâtı, şefkati emreden, zulmü, rüşveti, yalan şahitliğini, zina ve hırsızlığı, cana kıymayı da yasaklayan gene Kur'andır.

— : Padişahla bir sefili aynı sandalyeye oturtup muhakeme eden «Kur'an»dır.

— : Yetimi, fakiri, mazlumu himaye eden gene «Kur'an»dır.

— : Kur'ana iman eden Hz. Muhammed'e, O'na iman eden Allah'a inanmış olur.

Gençlik Hakkında :

— : Genç'in mantığı olmaz!

— : Bir milletin geleceği hakkında hüküm verebilmek için gençliğin yetişme tarzına bakmak kâfidir.

— : Genç, muhitin, hevesin ve zevk'in pervanesidir.

— : Genç, bulunduğu kabın şeklini alan sıvı gibidir.

— : Genç, insan kıyafetinde «heyecanlar manzûmesi»dir.

— : Genç, çağlayan bir sudur, muhit ise, o nehire yataklık yapar.

— : Genç, fazîlete dost, tereddüde düşman olmalıdır.

— : Güzel, ruhun sevdiği şeydir.

— : Her güzel, her ruha güzel görünmeyebilir!

— : Madde, ruhdan mâadâ her şeyin başlangıcıdır.

— : Madde; idrâkden, his de, iradeden mahrum ve yalnız eşyanın teşkiline hizmet eden zerrelerdir.

— : İslâm Peygamberi: Medeniyet-i hakikîyenin bâniidir.

— : Küfr'ün, vahşetin hiç sevmediği birisi varsa O da «Hz. Muhammed»dir.

Aşağıdaki sözler Hz. Muhammed'in hayat düstûrlarıdır :

— : Allah tembelliği, atâleti sevmez.

— : Komşusunun aç kaldığı halde tok oturan bizden değildir.

— : Ebediyen yaşayacakmış gibi dünyaya, yarın ölecekmiş gibi âhirete çalış.

— : İki günü eşit olan ziyandadır.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

— : Başkalarını da kendisi kadar düşünmeyenin imanı kemâle ermiş sayılmaz.
— : Hakikî mü'min, başkalarîle ülfet edebilen, kendisi de başkaları ile ülfet eden kişidir.
— : Komşusu kendisinden emin olmayan kişi cehennemliktir.
— : Acıkmadan yemeli, doymadan kalkmalıdır.
— : İsraf haramdır.
— : İlim öğrenmek, kadın-erkek her müslümana farzdır.
— : Çok konuşan çok yanılır, çok yanılanın kalbi korkaklaşır.
— : Temizlik imandandır.
— : Vatan sevgisi imandandır.
— : Bir an nöbet bekleyen asker, cehennemde yanmayacaktır.
— : İnsanların en hayırlısı, insanlığa faydalı olanıdır.
— : Sizin en hayırlınız, ailesine hayırlı olanınızdır.
— : Yetimler sizlere Allah'ın emanetidirler.
— : Medeniyet, ilmin ve ahlâkın mütesâviyen tekâmülüdür.

Matbûata Dair :

— : Matbûat, müstebid idarelerde ya esîr, veya dalkavuktur!
— : Muharrirleri ve müellifleri istediklerini yazamayan millet, Bâbil esaretini temsil eder.
— : Matbûatın bir husûsiyeti de: Her nevi efkâra cilvegâh olmasıdır.
— : Matbûat, şahısların emellerinin hizmetkârı değil, milletin mürşidi olmalıdır.
— : Mezarlarda yuvarlanan kafa kemiklerinin içinde kim bilir, insanlığın hayrına olduğu halde yazılamamış nice kitaplar vardır.
— : Ma'rifet ve mütâlaa, ruhun gıdasıdır.
— : Eser te'lifinde şu üç hususa dikkat olunmalıdır :

1. Bilmeyenlere öğretmek,
2. Bilenlere fazla malûmat vermek,
3. Mütehassısların buluşlarını ehl-i irfanın tetkikine arzetmek.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

— : Bilmediği şeyi tercüme ile yanlış malûmata sebebiyet veren, sadece cahil değil, aynı zamanda cânî»dir.
— : Bir milletin varlığı, irfan sahasındaki varlığile anlaşılır.
— : Bir milletin fikir âleminde neşrolunmuş ilmî âsârı, o milletin dirayetinin ifadesidir.
— : Bütün terekkıyatın menbe'ı «mektep»tir.
— : Fânîlikte ebedîliğin sırrına ulaşabilmek ilmî eserler vücûde getirmekle mümkündür.
— : Bir milletin ölümü, yabancının diline ve dinine muhtaç hale gelmesidir.
— : Din ve dil taklit olunamaz iki değerdir.

Mûsıkî Hakkında :

— : Mûsıkî, aşkın kanatlarından çıkan âheng-i rûhânî'dir.
— : Mûsıkî, kulaktan ruha akan bir mânevî cereyandır.
— : Mûsıkî, ruhun gıdâsıdır.
— : Musıkî, harfsiz ve kelimesiz bir lisandır.
— : Mûsıkî, lisanların en müessiri olup, onu ruh feraseti ölçüsünde anlar.
— : Mûsıkî'yi yalnız hayvânî bir zevk telâkkî etmek, hem onu, hem de ruhu inkâr etmek olur.
— : Mûsikî, ruhu güldürdüğü gibi ağlatır da!..
— : Mûsikî, insanın hassasiyetine hitab ettiği içindir ki, müessirdir.
— : Mûsikî'den hoşlanmıyorum deyen kişi, bedenindeki ruhun varlığından ya habersiz veyahut da onu inkâr ediyor demektir.

Nâmus ve Vicdân Hakkında :

— : Nâmus, bütün ahlâkî fazîletlerin istinatgâhıdır.
— : Nâmussuzlar, kendi milletlerinin yüz karasıdırlar.
— : Vicdân-ı umûmî, ortasında dolaşan artıkları kenara atan bir denizdir.
— : Vicdân-ı umûmî, hakkın muhakemesi demektir.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

— : Müfti, anlatışa göre fetva verir. Vicdân ise kendi bildiğine göre! (O yanıltılamaz!..)

— : Yalan, inkâr ve te'vilin suratına tükürüp duran birisi vardır ki o «Vicdan»dır.

— : Nerede «Hak» varsa, orada vazıfe, nerede vazıfe var ise orada «Hakk» var demektir.

— : Vazıfe hakkı, hak vazıfeyi davet eder.

— : Vazıfeyi tarif için tek kelime vardır: «Fazîlet».

— : İnsan, kendi nefsini bilmedikçe «Allah»ı bilemez!

— : İnsan, bir küçük kâinattır ki, âlemde var olan bütün değerler O'nda mündemiçtir.

Dostluk Nasıl Olmalı?

Bir gün büyük Velilerden Şiblî hazretlerini ziyarete gelen bir grub'a O sorar: «Sizler kimlersiniz?»

Cevap verirler: «Senin dostlarınız».

Bunun üzerine Şiblî, yerden taş alıp onlara atar! Ziyaretçiler kaçışmağa başlarlar. Şiblî arkalarından bağırır: «Hani dostlarımdınız, hakikî dostlar, sevdikten gelen belâdan kaçarlar mı? Hakikî dost, dilerse yaşatır, dilerse öldürür, dilerse musîbet verir! Hepsini de hoş karşılamak gerekir.»

İşte dostluk budur!..

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

DEYİMLER VE TERİMLER İNDEKSİ (646)

— A —

Abâ : Dervişlerin giydiği kaba yünden yapılmış önü açık ve yakasız hırka.

Abd : Kul. Allah'a karşı görevini yerine getiren makbul kişi.

Abdal : Bir şeyin yerini tutan anlamına olup, islâm tasavvufunda halk tarafından bilinmeyen, fakat dünya nizamını koruyan velilerdir. (17. yüzyılda derviş karşılığı olarak kullanılmıştır) Türkler arasında daha çok serseri ve dilenci kılığında olanlara verilen bu ad. İran'da kalender meşreb olanlar için kullanılır.

Abes : Boş, saçma ve mantıkî çelişki, olmazlık.

Abstration : Tecrid, soyutlama, dünya zevklerinden kurtulma (daha çok hıristiyan mistisizminde kullanılan bir deyimdir.)

Ad : Kur'an-ı Kerimde zikrolunan eski kavimlerden birinin adıdır. Ayrıca şahıslara verilen isim anlamına da gelir.

Adcılık : Bk. Nominalizm.

Adem : Yok olma, yokluk.

Âdem : İlk insan ve ilk peygamber.

Agnosticisme : Bilinmezcilik, evrensel düzen ve nesneleri oluşturan ilkenin hiç bir zaman bilinemeyeceğini ileri süren felsefî görüştür.

Ahî : Cömert, yiğit, er kişi anlamına olup, ayrıca Anadolu'da görülen yarı dinî mahiyette bir esnaf teşkilâtının reisinin ifadesi olan bir tâbirdir. Ahî Evran gibi. Bu teşkilata «Fütüvvet Teşkilatı» da denir.

Ahrâr : Hür kelimesinin çoğulu olup, dünya kayıtlarından bağımsız hür kişilere denir.

Ahyâr : Dünya nizamını koruyan iyi ve seçkin kişilere verilen isimdir.

Akademi : Platon'un kurduğu ilk felsefe okulunun adı olup, günümüzde de aynı gâye ile teşkilatlanmış büyük okul anlamına kullanılmaktadır.

Akl-ı kül : Kişinin Allah'ı ve her an Allah'a muhtaç olduğunu bilmesine yarayan akıl. (Farabi'ye göre Allah'tan ilk sudur eden bu akıldır.)

Aksiyom : Zihnin tereddütsüzce kabul edebileceği apaçık önermelerdir.

---

646) İndekste, genellikle eserde geçen deyim ve terimlere dair esas manüellere yer verilmiş ve alfabetik sıra itibar olunmuştur.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Aksıyon : Hareket anlamına olup, özellikle ahlâkî davranışlar anlaşılır.

Akıl prensipleri : Aklın, aynilik, tenakuzsuzluk ve üçüncü halin imkânsızlığı prensizleridir. (Mantıkda düşünmenin kanunları da denir)

Akl-ı bil kuvve : Güç halinde akıl.

Akl-ı bil fiil : Fiil halinde akıl.

Aklel faal : Üstün akıl, felek aklı.

Aklel Heyûlânî : Maddî akıl.

Akl bil-meleke : Peygamberlere vergi akıl.

Âlem : Varolan, kâinat, evren, dünya, (eşya âlemi).

Alem : İşaret.

Âlem-i ma'kûl : İnsan aklı ile kavranabilir olan.

Âlem-i mahsus : Hislerle farkolunabilir olan.

Âlem-i melekût : Melekler âlemi.

Alevîlik : Hz. Ali'yi seven ve O'nu idealize eden bir nevi yarı dinî mahiyetteki mezhep, cereyan.

Algı : İdrak, duyumların belirlenmesi, eşya ve objelerin farkına varmak.

Alturizm : Özgecilik, başkalarını da hesaba katma, şahsî çıkar gözetmeme.

Ampirizm : Görgücülük, insan bilgisinin sırf duyumdan geldiğini savunan öğreti.

Anı : Hatıra, yaşanılmış olan, zihinde kalan.

Analiz : Bir bütünün kendisini meydana getiren elemanlarına ayrılması.

Analoji : Zihinde benzerliklere dayanılarak yapılan akıl yürütme.

Anamnesis : Doğuştan gelen küçük duyguları ifade için (idealar teorisinde) Platon tarafından kullanılmış özel bir deyimdir.

Anarşisizm : Başta devlet olmak üzere bütün otorite ve baskıları tanımak istemeyen faaliyetlerin genel adı.

Antropomorfzim : Tanrıların insana benzetilmesi. (Eski Yunan mitolojisinde rastlanan telakkîdir).

A posteriori : Deneyden sonra olan.

A piriori : Deney öncesi.

Arafat : Kıyamette bütün ölülerin dirilip toplanacakları meydan.
ramet ehli (bilen tanıyan) kişi.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Ârif kişi : Allah'ı bütün kemâl sıfatlarile ve kalb gözüle müşahede eden keramet ehli (bilen, tanıyan) kişi.

Arkhe : İyonya filozofları tarafından evrenin oluştuğu an'a verilen isim.

Âsiye : Kur'an-ı Kerime göre Firavn'un karısı, Tevrat'a göre kızıdır. Hz. Musa doğduktan sonra Nil nehrine atılmış, Âsiye de O'nu bir sandık içerisinden çıkarmış, büyütmüş, sonra da Musa'nın dinini kabul etmiştir.

Arş : Gözün dokuzuncu tabakası.

Arakiye : Mevlevilerde başa giyilen, dövme yünden yapılmış, beyaz renkli fes olup, şeyh efendi tarafından kadınlara ve çocuklara da hediye olunurdu.

Arş : Tavan, çadır, köşk, padişah tahtı vb. anlamlara da gelmekte ise de, tasavvufta Allah'ın isimlerinin karar kıldığı yere veya insan-ı kâmilin kalbine denir.

Âsitâne : Eşik anlamına gelen bu kelime tarikatlar için kullanıldığında Mevlevilerde tarikata yeni giren dervişlerin terbiye gördükleri dergâha denir ki, dervişler burada matbah, hizmeti görmek suretile terbiye edilirler.

Aynü'l-Yakîn : Gözle gördükten sonra bir şeyin niteliğini ve niceliğini bilmek. Hakku'l-Yakîn ise, insanın kendi nefsinde ıspatlanmış bilgi demektir.

Ayıklama : «Seleksiyon» işe yaramaz olanların atılması demek olup, Darvin bu deyimi felsefî literatüre «Tabii seleksiyon» nazariyesi olarak eklemiştir.

Ayyûk : Kehkeşan'ın daima sağ tarafında bulunan ve Süreyya yıldızının ardır.

kasından giden ve onu asla geçemeyen kırmızı ve parlak yıldızın adı.

— B —

Bahâîlik : Seyyid Muhammed'in talebesi Baha Muhammed adına izafeten verilmiş yarı dini bir cereyanın adıdır.

Bağîlik : Büyücülük anlamına ilkel toplumlarda görülmekte olup, Yeni platonculukla Ortaçağda ve günümüze kadar varlığını devam ettirmiştir.

Basîret : Kalb gözüle görme anlamına olup, özellikle tasavvufta Allah'ın nurûle aydınlanmış olan gönlün mânevî olarak görme kuvvetine denir. Nefis, göz kuvvetile eşyanın sadece şeklini gördüğü halde, basiret sayesinde kalb gözüle eşyanın hakikatını da görmek mümkün olur.

Bâtın : Zâhir ve âşikâr olanın zıddı. Tasavvuf ve tarikatta şeriat emirlerine bağlı kalmayanlara verilen isim olup, bunlara «Batınıyye» de denir.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Bunlar, kendilerinin hakikatı bildiklerini, şeriatçıların ise eşyanın hakikatına nüfûz edemediklerini iddia ederler.

Behimiyye : Hayvânî, behimî arzu = hayvânî istek.

Bekâ : Kalma anlamına olup, tasavvufta kulun övünülecek vasıflarının yaşaması anlaşılır. Ayrıca Allah'ın sıfatlarından birisidir.

Beraat Kandili : Şaban ayının onbeşinci gecesi olup, İslâm Peygamberi Hz. Muhammed (S.A.)e Kur'an-ı Kerimin indiği gecedir.

Beraat namazı : Beraat gecesi kılınan nafile namazdır.

Betimleme : Tasvir etme, anlatma.

Beytü'l-Hikme : Platon akademisine verilen isimdir.

Beytü'l-Mamur : Dördüncü kat gökte ve tam Kâbe'nin karşısında zümrütten ve yakuttan yapılmış bir mescidin adıdır.

Bid'at : Yenilik anlamına olup, peygamberden sonra icad olunan bir takım ibadet şekilleridir: İyi görülenlere Hasene, kötü görülenlere ise seyyi'e denir.

Bilgi : Süje = İnsan zihni ile obje = zihne konu olan şey arasındaki münasebettir.

Bilgi teorisi : Bilginin ne olduğunu inceleyen felsefi teorinin adıdır.

Bilimsel şüphe : İlmi araştırmalarda, doğru bilgiyi elde etmek için araç olarak başvurulan ve neticenin alınışından sonra vazgeçilen «geçici şüphe»dir.

Bireycilik : Bk. İndividüalizm.

Bircilik : Çokluğun karşılığı olan, bölünemeyen, bütün alanlarda çokluğu birliğe indirgeyen görüş.

Birlik : Vahdet, çokluğun karşılığı olan ve bölünemeyen anlamınadır. İslâm tasavvufunda «Vahdet-i vücûd» nazariyesi böyle bir birliği idealize eder. Garp panteizminin de hareket noktası budur.

Budizm : Uzak doğuda Buda tarafından kurulmuş bir ahlâk dinidir.

Burak: Peygamber Hz. Muhammed (S.A.)in mirac gecesi bindiği ve kendisine Allah (C.C.) tarafından gönderilen binek.

Burhan : Açık ve kesin delil anlamına olup, delil ile aralarındaki fark: Burhan'ın özel, delil'in genel oluşudur.

Burjiva düşüncesi: Toplumcu düşünceye karşı bulunanlara, kollektivistler tarafından verilen isimdir. (Bu sistem, individüalizmi benimser).

Büyük evren : Küçük evren olan «İnsan»a karşılık, kâinât.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

— C —

Can : Madde karşılığı olarak düşünülen bir cevher, ruh ve nefis gibi.

Celvet : Kul'un, Allah'ın sıfatlarile halvetten çıkmasına denilir. Kul'un, Allah'ın varlığında yok oluşudur.

Cem : İnsanın kendi varlığını ve halikın varlığını kabul etmekle beraber, bunların mevcudiyetinin Allah ile kaim olduğunu müşahede etmesidir. Kul'un sadece nefsi varlığının Hâlik ile kaim olduğunu nazar-ı itibare alması ise «Fakr»dır.

Cennetü'l-Me'va : Ahirette mü'min kullar için hazırlanmış, bağlık, bahçelik yedi cennetten biridir.

Cemâl : Yüz ve huy güzelliğidir. Yaratana mahsus sıfatlardan biri olup, zatındaki bu sıfatı temâşâ etmek için mahlûkatı yaratmıştır. Tasavvufta ise, gaybten kalbe gelen ilhama, âşık'ın aşk ve isteğine karşı sevgilinin olgunluk göstermesine de cemâl denir.

Cennet-i âlâ : Yedi cennetin sonuncusudur. Salih kişilerin amellerine göre gidecekleri öteki cennetlerin isimleri ise şöyledir: Cennetü'l-Firdevs, Cennetü'l-Aden, Cennetü'l-Neim, Cennetü'l-Huld, Cennetü'l-Me'va, Dârü's-Selâm, Cennetü'l-Âlâ.

Cevher : Cevher, değişen niteliklere desteklik eden değişmez gerçeklik. İslâm düşüncesine göre uzunluğu ve derinliği olmayan ve uzayda yer kaplamayan.

Cezâ : Kötülükleri önlemek için konmuş bulunan dini yasaklardır.

Cisimcilik : Evrenin gözle görülmeyecek kadar küçük cisimciklerden oluştuğunu iddia eden felsefi görüş.

— Ç —

Çağrışım : İnsan bilgisinin çeşitli sebeplerle birbirlerine bağlı fikirlerden birinin hatıra gelmesile ona bağlı olan diğer fikirlerin de bilinç altına gelmesi olayına denir.

Çifte gerçeklik : Akıl ile inanç'ın, yekdiğerine üstünlüğünü kabul etmeyen öğretidir.

Çokluk : Evrenin birbirlerine indirgenemeyen pek-çok şeylerden meydana geldiğini savunan öğretidir.

Çoktanrıcılık : Tanrıların çokluğunu kabul eden öğretilerin genel adıdır.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

— D —

Darvincilik : Türlerin değişmelerle oluştuğunu ileri süren Darvin'in kurduğu sistemin adıdır.

Davranışçılık : Behaviorizm: Ruhi hayatı, davranışları bütünile inceleyen psikolojik öğretidir. Temsilcisi «Vatson» (Vatsın) dır.

Dedüksiyon : Düşünürken zihnin, genellerden özellere doğru iniş şeklinde yaptığı bir akıl yürütmedir.

Değer : Cemiyetin bir eşya hakkında gösterdiği takdir duygusudur.

Dehriyyûn : İslâm düşüncesindeki maddecilerin genel adıdır.

Deizm : Tanrıyı ilk sebep olarak ileri sürüp, O'na hiç bir nitelik ve güç tanımayan akılcı din öğretisidir.

Dânişmend : Bilgili kişi anlamına olup, daha çok medrese talebesi ve medreseden yetişme din bilgini anlamınadır.

Dergâh : Kapı yeri veya sadece kapı anlamına olup, tarikatta, dervişlerin toplu olarak zikrettikleri ve birlikte oturdukları yerdir.

Derviş : Tasavvuf ve tarikatta hakikat yolcusuna, bu yolda varlığından geçen ve kendisini yok sayan kişiye verilen lâkaptır. Tarikatta bir takım çile devreleri geçirildikten sonra dervişlik mertebesine erişilebilir.

Demiorgos : Sokrates, Plâton ve Aristoteles de evreni düzenleyen Tanrı gücüdür.

Determinizm : Tabiatta belli şartlar altında belli olayların daima belli sonuçlar vereceğini kabul eden öğretidir.

Dialektik : Karşılıklı konuşma sanatı olup, aynı zamanda Sokrates'in kendine has metodunun da adıdır.

Divan : Edebiyatta her hangi bir mevzu üzerinde tedvin edilmiş eser, daha çok bir şâir'in manzum yazılarının toplandığı eser anlamına olup, ayrıca devlet işlerinin idaresi ile alâkalı kurul, kayıt defteri gibi anlamlara da gelir.

Dogma : Tartışılması yasak olan fikir ve sözdür. (Hıristiyanlığın kutsal doğmaları gibi).

Doğmatizm : İnsan zihninin varlık hakkında doğru ve emin bilgi elde edebileceğini ileri süren düşünüş (temsilcisi Thales'tir)

Doktrin : Bir seri meydana getiren ilke, ya da ilkeler topluluğu.

Doxa (Doksa) : Sanı, Platonda bilgiyi meydana getiren temel ilke.

— E —

Ebedilik : Sonsuzluk, Allah'ın sonsuzluğu, âhiret hayatı gibi.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Edikasyonizm : Eğitimcilik, terbiyenin müessiriyetini kabul ediş.

Egaliterizm : Eşitçilik.

Egoizm : Bencillik, enaniyet (kibir-gurur) anlamına da gelir)

Egosantrizm : Beniçincilik (bir nevi menfaat hastalığıdır)

Ehl-i Sünnet : İslâmda Allah'ın ve Peygamberin emirlerine uyan kişidir. (Bunun dışında kalan ehl-i bidattır).

Eksperimentationalizm: Deneycilik, bilginin deney yolu ile elde edilebileceğini kabul eden öğretilerin genel adı.

Elea okulu : Antikçağ Yunan düşüncesine Ksonafanes'in temsil ettiği okul.

Elest : «Allah'ın insanlara, ben sizin Rabbiniz değil miyim? Elestü birabbikümo dediği zaman. (Yani insanın yaratılışının başlangıcı olarak kabul olunan an).

Elif : Arap alfabesinin ilk harfi olan bu işaret, sûfilerce Allah'ın mutlak varlığını gösterir. Mevlevilerde: «Elif-i nemed» denen birbuçuk metre uzunluğunda bele sarılan bir kemer vardır.

Emprizm : Bilginin kaynağının deney olduğunu öne süren öğreti.

Emer-i bi'l-Maruf : İslâm dininde Kur'anla sabit olmuş temel ödevlerdir.

Endividüalizm : Bireycilik.

Entüisyonizm : Sezgicilik (insanda altıncı hissin varlığını ve bilginin de kaynağını oluşturduğunu iddia eden görüş, temsilcisi Henri Bergson'dur).

Endüksiyon : Özelden genele doğru yapılan düşünme şeklidir.

Ensâr : Mekke'den Medine'ye hicret eden müslümanlara yardım eden Medine'nin yerli halkı.

Edudaimonia : Saâdet, mutluluk ahlâkı.

Eshab : Sahabe kelimesinin çoğulu olup, Hz. Peygamberin sohbetinde bulunan, O'nunla arkadaşlık edenlere verilen isimdir.

Eshab-ı Kehf : Mağara arkadaşları. «Ephasus'un yedi uyuyanı» da denir. Kur'an-ı Kerimde bildirildiğine göre, vaktile Tarsus şehrinde putperest bir hükümdarın zulmünden kaçan ve yedi kişi oldukları söylenen gençler, yanlarında kıtmir isimli köpekleri ile mağarada uyurlar, orada tam 309 sene uyuduktan sonra uyanırlar. Putoerest Hükümdar Baykus'un zulmünden kaçan bu gençler, uyandıklarında vaktin ne kadar geçtiğini bilmemektedirler. Ellerindeki para ile çarşıya ekmek almağa gittiklerinde durum anlaşılır ve hadise böylece devam eder!.. İnsanlık için ibret alınacak ilâhî bir derstir bu!..

Erdem : Fazilet, kendini aşma gücü (sokrat ahlâkının temel ilkesi).

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Eş'arilik : İslâm düşüncesinde her türlü şüpheye karşı koyan ehl-i sünnet mezhebinin bir kolu (temsilcisi Ebû Musel-Eş'ari'dir).

Estetik : Güzeli ve güzelliğin insan duygularındaki etkilerini konu edinen öğreti.

Evhemerizm : Tanrıların insanlar tarafından yaratıldığını ileri süren bir iddiadır. (Temsilcisi Kreneli Evhemerostur).

Evren : Kâinat.

Evrim : Ağır, ağır meydana gelen değişme.

Evrimcilik : Bütün varlıkların bir ya da bir-kaç varlığın değişmesinden meydana geldiğini ileri süren felsefi öğretilerin adı.

Evtâd : Tasavvufta halk tarafından bilinmeyen, fakat kudretli nüfûz ve tesirile dünya düzenini koruyan ve «Ricâlül-gayb» denilen Allah'ın has kullarından üçüncü mertebede bulunan bir zümreye verilen addır.

Ezel : Başlangıcı olmayan, sonsuz da olmayan bir süre. Filozoflar ve sûfiler tarafından kullanıan bu tabire karşılık aynı anlamı kastederek islâm kelâmcıları «Kıdem» tabirini kullanırlar.

— F —

Fabian toplumculuğu : Sınırsız kazançların sonuçlarını engellemek için devletin elkoymasını isteyen ve yirminci yüzyılın başlarında İngiltere'de ortaya çıkmış ekonomik bir görüşün adıdır.

Fakih : Âlim ile aynı anlamda olup, bilen ve anlayan kimse anlamına kullanılmakla beraber, fakıh sadece şeriat ilimlerinden islâm hukuku sahasına mahsus bir ihtisas ifade eder.

Fanatizm : Taassup, kör inanç.

Fantazi : Gerçekten çok hayâle dayanan.

Fâsık : Allah'a ait yoldan sapan, günahkâr kişidir.

Faşizm : Kaba güce dayanan diktatörlük.

Faraziye : Varsayım, hipotez, öyle olma ihtimâlini kabul etmek.

Fenomen : Olay, görünür olan, insan idrakinin uzanabildiği saha.

Fatalizm : Yazgıcılık, insanın bütün eylemlerinin Allah tarafından önceden belirlenmiş olduğuna inanış. Alın yazısı.

Fereci : Göğsü açık uzun kollu cübbe. Sûfiler arasında yaygın olan bir rivâyete göre, dervişlerden birine bir sıkıntı gelmiş, cübbesinin önünü tamamile yırtmış, sıkıntıdan kurtularak ferahlığa kavuşmuş, bu hâdiseden sonra da göğsü açık cübbe giymek âdet olmuş. (Kederden sonra gelen sevinç mânasına da gelir).

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Fetret : Gevşeklik, iki peygamber arasında geçen zaman (İsa peygamberle âhir zaman peygamberi Hz. Muhammed (S.A.) arasında geçen zaman için kullanılır).

Fıkıh : Anlayış inceliği, bilgi anlamına olup, islâm hukuku ilmine özel isim olmuştur.

Fısk : Allah yolunda sapma, fısk-ü fücür: Kötülükler düşünme anlamlarınadır.

Form : Şekil, biçim, tarz.

Formal : Asılların yerine yerine şekillerin geçmesi.

Formul : Çare, çözüm yolu.

Fütüvvet : Yiğit bir delikanlıda bulunan ve övülmeye lâyık cömertlik. Tasavvufta kişinin, dünya ve âhiret hususunda halkı kendi nefsine tercih etmesi manâsınadır.

— G —

Gayb : Allah'ın insandan gizlediği her şey. (Gözle görülmeyen, duygularla farkedilmeyen).

Gark : İnsanın tamamen kendisinden habersiz hale gelmesidir: Vecd halinin bir benzeri.

Gaybet ve Huzur : Gaybet: Kalbin içine gelen şey sebebile hiss uğraştığı için halkın hallerinden cereyan edeni bilmesinden kaybolmasıdır. Huzur ise: Hakk ile hazır olmadır. Kişi halktan kaybolunca, hakk ile hazır olur.

Geist (Gayz) : Ruh, tin, bazılarına göre evrenin özü, mahiyeti temel ilke.

Güdü : Canlıyı iten, harekete geçiren kuvvet.

Güzel : Sanatçının maddeye kazandırdığı anlam ile varlık arasındaki uygunluğu gösteren ve seyredende estetik haz uyandıran şey.

Guyende : Saz çalan, hikâye anlatan, şarkı söyleyen.

Garib : Kimsesiz, düşkün, yoksul, yabancı kişi.

Garibân : Düşkünler takımından olan.

Gurabâ : Düşkünler. (Guraba hastahanesi: Düşkünlere meccânen bakılmak üzere vakfolunmuş hastahane).

— H —

Habib : Sevgili, Habibullah = Allah'ın sevgilisi anlamına olup, İslâm Peygamberi Hz. Muhammed (S.A.) için kullanılır.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Had : Sınır, tarif, engel, islâm şeriatında ceza hükümlerinin tayini.

Hadis : Peygamberin sözleri, işleri ve hareketleri.

Hadis-i Kudsî : Peygamberin kalbine Allah tarafından ilhâm yolûle bildirilen Allah kelâmı. (Aslı Allah'a, sözü peygambere ait olan mubarek sözler).

Hakikat : Gerçeklik, süje-obje arasındaki uygunluk.

Hakim : Sözünde ve işinde isabetli olan. Nefsini her türlü arzudan men edebilen, bilgisile amel eden kişi.

Hâkim : Hüküm veren.

Hakem : Taraflar arasında hakkaniyeti gözeten.

Hal : Kulun müdâhalesi olmadan Allah tarafından kalbe gelen neş'e, hüzün, gönül ferahlığı.

Halvet : Bir kimse ile yalnız kalmak. Ruhun Allah ile hemhâl olması anlamına da gelir.

Hankâh : Önceleri yemek yenen yer anlamına gelen bu kelime, tasavvufta şeyhin başkanlığı altında dervişlerin kaldıkları, zikir ve ibadet ettikleri tekke ve dergâh anlamına kullanılmıştır. (Genellikle büyük tekkeler için kullanılır).

Hannâne : Peygamberin minber yapılmadan önce sırtını dayayıp hutbe okuduğu yer.

Haşir : Toplanma anlamına olup, insanların öldükten sonra kıyamet gününde tekrar toplanmaları halidir. Toplanılan yere ise «Mahşer» denilir.

Harim : Herkese girilmesi yasak olan yer.

Havf : Korku. Tasavvufta salik Allah'tan ne kadar korkarsa, derecesi de o nisbette artar.

Hikmet : İnsan gücü nisbetinde, dış eşyanın hakikatını olduğu gibi bilip, ona göre hareket etmesinden bahseden bir ilimdir.

Hedonizm : Hazcılık denen bir ahlâk türüdür.

Hernescilik : Eski Mısırlılarda yarı dini mahiyette bir cereyandır. (İran dolaylarında da kalıntıları mevcuttur).

Hızır : Müslümanlarca ölümsüz bir peygamber olup, O'nunla ilgili efsânelerin eski Yunan mitolojilerinden geldiği sanılır. Ayrıca Hızır'ın Musâ Peygamber ile arkadaşlık yaptığına da inanılır. (Bu konuda çeşitli rivayetler mevcuttur. Doğrusunu Allah bilir).

Hücre : Oda, küçük oda anlamlarına olup, tarikatlarda dervişlerin çile çıkardıkları ve riyazete girdikleri odadır. (Bioloji ilminde döllenmeyi sağlayan küçük canlı anlamına da gelir.)

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Hüküm : Zihnin eşya ve olaylar hakkında tepkisi, iki terimin birbirile ilişkisinden çıkan sonuç. (Hâkimin verdiği nihaî karar).

Humanizm : İnsanî, insancıl (Schillerin pragmatizme verdiği isim).

— İ —

İblis : Şeytan'ın özel adıdır. Allah'ın Âdem'i yaratmasına muhalefet ettiği, Havva'yı kandırdığı ve Âdem'e secde etmediği için cennetten koğulmuştur.

İcabet : Cevap vermek, kabul etmek, kulun Allah'a icabeti, emirlerini yerine getirmesidir.

İclâs : Tarikat şeyhlerinin posta oturacakları zaman yapılan törendir. Buna «İclâs töreni» de denir.

İhlâs : Kişinin amelindeki samimiyet, Allah'tan başka bir şahit aramamasıdır. Sûfilere göre ihlâs, şirk ve riyadan kurtulmaktır. İmanında, ikrarında sabit olmak.

İdea : Fikir, düşünce, Platona göre varlığın mahiyeti.

İdealizm : Ülkücülük. Varlığı düşünceye indirgeyen öğretilerin adı.

İhvan-ı Safa : İslâm düşüncesinde, dini taassuptan kurtarmak düşüncesile yeni bir ahlâk anlayışı getiren sistemin adıdır.

İnfisâl : Sâlikin müstakillen irşâd sahibi olması, dünya ve hiretle ilişkisini kesmesi, bütün arzularından vazgeçmesidir.

İroni : Sokrates'in metodunun bir bölümü, alay safhasıdır.

İskolastik : Latince: Skola (Okul) sözünden gelme olup, Ortaçağ hıristiyan dünyasında hâkim olan düşünce sisteminin adıdır.

İsa'nın sofrası : İsa peygambere gökten inen sofradır.

İsrafil : Dört büyük melekten birinin adıdır. Ayakları yedi kat yerin altında, başı arşın direklerine erişecek kadar büyük olan bu melek kıyamet kopacağı zaman bir borudan üfürecek, sûr denen bu üfürme sonucu bütün canlılar yok olacak, ikinci üfürmede ise yeniden dirilecek ve mahşer yerinde sûâl ve hesaba çekilecektir.

İstiğrak : Birşeyi baştan aşağı kaplamak, islâm mistisizminde ruhun coşması, mânevi haz duygusu ile kendinden geçme hali.

İşrakiye okulu : İslâm düşüncesinde Şehabettin Sühreverdi'ye bağlı olanların kurdukları bir sistemdir.

İrade-i cüziyye : Allah'ın insanları, istediklerini yapıp - yapmamada serbest bırakmasıdır.

İrade-i külliye : Allah'ın herşeye kadir olan ezelî iradesidir.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

— J —

Jainizm : Hind düşünce sistemlerinden birinin adıdır.

— K —

Kabala : Yahudi panteizmi ve tasavvufunun adıdır.

Kabz : Daralma, sıkılma, islâm tasavvufunda sâlikin havf halinden sonra hasıl olan durum.

Kadim : Varlığının başlangıcı olmayan (Allah'ın sıfatlarından biridir).

Kalender : Dünyadan el çekip hiç bir şeye önem vermeyen kişi.

Kalvinizm : Fransız Lüthercisi Galvin'in gerçekleştirdiği bir nevi protestancılık.

Kategori : Deneyden önce akılda varolduğu ileri sürülen kalıplar. Akıl kalıpları (Alman idealizminin temsilcisi Kant tarafından ilk defa kullanılmıştır.)

Karun : Musa peygambere karşı malının çokluğu ile övünen ve zekâtını vermediği için Allah tarafından helâk olunan cimri bir kişidir.

Kayyûm: Zâtile kaim, başkasının varlığı onunla mümkün olan demektir (Allah'ın sıfatlarından biridir).

Kemâlât : Yetkinlik, Allah'ın sıfatlarından biri.

Kerâmet: Yaratılıştan cömertlik, şereflilik, tasavvufta velilerde görülen olağanüstü hâldir.

Keşf : Bir şeyi örten, gizleyen, tasavvufta gizli halleri meydana çıkaran feraset gücüdür.

Kâşif : Bulucu, ilim âlemine yeni katkılarda bulunan kişi.

Kirene okulu : En üst iyi'nin haz olduğunu kabul eden ilkçağ ahlâk öğretilerinden birinin adı.

Konseptüalizm : Kavramcılık, nominalizm ile realizmi uzlaştırmağa çalışan düşünüş.

Kritisizm : Tenkircilik, (Kant felsefesinin adıdır).

Kural : Kâide, ölçü.

Kültür : Bir toplumun ruh özelliğini, duygu ve düşünüş şekillerini, yaşayış tarzını, sanat ve medeniyet anlayışını belirleyen tarz.

Konak : Şeriattan hakikata ulaşmak için mânevi yolculuğa çıkan kimsenin

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

kendi gayretile elde ettiği tarikat âdâbından her birine delâlet eden merhalelerdir.

Küfür : Örtmek, gizlemek, dinde Allah'ı, peygamberi ve şeriatı inkâr etme.

Konfüçyüzm : Çin düşüncesi ve yarı dini mahiyetteki akımlardan birinin adı.

Kozalite prensibi : Tabiat kanunu.

Kozmoloji : Kâinât bilimi.

Kutsal : Değişmez, dokunulmaz ve tartışılmaz olan.

Kutup : Değirmen taşının üzerinde döndüğü mil, kutup yıldızı, bir kavmin işlerinin döndüğü yer, reis ve kumandan gibi mânâlara gelmekte olup, tasavvuf ve tarikatta Allah'ın husûsî lutfuna mazhar olmuş kişi demektir.

Kurban : Allah rızası için kesilen hayvan.

Kurbiyyet : Yakınlık, mânevi bağlılık.

— L —

Lahza : Göz ucu ile bakma. Tasavvuf ve tarikatta, Allah'ın zâtının cazibesine parlaklığından ötürü bakamayıp göz ucu ile bakmağa denir.

Lâmekân : Mekânsızlık, tanrı erlerinin gönlü.

Lâtife : Akıl ölçülerine uyan, fakat anlatılması mümkün olmayan gizli hâl. (Letâfet: Gizlilik, güzellik anlamlarına da gelir).

Levh-i Mahfuz : İyi korunmuş levha, gökte bulunup, Kur'an-ı Kerimin dünyaya inmeden önce korunduğuna inanılan yerle-gök arasındaki mekân.

Logos : Sürekli değişikliğin ortasında değişmeden kalan akıl.

Lüterizm : Alman düşünürü Lüther'in kurduğu protestanlık.

— M —

Makam : Tasavvuf ve tarikatta kişinin bulunduğu derece. Sûfiler ruhî ilerlemeyi yolculuğa benzetirler. Mürid, tevbe, tevekkül, hamd vb. gibi derecelerin hangisinde bulunuyorsa o derece kişinin makamıdır. Her makam bir gayret sarfedilerek elde olunur.

Ma'kûlât : Akıl ile bilinip, nakle dayanmayan bilgiler.

Maniheizm : İran'da Mani isimli birisi tarafından kurulmuş bir ahlâk dinidir.

Mansûr : Allah'ın lutuf ve yardımına mazhar olmuş.

Materyalizm : Maddecilik. Nesnel varlığı gerçek sayıp, bilim temelini maddeye dayandıran öğretilerin genel adı.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Ma'rifet : Bir şeyin hakikatını doğruca idrâk etmek.

Ma'ruf : Aklın, şeriatın, âdet ve örf'ün beğendiği şey.

Masonluk : İnsanları her türlü inanç ve ayrılıkların üstüne çıkararak birleştirmek isteyen öğreti (Kozmopolitizim'in bir benzeri anlayış).

Melâmîlik : İnsanın hem kendince, hem de başkalarınca kınanması.

Melekût : Saltanat, yücelik, melekler âlemi. (Bir mezheb)

Mekân : Oluş yeri anlamına gelip, tasavvufta Allah'ın, halkla birleşmekten uzak olan zatının çevrelemesi, hakiki âlemin, mekânsızlık âleminden zuhur edişi.

Mirâc : Çıkılacak ve yükselecek yer. Özel anlamı: İslâm peygamberi Hz. Muhammed (S.A.)in Allah tarafından dâvet olunarak göğe çıkması, hiç bir peygambere müyesser olmayan iltifata mazhar olmasıdır.

Mukatta'at : Kur'an-ı Kerimde mânâsı bilinmeyen bazı surelerin başındaki harflerdir. (Hurûf-u Mukataa)

Mu'tezile : Her türlü baskıdan uzak, hür düşünceyi savunan (islâm inanç sisteminde ayrılanlar) anlamınadır.

Mülhid : Allahsız, ateist (dinsiz).

Mimesis : Grekçede taklit anlamına olup, Platon ve Aristoteleste sanat tabiatın bir taklidi olarak kabul olunur.

Mistisizm : İnsan ruhu ile varlığın esası arasında birleşmenin imkânına inanma.

Monizm : Bircilik.

Monoteizm : Tektanrıcılık.

Moral sence : Ahlâkta iyi ile kötüyü ayıran duygu.

Muhaddis : Peygamberin hadislerini nakleden bilgin kişi.

Mushaf : Kur'an-ı Kerimin özel isimlerinden biri. (Toplanmış sahifeler)

Mücâhede : Allah yolunda din düşmanlarile savaş, tasavvuf ve tarikatta kişinin kendi nefsile mücadelesi anlamınadır.

Müşahede : Tasavvuf ve tarikatta Allah'ı kalb gözü ile görme gücüdür.

Mürüvvet : Lutuf, ihsan, iyilik. (Ölçü ve değeri önemli olmayıp kendisi makbul olan hediye).

— N —

Nâmütenâhî : Sonu olmayan. (Sonsuz-Allah).

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Nakib : Bir tekkede semâ ve mukabelede şeyhe yardım ve vekâlet eden en kıdemli derviş veya dede.

Nass : Doğma, emir, Kur'an âyetleri.

Nasyonal sosyalizm : Irkçılık.

Naturalizm : Tabiatçılık.

Nefs : Varlık, ruh anlamına olup, bir şeyin kendini ifade eder. Tasavvufta kişinin kötü vasıflarını ve fiillerini kastederek heva ve hevesin mayası olan fena unsur anlaşılır.

Nesir yıldızı : Şimal kutbu semtinde bulunan iki yıldızın adı.

Nirencat : İlim dışı bir ortaçağ öğretisidir.

Nominalizm : Kavramların hiç bir gerçekliği olmayıp, sadece isimden ibaret olduğunu savunan öğreti.

Nirvana : Yokluk.

Normatif : Kaidevi, kaideye uygun olan.

Nous : Grekçede akıl.

Numen âlem : Bilinemez olan âlem (İnsan aklının sınırları dışında kalan varlık).

— O —

Obje : İnsan bilincinin kendisine yöneldiği şey.

Objektif : Değişmez özellikte olan, süjeden bağımsız, nesnel varlığı inceleyen.

Oluş : Nesnenin meydana gelmesi.

Ontoloji : Varlığı bütünüyle inceleyen öğreti.

Omo faber : Yapıcı insan.

Omo sapiens : Düşünen insan.

Oportünizm : Güç durumlarda üstün gayeleri geleceğe bakarak hale göre ayarlamak (icabına göre davranmak).

Organik varlık : Rûhî varlığın dayandığı, onun taşıyıcısı olan varlık tabakası. (İnsan gibi)

— Ö —

Özgecilik : Hiç bir çıkar taşımayan duygu.

Özdeklik : İradenin kendinden gelen buyruğa göre davranması.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

— P —

Paleontoloji : Dölleri kalmamış eski türlerin fosillerini inceleyen bilim.

Paleoğrafi : Çeşitli el yazılarını inceleyen bilim dalı.

Pantacali : Hint düşünce sistemlerinden birinin adı.

Panteizm : İlâhî iradeyi evrendeki varlıkların asıl sebebi sayan öğreti.

Pataloji : Marazi (rûhî) hastalık.

Patristik düşünce : Hıristiyanlık dinin felsefe gücü ile yayma gayretini esas alan anlayış.

Pyrrhonculuk : Septisizm (şüphecilik).

Pozitivizm : August Comte'un kurduğu ve eski düşünce sistemlerini reddeden düşünce modeli.

Providence : Hıristiyanlıkta Tanrının kudretinin ifadesi.

— R —

Realizm : Genel kavramların gerçekliğini kabul eden öğreti.

Rolatif : Bağıntılı olana göre, olabilen (izafî).

Ronesans : Ortaçağı-yeniçağa bağlayan düşünce düzeni.

Ruhu'l-Kuds : Hıristiyanlıkta üç tanrıdan birinin adı.

Rıza : Tasavvufta kişinin, Allah'ın takdirine itiraz etmemesi hali.

Riyazat : Nefsi küçültüp, gönül saflığını sağlamak için az yemek, az uyumak suretile nefsin isteklerine karşı koymaktır.

— S —

Saf dil : Kendiliğinden (spontane).

Sâlik : Zâhirden batına varmak için muayyen kaidelere riâyet etmek suretile mânevî bir yolculuk yapan kimse.

Salt : Başka bir şeye karışmamış olan, arı, berrak.

Sensüalizm : Bütün bilgileri dış duygulara bağlayan öğretilerin adı.

Septisizm : Şüphecilik.

Sezgicilik : Yaratıcı hayatı sezgi gücüne dayandıran öğreti, temsilcisi Henri Bergson'dur.

Solipsizm : Sadece bireysel ben'in varlığını kabul eden aşırı idealizm.

Süje : Nesnel varlığı kavrayan bilinç'in sahibi olan insan.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Sülûk : Tasavvufta bir tarikata intisap etmek, bir mürşide uymak.

Spekülasyon : Deney ve gözleme başvurmadan düşünmenin mümkün olacağını kabul eden öğreti.

Supstans : Cevher, cisim olmayan.

Sudur ve uruç : Bir başlangıçtan çıkış ve yine o başlangıca dönüş.

Sûfî : Tasavvuf ehli kişi.

Sübjektif : Özel bilincin içinde olan.

— Ş —

Şamanizm : Eski Türklerin dini.

Şerif : Peygamber soyundan olan.

Şeyh : Tarikat merhalelerinde olgunlaşan en yetkili kişi.

Şiilik : İslmdaki hak sayılan dört mezheb dışındakilerden birinin adı.

— T —

Tabiiyyûn : İslâm düşüncesinde tabiat felsefecilerine verilen ad.

Tabula rase : Zihni boş bir levhaya benzeten görüş. (Temsilcisi İngiliz düşünürü John Locke'dur).

Tarihi materyalizm : Karl Marx'ın tarih ve hayat anlayışı.

Tasavvuf : İslâmda ruh terbiyesi için uygulanan öğreti.

Tevekkül : Kul kendisine düşen vazifeleri gereği gibi yaptıktan sonra, bütün işlerin neticesini Allah'a havale edip kadere razı olmak. Tasavvuftaki özel anlamı: Mürid'in mürşidine itimadıdır.

Teürji : Gökteki ruhlarla ilişki kurarak yapılan sihirdir.

Totemizm : İlkel toplumlardaki en eski bir din şekli.

Transformizm : Türlerin dönüşmelerle oluştuğunu ileri süren öğreti (Temsilcisi Lamark'tır).

Tur dağı : Musa Peygamberin Allah ile görüştüğü rivayet olunan mukaddes dağ. (Tur-i Sina).

— U —

Usavurma : Düşünme.
Uslu : Akıllı, kâmil kişi.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

— Ü —

Üçhâl Kanunu : Auguste Comte'un, insan düşüncesinin evrelerini izah ettiği kanunun adı.

Ütilitarizm : Faydacılık (Pragmatizm anlamına).

Ütopya : Hayâli bir toplum düşünüşü.

— V —

Vâcib : Farzdan sonra gelen ve Allah'ın emirleri cümlesinden olan dini kural.

Vahdet-i Vücûd : Kendi varlığından soyunarak Allah'da yok olma.

Vahdet-i uhûd : Bütün varlıkların ayrı ayrı düşünülmesi.

Vahdet-i Kusût : Kişinin kendi iradesini Allah'ın iradesile birleştirmesi.

Vahy : Allah'ın, kendi emirlerini peygamberlerine ulaştırması.

Varoluşçuluk : Existansiyalizm (İnsan'ın kendi varlığını kendisinin yarattığını savunan görüş. Temsilcisi Heideger'dir).

Vecd : Bulma anlamına olup, tasavvuf ve tarikatta: Kişinin ruhunda rastlamadığı mânevi bir hazzı duyma hali. Hemen çıkıp kaybolan şimşeğe benzetenler vardır.

Vicdân : Kişinin kendini yargılama yetkisi.

Vird : Muayyen vakitlerde okunması mânevi görev sayılan tesbih, Allah'ın isimleri, Kur'an âyetleri ve belirli duâlardır. (Yapılış şekline evrâd denir).

Vitalizm : Hayatın kendine has bir yapısı bulunduğunu savunan öğreti.

Volantarizm : İradecilik.

— Y —

Yaratıcı evrim : Evrenin niteliklere bağlı değişmelerle gerçekleştiğini ileri süren görüş. (Temsilcileri arasında Henri Bergson meşhurdur).

Yeni Platonculuk : Ammonus Saccas'ın geliştirdiği ve islâm dünyasında da oldukça ilgi çeken öğretidir.

Yetenek : Bir işi başarabilme kabiliyeti. Tasavvufta müridin hal ehli olma istidâdı.

— Z —

Zâhid : Âhiretteki hayatın güzelliklerini tahayyül ederek bu fâni hayattan yüz çeviren kişi.

Zâviye : Yolcu dervişlerin misafir edilmeleri için kurulmuş küçük tekke.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Zaman : Mekânla birlikte madde'nin varlık biçimi.

Zanaât : İlk anda fayda gâyesi güden, estetikten ziyade beceriye önem veren sanat anlayışı.

Zekâ : Âlet yapabilme, yeni durumlara uyabilme kabiliyeti. (Zekâ testlerinin ölçtüğü şey olarak da tarif olunur ki, modern psikolojik anlayışta geçerli olan tarif bu sonuncusudur.)

Zühd : Dünyadan yüz çevirmek, gönlünde dünya varlıklarına karşı bir istek bulundurmak. (Zahirdeki görünür hali ise = Takva'dır.)

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

ÖZEL İSİMLER İNDEKSİ

Abdullah Ansârî : Türkistan'da yaşamış büyük islâm mutasavvıf şairidir.

Abdüllatif Bağdâdî : 1231'de vefat etmiş, herhangi bir sistem kurmadan dâima tarafsız kalmayı tercih etmiş bir islâm mütefekkiri olup, Fârâbî'ye karşı sempatisile tanınır.

Abdülkadir Geylni : Kadiriyye Tarikatının kurucusu olan büyük islâm mutasavvıf ve tarikat şeyhidir.

Ahmed Ateş : Cumhuriyet devri Türkiye'sinde yetişmiş, Arap-Fars dilleri sahalarında tanınmış ilim ve fikir adamlarımızdandır.

Ahmed Bedrüddin Farûkî : Müceddidiyye tarikatının kurucusu da olan bu zât, «İmam Rabbâni» lakabile de meşhurdur. Faruki lakabını ise, Hz. Ömer soyundan olduğu için almıştır.

Ahmed Cevdet (Paşa) : Osmanlı devrinin son asırlarında yetişmiş ma'ruf ilim ve devlet adamlarımızdandır.

Ahmed Hamdi Akseki : Osmanlı devrinde yetişmiş, feyzini cumhuriyet devrinde vermiş ilim ve fikir adamlarımızdandır.

Ahmed Naim : Özellikle Hadis ve Tasavvuf sahasında isim yapmış ilim ve fikir adamlarımızdandır.

Ahmed Yesevî : Türkistan'da yaşamış, fakat şöhreti bütün islâm, hatta batı dünyasına yayılmış, Yeseviyye tarikatının da kurucusu bulunan ünlü bir tasavvuf ve tarikat ehlidir.

Ak Şemseddin : İstanbul'un mânevî Fâtihi olarak kabul olunan, Sultan II. Mehmed (Fâtih) in hocası, Hacı Bayram Velî'nin de müridi olan büyük islâm mutasavvıfıdır.

Anaxagoras : M.Ö. 500-429 tarihleri arasında yaşamış ünlü Grek filozofudur.

Anaximendros ; Kâinatın mahiyetinin izah edilemez mânevî bir sır (Apairon) olduğunu iddia eden ilkçağ doğmatizminin ünlü temsilcilerindendir.

Anaximenes : Evrenin mahiyetinin hava, ya da rüzgâr olduğunu, dolayısile ruhu ilk defa ilmin tetkik mevzuu edişile şöhret bulmuş doğmatik Grek filozofudur.

Ammonius Saccas : Helenistik devir Yunan düşüncesinin ünlü temsilcisi olup, mantık sahasında şöhreti yaygındır.

Anselmus : Ortaçağ hıristiyanlık düşüncesinin hararetli mücadelecilerindendir. Iskolastisizmin sayılı temsilcisidir.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Antisthenes : M.Ö. 444-368 yılları arasında yaşamış, Kıynikler okulunun da kurucusu bulunan ünlü ahlâk filozofudur.

Aristoteles : Antikçağ'ın ünlü filozoflarından olup, Klasik mantığın kurucusu olarak bilinir. İslâm dünyasında da bazı fikirleri dolayısile çok tanınmıştır.

Aristippos : Kiryeneli ünlü bir ahlâk filozofu olup, ilkçağda yaşamıştır.

Ali Nihat Tarlan : Son devir ma'ruf ilim ve fikir adamlarımızdandır.

Ali Kuşçu : Büyük Türk-İslâm astronomi bilginidir. Kuşçu lâkabını ise, babası'nın, Uluğ Beyin doğancıbaşısı oluşundan almıştır.

Âşık Paşa : Divan ve tasavvuf edebiyatları sahalarında isim yapmış ma'ruf şahsiyetlerdendir.

Attar (Feridüddin) : Büyük İran tasavvuf şairidir.

Augustin : Ortaçağ Patristik düşüncesinin ünlü temsilcisidir.

Auguste Comte : Çağdaş sosyoloji biliminin ünlü temsilcisi Fransız mütefekkiridir.

Aziz Mahmud Hüdâî : Celvetiyye Tarikatının da kurucusu bulunan ünlü islâm mutasavvıfıdır. Üsküdar'da kendi namile ma'ruf dergâhı ravzasında medfundur.

Bacon Rocer : 1561-1626 tarihleri arasında yaşamış, Aristo kıyasını eleştirilerile tanınmış ünlü İngiliz düşünürüdür.

Bâki : Divan edebiyatının ünlü şairlerinden olup, bilhassa Kanûni devrine renk katmış, ancak arzuladığı makama kavuşamadığı için sanat hayatı bazı karamsarlıklarla geçmiştir. Kanûni'nin ölümü üzerine yazdığı mersiye ile şöhretin zirvesine ulaşmıştır.

Baumgarten : Estetiği bağımsız bir felsefe dalı haline getirmiş olan ünlü Alman düşünürüdür.

Bahaeddin Nakşbend : Nakşbendi tarikatının kurucusu olan büyük islâm velilerindendir.

Berkeley : Locke'un emprizmini idealist bir temele dayandıran ünlü İngiliz düşünürüdür. (1685 - 1753).

Bergson (Henri) : Sezgiciliğin kurucusu, insanda gezgi gücünün altıncı duyum olarak varlığını ve bilginin de kaynağı olduğunu iddia eden Fransız düşünürüdür.

Cüneyd Bağdâdî : İslâm tasavvufunda şöhretli simalardan biri olan bu zat, bir-çok tarikatın da piri olarak bilinir.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Çiçeron : Antikçağ ünlü hatip ve Grek filozoflarındandır. Rivayete göre önceleri dili kekeme imiş, ağzına çakıl taşlarını alır gevelermiş ki, böylece dili düzelmiş ve şöhretli bir hatip olmuş.

Calinus : Antikçağ ünlü hekimlerinden olarak bilinir. Hıristiyan dünyasında hekimlerin piri sayılır.

Cemşid : Eski Yunan mitolojisinde zevk, safa ve eğlence timsâlidir. Eski Hind ya da İran'lı bir aileye mensup olduğu söylenen şöhretli bir hükümdardır.

Descartes : «Düşünüyorum o halde varım» sözüyle ilk defa yeniçağda Allah'ın varlığını, hatta birliğini felsefe yoluyla ıspatlayan ünlü Fransız filozofudur.

Diyojen (Diogenes) : Grekler devrinde yaşamış ünlü bir ahlâk filozofu olup, Büyük İskender'e: «Gölge etme başka ihsan istemem» sözü meşhurdur. Rivayete göre hayatı kırık bir fıçı içerisinde geçermiş.

Dürkheim : Auguste Comte'den sonra sosyolojinin ikinci kurucusu olarak bilinir. Dini hayatın iptidâi şekilleri isimli eseri ile şöhreti artmıştır.

Ebu'l-Berekât Bağdâdî : M. 12. yüzyılda yaşamış islâm dünyasının bağımsız filozoflarındandır.

Ebu'l-Hasen el-Eşarî : Büyük islâm Kelâmcısı ve ehl-i sünnet itikad imamıdır.

Ebû Mansur Mâtüridî : Eş'ari ile aynı paralelde bulunan büyük itikad imamlarındandır. (Ehl-i sünnet mezhebine mensup müslümanların büyük çoğunluğu bu zate bağlıdır).

El-Biruni : Hint bilim ve hikmet ve felsefeleri üzerinde yaptığı araştırmalarla tanınan bilgindir.

El-Kindi : İslâm dünyasında sistematik düşüncenin ilk temsilcisi olan ünlü islâm düşünürüdür.

Empedokles : Evrenin temelini anasır-ı erbaa (ateş, hava, su ve toprak) olduğunu iddia eden antikçağ ünlü Grek düşünürüdür.

Epikûros : M.Ö. 341-270 tarihleri arasında yaşamış ünlü ahlâk filozofudur.

Epiktotes : Roma Senatosunun ünlü ahlâkçılarındandır.

Eukleides (Oklid) : Uzay geometrinin kurucusu, aynı zamanda eski Mısır ilim dünyasını tetkik eden ünlü Grek filozofudur.

Erzurumlu (İbrahim Hakkı) : İslâm dünyasının tanınmış mutasavvıflarından olup, «Marifetnâme» isimli eseri ile meşhur ve bir-çok kerametlerinden de bahsolunur. Büyük bir gönül sultanıdır.

Eşrefoğlu (Rûmî) : Kadiriyye tarikatının Anadolu'da yayılmasında önemli

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

hizmeti olan tasavvuf ve tarikat ehli maruf bir zattır. H. 874'de vefat etmiş, kabri İznik'tedir.

Ebû Bekr Zekeriyya Râzî : İslâm dünyasında tabiatçı düşüncenin temsilcilerinden olarak bilinen ünlü kelâm ve felsefecilerdendir.

Fârâbî : M. 870 - 950 tarihleri arasında yaşamış olup, Grek düşünce sistemi ile islâm prensiplerini uzlaştırmağa çalışmış, islâm dünyasında özellikle klasik mantığın da ilk kurucularındandır. Medinetül-Fazıla isimli eseri meşhurdur. (Muallim-i sâni ünvanile de ma'ruftur).

Fuzûlî : Tasavvuf ve divan edebiyatının ünlü şairlerinden olup, «Su Kasidesi» ile meşhurdur.

Gazzâlî : 1058-1111 tarihleri arasında yaşamış, ünlü islâm âlimi olup, şeriat ilimleri yanında, mantık, felsefe, kelâm ve tasavvuf sahalarında da dünya çapında şöhrete sahiptir. Özellikle islâm dünyasında, mesnetsiz eleştirilere karşı verdiği dirayetli cevaplarla denge unsuru olarak büyük rol oynamıştır.

Fuat Köprülü : Özellikle Tasavvuf edebiyatı sahasındaki araştırmalarile tanınmış, ünlü ilim adamlarımızdandır.

Gorgias : Antikçağ sofistlerinin ünlü temsilcisidir.

Hacı Bayram Velî : Türk-İslâm tefekkür dünyasının ünlü simalarından olan Hacı Bayram Velî, Bayramiyye Tarikatının da kurucusudur. Akşemseddin'in de şeyhi ve hocasıdır.

Halebî (İbrahim) : Fıkıh sahasında dirayetli olarak bilinirse de, bazı kelâm ve felsefecilere hücumlarile dikkati çekmiştir.

Hatâyî : Divan edebiyatının ünlü şairlerindendir. (İran hükümdarı Şah İsmâil'in kullandığı mahlastır!)

Hegel : Alman idealizminin ünlü temsilcisidir.

Heidegger : Danimarkalı Kierkegaard'ın tesirinde kalmış, Allahsız varoluşçuluk «Existantializm»un ateşli müdafilerindendir.

Heraklaitos : M.Ö. III. yüzyılda yaşamış ünlü astronomi âlimidir.

Hippias : Antikçağ sofistlerinin ünlü temsilcilerindendir.

Hoca Dehhânî : Tasavvufî divan edebiyatının ünlü şairlerindendir. Bilhassa gazellerile meşhurdur.

İbn Bacce : İslâm felsefesine bağımsız düşüncenin temsilcisi olarak bilinen ünlü islâm düşünürüdür.

İbn Batuta : Ünlü islâm seyyahıdır. (Seyahatnâmesi meşhurdur).

İbn Sina : Ünlü islâm filozofu olup, bilhassa Tıp dünyasında büyük bir şöhreti vardır. Beş cildlik Tıb kitabı bütün dünya dillerine çevrilmiştir.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

İbn Haldun : Arap asıllı büyük islâm düşünürü olup, dünya sosyoloji tarihinin de kurucusudur. El-Mukaddime isimli eserile meşhurdur.

İbn Rüşd : Batı dünyasında «Averroes» lakabile tanınan ünlü islâm filozofudur. Endülüs islâm meşşâî düşüncesinin en büyük temsilcisidir.

İbrahim b. Edhem : İslâm dünyasında gönül zevkini dünya şöhretine tercih edenlere örnek gösterilen büyük mutasâvvıftır. Belh ülkesi prensi iken tâcı-tahtı terkederek zâhidliği tercih etmiş ve kendini Allah'a vermiştir.

Kant : Kritisizm'in de kurucusu olan, Kant, Alman idealizminin ünlü temsilcisidir.

Kaarun : Musa peygamber zamanında yaşamış, cimriliği ile meşhur zengin bir kişidir. Servetinin kasalarının anahtarlarını kırk kişi (bir başka rivayete göre kırk deve) taşırmış! Sonunda servetile birlikte helâk olmuştur.

Leibnitz : Felsefi literatüre «Monad» kavramını ekleyerek, yaratıcı güç ile yaratılmış varlıklar arasındaki derece farkını belirlemek şeklindeki düşüncesile tanınmış ünlü Alman filozofudur.

Locke (John) : İnsan bilgisinin sadece duyumlardan meydana geldiğini, aklın bir rolü olmadığını ileri süren İngiliz düşünürüdür.

Machavelli : Rönesans döneminin siyaset felsefesi ile tanınmış ünlü İtalyan düşünürüdür.

Mallebrache : Destarces'den sonra Fransa'nın önde gelen mazbut düşünürlerindendir.

Merkez Muslihiddin : Kanûni'nin de şeyhi olan ünlü mutasavvıflardandır. Şeyh Sünbül Sinan efendinin de halifesi (müridi)dir.

Molla Cami : İran asıllı olup, islâm dünyasının ünlü âlim ve mutasavvıflarındandır. «Nefehatü'l-Üns» isimli eseri meşhurdur.

Montekiyö : Fransa'da inkılâpçı düşüncenin öncülerinden olup, «Kanunların Ruhu» isimli eseri ile şöhret bulmuştur.

Muhyiddin İbnül-Arabî : Ünlü islâm filozof ve mutasavvıflarından olup, Ekberiyye tarikatının da kurucusudur.

Mümtaz Turhan : Kültür Değişmeleri eseri ile şöhret bulmuş ünlü ilim ve fikir adamlarımızdandır.

Nâbî : Divan edebiyatının ünlü şairlerindendir.

Nedim : Lâle devrine şiirlerile renk katmış ünlü divan şairlerimizden biridir. İstanbul'u en güzel O'nun tasvir ettiği söylenir.

Nef'î : Divan edebiyatımızın bir diğer ünlü şairidir.

Niyazı Mısrî : Tasavvuf dünyamızın renkli simalarından olan bu zât, devrin-

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

deki idari sisteme ters düşmekle dikkati çeker. Fikirlerini içli ve derûni sözlerle şiir halinde ifade etmiş olup, divanı meşhurdur.

Nicolai Hartmann : Çağdaş Ontolojinin kurucusu, ünlü Alman düşünürüdür.

Pascal : Düşüncede Descartes sistemini benimsemiş ünlü Fransız âlimlerindendir.

Parmenides : Felsefede zaman kavramına verdiği önemle tanınmıştır. Antikçağın ünlü şahsiyetlerindendir.

Platon : İslâm dünyasında «İdea»lar teorisi ve mağara istiaresi ile tanınmış, Sokrates'in de talebesi olup, O'nun fikirlerini günümüze intikal ettirmiş ünlü Grek Filozofudur.

Plotinus : Materyalizm'in her türlüsüne karşı oluşûle tanınmış ilkçağ ünlü ahlâk filozoflarındandır.

Pir Sultan Abdâl : Divan ve Tasavvuf edebiyatlarının ünlü bir şairidir. Gazelleri ve özlü deyişlerile tanınmıştır.

Prens Sabahaddin : Le Play'nin adem-i merkeziyetçi görüşünün Türkiye'deki temsilcisidir. Osmanlı Hânedanına mensuptur.

Pyrrhon : M.Ö. 260-370 tarihleri arasında yaşamış olup, daha çok şüpheciliği sistemleştirmiş bir filozoftur.

Pythagoras (Pisagor) : M.Ö. 580-500 yılları arasında yaşamış olup, geometri ilminin kurucusudur.

Rousseau (Ruso) J. J. : Özellikle devlet ve kültür felsefeleri sahasında isim yapmış olup, İsviçre asıllı olmakla beraber Fransa'da yaşamıştır. Toplum sözleşmesi isimli eseri ile şöhret bulmuştur.

Schiller Fricdhridh : Kat'ın etkisinde kalmış ünlü Alman idealistlerindendir.

Schopenhaur : 1788-1760 yılları arasında yaşamış olup, evrenin mahiyetini tasavvur ve irade ile açıklamak istemiştir. İnsanlardan nefret edici bir tutumu ile dikkati çeker. Bu bakımdan servetini insanlara kalmasın deyerek köpeğine vasiyet etmiş olduğu söylenir!

Sokrates : Putperestler tarafından idama mahkûm edilmiş ünlü Grek filozofu olup, ilk defa insanı felsefenin tetkik mevzuu etmiştir. Pratik zekâsı binlerce yıldır dillere destandır.

Solon : Sosyal eşitliği müdafaa eden ünlü kanunlarile tanınmış Antikçağ filozofudur.

Spencer (Herbert) : Evrim düşüncesini felsefeye tatbik etmiş ünlü İngiliz filozofudur. (1820-1903).

Spinoza : Bilgiyi Tanrı sevgisine dayandırmasile tanınmış ünlü İngiliz filozofudur. Rasyonalizmin yeniçağ temsilcilerindendir.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Süleyman Çelebi : Mevlid müellifi ve Tasavvuf edebiyatımızın ünlü şair ve mutasavvıflarındandır. Hz. Muhammed (S.A.) hakkında yazdığı mevlid, bütün islâm dünyasında büyük ilgi görmüş, günün her saatinde milyonlarca müslüman tarafından derin bir iştiyakla okunmakta ve dinlenilmektedir.

Şeyhî : Tasavvur ve divan edebiyatımızın tanınmış şairlerindendir.

Şeyhülislâm Yahya : Şeyhülislâmlığı yanında, XVII. yüzyılın en güçlü gazel şairlerinden olup, Nedim kendisindeki şiir kabiliyetini hayranlıkla övmüştür.

Thomas : Ortaçağ iskolastik dönemi hıristiyan düşünürlerinden olup, Aristo fikirlerini hıristiyanlığa karıştırmasile tanınmıştır. Derin bir Aristo hayranıdır.

Taşlıca'lı Yahya : Fuzûli'den sonra XVI. yüzyılı en güçlü tasavvuf şairi olarak tanınır.

Ümm-i Sinan : XVI. yüzyılda yaşadığı sanılan, fakat hayatı hakkında kesin bilgi elde olunamayan ünlü tasavvuf şairlerimizdendir.

Thales : Evrenin mahiyetinin şu olduğunu iddia eden ünlü antikçağ Doğmatik filozofudur.

Volter : Fransız ihtilâlini hazırlayanlardan olarak bilinir. Aydınlanma felsefesinin de ünlü temsilcilerindendir. Tanrının varlığının zorunlu olarak kabul olunması gereğini savunmuş oluşûle isim yapmıştır.

Volf (Chiristian) : Lebnitz felsefesini sistemleştirmiş oluşûle tanınmış ünlü İngiliz düşünürüdür.

Zenon (Elealı) : M.Ö. 490-430 tarihleri arasında yaşamış olup, evrendeki çokluğu birliğe indirgemiş oluşûle şöhret bulmuş Grek filozofudur.

Zenon (Kıbrıslı) : M.Ö. 336-264 tarihleri arasında yaşamış, antikçağ ahlâk felsefecilerinin ünlü bir temsilcisidir. Ona göre ahlâk sisteminin esası, bilgili olmayı şart koşar. Bilgisiz ahlâk mümkün değildir.

Ziya Gökalp : Cumhuriyet devri Türkiye'sinde kültür ve içtimaiyat meselelerine verdiği önem ve getirdiği yeniliklerle tanınmış düşünürlerimizdendir. Tevhid-i tedrisat sisteminin de savunucusudur.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

BİBLİYOGRAFYA (647)

Abdûllah el-Ansârî : Nasâyıh-u Münâcât İst. 1301

Alâaddin Ali Çelebi (Kınalızâde) : Ahlâk-ı Alâ'î Kahire (Bulak Mat.) 1248 C. I., II.

Ahmed Cevdet (Paşa) : Kısas-ı Enbiya.

Ahmed Cevdet (Paşa) : Tarih-i Cevdet (Matbaa-i Osmaniye İst. 1309)

Ahmed Hilmi (Hâcezâde) : Haidatü'l-Evliya İst. 1318.

Ahmed Hilmi (Hâcezâde) : İmam Gazzli Hüccetü'l-İslâm Gazzâli Hazretleri ile bazı ecille-i ricâli sûfiyyenin terceme-i ahvâli İst. 1322.

Ahmed Hilmi (Hâcezâde) : Ziyaret-i Evliya (Dersaâdet ve cıvarında hâkigufran olan evliya-i kiram hazaratile tarikat-ı aliyye-i halvetiyye ve şuabat-ı meşayihin'in terceme-i ahvâl ve menakıb-ı ahvalini havidir.) İst. 1325.

Ahmed Fehim : Menakıb-ı Şerif ve Tarikatnâme-i Pirân ve Meşayih-i Tarikat-ı Aliyye-i Halvetiyye İst. 1290.

Ahmed Refik (Atılay) : Onaltıncı Asırda Rafizilik ve Bektaşilik İst. 1923.

Ahmed Refik (Atılay) : Fâtih Sultan Mehmed ve Ressam Bellini İst. 1325.

Ahmed Refik (Atılay) : Osmanlı Devrinde Zorbalar İst. 1932.

Ahmed Rifâi : Burhanü'l-Müeyyed.

Ahmed Rifat : Mir'tü'l-Makasıt fi Def'il-Mefâsid İst. 1293.

Ahmed Rifat (Efendi) : Lugat-ı Tarihiyye ve Coğrafiyye İst. 1291.

Ali Canib : Naima Tarihi (Devlet Matb.) İst. 1927.

Ali Haydar : Düreru'l-Hukkâm Şerh-i Mecelletü'l-Ahkâm (Mekteb-i Sanayi-i Şahane Matb.) İst. 1319.

Aliyyü'l-Kârî : Risâle fi Vahdet-i Vücûd İst. 1924.

Aliyyü'l-Kârî : Risâle fi-s-Semâ ve'l-Gınâ. (Süleymaniye Küt. Esad Ef. Nr. 1690/28.)

Ankaravî (Rüsûhuddin) : Minhâcü'l-Fukara İst. 1376.

---

647) Bibliyografyada yalnız esaslı manüeller zikredilmiş olup, araştırma esnasında karşılaşılan ve metin içinde iktibaslarına işaret olunan dergi, makale ve rivayetlere ayrıca yer verilmemiştir.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Ansay Sabri Şakir : Hukuk Tarihinde İslâm Hukuku I. Kısım A. Ü. İ. F. Yay. Ank. 1954).

Akdağ Mustafa : Celâli İsyanları Ank. 1963.

Akdağ Mustafa : Yeniçeri Ocak Nizamının Bozulması Ank. 1945.

Arvâsî (Abdü'l-Hakim) : Rabıta-i Şerife İst. 1342.

Arvâsî (Abdü'l-Hakîm) : er-Riyazu't-Tasavvufiyye İst. 1341.

Akşemseddin : Makamat-ı Evliya İst. 1966. (M.E.B. Yay.)

Aktepe Münir : Patrona Halil İsyanı İst. 1958. (İ. Ü. Ed. Fak. Yay.)

Akyüz Kenan : Batı Tesirinde Türk Şiir Antolojisi, Ank. 1970.

Arsal Sadri Maksûdi : Teokratik Devlet, Laik Devlet, Tanzımat (yüzüncü yıldönümü münasebetile) İst. 1940.

Âşıkpaşazâde : Âşıkpaşazâde Tarihi İst. 1332.

Atâ'î Ataullah : Zeyl-i Şakâik İst. 1268.

Atalay Besim : Bektâşilik ve Edebiyatı İst. 1940.

Ayni Mehmed Ali : Tasavvuf Tarihi, İst. 1341.

Ayni Mehmed Ali : Türk Azizleri (İsmail Hakkı) İst. 1944.

Aynî Mehmed Ali : Hacı Bayram Veli İst. 1343.

Ayvansarâyi (H. Hüseyin b. el-Hac İsmail : Hadigatü'l-Cevâmi İst. 1281.

Aziz Mahmud Hüdâi : Keşfü'l-Kına an vechi's-Semâ.

Bağdadi Mevlânâ Halid : Risâle fi'r-Rabıta (Reşehatın kenarında) İst. 1294.

Baha Said : Bektaşiler T. Y. Mec. İst. 1927 - 29. nüshalar.

Baha Said : Nuseyriler aynı mecmua 1927 - 27-29 yılları sayıları.

Bahai Nasrullah : Risale-i Bahaiyye İst. 1328.

Başbakanlık Devlet Arş. : Divan kalemi kayıt defterleri No. 129, 132, 133, 150, 153, 155 ve 157.

Bahari Midhat : Risâle-i Sipahsâlar Terc. İst. 1331.

Barkan Ömer Lutfi : Kolonizatör Dervişler V. D. C. II. III. Ank. 1942.

Barkan Ömer Lutfi : İstilâ Devri Kolonizatör Dervişleri ve Zâviyeleri V. D. Sa. 2. İst. 1942.

Bandırmalızâde (Ahmed Münib) : Mir'atu't-Turuk İst. 1306.

Bayrı Mehmed Halit : Halk âdet ve inançları İst. 1939.

Belâzuri : Fütûhu'l-Büldân C. I. M.E.B. Yay. Şark Klasikleri. İst. 1955.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Berki (Ali Hikmet) : Vakıfların tarihi mahiyeti, inkişafı ve tekâmül-i cemiyet ve fertlere sağladığı faydalar. V. D. C. IV. İst. 1965.

Berd Hold : İslâm Medeniyeti Tarihi (Köprülü tarafından yapılan açıklamalarla birlikte) Ank. 1963.

Bilmen Ömer Nasuhi : Hukuk-u İslâmiyye ve Istılâhat-ı Fıkhıyye Kamusu C. I. ve III.

Bilmen Ömer Nasuhi : Muvazzah İlm-i Kelâm İst. 1959.

Birûni (Ebû Reyhan) : Tahkık-u Ma Lil-Hind.

Bursevi İsmail Hakkı : Şerh-u Usûli'l-Aşere İst. 1256.

Bursevi İsmail Hakkı : Rûhu'l-Mesnevi C. I. II. İst. 1287.

Bursevi İsmail Hakkı : Silsilenâme-i Celveti, İst. 1291.

Bursevi İsmail Hakkı : Ruhul-Beyan (Eser Yay.) İst. 1969.

Bursalı Mehmed Tahir : Osmanlı Müellifleri, İst. 1333.

Bursalı Mehmed Tahir : Hacı Bayram Veli Risâlesi.

Bosnevi Sarı Abdullah (Efendi) : Cevâhiri'l-Bevâhir-i Mesnevi İst. 1288.

Bosnevi Sarı Abdullah (Efendi) : Semerâtü'l-Fuâd İst. 1288.

Brockelmann (N. Çağatay terc.) : İslâm Milletleri ve Devletleri tarihi. Ank. 1964.

Câmi (Mevlânâ) Abdurrahman : Nefehatü'l-Üns (Terc. Lâmi Çelebi) İst. 1289.

Corci Zeydân : Medeniyet-i İslâmiye Tarihi Dersaâdet İst. 1329.

Çağatay Neşat : İslâm Mezhepleri Tarihi, Ank. 1965.

Çantay Hasan Basrı : Kur'an-ı Kerim ve Meâl-i Hakim C. I. III. İst. 1959.

Cürcâni (Seyyid Şerif) : Ta'rifât, İst. 1300.

Danişmend İsmail Hâmi : İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi, İst. 1947-1950.

Danişmend İsmail Hâmi : İstanbul Fethinin mânevi kıymeti, İst. 1953.

Doğrul Ömer Rıza : İslâmın Geliştirdiği Tasavvuf, İst. 1948.

Doğrul Ömer Rıza : Yer yüzündeki dinlerin tarihi, İst. 1947.

Dürkheim Emile (Çev. H. C. Yalçın) : Din Hayatının İbtidâi Şekilleri, İst. 1923-24 (Tanin Matb.)

Ebu's-Suud Efendi : Fetâvay-ı Ebu's-Suud, Süleymaniye Şehid Ali Paşa 1028.

Ebû Abdurrahman es-Sülemî : Tabakâtu's-Sofiyye, Mısır 1953.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Eflâkî (Ahmed) : Menâkıbü'l-Ârifîn (Terc. T. Yazıcı) M.E.B. Yay. II. Baskı, İst. 1966.

El-Aclûnî (İsmail b. Muhammed) : Keşfü'l-Hafâ Beyrut 1351.

El-Afîfî Ebû'l-Ulâ : Et-Tasavvuf, Kahire 1375.

Eraydın Selçuk : Tasavvuf ve Tarikatlar İst. 1981

Ergin Osman : Menakıb-ı Şerif ve Tarikat-ı Pirân ve Meşayıh-ı Tarikat-ı Halvetiyye (İst. Belediye Küt. No: 3020).

Ergin Osman (Nuri) : Türk Şehirlerinde İmaret Sistemi, İst. 1939.

Ergin Osman (Nuri) : Türkiye Maarif Tarihi, İst. 1939-43.

Ergun Sadeddin Nüzhet : Türk Şairleri, İst. 1935.

Ersoy Mehmed Âkif : Safahat (Mehmed Âkif Külliyatı)

Ertuğrul İsmail Fennî : Vahdet-i Vücûd ve Muhyiddin Arabi, İst. 1928.

Esnaf Dernekleri Federasyonu Tüzüğü : Esnafın riayete mecbur olduğu evamir-i Belediye Hakkında Talimat, İst. 1935.

Evliya Çelebi : Seyahatnâme (C. I., X. 1094.) İst. 1682 - 83 ve 1314.

F. M. Hasluck : Bektâşilik Tetkikleri (Terc. Ragıp Hulûsi) İst. 1928.

Fennî (İsmail) : Lugatçe-i Felsefe, İst. 1341.

Fetâvî-i Ali Efendi : 4. Baskı İst. 1272.

Fezleke (Tarih-i Osmanî) : Ali Tevfik I. ve III. Cildler, İst. 1313.

Fütüvvetnameler : a) Harputlu Nahşi İlyasoğlu (Tuhfetu'l-Vasaya, Ayasofya Küt. No: 2049 - 108 - a., 117 - 6. İst.)
b) Abdürrezzak Kâsânî, Tuhfete'l-İhvan Terc. Murat Molla-Abdu'l-Hamid I. (İst. 1447 - 352 - b.)

Gazzâlî (Muhammed) : İhyâ'u Ulûmü'd-Din, Mısır, 1939.

Gazzâlî (Muhammed) : Kimya'yı Saâdet, İst. 1970.

Gerhard Köhnen : Dünya Ekonomi Tarihi (Terc. Tunat Akoğlu, İst. 1965.

Goldhizer : Le Dogme et le Loi L'islâm Paris p. p. 1920.

Gökberk Macit : Felsefe Tarihi, İst. 1961.

Gökbilgin Tayyib : XV. ve XVI. asırlarda Edirne ve Paşa Livası, İst. 1952.

Gölpınarlı A. Bakî : Mevlânâ'dan Sonra Mevlevilik, İst. 1953.

Gölpınarlı A. Bakî : Simavna Kadısı Oğlu Şeyh Bedreddin, İst. 1966.

Gölpınarlı A. Bakî : 100 soruda Türkiye'de Mezhepler ve Tarikatlar, İst. 1969 ve 100 soruda Tasavvuf, İst. 1969.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Günaltay Şemseddin : Tarih-i Edyân (İst. 1338) ve Maziden âtiye Dersaâdet, İst. 1333.

Gümüşhanevî (Ahmed Zıyâeddin) : Câmi'ul-Usûl, Mısır 1328.

Halil Edhem : Tarih-i Osmâni Encümeni Mec. (Ahîlikle ilgili iki kitabe) İst. 1932.

Halil Edhem : Düvel-i İslmiye (Devlet Matb.) İst. 1345.

Hamidullah Muhammed : İslâmda Devlet İdaresi, İst. 1963.

Hamidullah Muhammed : Modern İktisat ve İslâm, İst. 1963.

Hans Frayer : Din Sosyolojisi (Terc. Turgut Kalbsiz) Ank. 1964.

Harirîzade Kemaleddin : Tibyân-ı Vesaili'l-Hakâik fi Beyân-ı Selâsili't-Tarâik, İst. 1882.

Hoca İshak (Efendi) : Kâşifü'l-Esrâr ve Dâfiu'l-Eşrâr, İst. 1920.

Hocazâde Ahmed Hilmi : Hadikatü'l-Evliya'dan Silsiletü'l-Meşayıh-ıl Kadiriyye, İst. 1318.

Hüseyin Hüsameddin : Amasya Tarihi, C. III. İst. 1927.

İbn. Batuta (Şemseddin Abû Abdullah) : Seyahatnâme (Terc. Mehmed Şerif-Matbaa-i âmire) İst. 1333.

İbn Haldun : El-Mukaddime, (Terc. Pirizâde Mehmed - C. I., II.) İst. 1275.

İbn Kemâl : Tevârih-i âl'i Osman (Nşr. Şerafeddin Turan)

İkbâl (Muhammed) : Peyâm-ı Mşerik (Terc. A. N. Tarlan) İst. 1968.

İkbâl (Muhammed) : Darb-ı Kelîm (Terc. A. N. Tarlan) İst. 1968.

İlâhiyât Fak. Mec. : II., III., IV., X. sayılar İst. Darülfünûnu, 1926-28.

İslâm Ansiklopedisi : İlgili Maddeler.

İstanbul Müftülüğü : XV. ve XVI. yüzyıllara ait şer'iyye sicilleri. (Şer'i sicil-ler dairesi). İst.

İzbudak Veled : Atalar Sözü T. D. K. 1936.

İz Mahir : Tasavvuf, İst. 1969.

Isfehâni (Ebû Nuaym) : Hilyetü'l-Evliyâ, Mısır, 1932.

J. J. Rousseau : Toplum sözleşmesi (Çev. Vedat Günyol) İst. 1965.

Kabaklı Ahmed : Türk Edebiyatı, I., II., III. Cildler, İst. 1965.

Kalkan Ahmed Vefik : Anadolu Evliyaları, Ank, 1965.

Kararname : «Bilumum Tekâyâ ve Zevâyâ'nın seddine, Devlet memurlarının 'şapka giymesine dair» İst 1341. (İkdam Mat.)

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Karal Enver Ziya : Selim III'ün Hatt-ı Hümâyunu T. T. K. Yay. Ank. 1946 (ve İngilizleri Akdeniz hâkimiyeti hakkında vesikalar Maarif Matb, İst. 1941).

Kam (Ömer Ferid) : Vahdet-i Vücûd, İst. 1331.

Karadeniz Zerria : Hacı Bayram Veli, İst. 1964.

Kâşânî : Istılâhâtu's-Sûfiyye (Süleymaniye Küt. Hacı Mehmed Ef. No: 3120).

Kâtip Çelebi : Keşfü'z-Zünûn (M.E.B. Yay.) İst. 1943.

Kâtip Çelebi : Fezleke C. I., III. İst. 1286-87.

Keskinoğlu Osman : İslâm Dünyası Dün ve Bugün İst. 1964.

Koçu Reşat Ekrem : İstanbul Ansiklopedisi, C. I, III, V. İst. 1958.

Koçu Reşat Ekrem : Yeniçeriler İst. 1964.

Kitab-ı Mukaddes : Ahd-i Atik ve Ahd-i Cedid, İbrâni, Geldânive Yunan lisanlarından (Terc. Boyacıyan Agop Matb.) İst. 1885.

Köprülü (M. Fuad) : Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar, Ank. 1966.

Köprülü (M. Fuad) : Türk Edebiyatı Tarihi, İst. 1928.

Köprülü (M. Fuad) : Türk Halk Edebiyatı Ansiklopedisi, İst. 1936.

Köprülü (M. Fuad) : Osmanlı Devletinin Kuruluşu, Ank. 1959 (T. T. K. Y.)

Köprülü (M. Fuad) : Bizans Müesseselerinin Osmanlı Müesseselerine tesiri hakkında bazı mülâhazalar. T. H. İk. T. Mc. C. I. de)

Kösemihal (N. Şâzi) : Sosyoloji Tarihi, İst. 1956.

Kutluay Yaşar : İslâm ve Yahudi Mezhepleri, Ank. 1965.

Kurtkan Kâmuran : İslâm ve Yahudi Mezhepleri, Ank. 1965.

Kuşeyri (Abdül-Kerim) : er-Risâletü'l-Kuşeyriyye, Mısır 1966.

Küçük Hasan : Osmanlı Devletini Tarih Sahnesine Çıkaran Kuvvetlerden Biri : TARİKATLAR, İst, 1976.

Küçük Hasan : Mukayeseli İslâm ve Batı Felsefelerinde Sistematik Problemler, İst. 1974.

Küçük Hasan : Türk : İslâm Sosyal Düşünce Yapısı, İst. 1980.

Kürkçüoğlu Kemal Edib : Tasavvufa Dair, İl. F. Mc. C. IV. Ank. 1953.

Lalizâde (Abdü'l-Bâki) : Menâkıb-ı Melâmiyye'i Bayramiyye, İst. 1281.

Mahmud (Kaşgarlı) : Divan-ı Lügat'i'Türk (Terc. Besim Atalay) C. I., II., III. T. D. K. Yay. Ank. 1939-43.

Marie de Lanné (Bunkovesky) : Bursa ve Civarı (Terc. Ahmet Ata) İst. 1928.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Menakıpnâme-i Akşemseddin : Üniversite Küt. No: 676. İst.

Mekkî (Ebû Tâlib) : Kûtü'l-Kulûb, Mısır, 1961.

Menguşoğlu Takiyeddin : Felsefî Antropoloji, İst. 1961.

Menguşoğlu Takiyeddin : Felsefeye Giriş, İst. 1958.

Meslek Mecmuası : Mazide esnaf işleri Sayı 2, İst. 1925.

Mevlânâ (Celâleddin Rûmî : Mesnevî İlgili maddeler).

Mevlânâ (Celâleddin Rûmî) : Fihi Mâ Fih (Terc. Ülker Anbarcıoğlu) İst. 1974.

Mühyiddin İbnü'l-Arabî : Fütûhat-ı Mekkiyye, Bulak Matb. 1293.

Muhyiddin İbnü'l-Arabî : Fusûsu'l-Hikem, (Terc. M. Nuri Gençozan) İst. 19-71.

Muhyiddin İbnü'l-Arabî : Istılâhat-ı Sufiyye, İst. 1300.

Müstakimzâde Sadeddin Süleyman : Risâle-i Melâmiyye-i Bayramiyye (Süleymaniye Nâfiz Paşa No: 1164).

Naima : Naima Tarihi (C. I., III. Bel. Küt. No: 0/149) İst. 1280.

Necip Âsım : Bektâşî İlmihâli, İst. 1925.

Nûri (Hâfız) : Mir'at-ı Ahmed er-Rifâi, İst. 1310.

Nizamü'l-Mülk : Siyasetnâme (Terc. M. Şerif Çavdaroğlu) İst. 1954.

Normann L. Munn : İnsan İntibakının Esasları (Terc. Nahit Tander) C. I., II. İst. 1965.

Olgun (Tahirü'l-Mevlevî) : Mevlânâ Celâleddin Şerh-i Mesnevî (C. I., IV) İst. 1963.

Orkun Hüseyin Namık : Türk Efsâneleri İst. 1943.

Ozanoğlu İhsan : Kastamonu Kütüğü, İst. 1952.

Pakalın M. Zeki : Tarihe Malomuş Fıkralar ve Nükteler, İst. 1273.

Pazarlı Osman : Din Psikolojisi, İst. 1968.

Peçevili (İbrahim Ef.) : Peçevi Tarihi, İst. 1283.

Pekolcay Neclâ : İslâmî Türk Edebiyatı, İst. 1968.

Perviz Hüseyin (Hâtemî) : İslâm Açısından Sosyalizm, İst. 1966.

Platon (Eflâtun) : Devlet (Terc. S. Eyüboğlu - M. Ali Cimcoz) İst. 1962.

Pol Horl (Darülfünûn Muallimlerinden) : Türkiye Nasıl Paylaşıldı? İst. 1326.

Prens Sabahaddin : Türkiye Nasıl Kurtarılabilir? İst. 1965.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Rabbânî (Ahmet Faruk - İmam) : Mektûbat, 1966.

Rıfkı Melûl Meriç : Akşehir Türbe ve Mezarları (Türkiyat Mec. C. IV. İst.)

Rifâî Kenan : Ahmed Rifâî, İst. 1340.

Safa Peyâmî : Mistisizm, İst. 1961.

Said Nursî : Risâle-i Nur Külliyatı.

Salihsami (İmamzâde) : Mevlânâ Celâleddin Rûmî ve Şems-i Tebrizî İst. 1332.

Sunar Câvid : Mistisizm'in Ana Hatları, Ank. 1966.

Şahsuvaroğlu Haluk : Tarih Boyunca İstanbul, İst. 1932.

Şemseddin Sâmi : Kamusu'l-A'lâm, İst. 1894.

Şemseddin Sâmi : Kamus-ı Türki, İst. 1317. (İkdam Matb.)

Sülemî Abdurrahmân : Tabakat-ı Sûfiyye, Mısır, 1969.

Şühreverdî (Şihabü'd-Din) : Avârifü'l'maârif, Mısır, 1939 (İhyanın kenarı).

Tanyol Cahit : Kuruluş ve Fetih Destanı, İst. 1969.

Tâbirnâme-i Tarikat : Fâtih Küt. Şeriyye kısmı No: 1312/2.

Tanyu Hikmet : Ankara Çevresinde Adak ve Adak Yerleri, Ank. 1967.

Tekindağ Şehabeddin : Yavuz Sultan Selim'in İran Seferi (Yeni kaynak ve vesikaların ışığı altında) T. Mec. C. XVII. Sa. 22. S. 49-78.

Taşköprülüzâde (Ahmed Samüddin) : Şakaik-ı Numaniyye (Terc. Edirneli Mecdi Ef.) İst. 1269.

Taşköprülüzâde (Ahmed Samüddin) : Mevzuatü'l-Ulûm, İst. 1313.

T. J. de Boer : İslâm Felsefesi Tarihi (Terc. Yaşar Kutluay) Ank. 1964.

Toplamacıoğlu Mehmed : Din Sosyolojisinde Giriş, Ank. 1968.

Tarım Cevdet Hakkı : Tarihte Kırşehri, Gülşehri, Babâiler, Ahiler, Bektâşiler. İst. 1948.

Timurtaş Faruk Kadri : Mehmed Âkif ve Cemiyetimiz, İst. 1262.

Togan Zeki Velidi : Umûmî Türk Tarihine Giriş, İst. 1946.

Topçu Nureddin : Tasavvufun Merhaleleriyle Mevlânâ (T. Olgun Şerh-i mesnevîsine yazdığı önsöz).

Tunalı İsmâil : Sanat Ontolojisi, İst. 1965.

Tuğ Salih : İslâm Ülkelerinde Anayasa Hareketleri, İst. 1969.

Turan Osman : Türk Cihan Hâkimiyeti Mefkûresi Tarihi, İst. 1969.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Turan Osman : Milliyet ve İnsanlık Mefkûresinin Tarih Tedrisatında âhenkleştirilmesi, Ank. 1952.

Turan Mümtaz : Kültür Değişmeleri, İst. 1969.

Türk Yurdu (Mecmua) : 1926-27-28 seneleri sayıları, İst.

Türkiyat Mec. : C. I., IV., V. Türkiyat Enst. İst.

T.B.M.M. Zabıtları : Meclis Kitablığı Genel Fihrist, Ank.

İnat Reşit Faik : Hicri Tarihleri Milâdî Tarihe çevirme kılavuzu T.T.K. Yay. Ank. 1959.

Uzunçarşılı İsmail Hakkı : Osmanlı Devletinin İlmiye Teşkilâtı, Ank. 1965.

Uzunçarşılı İsmail Hakkı : Osmanlı Tarihi, Ank. 1975.

Ülken Hilmi Ziya : İslâm Felsefesi Kaynakları ve Tesirleri, İst. 1967.

Ülken Hilmi Ziya : İslâm Felsefesi Tarihi, İst. 1957.

Ülken Hilmi Ziya : Çağdaş Düşünce.

Vakıflar Dergisi : C. I., III., IV. ve V. (Vakıflar Gnl. Md. Nşr. Ank.)

Vicdânî Sadık : Mir'atu't-Turuk, İst. 1306.

Vicdânî Sadık : Tomar-ı Turuk-ı Aliyye (İst. 1338)'den Halvetiyye.

Vicdânî Sadık : Tomar-ı Turuk-ı Aliyye (İst. 1338)'den Kadiriyye.

Yazıcı Tahsin : İstanbul'da İlk Halveti Şeyhleri (İst. Esnaf Der. C. II.) İst. 1956.

Yazır Muhammed Hamdi : Hak Dini Kur'an Dili, İst. 1935.

Yetkin Suut Kemâl : İslâm Mimarisi, Ank. 1954.

Yaltkaya Şerafeddin : Simavna Kadısı Oğlu Şeyh Bedreddin, İst. 1924.

Yeşilzâde Mehmed Said : Vahdet-i Vücûd ve Mevcûd, İst. 1339.

Ziya (Gökalp) : Türk Medeniyeti Tarihi, İst. 1341.
Neşriyatından) No: 12. İst. 1339.

Ziya (Gökalp) : Türk Töresi (T. B. M. Meclisi Hükûmeti Maarif Vekâleti

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Ödünç aldığınız yayınları, lütfen belirtilen tarihte teslim ediniz.

Kütüphane hakkında detaylı bilgi için, **http://library.fatihsultan.edu.tr** web adresini ziyaret edebilir, **library@fatihsultan.edu.tr** adresine e-posta gönderebilirsiniz.

İade Tarihi	İade Tarihi	İade Tarihi	İade Tarihi

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi
Türk Hava Yolları Kütüphanesi
00321111
255.07.02.01.06.00/11/0032111

CAN MATBAA
Cağaloğlu, Biçkiyurdu Sokak
Güz Han Kat 2 İstanbul
Tel. : 523 74 13